KÖLCSEY FERENC
ÖSSZES MŰVEI

I. KÖTET

Kölcsey összes műveit szerkesztette,
sajtó alá rendezte, a jegyzeteket készítette
Szauder Józsefné és Szauder József.

TARTALOM

KÖLTEMÉNYEK

A PÁVATOLLHOZ
A KÉPZELETHEZ
A SZERETŐ
A NYÚGALOMHOZ
VÁLASZTÁS
A DALOS
KAZINCZYHOZ
AZ ARCAS
BÚCSÚ B...TŐL
EGY SZÜLETETT LEÁNYKÁNAK
GYAKORTA SZÁRNYAIN...
A VÉGNYÚGALOM
KIVÁNSÁG
A FANTÁZIA
A KEDVES SÍRJA
A HOLDHOZ
A KÖLTŐ
ANDALGÁSOK
A SONETTO
AZ ACATIA
GÉNIUSZ SZÁLL...
GYÖNGE KÉZZEL...
A KÖLTŐ
MINDEN ÓRÁM...
VESZTESÉG
FELELET KAZINCZY ELSŐ SZONETTJÉRE
AJÁNLÁS
ÓHAJTÁS
ÁTOK
PANASZ
HIACYNTHUS
EGY IFJÚ SÍRJÁN
EGYKOR HOMÁLYOS...
A JEGYVÁLTÓ
ÁBRÁND
SZEMERE PÁLHOZ
IDEÁL
ÉDES KÍN
JENNYHEZ [I.]
RÁDAYNAK SÍRJÁN
ÉLET
SORSÁN VIDÁMABB...
LAURÁHOZ
VILMA EMLÉKKÖNYVÉBE
KÜZDÉS
RÓZA
A SZENVEDŐ
AZ IVÓ
RÁKOS NIMFÁJÁHOZ
TUDATLANSÁG
BOR-KIRÁLY
ELFOJTÓDÁS
A LYÁNY DALA
SZERELEM
HOL A VIRÁNY...
LYÁNY ÜLT...
A REMÉNYHEZ
RÉNY
A FÖLDHEZ
GULÁCSY GÁBOR EMLÉKKÖNYVÉBE
RÁKÓCZI HAJH...
REMEGVE ZENG...
KÉPZELETHEZ
AZ OSTROM KŐSZEGNÉL
SZÉP LENKA
RÁKOS
BÚ KÉL VELEM...
DOBOZI
IDEGEN
TALÁNYOK
BORDAL
CSOLNAKON
HIMNUSZ
VÉRMENYEKZŐ
ZÁPOR
VANITATUM VANITAS
REMETE
ZSARNOK
PANASZ
ÉDESKEDŐ
KI BÚBAN ŰL...
LOTTI
TANÁCS
IGAZSÁG
REMÉNY, EMLÉKEZET
A NYUGTALAN
BERKEMHEZ
ENDYMION
VIGASZTALÁS
ESTI DAL
EMLÉK
ÁLDOZAT
ECHO
HOLDHOZ
JENNYHEZ [II.]
DRÉGEL
SZERELEMHEZ
ALKONYI DAL
RÉGI VÁRBAN
RÉV ELŐTT
A SZABADSÁGHOZ
DERŰ
BALASSA
HERVADSZ...
KÖLTŐ
VÁNDOR REMÉNY...
ÜLTEM ÉN...
HÉV NAPTÓL...
VÁGY
PIPADAL
VÁNDOR

HONVÁGY ÉS SZERELEM
EPIGRAMMÁK
GRÓF KÁROLYI GYÖRGYNEK AZ URADALMAIBAN SZOLGÁLÓ TISZTVISELŐK
ZRÍNYI DALA
SZONDI
KÖLCSEY
KÖNNYCSEPP
HUSZT
MÁRIA THERÉSIA
TÁVOZÁS
MUNKÁCS
BÚSAN CSÖRÖG...
VAD HOMÁLY KÉL...
KÉL A ZEFÍR...
BÁR RÓZSA VOLNÉK...
NAP SZÁLL ALÁ...
VÉSZ
KAZINCZY
ÁTOK
INTÉS
TISZTÚJÍTÁS
EMLÉKLAPRA
HŐS
VERSENYEMLÉKEK
FELÍRÁS KENDE ZSIGMOND HÁZÁRA
EMLÉKSOROK KLOBUSICZKY MATILDHOZ
ÉJI TEMETÉS
PAULINA EMLÉKKÖNYVÉBE
ZRÍNYI MÁSODIK ÉNEKE
MESSZE SZÉLES...
SZÉP ERDÉLY...
KÖNNYE CSILLOG...
MI FÉNYLIK OTT...
REBELLIS VERS

MŰFORDÍTÁSOK, ÁTDOLGOZÁSOK

ÁLMATLANUL HEVERT...
BÜSZKE SZÉKEDBEN...
MEGHALVA FOGSZ FEKÜDNI MAJD...
DÉMOKRITOSZ SÍRJÁN
BOLDOG EMBER...
CSOKONAI KÉT DALA ÁTDOLGOZVA
A KÉT SÍR
AZ ELVÁLÁS
RÁC NYELVBŐL
VAGY, HA MIDŐN...
MŰVÉSZI VETÉLKEDÉS GESSNER FORDÍTÓJÁVAL
HOMÉR ILIÁSA
VITÉZI ÉNEKEK
VIRÁGBESZÉD
HARCDÍJ
AZ IFJÚ

DRÁMATÖREDÉK

PERÉNYIEK

ELBESZÉLÉSEK

A KARPÁTI KINCSTÁR
A VADÁSZLAK
A FERRÓI SZENT FA

IRODALMI KRITIKÁK ÉS ESZTÉTIKAI ÍRÁSOK

A POÉZISRŐL
CSEREI, EGY HONVÁRI HERCEG
KAZINCZY EGY SONETTÓJÁRÓL
ANIMULA, VAGULA...
CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY MUNKÁINAK KRITIKAI MEGÍTÉLTETÉSEK
KIS JÁNOS VERSEI
BERZSENYI DÁNIEL VERSEI
RECENZIÓ DAYKA GÁBORRÓL
ÍZLÉS
ELŐBESZÉD
AZ ILIÁSZI PÖR
SZEMERE SZONETTJEIRŐL
EGYHÁZI BESZÉD
NEMZETI HAGYOMÁNYOK
KÖRNER ZRÍNYIJÉRŐL
KRITIKA ÉS ANTIKRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZSÉG ÉS KÖLTÉS
A LEÁNYŐRZŐ
JÁTÉKSZÍN
JEGYZETEK A KRITIKÁRÓL ÉS POÉZISRŐL
«HUBA» OSSIÁNI KÖLTEMÉNYRŐL
KRITIKA
JEGYZETEK A KAZINCZY ÁLTAL FORDÍTOTT PINDARUSI ÓDÁRA
KÖNYVKIVONATOK
EMLÉKBESZÉD KAZINCZY FERENC FELETT
EMLÉKBESZÉD BERZSENYI DÁNIEL FELETT
AKADÉMIAI BIRÁLATOK
ENGEL ESZTÉTIKAI TÖREDÉKEI

NYELVTUDOMÁNYI ÍRÁSOK

JEGYZÉSEK AZ ORTOGRAPHIA UNGARICARÓL
FELELET A MONDOLATRA
JENISCH PÁLYAIRATA
A SZÓKURTÍTÁSRÓL
A SZÓSZÁRMAZTATÁSRÓL
ÚJ SZÓK
MŰSZAVAK A TÖRVÉNYTUDOMÁNYBÓL

FILOZÓFIAI ÍRÁSOK

PHILOSOPHIA GRAECORUM DE SECTA JONICA
JEGYZET A SZABÓ ANDRÁS FILOZÓFI ÉRTEKEZÉSÉRE AZ ERDÉLYI MÚZEUMBAN
LEVELEK A MESMERIZMUSRÓL
GÖRÖG FILOZÓFIA
TÖREDÉKEK A VALLÁSRÓL
AZ ÁLLATI MAGNETIZMUS NYOMAIRÓL A RÉGISÉGBEN
PARAINESIS KÖLCSEY KÁLMÁNHOZ

ERKÖLCSI ÉS PEDAGÓGIAI ÍRÁSOK

VÉDELEM P. J. SZÁMÁRA
GYERMEKGYILKOS R. d. M. ÜGYÉBEN
ISKOLA ÉS VILÁG
VILMA
CELESZTINA
A MAGYARÓVÁRI GAZDASÁGI INTÉZET RÖVID ISMERTETÉSE
ÖNPANASZOK

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI ÉS TÖRTÉNET FILOZÓFIAI ÍRÁSOK

MOHÁCS
HISTÓRIAI VÁZOLATOK A KÉT MAGYAR HAZA EGYESÜLÉSE S MAGYARORSZÁGNAK A RÉSZEKHEZ VALÓ JOGA FELETT
TÖRTÉNETNYOMOZÁS
MAGYAR

KÖLTEMÉNYEK

Ajánlás

A dal ered szívből, s szívhez vágy ujra röpűlni,
Lyányka, ha könnyed ömöl, más koszorút nem ohajt.

A PÁVATOLLHOZ

Pompás tolla a szép pávának!
Melynek oly sokféle színe
Van, mint az ég fényes napjának,
Milyen vagy te?

Zöld vagy-é? vagy miként Dafnének
Aranyszínű hajszálai?
Vagy mint az esthajnal tüzének
Sugárai?

Képe vagy a színes világnak
Sokszínű ragyogásoddal,
Képe az állhatatlanságnak,
Oh pompás toll!

Szép vagy mégis, és szépségednek
Neveltetnek kellemei
Amint vegyíttetnek fényednek
Sok színei.

Főképp egy folt, mely közepébe
Szálaidnak fényeskedik,
És gyengén kékellő szinébe
Büszkélkedik,

Mikor reményt képző szinével
Én felém talál fényleni,
Mintha Dafnét látnám kék szemével
Tündökleni,

Kellemeit rezgő fényének
Oly nagyon azért kedvelem,
Mert mosolygó szemét Dafnének
Bennek lelem.

Debrecen, 1808. június 25-e előtt

A KÉPZELETHEZ

Testvére a magánosságnak,
Jövel, jövel felém!
S csendes tengerén álmaidnak
Ringassad lelkemet,
Kedvtelve ringatódzom abban
Én, más partok felé,
Hol a világi bánatok nem
Vérzik bús szívemet,
Hol még egyszer víg napjaimnak
Képét szemlélhetem,

Még egyszer eltűnt örömimnek
Tépem virágait -
Mint rémlik előttem Biharnak
Képe homályoson,
Hol hív szüléknek karja közt a
Gondot nem esmerém!
Mint rémlenek Erdély szerencsés,
Szerencsés halmai,
Hol szép Lottimnak karja közt a
Búkat nem kóstolám!
Testvére a magánosságnak,
Jövel, jövel felém,
S csendes tengerén álmaidnak
Ringassad lelkemet!
A felhők közűl nyájasan süt
A hold fejem felett,
Ott a sírhalmokon nyugtatja
Szelíd tekintetét.
Sírhalmok! ah keserves érzés
Vérzi bús szívemet,
Ti fedtétek mély boltotokba
Szüléim testeket!
Sírhalmok! a ti kebletekbe
Sorvad szép Lottim is,
Mint a virág, amely felette
Sírjának hervadoz.
Testvére a bús bánatoknak
Ne jőj, ne jőj felém,
S zajos tengerén álmaidnak
Ne hányjad lelkemet!
Irtózva, csaknem elmerűlve
Hánykódom abban én,
Kopár szirtokre vet ki a hab,
Hol bú vérzi szivem,
Hol még egyszer bús napjaimnak
Képét szemlélem én,
Még egyszer elmúlt bánatimnak
Sirom vérkönnyeit.

Debrecen, 1808 aug.

A SZERETŐ

Óh Lotti! Lotti, higgyed,
Édes szeretni!
Hát mért kerűlöd Ámor
Rózsaláncait?
Nem messze egy patakhoz
Űltem a minap,
A nimfák énekeltek,
Lopva hallgatám -
Mosolygva énekelték
Ámor hatalmát,
Ámornak élnek ők is,
S hordják láncait.
Óh a szelíd kis istent
Ki nem szeretné?
Nélkűle életünket
Ki boldogítná?
Gyötrődni édesen, és
Égni édesen,
Gond nélkül sírni, lánc közt
Nem lenni rabnak,
Ez sorsa annak, aki
Ámor barátja -
Ó Lotti, Lotti higgyed,
Édes szeretni!
Hát mért kerűlöd Ámor
Rózsaláncait?

Debrecen, 1808 nyarán

A NYÚGALOMHOZ

Elúnva a lármát, sohajtok
Szent Nyúgalom! feléd,
Óh édes a te karjaid közt,
Édes szendergeni!
Nincs semmi lárma csendhelyedben,
Mint a sír kebliben,
Holott virágos ágyadon zöld
Fák közt puhán heversz.
Csak a patak csörög körülted,
Csak a zefír susog,
S a fülmilécske zeng szavával,
S csattog, süvőlt, kereng.

Óh boldog érzés, hogy ha Erdély
Árnyékos halmain
Öledbe dőlhetek le, s ottan
Felejtem bánatim;
Ha a patak csörög körűltem,
S csendes álomra hív,
Ha a madárka sír, s szemembe
Boldog könnycsepp rezeg,
Be nem kívánok a vitézek
Sorában űlni én!
Be nem kívánok a királyi
Széken tündökleni!
Óh ott tanulja meg szeretni
Szívünk az életet,
Hol az szelíden foly, miként a
Csermelyke habjai,
Óh ott tanul örűlni a szív,
Örűlni lepkeként,
S bánkódni édesen, miként a
Madár, ha társa vész.
Szent Nyúgalom! hagyd follyanak le
Öledben napjaim,
Hagyd lepjen a halál öledben
Eloltván éltemet!
Ah! akkoron virágbokorka
Nőjön sírhalmomon,
Melyen zefír kerengve játszván
Lengesse szárnyival,
Majd körbe gyűlve énekelnek
A nimfák síromon,
Ha a magos hold andalogva
Süt arra fényivel,
Köztök lebegve fogja lelkem
Hallgatni dalokat,
És e szelíd érzése tészi
Boldoggá lételét.

Debrecen, 1808. dec.-1809. jún.

VÁLASZTÁS

Vidéki a Szilágynak,
Völgyek, szelíd hegyek!
Itten fedezzen a sír
Engem tiköztetek.
Oly édes a setét sír,
A nyugalom helye!
De édesebb sehol nincs,
Oh! nincs, mint itt, sehol.

Ily édes a madárnak
A zöld lombok között,
Ha szél susog feléje,
S ringatja csendesen.
Siromra a berek majd
Hűs árnyékot bocsát,
Ledűlve fog nyugodni
Az útas síromon,
Siromra a tavasz majd
Űltet virágokat,
Virágokat keresnek
A lyánykák síromon,
S ott majd talán dalolni
Fogják szerelmeim,
S még egyszer a vidéken
Hangzik Lottim neve.
Oh Lotti! jőj te is zöld
Síromhoz akkoron,
Hintsél virágmagot rá,
De könnyeket ne ejts,
Bús életünk után a
Sírdombban nyúgoszunk
S álomban elmerűlvén
Eloszlunk csendesen,
Így a virágkehelyben
A harmatcsepp lehúll,
S ha feljön a meleg nap
Eloszlik, s nincs tovább.

Debrecen, 1809. jan.

A DALOS

Csak Lotti bájol engem szép szemével
S ha szenderegve rózsakebliben
Merengek szívem lágy érzésiben,
Ámornak égek én szelíd tüzével.

Zefír, ha a nap süt forró hevével,
Így nyugszik a nyilt rózsa kelyhiben,
Mely a Kegyeknek szent ligetiben
Ingerli a nimfákat kellemével.

Engedd Ámor! így folyni napjaim,
S im lantomat felszentelem nevednek,
Téged fognak csak zengni húrjaim.

Majd Lotti mirtuszágat fon hivednek,
S olvadva szent hevében lágy tüzednek
Megédesíti csókkal dalaim.

Debrecen, 1809. jún.

KAZINCZYHOZ

Szent énekesse Széphalomnak,
Kobzod szelíd zengésivel!
Engedd, hogy neked énekeljek,
S édesben foly majd énekem.
Im lángra lobban szép tüzedtől,
Szívem, mely tölti hangjaid,
Majd öszveolvad szent hevében,
És édesben foly énekem.
Kedveltje vagy te a Kegyeknek,
S ígéznek bájos hangjaid,
Mint amikor zöld lombok alján
Epedve zeng a fülmile,
Vagy mint mikor szelid szavával
Lottim szerelmet énekel
S a rózsabokrokon kerengő
Zefír, hallgatni őt, megáll.

Óh boldog! aki énekelhet
A Charisoknak hangjain,
S szent tűz miatt olvadva szíve
Az esti csendben ömledez,
Kinek dalán elandalodva
Ejt a kegyes hölgy könnyeket,
Sohajtva omlik karja közzé
És isteníti lételét.
Hangjára megszűnnek körűlte
A Faunusoknak sípjai,
És rózsafényben szállanak le
Az Ámoroknak sergei,
Idaliává lesz vidéke,
A Kellemek vidékivé,
Hol szendereg virágos ágyon
Paphos mosolygó asszonya.

Igy énekelsz te! Szent szavaddal
Ragadj el engemet, ragadj,
S édes hangokkal felhevítvén,
Olvasszad öszve szívemet,
Hagyd, follyon ő is lágy dalokba
A rózsabokrok éjiben,
Ha csendes esti szelleteknek
Fuvalma lengedez felém,
Vagy elpirúlva jő az égre
Auróra a hegyek megől,
S hullatja a lengő füvekre
Harmatja tiszta cseppeit.

Szilágy vidékein, holott még
Szent énekes nem énekelt,
Majd megtanítom így nevedre
Zánoknak szőke bükkeit.
Ha! szent nevedre bérceinknek
Elbámúlnak Faunussai,
S forrásaink nimfái, akik
Lottim nevét jól esmerik,
Elandalodva dalaimra
Fognak tanúlni tégedet,
S megszünnek dúrva hangjaikkal
Lármázni a hegyek között,
Szelid dalok fognak köszöntni,
Oh lenge bükkek, bennetek,
És ámorok fognak leszállni
A habzó völgy virágira!

Debrecen, 1809. júl.

AZ ARCAS

Arkádiában élem éltemet,
S zengek szelíd dalt lantomon,
Mirtusz köríti szőke fürteim,
Mirtuszt szeret Cythére is.
Ámor fűz nékem rózsaláncokat,
Ámor hevíti szívemet,
Ha lángszemekkel hölgyem rám tekint,
Mint Lesbos kellő lantosa.

Nekem virít a zöld mező, nekem
A rózsa lenge bokrokon.
Bús hanggal hűs erdőknek dalosa
Nekem csattogja szép dalát.
És hallom nimfák ömlő énekét
Szent csermelyeknek partjain,
Melyen Chitone fellegek között
Borongó képpel andalog.

Ilykor hevűlve vészem lantomat,
S lágy ömledéssel foly dalom,
A kék szemekkel szép pásztorleány
Meghall kedveltje karjain;
Az vészi sípját, mint Szicília
Szép völgyén Phoebus kedvese,
S bámúlva áll meg nyája hangjain
Függvén zöldellő szirtokon.

Egykor sötét sír zár el engemet,
Lefolynak egykor dalaim,
Miként madárkák bájos éneke,
Ha éj borítja berkeink.
A kék szemekkel szép pásztorleány
Sóhajtva kérdi pásztorát:
Mért szünt meg a dal, mely folyt édesen
Arkádiának halmain?

Hiába sóhajt a pásztorleány!
Engem sötét gödör fedez.
Mirtuszt szór arra tájunk pásztora,
Kit Ámor szent lánggal hevít,
Olvadva zengi majd zöld síromon
Szerelmeit s szerelmimet,
S nem fogja elfeledni berkinek
Szent éjiben Echó nevem.

Debrecen, 1809. aug. 6.

BÚCSÚ B...TŐL

Mégysz édesem, ah de elfeledni
Nem fogsz te, nem fogsz engemet,
Szent lánc köt engemet tehozzád,
Szent lánc köt hozzám tégedet.

Szelíd csenddel fog képzetidnek,
Miként az éjnek álmai,
Elébe tűnni képem, akkor
Lágy érzés töltse szívedet.

Remegjen könnycsepp is szemeidben,
Egy könnycsepp szenvedésimért,
Felém hozzák azt hűs zefirkék,
S enyhülni fognak kínjaim.

Majd érte sírhalmán anyámnak
Más könnyet öntök én neked,
Körűltem lengő szellemének
Lesírván szenvedéseink.

Ah, nyugta szent helyén komor bú
Nem vérzi már a szíveket,
Ah, nyugta szent helyén ha fognak
Nyúgodni fáradt tagjaim!

Sződemeter, 1809. okt.

EGY SZÜLETETT LEÁNYKÁNAK

Igy zengi berke bájos éjjelében
A nimfa dalait,
Ha megjelenni látja kellemében
Májust s virágait,

Örvendve fűzi szőke homlokára
A rózsalombokat,
És hallja mint zúg a visszhang, dalára
Tördelve hangokat.

Szelid csenddel zúg a dal hurjaimról,
Miként az esti szél,
Kerengve lengvén rózsabokraimról,
Hesper szép fényinél.

A naisok nedves barlangjaikban
Andalgva hallanak,
Midőn a berkek öblös hangjaikban
Utánam hangzanak. -

Leányka! még nem érzed, szenderegve
Anyád lágy kebliben,
Nem még dalom, mely zeng, puhán lebegve
Feletted édesen,

Nem olvad öszve szíved szent hevére
Melyet reád lehell:
Mint pásztorának a hölgy énekére,
Ha róla énekel.

Némán örülve hallja rejtekében
Kellő nyögéseit,
Merengve éli álma tengerében
Korának kényeit.

Pirúlva, mint Auróra, nyilt kecsekkel
Száll majd onnét elő;
Miként midőn a táncoló Kegyekkel
Cypris mosolygva jő.

Szent láng hevítve szívét olvadozva
Szétomlik karjain,
És eltéveszti létét gyúladozva
Kedvellett csókjain. -

De boldog vagy leányka! szenderegve
Anyád lágy kebliben,
Hü géniusz szállong feléd lebegve,
Mosolygván csendesen,

Szép szőke fürteit mirtusz köríti
Mint Eros fürteit,
Ki kedvelt kínokkal csalfán vegyíti
Létünk kellemeit.

Körűlte rózsafénnyel elborítja
A kellő halmokat
S szavával édesen elandalítja
Zengvén szent hangokat:

„Viríts majd, mint a rózsa bíborának
Virít szép színivel,
Mely kebliben idővel Cypriának
Mosolygva hervad el.

Lengő zefir fog majd feléd kerengni
Sóhajtván tégedet,
De vond be, látván őt feléje lengni,
Előtte kelyhedet!”

Debrecen, 1809. nov. 22.

GYAKORTA SZÁRNYAIN...[1]

Töredék

Gyakorta szárnyain szelleteknek,
Mint Guido bájos képei,
Chitone fényénél lebegnek
Hűs berkek istenségei;
És szent homályba leplezett
Csendes dal zeng halmaink felett...

1808-9

A VÉGNYÚGALOM

Ohajtom én hüs sírhalomban
Aludni csendes éjemet,
Szendergve boldog nyúgalomban
Leélvén kínos éltemet.

Aludva sírom éjjelében
Lágy nyúgalom leng hamvamon,
Mint leng zefir könnyű röptében
Virító rózsabokrokon.

[1] Döbrentei Gáborhoz 1813-ban írt leveléből; előtte ezekkel a sorokkal: „Hogy verseim homályosok? Azt én elhiszem; sőt talán tudom is. Természeti hiba ez? Vagy, a munkától kerül? Nem tudom. Egy régi versemből ezen sorok jutnak eszembe.”

Majd Lotti szép tekintetével
Borongva áll sírom felett:
Mint Hesper bájoló képével
Ha felszáll halmaim megett.

Hall majd egy fülmilét csattogni
Az elborító lombokon,
És édesen fog andalogni
A lágyan ömlő hangokon,

S szelíd álomra szenderedve
Szent képzeteknek karjain,
Még egyszer ah, sohajt epedve
Költője kellő daljain.

Álmosd, 1810. jan. 24.

KIVÁNSÁG

Boldog akit szent berek alkonyában,
Mint szelíd pásztort remegő Chitóne,
Lep meg a Múzsa, s magas érzelemmel
Tíburi dalt zeng.

Gyors enyészettel forog a jelenlét,
A dicső héroszt örök éj borítja,
Büszke márványán kihal a csudált név,
S fű lepi sírját.

Mint zefir vígan röpes a szelíd dal
A jövő kornak nevető virányin,
Zöld bokorban fűv deli nő keblére
Éteri kedvet.

Rózsa sírdombján koszorús pohárral
Ihletett kéztöl jut az énekesnek,
S nyúgoszik szentelt pora hűs lakában
Isteni álmot.

Adjad o Phoebus, nekem ezt jutalmúl
Majd sötét éjben ha világom elhúny,
Adj te míg élek szeretett leánykát
Cypris, ölelnem.

Debrecen, 1810. okt. végén

A FANTÁZIA

Boríts el édes álmaiddal,
Szép hölgy, arany Fantázia!
Rengetvén gyönge karjaiddal,
Mint Ámorát Idália.
Bükkjeimnek biztos éjjelében
Érzem balzsamlehelleted,
S a fülmiléknek énekében
Szól hozzám bájos zengzeted.

Kebledben andalogva bírom
Ismét lyánykám szerelmeit,
Kebledben andalogva sírom
Vesztésem néma könnyeit.
Váltó örömnek s fájdalomnak
Igy olvadván érzésiben,
A bánatok kevésbé nyomnak,
S a szűk öröm szentté leszen.

Tekintetem hat a jövőre,
S lehullnak a kék kárpitok,
Merengve néz a múlt időre,
S újabb lángokra lobbanok.
A szűk jelenlét szétröpíti
Kevés búját örömivel,
Ösvényimet virág teríti,
A balszerencsét szép lepel.

Így él a szilfné fellegében
Rengvén zefír hűs szárnyain,
Leszáll, s szent berkek éjjelében
Kedvesnek olvad karjain,
Így él a lepke rózsaszájjal
Csókolván Flóra kedvesét,
S szerelme ölében égi bájjal
Leéli boldog életét.

Sződemeter, 1811. aug. 10.

A KEDVES SÍRJA

Ki sírja ez hűs bükknek éjjelében,
Melyet lengő fű s kék virág fedez?
O vándor, űlj le bükkem enyhelyében,
Kedvesnek sírja ez!

Bús könny remeg leányka kék szemedből
Ki fogja e könyűt letörleni,
Lágyan ölelvén vissza gyötrelmedből
Mint Paphos isteni?

Vándor, ne bánd e könnyet, mely áztatja,
Nem fogja tenni jéggé keblemet,
Csendes keserv csak ami őt fakasztja,
És hív emlékezet!

Sződemeter, 1811. aug. 13.

A HOLDHOZ

Istenasszony! felhőd kárpitjában
Sokszor könnyes szemmel néztelek,
Képét láttam arcod súgarában,
Sóhajtási voltak a szelek.
Karjaim kinyíltak, hév keblemre
Hogy szorítsam a szép ideált,
Ah, de halhatatlan gyötrelmemre,
A Hevűlő megcsalatva állt.

Istenasszony, képed sugarától
Most elvált a kínos ideál,
S képe helyett Evan nektárától
Vígan habzó rózsás kelyhem áll.
Csendes éjjelimnek szent homályán
Szívok lelkesítő cseppeket,
Istenasszony, fuss az égi pályán!
Nem nézem már sírva képedet.

Sződemeter, 1811. aug. 13.

A KÖLTŐ

Két istenasszony, amidőn születtem,
Vitt hűs berkeidbe, Leto szent fia,
S most, mint örökre vidám grácia,
Szelíd tavaszban lengenek mellettem.

Egyik, kitől az égi lantot vettem,
Az édesen ömlő Harmonia;
Másik te vagy csendes Fantázia,
Ki rózsaleplet vígan vonsz felettem.

Amannak oltárt nyögdelő szelek,
És búsan ömlő csermely zúgásánál
Echónak ellenében szentelek.

Neked virító bükkjeim sátoránál,
Merengve hallván a Dryasokat,
Fűzök hajadba rózsalombokat.

Sződemeter, 1811. szept. 7-e után

ANDALGÁSOK

Szemerémhez

Boldog, kinek szép hont adának
A sors örök törvényei,
Hol géniusz szelíd nyomának
Láttatnak nyilván jelei,

Ki mint a szilf tündérberekben,
Álmai közt halhatatlan él,
Bolyongván lelke hűs szelekben
Chitóne csendes fényinél.

Szűk életében nyújtják néki
Elysiont az istenek,
Utána lelkesült vidéki
Nem földi dalra zengenek.

Őt Roche hársai közt susogva
Hevíti Haller szelleme;
És rózsalánccal tartja fogva
Az égi nagyság kelleme.

Clarens virányin bánatában
A számkivettnek részt veszen,
Mereng Wolmár tündérvárában
Nagy ídeálja kebliben.

Vagy véled, természet barátja,
Járván virúló környedet,
Mint Hesper bájos fényben látja
Derengő bölcseségedet;

Hív anyját hallja rejtekéből
Mint nyájas Echó, szólani,
Érez, miként Te, nagy lelkéből
Szent lángokat csapongani,

Fel a teremtő trónusához
Szeráfnak tűzszárnyain lebeg,
Leplezve járul szent arcához
Virtusban, s szíve nem remeg.

Vagy égi Múzsa Gessnerednek
Édes hangjain kebledre húl,
Sebes verési csendesednek,
Lelkén szelíd alkony vonúl;

Mellét a pásztorok virányin
Erosnak vígan nyitja fel,
Andalgván a hegyek leányin
Tisztán hevűlő érzésivel;

Hölgy mellett olvad hűs berekben
Csalogány szívrázó dalán,
Láng ébred a tekintetekben,
Remegve nyúl kéz kéz után;

Kedvelt fájok sötét árnyával
Borítja be szép álmokat,
A gencián bájos szagával
Istenli boldogságokat.

Majd zengvén lantján hangos ének
Megmássza Júra bérceit,
S gyúlasztja Dole szép körének
Vígan szédelgő rendeit;

Borongva nyúlnak fel messzére
Gotthárd sötétes ormai,
Kilátszanak tekintetére
A kéklő Cenis útai;

Túl elfedő sziklák homályán
A boldog helyig álmodoz,
Hol annyi hérosz égi pályán
Jutott Olymp lakóihoz,

És ahol csendes pompájában
Mosolygva fekszik Tivoli,
S a vándor Vesta templomában
Kelyhét Horácnak szenteli;

S mint a görög lant dicsősége
Hevűlvén Múzsa kelyhitől,
Messzebbre nyúl pályája vége,
S zengése felhőknek röpűl!

O géniusz halvány lepleddel,
Mely sírnyugalmával borít,
Miként borongó Luna, fedd el
A messzeföld ingereit.

Itten vérző honunk vidékin
Nyögő szél érvén keblihez,
Pusztúlt váraknak omladékin
A Múzsa búsan tévedez.

Tekintvén századokra vissza,
Ha Somlónk ormain megáll,
Az édes cseppet könnyel issza,
Lantján víg hangot nem talál.

Lehajlik Dayka sírkövére
S borítja lelkét fájdalom,
Ah, Chárisoknak kedveltére
Sírjában szállt csak nyúgalom!

Lelkében, mint Hesper sugára,
Hordott szelíd érzéseket,
Géniusz szemén mely véle jára
Mosolygó könnyű reszketett;

De bájhangjai nem édesíték
A sorsot égi kebelén,
Vérző sohajtások hevíték
Szívét hölgyének lágy ölén,

S miként irígylett nyúgalmának
Várából Eros kedvese,
Szállott arany fantáziának
Téreiről sírdomb mélyibe.

Kérjük sötét enyhelye mellett,
Hogy lágyúljon a végezés,
Lengjen körűltünk gyönge szellet,
S emelje lelkeink íhletés;

Vegyék fel ömlő hangjainkat
Kárpát kinyúló szírtjai,
Érezzék forró lángjainkat
Ister zöldellő martjai;

A dalra szebb honunk leányi
Miként nimfák táncoljanak,
Berkeink, mint Széphalom virányi,
Elysionná váljanak;

Fonjunk a küzdő Szent fejébe
Nem hervadandó koszorút,
Sírjának hűves éjjelébe
Rózsák közt menjen biztos út.

Lángzók lesznek csudált nevénél
Az érző szív verései,
S szentek, mint oltár emlékénél
A hűség csendes könnyei.

Sződemeter, 1811. szept. közepén

A SONETTO

Hespériának szent virányain
Hallám az ifjút ihletett lantjával,
S boldog leányka mellem szép titkával
Rengék derűlő kénynek álmain.

Mosolygva leste képem lángjain,
Mint olvad eggyé szívem lágy dalával,
Gyöngén szorított reszkető karjával,
S lelkét ölelte lelkem ajkain.

Nem bírta többé az égi lángokat
Az elhalandó földi sátorában,
És szétömöltem keble szép honában.

Lantján folyó tűz érte a húrokat,
S édes szelíd dal, mint csókjai valának,
Zengett szerelmünk boldog géniuszának.

Sződemeter, 1811. szept. végén

AZ ACATIA

Mirtusz homlokomon és hűvös acátialombok
Fonnak ölelközvén illatozó koszorút;
Azt remegő lyánykám keziből, mint égi jutalmat,
Gyöngéded szerelem géniusza nyújtja felém;
Ákáclombjaimat deli Cháris fűzte hajamba,
Hogy szent fája tövén zengjenek égi dalok.
„Itt ölelék egymást, kiket én kedvellek örökre,
Láng emelé sziveik, s isteni szimpátia.
Rezzent lombok alól susogott lágy szárnya zefírnek,
S felnyílt kedvesimért illatozó kebele.”

1811. dec. 5.

GÉNIUSZ SZÁLL...

Géniusz száll az énekes mellébe,
Mely szelíden ömlő dalra hív:
Elmerűlvén lantja zengzetébe
Szíveket ragadni égi mív!
Mint zefír lágy szárnya zúg fölettünk
Bükkje sátorából szép dala,
S Hesperídák kertjeként mellettünk
Rózsaberkek nyílnak általa.

Gyűl s borong az érzelem reája
Fellegként, mely nyári napra jő;
Felderűl a gondolat fáklyája,
S mint szivárvány, a dal áll elő,
S fénykörének messze csillogtában,
A merengve néző szem előtt,
Ég ragyogva színes pompájában,
Melyet égi súgarakból szőtt.

Boldog, akit isteneink szeretnek,
És teremtő szellem ajkán leng,
S karja közt a nyájas képzeletnek
Ideálok bájhonába reng!
Századokká nyúl ki pillantatja,
S felderűl a kétes messzeség,
Enyhe fényt kap a bú csillagzatja,
S Hesperusként rózsaszínben ég.

Istenűlő! földi szellemében
Gúnyol a gőg téged álnokúl.
Vesd meg őtet lelked szép hevében,
Álragyogvány fénye, mely kimúl.
S szállj királyi sasként égi pályán,
Szárnyaidnak nyíl szokatlan út,
S homlokodra túl a föld homályán,
Nyersz jutalmúl csillagkoszorút.

Álmosd, 1812. szept. és Cseke, 1824. febr.

GYÖNGE KÉZZEL...

Töredék

Gyönge kézzel nékem is Cythére
Mirtuszágat fűze lantomon,
Míg hevülvén keblem szép tüzére
Olvad égi lyányka dalomon.
Ah, de gyorsan folyt le minden óra,
Gyorsan folytak, Ámor, napjaid,
Éltem egy rövid éj volt, Aurora
Szórta széllyel boldog álmait.

Éltem eltünt, tompa nyúgalomnak
Karján, mint a sírban, fekszem én,
Semmi örömnek, semmi fájdalomnak
Nincsen út a megholt kebelén.
Ó sors, futhatnék bár vészes pályát,
Vérzenéd bár, ó sors, szívemet,
Fényre hozná fájdalmim homályát,
Hogy még érezhetném létemet.

És te lant, zöld fáim alkonyában,
Fűzök rád utolszor lombokat,
Függni fogsz Cythére lúgasában,
Elhagyatva szent árnyék alatt.
Majd ha lengvén hűvös enyhelyéből
Lassú szellet gyöngén érdekel,
Halkal, mint najádok rejtekéből
Jön az ének, sorsom zengjed el.

Álmosd, 1812. szept.

A KÖLTŐ

Tiszták, miként Arethusának
Folyása, voltak álmaim,
S bár néha könnyűim hullának,
Búval nem éltem napjaim.
Mint lepke röpdesett mellettem
A képzeteknek angyala,
S zúgó veszek között felettem
Borúlt el lángszín fátyola.

O géniusz, karjaid enyhelyében,
Hellásznak omladékain
Miként Dióne bölcsöjében,
Merengtem a kény árjain.
Vígan derűlt fel alkonyából
Előttem Róma hét hegyén,
S félistenimnek sírhalmából
Olymp felé lebegtem én.

Árnyaid közt Tibur szent határa,
Hűs szellem érte keblemet,
Hullattam költőd sírhalmára
Epedt szemből hév könnyeket.
S hol éneklője Cynthiának
Zengette kellő lángjait,
Hordozta szívem Cypriának
Ah, győzhetetlen láncait.

Cypris, Cypris, szép tömlöcödben
Rabbá lennem mi jó vala,
Mi kedves olvadnom tüzedben,
S mint főnix élnem általa!
Eltöltve lelkét szent hevemmel
Ölemben ült az égi lyány,
S elandalítám énekemmel:
Mint hű párját a csalogány.

Ohajtlak messze fátyolodnak
Kékjében látni szép Remény,
Ha napjaim majd alkonyodnak,
Derűl-e rájok újabb fény?
Imádott tárgyak ellenébe
Röpűlnek-e egykor szárnyaim?
Vagy tán a sírdomb hűs éjébe
Megszűnnek édes álmaim?

Sors, vígan dőlök kebeledre,
Ha végóráid intenek;
Engedd csak, bogy sötét helyedre
Szép álmaim kisérjenek.
Fényektől bús lakod homálya,
Miként Aurora, felderűl,
S reám virúló rózsapálya
Mosolyg vad pusztáid közűl.

Álmosd, 1813. jún. 9.

MINDEN ÓRÁM...[2]

Minden órám csüggesztő magányom
Néma csendén búnak szentelem,
Rajtad elmém, ah, törődve hányom
S könyim árját issza kebelem.
Merre, merre tüntök hű szerelmek,
Melyek láncolátok szívemet?
Ha fogjátok forró szenvedelmek
Elborítni lángként éltemet?

Most is karján fényes Ideálnak
Még magasan rengnek álmaim,
Ah, de tündérvárán nem találnak
Méltó tárgyat többé lángjaim.
Fanni, Fanni, mint zefír utánad
Sóhajtásim szállnak úntalan,
Szűnj meg egyszer lélekvesztő bánat!
Szív, mért ingerlődöl hasztalan?

[2] A vers korábbi szövegében, melyet az 1813. jún. 25-én Szemeréhez írt levélben olvasni, a következő lényeges kisebb eltérések és terjedelmes változatok találhatók:

2. verssz. 7. sor.: Tünj el

3. verssz. 2. sor: Zengék, mint Aëdon alkonyába
Sirász* lengő rózsabokrain,

* A napkeleti poeták meséjét a fülemile és rózsa szerelmeikről lásd Jones-nél. Comm. de poësi. Asiat. Cap. V. [Kölcsey jegyzete.]

Zengtem égi dalt: mint alkonyában
Philoméla kertem bokrain,
S mind hiában folytak, mind hiában
Bájos hangok lantom húrjain.
Csillagokra fel remegve sírtam,
S fényektől nem jött vígasztalás;
Berkén Echót fájdalomra bírtam,
S jajgatásnak szólt csak jajgatás.

Isten hozzád eltünt rózsapálya,
Isten hozzád elsírt nyúgalom!
Képed lelkem többé nem találja,
Dúló vészként zúg a fájdalom.
S bár a kor, borítva fátyolával,
Tőle messzebb messzebb elvezet,
Rám világít lobbanó fáklyával,
S visszavonz a bús Emlékezet.

S ah reményem mindegyik virága
Újra fonnyad szellemkebelén,
Újra sűlyed a szív boldogsága,
S régi sebben újra vérzem én!
S míg a gyötrelemnek visszérzése
Százszorozva tépi lelkemet:
Képzetemnek vészhozó lengése
Gyújt és kínos álmokkal temet.

4. versszak: A három utolsó versszak korábbi alakja:

Isten hozzád eltűnt rózsapálya,
Isten hozzád égi nyugalom,
Képed lelkem ismét feltalálja,
Testem elborítván sírhalom.
Bú virági, melyeket szaggattam,
Szent fa, mely borítád kínomat,
Emlék, melyre könyzáport hullattam,
Nem bántjátok ott hűs álmomat.

Édes volna kínomtól megválni,
Mégis, Élet, visszanézek rád,
Hű reményt messzéről látok állni,
Kéklő leplében mint Violák.[3]
Mint közelget Fanny, szép vonásit
Ismerem meg bájló képiben,
Érzem újra szívem hánykódásit,
Érzek újabb lángot keblemen.

[3] A görögök a barna hajú lyányt a violához szokták hasonlítani, s violahajnak mondák a barna hajat. Így Pindar. Olymp VI.

Λέγται, πατδ ιοβόστρυχον ευαδνα τεκεμεν. [Kölcsey jegyzete.]

Mint borongnak, Isten! mint derengnek
Egymást váltva létem napjai
Most zuhognak, majd szelíden lengnek
Csónakomra szél fuvalmai.
Ah kétségem zúgó tengerében
Örvényébe melyik hab temet,
Vagy mosolygva fog talán ölében
Hű Genius, derítvén kedvemet.

Boldog a bölcs, futván égi pályán,
Menydörgés alatta s szélveszek.
Nézi szenvedelmek bús homályán
Mint bolyongnak gyarlóbb emberek.

Szállj homályba, s húnyj el fátyolodnak
Éjjelében bús Emlékezet!
Álmaid ha lassan alkonyodnak,
Nyúgalom tán nyújt még hű kezet.
Nyájas arcod visszasúgárzása
Enyhe fény a boldog napjain;
Nékem, ah, csak Léthe áradása
Hoz segédet kínom lángjain!

Álmosd, 1813. jún. 11 után

VESZTESÉG[4]

Itt epedett, itt dőlt kebelemre a mennyei lányka,
Itt szívta ajkamról szép tüzem égi hevét.
Néma vagy ó boldog szerelem! mondá vala Phoebus,
S karjai közt kegyesem hirtelen elragadá.
Mit használ nekem, ah, s feldúlt örömimnek azóta,
Kínom mélye felett hogy dalom árja csapong.

Álmosd, 1813. jún. 18-a után

[4] A korábban négysoros versnek 3. és 4. sora eredetileg így hangzott:

Ó nimfák, egyszer még őtet látni, csak egyszer,
S vonjon örök fátyolt sírhalom éje reám.

FELELET
KAZINCZY ELSŐ SZONETTJÉRE[5]

Pirúlva jött fel égi szép tüzével
Auróra, s láng borítá képemet,
Szemléltem őt szelíd tekintetével,
És Lotti képe tölté lelkemet.

Búsan dallott egy fűlmile, énekével,
Mint Orfeusz, áthevítvén szívemet,
Szelíd álomnak karján szendergém el,
És Lotti képe tölté lelkemet.

Csenddel merengvén bájos képzetembe,
Remegve fogtam lantomat kezembe,
S az édes Ámort zengék húrjaim.

De, óh, Kazinczyt hallám, énekére
Bámúltak a Kegyek, s Ámor, Cythére,
S egyszerre némúltak meg dalaim.

Álmosd, 1813. jún.

AJÁNLÁS[6]

Néktek szent legyen e lant: Ámor, Grácia, Phoebus,
Étheri tűz, báj s hang tőletek ömle reá.

Álmosd, 1813. jún.

---

[5] Kazinczynak küldött korábbi fogalmazása:

Pirúlva jött az égre szép tüzével
Auróra. Lángba hozta képemet,
Szemléltem őt szelíd tekintetével,
És Lotti képe tölté lelkemet!

Egy fümilécske zenge nyősténnyével,
Hangjára vissza hangzott a liget,
Hallottam őt kerengő énekével,
És Lotti képe tölté lelkemet!

Belémerülve bájos képzetembe,
Lantot vevék fel reszkető kezembe,
Ámort, az édes Ámort zengeni.

De im „Kazinczy zenge”! énekére
Bámultak a Kegyek, s Ámor s Cythére,
És elnémúltak lantom húrjai.

Debrecen, 1809. máj.

[6] Korábbi szövegében a 2. sor ez volt:

Hangját Phoebus adá, tüzit Ámor, Grácia báját.

ÓHAJTÁS[7]

Légyenek érzéseim szentek, mint isteni lantnak
Zengzete, Thespiadák, Tempe virányi felett.
Éltemet esti homály kékellő leple borítsa,
Gyenge szerelmeimet védje viszontszerelem,
S egykor az andalgót emlékem néma kövénél
A szépnek vídám érzete lengje körűl.

Álmosd, 1813. jún. 18 után

ÁTOK

Láng vala keblemben, s ah késtél oltani lángom;
Szinte halék, s tőled nem jöve lyányka segéd.
Hívtalak, ah szaladál; ömlött szemem árja, nevetted,
S nem hallád, Echo mint veri vissza jajom.
Légyen egész éjjel - bár csókjaid árja habozzék
Arcán - mély aluvás, ó Chloe, pásztorodon.

Álmosd, 1813. jún.

PANASZ

Éjfél van, már Lúna leszáll, s eltűnik az óra,
S ablakod elleniben én egyedűl vagyok itt.
Játszol, Fanni, velem, vagy tán álomra hajoltál?
Nem lakik egy helyt, ah, Morpheus és szerelem!

Álmosd, 1813. júl. 4.

HIACYNTHUS

Haldoklott, ah, lábai előtt a mennyei gyermek,
Nyögdelt, s fűveiben nem lele Phoebus erőt.
Véredből egy lenge virág, így szóla, pirúljon,
És bársonylevelén éljen örökre jajom.

Álmosd, 1813. júl. 4.

[7] A jún. 18-i dátummal ellátott és K í v á n s á g címen Szemerének (1813. jún. 25-én) megküldött korábbi változat első két sora ez:

Tiszta miként Eos érzésem s mint csalogánynak
Éneke szent légyen s kedves örök tavaszom...

EGY IFJÚ SÍRJÁN

Költő

Lengesz, hogy szeliden nyúgodjék sírja homályán
A szeretett ifjú, géniusz hála neked!
Mirtuszt s könnyeimet hozom itt hamvához elődbe,
Ah, híven lobogott éteri láng kebelén.
Egyszer csak lehet-é szemlélnem mennyei képét
Jőni vezérkarodon Léthe virányi felől?

Géniusz

Semmi panaszt a Párka nem hall. Fáklyája lefordúlt.
Hádes szent ligetén egykor elődbe siet.

Álmosd, 1813. júl. 7.

EGYKOR HOMÁLYOS...[8]

Egykor homályos érzetek álmain
Borongva lengett képzetim angyala,
S ömlő pataknál s berkek éjén
Éteri képek után epedtem.

Sejdítve néztem téreiden, Olymp,
A messze felhők éjjeli táborát,
S felém varázsszemek mosolygtak,
S isteni szózatokon hevűlék.

Eltűnt az álom és üresen maradt
Titkos valókért lelkesedő keblem,
Nincs égi kép, nincs lenge fátyol,
S hesperi kert s ölelő Sylphida.

Ki hozza meg szép napjaimat viszont?
Ki szenderít el rejtekem alkonyán?
Hogy lepkeként szép álmaimnak
Rózsavirányi felett lebegjek.

[8] Kéziratában (OSzK és MTA) eredetileg első szakasza, mindjárt a címet helyettesítő dátum (Álmosd, aug. 1813.) után a következő:

Miről fog a lant zengeni? zengeni
Miként Aédon tíburi lombokon,
Ha zugó partján Aniónak
Isteni Lyány mosolyogva hallgat?

Hagyd, follyon, Eros, háladalom neked!
Te nyájas arccal jősz s szeliden borúl
  Tündérbáj ismét berkeimre,
    S Elysion mosolyog körűlem.

Álmosd, 1813. aug.

A JEGYVÁLTÓ

  Vedd e gyűrűt reszkető kezemből,
Vedd e csókban forró lelkemet,
Néked minden órát életemből,
Érted vérözönnel szívemet!
Téged fognak által karjaim?
Ah, te-e, keblemnek ideálja,
Mely gyakran mint nyári est homálya
Messze lengett szél fuvalmain?

  Merre, merre lángoló hevemben?
Honnan, honnan ó nem földi kény?
Mért e reszkető könyű szememben?
Mért ez édes órán új remény?
Bájos arcod, százszor boldog álom,
A multban s jövőben nem találom;
Holtan fekszem-e lágy karodon,
Vagy merengek hő hullámidon?

  Tündér kárpitot vonnak fölettem
Hű szerelmünk nyájas isteni,
Érzem őket hűsen lengeni,
S égi szcénák tűnnek fel mellettem.
Mirtuszlombjaimnak enyhelyében
Én a választott, a boldog én,
Öszveomlom a kény érzetében,
S égek Armídámnak[9] kebelén.

Álmosd, 1813. szept. 8.

[9] Ez a név a tündérkép miatt. [Kölcsey jegyzete a Szemeréhez, 1813. szept. 9-én írt levélben.]

ÁBRÁND

Halljad fényszekeredben,
Lúna, dalom!
Fellengve szálljak én,
De mint te szelíden
Tekintetem.
S mint Philoméla
Éneke lengjen
Az isteni himnusz
Fellegeimből
Szárnyain alá.

A Párka kinek
Vérző szívet adott
Égi kebelben,
Dúrva panaszra,
Sem pajkos örömre
Nem ömlik el az.
Mert egy anyának
Nőttek ölében
A bánat s öröm,
A sorsnak ölében.
Borongó képpel s remegő
Könnyel szemeikben
Ölelik egymást
A hervadatlanok.

Szállongva feléjök
Rózsalepelben
Arany Fantázia
Jősz, s kebeledben
Tűnnek el ők.
De te hű karodon,
Messze mosolygván,
Ismét felhozod őket,
Szent Emlékezet:
Mint fellegeken
Az éji szivárvány.

Ó sors, hála neked
E gyermeki szívért
Melyet adál.
Fannim kebelében
És ciprusok alján
Sírnom oly édes,
Oly édes mosolygnom.

Álmosd, 1813. szept. 14.

SZEMERE PÁLHOZ

Engem lombok hűvös éjelére
Bromios int, és habzó pohár,
Rád olympi lyánynak keble vár,
Hol mosolygva űl trónusán Cythére.

Mirtuszt fűz a költő szép fejére,
S kény virányin, melyben nincs határ,
Szent örömtől lelkesedve jár,
Dőlvén kedvesének lágy[10] ölére.

Ah, borítván égi szenvedelmek,
Rengetődöl istenálmokon,
S Hymened dalolják a szerelmek!

Hallom vígan, mint Anakreon,
S táncba szállok érte rejtekimben,
S reng a rózsapárta fürteimben.

1813. szept. 15 előtt

IDEÁL

Gyakorta jött felém szent fáim alkonyában
Lebegve szárnyain egy kedves Ideál,
Lelkem derűlt miként a Chárisok honában
Az első nyári nap Eos sugárinál.

Csapongva szórta szét fantáziám hatalma
Ifjú korom kecses, de földi képeit,
S mint égi kert virúlt halottaim sírhalma;
S nem ismert szellemnek érzém lengéseit.

Mi hely, mi érzemény, mely álmok bájolának
Sötéten, mint Hypnus s tisztán mint Grácia?
Érzém, de nem tudám nevét szivem honának,
Egy más Paphos vala az, s egy más Arkádia.

Nem mint te Hermáón, s mint Hébe aranyhajával,
Nem mint boldog lakód, léthei szent virány,
Borítva láttam ott az ifjút glóriával,
S plátói lélekként fellengett a leány.

Mely szív, mely ömledés, mely lángoló remények,
S forró találkozás örök sors karjain!
És jöttek a napok, mint égi tűnemények,
S virító rózsaként Sylphidák nyomain.

[10] Dem Vitkovics zum Trotz [Kölcsey jegyzete a Szemeréhez 1813. szept. 15-én írt levelében.]

Mosolygasz, ó barát, hogy érett éveimben
Gyúladva festem én az eltűnt gyermeket,
Ah, most is újulást találok képzetimben,
S könnyebb szárnyain bolyong elmém a föld felett.

S mit tész, ha így adá lantunknak istennéje
Szemlélni tündérfényt a természet körűl,
És terjedő karral szállonganunk feléje,
S sötétben lenni majd, ha bája szétröpűl?

Mikor, mikor lesz, hogy nem fog távozni tőlem
A hullámok között mosolygó bölcseség,
S ez elszendergető Démon kiszáll belőlem,
S elő lepletlen áll a tiszta emberiség?

Nem fényben, mint Olymp, és mégis nem sötéten
Ha foglak, hív anyánk, meglátni, hű fiad?
Nem függve már tovább örökre csalfa képen,
S nem sírván s örűlvén múló álmok miatt.

Ah lelkem e testtel szelíd harmóniába
Pályámon lengjen át vígan mint égi pár,
S egyszerre dűljenek szent kényeim karjába,
Mint egy Anakreon, kit rózsás kelyhe vár.

Álmosd, 1813. szept. 16.

ÉDES KÍN

Ti néma bús vidékek
Halljátok kínomat,
S te Nimfa szent folyamban,
Könyűm feléd ömöl.

De Nimfa, balzsamoddal
Ne gyógyítsd e sebet;
Örömmel hordom én azt
Keblemben Chlorisért.

Álmosd, 1813. szept. 17.

JENNYHEZ [I.]

Jössz, mint Athena, lángszemekkel,
Jössz barnán kéklő hajfürtökkel,
Mint a Reménység angyala:
Igy tűn fel csendes kellemében,
A zöld bokornak enyhelyében
Árnyéklott viola.

Intesz a Múzsa kedvesének
S ím leng feléd a bájos ének
Olympi lantnak húrjain.
Ha lantom kebled isteníti,
Tekinteted dalom hevíti,
Mosolygván hangjain.

Kiszállunk a vad nép köréből,
S szedvén a gráciák kezéből
Nem hervadó virágokat,
Bennünk a szépnek hű szerelme,
Viruló csend és józan elme
Veszik lakásokat.

1813. szept. 26.

RÁDAYNAK SÍRJÁN

Hints rózsát e sírra, Magyar! s érezzed az égi
Szellemet arcaidon: Ráday nyúgoszik ott.

1813 (?) 1814 (?)

ÉLET

Te sírhalomnak bús homálya,
Bár benned nyugtomat lelem,
Rád nézni mégis gyötrelem,
Kedvét e szív csak itt találja.
Sürű kény s fájdalom felett,
Mint csolnak a habok körében,
Hánykódom s nyugszom hív ölében
Védangyalomnak, mely vezet.

Vadon, mint kométák pályája,
Ne bánd, ha folynak napjaink,
Fellobban a remény fáklyája,
Midőn borítnak gondjaink;
S puszták, miként vár omladéki,
Ha lesznek majd Éden vidéki,
S szemeink a múltat keresik,
Könnyezni mégis jól esik.

Erőt a férfiú lelkébe,
Ne fogja szívét csüggedés,
S öröm ha jön s ha szenvedés,
Egyformán lépjen ellenébe.

Történet vagy sors egyeránt
Zúg itt örök tenger körűlünk,
És partot érünk vagy merűlünk,
Csak istenségnek karja ránt.

Egy szív s egy lélek szélveszekben,
És nyúgalomban a miénk,
Rény és erő lakjék ezekben,
S ha szállhat lankadás felénk?
Tündérképeknek ellenébe
Tőlünk nem megy sohajtozás,
Itt bennünk a vigasztalás,
Nincs élet a felhők körébe.

Álmosd, 1814. márc. 10.

SORSÁN VIDÁMABB...

Töredék

Sorsán vidámabb fény vonúl,
Ki bátran mégyen a csatának,
S egykor felhőtlen angyalának
Karján olympi mellre hull.

Álmosd, 1814. márc. 10.

LAURÁHOZ

Közte sűrű kénynek, fájdalomnak,
Lyányka, lyányka nyugszom kebleden,
Gyakran Léthe lankadási nyomnak,
Gyakran védő karjain angyalomnak
Új örömfény terjed létemen.

Szenvedünk, s bár nyúgodalmat kérek,
Vérző búnkat mégis ölelem;
Hidd el azt, a bú s öröm testvérek,
S kényben úsz e jóltevő tündérek
Szép körében képzet s értelem.

Meg ne bánd, ha könnyeid hullának,
Néma könnyek, Eros karjain,
Meg ne bánd, mert szép napok valának,
Melyek Eros karja közt folyának,
Míg szendergél költőd dalain.

Égi lángot szívtam ajkaidról,
Égi lánggal szívtad csókomat,
Felderűlt a fátyol titkaidról,
Újabb álom szállt fel álmaidról,
S szebb remény a láthatár alatt.

Álom és Remény éltünk vezéri,
Tartnak fáklyát végcélunk felé,
Szívünk a valót távol kiséri,
S megcsalatván, néha bár eléri,
Csalfa bájalakkal váltja bé.

Dőljünk a jelenlét hív ölébe,
Légyen álom, légyen csalfa kép;
Tán ha vígan szállunk ellenébe,
Nem borúl szép arca gyászleplébe,
S mirtuszágat fürteidre széd.

Álmosd, 1814. ápr. 20.

VILMA EMLÉKKÖNYVÉBE

Minden virágát életemnek,
Melyet még sorsom nyújtogat,
Vidám vagy gyászló szín alatt,
Örömimnek vagy keservemnek,
Barátság s Szerelem,
Tinéktek szentelem.

Minden virágát életemnek
Vígan fűzöm hajam körűl,
Az ég borong és felderűl,
S tavasszal új rózsák teremnek,
Barátság s Szerelem
Míg ti laktok velem.

Minden virágát életemnek
Hervasztja sírom egykoron,
S túl földi kényen s bánaton
Ott szent nyugalmát enyhelyemnek
Barátság s Szerelem
Karjaitokban lelem.

Pécel, 1814. jún. 25.

KÜZDÉS

Mint zúgó szél a szirtnek homlokán
Küzd a bátor sorsának ellenébe,
De lankadozva dől el
Lábainál a hatalmasabbnak,
Bár lelkében láng van s erő,
Ah, a halandó test roskadoz.

Fel! felfelé
Int a géniusz,
Zavar s homály
Borúl el itt
A hold alatt fölettünk;
Sejdítve zeng az énekes
Jobb sorsot és hazát,
De keble titkokkal teljes,
Miként Dodona berkein
Az égi szózatok,
S mint ossziáni szellem
Tünnek fel érzeményei
Borongó éj gyanánt.

Ah, mert erőnk önérzetében
Gyöngék vagyunk,
S ha mérkezünk az istenekkel,
S a szférák zengzetébe
Vegyítjük hangjainkat,
Mint álom lészen énekünk,
S mint lengő felleg árnya,
Mely zöld mezők felett
Fut szélnek szárnyain.

Lehányod-e
Tested porsátorát,
Hogy lángszárnyak röpítsék lelkedet?
Hogy tiszta fény
Derűljön fel szemeidnek?
Ah, messze a vidéken,
Melyet nem ismerünk,
Ura léssz-e sorsodnak?

Örök vágy és remény,
Örök remegés a múlt után,
S a jövendő felé,
Im ez a lánc, melyen függ életünk,
S a láncot
Egy látatlan kéz szorítja.
O kéz, hatalmas és kemény,
A síron túl mint innen egyeránt,
Mert semmivé nem teszesz!

Leszállasz felénk
A szenvedés s remény leplében,
Szent Megadás,
És karjaidon
Kelünk fel a porból,
Kelünk ki a habokból,
S szelíd sors keble vár!

Pécel, 1814. jún. 28.

RÓZA

„Kéred, bajnok, hű szerelmem,
Kéred jobbomat,
Kell-e szívemben viselnem
Majd úgy arcodat?
Bajnok, Róza kebelében
Nincsen hézak már,
Kinek olvadt szerelmében,
Rá siron túl vár."

Hallja Forgács gyötrelemmel,
S kínról kínra dűl,
„El, el innen keservemmel" -
Szól és lóra űl.
„Látni, látni, messze messze
Pogány táborát,
Hogy keverje, hogy feressze,
Véremben nyilát" -

„Vérző szívnek, mély sebeknek
Orvos a halál,
András, hol zászlóid lebegnek,
Sorsom rátalál" -
S téren, völgyen, kősziklákon,
S tenger habjain,
Rengetegben s vad pusztákon
Fut szél szárnyain.

Küzd a bajnok a csatában,
S kardra kard felé;
Elhúnyt élte hajnalában,
Szűk sír fogta bé.
Ó, de lelkét nem tarthatja
Földi zár s fedél,
Nyítva az égnek boltozatja,
S lángszárnyakra kél.

És keletröl el nyugotra
Röpül mint orkán,
Néz tengerre, néz partokra
Messze pályáján.
Egy pillantat és az égen
Még csapongva száll,
Más pillantat, s egy térségen
Már honában áll.

Róza nyugszik a ligetben,
S álma sergivel,
Vékony égi leplezetben
Tűn a lélek fel.
Csüggedt arcnak halaványa,
S véres kebele,
S régi kellem maradványa
Tűntek fel vele.

„Róza, Róza, kebeledben
Nem volt hézak már,
Az, ki olvadt szerelmedben,
Rád siron túl vár” -
Mint szélzúgás s tündér-ének
Zengtek szavai;
Róza reszket, s eltünének
Vészes álmai.

Búsan űl a szép leányka,
S ébren álmodoz;
Hervad, ah, a szép leányka
Sír lakóihoz!
Mely felé zúg, minden szellem
Halál szelleme;
Rózsa-szép kor s égi kellem
Halnak el vele.

Pécel, 1814. júl. 3.

A SZENVEDŐ

Szelíd halom, s te zöldellő berek,
Te csergedő víz tölgyeim alkonyában,
Aranykor, melynek éltem hajdanában,
Szent álom, milyet Erosz szendereg!

Egem borúlt, s eltűne a bájsereg,
Mely röpdesett tündéri fátyolában,
Kiterjed e kar, e kebel, s hiában,
Egy boldog órát, ah mikor nyerek!

Ó Lúna, néked a sors égi pályát
Ha fellegekben olykor engedett,
Tisztán hozod fel újra képedet:

De nincs, ki szórja széjjel búm homályát,
Én szenvedek mélyen s ártatlanúl,
S mosolygni többet e száj nem tanúl.

Pécel, 1814. júl. 14.

AZ IVÓ

Hallottad-e a fülmilének
Lombjain miként foly bájos ének,
Míg hűsen esti szél kereng?
S ha fészkében a gerlicének
Hű pár nyögdellő csókja leng,
Érezni tudsz-e gerjedelmet?
Daloltam én is, ah, szerelmet,
Mint fülmilének dalja zeng,
S csókoltam én is hajdanában,
Gyúladva Lotti karjain,
Éltem mosolygó hajnalában!
Leszállt a hajnal, s álmain
A lyány is elszállt más ölébe,
De érette, sorsom ellenébe,
Nem zugott lantom hurjain
Kérő panasz s keserves átok.
Töltvén kezem habzó pohár:
Lágy csók s szerelmek dalja már,
Mondám, örökre isten hozzátok!

Pécel, 1814. aug. 11.

RÁKOS NIMFÁJÁHOZ

Egy dalt, egy dalt,
Ó nimfa, kedvesednek
Folyásod partjain.
Egy dalt, mely egyszerűen,
Egy dalt, mely égi hévvel
A szívhez szóljon és tehozzád!

Kettő szerelme kebelemnek,
Egy hon és egy leány.
Azt vérző szívvel, ezt epedve,
Azt lángolóan, ezt mosolygva
Tekintvén, ölelem.
De büszke lesz szivem s dobog,
S önérzés száll ki homlokomra,
Ha képeik lengenek felém.

Keggyel teljes, de búsan
Tűnik fel képed, ó hon,
Mint Róma Caesar álmain,
Ó szent, ó szent!
De fájdalomnak érzete,
Mely rólad súgárzik reám.
De te mosolygva jősz,
Ó lyány, mint május reggelén
Az újjá szült nap ragyog.
És kebleden
Mint olvad el a bú,
És kebleden kivűl
Mint nincs öröm!

Ó hon, ha egy pillantatig
Szétoszlik felleged,
S vígan mosolygsz:
Olympig szállnak érzetim,
S láng, és erő keblembe.
S ha lyányka, néked
Szelíd bánat leng arcodon,
Könnyekben dőlök karjaidra,
S vigasztalást lelsz ajkamon.

Ó lyány, hamvvedreden
Búsan kél egykor a dal,
S majd szárnya fennlebegvén,
Harmatjából egének
Csöppent vigasztalást.
De néked élni kell, ó hon,
S örökre mint tavasz virúlni,
Ah, mert omladékidon
Reszketve fognék szétomolni
Hazám, hazám!

Pécel, 1814. aug.

TUDATLANSÁG

Tudok vigan nevetni,
Tudok hiven szeretni,
   S szépről énekleni,
S kelyhem ha megtöltétek,
Köszönni bort felétek
   Tokaj szent isteni.

Egy van, mit életemben,
Sem búmban, sem kedvemben,
   Meg nem tanulhatok,
Epedtem, olvadoztam,
Sok lyányt lágy búra hoztam,
   S még sírni nem tudok.

Káva, 1814. aug.

BOR-KIRÁLY

Csak bor, csak lyány szerelme
Szivem fő gerjedelme,
Mit nékem a világ?
Ha más trónusra hág,
S hírnek fut ellenébe,
Pálcájától kezébe
Félvén a sokaság:
Fennáll királyi székem,
Országot a sors nékem,
És pálcát szintúgy ád.
A szék a lyány ölében,
Ország borom kelyhében,
S a pálca mirtuság.

Káva, 1814. aug.

ELFOJTÓDÁS

Ó sírni, sírni, sírni,
Mint nem sírt senki még
Az elsűlyedt boldogság után,
Mint nem sírt senki még
Legfelső pontján fájdalmának,
Ki tud? ki tud?

Ah, fájdalom -
Lángoló, mint az enyém, csapongó, s mély,
Nincsen több, nincs sehol!

S mért nem forr könyű szememben?
S mért hogy szívem nem reped meg
Vérözönnel keblemen?

Bényétől Pécelig, 1814. aug. 16.

A LYÁNY DALA

Jön búsan az éjjel, orcája borong,
Hűsen lebeg a nyúgoti szellet,
A fülmile csattog, a lyányka bolyong
Susogó bokrai mellett.
Ó merre leányka? homályos az ég,
Nézd, csak maga fénylik csillaga még
Tisztán a szerelemnek.

Fenn ha a szerelemnek csillaga még,
E lészen a lyányka vezére,
S bár légyen örökre homályos az ég,
Nem száll remegés kebelére.
A fülmile csattog, az estveli szél
Szárnyain lebeg és zúg a falevél,
S ébred tüze képzeletemnek.

Búsabb lesz az éjjel, orcája borong,
Hűsebb a nyúgoti szellet,
A fülmile csattog, a lyányka bolyong
Susogó bokrai mellett.
Ó lyányka! sötétbe borúlt a határ,
Nézz széllyel, az égen csillaga már
Elhúny a szerelemnek.

Hagyd légyen örökre sötét a határ,
Nem remeg a lyány kebelében,
S húny a szerelemnek csillaga bár,
Felserken az hajnal ölében.
A fülmile csattog, az estveli szél
Szárnyain lebeg és zúg a falevél,
S lángol tüze képzeletemnek.

Pécel, 1814. aug. 18.

SZERELEM

Töredék

1

Mi légyen egy sohajtás s lágy tekintet,
Mi egy olvadó szív forró csók hevén,
S reád epedvén hogy ha lányod intett,
Ez álom, e merengés, s vágy, s remény?
S szelíd keserv és boldog könnyeinket
Cythere hív ölében zengem én,
Fűzz, ó Camoena, szárnyat énekemnek,
Cypris virági nálad is teremnek.

2

Vigan, mint Eos, s mint az estpirúlat,
Mosolygó csendben száll olykor dalom,
Fellengve majd, miként sas, égben múlat,
Ismét borongva jő, mint sírhalom:
De szép alakján sem vad láng nem gyúlad,
Körítve tőled égi nyúgalom,
Sem csüggedésre nem dől, s gyötrelmében
Eped, mint égi lyány, keggyel szemében.

3

Ne múzsa, lantod reszkető hurjára
Ne jőjön semmi durva, semmi rút,
Szennyetlen áll a gráciák oltára,
Hol nyitva minden szépnek van az út.
A tiszta költő fűzhet csak hajára
Örökre hervadatlan koszorút,
Melyet remegvén szűz kezek fonának
Ékességül pirúló homlokának.

4

Még Chronus élt, s Olympnak boltozatja
Víg istenek sorával volt tele,
És Heliósnak fénylett arculatja,
S bájjal fogadta el Thetis kebele.
Oltártok állt, ó Chronus nagy magzatja,
S szép keblü Héra, s tisztelt Cybele,
S mosolyga még, a szent italt kelyhébe
Habozva töltvén, rózsaszájjal Hébe.

5

E szép koron rengett elő Cythére
Vén óceánnak kék hullámain,
Aranyhaj, melyhez csapkodó hab ére,
Sötétesen simúlt el vállain,
Epedt szemérem ült tekintetére,
Félénk mosolygás lengett ajkain,

S lebegve száll a partra kellemében,
S öröm tenyész körűlte, mint keblében.

6

Szép, mint pályája kezdetén Auróra,
Keggyel teljes, mint Luna jön elő,
Nyílt szívvel minden szépre, minden jóra,
Az égbe gráciák közt hág fel ő.
Minden tekintet száll a lankadóra,
Mindent utána vonz egy bájerő,
De tisztán áll a Charis istennéje,
S csak némán leng a kívánság feléje.

7

Mind boldogok, kik itt az égben vannak.
Mond s földre szálla kísérőivel,
A földlakónak, a boldogtalannak
Nyugtot szerezni lágy érzésivel:
S itt, kik felé remegnek és rohannak,
Oltárán változólag fogja fel,
Dereng azokban egy szelíd indúlat,
S e vad csoport emésztő lángra gyúlad.

8

Azok felett, mint hajnal csillagzatja,
Jelen meg a derűlő szeretet,
Ezekre villámként csap lángozatja,
És öszvezúz reményt és életet.
Ott a jövendőt rózsa közt mutatja,
Útadba szór itt csak tövíseket,
Mert tiszta hely a gráciának honja,
S elvész, kitől segédét félrevonja.

Pécel, 1814. aug.

HOL A VIRÁNY...

Hol a virány, amelyet gondolok?
Hol a leány, kiért e szív dobog?
Virány, szent halmain hogy nyugodjam én;
Leány, hogy lángba szálljak kebelén.

Tovább, tovább! ím hervadt a virány,
S fojtó keservben olvad a leány;
Virány a lyánynak búján hervadoz,
Leányra bút, ah, hűtlen kedves hoz.

Leány, leány, még lángot nem cserél
Ki egy más ölében szép órákat él;
S ha bánatodtól hervad a határ,
A víg szerelmes tőled majd mit vár?

Szerelmet a leánytól várj, ha sír,
Ki könnyben olvad, lángzó szívet bír,
S ha kedves hűven rámosolygva jő,
Mint nyári nap, vígságra támad ő.

Tolcsva, 1814. nov. 2.

LYÁNY ÜLT...

Lyány ült a hold fényében,
Felé ment a legény,
Lyány függve kétségében,
Örömben úszva én,
Várt és körűltekintett,
Meglát, remegve íntett,
S elömlék kebelén.

„Lyány, ó leány ha csenddel
A másik éj is int,
Lopvást, lopvást jövend el
A boldog pár megint!”
Nem szólt, csak elpirúla,
Mosolygott s rám simúla,
S csókokkal öszvehint.

„Menj ó legény, röpdeznek
Hajnal fúvalmai,
S ott benn fölébredeznek
Anyám s leányai.
Jöttem, de szívszorúlva.”
S zengtek, de rám borúlva,
Búcsúszót ajkai.

Itt állok a szabadban,
A nap csendben jön fel,
Az árnyas boltozatban
Csalogány énekel;
S mélyében kebelemnek
Szelíd dalok teremnek,
S szívem dobog s tüzel.

Álmosd, 1815. jan. 1.

A REMÉNYHEZ

Vad óceánnak mély hullámain
Vergődöm én és küzdöm a szelekkel,
S ah, képed minden este, minden reggel
Felém leng a két hajnal szárnyain.

Szelíd Remény, jobb kor szebb napjain
Mosolygva jöttél lángoló szemekkel,
De most borongasz barna fellegekkel,
Mint búcsuzó hölgy férje karjain.

Idv néked igy, ha mindent elvesztettem,
Ha tengerhabként duzzad bánatom,
Ne légyek elhagyatva, légy mellettem.

Im újra vészek árján hányatom,
Süvöltve röppen a vihar felettem,
S remegve száll rád végpillantatom.

1815-16 telén

RÉNY

Magasan, magasan,
Ó Rény, veled
Röpűljön a dal.
Arcod tiszta fényben
Tűnik fel Olympon
Mint nyári nap:
De sűrü gőzfelleg
Borítja földünket
Színed elől,
S sugárid homályban
Hatnak reánk.

Gyakran láttalak
Kerengeni,
Mint vészhozó kométát
Földünk felett,
Imádva, rettegve,
Mert nagy valál,
És fenségedben
Irtóztató,
Mint a dörgő menny.
De mikor jősz,
Mint hesperi csillag
Csendesen, szelíden,
Mosolygva tekintek
Ellenedbe,
Keggyel tölt istenné.

Nem te nyújtád
A méregkehelyt
Hellas égi fiának
Nem te fonál koszorút
Camill fejére
A Capitolium
Szent bércein?
De titkon eped
Rejtekében
Sejdítgető kebellel
Feléd, feléd,
Arra hüsen csepeg
Étri balzsam
Szárnyaidról,
S rengő öledben
Felviszed őtet,
Lefolyván napjai,
Olympra, fel!

Csalfa alakok
Bolyganak köztünk
Gyakran, hazudván
Téged, istenné.
A komoly való
Meggyújtja fáklyáját,
S mint éji lidércek
Tűnnek el ők.
De te állasz
Éjjel és nappal,
Csendben, viharban,
Gyász s öröm között,
Nem változó fényben,
Mint az örök sors.

Légy idvez nekem,
Bár vér s pusztúlat
Kövessék nyomdokid,
S ínség s halál.
Tiszta kebelbe
A gyilok ha merűl,
Tiszta kebelre
Vad sors ha rohan:
Intesz egedből,
S az isteni lélek
Nem sűlyed el.

1816. máj. 5.

A FÖLDHEZ

Szent kebeledből
Fesle ki hajdan
Az emberi nem,
S szent kebeledbe
Tér meg ismétlen
A napok szálltával,
Föld, hüv anyánk!

Mégis az ember
Téged elhagyván
Csillagokig fel
Vágyakozik,
S lebegő szárnnyal
Készül törni
Útat magának
A nap felé;
De visszahanyatlik
Küzdése közt,
S légi szeleknek
Játéka leszen,
Mint barna felhők
A sziklatetőn.
De te, szent anya,
Délceg gyermekedet
Várod öleddel,
És kebeledben
Nyugtatod őt,
Lenge füvekből
Szőve reája
Hűs fedelet.

Cseke, 1816. máj. 6.

GULÁCSY GÁBOR EMLÉKKÖNYVÉBE

Csak erősnek fizet a dicsőség szép bért,
Gyávának a laurust soha nem juttatja,
Trónusát veszélyek őrzik, s e szent helyért
Vívni kell, az égnek e szent akaratja.
Csak kemény ostrommal nyílik meg szent vára,
Munka, gond s fáradság az örök hír ára.

Daróc, 1816. szept. 30.

RÁKÓCZI HAJH...

Rákóczi hajh, Bercsényi hajh!
Magyartok gyászban űl,
Még leng a szellem tőletek,
S már lelke sem hevűl.

Oltárunk áll s nem füstölög
Rákos szent mezején,
A szablya függ, s nem hord vitézt
Hátán a büszke mén.

O Várna, Várna fűveid
Lengessék hűs szelek,
Borítsa csendes nyúgalom,
Király, emlékedet.

Vérkönnyet önt az útazó,
Mohács, virányidon,
Érzése mély, érzése szent,
Mert rajtad sír, o hon!

De bújdosóknak sírja te
Pontus határain,
Nem leng egy sóhajtás feléd
Hűv ének szárnyain!

Titkon borong a géniusz
A néma hant fölett,
Hol lángoló szív s honszerelm
Váltottak életet.

Boszúját a hűvet, nemest
Keblében érleli,
Mely forr és olvad, s tiszta lesz,
És pontját fölleli.

S villámként csap, villámként sujt,
És tűzre lángra kél,
S a honfiú, s a honleány
Csak érez, nem lát s fél.

És halni mégyen, győzve jár
A vér szent mezején,
Vészek körítik homlokát,
Erő forr kebelén.

S rohan, mint ár, a győzelem
Kelettől nyúgotig,
A láncsa zúg, a lobogót
Magas szellők viszik,

S ledőlt országok hamvain
Egy szép hon támad fel,
Mely lelket tölt, mely szívet ráz
Neve zengésivel.

Pécel, 1817. ápr.

REMEGVE ZENG...

Töredék

Remegve zeng, remegve száll az ének,
Új ég alatt, ó Ronyva, partodon,
Szokatlan e nyelv lángoló hevének,
Bár szép s erős, bár hangja szívet von.

1817. jún. 21.

KÉPZELETHEZ[11]

1

Szállj képzelet, szállj rózsafátyolodban
Bátran lebegve, mint királyi sas,
S ezerfelé változva szép arcodban
Lélekre, szívre bájerővel hass.
Ragadj magaddal, s tündérkárpitodban
Száz tűneményt, száz új szcénát mutass:
Míg nap derűl az énekes mellében,
S élet s virágzat tűn fel énekében.

2

Csak dalt adott, csak lantot a költőnek,
Csak dalt, csak lantot a végzés nekem,
Lángérzeményim oszlanak s megjőnek,
Örömre, búra szállong énekem.
Kerestem rejtekében szívnek s főnek
Mitől virúlna boldoggá életem,
S szent képzelet, megfutván egy világot,
Csak hív öledben leltem boldogságot.

[11] Ez a vers az eddigi kiadásokban kettészakítva olvasható: a fenti címen csak az első négy strófáját találjuk, 5. és 6. strófáját pedig a töredékekbe osztották be, F é n y é s h o m á l y címen.

3

Te öntőd a dalt, s gazdag ömledése
Forr, mint Tiszának áradt habjai,
Elfoszlik a bú, s szívem vad küzdése
Leszáll derengvén vídámb álmai.
S mint hűs berek, mint esti szél nyögése
Ha felhasadnak május napjai:
Enyhítve leng az érzetek homálya,
S virít, mint rózsáskert az életpálya.

4

Borítsd el arcod fényben, mint Auróra,
S világolj rám fáklyád sugárival;
S tenéked szentelt légyen minden óra,
Szentelve néked follyon minden dal.
S ím mint midőn lángot kerengve szóra
Az égi tűz villámcsapásival
Folyást talál a költő szent hevének,
Reng e kebel, s ömlengni kezd az ének.

5

Fény és homály közt, mint az est órája,
Körűlem mely tündér szín nyíla fel?
Mely ég, minő táj, s mely szél hint reája
Ámbrás fúvalmat hűs lengésivel?
Látok, de többet érzek, égi bája
E helynek mély örömbe sűlyeszt el,
O pillantás, o rég táplált reményim,
Váró gyönyörben függnek érzeményim.

6

Amott a parton férfikellemében
Jár a legény, szép búval homlokán,
Ah, mennyi vész fog dörgő fellegében
Üldözni téged élted nyomdokán!
De jót hoz a veszély is eltüntében,
Süvöltni nem fog mindég az orkán,
S ki bátran szállt a küzdés ellenébe,
Mosolygva dől majd jobb sors hív ölébe.

Kölcse, 1818. aug. 4.

AZ OSTROM KŐSZEGNÉL

Töredék

Miért áll - - - borongva keblében,
Mit néz - - - a bástya fokán?
Ki tűnik amott fel a por közepében?
A por közepében jön Szolimán.
Jön, mint dagadó hab Dráva folyásin,
Jön, mint rohanó szél a Bakonyon;
Fegyvert - - ! honod zokogásin
Gyúljon fel erőd bús harcaidon.

Kölcse, 1818. aug. 7.

SZÉP LENKA

Szép Lenka vár a part felett,
Csolnakján a halász,
Dalolván csendes éneket
A part felé vigyáz:
„Csak vissza, vissza, szép leány,
Szél támad és hullámot hány!”

Esdekve szól a szép leány:
„Nem én, halász, nem én,
Túlparton zöldell egy virány,
Kunyhó van közepén,
S zöld árnyak a kunyhó körűl,
Alattok, ah, kedveltem űl.

Szélvész között, zúgó habon
Rettegtet sok veszély,
Reményem mégis egy vagyon,
Tán partra hajt a szél!
S kit szenvedés, kit bánat ér,
Örömkönyűk a pályabér.”

Szép Lenka jön, s csolnakba száll,
Kormányt visz a halász,
Minden hullám csapásinál
Jobban, jobban vigyáz,
S a vész midőn ujúlva kél,
Mond Lenka: „Partra hajt a szél!”

„Nem lyány, nem partra hajt a szél,
Szél és hab ellenünk,
Veszélyes, ah, míg ember él,
Istent kisértenünk,
Hullám dagad s örvénybe száll,
Hullám között vár a halál.”

„Halász, szerencse jár velem,
Szerencsés csolnakod,
Nyúgot felől, o szerelem,
Dereng szép csillagod,
Nyúgotra vár a hű legény,
Nyúgot felé nem félek én.”

Szól Lenka, s a túlpartra néz,
Néz, s látja kedvesét,
Örömreszketve nyúl a kéz,
Hév önti el keblét,
És tűn előle víz, föld, ég,
Szemében forr csak lelke még.

De vérzik ő, a hű legény,
A part felett állván,
Kél a veszély, s húny a remény,
Már, már hal a szép lyány;
És új szél zúg, és új hab gyűl,
S a csolnak végképp elmerűl.

Lát a legény, s nem nyög, nem sír,
Nem érez, nem gondol,
Felnyílik kínja, mint egy sír,
S nem tudja merre s hol?
S gyors, mint villám felhőiből,
A hab közé félhalva dől.

Cseke, 1820. máj. 31.

RÁKOS

Rákos, bolyongék partjaidon, s vized
Hullámit ittam s keblem emelkedett,
Könny forrt szememben, s érzeményim
Szívem alatt tüzesedve vívtak!

Körűlem érzém egykori hőseink
Árnyékaiknak gyönge fuvallatit,
Az égi szellem fürteim közt,
S arcom előtt suhogott csapongván.

Hajh, látom őket sátoraik közűl
A népesűlő térre tolongani,
Buzgó kebelt látok hazámért,
S lángszemeket dagadó könyekkel!

„Fegyverre, jőn az ellen erős hada!”
S ím villog a kard, s tárogató riad,
A büszke ló szökdell, nyihog, fúv,
A lovag űl diadalmi tűzzel.

És nem kerűlnek mély sebeket s halált,
Ki halni tud, nincs járom erős nyakán,
Néked, tenéked szent szabadság
Áldozik a nemesen kifolyt vér!

Magozz fel, ó vér, puszta mezőnk fölett,
S teremj magodból szép csemetét nekünk!
Ah, szélveszek közt nyert honunkat
Rút puhaság özönébe fojtjuk!

Habzik borunk a tág kehely öble közt,
Tolongva zúgunk táncpaloták felé,
S förtéztetett lyány karja közzé
Szórja vadúl erejét az ifjú.

Romlasz magyar nép, romladozol hazám,
És lassan őrlő féreg emészt belől,
Ha fog kigyúlni magzatidnak
Szűk kebelökben az égi szikra?

Cseke, 1821. okt.

BÚ KÉL VELEM...

Bú kél velem, bú jár velem,
Ki ránt fel kebléből?
Adj egy rózsát, hű szerelem,
Hajad szép fürtjéből.
Egy rózsát adj, hű szerelem,
Bár tövises lészen,
Tán ha kínját elviselem
Majd öröm vár készen!

Mért nyög, miért az esti szél
Bokor ernyőjében?
Mért fürdik a rózsalevél
Harmat hűs cseppjében?
Azért nyög, hajh, az esti szél,
Mert én sohajtottam!
Harmatcsepped, rózsalevél,
Szememből ontottam!

Fészkén az árva fülmile
Ha párját siratja,
S búját énekben zengi le,
Lágyul-e bánatja?
Ó zengenék úgy éneket
Egyik éjről másra,
S bércet, völgyet, fát, köveket
Indítnék sirásra!

Szűn a zápor, s szivárvány ég
Fenn sötét felhőken,
Vándorsorsom túlhalad még
Borongós időken.
Adsz egy rózsát, hű szerelem,
Bár tövises lészen,
Tán ha kínját elviselem,
Majd öröm vár készen.

Cseke, 1821. okt. 28.

DOBOZI

Rabló jön! és Dobozi már
Hölgyét nyeregbe vette,
Gyors méneken sereg tatár
Üldözve zúg megette,
S messzünnen, mint kőszáli hó,
Fejérlik a bús lobogó,
Kelő por fellegében,
A ferde nép körében.

De hátra néz s előre fut
A hű magyar nejével,
Nincs gát lovának s vészes út,
A bérc egy lesz völgyével.
Omló tajtékban füredvén
Nyargal, száguld a büszke mén,
S villámásként gyors lába
Szikrákat hány futtába.

Nem retteg a bajnok lován
Sebet s halált szüvében,
Folyt vére hányszor a csatán,
S hörgött halál keblében!
S annak ki elhull mint vitéz,
Rabláncot nem fűz semmi kéz:
De nézvén szép hölgyére,
Habzik minden csepp vére.

A gyönge nő borongva űl
Hősét körűlölelve,
Küzd és lankad, fagy és hevűl,
Száll s újra kél félelme.
Röpűlő barna fürténél
Süvöltve zúg a déli szél,
És egy bokor ha zördűl,
Fülébe lánchang csördűl.

„Bajnok, bajnok, van-e erő
Százak fölett kebledben?
Kivívsz-e majd, balsors ha jő,
Lángszablyáddal kezedben?
Túl völgyeken, túl hegyeken
Engem hajt e rút idegen
Szolgálni bús igába,
Vad nője vad lakába."

Felborzad a búsult vitéz,
Szemét vérkönny áztatja,
Mélyen sohajt, az égre néz,
S reményt keres bánatja:
„Röpűlj, röpűlj hű paripám,
Jó sors talán jót hoz reám,
Bár készít gyötrelembe,
Kedvébe még veszen be!"

S mint sebhedt őz zöld fák alatt
Hordván kinját magával,
Fut a magyar mint gondolat,
Mint szél sebes lovával;
Omló tajtékban füredvén
Nyargal, szaguld a büszke mén,
S villámásként gyors lába
Szikrákat hány futtába.

De hol van szél küzdő habon,
Hogy ne lankadjon végre?
Hol gondolat, mely szárnyaljon
Végetlen messzeségre?
Száll fáradás inaiba,
S pihegve jár a paripa,
Lassan lobog serénye;
Hal a lovag reménye.

Vész támad a hölgy kebelén,
Egy hab lesz minden vére;
A sík mező terűletén
Vad lárma zúg előre.
S magasan, mint kőszáli hó,
Közelget a bús lobogó,
Kelő por fellegében,
A lárma zajkörében.

„Bajnok, bajnok, nincs védelem,
Csak szablyád hű vasában;
Olvadjon fel rabkötelem
Hulló vérem habjában!
Én lássam e rablók közűl,
Élted ha hőshalálra dűl?
S árván magát, hajh, messze,
Hölgyed lánc közt epessze?"

Kétség partján a bajnok áll,
Mely örvényt nyit reája,
Lassan gyúl sohajtásinál
Reménye végszikrája.
„Csak még egyszer hű paripám,
Jó sors talán jót hoz reám,
Bár készít gyötrelembe,
Kedvébe még veszen be!”

És még egyszer megérezi
Sarkantyú hév döfését,
Sérült vadként forrván teszi
Utolsó szökellését.
Omló tajtékban füredvén
Nyargal, szaguld a büszke mén,
S ah - villámként gyors lába
Öszveroskad futtába!

S már mint felhő, mely hord jeget,
S már mint villám fáklyája:
Úgy zúg s villog hátok megett
A vad tatár láncsája.
S magasan, mint kőszáli hó,
Ott leng már a bús lobogó,
Kelő por fellegében,
A ferde nép körében.

„Bajnok, bajnok, nyújtsd csókodat,
Az utolsót ajkamnak,
S terjeszd ki védő karodat
Örvényén fájdalmamnak.
Angyal szerelmem egéből
Ragadj fel a rablók közűl!”
Nem szól a hős s elfordúl,
Szeméből egy könny csordúl.

„Bajnok, nincs bízni több remény,
Nincs várni perc éltemben,
Hamvad minden más érzemény,
Egy lángol még szívemben.
Szabadság nyújt, ah, hű kezet,
Hozzá csak omló vér vezet!”
Nem szól a hős, s megrendűl,
Egész léte felzendűl.

„Irígylem férfi létedet,
Irígy vagyok sorsodra;
Fenn hordozván fegyveredet
Boszúlva dőlsz sirodra.
Én térden, nem tehetve mást,
Koldúlok tőled egy csapást,
Adtam szivet, szerelmet,
Adj meg csak egy kérelmet!”

„Vagy, ó, vad győző karjain
Utált csók légyen bérem,
S megfúljon erőszakjain
Az öszvedúlt szemérem?
Férj, hajh, képzeld el irtózván,
Midőn nőd a bűn ostromán,
- Ez-e hűsége díjja? -
Utolsó harcát víjja!”

S megjajdúlván kétségbe húll,
S nem bír a hős kínjával,
S kardjához, ah, borzadva nyúl,
A végső perc folytával,
Midőn, mint vívó oroszlán,
Szomjan vér és zsákmány után,
Krimnek dühös tatára
Kezet nyújt már párjára.

És elfordúl, s felöleli
Nyögő nejét karjába,
És hü vasát megszenteli
Merítvén oldalába;
És rontván a vad nép közé
Ád s vesz halált mindenfelé,
S omolván drága vére
Hölgyének rogy testére.

Cseke, 1821. nov. 4.

IDEGEN

Töredék

Hindosztán véghatáránál,
S véghatára hűs völgyében,
Hüs völgyének zöld berkében
Egy forrás omlik vala.
S a forrás zúgó partjánál
Egy lyány űlt sötét fürtökkel,
S rózsaajkkal, s lángszemekkel
Szép, mint május hajnala.

Hallá zúgtát a forrásnak,
Nézte játékos folyását,
És örült, ha képe mását
Tükrözé hullámain.
S közte csendes andalgásnak
Lát egy vándort, hogy leűle,
Lassú csörgéssel körűle
A túlsó part hantjain.

Cseke, 1821. nov. 6.

TALÁNYOK

I

Éltem, de magamat önkényt eltemettem,
Lágy álmot fúva rám létemnek angyala,
Szép volt a sír, melyben halva szenderegtem,
Most királyi nők is díszt kapnak általa.
Az óra jött s íme kívánt hajnalánál
Feltörtem a zárt, hogy nyerjek más életet,
Arany szerelem várt boltom ajtajánál,
S mosolygván, hajh, újabb halálra vezetett!

II

Gyámkar ápolgatta szűlőm gyöngeségét,
Mégis lángzó erőt szívtam hű kebelén,
Erőszak dúlta fel szép formám épségét,
S kínoztatás után tömlöcre szálltam én.
Habzó bánatim közt míg erőtlenb voltam,
Küzdöttem feltörni méltatlan záromat:
Erőm virágában nyugvásra hajoltam,
S kedvre hozom, akik szerzék rabságomat.
Mégis megemlítvén sorsom durvaságát,
Gyakran bút árasztok a vigyázatlanon,
S bár felgyújtom olykor az észnek világát,
Tüzem többszer reá vad sötétséget von.
De sok száz okozott károk ellenére,
Becsem e világon nem talál végzetet,
S az aggkor, mely már most megvettetést ére,
Nekem készít nagyobb s nagyobb tiszteletet.

III

Én sebes, én lassú, most tiszta, meg újra borongó,
Más jár, foly, röpül, áll, nem teszem egyiket is.
Nyúgottól keletig, s dél s észak messze határin
Útazom én, mégis rejtve szem és fül elől.
Nincs formám, mégis sok ezer rajzol le naponként
Nincs terhem, mégis fontra vetett sok ezer.
Tömlöcben s rabság kötelén bár létem adassék,
Mégis örökre szabad nem tudom én mi az úr?

IV

Egykoron egy leplet szőttem, szép, csínos, alatta
Bár mi nagyot gondolj, kis dolog ami hever.
Szűk lepel és könnyű, mégis, bármekkora légyen,
Nem lebbentheti fel testi erő sohasem.
Egy éles nézést ha tehetsz, elfoszlik azonnal,
Kétes homályt vet rád, gyönge szemed ha vagyon.

V

Erőm s tanácsom nincs, ezrekkel
Mégis vezérként hordanak,
Fennküzdell szárnyam a szelekkel,
Lábamhoz hősek hullanak.
Esküdte nékem szent hűségét
Az ifjúság délceg sora,
Kíséri pályám messzeségét
A gráciák könnyzápora.
Szerencse s hír nyomban követnek,
Vesztőre vesztem mocskot hoz,
S a nyertes hűv emlékezetnek
Szentelve nyújt oltárihoz.

VI

Egy volt, csak egy, akit szerettem,
Nem volt fiú, nem volt leány,
Miatta létem elvesztettem,
Mert engem balszerencse hány.
Röpűltem őt forrón ölelnem,
A régvárt óra volt jelen,
De forróbb volt ő mint szerelmem,
S halálra égtem hirtelen.

VII

Tükör vagyok, de nem szobád falán,
Forrás vagyok, de nem zöld fák alatt,
Ablak vagyok, de nem látsz rajtam által,
Csillag vagyok, de nincsen kék egem.
Mint barna felhőn múló vész után
Boltos szivárvány nyúgoszik fölettem.
Nincs ajkam, és mégis mosolygok én,
Nincsen szavam, mégis kérlelni tudlak,
Esőzöm, égek, bíztatok, fenyítek.

VIII

Van egy, ki nincs; s az én vagyok. Nekem
Nincs kezdetem, nincs végem is soha,
Nem láthat engem ember, sem nem hallhat,
Nem is tapinthat test és forma nélkül,
Lélektelen, megfosztva mindenektől,
Im így vagyok, szegény, rideg s üres,
S mégsem szegény, nem is rideg s üres,
Mert név s dolog nem is lehet sajátom.
Kinek belőlem áll csak gazdasága,
Megvettetett bujkál az a világon,
S ki nem tud mást csak engem, elméjében
Örök sötétség vette trónusát.
Én nem vagyok sehol, szükség reám

Nincsen, nem is volt és nem is leszen,
Mégsem lehet nélkűlem nyelv s beszéd,
Ámbár jelentéssel nem bír nevem.
Találd mi légyek, és ha feltalálsz,
Vedd azt jutalmul, ami én vagyok.

IX

Ég nem vagyok, de csillagim ragyognak;
Kert nem vagyok, s virúl a rózsa rajtam;
Tűz nem vagyok, s lángolhatok, hevítek.
Örök havat látsz halmaim felett,
S nem olvad az, bár forrjon is hevem.
Gyöngéd alakra képez a természet,
Fegyvert sem ád, mégis szivet lövellek,
S vérző sebekkel tépem kebledet.
De gyakran, ah, ha győztem, győzetem,
Rabom valál s raboddá kelle lennem,
S az életet veled futom keresztűl.
Te karjaidban ápolsz engemet,
Hiában, én majd lassan hervadok,
S újabb virág kél nyomdokim felett,
És benne képed hű mását leled.

X

Néma vagyok, siket is, s izenet hordásra szorított
Mégis az emberi faj. Nemde fonák viselet?
Nincs karom és ajkam, mégis kell vinni sok ízben
Mondd ki minő módon? csókokat és ölelést.
Csókol hűv szeretőd engem, s kebelére szorongat,
S légy bár féltékeny, nincs harag érte reám.
Egy hiba van bennem, félénk vagyok és kis erőszak
Megrendíti keblem, s titkaidat kinyitom.

XI

Fegyvert s oltalmat nekem is bár rendele sorsom,
Gyászos ajándékát nékie nem köszönöm.
Fegyverem a harcon szükség elvetni magamtól,
S nem vehetem többé vissza, s keservem elöl.

XII

Kettőből leszen egy, kettőből vedd el az egyet
Nem leszen egy többé, mondd ki minő csuda ez?

XIII

Lesz, ha vagyon; ha leend, megszűnik lenni; ha volna,
Úgy nem lenne, mesém nem, de találni való.[12]

1821.

BORDAL

Igyunk derűre,
Igyunk borúra,
Ugy is hol kedvre,
Ugy is hol búra
Fordúl az élet.
Kedved a jó bor
Jobban éleszti,
Búdat a jó bor
Messze széleszti,
S elmúlat véled.

Minden por, álom,
S füst e világon;
Mi haszna gázol
A boldogságon
A hír barátja?
Ha dob riadt a
Harc reggelére,
Patakban omlik
Hullámzó vére,
S bérét más látja.

Békételen, bús,
Senyved magába,
Kétség s remény közt
Vár s fél a kába
Percet s esztendőt.
Miért törődöl
Szűk életeddel?
Napod ma mit nyújt
Köszönve tedd el,
S hagyd a jövendőt.

Reggel vagy este,
Szélben vagy csenddel,
Eljön magától
Sorsod mit rendel:

[12] A Talányok megfejtése: I. A selyemhernyó. II. A bor. III. A gondolat. IV. A feledés. V. A zászló (a hírnév). VI. A lepke és a láng. VII. A szem. VIII. A semmi. IX. Leány, nő, anya. X. Levél. XI. A méh. XII. Egy pár (?). XIII. A megfejtés.

Miként nyár és tél.
Ernyőt keress, ha
Készűl borúlni,
Szenvedj, ha nem tudsz
Hová vonúlni,
Fordulhat a szél.

Éld a jelenlét
Percét s óráját,
Együtt lefutja
Jó s rossz pályáját,
S együtt húny véled.
Igyunk derűre,
Igyunk borúra,
Ugy is hol kedvre,
Ugy is hol búra
Fordúl az élet!

Cseke, 1822. dec. 7.

CSOLNAKON

Ültem csolnakomban
Habzó vizen,
Hallék zúgni darvat
Röptébe fenn.
Röpűlsz égi vándor,
Föld s víz felett,
Vajha szállni tudnék
Én is veled!

Indúltál keresni
Más jobb határt,
Langy tavaszt, virítót,
S tenyésző nyárt.
Én is, hajh, keresnék
Szállván veled,
Más boldog határon
Hű fedelet!

Lelnék én tanyácskát,
És szép eget,
Hol telet ne látnék,
S búfelleget;
Hol teljes reménnyel,
Mint szivárvány,
Tűnne fel minden nap
Más nap után.

S ott, hol esti szél leng
Zöld fák közűl,
Forrás ömledezne
Kunyhóm körűl.
Isten hozzád csolnak,
S te vészes part,
Hű kegyes nyit ott rám
Remegő kart.

Ülök csolnakomban
Habzó vizen,
Hallok zúgni darvat
Röptébe fenn.
Röpűlj égi vándor
Föld s víz felett,
Sorsom, ah, nem adta
Szállnom veled!

Cseke, 1822. dec. 28.

HIMNUSZ

A magyar nép zivataros századaiból

Isten, áldd meg a magyart
Jó kedvvel, bőséggel,
Nyújts feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel;
Bal sors akit régen tép,
Hozz rá víg esztendőt,
Megbünhödte már e nép
A multat s jövendőt!

Őseinket felhozád
Kárpát szent bércére,
Általad nyert szép hazát
Bendegúznak vére.
S merre zúgnak habjai
Tiszának, Dunának,
Árpád hős magzatjai
Felvirágozának.

Értünk Kunság mezein
Ért kalászt lengettél,
Tokaj szőlővesszein
Nektárt csepegtettél.
Zászlónk gyakran plántálád
Vad török sáncára,
S nyögte Mátyás bús hadát
Bécsnek büszke vára.

Hajh, de bűneink miatt
Gyúlt harag kebledben,
S elsújtád villámidat
Dörgő fellegedben,
Most rabló mongol nyilát
Zúgattad felettünk,
Majd töröktől rabigát
Vállainkra vettünk.

Hányszor zengett ajkain
Ozman vad népének
Vert hadunk csonthalmain
Győzedelmi ének!
Hányszor támadt tenfiad
Szép hazám kebledre,
S lettél magzatod miatt
Magzatod hamvvedre!

Bújt az üldözött s felé
Kard nyúl barlangjában,
Szerte nézett s nem lelé
Honját a hazában,
Bércre hág és völgybe száll,
Bú s kétség mellette,
Vérözön lábainál,
S lángtenger fölette.

Vár állott, most kőhalom,
Kedv s öröm röpkedtek,
Halálhörgés, siralom
Zajlik már helyettek.
S ah, szabadság nem virúl
A holtnak véréből,
Kínzó rabság könnye hull
Árvánk hő szeméből!

Szánd meg isten a magyart
Kit vészek hányának,
Nyújts feléje védő kart
Tengerén kínjának.
Bal sors akit régen tép,
Hozz rá víg esztendőt,
Megbünhödte már e nép
A multat s jövendőt!

Cseke, 1823. jan. 22.

VÉRMENYEKZŐ

Nyugszik Hasszán sátorában
Rába zúgó partjain,
Jőn Olajbég s vad lángjában
Felriasztja hangjain:
„Fel, fel, bajnokok vezére
Csákányba a menyekzőre,
Lesz, kit ott rabszíjjra fűzz,
Sok szép legény, sok szép szűz!”

Zsákmány a török bálványa,
Gyorsan felriad Hasszán,
Vállain leng már kaftánja,
Kardja függ már oldalán.
„Fegyvert, fegyvert minden karnak,
Foly ma vére sok magyarnak!”
Így harsogván szavai,
Készűlnek bajnokjai.

Bús az éj sötét leplébe,
Zúgva leng a déli szél,
S a török Csákány elébe
Rába habján általkél.
Terhesen mint jégfelhőnek
Vészhozó dörgési jőnek:
Pusztulás minden nyomán,
Úgy közelget a pogány.

László nyert a szép Lilának
Idvességet hű kezén,
És szomszédi felszállának
Kedve zajgó ünnepén.
S a billikom kerültében
Minden férfi gyúl szivében;
S víg ének zengésinél
Az ifjúság táncra kél.

Nézi László szívmerűlve
Hölgye lángtekintetét,
S kedv, remény közt lelkesűlve
Vére kényhullámot vét.
S az könnyű mint esti szellet,
Táncát vőlegénye mellett,
- Szíve olvad, arca ég -
Pártájában lejti még.

Hajh de, mint volkán, egyszerre
A sötét éj felpirúl,
S a dühödt szél arra s erre
Szikrát s lángot szór vadúl.
A pogány nép ordítása,
S a réműlet bús jajgása,

Egy hanggá keveredvén
Harsog ált a lég öblén.

Elnémúl a palotában
Tánc és élet, kedv és zaj,
Fennakadva dobbantában
Minden könyű, minden jaj.
Színe halvány minden képnek,
Minden keblet gondok tépnek,
Elszorúlva minden szív,
Küzd és habzik, forr és vív.

Jön most Hasszán s tigris nyája
Vérrel ázott nyomain,
Zúg, mint orkán, lángszablyája,
S száz magyar nyög láncain.
S ah fenndörgő szózatjára
Dúlva ront a palotára
S holttestről holttestre lép
A kegyetlen szolganép.

Öszvejajdul irtózással
Hölgy és nő, s remegve néz;
De sebes meggondolással
Kardon minden férfikéz.
Kél és forr a harc dagálya,
S nem reményt nyújt a vérpálya:
Rablóikkal mindenek
Csak halálért küzdenek.

Halnak ők, s hőslelkeiknek
Szabadság nyújt koszorút,
Hajh de árva hölgyeiknek
Örökségül rablánc jut!
Fájdalomról kínra szállva,
Minden reménytől megválva,
Honnan lelkök nyugtot vár
Egy ohajtás sincsen már.

Líla áll még oltalmában
Lászlójának egyedűl;
Harcol ő, de bús harcában
Keble s arca sebesül.
És midőn fogytán vérének
Érzi gyöngültét kezének,
Még egyszer hölgyére néz,
S új erővel sujt a kéz.

Nézi hulltát sok töröknek,
S ajka habzik, s keble ég,
S ordít Hasszán: „e kölyöknek
Egy halál még nem elég!
Bajnokim! csak ellenébe,
Mártsatok fegyvert szüvébe,
Nyiljon bár seb s follyon vér,
Szép hölgy ott a pályabér!”

Mint a villám vad szózatja
A nemes szüvébe csap,
S testét lelkét áltszaggatja,
Borzad ő, s hölgyéhez kap:
„Gyászos a halál hörgése,
Hajh, de a rablánc csörgése,
S törvény, melyet rabló szab,
Líla, Líla gyászosabb!”

- „Nyugtat a halál hörgése,
Líla mond, nem félem azt,
Hajh, de a rablánc csörgése,
S rabló törvény megborzaszt.
Szálljanak bár ellenedbe,
Mártsanak fegyvert szüvedbe,
S nyiljon bár seb s follyon vér,
Szép hölgy nem lesz pályabér!” -

Vészi László gyötrelmére
A halálvigasztalást,
S rátolongó ellenére
Készít még egy bús csapást.
Jön Olajbég, s „gyáva féreg” -
Igy zeng ajkain a méreg -
„Száz sebben félhalva már,
Kardod mégis ölni vár?”

Mond, s kezéből nyíl módjára
Vasbuzgánya zúg s röpül,
S ím itt a perc melyet vára
A magyar hős s öszvedül.
És ott fekszik mell-hörögve,
Hölgye látja s könyörögve
Felsohajt az égre még:
„Isten, isten itt a vég!”

S ráborúlva s elroskadva
Lelke zajlik, keble reng;
„Én halok”, mond az lankadva,
„Búcsút ajkam mégsem zeng.
Ó ne rettegd bús pályámat,
Vérhintette nyoszolyámat,
Lélek él, ha vész a szív,
Kardom itt van, mátkád hív!”

Mond s hal; és ím szép hölgyétől
Jaj nem hangzik, könny nem hull,
Áthevűlve szellemétől
Kardjához buzogva nyúl.
„Nékem, nékem bús pályádat,
Vérhintette nyoszolyádat,
Lélek él ha vész a szív,
Mátka, mátkád hozzád vív!”

Vészi kardját; Hasszán látja:
„Jer leányka, mit mivelsz?
Vágyaidnak nem lesz gátja,
Kényt s szerelmet nálam lelsz.
Kard csak a búsúlt vitéznek,
Téged engesztelve néznek,
Kelvén érzeményei,
A bajnok lángszemei.

Jer velünk a büszke ménen,
Váram gazdag, keblem hő;
Jer s derűlj a jobb reményen,
Mely egedre most feljő.
Légy e győzelem pompája,
Szép kertemnek szebb rózsája,
Melynek bíbor kebelén
Bőv jutalmat leljek én.”

„Félre rabló!” fájdalmában
Így sikolt a hű leány:
„Dúltál éltem forrásában,
S vad kegyelmed még lest hány,
Itt, hol áradván testére
Kedvesem gőzölgő vére,
Melyet ontál ó pogány,
Int, hogy induljak nyomán!

Menj, eredj a büszke ménen,
Várad zsákmány, kebled düh;
Nincs remény; a vérösvényen
Nem kél virág, nem kél fű,
Győzelmedre átok húlljon;
Kerted tüskével virúljon,
S árnyékába hogyha mégy
Kínjutalmat bőven végy!”

Szóla s hallgat, és intézi
Hómellének hű vasát;
A török dobbanva nézi
A hőslyány mozdúlatát.
S fut, hogy (melynek vesztét szánja)
Megtartassék szép zsákmánya,
Hajh de késő jötte már,
Líla lelke mennyben jár!

Látja Hasszán s elfagy vére,
Visszaborzad s megfordúl;
Int, s nyomában intésére
Népe zajgással tolúl.
S közte búsúlt érzeménynek
Hátán a nyerítő ménnek,
Vivén átkot s hagyván jajt,
Szigetvárra visszahajt.

1823. ápr. 18-21.

ZÁPOR

Dördűl az ég, s villámot lőtt,
Zápor zuhog le már,
S a szép leány kunyhóm előtt
Lassan pihegve jár.
„Jer szép leány! hív a legény,
Bús ég borúlt reád;
Kunyhóm kicsiny bár és szegény,
Neked s nekem helyt ád."

Kunyhóm felett, s kis ablakán
Csattog, süvölt a szél;
Karom között a szép leány
Űl csendesen, de fél;
S felleg ha más fellegre jő,
S villám villámra gyúl:
Remegve, ah, keblemhez ő
Jobban jobban szorúl.

„Derűl az ég, bús fellegén
Ég a szivárvány már;
Isten veled, te hű legény,
Anyám epedve vár!"
Mond a leány, s karom közűl
Kifejlik nyájason,
S e könny, amely szememben űl,
Ajkán sohajtást von.

Kunyhóm felett, s kis ablakán
Száll, és mosolyg a nap;
Szemem csak a szép lyány után,
Mint part után a hab.
Lángcsillagod, hajh, tiszta ég,
Mit ér e szív előtt?
Dördűlj megint, s onts záport még,
S hozd vissza nékem őt!

Cseke, 1823. ápr. 23.

VANITATUM VANITAS

Itt az írás, forgassátok
Érett ésszel, józanon,
S benne feltalálhatjátok
Mit tanít bölcs Salamon:
Miképp széles e világon
Minden épül hitványságon,
Nyár és harmat, tél és hó
Mind csak hiábavaló!

Földünk egy kis hangyafészek,
Egy perchozta tűnemény;
A villám és dörgő vészek
Csak méhdongás, s bolygó fény;
A történet röpülése
Csak egy sóhajtás lengése;
Pára minden pompa s ék:
Egy ezred egy buborék.

Sándor csillogó pályája
Nyúlvadászat, őzfutás;
Etele dúló csordája
Patkánycsoport, foltdarázs;
Mátyás dicső csatázási,
Napoleon hódítási,
S waterlooi diadal:
Mind csak kakasviadal.

A virtus nagy tűneményi
Gőz, mit hagymáz lehele;
A kebel lángérzeményi
Vértolúlás kínjele;
A vég, melyet Sokrat ére,
Catonak kihulló vére,
S Zrínyi Miklós szent pora
Egy bohóság láncsora.

És ti bölcsek, mit hozátok
Ami volna szép s jeles?
Mámor bírta koponyátok,
Plato s Aristoteles.
Bölcselkedő oktalanság,
Rendbe fűzött tudatlanság,
Kártyavár s légállítvány
Mindenféle tudomány.

Demosthén dörgő nyelvével
Szitkozódó halkufár;
Xenofon mézbeszédével
Rokka közt mesére vár;
Pindár égi szárnyalása
Forró hideg dadogása;
S Phidias amit farag,
Berovátkolt kődarab.

Mi az élet tűzfolyása?
Hulló szikra melege.
A szenvedelmek zúgása?
Lepkeszárny fergetege.
Kezdet és vég egymást éri,
És az élet hű vezéri,
Hit s remény a szűk pályán,
Tarka párák s szivárvány.

Holdvilág csak boldogságunk;
Füst a balsors, mely elszáll;
Gyertyaláng egész világunk;
Egy fúvallat a halál.
Várasz hírt s halhatatlanságot?
Illat az, mely tölt virágot,
És a rózsát, ha elhúll,
Még egy perccel éli túl.

Hát ne gondolj e világgal,
Bölcs az, mindent ki megvet,
Sorssal, virtussal, nagysággal
Tudományt, hírt s életet.
Légy, mint szikla rendületlen,
Tompa, nyúgodt, érezetlen,
S kedv emel vagy bú temet,
Szépnek s rútnak húnyj szemet.

Mert mozogjon avagy álljon
E parányi föld veled,
Lengjen fényben, vagy homályon
Hold és nap fejünk felett,
Bárminő színben jelentse
Jöttét a vándor szerencse,
Sem nem rossz az, sem nem jó:
Mind csak hiábavaló!

1823. febr.-ápr.

REMETE

Bal sors akit számkivete
Kedv és öröm közűl,
Cellájában a remete
Kulcsolt kezekkel űl.
S egyszerre lágy emlékezet
Álomként lepte meg,
S szemén, mely rég nem könnyezett,
Egy tiszta csepp remeg.

És ím keresztűl ajtaján
Lassú sohajgás jő,
Felpillant, s egy vándorleány
Roskadva lép elő.
Vállán sötét hajfürtje leng,
De képén siralom,
S melléből, ah, hörögve zeng
Szívmetsző fájdalom!

Sejdítve néz a remete,
Forr s küzd érzelmivel,
A lyány, kit egykor szerete,
Lelkében tűnik fel.
De az, mint rózsa mely virúl
Ha május napja kél,
Ez itt, mint rózsa mely elhull
Támadván őszi szél.

„Ki bút visel fáradva járt,
O vándor űlj le itt,
Vedd tőlem e habzó pohárt,
S kertem gyümölcseit.” -
„Nem kell gyümölcs, s habzó pohár,
Mond a vándorleány,
A szenvedő csak helyre vár,
Meghalni hol kiván. -

Futottam szél s hullám előtt
Keresni hívemet,
Egy év eltűnt és másik jött,
S a sors ím eltemet.
Kerestem itt, kerestem ott,
Sehol sem volt a hív,
Remény emelt, kétség nyomott
És megrepedt e szív!”

Mond a leány, s halálra dűl,
Végsőt mélyen sohajt,
Kifejlett a láncok közűl
Többé nem érez bajt.
Borongva néz a remete,
Forr s küzd érzelmivel,
A lyány, kit egykor szerete,
Lelkében tűnik fel.

Röppenti a hervadt felé
Bús pillantásait,
Majd elveszté, majd fellelé
Kétes vonásait.
S ím lánc övedzi hűlt nyakát,
S a lánc alatt egy kép,
S fátyolhüvelyt a képen lát,
Mit gyorsan öszvetép.

Borzasztva lobban fel neki
A rettegett villám,
Önképét, hajh, ismerte ki
A holt baloldalán.
A képet, melyet a legény
Örök jegyűl adott,
Midőn szerelme szép egén
Szebb hajnal víradott.

Mély gyászt reá fájdalma von,
De hangot nem lele,
Itt fekszik, akit egykoron
Szent tűzzel kedvele.
Akkor mint rózsa mely virúl
Ha május napja kél,
De most mint rózsa, mely elhull
Támadván őszi szél.

Egy gödröt ás árnyék alá,
S hivét letészi ott,
Mohot virággal hint reá,
Rak földet s pázsitot.
Puszpáng a sír zöld fedelén
Kupresszel párosúl,
Mely nyár mentén, mely tél jöttén
Örök búként virúl.

Cseke, 1823. ápr.

ZSARNOK

Virtus s igazság zengtek nyelveden,
De gyűlölte mindkettőt szived;
Csak leple volt hatalmad bűneidnek,
S szádban a törvény átok leve.
Ezüstkehelyt ürített a gonosz asztalodnál,
Kivűl az ajtón sírt az üldözött.
Még egy falatja volt az éhező szegénynek,
S elrablottad azt;
Avult fedél óvá még a szelektől,
Hideg vérrel hajtád ki onnan is.
Hajh bujdosott az ősi lakhelyéről,
Sápadt neje
Keblében vitte kisdedét, s panaszát
Poroszlód azt korbáccsal ölte el!
S terád bízatott-e ezreknek boldogsága,
Hogy árulhasd pénzért véröket?
S neked ád majd márványt s nagy nevet a hízelkedés
O Rabló, sírodon?

Cseke, 1823. ápr.

PANASZ

Jaj nekem, s jaj annak, aki engem
Verset írni búmra megtanított,
Aki fáklyát gyújta képzetimnek,
S lágy szivembe fúvalt gerjedelmet,
A kegyetlen!

Im nekem nem kelle sem szerencse,
Sem nagyoknak bíztató kegyelme,
Csillogó fény, s népimádta rojtok.
Gondolám, csak lant az énekesnek,
Zöld borostyán barna lyány kezéből,
S szép dicsőség hamva sátoránál.

Víg nyaram folyt, s hajnal hogyha támadt,
Dalba szállt az érzés hurjaimról,
Dalba szállt az estve szent homályán.
Nap ha forralt, bokraim födeztek;
Dörge néha, felderűle másnap,
S új virágzat ömle el a mezőken.

Ah, de bús alakkal vad honából
Jött el a tél, s a bokor leszáradt,
S nem ragyog virágzat a mezőken.
Űlök én im a hideg falak közt,
Ablakom tábláján csattog a szél,
S nincs fa, mely lobogna tűzhelyemről,
Nincs piros bor, hogy hevítse keblem,
S ajkaim közt elfagy a kelő dal.

Szép Apollon szőke fürteiddel,
Szánd az énekesnek durva sorsát,
És nem adtál fát ha tűzhelyére,
Sem piros bort hogy hevítse keblét:
Karja közzé tégy szelíd leánykát,
Csókjain hogy újra felhevűljön!

Cseke, 1823

ÉDESKEDŐ

Óhajtozva, szívepedve
Röpűl híved ellenedbe,
Kérvén szerelmecskét;
Vess reá kökényszemecskét.
Istenem, úgy áldd meg a barna hölgyecskét.

Rózsa kell a méhecskének,
Harmat a rózsa kelyhének,
Nekem szerelmecske;
Pillants rám kökényszemecske,
Istenem, ó be szép a barna hölgyecske!

1823

KI BÚBAN ŰL...

Ki búban űl, víg leszen ő,
Ha borhoz ajka ért.
Légy idvez, ó szőlővessző,
Gondűző nedvedért.
Fejére lombodról veszen
Költőd ím koszorút,
Ernyőd alatt legszebb leszen
Olymp felé az út!

Csepped tüzétől éneket
Mi gyakran zengtem én?
Hány szép leánynak könnyeket
Csillogtaték szemén?
Hány lángsohajtás gyúlada
Dalom lágy hangjain,
Míg istenálmot szúnyada
Hős a hölgy karjain?

Hányszor ragadtam trombitát
Habzó pohár után,
S zengék fegyvert, zengék csatát,
S örök hírt nyomdokán!
S átlángolád a bajnokot
Égő honszerelem,
S keblén hajnalként víradott
Halál vagy győzelem.

Kél a nap és tikkasztva jő,
Költőd hevében űl,
Árnyékot, ó szőlővessző,
Szőj ablakom körűl,
Födezd, borítván zöld lepelt,
A múzsa titkait,
Zengő lantom, s e tölt kebelt,
S édes lyány csókjait.

Korom ha múlik, és emel
Magához angyalom,
Zöld sátorodban zengem el
Hattyúi végdalom,
S te gyönge szél fuvallatán
Hullasd rám leveled,
Húnyó barátod homlokán
Vonván szemfödelet.

Cseke, 1823

LOTTI

Szép tavaszom mezején, mint isteni Grácia, bolygék,
Sok dagadó kebel, ah, gyúla szerelmem után.
Egy vala csak, szívem kinek égett mennyei lánggal,
S ajkam utolsó hív szózata nyögte nevét.
S őt most Hádes örök ligetén hű lángom ölébe,
Lombjaim árnya között, sírva sohajtom alá.

Cseke, 1824. febr.

TANÁCS

Hogyha pályád ellenébe
Küzd az álnok vad gőgjébe,
S tőrt hány minden lépteden;
S nincs ki nyújtson hív oltalmat
Vészhozó ösvényeden:
Menj! s temesd el bús fájdalmad
Hol reád vár szent magány;
S vonj korlátot álmaidbol,
S alkoss ideáljaidbol
Szebb világot alkonyán.

Cseke, 1824. febr.

IGAZSÁG

Vak vagy-e te szent Igazság?
Néked látni kellene;
Látni, mint hevűl a gazság
Jámborságnak ellene.
„Nem valék vak, hív Igazság,
Láttam mit mivelt a gazság
Lest intézvén s szopván vért,
S adtam néki méltó bért.

Ajkát méreg haboztatta,
És dühödve vívt velem,
S eltiporván megszaggatta
Vérrel ázó kebelem.
S hogy ne látnék vad szüvébe,
Fátyolt vont szemem fölébe;
S nem rettegvén már tanút
Nyílt bűnének tágas út.”

Szépre, rútra hát így gondot
Nem tarthatnak szemeid,
Szent Igazság és e fontot
Mégis hordják kezeid!
„Szépre, rútra nincsen gondom,
S nem magamnak függ így fontom,
Mely kezemben semmi bért
Százak óta már nem mért.

Tartom azt újjam hegyéből
Elmeredve, mint csontváz;
S a Gonosz rablott kincséből
Serpenyőmbe terhet ráz.
A teher sújt bús erőben,
S a lebillent serpenyőben,
- Borzadjon bár föld és ég, -
Néki száll a nyereség.”

Hát befátylozott szemével,
Kinn e pompás kapunál,
S rosszra fordúlt mértékével
Istenséged őrt mért áll?
„Ah, benn ültem hajdanában,
S szózatom zengő hangjában,
Fennálló székem körűl
Megcsendült sok gyáva fül!

S már itt állok elnémítva,
Bús orcámon zápor s szél;
S a Gonosz nem háborítva
Benn veszélyes kénynek él.
Zúg csapása villámának,
S romján más boldogságának,
Melyet rogyni vígan lát,
Alkot márványpalotát."

Szent Igazság, és honodnak
Hol vagynak határai?
Szenvedsz, s vissza nem ragadnak
Hű szerelmed szárnyai?
„Jámbor, fenn hazám az égben,
Mondhatatlan messzeségben,
A csillagpályák között,
S már valóm felköltözött.

Ám tekintsd e hidegséget
Arcom holt vonásain;
És tapintsd e keménységet
Testem márvány tagjain:
S ím befátylozott szemével
Rosszra fordult mértékével,
S kinn e pompás kapunál -
Lelketlen kép ami áll!"

Cseke, 1824. febr.

REMÉNY, EMLÉKEZET

Éltünk rögös határain
Két Géniusz vezet,
S felleg borúlván útain,
Nyújt mindegyik kezet;
De bár tekint bíztatva rád,
Vigasztalást egyik sem ád:
Remény s Emlékezet.

Emlékezet lebegteti
Szárnyát a múlt felett,
S bús képzetekben rengeti
Borongó kebeled.
Múlt kedv után titkon epeszt,
Múlt kín között ismét senyveszt,
S lelkedre hoz telet.

Kéklő lepelben messze jár
Előtted a Remény;
Magához int, de meg nem vár
Tovább tovább lengvén.
S míg lepkeszárnyát kergeted,
Lezúg hiában életed,
S állasz pályád szélén.

Rosszat ne félj, s ne kívánj jót
Múlt és jövő közűl;
Öleld meg a jelenvalót,
Mely játszik és örűl.
S bár ködbe néha burkozik,
De színe gyorsan változik,
Ajkán mosolygás űl.

Cseke, 1824. febr.

A NYUGTALAN

Lobogtattam vitorlámat,
Szélnek engedém sajkámat,
Jobb szerencse kebelén
Nyúgalmat hogy leljek én.

Csolnakom vész dörgésében,
S gyönge szellő lengzetében,
Sziklák közt, s zöld part megett
Majd sülyedt, majd lebegett.

S távol tenger sík tükréből,
Messzeföld narancsberkéből
Nyúgalom nem szállt hozzám:
S sorsom búsan átkozám.

Bódult! zenge az fennlakában,
Amit kergetsz így hiában,
- Nyisd fel tennen kebeled -
Légy bölcs, - s ottan felleled.

Cseke, 1824. febr.

BERKEMHEZ

Szent berek, itt hol örök vizeid forrása kicsordúl,
S illatozó partján habja csörögve lezúg;
S hol, puha fészke felett nyögvén philomela keservét,
Bokraid árnya közül csattog az éjjeli dal:
Fogd fel az elhagyatott szeretőt, ki lehajlik öledbe,
S rejtsd fakadó könnyét néma homályod alá.

Cseke, 1824. febr.

ENDYMION

Leszáll az estve, nyíl az égi pálya,
Kél és megindúl Lúna nyájason;
Enyhűl az éjnek tőle bús homálya,
Melyen szelíden fénylő leplet von.
Sejdítve nézi, titkosan vizsgálja
Sziklája bércén őt Endymion:
S csapongva gyúlnak gerjedelmi, s vélek
Küzd ismeretlen harcban szív és lélek.

„Hová, hová te képzet csalfa kéje?
Mi zúg fel itt a pásztor kebelén?
Mi gond, mi álmok lengenek feléje?
Mi bájvidékre, s mért esdeklem én?
Fel, fel hozzád forr, fénynek istennéje,
E lángsohajtás, e vívó remény:
Szűk érzetemnek porlakom határa,
Csillagkörödben ott áll tündérvára!”

„Dagadsz, dagadsz a szívben hév indúlat,
Kész lelkem, ah, de szárnya még sem kél!
Küzd és borong, hullámzik s lángra gyúlad,
S porsátoromban fojtja rabkötél.
Mért a halandón e komor borúlat?
Lélek, rohanj: mint hab felett a szél!
Vagy, Istenasszony, szánd meg ó nyögésem,
S enyhítsd egedből kínos esdeklésem!”

„Önt könnyet, aki küszködött hiába,
Szánást keresve bájló képeden.
Ó kapj fel engem pályád távolába,
Vagy szállj le hozzám lángösvényeden!
Csak egy tekintést fátyolod titkába,
Csak egy sohajtást égi kebleden:
S lelkem, röpűlve lényed ellenébe,
Sugáraidnak olvadjon fényébe!”

Így, míg belől az érzetek vivának,
Ajkán az ömlő hang így nyögdele;
Az Istenasszony érzé fátyolának
Szélén mint leng a sóhajtás szele;
Hallá nyögését olvadó hangjának,
S lágy érzelemre mozdúlt kebele;
S fennéteréből a bérc pásztorára
Enyhítve fordúlt arca szép sugára.

Ott áll s andalg a csendes éj vezére
A bús halandó bájvonásain,
Nézvén mi díszben űl tekintetére
Az istenűlő lélek arcain.
S ekkor nem ismert gond borúl mellére,
Foly mondhatatlan érzet tagjain:
S szebb lángra gyúlad leple közt orcája,
S önként hanyatlik föld felé pályája.

Szállong alá: mint illatozva nyári
Homályos estvén szellők lengenek,
S körűllebegve szétfolyó sugári
Ezüst habokká tisztán ömlenek.
A pásztor árjong, s teste szűk határi
A halhatatlan kénnyel küzdenek:
S nem bírva szívén mennye boldogságát,
Sűlyed s homályban érzi társaságát.

Ah, kényözönben olvadó keblének
Hullámi közt a lélek elmerűl;
Forrón sohajtott órák röpdezének,
De gondolat már benne nem derűl!
Ott fekszik ő fényében Istennének,
Ki lengve száll az elsűlyedt körűl;
S szózatja zeng, és vonja hív ölére,
S nem vért habot, hajh, megrekesztett vére!

„Fel pásztor, fel! szerelmed győze végre,
S ím fátyolomnak nyíló titka vár;
Merész tüzedben gyúladál az égre,
S fürtöd felett leng pályád lombja már.
Ah, az lesújtva szállt a testiségre,
S varázserővel bájláncokba zár;
Fénnyel vakít, s úgy önti el homályát,
Bús éjbe rejtvén a felvíradt pályát."

„De, ah, ki fekvél Istenné karjába,
Ne lengedezne boldogság rád még?
Élj e varázslét bájos alkonyába
Szunnyadva benned minden testiség!
S én átrengetlek szép álmok honába,
S léssz szenderegvén boldog, mint az ég."
Mond, és megenyhűlt fénnyel leplezé be,
S szőtt halhatatlan álmokat fölébe.

Ott fekszik ő borítva nyúgalmával,
S álmán az Istenasszony képe reng;
Kél Lúna s felszáll nyájas orcájával,
S lenézve rája titkosan mereng.
S ha jön az éjfél, csillagfátyolával,
S csend ömlik el, s csak philomela zeng:
Rezgő sugárit föld felé ereszti,
S a szép szendergőt bennek megfereszti.

Cseke, 1823. ápr. és 1824. febr.

VIGASZTALÁS

Nyögsz, ah, ha nemzetek felett
A sors bút hozva száll,
S küzdő reményök cél helyett
Újabb veszélyt talál;
S ha a szabadságért folyt vér
Átok leend, s a pályabér
Vagy járom vagy halál!

Mi haszna bú? mi haszna gond?
Törvényt ki szab s határt?
Szerencse köt, szerencse bont,
S vakon használ vagy árt.
Ki éjt s napot fáradva tölt,
Ki nyugszik és kart karba ölt,
Együtt lát hasznot s kárt.

Hát mért törődöl a világ
Sorsán, maroknyi por?
Szárad s kihajt a szőlőág,
Lesz ősszel újra bor.
S kedved ha most mámorba fúl,
Alvás után feljózanúl,
S kerűl megint a sor.

Kis csolnak, ah, csak életünk,
A sors az Óceán;
Most szép partokra köthetünk,
Majd hullám mérge hány.
De kedvezőn lengő szelet,
S dörgő vészt a csolnak felett
Tűr a bölcs egyformán!

Cseke, 1824. márc.

ESTI DAL

Kertemre szelíden
Az estve leszáll;
Lágy szél nyög epedve
Virágainál.
S míg szél nyög epedve
Virágainál,
Harmatja szememnek
Azokra leszáll.

Nem látod-e, lyányka,
Hűs árnyaimat?
Jer, s tépd kebeledbe
Virágaimat!
S harmatja szememnek
Ha rólok lehúll,
Lassan leperegve
Szivedre vonúl.

Búsan csörög a hab,
A fülmile zeng,
Fenn a szerelemnek
Szép csillaga leng.
Mit nézsz mosolyogva
Sugárid alól?
Ah, lelkem öleld ki
Borúlatiból!

Titkom kebelemben
Oly csendes, oly hív!
Mért habzik alatta,
Mit vérzik e szív?
Árnyékba körűle
Hűs nyúgalom űl,
Lángérzete mégis
Messzére hevűl!

Lángod tele mellem
Alatt viselem;
Légy idvez örökre
Arany szerelem!
Boldog ki merenghet
Hullámid felett,
S révpartod ölébe
Visz hű kebelet!

Cseke, 1824. márc.

EMLÉK

Ömledező csermely, s te szelíd berek, árjai mellett,
   És te kies hajlék a berek árnya között,
És te, ki ott lebegél hajadat koszorúzva virággal,
   Itt eped a költő, barna leányka, feléd.
Egykoron ah dalain ha borongó kénybe merűltél,
   S májusi harmatként reszkete könnyed elő:
Ajkaidon ó zengd ki nevét, ó zengd ki sohajtva,
   S hab, berek, és hajlék zengeni fogja veled!

Cseke, 1825. máj.

ÁLDOZAT

Áldozatom két Istenség oltára felett áll:
   Könny neked ó Szerelem, és neked, ó Haza, vér!

Cseke, 1825. máj.

ECHO

Sziklai lyány, hívlak! „Hívlak”: felel éteri hangod;
   Ím jövök, ah de lakod bús fala néma s üres!
Sziklai lyány, hol vagy? remegő ajak ami reád vár,
   S hű karok, és szerelem mennyei lángja velek.
Csalfa te rejtve maradsz; epedő rezgése szavadnak
   Hév vala, s kebled, mint szirti lakásod, hideg!

Cseke, 1825. máj.

HOLDHOZ

Hold, szelíd hold, felhőd kárpitjában
Sokszor könnyes szemmel néztelek,
Képét láttam arcod súgarában,
Sohajtási voltak a szelek.
Karjaim kinyíltak, hő keblemre
Hogy szorítsam a szép ideált,
Ah de halhatatlan gyötrelmemre
A hevűlő megcsalatva állt!

Vágyaimtól gerjedő reményem
Őt nyomozza most is, szüntelen,
Ah de ködben elborúlt ösvényem
Tévedeztet kínos éjjelen!
Ismeretlen messze föld vidékin
Kísér s hurcol titkos érzetem;
Rengetegben, sziklák omladékin,
S vad pusztákon árnyát kergetem.

Élsz-e tündérberkek szent homályán?
Ohajtásim ott is rengenek;
Túl az égen, túl a csillagpályán
Gondolattal messze röppenek.
Képzetemben száll egy édes álom,
Lángvonással egy kép bennem ég,
Folyton érzem, és mégsem találom,
Itt közel leng e bús messzeség.

Szív, örvényed zajgó hullámában
Árad és forr mély hevűleted;
Ah magaddal küzdesz e hiában?
S tennen álmod képét kergeted?
Érzem innen kelni rejtekedből
E borút, mely titkosan hervaszt;
Szív, derűlj ki lassan fellegedből,
Vagy dobogva szaggasd széjjel azt!

Cseke, 1825. máj.

JENNYHEZ [II.]

Jősz leányka lángszemekkel,
S barnán kéklő hajfürtökkel:
Mint árnyéklott viola.
Így száll égi kellemében
Messze lengő fellegében
A remény szép angyala.

Áradó mély fájdalomnak
Engem lankadási nyomnak,
Keblem, ajkam enyhet kér.
Ah, hasonlítsz reménységet,
Tőled e kín mely így éget
Balzsamcseppet mégsem nyér!

Cseke, 1825. máj.

DRÉGEL

Fellegi bérceiden, ó Drégel vára, kereslek,
Merre valál? tornyod honnan emelte fejét?
Szondi hol állt? repedő kebelén hol csorga le vére?
Nyughelye hantjai közt hol nyög az estveli szél?
Puszta vagy, ó kiomolt vér szent helye! néma homály leng
Vad bokor árnyaiban szirteid orma felett.
Ah de romod tetején az örök hír égi virága
Csillagi fényében századok óta virúl.

Cseke, 1825. máj.

SZERELEMHEZ

Kertje csendes alkonyában,
Míg csapongva zúg a szél,
A Dalos bolyong magában,
S keble búsabb lángra kél.
Könny között tolúl szemére
A benn küzdő gyötrelem;
Önts, ah, balzsamot sebére,
Boldogító Szerelem!

Minden lepke lél virágot,
Harmatot minden virág;
Én tekintem a világot,
Bús magány az s pusztaság.
Istenné, kit hajnalában
Hű karod vitt mint vezér,
Most ím égető napjában
Híves árnyat tőled kér!

Vagy ha kedved szép egében
Több remény nem bíztat már,
S csillagod rezgő fényében
Nincs egy enyhítő sugár:
Küldd el véglehelletemre
Még egyszer hív angyalod,
S tőle bérűl húnyt szememre
Könnyáztatta fátyolod.

Cseke, 1825. máj.

ALKONYI DAL

Nyögve kél az esti szellet,
Balzsamillat szárnyain,
Csolnakom száll a part mellett
Csörgő víznek habjain.
Csillag s hold a víz tükrében,
Zöld erdő partja mentében,
Bokrain száz rózsa leng,
Philomela köztök zeng.

Csattogó bájhangozatja
Mint ezüsthab ömledez,
Lelkem minden gondolatja
Lágy érzésbe sűlyedez.
Szívem habzik, mint az ének,
S cseppje hő szemem könnyének
Vízen, parton, erdőn túl
Ismeretlen tárgyért húll.

Ég, ó sátorod pompáján
Merre vonz a messzeség?
Leng egy csillag nyúgot táján,
Mely ott rózsaszínben ég.
Csillaga a Szerelemnek!
Habja mért dagad keblemnek?
Hozzád mért gyújt ily erő?
Idvesség tán tőled jő?

Cseke, 1825. máj.

RÉGI VÁRBAN[13]

Bús düledékeiden, ó Husztnak vára megállék,
Csend vala, felleg alól szállt fel az éjjeli hold.
Szél kele most, szakadott a fal, s a visszanyögő hang
A szirt erdeje közt zúg vala lábam alatt.
S hév kebelem dobogott, s e könny, mely forra szememben,
Titkosan omladozó szent Haza, néked ömölt.

1825. máj.

[13] Későbbi átdolgozásában, melyben a „Szél kele most” után teljesen átalakult a szöveg, a H u s z t címet kapta (ld. ott).

RÉV ELŐTT

Szív életemnek vitorlája,
   Hajtó szellőm a szerelem;
Lobog, ha ez fuvalt reája,
   S sziklán, habon rohan velem.
Felhők s vihar pályám röptében,
S míg engem e veszély körében
   Ezer halál zúg itt körűl,
   Sem ég, sem föld nem könyörűl.
Nem messze zöld dombok virúlnak,
   Virágszagot lehell a part;
Ó ég, s ím a habok simúlnak,
   Lengő vitorlám arra tart!
Te bájsziget hű Kalypsója,
Ím itt áll a vándor hajója
   Szélvész után a rév előtt,
   Szelíden ah fogadjad őt!

Cseke, 1825. dec.

A SZABADSÁGHOZ

Nyisd fel ó lángzó kebeled dicső Hölgy,
Nyisd fel a küzdő szeretőre kebled,
Fennröpűltedből kegyesen mosolygván,
   Égi Szabadság!

Nékem is forrtak szemeimben égő
Könnyek, éreztem haza szent szerelmét,
Ints, zajos habként dagadozva várom
   Lengeni zászlód.

Járom a gyáván! ki remegve futja
Fenndicsőséged ragyogó világát,
S megszokott rabság' kezein tudatlan
   Csörgeti láncát.

Átok a gyáván! ki nevedre borzad,
Mert gyakor szélvész kavarog föletted,
Mert halálhörgés diadalmi pályád
   Mennyei bére.

Szállj ki felhőden, s noha szózatod mint
Villogó szélvész dörög is körűlem,
S zöld borostyánod noha fürteid közt
   Vérbe füredt is:

Kellemed látom, s dobog érte mellem,
Csókodat várom szerelemben égve,
Csókodat szomjún epedő ajakkal,
Jer, ne tagadd meg!

Cseke, 1825. dec.

DERŰ

Lomb, te csörögve lehullsz; kertem rózsája, te hervadsz;
Fáim alatt éjszak bús szele dúlva süvölt.
Képzetem elfordúl, s a múlt örömébe merítvén,
Barna leányka, feléd e kebel újra hevűl.
És ím rózsalepelt von el a Fantázia rajtam,
S hesperi csillagként arcod alatta ragyog.
És kivirúl a lomb, kertem rózsái feselnek,
S fáimat Elysion szelleme lengi körűl.

Cseke, 1825. dec.

BALASSA

Kétségtől rettegve, bánat közt nyugtalan
Sírok, de könnyemet ontom haszontalan,
Erdőn, bércen, völgyön bújdoklom úntalan,
Segédkart, s hajlékot nem lél boldogtalan.
Szélvész mérge tépi lengő vitorládat,
Bocsásd le, hű Remény biztos ánkorádat,
S habok közt nyugtatván roncsolt hajócskádat
Fordítsd mosolygva rám még egyszer orcádat!

Cseke, 1825. dec.

HERVADSZ...

Hervadsz, hervadsz
Szerelem rózsája,
Isten hozzád
Keblem hű lyánykája!
Omlik a hab,
Omlik könyhullásom;
Kél a szellő,
S költi sohajtásom.

Partot a hab,
Bút mos könyhullásod;
Enyh a szellő,
S enyhűl sohajtásod;
Hagyd hervadjon
Szerelem rózsája,
Nyíl hajnalkor
Remény violája.

Hervadsz, hervadsz
Szerelem rózsája!
Nem kell nékem
Remény violája;
Újjaim csak
Nefelejcset szednek
Bús estvéjén
Bús emlékezetnek.

1825

KÖLTŐ

A költőnek lángkeblében
Kínos, édes érzelemmel
Mely derűlet s alkony vív!
Mondjátok meg, ó, mi az,
Ami búban és örömben,
Kedv s keserv pillantatában
Itt benn habzik, itt benn küzd,
S mély titoknak fátyolában
Mennyet s poklot rejtve sző?

Nékem is pirúlt az élet,
Mint tavasznak hajnala,
S milliom szín pompájában
Fennragyogva szállt felém.
És feküdtem szép ölén,
Szívtam kelyhe balzsamát,
S mért hogy a legédesebb csöpp
Fájdalommal elvegyűlve
Forra végig ajkamon?

Röppenj, röppenj, szűk Jelenlét!
Keskeny nékem e határ;
Múlt s Jövő tekintetemnek
Messze, messze, messze int.
Ismeretlen, szent Haza!
Hol vagy, ah, rendelve nékem?
Nyugtalan szív merre vágysz?

1826

VÁNDOR REMÉNY...

Vándor Remény csapongva jár,
Örömre hív, de búra vár;
Távolra mint hajnal pirúl,
Közel sötét éjként borúl.

Tenéked, ó bús Szerelem,
E rózsabimbót szentelem;
Nyájas, piros, s illatja szép,
De hajh tövíse szívet tép!

Föld-e lakod vagy fenn az ég?
Ragyogj felém örök Hüség!
S virágra mint harmat ha húll,
Enyhítsd e kínt mely bennem dúl!

1826

ÜLTEM ÉN...

Ültem én a forrás mellett,
Téli szél fúvt, ég borúlt,
Egy madárhang sem nyögdellett,
Egy rózsácska sem virúlt;
S e kebelnek mozdultára
Néztem kunyhóm ablakára,
Barna lyány, te laktad azt,
S véled éltem víg tavaszt!

Űlök én a forrás mellett,
Lágy zefír száll, ég derűl,
Száz madár zeng, bájlehellet
Száz rózsának kelyhén gyűl.
S e kebelnek mozdultára
Nézek kunyhóm ablakára,
Barna lyány, elhagytad azt,
S engemet bús tél hervaszt!

1826

HÉV NAPTÓL...

Hév naptól hervadtában
Kék viola
Lehajola,
S epedve zöld bokrában
Már halni kész vala.

Jön Hesper s alkonyából
Reá tekint,
S langy cseppet hint
Enyhítő balzsamából,
S él a virág megint.

Pályád töviskörében
Ó szerelem,
Lángkebelem
Hervad sebes tüzében,
S bánat s halál velem!

Ki lesz, ki a szenvedőre
Reá tekint,
S langy cseppet hint
Szívem kinzó sebére,
Hogy éljek én megint?

1826

VÁGY

Volnék csak kis madár,
Röpűlnék szárnyakon,
El, szép hazám felé,
Hű szívem merre von;
Túl erdőn, túl hegyen,
Merről a nap felkél,
Virúló part felett
Lyánykám hol búban él.

Lassan szállonganék
Mint esti fúvalom,
Forró szerelmeket
Csattogna bús dalom;
S elszenderíteném
A lyányt zengésivel,
Hogy édes álmain
Képem víradna fel.

Látnám, mint gyúl felém
Hullámzó kebele,
Hév ajkán, hallanám,
Nevem mint zengi le;
S az álomkép után
Felnyitván karjait,
Örömcsepp fénylené
Végig lángarcait.

Mint lepke harmatot
A rózsa bájölén:
O reszkető könycsepp
Felszívlak téged én!
S erőd balzsam gyanánt
Átfolyva mellemet,
Megenyhűl majd sebem,
Mely most kínnal temet.

Pest, 1826. nov. 1.

PIPADAL

Kürtét vadász zendíti meg,
Fellázad minden út;
Reng bérc és völgy és rengeteg,
Az őz riadva fut.
Én védtelent nem üldöznék;
Szelíd vagyok, s ha számban ég
Kék füsttel a pipa,
Tőlem, kis őz, pihensz mindég
Ernyőd sátoriba.

Mért lángol a busult vitéz?
Harcot nem szeretek.
Ott vér miatt pirúl a kéz,
Dúlván mint fergeteg.
Düh gyúljon ádáz lelkeken;
De nékem égjen csöndesen
Kék füsttel a pipa;
Mást hordhat véres telkeken
Tajtékzó paripa.

Viraszt a bölcs, gondol sokat,
S itt, s ott, s mindenfelé,
Eget, földet míg hányogat,
Csak a hibát lelé.
Jámbor, miért epedsz mindég?
Jőj, gyújts reá; ha vígan ég
Kék füsttel a pipa,
Derűl előtted föld és ég,
S nem lesz sehol hiba.

S te kit gyötör vad szerelem,
Szenvedsz igád alatt,
S gyötrelmeden kél gyötrelem,
Forrván baloldalad,
Vidúlj! örök bú nem tenyész;
Im így tanít s enyhítni kész
Kék füsttel a pipa.
Kín s kény, miként füst kél s enyész,
Más lép nyomaiba.

Sovárg, eped, szaguld, csapong
Az ember untalan,
Bár kedv és szándék, tett és gond
Lesűlyed nyomtalan.
Sok jót, dicsőt föld gyomra zár;
Leomla sok királyi vár,
S kék füsttel a pipa
Bolyongó vándor ajkán már
Ott ég romaiba.

Pest, 1826. nov.

VÁNDOR

Reng a hullám, röpűl a sajka,
Messzebb, messzebb vonúl a part,
Még csóktól ég a vándor ajka,
Még visszanyújt remegő kart.
Keblét a búcsú gondolatja
Mély olvadásban haboztatja,
Utána int száz szem, száz kéz,
De ő csak egy pár könnyet néz.

S ím kéklik a part zöld pázsitja,
Homályba tűn a messzeség,
Az egy pár könnyet elborítja,
Nem látszik már, s ott reszket még.
A vándor áll, némán nyögdell ő,
S utána hord a parti szellő
Száz köszöntést bús zúgással,
De ő csak egy sohajtást hall.

A sajka száll, a sajka hajtat,
Alatta víz, felűl az ég;
Lassan lezeng a végsohajtat,
Nem hallik már, s ott lángol még.
A vándor enyhet kér mellére,
Száz csillag néz vérző sebére,
De ő csak egy felé tekint,
Mely nyúgotról szerelmet int.

Pest, 1826. nov.

HONVÁGY ÉS SZERELEM

Zöld partján éltem a Tiszának,
Hű keblen, hű fedél alatt,
Szelíd napok tisztán folyának,
Kertem hozott virágokat;
Körűltem lelkesűlt az élet,
Bánat s öröm lágy énekké lett,
Mégis, ki fejti meg, miért,
Ohajtásom más sorsot kért.

Elhagytam partját a Tiszának,
De visszavágyott kebelem,
Bennem borongva hajnallának
Vérző honvágy s bús szerelem;
Szemem minden felhőt kisére,
Irígy valék minden szellőre,
Mely rózsás illattal tele
Pályát kelet felé lele.

Sohajtozám: derűlj ki bennem
Kinos homály, enyhűlj te szív,
Ott sem hagyott lángod pihennem,
Van itt is, ami kedvre hív!
De képzetim folyton vezettek,
Lengvén a honcsillag felettek,
A távolig s a múlt felé,
Búmat minden nap érlelé.

Eget s földet kérék, miattam
Nem indúlt meg sem föld, sem ég,
S ím bánatomban elhervadtam,
Majd hant alá borít a vég.
S dombján a csendes énekesnek
Keletről lágy szellők röpesnek,
De azt meg nem tudhatja más,
Zúg-e köztök egy sóhajtás?

Pest, 1826. nov.

EPIGRAMMÁK

Ifj. B. Vécsey Miklós Szathmármegye főispáni helytartójának beiktatására

Nyugszik az ősz bajnok, de nyomán hős gyermeke felkél
S lelke hevültében, bátran előre tekint.
Indúlj! im ragyogó pályád messzére kinyílik,
Hol deli fénnyel atyád csillaga lángol elől.
Díszes az út, de nehéz; kötelesség terhei várnak,
Hon s fejedelm tőled kérnek erőhez erőt.
Híve királyodnak ha maradsz majd, s híve hazádnak,
Vécsey, szent vérnek szent folyadéka maradsz.

\- - -

Aki minap ragyogott az egész országnak előtte,
S bajnoki lelkével védte megyénknek ügyét,
Szép haza vedd azt most vígan fejedelmi kezekből
S új életre hevűlj, lángkebelére ha dőlsz.

\- - -

Vécsey száll s más Vécsey kél; két nap ragyog; egyik
Estveli bibor alatt, reggeli fényben ez itt.

\- - -

Ősz atya homlokodon zöldell a pálma, pihenj el;
Ifjú pálmádért pályafutásnak eredj.

\- - -

Vécsey, Szathmárnak valamerre határai nyúlnak
Kedves név, örvend néked öreg s fiatal.
Vécsey hív atya volt, az idősb, mig űle közöttünk;
Íme jön a fiatalb, s Vécsey hív atya lesz.

\- - -

Van koszorú, de becsesb a szív hálája nemesnek;
S gyöngyöket a dagadó könny folyamatja halad.
Vécsey, Szathmárnak, Nemes Ősz, hálája feléd száll,
Vécsey, Szathmárból könnypatak áldja neved;
Visszatekints pályádra, s fiad gyúladjon utánad,
S könnyeket és hálát majd fog aratni veled.

Cseke, 1829. márc. 5.

GRÓF KÁROLYI GYÖRGYNEK AZ URADALMAIBAN SZOLGÁLÓ TISZTVISELŐK

Mottó: Hell, wie der Thau, worin sich Blumen baden
Lass, Zeus, du Höchster! Seine Tage entfliessen,
\- -
Mög er noch mehr als zehn Olympiaden,
Wie jetzt sein Ross, mit Vollkraft noch umschliessen!
Des Frohsinns Mirte müsse seinen Pfaden
Stets auf Hygeas Zauberwink entspriessen.

M a t t h i s s o n

Idvez légy szeretett, idvez légy dísze nemednek,
Károli szép törzsök méltó fakadéka nemes gróf!
Idvez légy, és híveidet kik örömre hevűlvén,
Könnyek alatt ragyogó szemmel járúlnak elődbe,
Fénypalotáidból kegyesen letekintve fogadd el.
Nem Te valál? ki szelíd gonddal sorsunkra vigyázván,
Messze jövendőnknek kinyitottad előre határit,
Égi reményt láttatva velünk? hogy tettei bérét
Élte telén biztos nyugalomban várja be szolgád;
Mostoha napjaitól hogy az árva ne féljen előre:
Bús felhői között délszinre találjon az özvegy;
S gyermekiért az atyát keserű gond vésze ne hányja.
Fenndobog a tele szív jóltévőjének előtte;
S lángszavakat keres a forró, szent hála, de nem lél;
Csak remegő ajakon töredeztet néma sohajtást,
Csak dagadó könnyben tükrözteti keble haboztát.
Hősek gyermeke! jer s nyujtsd szentelt jobbodat, ajkunk
Hogy melegítse fel azt, s szemeink gyöngyébe feredjen;
S boldog léssz, mert boldogokat tudsz tenni körűled,
S élted célja felé, pályád fénylepte határin,
Emberi szép tettnek kísér hű képe keresztűl.
Boldog léssz, mert kedveseid nem hagyja el a sors.
Akik ajándékit nemesen használni, miként Te,
S embertársaikat szerelemmel ölelni tanulták,
S életadó napként áldást elszórva ragyognak,
Károli végy koszorút tőlünk, végy gyermeki hálát,
S ünnepi ömledezést! Neked ég minden kebel és szív,
Minden ajak rebegése Tiéd! Légy idvez örökre!
És mikor a Haza fűz fiatal fürtödre borostyánt,
S áldozatid bérét magos ének zengzeti nyujtják;
Vagy mikor a sokaság fennhangzó tapsai várnak
Míg a pesti mező dobogó paripáid alatt reng:
El ne feledd, hogy híveidet messzére s közelről
Hozzád hő szeretet szakadatlan láncai vonják.

1829

ZRÍNYI DALA

Hol van a hon, melynek Árpád vére
Győzelemben csorga szent földére,
Mely nevével hév szerelmet gyújt;
S messze képét bújdosó magzatja,
Még Kalypso keblén is siratja,
S kart feléje búsan vágyva nyújt?

Itt van a hon, ah nem mint a régi,
Pusztaságban nyúlnak el vidéki,
Többé nem győzelmek honja már;
Elhamvadt a magzat hő szerelme,
Nincs magasra vívó szenvedelme,
Jégkebelben fásult szívet zár.

Hol van a bérc, és a vár fölette,
Szondi melynek sáncait védlette,
Tékozolva híven életét;
Honnan a hír felszáll, s arculatja
Lángsugárit távol ragyogtatja,
S fényt a késő századokra vét?

Itt van a bérc, s omladék fölette,
Mely a hőst és hírét eltemette,
Bús feledség hamván, s néma hant;
Völgyben űl a gyáva kor s határa
Szűk köréből őse saslakára
Szédeleg ha néha felpillant.

És hol a nép, mely pályát izzadni,
S izzadás közt hősi bért aratni
Ősz atyáknak nyomdokin tanúlt;
S szenvedett bár, s bajról bajra hága,
Hervadatlan volt szép ifjusága,
A jelenben múlt s jövő virúlt?

Vándor állj meg! korcs volt anyja vére,
Más faj állott a kihúnyt helyére,
Gyönge fővel, romlott, szívtelen;
A dicső nép, mely tanúlt izzadni,
S izzadás közt hősi bért aratni,
Névben él csak, többé nincs jelen.

Szobránc, 1830. júl.

SZONDI

Töredék

Messze határokról mint vágyva jön a daru vissza,
Enyhe napok nyíló melegét ha megérzi tavaszkor,
S fellegiben fennúszva halad, míg úta betelvén,
Ismert pázsitain síkföldi mezőkre leröppen:
Úgy jövök én tefeléd, kebelem szent honja, viszontag,
Isteni szép költés! Haragos vihar éje rohant el
Életemen, lángérzelmek fagytak meg alatta,
A ragyogó képzet csillagkoszorúja lehullott,
S rémeitől szívem fenekén némúla meg a dal.
Most, mint alkonyi fény zivatarnak utána, szelídült
Búval emelkedik a költő, nem gyermeki kény közt,
S ábránd ifjúként aranyálmok ölébe merengvén:
Nyúgaloműlte sötét arccal szedi húrjait öszve
Fenntűzben, mit erő lobogat, mit fájdalom érlelt.
Bajnokot énekel ő, ki hazánkért onta nemes vért,
Szondi dücső végét romján a drégeli várnak.....

Cseke, 1830. dec. 31.

KÖLCSEY

Töredék

Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke fámnak,
Nyúgoti ég forró kebelem nem tette hideggé;
Szép s nagy az, ami hevít; szerelemmel tölti be lelkem
Honni szokás és föld, örököm kard s ősi dicsőség.
Nyúgoszik az zöld lombjai közt a nemzeti béknek,
Ez ragyog újra midőn tele fénye dalomnak elönti,
S színe varázs súgáraiban szállítja fel ismét
Őseim árnyaikat, kik az őszkor napjait élték,
Kölcsey nemzetség, Ete hű maradéka, kit egykor
Don hullámi körűl, a Hét magyar eggyike, hős Ond,
Lángölelés zálogja gyanánt neje karjairól vőn.
Vígan laktanak ők rohanó Tisza partjai mellett,
S hol vadon árnyak alatt barnán viszi habjait a Túr,
Mígnem az elkomorúlt sorsnak nyila dúlva lecsattant
S könnypatak áradozott a bánatölelte teremben,
S áldozatát vérben fogadá vala boltja sötétén,
Elsiratott hamvak közt, a cégényi monostor...

Cseke, 1831. jan. 7.

KÖNNYCSEPP

Csöndes ifju járdal andalogva,
Andalogva szent berek homályán,
Száll feléje nyögdelő szelecske,
S bíborajkán végig elsuhanva
Tiszta csöppet harmatoz le hűsen.

„Honnan, honnan nyögdelő szelecske?
Nem derűl most hajnal rózsaszínben,
Esti fény sem bíboroz tetőket,
Lángfolyamban úszik a nap ott fenn,
Dél hevétől rekken a meleg táj;
S szárnyad íme tiszta csöpp ezüstjét
Harmatozva lebben el körűlem!”

És felelt a nyögdelő szelecske:
„Mentem én keresni dél hevében
Rózsabokrot balzsamernyejével,
És alatta leltem gyönge lyánykát,
Gyönge lyánykát űlni könnyel áztan,
Szánakozva röpdezék feléje,
S megfüredtem könnye tengerében.”

Szóla s ment a nyögdelő szelecske;
És az ifju szíve kezd dobogni,
S bíborajkán a csöpp égni kezdett,
Égni kezdett, bár leszálla hűsen.

Cseke, 1831. jun. 17.

HUSZT

Bús düledékeiden, Husztnak romvára, megállék;
Csend vala, felleg alól szállt fel az éjjeli hold.
Szél kele most, mint sír szele kél; s a csarnok elontott
Oszlopi közt lebegő rémalak inte felém.
És mond: Honfi, mit ér epedő kebel e romok ormán?
Régi kor árnya felé visszamerengni mit ér?
Messze jövendővel komolyan vess öszve jelenkort;
Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derűl!

Cseke, 1831. dec. 29.

MÁRIA THERÉSIA

Sír vala, gyönge fiát dobogó kebelére szorítván,
S álla borúlt napként Mária népe között.
Sírjon-e, mond a büszke magyar, fejedelme magyarnak?
Sírjon-e kit nagy nép szent koronája födez?
S lángjai közt nem kérd ő múltkori sérvet, ölő kínt;
Halni rohan, küzd, győz; s Mária védve vagyon.

Cseke, 1831. dec. 30.

TÁVOZÁS

Lengve sötét part árnyai közt a csolnak amott száll;
Nyúgoti fenyvek alól szél s hab utána rohan.
És a lyányka halad, s végbúcsút intve kezével
Alkonyi csillagként messze homályba letűn.
Szálljatok ah keggyel, habok istennéi, körűle,
S hozzátok szeliden hű kebelemre megint!

Cseke, 1831. dec. 30.

MUNKÁCS

Hol fejedelmi terem fogadott fejedelmi lakókat,
S küzde nemes harcot Zrínyi leánya soká:
Bércedet, ó Munkács, keserű gond űli, lebegvén
Rémalakok szomorún a fogoly álma fölett.
Büszke tekintettel mit nézsz a síkra le bús lak?
Jőn az utas, lát s fut messzekerűlve tovább.

Cseke, 1831. dec. 30.

BÚSAN CSÖRÖG...

Búsan csörög a lomb,
Mert fú szél;
Sűrűn dobog e szív,
Mert búm kél.
Kárpát kebeléből
A szél fú;
Tőled szerelem jön ez éjjeli bú.

Lyány sziklakemény, lyány
Csillagszép,
Nem látod-e kínom,
Mely dúl s tép?
Nem szánod-e kínom,
Mely tép s dúl,
S felforrva szememben ez arcra lehull?

Hajh rózsa, piroslik
Lángorcád,
Jer, könnye szememnek
Forrjon rád!
Hervadva hevétől,
Mely áltfut,
Majd adsz temetőmre halottkoszorút!

1831

VAD HOMÁLY KÉL...

Töredék

Vad homály kél nyúgot boltozatán
Éjjelében a nap elmerűl,
Barna felhő szikla tornyozatán
Szívborzasztó néma csendben űl,
Rejt villámot, rejt halált keblébe,
Vándor indul mégis ellenébe,
Nem remeg, bár búsan int az ég,
S nyílt előtte kétes messzeség.

1831

KÉL A ZEFÍR...

Töredék

Kél a zefir, s lágyan száll,
Rózsa néki meghajol.
Nyiss kebelt virághölgyecske,
Lengek ím nyögő szelecske
Harmatlepte lomb alól.

Hesper bíborkebelén
Fény között fürdöttem én;
Ámbraillat fuvalmimban,
Harmat enyhe csókjaimban,
Karjaim közt égi kény.

Jön az éjnek angyala,
Terjeng csillagfátyola,
Rózsa titka felfedezve,
Keble kényben rengedezve:
Álmok oly édes vala.

Hajnal támad, Flóra jár,
Ébredj, ébredj égi pár!
S röppen a - - szelecske
- - - - a virághölgyecske
- - hervadva már.

1831

BÁR RÓZSA VOLNÉK...

Töredék

Bár rózsa volnék, szép leány,
Hogy elvirítva kebleden
Lelnék magamnak büszke sírt!
S o, bár lehetnék esti szellő,
Hogy édes ajkad bíborán
Szedhetnék balzsamcsókokat!

Itt állok félénk messzeségben;
S mint bércein Endymion
Sohajt a csillagokra fel,
Hová röpűlni szárnya nincs:
Némán sohajtozom feléd.

Ölelni vágy e kar, de fél,
Vágy ajkam ajkadon remegni,
De tilt komoly pillantatod.

Menj lángtekintet, ah röpűlj,
Röpűlj felé hév gondolat,
Tinéktek utat semmi nem zár.

1831

NAP SZÁLL ALÁ...

Töredék

Nap száll alá, biborban ég
Nyugot láthatára,
Fényben röpűl egy sugár még
Leányvár tornyára.

Fényben még egy sugár röpűl
Tornyára Lyányvárnak,
Hol Róza mély bánatban űl,
Kit bús falak zárnak.

1831

VÉSZ

Bús vihar kél, duzzad a hab,
Vízközépen csolnakom;
Isten hozzád, messze kék part!
Isten hozzád, hű lakom!
És te lyányka légy szerencsés,
Kit más boldog karja bír!
Szikla s örvény én körűlem,
S hullám közt vár puszta sír.

Bús vihar zúg, harsog a hab,
De szivemben néma csend;
Melyen vad ború sötétlik,
Melyre fény már nem dereng.
Itt tekintek a vizekbe
Mélyen, tompán, hidegen;
Kín és kény, és föld és élet
Oly üres, oly idegen!

Szikla rendít, nyíl az örvény,
Szállj fenékre csolnakom!
Fennzajong bús tenger árja,
Lenn ezüsthab hű lakom.
Majd a vándor vész között jár,
Kormányán kétségben űl,
Nem sejdítve, hogy hajója
Enyhe sír fölett röpűl.

Cseke, 1832. jan. 26.

KAZINCZY

Sírba Kazinczy leszállt; s későn fakad érte hevítvén
A remegő könnycsepp harmatozó szemeket.
És fölkél hideg álom alól bús árnya sötéten,
S rémletes arcával dombja fölébe leűl.
Nemzetemért e szív tettel bizonyíta szerelmet,
Szól keserűn, s a díj könny leszen érte csupán?

Pest, 1832. szept. 8.

ÁTOK

A dalköltőn fekszik átok,
Szívén, lelkén vad ború,
Szép leányim őt hagyjátok,
Ég, föld néki szomorú;
Égben honát elvesztette,
Földen nem lel mást helyette,
Fürtein kín a koszorú.

Mennyet ígér lángszerelme,
Hajh de búsat, mely ont vészt;
Édes hangba foly gyötrelme,
Mégis lelket tép, emészt.
Álmot űz, s mert nem találja,
A valót s jelent utálja,
Kényben nem vesz s nem hagy részt.

Hajnalán rózsás tavasznak
Télvihart epedve zeng,
S majd ha lomb s virág elasznak,
Zöld ernyők után eseng.
Hölgy miatt küzd, nyerve díja,
S íme most száz kétség víjja,
Sóhajtása messze leng.

Vészes égnek néz alatta:
Hű fedélhez merre jut?
S hű fedél ha befogadta,
Számüzöttként visszafut.
Fényben nyíl előtte pálya,
S hátra készti zord homálya,
Hol vadonba tér az út.

A dalköltőn fekszik átok,
Kedv s remény hiában int;
Szép leányim őt hagyjátok,
Elhagy ő is bút és kínt,
Majd ha dombja zöld hantjára
Milliom csillag sugára
Csendes éjben letekint.

1832. szept. 29.

INTÉS

Zeng hazát és zeng szerelmet,
Magyar hű nép, a lant;
Ó ne bánd, ha lágy hangjától
Szíved meg-megdobbant!
És ne bánd, ha lágy hangjától
Szívedre bánat gyűl;
Mélyen az tekint magába,
Ki bús érzésben űl.

Jer, borúlj el csendes órán,
Múltról jövőig hass;
Vágyva pillants föl, magasra:
Mint naphoz küzdő sas.
Vágyva pillants föl, magasra,
Im itt, ami fenntart:
Könny a szemben, láng a mellben,
S a kézben ősi kard!

Cseke, 1832. szept. 29.

TISZTÚJÍTÁS

„Mért sereglesz hű nemesség?
Mért e víg indúlat?
Ünnep ez tán, melyre kebled
Édes lángra gyúlad?”
Vándor, a volt tiszti karnak
Vírad búcsunapja,
És kormányát a szabad nép
Még ma másnak adja.

„Bár ne szálljon, hű nemesség,
Bánat a cserére!
S győzelemben kit vezetsz föl
Honnod őrhelyére?”
Azt, ki lángszerelmet ígér
Népnek és hazának;
Azt, ki ránk mosolyg szelíden,
S nyér szivet magának.

„És te nem félsz, hű nemesség,
Hogy kerűlsz igába,
S a szelídnek még nyakadra
Hág fel büszke lába?”
Vándor, értünk hajh ne búsulj,
Kurta szám a három,
S három év ha lassan elfoly,
Törve minden járom!

Nagykároly, 1832. szept. végén

EMLÉKLAPRA

Négy szócskát üzenek, vésd jól kebeledbe, s fiadnak
Hagyd örökűl ha kihúnysz: A HAZA MINDEN ELŐTT.

Pozsony, 1833. jún. 14.

HŐS

Védni menj el engem és hazád!
Hősnek a hölgy mond és kardot ád;
Győzve térj meg,
Búcsut így sohajta,
S véled e kard,
S ellen vére rajta!

Hős elindul, lángban kebele,
S fölpirúl rá bús harc reggele,
Vág, de sebjén
Omlik drága vére,
Győz, de halva
Hull vert ellenére.

Mécsvilágnál gyönge hölgy mit vár?
Nap megy és jön, ő nem vissza már!
Karddal együtt,
Melyet fog kezébe,
Csöndes estvén
Néma sír födé be.

Hős, aludjál! dombod hantja zöld,
Könnyel ázva nyugtat honni föld;
Érted áldást
Hű kebel sohajta;
Véled a kard,
S ellen vére rajta.

Cseke, 1833. okt. 7.

VERSENYEMLÉKEK

I

Bátorság ad erőt, pályán a gyáva hanyatlik:
Bátran lépj, hogy utóbb rény koszorúzza fejed.

II

Szállj versenyre, magyar; s fog kelni körűled az élet.

III

Messze tekints. A pálya kicsiny; túl rajta nagyobb vár.

IV

Minden pálya dicső, ha belőle hazádra derűl fény.

V

Küzdeni s győzni tanúlj. Kell küzdeni s győzni hazádért.

VI

Önnérzés, te vagy a diadalmas bére, nem a díj.

VII

Nemzeti fény a cél. Hogy elérd, forrj egybe magyar nép.

1833

FELÍRÁS KENDE ZSIGMOND HÁZÁRA

Alkota munkás kéz engem; s a szőke Szamosnak
Partjain a költő lát vala s zenge felém:
Ház, örökülj; s vídám békével tartsad öledben
Gazdád, s gyermekeit, s hív unokái sorát!

1833

EMLÉKSOROK KLOBUSICZKY MATILDHOZ

Vedd, lányka, búcsúm, vedd áldásomat;
S tartsd meg szivedben hív emlékezettel
A bús daloknak csendes éneklőjét,
Ki végszavában int: szép s jó iránt
Lángzó szerelmet hordjon kebeled;
S őrizd örökre lelked tisztaságát.
Ki rényt követvén járja mért körét,
Az boldogít mást, s lesz boldog maga.

1834. máj. 12.

ÉJI TEMETÉS

Vész ébred, üvölt az éjjeli szél,
Házból az anyácska remegve kikél,
S karján csecsemővel ide s tova jár.
„Kebled csupa fagy;
Oly néma, sötét vagy!
Szép gyermekem alszol-e már?”

És alszik örökre, szíve körűl
Vérhabja sebének halálosan űl;
Sirt váj az anyácska, de melle szorong.
„Kész néked az ágy;
Ott fájdalom elhágy,
Hol végtelen álma borong.”

Zöld lombok alatta, fenn puha hant;
Zúg a temetésre halotti harang,
Vad dörgeteg hangja borúlat egén,
S villám tüze gyúl
Bús fáklya világúl:
Irtózatos ünnepi fény.

Már éji siralma kelni nem int;
Menj, térj anya vissza, pihenj le megint,
S borzadva ha érzed az éj közepét,
Dúlt álmok után,
Kísérteti órán
Száll gyermeked árnya feléd.

1836. ápr. elején

PAULINA EMLÉKKÖNYVÉBE

Aeoli hárfa gyanánt zeng a költő dala hozzád
Messzelakásából, vad vizek árja közűl.
Ő maga gyötrődik, mert bal sors átka hazáján
Dúlva csapong, bal sors átka baráti felett.
Lyányka ne értsd e kínt, mely keblemen égve terűl el,
Néked öröm kell még, szép jelen, égi remény.
Majd ha borúl eged is, s epedő búd könnyre fakasztgat,
Emlékezve reám, veszteni s tűrni tanúlj!

1837

ZRÍNYI MÁSODIK ÉNEKE

Te lásd meg, ó sors, szenvedő hazámat,
Vérkönnyel ázva nyög feléd!
Mert kánya, kígyó, féreg egyre támad,
És marja, rágja kebelét.
A méreg ég, és ömlik mély sebére,
S ő védtelen küzd egyedűl,
Hatalmas, ó légy gyámja, légy vezére,
Vagy itt az óra, s végveszélybe dűl!

Áldást adék, sok magzatot honodnak,
Mellén kiket táplál vala;
S másokra vársz, hogy érte vívni fognak?
Önnépe nem lesz védfala?
Szív, lélek el van vesztegetve rátok;
Szent harcra nyitva várt az út,
S ti védfalat körűle nem vonátok;
Ő gyáva fajt szült, s érte sírba jut.

De szánjad, ó sors, szenvedő hazámat!
Te rendelél áldást neki:
S a vad csoport, mely rá dühödve támad,
Kiket nevelt, öngyermeki.
Taposd el a fajt, rút szennyét nememnek;
S míg hamvokon majd átok űl,
Ah tartsd meg őt, a hűv anyát, teremnek
Tán jobb fiak, s védvén állják körűl.

Törvényem él. Hazád őrcsillagzatja
Szülötti bűnein leszáll;
Szelíd sugárit többé nem nyugtatja
Az ősz apák sírhalminál.
És más hon áll a négy folyam partjára,
Más szózat és más keblü nép;
S szebb arcot ölt e föld kies határa,
Hogy kedvre gyúl, ki bájkörébe lép.

1838

MESSZE SZÉLES...

Töredék

Messze széles e világot
Bebujdostam én,
Keblemben vad zajra hágott
Minden érzemény;
Kedv és bú csak kínt hozának,
Oly szívégetőt,
Kétség és remény kínjának
Árja nőttön nőtt.

1838

SZÉP ERDÉLY...

Töredék

Szép Erdély barna fürtű
Leánya, hű anyám,
Tekints az égi lakból
Még egyszer vissza rám.
Im elhagyott hazádon
Pusztúlat átka leng;
Erdély ledőlt, s fölötte
Fiad keserve zeng.

1838

KÖNNYE CSILLOG...

Töredék

Könnye csillog, arca nedves,
És borongva feltekint.
Isten hozzád, zeng a kedves,
S hő kebelre dől megint.
Átkarolja még a hívet
A végső bús éjjelen,
Ajkon ajk ég, szív ver szívet,
És a búcsu végtelen.

MI FÉNYLIK OTT...

Töredék

Mi fénylik ott -
Remeg remeg -
Mint távol csillag a láthatár szélében,
Lobog lobog -
Mint - villám sötét felhők alatt;
Pedig nem csillag az a láthatár szélében,
Pedig nem villám sötét felhők alatt,
Mécsvilág az a remete ablakában.
Áll á kunyhó - -
Hol van a remete?
Kinn van a - -
Egy sírdomb áll és a dombon egy kereszt,
Ott térdel ő - -
Hallottátok-e nyögni a szelet,
Midőn - -
Láttátok-e hullani a záport,
Mely - -
Úgy nyögött a sohajtás kebeléből,
Úgy ömlött a könny végig arcain.
Busan, miként az őszi szél,
Ha hervadt lomb között bágyadtan
- - - - - - - - - - - - - szárnyra kél

Bércekre föl, völgyekbe le
Majd hág, majd száll, s a kín együtt vele.

REBELLIS VERS

Zrínyi vére mosta Bécset,
S senki bosszút nem állt:
Rákóczi küzdött hazánkért,
S töröknél lelt halált.
Páris ígért szabadságot,
Ti nem fogadtátok,
Járom rátok, gyáva népek,
S maradéktól átok.

MŰFORDÍTÁSOK, ÁTDOLGOZÁSOK

ÁLMATLANUL HEVERT...

Franciából

Álmatlanul hevert Damét
Egy éjszaka
Szerelme jutván eszébe
Nem nyughatott
Elméjével Chloé felé
Szállongozott,
Az éjt ölében tölteni
Kivánta ő.

Lángra lobbant a szerelmes,
És felkele,
Szépjének bezárt ajtaján
Kopogtata:
Chloé, Chloé szelíd leány
Hát alszol-e?
Igéreted melyet tevél
Megtartod-e?

A lyányka elszédítetett,
És felkele,
S egy ingben amint felkele
Ajtót nyita:
Csendesen járj, lassan beszélj
Szép pásztorom,
Mert hogyha észrevész atyám
Én meghalok.

A hű szerelmes nyájason
Mellé simult,
És szépje gyenge karjai
Közt nyúgodott:
Ah! nem hiába jártam én
Nem hiába,
Mert szép Chloémnak karjai
Közt nyugszom én.

Ha! zeng a pacsirta a Nap
Feljöttivel,
Pásztor ha engemet szeretsz
Menj vissza már,
Csendesen járj, lassan beszélj
Szép pásztorom,
Mert hogyha észrevész atyám
Én meghalok.

Debrecen, 1809. febr. 3.

BÜSZKE SZÉKEDBEN...

Sappho után

Büszke székedben örök Aphrodíta,
Égi hölgy, lesben gyakorolt miattad
Szívemet bánat s unalom, könyörgök,
Hogy ne alázzák.

Jöjj felém inkább, ha szavára máskor
Hív imádódnak kegyesen hajoltál,
S elhagyád értem szeretett atyádnak
Isteni házát.

Vonva hintódat lebegő galambok,
Hű madárkáid, sebesen röpültek
Villogó szárnnyal lefelé Olympról
Éteri pályán;

Szent öröm töltött, mikor, Istenasszony,
Égi orcáddal szeliden mosolygván,
Kérdezéd tőlem, mi gyötör s miért hív
Esdekelő szóm?

Nyerni kedvedtől mit akar leginkább
Felhevült szívem? kinek hév szerelme
Tart megint bájos kötelén? ki hoz bajt
Sappho tenéked?

Mert ha fut, gyorsan könyörögve tér meg,
És ajándékot maga nyújt ha tőled
Nem veszen, s csókod ha kerűli, csókol,
Bár ne akarjad.

Jöjj felém most is, s kegyesen ölelj ki
Bánatim közzűl, s teljesítsed amit
Szívem ohajt, hogy teljesíts, segítvén
Isteni erőddel.

Álmosd, 1813. jún.

MEGHALVA FOGSZ FEKÜDNI MAJD...

Sappho után

Meghalva fogsz feküdni majd,
S emlékezet nem fog maradni
Felőled a halál után.
Nem fűztél rózsalombokat
Piériából homlokodra,
S fény nélkül szállasz föld alá,
S nem fogsz Olympra fel magasan
Röpűlni a holtak közűl.

Álmosd, 1813. jún.

DÉMOKRITOSZ SÍRJÁN

Görögből

Szent Plúton, vedd Démokritoszt országod homályán,
Hogy bús néped közt egy legyen, aki nevet.

Álmosd, 1813. jún.

BOLDOG EMBER...

Sappho után

Boldog ember, mint Uranos lakói,
Aki vígan űl, kegyes, ellenedben,
S andalog kellő szavad édes hangján,
S gyönge mosolygást

Ajkadon látván szeliden lebegni,
Melyre megdöbben kebelemben a szív,
Mert jelenléted leborít azonnal,
És oda lészek.

Nyelvem eltompúl ajakim között, s gyors
Égi tűz ömlik tetemimre végig,
Zúg fülem s bágyadt szemeim borúlnak
Éji bomályba.

Arcomon végig hideg izzadás foly,
Reszketek, fúlok, s halavány virágként
Hervadó színnel rogyok a halálnak
Karjai közzé.

Álmosd, 1813. júl. 4.

CSOKONAI KÉT DALA ÁTDOLGOZVA

1

A rózsabimbóhoz

Nyílj ki, nyájasan mosolygó
Rózsabimbó, nyílj ki már,
Ím a zöld berekben bolygó
Gyönge szellem csókja vár.

Nyílj ki bájjal, mint Auróra,
Hébe nektárt hint reád,
S istenítő kézzel Flóra
Fénylő bársonyleplet ád.

Kertem mint fog díszesedni,
Szép virág, majdan veled,
O mint óhajtnak leszedni,
Látván égi kellemed.

Nem, nem. Égi kellemednek
Más nem nyúl szentségihez;
Ujjaim ha majd leszednek,
Lillám ültet mellyihez.

Ott légy büszke bíboroddal
Ékesebb bíborja közt,
Ott légy büszke illatoddal
Kedvesebb illatja közt.

Csokonainál:

Nyílj ki, nyájasan mosolygó
Rózsabimbó! nyílj ki már,
Nyílj ki; a bokorba bolygó
Gyenge szellők csókja vár.

Nyílj ki, gyenge kerti zsenge:
Hébe nektárt hint terád,
Szűz nyakadba Flóra gyenge
Bársonyos palástot ád.

Oh miként fog díszesedni
Véled e parányi kert!
Oh, hogy óhajtják leszedni
Rólad azt a drága szert! -

Hadd szakasszalak le, édes
Rózsaszál: szép vagy te már,
Héj, ha meglát, hány negédes,
Hány kacér leányka vár!

Nem, nem! egy leány se nyissa
Büszke fűzőjét terád;
Ültetőd kedves Julissa
Néked újabb kertet ád.

Ott kevélykedj bíboroddal,
Ékesebb bíborja közt!
Ott kevélykedj illatoddal
Kedvesebb illatja közt.

2

Szemrehányás

Lilla, míg ingó kegyelmed
Tiszta szívemhez hajolt,
S alva tartott szép szerelmed,
Boldogabb, mint én, ki volt?

Jaj de gyorsan elfolyának
Régi kedves napjaim,
Búra gyászra változának
Tűneményes álmaim.

Érzem, a leányi elme
Nyári árnyékként kereng,
Hogyha más kacér szerelme,
Mint zefír körűlte leng.

Néked is, hajdan szinetlen,
Szád szemed tagadja bár,
Kedvesb nálamnál, hitetlen,
Egy enyelgő lepke már.

Karja könnyű, csókja édes,
Ah ne higyj, bizony megejt,
Máshoz áll el a negédes,
S mint szűk álmot elfelejt.

És én, bátor keménységed
Mély kínt áraszt keblemen,
Megbocsátok, Lilla, néked,
S némán sírok estemen.

1813

Csokonainál:

Lilla, míg ingó kegyelmed
Tiszta szívemhez hajolt,
S alva tartott szép szerelmed:
Boldogabb nálam ki volt.

Jaj de bezzeg elfutának
Régi kedves napjaim,
Búra gyászra változának
Tűneményes álmaim.

Érzem: a leányi elme
Nyári árnyékként kereng,
Hogyha más nyalánk szerelme,
Mint zefír, körűlte leng.

Néked is szép rózsaszálam,
(Szád s szemed tagadja bár)
Kedvesebb kezd lenni nálam
Egy enyelgő lepke már.

Karja könnyű, csókja édes -
Ah, ne higyj! bizony megejt:
Máshoz áll el a negédes,
Öszvecsúfol s elfelejt.

Én pedig, mintsem szavamban
Tégedet csúfoljalak;
Szánlak inkább és magamban
Megbocsátok, gyöngyalak!

A KÉT SÍR

Klopstock után

Ki sírja ez?
«Vándor, Rochefoucauldé.»
Kié ez a még porhanyóbb?
«Corday fekszik itt.» -

Megyek s virágokat szedek,
Sírhalmotok behinteni,
Mert a hazáért haltatok.
«Ne szedj.»

Megyek s szomorfűzt ültetek,
Mely lengjen sírotok felett,
Mert a hazáért haltatok!
«Ne ültess - -

De majd ha sírni tudsz;
(Látjuk természetedben
Jó vándor, azt,
Hogy nem tudsz sírni még te)

Jőjj akkor sírjainkhoz vissza,
És sírj,
De vérkönyűket!
Mert hiában haltunk a hazáért.»

1813

AZ ELVÁLÁS

Klopstock után

Te oly komor levél midőn a holtat
Előttünk elvivék:
Féled te a halált? «Őt nem.»
Mit félsz hát? «Az elhalást.»

Nem azt is én. - «Te nem félsz semmit hát?»
Jaj nékem, félek, félek én - «Az égre mit?» -
A válást kedveseimtől!
S nemcsak a magam, az ő válásokat is!

S az volt, hogy még komolyb magadnál,
S mélyebben volt lelkem érdekelve,
Midőn a holtat
Előttünk elvivék.

Pécel, 1813

RÁC NYELVBŐL

Könnyel nyújtván vissza mátkájának
Gyűrüjét az eljegyzett leány,
Mélyen érzi terhét fájdalmának,
Szíve csüggedt, arca halovány:
«Szánd meg árját gyötrelmemnek,
Vágya voltál életemnek,
Mért de nem nyeréd meg kedvét nemzetemnek?

«Véled-e, hogy szívem kínt nem érez,
Hánykódván e szégyen s bánaton?
Míglen, ah, szerelmem súlya vérez,
Hírem veszte rettegésre von.
Ó, ha kebled lángolása
Nem volt szád hazug vallása:
Kímélj, ez lesz sorsom egy vígasztalása.

«Mért születtem a sors ellenére,
Kínra mért születtem, istenek?
Bár ha rózsát űltetek, helyére
Bús üröm virági termenek.
Bús virágok, a halálnak
Jöttén napjaim ha szállnak,
Títeket, gyászlóim, síromhoz plántálnak.»

Pécel, 1814. jún. 30.

VAGY, HA MIDŐN...

Töredék
Εις συμποτας Anacr.

Vagy, ha midőn rózsás poharadban habzik aranybor,
Ares pusztító fegyverit énekeled,
Akire vígan néz Cypris s Mnemosyna leányi
Gyöngéded szerelem lángja hevíti dalát.

Álmosd, 1814. július 5.

MŰVÉSZI VETÉLKEDÉS GESSNER FORDÍTÓJÁVAL

1

Nem vérrelázott bátor hőst, nem sivatag harcmezőt zeng a víg Múzsa; szelíden s remegve futja ő a zajt: könnyű síppal jobbjában.

Híves patak csörgedése s szent erdők homályos ernyőik által édesgetve, sásos part mellett bolyong, vagy virágokon jár, s magas fák zölden boltozott folyosóiban, és nyugszik a lágy pázsiton, s dalokon elmél érted, csak érted szép Daphne! Mert lelked, tele rénnyel, s tele ártatlansággal, vidám mint a legszebb tavaszi reg. Úgy röpdez szüntelen ébredt tréfa s víg mosoly körűlök e kis ajkaknak, körűlök e piruló arcoknak, s szelíd öröm szól szüntelen szemeidből. Úgy van, miolta engem barátodnak hívsz, kedvelt Daphne, azolta tisztának, ragyogónak látom a jövendőt; s öröm és gyönyör kiséri minden napom.

Ó ha e víg dalok neked tetszenének, melyeket Múzsám pásztoroktól tanul el gyakorta! Gyakran meglesi ő sürü berkeikben a fák nimfáit is, s a kecskelábú erdei istent, és sáskoszorúzta nimfákat a grottokban, s gyakran megkeresi a mohos kunyhókat, melyek körűl a szántó csendes árnyakat plántál, s történeteket hoz elő a nagy szív, rény s örökké víg ártatlanság felől. Gyakran meglopja a szerelem istenét is, sűrüen egymásbaszőtt gallyak zöld hajlékaikban, s gyakran a fűzbokorban a kis csermelyeknél. - - -

2

Ó te, ki kedvesb vagy mint a harmatozó reg, te nagy fekete szemeddel! szépen lebeg el sötét hajad a virágkoszorú alatt, s játszik a szelekkel. Kedves az, ha piros ajkaid mosolyra nyílnak meg, kedvesb még, ha énekre nyílnak meg. Kihallgattalak Chloe, téged hallgattalak ki, midőn ama reggel a kútfőnél éneklél, melyet két tölgy árnyékoz be; haraggal, hogy a madarak el nem némulának; haraggal, hogy a forrás csörge, hallgattalak ki. Már tizenkilenc aratást láttam, és szép vagyok, és barna ábrázatban. Gyakran vettem észre, hogy pásztoraink megszüntek énekelni, s figyelmeztek, midőn énekem keresztülcsengett a völgyen, s a te énekedet nem fogná követni jobban síp, mint enyim. Ó szép Chloe, szeress engem. Lásd, mily kedves az: e halmon az én sziklámban lakni. Lásd, mint szöv a csúszó repkény zöld hálót kellemesen a szikla körül, s bércét mint árnyékozza be a tövisbokor. Barlangom alkalmas, s falai puha bőrökkel vannak bevonva, s szája elébe tököt plántáltam; magasan csúszik fel az, s alkonyló födellé vál. Lásd, mily kedvesen tajtékzik a forrás sziklámból s tisztán csörgedez el a dérce fe-

lett, magas füven s virágokon keresztül. Alatta a halomnak kicsiny tóvá gyűl öszve, körűlkoszorúzva kákával és fűzzel, hol a nimfák a csendes holdvilágnál gyakorta táncolnak sípomon, midőn a lejtő faunok crotaljokat utánam verik. Lásd, mint boltozódik a halmon zöld grottá a mogyoró, s mint csuszkál a szederj fekete gyümölccsel körűlem, s mint emeli fel a galagonyabokor piros epreit, s mint állanak gyümölccsel tele az almafák szőlővesszőkkel körűlölelve. Oh Chloe, ez mind enyém. Ki ohajt többet magának? De ah, ha te nem szeretsz engem, akkor vastag köd burkolja be az egész vidéket. Ó Chloe, szeress engem. Itt fogunk majd a puha füvön feküdni, ha kecskéink a sziklás oldalon mászkálnak, s a juhok és tulkok körűlünk gázolnak a magas fűben; akkor elnézzük a kiterjedt völgyet, a ragyogó tengert, hol a Tritonok szökdelnek, s hol Phőbus szekeréről leszáll, s éneklünk, hogy messze köröskörűl visszazengjen a sziklákban, hogy a nimfák megálljanak s hallgassák, és a kecskelábú erdei istenek.

Így énekle Mílon pásztor a sziklán, midőn őtet a bokorban Chloe kihallgatá; mosolygva jöve elő, s megfogá kezét a pásztornak. Milon, te pásztor a sziklán, így szóla; szeretlek tégedet, inkább mint juhok a zanótot, inkább mint madarak az éneket. Vezess engem barlangodba. Édesb nekem csókod, mint méz, oly kedvesen nem csörg nekem a folyam.

1815-16

HOMÉR ILIÁSA

Töredék

Descriptas servare vices,
operumque colores

Első ének

Istenné, Pélíd Achillevsnek zengjed haragját,
A vészest, mely kínt okozott danaoknak ezernyit,
S számtalan hősnek erős lelkét Aisra leküldé
Még jókor, s magokat zsákmányúl adta az ebeknek,
S mindenféle madárnak: s bétölt Zevs akaratja
A naptól, hogy elébb vetekedvén részre szakadtak
Atríd férfiakon fejedelm, és isteni Achillevs.

S őket, mely isten tüzelé versenyre kiszállni?
Leto s Zevs fia, ki megbosszankodva királyra,
Onta gonosz nyavalyát seregén s a népek elhulltak:
Mért, hogy az ő papját Chrűsest illette szitokkal
Atríd: az jöve gyors gályáihoz a danaoknak,
Végtelen árt hozvája, miért megváltsa leányát,
Tartva kezében Apoll fövegét, a messzelövőét,
Egyben aranybottal, s kért minden acháit esengve,
Atrevs gyermekeit legelől, nép két vezetőit:
Atrídák, és más saruzott acháiak, adják
Isteneink néktek, birvájok olympi lakokkal,
Földúlhatni Priam várát, s haza boldogul érni;
Gyermekemet pedig adjátok ki, s vegyétek el árát,
Zevsnek félve fiát, a messzelövő Apollont.

Ekkor minden más danaok részére hajoltak,
Kellene is tisztelni papot s elvenni az ajánlást;
Ellenben Agamemnonnak nem kelle szüvében,
S szitkosan elküldé, s hozzá fenyegetve beszélett:
Téged, öreg, többé ne találjalak öblös hajóknál
Vagy mostan maradót, vagy később visszajövendőt,
Oltalmat netalán föveg és bot is adni ne tudjon.
S lyányodat én nem adom, míglen meg nem lepi az aggkor
Őseim házoknál, Argosban, messze honától,
Járván vászna körűl, s ágyamnak részese lévén.
Fuss hát, s ingerlőm te ne légy, hogy békbe mehess el.

Szólt, s az öreg megfélemlett, és engede szónak,
S némán járt zuhogó tengernek partjai mellett,
S félrevonúlva tovább a vén könyörög vala hosszan
Apollon fejedelmhez, kit szűlt széphaju Leto:
Hallj meg, ezüstíves, te, ki Chrűsét védeni szoktad,
S Killát, a jeleset, s Tenedosban hatalmmal igazgatsz,
Sminthevs! hogyha neked födeleztem templomot egykor,
Egykoron hogyha kövér combját égettem előtted
Kecskének meg ökörnek, ezen kérésemet add meg:
Könnyeimet danaok bünhödjék a te nyilaiddal.

Így szólt esdekvén, s ráhallgata Phoibos Apollon,
S bérceiről jön Olymposnak szívében haraggal,
Íját béfödezett tegezével vállain hordván,
S vállain a nyilak elcsördűltenek a haragosnak
Mozdúlási között, s maga halkkal száll vala, mint éj.
Félre leűlt a gályáktól, elereszti nyilát, és
Rettenetes zúgás hangzott az ezüstös idegből.
Öszvérekre rohant legelőszer, s vizsga kutyákra,
Majdan epés nyilakat magok ellen sujta, lövellvén,
S szüntelen a holtak sűrű máglyái lobogtak.
Napja kilenc vala már, hogy az isten vesszeje zúgott,
A tizeden gyűlést hirdet vala népnek Achillevs,
Amit eszébe hozott istenné szépölü Héra,
Mert gondot danaokra viselt, kiket hullani látott.
S már mikoron fölgyűltenek ők, s gyülekezve levének,
Erre felállván így szólott gyorslábu Achillevs:
Atríd, azt hiszem én, hogy mostan szerte bolyongván
Ismét visszamegyünk, a halált kikerülni ha tudjuk,
Mert eggyütt dög emészti és harc az achájai népet.
De nosza kérdezzünk egy jóslót, vagy papot, avvagy
Álomfejtőt is (mert Zevstől vagynak az álmok),
Aki kimondja, miért dúl ennyire Phoibos Apollon?
Tett fogadásinkért haragudt-e meg? áldozatért-e?
Hogyha talán bárány s választott kecske kövérét
Megnyervén akar ennyi veszélyt elvennie rólunk.

Ő ugyan így szólván lebocsátkozik, erre fölállott
Álomfejtők közt legügyesb, Thestor fia Kalchas,
Aki tudá, mi vagyon, mi leszen s mik múltak el eddig,

S Ilionig vezeté bizvást az achái hajókat
Jóslattal, mellyet neki nyújt vala Phoibos Apollon.
Aki nekik bölcsen elkezde beszélnie, s szóla:
Ó Achillevs, akarod, Zevs kedvese, hogy a boszúját
Fejtsem Apollonnak a messzelövő fejedelmnek.
Én megfejtem azért, te meg alkudj, s tégy nekem esket,
Hogy készen szavad és kezeid fogod adni segédűl.
Mert hiszem a férfit megbosszankodni, ki minden
Árgosiaknak urok, s kinek enged minden achái.
Mert sokat árthat az úr, mikoron alacsonybra haragszik
És noha bosszúját azon egy nap zárja magába,
Tart azután is epét, eleget míg nem teszen annak
Ő maga mellében: de te szólj, megtartani fogsz-e?

Néki felelvén így szólott gyorslábú Achillevs:
Mondsza, ha tudsz, bennem bizakodvád, bármi jövendőt,
Eskem Apollonra, Zevs kedveltére, kinek te
Esdve jövendőket danaoknak fejteni szoktál,
Senki is én élvén, s e földet látva szememmel,
Rád hogy erős kezeket nem tészen az öblös hajóknál
A danaok közzűl, nem még Agamemnon is, aki
Most leghatalmasbnak seregünkben lenni dücsekszik.

Lelket vőn, és zenge megént a jámbor ezenképp:
Nem fogadásinkért haragudt ő, s áldozatért sem,
Papjáért haragudt, kit nem tisztelt Agamemnon,
S lyányát meg nem adá, s el sem fogadá vala sarcát.
Kínt ez okért ada Messzelövő, s még ád is ezentúl,
És nem fogja nehéz kezeit fölvennie rólunk,
Míg a kedves atya nem bírja kökényszemü lyányát
Ingyen, váltatlan, s Chrűsébe miatta nem indúl
Áldozat: akkor majd leszen engesztelve mihozzánk.

Ő ugyanígy szólván lebocsátkozik; erre fölálla
Atríd, a bajnok tágas birodalmu Agamemnon
Elbúsúlva, harag szívét, a homályba borúltat,
Megtölté, s neki két szeme fénylő lángot hasonlít;
Kalchashoz legelébb komoran ránézve beszéle:
Rossz jósló, te nekem kedvest soha mondani nem tudsz,
Szíved kedve, jövendőlnöd gonoszat csak örökké,
Jó szót még soha nem szólál és nem teljesítél.
Hirdeted immost is danaok közt zengve jövendőt,
Kínt a Messzelövő hogy azért árasztana rájok,
Chrűséis lyányért mert nem fogadám el akarva
A ragyogó sarcot; mivel őt inkább vala kedvem
Otthon bírni, Klytaimnestrának minthogy elébe,
Szűzenvett nőmnek, teszem őt, mert nála nem alsóbb
Testre és ábrázra és elmére, s akarmi müvére.
Ámde ha jobb leszen az, még így is visszabocsátom,
Megtartatni inkább szeretem, mint vesznie népünk,
Ti pedig újra nekem díjt adjatok, argosiak közt

Díjtalan, hogy magam én ne legyek, lennem nem is illik;
Mert látjátok, az én díjom más részre megy által.

Néki felelt azután lábbal gyors isteni Achillevs:
Atrídes, te dücső, nyereséget szertelen űző,
Díjt teneked honnan nyújthatnak lelkes achívok?
Mert nincsen tudtunkra sehol közpréda letéve,
Várakból miket elrabolánk, föl vagynak oszolva,
S ismét a néppel gyűjtetni rakásra nem illő.
Ám engedjed ezent istennek; mí meg achívok
Három s négyszeresen fizetünk majd, Zevs ha megadja
Földúlnunk Tróját, az erős épületü várost.

Néki felelve viszont így szóla király Agamemnon:
Így se csalárdkodjál, ékes mint isten Achillevs,
Bár ha vitéz; nem síklassz el, s késlelni te nem fogsz.
Tán akarod, hogy díjt egyedűl bírj, én pedig űljek
Megfosztatva? s parancsolod ezt ím visszabocsátnom?
Ám legyen, hogyha nekem díjt adnak lelkes achívok,
Kedvem elégítvén, ezzel mely légyen egyenlő;
És ha nem adnak, majd fogok én úgy venni magamnak,
S díjodat, elmenvén, s Ajásét, avvagy Odyssét
Fogva viszem; s meg fog szomorodni, kihez bemenendek.
Ámde tanácskozzunk még majd ezután is ezekről,
Most nosza barna hajót a mély tengerre lehúzzunk,
S gyűjtsünk öszve derék evezőket, s áldozatunkat
Feltegyük, és együtt Chrűséist, a kellemes arcút,
S kész legyen a fővek közzűl egy menni vezérűl,
Ajas, vagy pedig Idomenes, vagy az isteni Odyssevs,
Vagy te magad hősek legrettenetesbike Pélíd,
Áldozatot tévén, hogy meglágyítsad Appollont.

Rá komoran nézvéje felelt gyorslábu Achillevs:
Szemtelen hajh, s ravaszúl csúfos nyereséget ohajtó!
A danaok közzűl készen ki fogadja parancsod,
Útat tenni, vagy hősekkel megvívni vitézűl?
Én ide nem jöttem harcos trószoknak okáért
Bajra kiszállnom, okot nékem nem is adtanak erre.
Ökreimet soha nem rabolák el, méneimet sem,
Sem veteményeimet Phthié termékeny határin
El nem gázolták, mert hosszú sorba feküsznek
Árnyéklott hegyek, és tenger zúgó vize köztünk:
Csak, hogy örűlj, téged követénk ide, szemtelen, együtt,
Birságot Meneláosnak, s neked, ebszemü, vennünk
Trója hadán; de te nem gondolsz, s ügyet erre nem is vetsz,
Sőt az ajándékot fenyegetsz elvenni, miért én
Küzdöttem, s adták danaoknak gyermeki nékem.
Véled egyenlő díjt akkor sem nyerhetek, hogyha
Trójaiak népes várát feldúlja görögség.
Ámde viszem nehezebb részét a szélveszes harcnak
Enkezemen, s mégis, hahogy egykoron eljön az osztály,
Véssz nagy ajándékot, magam én kedveske kicsinyke

Részt nyervén jövök a gályákhoz az harcba kifáradt,
S most Phthiába megyek, mert sokkal jobb lesz hazámba
Görbe hajóimmal megtérnem, s vélem, hogy itten
Tiszteletlen lévén, nem fogsz te is gyűjteni kincset.

Néki felelt azután hősek fejedelme Agamemnon:
Fuss, ha vagyon kedved, s nem foglak kérni hogy értem
Késleld útadat; énmellettem mások is állnak
Kik fognak tisztelni, s kivált a gondviselő Zevs.
Zevs-táplálta királyok közt undok vagy előttem,
Kedved mert csak örök visszongás, ütközet és harc;
Hogyha vitéz vagy is, azt istenség adta tenéked,
Tennen hajóiddal s társaiddal térve honodba
Mürmidonok közt légy fejedelm, én semmibe veszlek,
És haragod nevetem, s ime így fenyegetlek, ezennel:
Chrűséiszt tőlem mivel elveszi Phoibos Apollon,
Őt ugyan elküldöm társaimmal s ennem hajómmal,
S helyte jutalmod Bríséist a kellemes arcút
Elmenvén teremedbe, hozom, tudtodra hogy adjam
Mily tehetős legyek én, s rettegjen más is ezentúl
Vélem mérni magát, s hasonosnak mondani hozzám.

Mondá, s Péléjonra leszállt a fájdalom; ekkor
Tűzre dühűlt kebelén két gonddal forr vala szíve:
Éles szablyáját ha kivonván combjai mellől
Itt ezeket szétmozdítsa és Atrídot előlje-e,
Vagy pedig elcsendítse dühét s fékezze haragját?
Addig, míg ezeket forgatja szüvében, eszében,
S vonja hüvellyéből nagy kardját, ím jön Athéna
Égből kit küldött istenné szépkeblü Héra,
Mindeniket szívből kedvelvén s gondosan óván,
Hátúl állt és szőke haján megfogta Peléjont,
Csak neki tűnvén fel; s más nem láthatta személyét.
Megrettent Achillevs, s megfordúlt, s hirtelen ismert
Pallas Athénára és szeme látszott rettenetesnek,
S őt megszólítván szárnyalló szókat imígy ejt:

Hozzánk pajzsrázó Zevsnak magzatja miért jösz?
Látni bitanglását Agamemnonnak van-e kedved?
Ámde neked mondom, mellyet teljesedni reménylek,
Fenhéjzási miatt hamar éltét veszteni fogja.

Néki viszont szólott istenné kékszemü Athéna:
Égből én haragod jöttem csendíteni, hogyha
Engedsz, külde kedég istenné szépkeblü Héra,
Mindenitek szívből kedvelvén, s gondosan óván.
Ám tégy félre viszályt, és kardot vonni se készűlj,
És csak szókat eressz, mint fog történni, szitokra;
Mert ime megmondom, s bé fog teljesedni bizonnyal.
Háromszorta lesz e kár pótoltatva tenéked
Fényes ajándékkal, de te szűnjél és nekem engedj.

Néki felelvén igy szólott gyorslábu Achillevs:
Istenné, szükség szavatok tisztelve követnem,
Ámbár telve haraggal szívem, minthogy ez így jobb,
Isten után ki hajol, hamarabb hallgatja meg őtet.

Mond, s az ezüstös markolatot megnyomta kezével,
S hátra hüvelybe löké nagy kardját s hajla szavára
Pallas Athénának, melyre ez felszáll vala Olympra
Pajzsrázó Zevs házaiba, más égi lakókhoz.
S magzata Pelevsnek tüstént ily durva szavakkal
Atrídot megszólítá s nem múlta haragját:

Bortömlő, birvád kutyaszemmel s szarvasi szívvel,
Sem valaha a néppel felfegyverkezned az harcra,
Sem görögöknek jobbjaival soha lesre kimenned
Nem mertél, mert ez szemeidben látszik halálnak.
Jobb sokkal görögök széles sergébe kezéből
Annak ajándékát, ha ki ellentszóla kivenned,
Népnyúzó fejedelm, mert asszonyi népet igazgatsz.
És bizony Atríd most legutolszor tész vala szégyent.
És ime megmondom, s eskem magas esket előtted
E pálcán, levelet mely nem fog termeni s ágat
Többé, s minthogy elébb gyökerét a bérceken hagyta
Nem zöldűl ki, mivel környűl letarolta vaseszköz
Héját és leveleit, s görögöknek magzati mostan
Bírálván kezöken tartják, kik szorgosan óvják
Zevsnek törvényit: s magas esk leszen ez neked: - egykor
Fogják magzati a görögöknek ohajtani Achillevst
Mindnyájan, te pedig bár búsúlt, adni segédet
Nem tudsz, majd ha sokan gyilokló Hektornak alatta,
Hullanak haldokván, te pedig benn szíved emészted
Bosszongvád, görögök legerősbjét mert legyaláztad.

Mond Pélíd, s ekkor pálcáját földre hajítá,
A kirakottat aranykapcsokkal, s ő maga félreűlt.
Atríd más félen bosszong vala; s fölkele Nestor
A nyájasszavu, ékes szószólója Pülosnak,
Akinek ajkairól édesb hang foly vala méznél.
És már két kor alatt folyvást értelmes halandók
Holtanak el, kik elébb véle együtt nőttenek, éltek
Nagynevü Pűlosban s most harmadik ízig igazgat,
Nékiek aki okosan elkezde beszélnie mondván:

Istenek hajh! mily szörnyü keserv görögökre borúla,
Mint örvend Priamos, s Priamosnak gyermeki majdan,
S minden trójaiak szívből mint fognak örűlni
Visszongásaitok megtudván, kik danaok közt
Vagytok elől harcban, kik vagytok előre tanácsban.
Higgyetek énnékem, kissebbek vagytok idővel
Nálam mindketten; jobbakkal is hajdani korban,
Mint ti, barátkoztam, s becsben tartottanak engem,
Oly höseket mert nem láttam s nem látok ezentúl

Mint Drűás és Peirithoos, nép pásztori, voltak,
Kaineos is és Exadios, s a nagy Polyphémos,
S Theseos, Aigéios fia, az égi lakókhoz hasonló.
E föld emberi közt legerősbek voltak, erősek
Voltak, erős népen nyertek diadalmat az harcban,
Bérci lakos vadakon, kiket öldöstek vala szörnyen.
És imezek voltak társaim eljőve Pülosból,
Távol határokról, messzünnen mert magok hívtak.
Harcoltam magam is, de velök nem tudna bizonnyal
Földi halandók közt senki is megvívnia mostan.
Mégis eszökbe vevék javalásim, s szómra hajoltak.
Készek hajolni tük is legyetek, mert jobb lesz hajolni.
Ettől, bár tehetős, te se akard elvenni leányát,
S hagyd meg nékie mit görögöknek gyermekitől nyert;
És te se fogj, fia Pélevsnek, vetekedni királynak
Ellene, mert soha még ily tisztet nem nyere sorstól
Kardviselő fejedelm, Zevstől kire szálla dücsőség.
Hogyha vitézb vagy is, és istenné szűlt vala téged,
Ámde hatalmasb ez, mert többeket ér be parancsa.
Átríd, szüntesd bús haragod, s én kérem Achillevst
Félre letenni epés bosszúját, aki vitézűl
Bástya gyanánt szolgál minden görögöknek az harcban.

Néki felelvén így szólonga király Agamemnon:
Mindezeket mondottad, öreg, bölcs szókkal előttünk,
Ámde ezen ember akar mindennek lenni felette,
Mindeneken úr lenni akar, s hódítani mindent,
S minden közt fővlenni, de nem jut el arra, reménylem.
Hogyha vitézlővé tették örök istenek őtet,
Szitkot szórni reánk imezért engednek-e néki?

Félbeszakasztvája őt így szólott isteni Achillevs:
Félénk lenne nevem méltán és semmirekellő,
Engednék ha neked mindenben, akarmire célzasz,
Így másokra parancsolgass, rám nézve ne rendelj
Semmit, nem fogok én, hiszem azt, engedni tenéked,
S mást mondok neked ím, de te jól elmédbe szorítsad:
Kézzel ugyan soha nem fogok én harcolnom ez hölgyért
Véled sem mással, mert vészitek amit adátok.
Ámde egyebem mim még vagyon a gyors barna hajónál
Abból semmit nem viszesz el ragadozva, ha tiltom.
Bár nosza próbáld meg, ezek is hogy eszökbe vehessék:
Barnáló véred tüstént e láncsa körűl foly.

És ezek így egymás ellen küszködve szavakkal
Fölkeltek, s szétfoszla a nép a görbe hajóknál;
És Pélíd tereméhez ugyan s egyforma hajókhoz
Megy vala Patroklossal s több bajtársival egyben:
Átrídes meg gyors gályát tengerre lehúza,
S húsz evezőt választa belé s feltészi Apollnak
Áldozatát, s hozván Chrüséist a kellemes arcút
Helyhezi rája, vezérűl ment a gondos Odyssevs,

S fölhágván ezek így úszák a szélveszes útat.
Átrídes pedig a népet tisztúlni parancslá.
És tisztúltak azok s szennyeik tengerbe hajíták,
S vittek Apollonnak teljes áldozatúl bemutatván
Ökröket és kecskét tengernek partjai mellett,
És a szag füsttel szállott Uranosra, körítve.

És ugyan a nép közt ezek így folytak: de Agamemnon
Nem tesz félre viszályt Achillevst mellyel fenyegette,
Mert ő Talthübios és Evrübateshez imígy szólt,
Kik héroldi valának s hű szorgalmu cselédi:
Menjetek el Pélevs fia Achillevsnek teremébe
S fogva vezessétek Bríseist a kellemes arcút,
És ha nem adja, magam fogom én elvennem előle
Többekkel menvén, mely lészen néki keservesb.

Szólt vala s elküldé, s rájok fenyegetve beszélett,
S búsan mentek ezek tengernek partjai mellett,
S mürmidonok sátorjaikhoz s gályáikig értek,
Őt pedig a sátor mellett s a barna hajónál
Ülve lelék, s látvája őket nem örűl vala Achillevs.
Félvén álltanak ők, s tisztelvén nézve királyra,
S szólani nem mertek hozzá, sem kérdeni tőle.
Ő pedig észbe vevé dolgaikat, s zenge feléjök:

Üdv ó héroldok, Zevs angyali s emberekéi is:
Erre közelb nem vádolok én mást csak Agamemnont,
Aki bocsát titeket Bríséis lyánynak okáért.
Ám nosza, nagynemü Patrokleis, hozzad ki leányom,
S adjad vinni nekik, s ők fognak lenni bizonyság
És a hajthatlan fejedelmnek előtte: ha ezentúl
Rám szükség leszen a szörnyű veszedelmet elűzni
Másokról...; mert esztelenűl dühöd ez szívében,
És egyszerre nem is tud néznie hátra s előre,
Bátorságban hajók mellett mint vívna görög nép.

Mond vala, s Patroklos kedves társára figyelmez,
S sátorból kihozá Bríseist a kellemes arcút,
S vinniek adá, s mennek görögök gályáihoz ismét.
S kénytelen együtt ment a némberi; s ekkor Achillevs
Sírván társaitól tüstént külön űle kiválva,
Ősz tenger partján, nézvéje a barna habokba,
S nyújtva kezét kedvelt anyjához esenge sokáig.
Ó anya! hogyha engem rövid életkorra szülél ki,
Kelle dücsőséget legalább, hogy énnekem adjon
Zevs a fenndörgő, s ime most sem engede semmit.
Mert bizony Atríd, a tágas birodalmu Agamemnon
Megbecsmelt, maga mert elvévén bírja jutalmam.

Mond vala könnyezvén, s őtet szent anyja meghallá
Vénűlt atyja körűl tenger mélységiben űlvén,
S gyorsan följöve az ősz tengerből, mint valamely köd,
És ott elleniben űlt nékie könnybe borúltnak,

Megsimogatta azután, s szót szól vala, s megszólítá:
Mit sírsz gyermekem? és szíved mely bánat epeszti?
Mondd ki s ne rejtsd el tőlem azont, hogy ketten is értsük.

Mélyen nyögve hozája így szólt gyorslábu Achillevs:
Van tudtodra, s mivel tudod azt, mért kell lebeszélnem?
Thébéhez jöttünk, szent várába Éetionnak,
És feldúltuk azont, és elhoztunk ide mindent;
És azokat görögöknek gyermeki jól fel is oszták,
S Átrídnak kivevék Chrűseist a kellemes arcút.
Chrűses majdan Apollnak papja, a messzelövőnek,
Páncélos görögök gyors gályáikhoz elére,
Hozván végtelen árt, mellyen megváltsa leányát,
Tartva kezében Apoll lombját, a messzelövőét,
Egyben aranybottal, s minden görögöknek esenge,
Két Atrídáknak de leginkább, népvezetőknek.
S ekkor minden más görögök részére hajoltak,
Kellene is tisztelni papot s elvenni az ajánlást,
Ellenben Agamemnonnak nem tetsze szüvében,
S mocskosan elküldé, s hozzá fenyegetve beszéle.
Bosszangvája az öreg haza tér vala; s őtet Apollon
Esdeklései közt hallá, neki mert vala kedves,
S argosiakra gonosz nyílt külde, a népek azonnal
Hullanak egymást érve, s az isten vesszei zúgtak
A görögök széles seregén mindenfele, nékünk
Zengi jövendőjét, a jósló, messzelövőnek.
Én egyszerre Apollt leg-elő' engesztelni javallom,
Atréionra azután bosszúság szálla, s fölállván
Szót fenyegetve bocsát, mely bételyesedve vagyon már,
Mert azt gyors gályán a barnáló szemü achájok
Küldik Chrűsa felé, s megyen a fejedelmnek ajándék.
Termemből pedig elvezeték héroldok előlem
Bríséist, adtak kit achájok gyermeki nékem;
Ámde te, hogyha tehetd, kelj védelmére fiadnak,
S menvén égbe felé kérjed Zevst, egykoron hogyha
Vagy szavaiddal jót Zevsnek, vagy műddel okoztál.
Mert téged dicsekedni gyakran házában atyámnak
Hallálak, mikoron mondád, hogy fellegi Zevsről
Égiek közt egyedűl szörnyű veszedelmet elűzél,
Amikoron megkötni akarák már istenek őtet,
Héra, megént Poseidám, meg Pallas Athéna.
Te pedig istenné láncaiból, jőve, kimentéd
Szólítván tüsténT a százkezüt a magas égre,
Kit nevez égi sereg Briareosnak, s minden halandók
Aigáionnak, s ez felmúlja erejével atyáját,
Aki tovább Kronion mellé ül vala dicsben örűlvén,
S megborzadtak az istenek is, s már meg se kötözték.
Menj, s neki most említsd ezeket, s térdeit megöleljed,
Hogyha akarand valahogy Trójának vinni segédet,
S a szétvert görögöknek hadát a tengerig űzné,
És az hajókhoz, mind büntetve miatta vezérnek,

S tudja meg Atríd is, tágas birodalmu Agamemnon
Ő vétkét, görögök legerősbjét mert legyalázta.

Néki felelt azután Thétis sok könnyeket öntvén:
Jaj fiam? ó mert mért nevelélek búra kiszűlvém?
S bár az hajók mellett könnyetlen s békesen űlnél,
Mert élted rövid és nem nyúl hosszúra tenéked!
S most hamar elmúló s nyomorúlt is vagy te felette
Mindennek, s ím házaimban balsorsra születtél.
S majd ezigét megyek én magam a hó-lepte Olympra
Villámkedvellő Zevsnek lebeszélni, ha enged,
Te pedig itt ülvéd a gyors evezőjü hajóknál
Bosszankodj görögökre s egészlen szűnj meg az harctól.
Mert Zevs a jámbor saracénokhoz mene tegnap
Vendégségre Oceánba, s az istenek egybe követték,
Tízenkettediken ismétlen feljön Olympra,
S akkoron én azután Zevs ércházába menendek.
És lábaihoz esem, s hiszem őt engednie nékem.

Így mondvája elment, s ottan hagyta vala őtet
Szépövü hölgyéért haragot forralva szüvében,
Akit erővel tőle elvittek. Azonban Odyssevs
Vívén a szent áldozatot Chrűsába jutott el;
És ezek amikoron a mély kikötőbe hatának,
Felszedik a lobogót, s betevék a barna hajóba,
Árbocokat meg hüvelybe vonák kötelekkel eresztvén
Egyszeriben, s az hajót állásra lapáttal hajíták,
És kiveték a vasmacskát, s tartókhoz akaszták,
És kijövének majd magok is partjára Oceánnak,
És kihozák szent áldozatát a Messzelövőnek,
És kiszállt Chrűseis is a tenger-járta hajóból,
Kit vívéje azután oltárhoz gondos Odyssevs,
Atyjának keziben letevé, s így szóla hozája:

Chrűses! küld engem férfiak fejedelme Agamemnon
Lyányodat elhoznom, s Phoibosnak nyújtanom itt szent
Áldozatot, danaokra hogy engesztelve tekintsen,
Árgosiakra ki most iszonyú fájdalmat ereszte.

Így szólvája kezébe tevé, s az fogja örűlvén
Lyányát a kedvest, s azok oltárjoknak elébe
Állitájak az áldozatot sorjába serényen.
Mosdás lőn azután, a liszteket is fölemelték,
S erre nagyobb hanggal Chrűses kéznyújtva könyörge:

Hallj meg Ezüstíves, te ki Chrűsét védeni szoktad,
S Killát a jeleset, s Tenedosban hatalmmal igazgatsz;
Ennek előtte egykor ha meghallál engem esdeklőt,
Engem ugyan megtiszteltél s görögökre hozál bút,
Mostan is ismétlen nekem e kérésemet add meg:
A danaokról már e szörnyű vészeket űzd el.

Így szólt esdekvén, s ráhallgata Phoibos Apollon!
S hogy már esdektek, s a liszteket is levetették,

Hátra vonák legelébb, s megmetszék és letarolták,
És combjait kiszelék, s környűl hájjal beboríták
Kétszeresen gyűrvén, s rájok nyers húsokat hordtak.
S vagdalt fába az öreg lángot gerjeszte, s piros bort
Önt ki, s az ifjúság tart mellette öthegyü nyársat.
És hogy elégtenek a combok, s a béleket ízlék,
Akkor elaprózták a többit s nyársra vonájak,
S megsütték jelesen, és mind egymásra lehúzták.
És hogy szüntenek a művtől, s szerzettek ebédet,
Öttek, s szívök hiányt nem láta egyforma ebédben.
És hogy az éhség és szomjúság végre lecsendűlt,
Ekkor serlegeket borral koronáztak az ifjak,
S mindennek szétosztogaták kezdvén poharakkal.
Majdan egész nap alatt enyhíték dallal az istent,
Szép dícséreteket görögöknek gyermeki mondván
Zengék Messzehatót, s hallá s szívében örűle,
És mikor elhúnyt volna a nap, lött volna sötétség,
A gályák kötelékeikhez szendergeni mentek;
És mikor újanszűlve kiszállt a rózsaszin Hajnal,
Vissza megint görögök széles seregéhez eveztek,
S nékik jó szellőt ada messzelövellő Apollon.
S felteszik árbocokat, s lobogóit rája feszítik,
S öblösödik széltől a közbülső lobogó, a zaj
Barnán zúg a deszka körűl, a gálya haladván,
Mely futa hullám közt útját hasogatva keresztűl.
És hogy már görögök széles seregéhez elértek,
Barna hajójokat ők ugyan a szárazra vonájak
Fent az homokra, s gerendákat nyújtának alája,
S elszórták magokat teremeikben és az hajók közt.

Ámde tüzelg, űlvén a gyors evezőjü hajóknál
Nagynemü magzata Pélevsnek gyorslábu Achillevs.
Nem forog hősekkel fényes gyűlésben azóta,
Nem soha az ütközeten, de magában epesztgeti szívét
Ottan vesztegvén; és zajt és harcot ohajta.
Hogy pedig az naptól lőn a kétszerhatod hajnal,
Mentek az istenek is föl Olympra, kik élnek örökké,
Együtt mind, és Zevs legelől; s magzatja parancsát
Thétis nem feledé, s föltűne az tengerhabokból.
És fölszálla korán a terjedt égre s Olympra,
S másoktól külön-űlve lelé mélyhangu Kronídest
Legmagasabb tetején a számos bércü Olympnak.
Néki elejébe leűlt ottan, s térdeit megölelte
Ballal, jobbjával pedig állát fogta szelíden,
S Zevs Kronionhoz imígy szólt, a fejedelmhez, esengvén:

Zevs atya, hogyha egykor jót tettem véled az égben
Szóval vagy művel, nekem a kérésemet add meg:
Tiszteld meg fiamat, ki rövidebb életü minden
Másnál, most pedig őt hősek fejedelme Agamemnon
Megsérté, maga mert elvévén bírja jutalmát:

Ámde dücsőítsd meg te őt mennyei, gondviselő Zevs,
S adj Trójának erőt mindaddig, mígnem achájok
Tisztelik én fiamat, s nevelődik rájta dicsőség.

Mond, s Zevs a felleggyűjtő nem szól vala semmit,
S csendesen űle soká, s Thétis mint térdihez ére
Szűntelen úgy tartá, s könyörög másodszor is újra:
Ám igazán ígérjed meg, s ints helybehagyólag,
Vagy tilts el, mert nincs félelm kebeledben, hogy értsem
Mennyire tiszteletlen vagyok istennék seregökben.

S felleggyűjtő Zevs neki mélyen, szóla, sohajtván;
Vajmi veszélyes eset, mikor ellenkezni kiszállítsz
Hérával, mert ingerel ő szitkaival olyankor,
Ő pedig oktalan és mindég évődik az égben
Vélem, Trója hadát mondván, hogy védem az harcban.
Ámde te most ismét térj vissza, hogy észre ne végyen
Héra, s ezekre nekem lesz gondom végre hogy hajtsam.
S íme bizonyságúl néked fogok inteni főmmel,
Mert ez legfontosb jeladás éntőlem az égben,
S többé vissza sem is vehető, s nem csalfa az igéret,
S félbe sem is maradó, ha mire én fogok inteni főmmel.

Mond, és barna szemöldeivel hunyoríta Kroníon,
S ambroziás haja fellebbent volt a fejedelmnek
Homloka szent bércén, s megrendíté a nagy Olympot.
S így tanakodván ők szétmentenek, és az ugyan majd
Fényes Olymposról a mély tengerbe leszálla:
Zevs pedig háza felé, s mind egyre felálltak az égiek
Székeikből atyjoknak elébe, és senki sem is mert
Várni megérkeztére, de mind fölkeltek előtte.

S ottan ő ugyanígy székébe fölűle, de Héra
Tudta szüvét, látván vele mint közlötte tanácsit
Thétis az hólábú, deli lyánya a tengeri vénnek,
S mindjárt Zevs Kroniont megszólította szitokkal:
Véled mely isten, te csalárd, közlötte tanácsit?
Van neked, éntőlem távozván, kedved örökké
Rejtegetett dolgot végezned, sem soha nékem
Készen nem mondasz egy igét is, mely van eszödben.

Néki felelt azután a földnek is, égnek is atyja:
Héra, te hogy nékem minden szándékimat értsed
Azt ne reméld, mert lenne nehéz neked is, noha nőm vagy,
És ha mit illendő lesz tudnod, senki bizonnyal
Isten sem fogja azt hamarább megtudni, sem ember.
Ámde miket külön égiektől végezni akarandok,
Egyenként azokat te ne kérdezzed, s ne feszengesd.

Néki felelt azután fenséges nagyszemü Héra:
Rettenetes Kronides, mely mondás jőve ki szádból?
S semmit elébb éppen nem kérdék s nem feszegettem,
S nagy bátran tanakodj, ha miket fog szíved akarni,
Most pedig elmémben félek, hogy eláltata téged

Thétis az hólábú, deli lyánya a tengeri vénnek,
Mert, eljőve korán, melléd ült, s térded ölelte,
S nékie kérését, vélem, megadád, hogy Achillevst
Tisztelnéd, s hoznál görögökre halált az hajóknál.

S felleggyűjtő Zevs így szól vala néki felelvén:
Jámbor, szüntelenűl gyanakodvád nézesz utánam,
Semmire azért mégis nem fogsz te mehetni, s szüvemtől
Inkább messze leszesz, s leszen az rád nézve keservesb.
És ha ez úgy vagyon is, én azt úgy lennie ohajtom.
Most pedig űlj hallgatva, s tanúlj engedni szavamnak,
Oltalmat netalán egy isten is adni ne tudjon
Jőve közelb, ha reád karjaim hatalommal eresztem.

Mond, s megfélemedett fenséges nagyszemü Héra,
És hallgatva megűlt mélyen keseredve szüvében.
Felnyögtek Zevs sátoriban az olympi lakók is,
S erre Hephaistos a művész így kezde beszélni:
Kedves anyája amin megörűljön, szépkeblü Héra:
Vajmi veszélyes eset leszen az, s már tűrni sem illő,
Hogy ti halandók kedvéért visszongtok ezenképp,
S lármát égiek közt indíttok s semmi gyönyört már
Nem szerez a kívánt lakadalm, mert győze gonoszság.
És én intem anyámat ugyan, bár tudja magától:
Járjon kedvvel atyám Kronides környűl, nehogy ismét
Szitkot szórjon atyám s lakozásunk öszvezavarja:
Mert ha akarand, mindent az olymposi menydörögő Zevs
Feldönt székeiből, mivel ő hatalomban elől áll;
Ámde te csendítsd őt kérlelvén nyájas igékkel,
S engesztelve leszen tüstént a mennyei hozzánk.
Így mondá vala s fölkelvén a két fülü kelyhet
Kedves anyája kezébe tevé, s így szóla feléje:

Tűrjed anyám, s szenvedjed el ezt, noha búban epedve,
Hogy ne legyen szükség vereséged látni szemeimmel
Bár kedveltnek, s nem vihetek, noha fájlalom, akkor
Oltalmat, mert állni nehéz az Olympinak ellent.
Máskor is engem már segedelmet vinnem igyekszőt
Fogván lábaimat lehajít vala az égi küszöbről,
És az nap mindig vitetém, s mikor a nap elhúnya,
Lemnosban lebukám, s szellem csak alig vala bennem.
S lemnosi férfiak ott rám a lebukottra vigyáztak.

Monda; mosolyga pedig istenné szépkeblü Héra,
És mosolyogva fogá a kelyhet magzatja kezéből;
Ő pedig erre ügyesen minden más égi lakóknak
Tölt édes nektárt mervén a serleg öbléből,
S végetlen nevetés támadt fel az égi seregben,
Látván Hephaistost mint jár vala szolgálgatván.

És ezek így lakozának ugyan mígnem lehanyatlott
A nap, s szívök hiányt nem láta egyforma ebédben,
Sem gyönyörű lantban, mellyet tartott vala Apollon,
S Múzsákban, kellő hanggal kik váltva daloltak.

Hogy pedig a napnak súgárzó fénye hanyatlék,
Ők ugyan egyenként haza nyúgodalomra menének
Mely helyen egyenként palotákat nagynevü sánta
Hephaistos gyakorolt kézzel nekik alkota rendben;
Zevs pedig, a villámszóró, nyoszolyája felé ment,
Hol szunnyadni szokott, mikor édes álom ered rá,
Ott feküdött fölhágva reá, s vele szépkeblü Héra.

Második ének

S a több égi lakók és hadviselő lovaghősek
Nyugtak egész éjjel; csak Zevstől fut vala az alvás,
Mert neki gondjai közt hánykódik szíve, Achillevst mint
Tisztelje, és hozzon görögökre halált a hajóknál.
S nékie lelkébenn e szándék tetsze leginkább:
Hős Agamemnonnak gonosz álmot küldjön elébe,
S azt megszólítván szárnyalló szókat imígy ejt:

Menj gonosz Álom, eredj gályáihoz a görögöknek,
És Atríd Agamemnonnak teremébe leszállvád
Mindeneket nagy hüven lebeszélj mint tartja parancsom:
Üstökös argosiak, hogy fegyverkezzenek, intsd őt,
S gyorsan, mert népes várát meg fogja ma venni
Trójának, mert nem vetekednek többet Olympon
Istenek egymás közt, mivel őket végre meghajtá
Héra könyörgéssel; s Trójára veszélyek erednek.

Így szólt. Méne pediglen az Álom, hogy érti parancsát,
S hirtelen eljuta gyors gályáihoz a görögöknek.
S ment Agamemnonra, őt pedig elszunnyadva találá
Termén, s ambroziás álom vala ömölve körűlte.
S álla fejéhez majd, Nélevs szültjéhez hasonló,
Nestorhoz, más vének előtt kire néz Agamemnon.
Őtet hasonlítván, így szól vala az isteni Álom:

Szunnyadsz harcviselő lovag Atrevs gyermeke: nem kell
Bölcs embernek egész éjét szunnyadni keresztűl,
Akire bízattak népek s vagyon annyira gondja.
Most pedig ím halljad: Zevsnek jövök angyala hozzád,
Aki reád, távol lévén, gondot visel és szán.
Üstökös argosiak hogy fegyverkezzenek, intett,
S gyorsan, mert népes várát megvenni fogod ma
Trójának, mert nem vetekednek többet Olympon
Istenek egymás közt, mivel őket végre meghajtá
Héra könyörgéssel: s Trójára veszélyek erednek

Zevstől, ámde te tartsd elmédben, s el ne feledjed
E szavakat, mikoron felereszt a kellemes Álom.

Így mondvája elment, s ottan hagyta vala őtet,
Gondolatot, mely végre nem ér, forralva keblében,
Mert hiszi, hogy Priamos várát megvészi azon nap,
Értetlen! s nem tudta amit Zevs tennie készült.
Mert vala szerzendő fájdalmakat is, zokogást is
Trójaiaknak s a danaoknak az ütközetekben.
S fölkele az álomból, s elömölt a mennyei szózat,
Űlt azután egyenest, föl is öltéje a puha dolmányt
A gyönyörűt, újat, azután rá vészi palástját,
Fényes lábai alá majdan fűz ékes sarúkat,
S válla körűl felfüggeszté kardját, az ezüstöst,
S fölveszi pálcáját az ősit, mindenha megállót:
Azzal páncélos görögök gályáihoz indúlt.

S már a Hajnal ugyan fölszállott a nagy Olympra,
Hirdetvén reggelt Zevsnek, s több égi lakóknak.
Ő pedig a hangos szavu héroldokra parancsol,
Üstökös argosiak seregét gyűlésre hogy hívják;
És hívták, s nagy gyorsan azok fölgyűlnek azonnal.
S a bölcs vénekkel legelőszer is űle tanácsot
Nestori gályáján Pűlos-nemzette királynak,
S őket felgyűjtvén okosan intézi tanácsát:

Kedvesim halljátok, jött álmomba isteni látás
Ambroziás éjjel, s Nestorral volt vala egészlen
Arcra és nagyságra és termetre egyforma leginkább.
S álla fejemhez majd, s hozzám így szól vala mondván:
Szunnyadsz harcviselő lovag Atrevs gyermeke? nem kell
Bölcs embernek egész éjet szunnyadni keresztűl,
Akire bízattak népek, s vagyon annyira gondja.
Most pedig ím halljad: Zevsnek jövök angyala hozzád,
Aki reád, távol lévén, gondot visel és szán,
Üstökös argosiak hogy fegyverkezzenek, intett,
S gyorsan, mert népes várát megvenni fogod ma
Trójának, mert nem vetekednek többet Olympon
Istenek egymás közt, mivel őket végre meghajtá
Héra könyörgéssel, s Trójára veszélyek erednek
Zevstől, ámde te tartsd elmédben. És hogy imígy szólt,
Elmene szárnyalván, s engem föleresztvala az Álom.
Rajta tehát, ha görög fiakat fegyverbe tehetnők,
S én próbálom elébb szóval, meddigre szabad lesz,
S görbe hajóikkal gyorsan hazafutniok intem,
Tartóztassátok ti meg erre s amarra szavakkal.

Ő ugyanígy szólván lebocsátkozik, erre fölállott
Nestor, ki fövenyes Pűlosnak volt fejedelme,
Nékiek aki okosan elkezde beszélnie mondván:
Kedvesim argosiak vezetőik s gondviselőik!
E látást görögök közzűl más hogyha beszélné,

Azt neki nem hinnők s fognók ítélni hazugnak,
S most az látta ki elől seregekben lenni dücsekszik:
Rajta tehát, ha görög fiakat fegyverbe tehetnők.

Ő ugyanígy mondvája, tanácsból kezde kimenni,
S fölkeltek s fogadák miket a nép őre beszélett.
Kardviselő fejedelmek s a nép erre kizúdúlt,
És valamintha rakásra tolúlt méh rajjai jőnek
Szüntelen új számban érkezvén öblös üregből,
S a kikelet violái körűl röppenve gerézdként
Erre röpűlnek ezek vígan és mások amarra:
Így jöttek most a gályáktól és teremekből,
A mély partok előtt imezeknek rajjai sorban
Sergenként gyűlésre, s közöttök gerjedez a hír,
Menni tüzelgetvén őket, s ezek öszvetolúltak,
És zajog a gyűlés, rengett a föld is alattok
Űlvén a népek, s lőn lárma, s kilenc héroldok
Ordítván őket csendítgetik, hogyha zajoktól
Megszünnének Zevs-táplálta királyokat hallván.
Bajjal elűlt a nép, s székeikben csendbe maradtak
Szűnve kiáltástól, föl is álla király Agamemnon
Tartva botot, mellyet Héphaistos szerze csinálván,
És Héphaistos ugyan ada Zevs Kronion fejedelmnek,
S majdan Zevs Kronion azt Argos-ölőnek ajánlá,
S Herméjas fejedelm lovagló Pélopsnak adotta,
És Pélops ismét adá Atrevsnek, népek urának,
S Atrevs hagyta, midőn megholt, sok nyáju Thüestre,
S végre Thüest Agamemnonnak hordozni hagyája,
Sok szigeteknek egész Argossal hogy adna parancsot,
S erre nehézkedvén szárnyalló szókat imígy ejt:

Kedvesim, hős danaok, bátor szolgái Aresnek!
Engem Zevs Kronides terhes kínokba merített,
A kegyetlen, ki elébb biztatvája inte javallást,
Ílion erős várát földúlva, hogy érek honomba.
S íme gonosz fortélyt gondolt, s Argosba parancsol
Dücstelenűl térnem, mikoron sok népem elhullott.
Így fog ez hát kegyetlen Zevsnek már lennie kedves,
Számos váraknak koronáját porba ki dönté,
És döntendi ezután, mert néki hatalma temérdek.
Mert leszen ezt még a maradéknak is hallani szégyen,
Ekként ennyi s ilyen népét görögöknek hiába
Végre nemért harcot harcolnia s küzdeni hadban
Kissebb számu sereggel, s nem látszik sehol is vég.
S bátor akarnánk is görögök mink s trójok is együtt
Hűven kötve szövetséget mind számba vevődni,
S Trója megolvasná valahány polgárai vagynak,
Mink görögök pediglen tizedekre fölosztva megállnánk,
S trójaiak közzűl kit kit bortölteni vennénk,
Sok tizedekre bizony nem fogna maradni pohárnok.
Annyira többeknek bizonyítom Achája szülöttit

Trójaiaknál, kik várban laknak, de segítők,
Kopjatörő hősek, jöttek vala számos helyekről,
S ellenem állnak ezek nagy hatalmmal, s bátor akarjam
Íliont, a népes várat megvívni, nem hagynak.
S nagy Zevsnek már íme kilenc esztendei töltek,
S rothad már a gályafenék, s köteléki bomolnak,
És kedves nejeink együtt csecsemő fiainkkal
Ülnek várva reánk otthon, a munka pediglen
El nem végeztetve vagyon, mellyért ide jöttünk.
Most nosza, mint mondom, mindnyájan szómra hajoljunk,
S fussunk gályákkal szeretett földére honunknak,
Mert tágas Tróját nem fogják vívni meg immár.

Szól vala s fölbuzdúlt szívök kebelökben azoknak,
Mind az egész nép közt, kik előtt fortélya titok volt.
S mozgott a sokaság, mint nagy hullámi mozognak
Íkari tengernek, mikor Evrossal Notos együtt
Zevs atya fellegiből kirohanván öszvezavarja;
S mint a sűrü vetést Zephyros mozgatja, ha jövén
Rádől hirtelenül, s végig zúg lenge kalászin:
Így mozgott mind e sokaság, és lárma-zajogva
Zúdúlnak gályáikhoz, s láboknak alóla
Kél a por fölverve, s az egy a másikat inté
Fogni hajót, és a széles tengerre lehúzni,
Árkaikat megtisztíták, s lármájok eget vert
Síetvén, s kivonák a polcot alóla hajóknak.

S ekkor achájoknak véletlen lesz vala tértök,
Héra ha Palláshoz nem szólott volna beszéddel:
Ó jaj, pajzsrázó Zevsnek magzatja, komoly szűz,
Így fognak haza hát szeretett földére honoknak
Futniok argosiak tengernek szélveszes hátán?
És Priamosnak imitt hagyják, s a trójai népnek
Argosi szép Helenát, ki miatt sok achájok elhulltak
Trójánál, szeretett földétől messze honoknak?
Ámde te páncélzott görögök seregéhez eredj most,
S minden férfiakat tartóztass enyhe szavaiddal,
És tengerre ne hagyd evezős gályáikat húzni.

Szólt, s nem mond ellent istenné kékszemü Athéna,
S bérceiről jön Olymposnak lerohanva miként nyíl,
S hirtelen eljuta gyors gályáihoz a görögöknek,
Megleli majd Odyssevst, ki tanácsban Zevssel egyenlő,
Állvát, s ő hozzá nem nyúlt, a barna hajóhoz,
Mert neki szívét és lelkét elfogta keserve,
S állva közel mellé megszólalt kékszemü Athéna:

Nagynemü Láertes fia, sok-fortélyos Odyssevs,
Így fogtok szeretett honotok földére tehát már
Futnotok a jól bépadozott gályákba rohanván,
És Priamosnak imígy hagyjátok s trójai népnek
Argosi szép Helenát, ki miatt sok achájok elhulltak

Trójánál, szeretett földétől messze honoknak?
Ámde te most görögök seregéhez eredve ne késsél,
S minden férfiakat tartóztass enyhe szavaiddal,
És tengerre ne hagyd evezős gályáikat húzni.

Szólt, s ez az istenné zengő szózatjait érti,
S indúlt futni, s lehányta leplét, és azt fölemelte
Hérold Evrübates, őtet ki követte nyomában.
S őmaga járúlván Atríd Agamemnon elébe,
Elveszi pálcáját, az ösit, mindenha megállót,
S azzal páncélos görögök gályáihoz indúlt.
És ha királyra talált valahol, s főrendü személyre,
Hozzá fordúlván tartóztatja enyhe szavakkal:

Jámbor, gyáva gyanánt illetlen félni tenéked,
Sőt űlj el, több népeket is csendíts le viszontag.
Mert jól nem tudod azt, mi van Atrídesnek eszében,
Most kísérti, de majd megbünteti Achája szülöttit,
Mert nem mindnyájan figyelők, mit szóla tanácsban,
S bosszongvája talán gonoszat tesz Achája szülöttin,
És bosszúja nehéz a Zevs-táplálta királynak,
S tisztét isten adá, s kedvelli őt gondviselő Zevs.

Hogyha pedig látott s lármázva találа közembert,
Azt pálcájával megüté, s dorgálta beszéddel:
Jámbor, csendesen űlj, s más mondására figyelmezz,
Aki különb nálad, te pediglen gyáva s erőtlen
Sem soha gyűlésben nem jöttél számba, sem harcon,
És nem is űltünk itt kormányon minden achájok:
Nem szűl jót a sokfejüség, egy légyen az első,
Egy fejedelm, fondor Krónos magzatja kinek nyújt
Pálcát és törvényt, hogy mások uralva tekintsék.

Így igazítja vezérkedvén a népet; az újra
Gyűléstenni rohant gályáktól és teremekből,
Zúgván, mint zajogó tenger hullámai zúgnak
Mély part elleniben, s Oceánnak térvize harsong.

S mások elűltek ugyan, s székeikben csendben maradtak,
Még egyedűl Thersít szernélkűl csenge szavával,
Csíntalan és számos szavakat kitanúla, királyok
Ellen hogy oktalanúl, s illetlen vívjon azokkal,
Csak, hogy az árgosi nép rajtok nevetésre fakadjon.
S Ílion alá szállott hősek seregébe legundokb,
Kancsal volt, s egy lábra hibás, és vállai néki
Púposak, és mellére vonók, koponyája felülről
Éles volt, s hajszálaival ritkán vala hintve.
S leggyűlőletesebb Achillevsnek volt s Odyssevsnek,
Akiket ingerlett; s Agamemnont illeti most már
Élesen ordítván mocskokkal, achájok azért rá
Szörnyen bosszongtak, s haragos tűz forra keblökben.
Ő hát fennhangon Agamemnont szidja beszéddel:

Atríd, újra miért panaszolsz, s minek érzed hiányát?
Érc tömi sátoridat, s választott számtalan hölgyek
Vagynak sátoraid beljén, neked akiket adtunk
Mink görögök legelől, valamely várost ha kivívánk.
Avvagy arany kell még, mit Trója lovagjai közzül
Ílionból valamelyk, fia váltságára, kihozzon,
Akit is én vezetek láncon vagy más görög hozzád?
Vagy fiatalka leány, hogy véle szerelmbe vegyűlhess,
S akit tenmagad eltartóztass? Ámde nem illik,
Fő lévéd, bal sorsra útasítnod Achája szülöttit.
Ó gyávák, szátyár achájai nők, nem achívok!
Térjünk gályákkal haza most, és hagyjuk emezt itt
Számos ajándékit megemészteni Trója határin,
S tudja meg, hogyha segéd tőlünk jön-e néki, vagy is nem?
És im Achillevst is mostan, a nála vitézb hőst,
Megsérté, maga mert elvévén bírja jutalmát!
Ámde nem űl méreg Pélid kebelébe, de lassú:
Másként Atríd most legutolszor tesz vala szégyent.

Így szólt, mocskolvája a nép őrjét Agamemnont
Thersít, és gyorsan jelen áll vala az isteni Odyssevs,
S rá komoran nézvén hozzá dorgálva beszélett:

Thersít! gondatlan fecsegő, noha nagyszavu szónok,
Szűnjél meg, s ne pörölj egyedűl fejedelmeid ellen.
Mert hiszem én, nálad nincs rosszabb ember azok közt
Ílion alá valakik Atríddal jöttenek együtt.
A fejedelmeket hát, ne beszélj, hordozva szabadban,
Szitkokat is ne boríts rájok, haza térni se készűlj.
Mert nem is értjük meg jól, mint fog ezen dolog esni,
Jól-é vagy gonoszúl térünk meg Achája szülötti?
Mégis im űlsz Atríd Agamemnon népek urára
Szitkot szórva, miért őnéki nagyon sokat adtak
Hős danaok, te pedig lármázsz ingerlve mocsokkal,
Ámde ime megmondom, s leszen az teljesítve bizonnyal,
Hogyha megént lellek dühödésben, mint ime most is,
Bár soha vállai közt ne legyen feje többet Odyssnek,
Bár soha Telemakhos atyjának senki ne hívjon,
Téged ha megfogván nem húzogatom le ruháid,
Lepled, s a dalmányt, s mellyek födezik be szemérmed,
S tenmagadat sírvád a gyors gályákhoz eresztlek,
Szörnyü csapásokkal vervén ki a nép seregéből.
Így mond, s pálcával hátát megüté vala s vállait,
S görbedezett Thersít, s zápor könny omla szeméből,
És vérző kelevény támadt föl nékie hátán
A nagy aranybottól, s félre űl vala s megfélemlett,
S éktelenűl nézvén nyögdelve törölgeti könnyét,
S többiek édesden, szomorúk bár, rajta nevettek,
És valaki így szólott másik közelére tekintvén:

Ó, sokezer dolgot jelesen vitt véghez Odyssevs,
Kezdve derék fortélyt s rendelvéje a hadi népet,
S argosiak közt most legjobbat téve bizonnyal,
Megzabolázta hogy e káromlót durva szaváért.
Újra megént őtet nem készti szilaj heve többé
Mocskot-hozó szókkal fölszállni királyok elébe.

Így szólt a sokaság, s Odyssevs a várakat ontó
Fölkele tartva botot, s mellette a kékszemü Pallás
Héroldnak látszva a népet csendűlni parancslá;
Együtt, hogy görögök legelőlsők és legutólsók
Hallgatnák szavait s vetnék is fontra tanácsát.
Nékiek aki okosan elkezde beszélnie mondván:

Atrídes, téged, fejedelm, im akarna görög nép
Minden halandóknál undokbbá tennie mostan,
S nem teljesítik igéretöket, neked amit igértek,
Lónevelö Árgosból kísérvén téged ez helyre,
Ílion erős várát földúlva, hogy érnek honokba.
Mert mint gyönge pulyák, s mint özvegy némberi búsan
Jajganak egymás közt óhajtván térni honokba.
Ámde nehéz az is, elkeseredten térni honába.
S bár valaki egy hónap legyen is távozva nejétől,
Bánkódva űl a barna hajón, ha azt messze határban
Téli vihar, s zavaros tenger hullámai tartják,
S nékünk íme kilenc év forgott már el azolta
Itten míg lakozunk: nem haragszom azért, hogy achájok
Bánatot érzenek a gályáknál, ámde gyalázat
Itten várni soká s üresen fordúlni hazánkba.
Tűrjünk kedveseim, s várjunk kis időre, hogy értsük
Kalchás ha minekünk igazat jóslott-e, vagy is nem?
Mert jól tudjuk azont elménkben, mind ti tanúim
Vagytok, halált, a sors kiket el nem nyom vala, hozván
Tegnap s tegnapelőtt, mikoron Avlisba hajóink
Fölgyűltek, Trójára veszélyt s Priamosra vivéjek,
S mink körül a víznél szent oltárunknak előtte
Megtöttük teljes áldozatunk az olympi lakóknak
Szép platan árnyában, honnan folya tiszta patakzat.
S nagy jel tűne föl ott: Egy sárkány, verhenyeg háttal
Rettenetes, s mellyet Zevs önmaga külde világra,
Csúsza ki az oltárból, s platanushoz méne rohanván,
S voltanak ott csirkéi verébnek, gyönge szülöttek,
Legmagasabb ágon lombjoknak alatta remegve,
Nyolcan, s kílenced az anya amely szűlte szülöttit,
És amaz ottann e sipogókat evé vala szörnyen,
S anyjok körbe röpűlt szomorongva szerette szülöttin,
S ezt is, az őrjöngőt, szárnyán megfogta ragadván,
És hogy imígy felfalta veréb fiait, s velek őtet,
Ekkor az istenség, ki elküldé, tette csudának
Mert fondor Krónos fia változtatta sziklává,
Mink pedig állottunk bámulva minő dolog esnék.

Így jöve hát nékünk csuda látvány áldozatinkba.
S Kalchás egyszeribe azután mond zengve jövendőt:
Üstökös árgosiak! mérett némúltatok így el?
Nékünk küldi emezen nagy látványt gondviselő Zevs,
E későt s későre telőt, s dücse nem vesz el ennek
Amint ez fölfalta veréb fiait s velek őtet,
Nyolcat s kílenced az anya amely szűlte szülöttit:
Így mi kilenc évig viselünk majd harcokat ottan,
És tizeden rontunk az erős épűletü várba.
S ő ugyanígy szólott, s ezek ím teljesednek is immár.
Ám nosza; jólsaruzott görögök, mindöszve maradjunk
Itten, míg Priamos nagy várát megveszi népünk.

Monda, s sikólta nagyon a nép, s zúgtak vala környűl
Rettenetest a hajók zajgó görögöknek alattok,
Isteni Odyssevsnek készen dícsérve beszédét.
Nestor ezekre megint, a tiszteletes lovag, így szólt:

Haj szégyen, mert gyenge fiúk módjára beszéltek,
Kik hadi munkákat még nem forgatnak eszökben!
Szerződésink már s eskeink hova tűnnek előlünk?
Gondjai hőseknek s szándékai semmibe hulltak,
S bornál tett fogadás s kezadásink, mikbe remélénk,
Mert ím hasztalanúl versengünk, s semmifele útat
Nincsen erőnk, itten sok időt múlatva, találni.
Te pedig, Atríd, most meg nem rendűlve szüvedben,
Mint ezelőtt, görögök seregét harcokra vezéreld,
S hagyd azon egy s kettőt sorvadnia, kik görögöktől
Félre tanácskoznak (de nem érnek célra bizonnyal),
Térnénk mink hogy elébb haza, mint sem tudni lehetne
Csalfa-e pajzsrázó Zevsnek megigérte, vagy is nem?
Mert mondom, Kronion minekünk hunyoríta javallást
Még az nap, mikoron gyors gályáikra fölhágtak
Árgosiak balsorssal halált Trójára vivéjek,
Jobbfele dördűlvén, kívánt jelt nyújtva minékünk.
Senki tehát addig ne siessen térni honába,
Mígnem mindenegy hál a trójai nőknek ölökben,
És Helena elszöktét s könyeit megtorlani fogta.
S hogyha ki szörnyűképp akarand megtérni honába,
Nyúljon bár a gyors evezőjű barna hajóhoz,
Minden mások előtt, hogy halál s végnyúgalom érje.
Ámde, király, magad is gondoskodj, másra is hallgass.
Nem leszen a mondás sükeretlen, mellyet ereszt szám:
Válaszd hőseidet nemzetre s szakaszra, Agamemnon,
Hogy nemzet nemnek, szakasz álljon védre szakasznak;
S így ha teszesz mostan, s engednek néked achájok.
Tudni fogod ki legyen fővek közt gyáva, ki nép közt,
És ki vitéz, mert így fognak harcolni magokban;
S tudni, ha sors ellenkezik-e földúlnod ezen várt,
Vagy puha férfiaknak járatlanságok a harcban.

Néki felelvén így szólonga király Agamemnon:
Ó, te tanácsban, öreg fölmúlod Achája szülöttit,
És bár Zevs atya, meg Pallás, meg Phoibos Apollon!
Nékem achájok közt illyen tíz lenne tanácslóm,
Így csakhamar Priamos fejedelmnek vára lerogynék
Minn kezeink által kivivatva és földre borúlva,
Ámde nekem Zevs a pajzsrázó szerze keservet,
Hasztalanúl engem ki viszályra s pörökre vezérel.
Most is im én s Achillevs vetekedtünk, lyánynak okáért,
Ellen igékkel, s én jövék legelőszer haragra:
És ha kedég együtt végzünk, nem lészen azontúl
Trójának maradása gonosztól, semmi bizonnyal.
Menjetek enni tehát mostan, hogy harcra kiszálljunk,
Mindenegy a dárdát köszörűlje és végye le pajzsát,
S mindenegy adjon elég eledelt gyorslábu lovaknak,
S minden, nézve körűl szekerét, gondoljon a harcra,
Így hogy egész nap alatt bús ütközetekbe forogjunk,
Mert pihenés majdan nem lészen, semmi bizonnyal,
Mígnem az éj jövén elválasztandja tüzünket,
S izzadnak minden mell környűl szíjai majdan
Hősfedező pajzsnak, s a kopján lankadoz a kar:
S izzad mindennek lova szép simaságu szekérben.
És ha kit én külön a harctól veszek észre maradni
Görbe hajók mellett akarót, nem lészen azontúl
Néki lehetséges madaraktól futni s ebektől.

Monda, s sikolta nagyon az árgosi nép: valamint hab
Fölnyúlt partok alatt, mikoron mozgatja sebes szél
Ellenszikla felé, mellyet nem hágy el a hullám.
Bármely szél zuhog is, mikor innen támad s amonnan.
S fölkelvén kirohant, széjjelszóratva hajók közt
S füstöltek teremeik mellett és öttek ebédet.
S más másnak nyújtja áldozatát menny isteni közzül,
Esdekvén a halált kikerűlni, s veszélyit Aresnek.
Tulkot ajánla kedég hősek fejedelme Agamemnon,
Hízottat s ötödévűt fenhéjzó Kronionnak.
És elhivá tisztes véneit az achái seregnek,
Nestort elsőbenn és Ídomenevs fejedelmet,
Majd azután, a két Ájás s Tűdevs fia voltak,
És Odysevs hatodik, ki tanácsban Zevssel egyenlő.
Önkényt jöve kedég harcokra serény Meneláos,
Mert jól tudta felét mely bánat epeszti szüvében.
S tulkot körbe fogák, a liszteket is fölemelték,
S erre könyörgvén így szólonga király Agamemnon:

Zevs te dücső, te magas, villángzó, mennybeborító!
Nap le ne menjen előbb, se ne szálljon földre sötétség,
Mígnem döntendem palotáját földre Priámnak,
A tűzben lobogót, s kapuit vad lángba borítom,
És kebelén széjjeltépendem a hektori páncélt

Fegyverem élével; s környűl sok társai porba
Arccal omolván, a földet fogaikkal harapják.

Így szólt, s még mostan meg nem hallgatta Kronion.
Áldozatát ugyan elfogadá, de nevelte baját is.
S hogy már esdektek s a liszteket is levetették,
Hátravonák legelébb, megmetszék, és letarolták,
És combjait kiszelék s környűl hájjal beboríták
Kétszeresen gyűrvén s rájok nyers húsokat hordtak,
És ezeket leveletlen hasábfáknál sütögették,
Majd a béleket átszúrván a lángra tevék fel.
És hogy elégtenek a combok, s a béleket ízlék,
Akkor elaprózták a többit s nyársra vonájak,
S megsütték jelesen és mindegymásra lehúzták.
És hogy szűntenek a művtől, s szerzettek ebédet,
Öttek, s szívök hiányt nem láta egyforma ebédben,
És hogy az éhség és szomjúság végre lecsendűlt,
Szólani Nestor ezekre, a tiszteletes lovag, így kezd:
Átrídesz, te dücső, hősek fejedelme, Agamemnon!
Itt az időt ne veszítsük el így, s ne sokára halasszuk
A dolgot, mellyet most isten adott kezeinkbe.
Ám nosza héroldink rézzelpáncélos achájok
Táborokat gyűjtvén hívják a barna hajókhoz,
Mük pediglen járjunk a széles achái hadak közt
Torlottan, hamarább hogy imígy kezdhessük a harcot.

Szólt, s nem mond ellent hősek fejedelme Agamemnon,
S hirtelen az hangosszavu héroldokra parancsol,
Üstökös árgosiak seregét ütközni hogy hívják.
És hívták, s nagy gyorsan azok fölgyűltek azonnal.
S Atréjon környűl a Zevs-táplálta királyok
Siettek rendet szabván, s a kékszemü Athéna,
Tartva paizst, becseset, agghatlant s el nem enyészőt,
Melyről tiszta arany rojtok függnek vala százan,
Mind gyönyörűn szőttek, s száz tulkot mindenik ére;
Vélek az árgosi nép seregén járdalla keresztül
Menni tüzelgetvén, s szüvöket felbújtja keblökben
Egyenként szünetlen hogy harcra s hadakra hevűljön,
S nékik a harc tüstént édesb lőn mint haza térni
Öblös hajóikkal szeretett földére honoknak.

S mint az emésztő tűz beborítja a végtelen erdőt
Hegynek bérce felett, s a fény messzére kilátszik:
Így ezek érkezvén, a fény-elömölte rezekről
Súgárzó ragyogás szállott levegőn föl az égre.

S mint mikoron röpeső madarak sok rajjai jővén
Lúdak vagy darvak, vagyis hajlékonynyaku hattyúk
Ázsia pázsitjára Kaüstrios habjai mellett,
Erre s amarra röpűlgetnek, s csattogva zsibongván
Szárnyaikkal, szállongnak alá, s a pázsit is harsog:
Így most e sokaság gályáktól és teremekből

Omla Skamandernek mezejére ki, zúga pediglen
Rettenetest a föld magok és lovaiknak alattok.
S összetolúltanak a fűlepte skamandri virányon
Számtalanok, mint mennyi virág s lomb nő kikeletkor.

És valamint torlott bogarak sok rajjai, mellyek
Pásztori kolnának környében szerte bolyongnak
A kikelet napján, mikoron téj habzik edényben:
Üstökös árgosiak annyin szálltak ki mezőben
Ellene Trójának, földiglen rontani készek.

S mint nyájpásztorok el tudják választani könnyen
Kecskék nyájaikat, legelőn mikor öszvevegyűltek:
Így szedték mostan hadirendekbe erre s amarra
Hadnagyok ím ezeket, s köztök fejedelm Agamemnon
Fenndörögő Zevshez homlokra és szemre hasonló,
Övre meg Áreshez, s mellére Poseidaonhoz.

Mint tulok a csordán legszebb mindennek előtte,
A bika, s több tulkoknak is ő seregökbe kitetszik:
Zevs is ezenképpen sokakon Atrídot ama nap
Tette kitetszővé, s jelesebbnek minden hőseknél.

Szóljatok ó Múzsák, kik birtok olympi lakokkal,
Istennék vagytok, s jelenálltok s tudva tünéktek
Minden, s mük csupa hírt hallunk, s nincs semmi tudásunk:
Árgosi népnek mely vezetői s vezéri valának?
S a sokaságot nem számlálnám, meg se nevezném,
Nem, bátor tíz száj tíz nyelvvel szólna belőlem,
S hangom alélhatlan, s ércszívem lenne keblemben,
Lyányai pajzsrázó Zevsnek, az olymposi Múzsák
Hogyha nem említnék, kik jöttenek Ílion ellen.
Már a hajónagyokat számítom minden hajókkal.

Hajóknak rendjök avvagy Boiotia

Péneleos boiótok előtt és Léitos álltak,
Arkesiláos is, és Prothoénor is, Klonios is.
S kik Hüriát lakozák, s sziklás Avlisnak határit,
S Skhojnost, Skólost és a sokbércű Eteónost,
Thespeját, s Gráját, s Mükalessos tágas határit,
S kik Harmát lakozák, és Ílesionnal Erüthrát,
S kik bírták Eleont, és Hűlát, meg Peteont is,
Ókaleát, Medeont, az erős épűletü várost,
Kópát s Eutréist .....
S kik Koronéát, meg a fütermő Haliártost,
S kik Palatája körűl, s kik Glissasban lakozának,
És Hüpothébában, az erős épűletü várban,
A Posidonnak szent Onkhestos szép ligetén is,
S kik lakozák bortermő Arnét, kik újra Midéát,
S Nissát a jeleset, és Anthédont az utolsót.

Ötven hajóval jöttek ezek, s mindeggyik hajóba
Bójótok közzül százhúszan hágtanak ifjak.

Kik pedig Asplédont lakták volt Orkhomenossal,
Askalafos vezeté, meg Jalmen, magzati Aresnek,
Szűlt kiket Astüokhe .....
.....
.....
Harminc öblös hajók jőnek vala sorban ezekkel.

S a phokéok előtt Skheidos meg Epistrophos álltak,
Magzati Iphítosnak .....
Kik birták Kyparisst, s sziklás Pythonnak határit,
S Krissát a jeleset, meg Davlist és Panopéát,
.....
.....
.....
S őket együtt negyven barnáló gálya követte.
.....
S bójótok mellett bal kéz felé fegyverekeztek.
.....
.....
.....
.....
S Kynost kik lakozák, Opoest is, Kalliarost is
.....
.....
.....
Lokroknak, kik túl laknak vala szent Evbóján.

És Evbóját kik bírák vala, bátor abások,
S Khalkist s Eiretriát, és a bortermő Istiáját,
S tengeri Kérinthost, s Díosnak fellegi várát,
.....
.....
.....
.....
.....
Ellenség kebelén a páncélt verni keresztűl.
S őtet együtt negyven barnáló gálya követte.
Kik meg Athént bírták, az erős épűletü várost
..... kit hajdan Athéna,
Zevsnek lyánya nevelt (szűlé meg az életadó föld)
.....

Harmadik ének

S rendbe hogy állt mind a két fél vezetőivel egyben,
Trójok elindúltak zúgva és kiabálva madárként.
Zúgások valamint történ darvaknak az égen,
Mellyek futván a telet és a fellegi záport,

Ókeanos hullámi felett ők zúgva röpűlnek.
Pygmai férjfiaknak vívén veszedelmet halállal,
És ők a levegőn imigyen gonosz harcokat hoznak.
Csenddel méne kedég a bátor achájai hősnép,
Kölcsönösen égvén egymásnak vinni segédet.

És valamint ha Notos ködöt önt bércére hegyeknek,
Pásztor előtt szomorút, tolvajnak jobbat az éjnél,
S addig lát ember követ ameddigre hajíthat:
Így ezek érkezvén láboknak alóla kavargó
Por kele föl, s a tért nagy hirtelen általhaladták.

S hogy közeledtek már egymásnak igy ellene jővén,
Trójok előrendjökben Alexandros vala az ékes,
Párdtakarót vállain és görbült íveket hordván,
S szablyát, ő meg két ércből veretett hegyü láncsát
Villogatott, s az árgosi nép minden legerősbjét,
Ellene hogy kegyetlen harcban tusakodjanak, hívá.

S őtet hogy észbevevé csatakedvelő Meneláos
Lépdelvén nagyokat jőni a sokaságnak előtte,
Mint megörűlt nagy testre midőn bukkant az oroszlány
Lelvén vagy gyönyörű szarvast vagyis erdei kecskét
Éhezvén, s fölfalja mohón, ám jóllehet őtet
Üldözik is gyorslábu kutyák s fiatalka vadászok:
Így megörűlt Meneláos Alexandrost hogy az ékest
Látta szemével, mert hiszi bosszút rajta fog állni,
S fegyveresen mindjárt szekeréből földre leugrott.

S őtet hogy észre vevé Paris, a szép arcu, kitűnni
A csatarendek előtt, e látás átveri szívét,
S társainak seregökbe vonúl a halált kikerűlvén.

S mint ha ki szemlélvén kígyót, futa visszaszökellve
Bérc ligetin, s tagjait remegés szaladozta keresztűl,
S hátravonódott el, s halványszín fogta be képét:
Most is imígy csúszott dölfös trójoknak hadába
Ékes Alexavdros, Atrevsnek félve szülöttét:

S őt Hektor látvája szidá sok mocskos igével:
Rossz Paris, arcra derék, asszonydühü, csalfa beszédű
És születetlen bár volnál, vagy nőtlen elhalnál,
Azt bizony óhajtnám, s sokkal jobb lenne tenéked,
Mások előtt mint így szégyentárgy lenni s gyalázat.
Üstökös árgosiak mostan bizonyára kacagnak
Lenni derék védnek gondolván, mert neked ékes
Arcod van, de szüvedben tűz, sem semmi erő, nincs
És illyen lévéd a tenger-járta hajóban
Tengeren átszállván, társaidat gyűjtve rakásra,
Külföld emberivel vegyes, a szép hölgyet elhoztad
Messze határokról, menyöket sok bajnok höseknek,
Kárul atyádnak, s a várnak, s a népnek egészen,
Elleneinknek meg kedvűl, s mocskúl te magadnak.
Várni be nem köllött csatakedvellő Meneláost?

Tudvád milly ember deli nőjét bírod honodban.
Nem használ neked ám citerád s Aphrodít adományi,
Sem hajad és arcád, ha midőn a porba vegyűlendsz.
Ámde nagyon félénk e nép; öltesz vala másként
Kődalmányt e sok gonoszért amellyet okoztál.

Néki viszont így szóla vala Alexander az ékes:
Hektor, minthogy igaz mocskod s nincs ellene igaznak,
Mert teneked, mint bárd, hajtatlan szíved örökké,
Mely áthatja a fát a férfi kezében, ha művel
Gályafalat kihasít, s nehezíti a férfi csapását:
Így lakozik meg nem rendűlő elme kebledben.
.....
.....
Melyeket ők adnak .....
Most ha pediglen akarsz harcolnom meg hadakoznom,
Űljenek el több trójok ugyan, meg minden achájok,
S engemet a közepen s csatakedvellő Meneláost
.....
És ha ki közzűlünk fog győzni és lészen hatalmasb,
Vévén a kincset meg az asszonyt, térjen honába.
És ti .....
Lakjatok az holdas Trójában .....
Lónevelő .....

Szóla, s nagyon megörűlt Hektor hallvája beszédét
.....
Dárdáját közepén fogván el is űltek azonnal,
S üstökös argosiak sűrűven rája nyilaztak,
S kopjákkal célozva felé meg kővel hajíták,
Ámde kiálta nagyot hősek fejedelme Agamemnon:
Szünjetek árgosiak
.....
Egyszeriben .....
Halljátok tőlem trójok s páncélos achájok .....
.....
.....
A fegyvert szépen termékeny földre letenni
Ő pedig a közepen s csatakedvellő Meneláos
.....
És ha ki közzűlök fog győzni és lészen hatalmasb
.....
.....

1816-1817

VITÉZI ÉNEKEK

Melyek a karvas mellett énekeltetnek

1

Kedves isten! mely nagy csuda
Midőn híres szerb fejedelm Lázár
Küldé vejét Obility Milost
A latinokhoz szedni adókat.
A latinusok szépen elfogadták őt
És úri vendégséggel megvendégelték,
És vezetik őt a fejér templom elejébe
A fejér szent Demeter temploma elejébe
És dicsekednek a latinusi urak:
Nézd, látod-e Milos vezér,
Látod a mi szent Demeter-templomunkat
Mihelyen és mely nagy,
Tinéktek nincsenek ily templomitok.

Milos erre nekik felel:
Ti okosak vagytok latin uraimék,
Okosak vagytok, de bolondul következtettek.
Ha ti látnátok a mi monostorinkat,
A mi híres királyinknak pium legátumaikat
Milyenek és mely nagyok:
Ha látnátok a studenitzai monostort,
Nem messze a novi pazártól;
Látnátok szent György oszlopait
A régi Dezsék palotájok mellett,
Simeon király pium legátumait;
Ha látnátok nem látott csudát:
Fejér Hilendárt a szent hegy közepében,
Pium legátumát szent Szabbának,
És az ő atyjáét Simeonét;
Ha látnátok Zsiccát a Moráva vizénél
És Iberisnél Caranovca felett;
És Szapottyánt a Raska forrásánál,
Pium legátumát szent Istvánnak,
Először koronázott rác királynak;
Ha látnátok a nagy Poprátyot
Zwornik felett Strecsa forrásánál
A kopasz Borogos hegy alatt,
Pium legátumát Vulkán zsupánnak:
Ha látnátok a magos Decsánt
A Fejérvárnál Prizlem mellett,
Legátumát decsáni királynak;
Ha látnátok a legfejérebb Racsát
Szokol mellett, a Drina vize mentében;
Ha látnátok a szép Tronost
Lomnica mellett a Tronos vizénél,
Pium legátumát Jogovity testvéreknek:

Ha látnátok a híres Ravanicát
Dreszavába, Paratyin alatt,
A Ravanica hideg folyójánál,
Pium legátumát a mi urunknak
Híres Lázár fejedelem úrnak;
És a többi szerbus klastromokat;
Ha látnátok és csudálnátok
Milyenek és mely nagyok:
Mi ahhoz képest a ti szent Demeter-templomtok!
És ezt nektek mindjárt keresztülhajtom
Pedig csak kezemből a nehéz buzgánnyal.
De ezt a latinok nem hivék,
Hanem Milossal ők felfogadtak
Ezer sárga aranyban.
Felfogja Milos a nehéz buzogányt,
És feltürköli a fejér kézelőjét,
És imádkozik az igaz istennek:
Engedj meg isten, és fejér templom,
Hogy egyszer rajtad keresztülvethessek,
Nem tereád, hanem rajtad keresztül.
Aztán felsujta a talluképpen könnyü buzogánnyal,
A buzogány elrejtőzött a felhőkben.
Egyek azt mondták: keresztülhajtotta,
Mások mondják: nem hajtotta,
Harmadikok mondják: és igen magosan.
Mikor visszakerült a tollsebes buzogány
Felülről a fejér templomnak, a felhőkből,
Ő beütött a bánusi palotákon
És eltördelte a Szercsalí balkónjait;
És ott megölé a bánus két fiait,
És egy tengeri generálist.
Midőn a latinok ezen csudát látnák,
Megfogták Milos vezért,
Tömlöcbe tették a fenekére.

Gyakran Milos ablakból nézgél,
Nem sajdíthatna-e meg valakit;
De meglátá Kosztát a cigányt,
És őtet istenben testvérévé fogadta.
Istenben testvérem, Koszta cigány,
Íme neked három sárga arany,
Hozz nekem egy levél papirost,
Egy levél fejér, íratlan papirost,
Ezt Koszta az istenért felvállalta,
És az ő kérését teljesítette.
Akkor Milos apró levelet íra,
Az ő ipájának szerbus fejedelm Lázárnak,
Nem írja, amivel levél iratik,
Hanem írja vérrel az ábrázatjából:
A levélben néki tudtára adja,

Mint tették őtet a latinok
Igazságtalanúl fenekére tömlöcnek.

Midőn Lázárhoz apró levél ére,
Azt nézi, mást aprót ír,
És küldi a latinus uraknak,
A könyvben így beszél nékik:
Halljátok latinus uraimék,
Bocsássátok el az én vőmet Milost,
Adjátok meg néki a szokott adókat,
És a fogadás ezer aranyait.
Ha pedig mindjárt nem bocsátjátok,
Az én hitem úgy segéljen engem,
Ellenetek viszem a szerbusokat és magyarokat,
És az egész földeteket elpusztitom,
Meghóditom és tűzzel felégetem.
Midőn latinusok a könyvet áttanulták,
Nyakra-főre elbocsáták Milost,
Megadták néki a szokott adókat,
És a fogadás ezer aranyait.

2

Elrepűlt egypár fekete holló,
Véres orrúak a szemekig,
Véres lábúak a térdekig,
Elrepültek a török szélekről,
Missáról, térséges mezőről,
Elrepültek híres Bosznián keresztül,
Egészen messze a száraz Krajnyára,
És leestek fejér palotáira
Névvel Kulin kapitánynak.
De intett rájok a Kulin kedvese
Jobb kezével és aranyos kendőjével,
De egy sem akart elrepűlni.
Akkor szóla Kulinnak kedvese:
Isten hozott két fekete holló,
Hová valók vagytok, és mely földről?
Nem jöttök-e Szerbia széleiről,
Missából, térséges mezőről,
Nem láttátok-e én uramat,
Kulin kapitány urat?
Meghódította-e hamar már a szerbusokat,
S egész földeket tulajdonává tette-e;
Ejtett sok rabokat rabságra,
És nagy prédákat nyert-e,
Eljön-e hamar fejér palotájába,
S hoz-e ifju rabnékat,
Mind szép szerbusi leányokat,
Hogy gyermekeimet a palotában hintázzák,

És szolgáljanak a fejér paloták körűl:
Hajt-e nekem elegendő
Szép mácsvai teheneket,
És nagy támnai fejér teheneket?
Midőn ezt hallá a két fekete holló,
Egyik károg, másik beszéli:
Héj istenemre, Kulin asszonyom,
Mink tegnap a szerbiai szélekről jöttünk,
Missáról, a térséges mezőről;
Örömest hoznánk jó hireket,
De szükség igazán beszélni:
Láttuk a te uradat,
Kulin kapitány urat.
Ő tegnap attakot csinált
Hogy szétverje a szerbusokat a Missáron,
És keresztülmehessen Belgrádvárnak;
De őt a szerencse megcsalta,
Mert őt a szerbusok bevárták
És egész hadát szétűzték,
És ő is, neked a vitéz, elesett
Az ő kedves sógorával,
Sógorával Mekmet kapitánnyal,
A Zwornikból Fejérvárból valóval,
Aki volt jobb szárnya
Egész Boszniának és az ő széleinek.
És mi vájtuk ki az ő szemeiket,
És az ő véreikkel megittasodtunk.
Többé neked nem fog eljőni palotához,
Sem hozni ifjú rabnékat,
Sem hajtani prédákat Szerbiából.
Éles kardját a te uradnak,
Amilyen egész Boszniában nincs,
És többi öltözetét és fegyvereit
Hozták volt a szolgák,
Hogy elhozzák a fejér palotába;
De a szerbusok őket utolérték
Kitogban, és mind elrablották.
És íme mostan az éles kard
Milosnál pozerszki vezérnél vagyon,
És szebben nem illene hozzá
Mint ha érette lett volna készítve.

Mikor ezt hallá Kulin kedvese,
Leveté kézkötőjét jobb kezéről,
És tépi az ő aranyos haját,
És jajgat fejér torkából:
Kara György! soha se vigadj,
És Kitog! soha se zöldülj:
Mért vesztetted el az én uramat
És a többi boszniai vitézeket,
Milyeket Bosznia soha sem fog szülni!

VIRÁGBESZÉD

Palocsay után

Rózsa nyíl fejér virággal,
Áll ifjú lovag megette;
Fenn a szép hölgy erkélyéről
Édes szókkal üdvezlette.

Hej egy másik, megvetett
Szerelmért boszút lihegve,
A lovagra tör s a hölgy
A szobába fut remegve.

Másnap eljön, és fejér
Rózsa helytt pirost találа;
Igy tudtára lőn neki
A kedvelt lovag halála.

HARCDÍJ

Palocsay után

A király nyilt kapuján
Sok lovag jön paripán,
Viadalra készen;
Hölgyeik tiszteletére
Bátran szállnak pályatérre,
Győzteseknek hírök lészen.

Vidám s ékes mindegyik,
Mert övék, jól érezik,
A választott szíve.
Fényétől szalagbokroknak
Vért, sisak, páncél ragyognak:
Gyöngéd ujjak tarka míve.

Egy van csak, ki maradoz,
Keblében égő bút hoz,
Földig gyász födé be.
Komoly, csendes üdvezlettel
Száll a pályázók között el,
S vőn kivont kardot kezébe.

Győzve küzd a bús vitéz,
Enged minden kard és kéz,
Merre csattog harca.
Szép hölgy aranykoszorúval
Int hozzá, de mély borúval
Attól félrefordúl arca.

A királyi nő felé
Karját kérve emelé:
Nem jövék kincs végett,
Rózsa légyen tettem bére,
Távol egy sír keresztére
Hogy tűzhessek hív emléket.

AZ IFJÚ

Palocsay után

Habzaj gyanánt lejárnak
Az ifju napjai,
Nedvét örömpohárnak
Szívják lángajkai;
Az élet tarka képe
Előtte fényben áll;
Felé, bármerre lépe,
Szép ideálja száll.

Mit büszke gondolatja
Méltóvá szentele,
Az szívét általhatja,
S kész tettre kebele:
Érzelme tengerében,
Hol lelke kényben él,
Tündöklő szépségében
Sok nemes gyöngy felkél.

Ha éri gyors hevűlet,
Hullám hullámot hoz,
S mellén a lelkesűlet
Patakként áradoz.
Igy a folyam kicsordul
Vadon hegyek közül,
És vissza már nem fordul;
Tovább, tovább röpül.

Zászló lobog, röptére
Az ifju vágyva néz,
Zajlón ragadja vére,
S csatába szállni kész.
S mi vágyát felköltötte,
Hogy szíve fenndobog,
Magas cél leng előtte,
Való, szabadság, s jog.

Azt véli, kebelében
Mindennek ily láng gyúl,
S a rest anyag mélyében
Nemesb élet virúl;

És titka áll kitárva,
Miként felhőtlen ég,
Nem félve, sem nem várva
Kimondja azt mindég.

De éltünk belsejébe
Alig néz, s látja már:
E föld megannyi népe
Mi keskeny körben jár;
Keblét szép s jóra nyitva
Mi ritka ember él,
S a jobb erőt pusztítva
Emészti hiu cél.

És akkor elköríti
Az egésztöl magát,
S egy lesz, kiben sejdíti
Szerencsecsillagát;
Eros lágy szózatára
Hő szíve lobbadoz,
S a puszta föld határa
Újabb rózsákat hoz.

De sűlyed szép világa,
A boldog érzelem
Volt, mint tavasz virága,
Rövid, o szerelem!
S mint lángzó pára fénye
Sötét éj fátyolán,
Leszáll a szív reménye,
S helyén örök hiány.

Megmérgesítve látja
Létét, balsors kit ér,
Azért álmok barátja
Pusztult magányba tér;
Lángképzemény karjára
Vad kedvvel égve dül,
Mely zúg örvény módjára
Az életszirt körül.

Sasszárnyat fűz magának,
Az ég felé tör ő,
De célja nagyságának
Csekély a szűk erő.
Rejtélyes alkonyába
Kétes sejtésnek jut;
Nem lél alapra lába!
Le s fel többé nincs ut.

Lepletlen, rideggé lett,
És díszehervadott,
Vázként feltűn az élet,
S ő áll fáradtan ott.
A csillag húny, egében
Mely úgy szikráz vala,
Mért hogy sebes tüzében
Nagyon is lángola!

S a pálya végre jára,
Kizajlott a kebel,
Az élet szép oltára
Lerontva sűlyed el.
Fű nő, s bokor fölébe,
Bús szél lebeg körűl,
A mult kor roncsolt képe
Romján mohlepve űl.

DRÁMATÖREDÉK

PERÉNYIEK

Szomorújáték töredéke

1

Lőrinc egyedül

LŐRINC. Szív, mit mozogsz így? Csak merészeké
Volt a szerencse mindég. Nem hiszem,
Hogy a bezárt nő vad férjét szeresse;
Pedig szerelmet óhajt a kebel,
S szokott helyén ha nem találhat azt,
Miért ne vágyjon egy karral tovább?
Én én ne lennék érdemes reája?
Nem egy szemöldök intett már nekem;
E barna fürtön s délceg termeten
Elandaloghat egy pár kék szemecske.
Legény, legény, de vígyázz! Nem tudod
Perényiben mely féltés pokla dúl?
Mit? hát legelső volnék én, kinek
Egy víg szökellés egy nyakban kerűlt?
Nincs ördög úgyis, kettőt aki törjön.
S Perényinek tán ércből van nyaka?
S egynek ha veszni kell, nem veszhet ő is? -
Az asszony? Ó nincs asszony e világon,
Ki győzedelmét, bár színlett harag
Ül a redőzött kis homlok felett,
Becsben ne tudná mégis tartani!

Róza, keresztülmenve

LŐRINC. Egy szóra, lyányka!
RÓZA. Jó reggelt, deák!
Hát máris itthon?
LŐRINC. Máris? Még talán
A fészek itten nem várt a madárra?
RÓZA. Úgy gondolám!
LŐRINC. Ó lyányi tettetés!
Leskődve nézünk a kárpit megől,
Lovag ha nyargal udvarunk alatt,
Benn kótog a szív, kinn pirúl az orca,
De tudni azt másnak nem kell.
RÓZA. Való!
Leskődve nézni még nekünk lehet.
Nekünk lehet leskődve nézni még.
LŐRINC. Tán, hogy Perényi zár alá teszen,
Hogy ablakot pecsétel amikor
Indúl hazulról? Ó a szem gonosz!
Záron s pecséten áthat a tiétek.
RÓZA. Csak gúnyolódjál; illik férfihoz

Erőtlen asszonyt láb alá tapodni,
S még csúfot űzni szenvedésiből.
LŐRINC. Mit, szenvedés? Perényi tudja jól,
Rosztól megóvni mint kell bennetek.
Visszás teremtvény a nő; tartsd szelíden,
Asszony leszen fölötted, s megvetend;
S az érckebelnek hű szerelmet ad. -
Jer kis piros, karomba!
RÓZA. Menj, deák!
Menj? Menj? Ha mégis nem tudnók felőled,
LŐRINC. Hogy szived ég, mint a meggyúlt avar,
És a menyekző puszta hangja csikland!
RÓZA. Ó, mert igen!
LŐRINC. S nem?
RÓZA. Kínos iskola
Kedvet nem ád.
LŐRINC. Mit? hát oly kínos-e,
Hogy itt Perényi nője csendben ül,
Hogy lárma nem zúg a parányi fülben?
Zajgó nemesség nem tolong körűlünk?
S keblünk dagasztó táncban nem piheg?
Ház gondja nektek s egy férj!
RÓZA. Úgy vagyon,
De ház miként ez, és egy férj miként ez?
Száz klastrom inkább!
LŐRINC. Csend van ottan is.
RÓZA. Ó, voltam én a szent falak között;
Szelíd magány él ott és nyúgalom;
Sok gond eloszlik, sok könny szikkad ott.
Itt nyugtalan csend s gyötrő félelemben
Foly el napunk, itt asszonyunk szemén
Apadhatatlan búforrás patakzik.
Hiába minden áldozat nekünk,
Tűrés s szelídség; a féltés dühe
Perényi keblén olthatatlan ég,
S a szenvedő nő szívén untalan
Sebet sebekre szaggat.
LŐRINC. Istenemre!
Keservesen zeng szádbol a panasz
Mint a mohácsi nap bús éneke.
De mit? Volnék csak én nő, férjemet
Nem is szeretném féltés lángja nélkül.
Szerelmes az, ki félt.
RÓZA. Nem úgy! Gyanút
Nemes kebel csak kínosan visel;
És afelett még bántást, zárt, tüzes
Fellobbanásnak szitkait, halálos
Félelmeket gyanúért! Ó, nem ily
Reményre nőtt fel Ország szép leánya!
LŐRINC. Hát nem tudod, hogy mennyben birtokot

Csak szenvedő nyér?
RÓZA. Menj, kőszív! Veled
Nincsen szavam több.
LŐRINC. Így, így barna lyány!
Kökényszemekhez jól áll a harag.
S te mégy? De lyánka, hidd el, szánom én
A könnyet amely szép orcán ragyog;
Szánom Perényi nőjét.
RÓZA. Szánod-e?
Csudálatos!
LŐRINC. De mért éppen?
RÓZA. Talán
Más fűzte nékünk e bilincseket,
A szép kisasszonyt tán más kényszeríté,
Hogy árva könnyel s némán mint halott,
Perényi Gábor jobbját elfogadja?
LŐRINC. Nem értelek.
RÓZA. Nem? Tettető! Mikor
Perényi Péter egy fiát töröknek
Zálogban adni kénytelen vala,
Ferencet akkor nem te toltad el?
Ferenc idősb volt, s jegyben asszonyunkkal
S oly jó s nemes! De más sohajtozott
A már elígért lyánykáért, gonosz
Tanácsát aki tudta, mint vegyen.
LŐRINC. Mégis sokat tud a gyanú! Pedig
Ferencnek útja mit használt nekünk?
Míglen Ferenc élt, bár honán kivűl,
Gábor reményt sem táplálhat vala.
Mi csillagokban olvasunk talán?
S fékét kezünkben tartjuk a jövőnek?
RÓZA. Sokat tud a bölcs; többet a gonosz.
Elútazott volt, s ah, halála hírét
Gyorsan hozá meg a gyászos követ.
Deák, mért halt meg ő?
LŐRINC. Kérdezd az égtől.
RÓZA. Lőrinc, s ha meg fog egyszer majd felelni?
LŐRINC. Úgy tőlem ismét nem kell kérdened.
RÓZA. S ha számbavészi majd a könnyeket,
Melyek csorognak asszonyunk szeméből?
LŐRINC. Lyány, sziklaforrás a ti könnyetek,
Mely évszakonként szüntelen buzog,
Bár elborúl, bár felderűl az ég.
RÓZA. Nagy a különbség könny és könny között;
Harmat gyanánt hull s szikkad soknak arcán.
Itt néma kínban ég a bús szemen,
S törűlhetetlen vád lesz egykoron.
LŐRINC. Törűlhetetlen, mondod? Ó leány,
Nézz e kezekre, lásd ez ujjat itt,
Ezer könyűt ez el tud törleni,

Egy kis talizmán hogyha nyújt segédet.
RÓZA. És e talizmán?
LŐRINC. Egy szó, aminek
A szív alatt kell visszazengeni,
Mely elfeledtet, bántást, veszteséget,
Kebelt kebelhez olvaszt, s csendesít
Könnyel könyűt és lánggal lángokat.
Ismered e szót? Hívják szerelemnek!
RÓZA. Nem értelek.
LŐRINC. Nem? Én is úgy hiszem.
Fület keres, de szívig vágy el a szó;
S szív s fül között nincs járt út mindenütt.
Hol asszonyod?
RÓZA. Benn, négy falak között,
Hová kivűlem másnak nincsen útja.
LŐRINC. Lábod parányi, s nyomdokod kicsiny,
Jól látom azt; de tégy próbát, talán
Beférek én is tégedet követvén.
RÓZA. Lőrinc, mi ez?
LŐRINC. Kell szólnom asszonyoddal.
Urunk előre küldött, a dolog
Fontos, s halasztást nem szenved; megyek.
RÓZA. Várj, a jelentést mindjárt megteszem.
De nyíl az ajtó, s ím jön ő maga,

Perényiné, az ajtóban megjelen

LŐRINC magában. Hah, mely alak;
csak most segíts, szerencse!
PERÉNYINÉ. Jer, Róza, régen várlak.
RÓZA. Asszonyom,
Itt e deák tartóztat, őt urunk
Előreküldé, s szólni vágy veled.
PERÉNYINÉ. Mondd, mit hozál?
LŐRINC. Engedj meg asszonyom,
Titkot hozok, mely nem szenved tanút.
PERÉNYINÉ. Menj, Róza!

Róza, bemegy

LŐRINC magában. Jössz, o rég várt pillanat!
PERÉNYINÉ. Beszélj!
LŐRINC. Gyakorta kérdém, asszonyom,
A szép tekintet mért bájosb, ha bús?
Talán hogy érzeményünk felvegyűl
E gondolattal: mely édes leend
Azt víg örömre felderíteni!
PERÉNYINÉ. S ez mit jelent?
LŐRINC. Higgy nékem, asszonyom,
Minden halandó végzetét az ég
Két-két levélre festé; bús az első,
S a második víg. Gyakran nyílik a könyv

Ott hol napunkra bánatot mutat,
De gyorsan olykor fordíthat kezünk,
Ha nem remegve nyúlunk a levélhez.
PERÉNYINÉ. Világosan szólj.
LŐRINC. Szenvedsz, asszonyom;
S szenvedni kell-e néked? Rabbilincsét
Sok hordja, minthogy szélyt nem törheti;
De kapd fel őket a láncok közűl,
Fogják-e visszatolni védkarod?
Avvagy javallnád tettét a betegnek,
Ki nem fogadná a mentő pohárt
Melyet feléje nyújtasz, mert talán
Azt más kezekböl álmodá magának?
Bilincs az élet, mely hoz kínokat,
A szenvedő hölgy sínlődő beteg;
S ha van, ki láncod bátran öszvetépje,
Ha van, ki töltsön enyhítő kehelyt:
Nem asszonyom, te nem veted meg azt!
PERÉNYINÉ. Deák, kiről foly e beszéd?
LŐRINC. Kiről?
Én tudtam azt, hogy folynak könnyeid,
Én látom íme szép arcod homályán
Minő borúlat fészkel kebleden.
Gyakorta mondám titkos fájdalommal:
Hány évekig várt a kertész reá,
Míglen virágra nyílt az áloe!
Apolta gonddal s táplált hű reményt.
Eljött az óra végre s felvirúlt;
De fellegekbe rejtve volt az ég.
S rövid virágzat szűk pillantatában
Nem szállt mosolygó napsugár felé.
S csudálod-e, ha kívánám vala
A fellegekkel vívni harcomat,
S az égi súgárt ujjamon vezetni?
PERÉNYINÉ. Te-e? De merre visznek e szavak:
LŐRINC. Itt állok íme; minden rajtad áll:
Ints, asszonyom, s ez élet a tiéd!
PERÉNYINÉ. Hallom beszéded, s nézem arcodat,
S kétes vagyok, ha nem csal-e fül és szem?
Szánás nem illik hozzád. Nem vagy-é te
Perényi Gábor ismert bíztosa?
Vagy új epesztés vár talán reám,
S ezen kisértet annak hirdetője?
LŐRINC. Csontbolt takarja szívünk, és azon
Nem hat keresztül a vágyó tekintet,
Hogy eltalálja, mit forral belől.
És a beszéd? Jól érted, asszonyom:
Vészes hinár a mélységen felűl,
Hol a belécsalt vándor elmerűljön.
Csak tettek által tűn fel a való cél:

Szólj, s íme tenni mindent kész vagyok!
PERÉNYINÉ. De tenni mégis mit készűlsz miattam?
S már most miattam tenni mit lehet?
A sors kezét már késő visszavonni,
Midőn lesújtá vad csapásait;
Ím elfogadta keblem bús nyilát,
S megadva kell e kínokat viselnem.
LŐRINC. Föltámad a szél innen és amonnan,
És a vitorla várunk tornyain
Most délre fordul, majd éjszak felé.
Az ember élte sors után hajol,
S vegyűlve röpked búval és örömmel.
A szív emészt, mint a kor; bánatunk
Halvány színekkel áll a képzeletben,
S remény reményre vírad újolag.
Ösvényt veszítél? Másikat keress.
Ím nyílik itt egy bájosan előtted,
S tekintetére mért húnynál szemet?
PERÉNYINÉ. És merre hív ez ösvény?
LŐRINC. E kebelre!
PERÉNYINÉ. Deák!
LŐRINC. Borúlnak homlokod redői;
Derítsd fel őket, asszonyom. Kebel
Kebelhez óhajt, kéz vágy kéz után;
Ne vesd meg, amit nem találsz egyébütt.
Lásd, mostohán bánt véled a jelenlét,
Leroskadással rettent a jövő;
Sülyedni fogsz majd, mert veszély között
A bátor intőt meg nem hallgatád.
Ím vállaimra vészem sorsodat,
Éretted harcba szállni kész vagyok,
Kockára hányok életet, szerencsét,
Nem kérve semmit, csak szerelmedet.
PERÉNYINÉ. Perényi téged nem küldött azért,
Hogy itt szerelmet énnekem regélj.
Ha titkod ez, már jól van; bűnös a fül,
Mely szemtelennek hallgatá szavát.
LŐRINC. S te mégy? Ne menj el, asszonyom! Kiröppent
A szó, s ki vonja vissza már? Maradj,
Ím áltkarolva térdeid könyörgök!
PERÉNYINÉ. Boldogtalan! S nem retteged Perényit?
LŐRINC. Csak egy van ami rettent engemet,
Csak e harag, mely szép szemedben ég;
Tekints reám, s nincs ellenem ki vívhat.
Előre nézek a jövő korig,
S pillantatonként készen tartok én
Fortélyra fortélyt, és erőt erőre.
Perényit én nem rettegem, s ha néked
E gond zavarja, szép nő, kebledet,
Bízzál szavamban, s boldog léssz velem.

PERÉNYINÉ. Utálatos! S tevéled boldog én?
El lábaimtol, mátkám gyilkosa!
El lábaimtol szolga! Jaj neked! -
De nem, haragra nem vagy érdemes.
El lesz temetve titkod e kebelben,
De másodízben rettegj megjelenni,
Vagy a veszélyes fátyolt felkapom,
S férjem dühének áldozatja léssz. *El.*
LŐRINC egyedűl. Fuss gyáva! S ez te voltál, akivel
Egy asszony így bánt megvető haragban?
S nem tudtad-e, hogy benned eddig is
Halálos ellent néze szüntelen?
Hálót magadnak ím magad szövél,
Magad vetél tőrt, s asszony rabja vagy
Eltékozolván titkod bírtokát.
Ó bölcseség! mi későn jársz megint! -
Perényi megjön, s nője rejtekébe
Siet legottan - hajh, egy gondolat,
S a szó leröppen a boszús ajakról!
Való, hogy ígért hallgatást -, bolond!
Igér az asszony kedvben és haragban,
De keble, mint a csolnak a Tiszán,
Minden hab és szél mozdúltát megérzi.
Az aki veszthet, legjobb hogyha vész!
De mint? De mint? Perényi félti nőjét,
És félti mint a mennynek kulcsait;
De aki félt, imád is -, semmi! semmi!
Láng vad szelek közt a féltés dühe,
Lobbantsd fel és ég olthatatlanúl,
Vakon csapongván erre és amarra.
Egy szikra kell csak, s honnan pattant az ki,
Oly puszta minden e tornyok között!
Egy férfikép sem tűnik itt elő,
Kiről mesémet kezdenem lehetne. -
Mi ez? Dobog már a híd? Menny s pokol!
Perényi jön, s én itt? itt? itt? Futok! -
PERÉNYI G. Mit? Mit? Deák, itt lellek téged én?
Mi célod itten e szobák körűl?
Hallgatsz? vagy - ördög és pokol! - s ezért
Szeretsz elhagyni minket? és ezért
Nyargalsz előre vágtató lovon?
LŐRINC magában. Fej, fej, segíts!
PERÉNYI G. Hah, mindjárt megtudom!
Boldogtalan, jer! Áruló, kövess,
Hogy homlokárol olvassam le bűnöd!
LŐRINC. Nem, istenemre! Megbocsáss uram,
Nekem bemenni nem lehet.
PERÉNYI G. Nem-e?
Féreg!
LŐRINC. De szűntesd e fellobbanást.

Ím lásd, uram, mint fúlad e kebel,
Szemem sötétűl, szédeleg fejem:
Az orvos intett, hogy szabadba menjek.
PERÉNYI G. Ember, megállj! vagy véreddel fizetsz.
LŐRINC félig hangosan.
O szerelem, mi vészes a te pályád!
PERÉNYI G. Mit? Szerelem? Szerelmet monda szád?
LŐRINC. Uram, tagadni mint lehessen azt,
Vérünkben ami vad zajjal kereng?
Bár hallgat a nyelv, szól a lángtekintet.
De mit? Szeretni, köz mindennel az,
S mindennel ami köz, bűn-e nekünk?
PERÉNYI G. Sátán, nektek ha bűn-e? bűn-e? Jer,
Hogy e csapással, szíveden keresztűl,
Tagadhatatlan megmutassam azt.
LŐRINC. Nem, ó uram, te nem bánsz így velem!
Jer, csendesedjél! Szállj, uram magadba!
Hű szolga voltam mindég oldalodnál,
Apolta gondom szíved titkait,
Számodra kértem szűntelen szerencsét,
S az ég, ha meg nem hallgatá szavam,
Bátran kihívtam a pokolt segédűl.
S ím most, - megengedj, mert nem értelek -
Tetőled én ezt érdemeltem-e?
Tetőled, akit hű fortélyaimmal
Nőd birtokához juttaték? - Uram,
Miért irígyled nékem e leányt?
PERÉNYI G. Leányt? Leányt? Kiről beszélsz, deák?
LŐRINC. Rózát neveztem.
PERÉNYI G. Rózát?
LŐRINC magában. Ment vagyok!

Perényi G. indul az asszony szobája felé

LŐRINC. Uram!
PERÉNYI G. Miért hívsz?
LŐRINC. Homlokod borúja
Fáj énnekem.
PERÉNYI G. Hagyj békét, és eredj!
Én megtekintem, a nő mit csinál?
LŐRINC. Bár e tekintet kedvre hozna téged!
De -
PERÉNYI G. Mit jelent ez! Folytasd!
LŐRINC. Kár uram,
Hogy isten a szerelmet nem teremté
Miként a rózsabimbót!
PERÉNYI G. Mért?
LŐRINC. Tekintsd
A rózsabimbót, mint áll vesszején
Leplezve tőled bíbor arcait;
Tövis köríti védelem gyanánt,

S rettegni látszik ujjaid hatalmát.
Te jössz s erődnek enged a virág,
S feledve honját melytől elszakasztád,
Kelyhed vizében lassan felvirúl,
És illatozva nyílik meg feléd.
PERÉNYI G. Tovább!
LŐRINC. Szerelmet csak szívben találsz,
Csak szívvel együtt lészen az tiéd,
De várakoznod kell, míg ellenedbe
Készen röpűl a szív, erőszakod
Hiába harcol a szép birtokért,
Mert bár helyéből azt kitépheti,
Mit ér? Előtted bévonúl örökre,
S rejtett virága nem nyílik soha.
PERÉNYI G. Lőrinc! Mi fekszik e rejtély alatt?
LŐRINC. Régen szeretnék intést adni néked,
De síkos az, mert szíved érdekel,
S gyakran az intő felbukik tanácsán.
PERÉNYI G. Ne félj!
LŐRINC. Előre gondol a szemes,
Előre gondol, s hátra is tekint.
Uram, ha nyugszol szép nőd oldalánál,
És a jelenlét kéjjel elborít,
Vigyázz, s tekintsd a múltat és jövőt.
PERÉNYI G. Múltat? De hagyd azt inkább elfelednem.
Jövőt? Te sejdítsz? Tudsz talán? Beszélj!
LŐRINC. Sokat tud, aki mindent fontra vet.
PERÉNYI G. Zajlásba hoztál; fejtsd meg titkodat.
LŐRINC. Perényi Péter nemze két fiút.
PERÉNYI G. Hová bolyongasz vissza, krónikázó!
LŐRINC. Ország leánya rózsaként virúlt...
PERÉNYI G. Tudom, tudom!
LŐRINC. S a két Perényi látta,
S egyforma lánggal ége mindenik.
PERÉNYI G. Hagyd azt, deák!
LŐRINC. Ferenc volt a szerencsés,
És a szerencsést én küldöttem el.
PERÉNYI G. Kezdj a dologhoz.
LŐRINC. Látod-e, uram,
Mit nem tevék én érted akkoron?
Ó, bár ne tettem volna semmit is!
De messze ködben habzik a jövő,
S ki lát halandó szemmel a sötétig?
Gyakran midőn az éj előborúl,
S a mécs kialszik asztalom felett,
Ott fekszem én, s szememre nem jön álom.
Feléd röpűlnek akkor gondjaim,
S rajtad mulatnak néma fájdalomban:
Ím kebled ég elolthatatlanúl,
S a boldog élet legdicsőbb reményit

Csak egy kebelre fűzted, e kebelt
Kéréd magadhoz istened kegyétől:
Megnyerted azt, s az asszony ím tiéd,
Tiéd ha kéz ád birtokot, de hajh,
Eltékozoltad rá szerelmedet,
S ő téged -

PERÉNYI G. Mondd ki! Mondd ki!

LŐRINC. Nem szeret.

PERÉNYI G. Kín s kárhozat!

LŐRINC. De, gondolom megint,
Ezt mind előre kellett volna tudnod,
Mert csak Ferencen függött a leány,
S ámbár hamis hírt terjeszténk felőle,
Hogy a töröknél meghalt hirtelen,
Csak kényszerítve nyújtá néked így is,
Csak kényszerítve, reszkető kezét.
Isten! S miként nem sírt a vélt halottért!
Ah, mennyiszer nem láttam kebelét
A puszta névért kínosan pihegni!
S az esküvésnek szent pillantatán
Ő tünt elébe bús emlékezetben,
S feledve téged, másnak esküvék
Örök hűséget még a sírban is.

PERÉNYI G. Pokol magzatja, mit gyötörsz?

LŐRINC. Uram,
Szánlak, de mit fogsz még majd érzeni,
Ha megjövend a holtnak vélt jegyes,
S boszúja fájdalmában áll meg itt?
S felkéri tőled elrabolt sajátját?

PERÉNYI G. Hah rég emészt e kínos gondolat!
Mért bolygatod fel azt még kínosabban?

LŐRINC. És eljőn ő, keblében szerelemmel,
És véle mennyi élet, mennyi vágy,
Remény, esengés, s vissz'emlékezet!
S a nő, ki nyögve fekvék karjaid közt,
Mely más nyögéssel csügg majd ajkain!
Mely más nyögéssel kéri majd segédét,
Hogy őt ragadja el láncaid közűl!
Halvány maradt orcája csókjaidra;
Most egy tekintet által felpirúl.
Márványszobor volt amíg birhatád,
Szép és hideg: most égi hév terűl el
Kénnyel habozva minden tagjain.

PERÉNYI G. Megállj! Megállj! Kínzó lélek, s te nem tudsz
Egy hívesítő cseppet balzsamúl
Keverni poklod égő lángja közzé?
Úgy van! Hazugság forr fel ajkadon.
Nem, nem! Kötésünk a hit szentelé meg.
S úgye, hogy ők azt tisztelik?

LŐRINC. Sokat

Tart tiszteletben a józan fejű,
De szenvedelmek akit elborítnak,
Az tiszteletre méltót nem talál;
Csak a kívánság tárgya szent neki,
Vakon rohan feléje, s lelke megvet
Törvényt, szerencsét, esküvést, halált.
PERÉNYI G. Hajh, érzem azt, hogy úgy van!
LŐRINC. Mit? Talán
A pap kirántá szívét kebeléből
A gyönge nőnek? Ottben kótog az,
S bátyád elébe lángban fog röpesni.
Vigyázz, vigyázz! Osztályotok hibás,
A sorslevél nem egyformán jutott:
Neked csak a hit, néki szerelem,
Cserélj nyilat, s úgy boldogabb leszesz!
PERÉNYI G. Tihenj! Pihenj! Vagy mellem megrepeszted.
Hagyd a jelenlét súlyát hordanom.
Mért hengeríted a jövőt reám?
LŐRINC. Jövőt? De mit vélsz itt te most jövőnek?
Ím a kezesség éve már lefolyt,
S én jól tudom, hogy őtet a török
Már elbocsátá, s ő röpűl, röpűl:
Mi szúnyadunk, s a messzevárt jövendőt
A gyász jelenlét gyorsan hozza meg!
PERÉNYI G. Lőrinc, az intés hasznos! Istenemre,
Most látom én, mely hasznos az! Jövel,
Gondolj helyet, hol végtelen magányban,
Nem tudva, nem sejdítve senkitől,
Elrejtsem a nőt! zár, homály, sötétség,
És mindaz amit ember feltalált,
Hogy elfedezze féltett birtokát:
Mindaz legyen segédünk; szem reá
Tekintni nem fog, fül nem hall felőle,
S a zajkiáltás nem jutand hozá.
Mondd, jőjön akkor; jön, keres; de nem lél!
LŐRINC. Volt egyszer egy úr, vagy király - mit az? -
Mind egyre megy.
PERÉNYI G. Mit készítsz újolag,
Lélekharang?
LŐRINC. És volt egy szép leány,
Kit a király az érctoronyba zárt,
Hogy férfiszem ne lássa bájalakját.
Mit ért? Aranyá vált a hő szerelmes,
S a lány ölére harmatként lehullt.
PERÉNYI G. Sátán, eredj, fuss, fuss! Szándékomat
Ne tudja senki, senki, senki! Menj!
Titokban érjen az meg bennem, itt!
Örök borúban lengjen az körűlem,
S árulj el osztán, hogyha tudni fogsz!
LŐRINC. Uram, de hát azt meggondoltad-e,

Hogy a szerelmes nő fortélyait
Nincs ördög aki semmivé tegye?
Zárd, rejtsd el őt a csillagok közé,
Fellegcsoporttal őrizd útait,
Meglásd, tudatni fogja kedvesével!
PERÉNYI G. Álomregélő! S mért felejted el,
Hogy őt halottnak véli mostan is?
Én gondom az, hogy néma titkomon
Széjt nem vonúlva függjön a lepel.
LŐRINC. Ha, ha!
PERÉNYI G. Kacagsz, kisértet? és kacagsz?
LŐRINC. Uram, megengedj, hogy fájdalmadat
Nem tisztelém; de mondd meg énnekem,
Láttál-e már az éj óráiban
Tündéreket lebegni fel s alá
E várfalak közt?
PERÉNYI G. S mért ez a bohóság?
LŐRINC. Úgy van, bohóság! Én is úgy hiszem,
Vagy hittem inkább egykor. Most midőn
Nézem, hogy oly sok hónap elfolya,
Mióta nődet meghozád; s az asszony
Csak nem derűl fel karjaid között,
Csak nem felejti régi kedvesét,
S napról napokra jobban bévonúl:
Kérdem magamtól, mit jelenthet ez?
Kényt vár az asszony és jelenvalót,
S ha nem talál azt, a jövőbe pillog; -
S ezen sovárgás a múlt kor felé,
Ezen borongás a halott után -
Nem! tudni kell azt néki már, hogy él ő!
De hát, ki fogná jobban őrzeni?
Sáncot vonánk, és zárt és hallgatást
Gonddal körűle, s nem varázslat-e,
Hogy tudja mégis? Hidd el, hidd nekem:
Tündéreket lát várad éjjelenként!
Vagy ember által történt ez talán?
Lásd: úgy mi haszna gond és őrizet?
Mi haszna sánc és zár, és hallgatás?
Csalatni féltél, s inkább csalva vagy!
PERÉNYI G. Tudná tehát? s ki által? Ó nevezd!
Mondj egy nevet, kit bosszúm elborítson,
Ki százszorozva végyen büntetést!
Szólj, szólj!
LŐRINC. Uram, van, aki néked erre
Jobban felelhet.
PERÉNYI G. És az?
LŐRINC. Ottben űl.
PERÉNYI G. Megyek, megyek! Hajh, ég, mely hitszegés!
LŐRINC egyedűl. Horog, te jól fogsz! A hal fennakadt!

2

PERÉNYI G. Nem, nem marad titokban! Hitszegő,
Fel lesz fedetve minden! Némaságod
Új vádat önt el bűneid felett.
Asszony, te hittel tartozol nekem;
Vagy elfeledted azt?
PERÉNYINÉ. Nem, én uram!
Tiéd ezen kéz, jól tudom, tiéd
Az esküvés, mely ajkaim közűl
Remegve zengett, amidőn atyám
Síró leányát karjaidba vitte.
Tisztán megőrzém e sajátidat,
Tisztán megőrzék esküvést s kezet.
Perényi, mért dúlsz ellenem.
PERÉNYI G. Hah, kígyó!
S az esküvést így őrzik-e? Szerelmet,
Azt esküvél te nékem, s e kebel
Öröm-lesujtva nyílt meg csak felém,
Komoly hidegben, mint a téli nap.
PERÉNYINÉ. Ó férj, bocsásd meg hervadó nejednek
Azt amit sorsa vétkezett, nem ő!
Midőn reményem legszebb álmait
Elvesztve sírtam, a vad kétség között
Várék az égtől enyhülést s halált;
Midőn epedve vágytam őfelé,
Kit síromon túl voltam fellelendő,
S kiért szabad volt forrón érzenem:
Tanúja voltál, mint szállott reám
Vészes hideggel a szívnek tele,
S ah, jobbomat hát mért vevéd magadnak?
Mosolygva nyílt az ártatlan virág,
Míg langy szelekben lengett a tavasz,
S harmattal ázott a vidám kehely;
De jött az ősz, és dér és fagy vele,
S ha most lefonnyadt halvány bokrain,
Neheztelésed mért hat a virágra?
PERÉNYI G. Hah, csalfa! Minden hang, mely ajkadon
Forró panasszal foly le, szemrehányás.
Melyet magadnak önváddal teszesz.
Telet beszélsz és hervadást, s halált,
De tél s halál csak nékem fekszik ott,
A szív alatt, mely másért lángban ég.
PERÉNYINÉ. Perényi, készíts zárt és kínokat,
Tilts el nejedtől mindent ami által
Az ember élte kedvessé lehet.
Amit kebel vágy, amit lélek óhajt,
S hallgatva tűrök minden szenvedést:
Csak rút gyanúval szívemet ne sértsd!
PERÉNYI G. Szunnyadtam egykor híves árny alatt,
S egyszerre lángzó sebbel ébredék fel,
Mely mérgesítve dúla keblemen,
Gyorsan suhant el a kígyó felettem, -
S kivánd gyanúmtól, hogy reá ne szálljon.

PERÉNYINÉ. Hit a nemesben a nemes jegye:
Másban ki bízik, bízik önmagában.
Ó férj, tekintsd e halvány arcokat,
Lásd e kebelt, mely ázik könnyeimtől;
Hidd el nekem, nem tart ez így soká,
Felment halálom bús gyanúd alól,
S ott szebb reménnyel nyílik majd az ég.
Fenn a hatalmas, s lángpillantata
Minden titoknak leplén általég,
Előtte folynak sorban napjaim
Ott majd örömben, itt most kín között,
Előtte halljad esküm szent szavát:
Sem míg hajámnak szőke fürteit
Körítve fénylett a leányi párta,
Sem amióta jobbod elfogadván,
Befedte főmet asszonyfátyolom,
Más férfi képe szívemben nem élt
Azon kivűl, kit mátkámnak neveztem.
Kezem szabad volt, s néki vittem azt.
Megholt, s atyámtól birtokodba jöttem,
S érezve szentűl tartozásomat,
Bűnnek hivém a kívánságot is,
Mely más karok közt enyhet lelni vágy;
S ha néma várad sáncain kivűl
Egy gondolat még mellemből kiröppent,
Az csak Ferencnek sírján nyúgodott.
PERÉNYI G. És, hajh, mi vonja vissza karjaim,
Hogy fegyveremmel szíved át ne verjék?
Érette lángolsz, s szembe vallod azt?
PERÉNYINÉ. Ég, ó Perényi, s őreá talán,
Irígy talán csak nem vagy a kimúltra?
Örökre szent a hív emlékezet,
Mely a halottnak könnyel áldozik;
Örökre szent a sóhajtás szele,
Mely a borító hanton leng keresztűl,
Hagyd nékem e bú csendes birtokát,
Hagyd nékem ezt, s mást mindent elrabolhatsz,
S ajkam panaszra nem nyílik soha,
Füled nyögésim meg nem háborítják,
Titokba rejtem könnyem árjait,
S midőn az élet végpillantatán
Halálos ágyam mellett állni fogsz,
Nem kérdezem meg: Bátyád, ó Perényi,
Azért talált-e sírt a messze földön,
Hogy nője keblén önmagad pihenj?
.....
.....

Pécel, 1826. nov.

ELBESZÉLÉSEK

A KARPÁTI KINCSTÁR

1

Higgy, de jól megnézd: kinek! így tanít a régi közmondás. Higgy, de jól megvizsgáld: mit! erre oktat a filozóf. S az ember, ki mindezt híven megfogadni szeretné, addig néz és addig vizsgál, míg utoljára sem azt nem tudja: kinek? sem azt nem: mit? kelljen vagy lehessen hinnie.

E baj veszélyesb, mint gondolnók. Kétség a szív minden hóhérai közt legkínozóbb. Bizonyosságra törekszik lelkünk, tudni vágy, tehát hinni is. Mert a hit nem egyéb, mint azon megnyugvás, hogy a dologról szerzett tudásunk bizonyos. Hit az embernek oly élemény, mi nélkül nyúgalmat és boldogságot soha nem ismerhet.

Ez azonban nem teszi azt, hogy kinek szívében hit lakik, az minden kivétel nélkül boldogságot bír. Sokat nyerénk a sorstól, test és lélek táplálatára szükségest, de mindaz oly kétértelmű ajándék, melyből haszon és kár, gyönyör és fájdalom, üdv és kárhozat eredetét veheti; akképp amint vele élünk, vagy élni kényszeríttetünk.

Tűz, víz, lég éltetnek és ölnek; öröm keblet erősít és repeszt; gyönyör virágoztat és hervaszt; remény vigasztal és félrevezet; szeretet véd és feláldoz; hit égig emel és porig lesüllyeszt. Mondjátok meg: mi oltalmaz meg bennünket, hogy a boldogság ezer meg ezer eszközei közt balsors vaskarjai közé ne hulljunk?

Jól tudom: ti bővelkedtek szép szavakkal és bölcsen gondolt maximákkal. Azt mondjátok: éljük a sors ajándékait azon szellemben, melyben a jótékony istenség gondolá; örűljünk és gyönyörködjünk mértékkel; remény, szeretet és hit csak jóért, szépért és valóért hevítsen; s több effélét. Uraim, a tanács mind igen jó! Adja az ég: ti legyetek elsők, kik azt követitek, vagy követhetitek! Mert a legmindennapibb bölcseség emberei is jól tudják: sokat nem tehetünk, mit tudunk és akarunk.

Szép, Jó és Való: három szent nevezet, vagy ha úgy akarjátok: három géniusz, kiket isten útainkra kalaúzul rendele. A baj csak az, hogy szemeink igen sokszor gyengék őket megismerni, s még nagyobb, hogy igen gyakran gyötrelmet termő tövispályán vezetnek. Azért vagyunk emberek, hogy valamint a gyönyört, úgy a gyötrelmet is megérezzük; s lehet-e csudálni, ha a gyötrelem érzése vérez, elkeserít vagy éppen kétségbe ejt?

Tűrést a szenvedőnek nyúgalom öléből orvosság gyanánt ajánlani: könnyű is, szokásban is van. De ki az emberiség iránt igazságos akar lenni, gondolja meg a költő mély valósággal írt tanítását:

Vagynak olyan percenetek
Az embernek éltében,
Amelyekben setét leszen
Fejében és szívében.

S ily percenetekben senki nem ura többé magának. Itt a határ, hol mult idők tapasztalása és bölcsesége megsemmisül; hol isten által rendelt vezetőink szem elől eltünnek; az értelem vezérszövétneke elhomályosodik; s a nyomorúlt az ég milliom ajándékai közül semmit nem bír, semmit nem talál.

És ilyenkor történik leggyakrabban, hogy a boldogság minden eszközei a lélek nyúgalma ellen fordúlnak. Senki sem esik örömest végképpen kétségbe; s így mindaddig, míg a végső, mindent bezáró pont elérkezik, táplálunk óhajtást jobb napok után; az óhajtás oly könnyen válik reménnyé, a remény hitté, s e hit, tudnillik a kétség örvényében támadt, alaptalan óhajtáson és hamis reményen épűlő hit az, mely a lelket homállyal leplezi körül, s a józan okosság világító súgáraitól megfosztja.

Boldog volna az emberiség, ha e szomorító jelenet csak akkor tünhetnék fel, midőn mondhatatlan csapások vernek le; midőn már az emberi lélek a sorssal óriási harcot állott ki. Mit csak a legerősb küzdés nyomhat el, az elég biztos alapon áll s számtalan bajból vívás által kimenekedhetik. De az emberi lélek közönségesen oly könnyen megadja magát; sőt ezer meg ezer esetben önkényt ereszkedik üres álomnak; ohajtásnak, reménynek és hitnek, s azon veszi észre, hogy a léleksüllyesztő démon hálóiban fogva tartatik, s nincsen szabadúlás.

Vak hit vagy babona, vagy aminek hívni szoktátok, nemünk legrontóbb ellenségei közé tartozik. Milliókat tart örök rabszolgaságban, rettegésben, elaljasodásban; a leláncolt értelem rajtunk nem segít; oly dolgokon függünk, mik nincsenek, nem is lehetnek; a valót kerüljük, s ha útunkban áll is, eltaszítjuk; boldogságot keresünk föld felett és alatt, és e földszíni életet hiában ábrándozzuk keresztül.

Ne véljétek pedig, mintha ezek csak a köznépre tartoznának, melyet megvető pillantattal oly örömest néztek. Emlékezzetek a ti boszorkánypöreitekre, aranycsinálóitokra, csillagból jövendölőitekre és sok tekintetben magnetistáitokra is! Ide számíthatnók a politikai álmodozók szép sergét is, és azon bölcs férfiakat, kik egész népekre függesztik figyelmeiket s mindig egyebet akarnak látni és hallani, mint ami szemeik láttokra történik és füleik hallottokra kiabáltatik.

Az is való: vak hit és csalárdság egymás mellett járnak; s az emberek nagy száma csak színészi ügyességgel játssza a babonást, hogy mások együgyüségét eszköz gyanánt használhassa. Egy nyomorúsággal több. A sokaság szeret csalni is, csalatni is; a sokaság szeret gonosszá lenni is, tétetni is, való vagy képzelt haszonért. E csalási és csalatási nagy, de lelekalacsonyító rendszerhez kapcsolja magát a belőlről fejlő és saját magunkban és magunk által táplált csalódás vagy öncsalás, mi aszerént, amint következményei nyilatkoznak, vagy nevetségre, vagy szánakozásra, vagy éppen útálatra méltókká teszen.

Ha ez öncsalás, s ezen épült oktalan, vak hiedelem az értelmen erőt vett - és hányszor s hányakon nem történik az! - az ember istenség képére teremtett állat lenni megszűnik. Tudjátok pedig: az istenség rajtunk lévő képe, azaz, a keblünkbe lehellett isteni értelem szikrája nélkül széles e föld kerekségén nincs állat, mely az embernél, az erő és természeti ösztönök dolgában oly szegény földtermésnél, alacsonyabb lépcsőn állana.

De ti e mindenek előtt tudvalévő beszédeket olvasni már bizonyosan elúntátok: azért, ha úgy tetszik, lökjétek el e lapokat, vagy hallgassátok a történetet, mit a következőkben elbeszélleni szándékom.

2

Lemenőben volt a nap; utolsó súgárai a karpáti csúcsokról visszacsillámlottak: a földmívelő nép - mert nyár vala - egymásután takarodott a városba, mely a Poprád szép partjai mellett, az óriási bércektől nem messze, kellemes helyzetben terül el. E jelekről, s valaha Tököli birtokában volt ó váráról megismeritek, hogy Kézsmárk forog szóban, szorgalmas német polgárok laka, hova magyar ifjaink a Hermann unokáinak keményhangú, de gazdag és költői nyelvét tanulgatni járnak fel.

Ez itt említett ifjak sorába látszott tartozni az a kettő is, kik most a városon kívül a leereszkedő estve szépségeit éldelve sétálgatnak vala. Csínos egy pár termet, ízléssel öltözve, korban egyformák, tekintetre különbözők. Egyik arcát derült kedv ülé, élénk részvéttel szemlélgette a befelé tolongó sokaságot, szeszélyes megjegyzéseket tőn, s társát vidámságra éleszteni törekedék. De ez magába vonultnak tetszett; andalogva nézett az alkonyodó nap után, vagy a bércek felé: a közel jeleneteket észre sem látszék venni, s arcvonásai és szemei belől emésztő gondra mutatának.

- Nem látod azt az eredetit - mond a derült - ki amott bal felé puskájára támaszkodva áll?

A komor, mintha álomból ébredt volna fel, meglepetve fordult a kérdező felé; szólni akart; de nyílni kezdő ajkait újolag bezárta.

- Pali - kezdi ismét a másik - te nem vagy magadnál! Ama vadászra tevélek figyelmessé.

Pali vállat vonított és sóhajtott, s tekinteteit ismét a távolba függeszté.

A derült arcán szánakozás vonásai jelentek meg; nehány percig hallgatva nézett a magában küzdőre; most vállára tevé jobb kezét s ismét megszólalt:

- Emlékezzél fogadásodra!

- Emlékezni: oh az felette könnyű! de teljesíteni - -

- A lélek ereje akarat, akarat következménye teljesítés.

- S ha a lélek ereje gyökerében elmetszve van?

- Gyermekség! fiatal, egészséges testben a lélek ereje csak szándékos puhálkodás által zsibbad el. Szedd öszve magad; vess belső állapotodra komoly tekintetet, s tenmagad előtt fogsz pirulni és meggyógyulni.

- S te azt véled: nem tevék mindent, mi lehetséges vala? Oh, azok a boldogok! És mit is szólhatsz te oly lélekállapotról, miről képzeleted nincs?

- Nem mondhatnám. Én is valék szerelembeteg; én is csalódtam reményeimben; epedtem, ábrándoztam, küzdöttem; és most volt bohóságaimon jókat kacagok.

Pali ajkain keserű mosolygás vonult el. - Szerelem? tudjátok is ti: mi az? értitek is ti: mit teszen az? Röpkedni, mint lepke; fellobbanni, mint bolygó fény; mámorba hullani, mely fél éjig tart; aztán ásítni és jót aludni, és reggelre mindent elfelejteni: ez, amit ti szerelemnek hívtok. Kérlek, jó Laci, hagyd abban!

- Nem, édes barátom! A dolog komoly kezd lenni. Te gyötrő szenvedelem hatalmába adtad magadat; naponként sötétülsz és hervadsz. Mi leszen ebből? Fogadád, hogy erőt veszesz magadon; s ime a süllyesztő érzelemnek mindinkább nekibocsátkozol. Veszni akarsz?

- Oh igen, veszni akarok!

- Pali, nekünk e vidéket el kell hagynunk.

- Elhagyni? e vidéket? őtet? Te nem tudod: mily rettenetes szót mondál ki.

Laci gondolkozott s újolag kezdé: - Szép meleg nyári estve! Pali, bennem egy régi ohajtás ébredt fel.

- Ohajtás? - visszhangozá amaz.

- Valahányszor a Karpát csúcsai látkörömbe akadnak, mindannyiszor fáj, hogy még rajtok nem valék.

- Egykor én is vágytam ott lenni.

- És most?

Pali vállat vonított. - Ha kedved úgy tartja!

- Jól van tehát, holnap vagy holnapután, mihelyt vezetőt találunk!

Míg a két ifjú így beszélett, nehány lépésnyi távolságban puskájára támaszkodva pihent bizonyos emberi alak, kit a reá néző egy tekintettel nem hagyhatott. Redős, szűk homlok, horpadt orr, kémlő kis szemek, barna, beesett arcok, borzas szürke bajusszal árnyékozva, s a keveset mutató arc egészével rendes ellentételben álló rátartó tekintet, kurta nyak és mereven tartott derék: ezek valának, mik az emberen legelőbb szembe ötlének. Avult szalmakalapa, hajdan zöld lehetett vadászújasa, vászonnadrágja és molyette borztarisznyája fedezék testét. Csapongó pillantásait ide s tova járatá, s végre az együtt beszélő két ifjún nyugtatá meg.

Az embernek vagynak sejtései, tehát a mi vadászunknak is. Midőn ifjaink a lomnici csúcs felé pillantának, ő magában így gondolkodott: E két úrfi bizonyosan idegenből jött s idegennek, talán éppen síkföldinek, a magas bérc nem utolsó látvány. Biaony nem ártana megkérdeznem: volna-e kedvök a fellegek közé felsétálni? Egy jó borravaló! Az alkalom ér valamit. Ezt gondolván, talán lassú morgással fogai közt el is mondván, vevé puskáját bal, kalapját pedig jobb kezébe s katonai léptekkel a beszélgetőkhez azon pillanatban járúla, midőn a vezetőről tételték szó.

- Engedelemmel! az én vagyok.

- Kicsoda? - kérdé azon ifjú, kit a másik Lacinak nevezett.

- Hm! azon vezető, ki uraságtokat fel az ősapára kalaúzolhatja; különben pedig Jakob Knot, lomnici fi, híres nevezetes Knot Pál maradéka; szolgáltam a felséges császárt húsz esztendeig; Kámpániában voltam Taliánországban, és az Impériumban s hosszú szolgálatim jutalmául minden adó alól felszabadítva vagyok: mivel úgyis könnyebbség okáért e puskámon kívül semmim sincs.

A lomnici ékesszólás ez eredeti mutatványa, a szónok sajátságos alakjával s azon móddal, mellyel szavaltatott, egybekapcsolva, meglepé a hallgató ifjakat, s magának a komorkodónak ajkai is mosolygásra vonultak; a másik pedig szeszélyre lobbanva, hangosan felkacagott. - Derekasan, vitéz Jakob Knot! Kend tehát a hegyek közti járást jól tudja?

A vitéz homlokredői sűrűbb ráncba szedődtek, mintha a kacagás nem esett volna kedvére, hanem kevés perc mulva erőt vőn magán; szemöldökeit a lehetségig felhúzta, derekát neki-egyengeté, köhente s válaszolt. - A járást, ifjú úr? minden bizonnyal jól tudom, s éppen olyan jól, mint a vadkecske, mely a bércen született. A Knot nemzetségnek, uram, különös vágyása van a hegy közé; már gyermekkoromban minden tekervényeivel ismerős valék. Tetszik próbát tenni? Felvezetem uraságtokat oly magasra, hogy a csillagokat kalap mellé tűzhetik.

- Nem mindennapi igéret! - felelt az ifjú - s lehet-e mindjárt holnap indulnunk?

- Hány napra?

- Háromra.

- S fel egészen a legfentebb tetőig?

- Fel, ameddig csak lehetséges.

- Tehát holnapután, ifjú úr, addig készületeket teendünk.

3

A városi háznép, melyről a következőkben szólani akarok, éppen vacsorájától kele fel, s közelebb ült a nyitott ablakokhoz, hogy az estve híves levegőjét az alkalmasint hév nap után közelebb érhesse. A kelő hold barátságosan sütött a terembe, és súgárai az asztalon égő lámpa fényével vegyülve, kellemes világítást öntöttek el a falakon. A termet és bútorait és lakóit ha megtekintetted, azonnal észre fogtad venni, hogy csín, kényelem és gazdagság a háznál otthon vagynak. S valóban az öregúr, ki az ablaknál nagy karszékében hátravetve ül, s meglehetős nagyságú aranyszelencéjéből oly vacsora utáni derültséggel oly jó hosszút szippant, nem kevesebb: mint maga Áringer Nathanael, a nemes város sok év óta dicsőségben kormányozó főbírája. Fején a hajfürtök már ritkulni s őszbe elegyedni kezdenek; de még elég erőben látszik lenni, hogy a haza terheit továbbra is hordozhassa; legalább házi orvosának étvágyfogyatkozás miatt még sohasem panaszolkodott; s erről kellemetesen előre domborodó hasa hiteles bizonyságot teszen. E dicséretes has, az arc szenvedélyek által fel nem dúlt, síma és nyúgalmas vonásaival egybevetve, hirdeti a birtokos haragra nem hajló, áldott természetét, melyet kormánypálcája alatt levő hívei is tapasztalhatnak, ha tudnillik szorosan vigyáznak, hogy ébredező étvágyának lecsillapodása előtt ne háborgassák, se ebéd utáni csendes álmából fel ne ébresszék.

Az asszonyság, ki az említett tisztes alak mellett, egyszerüen házilag, oly bizodalmas közelségben foga helyet, kétségkívül maga a háziasszony, a köztiszteletben álló Áringerné asszonyom. Viselete s magatartása gondos gazdasszonyt hirdetnek, s minden egyszerűsége mellett is, szemei élénksége s ajkainak formája sejtetik, hogy a ház kormánya valamivel zajosabban foly, mint (férje külsőjéről ítélve) a városé.

Férj és nő boldog egyetértésben, belső gyönyörködéssel töltve függeszték pillantataikat szerelmök egyetlenegy zálogára, a délceg ifjúságban virúló szép Nellire. Az ember az öreg párembernek nehezen hinné (mert a szülői szeretet vajmi rossz üvegen néz), de az egész vidék ifjai egy szájjal vallják, hogy Áringer Nelli nemcsak gazdag, nemcsak csínos, nemcsak jó táncú, de egyszersmind igen szép leány is. Azon tűz, mellyel a városi szépek egyeteme ez utolsó cikkelyt ostromolni szokta, gyanút gerjeszt, hogy a dologban csakugyan van valami, s minden bizonnyal, ha előtekbe írnám arca rózsáit, kék szemei szelíd fényét, szőke fürtei szépségét, deli termetét, meg mindent, nem kétlem: a dolog valóságáról ti sem kételkednétek legkisebbet is. Azonban magamon tapasztalám, miképpen a szépségről készült legköltőibb, vagy ha úgy tetszik, festőibb leírások is csak azt viszik véghez, hogy az olvasó vagy hallgató az egész pompás leírást által meg általgondolva, sem kérdhetne okosabban egyebet ennél: de tulajdonképpen milyen volt hát az a szép? E kritikai megjegyzés után elég legyen lassu bizodalommal megsugnom: Nelli valóban szép vala, s ami több, kellemes.

Ily leányt ki hagyott volna gondos nevelés nélkül? S főbíró úrnak és hitvesének dícséretökre meg is kell vallani: egyetlen leányokért mindent tettek, mit kigondolhattak. Nelli táncolt, muzsikált; cifra portékákat kötött és varrott; rajzolt, franciául tudott köszönni, Hugo Victorból és Bulwerből egész lapokat elolvasott, s a többi. Mikor valamely szép és gazdag leány ennyire ment: akkor a férfiak szemében igen természetesen a három gráciák és kilenc múzsák közé tartozik; s minden ember igyekszik pillantási körébe jutni, igen sok ember pedig éppen birtokába.

Így történt Nellivel is. Vének és ifjak jártak körűle, s az öregúr és asszony szinte törték fejeiket: e bőségből kit kelljen választaniok, ki az angyali gyermek kellemeihez s az apa erszényéhez méltó vő lehessen? Azalatt, míg ők így tűnődnek vala, a szép leány egész nyúgalomban élte napjait. Nem mintha olykor ez vagy amaz fiatal udvarló iránt némi vonzalom nem ébredett volna keblében; hanem az ébredező vonzalmak tartós szenvedelemmé sohasem váltak. Egyforma jókedvvel járá el táncát egyikkel mint másikkal; s úgy látszott, a tánc maga

mindig érdekesb volt előtte a táncosnál. Hogy menyasszonyi bájos napokról sohasem álmodott volna: azt állítani ki merné? De állandóul, kirekesztőleg senkire nem fűzé álmait; azon boldogok közé tartozván, kiket a természet erős szenvedélyek nélkül alkotott, s kik annálfogva többféle s egymástól különböző kapcsolatot és körülményt könnyen s megelégedve elfogadhatnak, s rendszerént a szenvedélyeseknél több házi boldogságot adhatnak és vehetnek.

Ilyen vala Nelli, s hogy ilyen vala, az bizonyos kellemes könnyűségű, gyermekileg kedves külsőt adott neki, mely sok férfi lelkére ingerlőbben hat, mint a mély érzelmet bizonyító vonások. Mert a mély érzelem jókori tapasztalást s érettséget hoz, a bizodalom körét szűkebbre szabja s bizonyos felsőséget éreztet. Az el nem fogult, gyermeki lélek pedig örömest látszik más felsőségét megismerni, örömest látszik egész bizodalommal hódolni, ami a férfiú büszkeségének hízelkedik s ami által a férfiú oly gyakran is, könnyen is jut igába. Nehogy hosszas legyek, Nelli tehát a fortepiano mellé ült, s hószín ujjacskáit a hallgató pár örömére a kulcsokon fel s alá mozgatá. Éppen egy darabot végzett s másikhoz vala kezdendő, midőn a már nehány óranegyed óta elcsendesedett utcán, a nyitva álló ablakok alatt járkálás hallaték. A teremben ülő háznép figyelmessé lőn, a szép leány ablakhoz lépett és kitekintett, s azonnal visszaránts fejét s arcain gyenge pirúlat futott végig. A háziasszony ajkai kérdésre nyílának, de mielőtt szóhoz jöhet vala, odakünn csendes éji muzsika zendült meg, s a szóra nyílt ajak mosolyodva záródott be.

- Aha! - felszólal Áringer úr - ez bizonyosan az ifjú Kraudi.

Nelli fejecskéje helybenhagyást biccentett.

- No, jeles egy ifjú - folytatá az öreg úr - és jól gazdálkodik.

- Meg oly módos! - közbeszól a háziasszony - az öreg Seivertné is mindenét ráhagyja; s mint megbecsüli ezt a beteges, vén nénjét!

- Ah, mama! - belevág Nelli - ez az a szép notturno, melyet a minap Erdőhegyi úrtól hallottunk.

- Az az Erdőhegyi úr! - mond az anya - ki tudja miféle és honnan jött?

- No, no! - szól az öreg úr - nem lehet tagadni, hogy tanult fiatalember és nemes.

- Nemesség nem tőkepénz - felel az asszony.

- De lépcső, melyen nagyra hághatni - viszonoz az úr.

- Mikor? valaha? jövendőben? vagy talán nem is? Reménység üres hang.

- Talentom a reménynek biztosa alapja.

- Egy szó mint száz! - mond az asszony, észrevehetőleg felemelt hangon - nekem az az ember nem tetszik.

- Igen jól van! - felel Áringer úr fejhajtva.

- Az ifjú Kraudi az én választottam.

- Igen helyesen! - erősíté ismét a házigazda, s egyszersmind két ujjával szelencéjére egyet pattant, nejét egész emberséggel megkínálja, ki is az elevenítő porból egy csipetnyit felfog, az érdemes főbíró utánozza, s egy páros, rokon szippantatban a zavarodni készült házi békesség helyreáll.

Nelli e drámai jelenet alatt alkalmasint neutrális helyzetben látszott lenni. Mert ha jövendőbeli férjéről vala szó, gondolhatá magában: a két öreg könnyen megegyez, aztán mindenesetre kettő felett versenyghetni vígasztalóbb, mintha egy sem mutatkoznék. Mindemellett is a folyvást zengő muzsikát gyönyörrel hallgatta, s leányi büszkeségének éppen nem esett rosszúl

e figyelem, melyet a városi polgárfiak egyik jelesebbje iránta mutatott. Az ifjú Kraudi semmi esetben nem vala megvetendő; s ezt leginkább bizonyítják azon lopva tett melléktekintetek, melyek egy és más szomszédház ablakáról a hangászatadóra le-leröppentek. Nem egy szép hókeblecskéjében ébredeztek a kis Nelli iránt irígy mozdúlatok. De hiában! Kraudi tudta, mit teszen, s oly bájos alakot mint Nellié, s oly szilárd erszényt, mint a főbíróé, egyetlenegy hálóvetéssel elhalászni, nem utolsó gondolat.

Az időt sikeretlenül nem örömest vesztegetném; azért röviden mondom el; bár fenn a teremben és alant az utcán a percek elég kellemesen folyának, végre csakugyan megszünni kellett, s e pillanatban, melyről itt szó van, az utca csendes és puszta, a terem és szomszédházak ablakaik zárvák, s a szép leány párnái közt feküszik s ébren vagy alva kedves képzetek lengenek körűle.

4

Egyetlenegy ablak maradt még s éppen az Áringer-házzal általellenben, nyitva, s ezen egy halvány búsképű ifjú nézett kifelé, szemeit nyugvó szépünk ablakaira függesztve. Künn és benn mély csend vala; a telehold magasan ragyogott a tiszta légben, s a szelíd fénnyel világított utcán a közelálló templom tornya óriási árnyékát önté keresztül. Mindezek az ifjúra behatást tenni nem látszottak; ott könyökölt és nézett a zárt ablakra, mely szíve minden óhajtásait tekintete előtt elzárá, és nem volt ereje szemeit másfelé fordítani; fojtott sohajtás feszíté mellét, s pillái alatt keserű könny remegett.

Most megkondult az óra s tizenkettőt üte; s a kisértő lelkek e pillantatában a templom felől bizonyos alak sötétlett elő, s a főbírói ház előtt megállott. Meg ne rémüljetek, jámbor olvasóim! Az alak sajátképpen semmi ijedelmet nem hoz magával és semmi nem egyéb, mint a becsületes éjjeli őr, ki hivatalos pontossága jeléül eljöve, hogy hosszú évek óta minden éjjel számtalanszor elzengett énekét ezúttal is, és nem utolszor, elhangoztassa, s az izletes vacsora után édesen szunnyadó főbíró urat szükséges vigyázatra, minden siker nélkül felszólítsa.

Az, kire e meglehetős harsány felszólítás legélénkebben hatott, minden bizonnyal a mi bánatos ifjúnk vala. Képzeményi búsak lehettek, de nem földön mászók, ugyanazért a becsületes őr földi kiáltására könyökléséből felriadt, s neheztelő arccal csapá be ablakát.

Benn a szobában a gyertya utolszor lobbana fel s elaludt; de a holdvilágnál tisztán láthattátok volna: miképpen a szoba két oldalán két ágy vala, s egyiken álomba merülve feküdt bizonyos alak, míg a másik üresen állt, s birtokosa sebes léptekkel fel s alá járkála. E járkáló ugyanaz volt, ki előbb az ablakot neheztelve becsapá, s ugyanaz, kit nem sokkal előbb a Poprád partjain társával együtt sétálva láttunk. Aszerént, amint szerelmi kínjának sok jeleivel előttünk legelőbb is feltetszett, a bölcseség férfiai bizonyosan félvállról fognak reá tekinteni. De ti, szelíd olvasónék, kik a boldogtalan Devereux Aubrey, vagy a szánásra méltó szegény, vak Nydia sorsán oly örömest hullattok hév könnyeket, s kik még örömestebb látnátok, ha valaki miattatok a szerelem legforróbb hagymázában kínlódnék, ti, mondom, nem tagadhatjátok meg a részvételt az én hősemtől, s dicséretes újságkívánástokhoz képest, bizonyosan már eddig is óhajtátok tudni: ki ő? miért szenved? mivé leszen? s több effélék.

Erdőhegyi, magyar szülők gyermeke az alföldön, nemes, de nem gazdag házból született. Atyja azonban bírt annyival, hogy fiát az iskolákon kitaníttathatta; s ez nem haszon nélkül futá a tanulási pályát; ismereteket gyűjtött magának: most Kézsmárkon, atyja hajdani tanulótársánál, törvénygyakorlat idejét töltögeté. Míveltségre törekedés természetében feküdt, csín és ízlés külső viseletén is látható vala. Innen jött, hogy betyárkodásra nem hajlott, hogy szebb körökbe örömest lépett, s bizonyos társalkodási könnyűséget szerze magának, mely arca s

termete szépségével párosúlva, kedvező fogadtatást eszközlött, valahol csak fellépett. Kár, hogy ilyen lévén, egyszersmind több vidámsággal nem volt felruházva! Képvonásait ha tekintenéd, kételkedni fognál, nyúgalom-e vagy epedés, mi rajtok uralkodó? Szemei mély érzést tűkrözének vissza, szóhangja hév is, lágy is vala. Mindannyi jelenség, hogy sorsától szívet kapott ajándékul, mely első alkalommal vérzeni és fájni el nem múlatja.

Ha epedésre hajló s melegkeblü fiatalember egyszersmind élénk és gazdag fantáziával bír, és sem történet, sem szándék őt saját lélekállapotjára még elég jókor nem figyelmezteti, s józan meggondolásra nem ébresztgeti: készen van az ábrándozó. Akkor képzelet és óhajtás tárgyai nem fognak a lélek előtt úgy állani, mint szobrász teremtő lelke előtt a márványdarab, melyet saját akaratjakint, ilyen vagy amolyan alakra változtat. Akkor a tárgy uralkodik a lelken, s azt szolgai állapotban tartván, vagy tehetetlenségbe süllyeszti, vagy oly tettekre határozza, melyek nem tiszta, józan ész, hanem féktelen fantázia befolyása alatt állanak.

Erdőhegyit első ifjuságától fogva e lélekállapot fenyegeté. Szülői s tanítói nem láttak elég élesen s örültek, ha már ifjusága hajnalán lángérzelmű költők olvasásában elmélyedt, ha a fortepiano mellett hosszú órákig ült, ha társaságban oly szelíden, oly csendesen s mégis oly látszó részvéttel viselte magát, mely az udvariságon teljes melegséget öntött el, s úgy látszott, mintha szívet keresne, mely e melegséget egész mértékben tudná méltánylani.

A szenvedelmek, mint minden a természetben, lassankint fejlenek ki s érnek meg. Gyakran történik ugyan, hogy kifejlés és értelem nagyon jókor feltünnek, de mindenesetre bizonyos belső és külső körülményeknek előre kell menniek, s a léleknek lépcsőnkint elkészülnie, hogy a szenvedelem egész lángra fellobbanhasson. Mindaddig, míg hősünk lelkében csak sejdített s még alakot nem nyerhetett képzemények s óhajtások támadoztak, sőt mindaddig, míg a lassanként határozottabb alakra törekedő sejtés csak benn, a kebelben lebegő ideál körűl keringett, s künn az életben, a társasági körökben nem találkozék tárgy, melyről az visszatűkrözhessék: semmi veszély nem mutatkozott. Még lehetett volna az ifjú érzeményeit magas, lélekemelő tárgyakhoz előre szoktatni; a képzelet erejét gondolkozás és akarat alá rendelni s az egykor kétségkívül kilobbanni fogó lángnak irányt készíteni. Vagy - valljunk igazat - talán nem is lehetett volna; talán az emberiség töménytelen sok eseményeiben a szerencse főszerepet játszik, s minden csak attól függ: a kifejlés pillantatába jutott ifju kivel, és mivel és mint, és mi befolyás alatt találkozik?

Szóval, a mi ifjúnk, mielőtt a karpátaljai várost meglátogatta, testben és lélekben egészséges vala, s nem ismeré azt, amit ti szerelemnek hívtok, s ami nélkül a mívelt lelkü szépvilág román- és novellagyártói dicsőséget és kenyeret más úton fognának keresni. A faluban, hol az öreg Erdőhegyi őseiről maradt parányi gazdaságát ősi módon folytatta, voltak ugyan leánykák s az ifju ismert egyet-kettőt azon városban is, hol iskoláit járá: de ő gondolá, vagy ha nem éppen gondolá is, miként lehessen valaki szerelmes oly leányba, ki nem Wallenstein Thekla vagy Ottilia, vagy Esmeralda, vagy Lester Madeline, vagy mi minden? Baj vala, hogy régóta kebelében hordá az óhajtás magvait: bár egyet a nevezettek és hasonlók közül egyszer már feltalálhatna! Hogy a feltalálás percében szív szívet, láng lángot fog érni: azt ő természetesen kétség alá sem hozá. Hiszen a szív leghallhatóbb szózata: *viszonzás*! S ki e szavat úgy érti, mint ő, ne higgye-e, miképp minden más úgy fogja érteni?

E hitben még eddig nem is csalatkozék. Szerelem hősei (régen tudjátok azt) a barátságban nem erősek. De mielőtt a szerelmi, szívet s lelket elfoglaló napok beállanának: a fejledező érzemény hasonló korú ifjakat nem ritkán fűz öszve; mivel a telni kezdő kebelnek kölcsönös ömledezés szükséges. Midőn az öreg Erdőhegyi iskolába küldé fiát, ugyanazt tette a magáéval tiszteletes Bede úr is, a helybeli lélekpásztor, s a két fiú együtt végzé iskoláit, együtt ment törvénygyakorlatra s részvételt és viszonzást egymástól soha sem tagadott meg. Azonban Bede Laci más vala. Több ítélőtehetség mint képzelet, több józanság mint érzelem, sok

életkedv, eléggé meggondolt tervszerénti cselekvés s naponként öregbedő világismeret: ezek valának főbélyegei. Ezeknél fogva, bár korok nem különbözék, több érettséggel birt barátjánál s olykor vezető gyanánt tűnt fel mellette. Azonban saját könnyű, tiszta mérsékletéről ítélve, nem szerezhetett magának előismeretet mindarról, ami a másikban küzdött és forrott, s annál inkább meg volt lepve, midőn rajta, a Poprád partjára lett érkezés után nemsokára, oly lélekállapot jelenségeit vette észre, minek siralmas következései előre láthatók valának.

Nehogy valami elmaradjon, tehát a két ifjú megjelent Kézsmárkon, s mivel oly míveltek, kicsapongásra nem hajlók, oly udvariasak s mindenek felett oly szép egy pár alak valának: örömest láttattak mindenhol s kivált oly házaknál, melyek jövendő után pillogó leánykákat és anyácskákat tartának magokban. Ily körülmények közt Bedével mi történt vagy történhetett? nem gondom. Őt egy-két szédítő pillanat veszélyes következéseitől saját vérmérséklete megőrzendi. Erdőhegyit ami illeti, az előtt új világ nyílt meg. Azalatt, míg társa az itteni szép arcokat és termetkéket, bizonyos módosítással ugyanazon agyagból készülteknek tekinté, mint amelyből az otthoniak is gyúrattak: ő kész vala nem annyira gondolni, mint érezni és hinni, hogy ezek itt egészen más elemekből összeállítvák. Azért-e, mert érzéki kifejlése nagyobb vala most mint idejötte előtt? Azért-e, mert az otthoni leányok a falusi gazdasszonykodás mindennapi világában, Schillert és Bulwert nem ismerve, a pesti casinó hangversenyeiről semmit nem hallva, Boka Andris jó nótáin jóízűt táncolva, a képzetében formált ideálhoz nem közelítettek? Én nem tudom s csak annyit mondhatok: hősünk szíve a Karpát alatt szikrázni kezdett s mindaddig szikrázott, míg egy estveli társaságban egyszerre meggerjedt s egész lényét hatalommal futotta keresztül.

Nekem, jámbor olvasó, nem éppen óriási emlékezőtehetségem van, s annálfogva számot sem adhatok: kinek hívták azt a tanácsbelit? s melyik utcában volt az a ház? kinél és hol a társaság összegyűlt. Farsang vala, bérc és város hóval fedvék, s ilyenkor az öregurak, kereskedői szellemök minden károsodása nélkül, magoknak és gyermekeiknek magányos vagy közönséges helyen egy-egy jó órát engedtek. Legénykék s leánykák örömére ma éppen ily óra tűnék fel, s gondjok vala reá, hogy elegendőleg használják. Erdőhegyi fortepianohoz ült és játszott; Bede tréfát űzött a leánykák közt; a házi kisasszony nevetve feddé csintalankodásiért, s «menjen» - monda - «játsszák inkább Erdőhegyi úrral azt a tegnapelőttit, négy kézre.»

- Kisasszony, az nem megy! két férfi együtt, mily hidegség! - felelt az ifjú, s karonfogá a leányt s Erdőhegyi mellé székre vezeté.

- Nem én, nem én! - vonakodott a leány - Áringer Nelli a mesterné; őtet! őtet!

Alig röppent ki a szó, már két ifju körbe fogá Nellit, egy pillanat és a grácialebegésü gyermek üle a mi ifjunk mellett és beléje tapadt minden férjfiszem; mert a leányokat ami nézi, ők a magokéit inkább a szép magyar fiún nyugtaták. Erdőhegyi ez este látá Nellit legelőszer, s a kellemes, gyermekileg ártatlannak látszó alak megkapá figyelmét. Most pedig, midőn ily nyájas szomszédságban mellételepedett és pillantásaik egymást üdvezelve találkoztak és a leányka gyönyörű ujjacskáit a fekete kulcsokon meggörbíté: ki fogja kimagyarázhatni az érzelmet, mely benne egyetlen egy perc alatt felvillant? Ez elfogúlatlan kedves tekintet, e szelíd, nyílt örömérzet annyi illendőséggel mérsékelve, e gyermeki önbizodalom, szerénységgel felvegyülve, e lélekkel tölt párszem, ez érzelemmel teljes játszás s minden egyéb, amiről ti talán nem is álmodtatok volna, de a mi hősünk látott, hallott, gondolt, képzelt, sejdített és hitt: mind, mind összesített erővel rohanák meg lelkét, s úgy tetszett, mintha amit évek óta keresett és reménylt, e percben találta volna fel, mintha őrszelleme mennyei ihlés által öntötte volna belé a gondolatot: ez ő!

Ha vagynak pillantatok, melyekben a nem éppen költői lelket is poétai hevűlet lepi meg: bizonyosan ily pillantat az, mikor a szerelem első szikrája az ifjuban lobbot vet. Csudáljátok-e, ha a mi Erdőhegyink is egyszerre magasra hágó érzemények közé jutott, s ha ennélfogva ujjai

szokatlan lelkesedéssel csalogatták ki a legédesebb, legáltalrezgőbb hangokat? A lelkesedés, ha mindjárt csak pillanatokra is, ragadós. A könnyűvérű leány megkapva érzé magát, fokról-fokra követé szomszédját, s a lélekemelő perc következése a leggyönyörűbb összezengésű játék vala, mely a hallgatók egész sergére hatalommal munkálkodott.

Vége lőn, s a megszűnőket zajos taps üdvezlé. Nelli vídám, de szerény csendben fogadá azt; Erdőhegyire pedig kedvetlenül hatott a zaj. Vagy gondolt-e ő azzal, ha mások hallgatják-e? s játszását helybenhagyólag fogadják-e? Neki a húrok lágy rezgése szív szózata gyanánt szolgált, ő lelke lángérzeményit nyomá ki azáltal; azt hivé, hogy bájos szomszédnéja őt egészen megérté, s az ennek újjai alól felrezgő hangokat úgy fogadá, mint a legboldogítóbb viszonzás hangjait. Boldog csalódás, ha szétröppennie nem kellett vala!

Ez időtől kezdve Erdőhegyi az Áringer-háznál nem egyszer jelent meg. Az öregúr kedvét találá a szelíd és ismeretekkel felruházott ifjuban; gyakran hívta asztalához, s mint afféle kormányférfi, örömest elhallgatá tőle: az angol parlimentben az a világháborító O'Connel mit beszélt legújabban? Sir Robert Peel a népzavaró minisztériumot most ismét hogyan torkolá le? Filep Lajos közelebbi trónbeszédéből mit lehet jósolni? s mindezek után fontos arccal azt is megkérdé: a pesti vásárlajstromban a bor ára mennyire van följegyezve? Mert tudnunk kell: Áringer úr erszényét a mennyei itallal kereskedés tömé meg, s ő ne tápláljon-e hajlandóságot az ifju iránt, ki gyakori kérdés által figyelmessé tétetve, már ily korán, ily fontos tárgyakat is körültekint?

Távol tőlem minden rágalom! Azt mégsem lehet tagadni: főbíró úr elnöki széke csak a tanácsban volt, s azt onnan háznépe nyájas körébe naponkint elhurcolgatni, természetesen bajos lett volna. Így történt, hogy a hajdani Róma nagy népének igen dicséretes példájaként, a háznépi gyűlésekben a szavazatok summázatát főbíróné asszonyom hirdeté ki. Ezt tekintve, nem mondhatjuk nagy szerencsének, ha az öregúr diplomatikai közlője, a mi Erdőhegyink, az asszonyság szemei előtt kegyelmet nem talált. Őasszonyságának ugyan a csínos, udvarias ifju látogatásai ellen nem lett volna kifogása, s egy-két szavacskát maga is örömest váltogatott volna vele, azt sem bánná vala, ha a kis Nellivel olykor-olykor versenyt muzsikáljon, de kormányra termett vigyázó szemei jókor észrevették, miképpen a magyar ifju a szép gyermek pillanatain valamivel mélyebben függ, mint a csupa udvariság hozná magával. És már most egész tisztelettel felszólítom a testvér két hazának mind a hét nyelvű anyácskáit, ha Áringerné asszonyom ily fontos észrevétel után tehetett-e nagyobb bölcseséget, mint azt, hogy az ügyvédet, kinél Erdőhegyi lakott, s kiről tudjuk, hogy ennek atyját ismerte, az ifju születési és vagyoni helyzetéről kitudakozta? Fájdalom, a következmény nem volt kedvező. Az ifju nemesnek született ugyan, de nem nagy vagyonú atyja után többedmagával fog egykor szűk osztályrészt nyerni. E tudósítás a gondos házi nőt elhatározá. Valóság a lelke mindennek, s e valóság semmi nem egyéb gazdag örökségnél, s ki azzal nem bír, az Áringer Nelli kezére számot ne tartson. E keserű, noha még most egész ünnepélyességgel ki nem mondott végzés, eredete óta több vagy kevesebb nyilvánossággal érezteté magát, míg végre célját csakugyan nagy részben megtevé, s Erdőhegyi látogatásai ritkábbak lőnek.

Ezt azonban főleg nem az anyai kegyelem hiánya gyötré. Minden tudja, nyájas olvasóném, miképp ily dolgokban a gyönge leány szavazata a szülői legerősb ítélőszék végzetét is sikeretlenné teheti. Magában a tűzzel és lánggal imádott leánykában volt az ok, mely az ifju gyötrelmei kínforrását megnyitá. Erdőhegyi szeretetreméltó vala, s bizonyosan olyannak találta őtet Nelli is. De Erdőhegyi makacsúl tartós, a mindennapiságot messze túlhaladó, hatalmas és mély, és az ábrándozó lélek sötétlő színeivel elárasztott szenvedélyt hordott magában. A tiszta, szép örömekre született gyermek eleinte bizodalommal közelített imádójához, ki oly egész részvéttel jött feléje; de később midőn az előtte megfoghatatlan mély szenvedelem, s az ő gyermekihez hasonló vidámságával annyira meg nem férő ábrándozás

előtte lassankint mutatkozni kezdett, nem tudta, mint van? Felhőtlen lelke nem érté meg a szenvedelmi homályt, mely amannak belsőjében uralkodott; szívében egy húr sem vala, mely az ifjat mélyen összerázó rengést felfogni s megbírni tudhatná; érzeményi általlátszók valának, mint ezüstforrás, minek mélysége nincs, az ifju érzelme pedig feneketlen terjedt ki, mint az óceán. Szóval, Nelli nézett, gondolt, érezett, de minden ismeretlen, idegen földet mutata, hol neki haza nem virúlhatott; s azért, boldog mérsékletétől vezetve, lassankint visszavonulni kezdett s illő távolságban állott meg.

Először életében, s éppen akkor, midőn óhajtásai egyetlenegy pontba vonúltak, csalá meg Erdőhegyit a remény, mely viszonzást oly biztosan igére. Sok másban büszkeség ébredt volna fel, s elfordulva az őtet nem méltányló gyermektől, gyógyulást keresett és lelt volna. Neki e boldogságot saját tulajdonai tették elérhetetlenné. Szenvedelmét naponként maga teljes nekieresztésével érlelte, képzeletét ismét és ismét szerelme tárgyán táplálá, megvetni méltónak nem találhatá azt: a mély szenvedelmet fel nem fogható leány, tiszta, vidám nyúgalmával, mindig az asszonyiság szép körén belől, érdemét el nem veszthető, becsülnie kellett azt: s ennek érzése mentségül szolgált önmaga előtt, ha remény nélküli szerelme felett a férfiúi büszkeség kemény ítéletet vala tartandó. Aztán (mert ezt is el kell mondanom) tudta, miképp az anya idegensége egyedűl szegény voltából ered; s oly éppen lehetetlen-e gazdaggá lenni? S ha ez megtörténnék, nem fogná-e anyai megegyezés mellett a hajlékony angyal kezét általengedni? Különben is szerette gyanítani, hogy a leány érez iránta s visszavonulását talán csak anyai parancs eszközli.

E szűk, e nyomorult remény még használt annyit, hogy a belől emésztő veszély külsőjén nem nagyon látszott meg, foglalatosságait még rendesen folytatá, társaságokban megjelent, s társa Bede előtt, ki darab idő óta figyelemben tartá, az egész történet keresztűlmenő mámor gyanánt tűnék föl. Fájdalom! a jólelkű barát csalatkozott.

Az ifjú Kraudi, ki nehány évet Pesten bizonyos rokonánál töltött, hazaérkezék, s megholt atyjáról maradt szép örökségét általvevé. Ez örökségen kívül több várandósága is vala, s lehetett-e neki rossz neven venni, ha szemeit az általunk oly gyakran emlegetett leánykára veté, s mint gondolni lehet, nem alapos remény nélkül. E hír villámsebességgel szárnyalá a várost végtől végig, s Erdőhegyi mellében a féltékenység fúriáit hozá munkásságba. Iszonyatos lőn a helyzet, melyben kínlódék. Örök, visszapótolhatatlan veszteség félelmében élt, lelki s testi ereje fogyton fogyott, foglalatosságit mellőzni kezdé, magányt keresett, s keblét barátja előtt is bezárta. Ez elszörnyedt, segédet akart nyújtani; most szórakozást keresett számára, majd egyenesen támadta meg s kímélet nélkül mutatá fel a tűkört előtte. A boldogtalan sokszor tisztább pillanatokra látszott ébredni, de előbbi helyzetébe ismét visszahullott. - És az angyalt (így évődött gyakran magában) ő fogja elnyerni! S miért? Mert a vak eset nehány marok arany urává tette? És nem lehetne-e a szerencsét nekem is megkísérteni?

E gondolat sokáig kínozá, s egy ily pillanatban kilesé az időt, mikor barátja nem volt jelen, s lotteriába vetette pénzét. Egyik húzás a másikat követé, ő semmit nem nyert, s annál dühösben ismétlé a betételt. Most kínzott szerelem, féltékenység és nyereség után sovárgás hármas pokoli kínnal ostromlák; s így találjuk őt, midőn ez elbeszélés megnyílik.

5

A Karpát aljáról felfelé csavargós, de járható ösvény vezeté a társaságot. Vitéz Knot Jakab elegendő feszességgel, mint toborzói káplár, ment elől, s a két ifju, görbevégű botokkal kezeikben, folyvást hágtak nyomaiba. Vitézünk az európai nagy csaták emlékezetét kedvtelve újítgatá meg; elbeszélé, miképpen győzték meg Bonapartét Marengónál, s nem győzött eléggé

haragudni a szándékos hazugságért, mely azt hirleszté, mintha franciáké lett volna a győzedelem; ejtett egy-két szavat Taliánország állásáról, a dicsőséges lacrima Christiről is, s midőn az érdekes beszéd folytában az ifjak felé (hogy bámulásokat szemeikből olvassa) diadalmas tekintettel fordúlt, nem kevéssé ütközött meg, miképpen azok ékesszólásának folyamára nem figyelve, a mellettek és körűlök és felettek elterjedt nagyszerű jelenetekbe teljesen elmélyedve valának.

- Hm! - gondolá sértett büszkeséggel magában, - de mit tudnak ez urak mégis oly szertelen bámúlni? Nagy hegy, az való, de a lacrima Christi! - Ha máris így csudálkoznak; mit nem tesznek majd meg, ha látni fogják, mint lövöm a havasi kecskét rakásra!

A menet azonban folyvást tartott; test- és lélekmozgás vándorainkra jótékonyan kezdének hatni, s ha Bede természeti élénkségéhez képest hangos örömre fakadozott, Erdőhegyi is nyúgalmasb vonásokat látszott arcára venni. A tárgyak újsága és különfélesége megkapák lelkét, s úgy tetszék, mintha minden lépéssel a tető felé a gyötrelem képei hátrább vonulnának, s az emlékezet enyhítő fátyola megé rejteznének. Részvevő barátja szemmeltartá őt, és örült magában, s már tervet készítgete, mint fogja e szerencsés kezdetet használni, hogy a szenvedőt lassanként magához térítse. E gondolat néhány percig mélyebben foglalá el, mintsem figyelmét a körbe fogó jelenetekre szakadatlanúl fordíthatta volna, s ez okozá, hogy egész testében megrendűlt, midőn hirtelen ágyúdörgéshez hasonlító roppanás rázá meg a levegőt. Knot Jakab lövé ki puskáját, s a csattanás hosszú, borzasztó morajban nyúlt végig a hegyek közt. Néhány perc, s íme a sűrűből felelet gyanánt a havasi kürt zengése zúdult ki, oly erős és metsző, hogy füleiket szaggatá, s egyszermind ebek kezdének ugatni, melyeknek üvöltéseik a sokszorozó visszhangban harsányúl tölték be a környéket.

Vándoraink döbbenve állottak meg, gerinceiken hideg irtózat futott keresztül.

- Mi vala ez? - felszólamlék Bede.

- Lövés, ifjú úr! és a juhász jeladása, - felelt a vitéz.

- Mely visszhang! - mondá Erdőhegyi.

A vadász diadalmasan elvonítá ajkait: - Hm! úrfi, még e csak méhdongás ahhoz képest, mit amoda felebb fogunk hallani.

Bede körültekintett. Gyönyörű láz vala, hol állottak; s előttek, mintegy félórányi távolságban nagy és szép erdő sötétlett, honnan a jeladás előrobogott. A vidék festékeny volta, a magasság és rajta tenyésző gazdag növényélet megragadák érzékeit. - Mi kellemes hely! - kiálta.

Knot Jakab tanítói helyzetbe tevé magát: - Ez uraim, a hely, melyet kertésznek hívunk; ott az erdő háta megett a völgyben nagy juhásztanya van, hol, ha úgy tetszik, ebédet tarthatnánk.

Egy óranegyed nem tölt bele, s találák a juhászt, ki, baltájával karján, ebei kíséretében elejökbe jött. A vitéz ismerős hangon, de feszességéből semmit sem engedve, üdvezlé.

- Itt vagy egyszer megint, bolygó lélek? - rá kiált az erdők fia.

- No, no! - felel Jakab, - kinek mi dolga, azt űzi. Az úrfiak és én elfáradtunk; valami kis vendégség nem ártana.

- Hát mit hoztál, kecskepusztító, miből az kiteljék?

- Hm! - monda Knot, - meglehetős étvágyat, pajtás! Enélkül, úgy hiszem: vendégség meg nem eshetik.

A menet azonban folyvást tarta, a juhász ifjainkat kérdezé ki, s midőn végre a tanyához értek, egyenként kezet nyújta nekik s barátságosan fogadá. A bércvándorok letelepedének, juhász és bojtár egy bárányt vágtak le, elejét üstben juhtejjel főzték meg, hátuljából ízletes pecsenyét

sütöttek, s hamarabb, mint gondolni lehetne, gazda és vendég az elkészült szíves ebéd mellett bizodalmas csoportban ülnek vala. Most a vitéz egyet-egyet köhintett, szemöldökét fontos ráncba szedte, s mindenki azt várá, valami hatalmas gondolat fog ajkain megtestesülni. Ő pedig szólás helyett mozdúlást tett bal felé; poggyászához nyúla s egy borpalackot, tele aranyszín nedvvel, húzott elő. Mert tudnunk kell, a havasi vadász bölcs előrelátással bírt, és azokat, kik vezérpálcája alatt e fáradalmas útra magokat elszánták, ily vigasztaló készület nélkül elindúlni soha sem hagyta.

Az istenáldotta ital sorban járt, vitézünk éppen másodízben nyujtá ki utána kezeit, már újjai közt tartá, már emelé ajkaihoz, midőn rettenetlen arcain egyszerre ijedelem vonásai tűntek fel, s keze (mi, elhihetitek, felette nagy ok nélkül soha sem történt meg) úgy ereszkedett vissza, hogy a szomjoltás országos munkája teljesítetlen marada. Juhász és bojtár mind ketten keresztet vetének, süvegeiket lekapák és lassú imádságot látszattak mondani. Ifjaink meg valának lepve, oldalt tekintének és láttak - de nem egyebet, bizonyos sötétszínű, kopottruhás embernél, ki némi távolságban a völgy szélén keresztülment s az erdő fái közt szemeik elől csakhamar eltünék.

- Ki az az ember? - kérdé Bede, kiben e közmegfélemedés gyanút ébresztett.

Vadász és juhászok ajkaikra nyomták újjaikat s kétségesen tekintgettek körül.

- Csak nem zsivány? (mondák az ifjak) külsője egészen mást mutatott.

Vitéz Knot Jakab e szóra neheztelő arcot öltött fel: - Zsivány? én félnék még zsiványtól. Volna csak az! megmutatnám az ör - - Csitt: ki tudja, ha - - -?

A bojtár jó mély lélekzetet vőn, felállott, és széttekintett: - hál istennek, hogy elhaladt. Amoda messze megyen lefelé.

- Ki tehát? - kérdé Bede sürgetve.

- De szabadíts meg a gonosztól! - sohajtott a juhász.

- Amen! - harsogá a vadász.

- S mindebből mit lehet érteni? - kérdék ifjaink.

Knot Jakab, ki a palackot mind ez idő alatt köröm közűl ki nem bocsátá, megint felemelé azt, s bizonyosok lehettek, miképpen ez úttal le sem is ereszti, míg a kiállott rettegésért bőv enyhületet nem szív belőle. Megtörtént; a vígasztaló nedv edénye más ujjak közé vándorlott, ő pedig keze fejével végigtörlé száját, szokott méltóságát visszavette, bal öklét csipejéhez nyomá s így szólott: - Mit lehet érteni, ifjú urak? Azt lehet érteni, hogy ami (dicsekvés nélkül mondva) a felséges császár húsz esztendeig vitézkedett szolgáját megdöbbenti, az nem kevesebb, mint maga a sátán, vagy annak édes magzata!

Bede felkacagott: A sátán? Az nem fogott lenni; mert szarva s lókörmei nem voltak.

- Tehát a sátán kölyke! (kiálta Knot mérgesen). Talán azt gondolják, uraim, én árnyéktól szoktam megijedni?

- Nem kell tréfálni, ifjú úr! - felszólal a juhász. - Az a karpáti garabonciás diák, ki a kincsőrző lelkeknek parancsol, esőt és mennykőhullást csinál, a fellegben jár, s isten ments meg! mit mindent nem tesz!

- Hm! - folytatá a vadász, - ismerem én őkegyelmét! Vadásztomban százszor is találkoztam vele, és szemeimmel láttam, miképp völgyről bércre csak úgy röpült, mint a sas.

- Hát még, - szól a bojtár, - hogy a kőszikla csak úgy megnyílik előtte, mint a barázda? Aztán bemegy és a kincset rakással hordja ki, s mikor visszajön, utána megint becsapódik a hegy, mintha örökkétig úgy lett volna.

- Nem rossz kereset! - mondá Bede vidámon.

A juhász jobbkeze mutató ujját fenyegetve emelé fel: - mi nem istenesen megy, ifjú uram, az nem ád szerencsét.

- Héj! (felel Knot Jakab) azt én tudom.

- Hogyan?

- S nem tudnák az urak? de hiszen tanult emberek, tehát bizonyosan hallották hírét az én szépapámnak, Knot Pálnak. Isten legyen irgalmas lelkének, de őkeme valami garaboncás diákhoz adá magát, és azóta az egész Knot nemzetség azt sínli. Hogy a milliom - -!

- Káromkodol, bérctekergő! (közbevág a juhász) most is megközelített a sátán, nemde?

Vadászunk (hála a garaboncás diák távoztának s az ismételt kortynak!) túl volt minden félelmen, s folytatá: - no, ha nem tudnák - a manóban, de miképp ne tudnák? hogy a gonosz lelkek itt a hegyekben töménytelen sok kincset őríznek. Híjában, az idevaló ember nem tud hozzá, hanem idegen országból morvák, taliánok jönnek el; faluról falura tekeregnek, mintha szegények volnának, és szemszúrásból apróságot árulnak. Milliom, kell is nekik a mi nehány kopott garasunk! Tudják ők, mikor és hol kell aranyat és gyémántot keresni, s amit isten nekünk adott volna, szépen eltakarítják messze földre.

- Vitéz Jakab Knot, - mond Bede, - az rosszúl van. Meg kellene annak a módját tanulni.

- Ha lehetne amúgy a szentek segedelmével, - felel a juhász.

- Az én szépapám, - folytatá a vitéz, - olyan taliánnak nehány ízben szállást adott. Az átkozott, gerebennel, egérfogóval járkált itt; rongyos volt, mint valami versíró. Egy reggel felkél és szépapámat magával híja a hegyekbe, ott megrakodik kinccsel, hazaindúl s az öreget magával elviszi.

- A fellegen? - kérdé Bede enyelgve.

- Isten tudja, ifjú úr! Annyi igaz, szépapámat messze országra elhurcolá, valami nagyvárosba. Megállanak egy palota előtt az utcán. - Várakozzék Knot Pál uram, ide bemegyek, de mindjárt megjövök. - Bemegy, és a szegény öreg az utcán, az idegen földön, ott ácsorog. Nyílik az ajtó, de a palotából a rongyos talián helyett aranyba, selyembe öltözött úr lép ki, és az öregtől útlevelet kér. Száz ezer milliom! hiszen ők eddig csak úgy jártak minden megszólítás nélkül, mint falusi tanács templomból a korcsmába! Az én szépapám könyörögni kezd, a cifra úr nagyot kaccant: no, ne féljen édes Knot Pál uram, hiszen én vagyok! Úgy van uraim, ő volt, maga a gerebenes talián. Bemennek, de mennyi drágaság nem volt a palotában! A palota pedig minden drágaságával együtt a taliáné volt.

- Csupa, tiszta garboncás diák! - mond a juhász.

- Természet szerént! Lássa kend Knot Pál uram, ezer meg ezer ennyi kincs hever a kentek hegyeiben: de mi haszna, ha nem tudnak hozzájutni? - Ezután sok mindennel megajándékozá az öreget s gazdagon ereszté haza.

- Boldogság! - mond Bede.

- Száz ezer milliom! sőt éppen itt a bökkenő. Szépapám a kinccsel együtt a gonosz hatalmába jutott, és akarta nem akarta, örökre folyt torkán keresztül a bor, mint a csapon. Aztán a kincs egymásután csak fogyott, s mikor elfogyott, akkor lovát, tehenét, házát és mindenét beitta; s

azóta a Knot nemzetség minden dicséretes iparkodása mellett is örökös szükségben kínlódik. - Így végzé Knot Jakab, nagyot sóhajtott utána, egypár jóhangzatú szitkot morgott, s a palack fenekén maradt borocskát, hogy ott ne vesszen, gazdaságosan kihörpenté.

6

Újra indúlt a menet, vándoraink egy magas, kopasz bércnek felfelé vevék útjokat. Lábaik alatt meg-meglódúlt egy-egy kődarab, s zajos csörömpöléssel görgött a hegyoldalon végig. A vitéz kalaúz, az ebéden kiürűlt palacktól lelkesűlve, a maga méltósággal teljes komolyságából engedett valamit, a olykor némi bizodalmas tréfára is leereszkedett. Most felkiálta: másznunk kell, ifjú urak! S íme meredek sziklák nyúltak fel előttek, melyeket térdeikre s könyökeikre kapcsolt vashorgok s kötelek segédével hághattak meg. Imitt-amott havasi kecskék ugrándoztak a bérceken, s e rengeteg, borzasztó, magányos világnak némi élénkséget kölcsönöztek. Különben halotti csend és nyúgalom terűlt el mindenfelé, melyet egy-egy legörgő s magával száz másokat és nagyobbakat elragadó szikladarab dörgése, vagy egy-egy megzúduló patak moraja úgy szakasztott félbe, hogy általa még iszonyítóbbá váljék.

Alig mászták meg e sziklákat, midőn örök hóval borított mélység terült el lábaiknál. A végtelen és virúlásra soha nem ébredő tél ábrázata komolyan hatott lelkeikre, s egészen elcsendesedve, meg-megdobbanó kebellel gázoltak a mély havon keresztül, és már lealkonyodott a nap, midőn az Ősapa előhegyéhez érkeztek. Felleg borult a vidékre, a holdvilágot eltakarta; setét lőn és hideg. Körül, belől semmi fa, semmi bokor; felfelé, hol bokrokat találhatni reményök volt, ijesztő vala a meredekség, s a mászás veszélyeit a setétség kétszeresítette. Knot vitéz komolysága észrevehetőleg visszajött, sőt lassanként békétlenséggé kezde változni. Az örök havat, az Ősapát, a felhőt, a hideget sorra átkozá, s meg nem tudá magát határozni, itt maradjon-e egész éjjel s tűz nélkül dideregjen? vagy mászni próbáljon a bokrokhoz fel és nyakát szegje? Ifjaink a vagyság közűl ez utolsót választák, s a marengói vitéz, nehogy gyávának tartassék, nem minden szívszorongás nélkül mászásnak indúla.

- Happ, happ! - kiálta most nehány ölnyi magasságban.

- Mi baj? - kérdék az ifjak.

- Semmisem, úrfiak! kiértem a fellegből; oly tisztán süt a hold, s bokrok is vagynak közel, mikből tüzet rakhatunk!

Most vas és kötél, és vadász összemunkálván, a nehéz sétálást ifjaink is megtevék: sürű homály közt vergődtek nehány ölnyire, midőn egyszerre, mint tündéri varázspálca által, kiemelkedtek a setétből s a tisztán ragyogó holdat teljes fényében pillanták meg. Kevés idő múlva alkalmas helyre jutának, s nemsokára nyájas tűz lobogott a szikla felett; a parányi vándorcsoport vigasztalódva telepedett meg körűle, s kenyér, sült és egy ital bor után nem kicsiny fájdalmait örömest felejté.

Nagynevű Knot Pál maradéka az Ősapa lábait környező fellegből kiszabadúlva, saját fejének is már sűrűdni kezdett felhőit eloszlatva érzé. Lelke jobbra fordúlt állapotában vándorainak is gyönyört akarván szerezni, vevé puskáját, és már ma másodikszor kilövé. A csendzavaró csattanás a bérc magányos lakóit riadásba hozta, s a vadkecskék csörtetése és medvék morgása az éj némaságát szokatlan nyugtalansággal szakasztották meg. Nehány pillanat múlva megdördült a vidék, s az égiháború csattogásához hasonló visszhang most közelebb, majd távolabb, szikláról sziklára verődve, hegyen és völgyen hosszú vonalban robogott végig s százszorozott dübörgés után a messzeségben elhangzott.

A visszhang elnémulta után ünnepélyes csend következék, s a kalaúz elment nehány öl galyat összekeresni, hogy a tüzet még egyszer megrakja s magát a vándorokkal együtt a lobogó láng enyhében álomra bocsássa. Bede is kívánni látszék a nyugalmat; de Erdőhegyi komor ébredségben űlt a tűznél, és úgy tetszett, mintha azon jótékony behatás, mely arcain a délelőtti órákban észrevehető vala, lassanként enyésznék. A garboncás diák jelenete s a karpáti kincsekről előhozott regék, melyek társa vidám szeszélyét még jobban ébreszték, reá ellenkezőleg munkáltak. Ábrázata, mintha lelkét hirtelen gond lepte volna meg, elsötétedett, szavait szűkebben hallatá; figyelme a körűle feltűnő rendkívüli tárgyakról saját belsőjébe látszott visszavonúlni.

- Mit hozunk, vitéz? - Ezt kérdé Bede, midőn a vadász visszatérvén, a galyakkal együtt bizonyos barna portékát tartott kezein, szőrtarisznyához hasonlót.

- Nem valami gazdag zsákmányt, uram! Rongyos és könnyű; szegény hegymászó fogott lenni, ki elveszté, vagy talán, mivel oly igen rossz, szántszándékkal elhajítá. - Így felelt a vadász s egyszersmind terhét földre lökte s a tüzet rakni kezdette.

- De nézzünk hát a tarisznyába, - mond ismét Bede. - Ki tudja, nem leszen-e benne valami ajándék az bérc őrlelkeitől?

- Az ördögbe! - De nem ifjú úr; afféle ajándék veszedelmes dolog.

- Mint az ember veszi. Hiszen csak nem lesz minden lélek gonosz? Vagy soha sem hallott volna kend jó lelkekről?

- Hm! uram, a sátán istentelen egy gaz kölönc. Nem tudjuk: mi szín alatt teszen bolonddá! - Átkozott egy rongyos szer! Egy darab fekete kenyér. No, ez nem jelent rosszat. Kenyér isten áldása. Ez pedig kalamáris. Jó darab! Valami tentatörlőé lehetett. Papiros. Ez is ahhoz való. Nehány kődarab. No, már ez minek? De ez itt ugyan jól be van göngyölve! Mi a mennydörgő?

- Mit? felkiált Bede; ide csak azt a portékát! Hiszen ez könyv! De mennyi összenyomott virág van levelei közé s mily gondosan elrakva! Nézzük! Valami kézírat. Itt németűl, itt tótúl, itt magyarúl. Igazítsunk csak azon a tüzen! Igen; ez itt elől a leíró neve: *Mathias Fabricius descr* - - -

- Száz ezer mill - - -! - sikolta a vadász, és a tarisznyát minden nála lévő tartozmányaival együtt elhajítá.

Az ifjak megrebbentek: - mi baj, Jakab?

Knot Jakab keresztet vete: - ifjú úr, az istenért! Hajítsa ördögbe azt az ocsmányságot. Hiszen az mágyiás könyv, s ha valaki felnyitja, a sátán azonnal megjelen.

Bede felkacagott: - nem úgy, vitéz uram! Nem látja, hogy már három helyt is felnyitottam, és semmi sem jelent meg?

A vitéz szétnézett; és mivel csakugyan semmi rendelleni jelenést nem látott, valamennyire megcsendesedett.

- Annyira félni! - monda ismét Bede.

- Félni, ifjú uram! Knot Jakab száz ember előtt meg mer állani. De a lélek! Huh, uram, az más valami! Az ifjúság könnyen veszi a dolgot, míg nem tapasztal. Az átkozott garboncás!

- Hol? Jakab, Jakab, hiszen itt kívülünk senki sincs!

- Ott uram, abban a kárhozatos könyvben! Éppen most maga olvasá.

- Fabricius Mátyás? - Megszólal Erdőhegyi, ki eddig néma volt.

- Őkegyelme becstelen neve!

- S mi ember az?

- Milliom; hiszen elmondám!

- És hol lakik?

- Fellegben, meg bércüregben, meg mindenütt, meg (ha valaha otthon lehetne) G...-ben.

- Úgy-e? - beleszól Bede. - Ez tehát az ember, ki a karpáti kincseket zsákra szedheti? Vitéz uram, azok az elhajított kődarabok talán mind aranyból valának.

Knot meghökkent; oldalpillantatokat vetett a kövek felé s némán marada. Erdőhegyi pedig szembetűnő élénkséggel nyúlt a kézirat után, melyet társa kezéből ki is vett. Bede száraz galyat vetett a tűzre: - Most már jól lángol, az álom kiment szememből; hátba egy-két lapot olvasnánk!

Erdőhegyi nekikészült; Knot az előrement ijedelem által ébren tartva, könyökre dőlt, s oly érzéssel, mely irtózatból és újságvágyból vala keverve, szemeit az olvasni akaróra függeszté. Bede arcát vídám várakozás ülte meg, Erdőhegyi pedig eddigi komolyságát némi nyugtalansággal látszott vegyíteni. Aztán olvasá, mint következik.

7

- Atyának, Fiúnak, szent Léleknek nevében. Ámen.

Knot hirtelen felegyenesedék: Mit? Hiszen e nem sátáni kezdet! Hm; de vigyázzunk, az ördög gonosz!

- Midőn írnának 1599 esztendőben, Szent Mihály-hava 15-dik napján, tetszett úristen ő szent felségének, miképpen az embereknek ő bűneikért, nemes városunkat a gonoszoknak ő kezeikbe adná. Vetének pedig az gonosz lelkűek tüzet az városnak; és mivelhogy az szél felette igen dühösködik vala, lőn igen nagy szerencsétlenség. Elannyira, hogy csupán 45 házak maradának vala épségben, új utcában, az ókolostorral egyetemben; az többi kedig, minden tornyokkal, szentegyházakkal, órákkal, iskola és tanácsházakkal együvé számlálva hamuvá lőnek vala. Így ostorozá urunk istenünk szegény Lőcse városát. De ő szent felsége tanácsai véghetetlenek; azért jól tudja, mikoron és miért ő népét meglátogatja szenvedésekkel, kit is békével tűrni keresztyén ember dolga, hogy mennyeknek országát megnyerhesse.

- Hm! ez elég istenesen megy, - mormogá Knot Jakab s a tűzre nehány marok galyat tőn.

- Nagy sok nyomorúságba estek közt az úr haragja szegény fejemen is beteljesedék vala. Miért hogy házam és abban találtató egész marhám szörnyű pusztúlásra jut vala. Házastársammal és öt élő gyermekeimmel uram istenemen kívül senkire nem támaszkodhattam; de a seregeknek ura gondoskodik az égi madarakról és felruházza a mező liliomát: miképpen felejtkeznék el emberről, kit saját képének hasonlatosságára teremtett vala?

- Imádság és bőjt között töltöttem napjaimat és éjjeleimet. Elvégre az úristen az maga irgalmának teljességéből reám tekintett; és monda: elküldöm az én hűséges angyalomat az én kegyes szolgámhoz, Oswald Kerestelyhez, hogy megvigasztalja őtet e siralomnak közepette. Eljöve azért az úrnak angyala, midőn álomba merűlve feküdném: és mondá nekem: Kelj föl Oswald Kerestely, úrnak szolgája! Mert kedves a te áldozatod isten előtt. Menj az ókolostorhoz, melyet az hatalomnak ura megtartott; hajtsd meg az te térdeidet boldogságos szűz Mária képe előtt és vigyázz, miképpen amit hallandasz, eszedben megtartsad!

- Annakokáért felkeltem; és cselekedtem vala, mint az angyal mondá; és mikoron az kolostor templomához jutottam: íme az ajtó tárva vala! Én kedig lelki alázatban bementem és térdeimet boldogságos szűz előtt meghajtottam. És midőn imádságomat elvégeztem volna, feltekinték; és meglátám az pátert, kit Ezéchielnek hívnak vala. Az páter kedig nyájasan néz vala és vőn engemet magával a kolostornak kertjébe és monda: fiam, az te nyomorúságod tudva előttem! Jövel azért, és az kerítő kőfalat ez helyben üsd meg háromszor. És úgy tevék; és az harmad ütésre az kőfal megnyilamlék, és egy ércből koholt vessző belőle kiesvén, ott az zöld fűön fémlik vala. Az páter kedig monda: urunk istenünk akaratja, vegyed az vesszőt, és menj el az hegyekbe; és az holott kezedben megmozdúland, ott állj meg, és imádjad urunkat; annakutána csapd meg az kősziklát háromszor: és az megnyilamlik. Ott találandod kedig a kincstárt, mely arany és ezüst rejtek marhával, és drágakövekkel rakva; de jól eszedben tartsd, miképpen szükségen felül venned nem szabad, se gonosz szándékkal el ne vigyed; és az úrnak szent oltárát ajándokkal megtisztelni el ne mulassad.

- Vitéz uram, - felszólal Bede, - ily móddal minden jó keresztyénnek bele lehetne markolni!

Vitéz Knot Jakab ajkairól a sóhajtás süvöltve lebbent el: - hm, csak - - -!

- Mikoron annak okáért már ott volnék, és az kőszikla megnyilamlott vala, bementem; és hosszú, tágas csarnokba juték, melynek boltja ezüst oszlopokon nyugszik vala, és igen nagy ajtóhoz vezetett. Az ajtó sáraranyból vala, és belől tizenkét arany oszlop állott s mindenik oszlop mellett egy-egy ember, az is arany; középen kedig egy főpap egészen karbunkulusból, mely világított, mint fényes nap. Amint tovább - - -

A marengói vitéz e szavaknál bizonyos hangot ada, mely sem helybenhagyás, sem rosszalás hangjának nem tetszett. Erdőhegyi odatekint, és az nem egyéb volt édesden alvó ember hortyogásánál; s mivel a hallgató közönség másik felét is az álom már (költői nyelven szólva) karjai között ringatá, az egész nagy tanúságú olvasás megszakadt.

8

Kit a sors pályára állított s eszközökkel ajándékozott meg, hogy óhajtásai után futhasson és vágyai szerint cselekedhessék, az a való életben elég dolgot talál magának s a képzelet buborékvilágában nem fog hazát keresni. De vagynak emberek, kikben szintúgy ébrednek óhajtások, mint bennetek, s kikben ez óhajtások még erősb lángra gyúladnak, mint a tiéitek; és mégis az egész látható és tapintható természetben semmi sincs, ami őket azoknak elérésére segíthetné. Mondjátok meg e boldogtalanoknak: mit kezdjenek el? Ah, hacsak a mennyei bölcseség őket pártfogásba nem veszi, nincs egyebet tenniek, mint vagy lelkeiket örök vakság, siketség és némaság békójában tartani, vagy a semmit sem nyújtó érzéki világból a képzeletibe általcsapongani és álmokat öltöztetni fel, hogy a valóságtól üresen hagyott helyet kipótolják.

Bölcseség, jámbor olvasó, ritka dolog, s hogy azt a mi szerelmi hősünknél keresni célirányatalan lenne, már régen tudjátok. Aztán ő nemcsak bölcs lenni nem tudott; de lelkét sem teheté a szenvedély ellen oltalomba. Kénytelenség ragadá azért, hogy midőn féketlen szerelmének a való életből vigasztalást nem szerezhetett: a képzelet határtalan országába, habár örök eltévelyedés veszedelmével is, vetődjék be. Midőn legelső garasát, barátjától titkolva, lotteriába veté, még e természet rendes határaiban reménylé, hogy a szerencsét kényszerítheti; de ezen út nyomorúlt vigasztalásra vezeté. Magában, önerejében, saját jövendőjében bízni, igenis, jámbor olvasóim, ez lett volna az egyedűli mód, vagy sikerhez vagy legalább egyszer akkor gyógyuláshoz juthatni. Azonban égő szenvedelemmel keblünkben, a bizonyos, s mi több, nemsokára, minden pillanatban bekövetkezendő veszteséggel szemben, maximákat követni,

ám lássa, kinek kedve és ereje van! Hősünknek sem egy, sem más nem vala, s arról, legalább e jelen állapotban, ő nem tehetett.

A juhásztanyai ebédnél a garboncás jelenete s azt követő emlegetések villámgyorsasággal gyújták fel képzeletében mindazon regék emlékezetét, miket a karpáti, oly sokak által álmodott, és hitt, és keresett kincstár felől gyermekkora óta hallott beszéltetni. Máskor megvető mosollyal fogada minden ily regét, s legfellebb futó mulatságot talál bennök, mint gyermekcsoport játékaiban az érett férjfiú. Most a rege bohó volta nem tetszék fel előtte, tudta, hogy az a régi kor igen együgyű hagyománya; de ezen tudásával legkevésbé sem foglalatoskodott, hanem helyette komoly és lelket hódító kívánság támada keblében, bár e földalatti kincsek neki megnyílnának!

Szemöldököt, kegyes olvasóim, ne ráncoljatok! Ki az közületek, kiben egyszer-máskor természetfeletti óhajtások nem ébredtek volna? Ki nem kívánkozott valaha fenn a légben röpűlhetni? Ki nem szeretett volna, hacsak nehányszor is életében, visszaifjodni? Ki nem vágyott titkokat tudhatni s erőknek parancsolhatni, melyek a sors örök fátyola alatt rejtőznek? A különbség csak ez: némely kívánság támad és enyész, mint álom; némely megfenekli magát, s a nem teljesedhetés kínos érzésével megszűnés nélkül epeszt; némely pedig annyira gyötör, hogy súlya alatt az ész leroskad s többé nem tehet választást: mi az, ami után a természet változatlan szabályai szerint teljesedést várhatni? Azonban, ne üssetek diadalmi lármát, ha bennetek csak hirtelen támadó és enyésző óhajtás lobbadoz. Az emberi lélek csudálatos lény; most a legerősb rengést is nyom nélkül keresztülszenvedi, majd a leggyengébb rezgés is benne marad, hogy jövendőben megrázó erővel törjön ki.

Erdőhegyiben megszületett a kívánság, s ez okozá, miért a vadász által feltalált kéziratot élénken fogadta. Mohón kezdett olvasáshoz, és mit olvasott? Ízetlen regét, ha lehetséges, még ízetlenebb előadásba foglalva! Nem tudom, tehetségemben áll-e, kimagyarázni az érzést, mely ekkor lelkében zajonga. Mely ostobaság! gondolá; de egyszersmind nem lehetett eltagadnia, miképp ez ostobaságért oly kívánság szállott szívébe, melytől megszabadúlni fájdalmas. Ez pirulásra kényszeríté önmaga előtt, s ugyanazon percben forrón kezdé óhajtani, bár e nevetséges képtelenség józan remény tárgyává lehetne! Következő pillanat a józan ész teljes világánál mutatta, hogy itt reménynek helye nincs. De kívánságnak? Oh az a szenvedelemnek majd anyja, majd leánya s kivált ez utolsó esetben a józan észtől független. Kívánni tehát? Igenis, ő kíván, mert ezt a kielégítés után gyötrődő szenvedély parancsolja. De hát a remény mi? Ne higgyétek, hogy az emberi lelket oly könnyű ismerni, mint azok vélik, kik a szív titkos rejtekeiről szív nélkül gondolt definíciókat készítgetnek. A remény hit és kívánság csudálatos vegyítéke. Innen van, hogy e három oly könnyen foly által egymásba; innen van, hogy egyik, mint másik, szülhet szenvedélyt és születhetik szenvedélytől, s ilyenkor a józan ésszel függésben nem lévén, annak kormánya alá nem tartozhatik. Azért kész azzal harcba szállani s ennek következésében vagy győz és elsüllyeszt, vagy legyőzetik ugyan, de maga után a feldult kebelben keserű nyomokat hágy.

A mi szerencsétlenünk még e vagyság bizonytalanságában lebegett. Egyfelől józan ész világa, másfelől setét kívánság küzdének, s valahányszor amaz diadalommal akart emelkedni, ez a lángoló szerelem leple alá bújt, éreztetvén, miképpen itt, és éppen e pillanatban, természet járása szerénti segéd nem találkozik. A szelíd, a szenvedő mérsékletű, következőleg kiáltó tettekre nem született ifjú ez éreztetésre könnyen megborzadt. Az imádott leányka jobbját minden órán más boldognak nyújtandja, s állhághatatlan mélység fogja őt örökre elválasztani. Erőszak, fortély, rendkívüli szolgálattétel, és egyéb, regénybe vagy vígjátékba illő véletlenségek helyt nem találhattak. E hideg, keserűen mindennapi valóságban nem vala csak egy gondolat is, mely szabadúlást ígérhessen, öngyőzedelemmel párosúlt lemondáson kívül.

Lemondás! E szónál az emberi nemzetség egyetemi történeteiben nehezebbet lelni alig fogtok. S kiről mondjon ő le? A leányról, ki lelkének egyetlen egy gondolata és szívének egyetlen egy érzelme, s annál inkább, mennél kevesebb a lehetőség: birtokához jutni? Hosszú tűnődés, bosszú, szünetlen foglalatoskodás a tárggyal, melyért lángjai legelőbb fellobbantak, egészen erőt vőnek rajta. Lassanként elveszté hatalmát lelke minden tehetségein; s a szerelem idegnyavalyaként uralkodék felette, mely fáj, mely gyötör, de távolítása akarattól nem függő.

A nap fáradalmai után mily édesen nyugoszik a két alvó! Erdőhegyi magába süllyedve, nem is ébren, nem is alva feküdt mellettek. A tűz lehamvada; hanyatlóban vala a hold; felül és alól a bércek hosszú során sötétellő árnyéktömegek óriási területekben vonulának el. Az ég pedig tiszta, felhőtlen kékjével nyájasan tekintett le, és csillagai fényét a sziklacsúcsok kopárján s a hegyek közt nyildokló mélységek felett rezegteté. Semmi mozdulat, semmi hang. Ilyen lehetett a világ a teremtés negyedik napján, mikor isten a csillagokat meggyújtá, s a föld, szárazával és tengerével, minden lakó nélkül, végetlen némaságban kerengett alattok.

Erdőhegyi felveté szemeit, s az eddig figyelembe nem vett nagyszerű jelenés által meglepetve, tekintetét körülvivé. Mely magány! mely elszigeteltség mindentől, mi odalenn a völgyben és síkon tengődő emberfaj rajaira emlékeztetne! De neki e helyezet az elválás gyötrő gondolatát hozá eszébe. Odalenn az emberek közt hagyá őt, ki nélkül életet nem képzelhete, s e percben úgy tetszett, mintha újolag fülébe csendültek volna a muzsika hangjai, melyeket ezelőtt két éjjel a kedves leány ablakai alatt hallott zengeni. Féltékenység gyötrelmei s a viszonlátás utáni epedés ostromló erővel rohanták meg; keble feszűlni kezdett, vére habzásba jött és úgy érzé magát, mint a svejci hegylakos nyavalyává nehezűlő honvággyal keblében.

Elhagyá fekvését, s nyugtalanúl fel s alá járkála; most az égre nézett s a hasadó hajnalt megpillantván, az alvók felett megállott: - Virrad, indúljunk!

Vitéz Knot Jakab egy percben talpon vala, s mielőtt Bede a rövid, de édes álomból egészen magához jött volna, kikutatá a tarisznyát, s a kelő nap aranysugárait nehány korty akovitával üdvezlé és poggyászát magára szedvén, megindúlt, hogy vándorait a tetőre vezesse.

- Nem! - mormogá most magában s megállott. - Nem, az a könyv oly jámborúl vala írva! Hm; talán csak nem jutok, szépapámként, sátán körmébe. - Ezzel lehajlott, s az estveli tarisznyával együtt elhajított kövekből nehányat magához vőn.

- Vitéz uram, vitéz uram, - mond Bede, - ez istenkísértés!

- Éj, - felel a vitéz, - ha pater Ezechiel - - - Százezer milliom! ifjú úr, hova?

Bede oda tekint, s íme Erdőhegyi lefelé, a visszavezető úton már elindúlt. - Pali, mit akarsz?

- Hazatérni - felele.

- Mit? - felkiált Jakab, - hiszen még öt óránk van felfelé menni, s onnan tizenöt öllel magasban felül leszünk a levegőn. Majd elmutogatom - - -

Bede ezalatt barátjára tekintett. Ennek arcát virasztás és aggódás rémítő vonásokkal boríták el, s lélek és test beteg volta látszott minden mozdultán. E látomány a jó ifjat elszörnyíté, intett a kalaúznak s a kicsiny társaság, kitűzött pályáját félbenszakasztván, aggódó csendben visszaindúla.

9

Áringer úr és Áringerné asszonyom - az érdemes pár egész becsülettel legyen említett - ünnepiesen öltözve ültek ott. Arcaik elégedett, de komoly színt öltének, s minden vonásaikból s magok tartásából nem ok nélkül gyaníthatjuk, hogy lelkeik fontos tárggyal telvék. Velök általellenben két tisztes úr foga helyet: öltözeteikről s azon figyelemből, melyet a háziak iránt mutatának, ítélve, minden bizonnyal a város elsőbbjei közé tartozók. A házi két öreg mellett a szép Nelli áll vala, lesütött szemekkel s bájosan elpiruló arcaival; közel hozzá pedig bizonyos ifjat lehete megpillantani, kinek tekintetéből lángoló öröm sugárzék ki. És ez ifjú ugyanazon Kraudi vala, kinek éji hangászatáról már egyszer szólottunk, s kiről jól tudjuk, hogy a kellemes leányka keze után óhajtozott, s hála aranyainak s Áringerné asszonyom kegyességének, nem éppen haszontalanúl.

Nehogy a dolgot unalomig hosszúra nyújtsuk, röviden elmondom.

Kraudi gondolá: a szép leány körül édelegni, együtt táncolgatni, éji hangászatokat adni s több efféle, magokban ugyan nem egészen kellemetlen dolgok, de nem is éppen oly fontosak, hogy kelleténél tovább folytassanak. A cél semmi nem egyéb, mint a szép gyermeket s a szép gyermek örökségét bírni, s erre szükséges a kérői s azt követő szertartásokon minél hamarább túl lenni, s a boldog jövendő álmait lehetséges gyorsasággal megtestesült valósággá általváltoztatni. Kraudinak jó tulajdonai közé tartozott a puszta gondolatnál nem maradni, hanem gondolat után akaratot s akarat következésében tettet hozni elő. Azért késedelem nélkül feljárá rokonait, s őket a kérői tisztes hivatal elfogadására felszólítá.

Szóval: a két kérő tisztöknek egész méltóságában megjelentek, s ifjú rokonok jeles tulajdonságait ékes nyelvvel előszámlálván, kikérék magoknak a szerencsét, hogy nemzetségöket ez istenes úton főbíró úr nagytekintetű családjával kapcsolatba hozhassák.

Ily ékesszólásnak, melyet csekély tollam utánozni nem képes, ki fogott volna ellentállhatni? Ha tudniillik valakinek tizenhét éves, szép leánykája van, s az, ki ennek kezére vágy, kifogás nélküli gazdag birtok ura. Áringerné asszonyom azért elhatározá, hogy imádott gyermekét anyai hű karjaiból kiereszti, s ezen határozatát illendőség kedvéért férje által ki is mondatá. S így történt, miképp éppen ez órában, melyről e szakasz elején beszéleni kezdettünk, a jegyváltás egész ünnepélyességgel meg is történt.

Azonban, nyájas olvasó közönség! (mert hogyan is gondolnátok, hogy én csak egy-két olvasónak írnék?) azonban, mondom, boldogokkal és örvendezőkkel együtt lenni, mulatságos ugyan; de a szenvedőkhez betekinteni, keresztyéni kötelesség. Azért a jegyváltók örömjelenetét elmellőzve, az általellenben álló házat fogjuk meglátogatni, ugyanazt tudniillik, melynek ablakából (ha még emlékezetben tartanátok) nehány nap előtt a mi hősünk, a szegény Erdőhegyi, oly szomorúan nézett ki.

És épp ő, a mi szánásra méltó barátunk, vala az, ki a szobában magányosan járkált fel s alá azalatt, míg a túlsó oldali házban a szép Nelli, boldog képzetek közt rengetve, a jegygyűrűt ifju mátkája kezéből elfogadá.

A magányos járkáló arcai hervadó színt váltottak, mint a végére hanyatlott ősz; szemei még égtek, de sötéten, ajkai körül keserű gúnyvonal fészkelte meg magát; pillanatai mintegy akaratlanúl most az általellenben nyíló ablakra, majd az asztalán heverő könyvre fordúlának.

- Hiú, bódító álmok! - így elmélkedék, - s miért adá a sors, hogy e lánggal keblemben a valók világában ily egyedűl maradjak? Nehány marok arany tehát, mi őtet elnyerheté! És az ember nektek nem ér semmit? szív szívet nem érdemel? El innen! És hová? és miért? Ó, gyötrő szenvedély, be kínos homályt öntél el körűlem!

Elhallgata, s székre veté magát; keze az asztalon fekvő könyvre ereszkedett. Lehajtott fővel üle darab ideig; majd felemelé azt, s szemei a könyven akadtak meg.

- És éppen oly nevetséges volna-e? Hát nincsenek-e a természetben ezer meg ezer jelenetek, fejthetetlen mély titkokra mutatók? Aztán amit oly számtalanok hihetőnek tartanak, ami felé keblemben oly forró vágyás ég - -! Bohó, miért kínzod magadat tébolyító képzetekkel?

- Kincstár a Karpáton! nyomorúlt agg rege! És mégis, mily könnyű volna boldog lenni, ha a titok kulcsához juthatnánk!

- Mit használna neked, nyomorúlt! Hiszen ő haszonleső szülők tanácsát követé, s te nem vagy neki semmi!

- Hah, de nem édes bosszú lenne-e, ha kinccsel ragyogva jelenhetnék meg a városban? És az aranyszomjúzók késő bánattal sóhajtoznának utánam?

- Bosszú! ó pokolkín; de miért nem tudhatok gyűlölni?

- Nem, lehetetlen, hogy az angyal haszonlesésben bűntárs legyen! Ha csuda történhetnék, és kincseim a sóvárgó anya szemeibe villannának, ó, igen, ő oly készen venné vissza leánya kezét s ajándékozná nekem, mily készen most megtagadá! Csuda? S éppen oly képtelenség e csudának történni?

- Fabricius! hiszen az tudós férfi neve! Fabricius G...ben! úgy mondá a vadász. - És ahol semmi más remény nincs, ki vesse meg az utolsó sejdítést?

E több ízben félbenszakasztott monológ végével az ifjú megnémúlt s nehány pillantatnyi tűnődés után fogá a könyvet s magához rejté; felállott, még nehányszor a szobát fel s alá sétálá, kalapot vőn, s az ajtón kiindúlt.

10

Kicsiny vala a helység, s szinte legvégül állott a parányi házacska, hol a játékszín most felnyílik. Ha az utcaajtón beléptél, pázsittal borított udvar vidámon terűlt el szemeid előtt, s keresztűl az udvaron szűk ösvény vezetett a házba, melynek két szobái közűl egyikben egyszerű, de csínosan tartott bútorok közt varróasztalánál dolgozott a kellemes leányka, oly szép szőke fürtjei pompájában, s kék szemei szelíd fényében oly bájoló, milyet a költő álmai legboldogabbikában magának képzelhet. Maga a ház s minden, mi benne és körűle találkozék, inkább szegénység, mint gazdagság jeleit láttatá; de a leányka öltözete mégis a pórnépénél több jóllétet mutatott; a szép gyermek arcvonalai, magatartása s az a csín, mely az egészen elömlött, hirdeték a belépőnek, hogy míveltebb osztályhoz tartozó család fedele alatt van.

A leányka arca nyíltságot mutata; bú vonásai nem látszottak rajta, de szelídség oly mértékben uralkodott, hogy a csendes, szerény kép nagyon vidám tekintetet nem vehete magára. Azonban epedő sem vala az ábrázat; részvét és gondosság fővonalai közé tartoztak. Így üle ott a szeretetre méltó teremtmény, s munkájába merűlve, lassú dalocskát zeng vala, midőn az ajtón kopogás hallaték. A varróné, úgy látszott, meg vala lepve, s mintegy félve mondá ki a *szabad* szavat; mire az ajtó megnyílt, s belépett a halvány, bús arcú ifju, kit már jól ismerünk, a mi Erdőhegyink.

Első tekintetre megismertétek volna, hogy leány és legény egymás előtt váratlanok valának. A szobácska bájos lakónéja zavarba látszott jőni: de csakhamar csendesedni kezdett; mert az ismeretlen kedves külsőt hozott magával, s arca bánat és betegség jeleivel teljesen is azon tisztelethez hasonlító kíméletes udvariságot bizonyítá, mellyel mívelt lelkű férfiak a másik nem iránt szoktak viseltetni. S ha mindent el kell mondani, ez a bánat és betegségi jelek által

ellankasztott arc folyvást megtartá fővonalát, mely epedő szépségben álla, és ez a leánykára már a legelső pillantáskor sem maradt hatás nélkül. Mert hiszen minden arra mutatott, hogy itt vigasztalás és enyhítés szükséges; mire teremté pedig isten a bájoló gyermeket inkább, mint arra, hogy vigasztaljon és enyhítsen?

Erdőhegyinek is voltak szemei, jól látta a leányt, sőt jól látta annak szépvoltát is: de az ő szíve nem szemeivel többé, hanem képzeletével állott érintésben. Meghajtá magát; majd körülnézé a szobát, valakit keresve, végre megszólalt s Fabricius úr után tudakolódott.

- Atyám, - felele a leány, - nincs itthon.

Erdőhegyi e nyilatkozást fájdalommal láttaték venni; a leány észrevevé ezt s folytatá: - ő napjainak legnagyobb részét a hegyek közt tölti, de megjövend talán nemsokára. Alkonyodik, s ma reggel nem úgy hagya el, mint ki napokig vissza nem térend.

Ifjúnk habozott: elmenjen-e, később ismét visszajövendő? vagy itt a nyájas hölgy mellett megvárja a férfiút, kit keres? Fabricius úr leánykája maga sem volt magával tisztában: elmenni-e illőbb a kellemes legénynek? vagy megmaradhat-e különös botránkozás nélkül, a ház urát helyben bevárni? E kétségeknek, mint számtalan esetben, a történet minden további fejtörés nélkül vete véget, midőn Fabricius úr a maga kopott, fekete ruhájában egyszerre megérkezett, s az ajtót benyitá.

Öreg vala a férfiú, szálas és sovány; de termetének egyenes volta s mozdulatainak élénksége még jó karban levő erőt bizonyítának. Az arc uralkodó bélyegét nyugalom tevé; tekintete a figyelmes vizsgálóé vala; ha ránéztél, az egész képen semmi gyanús nem mutatkozék; hidegséget vehettél ugyan észre, de nem minden jelei nélkül a könnyen ébredhető részvétnek.

Belépett s nyúgalmas tekintetén sajátságosan fejezé ki magát a meglepetés, midőn leányát az ismeretlennel együtt találá. Azonban mielőtt további észrevételt tehetett vagy szóra jöhetett volna, a szelíd gyermek már karjaiba röpült s félpirúlva mondá el, hogy az idegen úr néhány perccel előbb érkezék.

- Szavam van uraságodhoz (közbe szóla Erdőhegyi, ki a megérkezőtt szokatlan figyelemmel nézé keresztűl) s nehány pillanatnyi magányos beszédért könyörgök.

A háziúr egyszerű szívességgel karonfogá vendégét s egy keskeny pitvaron által más szobába vezeté, melynek falai mellett polcok nyúltak fel, s a polcokon egyfelől ócska fedelű könyvek, másfelől pedig ásványdarabok s nagy rakás kiszárított növény fekvének. Ezeken kívül fenyőasztal s két faszék valának az egész bútorozás, s a székek egyikét gazdánk az ifjúnak ajánlá, maga pedig a másikon foga helyet, s várni látszott: e véletlen látogatás következménye mi leend?

Jól tudom, ti is állottatok valaha s bizonyosan nem egyszer éltetekben óhajtásaitok megválasztó pontján, azon ponton tudnillik, midőn az ember sokáig táplált kívánataival azon percre jut, melyben azok vagy teljesedésbe mennek, vagy semmiségökben maradnak. Ami feszűlést kebleitekben, ami keresztűlnyilalást szíveiteken, habzást és küzdést, hűlést és hevűlést ereitek egész folyamában olyankor éreztetek, mindazt éppen úgy érezte most Erdőhegyi, ellenben ülve a férfival, kinek a pórnép oly csudaerőket tulajdonított, milyenekben ő nem hitt, de hinni igen kész vala, milyenekben ő nem hitt, de forrón kívánta, hogy hihessen, milyenekben ő nem hitt, és mégis úgy volt elkészűlve, hogy élte egész boldogságát azoknak igaz vagy nem igaz voltoktól függesztette fel.

- Uram, - így kezde szólani, - én uraságodnak bizonyos elvesztett jószágát hozom meg, melynek veszteségét talán nem örömest viseli. - Ezzel zsebéből a hegyek közt talált könyvet kivevé s tulajdonosának odanyújtá. Fabricius elfogadá a könyvet, s nem változó arcvonásokkal keresztülforgatá, mintha benne valamit keresne. Ekkor mosolygásra voná ajkait s a könyvet

asztalára tevé: - Köszönet, - úgymond, - ifjú úr! becsesb része ugyan elmaradt, de az könnyen pótolható.

- S mi vala az? - kérdé a vendég megütközve.

- A növények, miket a bérceken szedve, belé rakék. Azonban van még ott több példány is, s az öreg Fabricius lábai még mászhatnak.

- És e könyv?

- E könyv, ifjú úr, másolata azon bohó regének, mely pórnépünk közt a karpáti kincsek felől több nyelven kereng. Fiatal koromban irám azt le, s most fűvészeti vándorlásaimban növényeket rakok belé, melyeket kiszárítás végett szedegetek.

Erdőhegyi halvány arca még sápadtabb lőn, s ajakai reszkettek.

- Az úr beteg? - szólt a házigazda részvevőleg.

Az ifjú megerőlteté magát, szólani akart és sápadtságát pirúlat váltá fel; végre megnyiltak ajkai: - Bohó rege! - rebegé, s ismét elnémúlt.

Fabricius most figyelmesben kezdé vendégét vizsgálni; majd arcaira, majd öltözetére tekintett, végre kevéssé vontatva s az ifjúra szegzett mély tekintettel felszólalt: - Mit? és az ifjú úr egyike lenne azon hiszelékenyeknek, kik a nevetséges hagyományt saját kíneszközökké fordíták? Nem! hiszen egész külsője miveltebb belsőre mutat, mintsem ezt oly könnyen feltehetném.

Erdőhegyi felelni akart, de nem tudott; arcvonalai s minden rajta az éleslátású öreg gyanúját igazolák. Ez előtt azonban megfoghatatlan volt, mint történhetett, hogy a láthatólag magasb nevelésű ifjat e nevetséges babona elfoglalhatta? Úgy tetszett, az ifjú lelke beteg; de óhajtá reménylhetni: bár ne gyógyúlat lehetsége nélkül! Szánakozva nyúlt annak kezéhez és lépcsőnként fejlődő részvéttel így szólítá meg: - Ifjú barátom! az úr idegein szokatlan rázódás futkos keresztül. Sokan jövének éltem napjaiban már hozzám azon reménnyel, hogy az álmodott kincs kulcsait kezeikbe adandom. A pórnép nem tudja, nem képzeli, hogy vagynak emberek, kik a hegyekben kődarabokat s növényeket keresve fáradoznak; mert hogyan köthet az becset oly dolgokhoz, miket lábaival tudatlanúl tapod naponként? A sokaság így okoskodik: az öreg Fabricius oly fáradalommal mássza a sziklákat; leszáll a mélységekbe s a tarisznyakő terhét hazafelé görnyedve hurcolja; tenné-e azt, ha tarisznyájában nem a titkos kincseket takarítaná el? Hogy a kincshordó a maga öreg napjait szegényűl éli, hogy kődarabokat tudomány végett gyűjtöget s fáradságos gyüjteményeit nagyvárosokban lakó gazdag kedvelőknek nyomorúlt árért eladogatni kénytelen: ezt ők tudni nem akarják. De az úr nem pórnépi ember, s honnan, az istenért, e süllyesztő babona, mely fiatal lelkét és testét már-már elmerítni készűl?

Hősünk keblét szégyen és kétség kínos érzelmei szaggatták. Ott űle a tisztes öreg szemei előtt, mint bánkódó bűnös a gyóntató atya jelenlétében, az istennek szentelt falak közt. Kimagyarázhatatlan az, mi most belsőjében küzd vala. Valót mondott az öreg? Ki fogna abban józan ésszel kételkedni? De ó, ha csak a titok tudásától kiván visszarettenteni! Ha ő tehetné azt, mit a nép hiedelme neki tulajdonít! Hiszen ember, s lehetetlen, hogy kínaimon ne szánakozzék! Ezek valának gondolatai, melyeknek teljességétől erőszakosan ragadtatva ömledezni kezdett, és szíve egész állapotját, szenvedéseit, reményeit, kétségét, szóval: boldogtalan szerelmét s annak minden következményeit a legfőbb pontra hágott szenvedelem égető ékesszólásával adá elő. Fabricius mély figyelemmel hallgatá és megborzadt: majd szánakozásra lágyult s ezt mondá: - Ifju, sok évvel ezelőtt egy szerencsétlent ismertem, kinek gyötrelmei a tieidhez hasonlók valának. Ha története süllyedt lelkednek orvosságúl szolgálhatna: íme halljad, elbeszélem. Vedd példáját tűkör gyanánt s lelked minden erejéből igyekezzél haszonra fordítni.

11

- Ifjuságom első hajnalát éltem, ismereteim szűkek valának, élénkségem több, mint középszerű. Örömest futkostam a hegyek közt, melyeknek lakójává születtem, s jólesett, ha sziklákat mászhattam meg, üregekbe lebocsátkozhattam, veszélyben forgás sem borzasztott vissza, mivel az a test és lélek erejét mozgalomba hozta.

- Ezidőben környékünkbe bizonyos porosz kézműves érkezék, kevés évvel idősb magamnál, s asztalosaink egyikénél legénynek szegődék. Szorgalmas, jámbor ifju, s kiből valaha szerencsés mester válhatott volna, ha lelke szenvedelmek tanyájává ne változzék.

- Mestere leánya szép vala, keze után sokan vágytanak. Maga a mester vagyonos s egyszersmind pénzszomjúzó szokatlan mértékben. E tulajdonához járult, hogy vakhiedelemmel hitte mindazon meséket, miket a köznép körében babona termeszt és terjeszt; s e mesék közűl legbuzgóbban függött a karpáti titkos kincsekről szólón. S ki ütközzék meg benne? Ő gondos nevelést soha sem kapott, a mese pedig emlékezetet haladó idők óta az egész vidéken legnagyobb terjedtségben uralkodott, s elejétől fogva számtalan külföldiek is tettek sikeretlen utazásokat hegyeinkbe, a képtelen, de az emberi szív gyengéihez mégis oly csalóka hangon szóló képzeménytől kecsegtetve. Az asztalos tehát a nevezett kincsekben rendülhetetlen hittel hitt, s kincsszomjától elbódítva, erősen feltette magában, senkinek sem adni leányát, csak olyannak, ki hegyeink aranykamrájához a kulcsot felleli.

- A rege egyik pontja ez: átok alatt vagynak a kincsek, s az őrző lelkek belföldi lakos birtokába ereszteni soha sem fogják. Jónás mester azért örömmel fogadá a külhoni csínos legényt műhelyébe s még nagyobb örömmel vevé észre, hogy ez leánya iránt gerjedelmet kapott. Várá a pillantást, melyben nyilatkozzék, s midőn megtörtént, tagadó választ nem adott, de az ifjút a kincs felkeresésére útasítá.

- Szegény Hans! ő szerelmes is volt, babonás is; segédűl vett engem, élénk gyermeket, leíratá velem a kincstárról szerte keringő kéziratot, íme éppen ezt, melyet uraságod által visszanyerék, s melyet szegénynek kora halála után emlékül megtartottam, s kért: kísérném őt vándorlásaiban a bércek közt. Nekem tetszett a tréfa, mely neki mély komolysággal ült szívén, s napokat, heteket tölténk a sziklák közt. Ő egész téli keresményét nyári bódorgásaira vesztegeté, s midőn az utolsó meleg nap leszállott, s a hegységet ismét mély hó borítá, fáradatlan dolgozott újolag, kielégítetlen két szenvedélyét táplálva keblében, mert a mester leányát és pénzét egyforma szigorúsággal őrizte.

- Megint eljött a nyár, s a munka helyét megint arany utáni vándorlás foglalá el. Mindegyik sikertelen merény dühösebb kívánsággal ragadá újabbra, s mindennek vége csak az lőn: ő az örök kincskeresés mellett szegény marada; Jónás mester pedig betegség miatt meghalván, rokonai a birtokban maradt leányt bizonyos nem kevesebb vagyonnal biró ifjúnak nőül adni készülének. Ez a szegény Hansra nézve rémítő csapás vala. Tanúja valék gyötrelmeinek, tanúja valék, mely süllyedésre szállhat a lélek, ha a józan ész vezérletétől megfosztatik.

Fabricius nehány percig megszűnt, szempillái szemlátomást megnedvesűltek, ajkain lassú sóhajtás lebbent el.

- Tisztán van emlékezetemben, mint állott egy reggel arca összedúlt vonásaival előttem, gyötrelmes éjet kivirasztva. Ekkor határozá el magát a legveszélyesebb merényt megtenni. A szerencsétlen! ez vala neki a legutolsó. Borzadva tekinték reá, midőn hívó szavára álmomból felébredék. Különben bánatos, szelíd arcán kétségbeesés nyomá ki magát; akaratom ellen ugrottam fel s elfogódott mellel követém.

- M...i határon, a tó fölött bal felé emelkedik az irtózatos sziklacsúcs, mely a sárkányról neveztetik. Tetején kiálló, roppant kődarabok feküsznek, melyek meredek fekvéseikben szél

vagy csupa nehézkedés miatt leszakadnak és sebes rohanással gördűlvén lefelé, többeket, s ismét többeket ragadnak magokkal. E szakadás, rohanás és együttragadás egymást éri s iszonyító morajt gerjeszt köröskörűl, melynek hangját messzebbről dühösen omló szirtpatakénak, közelebbről csattanó villámot követő dörgésnek gondolnád. E jelenet sokkal több rémítéssel hat a lélekre, mintsem a pórnép azt természeti okokból magyarázni elégnek vélhetné. Úgy mondják: lelkek tanyáznak ott fenn s az életrettentő szirtrohanással a titkos kincstár keresőit tartóztatják vissza; e kincstár pedig a sziklacsúcs egyik hasadékában fekszik, mely a déli oldalon látható. Sok egyéb drágaság van más helyeken is: itt az aranyforrás, amott a gyémántüreg s több efféle; de ami a sárkánycsúcs hasadékában rejtezik, felülmúl mindent, mit a legtékozlóbb képzelet valaha kigondolt.

- Igy hiszik embereink, s szegény vándortársam is így hivé. Azonban a ki nem kerülhető életveszély ezideig e halálos merénytől visszatartóztatá. Most lelke összetépett állapotában nem láta többé semmi rettegni valót; nyerni akart, vagy elveszni, s mi minden további gondolkodás nélkül kiindúltunk.

- Ott valánk a borzasztó csúcs közelében. Nem tudnám, mi tölthetett el nagyobb irtózattal: a természeti lélekrázó jelenet-e? vagy az ember, ki mellettem a végső elszánás leírhatatlan hatású perceiben magába süllyedten áll vala? Feszűlő kebellel, egy helyre meredt tekintettel, uralkodó eszméjén kívül minden más gondolatnak és érzésnek meghalva, nézé a titokteljes hasadékot, mely előtt felülről a mélység felé zúzással fenyegető szirtdarabok zápor gyanánt hullának. Fojtó csendben voltunk mindketten; nehány pillanat múlva rémletesen felsikolt: most, most! S valóban a kőzápor egyszerre megszűnék; ő vad tűzzel sietett a hasadék felé, de alig ért annak széléhez, midőn a szél hatalommal támadt fel, s egy lerepedő kőtömeg a szikla száz meg száz darabjait rohanásba ragadja és a szerencsétlen beszaggatott fejjel s összeroncsolt karral ugrik vissza s lábaimnál összeroggyan.

- Ifjú barátom, miért mondjam tovább? Ő meghala, s most ott nyugszik felébe dombolt kőhalom alatt, a végmerény szomorú helyétől nem messze. Elmenjünk-e, hogy megmutassam a szenvedély és vak hiedelem miatt elsűllyedettnek emlékét? Fiatalember, ha az ő sírjánál sem gyógyulsz meg, úgy isten legyen irgalmas lelkednek!

Az öreg elhallgatott, beszédét mély hallgatás követé. Már egészen be volt alkonyodva, az együttülők egymás arcvonásait többé ki nem veheték, s azért, midőn az ajtó megnyílt, s a ház leánya égő gyertyával belépett és a gyertyafény Erdőhegyi arcát felvilágítá, gazda és leánya megdöbbentek, látván, miképp az ifjú vendég egészen elalélva, magánkívüli állapotban űl, fél testével az asztalra hanyatlottan. Fabricius közelebbről megvizsgálá és félelmesen kitört láz jeleneteit ismerte meg. - Linka - monda leányához - ágyat készíts e szerencsétlennek. - A szép gyermek pedig szánakozó arccal és kész kezekkel dologhoz látott, s nehány perc mulva az ágyban fekvő előtt ülve, gondos szemekkel vigyázott reája.

Valljátok meg: a nyavalya minden kínjai közt is nem irigylésre méltó sors-e, ha valaki az ifjúkornak (mint Himfy mondja) virágéveiben szép kezek által vetett párnákon feküszik, s szemek, mint az ég legtisztább azúrja, virrasztanak felette és ajka minden mozdulatát lesegetik és hullámzó kebelből a rózsaajkak felé gyenge sohajtat tolakodik, valahányszor a fekvőt fájdalmai nyögésre kényszerítik? Valóban nem mindennapi részvét vala az, mellyel a kellemes Linka a szenvedő ifjút ápolá. Annyi nyugtalanság, annyi szakadatlan figyelem, annyi önmegtagadás, nem, az nem telhetik ki mástól istennek azon angyalán kívül, kit szerető hölgynek neveznek! De a mi szerencsétlenünkre mindez hijában volt. Vad képzetek közt hánykódva, nem tudá: hol van? nem tudá: mi történt vele? Nem vette észre, ha a leggyengébb kéz forró homlokához ért, nem látta, ha a gyönyörű leány szemeiben remegő könny ragyogott miatta, és nem sejdítette a boldogságot, mely ily ápolónak karjai közt emberre várhat, ha tudnillik, embernek elég tiszta keble van, ily boldogságot elfogadni.

Veszélyes éj mene keresztűl, s még veszélyesb reggel virradt fel. Fabricius, ki az orvosi tudományban idegen nem vala, szereket kevert együvé, de homloka ráncba vonult, valahányszor a beteget tekinté. A szép leányka pedig szorongó kebellel lesegeté most betegét, majd atyja jósló arcvonásait, s ah, egyikből, mint másikból, a vigasztalás oly kétséges vala! Szánnotok kellett volna a bájoló gyermeket azzal a csendes, kifakadni nem tudó fájdalommal, mert szívében, mint arcain, a legparányibb vonás is tisztán asszonyi vala; mélyen, de szelíden érzé még a gyötrelmet is, és a szenvedés megrohanó ostromaiban is kétség és riadás helyett lelke oly kész vala a megadás bús ugyan, de szép nyúgalmában felemelkedni. Azonban miért rajzolgatom őt? Ti elhiszitek, ha mondom: az ártatlan, nemes szív első érzelmei szentek, s hozzájok szerénytelenűl közelíteni tilalmas.

12

Kézsmárkon heti vásár vala, s utcáin a nép tolongott egymáson keresztűl. Bizonyos ifjú gyorsan ment a házak alatt végig; tekintetei gondot árultak el, de amely ez arcon nem éppen megszokottnak látszaték.

Ide s tova nézett mentében, nyilván, mintha valakivel találkozni óhajtana és nemsokára egy szalmakalapos, feszes tartású férfit láta meg s lépteit feléje fordítá.

- Vitéz Knot Jakab! - monda az ifjú - egész órája, hogy kendet keresem.

- Engedelemmel, ifjú úr - felelt a vitéz - én már valék szállásán s tudósítást hagyék ott a beteg úrfiról.

- Éppen azért; kend tehát látta őt?

- Minden bizonnyal, ifjú úr! Jakob Knot nem mond egyebet szoros igazságnál. A G...be vivő úton találkozám vele, de lóháton ült, s gyorsabban nyargalt el, mint vele szólhaték vala.

- G... be? - kérdé az ifjú.

- Igen, igen. Minden bizonnyal azon átkozott vénhez, ki a tarisznyájába szedett aranydarabokat az enyémben valóságos kővé változtatá.

- Fabricius! úgy van, az a boldogtalan szenvedély! - tünődék az ifjú magában, félig hallatólag.

- Az, igen, az a garboncás; hogy a milliom! A bércen felejtett aranydarabjaiból nehányat elhoztam. Egy kis segítség, gondolám nem árt; a havasi kecskéért mászkálni nem könnyű, s ha az ember megvénűl - - -! A sátán! Ötvöshöz vittem a darabokat, s gondolja meg ifjú úr, tiszta, becstelen kő vált belőle!

- Itt van borravaló, Jakab; keressen nekem szekeret G... felé.

Hogy rövid legyek: egy pár óra alatt a szekér előállott s Bede (mert tudni fogjátok, hogy az ifjú, kiről itt szó van, nem is lehetett más) felűle s beteg barátját feltalálni megindúlt. Sebesen hajtott a tót; porfelleg kíséré az útazót, ki egészen elkomolyodva, gondolatoknak ereszté magát, s a mellette ülő vitéz anekdotjaiból egy hangot sem értett. A vitéz látá végre, hogy egyedűl magának beszél, s félduzzogva némúla meg, és ez állapotában fejét leeresztvén, elszenderedett. Így folyt az út halotti csendben egész a helységig, mely a rövid, de aggódással járt útazás célja volt.

Bede látta a szenvedő ifjút és sírt, mert reménység életéhez nem vala. Szűnni nem akaró képzelgések közt tébolyogva beszéllett; arca minden vonásai szánásra méltólag elváltoztak; belsőjén emésztő láng gyúlongott keresztűl. Linka és az öreg Fabricius és az újolag érkezett Bede egybeolvadó részvéttel állottak felette. Ő azt nem tudá, s barátjának az a nyomorúlt

vigasztalás sem jutott, hogy végbúcsúját hallhassa s messze, örökre elhagyott atyjához az utolsó istenhozzádot tőle elfogadja.

Engedjétek meg bevégeznem. Kevés nap múlva Bede búsan és egyedűl vált meg a karpátaljai földtől, hazatérendő. Áringer Nelli, a boldog vőlegény karján, menyasszony-koszorúval fejében, lépett oltárhoz; a bájos Linka pedig hasadó hajnalkor felkele s válogatva szedett virágokból fűzért akasztott a gyászfára, mely a G...i sírkert dombjai közűl a legújabbikat jelelé.

Készült 1833 körül, megj. 1838.

A VADÁSZLAK

1

Azidőben, midőn az ifjú Andaházi élt, ez ország emberei közt nem volt oly sok ábrándozó és érzelgős, mint ma. Az emberek ugyan - még gyermekkoromban hallottam ezt - mindenha és mindenütt csontbul és húsból alkotvák; következőleg, több vagy kevesb különséggel, ugyanazon indulatok és szenvedelmek rabjai; de lehet-e tagadni, hogy bizonyos korban, bizonyos indulat és szenvedelem, valamint vélemény és ruha, nagyobb kiterjedéssel uralkodik, mint egyébkor?

Ha valaki, mikint Andaházi és egykorúi, az iskolában Ovid mellett nő fel; s iskolán kivül, szépliteraturai olvasása a két Gyöngyösi verseibül, tudományos könyvtára pedig Verbőczibül és Husztiból áll: bizony mesterkélt ábrándozás és érzelgés nehezen fog benne támadni; s ha csakugyan ábrándozik és érzeleg, az anyagnak nem kis mértékben kell szíve fenekén eredetileg találtatnia.

Andaházi természettül nem vala vidám; de komolysága melegséggel párosult; s így érzelmei, gondolatai és tettei a mindennapi hideg emberekéitül gyakran különböztek. Társai rossz mulatónak tarták őt; mert nálok részvevő keblet nem találván, örömest vonult magányba, s ki nem tudja, hogy magányosság, melegkeblű embernél, a képzelődést és érzékenykedést elősegíti? Némi parányi történet - e jelen elbeszélés tárgya - sokat tőn a dologhoz.

2

Tudnotok kell: miképpen hősünk, atyja kivánságára ügyészi pályára készült; s Pesten a kúria termeibe járogatott.

Dunaparton akkor egy csudálatos épület áll vala, mit az ember mindennek inkább gondolhatott, mint annak, ami volt; s ez épületben a német Thália üté föl sátorát. Az ember, mig ifjú, sokat tesz, mit apjától sohasem látott; azért Andaházinak kedve jött egyszer életében színészi mutatványt is láthatni. Ott űle tehát; s amint pillantásai a félsetét veremben ide s tova keringenek, ime egy pár közelget, s nézőnk mellett hallgatva helyet foglal. Idős férfi volt az egyik, a másik pedig fiatal, szép leány; és - mint egyszerre kitalálhatjátok - ez utóbbik nyeré meg az ifjú úr egész figyelmét.

Föllebbent a kárpit; a sokaság szemeit a szín felé fordítá. Kettő volt, kik az előadásra ügyelni teljességgel nem látszottak: Andaházi és szomszédnéja. Amaz lélekelmerüléssel vizsgálta emezt; de ez, fájdalom! őt észre nem látszott venni; arcvonásain várakozási nyugtalanság

uralkodott; s tekintetei a sokaságot, valakit keresve, futkosták be. Az észre nem vett szomszéd mindezt jól látá, mert bizonyos esetben az emberfaj szemei igen élesek; és nem lehetne megmondani: ekkor viselt-e keblében nagyobb zajt, vagy akkor, midőn a lány arcvonásai egyszerre más helyzetet váltának, s szemei bizonyos helyre szögezve nyúgodtak meg? Ki az, ki ilyenkor nem érzett volna vágyat, felkeresni a pontot, hol oly hódító tekintet nyugvásra lelt? Ezt érzett a mi emberünk is.

A parterre nem sűrün volt megrakva; s a kevesek közt hamar szembetünt egy, a bejövetel felül éppen akkor előrelépett nyúlánktermetű férfiú, ki a hangászkar háta mögett, a színnek féloldalt fordulva, megállott. Homlokán gond ült; szemei lángoltak; arca nem kellem nélkül, de ajkai körül bizonyos keserű vonás vala észrevehető. Közte s a leány közt szembeszéd látszott szövődni.

Andaházi kedvetlenné lőn. Félboszúsan tekintett körül, s ime, egyetlen egy fejecske sem mutatkozott, melyet ezen minden környülmények szerint már elfoglalthoz távolrul is tudott volna hasonlitani. És nem szerencsétlenség-e, ha valaki az egyetlenegyet fölleli, de azon bizonyossággal, hogy azt bírni nem fogja? Mit tegyen? Szemet hunyni ily szomszédságban óriási erőt kiván. Szemnyitva pedig tantaluszi szomjat szenvedni, az mégis embertelen gyötrelem. Az ifjú legokosabban választa: fölkele, s ment.

Az egész román ezúttal eddig volt. Andaházi a leánykát többé nem látta; s bár emlékezetéből sokáig ki nem vetheté, bár magányába inkább-inkább vonúlva, magát édeskeserű álmodozásba merítgeté: egyszer csak ébredni kellett; s ki nem tudja, hogy az ember, hetek és hónapok múlva, a halálon kívül, minden más álomból föl szokott ébredni?

3

Képzeljetek szép síkságot, a síkság fölött halmokat, s túl azokon magas hegyeket. Hegyekbül a halmok mellett patak ömlött ki a síkságra; s e patak hosszában épült a falucska, hova most a történet játékszíne általtétetik. Országút nem vala közel, azért a félrefekvő hely közbirtokosai közül eddig egy sem választa itt lakást; de az ifjú Andaházinak tetszett a vidék, s mihelyt Pestről, mint hites ügyész, hazaérkezett, s a főispán által tiszti alügyésszé kineveztetett, atyja engedelmével új gazdaságát ideplántálá.

Középen kémény, jobb felül két egybenyíló szobácska, bal felül még egy szoba és kamara, az egész fatornáccal övezve: ilyen vala a ház, melyet az öreg urak, őseiktől vett építési rend szerint, saját erdejökbül, molnárjok által, költség nélkül összevágattak. Általellenben cselédház és hosszú ól nyúlt el, háta mögött tágas akollal, mindezeket nagy kiterjedésű szilvás ölelte körül, s ennek elején állott a csűr, a többi épületekkel ugyanazon művésztől alkotva. Meg kell vallani: e leírás senkiben sem fogja valami tündérlak képzeletét fölébreszteni; de nem is e leírt ragyogványok tevék a falucskát kedvessé. A faluvégen fölemelkedő, szőlővel gazdag halmok, s túl azokon az erdővel borított bérc valának tulajdonképpen mik a szemet magokra vonták.

Hősünk e napokban érkezett meg, s idejét, a parányi lak elrendezésén kívül, földeinek és szőlőjének megtekintésével töltötte. Most az erdő jött sorba. A béresgazda s egy régi jobbágy, egyszermind kerülő, kísérék urokat gazdai vándorlásában. Vállaikon egy-egy puska lógott, nyomukban egy vizsla járt.

Meleg volt a nap; a bérc meredek; tikkadást okozott a fáradságos út. Fölülről tekergőzött egy ösvény lefelé, s a hegyoldalban kiálló csúcshoz vezetett, mely százados cser által árnyékoztaték be. Úrfink ennek hűsébe vetette magát. „Mi szívemelő tekintet!” gondolá magában - mert szavakkal kissé fösvény volt - amint fekvésébül széjjelpillantott, s szemei bércen és

síkon váltva nyugodtanak. A csúcs alatt, hol hevert, keskeny völgy nyúla el, rajta zúgott végig a faluhoz siető folyam. Ide nézett le, s a vízmentén lefelé, a völgynyilásnál, mindjárt a hegy tövéhez ereszkedett erdő alatt, magányos, de vonzó helyzetben láta egy házacskát, távol a helységtől, néhány gyümölcsfákkal körülvéve.

A falu több évek előtt tiszta birtok volt; s az egyedüli birtokos idejében az említett házacskát uradalmi vadász lakta. Nem mintha az erdő szabályozás alatt lett volna; hanem, hogy legyen, ki makkoláskor, a váltóra fogadott sertés számára fölvigyázzon, s az urasági konyha kedvéért olykor-olykor egy-két vadat ledurrantson. Később az örökösek a birtokot megosztáák; s minthogy, okoskodásuk szerint, az erdőt vadász, erdősz, vagy isten tudja mi minden nélkül is könnyü tűzre hordani: a költségbe kerülő hivatal szükségtelennek nyilváníttatott, s a lak osztály alá jutván, mostani birtokosa által évenkinti bérért szokott kiadatni.

- Ki lakik amaz erdőszéli házban? - megszólalt végre Andaházi.

- Amott a vadászházban? - így felelt a gazda, - Jaj, tens úrfi, ki tudná azt?

- Valami jött-mentek - fejezé be a kerülő.

Az úrfi továbbtudakozásra nem mutatott kedvet; kipihent és kíséretével a völgynek vevé útját.

4

Néhány hónappal előbb bizonyos idegen tévedt a vidékre. Ki volt s mit akart? azt a falusiaknak el nem mondá, s ezek, minden újságkívánásuk mellett is, fejeiket nem nagyon törték miatta. A dolog veleje csak ez: az idegen csakhamar eltűnt, de eltűnte után a vadászház akkori lakója kiköltözött, s helyét az idegennel jött s itt maradt cseléd foglalta el. Idős vala, komor és magánykodó, ki a faluba sohasem jött, a lakosok nyelvét rosszul beszélte, néha-néha a három órányi távolságban fekvő kis városig ment, s a postánál levél után tudakolódott.

Az idő eljárt: s bizonyos nap óta az erdőre járogató lakosok a komor vén emberen kívül két leányt vagy asszonyt - mit tudták ők? - vettek észre. Egyik néhány évvel idősbnek látszék, másik fiatal és szép vala, s amaz ennek szolgálatára látszott rendelve. A szépet előbb ritkán lehete künn látni; majd egész hetekig nem vala látható, s csak a közelebbi napokban kezdett ismét mutatkozni. Az egész háznép mindenektől elszigetelve élt.

Ki az, kinek újságvágyát ennyi rejtély ne ingerlené? A mi falunk asszonyai éppen olyan alkalmatosak valának hírt szomjúzni s terjegetni és titkot találgatni, mint akármely kis és nagyvárosi asszonyok. Vizsgálódtak tehát, tudakolódtak s találgattak.

Egyik a bércen keresztülvivő ösvényen jött haza a városbul, s alkonyodatkor a vadászház kertecskéjében látta a fiatal ismeretlent és nyakán oly szép kendő, arca pedig oly halvány volt!

Másiknak fia az elveszett tinó után az erdőnek indult és már nagy éjjel volt, hogy a vadászház mellett elment, s ott mégis világ égett; aztán valami sírást is hallott.

Harmadik is hallott az éjjeli világról, de az csak a pitvarajtó fölötti kis ablakon látszik, a többi ablak, mind a két szobában, fatáblákkal van bezárva.

- Nem jófélék! - monda a negyedik.

- Igen bizony! - közbeszólt az ötödik. - Hiszen a ménes-pásztor látta, hogy a mult héten, éjjelenkint, valami lóhátas ember ment hozzájok.

- Sírást mondott kend az előbb? - ezt kérdé a hatodik.

- No, no, gyermeksírást! - magyarázá a hetedik.

- De miért rejtegetőznek? - tünődék a nyolcadik.

Felszólalt a kilencedik: „meglássa ketek, titok van a dologban!” És ebben mindnyájan megállapodtak.

5

Alkonyatra hanyatlott a nap; Andaházi és kísérete a völgy hosszán a falu felé haladt.

- Téns úrfi! amoda a patakkanyarúlaton, a sásasban vadkacsa van. - Igy bontá meg a csendet a kerülő.

Az intés használt; az egész társaság a sásasnak vevé útját, a puskák kézben valának. A part fölött, a vadászházi kertecske végében domb emelkedék; s a dombon magányosan ült valaki, az emberek azon osztályából, melyet vers- és románíróink szépnemnek, a falu lakói pedig fehérnépnek hívnak. Körűle zöld gyep és virágok, lábainál a sásason keresztül csörgő víz, fölötte a magányos lak, s mindezek az éppen lemenő nap sugaraitól bájvilágítással elöntve: úgy üle ott, mint márványbul gyönyörűen dolgozott Niobe, mit a gazdag birtokos kertje legszebb részében tétetett le. Mert szép vala az ülő és halavány arcvonásain mély, de szelíd fájdalom borult el. Darab ideig mozdulatlan maradt, majd kezére tekintett s ujjáról gyűrüt vona le, s annak vagy szemléletével, vagy talán törlöngetésével foglalatoskodék, de a közelgő kacsavadászokat észrevenni nem látszott.

- Amott van! - suttogá a gazda. Ő tudniillik a vízben úszó kacsát értette. A kerülő nekikészíté magát, a vizsla előre nyújtá fejét, Andaházinak pedig szemei és gondolatai a domb fölötti szépen merengnek vala. Most a kacsa fölreppen, a puska dördűl, a szegény madár éppen az ülő leány mellett zuhan le, s a vizsla mohón ugrik reá. Szépünk andalgásibul véletlenül fölveretve, összeretten, fölkél s egy kissé, hirtelen lépvén előre, megtántorodik; Andaházi látja, szélgyorsasággal ott terem és azon pillanatban a játékszíni emlékezetes szomszédné karjai között fekszik.

6

Ég és föld előtt tudva lehet, hogy én az ily dolgokban nagy ismerettel nem birok: mégis azt hiszem, kell valami különbségnek lenni, ha a leány készakarva dől a legény karjába, vagy ha egyébkint is esőfélben levén, csak azért hanyatlik oda, mert a kart a földnél közelebb érte. Az elsőbb esetben legalább nem fejtené ki magát oly gyorsan, mint most az ismeretlen tevé. Halvány arcán gyönge pirúlat terjedt el, s amint úrfink által nem éppen a legbátrabb ékesszólással üdvözöltetnék: egy oldalpillantást vetett a ház felé, ami, figyelmes nézőnek, szorongó félelmet látszott bizonyítani.

A félelmes pillantás egy öreg emberre esett, ki a jelenést látván, sietve jött, s mielőtt Andaházinak beszédet szőni s karját a házbamenetelre ajánlani ideje lett volna, a zavarodásában némán köszönő hölgyecskét elvezeté.

A kacsázó társaság pedig hazafelé indult, különböző érzelmek közt. Az úrfi elkomorult s nem a legnyugtatóbb gondolatokkal látszott foglalatoskodni: a kerülő, noha diadalmi, de mégis meglehetősen hideg tekintettel fűzé föl a madarat, a gazda, végezetre, bizonyos fénylő tárgyacskát nézegetett ujjai közt és társával suttogott.

- Arany? - mormogá az egyik.

- Az úrfi meg tudná mondani - viszonzá a másik.

- Csak oly haragos ne volna - kezdé ismét amaz. - Nem szólítná meg kend?

A másik fejét megvakarta s egyet köhintett:

- Tens úrfi, hm!

Andaházi visszanézett, s a gazda a fényes valamit előtartotta. Az úrfi előérzéssel nyúlt a gyűrü felé, mert az vala, s éppen az, melyet az ismeretlen szép a dombon ujjai közt tartott, s rettenése következtében elejtett.

- Ott lelém a fűben - szólt a gazda. Andaházi pénzt vetett neki s kisujjára voná a gyűrüt. Azért-e, hogy emlék gyanánt maradjon ott? vagy azért, hogy látogatásra nyisson alkalmat? Nem tudom, s lehet, e pillanatban ő maga sem tudná.

7

A megyei törvényszék ideje közelgetett, azért a mi hősünk másnap délután fogatott és ment. A városka, hol a megyeház állott, nem feküvék messze, de a félreeső faluból az országutig szekérrel nehéz vala menni; így este lőn, mikor tiszti alügyész urat a nyugtatványos lovak a város utcáin végig vontaták.

- Ne tovább! - kiáltott a fogadó kapujából egy fiatalúr - legényed a szekérrel megleli szállásodat; minket itt egy pohár bor vár.

Andaházi nem örömest hallá a szavakat, de nem akart barátságtalannak szidalmaztatni, s leszállván a fogadó szűk termébe, meghívójával együtt belépett. A terem közepén asztal volt abrosszal terítve; az abroszon felül néhány cintányér, kések és ónkanalak s négyszegü palackokban bor. Megyei urak hangos beszélgetéssel ültek az asztalnál, azalatt, míg kevés távolságra, kisebb asztal mellett, magányosan üldögélt egy ismeretlen, égő pipáján kívül látszólag semmire sem figyelmezvén.

A belépők a nagy asztal mellett helyet fogának; a vacsora folyt, a palackok ürültek; s míg az ember észrevette, fél óra szépen elrepült.

- Ej, nincs jó kedvünk! - fölszólalt egy nagy bajuszu, ki elől éppen a második palack fogyott el, s harmadikat parancsolt. - Öcsémuramék! indítsanak valamit.

- Kár, hogy itt nincs Rimai - közbeszól a jelenlévők egyike.

- De nem marad el! - felkiált valaki; s ezen valaki egy huszonhat és harminc év közti férfi volt, szűntelen mozgó szemekkel, mosolygó ajakkal és éles hanggal, ki éppen most lépett be az ajtón.

- Hozott isten, öcsém! jer, igyál egyet velem - üdvözlé a nagy bajuszu.

- Aztán add elő ujságaidat, mert hiszen te mindig tudsz valamit - folytatá egy más.

Rimai kiüríté a poharat, szemeivel végigfutá a társaságot. Andaházira mosolygott és szóla: - Tudok egy szép történetecskét, érzékenyt, mint Kártigám kisasszony históriája.

- Ki vele! - mondának többen.

- Ha meg nem unnátok, így kezdődik: Ott a hegyentúli faluban - minek is hívják? - hova Andaházi öcsénk költözött, egy pár telkecském van, s már egyszer a parányi birtokot meg akartam látni. Amint a mezőt járom, kívül a falun, az erdőszélben, a régi vadászház mellett

elmegyek s történetesen a házra pillantok. Már jó egynehány hete; éppen reggel volt, s igen kedves idő. A ház ablaka nyitva vala s belőle csinos egy leányfő nézett ki.

Ezen szavaknál a kis asztalnál magában ülő ismeretlen figyelmessé lőn.

- Mondhatom - folytatá Rimai - kedvem lett volna ismerkedni, de éppen emberek jöttek utánam, kikkel dolgom volt, azután meg sietnem kellett máshová, s csinos fő ott is találkozott.

- Megállj öcsém, erre inni kell! Éljenek a csinos fejek! - kiálta a nagy bajuszu, s a poharak kiürültek.

- Halljátok tovább! Két hét előtt a legényem esztendeje kitölt, s Andaházihoz szegődött. Nem rossz fiú, de nagy bohó, sokat komáztam vele. Búcsúzáskor eszembe jut, hogy Andaházi az említett faluba költözendő, s fiú! - mondám neki - ha találkozni fogunk, a vadászházi leányrul tudósítást várok.

Az ismeretlen székérül fölkelt, s ismét leült egy másikra.

- Fél óra előtt meglátom a fiút, kérem a tudósítást. - Igyunk, uraim, búfelejtésre! Nincs semmi reménység!

- Hogyan? - kérdék többen.

A beszélő kiivá poharát; Andaházira nézett. - Íme, itt ez a sátán, ez kapta el a leányt.

Az ismeretlen felugrott a székérül és állva maradt.

- Lám! Ki hitte volna a csendes Andaházirul? - mondá egyike a társaságnak nevetve.

- Lassú víz partot mos! - kiált Rimai.

- Bohóság! - felelt Andaházi, nem minden zavarodás nélkül.

- Nincs mit tagadnunk - mond Rimai, - legényed mindent kibeszélt. Többen látták, hogy megölelted a lányt: aztán nézzétek csak a jegygyűrüt kisujján!

- Mutasd, mutasd! - hangzott a kiáltás, megkapák Andaházi kezét s vizsgálák a gyűrüt. Az ismeretlen megmozdult helyébül; Andaházi széke mögé jött, éles tekintetet vete a gyűrüre, megfordult s a szobát otthagyá.

8

A Rimai által felhozott történetecske szesszenésbe hozta a társaságot. Tréfa tréfát ért, s minthogy a tréfa lelket ébreszt, a fölébredt lélek pedig munkálkodni szeret, tehát a munkálkodás legközelebb álló neme, pohártöltögetés és ürítgetés, folyton folyt.

Azon időben az embereknek a barátságrul igen saját megfogásaik valának. Nyomorék lovat egészséges gyanánt egymásnak jó áron eladni: az a barátság törvényeivel nem ellenkezik. De azzal, ki poharát elköszönte, együtt nem inni: kárhozatos barátságtalanságnak tartatott, mit a következhető betegség félelme sem menthetett ki. Mert barátságért (ez vala a hérosi maxima) halálra is késznek kell lenni. Ezen erkölcsi tudomány a különben is társalkodói talentommal nem nagy mértékben biró Andaházinak fejébe menni nem akart, azért a poharazási szellem emelkedését kedvetlenül látta, s annyival inkább, mert reá a gyűrüvel űzött tréfa gyötrelmesen hatott.

Vagynak pillanatok, kivált az ifjúság szép napjaiban, mikor bizonyos érzelmeket mint szentséget rejtegetünk kebleinkben. Az érzelem tárgya fontos-e vagy nem? valóság-e vagy képzemény? az nem kérdés. Elég, hogy az az ifjú keblében él, s ott oly kincs gyanánt tartatik,

melyet idegen szem látásának, idegen fő észrevételeinek kitenni irtózik. Ily érzelmet táplált Andaházi is szívében, s az ennek tárgyárul folytatott nevetközés őt mélyen sértette meg. Kínosan leste ezért az alkalmat, hogy e körbül szabadulhasson, s a lehetség első percében észre nem vétetve suhant ki, s magános szállására sietett.

Késő éj volt; s ő feküvék, de szemeire álom nem jöve. Képzelete, mely a vadászház ismeretlen lakójával már eddig is kelleténél inkább foglalatoskodott, most egyszerre nagyobb erőben gyúladott fel. A játékszíni, már talán feledségbe is ment szomszédság emlékezetét, a második reménytelen találkozás ujabb hatással eleveníté föl; a leány körülményein fekvő homály, annak, az ifjú képzeletében, bizonyos regényes színt kölcsönzött; de az okozott érzemény még nem vala kifejtve, még nem állott az öntudat tisztaságában; még könnyű lett volna vagy ujabb benyomások által eltörültetnie, vagy hidegebb vizsgálat befolyása alatt meghülnie. Mert mi könnyű vala általlátni, hogy az ismeretlen körülményei gyanúra adhatnak alkalmat, s legkedvezőbb körülállásban is, másvalakinek oly jogai lehetnek reá, mik elől minden kezdődő ismeretségnek hátra kell vonulnia. Azonban a lélek e helyzetén az estvéli tréfaűzés sokat változtatott.

A palackok emberei a leánnyal történt találkozást s a gyűrü esetét részint nevetséges, részint erkölcsileg nem tiszta szempontbul vették föl. Andaházi mélyen érzé a különséget célzásaik s azon érzemény közt, mely lelkében a történet után hátramaradt, s nem természetes-e, ha ezen ellentételben érzeménye tiszta voltárul meggyőzetve, azt önérzéssel tekinté; becsülni kezdé és mint számtalanszor történik, nem többé a tárgyat, hanem magát az oly tisztának talált érzeményt vevén figyelembe, hinni készüle: miképpen azt táplálnia lehet és kell? Adjuk hozzá, hogy melegkeblű, s a mindennapi élet hidegségén túl valami nem mindennapi, valami lélekrokonság után sovárgó, s románo kalandokkal még nem igen találkozott ifjúnak az ily érzemény valóságos szívszükség, s nem fogjuk csudálni, ha hősünk, keble helyzetét sejtvén, némi gyönyört érzett magában: éppen úgy, mintha lelkének bizonyos régen érzett hiánya lenne kipótolva. Szóval itt egy édes titkocska kezdé magát a szívbe szőni: gazdag forrása az ábrándozásnak, mely az ész józanságán oly könnyen erőt vesz, a lélek érzéseit a képzelet befolyása alá rendeli és az akarat hatalmát lassankint elerőtleníti. E lelkiállapot idegen tanút nem szeret, azért a mi emberünk most újolag kedvetlenül emlékezett estvéli társaira, s a tudvalevő gyűrüt ujjáról levonván, kedves emlék gyanánt elrejté.

9

Még egyszer ment le a nap, s megint egyszer jött fel: és ime, Andaházi ajtaja megnyílik, s Rimai betoppan.

- Ujság! - így kiálta.

- Örök ujsághordó! mit tudsz újolag? - kérdé Andaházi.

- Valami igen fontost, valami igen érdekest, s mindenekfelett reád nézve.

- Reám?

- Igen, igen reád! vagy elfeledted-e, hogy újdonat-új alügyész vagy és első pörödet e jelen törvényszéken kell indítanod?

- Rendes emlékeztetés! de mire vezet ez?

- A pör, édes alügyész úr, születőfélben van: készüljünk neki, hírt-nevet fogunk arathatni, s talán valami egyebet is.

- Találós meséd hosszabb, mint kellene.

- Tudd meg tehát: a megyei fogház bizonyos szép vendéggel gazdagult. Gyönyörű leányka, de szegénykének feje veszélyben forog. Mentésére a főügyész téged fog kirendelni.

- Meglássuk - viszonzá Andaházi.

- Mit, ifjú úr? Oly hidegen? Pedig egy jó és szép ismerős élete forog kérdésben.

- Rimai! tréfád ízetlen kezd lenni.

- Oh jéh! s oly ízetlen lehetne az, ami amaz erdőszéli nimfárul szól?

Andaházi nekisápadt és hallgatott.

- Bátran! - folytatá Rimai - semmi sáppadás! A leányka ugyan átkozottul rossz helyzetben áll. Mi sátán veheté rá, hogy saját gyermekét meggyilkolja? De kezdő tiszti ügyésznek ugyan nem rossz pör. Minő rétori figurákat nem lehet majd alkalmaztatni! És öcsém, a szép leány hálája! - -

Andaházi megborzadt. - Hagyj békét - úgymond - rosszul érzem magamat.

- Sajnállak - felelt Rimai - önts egy pohár szilvóriumot magadba, ez csalhatatlanúl segít. Isten veled!

Andaházi feje szédelgett; székre veté magát, s ki írhatja le az állapotot, melybe lelkét süllyedni érezé? A leány képével annyi kedves és bájos érzet és képzemény kötteték öszve szívében, s most egyszerre mily iszonyító ábrázatban jelenik meg előtte! Gyilkos: és saját gyermekének gyilkosa! Tehát valamely elvettetett teremtmény, ki feslettségét vérrel pecsételte meg. És ezért titkos-édes érzelmet táplálni! Mi kínosnak kelle a szégyen érzetének lennie, mely e gondolatnál egész valóját általjárta! Kínos fogott volna az lenni, ha e rendkívüli csalatkozás által csak az önszeretet kevélysége lett volna is megsértve; de most, midőn a lélek oly szép, s ujságokban oly kellemes álmaibul riasztatott föl: nem kell-e szánnunk a szerencsétlen ifjat, kit ily keserítő veszteség ér, mielőtt való birtok által boldogíttassék?

Nekijózanodni, erőre emelkedni, s a méltatlan gerjedelmet a szívbül egyszerre kitépni: igenis, ezt kell vala tennie. Könnyű tanács! De az önszeretet, lelkünk erőtlen voltának fedezgetésében oly elmétlen és elmés egyszersmind! Elmétlen: mert nem látja által, miképpen e fedezgetés által magának okoz kárt. Elmés: mert ezer okot tud föltalálni, miknél fogva a boldogtalan helyzetben maradást kerülhetlennek lenni mutogatja és saját hibánkbul eredt bajainkat égnek és földnek, sorsnak és történetnek, röviden, mindennek inkább tulajdonítja, mint magunknak. Mindennapi, s már sok ezerszer sokkal jobban elmondott igazság; mi ezúttal Andaházi helyzetében újolag bebizonyodék.

Sokáig küzdött magában: s miután zavarodás, szégyen, fájdalom, kétség és remény váltva gyötrötték: „lehetetlen!” így kiálta végre, s kiindult, hogy a történet felül világosságot szerezzen.

10

Nehogy a függőben lételt megunjátok: a dolog így történt. Azon napot követő éjjel, melynek délutánján Andaházi a városba utazott, pásztorok alvának az erdő alatt, míg fekvési körök közepében a már hamvadni kezdő tűz pislákolt. Túl éjfélen volt az idő, mikor a város felől vezető ösvényen lódobogás hallatszott s robajával az alvókat fölriasztotta.

- Be nyargalva megy - mond egyik - és ily éjszaka!

- Meglásd - mond a másik, - oda tart a vadászháznak; e napokban már többször is vettem észre.

- Való - folytatja a harmadik - és ihol megállott, a kis ajtón zörget. Nem tudnátok ki a?

Egyik sem tudá, de ujságvágyok ingerelve lőn; s szemmeltarták a jelenést, melyet a csillagos éj félhomálya ily közelben nem egészen rejthetett el.

A zörgésre valami emberi alak jött ki a házbul; az udvarajtó megnyílt, a lovag leszállott és bement; a kijött ember utánavezeté lovát az udvarra, s még ott látszék azt vezetgetni, miután a lovag már a házba lépett.

- Hm! - hangot ád az egyik pásztor.

- Mit üngetsz, szegény? - kérdezék.

- Azt üngetem, hogy nem tom, de én gyanakszom.

- No má kire?

- Hát azokra ni, ott abba a házba? Lássa ketek, sokszor úgy nekigondolkozom magam: hiszem mér laknak ebbe a csárdaformába? Meg ilyen éjjel járkálnak. Mult héten veszett el a sógorom lova, az a szép pej csikó: úgy-e kend, Mihály bácsi, akkortájba láttuk legelébb ezt az éjjel-kórászt?

- Bizony! mondasz valamit, hát ha megnéznők ott azt a lovat?

A pásztorok, számra négyen vagy öten, fölkeltek, s az udvarajtónál megállának. A lovat vezetgető ember - öreg cseléd ránézve - feléjek jött, igyekezvén őket távolítani: de ezen pillanatban mind az ő, mind a pásztorok figyelmét a házbul kifelé hangzó s percenkint nevekedő zaj magára fordítá. Előbb férfiúi, kemény szózat harsogott, majd egy asszonyi hang, az irtózat sikoltásával, hirtelen csapá meg füleiket, s ezt egyszerre mély csend követé. Az öreg cseléd ijesztve ereszté el a lovat; s a házba rohant. A pásztorok nyomon kísérék.

Ott valának a középnagyságú szobában s benne a borzasztó jelenet, az éjjeli lámpa halvány fénye által megvilágítva. Egy csinos öltözetű férfi feszült helyzetben álla előttek, s arcán a döhösségig gyúladt haragon a hirtelen meglepő rettenet vonásai látszottak diadalmaskodni. Lábainál alacsony ágyra roskadva, fájdalomtul elfogódott mellel, hunyt szemekkel, könny és nyögés nélkül feküdt egy fiatal nő, s karjai közt, keblére szorítva tartott egy kisdedet. De a kisded fején halálos seb vala látható, s vérétől a fiatal nő keble és ruhája bemocskoltatának.

- Gyilkos! - felkiált egyik pásztor. - Gyilkos! visszhangozák a többiek. Az irtózatos hang megrázólag munkált az említett férfi idegeire, látszatólag remegni kezdett, s egy közel székre lerogyott. Szem, arc, ajak a rettenetből szorongó félelem vonásaiba kezdtek általváltozni; csak ajkai körül egy állandó keserű vonás tartá meg helyét. Nehány percig üle ott és hallgata, majd kétségbeeséssel ugrott föl, kezeit összekulcsolta, s a falusiak előtt ismeretlen nyelven, nagy hanggal és indulatosan beszélt. A nő (még mindig ugyanazon helyzetben) érteni látszott a beszédet, megmozdult, fölnyitá szemeit, s legelső tekintete a karjai közt vérében fekvő halottra fordult. Most hirtelen elereszté halottját és gyors mozdulattal az ágyon fölült, ajkai nyílni kezdettek, mintha szólni akarna, de egy pillantás után, mellyel a szobában egybegyűlteket végigfutá, ismét bezárá azokat, kezével kebléhez kapott, arcán belső küzdés vonásai uralkodtanak.

A falusiak egymásra néztek. - Meg kell fogni - fölszólal egyik -, vagy minket vesznek kérdőre - s e felszólalás után mozogni kezdének, tekinteteiket a férfi felé függesztvén. Ennek kétségbeesése pontrul pontra hágott, ismét beszélt előbbi nyelvén, hangjai panaszt és szemrehányást hagyának sejteni. A nő arca elszánás komolyan sötét vonásaiba megy által, föl-

egyenesedik, s szemeit a férfirul a falusiak felé fordítván, észrevehető erőködéssel fölkiált: „én, én öltem meg!” s azon pillanatban ájulva rogyik le.

Pásztoraink e véletlen nyilatkozás után, a döbbenés első perceiben, mozdulatlanok maradának, de az ismeretlen férfi a kedvező szempillantást nem vala rest használni: alig képzelhető gyorsasággal az ajtón kitünt, lovát az udvaron megkapta s elnyargalt.

11

- Itt van, édes öcsémuram! - monda a főügyész, nagy faszékén magát hátravetve s hosszuszárú pipáját a pörirományokkal, dohánnyal és tintafoltokkal borított asztalon nyugtatva; s egy csomó írást Andaházi elébe tett. Ez végigforgatá azt, s elfogódva, némán letette.

- Lássuk! - kezdé ismét a főügyész - Miller Teréznek hívják, árva; hm! ez nem sokat igér.

- A gyermekölést önkényt megvallja. - No, ezen nem sok menteni való lesz!

- Talán - felele Andaházi szorongva - még valami körülmény fejtheti ki magát, mi a szerencsétlennek védelmül szolgálhat.

- Amint vesszük! - Igen, - ha szabad kérdeni: öcsémuram viseltetik valami érdekkel az ügy iránt?

Andaházi leszögzé szemeit. - Csak mennyiben az emberiség kívánja.

- Emberiség? e szó értelme kevéssé határozatlan. Mondják: az a személy elvonulva, de nem szegényül élt. Úgy vélem, nem lesz egészen vagyontalan. Vagy talán valami nemzetségi összeköttetései is vagynak?

- Mindezekrül semmit sem tudok.

Főügyész úr vállat vonított. - Úgy soha se törjük rajta fejünket. Vallomása tisztán áll; én kérni fogom a büntetést, öcsém uram megismeri, hogy a tettet tagadni nem lehet, egy kis irgalmasságra kéri föl a törvényszéket, s vége. A többi nem a mi dolgunk.

Andaházi gerincén hideg futa végig. - De nem lenne-e szükség körülményes tiszti vizsgálatot rendelni? Itt csak a vádlott van, s az is elég fölülegesen kihallgatva. Nem kellene-e mindent szorosan kikérdeztetni, aki csak jelen volt?

- S vajon miért?

- Az ég tudja, de előttem e megvallás hitelt nem érdemel. Nem történt-e már elég eset, hogy az ártatlan magára vallá a bünt?

- Megtörtént biz az százszor, meg százszor, mióta a kínzatást eltörülték is. Hiszen a szegénylegény, mintsem a megye tömlöcébe hurcoltassék, egy kis tolvajságot inkább elvállal s megfizeti a kárt. De öcsém, distingve: kis tolvajság és gyilkosság! Saját nyakával nem szokott az ember tréfálni!

- Hát aki maga öli meg magát?

- Hiszen őrültekrül ne beszéljünk!

- A szerencsés - mond Andaházi - gyakran hajlandó a szerencsétlent vagy gonosznak, vagy ha szerencsétlensége minden mértéken túlhágott, őrültnek tekinteni.

- Jaj, öcsém, itt olyan iskolai maximákkal nem élünk. Nekem e dolgokban közel harminc esztendős tapasztalásom van. A rabok igen nagy többsége mindig ártatlannak színli magát. Én így gondolkozom: mennél okosabban tagad valamelyik, annál több gonoszságot rejt; s ha az

ember szorosan csak a próbák után ítélne: fele is büntetlen menne el. Azért első maxima: ha egyszer behozták, valamit az szenvedjen. A második pedig még bizonyosb az elsőnél: ha ki egyszer vallomást tett, szaván kell fogni. Hiszen öcsémuram, valaki csak elkövette a tettet, s ugyanazért valakit csak meg kell érte büntetni: hogy példa adassék.

Andaházi álméló pillantást vete a főügyész úrra.

- Úgy van, édes öcsémuram! Ki jó tiszti ügyész akar lenni, annak mélyrül kell a dolgot fölgondolni. Egy megye! Kétszázezer népség! - s ki tartja féken? Az a hét-nyolc szolgabíró? Az az egy-két bátorsági biztos? Az az egynehány pandúr? Mi lenne a világbul, ha a tiszti ügyész keményen nem alkalmaztatja a törvényt? A sokaság uralkodója - félelem.

- Megvallom, - monda Andaházi - én másképpen vettem föl a dolgot, s mindenesetre lehetnek rendkívüli esetek, mik a közszabály alá nem tartozhatnak.

- Például e jelenvaló? nemde?

- Én legalább úgy hiszem. Mert e szerencsétlen vagy annyira le van sorsától verve, hogy életével nem gondol, vagy talán éppen másvalakiért áldozza föl magát.

A főügyész hangos kacajra fakadott. - Mit, öcsémuram! Föláldozza? Minden ember az egész világot szeretné magáért föláldozni, s magát áldozná föl másért? Hagyjuk az álmokat édes öcsém!

Andaházi nekipirult s nyomban elsáppadt.

- Rosszul van? - kérdé az öregúr. - No, majd máskor többet. Semmi, ha ez most nem valami fontos pör is. Jön majd valami gyakorlottabb gonosztevő, ki nem tesz vallomást! vagy ha tesz is, törvényszék előtt elég ügyes lesz visszahúzni. Akkor kimutathatja tudományát.

Az alügyész meghajtá magát s ment. Főügyész úr pedig pipájába nyúlt, s fogai közt mormogá: - Hm! az ifjú úrnak még sokat kell tanulni.

12

A megye fogháza három osztállyal bírt. Egyik, mely alsó tömlöcnek neveztetett, tulajdonképpen földalatti pince vagy verem volt, hol rendesen hetven-nyolcvan rabló, gyilkos és gyújtogató, rothasztó nyirok és fojtó gőz közt összetorlasztva őriztetett. Ide évenkint egyszer vagy kétszer, égő fáklyák mellett, fegyveres hajdúk kíséretében, halványuló arccal és borzongó kebellel szállott le a főügyész, szójjelnézendő: van-e még sok közöttek, kiket pörbe idézni s megítéltetni elfelejtett.

A más két osztály az élők levegőjében, földszint épült: egy férfiak, más asszonyok számára; e kettőben mindenféle rangú és korú megrögzött és kezdő gonoszok, vigyázatlan tettekért befogatott ifjoncok és őrültek, minden különség nélkül együvé zárattak. E két osztályt a legteljesebb joggal úgy lehetett tekinteni: mint legcélirányosb iskolát, hol a földalatti osztály jövendő lakosai, vagy lakosainak oktatói s útbavezetői állandóul neveltessenek, s olykor, olykor (a népnek rettentéséül-e vagy mulatságául?) a vesztőhely gazdagítására egy-két zsákmány előre készülhessen. Mert kit egyszer, ifjúsága hajnalában, bármi történet következésében, a sors idekényszerített, annak igen nyomorult fejének kell vala lenni, ha a vétek minden tekervényeivel s a legborzasztóbb szemtelenségével tökéletesen meg nem ismerkedett. Ki idejöttekor a becsületérzés valamely szikráját még szívében hordozta, vagy az emberi nem iránt, tisztábban vagy homályosabban, még valami hajlandóságot érzett: minden bizonnyal e kettő nélkül tért vissza a társaságba, onnan időrül-időre ide, mint honába, ismét eljövendő.

Ilyen volt ez a viperák és csörgőkígyók fészke, hova Miller Teréz megérkezék. Az előrement jelenések egész valójában megrázták, szemei lankadó tüzén, s arca minden vonásain szívrágó fájdalom tükrözé magát. Azonban e fájdalom külső nyomai vadság nélkül valának; bánatos volt az arc, de csendes elszánás nyugalmában, s e nyugalom tekintetébül s mozdulataibul úgy sugárzott vissza, hogy benne bizonyos felsőbb mértékű míveltséget kelle sejdíteni.

Hosszan, a fal mellett, egy-egy maroknyi szalmán heverésztek a szoba lakói. Egyik aludt, másik fogai közt utcai dalt dünnyögött, harmadik, a mai korbácsok következésében, egyszer-egyszer gyötrelmesen jajdult meg, míg szomszédja, bizonyos ízetlen tréfán, tele torokkal kacagott; vének, ifjak és gyermekek; egymással senki sem gondolva; mindegyik a pillantat ösztönének engedve: eleven képét adák azon borzasztó egyenlőségnek, mibe az embereket három dolog taszítja: - halál, nyomorúság és elvetemültség.

A tömlöcőr kinyitá az ajtót, a szerencsétlen belépett, s lábain megcsörrent a lánc, mely reája az ajtó előtt vereték. Irtózat futá keresztül, midőn az ajtót háta mögett bezáratni hallá: s meglepett tekintettel széjjelnézett nyomorúsága társai közt. Azok földúlt vonásokkal teljes arcaikat az újolag érkezőre vad ujságvággyal fordították. Egy, még soha nem érzett, nem is sejdített érzelem jéghidegséggel szállott szívére. Kiszakasztatni az emberi társaságbul, végetlen magányba, pusztaságba, halálba üzetni: oly gondolatok, mik a balsors poharát fenékig ürített halandó előtt rettentők nem lehetnek. De kiszakasztatni az emberi társaságbul, hogy mondhatlan fájdalmát a társaság kivetett sepredékének nézésül és múlatságul vigye: oly érzemény, minek keserűsége elviselhetlennek látszott. Merevedve, mozdulni nem tudva állott meg a helyen, hova az első lépés vezeté.

- Beh szépecske! - fölkiált egy fiatal lány.

- O, ez a gyermekvesztő! - mond egy időske asszony, sajtalan fekete kenyerén rágódva.

- Huh! - rikácsolt valaki az egyik szögletbül - lesz itt dolga a hóhérpallosnak.

Mélyen a szoba fenekérül emelkedett egy hang.

- Pallos? ostoba, mit tudsz te a pallosrul? Halljad csak!

Fénylő pallos
Szép remény sugára;
Enyhe szellet
Fájdalom habjára.
Fölvillámlik, kék szemekben
Mint szerelmi láng;
És lecsattan édes-fájva,
Égő csók gyanánt.

A hang elhallgatott. - Tovább, csak tovább Anikó! - biztaták többen, s az ének ismét megzendült.

Zöld, s fehér szín
Sírján gyermekemnek;
Fű s virág így
Ah, miért teremnek!
Nyílj meg, önts vért, fű s virágra
Hintsd el, kebelem!
Majd ha színök felpiroslik:
Az a szerelem!

Az ének ismét elnémult. Teréz iszonyodva fordítá szemeit az énekesre, s remegni kezdett. E pillanatban karján fogá valaki, s -, jer - úgymond - szép gyermekem, ne hallgasd azt az őrültet. Ülj e zsupra mellém. Mit búsulsz? Nem oly szomorú itt benn az élet, mint odakünn gondolják. Be szép aranyfüggő ez itt füledben! Higgy nekem, édes leányom, ezek mind gonosz tolvajok; add ide, majd megőrzöm számodra. - Ezt mondván, hirtelen lekapcsolá, s magához rejté.

Másik jött. - Semmit se félj, csinos galambocska! O, ha én ily szép volnék! Csak vígan; meglásd, kit nem gondolnál is, kedvedben fog járni. Ez a rendes kendő itt nyakadban! Nem cserélnéd el velem? - szólt, s feleletet nem várva, a cserét maga megtevé.

- Kis bohó, - így közelít egy vénasszony, ki a szoba legszokottabb lakói közé látszék tartozni, - miért oly idegenül? Mi itt mind jó barátnék vagyunk. Bátran! nem mind igaz, amivel komisszáros uramék ijjegetnek. Lásd, a törvényszék előtt, ha mit kivallottál, mind visszavonhatod. O, már én sokszor próbáltam! Nesze, ebbül a jó pálinkábul - egy-két korty, s az ember mindjárt másképp lát mindent.

Az új vendégnek a régiek ezen életbölcsesége borzasztólag tetszett föl; hátraroskadt a csomószalmán s szemeit eltakará.

- Hagyjátok békében! - monda a vén - majd ez is megszokik.

- Vagy megőrül, mint szegény Anikó - folytatá egy másik.

- Hm! - viszonzá amaz - jövendölésnek elég ostobaság, tanácsnak nem rossz. Tudjátok-e, hogy ki annak idejében okosan meg tud bolondulni, az sok szép dolgot szabadon véghez vihet?

- Lelkemre - mond a kendőcserélő - ily szabadlevelet magam is szeretnék!

A vidám társaság nagyot kacagott; egy fiatal menyecskének alvó kisdede nyugtalankodni kezdett.

- Az ö...g - bemond az anya, - mit lármáztok ily későn! A gyermek fölébred.

- Fojtsd meg a porontyot! - kiálta nehány szózat. Anikó felriadt. - Ne, ne! rengesd az árvácskát; Anikó majd énekel:

Hajnal is hasad már;
Mért van éjszaka?
Hajh, sötétlik a ház,
Nincsen ablaka.
Szél, eső nem ér ott
Zúgjon bár fölül;
Gyermekem, de mért hálsz
Oly bús-egyedül?

Angyal alszik ott lenn,
Nem ver benne szív;
Túlvilági hangja
Oly epedve hív:
Hűves a lakocska,
Keblem is hideg;
Jer le jó anyám, s vedd
Ölbe gyermeked!

13

Andaházi kínos szorongásban tölte minden pillantást. Iszonyodva gondolt az órára, midőn a szerencsétlen Teréz meghiteltetés végett törvényszék elébe fog állíttatni. Ha vallomását akkor is megerősítené! - E gondolat minden idegeit rendítőleg járá keresztül. Rövid, de erős hánykódás után elhatározta magát: falujába haladéktalan kimenni; s minden körülményt lehetségig kipuhatolni.

Az, amit a pásztoroktul hosszú kérdezgetés után ki lehetett tudni, kedvező világítást öntött a dologra. Andaházi lelkében már most tisztán állott a hit, hogy a szeretetreméltó teremtmény ily iszonyú tettet el nem követhete; de ezen hitet a törvényszékre általplántálni: ez vala a nagy kérdés.

Az ismeretlen lovag, kire a gyanú legegyenesben szállhatott, eltünt; s hogyan lehessen nyomába jutni? Neve, állapotja, arca, szóval egész lénye mély homályban rejteztek; s e homályt csak annyira is eloszlatni, hogy miatta valami hirdetményt széjjelküldeni lehetséges legyen, kinek hatalmában áll?

A két cseléd? Ezek igenis, mind az eltünt lovagrul, mind magárul a tettrül adhatának fölvilágosítást. De rólok senki semmit nem tudott. Teréz elhurcoltatása után magokra maradtak: s mielőtt valakinek felőlök gondolkozni eszébe jutott volna: holmivel, mit elbírtak, láthatlanokká levének. S ezóta magában állott a lak, zsákmányul hagyatva mindenkinek; s csak akkor vétetett őrizet alá, midőn őrizetre méltó benn már nem találkozék.

E környűletek közt egyedül a vádlott vezethetett volna útba. - De az a rettenetes önvallomás! Attul, ki e vallomást készen tevé, lehetett-e remélleni útbaigazitást? Mert ha ártatlan, nem világos-e: miképpen másnak bűnét azért vállalta el, hogy magát a bűnös helyett áldozattá tegye?

A pásztorokat vallatni meg, s tanuságukkal bizonyítni be a képtelenséget, mely az önvallomásban foglaltatik? Ez igért valamit, - de ha a szerencsétlen vallomásához önkényt ragaszkodik: mit használnak a tanuk? Hiszen a vádlott fejének józanságát kétségbe hozni nem lehet; a pásztorok pedig, bármi körülményeket fedezzenek föl, magát a tettet szemeikkel csakugyan nem látták.

- Minden hiában! - tünődék Andaházi - nincs más mód, mint azt az iszonyú önvallomást, míg lehetséges, visszahúzás által megsemmíteni.

S mi kedvező kilátás! Ime, ha e visszahúzás megtörténik: mint fog minden másképpen tűnni föl! A pásztorok mentőleg tanuskodhatnak; s a vádlott maga sok körülményt fedezhet föl, mik ártatlansága kivilágosítását sokképpen előmozdíthatják; egyszersmind a bűnös fölkerestetését lehetővé teendik. Mert hiszen mi az, ami a szerencsétlent vád alatt tartja? Semmi sem, csak saját vallomása. Úgy van; neki vissza kell húzni!

És ha vissza nem húz? - Mert kinek megváltására életét oly elszántan fölajánlá, oh annak mondhatatlan beccsel kell előtte birnia!

De hol tehát az az oly temérdek áron megvásárolt férfiú? Ott kellett-e neki életveszély közt hagyni a személyt, ki érette mindent, egyetlenegy pillanatban áldozatra vetett? Kellett-e e végtelen áldozatot elfogadnia?

E pontig jutott Andaházi, midőn irtóztató kétség villámlott föl lelkében. Mert ha ez asszony nem bűnös; ha ez asszony gyermekét ama férfiú gyilkolta meg: lehetséges-e, hogy saját magzata gyilkosáért vesse magát halálos örvénybe; s éppen azon pillanatban, midőn a halottat még vérétül ázó kebeléhez szorítva tartotta?

De hátha éppen abban a pillanatban, a fájdalom egyszerre meglepő tüzében, az élet viselhetlen teherként feküdt szívén; s attul bármily áron szabadulnia, nyereségnek látszott? Enyhítő gondolat! Mert ez esetben lehető vala, hogy talán a fájdalom első rohanása elmúlván, az élet szerelme felébred, s annak, ki gyermeke ellen halálcsapást vitt: saját életét is fölszentelni nem fogja.

Ezeket gondolá hősünk, s visszaindult a városba, védencével személyesen szólani.

14

Szükség-e mondanom: mily kínos volt az éjszaka, mit Teréz a tömlöcben töltött? Ott fekvék a míveletlen, durva csoport között és gondolataiban, képzeleteiben irtózatos képek tüntek föl. Az elszánás bús, de nyugalmas érzése elreppent. Előbb azt hivé: halálnál rettenetesb reá nem várhat, s ezt - óhajtotta inkább, mint rettegte. Most ez utálatos körbe léptekor tanulta meg, hogy van csapás, borzasztóbb a halálnál, borzasztóbb a boldogság teljes elsűllyedésénél. Az emberiséget becsülni tudó mindent, mi szerencsétlenség bélyegét hordja magán, részvéttel tekint; és szánakozását a bűnöstül sem tagadja meg, ha az a bűnokozta szenvedést emberhez illőleg hordozza. De lehet-e utálatnál és iszonyodásnál egyebet érezni, midőn a vétek leplezetlen mutatja magát, s gyalázatos bélyegét, dacoló szemtelenséggel, cégérként viseli? S ily valaminek körébe taszíttatni: oly gondolat, mely a mi szerencsétlenünk ereiben minden csepp vért pusztító lángra lobbantott fel. Gyötrelmei nagyok valának; belrészeit tűrhetetlen hőség emészté; ébren volt, de fejében rémületes álmok küzdének; s időt és helyet megkülönböztetni többé nem tudott.

Így tölt el az élet legkínosb éjjele eszmélet nélkül, és - temérdeksége miatt - alig érzett fájdalomban. S midőn végre hosszú erős küzdés után a lélek erejének egy részét visszanyerni kezdé, gyöngéd illetést érze, s fölpillantott.

Reggel vala; s egy asszonyi alakot látott meg, ki őt lefelé hajolva, kezével érinté. Termete vékony, arca kiaszott, szemei búval teljesek. - O, mért ébredsz ily későn? - így szólala meg - lásd, aki alszik, az ijesztő álmot lát.

Teréz e szavakban a mult esti rémületes dal éneklőjének hangját ismerte meg: s döbbenve nézett rá.

- Félsz te is? - kérdé Anikó - miért félsz? O, téged egy hajtőcske meg nem öl, mint őtet!

- Kit? - kérdé viszont Teréz, irtózva.

- Ne kérd, - felelt amaz szorongva - hiszen a szép gyermek sírba szállt és szegény Anikó - - Félbeszakasztá szavait és könnyei hullának.

Teréz keresztül vala rázva; merőn nézett a szerencsétlenre, mintha arcán ismerős vonásokat sejtene. Nyugtalansága pillantatonkint nőtt; végre remegve kérdezé: Szerencsétlen, ki vagy te?

- Te nem tudod? Anikó már semmi!

Teréz el nem fordíthatá róla tekintetét.

- Ne nézz oly merőn, - mond Anikó - o, ha tudnád, mint fáj az!

- Miért? - kérdé Teréz, mindig inkább növekedő szorongással.

- Lásd, éppen oly merőn nézett szegényke, midőn a tő szívét általszúrta.

Teréz ajkain az irtózat fölsohajtása akaratlan röppen ki.

Anikó énekelni kezdett:

Szép szőke lány ölén
Szebb gyermek fekszik ott;
De sír, csak sír szegény,
És szíve fönndobog.
Fáj szíved, gyermekem?
Anyám, az fáj nekem. -
Ne sírj, majd szűnni fog.

Oly néma csend vagyon,
Sem egy sohaj, sem szél!
Mély a gödör, nagyon,
És benne nap nem kél,
Fáj szíved gyermekem?
Anyám, nem fáj nekem.
Nyugszik, mikint a tél!

Teréz elfordítá arcát.

- Elfordulsz? O, ne fordúlj el! Szegény Anikó oly egyedűl van!

Az ének alatt, nehány a rabtársak közül elősereglett. Két leányka állott közöttök, színeikrül s vonásaikrul ítélve, azon felekezetbül, mely a civilizált világ közepette félvadságban, sátor alatt tölti napjait, üllőjét és hegedűjét házrul-házra hurcolja, cserét űz, csal, varázsol s eredeti barna színét az éghajlat dacára is megtartja.

- Anikó! - megszólal a barna lánykák egyike - mért énekelsz mindig oly szomorún?

- Hagyd a gyermeket - mond a másik - dalolj inkább szeretődrül, mint a minap.

Anikó megrettent. - Minap? nem, nem, soha!

- Igen, igen! - viszonzá a barna - ott feküdtél a szögletben, azt gondolod, nem hallám, bár oly csendesen dalolád?

- Csitt, csitt! hallgass! - kiálta Anikó.

- Ide kezedet! - szólt a leány - kitalálom belőle szeretőd nevét!

- Nem, nem! - mondá Anikó hevesen, s kezeit hátravoná, de a csintalan lánykák megkapák, s erővel feszíték ki tenyerét.

- Itt, itt a vonás! e jelenti, hogy Sándornak hívják.

- Nem tudja, nem tudja! - rebegé örvendve a szerencsétlen.

- Tudom, tudom: Gyuri neve!

- Nem, nem!

- Hát Jóska, Pali - az sem? Károl -

Anikó ijedve kapta el kezét, s néma lett.

- Találtam, találtam! - újongatott a barna, - ugye Károl?

Teréz e pillanatban újult figyelemmel tekinté meg a némult Anikót, s mintegy akaratlanul, kérdezve fordult feléje: Károl?

Anikó ujját ajkaira nyomá; majd hirtelen valami gondolat látszék benne ébredni, szívére nyomá kezeit, s Teréz felé hajolt. - Ismered őt? oh ne szólj, mert ő haragszik, s ismét kilövi fegyverét.

Ezen, a körülállókra nézve érthetetlen szavakra, Teréz egyszerre általrázkódott, s e sikoltással: Szent isten, ő az! - magánkívüli állapotába visszadőlt.

- Odavan! - kiálták a körülállók; az őr benyitá az ajtót, látá a vonagló beteget; hírt ada, s a szenvedő kevés idő múlva a betegek számára rendelt szobába viteték.

15

Sietve ment Andaházi; úta a vadászlakhoz közel vezeté el; s amint a bús emlékű házacskát megpillantá, ellenállhatlanul vonzódott abba betérni. A gondolat: nem fog-e ott valamit lelhetni, mi a veszélyes titok fölvilágosítását eszközlendi, enyhítő reménnyel szállott szívére. Belépett azért, de reményének a már kizsákmányolt szoba beteljesedést nem látszott igérni. Ládát és szekrényt hiában vizsgált föl, s már elkomorodva készült kimenni, midőn egyik szögletben bizonyos tépett írásokat látott heverni. Fölvevé azokat, s magával elvitte, de úgy tetszett, szándékosan valának elszaggatva, s egyetlenegy darabkán kívül semmi olvasható köztök nem találkozék. Az említett darabka kétségkívül levéltöredék volt ily értelemmel:

„Hiában minden intésem reád nézve, szerencsétlen barátném! Odavetéd magadat a semmirekellő férfinak, ki hűségtelenségét és vadságát egy áldozaton már bebizonyítá. Mert tudnod kell, igenis, lehetlen ezen iszonyú fölfedezést előtted titkolnom, ő az, ki szegény - - - er általad is ismert árváját elcsábítá, majd féltékenységi dühében keresztüllőni akará, s később elhagyá. Most, azt mondják, az elhagyatott tébolyodva van, s e rettenetes helyzetében csábítójától született gyermekét megölte, s bolyong, az ég tudja hol? - Teréz, Teréz! minden szentekre - -”

Megborzadt e töredék olvasásán Andaházi; száz sejdítések, érzelmek és gondolatok támadtak lelkében, miknek rendbeszedésével foglalatoskodva érte el a város határát. Nem messze a város végétül, a szekérút mellett, parányi dombocskák emelkedtek, s mindegyik dombocska végén egy-egy feketére festett fa volt leásva. A hely a város egykori lakóinak szűk szállásul vala rendelve; s dombok és gyászfák intés gyanánt állottak úthosszant, nehogy az élők jövendő sorsokrul valahogyan elfelejtkezzenek.

- Ki házát ássa ketek? - így szólt le a kocsis, nyergébül.

Andaházi odanéz; s nehány rabot lát, egy hajdú fölvigyázata alatt, sírt ásni.

- Egy szegény rabasszonynak ássuk! - felelt a sírások egyike.

- Melyiknek? - kérdé dobogó mellel Andaházi.

A hajdú megszólalt: - Annak a gyermekvesztőnek, onnan a hegyentúli faluból.

- Fordulj meg! - kiáltott Andaházi a kocsisra, ki bámulva nézett az úr felé, s zavarodva kérdezé:

- Hová tens uram?

- Vissza, haza!

A hang elhatározottan kemény vala; a kocsis sebesen fordult meg, s kevés óra mulva Andaházi saját háza előtt, néma és mély lélekborulatban szállott le.

Készült 1836; megj. 1837.

A FERRÓI SZENT FA

Történet két elbeszélésben

Töredék

Első elbeszélés

ÁRULÓ SZERELEM

1

Midőn a jelenlét csak gyászképeket tűntet elő, a haza szent körében lelket leverő történetek következnek egymásra; s hosszú sikeretlen küzdés kínosan fáraszt el: akkor elfordúlnak gondolataink más kor, más világrész felé, ha talán valamit feledni s feledés által parányi vigasztalást találni lehetne. Mondom nektek: mind hiában! Feledni csak az tud, kinek szívében feledésre szükség nincs: a boldog. Ki gyötrelemmel teljes keblet bír, azt az emlékezet borzasztó hűséggel kíséri: mint az Eumenidák Orestest. És az ember mégis remél, vagy ha nem remél is, ismét meg ismét próbát tesz, mert kínai nyugtot nem hagynak. Ily lélekállapotban írám le e történetet, miből látni fogjátok, hogy századok előtt is, az atlanti tenger messze hullámai közt is osztott a sors csapásokat a népnek, melynek elsüllyedését örök végzései közé előre beírá.

2

Európa kedvenc gyermekei, azok a nagy nemzetek, vagy volt nagy nemzetek, kik új világokat találtak s hódítottak, büszkén ütötték fel e bujdosó csillag most ez, majd amaz fokán lobogóikat. Vélitek talán: e lobogók gyermeki öröm s hiú dicsvágy jelei valának? De a történetírás száz meg száz lapjai véres bizonyságot tesznek: miképpen azok az újonnan érkezett európainak határtalan uraságot, a régi lakosnak pedig rabszolgaságot és halált jelentének. Mi joggal? kérditek. Bohók! És nem felel-e meg a hatalom naponként, s kezdettől fogva ugyanazon világos szavakkal? Mi joggal? Az erő jogával! Aztán nem tudjátok-e, hogy ez erősek tudományt és felvilágosodást hordának magokkal, s az újvilág jóltevőivé lőnek? s akarjátok-e a jóltevőség nagy következményeit ismerni? Menjetek Cubába, Szent-Domingóba, Jamaikába; menjetek a Kanári szép szigetekbe, s ha a rég lefolyt századok köveit, fáit és fűveit jól feltaláljátok, kérdjétek azt is: hol az emberfaj, melyet az európai jóltevő itt talált? Ah, az őslakók többé nincsenek! De hiszen ők mindöszve is csak pogány ebek valának; s ha a dicsők, kik vérökben gázoltak, rajtok szánakozni méltónak nem hivék, mi törjük-e fejecskéinket miattok? És íme mégis, bár szokás szerént ábrándozónak csúfoljatok, a következő sorok ily emlékezetnek szentelvék. Mosolygjatok, vagy szánó könnycseppet ejtsetek: igen mindegy. A dolog sem így, sem úgy, sem jobbá, sem rosszabbá többé nem lehet.

Afrika partjaitól nyúgotra, az Atlanti tenger végetlen habjaiban, meleg, szép ég alatt hét sziget emelkedik, melyeket Hellas és Róma írói boldog szigeteknek nevezének vala. Most Kanári néven hivatnak, s asszonyaink jól ismerik a nevet a sárga madárkákról, melyek aranyos fogházaikban oly szépen zengenek. A madárkák, mint a guánók, a szigetek őslakói, rabúl hozattak Európába, s azok még léteznek, ezek az élők sorából örökre ki vagynak törülve.

A guánók saját néptörzsök voltak, erősek, termetesek, szépek. Spanyol és francia írók sok jót, sok kedvest hirdettek felőlek. Némelyek azt mondják: az írók sokban mértéken túl mentek. De talán írótollaikkal azon vadságot akarták jóvátenni, melyet a világ legmíveltebb részéből, a keresztyén Európából érkezett legelső látogatók rajtok elkövettek. Ez igazságtétel a szelíd

európainak kétségkívül becsületére szolgál. Azonban ez a míveltlelkű embernek természetére tartozik, s reá a történetírás számtalan példát nyújt. Nehogy saját nemzetemnek hízelkedni láttassam, csak távolból hozok elő egy pár esetet. Jól tudjátok: Sokrates és Camoens halálok után isteníttettek. Való, előbb az egyik méreg, másik pedig éhség által költözött másvilágra: de mit? A ti bölcseitek régtől fogva tanítják: miképpen halál utáni dicsőség mindennél többet ér. Azért az ó- és újkor emberei az élőkkel vagy éppen nem gondoltak, vagy csak azért gondoltak, hogy rajtok gázoljanak; mindenesetre feltartván magoknak, hogy a halottak előbb vagy utóbb szóval, vagy énekkel, vagy emlékkővel megdicsőítsék.

Messze csapongani nem akarok; tehát csak röviden elmondom: ezen guánók, kikről sok mások után, Bory de St. Vincent (a szeretetre méltó ifjú francia) oly sok szépet írt, s kiknek a világszerte ismeretes Humboldt nehány figyelemre méltó lapot szentelt, ezen guánók mondom, szinte a tizennegyedik század végéig, mindaddig tudnillik, míg európai vendégeik acélfegyvereikkel s tűzontó csöveikkel meg nem érkeztek, nyúgalomba lakták a hét szigetet. Ne higgyétek ugyan, mintha nálok a költők aranykora létezett volna. Mert köztök is volt úr és szolga; voltak elkülönözött kasztok, melyek közül egyik a másik verejtékéből élt. A nagy szellem (így tanítá a papság), a nagy szellem Achaman, előbb a nemeseket, az Achimenceyket teremté; s a föld minden kecskenyáját közöttök felosztá. Most fogá Achaman s ismét teremte; teremté pedig a pórnépet, az Achicaxnákat. Az új teremtés látá a nyájakat, s bátor vala azokat nemcsak megáhitani, de kérni is. Felele pedig a nagy szellem: »pórnép, a te sorsod a nemességnek szolgálni; s így tulajdonra szükséged nincs!« - Azonban mindemellett is nyúgodt volt a nép; mert egyfelől a kasztok közötti falak nem valának általháthatatlanok, mint a hinduknál, s a pórnak is nyílt alkalom a nemesség soraiba felemelkedhetni: másfelől pedig a nemesség, bár a mezei s házi munkát magához illetlennek hivé, de bátor és magaslelkű volt; a harcmezőn vitéz, különben mind ember, mind állat vérét ontani irtózott; imádta az isteni hatalmat, melynek bálványokat nem emelt; tisztelte az asszonyi nemet, több gyöngédséggel, mint a lovagkori Európa; s hálás emlékezetben tartotta a halottakat, kiknek testeiket bebalzsamozva sziklaüregekben tartogatta, s felettek, ha éltükben nevezetesek valának, piramisokat emelt.

Mindezek bizonyságúl szolgálnak: a hét sziget lakói nem voltak míveltség nélkül; s e míveltség következése lőn az a szelíd bánásmód, mellyel az első európaiakat partjaikon fogadták. Ismeretes a Martin Ruiz d'Avendano története, ki 1377-ben a lancerottai parton hajótörést szenvedvén, Zonzáma király udvarában oltalmat és szerelmet találá. Tudva van az is, hogy azon Teneriffán megöletett európaiak, kiknek véghagyománya később a franciák előtt felmutattatott, előbb vendégszeretőleg fogadtatának, s csak gonosz tetteik által húzák a jól érdemlett büntetést magokra. Szegény szigetiek! ti igenis jókor megtanultátok, mily kígyót fogadtatok kebleitekbe. Alig kezdett az első, bizonytalan hír szállongani, hogy ily szigetek, az óceán ily táján léteznek: azonnal rablók rablók után indultak el felkeresni azokat, s békés lakosaikat rabszolgákul elhurcolni. S mely dicsőség az európai fosztók vitézkedése oly nép ellen, mely az acélkard és tűzfegyver ellenébe, faboton és dárdán, kőből készült tőrön, személyes erőn és bátorságon kívül, csak ügye igazságát szegezheté.

3

Ugyanazon néptörzsök, de több királyságokra oszolva, laká mind a hét szigetet: egy vala a nyelv is, de a szójárás különböző. Legkisebb pedig, s mind népesség mind termékenység tekintetében legkevésbé szembetűnő a hét között az vala, mely az eredeti Hero nevet hibásan követve, s régi Hellás íróitól Hera, a spanyoloktól pedig Ferro neven neveztetett. Hero (úgy mondják a tudósok) guán nyelven sziklahasadékot jelent; s valóban a szigetecske nem egyéb egyetlenegy, száz meg százfelé repedezett sziklánál, melynek barlangait a guánók lakhelyül

használták. Az ég itt meleg, vagy inkább forró; s forrásvíz igen szűken, vagy, mint régen hivék, éppen nem találkozván: a lakosok az általok gamonának nevezett növényt rágják, s sokszor tengervizet isznak, mely szokás, hasonló okból, a csendes tenger némely szigetlakóinál is találtatik. Ily hely, bár a déli ég és növényvilág Európában képzelhetetlen színpompája ragyogjon rajta és felette, fontos álláspont semmi tekintetben nem lehet; s nevezetes voltát csak azon történetnek köszöni, miszerént Ptolomaeusnak, az óvilág leghíresebb földleírójának tetszett a hosszúságot a ferrói délvonaltól számlálni; s a franciák XIII. Lajosa jónak látta, országa minden földleíróinak megparancsolni, hogy a számlálás e módját kövessék.

Volt idő, mikor e sziget vízben szükséget nem látott; s népesebb volt, mint most. Agg regének fognátok mondani (mint valóban voltak nehány hitetlenkedők, kik agg regének nyilatkoztaták), de teljes hitelű s szemmellátott tanúk bizonyították be: miképpen a sziget egyik völgyében bizonyos élőfa zöldellett, melynek lombjairól, mint kútfőből, ömlött a víz, tisztán s elegendő mennyiségben, hogy a lakosok és nyájak általa fenntartassanak. Európa nehány nevezetes útazói szemeikkel láták e fát; mások alapos vizsgálat következésében győződtek meg létezése felöl. Tudóst játszani nem szándékom; azért Oviedo, Viana, Clavio, Cairasco, Mercator s mások bizonyságtételét nem hozom fel: de a dolog kívánja elmondanom, amit Abreu-Galinelo után Bory de St. Vincent értésünkre ád. Galinelo Ferrón vala, s a bámulatos tárgyat látni óhajtván, hajóra ült és magát Tigulahe nevű helyre vitette. Völgy vala, minek határai a tengerszélig terjedének, s végén magosra nyúlt szikla lábainál emelkedék a forrás jótékony fája, harminc negyven lábközti magossággal, s törzsökében oly vastag, hogy tizenkét arasz foghatá körűl. Koronája kerek, s százhúsz lábnyi kört árnyékoza be; ágai távol egymástól, és sűrű lombbal borítvák; gyümölcse a makkhoz nem hasonlatlan. Levelektől pusztán soha sem vala, azaz a régi csak akkor hullott le, midőn az új már kifelé zöldült; s ez kerek és fényes volt, mint borostyáné, de homorúbb és széles. Minden hajnal-hasadtakor felhőcsoport szállott fel a tengerből, a völgy közelében; a keleti szél megzúdult, s a szikla felé hajtotta azt, s annak lábainál, a fa koronája körül öszvegomolyítá. Most a lombozat munkásságba jött, lassanként a felleg alkotó részeit magába szívá, s vízalakban, kristálytisztaságú forrásként csorgatá le. Mennél tartósb a keleti szél, annál gazdagabban ömlik vala a jótékony ital, legnagyobb kincse a szigetlakóknak; mert nélküle hazájok alig lakható. Ők érzették is ezt, szentnek tartották a szép növényt és felügyelésére saját őrt rendeltek. Neve az őslakók nyelvén: Garoe.

4

E földkerekség más részeiben lakó emberek, olvasván a történeteket, azt fognák gondolni: »annak az Európának parányi, szűk tartománynak kell lennie?« S nem úgy van-e? hiszen az európai (kivévén a magyart, kinek dicsőségére legyen mondva, hogy az ősi lak kemencéje mellől nem örömest mozdúl), az európai, örök idő óta idegen, távol földet keres, hol sátorát felüthesse. Darab ideig Szíria pusztái felé vándorlott; majd egyszerre tengerről tengerre kezde bolyongani, új világokat felfedezendő, mikről még senki sem tudá: ha léteznek-e? Azonban azt tudni nem is volt oly igen szükséges; legalább nem a legszükségesebb. Első szükség vala: urává lenni a tartománynak, melyre az óceán végetlen síkja felett szertebolyongó kalandor történetesen reábukkanhat. Miért fáradjon az ember idegen birtokért? Az igazságot, mely e kérdésben fekszik, azon kor több embereivel együtt tisztán érté de la Cerda Lajos is, ki a tizennegyedik század közepe körül, VI. Kelemen pápától királyi címet kért, s országul a Kanári szigetcsoportot ajándékoztatá magának. Sem a szent atya, sem az újonteremtett király nem tudák: hol fekszik, s miből áll az, amit adtak és vettek. De ez a dolgon változást nem is tett. Ha létezett a szigetcsoport, bizonyosan a földtekén valahol fogott feküdni; a földteke

pedig, minden teljességgel, isten után az egyház fejedelmeé vala; s így de la Cerda úrnak nem kellett egyebet tenni, csak országát feltalálni és ismeretlen jobbágyait tűzzel vagy vassal, vagy mindkettővel hódolásra kényszeríteni. Mind hiában! A mélyen tisztelt úr testi szemeivel sohasem láthatá meg szép uradalmát, csupán azon egyszerű okból, mert tengerközti földet hajó nélkül meglátogatni nem lehet; hajója pedig a hatalmas királynak nem vala. Így ország nélkül hordá koronáját, s koronát ország nélkül hagyott maradékára és utoljára is másoké lőn a szerencse: úrrá lenni a föld és nép felett, mely őket nem választá.

Azonközben míg a kanári királyok Európában csendességben nyúgosznak vala, voltak férfiak, kik nyúgodni nem szerettek, s addig vitorláztak fel és alá, míg a hét szigetet az Atlanti tengerben fellelék. Ország nekik nem kelle, csak rabszolga; ennélfogva rövid, de siralmas látogatásokat tőnek, seregestől fűzvén láncra az ismeretlen föld erőteljes lakosait, kiket európai vásárokra hurcolának magokkal. Ily látogatások nem egyszer jutottak Ferrónak is; a szerencsétlen szigetlakók időről időre elrablott rokonaikért az európai nevet rettegve gyűlölték. Egyetlenegy megrohanás 1402-ben több mint négyszáz ferrói guán szabadságába került; a sziget népessége szemlátomást fogyott, hovatovább kevesebb lőn az erő, mit igazságtalan megtámadók ellen szegezni lehessen.

Ily áldást terjesztve mutatkoztak világrészünk első hajósai a boldogtalan partokon. S nem mondhatnók-e? hogy ez állapot valóságos áldás is volt még ahhoz képest, ami következett, midőn rablói rövid látogatások helyett végre maradandó elfoglalás történt. Mert eljött az idő; s a rablók nyomán elérkeztek a hódoltatók is, hogy a feltalált nép mezeit elfoglalván, megüljék; s a lakosokat vaspálcájok alá kényszerítvén, gyökerestől kiirtsák.

Bracamonte hordá de la Cerda üres koronáját; s mivel üresség kis hasznot ád: bizonyosan örülni fogott lelkében, midőn sógora Bethencourt János, késznek nyilatkozék, azon koronáért Franciaországban fekvő javait általengedni. S valóban Bracamonte jobban szereté a valót és bizonyost a bizonytalan leendőnél. Megtörtént a csere; s Bethencourt királlyá lőn. A boldogtalan! így fogtok felsóhajtani. Nem egészen ok nélkül; de mégis meg kell jegyeznünk: János király normanni faj vala; s ki előtt nincs tudva, hogy a normannok bátor, erős és vállalkozó nép valának; s már eddig is sok bizonytalanságot bizonyossággá tudtak változtatni. Bethencourt tehát nem akart a korona puszta fényével megelégedni, s Rochellebe ment, hogy hajóra ülvén, országát felkeresse; nehány merész normann követé; s távol a gascogne születésű Gadifer de la Salle szövetkezék hozzája, magával vévén némely hazafitársait, kik a nagy merényre francia, könnyen fellobbanó lélekkel vállalkozának. Az egész sereg száma nem nagy vala; de ők bizodalommal tölt keblet vivének magokkal; s nemsokára Lancerotta partjain kikötének.

5

Három év folya le; s küzdés és fáradság után a normann férfi birtokában még csak Lancerotta, Fortaventura és Gomera szigetek valának: most Bethencourt felvoná vitorláit s új hódolásra indult Ferro felé. Tiszta volt az ég, kedvező szél röpíté a hajót, s távolról kékellő fellegként emelkedett a hullámok közül a sziget sziklás partjaival. A hajósnép élénken mozgott fel és alá; többnyire franciák valának, de nehány castiliai is találkozék közöttek. Mert tudni kell, hogy a guánók a hódító kalandornak sok dolgot adának; s Bethencourt kénytelen lőn saját eszközei elégtelenségét csakhamar érezni; azért feltette magában, hatalmasb úr pártfogását keresni, s kevés idő előtt Spanyolországba járt, Castilia királyához, kinek hűségébe ajánlá magát s szigeteit, tőle segédet reméllő. Henriquez elfogadá az ajánlást, s bár nem nagyon, de mégis segíté a bajnokot; ki most erőteljes termetében, nehány tiszteitől körülvéve álla a fedelen, s tekintetét a messzeségből lassanként fejlődő sziget felé függeszté. A fedél más oldalán két ifjú vala látható; tüzes tekintettel, eleven mozgásban az egyik, kinek derült

homlokáról, mosolyra nyíló ajkairól, s a könnyűségről, mely lebegő termetén öntudatlan ömlött el, egyszerre ráismerhetnél a könnyelmű életkedvvel tölt gasconira; a másiknak pedig csendes komolyság bélyegzé arcvonásait; mély lángban olvadó, fekete szemeihez a vállaira omló szegfürtök szépen illének; két karját mellén összeöltve áll vala ott vidámon, de ki nem fakadozva, s zárt ajkai és illedelmes testtartása büszkeség színét adák reája; de e büszkeség, az ifjú termeten keresztűlömlő sajátnemű gyöngédséggel vegyülve, kellemes hatást tőn. Velasquez volt, castiliai nemes, számos testvérek egyike, családjától kiküldve, hogy a kalandok azon századában szerencsét keressen; a francia pedig az ifjú de la Salle vala, Gadifer rokona: ketten egymással bizodalmas beszédet folytatának.

- Parányi sziget, igen parányi! - mond de la Salle - aztán vízben szűkölködő, mint mondják; már én csak inkább Canaria és Teneriffa ellen indulnék.

- Most ez van sorban - felel Velasquez.

- Ö - be! hisz az éppen a baj. Ha Bethencourtnak eszébe jutna ott erősséget alkotni, s benne őrizetet hagyni! Mit? keserű tengervizet igyunk a vad sziklán? S micsoda nép lakik ott? Teneriffán, barátom, Teneriffán lakik gyönyörű faj. O, azok a leányok, azzal a nyulánk termettel, azzal a saját kedvességű arccal, s félfedett kebellel! Mit értenek ezek az öregurak? Száraz szikláért harcolni? kinek legyen kedve reá? Teneriffán, barátom, Teneriffán ontanók örömmel a vért, hol isteni lyány lenne pályabér.

- Becsület parancsa: örömmel harcolni mindenütt, hova a vezér hív - jegyzé meg a spanyol.

Bethencourtnak füléig hatott a szó; megfordúlt és - Igazad van don Velasquez, - így szóla - a való bajnok nem válogat; hanem odacsap kardjával és országokat nyér.

- Arra én is mindenkor kész vagyok - úgymond de la Salle, kissé nekipirúlva.

- Hiszem - felel Bethencourt jelentő komolysággal - főképp hol az ellentábort teneriffai sugár lyánkák tennék. - Ezt mondván visszafordúlt; s nehány lépéssel tovább menve, a legénységnek parancsokat osztogata.

De la Salle körülnézett, s a jelenlévők arcán gúnymosolygást pillanta meg. Ez bántá hiúságát, s félig hallható hangon mormogá; - Mit? s ezt én tűrjem?

- Vezérünktől igenis! - mond Velasquez.

- Méltatlanságot nem senkitől! - viszonzá az ifjú francia.

- Bethencourt - felele a spanyol - jól hallá, miket előbb gondatlanúl szólál vala; s ezekért érdemléd a vágást.

- Miért ne? ha a bölcs Velasquez úgy hiszi.

- Bölcs, vagy nem; de én úgy hiszem.

- A szolga lélek! - mondá de la Salle, s megvető pillantást lövellt társára.

Velasquez szemöldei összébb vonúltak s dagadó hangon felszólala: - Gascogne, el ne feledd, hogy castiliai nemes áll előtted!

- Vagy úgy! - mond gúnyosan de la Salle - s nem te vagy-e, kinek apját a király ütteté lovaggá? korbáccsal tudnillik, mert az istállót tisztára nem söpré.

Velasquez összeharapta ajkait; baljával kardjához csapott, s éppen rohanó szavakat vala mondandó, midőn a vezér nevén szólítá. Hirtelen rendbeszedé magát, de mielőtt a szólítóhoz lépne, a francia felé hajolva, kezét a sziget felé nyújtá, s mond vala:

- Ott, a szárazon!

- Értem! - felele de la Salle - ott leszek, és e kard velem.

Bethencourt a hajó elején álla, arccal a sziget felé, s balját az ifjú spanyol jobb vállán nyugtatva: - Előttünk - mond - a föld; de a kiszállás bizonytalan. Múlt évben egyik hajóm hasztalan próbát tett, nem találván helyet, hol biztos révbe juthasson. Don Velasquez, te bátor és okos vagy; bírod a guánnyelvet annyira, hogy a szigetlakókkal értekezhetsz; szállj tizedmagaddal ladikra, s ott, hol a sziklapart a tengerhez látszik menedékesen lapúlni, kelj szárazra. Tengeri rablók megfogyaszták a lakosokat, s félelmet öntének beléjök; így ellenállástól nem tarthatsz. Igyekezzél a bennszülöttekhez közelítni; légy nyájas, s mondjad, hogy eljövénk őket Castilia nagy királyának oltalma alatt a rablóktól megvédelmezni; puhatold ki a helyet, hol kiköthessünk; s ha talán az előbb megjegyzett pont arra használtathatnék, tekintsd körűl azon oldalt emelkedő zöld dombot, melynek lapos tetején alkalmas sáncot hányhatnánk, maradandó álláspontúl, ha közelben iható víz fogna létezni. A sziget azt mondják nagyon szomjú; s ez hódításomnak nem kedvező körülmény; kedves dolog lenne, ha e részben megnyugtatóbb tudósítást szerezhetnél. Menj, barátom! mi lehető közelségben fogunk tartózkodni; de ne feledd, hogy alkony előtt visszavárlak.

A castiliai ment, s a mondott pontnál szárazra lépett. Puszta vala a hely; a sziklás föld körül belöl sem fát, sem forrást nem mutatott; emberlakok sem látszottak emelkedni; semmi sem adott a körülvitt tekintetnek enyhületet, azon zöld dombon kívül, mely jobbfelől nem éppen meredeken nyúlt fel; s úgy tetszett, mintha zöld színét valamely közelben találtató forrásnak, vagy pataknak köszönné. Emberünk őrízet alatt hagyá ladikját, s nehány társaktól kísérve a dombnak indúla. Most a tetőn áll vala meg, s körűlnéze; nehány bokor zöldellett a dombon, de vizet, a tenger végetlen habjain kívül, nem látott; a domb alatt keskeny völgy nyúla el, sziklahasadékokkal teljes, s imitt-amott zöldellő pontokkal tarkázva. Leszálla; s a domb aljához nem messze híves üreget talált, s benne nem nagy mennyiségű, de a hajósnép szükségeit ideiglen pótolható vizet, maradványát a forró égaljai esőzésnek, melynek évenként rendesen előforduló napjai nem régen multak el.

A felfedezés nem vala megvetendő; s a kis vándorsereg örömmel mozdúlt tovább, legfőbb céla lévén, valakit a szigetiek közül feltalálhatni. Azonban vagy mindég lakos nélkül vala e rész, vagy az idegen hajót megpillantván szándékosan vonák magokat a vidék emberei másfelé; például a távolabb kékellő magasb hegyek közé, melyek fákkal látszottak borítva lenni; s okot nyujtának hinni, hogy kebleikből forrásoknak is kell fakadni. Velasquez gondolkodni kezdett; tovább menjen-e? Mert hanyatlott a nap; s a vezér parancsa itt éjjeleni nem engedé. Már nem kis távolságban valának a dombtól, melyről szó vala; s előttök a völgyet fal gyanánt kerítő szikla közt nyílásra bukkantak. E nyíláson keresztűl nem lehetne-e ladikomhoz új úton térni vissza? ezt kérdé az ifjú spanyol magában; s a kérdésre tett lőn a felelet. Bementek a nyílásba; s fáradalmas, de rövid út után tágas, zöldellő völgybe értek, mely most ugyan üres vala, de legelő nyáj még friss nyomait láttatá. A völgy mindig szélesedve vonúlt a tenger távolabb partja felé, fűben sem élőfában fogyatkozást nem mutatott.

- Itt - felszólal Velasquez - víz és ember fog találkozni; jegyezzük meg e helyet; estveledik, most vissza kell térnünk; holnapi vizsgálataink e pontnál kezdődnek.

Visszaindúlt, s másnap hajnalban, Bethencourt parancsából, a hajó révben nyúgovék, a zöld domb tetején pedig sáncok kezdének hányatni.

6

Ferrón, többek között két hegy van; a név, mellyel most spanyolul hívatnak, emlékeztet, hogy mindkettő valaha, az őslakók idejében, istentisztelet helyéül szolgála. A hódítók nyelvén ugyanis *Los santillos de los antiguos* nevet hordanak; a guánók Bentaycának nevezék. Szent vala mindkettő; mert a nép őshite szerént tetőikre gyakran leszállott az istenség, kit egyik bérc lábainál a férfiak *Eraoranham*, másiknál pedig a nők *Morayba* név alatt imádtak.

A napokban, mikor a szigetlakók a tengerhullámok közt elzárva éltenek, s Európa férfiainak vészes látogatását még nem szenvedték, csak olyankor sereglettek e szent helyekhez, midőn az évszaki esőzés késett belépni, s emiatt szomjú, terméketlen évtől rettegtek. De az első hajó, mely a keresztyén világ partjaitól indulva, nálok megjelent, új, s iszonyúbb bajjal ismerteté meg őket; s így a veszélyhárító istenséghez könyörgéssel egy nagy okkal több vala.

Ezernégyszázötödik évet számlált az üdvezítőben hivő emberfaj; s így alig forgott el három év a tengeri rablók azon borzasztó beütése óta, melyet a történetírás feljegyzett, s miről feljebb emlékezni szükségesnek tartottuk. E pontból tekintve képzelhetni: mi rettegés szállott a népre, midőn a pásztorok egyike rohanva jött a királyhoz, s hirűladá, hogy a parti sziklák ormairól ismét oly vitorlákat láta lobogni, milyenekkel az emberpusztítók éjszakról már nehányszor megjelentek. A király kifosztva népéből (melynek maradékát különben is az egymásra következett rablások előbbi bátorságából kivetkeztették) megborzadt, s gyengesége érzetében hívatá a Faycant, kit mi főpapnak neveznénk.

- Isten embere! - mond a király - itt közelg ismét a vadnép, hogy gyermekeinket martalékká tegye. Szólj, mit kell tennem, hogy népem el ne vesszen!

- Gyűljünk uram - felel a faycan - késedelem nélkül a Bentayca lábaihoz: s könyörögjünk segédért országostúl.

Leereszkedett az éj; a hold teljes világában emelkedett ki a tengerből, s a tiszta ég kékjén uralkodva szállott fel. Félfényben és félhomályban állott a két szent hegy lombos fákkal koronázva, s a fák között nevekedő zúgással röpdezett a szél, egyedűli zaj köröskörűl. Mert a guánók könyörgő csoportjai mély csendben, s szívszorongva könyörgének ott, óhajtva, de remélni nem merve. És amint könyörgének, s pillantataikat fel a tetőre függeszték, egyszerre egyetemi megjajdúlás hangzott a csoporton keresztűl. A hold, bár fellegtelen pályán, homályosodni kezdett; teljes képe lassanként fogyott, mit a szigetiek, mint ínség és pusztúlat jóslatát remegve szemléltek. - Elveszünk! - kiáltának többen; s a király és főpap nem bírtak elég lelki erővel, a jelenet ellen bátor keblet szegezni, s a nép félelmét csendesíteni. Általános kétségbeesés ragada meg mindenkit; tanács és rend és cél nélkül akarának széjjel futkosni.

- Hallgassatok meg! - zenge most bizonyos hang, melynek keresztülható csengése varázserővel hatott a sokaságra. Hirtelen csend lőn, majd egy perc múlva százan kiáltának: - Halljuk a bölcs Adárgómát, a szent fa őrét halljuk!

Öreg férfi volt aki előlépett; ősz fürtein a fogyó hold halványodó sugárai ezüst színnel ragyogtak: arca elszánt, szemében láng égett; még egyenes testtartással, erőben álla; mégis úgy tetszett mintha látszó erejét inkább a lélek hatásának, mint testi alkotásának köszönné. Jobbjában tűz által keményített fából dárdát fogott, s ruhája alól kőből készült éles tőr markolata nyúlt ki.

- Guánok! - úgymond - miért e riadás? Ha az égi nagy hatalmat tiszta lélekben imádtátok: miért estek jótétei felől kétségbe? Az éjjel uralkodó csillaga elleneinknek éppen úgy jósolhat gonoszt, s méginkább, mint nekünk. Kevesen vagyunk, vad nép elragadozta gyermekeinket; de amit erő nem tehet, tanács teljesítse. Az éjszaki rablók még tengeren vagynak; ez éj még egészen a miénk. Rajta guánok! gyermekeinket s nejeinket rejtsük barlangokba; nyájaitokat

hajtsátok a sziget belébe; magunk pedig menjünk és a forrás szent fáját tegyük láthatatlanná. Az eső napjai eltöltek; forró napok állanak elő, s ha mi víz a sziklaüregekben még találtatnék, nemsoká elpárolog. Szomjúság kínozza el a rablókat, hogy minél előbb búcsút vegyenek.

Éledni kezdett a nép; helyeslő zaj követé a beszédet és a bölcs Adárgóma megindúlt a szent fa völgye felé, s vele a király, a faycan és nemesség.

Midőn a hajnal pirúlni kezdett .....

1838

IRODALMI KRITIKÁK
ÉS ESZTÉTIKAI ÍRÁSOK

A POÉZISRŐL

A Poézis találója az emberi szív érzékenysége, s a gazdag képzelődés volt, felette régi az, nem is mehetünk olyan fel a historiába, hogy annak nyomára ne akadhatnánk. A heves vérű arabs, s a hideg ég alatt nyomorgó lappon, a szelíd európai, és az emberevő kannibál esméri azt, s szintúgy énekli az irást nem tudó néger a maga daljait, mint a kellemes szavu olasz énekesné a nagy gonddal csinált operákat.

A csak nemrégiben született ember, azon időben midőn a meg nem vesztegettetett emberi nemzet tiszta szemekkel nézte még a természetet, és vétek nélkül engedett édes ingerének - először hágván által a gond nélkül tőlt gyermeki korból azon életkorba melyben a természet legelőször érezteti véle, s terjeszti elébe azon boldogságot, melyet ingereinek ártatlan követése von maga után, nyughatatlan szemmel futotta a környéket keresztül, s egy vele szimpatizáló teremtést keresett. Heves vére életet adott fantáziájának, külömb-külömbféle képeket formált magának, sebesen futotta az oly boldognak képzelt jövendőt gondolatjaival keresztül, s ezen állapotjában a nélkül hogy tudta volna, vagy kifejezte volna képzeleteit, széles értelembe vévén a szót Poeta volt.

Majd egy szerencsésebb születésű ember bátorkodott ilyen képzeleteit kifejezni, epedő hanggal szólította meg a környéket, vagy érzékeny szavakkal magyarázta szelid lángjait kedvesének, s tulajdonképpen szólván a legelső poeta lett. De az ő szavait nem kötötte meg a mérték még, szabadon folytak azok, s hozzávetésképpen csak a merészebb megszólítások, tüzesebb hangok, s a körülbelől fekvő dolgokról vett hasonlatosságok tették az ő poézisét; vagy ha olykor azon mindenbe oltott követni kivánó hajlandósággal leste meg a madarak énekeit, s igyekezett szavát az azokéhoz hasonló hajlékonyságra szoktatni, s az akaratos próza nem engedett az éneklő szájnak, megröviditette, vagy hosszabbította szavait, s egyébre nem vigyázván éneklette a legelső dalt, mely a szerelemnek dalja volt.

Így kellett ennek lenni, hogy t. i. a poézis legelébb az említett indúlat által születtetett, nyilvánvalóvá lesz ez, ha a poézis természetébe gondos szemekkel tekintünk be. A Poeta ugyanis csak úgy poéta vagy úgy szerezhet poétai darabokat, ha azon tárgy, melyre figyelmetességét függeszti, vagy azon tárgy, mely véletlenül elméjébe ötlik, őt elevenen megilleti, felébreszti benne a képzelőerőt, s ezáltal tűzbe s egy magánkivül való állapotba hozza. Ilyenkor a maga képzeteit úgy látja, mint a körűlte fekvő dolgokat, s azokat is úgy rakja öszve, hogy belőlök osztán egy elragadó Ideált formál, alkot. Ezt így értvén vizsgáljuk meg már, hogy micsoda dolog lehetett az, mely az embert ilyen állapotba, melyre ő kivált az ifjúi korban oly hajlandó, legelőször hozhatta. Bizonyosan a külső dolgok sohase tehettek az emberben olyan bényomásokat, mint a lélek belső változásai. A Természet szépségére érzéketlenül maradhatott a pallérozatlan ember: a nap még oly felségesen kelhetett és mehetett volna le, s századiknak tekintetét se vonhatta volna magára: de az indulatok ereje a legbárdolatlanabbat is meghatotta, s következésképpen az hozhatta az embert legelőször ilyen elhevülésbe, amit magában benne érzett, s magában legelleneállhatatlanabbnak, s ingerlőbbnek érzett. A Poézis a felhevűlt fantáziából ered, a fantázia a vér hevesebb forgásától eleveníttetik, s éppen az indúlatok birnak azon erővel, hogy a vért akaratjok szerint zavarják, vagy csendesítsék. Az indúlat tehát, s az indúlatoknak legelleneállhatatlanabbika, s ingerlőbbike, volt a poézis anyja. S ebből azt is láthatni, hogy a költésnek felette réginek kell lenni. Az emberek ugyanis legelőször a gyönyörködtetőbb, és szükségesebb dolgokat találták fel, s a költés az elsőbb nemre tartozik. Nem is nehéz volt azt feltalálni, amint az előbbiekből gondolhatni, s annálfogva igen balúl cselekesznek azok, mint p. o. Fraguier, akik a poézist nemcsak a festésnél, hanem még az irás mesterségénél is újabbnak állítják. Ezek vagy nem esmérik a poézis természetét, vagy ha esmérik is, nagyon keskeny határok közé szorítják azt. Azt mondják

ugyanis, hogy a poézis a pallérozódásnak gyümölcse: igenis, ha poétának csak azt mondjuk, aki kiszabott mértékre, válogatott szókkal, s mesterséggel ír, de vajon ezek teszik e csak a poézist? Nem - azon dalok, melyeket az európaiak az irást nem tudó négereknél találtak; azon ének, melyet Mózes az özönviz előtt élt Lamech szájába ad (Gen. IV. 23, 24.) poézis nélkül nem készűlhettek. A poézis is, mint minden más tudományok, mesterségek, felette pallérozatlan volt először, és sok századok után juthatott el arra a tökéletességre, amilyennel mi azt a görögök és rómaiak keze közűl vettük volt által. De csak gondolni is képtelen volna azt, hogy a poézis az irás mestersége után találtatott volna fel. A hideg vérű literator, aki ezt állíthatta, nem tudja azt, hogy a poézis kútfeje az érzés, s hogy az írásbeli karakterek feltalálására nagy ítélőtehetség, a hangok külömb-külömbfélesége körűl való figyelmetes vizsgálódás kivántatott. Ki meri pedig azt állítani, hogy az emberek elébb kezdtek vizsgálódni, mint érezni? Még az sem igaz, hogy a poézis a festésnél újabb volna. Mert meg lehet ugyan mind a Sz. Írás sok helyeiből, mind Homerusból, a legelső görög iróból mutatni, hogy a festés mestersége igen régi; de hasonlóképpen meg lehet azt is, hogy a poézis is igen régi; elég legyen ennek megbizonyítására az előbb felhozott példa, de azonkivűl is a görögök Orfeuszról, és Amphionról való mitoszai a poézis régiségére mutatnak. Meg is lehet azt engedni, hogy az embernek elébb jutott eszébe, hogy a maga indúlatjait, érzéseit dalokba öntse, mint az, hogy a testeknek képeit kiformálja, s a napnak sok színeit, s a virágok külömb-külömbféle tarkáit mesterségesen próbálja hasonló színekkel követni.

Régi tehát a költés, régibb az irás mesterséginél. Nem paradoxon ez, mert már az irás mestersége feltalálása előtt más mélyebb tudományok is meg voltak. Nem tudom ugyan, ha feltalálták-e már akkor az irás mesterségét a főniciaiak (minthogy annak feltalálása közönségesen nékik tulajdoníttatik) mikor a hajókázásban hasznát kezdték venni az asztronomiának, de azt tudom, hogy már azelőtt rendbe szedett, törvények alatt lévő országok voltak, melyeknek vallások is volt. Mindezek pedig a filozófiának nyomai. De ezen tudományok mind addig pallérozatlanúl maradtak, míg az irás mestersége feltaláltatván az írók által kimíveltettek, s rendbe szedettek. Igy a poézis is pallérozatlan volt még akkor, s lassanként lett pallérozottabbá; de hogy pallérozódása gradusait jobban felvehessük, kezdjük ott, ahol az ő régisége felett való vetélkedéssel a dolgot félbeszakasztottuk, t. i. hogy az első dal a szerelemnek dala volt.

Valaminek legnehezebb a feltalálása, de ha egyszer feltaláltatott, könnyen vitetik osztán nagyobb, nagyobb tökéletességre, könnyen folynak az új találmányok a kútfőből. A költésben is meg lévén az első próba téve, nem kellett több az emberi találós elmének, hogy annak újabb nemeit találjon. A meglett korú ember ért elmével, lecsillapított indúlatokkal nem énekelte többé a szerelmet, figyelmetesebb szemekkel nézvén a nagy Természetet, s gondolkodván annak alkotójáról, magasztalta azt, s az előtte lévő példákon indulván el, énekelte a legelső himnuszt.

Tovább, midőn egy másiknál nagyobb ember jelent meg a földön, aki vagy a kártékony vadaktól megszabadította a környéket, vagy több értelemmel birván új igazságokat fedezett fel a többek előtt, ennek emlékezetére énekeket mondtak az emberek, s megvetették a lirika, és epika poézis fundamentomát. Igy volt ez: a legrégibb nemzetek himnuszokat énekeltek isteneik bálványainál, s dicsérő énekeket héroszaik emlékezetére.

De az irás mestersége feltalálása után más formája lett a poézisnek. Hihető hogy eleitől fogva a poézis öszve volt kötve a muzsikával, mint ezt a zsidók, görögök, s mások példájaik bizonyítják s egy nagyobb zseni édesebbé akarván az ének, és muzsika közt való hármóniát tenni, szavait inkább a muzsikához mérte, s annak lassúbb, vagy sebesebb hangzásai szerént hosszú, vagy rövid szillabákat rakott együvé, és igy formált a szabad, bárdolatlan ének helyett mértékre vett éneket, s e volt a legelső igazán úgy mondatott vers. - De azért nem következik,

hogy a legelső poeta a lett volna, aki ilyen verseket legelőször irt, mert a poetai darabba nem a vers az, ami poetai. Lehet verset írni poézis nélkül, és lehetsz poeta versírás nélkül, ezt mondja a nemzet csínosodásának irója.

Hogy pedig legelőször ilyen metrumos versek találtattak, nem pedig az úgy nevezett homoioteleutonosok, megtetszik onnan, hogy azok sokkal természetiebbek, és ha a regulára szabott versek a muzsikára való nagyobb figyelmezésből eredtek, hogy eredhettek volna onnan megegyező szókban kimenő sorok? Bizonyítják ezt a régieknek versei is, kiknek munkái közt homoioteleutonos verseket csak elvétve lehet találni. Bizonyítják nevezetesen a régi görög, és deák költőkön kivűl azon peru nyelven írt versek is, melyeket az olvasóval közölni akarok.

Találtatnak ezen versek Inca Garcilasso de la Vega a perui inkákról irt históriájának (mely familiából való volt maga is) II. könyv. 27. részében, melyeket a tudós Reland az amerikai nyelvekről való értekezésébe a Blas. Valera deák fordításával együtt beiktatott. Igy vagynak azok a magyar fordítással együtt.

Cumae Nusta	*Deli Nimfa*
Torallay quin	*A te bátyád*
Puynnuy quita	*A te korsód*
Paquir cayan	*Eltöré most*
Hina mantara	*Kinek ütése*
Cunnunanun	*Villog, dörög*
Yllapantac.	*És mennykövez*
Canni nusta	*De te Nimfa*
Unuy quinta	*Töltvén vized*
Para munqui	*Esőt szerezsz*
May nimpiri	*S olykor olykor*
Chici munqui	*Jégesőt hozsz,*
Riti munqui	*És havat hozsz,*
Pacha rictae	*A Teremtő*
Pacha camac	*Pachacamac (Világ lelke)*
Viracocha	*Viracocha*
Cay hinapac	*Téged erre a*
Churasunqui	*Tisztre hivott,*
Camasunqui.	*S e tisztre szánt.*

Ezen versekben nincsen kádencia, mert a munqui, és sunqui szavak nem a kádencia, hanem csak ékesség kedvéért kétszereztetnek, mint az úgynevezett intercalaris versek. Pedig milyen minden mesterség nélkül, milyen természeti állapotban volt azon nemzet, melynek nyelvén íródott ez a darab!

Hogy pedig a vers az írás után találtatott, onnan gondolhatni, hogy az emberek a nyelvre, s az abban lévő szók hosszúságára, vagy rövidségére nem figyelmezhettek azelőtt, annyival inkább grammatikai dologba nem ereszkedhettek; de midőn már le tudták írni szavaikat,

figyelmezőkké tevődvén a nyelv természetére, a szóknak helyes leírására s kimondására, könnyebben juthattak az említett találmányra.

Így menvén nagyobb, nagyobb tökéletességre a poézis, midőn már sok himnuszok, vitézeket dicsérő énekek, s több effélék voltak írva, feljebb emelkedett egy magához jobban bízó lélek, s apró dicsérő dalok helyett egész életét leírta valamely vitéznek, és egy igazi epopeát készített. Elébb volt pedig ez mintsem más tudományok, s maga a historia írás is lábra állott volna, mint ezt az egy Homerosz példája bizonyítja. Azon időkben, mind a teológia, mind a historia, filozófia a poétáknál volt. Oka ez, hogy a nyelv még felette szűk, és pallérozatlan lévén, semmire se volt oly alkalmatos mint a poézisre. Ebben a merészebb kifejezések, hasonlatosságok, allegóriák kipótolták a szóknak nem létét, ahonnan minden nemzet literatúrája a poézisen kezdődik.

E szerént ha a poeta a maga gondolatjait filozófiai vagy más tudománybeli tárgyra alkalmaztatta, lett belőle didaktikum poéma, ha egy vitézt dicsért meg a lant mellett énekelvén tüzes verseit, óda; ha mérsékelvén tüzét csak mérséklett panaszra fakadt, mint mikor a nagy fájdalmakat érzett ember fájdalmai szünése után csendes szomorúságba esik, elégia; ha egy templom épült fel, vagy egy ember holt meg, s annak homlokára, vagy ennek sirjára egy rövid, együgyű mondást írt fel, epigramma; ha epigrammaját csipősebb kifejezésekkel rakta meg, s meghosszabította, szatíra - s ezen módon lehet a költés más nemeinek eredetét is kifejtegetni.

Debrecen, 1808. szept. 24.

CSEREI, EGY HONVÁRI HERCEG

Dugonics által. Szeged, 1808

Ez a könyv az orginálban franciául van, s annak főszemélye Zadig. Irója, ha meg nem csalatkozom, Arouet. Lehet ezen Zádigból némely elmés darabokat látni a Rollin Bibliothèque des enfants-jában, sőt a magyar Aglájában is. Azon darab, mely Györgyiné cím alatt van, ebből vétetett. Voltaire pedig vette Petroniusból.

Elmésssége ezen könyvnek a magyarban is szembetünő, noha azt az Öreg a maga capricejainak feláldozta. Zádig helyett egy Magyar Herceg csúszott a könyvbe s a Taxon idejebéli dolgok, amennyi tekintetet adnak, annyit vesznek el az elmésségből. Ítélje meg akárki, hogy illik a főnixről való vetekedés, mely a tudóskákra, papokra, kivált az inkvizicióra való szatíra, a barbara Pannoniába? Hát a platina emlegettetése, mely a Mátyás király ideje után feltaláltatott, Granadában találtatik? Egyébként sok el van hagyva, vagy megváltoztatva Csereiben. El van hagyva p. o. az a fortélya Zadignak, mely által a csillagok tiszteletét nevetségessé teszi, meg van változtatva a többi közt azon felette elmés darab végzete, mely Csereinek Giraval való utazását adja elő, s a t. - Ezen darabhoz megjegyzésre méltó, hogy egy oláh mese csaknem mindenekben hasonlít.

Debrecen, 1808. nov. 21.

KAZINCZY EGY SONETTÓJÁRÓL

Kazinczy sonettóját, melynek címe ez: *a sonetto muzsája*, látta K[állay] s belőle ezen sort

Menüettje keccsel-teljes lépteit

elmondotta Dr. Sz[entgyörgyi] úr asztalánál. A sort kinevették, mert azon Révai által megállított szócska volt benne, *kecs*, melyet hogy Debrecenben nem szeretnek, minden tudja, s azon analogián fundált szó *lépet*. Ezen anecdotát én l. elébb 28. August. hallottam. Nem sokkal azután megengedtem K[állay]nak az egész sonettót leírni, azon isteni szép dallal együtt mely így kezdődik

Minnyim legelső rózsájától
Érted fosztám meg a tavaszt.

Azok, melyek a sonettóban helyben nem hagyattak Dr. Sz[entgyörgyi] által, ezek voltak: *Kecs, lépet, enyelgő vissza s vissza fordultával*, mert, úgymond, a menüett inkább grandesque. *Honnom*, mert, úgymond, *honnyom* kellett volna, bár azt már tavaly Pápai is elég jól megmutatta, bogy a *honnyom* nem jó. Megtetszik ez onnan, mert úgy mondom *itthonn, otthonn*, nem *otthonny, honnan való?* nem *honnyan*, a *honny* minden bizonnyal a 3d. perszóna ragasztékjával való rendetlen élésből származott. A *honnja* patria sua, formálta a *honnyot* (a Verseghyéhez hasonló ortográfia szerént) minden analogia ellen. Dr. Sz[entgyörgyi] ur a *Honn* ellen még azt is mondotta, hogy az rosszúl illik a versbe, mert nem *hazát* jelent, hanem valami kis *zugot*. Ezt ugyan Dugonics sem hinné. A többiek, melyek nem approbáltattak, ezek: *kobz*, mert úgymond Dr. Szentgyörgyi úr, ez csak valami haszontalan muzsika, éppen mint a *Duda*. *Lejtés* rossz magyar szónak mondatott, s így korrigáltatott: *Lejtő* vagy *Lejtős.*

Még ez mind semmi. A szonett félreértetett, az ami a muzsának prosopopaeiája, magára az íróra értetett, s minthogy eszerint az értelem absurdus volt, a szonett homályossággal vádoltatott, s a vádtól ezen régula származott: *a szonettnek nem homályosnak, hanem könnyen érthetőnek kell lenni*. Így teszi az ember másnak hibájává a magáét. Parafrázisát írtam a szonettnek, s világosan megmagyaráztam. Mi lett légyen a magyarázatnak következése, nem tudom. K[állay], kinek azt lediktáltam, nem szólott nékem arról semmit. S midőn ezen jegyzést írom, ő már Debrecenben nincsen.

A Minnyihez írt dalt nem lehetett még a debreceni fűlnek is nem szépnek találni, s még is megsértette valami a külömben igen igen derék Szentgyörgyi úrnak fűlét. Mi lehetett az? ezen név: Minnyi.

... risum teneatis amici? Sokan nevettek már a mi sorainkon, s nekünk lenne-e ez megtiltva a más itélet-tételein?

Debrcen, 1809. szept. 26.

ANIMULA, VAGULA...

Ezen kis hely is üresen maradt valaha, töltsük be.

A nagyoknak egyik megismertető jele a halálnak megvetése. Többek közt Hadrianus ezen dalocskát mondogatta halála óráján.

Animula, vagula, blandula,
Hospes comesque corporis,
Quae nunc abibis in loca?
Pallidula, rigida, nudula
Nec (ut soles) dabis joca.

nézz erről valamit D. Gevatter Matthies 3. Th. p. 270. ed. Berl. 1779., ott a 4d. sor nem jól van fordítva, mert az ott lévő szavak nem a lélekre vitetnek, hanem a helyre, hova az menni fog, mint a *nec* az utolsó sorban mutatja.

Lehetne ugyan a Lélekre is magyarázni, így *παράφρασις*-álván: jam tu Anima, cum pallidula & cet. fies, neque ut solebes huc usq. joca dabis; de a helyre való értés simplexebbnek látszik - quae in loca nunc abibis? abibis in loca pallidula & cet. neque ut solebas huc usq. joca dabis. Azonban ha valaki ellenem mondana, nem vetekednék vele *χεροίν τε, ποσίν τε*, mint Morhofról mondja Reimann Obs. Hall. T. x. p. 219. obs. IX.

Sződemeter, 1809. okt. 25.

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY MUNKÁINAK KRITIKAI MEGÍTÉLTETÉSEK

Midőn Rec. Csokonairól ítélni akar, neműnemű félelemmel lép a publikumnak elébe, nem mintha Rec. természet szerént rettegő volna, hanem mivel nem tudja, ha azon tiszteletet, mellyel sok másoknak tartozik, nem látszik-e megsérteni. Azon esztétikus, ki Csokonairól szól, kénytelen a nagyobb publikum értelmével megvívni; azonban ha állításai a tisztább ízlésnek reguláival ellenkezni nem fognak, nem leszen oka, hogy akárki előtt is megpirúljon.[14]

Minden poeták közt, kiket Recensens ismer, Bürger az, kihez Csokonai leginkább hasonlít; vagy azért, mivel a géniusz mindkettőjöket egy útra voná, vagy azért mivel Csokonai Bürger példánya szerént igyekezett elejétől fogva dolgozni. Recensens úgy hiszi, hogy mind a két ok dolgozott, s a második következése az elsőnek. Bürger és Csokonai mindketten nem gazdag és nem fő nemzetből származtak; mindketten iskolai nevelést vettek s valóban sok iskolai tudományt, de egyszersmind sok iskolai elmésséget is vittek által a közönséges életbe s írásaikba; mindketten nevezetes konvulziókat szenvedtek a szerelem miatt, s ez őket szentimentalizmusra vezette, noha (kivált Csokonairól) úgy látszik, mintha jó kedv és makacsság lett volna inkább karakterek; mindketten érzették a ritmus erejét; mindketten hajlandók voltak a Bürger által úgyneveztetett popularitásra. Valóban sokat, amit Schiller a maga nevezetes

[14] A bevezetés az „Erdélyi Múzeum”-nak szánt első fogalmazásban így szólt:

Hónapok lettek, édes barátom, mióta megígértem, hogy Csokonairól Múzeumod számára írni fogok, s hónapok teltek el, mióta ígéretem teljesítésével adósod vagyok. Te tudod, a poétai lélek makacs lélek, s még olyankor is keresztűlállja utunkat, midőn nem az ő pályáját futjuk. Olyan ő, mint az ifjúságában délceg asszonyka, ki bennünket egészen magának kíván, s önszeszélyét teszi királynénkká. Midőn én Csokonairól írni akarok, nem vagyok eléggé bátor szavamat egyenesen a publikumhoz intézni s recenzensi mínákkal állani fel; nem mintha félelmes volnék, mert én ifjú vagyok, de ugyanezen ifjúság szerénységet parancsol. Azon esztétikus, ki Csokonairól szól, kénytelen a nagyobb publikum értelmével megvívni, s nekem, kinek mesteri tónust felvennem nem szabad, legjobb leszen egyedűl tehozzád szólanom; barátomnál szólok, s nem másként, mint éreznem kell.

recenziójában Bürgerről mond, szóról-szóra lehetne a magyar poetáról is mondani; de Bürger a maga sonettóiban egyetlenegy, s ezen tekintetből kell azt ítélnünk, hogy Bürger szentimentálisabb, mint Csokonai. - Schiller azt jegyzi meg Bürgerről, hogy ő érzés helyett gyakran zabolátlan indúlattal áll elő, s bár a sonettók s némely dalok szelíd érzéssel vagynak is álthevűlve, de az *Elegia*, s a *Hohes Lied*, hogy több ne említtessék, Schillernek ítéletét igazolják. Csokonainál az *Utolsó szerencsétlenség*, mely a Bürger Elegiája után készült, hasonló megjegyzést érdemel; de azt kell hinnünk, hogy itt nem maga a költő, hanem csak Bürger zeng, mert a több szentimentál dalokban ritkán van nyoma a kisebb mértékű érzésnek is, mert Csokonai általán fogva hidegebb, mint a német példány, s mindenütt látszik, hogy az érzésnek tónusa tanulva, nem pedig együtt-születve van.

Sok út van veretve a pályán, mely mind a célhoz viszen, de kevésnek adta a sors, hogy mindenik útat megfuthassa, és aki csak egyet is dicsőséggel megfutott, méltó a koszorúra. Embereink közt nagyon elhatalmozott azon hiúság, hogy magokat s kedveltjeiket pankratiastáknak gondolják, s nem elég nekik, ha egyben nagyoknak ismerjük őket; mindent akarnak vagy semmit sem. Csokonai örök emléket érdemel literatúránkban, de ha ő neki némelyeket megtagadunk, ha azt mondjuk, hogy a Lilla úgy nem éri fel Himfyt, mint tűzi játéknak fénye a volkánét; ha mondjuk, hogy az érzés és kultúra tekintetében őtet Daykához tennünk nem lehet; ha mondjuk, hogy az ódában Virág úgy áll neki ellenében, mint egy Jupiter Olympius a bámuló előtt stb., levettünk-e azért mindent Csokonairól? nem marad-e még elég oldal, mely felől fényben jelenhet meg?[15] Rec. azt hiszi, hogy nem az dicsértetik igazán, akinek hibái is vakon imádtatnak. Az, aki úgy tiszteli Csokonait, mint Hubay, meggyalázza őtet; az, aki úgy tiszteli Berzsenyit, mint Hoblik, nem méltó azon nagy költőnek szellemét felfogni.

Rec. úgy véli, nem lesz kedvetlen, ha Csokonainak életéből némely szcénákat lerajzol, s azokból igyekezik a pontokat láttatni, melyekből ezen poetát szokta szemlélni.

Csokonai Debrecenben, 1774-ik évben decembernek, úgy tetszik 17-én született, és így mind Kazinczynál mind Földinél sok évekkel ifjabb volt. Tanulásának helye a debreceni ref. kollégium vala, s tanítói a poézisben, mint maga említi, Kovács József, a Virgíl fordítója, s a historiografus professzor Budai voltanak. Azon mód, mellyel az iskolai falak közt a poézist tanítják, nem az esztétikusoknak módjok, hanem kulcs a deák literatúrára, s főképpen a metrikának ismeretére; azonban mégis elégséges, hogy a netalán még szunnyadó poetai géniuszt felébressze, s római példák szerént vezesse. E tekintetben volt méltó Csokonainak azon koráról szóllanunk.

A genie sok classisokra oszlik fel. Vagynak nagyok, kik nem találnak útat magok előtt, s önerejekkel futják a még ismeretlen pályát. Vagynak kisebbek, kik ha nem találnak útat magok előtt, nem is lépnek fel soha. Mindnyájan függenek a környűlményektől, a kornak véleményeitől stb., de a nagyobbak a sötétben is tudnak világot terjeszteni s nem ragadtatnak el úgy koroknak durvaságától s rossz ízlésétől is, hogy nagyságoknak jeleit ne adhatnák, a kisebbek pedig lerogynak a teher alatt s olyakká lesznek, mint akiktől vezettetnek. Homér, Shakespeare és Goethe nagyok lettek volna minden környűlményekben, de Horác egy filozófi század megjelenése nélkül nem fogott volna születni, s Virgíl ha Apollonius korában görögnek született volna, talán csak a ciklushoz fogott volna tartozni, éppen úgy mint Abaelard és mások a skolasztikusokhoz tartoztak, mert nem Sokratesnek tanítványi voltanak.

[15] A következő mondat helyett az első fogalmazásban ezt olvassuk:

Nincsenek-e hibái Himfynek és Virágnak is? Ha Himfy magát a r e g é k b e n szinte oly nagynak nézi mint a s z e r e l m e k b e n, az igen természetes dolog: de mi mondhatjuk, hogy ő nagy az egyikben és a másikban kicsiny, s ezen mondás mellett is büszkék vagyunk azt hinni, hogy inkább tiszteljük őt, mint sokan, kik hibáiban is tökéletességet szemlélnek.

Csokonai Nagy Sámuelnek Sanderjét leonínusokkal cifrázta fel, s még akkor Csokonai és Nagy tanulók voltanak: jele, hogy az ifjú úgy formáltatott a tordai Gyöngyösinek példája által, mint a még akkor hasonlóul fiatal Nagy Ferenc, Horváth Ádám és mások. Már akkor a Zríni-nemben senki sem verselt négy rímmel, s azon időben Bessenyeiék bírták a literatúra elsőségét, mivel Ráday csak rejtekben dolgozott, Rájnist, Révait és Barótit Debrecenben nem nagyon ismerték, s Kazinczy és Földi nem régen kezdettek ismeretesek lenni. Csokonainak «Alkalmatosságra írt Versei» nagy részént akkor, még Debrecenben készültek, valamint a «Diaetai Múzának» sok darabjai, melyek neki a publikumnál ugyan hírt eleget szereztenek, de a mesterségnek nem nagy ismeretét mutatják.

Csokonai jókor ismeretségbe jutott Kazinczyval és Földivel, melyikkel hamarabb, azt Rec. nem tudja, de már 1796 előtt mindeniket ismerte. Az bizonyos, hogy Földihez jobban volt csatolva, s leginkább tőle vett a poetai pályán segédet. Ennek szükség volt említtetni, hogy könnyebben ítélhessünk Csokonainak a pályán lett előmentéről.

Midőn a kassai magyar társaság Barótiban, Kazinczyban és Bacsányiban felállott, akkor Földi Pesten lakott s készült az orvosi pályára. Buzgósága a literatúra eránt ismeretes volt, s a társak által dolgozó társnak meghívatott. Földi úgy jelent meg a filológiában, mint purista, s a fordításban, mint szoros fordító. Ő Debrecen környékén neveltetett, s életének rövid korát ugyanazon környéken élte el. Innen jön, hogy ő is[16] jókor elkezdette az ellenkezést[17] azokkal, kik a csínos ízlésű Báróczynak nyomain léptek fel. *A köznépé az igaz magyarság, az idegennel nem egyvelges magyarság*, ezt mondogatta Földi, valamint még ma is sokan mondogatják. Ezen szellemben futotta Földi a pályát, s makacsságát, s azon mesteri tónust, mely neki sajátja volt, valamint zordon ízlését is egykor még inkább fogja a publikum ismerhetni, ha levelezései világot láthatnak.

Csokonai ezen embernek tanítványa volt. Rec. emlékezik egy levélre, melyben Földi a Csokonai által fordíttatott blumaueri dalt - az árnyékszékhez - megítéli, s abban mindent sort a legszorosb fordítás regulái szerént fontolgat. S ugyanazon levélből látta, hogy a Rádaytól neveztetett ritmust Csokonai jókor megtanulta Földitől, mit a publikum már a Dayka biografusától is tud. Az idegen literatúrákkal is jókor ismerkedett Csokonai,[18] de mégis úgy látszik, hogy midőn a Diaetai Múza megjelent, még a német literatúrát vagy nem ismerte, vagy nem igyekezett a németeket követni, kik közül Bürgernek olvasása későbbi darabjainak legnagyobb részöken megtetszik. A Múzából úgy látszik, hogy az ifjú az olasz poetákat akarta inkább ismerni. Az Angelica Metastasióból tétetett által, de az apróbb, olaszból fordíttatott dalok, *Eschenburg Beispielsammlungjából* vétettek, s úgy látszik, hogy a korban ezen gyűjtemény volt kézikönyve.

A pálya megnyílt, s a kezdet, ha nem nagy talentumot is, de nem középszerű könnyűséget árúlt el, s az ifjú poeta temérdeket öszveírt. Csokonainak élete, minekutána Debrecent elhagyta, nyughatatlan volt, s ennek, és szerelmének, s a német poézissel való ismerkedésnek tulajdoníthatjuk, hogy dalaiban a szentimentális tón kezdett zengeni, melynek még a Múzában nem igen van nyoma, mert az inkábbára deák költőkben élt ifjú hajlandóbb volt a poetai descriptiókra, mint a lélek érzéseinek dallásokra; s tapasztalás bizonyítja, hogy aki az iskolai útmutatások szerént kezdi poézisát, az mind descriptiókkal kezdi azt, melyre magok a tanítók is szükségesen vezetnek, s a kiadatni szokott témák is (*Tavasz*, *Szélvész*, *Este*) azt látszatnak

[16] Az első fogalmazásban: Mint Debrecennek filológusai.

[17] Kazinczyval, ki a sokrateszi Mainomenossal, Lessinggel és Herder Paramythjeivel stb. már akkor kiszállott a pályára, melyet Báróczy oly dicsőségesen kezdett Marmontelével megtörni.

[18] Kazinczynak és Földinek társasága a Ráday-versen kívül az idegen literatúrákkal is megismertette poétánkat. (Az első fogalmazásban)

magokkal hozni, mert az magában kijő, hogy az ily témák nem a Metastasio kantátáinak szellemekben, hanem Ovídnak manírjában szoktak dolgoztatni.

A *popular* (köznyelvi) és a *pöbelhaft* (községi) közt nagy a különbség, s méltán jegyzi meg Schiller azon alacsony kifejezéseket, melyek Bürgernek sok darabjait elrútítják. Ezen jegyzést kénytelen Rec. Csokonairól is tenni. Földi által vezettetvén a filológiában, kezdette ő is kiáltozni, hogy a köznéptől kell magyarúl tanulni, s mivel ő ezt nemcsak kiáltozta, de cselekedte is, innen van, hogy az iskolai tónust s az alföldi provincializmust levetkezni nem igyekezett. Még ma is ott állanak sok szép dalaiban a Gyöngyalak, a Kincsem, a Csócsi, s más számtalan köz expressziók, melyek a legszebb sorokat elrútítják, s melyekre példákat nem szükség felhoznunk, mivel munkáinak minden lapjaikon találtatnak. Bürgernek szertelen követése, s a rossz úton vezettetett popularitás mániája soha sem engedte őtet azon útra lépni, melyen Báróczy és Dayka koszorút szedtenek s melyen indúlván el a németeknél Wieland és Matthisson a legbájolóbb szépségű nyelv birtokába jutottanak. Szükség itt még egy környűlményt Csokonainak életéből felhozni.

Ő, mint fellebb is mondatott, oly sorban született, mely alacsony ugyan nem volt, de neki még sem szerezhetett fiatalkorában oly társalkodást, mely az úgynevezett nagyvilág csínosabb tónusát vele megismertette volna. S az az epitáfiumán is álló *vivens poetae more* már iskolai éveiben is annyira megtartatott tőle, hogy makacssága, és a miá, amit Bürgernél a szegény *Johannes Scheere* zseni hibájoknak nevez, szinte zabolázhatatlan lett: mely zabolátlanság hogy a genialitásnak kiütése volt, megtetszik onnan, mert ő különben a tudományokat szerette, és gyakorlotta. Ezen zabolátlanság, vagy nyughatatlanság, vagy aminek nevezni akarjuk, kísérte őtet egész életében, de nem mint Petrarchát, ki Vauclusetől Ferráráig és Ferrárától Vaucluseig örök mozgásban élt; mert őtet ezen nyugtalanság cinikussá tevé, s szüntelen azoknak körökben tartotta, kiktől csapongásai, s makacs s olykor (kivált éltének vége felé) keserű launája nem szoríttattak határba. Csurgón laktában, hol a Festeticstől állíttatott iskolának professzora volt, komédiákat írt és játszatott. Akarva kereste öszve komédiáiban a legalacsonyb elméskedést, s kifejezéseket. Aki valaha a *Karnyónét*, a *Gerson du Malheureux*-t, s a *Méla Tempefőit* olvasta, nem tudja, mely varázslat tette őt által a mesterség szép köréből oda, hol Hanswurst a bécsi teátrum szélén térdein könyörög publikumának, hogy őrajta is nevetni méltóztassék.[19] E szerencsétlen produktumok közűl valók még az *Ódákban* kijött némely darabok mint ez: *Szeme nem sír mégis nedves* stb., melyektől a kezdő művésznek úgy kell iszonyodnia, mint a görög kezdő művész a *Payson* és a csúfosan úgynevezett *Rhyparographos* műveiktől iszonyodott: s az ilyenek látásakor méginkább szükség kiáltozni, amit Pláton Xenokratesnek kiáltozott: *Θυε ταις χαρισιν.*

Azonban meg kell vallani, hogy éppen ezen oldal, mely felől Csokonai oly nagyot buka, neki egyszersmind legtöbb fényt szerez. Szentimentál darabjainak legszebbjeik mellett hidegen marad a szív, de midőn makacsul tréfál s a népnek tónusában lép elő, lehetetlen azon geniális szökdellést benne el nem ismerni, mely a való vokációnak bélyegét hordozza. Az *Evoe Bacche*, *A csikóbőrös kulacs*, *A szegény Zsuzsi*, *A Farsangi búcsú*, és mindenek felett az a nagy szépségű Parasztdal: *Ama sűrű nyárfák alatt* stb. valóban poétai lélekkel írattak, s ezek legtöbb originalitást is bizonyítanak: mert ámbár ezek közt is, kivált a *Parasztdal* mástól vétetett, de még is mindeniket inkább övének lehet tartani, mint azon sok szerelmes dalokat, melyeknek originálajaikat Bürgerben, az Eschenburg gyűjteményében, az 1804-ki bécsi almanakban stb. minden feltalálhatja. Különös, hogy éppen az, aki leginkább prédikálta literatúránkban az originalitást, legtöbb darabokat idegenek után készített, s nem több szabadsággal, mint Verseghy a maga dalait, melyeknek originálajaikat Ramler gyűjteményéből maga kimutogatta, valamint azokat is, melyeket az Aglájában ki nem mutogatott.

[19] Első fogalmazás: hol Diogen a korinthusi úton feküvén rágalmazta az Olympiára menőket.

Megjegyzésre méltó az is, hogy ugyanazon principiumok különböző fejekben mely különböző effektumokat csinálnak. Csokonai a régi szavaknak és szóllásoknak éppen oly keresőjök és használójok volt, mint Révai, Kazinczy és Horváth Endre, mégis az ő munkáiban azok a magok régi színében jelennek meg, holott azon említett írókban azok gyakran új szók gyanánt vétetnek. A *martalék, lomb* s többek, ha úgy jelennének meg, mint amazoknak írásaikban az *érzemény, vért, csarnok, sarjaik, fenyér* stb. újításoknak vétettek volna a publikumtól, mint a *Vihar*, a *Rivancs* s száz meg száz szavak újításoknak vétettek. Rec. nem akar filológiai villongásra bocsátkozni, de azt meg kell mondania, hogy Csokonai a maga expresszióinak s szavainak ritkán tudta megadni az *újság ingerét*. S ennek oka egyenesen a köznép nyelvéhez való ragaszkodás. Úgy látszik, hogy ő, bár az öreg Sulzert ismerte is, de mégsem fogta fel az esztétikának szellemét, s nem érzette eléggé tisztán azt, amit íróink közűl sok mások is nem éreznek, s ami Báróczyt és Daykát nagyokká tevé.[20]

Csokonai mint *lírikus* (s már mondatott is) Bürgerrel, a magyarok közt pedig Daykával tétethetik együvé, s mindenik mellett hátra marad. Nincs benne annyi tűz mint azon kettőben, s azt a pszichologiai festést, azt a csínt és teljességet, mely Daykának sajátja, őnála hiában keresnéd. Ő olyan lángolásra sem emelkedik soha, mint Bürger, kinek tüze a *Hohes Lied*ben és *Elegiá*ban szinte a vadsággal határozódik. Az *Utolsó szerencsétlenség*ben sincs annyi energia, mint a Bürger originálјában, s a *Mollys Absched*, mely Csokonaitól fordíttatott, nyilván mutatja, mennyivel inkább bírta a maga nyelvét a német, mint a magyar. Csokonai sem Bürgernek sem Daykának filológiai ismereteikkel nem bírt, s annak amit a *Zirc emlékezeté*ben, még az esztétikai postulátumok ki nem elégíttetések mellett is bámúlunk, Csokonaiban semmi nyoma nincsen. Himfyvel egy rendbe Csokonait tenni nem lehet. A Lillának és a Szerelmeknek tárgyok egy, de a lélek, mely a tárgyról zeng, két egészen különböző lélek. Himfy a verselés (versificatio) mesterségét nem érti úgy mint Csokonai. Himfynél a költés maga nem mesterség, ő lángol és teremt, némelykor bámulásra méltóképpen, némelykor nem bámulásra méltóképpen, mindegy, de ő teremt. Csokonai az érzésnek hangját csak tanulta, s a verselésnek minden tudománya mellett sem adja azt oly szépen, oly csínnal vissza, mint Himfy, s bár ez is némelykor nem elég csinos, de mégis egy szebb természetnek hangja az, melyet ő zeng. Mind Himfy mind Csokonai határ közé szorított geniek. Amaz érzéseket tud zengeni, és sem regéiben sem Hunyadijában nem titkolhatta el a lírai lelket.[21] Cs.-ról egy (talán Jenai) Literaturzeitungban az mondatott, hogy ő az anakreoni nemben legszerencsésb. Rec. azt hiszi, hogy őtet a *Hafiz sírhalmá*ban is azon makacsúl vídám lélek kapja meg, mely a *Parasztdalban* s más hasonlókban uralkodik, s ez vala a pálya mely Csokonainak megnyittatott, de ő ezt gondatlanúl futotta meg, s lángoló érzéseket kezde dallani, és époszi tárgyakat, mert Árpádiásza, úgy mondják, már útban volt!!

---

[20] Az első fogalmazásban:

«A Múzsának kiadatása után hirtelen nőtt az ő darabjainak száma, de többet a Kleistból fordított Tavasznál életében egy csomóban ki nem adhatott. Némely alkalmatossági versek újságokban és azokon kivűl is külön-külön jelentek meg. Lillája Kassán kezdett még életében nyomtattatni, de a tipografus annyira késleltette az elkészülést, hogy tőle a kézíratot kénytelen vala visszavenni, s így a kötet, melynek elébb kellett vala Himfynél megjelenni, csak Himfy után s Csokonainak halálával jelent meg, valamint az Ódák, Dorottya, Alkalmatossági versek, s a Tasso és Metastasio után igen középszerűen fordított pastoralék is. E szerint Csokonai (fordításait ide nem értvén) kétképpen jelent meg a publikum előtt, mint lirai daraboknak, és mint egy nevetséges eposznak szerzője; nem számlálván a descriptióhoz tartozó darabjait, melyekkel a Múzsa s az Alkalmi versek rakva vagynak.»

[21] «S azok szerencsétlen próbák valának.»

A komikumnak való szellemét a Dorottyában sem lehet megtagadni. De aki Popenak *Hajfürt*-jét, vagy csak a Boileau *Lutrin*ját is olvasta; aki tudja mit mond Sulzer s több németek Wielandról, hogy ő az *Oberon*ban s más munkáiban Múzsáját vad Faunusokkal társalkodtatta; az valóban mind a Dorottyát, mind a prof. Márton által kiadatott *travesztált Batrachomyomachiát*, mind a még szerencsére nyomtatás alá nem jött *Crimen raptust* fejcsóválással fogja olvasni. Szükség-e leereszkednünk a *priapaeáknak* alacsonyságokra, hogy nevetőket találjunk? Mi teszi geniálissá Cervantesnek halhatatlan munkáját, mi a Spectateurt, Dunciadot stb? Az igazi *comica vis*, hogy Caesarnak kitételével éljek, nem a tárgyban, hanem a *tárgy előadatásában* fundáltatik. Rec. megvallja, hogy a Dorottyában geniális szökdellések vagynak, de megvallja azt is, hogy a Dorottyáról soha sem szóllhat oly magasztalással, mint a bécsi Annalista szóllott, ki még a versifikációval is rendkivűl meg volt elégedve. Előítélet talán Rec.-ben; de a Zrínyi-versben nem láttatik magának egyebet lelni, mint nyomait azon míveletlenségnek, mely a provençalok korokban a poézisen uralkodott. Csokonainak nyelvéről pedig felebb kimondá ítéletét, s úgy tetszik, hogy minekutána a magyar poetai nyelv Virágban, Daykában s Berzsenyiben oly tökéletre hágott, nem keményen ítélt.

Csokonai harmincegyedik évében hala meg, s ezen korában Berzsenyi már elérte azon pontot, melyet ő nehezen fog többé felülmúlni; s Csokonaiból még nem egészen látszik, mely pontig fogott volna törekedhetni azon erőnél fogva, melyet neki a természet engedett. A literatúra kezdetében lehetetlen a legerősbnek is oly messze menni, milyen messze ment volna, ha a literatúra virágzásában jelenhetett volna meg. Orczy, Barcsai, s Bessenyei mind nem tették azt amit tehettek, és tettek is volna Kissel és Berzsenyivel egy korban születvén. Nem tudhatni mely szerencsés pillantat tevé Báróczyt azzá, aminőnek ő Marmontelében magát mutatta, s méltán lehet kérdeni, hogy az új Marmontel születhetett volna-e a régi nélkül?[22] Daykának *Győzedelemjövendölése* sem tette még a *Titkos bút* szükségesen következővé. Így tehette volna még egy hosszabb élet s kedvezőbb környűlmények Csokonait többnek mint így lehetett. De mivel neki táplálást nyújtó hivatala nem volt, s éltének nagyobb részét másoknál (de nem úgy mint Pope a maga lord barátjánál, sőt inkább gyakran mint az ismeretes virtuóz Lavota) töltögette, hozzájárúlván ehhez a versírásbeli nagy könnyűsége is, hirtelen ragadtatott alkalmi verselésekre, s az ilyenek a legerősb geniuszt is elnyomják. Nincs veszedelmesb az írókra nézve, mint sokat írni, s ez a sokat írás, amellett, hogy a munkákat gondatlan készületűekké teszi, a tanulástól is elvonja az írókat. Egy múlt századi német tudós ezen utolsó oknál fogva inti az ifjakat, hogy könyveket ne írogassanak; s úgy látszik, hogy sokszor a nem ifjaknak is kellene ezt kiáltoznunk. Mert valóban mindég több van tanulni, mint tanítani való.

1815-17

[22] S ha vajon Báróczy nélkül meg fogott volna-e a régi Gessner változni?

KIS JÁNOS VERSEI[23]

Minekutána Kazinczy a maga elhúnyt barátjainak Báróczynak és Daykának munkáikat kiadá, íme most a maga élő barátjának szuperintendens Kis Jánosnak verseit közli a publikummal, mely azokat valamint már régen ohajtotta, úgy most nem is vette sok öröm nélkűl, s egyszersmind el kellett szomorodnia a Kazinczy által íratott élőbeszédnek azon tudósításán, hogy ezen köztiszteletű poeta, *közreeresztvén poetai munkáinak teljes gyűjteményét, lelép a fényes pályáról, melyen húsz esztendők olta a nemzetnek tapsolásai alatt járdalt* (III. lap).

Rec. állhatatosan azt hiszi, hogy Kis az elsőrendű magyar költők számokba tartozik, s a legméltóbban érdemli azon közönséges javallást, mellyel fogadtatott, s éppen ezen hit indította Rec.-t arra, hogy ezen három kötet verseket vizsgálat alá vegye; mert midőn recenzióink ily igen kevés számban jelennek meg, illő, hogy csak a nagyobb írók vétessenek ítélet alá, mely ifjainknak *mustra* és *tűkör* gyanánt szolgálhasson.

Kisnek múzája általában klasszikusi stúdiumot mutat, stílusa neki kisimúlt és numerosus, indúlatjai határ közé vétettek, s darabjain az egész három köteten keresztűl, bizonyos érezhető nyúgalom ömlik el, ő szomorg és enyeleg anélkül, hogy magát egészen elkapatni hagyná, egyszóval - Kis a magyar nemzetnek filozófus poétája.

Ezen kiadatott verseknek első kötetekben a címlap szerént *Ódák* és *Dalok* állanának. *Rec* ezen cím helyébe inkább a közönségesb kiterjedésű *lírai darabok* címet tette volna, mert a 35-dik lapon álló *Polykrat*, mely Schillerből fordíttatott, az ugyanonnan vétetett *Vashámorba menéssel* (49-dik lap), s még más egy vagy két apróbb románcokkal (110. és 113-dik lap) együtt, bizonyosan sem az *ódák* sem a *dalok* sorokba nem tétethetnek. Így nem a Schillerből fordíttatott *Ideálok* is (31-dik lap) s *A házas élet boldogsága* (43-dik lap), *A papi hivatal méltósága* (143-dik lap), s ugyanezt lehet mondani, hogy többek elhallgattassanak, a *Kazinczyhoz* (171-dik lap), és *Gr. Festetics Ignáchoz* (186-dik lap) írt gyönyörű darabokról is, melyeket Rec. poetai episztoláknak nevezett volna.

A két utolsó kötetekben episztolák, epigrammák, mesék, didaktikumok stb. vagynak letétetve, s mind a három kötetben számos idegenből vétetett darabok találkoznak, melyeket talán hasznos lett volna megnevezni, mind azért, hogy az eredeti darabokat mindenki megválaszthassa, mind azért, hogy a külföld írói, kikből azok vétettek, (Útz, Wieland, Schiller, Matthisson, Schlegel stb.) publikumunk s fiatal íróink előtt mind inkább ismeretesekké legyenek.

Ami Kisnek lírai tehetségét illeti, az ő filozófusi lelkébe nem öntött a természet oly lángolást, mely kicsapongó hévvel, szívet ragadó s olvasztó dalban ömöljön ki, s ha vagynak is az ő fentebb hangú énekei közt igen szépek, mint *A Bölcseséghez* (I. köt. 24. lap), *A Dicsőség* (99. lap) stb., Rec. mégis mindég azt fogja hinni, hogy Kis legszebb koszorúkat azon a pályán szedett volna, melyen Tibullus, a római kedves éneklő, hervadatlanokat fűzött magának. Az *Elégia* (I. köt. 119. lap) s leginkább pedig a III. kötet végén álló *Poétai feltétel* csalhatatlanúl bizonyítják Rec. ítéletét. Ha Kis ily csínnal, s ily mértékben, mint ezen utolsó vers, egy kötetecskével ajándékozta volna meg, vagy ellent nem állván a szuperintendensi fogadás, még megajándékozná a nemzetet, minden bizonnyal a magyar literatúrának (még sok évek után) feltűnendő aranykorában is, szelíd lánggal hevűlve fogná őtet egy akkori Tibull olvasni s mustrának választani, s egy ilyen kötetnek elejébe fognának legméltóbb jussal illeni azon szép sorok (I. köt. 145. l.):

[23] Kis János versei. Kiadta Kazinczy Ferenc. I. II. III. kötet. Pest, Trattner János Tamásnál. 1815. 8. [Kölcsey jegyzete]

- pengess az ezüst húrokon
Olyan ígéző éneket,
Mely még sok jövő századok o n
T ú l is olvasszon szíveket.

Azonban ezen óhajtás mellett sem tagadja meg Rec., hogy Kis nem futotta meg a maga pályáját elhalhatatlan dicsőség nélkűl. A gróf Festetics Ignáchoz íratott hálaadás, főképpen pedig a Kazinczy Ferenchez készíttetett Hymenaeum, a magyar költésnek örökre legszebb virágai közé fognak számláltatni. Nem lesz a maradék oly hálátlan is, hogy a II. és III. kötetben álló morális és szatírai darabokat elfeledje; azok Horátiusra s Boileaura emlékeztetik az olvasót, s lesz idő, mikor azokra a magyar olvasó publikum úgy néz majd vissza, mint most a németek Hallernek s Hagedornnak hasonló foglalatú műveikre.

Ami Kisnek nyelvét illeti, Rec. ajánlja minden fiatal íróinknak, hogy a Kis köteteit ezen tekintetben studiumokká tegyék. Az ő nyelve szép, tiszta, világos és egyszerű; ahelyett, hogy némely fiatalok meg nem választatott német példányok után indúlván el, dagadó, homályos képekkel s helytelen tudományokkal elhalmozott beszédet visznek írásaikba, s gondolatjaikat sokszor egészen elburkolják, sokszor éppen üres és semmit jelentő hangokat zengenek. De midőn Kisnek stílusa ifjainknak így ajánltatik, Rec. múlaszthatatlan kötelességének ismeri, hogy azon szóllásokat is kimutassa, melyek őtet megbotránkoztaták. Mert illetlennek leli fentebb nemű poézisben az ilyeket, mint I. k. 2. l. *Csak papagáji csacskaságot s betyári gúnyolást lelek.* 15. l. *beatus ille ut prisca gens mortalium*; s ugyanott: *csűrben hágy*, mely szóllást a fentebb nemű prózában is kikerűli. 20. l. *gyengén legyezik*, s ezen ocsmány szó a 73. l. ismét előfordúl. 24. l. A Bölcseséghez iratott szép himnuszban *szemeidnek éli*, e helytt: *éle*. 66. l.

Ha mindég csacsog is szája,
Ha mint szent írásra rája
Stax úgy hallgat, sem bánom.

73. l. *kacsója* a különben szép dalban nagyon *gyermekes*. 87. l. *egyhez az értt ész tart just.* 89. l. *ne kacsongass pajtásid módjára*, s ez a sor egy lyánykának van mondatva! 99. l. *címeres magzatok*, A Dicsőséghez íratott fenhangú énekben alacsony. 107. l. *mi jusa*, és ismét

Fogadom bizony Hymennek
Dicséretet mondanak.

mely prózának sem lenne szép. A papi hívatal méltóságáról íratott fentebb nemű énekben illetlenek az illyenek: 148. l. *a föld jóllakik árvizekkel.* 149. l. *mert egy istene a gyomra.* 151. l. *álnok praktikálás.* 157. l. *megvesztek s semmit sem hittek.* 159. l. *frisen gyűlést kell tartani.* - Ilyen a Kazinczyhoz íratott Hymenaeumban 175. l.

a távollevőre száját mohon tátja,
a valót elejti;

mely az Aesopus úszó ebére emlékeztet. Egy ily nagy szépségű énekben Rec. megváltoztatná azon sort is 176. l.

Ki derítheti fel homloka ráncait,

mert e ráncokat felhővel vagy valami ilyennel kellene felcserélni. Ugyane lapon ama sorban:

boldog a csillaga

az artikulus elmaradta új szépséget adott volna a versnek, stb. stb.

Az episztolák pedestris múzájok több szabadságot enged ugyan a közönséges szóllásokra nézve, mint a költés fentebb nemei; mégis Rec. a Kazinczyhoz íratott episztolában (II. k. 19. l.) a *parolát* kitörlötte volna, s 40. l. a *nyelvpritty Klitia* helyt inkább a Wagner frazeoló-

giájában álló *szátyár* szóval szeretne élni. Sem 44. l. a Horátiushoz intéztetett szép episztolát nem kezdette volna így:

Horátius, kedves tanítóm s barátom,
Menjünk a mezőre: itt a tavasz, látom,

hol az utolsó hemistichiumot egyedűl a rím tette szükségessé; 129. l. a *zsoltárt kornyikálnak* helyett is valami más kitételt kellett vala keresni, s szinte így III. köt. 83. l. a *tündökletesség (!)* stb. helyt. stb. Rec. óhajtja, hogy a mi megbecsűlhetetlen Kisünk még egyszer adassa ki a maga verseit, s az ily kicsinységeket eltörölvén, igyekezzék még tökéletesb mustrát adni fiataljainknak, mint most adott, s talán nem fogja a koszorúkkal ékes férfiút megbántani, ha ez ohajtás mellé még ama másikat is fűzi, hogy azon újabb kiadásból némely most felvétetett középszerű darabok is kihagyassanak, mint a III. k. 76. s köv. l. álló epigrammák, I. k, 94, 96, 106. és 107. l. álló darabkák, s még némely mások, melyeket a szerzőnek helyes ízlete legjobban ki fog ismerhetni, s melyek ezen kötetekbe talán bizonyos tekintetekből vétettek fel, mint például Schillernek ifjú csekélyebb dolgozásai, verseinek később kiadásaiba is felvétettek; de azért a részre nem hajló kritikának gáncsait, Schillernek nagy neve mellett is, nem kerűlhették el.

Rec. szokása szerént még azon kívánságát nyilatkoztatja ki, hogy minekutána Európának míveltebb nyelvein már századok olta rímes verseket is mérték nélkül senki nem ír, ismerjük meg mi is valahára azon versnemnek szépségeit, melyre legelébb Ráday tanított bennünket, s melynek mennyei hangzását lehetetlen nem érezni. Kisfaludy, Berzsenyi és Kis nagy tökélletességre vivék a mértéktelen rímes verseket is, de lehetetlen tagadni, hogy valamint Berzsenyinek mértéktelen verseit az ő mértékeseihez hasonlítani nem lehet: úgy Kisnek *Hajósdala* s a *Lebegsz májusi szellő* szép hangokkal felűlmúlják mind az ő többjeit. A hangoknak harmóniájok elválhatatlan társa a mennyből eredt költésnek, s jó az, ha a tiszta érzeménynek szavai zavartalan hangokkal hatják meg a fület s ezáltal szívünket.

1817

BERZSENYI DÁNIEL VERSEI[24]

A *poeta* és *versificator* úgy különböznek egymástól, mint *Archimedes* és az *ács*: amaz, ki a machinát kigondolta, ez, ki azt útmutatás szerént kifaragta. A poeta vagy cselekedetet vagy érzést zeng, s ezáltal vagy oly érzelmeket fejt ki szíveinkből, melyeken ő maga felűl emelte magát, hogy magasabb nézőpontjából annál bizonyosabban munkálódhassék, mint *Homér* és *Goethe*; vagy oly érzetekre ragad el, melyek önkeblében zajognak, mint *Euripides* és *Schiller*. Így vagy amúgy, soha sem mond egyebet, mint ami az emberben és ember körűl van, de nála a közönséges tárgy bizonyos *idealitást* nyer, miként *Fűgernek* ecsete alatt a mindennapi ember portréja, azaz, hogy ő mindent bizonyos varázslat által megszebbít, s íme a titok, íme a *kánon*, melyet még Aristoteles felállított: *εις το κρειττον*.

Ha ezen principiummal gyújtjuk meg a kritika fáklyáját, s akarjuk a magyar költés történeteit felvilágosítani; úgy találjuk, hogy nekünk versificátoraink ugyan nagy számban, de poetáink felette kicsinyben voltak és vagynak. Mindazon író és nem író nemzetek közt, kik Európában a Névától fogva a Tájóig lakoznak, nincsen talán egy is, melynél a költésnek való szelleme

[24] A Tudományos Gyűjteményben (1817) megjelent bírálatnak címtartozéka: második megbővített kiadás. Pesten, Trattner János Tamásnál, 1816.

oly későn gerjedt volna fel, mint a magyaroknál, s melynél az felgerjedése után is annyira nem otthoninak, annyira idegennek látszanék. Az *Emlékezzünk régiekről* írójától fogva *Tinódiig,* s ettől *Gyöngyösi Istvánig,* nincs egyetlenegy verselő is, ki esztétikai tekintetben figyelmet érdemelne, csak *Zrínyi Miklós*; s íme ez az egyetlenegy is az itáliai poézis tüzénél gyújtá meg lámpását, mert a *Sirenának* minden fordúlataiban, sőt szinte minden soraiban, nem leljük-e a *Megszabadúlt Jeruzsalemnek* nyomait?

Egy Recensens azt mondá, hogy a zordon éghajlat alatt lakó németnek szükség a szépségű s románo tájakon élő olaszok versezeteiket fordítgatni, hogy ezek által melegítessék szívök, s fantáziájok, mely külömben az északi tartományban nem lél táplálatot. Valami ilyennel menthetnők mi is magunkat. De ha meggondoljuk, hogy Németországon Minnának oly gyöngéd érzésű éneklői voltanak, még pedig századokkal azelőtt, hogy Wieland a weimári vidéket most Hellássá majd Ausoniává varázslotta; ha meggondoljuk, hogy a puszta Caledonia s az északi Dánia halhatatlan és saját énekeseket számlált, midőn még ott Rómának nevét nem ismerték; ha meggondoljuk, minden egyebet elmellőzvén, hogy ezek a csak nem köztünk élő *szerbusok,* a mi Dunánknak, a mi Szávánknak partjain oly poetai lebegéssel, oly makacs kedvvel, s oly egyszerű fennséggel költik dalaikat, mint Anakreon és a Homeridák: bizonyosan azt kell hinnünk, hogy poetai szegénységünknek oka mélyebben fekszik, mintsem azt, akar geográfiai fekvésünkből, akar valami egyes történetből kimagyarázhatnók.

A rómaiak nyelve tele van erővel, tele méltósággal, de nem poetai nyelv, s éppen azért nem poetai, mert nem egyéb, hanem csupa erő, csupa méltóság. Az az ezerféle változás, hajlékonyság, könnyűség, azok a sokat egyszerre jelentő összetett szavak, az a pszichologiai bőség, az a szüntelen új s ifjodott színbe öltözhetés, mely a görög és német nyelvnek sajátja, távol van a deáktól. Ezért Petrarca, Milton, s más nagyok, soha sem önthették azon hevet, s magosságot deák verseikbe, melyet saját nyelveiken készűlt munkáikban bámúlunk; ezért a magyar verselők nem bírván eredeti kicsapó hévvel, mindaddig, míg csak Rómának éneklőit ismerték, nem hoztak semmi figyelemre méltót magokkal. Rec. a Debreceni könyvház históriai versgyűjteményében (egy kézirati s nem kicsiny csomó, melyben 1520 táján készűlt darabok is vagynak), nem találhatott jobbat, vagy több olyan jót, mint a következő négy nyomorúlt sor:

Vigan lakik Túri a vitézekkel,
Köszöni a bort reájok szeretettel,
Mondván, szemben ha leszünk ellenséggel,
Adj' Isten, hogy járjunk jó szerencsével.

Balassának (mert az akkori verselők közt több nem is érdemel figyelmet) számos művei közt csak azon egynek lehet poetai érdemet tulajdonítani, melyet *in laudem confiniorum* írt (*Vitézek mi lehet* stb.). Kedvezőbben *Gyöngyösi Istvánról* sem ítélhetünk, kit a mi atyáink egy egész századon keresztűl

- nimium patienter
Ne dicam stulte -

bámúlni meg nem szűntek. Mert ha sok ezer verssoraiban némely poetai kitételek is találkoznak, például:

Mint ködben merűlt hold éjjeli homályban,
Bánkódik asszonya a gyászos cellában,
Mely a boldog idő kedvesen folytában
Oly volt, mint a víg nap virradó korában.

azzal nem bizonyíthatunk egyebet, hanem hogy ő azon megjegyzés alá tartozik, melyet a kritikai vaspálcának egyik legigazságosb hordozója így teszen ki:

Sic mihi qui multum cessat, fit Chaerilus ille,
Quem bis terve bonum cum risu miror -

S mindez az, amit a magyar poézisnek akkori epokájáról esztétikai tekintetben mondhatunk.

Zrínyi amint felűlmúlta Gyöngyösit mint poeta, úgy maradt viszont ennek alatta mint verselő, s ez az oka, hogy elfeledtetvén, nem ébreszthette fel más magyarban azt a szellemet, melyet ő olasz példányaitól kölcsönözött. Azok, kik a később korban a francia költőktől igyekeztek lángot kapni (Bessenyei, Barcsai stb.), saját példájokkal bizonyíták meg azon régi tapasztalást: *ahol valami nincs, onnan azt a valamit venni nem is lehet*; s eszerint a mi halhatatlan *Rádaynknak* jutott az a sors, hogy idegen kalaúzokat találván, útmutatások szerént a mindaddig egyetlen egy magyar poetát (*Zrínyit*) megismérhesse, s a nemzetnek nehány individuumaiban lángot gerjeszthessen, s nekik a módot, mint kelljen azon lángot táplálni, megtaníthassa; s a magyar költés, ha a régibb *Zrínyitől* elvonjuk elménket, csak itt kezdődik. S ezen kezdet az, melynek *kevésszámú* rezultátumai közé, némely mások mellett, a mi három kedvelteink: *Dayka, Himfy* és *Berzsenyi* tartoznak.

Berzsenyi a maga poetai karakterét a következő négy sorban rafaeli lélekkel nyomta ki:

Emmi! nékem sem fedi szívemet jég.
Láng az éneklő, heve forr dalában;
Ömledő bőség, magasabb csapongás
Önti ki lelkét.

S ez az, ami őtet mind az általa annyira tiszteltetett Horáctól, mind a nemzet másik ódaköltőjétől, Virágtól, megválasztja. Ő soha sem a tárgytól veszen lelkesedést, hanem önmagától, önmagából ömlik ki minden szó, minden gondolat. Az ő *legjobb* darabjai közt nincsen egy is, mely reflexiónak következése volna, minden csupa érzés, minden csupa fantázia, ifjúi erő, ifjúi lángolás, mi őtet a nyugodtabb római lelkü Virágtól s a hévvel epedő olasz Daykától megkülönbözteti; de meg Himfytől is, mert ennek lángja szilaj, csapongó, elborító, s fantáziája óriási s elkapó: Berzsenyi ellenben legsebesb lángjai közt is szelíd, az ő fiatal, vidám lelke a görögök felé röpdes vissza, fantáziája ideális képekkel foglalatoskodik, annálfogva stílusa virágos, kifejezései exaltáltak, például az ilyenekben:

Álmaim tündér ligetit te hímzed
Bájos ecsettel.

Ismét:

A szökő Hórák mosolyogva lengnek
Büszke hullámin magas énekednek.

Ismét:

Égi csendesség fedező homálya
Leng reád, ó szent E g y e d ü l v a l ó s á g (!)
Szívemet békés kebeledbe inti
Mágusi vessző́d.

Ismét:

Hímezze bár útam thessali virúlmány,
Koszorúzza fejem legdicsőbb ragyogvány
A Szerencse karjain.

Azon művek, melyek szerint Berzsenyinek poetai karaktere rajzoltatott, a *Matthisson* és *Horác* egyesült stúdiumának szerencsés rezultátumaik. Kit nem ragad el az a kellem és fenség, az a báj és erő, mi a *Melisszához* íratott ódában (I. k. 12. l.), a *Közelítő télben* (14. l.),

a *Nagy Pálhoz* (II. k. 62. l.), a *Magyarokhoz* (84. l.) s *Prónayhoz* (97. l.) szólóban, s hogy minden más elhallgattassék, az *Életfilozófiában* (III. k. 164. l.) uralkodik? Az a költő, ki ily ódákat zengett, kevélysége lehet a nemzetnek,

S nem lesz idő, mely őt elhalni hagyja.

Gyakorlanunk kell, így tanít Goethe, *fejünket, szemünket és kezünket*. Ez a tanítás festőnek, orátornak s poetának egyformán s elmúlhatatlanúl szükséges. Idők kívántatnak, míg a művész a maga mesterségének sanctuáriumába léphet, annak titkaival megismerkedhetik, s nemcsak a nem szépet, és nem jót elkerülheti, de a nem helyén álló szépet és jót is kiismérni s feláldozni megtanulja; s megtanulja, hogy az önszeretet saját hibáink eránt nem vakságot s kedvezést, de szemességet s kérlelhetetlenséget parancsol. Az is igaz, hogy a regula még inkább tartozik a geniere, mint más akárkire: mivel a jó és rossz igen gyakran ugyanazon forrásból erednek. A könnyűség hamar szül gondatlanságot, a nagy erő durvaságot, a fenség dagályt. Innen van, hogy a poetai kitételekben gazdag Berzsenyi gyakran dagályos, feleslegvaló s értelemtől üres expressziókra téved el. Az olyan mondásokat, mint: *ditirambok lángköre, a ragyogó dagályt tarka pórázon nyögni, tündérambróziát hinteni, hamvvedrek mohait biborral festeni, pólya örömébe mártani, gőztorlatok alpesi, gígászi örök vár kaósza, ének nektáros érzése, libáni Tempe, alak szonett,* s más számtalanokat, oly kinövésekhez lehet hasonlítani, miket az élőfán a nedv bősége okoz, de a gondos kertész kímélés nélkül lehányni szokott. Ha eszünkbe jut, mit mondott Becker Matthissonnak ama helyéről: *Süsse Liebe deine Rosenauen* stb.; ha eszünkbe jut Cicerónak mondása: *semmi sincs oly nevetséges, mint az értelem s tanuság nélkül való beszéd*: nem fogjuk rossz neven venni Rec-nek azon kinyilatkoztatását, hogy a felebb kitétetett s azokhoz hasonló hibákat publikum elébe nem kellett volna, kivált *egy második kiadásban* nem kellett volna bocsátani. S ezen kinyilatkoztatás alá tartoznak a helyenként becsúszott provincializmusok is: *méhe, pirholagos, csatináz, döngécsel*, stb. Érteni kell a poétának, hogy vagynak szavak és szóllások, melyekkel, kivált a poézis fentebb nemeiben élnie nem lehet. A németek jól tudják, mint kelljen a dialektusokat s provincializmusokat a nyelvbővítésre használni. De ki jusson azért közülök azon gondolatra, hogy ódáit a Voss idilljeiből vagy az *alemanni* versekből tanult szavakkal tömje meg? A maga eránt kérlelhetetlen művész és kedvező kritikus, a magának kedvező művész és kérlelhetetlen kritikus elválhatatlan társai egymásnak. Ha Berzsenyi kitépett volna minden gyomot, amit az igazságos kritika méltán gyomnak talál: úgy ezen recensió csak egy dicséretömledezés fogott volna lenni: de így azt is magában kell foglalnia, hogy Berzsenyi készületlen s fiatalkori darabokat is vett fel gyűjteményébe. Mert olvassa bár akárki I. k. 24. l. *Egy szilaj leánykához*, 26. l. *Az örömhöz,* 36. l. *Az Esthajnalhoz,* 44. l. *A csermelyhez* készült dalokat, valamint mindazokat, melyek a III. könyv elejétől fogva (kivévén a 138. lapon állót, melynek originálja *Bürgernél* van) egészen a 147. lapig állanak: ha nem fogja-e hathatósan érzeni rajtok a kezdő s gyakorlatlan kezet? Az ilyeneket kímélés nélkül el kellene törölni, mint a spongiába eresztett Ajaxot, hogy méltósággal léphessünk a maradék tribunálja elébe, mely ítéleteiben *igazságos* leend.

Figyelmet érdemel az is, hogy Berzsenyi egy *regét*, (III. k. 148. l.) asklepiadi versekben írt. Úgy látszik, nem vette észre, mely nagy befolyással legyen a mérték nemcsak külsőjére a versnek, de belsőjére is. Ha egy horáci ódát tibulli mértékre, vagy egy tibulli elegiát horáci mértékre vennénk, nemde nevetséges korcs lenne-e az? A *rege* (románce) lírai mértékben és hangon éppen olyan, mint a Regnard verselőjének mívei, kit tragoediáival nevetést, komédiáival ellenben sírást okoz. Különben is a poétának nem arra kell törekednie, hogy különböző tárgyakat egyforma mód alá rekesszen, sőt inkább, hogy minden tárgynak saját hangot adhasson, s így stílusának, gondolatainak, érzelmeinek többoldalúságot szerezzen. Ezen tanácsra kevésnek fog oly nagy szüksége lenni, mint Berzsenyinek. Ő minden kifejezésbeli bősége mellett is a gondolatokban s érzésben szegénynek látszatik, azaz, hogy ő némely gondolatokat, némely érzelmeket a lehetséges hévvel önt ugyan ki, de ezen gondolatok, ezen

érzelmek szűk körben forognak, s *igen sokszor*, gyakran az unalomig *igen sokszor* fordúlnak elő. Az ő versei nem felette nagy számban vagynak, mégis a *Bonyhai grotta* című dal, a *Melancholiára* nézve; *Amathus* a Melissához íratottra nézve stb. nem egyéb visszaemlékezésnél. S az a sok *éteri*, *nektár*, *nektáros*, *virány*, *virúlmány*, *Ilissus*, *Sokrates*, *Plato* stb., melyek szünet nélkül előfordúlnak, s szünet nélkül ugyanazon forma alatt, s ugyanazon ideákat s érzeményeket hozván magokkal, fordúlnak elő, bizonyságot tesznek Rec. ítéletének igaz voltáról. Innen van, hogy némely darabok teljesek lévén ragyogó kitételekkel, csak látszanak valamit jelenteni, de valósággal minden érzeménytől s minden értelemtől *általában* üresek. Az *Ajánlás*, a *Török Sophiehez* szóló (10. l.) *A Szonetthez* (38. l.), a *Bonyhai grotta* (173. l.) s némely mások hasonlítanak azon alakokhoz, melyek a *Laterna magica* visszasúgárzása által a falon mozogni látszanak ugyan, de valósággal ott nincsenek. Ezen gondolati s érzeményi keskeny körből lehet azt kimagyarázni, hogy a Berzsenyi magát már egészen kimerítettnek lenni látszatik s *talán* elérte, noha még igen jókor, a határt, melyet a természet a poeta és nem-poeta közt vona, s amit utoljára a legnagyobb, leglelkesb költőknek is elérni kelletik. Mert másként hogyan kelle vala származniok azon IV. könyvbeli *Episztoláknak*, azon durva jambusokba öntött deklamációknak? A poézisnek ezen korcsneme darab időtől fogva a magyar literatúra köréhez képest sűrűen kezd gyakoroltatni. De jól mondá *Lessing*: *egy kicsiny, de poetai bordal szerzője inkább poeta, mint az ízetlen Hermanniásokat koholó.*

Szükség, hogy a verselésre is egy tekintet vettessék. Berzsenyi kétnemű versekben írá darabjait. Görög mértékkel, és rímekkel Zrínyi-versben. Az ő görög mértékű versei csalhatatlanúl a legszebb hangzásúak közé tartoznak azok közt, melyeket magyar költő énekelt, s rímes versei közt is: A *Szerelem* (30. l.) *Élet dele* (69. l.), *Kishez* (71. l.) *Búcsúzás Kemenesaljától* (73. l.), *Életfilozófia* (164. l.), *Levéltöredék* (168. l.) oly teljes hangzattal, oly numerozitással ékesek, hogy az olvasó sokszor elfelejti a mérték távollétét. Ellenben kinek füle találhat gyönyörűséget az ilyenekben:

Itten mosolygott szemembe
Szelíden elpirúlva.
Itt dőlt égő kebelembe
Édesen elájúlva.
A liget zöld sudarai
Halkva körűlsusogtak,
A hold játszi sugarai
Könnyeinken ragyogtak.

Az ilyenekben a hiányos hangzáson kívül megjegyzésre méltó, hogy az egymásnak megfelelő sorokban a rím helyét a flexiónak (ha a magyar filológiában így szólani lehet) visszaforduló bötüi, vagy inkább szavai pótolják ki. *Ájúlva* és *pirúlva*, s *szemembe* és *kebelembe* éppen úgy nem formálhatnak rímet, mint Tinódi Sebestyénnél a *vala* és *vala*, meg *vala*. S bár az ilyeket a szinte általában rímtelen magyar nyelv ki nem kerülheti, legalább általok verselőink vigyázóbbakká tétethetnének, hogy verseiket *munkával* készítsék, s könnyűségök *mesteri* könnyűség legyen. S így ezek helytt:

Tudom legszebb örömid reggelét
E szomorú hant alá zárád;
Tudom árva szíved kedves felét
Kéri vissza epedő orcád,

legalább ilyeneket nyernénk (l. Szerelemben):

De te, édes érzés, egek szent m a g z a t j a!
Az emberi lelket betöltöd e g é s z e n.

Bájodnak ereje az égbe r a g a d j a
S a halandó porból egy f é l i s t e n l é s z e n,

s nem kellene minden nyomon boszonkodó nevetéssel, s nevető boszonkodással ama régire visszaemlékeznünk, midőn még így énekeltek:

Debrecennek útcái, sírjatok
Nem kérdi már az idegen, hogy ha Lukács pap itthon
És egészségben vagyon!

1817. márc.

RECENZIÓ DAYKA GÁBORRÓL

Töredék

A poetai geniet, mint minden más geniet a világon, közönségesen regulák által meghatározni nem lehet. Mindaz amire itt tapogatódzások által vezettethetünk, nem egyéb, csak individuális tapasztalás. Némely genie egyedül saját sugallatainak általadva, maga után vonja a nyelvet, s annak szépségei, mintegy a semmiből, az ő intésére látszanak előteremni; némely pedig járni látszik a nyelv után, s kitételeit vagy keresi vagy előre készíti.

Ha ezen antithesisnek példáját literaturánk körében akarnók fellelni, két poetánk fogna legelőszer eszünkbe jutni: Himfy és Dayka. Lehetetlen a legegyoldalúbb kritikában is megtagadni H.-től azt a szerencsét, hogy neki az egész nyelv minden gazdagságával, minden kincseivel szolgálatjára áll: valamint Daykát tekintvén, meghat bennünket azon erő, melyet ő, a még készületlen nyelvvel küzdvén, előttünk kifejteget. A dolgot a kettőnek poetai karaktere hozza magával.

Himfy gazdag, virágzó fantáziát nyert istenétől s ez őtet sem a fájdalomnak, sem a gyönyörűségnek érzelmei közt nem hagyja el. Az egy pontban öszveszorúlt érzeményt a képzetek ezer tárgyaival vegyíti fel s gazdag különféleségben ömleszti ki. Ő tehát mindég számtalan látható tárgyak centrumában áll, s természetes, hogy szavak s kitételek miatt gondba nem jön s szerencsés bövségeknek délceg érzésében játszik a nyelvvel, szilajkodik, csapong, s nála a kitétel csinossága s a verselés csak mellékes dolognak nézetik. Dayka ellenben sokkal kisebb mértékben nyerte a képzelő erőt, s nála az az érzésnek alatta áll. A lélek érzései abstractiók, s minél inkább abatractok, annál keskenyebb pontba vonulnak öszve, s annál vékonyabbak s szövedékesek az egymástól különböző szálak, hogy végre őket különbözni érzed ugyan, de éppen úgy nem magyarázhatod, mint azt, hogy mi legyen a különbség a rózsának és violának illatja közt? Ez az oka, miért az ily költő nehezen öntheti ki magát, s küzdenie kell nyelvével, hogy szavakat találjon, melyek érzései felől sejdítést ébresszenek másokban. Himfy gond nélkül szép, sokhelyt csak erős, csak gazdag; Dayka gonddal szép, sokhelyt csak szép és csinos. S innen van, hogy ő a verselésre is nagy gondot fordíta.

Midőn Dayka a poetai pályát futni kezdette...

1817 jún.-júl.

ÍZLÉS

Töredék

Nem kell, így tanít egy ismeretes mondás, az ízlést vetekedés tárgyául kitenni. Azonban ez a maxima, mint többnyire minden maximák, az olyan állítások közé tartozik, melyekre nézve, minden karneadesi lélek nélkül is, védő és ledöntő erősségeket fárasztó vizsgálódás nélkül találhatunk.

Ha a bölcseségnek kedvelői a külső érzések ellen is nem ritkán fontos kétségeket tudának támasztani, mi leszen akkor a léleknek saját érzelmeiből, melyeknek láthatatlan fonalaik legtöbbnyire kifejthetetlen csomókban futnak öszve, hol többé semmi elvont, semmi feszített okoskodás nem használ?

Hatalmunkban áll, minden kicsapongó idealizmust, minden akaratos kételkedést eltávoztatván, egyedűl a tapasztalás karjai közé vetni magunkat, s ilyenkor bátran mondhatjuk valamely tárgyról, hogy az kerek vagy négyszögű, zöld vagy piros, lágy vagy kemény; mert még azt minden ember olyannak érezte. Ha talán a tárgy tulajdonképpen sem nem kerek sem nem négyszegű, sem nem zöld sem nem piros, sem nem lágy sem nem kemény is; de a közönséges egyforma tapasztalásából csalhatatlanúl következik: hogy kell a tárgyban szükségesen valaminek lenni, ami minden emberi érzékeket, minden kivétel nélkül, egyforma oszcillációba hoz, s azt okozza, hogy azt az emberi nemzetnek egész masszája ilyennek vagy amolyannak érezze.

De midőn a lelki tehetségekből folyó belső érzelmeket vizsgáljuk, s vizsgálataink által közönséges rezultátumokra jutni akarunk, egy pillantatban elalszik előttünk a tapasztalásnak vezérlámpása, s ámbár az ily vizsgálatok szorosan saját emberi alkotványunkra tartoznak, mégis úgy tetszik, mintha a metafizikának végetlen határaiba léptünk volna, hol semmi sincs bizonyosabb az eltévedésnél.

Ezen megjegyzés a léleknek egy érzésére sem illik jobban rá, mint a szépnek érzésére, vagy, ha inkább akarjátok, azon lelki tehetségre, melyet a testiségtől kölcsönözött szóval, esztétikai értelemben, ízlésnek nevezünk. Ki nem tudja, mi számtalan ízlésbeli nemcsak különbségeket, de ellenkezéseket is lehet észrevenni nemcsak egymástól messze vagy egymáshoz közel fekvő tartományoknak lakosaiban, de ugyanazon földnek fiaiban, még ugyanazon míveltségi ponton álló emberekben, sőt ugyanazon de más-más helyhezetben levő individuumban is? Ki nem tudja, hogy éghajlat, nevelés, szokás, testalkotvány, lelki erőnek különbsége s több effélék mi érezhető elhajlásokat okoznak az ízlés tekintetében? Nem szükség itt újra feltalálnom azon naponként történő tapasztalásokat, melyeket az utazásokból, literátori és nem literátori versengésekből és saját kebeléből akárki is meríthet. Csak azt kérdem, hogy ily temérdek különbözés és ellenkezés közt, ki leszen eléggé bátor vagy talán eléggé vakmerő a polykleti kánont felállítani?

Arra, hogy két ellenkező - vagy csak különböző - ízlésű ember közt a pör eligazíttassék, a volna szükséges, hogy bizonyos közönséges törvények állapíttassanak meg, de amelyek, nem mint a polgári törvények, bizonyos környűlményektől függjenek, hanem mint a természetnek örök szabásai magokban és magoktól álljanak fenn, s minden éghajlathoz, korhoz, temperamentumhoz szorosan illjenek, semmi elhajlást és kivételt meg ne szenvedjenek, szóval mint a Kant tapasztalás nélkül származott ideái a közönségesnek és szükségesnek eltörölhetetlen bélyegét viseljék magokon.

Az a kérdés: hogy vagynak-e ilyen ízlési törvények, vagy legalább, hogy lehetségesek-e? Mert minden esetre ezen törvényeket kell kinyomoznotok, feltalálnotok, s a nép előtt kifüggesztenetek, ha ítélgetéseiteknek erőt és foganatot akartok szerezni. Azt mondjátok: Gyöngyösinek leonínusai karikatúrák, Kovács Józsefnek nehéz rímei cél ellen tett erőlködések. Ők azt

felelik: lehet, hogy ti ezeket nem lelitek szépeknek, de a mi ízlésünk által javalltatnak, s nem tudjátok-e, hogy az ízlés sokféle?

Voltaire egy ilyen esetben azt írá: Az ízlés csak kétféle, jó és rossz. De azt lehetne Voltairetől kérdeni: mi tehát a jó és rossz ízlésnek csalhatatlan kriteriuma? Ő nagynak kiáltozá Racinet, de Shakespeare nékie csapszéki versöntő vala. Ő felsőbbnek hitte saját *Henriád*ját mint az *Elveszett Paradicsom*ot. Nyilván hirdette, hogy Homérnak minden érdeme csak a régiségben áll. Mindezeket az angolok és németek másképpen állítják. Hol fekszik a való?

Fekszik, de a kút fenekén! Erre tanít Demokrit. És vajmi keserű állapot leszen az, ha itt is mint oly sok egyebekben a kételkedés fellege borítandja lelkünket!

Ha az ízlést a maga eredeti forrásaiban nyomozzuk, úgy fogjuk találni, hogy az a lélek minden tehetségei közt a képzelőerőhöz áll legközelebb, nemcsak, hanem azzal szorosan és szükségesen egybe van köttetve. A szép a maga ezerféle testi és testetlen alakjaiban szorosan véve mindég a képzelőerőnek tárgya marad. Ha tehát a szép a képzelőerőt foglalatoskodtatja; az ízlés pedig az a tehetség, melynél fogva a szép által okozott kedves érzéseket éldeljük: úgy bizonyos, hogy ízlés képzelőerő nélkül emberben nem találkozhatik.

Aki tehát egykor az ízlésnek törvényeit megállapítani akarja, szükség, hogy a fantáziának szövedékit a legvékonyabb fonalakig felvagdalja, annak járását és öszvefüggéseit a legnagyobb elhajlásokban és kicsapongásokban hűven kövesse, s vizsgálódásaiból egy oly tökéletes alkotványt készítsen, mely a logikával egyenlő lépésekkel menvén, igazat és hamisat, tökéletest és hibást láthatóvá tegyen. Azt mondjátok, hogy valami ilyest véghezvinni lehetetlen. Tehát a képzelet által felfogott érzelmekre nézve is szabásokat készíteni lehetetlen.

Ízlésről folyván a vetekedés, mindég a forog fenn, ha ez vagy amaz tárgy szép-e s ha szép, micsoda lépcsőjén áll a szépségnek? Mondjuk tehát, hogy csak azt kell meghatározni, mi a szép s mik annak alkotó részei? Így készen lesz az ariadnéi fonal, mely bennünket az individuális ízlés rezultátumainak ezer különbözései s ellenkezései között bátran vezetend.

De ha mindazon bölcseket és bölcselkedőket felkérdezitek is, kik Plátótól és szent Ágoston doktortól fogva Baumgartenig, Kantig és Bouterweckig a szépről elmélkedtek és írtak, nem fogtok egyebet tanulni, hanem hogy a szép is tulajdonképpen azon dolgok közé tartozik, melyeket ember soha sem érezhetett oly tisztán, oly bizonyosan, hogy valaki rólok egy közönségesen bevehető meghatározást készíthetett volna.

Hányan nem keresték azt az egységben, különféleségben, öszveillésben, rendben, célirányosságban? Hányan nem a jóban, valóban, hasznosságban és tökéletben? Hányan nem választották el azt ismét mindezektől, úgy állítván elő a szépet mint azon magányos mineműséget, mely akaratunk és világos belső isméretünk nélkül is a tetszésnek érzését gerjeszti fel lelkünkben? s több effélék.

Azt kellene talán gondolnunk, hogy a szépnek érzése azon egyszerű érzések közé tartozik, melyeket észreveszünk ugyan a lélekben támadni, de az emberi ész sokkal gyengébb, s az emberi nyelv sokkal szűkebb, mintsem mineműségeiket, s megkülönböztető jeleiket felfoghassa és kijelenthesse.

Midőn ezt mondjátok: jó és rossz illat, violaszag, rózsaszag, mindent elmondottatok amit a szaglás által támadott érzés tárgyáról mondanotok lehetett, s itt többé semmi fejtegetés, semmi vizsgálódás nem használ.

Úgy látszik, hogy aki legelőször ezen szavat: *szép* feltalálta, azt látható tárgyról mondotta ki. Minden pedig ami látható, jobban előtte látszik feküdni mind az érzésnek, mind az értelemnek, mint a szaglásnak felhozott példái. Nem lehetne-e tehát gondolni, hogy a szép érzését több bizonyossággal is fejtegethetjük?

A legegyszerűbb látható tárgy, amit szépnek nevezünk: a szín. Az egyszerűnek szépségéről beszélvén azt tanítja Engel, hogy csak úgy csinálhat kedves érzéki benyomást, ha az előterjesztésben tökéletesen kimérve s meghatározva áll. Annálfogva csak a középszín lehet szép, mely sem fényével el nem vakít, sem sötétségébe el nem sűlyeszt.

Ez, vagy amaz szín tehát miért szép? Azért, mond Engel, mert az érzésekre kedves benyomást csinál, vagy más szóval, azért mert tetszik. Miért tetszik pedig? Mert, folytatja Engel, az előterjesztésben tökéletesen kimérve s meghatározva áll. De micsoda sajátság s mineműség az a színben, mint tárgyban, ami annak előterjesztésbeli meghatározottságát eszközli? Annak középszerűsége, szól ismét Engel, és mérséklett volta, melynél fogva alkalmatos leszen a látás érzéke által felfogatni, s a belső érzésnek általadatni. Mit tesznek mindezek? Azt, hogy ha a színt érzékünk és előterjesztésünknél fogva meghatározottan felvehetjük, akkor az nekünk tetszik, tehát az szép. De hol van itt azon objektív sajátság, mineműség, érdem, vagy ahogyan nevezni akarjátok, amiért a szín tetszik, amiért a szín szép? Valóban azt sem Engel, sem senki más Engelen kívül is fel nem találhatja. Látnivaló, hogy itt minden merő-azon szubjektivitás.

Öszvetételnek kell ott lenni, ahol a filozófiai vizsgálódó lélek fejtegetni, bontogatni s elválasztani képes legyen. Az ily fejtegetés, bontogatás, s elválasztás következésében mindég jön annyi nyereség, hogy a tárgyak a magok lehetséges elementumaira széjjelszedetnek. De ha azon elementumok előtte az elszedetés után is oly meg nem érthetők maradnak, mint az öszvetétel előtt voltanak: ő lássa, miként kelljen kimagyarázhatatlan elementumokból származott öszvetételeket magyarázgatni.

A szép érzésének látható tárgyaiban kettő jöhet tekintetbe: szín tudnillik és alak - - - -

Cseke, 1823. febr.

ELŐBESZÉD

Előttem lebeg, ó tudománynak fiai! mint fogjátok ezen könyvemet lenéző mosolygással és tudós vállvonítással az unalomig dícsérő könyvárostól elvenni; s mint fogjátok felette egyezőleg, de száz meg száz alakban, a kárhozatnak szavait elmondani. Jaj nekem, mert íróvá levék!

Lesz valaki, ki a könyvnek tábláját sem üti fel, szentül hívén azt, hogy az ő becses *énjén* kívül senkiben másban nincs idvesség.

Egy másik a címlapra csak azért pillant, hogy megtudja, ha magyarúl íratott-e? Ő csak az idegen plántákat kedvelli; s minden, ami nem üvegtáblák alatt termett, neki színetlen.

Ama nagy antiquárius hihetetlen flegmával teszi fel szemüvegét, és a könyv - végére nyit. Engedelmet, édes antiquárius úr! enyém a menthetetlen hiba. Én tudtam azt, hogy a nagy tudósok csak mutató táblákat olvasnak; de embert, ki a készítés módjára megtanított volna, nem leltem. Tehát »*vale*«, mond a nagytiszteletű úr; s könyvem nyaktörő ugrással siet az íróasztal alá.

Senki sem fog tehát engem olvasni? Ó jaj! hogy igen is! Későn vettem észre, hogy nem olvastatni ugyan fájdalmas; olvastatni pedig veszedelmes.

Némely grammatikus hátulról forgatja a könyvet előre, nem figyelmezvén semmire a *Jótán* és *Ypszilonon* kívül. Hiszen, uraim, nekem a Jóta és Ypszilon nem vala célom! - Éppen az a rossz, jó uram; a könyv semmit sem ér!

De ez a szó itt, mond Palaeologus úr: *Nem de nem* ez a munka is új fábrikából került? Mit? közbevág Neologus úr; sőt inkább a leghelyesb újításokat sem fogadta el. Semmi hellenizmus, semmi francia virág! S amaz írásomat elveti, mert új szó van benne: ez pedig becstelennek mondja, mert újság nélkül szűkölködik.

Mind semmi az barátim, sikolt egy versgyártó; de íme, mit ítél itt verseimről! Ez a garázda nép pálcát érdemel. Egyvalaki megintette, hogy a garázda írónak széles vállai vagynak. Azonnal pálcája tollá válik; s cáfolások helyett átkok omlanak.

Ha ez átkozódik, úgy Philopatrus úr legalább is mennydörgeni fog. Ah, mert elfelejtettem a népnek hízelkedni; a nemzet nevének elébe nem tevém e szót: *dicső*; és... De ki győzne mindent elmondani amiért ő engem rossz hazafiúnak szidalmaz?

Nincsen egyéb hátra, szegény könyvszerző, hanem hogy valaki felálljon, s azért, mert talán valahol a kótaverő pálcákról beszéltél, vallástalansággal vádoljon. Vajha élnél, jámbor Pierius Valerianus! Íme jobb tárgyat sehol sem találnál mint én, kivel a szerencsétlen literátorokról szóló könyvedet bővíthetnéd.

Eddig írám; s szinte a halálhoz készülgető bűnösnek érzelmeivel szállott belém az a gondolat: s te bátorkodnál ily nyilván veszedelmekre fejedet kitenni? S nem sokkal használatosb lenne-e, ha írásodat a lángoknak szentelnéd? De jól mondá Lessing: az első gondolat, bár akárkinek gondolatja legyen is az, csak első gondolat. Éreztem ezen igazságot magam is; s akar azon atyai szeretetből, melyet Ovíd olta csaknem minden könyvfaragó az unalomig feltálalt; akar azért, mert (mi tagadás?) oly rendes érzéseket gerjeszt, mikor neveinket nyomtatásban szemlélhetjük; akar ha úgy tetszik, a közjó és haza eránt kibeszélhetetlen buzgóság miatt: könyvem a tűzpróba helyett prés alá kerüle. Mert gondoljátok el, kegyes és tudós olvasóim, minő szerencsétlenség történ vala, ha becses tudományomat előttetek mind egy cseppig ki nem önthetem; s azon sohajtással kellett volna meghalnom, mellyel ama bolognai professzornak: *hajh, mi sok jó vész el együtt velem!*

De valljátok is meg lelketekre, hogy velejére nézve majd semmit sem külömbözik, akarminő szín alatt fogadtassék valami szerzemény. Ha magam szavaival mondanám, nem fognátok hinni! de La Bruyère állította, hogy nincs egy ember is, ki magát a mellette állónál bölcsebbnek ne vélné; s a szerénység csak az a jó tulajdon, mely szerént dicséreteket osztogatunk ugyan másnak; de úgy, mint koldusnak az alamizsnát, azon belső titkos meggyőződéssel, hogy a magasztaltatott személy mégis kisebb, mint a magasztaló. Ha ez így van, s talán így is van nem ritkán; s ha a cselekedet becsét egyedül annak rúgója határozza meg: úgy hír és gyalázat az embereknél mind egy kútfőből forr; s az író vagy akárki is, ki egy vagy más alakban a közönség előtt jelen meg, bizonyos lehet benne, hogy mind tapsolói, mind kisüvöltői kevés külömbséggel ugyanazon érzésekkel vagynak eránta, azaz hogy őtet sziveikben kevésre becsülik.

Nem akarjátok hinni? Nem hihetjük, felelitek; mert a tapasztalás egyebet tanít. Mert vagynak nagy írók, kik színetlen örömmel fogadtattak, s vagynak emberek, kik másokat magokon felül nagy messzeségben állani hisznek és vallanak. - Engedelmet uraim! ti közönségesen szólotok. De én, ha írókról van szó, csak tudós publikumról beszéllek; s bármint fogtok is haragudni, de a tudósoknál, midőn egy másiknak vagy harmadiknak érdeme forog fenn, a *Vallomás* és *Hit* többnyire két külömböző dolog.

Jól tudom, hogy midőn így tapsaitokat és süvöltéseiteket jó előre mintegy megvetéssel illetem: csak haragotokat gerjesztem azáltal. De híjában! Nyomtatómnak haszna így hozta magával. Ő saját kárán tanulta meg, miképpen ti csak kétféle könyveket méltóztattok figyelemre: amelyek tudnillik benneteket vagy magasztalnak, vagy bántanak.

Sokféle okok határozzák meg azokat, kik esztendeiket (vagy csak óráikat) könyvszerzésre fordítják. Vagynak, kik azt álmodják, hogy ha mécseiket véka alá rejtendik, az egész emberi nemzet fog kipótolhatatlan kárt szenvedni: ezek a kozmopoliták; mások a szomszéd népeket fényleni látván, erősen hiszik, hogy hazájokban csak úgy csilloghat hasonló fény, ha ők azt halhatatlan műveikkel meggazdagítják: ezek neveztetnek patriotáknak; némelyek írnak, nem tudván mit és miért: ezeket genie névvel tisztelik; sokan írnak pénzért: ezek a céhbeliek; akiket egy jó ebéd vagy a hipochondria teszen szerzőkké, kontároknak csúfoltatnak.

Engem ami illet - ti tudjátok, hogy embernek magáról szóllani (jól vagy roszul), mindég csalhatatlan jele az önszeretetnek. De ha száz írótársaim közül kilencvenkilenc és egy senkit nem szeret és senkit nem becsül magán kívül: ki csudálhatja, ha velem is valami emberi dolog történhet? Én tehát gyenge ifjúságom olta természettől nagy vonattatást érzettem az auktorságra. Úgy véltem (s nem igazán-e?) hogy halhatatlanságot nyomtatott művek által könnyebb szerezni, mint héroszi tettekkel, s a nyomóprés birtokosait elejétől fogva különös tisztelettel kalapoltam meg. S égvén a kívánságtól sajtóik alá minél hamarabb valamit teríthetnem, mindenről, ami ébren vagy álomban, bennem vagy kivűlem megtörtént, írogatni kezdettem. De, fájdalom! engem a humor gyakorta megszáll, s így lőn, hogy írásaimban állandó principiumokat nem követhetek. Most egy bizonyos gondolatba szerelmesb voltam, mint Belurgerius a maga Homérjába: majd éppen az ellenkezőjét választottam zsinórmértékül. Volt idő, midőn a régieket imádva tiszteltem: s ismét más, midőn Sokratesben csak egy kávéházi csevegőt, s Camillban csak egy guerillas kapitányt találtam. Itt egy vidám órában mindent hittem: ott egy setét pillantatban mindenről kételkedtem. Szóval írásomnak minden lapja úgy állott a másik után: mint két ellenkező prókátori allegátió; vagy mint valamely eklektika filozófiának szakaszai. Semmisem! így vígasztalám magamat. Ötszáz évek után támadhat egy kommentátor, ki egy példányomat könyvtárának pora közt megtalálja; s erősen feltévén, hogy a félezred előtt élt író nem hibázhatott: zsidó és görög, arab és deák literatúrát kényszerítésbe hoz, csak hogy engemet magammal megegyeztethessen. Jön egy másik, ki mindezen egyeztetéseket a semmiségbe visszacáfolja, s elvégre győzedelmesen így kiált fel: »Etcet. etcet. De hol is vagyon az megírva, hogy az ember mindaddig míg ő ember marad, egyforma tárgyakról mindég egyformán akarjon érezni és gondolkozni? S bár próbálja valaki, ha történet, környűlmény, kedv, szerencse, kor s száz meg száz egyéb, aminek az élet minden pillantatára befolyása van, meg fogják-e azt engedni? *Talpig emberséges ember!* gondolod magadban szomszédodról, ha kölcsön pénzt adott: *a semmirekellő uzsorás!* így szitkozódol ellene, midőn visszakéri. S nem így történik-e minden egyéb dolgokban is? Így leszen, hogy szép és rút, nagy és kicsiny, egyező és ellenkező többnyire csak a pillantat színéből, alakjából, s temperamentumából folynak ki; s az úgynevezett *konzekvens* bölcsek inkábbára csak azért érdemlették e nevet, mert amit a jó és rosz kedv szesszenéséből egyszer kimondottak, későbben visszamondani szégyenlették.«

A tapasztalás, jámbor tudós olvasóim! nagy mester. S ezen nagy mester útmutatásainál fogva ezen kommentátornál sokkal bizonyosabb forrást fedezhetnék fel, honnan az írói egyenetlenségek erednek. Sokat hánykódtam magamban, ha azt nyilvánvalóvá tegyem-e? Egyfelől féltem az én tudós írótársaimtól, hogy az eleusisi titkokat megsértéssel fognak vádolni: de másfelől kénytelen vagyok azon, (a német föld tudományos fiaival köz) gyengeségemet megvallani, mely szerént azt, ami nyelvemre jön, el nem mondanom, és azt, ami tollam alá jön, le nem írnom lehetetlen. Mi írók, tehát, elfáradunk mindég saját fejeinkkel gondolkozni; s hogy a valót fenekestől feltálaljam, vagynak nehányan közöttünk, kik ezen terhes foglalatosságot, (agyvelőgyúladástól rettegvén) soha sem is próbálták. Mit cselekszünk azért? Semmit nem egyebet, hanem amit a golkondai királynénak éneklője nagy, de (a mondottak szerént) nem szokatlan bölcseséggel cselekedett: *egyedül írótollunkra bízzuk a munkát*. Ki nem tudja, hogy a szegény tollnak, minekutána a lúd szárnyából kitépetett, többé feje nincsen? Hogy

tehát még is kötelessége beteljék, s a könyvszerzőnek kegyetlen fogaitól s asztalba verő markától megszabadúljon: iminnen és amonnan más különböző fejektől, azaz külömböző s nem ritkán ellenkező írásokból és hallomásokból kölcsönözi a gazdát halhatatlanító sorokat. S ha sok istentelen recenzens ezt meggondolná: mindjárt nem kívánna könyveinkben sem nagyobb megegyezést, sem több logikai öszvefüggést, sem (ami még legigazságtalanabb) filológiai s grammatikális ismereteket. Általlátná, hogy a szegény toll nemcsak gyalázatot nem érdemel, sőt dícséretet. Mert hány embert nem juttat ő ilyen módon naponként tűrhető ebédre, s időnként egy-egy új kaputrokra? Én részemről az ilyen tollakat a régi és új világ csudatevő pálcáival hasonlítom öszve; s a római példabeszédből vett kifejezéssel *virgula divinán*ak szoktam nevezni. De sokáig függőben valék: melyik legyen azon csudatevő pálcák közűl hasonlításomra legalkalmatosb; a Minerva pálcája-e, vagy a Merkúré, vagy a Circéé, vagy éppen az Aymar Jakabé? Sok fontolgatás után a Circe vesszejében nyugvám meg, mivel annak ereje az *általváltoztatásban* állott. Mert ítéljetek meg, ha nem hasonlóúl munkálódnake a mi tollaink, midőn másoknak gondolatjaikat, írásaikat, vagy tanításaikat nehány húzásokkal úgy *általváltoztatják*, hogy azokat eredeti művek gyanánt bocsáthatják közre; s leggyakrabban oly mesteri móddal, hogy azok, akiktől kölcsönöztettek, kincsekért sem vallanák többé magokéinak? Sokszor hallottam, tudós olvasók, hogy a hipochondria prófétává teszi az embert. S azért van, hogy én a recenzens urakat többnyire hipochondriában sínleni gyanítom. Mert hogyan találnák ki külömben, mely kútfőkből forrottak légyen a mi ily szépen *általváltoztatott* műveink? S ezen oknál fogva, nehogy a recenzensi toll hasonlatosság nélkül maradjon, nem lenne rossz azt az Aymar Jakab pálcácskájához hasonlítanunk; mely tudnillik, a maga különös tehetsége által mindennemű *tolvajságokat* felfedezhetett. Ne véljétek pedig ezen hasonlításokat hiábanvalóknak lenni. Mert külömben, mondjátok meg: mi, *némely* írók, mi hasznát vennők *némelykori* olvasgatásunknak, ha azt ily fontos dolgokra nem fordíthatnók?

Azonban, akarmennyit vizsgálódjam erre és amarra, mégis (egyenes lélekkel vallom meg), az ohajtott halhatatlanság elnyerése felől szinte-szinte kétségbe kell esnem. És ennek oka? Ennek oka, jámbor tudós olvasóim! nem egyéb, hanem az én falusi lakásom.

Van egy ismeretes, szélesen uralkodó istenné, kit a szabók *módinak*, a nagyvilág fiai pedig és némely írók *tónusnak* neveznek. Ki nem hallotta, hogy ezen módi és tónus, valamint a frakknak szabásaiban, úgy a könyvszerzés módjaiban is vas, vagy ha talán jobban tudjátok, aranypálcával uralkodik? Egy olyan író, ki magának és művének fényt és keletet akar szerezni, elmúlhatatlanul kénytelen tudni, hogy a tudománynak és könyvírásnak micsoda formái vagynak évszakaszonként kedvességben. Másoktól hallottam, miképp némelykor csak a szépnem számára szabad tudni és írni; s mindent amit tudsz és írsz, egy parányi fedélben kell öszveszorítanod. Majd a fedelet jóval nagyobbra kell kivonni; s ha a parányi fedél alatt a metafizikát is szentimentális regében kellett előadnod: most a józsefnapi vendégséget is tudós értekezésben fogod kimagyarázni. Bizonyos időben ne beszélj a hazafiúságon s azt illető tárgyakon kivűl semmiről: s ha sokszor megtörtént is, hogy az egész dolog (nevét s némely üres kifejezéseket kivévén), előtted ismeretlen, ne essél kétségbe; mert jó szándékod tudomány helyett szolgáland. Midőn a sor arra jön, parányi ember maradsz, hacsak valakit kemény csapásokkal viadalra nem kényszerítesz. Máskor ellenben, minden embert levett kalappal kell köszöntened; s ilyenkor van ideje, hogy magad is mindenféle gondolat és érzés nélkül papirosra hullatott sonettóidat, s akarmi más névvel nevezendő versezeteidet bátran felállítsad. S én ezt legszerencsésebb s egyszersmind legszükségesebb időszakasznak vélem. Mert külömben miként üresednének ki szekrényeink, melyek versdarabokkal naponként gazdagon telnek meg? Mi írók, valahányszor a tudományos tárgyakból kifogyunk, mindannyiszor versírásra fordítjuk napjainkat. Azt mondják a dologhoz értők, hogy a tudomány országának végetlen határai vagynak; s hogyan történik mégis, hogy nekünk ez a végetlen határ oly gyakran szűkké válik? Ez, úgy vélem, valamely pszichológusnak vizsgálódását megérdemlené.

Szerencsés író, ki a fővárosban magának hacsak egy félig vizes, és kétharmadnyira setét kamarácskát is árendálhat! Őelőtte nyitva állanak a tiszteletnek és halhatatlanságnak kapui. De én csak a módi külömböző változásait sem számlálhatom tökéletesen előtökbe, annyival inkább annak mindenkori rendszabásaihoz magamat nem alkalmaztathatom. Tedd hozzá, hogy mindemellett is ellentállhatatlan kívánsággal (nem mondom dühösséggel) ragadtatom a könyvszerzésre; s nincsen-e elég okom a sors ellen panaszolkodni? Jól mondja a példabeszéd: egy baltörténet sem jön egyedül. S íme a falusi lakás a módival való ismeretlenségen felül, még azon mentségektől is megfoszt, melyekkel a városi író oly nagy haszonnal élhet előbeszédében. Mert őtet vagy a könyváros sürgette a beállandó pesti vásár miatt; vagy barátainak nem állhatott ellent; vagy éppen valamely nagy rangú mecénás parancsolatainak kellett engednie. Hiányos tehát a munka? Ő maga azt sokkal jobban érzette mint ti, s minden hiányt bőven ki fogott volna pótolni, csak a mondottak közűl valamelyik ne történjék. De én? Jól értitek tudós olvasóim, hogy én mindezen kifogásokat lelkiismeretsértés nélkül nem használhatom. Életemben a könyváros urak közül nem ismertem másokat azokon kívül, kik a tudománynak kincseit gyalulatlan deszkákon tégladarabokkal nehezítik le, nehogy a tiszteletlen déli szél úgy bánjon velek, mint a cúmai falevelekkel. Ezek pedig annyira értik az ismeretes *nonumque prematur in annum*nak szükséges voltát, hogy még egy könyvszerzőt sem kényszerítettek soha is sietni. *Barátok* pedig és *mecénás*? Ó, mi csak barátom uramnak csúfoljuk egymást; a mecénás nevet pedig egyedűl a ti ellenek panaszolkodó előbeszédeitekből ismerjük! De bibliotékák itt közel nincsenek. Igazatok van, uraim, ez nagy mentség! Csak egy van, amitől rettegek. Könnyen eszébe jöhetne valakinek az a kérdés: jámbor, és ha szolgálatodra az egész alexandriai könyvház még egyszer megujúlna is, mi hasznát fognád vehetni? Valljuk meg tudós írótársaim! hogy egy ily emberszeretet nélkül való kérdés sokunkat nem kicsiny zavarodásba hozhatna.

Mégsem tagadhatjátok, hogy némelykor nekem is lehetnek oly nehézségeim, melyeket egy közellevő könyvtáron kívül semmi más meg nem könnyíthetne. Már iskolás éveimben (hogy csak azt említsem) nagyon gyötrődtem, valahányszor a kezemen forgott könyvekben kettős *kérdésjegyeket* és kettős s gyakran hármas *felkiáltásjegyeket* szemléltem. Sokszor a kérdés jegye a felkiáltáséval párosítva volt: nem ritkán egy vagy több egyenes húzások következtek utánok. Én az ilyeket a hieroglifi titkok közül valóknak sejdítgettem; s nem minden jelenség nélkül, mély bölcseséget véltem alattok feküdni. Be boldog volnál, ha te az ilyeneket érthetnéd! így epedtem. S nem volt aki fáklyát gyújtson a setétben. Nem egy diplomatikus, midőn már szinte kétség között akarta tisztán maradt papirosát öszvetépni, még egyszer könyvespolca felé nyúlt, s a nagyapjáról reászállott három kémiai könyv közül az egyiknek mutatójában talált vígasztalást. Nem történhetett vala-e így velem is? De ezen temérdek könyvszükségben egyedül csak úgynevezett geniek tudnának magokon segíteni. Mivel nekik, úgy mondják a dologhoz értők, meg van engedve, hogy semmit nem tanulván, mindent tudhassanak. Én azt hiszem, hogy ezeknek az uraknak, mint hajdan ama világszerte híres Petrus Aponensisnek, bizonyos *familiáris spiritusokkal* van társalkodások. Másként hogyan is lenne lehetséges, hogy ők csak egy gondolatra most dalt, majd drámát, ismét demosthenesi beszédeket, vagy éppen egy filozófi recenziót... gombai mind könnyűséggel mind szaporasággal termesztenek? S merje bár valaki ellenek Aristotelest vagy Horácot, s Isten tudja még kit? felhozni; szemöldöket hunyorítanak, mint Zsigmond császár, s ezt kiáltják: *Isti lurcones.* - - Nekünk, azaz, nekem és nektek, nincs más mód, hanem vagy tudatlanságban maradni, vagy pedig rettentő fejtörésekkel egy oly hipotézist kigondolni, melyet utoljára is valamely custos úr, csak egy könyvtáblát felemelvén, kőhalommá döntend. S ezen veszedelemnek ellenére is, lehetetlen, hogy az említett jegyek és húzások eránt tett felfedezéseimet a tudós világgal ne közöljem. Lesznek, kik ezáltal az enyéimhez hasonló lélekhánykódásoktól szabadúlnak meg; s a felfedezőnek fejére, hacsak gondolatban is, áldást ohajtanak.

Kívánsz valamely veszekedő írásban, recenzióban s több effélékben ellenfeleden egy éles és igen elmés csípést vagy szelést (vagy aminek nevezni akarod) ejteni? Tedd a kérdés jegyét kétszer egymás után; s tapasztalni fogod, hogy minden más névvel nevezendő lelki vagy testi eszközök nélkűl csudát tevél. Ha meg akarod olvasódat rázkódtatni és semmi alkalmatos gondolat nem jön tollad végére, kétszerezd a felkiáltás jegyét, a következő sorban pedig háromszorozd. Számtalan ódákat olvastam, melyek ezen mesterség nélkűl szárazabbak voltak az ezópuszi meséknél. Várj csak, mondá az író; s mély bölcseséggel elszórván a kívánt jegyeket sorai közt, pindari és horáci ódákká képzette azokat. A kritikának szava többé a sok felkiáltás miatt nem zenghetett. A kérdés jegyét a felkiáltásával, úgy vélem, akkor legnagyobb haszonnal párosíthatod, ha valamit meg akarván mutatni, minden erősségeidből egyszerre kifogytál. Ilyenkor az említett fortély akármely eredeti oklevélnél is jobb szolgálatot teend. A húzások pedig - oh, a húzások mindenek felett vagynak! Nem tudsz többé gondolatot tömni soraidba? Nem szükség elakadnod. Egy vagy két húzás négyannyi gondolatnak helyét is kipótolhatja. Megbecsülhetetlen mesterség kivált drámaírónak. Hány szcénák maradnának enélkül üresen! Hány monológ változnék puszta sétálássá és tobákszippantássá!! hány - - -!!! S nem igazság-e? Az olvasó csak gyönyörködjék és ítélgessen? Nem! Sőt ahol az árva írónak veleje kiszáradt, gondolkodjék ő maga; s tegyen valamit saját mulatságának eszközlésére. És éppen erre valók a húzások; s innen van az is, hogy mi írók gondolkodó, tudós olvasókat ohajtunk magunknak. Mert nem megbecsűlhetetlen-e az oly olvasó: mint amilyen hallgató Diderot vala: ki előtt ha valamely középszerű művet olvastak fel, nekiereszkedett fantáziájának, s azt az ezer szépet, ezer külömbfélét, amit ilyenkor gondola, tévedésből mindég az olvasás alatt levő munkára ruházta? Ó Phoibos Apollon, és te

- pajzsrázó Zevsnek deli lyánya, komoly szűz!

adjatok minden küszködő könyvírónak ily érdemes olvasót; s így nem lesz dicsőség és borostyán, melyre el ne juthassunk, csak húzásainkat jó helyre rakogassuk. S bár valamely nagytudományú hazafi ezen elrakogatásnak reguláit számunkra kifejtegetné! Felszámlálhatatlan haszon fogna fáradozásából a nemzetre háramlani.

Ideje bevonnom a vitorlákat s hosszú csapongásaim után (melyek mindazáltal egyedül a ti hasznotokat célozzák) a szükségeseket röviden elmondandom.

Mi pedig szükségesebb, mint az írónak a maga művét megdícsérni, s használatos voltát a világgal tudatni? Én ugyan, jól értvén, hogy minden könyvben legnehezebb az előbeszédet elkészíteni, (mert azt saját fejünkből vesszük, a könyvnek többi részét pedig ahonnan tetszik) legelébb is a sanyarúbb munkán akartam keresztülesni; s így történt, hogy midőn ezeket írom, még tökéletesen el sem határoztam, ha a pesti magyar játékszín leendő virágzásáról fogok-e értekezni, vagy a négersklávokkal kereskedésről? De mindenesetre bizonyosokká teszlek benneteket, tudós olvasóim, hogy mind a haza, mind az emberiség, mind a tudomány, mind a mesterségek és fabrikák hasznot veendenek írásomból. Nehogy pedig a gyönyörködés is hátramaradjon, némely toldalékokról már előre gondolkoztam, melyek újonnan talált játéknemekből, egy rézbe metszett arab medaillonból, s némely találós mesékből és rejtett szavakból fognak állani. S ily készület mellett, úgy vélem, eléggé büszke lehetek mind a dícsérethalászást abbahagyni, mind a Zoilussal való pört (noha minden előbeszédi szokás ellen) elmellőzni. Ezen utólsót úgyis annak idejében világra jövendő antikritikáimban bőven kipótolhatom. S ily rezerváta mellett, e sokféle hivatalos elvonattatásim közt nem kicsiny munkával öszvealkotott előbeszédemet be is rekesztem:

Kit tőlem végy jó neven hív olvasó,
Hogy istentől néked adassék sok jó!

Költ Dörgényfalván, böjtelő havának negyedik napján, Krisztus urunk születése után az ezernyolcszázhuszonharmadik esztendőben. *Dörgényfalvi Dörgény Andor.*[25]

Az Élet és Literatúra redactiója erősen feltette magában, hogy minden darabnak, melyet a publikum elébe ád, recenzeáltatni kell; s ezen principium következésében a feljebbi lapokon álló előbeszéddel bajlódás az alólirt rec. kötelességévé tétetett. Rec. előtt ugyan nem egészen ismeretlen a könyvvizsgálásnak hajbakapó mestersége: de most az egyszer megvallja, hogy a nevezett előbeszéden minden tudománya elakadt; mivel még soha életében előbeszédet nem recenzeált. Ha valami meghatározott, például poétai művről kell ítéletet mondani: voltak Aristotelestől és Horáctól fogva száz meg száz nagyok, kiknek teóriáikról minden parányi kritikus mértéket vehet. De teóriát az előbeszédekről még senki nem írt; s a maga fejéből teremteni egyet, arra recenzensnek sem kedve nincsen, sem tehetsége. Azt is mondják, hogy recenzeálni csak annak lehet, aki vagy auktor már a felvett nemben, vagy legalább az lehetne. Rec. pedig még előbeszédet soha nem írt; írni nem is készült; annálfogva azt sem tudhatja, ha írni tehetségében állana-e? Figyelmet érdemel az is, hogy D. úr, az előbeszéd végén máris antikritikát emleget. Rec. pedig már annyira beléjök únt a literátori kakasviadalmakba, hogy újakat meg újakat a maga nyakára perelni nem akar. Nincs tehát egyéb hátra hanem hogy egyfelől a tudós redaktiót megkérje, hogy hacsak ezen egy esetben is engedje a nemes közönséget ne a recenzensi nagyítva-kicsinyítő, és kicsinyítve-nagyító üvegen keresztül, de saját szemeinél fogva látni és ítélni: másfelől pedig a szerző úrnak teljes szabadságot adjon, a maga írói érdeme felől azt és annyit, amit és amennyit akar, álmodnia.

Cselkövi.

1823 (megj. 1826)

AZ ILIÁSZI PÖR

1
KÖLCSEY ÉS KAZINCZY LEVELEI SZEMERÉHEZ

1. Kölcsey Szemeréhez

Cseke, Februárius, 1823

Rövid ideig bírhatánk, téged, édes barátom! Siettél itt hagyni vidékünket, mely rossz útnál és magyar vendégszeretetnél egyebet nem mutathatott. Számlálásom szerént már Pesten fogsz lenni, hogy élj literatúránknak s pöreidnek.

[25] A nagyérdemű D. Andor úr kevés napokkal azután hogy előbeszédét elvégzé, különös szerencse által oly polcra emeltetett, melyen a magyar literotúrával foglalatoskodást többé magához méltónak nem ismeri. Ez idő olta úri becses torka és ajakai annyira elkényesedtek, hogy a magyar szót is csak kénytelenségből s csak tördelve ejti, nekiszokván a német nyelvnek, melynek gyöngéded lágy voltáról V. Károl császár és Lemuel Gulliver (ama világszerte híres utazó) oly ragyogó bizonyságot tettenek. Kérettetik azért a nemes közönség, hogy az előbeszédben megígért munkának megjelenése felől kétségbe esni ne terheltessék.

A R e d a c t i ó

Szerencsés vagyok, hogy nekem is adott az ég egy prókátor barátot. Csudálod? De tudd meg, hogy embernek, miolta a *lopás* szó a lexikonokban helyt fogott, nem volt inkább prókátorra szüksége mint nekem. Nagy dolog mondod, talán, ami fennforog. Amint veszed. Tőlem sem pénzt nem lopott senki, sem lovat, hanem valami olyat, ami, ha dicsőséget nem nyújtott volna is, legalább a jövendő recenzensnek villámait reám fogta volna mennydörgeni. S minthogy minden ember a maga bűneinek büntetését hordozni tartozik, örömest én sem akarnám, hogy érettem más lakoljon. Ezekből érteni fogod, hogy a beszéd *Tudományos Gyűjteménybe* illő tárgyról foly: mert ha irkáló irkálóval akar hajba kapni, vagy, ha úgy tetszik, ökölre kelni, mire lehetne inkább a Gyűjteményeket használni mint arra? Mind jól van, mondod; de mit akarunk tehát tulajdonképpen? *Reponáltatni,* édes fiskális uram. De mibe? De mi köze a *Tudományos Gyűjtemény*nek a repozicióval s prókátorsággal? Íme, elmondom.

Surányban valék az én kedves Bay Gyurimnál. Az idő homályos volt, az utcák sárba sűlyedtek el; s én jobb időt ohajtozva forgattam a kalendáriumot, ha nem mond-e napfényt a másik fertályba? Fogd e könyvet, mondá Gyuri; *s Nagy Ferencnek Homérját* nyújtá felém. Te tudod, hogy Homérból valaha én is fordítottam valamit: s kedvem jöve nézni, miben *külömbözünk* egymástól. Szegény Leibnitz! Hiában valál egyike a legnagyobbaknak. *A principium Indiscernibilium* nem fejle ki a te fejedből sok törés nélkül. És íme ezen fáradva nyert principiumot a Nagy Ferenc Homérja ha egészen semmivé nem tette is, de sok részben meggyengítette; mert a Nagy Ferenc és Kölcsey Ferenc Homérjoknak első könyve nagyon szűken ismertethetik meg egymástól. - Neked én még 1816-dikban megküldém Homéromnak elejét. Te azt Pécelen báró Prónay Sándor, gróf Mailáth János és professor Schedius urak előtt s később camerárius Vay Ábrahám úr előtt is Lasztócon felolvastad. 1817-ben Pesten Vitkovics, a Mese apja, s az én felejthetetlen Szedliczkym, kinek házánál szállva voltam, több ízben látták azt. Előtted történt az is, hogy 1817., a pünkösd-utáni napokban Lasztócon a mi rokonbarátunknak, Kazinczynak számára bepakoltatott, s Széphalomra vitetvén, onnan csak több napok után tért vissza. S mikor én Lasztócot Pestért s Pestet Csekéért elhagyám, a te kezeid között maradt az. Képzeld már most a bámulást, mely engem elfoga, midőn nálad maradt Homéromat egyszerre a Kazinczy által kiadatott Nagy Ferenci Homérban megpillantottam! Ki varázsolt téged ide? felsikolték; s akaratom ellen a *plagiáriusok* jutottak eszembe.

De mit tegyünk? Nagy Ferenc már nincs többé; s képzeld, minő bajban lehet egy megsértett bötűmázoló, midőn nem tudja, kin öntse ki bosszúját. Kiszakasztani az enyémeknek ismert sorokat, s papirosostul együtt zsebembe dugni s haza vinni: ezt gondolám hirtelen; mivel úgyis az erőszakkal elvett jószágot esztendő alatt vissza lehet foglalni. De ötszáz exemplár, mondá Gyuri. - Jaj nekem! Hiában: a bűn büntetetlen nem marad. Midőn én veled együtt Patakon valék egykor, s Nagyot meglátogatók: kértük, hogy olvassa fel készülő Homérjának nemely helyeit. Hallottuk akkor a *Kalliope* kezdetű iliászi fordítást, amely név már most eltűnt; hallottuk a Pandarus nyilazását zengő sorokat: S tisztelendő úr, mondám, ez *jó franciául* van fordítva. Elnyelé a jegyzést akkor; de ki tudja, ha nem bosszúállás gyanánt gondolta-e ki a történetet, hogy parányi javamtól megfosszon? Megvallom, sugallotta egy gonosz lélek, hagynám rajta az elrabolt sorokat, hogy recenzensi leckéket ő vegyen értek, ne én. De nyugalom a boldogúltaknak! *visszaveszem* a magamét: enyém legyen a baj.

Kérlek tehát, édes prókátor barátom, hogy *nálad maradt fordításomat a Nagyéval öszvevetvén, jeleld ki az övéből az enyémeket; s a Tudományos Gyűjtemény publikuma előtt adasd vissza fordítójoknak!* Mert ha kiraboltatni kínos, még kínosabb lenne egykor kirablónak trombitáltatni: ha sajátomért azt kiáltaná valaki: Csóka, el a páváktól - vissza sergedhez!

2. Kazinczy Szemeréhez

Széphalom, március, 1823

Kedves volt nekem az uramöcsém levelét venni, kedves a Kölcseyét is, s ez felől, ki egyetlen a maga nemében, megint tudni valamit. - *Repoziciót kíván*, s a legnagyobb igazsággal; én leszek tanúja. - Tudja uram öcsém, hogy én az ő Iliásza első könyvét magamnak leírtam volt; mutatám azt V. Nagy Ferencnek, s azért mutatám, hogy *használja*, tudnillik, hogy *kövesse az ott mutatott példát*. V. Nagy annyira érzé a Kölcsey dolgozása érdemét, hogy a maga fordítását a Kölcseyének feláldozta, s készebb volt nem a magáét adni, csak hogy Homért jobban adhassa. Én V. Nagyban becsülöm ezt a szép érzést. Más fordító a más szép helyeinek nem áldozta volna fel a maga nem szép helyeit. *Plagiárius* egyikünk sem szeretne lenni; de valamint minden regula alatt van kifogás, úgy ebben is. Bizonyos tekintetben minden később író plagiáriusa az őtet korban megelőzteknek...

3. Kölcsey Szemeréhez

Cseke, április, 1823

Ami a Kazinczy levelét illeti, nem akarok reá glosszákat csinálni. Elég az, hogy igazságomat megismeri: de amit V. Nagynak mentségére mond, az legalább egy kis mosolygást érdemel.

Soha még életemben nem hallottam a *plágiumot* szép érzés következésének neveztetni. Így a *Nachdruck*-ot is lehetne menteni a közhaszon és a kultúra terjedése eránt való nagy buzgósággal. Köszönöm az ilyen szép érzést, az ilyen buzgóságot, de csak úgy, mint az amerikai nép a spanyolt t...knek[26] emberszeretetöket, kik a szerencsétlen nemzetséget vér és kín által igyekeztek kénszeríteni az ü...re.[27]

Egyéberánt *plánumodban, hogy az én levelemet a Kazinczyé mellett kiadd, s magad a kulisszák mellé vonulj - megegyezem.* Csak arra kérlek, hogy tegyed ezt minél hamarabb, és a Tudományos Gyűjteményben!

4. Kazinczy Szemeréhez

Széphalom, március, 1823

Készen álla válaszom az Iliász tolvajságaira, s magam akarám azt általadni, hogy szóval még bővebben magyarázhassam a titkot. - Kölcsey meg van lopva; de Vályi Nagy és az ő maradékai kímélést kívánnak, parancsolnak. - - V. Nagy mutatá nekem több ízben, amit dolgozott, s én azzal ugyan nem igen valék megelégedve. Húsz sort sem olvastam el dolgozásából. Jobbnak láttam, mutatni neki a Kölcsey fordítását, melyből nálam az egész első ének le vala másolva, és azon kevés helyeket, amit én fordítottam. V. Nagy eléggé nemeslelkű ember volt megvallani, hogy mind a Kölcsey fordítása, mind az a kevés, amit én mertem, jobb, mint, az övé, s ami jót Kölcseynél s nálam talált, általvevé, nem mint tolvaj, hanem mint az, aki nem szégyenel mástól is venni, csakhogy dolgozása nyerjen. Plagiáriusnak vennénk-e

[26] Ti. térítőknek (így áll, kiírva a gyűjteményes kiadásban, 1842. III. köt. 167. l.)

[27] Ti. üdvességre (ld. előbb). Formailag eltérő alakok - a levelezés megfelelő helyén (itt csak t é r í t ő k és i d v e s s é g r e alakok állanak).

őtet, ha a Kölcseyé ki volna már adva? Én Sallustban Szentgyörgyi Gellértet még dicsekedve követtem ahol lehetett. Legjobbnak látnám tehát, ha az Iliász meglopdosott első könyvét a *Hébé*nek adnánk, úgy, hogy a tituláris pagina hátulsó tiszta felén akar uram öcsém, akar én, akar Igaz elmondanánk, hogy azt Kölcsey 1813. fordította, elébb mint, V. Nagy, s én adtam V. Nagynak, ez pedig annyira javallá a Kölcsey módját, hogy azt a feljebb említett okoknál fogva nem átallá elfogadni. Tegye uram öcsém, amit az igazság, egy megholt barátunk emlékezete s egy élő barátunk becsülete kíván, szabadon s nemes lélekkel!

5. Kazinczy Szemeréhez

Széphalom, május, 1823

Hála istennek, még eddig semmit sem íra uram öcsém a *Tudományos Gyűjtemény*ben. V. Nagy ellen Kölcsey mellett! Tetszik-e tanácsom?

6. Kölcsey Szemeréhez

Cseke, május, 1823

Kazinczynak újabbi levelére azt kell mondanom, hogy ő egy kicsinyt tétovázni látszik. Megvallja, hogy meg vagyok lopva, de meg nem szűnik a lopást a V. Nagy széplelkűségéből magyarázni. Többek közt így is szól: *Plagiáriusnak vennénk-e őtet, ha a Kölcseyé ki volna már adva? Én Sallustban Szentgyörgyi Gellértet dicsekedve követtem, ahol lehetett.*

De fel lehet-e azt tenni, hogy Kazinczy nem tudná: mi a *plágium*? Követni lehet, szabad; ennek a *plágiummal* semmi köze. Másnak egész munkáját vagy csaknémely helyeit a magam írásába szabad általtennem, csak hogy az auktort hűven megnevezzem: ezt kölcsönözésnek hívják, nem *plágiumnak*; de ha másnak egész munkáját, vagy némely helyeit, vagy csak felfödezéseit és gondolatjait is úgy viszem által a magam írásába, mint sajátomat - ez, édes barátom, és egyedül ez a *plágium*. A poétáknak a csupa reminiszcenciát is keserűen felhányja a recenzens; s a *plágium* lenne megengedhető dolog? Megvallom én azt, hogy szép lélek jele a másét jobbnak ismerni a magáénál: de a más jobbnak ismert munkáját elsajátlani, eltulajdonítani - ez soha nem volt szép érzés jele.

Vályi Nagy csak úgy érdemel előttem mentséget, ha az eltulajdonítást nem tette. Mert nem lehetetlen feltennem, hogy azt a kiadó cselekedte. S ezt én mondhatom anélkül, hogy Kazinczyt igazságtalanul sérteném. Mert tudni, hogy a kiadott munkának eleje tőlem vétetett; azt deklarálni az előbeszédben, hogy ezen Vályi Nagy próbája nem jó, azt ígérni, hogy a publikum később s másoktól jobbat várhat; Kölcseynek kezdését meg is nevezni; Szemerétől a Kölcsey fordítása közlése eránt levelet venni, s arra nem is válaszolni; a Vályi Nagy eltulajdonítását mégis nemcsak önként fel nem födezni, de a felfödezésnek ennyire ellentállani: valld meg édes Palim, hogy mindez rám s írói böcsületemre nézve nem nagy kímélés.

És micsoda gondolat a *Hébé*re való igazítás? A *Tudományos Gyűjteményt* minden magyar literatúrát kedvelő olvassa: s hányadik olvassa pedig a *Hébé*t? Osztán az én Homérom *Hébé*be való-e? Lehet-e azt filológi és kritikai jegyzetek nélkül ezen régi színben közleni?

De tudom, mi bántja Kazinczyt. Az én hozzád írt dévajkodó levelem hangja, melyben ő, mint kiadó, érdekeltetik, bántja őtet. Ha igéri most ő magát a *Hébé*ben tudósítást tenni az esett

eltulajdonítás felől: miért nem tette azt minden provokáció nélkül magában az általa kiadott munkában? Ennyit az igazság egyedül is kívánhatott, hogy a barátságot ne említsem.

Ha jobb az én Homérom (Kazinczy maga vallja azt) mint a V. Nagyé: miért tehát a megholt rosszabb verselőnek több kímélés, mint a jobb élőnek? Én láttassam-e eltulajdonítónak, ha egykoron megjelenendek, éspedig a Vályi Nagy tolvajának? Ez a gondolat, édes Palim, elszenvedhetetlen!

Ha ajándékon kérték volna el tőlem Homért, örömest odaadtam volna; s te tudod, hogy nem ez lett volna első munkám, amit elajándékoztam: de minekutána a harang felköttetett, az egész dolog más ábrázatot vesz. Sokan tudják, mit kezdék; Kazinczy az előbeszédben maga is trombitálá azt: s a trombitált munka ne legyen egyéb, mint Vályi Nagy után firkált sorok?

Prókátornak hívtalak az ismeretes levélben; most bírónak teszlek. Meghatalmazlak, édes Szemerém, azt tenni, amit legjobbnak látsz. Kazinczy a Vályi Nagy részére sokkal inkább interesszálva van, mint az enyémre. Én magam pedig, lehetetlen, hogy a magam részére interesszáltabb ne legyek: mint Vályi Nagy és Kazinczy részére. Tehát te légy a bíró, s tedd, amit akarsz. Én előre többé nem is akarom tudni, mit teendesz, csak akkor, midőn már megtéve leszen. S deklarálom, hogy akármit teendesz, most és jövendőben, jóváhagyom.

7. Kazinczy Szemeréhez

Széphalom, június, 1823

Ma veszem az uramöcsém kedves levelét, s azonnal felelek.

Félreértetni mindég keserves, sohasem inkább, mint mikor ezt azoknál látjuk, akiket a legszívesebb becsülés, barátság, hála érzésivel szeretünk. Nem azt ohajtám én, hogy Kölcsey a Vályi Nagy plagiáriusának tartassék: egyedül azt ohajtám, hogy Vályi Nagy *a mi barátunk, a megholt*, nevetségessé ne tétessék!

Kölcseynk nem javallja, amit én gondoltam, s hogy nem javallja, az engem nem bánt, sőt vallom, egy részben igaza van.

Homérnak első éneke *Hébé*be való-e? Erre ezt felelném: Mint a Gierusalemme liberatáé *Auróra*ba. A *Tudományos Gyűjtemény* bizonyos tekintetekben több mint *Hébe*: bizonyos tekintetekben nekem nem látszik kevesebbnek *Hébé*ben állani, mint amott. A *Tudományos Gyűjtemény*ben sok szemet van: itt virágok, csak virágok, ha néha talán alakotlanok, szinetlenek, vagy illatlanok is.

Egyszóval, tegye uramöcsém, amit legjobbnak ítél: adjon Kölcseynek teljes elégtételt, de a lopástól mentse meg Vályi Nagyot, s mondja tanítójáról, a szebb verselés pataki terjesztőjéről, az igen jó emberről, a szíves akaróról s igyekezőről, amit ő ennyi címmel kívánhat. Mondja, hogy Vályi Nagy a Kölcsey fordítását látta, s sok helyeken a Kölcseyét igen szerencsésnek találván, örömmel vette által sorait, ahogy a klasszikusok később fordítója a nyomtatott fordítás jobb helyeit általszedi, nem hogy lopjon, nem hogy a munkát restelli, hanem azért, mert őtet a mesterség szeretete, s nem hiúság vezérli. Valóban én a Szentgyörgyi Gellért Sallustjából sok helyeket általvettem, nem rettegvén a plagiáriusi nevezetet, mert ami jó, minek azt helyéből kimozdítani, mert már más mondotta?

A mi Kölcseynknek nagyon szívén a dolog, és így nyugtassa meg uramöcsém teljes mértékben. Nem hiszi uramöcsém, mennyire fájt nekem eddig is, hogy őtet erántam elhidegültnek képzelnem kelle, s íme ez a visszás történet őtet talán még távolabbra tolá tőlem. Kövessen el uramöcsém mindent, nagyon kérem, hogy Kölcsey ne bánja, hogy egykor barátom volt. Ez nekem fáj.

- Én a Vályi Nagy Homérját nyomtatás alá készítvén, belé nem tekinték a Kölcseyébe, mely akkor talán gróf Dessewffynél vala. S íme minden vétkem nélkül Kölcseynél lakolok. Kölcseynél!

2
8. KAZINCZY NYÍLT VÁLASZA

Kölcsey az «*Élet és Literatúra*» kötetében (Pest 1826. l. 265-275.) keserű dévajkodással panaszolja, hogy meg van lopva Vályi Nagy által, s oly tetemesnek nézi a szenvedett kárt, hogy amint ennek Íliászát megpillantá, kísértetbe jöve, kitépni a két első ívet és azt mint sajátját felzsebelni. Fél, hogy plagiáriusa plagiáriusának tekintethetnék, s kéri Szemerét, hogy a kilopott helyeket gyűjtse egybe, s adja ki.

Mi könnyű vala most neki tenni le azt az «*Élet és Literatúra*» kötetében, ami a Vályi Nagy kezébe általam jutott; mert az életében, mint írásaiban nemes izlésű Szemere nem engede a nem szép kívánságnak. Úgy akiknek az affélékre gondjok van, látták volna, hogy Vályi Nagy a Kölcsey dolgozását - *meg nem lopta*; s Kölcseynek legalább szerénységét fogtuk volna tisztelni. Az helyett jobbnak látá egy tiszteletes ember hamvait bolygatni, s az én őtet megszelidíteni törekedő leveleimet, nékem minden hírem nélkül, közre ereszteni; amit hogy a becsület érzése tilt, legalább Cicerónak Filippikáiból megtanulhatta volna. Szerencsére nékem ez a bántás magával hozza az elégtételt, mert az helyett, hogy leveleimért pirúlnom kellene, úgy hiszem, hogy velek kevélykedhetem.

Így magam eresztem ki itt a Kölcsey fordítását, egészen aszerint, ahogy az Vályi Nagynál volt, és minthogy abból Kölcsey nagyot csinál, azon jelentéssel, hogy ennél többet az ő Iliászából sem Vályi Nagy nem láta, sem én.

Ha szemeim meg nem csaltak, Vályi Nagy az ő versei közül egynél többet által nem vett (458. *Így szóllt esdekvén; ráhallgata Phoibos-Apollon*); s ez oly tolvajság, melyért szót veszteni kár volt.

De ha Vályi Nagy akár ezért, akár némely kitételekért, akár a fordítás neméért s talán némely technikai fogásokért plagiáriusnak neveztethetnék; minek fogja magát Kölcsey nevezni, midőn az 529-531 sorokra emlékeztetem, melyeket tőlem veve által? vagy midőn arra, hogy az egymás mellé jutott, vagy egymás mellett álló vokálisokat a kiszöktetés vagy összeolvasztás által az én példám után csinálgatja eggyé? és hogy abban is általam van megelőzve, hogy a nagy karakterű, idegen, s annál inkább a régi írókat nem franciásan, a mi korunk színében, kell általhozni? Aki engem így lop meg, én azt nem vádjaimmal fogom terhelni, hanem örömmel fogadom javallását.

Igenis, hogy nyomtatásban megjelent fordítást írni ki, nem annyi, mint olyat, mely kezeken még nem forog. De vétek volt-e az, hogy a Kölcsey fordítása közöltetett Vályi Naggyal? vétek volt-e, hogy ő azt szem előtt tartotta? hogy a Vályi Nagyé hamarább elkészült, hamarább megjelent? s a kiadó nem gyújta-e annyi tömjént Kölcseynek, hogy ennek ugyan nem marada oka még többet kívánni?

Különben kérdés Kölcsey előtt sem lesz, ha Vályi Nagy érte-e görögül: azt pedig, hogy idegen segédre nem szorult, mutatja az egész költemény lefordítása, melynek csak első könyvét ismerte Kölcseytől. S bár még egy tizedig élhetett volna, hogy dolgozásainak adhatta volna meg azt a simítást, melyre, sőt csak a hézagok kipótolásaira is, rá nem ért. Nem akarunk semmit levonni a Kölcsey érdemeiből, de nem is hisszük, hogy szavunkat bántásnak végye, midőn kimondjuk, hogy, ha Vályi Nagy veve holmit Kölcseyről, ez is vehet holmi mást Vályi

Nagytól. Legalább ohajtjuk, hogy a szerecsenek (a szerecsen ebből leve: *Saracenus*; azt pedig Homér nem ismerte) angyalok, heroldok, fordításából kimaradjanak.

Ungvár-Németi nyilat pattanta Vályi Nagyra, mivel ez őtet megbántá - ha különben bántás az, ha valaki *ellenzés nélkül* nem javallhat valamit. Vályi Nagy igen érzékenyen vette a karcolást, s úgy vette volna, ha az mást ért volna is. De Ungvár-Németi most kiadá Herminének írt Ódáját, s a nemeslelkű ember felejté a bántást, örvendezve jövendölgeté, mi lesz egy tized múlva ez az öregeket maga megett hagyott ifjú. - A történet semmi összefüggésben nincs a Kölcsey perével; de elégtéttel tartoztam az olvasónak az általam okozott unalomért, s ohajtom, hogy az emlékeztessen mindnyájunkat, midőn hiúságunk oda akar elkapni, ami igazságtalan és nem szép.

3
SZEMERE ÉS KÖLCSEY FELELETEI

9. Szemere apologiája Kölcsey mellett

Legelső felléptem a publikum előtt azon védelemírás vala, mely az «Arkádiai pör» alatt Kazinczy mellett a *Hazai Tudósítások* levelei között adtam világra. Észrevételeim mind Kazinczytól, mind a debreceniektől megelégedéssel s néminemű helybenhagyással fogadtattak; s a védelmeztetettnek barátságát nyerék meg. Ezen szövetség indított később arra, hogy Somogyi Gedeont az Ellenmondolat által Kölcseymmel együtt megtámadjam. Filológiai volt a versenygés; s grammatikai rendszabásnál fogva kelle válaszolnom; Quo te quisque casu rogat, responsio detur; s fustély volt kezemben a dévajkodás alatt, a példabeszéd intéseként. A pörlő felekezetek közül egyik sem volt kielégítve: mindenik *bélyegezve* érzé magát: és mégis, kebelembe nyúlva, menthetőnek érezém tettemet; mert a közügyért heveskedtem, mert a barátság kötelességének érzései ragadtak el. Ezután következett az, hogy gróf Dessewffy, Kazinczynak Pápayról írt s az *Erdélyi Múzeum*ban megjelent recenzióját az én munkám helyett vévén, a *Tudományos Gyűjtemény*ben ellenem kikölt: immoralitás vádjával terhelt; s a vád azonban Kazinczyt illette. Mit tehettem volna akkor, mint revizor; s mit tettem mégis: publikumom az 1818-diki egyik kötetből nyilvánságosan láthatja... Mindezekre szükség vala visszatekintenem, hogy abban, amit előadandó vagyok, magamhoz hasonlatos maradhassak, s megérdemelhessem, amit emlékezetem mellé Kazinczy, Virág, Vitkovics és Kölcsey több ízben tettenek: a jót. Oly helyhezetben érzem magamat, mint Max Picolomini Schillernél a fejedelem és atya között; s akár egyik, akár másik barátom győzzön a jelenvaló felfedezés által, a veszteség és fájdalom minden esetben engemet csapand. De, meg kell ítéltetnünk; - szólanom kötelesség.

Kölcsey meglopatva találá magát Íliászában Vályi Nagytól. Írt nekem, hogy a történetet a publikummal a *Tudományos Gyűjtemény*ben tudassam. Én a levelet megküldém Kazinczynak. Ő felelt: s a plágiumot igazolva; de a közlést *Hébére* utasítá. Ez Kölcseynek nem vala alkalmas. Kazinczy végre szabadságot engede, hogy a panaszlónak teljes mértékű elégtételt nyújthassak: s ezen engedelemnél fogva történt az, hogy, minekutána Kölcsey közt és köztem egy folyóírás kiadása meghatároztatott, a plágium tárgyában írt leveleket az *Élet* és *Literatúra* számára fenntartottam; hol azok a 265-275 lapokon megjelentek.

Kazinczy kiadá Kölcseynek első dolgozású fordítását; s ezen tett alkalmat nyújt a publikumnak a következő lajstrom hiteles voltáról ítéletet hozhatni.

Kölcseynél 21.[28] Zevsznek félve fiát, a messzelövellő Apollont; *V. Nagynál*: *Zevsznek félve fiát, a messzelövő Apollont*. *K.-nél. 43.* Így szólt esdekvén, rá hallgata Phoibosz Apollon; *V. N.-nál. Igy szólt esdekvén, ráhallgata Phoibosz Apollon. K.-nél 175*: fognak tisztelni, kivált a gondviselő Zevsz; *V. N.-nál*: *fognak tisztelni, kivált a gondviselő Zevsz. K.-nél 182.* Khrüzéist tőlem mivel elveszi Phoibos Apollon; *V. N.-nál. Chrűzéiszt tőlem mivel elveszi Phoibosz Apollon. K.-nél 290.* Hogyha vitézlővé tették örök istenek őtet; *V. N.-nál*: *Hogyha vitézlővé tették örök istenek őtet; K.-nél 300*: Véled sem mással, mert vészitek amit adátok; *V. N.-nál*: *Sem veled és mással, mert vészitek amit adátok. K.-nél 335.* Aki bocsát titeket Brízéis lyánynak okáért; *V. N.-nál 336. Aki bocsát titeket Brizéisz lyánynak okáért. K.-nél 345.* S sátorból kihozá Brizeist, a kellemes arcút, S vinniek adá; *V. N.-nál 346. Sátorból kihozá Brizeiszt, a kellemes arcút, S vinni adá. K.-nél 463.* Így szólt esdekvén, rá hallgata Phoibos Apollon; *V. N.-nál 457. Így szólt esdekvén, ráhallgata Phoibosz Apollon. K.-nél 510.* Szóval vagy művel, nekem a kérésemet add meg! *V. N.-nál 504. Szóval akár tettel, nekem e kérésemet add meg. K.-nél. 528.* Ámde te most ismét térj vissza, hogy észre ne végyen Héra. *V. N.-nál 522. Úgy de te most ismét menj vissza, hogy észre ne végyen Héra.*

Ha ezen kimutatott sorok Kölcseynek reklamációját ellenmondhatatlanul igazolják: valóban, nem kevésbé erősíttetik panasza azon egyformaság által, melyet minden figyelmes olvasó észrevehet, s mely szerént az egész első éneken keresztül a Kölcsey merész sajátságai, hexametereinek fordulatai, epithetonai, konstrukciói kisebb s nagyobb változással Vályi Nagynál visszazengenek. Íme némely szembetűnőbb példák: K. 19. Feldúlhatni Priam várát, s haza boldogul érni. V. N. 19. *Szétronthatni Priam várát s haza mennetek épen.* K. 24. 25. Téged, öreg, többé ne találjalak öblös hajóknál, Vagy mostan maradót, vagy később visszajövendőt. V. N. 25. 26. *Téged, öreg, ne találjalak én a görbe hajóknál, Vagy mint itt maradót, vagy majd ide visszajövendőt,* K. 30. Őseim házoknál Argosban messze honától, V. N. 30, S *míg nem házunkban Argószban messze honától.* K. 36. Apollon fejedelmhez, kit szült széphaju Léto. V. N. 36. *Isten Apollonnak, kit szült a széphaju Léto.* K. 37. 38. 39. Hallj meg ezüst íves, te ki Khrűzát védeni szoktad S Killát, a jeleset, s Tenedosban hatalmmal igazgatsz, Sminthevs! V. N. 37. 38. 39. *Hallj meg ezüstívű, ki körüljársz védeni Chrűzét, S isteni szép Killát, s Tenedoszba erőddel igazgatsz, Sminthevsz.* K. 49. Rettenetes zengés hangzott az ezüstös idegből. V. N. 49. *Rettenetes zúgás eredett az ezüstös idegből.* K. 50. Öszvérekre rohant legelőszer s vizsga kutyákra. V. N. 50. *Öszvérekre rohant legelébb s gyors fajta kutyákra.* K. 52. S szüntelen holtaknak sűrű máglyái lobogtak. V. N. *S szüntelen az holtak sűrű farakásaik égtek.* K. 62. 63. - vagy papot avvagy Álomfejtőt is, mert Zevsztől jőnek az álmok. V. N. 62. 63. *papot avvagy Egy álomfejtőt, mert Zevsztől vagynak az álmok.* K. 64. Hogy megmondja, miért buzdúlt fel Phoibos Apollon. V. N. 64. *Hogy megmondja miért forr annyira Phoibosz Apollon.* K. 74. 75. Ó Akhilevsz, akarod, Zevsz kedvese, hogy bosszúját Fejtsem Apollonnak. V. N. 74. 75, *O Achilevsz, te hagyod, Zevsz kedvese, hogy megfejtsem Phoibosz bosszúját.* K. 83. Ő maga mellyében, de te szólj, megtartani fogsz-e. V. N. 83. *A maga mellyében, de te szólj, megtartasz-e engem.* K. 88. 89. 90. Senki is én élvém Rád, hogy erős kezeket nem tészen az öblös hajóknál. A Danaok közzül. V. N. 88. 89. 90. *Senki is én élvén - Rád terhes kezeit nem vetheti görbe hajóknál A Danaok közzűl.* (Vers 101-104. Az egész fordulat s a hexameterek egymásbafonódása Kölcseyé). - K. 128. Három s négyszeresen fizetünk, Zevsz ha egykor adandja. V. N. 128. 129. *Három s négyszeresen fizetünk, ha talán Zeüsz egykor Adja.* K. 141. Mostan barna hajót a mély tengerre levonjunk. V. N. 141. *Most nosza barna hajót a nagy tengerre lehúzzunk.* K. 145. Ájás vagy pedig Idomenevs vagy az isteni Odyssevs. V. N. 146. *Ájász vagy pedig Idomenevsz, vagy a híres Odysszevsz.* K. 148. Rá komoron nézvéje, így szól gyorslábu Akhillevsz. V. N. 148. *Rá komoran nézvén, felel a*

[28] Kölcseynek sorait a Minervában tett hibás számlálás szerént adom itt. Kazinczy a 435-dik sor után hat kimaradt sort említ; azonban ott hézag nincsen. [Szemere jegyzete]

gyors lábas Achillevsz. K. 169. 170. 171. Most Phthiába megyek, mert sokkal jobb lesz hazámba Görbe hajóimmal megtérnem, vélem, hogy itten Tiszteletlen lévém... V. N. 169. 170. 171. *Most Fthiébe megyek, mert sokkal jobb nekem innét Görbe hajóimmal hazatérni, de úgy hiszem itten Becstelenül lévén...* K. 178. Hogyha vitéz vagy is, azt istenség adta tenéked. V. N. 178. *Hogyha nagyon vagy erős, azt istened adta tenéked.* K. 192. 193. Vagy pedig elcsendítse dühét s fékezze haragját. Addig, míg ezeket forgatja szüvében, eszében. V. M. 192. 193. *Vagy szűntesse dühét és megzabolázza haragját. Amikor ő ezeket hányá szívébe'* s *eszében.* K. 199. 200. Megrettent Akhilevsz, s megfordúlt s hirtelen ismert Pallas Athénára. V. N. 199. 200. *Megrettent Achilevsz megfordúlt s ismeri mingyárt Pallasz Athénáját.* K. 206. Néki viszont szólott istenné kékszemü Pallasz V. N. 206. *Néki viszont szóllott a kékszemü isteni Pallasz* K. 225-228. - bírvád kutyaszemmel s szarvasi szívvel, Sem valaha a néppel felfegyverkezned az harcra, Sem görögöknek jobbjaival soha lesre kimenned Nem mertél. V. N. 225-228. *Te ki bírsz ebszemmel s szarvasi szívvel, Sem soha népünkkel felfegyverkezni csatára, Sem Danaok nemesbbjeivel még lesre kimenni Nem mertél.* K. 243. Hullanak haldokván, te pedig benn szíved epeszted. V. N. 243. *Haldokván elesik, te pedig benn lelked epeszted.* (Vers 233-244. Vályi Nagy nyomról nyomra kíséri Kölcseynek hexametereit; s ez legszembetűnőbb a sorok általvitelében,) Vers. 236. *Nem zöldűl ki, mivel...* Szó szerént K.-ből; 237. A levelet s héjját. K.-nél: Héjját és leveleit - A 239-ik és 241-dik vers általvitelei mint Kölcseynél. - - K. 245. Mond Pélíd, s ekkor pálcáját földre hajítá. V. N. 245. *Mond vala Pelídesz s pálcáját földre hajítá.* K. 249. Akinek ajkairól édesb hang foly vala méznél. V. N. 249. *S őneki nyelvéről édesb hangzat folya méznél.* K. 251. Holtanak el, kik elébb véle együtt nőttenek, éltek. V. N. 251. *Elfogya kik régen együtt vele nőttenek, éltek.* K. 278. 279. - - vetekedni királynak Ellene, mert soha még ily tisztet nem nyere sorstól. V. N. 277. 278. - *Vetekedni királynak Ellene, mert soha még ily tisztnek részese nem lett.* K. 287. 288. Ámde ezen ember akar mindennek lenni felette, S mindeneken úr lenni. V. N. 287. 288. *Úgyde ez ember akar minden közt lenni legelső, Mindeneken fő lenni.* K. 298. S mást mondok neked ím, de te jól elmédbe szorítsad. V. N. 297. *Mást mondok neked én, te pedig jól rejtsd el eszedbe.* K. 301. Ámde egyebem mim még vagyon a gyors barna hajónál. V. N. 300. *Mást egyebet valamim vagyon a gyors barna hajónál.* K. 309. 310 Atrídes meg gyors gályát tengerre lehúza, S húsz evezőt választa belé. V. N. 308. 309. *Atríd egybe sebes gályát tengerre lehúzott, Húsz evezőst választa belé.* (323. 324. 326. ismét nyomban kíséri Kölcseyt.) K. 329. Myrmidonok sátorjaikhoz s gályájikig értek. V. N. 328. *Myrmidonok hadi sátorihoz s gályájihoz értek.* K. 330. 331. Őt pedig a sátor mellett a barna hajónál Ülve lelék. V. N. 329. 330. *Őt pedig a sátorba lelék a barna hajónál Űlni.* K. 340. 341. Rám szükség leszen a szörnyű veszedelmet elűzni Másokról. V. N. 341. 342. *Lenni reám szükség a rút veszedelmet elűzni Másokról.* K. 349. 350. Sírván, társaitól tüstént külön űle kiválva ősz tenger partján. V. N. 349. 350. *Sírva barátjaitól tüstént külön ült vala, s elvált Ősz tenger partján.* K. 369. S Atrídnak kivevék Khrüzeist, a kellemes arcút. V. N. 369. *S elveszik Atrídnak Chrüzeiszt a kellemes arcút.* K. 393. Ámde te, hogyha tehetd, kelj védelmére fiadnak. V. N. 393. *Ugyde te, hogyha tehetd, kelj még kisegítni fiadnak.* K. 402. 403. 404. Szólítván tüstént a Százkezüt a magos égre Kit nevez égi sereg Briarevsnek, s minden halandók Ajgájonnak... V. N. 402. 403. 404. *Gyorsan felhíván a Százkarut a nagy Olympra, Kit nevez istenség Briarevsznek, s mindenik ember Ájgájonnak.* K. 413. 414. Néki felelt azután Thétis sok könnyeket öntvén, Jaj, fiam, ó mert mért nevelélek búra kiszülvén. V. N. 413. 414. *Erre felelt azután Thétisz sok könnyeket öntvén, Jaj, fiam, ah, minek is nevelélek rosszra kiszülvén.* K. 424. - - s az istenek egybe követték. V. N. 424. - - *s az istenek egybe követték.* (433. 440. nyomon kíséri K.-nek hexametereit). K. 461. Mostan is ismétlen nekem e kérésemet add meg. V. N. 455. *Most is azonképen nekem e kérésemet add meg.* K. 470. És hogy elégtenek a combok, s a béleket ízlék. V. N. 464. *Igy, hogy elégették a combokat, s a belet ízlék.* K. 491. 492. Barna hajójokat ők ugyan a szárazra vonájak Fennt az homokra. V. N. 485. 486. *Barna hajójok, ezek mingyárt*

szárazra kihúzák, Fennt a homokra. K. 503. És fölszálla korán a terjedt égre s Olympra. V. N. 497. *És felméne korán ő a magas égre s Olympra.* K. 515. 516. Adj Trójának erőt mindaddig, mígnem Akhívok Tisztelik én fiamat. V. N. 509. 510. *A Trószoknak erőt adj addig, mígnem Achívok Tisztelik én fiamat.* K. 533. Félbe sem is maradó ha mire én fogok inteni főmmel. V. N. 527. *Félbeszakadhatlan valamit fogok inteni főmmel.* K. 540. Székeikből atyjoknak elébe és senki sem is mert. V. N. 534. *Székekből atyjoknak elébe, de senkise merte.* K. 546. Véled mely isten, te csalárd, közlötte tanácsit. V. N. 540. *Mely isten, te ravasz, veled itt közlötte tanácsit.* K. 553. És ha mit illendő lesz tudnod senki bizonnyal. V. N. 547. *Hogyha mit illendő meghallani, senki valóban.* K. 609. És mosolyogva fogá a kelyhet magzatja kezéből. V. N. 596. *S a kelyhet mosolyogva vevé magzatja kezéből.*

Vétek van-e abban, hogy a Kölcsey birtokán elkövetett foglalás nyilvánoságossá tétetett? A *vox populi* azt mondja, hogy igenis. *Rösler* a maga újságleveleiben gáncsolva szólott felőle; s e gáncsolásban más több levelezőink is egyetértének. A jelen tárgy, - tanúul szólítom fel pesti literátorainkat! - már több évek olta tudva volt; s Döbrentei az anekdoták között is érdeklette azt. Nem természetes-e, hogy amit mások is tudtak és említettek, maga a legközelebb álló fél is jónak lássa említeni? - - *Az «Élet és Literatúra» szerkesztése részenként és egészben, csaknem egyedűl enyim és tulajdon magamé*; tőlem függött tehát a leveleket felvenni vagy félretenni. Ide járul, hogy Vályi Nagy énnékem tanítóm volt; s hálám érzései elpalástolást parancsolhattak volna. Ezek szerént én vagyok a vétkes; s illő, hogy én bűnhödjem, s ne Kölcsey. S valóban eléggé meg vagyok büntetve, mert Kazinczytól oly kímélést tapasztalok erántam, melyet, legalább a jelen esetben, s társam mellett, elfogadnom lehetetlen. Pest, oct. 24. 1826.

10. Végszó Kölcseytől

Az én Szemérem, a maga megbecsülhetetlen barátsága szerént, egy lajstromot közölt Vályi Nagy Iliásának első énekéből, s abból amit Kazinczy tőlem kiadott; s minekutána ezen lajstrom megcáfolhatatlanul bebizonyítja, hogy a Kazinczy által is úgynevezett tolvajság nem egyetlenegy sorból, hanem nagy számú sorokból, és az egésznek szelleméből áll; úgy vélem, nincs reá szükség, hogy Kazinczynak kikelése ellen magamat hosszasan védelmezzem. Kazinczy a közlés, s az én Szemerém a lajstromozás által oly karba tették a publikumot, hogy az ítélet a Vályi Nagy kiadója közt és köztem többé kétséges nem lehet. Ily helyhezetben, a dologról értesített közönség előtt, a mindkettőnktől tisztelve szeretett, és méltó tartozással szeretett Szemerének karjain fordulok Kazinczyhoz, az én rokonomhoz, ifjúságom barátjához, a jelenkor és maradék vélekedését becsülő s becsülni tartozó íróhoz: ha most is azt véli-e, hogy rajtam sem Vályi Nagy, sem Vályi Nagy kiadója semmi *írói* megbántást el nem követett, s az én reklamációm valóban igazságtalan? Hízelkedem magamnak azon reménységgel, hogy ezen kérdés hideg tagadást maga után nem vonand, mert midőn Kazinczy, kétségkívül feledékenységből, tagadja, hogy V. Nagy egy soromnál többet felvett volna, ugyanakkor megismeri, hogy fordításomat V. Nagy nemcsak látta, de *szem előtt is tartotta.* Kell-e magyarázni, hogy e szem előtt tartás egészen töretlen pályán mit jelent?

Kazinczy tőlem három sort reklamál; s minden habozás nélkül vallom meg, hogy igaza van.[29] Az ő valóban gyönyörű három sorát, az eredetihez mért szorosság miatt kevéssé megvál-

[29] Az I. ének 528-30. versei Kazinczynál:

> Mondá, s barna szemöldjeivel hunyoríta Kronion,
> S ambroziás haja fellebbent a Rettenetesnek
> Homloka szent bércén, s megrendűlt a nagy Olümposz.

toztatva, bátran beírtam kéziratomba, azon kéziratba, mely általam ki *nem* adatott, mely Kazinczyval barátságosan közöltetett, s mely, úgy hiszem nem a reklamált sorokon fundált szabadsággal, V. Nagynál kisebb nagyobb változással *egészen* felhasználtatott. Most midőn ő engemet azon három sorra emlékeztet, emlékeztetem én is őt azon baráti helyhezetre, melyben akkor egymáshoz állánk vala, s ez emlékeztetés után fogja-e kívánni Kazinczy, hogy előtte elpiruljak?

Minden kétségen túl Kazinczy vala első, ki (bár sokaknak ellenére) magánhangzókat kiszöktetni és egybeolvasztani kezdett volt. De ha őtet e példaadásban valaki követi, lehet-e ezen követést a Homéron elkövetett plágiumhoz csak távolról is hasonlítani? Plagiáriusa vala-e Kazinczy Rádaynak, mert tőle mértékesen rímelni megtanult? Engedje meg a tiszteletre méltó férfiú, ha mondom, hogy ezen ellenvetést csak a fellobbant indulat láttathatá vele igazságosnak; engedje meg azt is, ha tagadnom kell, hogy tőle tanultam volna meg, mint legyen legjobb a régi írókat fordítanunk. Az ő (a magok nemében gazdag szépségekkel ragyogó) kilenc kötetei közt egy darab sincs azon szellemben fordítva, melyben Voss, s a hasonlók dolgoztak; nincsenek a Catilináriák is; s az idei *Hébé*ben megjelent pindarusi fordítás távol áll azon principiumoktól, melyek a németek után a Sallust előbeszédében közönségessé tétettek. S nem tudja-e azt a mi Szemerénk, mint én, hogy midőn 1817-ben az én íliászi töredékem Kazinczynak általadatott, még akkor a Sallust előbeszédében álló principiumok Kazinczynak principiumai nem voltanak?

S íme elmondám, amit Kazinczynak kikelésére felelnem kelle; de elmondám sok fájdalommal. Fáj nekem pörben lenni azzal a férfiúval, akinek igyekezetei, oly sok nálam jobbakat és erősebbeket, a Szép után lángra gerjesztettek; aki nyelvünk stilisztikájára tagadhatatlan és eltörűlhetetlen befolyással munkálkodott; aki nekem ifjúságom reggelén a maga barátságát ajándékozá; s akinek ügyéért (az önérzés felmelegűlésével mondom azt) én sokat szenvedtem. Azonban a megtörténtet meg nem történtté senki nem teheti. Fellobbanásé a hiba, elcsendesülésé a helyrehozás. Megbántott ő engem? Im elégtételt vettem. Megbántottam én őtet? Bizonyosan elégtételt vett ő is. Kezemet nyújtom az engesztelésre; s literátori pályánk első bajnokáért kevesebbet tennem nem lehet.

1823-1826

SZEMERE SZONETTJEIRŐL

Midőn Petrarca a trobadúroktól eltanult szonettformát az olasz nyelvnek ajándékozá, jól tudta azt, hogy eme rímekkel gazdagon nem megáldott, de elárasztott nyelvnek poézise ezen szorosan kimért forma által semmit sem fog veszteni. S valóban az olasz költő a szonettnek korlátjai közt éppen oly könnyűséggel lebeghet, mint a görög epigrammatista a maga pentameterjein; s hány improvizátornak ajkairól, s minő sebes folyammal nem ömlik az előre el nem gondolt szonett s a nekünk nem kevésbé nehéz nyolcasrím? - Voltaire gyakran panaszkodott a francia nyelvnek szűkríműsége ellen, s irígyen mondogatta, hogy az olasz költő tíz rímet alkothat öszve, míg a párizsi Parnasszus lakója egyetlen egyet nagy munkával csikar fel

---

Kölcseynél:

> Mond, és barna szemöldjeivel hunyoríta Krónion,
> S ambroziás haja fellebbent volt a Fejedelmnek
> Homloka szent bércén, s megrendíté vala Olümpot.

lexikonaiból. Ugyanazért a francia verselők bölcsen öszvevonták a vitorlákat; és a szonett-költést már régen elhagyták. A német nyelv a rím szűk voltában a franciának semmit sem enged; a rímek durvaságára s monotóniájára nézve pedig azt messze felülhaladja. Bürgernek minden lelki erejét egy pontra szorítani, s a nyelv harmóniájának minden lehetséges forrásait megnyitnia kelletett, hogy azokat a valóban szép szonetteket alkothassa. De hányat számlálhatunk, kik vele a pályát egyenlőleg futották? S ha egyedül a rímeket nézzük, van-e oly szerencsétlen olasz szonett, melynek rímeihez az övéit csak távolról is lehetne hasonlítanunk? Versíróink jól tudják, hogy nyelvünk is a valóságos rímekben mely szegény! S ez az oka, amiért Rec. mindég csudálkozott, ha valaki a rímelgetés akadályait még azzal is kívánta halmozni, hogy gondolatait a szonett szűk rámájára feszítgette; s ami nem keveseken megtörtént, ahhoz (mint valamely prokrustesi ágyhoz) vagy kínzó nyújtogatással elég hosszúnak, vagy gyilkos megcsonkítással elég rövidnek lenni kénszerítette. Csokonai volt legelső, ki egy dalának rímeit a szonetti formához szabni jónak látta. Farkas Károly ada majd a *Múlatságok*ban nehány alkalmasint szerencsétlen próbákat. A legelső sonettót, mely nevét megérdemlette, Kazinczytól nyerők. A költőnek ereje győzedelmet vőn a nehéz kezdeten; s minekutána Szemere is megjelent a maga, fület és lelket érdeklő, öt dalaival: megadatott a veszedelmes példa, s literatúránkat szonettáradástól félthetjük. Rec. könnyen megengedi, hogy ezen (a következéstől fájdalom! nagyon megigazlott) félelem őtet talán a szonett eránt sanyarúbbá teszi, mint illenék: de, minden sanyarúsága mellett, késznek vallja magát a költői érdemet, a szonett formája alatt is, mint minden más forma alatt e világon, megismerni. Szemerének szonettjei minden kétségen kívül a poézis szerencsésebb művei közé tartoznak. Virágok ezek, melyeknek alakja, színe és szaga egyforma kedvességgel hatnak a lélekre. Az a könnyű lebegés, mellyel a költő a maga szűken mért korlátjai közt mozog; az a harmónia, mely mindenik sorából felénk zeng; azon szép és gyakran az olasz nyelv lágyságáig[30] kisimuló rímek; együttvéve azon költői tűzzel, borongással, epedéssel és csínnal: nem lehet, hogy az olvasót örvendő bámulásra ne ragadják. Ha a recenzensek által osztogatott pályaág és korbács már oly régen és oly sokszor gyanú alá nem mentek volna: rec. a kéz alatt lévő öt dal közül az *Emlékezet*nek adná a koszorút. Szebb és jobb rímeket, annyi harmóniával, gyengédséggel és valóságos poézissel egyesítve, még senki sem adott. A *Boldog Pár* egy ismeretes kritikusnak méltány kifejezéseként, olasz hévvel dicsekszik; s benne, ugyanannak észrevétele után, a *pillantás belé* talán igazítást kívánna. *Himfy*ben a második négyesnek nyelve nagyon új, szokatlan; de nagyon szép:

Nem így most, lángban érted, szép alak,
Nem így utánad könnyel e szemekben;
Nincs nyugtom, és völgyekben és hegyekben
És mindenütt téged sohajtalak.

[30] Az Élet és Literaturában e ponthoz a következő, Berzsenyi-szöveg került jegyzetbe: „Hogy a magyar Európának leglelkesebb népei közé tartozik, látja, aki azt isméri, s aki nem isméri, elgondoltatja egérül s polgári alkotmányábul; hogy a magyar szép izlésű, mutatja az ő szép nyelve, mutatja az ő szép öltözete, mely a mívelt Európának tetszését megnyerte; hogy a magyar igen érző, mutatja, az ő igen érzékeny éneke és muzsikája, mutatja az ő energiával teljes tánca, mely a léleknek minden érzéseit előnkbe rajzolja. A magyar a lágy olasz és nehéz német között középen áll, férfiasabb az olasznál, tüzesebb a németnél, s így temperatúrája oly szerencsés, hogy az semmi emberi tökéletesség híjával nem lehet. A munkás és mélyen ható német géniuszt a mély tudományokban el nem érheti, de a poézisban fölmúlhatja, s föl fogja múlni, mert ez önként foly a magyar tüzes lélekbül, valamint amaz a munkás németébül. Ami pedig az olasz poézis lágy finomságát illeti, óhajtsuk, hogy az oly távol legyen a magyar poézistul, valamint az olasz puhaság a férfias magyar erkölcstül. B e r z s e n y i.”

Ezen dalnak vége azonban a négyesek áradó sebes folyamához képest lassodni s gyengülni látszik. Annyi való, hogy a végső rend az akcentuálatlan *ilyen* miatt a több sorok harmoniájától távol maradt; a *lángszív ilyen hív* hangok által pedig kedvetlen monotóniát vett magának. A lebegésnek könnyűsége egyik dalban sem érezhetőbb, mint az *Echó*ban; a második négyes sapphói elevenséggel és érzéssel teljes:

Nem ők, nem ők, az érzéketlenek!
Hideg pillantást vetve kínaidra,
Miért vonúla köd szép napjaidra?
Mi bánt? mit vesztél? ők nem kérdenek.

A *Remény*nek elsősége van mind a Himfy, mind az Echó felett. Itt a dalnak tárgya, mint az Emlékezetben, bizonyos sötéttisztában áll. Félig homályban fekvő ismeretlen érzések szállják meg az olvasónak lelkét. A négyeseknek mindketteje jelenvaló időben szól, de a poétának változó hangja minden grammatikai megkülönböztetés nélkül is igen jól érezteti, hogy az első négyest a visszaemlékezés édessége, a másodikat pedig a jelenkor mostohasága ömlesztette. Rec. nem tartja szükségesnek, hogy ezen daloknak szépségeik eránt bővebben kiereszkedjék. A szonettnek egésze oly könnyen s egy pillantattal könnyen felvehető, s szépsége oly szorosan függ az egésznek alkotásától, hogy annak a lélekre hatását csak érezni, nem pedig magyarázgatni, boncolgatni kell. Ha hibák után leskődnünk kellene, mondhatnók talán, hogy a Boldog Pár hetedik sorában a *csók*nak akcentuálatlannak, az Echóban pedig az *embertárs* és *együttérzés* szavakban az első tagnak akcentuáltnak kellene lenni; hogy a Reményben, a *minden* szó kétszer (a szonett igen fanyar törvényei ellen) fordul elő, s több ilyeket. De az ilyen apróságokon a művész felülemeli magát; a kezdő pedig bilincsbe vettetik általok, s járása bátortalan és sánta leszen. Ez az oka, amiért fiatal költőinknek a szonettszerzés után való dühödés nagyon veszedelmes, mert midőn a külső formával küzdenek, igen gyakran a belső formát, mely a való poézis, elvesztik szemeik elől, s midőn az olaszokhoz, midőn Bürgerhez és Schlegelhez, midőn Kazinczyhoz és Szemeréhez vágynak hasonlítani, üres dagály, értelmetlen szórakás, s nevetségesen csengő concetti mindaz, amit adhatnak. Nem retteg azért rec. a köztiszteletet érdemlett költők neheztelésétől, ha ifjainkat, bár nem a Voss csúfoló, de legalább a Goethe intő szonettjére emlékezteti. - - Voltaire azt mondá, hogy Boileau soha sem ítélt igazságtalanul, csak midőn Quinaultot mocskolta. De ki merné állítani, hogy a francia Parnasszus korbácsvillogtatójának akkor is igaza volt, midőn a szonettot oly szertelen hiperbolával dícsérte meg? Az ő ítélete szerént egy tökéletes szonett egy egész eposszal felér. A szonett a maga belső valóságára nézve nem egyéb: mint bizonyos epigrammai fordulattal befejezett, érzéssel vagy humorral teljes, s harmoniás hangokból öszvealkotott dalocska. Könnyű, vagy legalább nem lehetetlen, képzelni, hogy ezen sajátságok, a szonetti formán kívül is, sok más dalforma alatt egyesíttethetnek. E szerént a Boileau hiperbolája kisebb nagyobb mértékben akármely szépen alkotott dalt is illethet; vagy pedig legnagyobb részben csak a szonett technikáján, azaz külső elrendeltetésén fundáltatik: ami egy komoly kritikushoz illetlen gondolat. Annyi tagadhatatlan, hogy a szonett a versformák legszebbjeik közé tartozik. De itt a szépség annyi nehézségekkel köttetik egybe, s a belső szépség a külsőtől annyira függésbe tétetett: hogy minden szűkrímű nyelvben csak az erős művész bátorkodhatik magát a játéknak ezen nemében megpróbálni. Rec. óhajtja, hogy az ilyen próbák csak gyönyörködés, nem pedig követés tárgyául tétessenek ki. Olyanok ezek, mint Perzsiának szép leányai, kikhez a Filep fia nem másként csak földre sütött szemekkel mert közelíteni, mivel, úgymond: tekintetik szemfájdalmat okoznak és főszédelgést.

1824

EGYHÁZI BESZÉD

Kérdésedre, édes Szemérem, ha Májernek Válban mondott egyházi beszédét fel kelljen-e venned gyüjteményünkbe? nem lehet nem helybehagyólag felelnem. Az ékesszólás (ki nem tudja azt?) a szépművészség tartományában igen fontos helyet foglal el; s annak nemei közt melyik foglalhat el fontosabbat, mint az egyházi? Mindaddig, míg a religió az emberi szívnek és léleknek legelső foglalatossága, az erkölcsiségnek legbiztosabb vezére, s a társaságnak legerősb köteléke lenni meg nem szűnik; mindaddig a szépművészségnek azon ága, mely a religió érzését melegen tartani, s így az erkölcs útját kellemesbbé, a társasági egybeköttetést szorosabbá tenni törekszik, a maga fő polcát el nem vesztheti. Minden esztétikus érdemlett tekintettel volt az egyházi beszédek eránt; miért lenne tehát hiba, midőn azoknak oly gyűjteményben engedsz helyet, melynek célja a művészség és művészségi kritika? Jól tudom ugyan az idegenséget, mellyel sokan az ilyenek eránt viseltetnek; de nem idegenkednek-e sokan a poétai művektől is? Szánom az embert, aki nem érezheti, mely kincset bír a nemzet Daykában és Virágban, Kisben és Berzsenyiben, a két testvér Kisfaludyban s még némely kevesekben; s nem kevésbé szánom azt is, aki nem ért vagy nem érthet bennünket, ha mondjuk, hogy mi a mi Horváth Jánosunkban és Májerünkben büszkék vagyunk.

Én olvastam a váli beszédet s ismét olvastam azt egy érdemes egyházi előtt azok közül, kik a Kálvin tanításit követik; s mi mindketten elbájoltatánk azon nemes popularitású nyelv, azon szép könnyűségű előadás, s azon meleg érzés által, mely minden sorból felénk zengett volt. E szelíd, de férfias hevület heveskedő csapongás nélkül, e sebes folyam felesleges áradozás nélkül, e nyugalommal egybekapcsolt erő, e művészi kezet és filológiai tudományt bizonyító kidolgozás: lehetetlen, hogy a szépet kedvelő olvasóra jóltevő, kedves behatással ne munkálkodjanak. Ezen pillantatban is gyönyörködve emlékezem ama szép helyre: *Ah, Jézusnak szent igéje, te nyugtatod meg az elmét, hogy a vélekedések forgandó szelei ne lengessék* stb. (lap. 53.). Nem kevésbé gyönyörködtetnek azon sorok, melyekben a jótétemény megjutalmazó önérzését rajzolja: *Ha megmondani senki nem tudná bár, de érezzük* stb. (lap. 56.). Azonban, te, aki mind a művet mind Kölcseydet jól ismered, kimutatások nélkül is rá fogsz ismerni a helyekre, melyeknek olvasása alatt keblemet melegedni érzettem. Mégis lehetetlen, hogy a következőt, mely a halhatatlanságot érdekli, ismét emlékezeted elébe ne hozzam: *Akarjuk, ne akarjuk, mi is fontolódunk a jövendőről. Kérdezzük az elementumokat, ha egész valóságunkat felemésztik-e? Kérdezzük a sírt, ha minden reménységünket elnyeli-e? Kérdezzük a természetet, ha olyan-e az élet mint a pára, mely csak üdeig látszató és hamar szellővé enyészik, vagy mint az árnyék, mely eltűnik nyomdok nélkül? Oh ha ekkor az ész csak bizonytalansággal, a tavasz csak hasonlatossággal, a csillagos ég csak kecsegtető reménységgel felel: minő kívánatos szívünknek ama szempillantás, mely érezteti velünk, hogy nem, nem földi származású bennünk a lélek; hogy az annak lehellete, ki mindeneket alkotott (Bölcs. XV. 11.); hogy fölüléli a testet, és majd belőle halhatatlanságának szárnyára kél* (lap. 57.). Igenis, édes barátom, helyet kell adnod gyűjteményünkben e sok-szépségű darabnak; s szeretném, ha valaki a katedrának gyakorlói közül recenzeálná azt: te mind Pesten, mind Pannonhalmán ismersz olyakat, kik azt mesteri módon tehetnék.

Midőn e sorokat írom, természetesen támad fel bennem az ohajtás: bár valamely polgári vagy törvényszéki tárgyat érdeklő orátori művet is keresnél és mutatnál elő. Baj, hogy az ilyeneket még elébb keresni kell! A mi magyarainknak elég tágas pálya nyílik fel az ékesszólás gyakorlására mind az ügyvédelmekben, mind a vármegyei öszvejöveteleken s az ország gyűlésein a politikai vetekedések által; s tagadhatatlan, hogy mindég voltak férfiaink, kik vagy egyik vagy másik úton ragyogtanak; mi mégis az oka, hogy senki még, mint író, mint művészi stúdiummal kikészült író, ezen a pályán meg nem jelent? Való, hogy pöreink még most sem mindenütt folynak magyarul; de mégis folynak sokhelyett: s vármegyéinken nem számtalanszor

fordulnak-e meg oly esetek, melyeknek alkalmával egy jól készült toll, vagy felfedezés vagy megcáfolás által, kisebb s nagyobb közelítéssel, azon férfiúra emlékeztethetne bennünket, ki a földkerekség fővárosában most a Roscius Amerinusok mellett, majd a Verresek ellen ostromolhatatlan erővel harcola? Gyűléseinkben pedig nem polgári alkotványunk legfontosb tárgyai szoktak-e felforogni? S nincsen-e azokban minden magához bízó nemesnek alkalma saját erejét gyakorlás által kifejteni? Tedd ezen megjegyzéshez azt, amit feljebb említettem, hogy ezen iskolában, valóban sokan és sok szerencsével gyakoroltattak: s nem fogsz megütközni, ha kérdem: miért nincsenek közönség előtt íróiképpen megjelent orátoraink, ha nem olyanok is, mint Isokrates, vagy Demosthenes, vagy Cicero (mert miért éppen és egyszerre a legfentebb lépcsőt kívánni?), de legalább olyanok, mint Cicerónak bizonyításaként az idősb Cátó s Gracchus voltanak?

Cicerónak kétségkívül igaza van, midőn az ékesszólást valami igen nehéznek lenni állítja. Ő a Brutusban sok parányi neveket előszámlál, kik mint orátorok magokat hallatták; s azért számlál elő bármi kicsiny jelenést is, hogy megtessék, a nagy sokaságban s az idő hosszúsága alatt, mely kevesen merték legyen magokat a pályán megpróbálni, s mely sokkal kevesebben nyertek legyen koszorút. Rómában hasonlatlanul több jó poéta származott mint jó orátor; s nem így van-e közöttünk is? Íme, mind e mai napig, a katedrát kivévén, orátori pályánk az írói világban zárva áll; s katedrai gyűjteményeink szerzői között is, mely kevesen érdemelnek figyelmet, s mely igen-igen kevesen azon mértékben, melyben azt poétáinknak egy ahhoz képest gazdagabb koszorúja méltán kívánja!

Azt írod, hogy orátoraink talán nem is fognának a közönség előtt kedvet nyerni, ezen mi közönségünk előtt, mely poétáinkat is csak most kezdi, s csak most is fél kedvezéssel kezdi fogadni. De ha való az, hogy poétáink, legalább némely poétáink, már néminemű részvételt találtak: miért ne lehessen e reménységet orátorainkra is kiterjeszteni, kik bizonyosan igen részvételt gerjesztő tárgyakkal jelenhetnének meg? Hányan vagynak, kik a görög és római orátorok magányos pörekben mondott beszédeik által most is gyönyörködésre ébresztetnek? Miért ne kellene hinnünk, hogy valamely, köztünk folyó pörben lelkesen írott ügyvédelem sokak előtt kedvességet találand? A közelebb múlt években Európának sok, egymástól idegen, tartományaiban, s köztünk is nem keveseknél a Fonck pöre minő részvétellel nem olvastatott? Mit kellene gondolni felőlünk, ha mi a Soos és Zental s mások szemeink előtt folyt ügyeikben készült orátori dolgozásokat lelketlen indolenciával nézhetnők, s lelketlen indolenciával nézhetnők még akkor is, ha azok művészi kéz által készülve, s értelmet és szívet egyeránt világosítva és melegítve adatnának eleinkbe? Mit kell még mondanod azon tárgyakról, melyek közgyűléseinket s diétáinkat foglalatoskodtatják? Nem megbocsáthatatlan visszafordultság lenne-e, ha, midőn a Filippikákat és Catilináriákat meleg részvéttellel olvassuk: ugyanakkor azon beszédeket, melyek polgári alkotványunk s nemzetiségünk tárgyaiban lélekkel, tudománnyal és széperejű nyelvvel kikészítve előttünk forganának, hideg érzéketlenséggel tekintenők?

Azt vethetnéd ellenem, hogy gyűléseinkben a szólás szabadsága nagy, de közönségessé tenni nem mindent lehet. Való, édes barátom; s mégsem lehet egyedül ezen okból kimagyarázni, miért nincsenek beszédgyűjteményeink? Mert, nem fordúlnak-e fel így is sok olyan tárgyak, melyeknek közönségessé tételét semmi sem akadályoztatja.

Akármint legyen is; semmi esetben nem tilthatod el bennem az óhajtást: bár az ékesszólás ne csak a katedrán tétetnék stúdium tárgyává! Az orátornak természetes szükségei közé tartozik a popularitás; az a nemes popularitás, melynek célja nem annyira a sokasághoz leereszkedni, mint azt észrevétlenül magához felemelni; nem lelketlen mindennapiság által a sokaság előtt érthetővé lenni, sőt annak értelmét bizonyos mesteri könnyűség s a gondolatok tisztasága által felvilágosítani, hogy a maga felett lenni látszókat is felfoghassa; nem a sokaságnak míveletlen

nyelvét s szólásait utánazni, hanem az az előtt ismeretes szavakat bizonyos saját varázslattal, kellemes öszvetétel s fényt kölcsönöző ideákhoz fűzés által megnemesíteni: s mondd meg, édes barátom, hogy az orátor, kinek ily cél után kellene törekednie, mit nem fogna szerencsés törekedése által ezen mi, még most is oly hátraálló prózai nyelvünknek használni? Ő éppen úgy elkerülné a sílus dagályát s a felesleges piperét, mint az alacsony köznépiséget s elhidegítő szárazságot: mert hamar észre kellene vennie, hogy a költés ugyan főképp a fantáziához, az ékesszólás pedig főképp az értelemhez szól, s ennélfogva csapongások helyett nyomós előadást követne; de észre kellene vennie azt is, miképpen a nép értelméhez mégsem lehet a száraz szillogizmusok által a fantázia egész kirekesztésével szólani, hanem azt mint eszközt használnia s így előadásának elragadó hevet szükség kölcsönöznie, mely a szíveket felmelegítse, s tetszéseként vezérelhesse. Mind az orátor, mind a poéta indulatot készül gerjeszteni; de a poéta gerjeszt indulatot művészi gyönyörködés végett, az orátor pedig akaratra, s akarat által tettre buzdítani szándékozik; s így amaz gyakran homályos sejdítések s borongó érzések által is céljához jut; ennek pedig világossá kell tenni a pontot, melyre az akaratot függeszteni akarja; innen van, hogy itt az értelemnek a képzeleten, ott a képzeletnek az értelmen kell felülemelkednie. Látnivaló azonban, hogy mind a költés, mind az ékesszólás, a magok határpontjaiban, megérik egymást; s mindketten szárazság és földönmászástól egyformán távol lenni tartoznak. Mindkettőnek ki kell a hallgatót kapni a hidegség köréből, s egy más melegebb s egyszersmind nemesebb körbe általvinni; úgy mindazáltal, hogy ezen kör a poétánál bizonyos ideális világban találtassék fel; az orátornál pedig a mindennapi élet szükségei s részvételei közt maradjon, és mégis e mindennapi szükségeket és részvételeket elevenebb színekkel ragyogtassa, magasabb érzelmeket fejtsen ki, s a mindennapi embernek vagy szunnyadó vagy széjjelszórt erejét felébressze s egy pontra szorítsa; hogy így mind egy-egy individuumban különösen nagyobb lépcsőre hágjon az, mind a sokaságban közönségesen a masszának öszvecsoportozása által szokatlan következést tűntessen fel. Mert váratlan jelenések okoztatnak ott, hol az individuális erők nagy számban vonatnak együvé. Egyetlen-egy felduzzadt hab magában, és milliom felduzzadt hab közt egy, bizonyosan különböző erőben dolgozik.

A világ minden teóriája, úgymond egyvalaki, a példaadás fáklyája nélkül kevés gyümölcsöt hoz. Gondolkozni, jó az, jó! de cselekedni: ez, édes barátom, a legfőbb! *Dimidium facti, qui Coepit, habet*: és ha nekem most valaki előállana, s a polgári ékesszólás valamelyik ágában azt kezdené, és - végzené amit a mi Májerünk a Váli beszéddel az egyházban kezdett és - végzett, nem tudom neked kimagyarázni, mely örömmel fogadnám a férfiat! Láttam ugyan eddig is némely egyenként nyomtatott beszédeket, melyek beiktatáskor, tisztválasztáskor s más hasonló esetek alkalmával mondattak; s lehet-e tagadni, hogy az ilyenek közt is találkoznak figyelemre méltók? De ezek mégis csak úgy állanak az ékesszólás határaiban, mint az alkalmi versek a poézis művei közt. A lélek csak akkor teremt bámulatra méltó művet, midőn saját fellobbanása által ragadtatik munkára, nem pedig szokás és kimért formáktól határoztatik meg. E jegyzés mindazáltal nem teszi azt, mintha az alkalmatosság már magában, csak azért mivel ő *alkalmatosság*, lehetetlenné tenne minden lélekemelődést, minden fellobbanást. Az egész dolog csak kettőtől függ: először, ha a művészkedni akaró, valóban művész-e? másodszor, ha a művész követte-e Goethének igen hasznos intését:

Drum hetz' dich nicht zur schlimmen Zeit,
Denn Füll' und Kraft sind nimmer weit;
Hast in der bösen Stund' geruht,
Ist dir die gute doppelt gut.

1825

NEMZETI HAGYOMÁNYOK

Egész nemzeteknek, szintúgy mint egyes embereknek megvagynak az ő különböző koraik. Gyermekkorból virúl fel ifjúságok, ifjúból érnek férfivá, a férfikoroknak erejét az öregségnek lankadása váltja fel.

A férfit a lélek érettségének nyugalma bélyegzi; fő pontjára jutott erejével nehéz dolgokat vehet célba s vihet véghez, de okos számvetéssel tudja magát a sorssal s a környülményekkel öszvemérni, s előre nézve midőn kezd, vigyázva lépteiben, fáradatlan a küzdés közt, felemelkedett és magos érzelmeiben bámulattal elegy tiszteletet gerjeszt maga körül; az ő neve: *nagy*.

Az ifjúság kebelében a jövendő férfinak ereje áradozó bővségben habzik, forr és vív önmagával. Az ő karakterében tűz és nyugtalanság önti ki magát; céljai nincsenek, csak reményei; principiumokat nem követ, csak sejdítéseket; gondolatjai a képzeletben süllyednek el, s képzeleteinek a kívánság emelvén fáklyát: mértéket, határt és lehetetlenséget nem ismer, s kezd és csinál több lánggal mint erővel, több szenvedelemmel mint ésszel, s így szerencsében és szerencsétlenségben, akaratján és tettein bizonyos *regényes* szín ömlik el.

A nemzetek ifjusága félig vad állapot. Kevés tapasztalással és ismerettel, sok kitörekedő, munkába folyni akaró tűzzel, felébredező, gyakran homályos és szempillantatnyi kivánságokkal; boldog nemzet, melyet ilyenkor külső és belső akadályok vagy magába záródva eltespedni, vagy haszon és következés nélkül széjjeláradozni nem kénszerítenek; melyet sors vagy történet kedvező, szép pályára vonz! Munka és szélvész közt, jó és balszerencse befolyásaiban kiforrva s megtisztúlva, magát megpróbált erővel s időnként szélesedő ismeretekkel fog ő egykor *regénységeinek* csillogása közül kilépve a való nagyság világosságában állani. Az ő regénytettei a dicsőség sugáraiban fognak késő századokra általfényleni, hogy általok a jövendő költőnek lelkesedése táplálatot, s az unokának patriotizmusa fennszárnyallatot találjon.

Az új mindég, kisebb nagyobb mértékben, lelket lep, s ez a meglepés annál érezhetőbb, annál különösebb, mennél újabb maga a meglepett lélek, azaz, mennél kevesebb tapasztalásokkal tudja a feltűnő újat öszvehasonlítani. Ki nem emlékezik vissza a maga kifejlésének kezdő éveire? Minő sejdítések, minő kimagyarázhatatlan homályos érzelmek, minő varázslathoz hasonló állapot, midőn a körülvevő jeleneteket legelőszer figyelembe venni kezdettük! Az ég, mely a láthatár halmain nyugodni látszik, a szivárvány, mely a felhőn ragyog, a sziklájából felbuzgó forrás, a habokon lebegő csolnak s minden egyebek úgy hatnak reánk, mint valamely tündérvilágnak képei. Mindaddig, míg okot és következést messzéről sem sejdítünk, a tüneményeket úgy tekintjük, mintha azok ismeretlen magasságú lénynek rendkivűl való munkálódásai lennének. Egy valóságos költői helyhezet! A fejleni kezdő fiatalka léleknek éppen úgy sötéttisztában, homályon általsúgárzó glória közt tetszik fel a természet, mint a költő előtt, csakhogy a költő a lelkesedés pillantatiban a tapasztalás nyomvasztó világából kikapva él, a fiatal lélek pedig még abba nem lépett.

Midőn egy merész embercsoport legelőszer csatlotta öszve magát, s valamely szomszéd társaságocskát nyugodalmas mezein felvert és kirablott; midőn egy tengerparti lakos kivájt fatörzsökét legelőszer a habokra vonta, s a szomszéd sziget partjáig evezett; természetes, ha ezen tettek mind a tevőben, mind egykorúiban különös érzéseket gerjesztettek, s minden bizonnyal különösebbeket, mint időnkben egy százezerekből álló táborozás, s egy út az egész planéta körűl.

Nemzetek, valamint egyes emberek, vagynak másoknál lelkesebbek, s mennél lelkesebb valamely nemzet, annál több, annál merészebb próbákban fejti ki erejének érzelmét. Az ily nemzet a maga körének keskenységét megszélesíti, idegen népekre befolyást szerez magának tettek által, hatalmas öszveérésekbe jön, hadat visz és fogad, s most nyomva majd nyomatva,

most támadási majd oltalmi küzdésben veszély és dicsőség, pusztítás és önáldozat viszontagságai közt tünteti fel magának a hősi kort.

Amely nemzet a hatalom és miveltség magas pontjain áll, nagy dolgokat vihet ugyan véghez, de ezen nagy dolgok a história teljes fényében láttatván, természeteseknek lenni megismertetnek, s a maradékra a való piperétlen színében szállanak keresztül. A széles kiterjedésű miveltség koraiban az individuális nagyság tüneményei ritkábbak s kevésbé ragyogók; a mesterség, fortély és tudomány közönségessé váltában a magányos erők nagyrészént alsóbb rendet foglalnak el; s a már régebben feltűnt találmányok hosszú sora s a geniális lélek ezerféle jelenségei után, az eredetiség színét megnyerni felette nehéz, s a genienek bélyegvonásai ritkábban ismertetnek ki.

Másképpen van a dolog a fejleni csak most kezdő népeknél. Itt lelki és testi erők messzére kitündöklő fénnyel ragyognak. Itt minden jeles, a vitézség tetteiben s a genienek műveiben és találmányaiban, egyes pontokban mutatkozik. Itt minden, amit a gondolkozó ész s a találó elme előhoz, az eredetiség vonásaival jelen meg. Az, ki a vadon talált magot legelébb a földbe vetette; ki a kézmívességnek legszükségesbeit legelőszer ismeretbe hozta; ki fegyvert adott a vitéznek, s a legelső hadirendet kiszabta; ki a házasság oly egyszerű törvényét javallatba tette, stb.: kétségkivül szokatlan fényben jelent meg, s szokatlan behatással munkált egykorúi közt. S ki nem tudja, hogy éppen a behatás mennyisége teszi a nagy embernek és nagy tettnek külső mértékét? S a behatásnak mennyisége hol lehet nagyobb, hol szembetűnőbb, mint félvad nemzetnél?

Mikor tehát valamely nemzet a maga félvad állapotjában, messze a puhálkodás veszedelmeitől, s hódításban támadólag, vagy szabadságért védelmezőleg küzdve él és forr; mikor benne a genienek és erőnek jelenségei sűrűn, de egyes alakokban feltünnek; mikor ezen tünemények lelkesedéssel fogadtatnak, s az, ami bennek új és hasznos, és szép és nagy, a költői érzelemhez hasonlóval éreztetnek, következőleg szív és képzelet segedelme által megdicsőíttetnek: ekkor szokott a hőskor feltetszeni. S mivel feltetszik bizonyos sötéttisztában, mivel tüneményi a jelenkorban elragadtatással fogadtatnak, s így a jövőnek a hagyomány glóriájában adatnak által; mivel a históriai vizsgálat későn fellobbanó fáklyája ezen sötéttisztán és glórián a közvéleményben többé erőt nem vehet: természetes, ha a hősi kor a maga regényes alakját századról századra nemcsak megtartja, de öregbíti, s a nemzeti lelkesedésnek és poézisnek sokáig tartó táplálatot nyújt.

Különbség van a közt, ha a hősi korra nyiló nemzet a míveltség magosb pontjain álló népek közelében lakik-e, vagy magához hasonlóktól vétetik környül? Midőn a durva embercsoport mivelt lelkű nagy néppel jön öszveérésbe és küzdésbe, vagy hatalommal vagy világossággal fog elboríttatni. A szép virágzatu hőskor a nagyra menendő nemzet pontonként terjedésének s fejlődésének lépcsői közé tartozik; s csak lassanként kell a teljes míveltség korába általolvadnia, hogy a maga poétai varázsalakját maradandólag megtarthassa.

Az ifju lélek forró ereje s küzdő érzelmei vagy az emberből ki, vagy belől az emberben munkálnak. Kifelé munkáltokban tettek által hősségre törekednek, bennmunkáltok alatt gondolati derengés és sejdítési borongás közt szövik a poézisnek fátyolát. A munkálatnak mindegyik módja a fantázia befolyásával történik; s így a hősségre kitörekedő és a poézis fátyola alatt bennküzdő fiatal lelkek rokonok egymással. Egyforma tünemények közt, egyforma helyhezetben tünnek fel, s egyformán meg nem vesztegetett friss forrásokból buzognak ki. A költői szellem a maga eredetében éppen oly erős mint a hősi, puha ellágyulás és ellágyító érzelékenység nélkül; mindegyik a nemzet individuális karaktere és helyhezete szerént egyképpen vígabb vagy búsabb, vadabb vagy szelídebb, több vagy kevesebb svermerséggel elborult. Európának utazó fiai az Új Zeelandi kannibál szájából csatadalokat hallottak, s Tahiti szelíd

ege alatt énekeseket találtak, kik módjokkal a Homerídákra emlékeztetnek: ezek éppen oly jelenetek, mint az argonauták mellett Orpheus, s mint a morvai hősek közt Ossián.

Mikor a kifejlés útján előre haladó nemzet közeledik azon ponthoz, hol a tettek nagysága az ismeretek nagyságával párosul, hol az ész világa a képzelet csillogásának ellenében feltámad, s a historiának pályája megnyílik: akkor az érzések közönségesen zajlott csapongása szűnni kezd, a tisztán természeti állapot mesterségesbre megy által, s már maga az a komolyabb, hidegebb tekintet, mellyel az érett ész a körülvevő dolgokat tekinti, nem egyéb, mint ezen mesterségesb állapotnak következése. Mennél inkább elhidegszik a jelenlét, annál hátrább vonulnak a régibb kor tündérképei, s a poézis, mely a forróbb élettel együtt ébredett és járt, lassanként elvonja magát az életkörtől. S íme itt van a pont, hol a hőskor határai észrevétlenül eltűnnek; a poézis pedig a maga legtündöklőbb sugáraiban ragyoghat. Az ilyenkor született költő, szintúgy lángkebellel mint az előbbi kor gyermeke, de kitisztultabb fejjel s gazdagabb ismeretekkel, midőn az őtet körülvevő élettől elvonul, természetesen egy jobbat, szebbet, belsőjével rokonabbat keresni kénszeríttetik. Boldog ő, ha ezen jobbat, szebbet s rokonabbat saját hazájának régiségeiben felleli! A költő, ki nem lél magának a régiségben kielégítő világot, nyugtalanul csapong cél és határ nélkül magából kifelé; s vagy eltompulás a végtelenségben, vagy megromlott képzelődés a formátlanságban, vagy vészes érzelékenység az epedés által lészen csapongásának következése; midőn a hőskor maradéka bátran veti a múltra tekintetét, annak képeit a távolság miatt megszelídült fényben láthatja, képzelete a bizonyos célra repületben erőt és formát nyer, s ugyan ez által érzelmei kitisztulnak és nyugalommal szállonganak, nyugalommal, mely a nemzeti karakterszínhez képest vagy derültebb vagy borúltabb, de mindég felemeli a lelket, s művészi virágzatban tenyész.

A poézisnek legkedvezőbb pillantatok tehát akkor nyilnak, midőn a nemzet a zajló ifjúság korából a tisztább és józanabb miveltség csendesebb világába lépni kezd. A nyelv ilyenkor kap hajlékonyságot, s a poétának kivánságai s szükségei szerént ezerféle alakra változhat el; az érzés ilyenkor nyér fellengést, mivel a jelenkoron vagy felül vagy túl emelvén magát, más ragyogóbb tartományba siet vissza; a képzelet ilyenkor talál szabad lebegést, mivel a körülfogó valóság által meg nem szoríttatván, az előtte felnyitott messze tartományt sajátjának tekinti, s annak képeit önkéje szerént öntheti el varázssugáraival: s így nyelv, érzés és képzelet a magok kedvezőbb pontját elérvén, mi kell egyéb, hogy a költő a legtündöklőbb alakban tűnjön fel?

A nemzeti hőskor hagyja maga után a nemzeti hagyományt; s nemzeti hagyomány s nemzeti poézis szoros függésben állanak egymással. Ahol ősi hagyomány vagy éppen nincsen, vagy igen keskeny határokban áll, ott nemzeti poézis sem származhatik; az ott születendő énekes vagy saját (tisztulást és folyamat nem található) lángjában süllyed el, vagy külföldi poézis világánál fog fáklyát gyújtani; s hangjai örökre idegenek lesznek hazájában. Mert a nemzeti poézis a nemzeti történet körében kezdi pályáját, s a lírának később feltámadó s individuális érzelmeket tárgyazó zengése is csak ott lehet hazaivá, hol az a nemzeti történet régibb múzsájától kölcsönöz sajátságot, s személyes érzeményeit a nemzeti hagyomány és nemzeti megnemesített életkör nimbuszán keresztül súgároztatja.

Ha ezen fejtegetéseket a históriára akarjuk alkalmaztatni: hova fordítsuk inkább szemeinket, mint a görögökre? Soha nemzeti poézis ragyogóbb hőskorra vissza nem tekintett, és soha nemzeti hőskor ragyogóbb poézist maga után nem vont, mint őnálok. Ifjuságok felvirulását azon idegeneknek köszönték, kik hozzájok míveltebb népektől jöttenek, s köztök magasabb ismereteikkel fenn ragyogtak ugyan, de nem úgy mint Banks vagy Forster Tahitinak lakosai közt; mert Triptolemus, Cadmus, Cecrops, Danaus s mások több tapasztalások mellett is lelkek ifjúságára s emberiségök kifejlésére nézve egy lépcsőn vagy legalább hasonlón állottak azokhoz, kiknek tartományában megtelepedtenek; s midőn nekik némely új ismeretet, némely

új szokást hoztanak, ugyanakkor nyelvöket s nemzetiségöket elfogadván, mind magokat, mind ismereteiket és szokásaikat a görög földön meghonnosították. E környülménynek két következése lőn. Első, hogy a hellén a maga serdületének kezdetében hirtelen teljes kifejlésre nem hivattatván, lépcsőnként haladhatott az érelem nagy pontja felé, s hosszú, szép ifjuságot élhetett. Másik, hogy idegen világosság által a nemzeti körből ki nem kapatott, s az eredetiség színét ott is megtarthatta, hol kölcsönözött vonásokkal ékesült. Így leve lehetségessé, hogy a varázsló emberfaj a távol népek hagyományait saját földére plántálta által, s azokat hazaiakká képezvén, saját hagyományaival elvegyítette. Eszerént történt a dolog vallási és polgári szokásokkal, tudománnyal, mesterségekkel; minden új, mihelyt a görög határokba lépett, mint valamely tündérpálcának csapásai alatt, elváltoztatta színét és alakját, s mindkettő helyett mosolygóbbat s bájolóbbat nyervén, többé idegennek nem ismertetett; s így az egész nemzetre mind a jelenkorban, mind a jövendőben kedvesebb, bizonyosabb behatással munkálkodhatott, s a nemzeti lelkesedést örök táplálattal éltetheté.

Midőn a hellénfaj nemzetiségéről szólunk, a religiót sem kell elfelednünk. A religiónak alapideái, akar a görög földön magán tűntek fel valaha, akar idegenből szállongottak által, mindenképpen nemcsak a históriának, hanem a hősi kor hagyományainak határain is túl a gyermekemberiség szűkebb körében vettek lételt; s minden bizonnyal ha nem tisztán is, legalább sejdítésben az emberi természeten felül s az emberi életen és történeteken túl fekvő s egy más ismeretlen világból általfolyó erőket vettek tárgyazatba. A görög ezen ideákat nemcsak az emberi életbe hozta le, hanem a maga nemzetiségébe s nemzeti történeteibe olvasztotta. Az istenségi erők a hellén föld gyermekeiben individualizáltattak, s így egy félig religiói sejdítésekből, félig történeti hagyományokból öszvealkotott hazai mitológia készült, mely a maga ezerféleképpen különböző, gyakran csudálatos, de mindég mosolygó alakjában egy vidámon exaltált poézisnek örök tárgya lett, s ezáltal a görög poézist a görög hazasággal elválaszthatatlanúl öszveforrasztotta. Ily boldog öszvejövések közt származhatott Homerus, ki nemcsak a maga költői elérhetetlen nagysága miatt érdemel figyelmet, hanem még sokkal inkább azon példátlan behatás miatt, mellyel ő az egész görög népet, annak százképpen megszaggatott polgári alkotványai közt, egy közönséges nemzeti szellemmel eltöltvén, a maga költői munkálkodása körében egyesítette; s religiót, s játékszíni és lírai poézist, müvészséget, filozófiát és életet egyformán lelkesítvén, mindezeket bizonyos varázskörbe foglalta, melyen belöl örök virágzatban, sanyarkodás nélkül, szabad lebengéssel tenyésszenek.

A római nemzet, mely a maga kicsínységéből óriási nagyságra századokon keresztül tartott küzdés közt emelkedett, úgy látszik, hogy a legszebb tündöklésü hőskort teremthette elő tetteiből. De a Tiberis mellett nem azon esetek jőnek öszve, melyek a hellén ég alatt oly szerencsés befolyással dolgoztak. Egy sokfelöl egybecsoportozott fiatal rabló népet pillantunk meg ott Romulusnak zászlója alatt, s ezen rabló nép megjelenésén felül a Romulus mesés születéséig, s innen Aeneásig és Latinusig, s tovább Faunus és Saturnus uralkodásáig, egy alkalmasint setétben fekvő kornak perspektivája nyílik meg tekinteteinknek. Hazaivá lett félhistóriai mitus az, mely ezen perspektívában rajzoltatik; de a rajzolatnak két fő pontjai (a trójai szökevények és a látiumi régiség homálya) behatásaikra nézve messze maradnak azon ragyogó táblának színeitől, mely a régi Hellást terjeszti elő, s mind azért, mivel különbféleséggel nem bírnak, mind azért, mivel a későbbi kor temérdek tettei mellett igen parányi alakban jelennek meg: lehetetlen vala, hogy a nemzettel valamely különösen lelkesítő öszvetételben állhassanak. Adjuk hozzá, hogy a római nép mindjárt kezdetkor erővel teljes ifjúságban lép elő, s korához képest igen is komoly kinézések közt magát a rokon nemzetektől külön választván, fáradatlan hévvel politikai nagyságra törekszik; s innen Romulustól fogva a később százakig még nyilván mesés történetein is históriai szín ömlik el. Mindezek nem valának a nemzeti poézis felderülésének kedvező vezércsillagi; annyival is inkább, mivel a római művészet és tudomány elébb hetrúriai, majd görög befolyás alatt, mint egészen idegen

pl\u00e1nta nevekedett fel, s az eredetis\u00e9g sz\u00edn\u00e9vel, mely n\u00e9lk\u00fcl a nemzetis\u00e9g fenn nem \u00e1llhat, nem b\u00edrhata. A r\u00f3mai po\u00e9zis g\u00f6r\u00f6g magvakb\u00f3l, g\u00f6r\u00f6g sz\u00ednekkel vir\u00e1gzott ki; s ha Livius Andronicust s k\u00f6zel k\u00f6vet\u0151it nem eml\u00edtj\u00fck is, de maga Virgilnek ragyog\u00f3 pomp\u00e1ju nyelve, s a hor\u00e1tiusi l\u00edra mi vala egy\u00e9b Hell\u00e1sban szedett zs\u00e1km\u00e1nyn\u00e1l?

Mid\u0151n r\u00f3mai nagys\u00e1g \u00e9s g\u00f6r\u00f6g m\u00edveltség a t\u00f6rt\u00e9neti j\u00e1t\u00e9kszínr\u0151l lassank\u00e9nt t\u0171nni kezdettenek, t\u00f6bb fiatal nemzetek \u00e1llottak el\u0151 Eur\u00f3p\u00e1ban, melyek egy, zajg\u00e1ssal \u00e9s munk\u00e1val teljes \u00e9letk\u00f6rben nyughatatlanúl kerengvén, s forr\u00e1s \u00e1ltal tisztulást, nyom\u00e1s \u00e1ltal emelkedést keresvén, egyfel\u0151l nyers ifjus\u00e1gokban a birodalom aggs\u00e1g\u00e1val, m\u00e1sfel\u0151l csapong\u00f3 vads\u00e1gokban a keresztyénség szel\u00eds\u00e9g\u00e9vel a legkitetsz\u0151bb ellent\u00e9telt form\u00e1lt\u00e1k. Fegyvereik hatalmasok valának, de lelkeik a r\u00f3mai m\u00edveltség elbor\u00edt\u00f3 vil\u00e1ga \u00e1ltal leverettek, s r\u00e9gi nyelvöket sokan, honi vall\u00e1sokat pedig mindnyájan felcser\u00e9lvén, egy eg\u00e9szen új, ismeretlen életbe mentek \u00e1ltal, melynek tüneményei szokatlan vil\u00e1g\u00edt\u00e1sban valának feltünendők.

Vad nép közelített a míveltség hosszú századaiban elpuhult nemzethez, mely már minden poétai szellem s lelkesedés nélkül, még csak a vallásban találhata hevűletet, azon vallásban, mely a földiektől elvon, s útat ugyan az ég felé mutat, de egyszersmind az emberi lelket romlottságának s kicsiny voltának hathatós éreztetése által poriglan nyomja le. Hevűlet ég felé s megaláztatás ezen hevűletben: minő ellentétel ennek kimagyarázhatatlan érzelme, s azon emberi vidám érzelem közt, mely egykor a mitológia tündérképei körül lebegett! A mitológiával együtt elsüllyedt a görög poézisnek világa a maga utolsó visszasugárzásaiban is: tudomány, szív, lélek, s az emberi élet egész folyamja a religió szent körében koncentráltattak, s így a keresztyénség kebelében új életszakot kezdő vad népek azt a változást, melyet érzelmeikre, szokásaikra s egész valóságokra nézve szükségesen szenvedniök kellett, csaknem egyedül a religió befolyásai alatt szenvedték. Íme tehát egyfelől míveletlen, nyers ifjuságban, csapongó indulatok közt zajló emberfaj; másfelől vallás, mely az emberi szívet nehéz önáldozat és határtalan emberszeretet által a maga-megtagadásnak és szelidségnek elérhetetlen pontja felé buzdítja. Egyfelől ki nem fejlett, de a természet örök rendénél fogva kifejlésre indulandó nemzetek, melyek a római nagyság és míveltség omladékai közt bolyonganak; másfelől vallás, mely az emberi értelmet, nagyságot és míveltséget megalázza, s földi példáktól elvonván, az isteni véghetetlen s megfoghatatlan tökély követésére hív. Minő öszvejövetelek az ellenkezésben! Hosszú forrás lett ezeknek következése, mely alatt a régi nemzeti formák elváltoztanak s a vallás közönséges befolyásával a nemzetek különbféleségében egy közönséges szellem kezdett lengeni, mely az európai hőskort, s azt követő európai poézist a görög régiségtől különböző alakban hozta fel.

Vallás szentsége küzdött emberi gyarlósággal. Amaz terjesztett nyugalmat szelídség és áhítat által; emez nyugtalanságot a tenni-akarásban. Amaz parancsolt a kívánságnak zabolát; ez fáklyát gyujtott a szenvedelmeknek. Amaz az embert testi köréből felkapni, ez a maga örvényébe lemeríteni igyekezett. Így leve, hogy az emberiség nagy masszája az ég és föld között megosztani kénszeríttetett. Keveseknek jutott az erő, hogy magokat isten előtt megsemmisítsék, s életeket a religio gyakorlásaiban elsüllyesztvén, az emberi kívánságoknak meghaljanak; a sokaság hódíthatatlan kívánságaival, s a gyarlóság kisérteti között félénken vetette olykor-olykor a vallás kifüggesztett törvényeire pillantatait; s vágy és rettegés, szenvedelem és megtagadás közt fejlett ki a helléni korban ismeretlen szentimentalizmus.

Tacitus szerént már a régi németek nagy asszonytisztelők valának, s ezen asszonytisztelet, mely a szerelem indúlatát megnemesíti, fellengősíti és egyszersmind elbúsítja, erős szellemben leng az ossiáni költeményeken is. Mi vala természetesb, mint az, hogy ezen hajlandóság a keresztyénség által teljes kifejlésben terjesztessék el? Asszonytisztelet és vallási önmegtagadás által fojtogatott érzésben zengett az ének, mely Európát a kaledóniai bércektől az Apenninusig szelíd bánatnak és fájdalmas örömnek exaltált hangjaival töltötte be.

A középkor szilaj gyermeke a maga erejének rendetlen érzelmében, klima és vallási befolyás által elkomolyított fantáziával, tetteiben és műveiben óriási nagyságra s csudálatosságra törekedett. A hellén s a hellént utánazó római művész még feledve volt, s ne lett légyen bár; de mi módon fogott volna az egyszerü nagyságnak szép, de nem szembeszökőleg szép képe a hatalomérzésben még kemény, még durva hősre munkálni? Az ő érzelmei s ízlése más úton indúltak, mint az argonauták unokáiké. Ezeknek képzeletét a grácia vezérlette vissza egy vídámon s magosított emberiséggel ragyogó hőskorba, s onnan vissza a társaságos élet kellemes körébe. Csendes nyúgalomban belölről, szállongott a tárgyak szép külsőjén tekintetök; s lélekvonás és szívérzelem, bánat és öröm, remény és esdeklés mosolygó megtestesülésben lebegtek szemeik előtt. A középkori magzat fantáziája, elfordíttatván az ősi sötét és vad mitusoktól, a vallás testetlen országába ragadtatott, hol meghatározott formákat nem talált. Vedd hozzá, hogy a vallásnak felségesen komoly szelleme az emberi lélek hiuságát, s az emberi képzet és érzelem játékos csapongásait nem táplálhatta, következésképpen egy határtalan szabadsággal lebegő poézisnek gerjesztője nem lehetett. Hol leljen tehát a költői lelkesedés célt és hazát? A pogány régiségben? Azon félig ismeretlen homály, félig a keresztyénségnek átka feküdött. A jelenkor vala hátra, melyben és melyből a költő felemelkedésért törekedhetett. Exaltált szerelemérzés, és a rittervilági hőskor nyitottak pályát nékie; két tünemény, egyformán alkalmatosok a fantáziát rendetlen hevűletbe hozhatni. Hevűlt is az rendetlenül; s ezáltal leve, hogy az életet magosítani s az emberiség határait kiterjeszteni akaró költő bizonyos mitológiának nemlétében egy csudálatos formákból alkotott tündérvilág felé csapongott; s így tündérezés, ritterség és szerelem vallási buzgósággal és köznépi babonával elvegyülve rendkivül való, bizarr világításban tüntették fel a romantikát, mely az európai poézisre még akkor sem szűnt meg fő behatással munkálni, mikor a görög és római művek új életre hozatván, követés tárgyaivá tétettek.

Most görög formák közt lebegő s görög, és római színt és lelket utánazó romantikai szellem befolyása kezdett az európai költés művein megismerszeni; egy félig eredeti állapot, mely a délieknél inkább lágyság és enthusiasmus, az északiaknál inkább magábavonulás és epedés, a franciáknál inkább elmésség és udvariság kitetszőbb vonásaiban jelentgette magát: aszerént amint ezek a nemzeti karakterben is kisebb vagy nagyobb mértékben a kitetszőbb vonások voltanak.

Óhajtanám, hogy valaki világosan megmagyarázná, ha nemzeti karakter és nemzeti nyelv állanak-e egymással függésben? Annyi bizonyos, hogy karakter és nyelv a poéta művére egyforma behatással munkálnak. A nyelvbeli különbség Európának régi és új mívelt népei közt, nem keveset tesz arra, hogy a görög és európai új poézis minden hasonlítani akarás mellett is egymástól különbözzenek. Akcentuáltság s onnan következett rím és német prozódiai sajátság, s a régi nyelvekénél kevésbé szabad szintaxis, már magokban nevezetes elhajlásokat csinálnak; mi nem leszen még, ha a nyelvvel a különböző nevelés, erkölcs, szokás, itélet és tudomány következéseit öszvekapcsoljuk? Maga az újaknál oly közönségesen elterjedett szentimentalizmus a költés minden nemeiben új meg új színeket hoz elegyedésbe; midőn nemcsak a komolyabb indúlatokon önti el magát, de magának a jókedvnek csapongásaira is gyakran általfoly. A görög költőnek mint a görög művész szobrának, busongása is szép és nyugalmas; vidámsága pedig tiszta, mint a felhőtlen ég. Az ujkori lelkes költőnek bánatja gyakran a vérzésig gyötör; s vidámsága sok ízben annyi komolysággal vegyül fel, hogy e vegyületben egy egészen újalakú lélekállapot áll elő: *humor* tudniillik, mely a régieknél ismeretlen.

Ha régi és új poézis különbségeiről van szó, azt sem kell elfelednünk, hogy az új Európa költője a maga nemzetével nem áll a görööggel egyforma jóltevő öszvefüggésben. Keresztyén vallás és európai tudományos kultúra egyenlően kozmopolitizmusra törekednek. Innen van, hogy az a kirekesztő, saját centruma körül forgó, de egyszersmind lelket emelő nemzetiség, mely a hellénnek tulajdona volt, Európában nem találtatik. Ezen sokféle népek minden politikai és morális elhajlásaik, s minden különböző fizikai fekvésök mellett is, vallás s míveltség

és kinézéseknél fogva csak úgy választatnak meg egymástól, mint az athénai görög a spártaitól, mint az ephesusitól a rhodusi. Azonban a görög a maga sokféle ágaztában is nyelv, játék, hagyomány és azon épűlt nemzeti poézis által bizonyos öszvehúzó középpontot nyere, mely középpont Európában sem a nemzetek egybefolyásában a népek különválása, sem a népek különválásába a nemzetek egybefolyása miatt nem lél helyet. Ez az oka, miért az ujabb időkben egy nemzetnek is oly nagy behatásu költője, mint Homer nem születhetett; mert nem nyilván van-e, hogy mind Ariosto és hasonlói a magok tündérvilágában, mind Milton és Klopstock a religió szent tartományiban éppen úgy a nemzetiségtől különválasztott képeket állítottak fel népeik előtt, mint azok, kik a görög mitológiát hozák új életre? Magok a német új literatúrának bárdjai, kik a keresztyénség által feledékenységbe hullott mitusokat, s a római korban történt dolgokat vették tárgyazatba, nem szinte oly idegenek maradtak-e honokban, mint ha Perunak és Mexikónak régiségeit éneklették volna? A görög hagyomány szakadatlan idősorban, s mindég tiszteletben tartatva szállott a késő unokákra, s ez az európai hagyománnyal nem történt. Ezért nemzeti poézis való értelemben egy európai népnél sem találkozik, mert a poéta, még midőn saját korának történeteit énekli is, nem szűnik meg hazája fiaitól bizonyos távolságban állani, nem jöhetvén az öszveérésnek azon pontjaihoz, melyekben a görög poézis állott a görög nemzettel.

A költés három fő nemei, eposz, dráma és líra egyforma varázslattal vonták a görög nép egyetemét magokhoz. Az első, mivel Homer, a minden hellének ősi hagyományait egy közönségesen általölelő körben hagyá ragyoglani; a másik, mivel a nemzeti hagyományokból meríttetett, s egyszersmind a nemzeti religióval, mint innepi tárgy, szorosan öszvefüggött; s így a líra is, mely hasonlóul a religiónak szolgált, s hasonlóul a hagyományokat dicsőítette meg.

Az újkori költő csak a játékszinen látszik a nemzethez közel állani. De mely különbség az athénai és az európai új játékszín között! Ez a nép egyik igen kicsiny részének nyílik fel mint magányos mulatság; amaz az athénai nép egészét, mint közönséges öröminnep, fogadta keblébe. Ez a religió határin kivül áll, az a religiónak körében kapott fakadást és virágzatot. Ez a régi és új kor hagyományait és történeteit, a kül- és belföldi dolgokat úgy terjeszti elő, hogy a néző az ezerféle vegyítésben nemzeti szellemet fel nem találhat, s nemzeti érzést nem táplálhat; az a nemzetiség határain belől alkotta öszve magát s választotta tárgyait. A görög testvéri formákat látott maga előtt lebegni, s a szcéna előtt is saját nemzetének világában lelte magát; midőn az európai a világ egyik sarkától a másikig ragadtatik, s poétáját csak messzünnen szerzett tudomány által értheti meg.

Ahelyett, hogy ezeket messzebb nyomoznók, ideje leszen saját nemzetünkre fordítani figyelmünket; s történeteinkre, s nemzetiségünknek s poézisünknek azokkal való egybefüggésére vetni egy tekintetet.

Ha nézzük a régiséget, a hunnusok azok, kik hagyományaink legtávolabb határszélén előttünk feltűnnek. Bendeguznak neve hangzik fülünkbe, s Attilának dicsőségét látjuk ragyogni; de ezen ragyogás, mint egy villám, elenyész szemünk elől, s ez időtől fogva az avarokig sötétség borúl el népünk emlékezetén. Az avarok egész történetsorából egy pont sincs kiemelve, mely a hagyomány közfényü csillogásában állana: s így Attilától fogva Álmosig századokon keresztűl semmit sem találunk, amivel nemzeti érzésünket öszveolvaszthatnók.

Minő helyhezet! Íme tudósaink a görög hagyományt a kaosztól és Kronostól fogva Prometheuson, Heraklesen s az egész közben folyt és követő időn keresztül a história századáig nyomról nyomra követhetik; midőn saját nemzeti hagyományunk oly parányi s egymástól oly messze fekvő töredékeken fundáltatik. A nemzeti hagyomány pedig sok tekintetben megbecsülhetetlen kincs. Nemcsak azért, mivel a históriai tudománynak ha emlékeket nem is, de legalább nyomokat mutat; hanem sokkal inkább azért, mert az a nemzeti lelkesedésnek s annálfogva a honszeretetnek vezércsillaga. A római státusalkotvány, patriotizmus és abból

folyó nagyság mituson épűlt, s mitussal tápláltatott; s még azok is, kik a Scipiókkal, Aemiliusokkal s több nagyokkal együtt éltenek, tisztelettel hevűlő érzések közt pillantottak vissza a tettekkel gazdag jelenkorból a mitus szentté lett képeire; mert jelenkor és valóság nagyon tiszta, nagyon emberi fényben állanak, midőn a hajdankor mesés ugyan, de hitelt talált tüneményei némiképpen emberfeletti világításban sugároznak.

Mi annak oka, ha valamely nemzetnek hagyományai úgy megcsonkúlnak, mint, például, a miénk Álmoson felül? A régiséggel dicsekedő nemzetek a világ teremtéséig szoktak felhágni tradícióikban, s történeteiket, habár mesés alakban is, az eredettől fogva emlegetik. Azt fogjuk-e következtetni, hogy a nemzet, mely ezt nem teheti, egészen új ága valamely régibb törzsöknek, melyből tekintetet nem érdemlő kicsinységben szakadt ki, s elvadúlván, többé kiszakadásáról semmit sem tudott? Azt-e, hogy a hagyománytalan nemzet gyáván, tettek nélkül vesztegle, s emlékezetét unokáira által nem plántálhatta? De a magyarnak nyelve eredetiséget bizonyít, s rokonsága sok kiholt nyelvekkel régiségét mutatja; az a környülmény pedig, mely szerént Álmos s fia Árpád egy félelmet gerjesztő nagyságban s erővel teljes ifjúságban fénylő nemzettel szállottak elő a Kárpátok megől, hagy-e kételkedni a felett, hogy e nemzetnek már azelőtt hosszú küzdések alatt kellett a vérpályára kikészűlve lennie?

Nem gondolt talán a nemzet saját tetteivel? De olvassuk, hogy Attilának asztalánál bárdok éneklettenek; s Anonymus is említi a köznép énekeit, melyekben régi tettek dicsőíttetének. Ami Attila alatt s az Árpád unokáinak idejében s még Mátyás alatt is megtörtént, miért ne történhetett volna meg a köztök lefolyt korban is? Idő hosszúsága és státusfelforgató szélveszek tehették, hogy a hőskor nyomai elfeledtettek; tehette talán az unokáknak vétkes elhűlése is a régiségnek, nemzetiségnek, s hazafiságnak emlékei eránt. Nem merném meghatározni, ha úgy volt-e századok előtt, de már hosszú idő olta vétkeinket ki nem menthetjük. Nem kérdem, ha szenteltünk-e valaha emléket a régiség hőstetteinek; csak azt kérdem, ha viseltettünk-e valaha tisztelettel valamely emlék eránt, mely a régiségből reánk általjött? Íme Rákosnak szent mezején egy magányos embernek ökrei szántanak; magyar királyainknak sírhalmaikat az elpusztulástól meg nem védelmeztük; s a Bethleneket és Rákócziakat borító márványdaraboknak megtagadtuk a kímélést. Mi által dicsőítők meg a helyet, hol Zrínyink elhullott, hanemha azáltal, hogy a tőle védett sáncokat kótyavetyére bocsátottuk? Nem készakarva feledkeztünk-e meg Dugovicsról, kinek neve még Bocskai korában közismeretben vala? Mit talál a szem, mely régiségeinket vizsgálja? Nemde őseinknek várfalait, melyeket a gondatlan unoka le hagyott omlani, s köveiből falujában korcsmát rakatott, s maga városi fedelet ment keresni? Nem azt mutatják-e az ilyenek, hogy nemzeti lelkesedés híjával vagyunk, s a nemzet hőskorának hagyományai kebelünk bűnös elhűlésében lelték sírjokat?

A hagyomány annál poétaibb alakot nyer magának, mennél több egyes történetekre oszlik fel, oly egyes történetekre tudniillik, melyek a regénység színét viselvén, az egésznek elevenítő fényt kölcsönözhetnek. A görög hagyomány tele van ilyenekkel, s az ilyenek abban még több költői felemelkedéssel bírnak azon oknál fogva, mert vagy mitusokká tétettek, vagy mitusokkal vegyültenek. A magyar hagyományban semmi mitológiai nyomokat észre nem veszünk; s ezek különben is a keresztyénség után idegenekké fogtak volna lenniek. A hagyomány annálfogva Álmostól kezdve egészen históriai formát visel, s ezen formában is az egyes vonások igen ritkák, s a tót királlyal tett cserének s a Lél kürtcsapásának nem sok párjait találjuk közöttök. Ha nemzetünkben akkor több poézisre gerjesztő lélek lakott, mint később, úgy mindent bírt, ami a nemzetiség hatalmas érzésének s egy szép nemzeti poézisnek előteremtésére megkivántatott. Erős ifjúság, küzdéssel egybekötött vándorlás, ősi birtok visszanyerésének reménye, vér, önáldozat, tettek és győzelmek, s kielégült kívánság általok: nem elég okok-e, melyek a hazafit és költőt ezer történeti különbféleség közt a honi dicsőség és hatalom érzelmében lángra gyújthassák? De meg kell jegyezni, hogy nem minden vitéz nép

körében ébred fel a poétai szellem saját erejében. Példát lelünk Rómában, mely nagy tetteket önmagából állíta fel, poézist pedig sokkal később Hellasztól kölcsönözött.

Így történhetett nemzetünkkel, az Attila énekeseinek s Anonymustól említett daloknak ellenére is. Annyi bizonyos, hogy a kereszthadi korból sem szállongott hozzánk semmi, aminél fogva a későbbi költő csak egy parányi, visszaemlékeztető dalocskára is hevülhetne. Azonban hajlandó vagyok ismét előbbi kikelésemként csak a maradékot vádolni, melynek vétkes hidegsége palástolhatatlan; s áldást mondok a mongol pusztítást megelőzött korra, mely nékünk *a maga vérével nyert hazát* örökségül hagyá; egy szép örökség, melynek birtoka és gondolatja az arra méltó maradéknál már magában is való nemzetiségnek és nemzeti költésnek lángját lobbanthatná fel!

Sietnék a később kor történeteire, ha Szemere, ki az ő *Hivatal* című románkájában a magyar poétai szellemről egy oda nem illő levélkét írt, tovább is itt nem tartóztatna. A levélkében azoknak erősségei, kik eleinktől a poétai szellemet megtagadják, két pontban vonatnak öszve: elsőben, mert mitológiával nem bírtanak: másban, mert már a kilencedik század írói által úgy rajzoltatnak, mint büszke, tüzes, de magába zárkozott kevésbeszédű nép, mely tulajdonságok, ha az ízlésre s ennélfogva a szépművészségre alkalmatosok-e? méltán kételkedhetünk.

Románírónk az első pontot bővebben nem illeti, a másodikat igyekszik megcáfolni. A búsongás, erre mennek ki okai, rab lélek sajátja, s ez a magyarnak szabadságért hevülő, magas érzelmeivel nem férhet öszve; s hogyan is lenne bús a magyar, ki annyi öröminnepeket ül, vendégszeretést nagymértékben gyakorol, s még a halottasház szomorgását is habzó poharak közt deríti fel? Nem könnyűded sebesvérű ifjúra mutat-e azon vád is, minélfogva némelyek a magyar tüzét olyan lángnak lenni állítják, mely magas oszlopban kél ugyan, de fel és el egyszere tűnik? S nem ugyanezen következésre vezet-e azon egyenetlenség is, mely eleinket folyton folyva dúlá egymás között, versenyküzdés bágyadságból vagy csüggedelemből nem forrhatván elő?

Szabad legyen megjegyezni, hogy sem a mitológia nemlétéből poétai lelketlenség, sem a románíró által felhozott környülményekből magyar karakteri vidámság s könnyűvérűség egyenesen nem következik. Eleinkről van szó, kik erős ifjúságban régibb lakjaikból e földre vándorlattanak, s így nem az elenyészett hőskor maradéki, hanem a virágzó hőskornak vagy kezdői vagy folytatói valának; s kell-e tagadnunk, ami már felebb megjegyezve áll, hogy hőserő s poétai szellem nem egyenlő forrásokból s egymás mellett nem egyszer tűnnek fel: Orpheus és Amphion, kikről a görög hagyomány emlékezik, a hőskor csillogásai közt éltenek, s lehetett-e még akkor az a gazdag tündökletű mitológia öszvealkotva, mely Homérnak s követőinek írásaikban felénk ragyog? S hogy minden egyebet elhallgassak, kinek nem jut eszébe Ossian és társai? Nem tudták-e ők mitológia nélkül is az elfolyt és együtt folyó hősi kor tüneményeinél a poézis való szellemét kifejleszteni?

Ami pedig a nemzeti búsongó karaktert illeti: annyira bizonyos-e, hogy búsongásra hajlás, és a szabadságnak magas érzelme nem férhetnek meg egymással? Búsongás nemcsak szolgaiságnak, de az érzés mélységének következése is lehet. A melankóliás temperamentum kisebb vagy nagyobb mértékű idegen vegyülettel is fátyolt von el a lélek felett; azonban a fátyol hevet és lángot boríthat maga alá. Magány és csend borongásban tartják a melankoliást, az örömnek szelíd kifakadásait ő nem ismeri; de lárma és zaj felriasztják andalgásiból, s innen a zajgó társaságok, s a szilajon csapongó örömmel teljes vendéglés; innen a vadászati és csatázási lárma-kedvelés, s a viszálkodást szülő békétlenség; innen a hirtelen fellobbanás lángja, s a féketlen kiáradozás utáni hirtelen elcsillapodás; innen a nemzeti muzsikának majd a pajkosságig eleven, majd a csüggedésig lassú lángjai, s több effélék. Nem lehet mondani, hogy e tulajdonok a poétai szellemnek utat zárnának; magány és bevonulás a költőnek is sajátja, s édes ének szintúgy szokott a búsongás fátyola alól, mint az örömnek virágbokrai közül zengeni.

Azonban ki fogja megbizonyítani, hogy e többektől észrevételbe hozott nemzeti búsongás eredeti érzés a magyarban, nem pedig később az általunk ismert balesetek hosszú sorában magzott fel? A Leo császár büszke, tüzes, de magába zárkózott, kevés beszédű magyarja komoly volt bizonyoson, de ha bús-e, azt ki merné meghatározólag állítani? Mert amiket az én románíróm a maga kapitányával kérdeztet: vajon nem volt-e nemzetünk vállain teher? nem bágyasztá-e valamely elő- és visszaérzés? nem hasonlíta-e sorsa Baróti Szabó diófájához? úgy vélem, nem a kijöveteli hőskort illető kérdések. Azon gyanú pedig, ha a jólélés, jóllakozás, midőn a lelket a testnek alávetették, nem lehettek-e búsulás okaivá? tekintetet sem érdemel. Az így lealacsonyúlt lélek nem búra, hanem tunyaságra vezettettik, s tunyaságot ki fog ott keresni, hol harc és munka közt zajlik a vitéz élete? S lehet-e gondolnunk azt is, hogy nemzetünk a maga nyugotra lett általplántáltatását éppen úgy sínlette volna, mint minden ily túlültetés a természetben? Bizonyosan hálátlan lakot hagya el a hősnép, s ősi hazáját jöve visszanyerni; s nem egy forrón szeretett honban ülepedett-e le, melynek határain kívül életet és boldog életet lenni nem hitt vala? Egyéberánt a hagyomány elenyészte megtilt bennünket, hogy a régibb kor sajátságai felől hitelesen értekezhessünk; mert az minden kétségen túl a maga mesés alakjában is több pszichológi vonásokat szállított volna korunkig, mint a krónikának sovány tudósításai. Az időkről, melyeket közelebb érünk, jól tudjuk, minő környülmények közűl maradt reánk a vissza- és előérzés bánatja, s az ezt tökéletesen kizengő *szegény bujdosó magyar* nevezet. De nem ajkainkon forog-e a *dicső nemzet* cím is? Tedd a kettőt egymásnak ellenébe, röpülj végig a hír és balszerencse váltólag következett századain lelkedben, s látni fogod, mi fény és homály az, melyek nemzeti érzésünkben fájdalmas vegyülettel ölelkeznek. Ki nem látja, hogy ilyen vegyület nem szülhet mást, mint szentimentalizmust? De a magyar karakteri szentimentalizmus a romantikaitól különböző. Ez fő vonását a szerelemtől, a magyar pedig hazájától és nemzeti fekvésétől kölcsönzi; a szerelem epedése nálunk nem hazai plánta: európai szomszédainktól nemrégen kölcsönöztük azt s mit nyertünk benne? kitalálni nem nehéz.

A római nép eredeti vonásai közé sok komolyság vegyült; ők több más ártatlan dolgok mellett a táncot is illetlenségre kárhoztatták, melynek gyakorlásában a helléneknél még az Epaminondások is tündöklének: mégis azt írja Cicero, hogy azok az oly sokban komoly római öregek tréfát egymás közt örömest váltottanak. Képtelenség volna-e állítanunk, hogy a Leo császár és Regino által komolynak rajzolt magyar tudott olykor mondásaiban vidám s célzásaiban csalfa lenni? Én ugyanezen vonást láttatom magamnak a nemzetben még most is nagy kiterjedésben feltalálni; nem tisztán szállongó, hanem komolyságba mártott kedv-szesz ez; s melankoliás és szentimentalizmusra hajló karakterben a meglepőleg kicsapongó humor nincsen helyen kívül.

Keresztyénség, politika, és tudomány sokképpen közelítették magyarinkat európai szomszédaikhoz; saját státusalkotvány, nyelv, szokások és kölcsönös idegenkedés sokképpen visszavonták tőlök. Így történt, hogy sok európai színt vettek fel, s egyszersmind sok nem-európait megtartottak; de ez utolsók csak fél század előtt is sokkal szembetűnőbbek voltak mint most; s mennél inkább enyészetre hajlanak, annál nagyobb fájdalommal érezzük, hogy nincs írónk, aki őseinket az ő egyszerű, eredeti nagyságokban előállította volna. Egy ily írónak vagy magában a régiség hőskorában, vagy annak határain kellett volna születni. A míveltség késő éveiben a régi is a jelenkor vonásaival rajzoltatik; így látjuk, hogy Virgilnek ezer szépségekkel ragyogó soraiban trójai hősek lebegnek ugyan előttünk, de Octaviánus időszakának szellemével lelkesítve: midőn Homér és Ossian alakjain külszín, lélek és korszellem öszveolvadoznak.

Ha nem elébb, bizony a Hunyadiak ideje körül fel kellett volna a meghatározó pontnak tűnni, melyből a nemzeti való költés széjjelsugározzék. Lehetetlen vala, hogy még akkor az énekek, melyekről Anonymus emlékezik, közforgásban ne lettek légyen. Egyéberánt is ezen kor a lovagi hőskornak egyik szakasza volt; s szabadsági szilaj érzelem, harc, győzelmek és

dicsőség, a Várnánál elhullott király, a Hunyadi név ragyogása, s mindezekhez az egész Európában felébredező tudomány: minő öszvejövetelek, hogy általok valamely lelkes magyar a jelenkorban felmelegülvén a múltig andalogjon! Fájdalom, mi már akkor idegen befolyásnak nagy készséggel adtunk helyet; s azalatt, míg Európának végén, az éhséggel küzdő Camoens hazája örök dicsőségének szentelte hangjait; a mi pécsi püspökünk római lanton zengette a nemzet előtt idegen, szép éneket.

Mátyás valóban királyi pártfogást adott a tudományoknak, de tudósainak nagyrészént külföldi sergében még a hazafiak is elfeledték a nemzetiségre vetni tekinteteiket. Lett volna talán később, ki e hiányt ki fogta volna pótolni; de Mátyás keményen bánt a nemzettel, mely őtet tömlöcéből emelte trónusra, s a kemény bánás elidegenítvén a szíveket, fia koronánkat el nem nyerheté. Veszélyes kezekre szállt a kormány, s kevés évek után a közboldogság Mohácsnál elsűllyedett.

Midőn egy virágzó nemzet, dicsőségének magosságából lehull, s elpusztult mezein, és saját küszöbei előtt szabadságért és léteért utolsó harcot vív: nem természetes-e, ha néminemű-képpen őseinek hőskorába visszalépni látszik, hol az erőnek nagysága az indulat sebességével párosulva, félelmet szórva csapkodott maga körül. A mórok Spanyolországban, s a törökök hazánk határai közt, egyforma két jelenés valának; hősek világa mindegyik, s hősek világában mit várhatni természetesebben, mint vitézt és költőt. A múzsák, úgy mondatik, futnak a fegyverzörgéstől; állítás, mely a költés múzsájára nem tartozhatik. Bajnok és énekes kölcsönösen vehetnek lángot egymástól; a spanyol románcok szép világa a mórokkal folytatott küzdésben nyíla fel; s magyar hazánkban a Dobozi, Losonczi, Szondi, Dobó, Zrínyi név s más századnak nem gazdag táplálatot nyújthattak-e a költő hevének? Azonban említenünk kell, mennyi különbség lett légyen a két hosszú harc közt, melyet a spanyol a mórral, és a magyar a törökkel vívt vala. Tudományt és művészséget gyakorolt a mór, bárdolatlan és vad volt a török; amaz hódított s egyszersmind ismeretet s művészi formákat terjesztgetett; ez elborított és sötét tudatlanságot hozott magával; amaz eltűnte után márvány emlékjeleket hagyott a spanyolnak; ennek földünkön töltött éveit borzasztó pusztítások hirdeték. Csuda-e, ha mi keservesebb sebeket szenvedénk, s fájdalmainknak dühös érzetében a poézis virágait szűkebben szaggattuk? Vagy meg kell-e vallanunk, hogy ez időben szabadsági szellem és bajnoki lélek hasonlatlanul gazdagabb mértékben töltötték atyáink kebeleiket, mint a költés érzelme? Ragyogó tettekkel, s bámulatra méltó önáldozatokkal ékesülnek a történetek; piruljon az, kit az akkori nagy nevekre emlékeztetni kell. A magyar, úgymond egy francia, odahagyja házát és mindenét a földön, hol török uralkodik, s vad erdőkbe s földalatti lyukakba vonja magát, s évekről évekre küzd éhséggel, és veszéllyel, és halállal, csak hogy ne szolgáljon. Lehetséges-e, hogy ily magas erővel teljes hőskorban, a míveltségnek előre ment százada után, a poétai szellem fel ne ébredjen, ha másként az a nemzetből számkivetve nincs?

Nem hiszem, hogy volna tartomány, melynek földében a költésnek bármely kevés virágai is ne tenyésznének. Mindenütt vagynak a köznépnek dalai, mindenütt megdicsőíttetnek a merész tettek, bármely együgyű énekben is. De vagynak népek, kik az együgyű ének hangját időről időre megnemesítik, az énekes magasabb reptet vesz, s honának történeteit nevekedő fényben terjeszti elő. Az ének lépcsőnként hágó ereje lassanként vonja maga után az egykorúakat, s mindég a nemzetiség körében szállongván, állandóul ismerős marad nékiek, míg végre a pórdalból egy selmai ének, vagy éppen egy Ilias tűnik fel. Másutt a pórdal állandóul megtartja eredeti együgyűségét, s a nemzet szebb része felfelé hágván a míveltség lépcsőin, a bölcsőben fekvő nemzeti költést messze hagyja magától. Ily környülményben a magasabb poézis többé belső szikrából szép lángra nem gerjed; idegen tűznél kell annak meggerjednie, s a nemzet egészének nehezen fog világítani. Velünk, úgy látszik, e történt meg.

Úgy vélem, hogy a való nemzeti poézis eredeti szikráját a köznépi dalokban kell nyomozni; szükség tehát, hogy pórdalainkra ily céllal vessünk tekintetet. Két rendbelieknek leljük

azokat; mert vagy történeteket énekelnek, vagy a szempillantat személyes érzéseit zengik el. Nagyon régieket sem egy, sem más nemben nem lelünk, s ez is igazolja jegyzésemet, mely magyarainknak a régiség eránt lett elhűléséről feljebb tétetett. Ki merné azt tagadni, hogy a hajdankor tiszteletesb tárgyú dalokkal ne bírt légyen, mint a mostani? A több százados daltöredék, mely a magyar gyermek ajkán mai napiglan zeng: *Lengyel László jó királyunk, az is nékünk ellenségünk*, bizonyítja, hogy valaha a köznépi költő messzebb kitekintett a haza történeteire, ahelyett, hogy a mostani énekekben csak a felfüggesztett rablónak, s a szerencsétlenül járt lyánykának emlékezete forog fenn. Legrégibb dalaink, melyekben még nemzeti történet említtetik, a kurucvilágból maradtak reánk; ezekből a Tököli, Rákóczi, Bercsényi, Boné nevek zengenek felénk; s ezekben a poétai lelkesedésnek nyilvánságos nyomai láttatnak, amit az újabb pórtörténeti pórdalban hiában fogsz keresni.

A másod rendbeli dalok közt több poétai szikra csillámlik. Némelyekben, habár soronként is, való érzés, bizonyos gondatlan könnyű szállongás, s tárgyról tárgyra geniális szökdellés lep meg bennünket; de tagadhatatlan az is, hogy legközönségesb karakterök nem egyéb mint üres, ízetlen rímjáték, mely miatt a legidegenebb ideák egymással öszvefűzetnek, s a köztök olykor elvegyült egymáshoz illőbbel nevetséges tarkaságot formálnak.

Azt kell-e hinnünk, hogy a nemzeti poézis már régen felemelkedvén, azt nem többé a mai pórnépnél, hanem a nemzet magasb míveltségű rendében fogjuk fellelni? Lépjünk vissza egy kevéssé, s keressük az utat, melyen poézisünk az írói nyelvbe általmenvén, megnemesedhetett. Az *Emlékezzünk régiekrel* tűnik legelőszer szemünkbe, mely valóban minden meztelensége mellett is nem érdemel megvetést, mert lépcsővé tétethetett a magosb emelkedésre vágyónak. A reformáció kora jön sorba, s látunk nép számára készült énekeket, melyek a költés határain kívül feküsznek. A mohácsi vészt közel érő kor számos történeti verseket hagyott reánk, melyeknek az akkori hőstettek nyújtottak alkalmat; nagy nevek ragyognak azokban, de Tinódi s egykorúi nem tevének egyebet, mint az tenne, ki újságleveleket foglalna versekbe. Ki nem kénytelen megvallani, hogy maga a rómaiaktól tanult, legalább mitológiát, és ovidiusi deseriptio-viszketeget és eláradozást tanult Gyöngyösi sem adott a nemzetnek semmit, ami való poétai nevet érdemeljen? Az ő tárgyai többnyire hazaiak, de nemcsak hogy a lelketlen előterjesztés miatt hevületbe nem hoznak, hanem azonfelül a sok római tudománynál fogva a nemzetiség köréből kicsaponganak. Melyik magyar ismerjen saját mezeire, ha rajtok Pán fújja a sípot, s Tytirus hajhássza bárányait? Melyik magyar találhassa fel magát saját nemzetiségében, ha nemcsak az idegen mitológia képeire, hanem ez vagy amaz római verselőnek ez vagy amaz sorában álló ez vagy amaz névre is emlékeznie kell, ha poétáját érteni akarja? A görög költő csak kitisztult érzést ízléssel párosulva kíván hazája fiától, hogy lelkére hasson dalával: nekünk ellenben antiquáriusi tudományt kell szereznünk, hogy költőnket olvashassuk; s ha megértettük is, minő behatást tehet reánk a mitológiának világa, mely nekünk csak valamely allegóriai tarka festés gyanánt jelen meg? Valljuk meg, hogy nem jó úton kezdettünk a rómaiaktól tanulni. Ahelyett, hogy segédüknél fogva tulajdon körünkben emelkedtünk volna, szolgai követésre hajlottunk; ahelyett, hogy az ő szellemöket magunkba szívtuk és saját világunkban sajátunkká tettük volna, az ő világokba költöztünk által; de ott egészen fel nem találhatván magunkat, honunk felé visszapillongunk, s örökre megoszlott képzelettel itt is, ott is idegenek maradunk. Nem nyilván van-e, hogy a való nemzeti költésnek csak a nemzet kebelében lehet s kell szárnyára kelnie? Az idegen tűznél gyújtott fény a nemzetnek csak homály közül sugárzik.

Azonban úgy akarta a sors, hogy a magyar költés szelleme idegen világból lengjen által hozzánk; s minekutána ez a római néppel is megtörtént, szükség-e pirulnunk? A római költő ugyan a homéri mitológiát veszedelem nélkül plántálhatta műveibe, mert az Rómában sem vala mindenestől idegen; de midőn a pacuviusi koturnusban Heraklesek, Thyestesek, Agamemnonok, s több görög és mindég csak görög, sohasem római hősek jelentek meg;

midőn a Plautusok és Terentiusok a Tiberis partjain görög neveket hangoztattak, s görög háznépi szcénákat terjesztettek elő: nem nyilván mutatja-e ez, hogy a római poézis saját honában félig idegen volt? S ez az oka, hogy az oly erőt és virágzatot, és köz kiterjedést nem is nyerhetett, mint a görög ének nyert honában.

A mi Zrínyink, még a törökszázadi hőskor gyermeke, római és olasz példányoktól kölcsönözé költői erejét. Ő Virgílt is használta ugyan, de a *Megszabadított Jeruzsálem*et úgy követé nyomról nyomra, mint Virgíl a maga görögjeit; s íme ezen külföldi tűznél lángralobbant férfiúnk az, ki régi verselőink közt méltó poétai nevet egyedül viselhet; egyedül, hanemha talán Balassával párosítjuk.

Balassa és Zrínyi ketten állanak poézisünk régibb körében, kik való érzés szikráival dicsekedhetnek. Ennek kebelében a hazafiúság bajnoki lelke és romantika, amazében honszerelem és honvágy lebegtek. Balassa ritkán fogadta el a való költői szellem intéseit, s többnyire kegyeskedő gondolatokkal foglalatoskodván, hevét elhidegítette, s nagy tünemény közöttünk nem lehetett. Zrínyi, mint a bánhoz s az egész dőledező haza bajnokoszlopához illett, alárendelte a hősnek a poétát, s így a költői körben sokat ugyan, de végtelenül kevesebbet tett vala, mint amennyire lelkének nagy ereje által képes volt. Ő sietős kézzel dolgozott, s munkáiban a költői lelkesedés szép vonásai nem ritkán ugyan, de magányosan, s művészi gond nélkül elszórva fénylenek; külső ékességet s versificátori érdemet őnála hiában keresnél, s ez utolsó okból foly, hogy a nemzetben egy egész századig nem találkozott lélek, mely feléje vonzódott volna, midőn a csengő rímű, vizenyős Gyöngyösi sok füleknek tetszett. Így történt, hogy Zrínyi, mint poéta, nemzetünkre semmi befolyást nem nyerhete; mert míg a kornak felette állott, addig nem ismertetett, s midőn végezetre szemeink érdemeire felnyílni kezdenek, már akkor ha nem sokkal is, de mégis valamivel, őtet meghaladtuk.

Gyöngyösi volt a szűkkörű Parnassus usurpátora mindaddig, míg hosszú idő múlva, a versificátióval kezdett s véghezvitt változás a meg nem érdemlett polcról őtet lebuktatá. Faludi volt az első, ki szebb hangon s több lélekkel zengé verseit; Ráday mutatott utat a poétai lelkesedést idegen példányok által magasabbá, s a poétai művet idegen szebb technika által kellemesbbé képezni; Orczy, Barcsai, Bessenyei franciákat kezdének követni; azalatt míg Baróti Szabó, Rájnis, és Révai görög lábak után mértékelték nyelvünket, s Rómának gyermekeit több vagy kevesebb szerencsével utánzani próbálták. Íme tehát idegen szikrák ismét, melyek által a magyar kebel fentebb lángra kíván gyúlladni. De úgy látszik, hogy Zrínyi alkalmatosb vala az idegen szikrát saját keblében nemzeti lánggá gerjeszteni, mint ez újabbak. Ő az olasz múzsát magyar lepelbe öltözteté, midőn egy, az egész nemzetet közönségesen lelkesíthető történetet énekle; nyelv, erkölcs, szokások, hazafiúság és szín őnála még mind úgy jelennek meg, mint nagyatyjának idejében voltanak; magyar világot szemlélünk énekeiben megnyílni, magyar világot eltarkítva napkeletnek alakjaival, s magok ezen alakok arra szolgálnak, hogy azon időnek szellemét még jobban érezhessük; minden tett, mozdulat, lélekvonás a történet századát festi előttünk; semmi újabbkori jelenet a szcéna elől vissza nem kapja lelkünket, és az egésznek tekintete hathatósan érezteti velünk, mely szerencsés a költő, ki vagy saját korának, vagy saját korához hasonlónak tetteit zengheti! Minő kár, hogy magyarjaink őtet oly későn tanulják ismerni!

Való, hogy Bessenyei is magyarokat tüntet fel, de ki fogja azokat az ő munkáiban magyaroknak ismerni? Nem francia mindennapi emberkék-e ezek, kiket ő Attiláknak, Budáknak, Hunyadiaknak s az ég tudja még kiknek nevez? Nemcsak a magyar régiség saját színét nem leljük azokon, de a Bessenyei korának nemzeti vonásait is hiában fogjuk rajtok keresni. Bessenyei nem vala lélek nélkül; s az, hogy ő így eltévedhetett, bizonyítja, mely nem könnyű legyen idegen poézis világából saját nemzeti világunkba visszaléphetni.

Azon kornak gyermekei közül bizonyosan Ányos az, ki leginkább saját tüzében látszik olvadni, s kinek érzése a nemzetiséggel s fantáziája a hon képeivel leginkább rokon. Soraiból egy szelíden bús, s a hazához hevülettel vonzódó léleknek harmoniája hangzik felénk; énekbe ömlő szentimentalizmusát a honszerelem érzelmei által vezeti, s a lenyugvó napban a haza lebeg, mint a szeretőnek kedvelt lyánykája, szemei előtt; szívétől veszen táplálatot emlékezete, mely a nemzet múlt korának történetein oly örömmel andalog, s a viruló mezőn a rajta elhullott hős árnyékát pillantja meg; kísérőjévé teszi a bajnoknak a poétát, s az új kort a régivel öszvekötvén, e párosításban egy költői középvilágot keres, melynek megszelidült, megnemesített fényében magát minden érző hazafi fellelhesse, s meglelkesítve lelhesse fel. De nem bírhatott Ányos mindazzal, ami a bámulatra méltó költő kiformáltatására kívántatik; kedvezőbben fogadó nemzet s szerencsésb környűlmények kívántattak volna még, hogy e bimbókból a szemet, szívet, és lelket gyönyörködtető virág a maga teljességében felviruljon.

Azonban csak az övéhez rokon lélek volna alkalmatos magát a nemzetiséggel jóltevő öszveérésbe hozhatni, s ily lélek a poézisnek akármelyik pályáján is tudna ugyan a nemzet szívéhez utat találni: de mégis minden kétségen túl legegyenesb ösvény a játékszíni költésben nyílhatna meg. A poézis minden nemei közt ez áll a közönséges életkörrel legegyenesb, s legkönnyebben érezhető öszvefüggésben. Az eposz és líra mindketten életet hagynak szemeink előtt lebegni, de ezen élet a poétával együtt tűnik fel, s bizonyos távolságban, bizonyos emelkedésben áll felettünk: a drámából ki kell a poétának tűnnie, mellettünk és körülöttünk ömledez a megnemesített élet, s csalatásunk a való színét kapván meg, kikelni látszunk önmagunkból s észrevétlenül a költő világába vegyülünk. Boldog költő, ki bennünket ily kellemes csalódásba rengethet által, s kinek világából hideg érdeklések, kellemetlen öszveütközés, vagy idegenbe tévedezés vissza nem taszítják képzetinket! Az ő műveiben alkotná öszve magát azon való költői tartomány, melyben a magosított nemzetiség tulajdon hazáját fellelné; az ő műveiben ölelkeznék a hősi szép kor a jelenvalóval, emberiség érzelme a hazafisággal; mi pedig emlékezet és részvétel által vissza-visszakapatván megőriztetnénk azon veszedelemtől, hogy a szűntelen előre és messzebb távozás alatt eredeti színeinket lassanként elveszessük, s kebelünk többé felmelegedni ne tudhasson.

De mikor fogna ily költő származhatni, s mikor fognának az ily költő előtt az igazságos nemzet karjai, s egy céleránys nemzeti játékszín megnyílni?! -

1826

KÖRNER ZRÍNYIJÉRŐL

Lefeküdtem vala, édes barátom, de álom nem jöve rám; felkelék azért, s most itt ülök gyertyám világánál és írok neked. Szerelmes csak nem vagy? ezt fogod kérdeni; s hogy nem vagyok, azt az én kopasz homlokomról s behamvadott szívecskémről minden felelet nélkül is gyaníthatnád; de a játékszínről jövök, hol a Körner Zrínyijét láttam - magyarúl előadatni; s a dicsőséggel teljes történet emlékezete, az asszonyi egyesület játszó tagjainak művészi ügyessége, s a nézőközönség hevesen kifakadozó öröme szokatlan melegséggel hatottak meg. Képzelem, mint fogsz elcsudálkozni. Mit? így szólandasz; te, ki máskor a művészség körében oly nehezen hagyád magadat kielégíttetni, ki poetáinkat a kritikának akadozásaival az elkeseredésig kínzottad, te leltél-e, te leltél volna-e a körneri bombasztokban gyönyörködést? - Nem, édes barátom, nem a körneri bombasztok gyönyörködtettek engem. Jól tudod, hogy én azokat, miolta csak ismerem, sohasem tartottam nagy becsben; s midőn legelőszer hallám, hogy a Körner Zrínyije Szemere által fordíttatik, szántam a szegény fordítót a hálátlan munkáért.

Mert mi lehessen hálátlanabb, mint valami olyant fordítani, amit jónak magunk sem tarthatunk; s így fordítói fáradságunkért még csak azon örömet sem nyerhetni el, hogy literatúránkat valamely külföldi szép virággal gazdagítottuk meg? De midőn a játékszínen megjelentem, s a mi halhatatlan bajnokunkat magyar nézők előtt magyarúl hallám szólani, hajlandó levék a kritikust levetkezni, és a poeta hibáit nemzetem dicsőségével fedni be. A Körner Zrínyije, kedves barátom, német Zrínyi, s mivel az az ausztriai verselő katona sem a mostani, sem annyival inkább a régi magyar világot nem ismerte, nem is tehette által a szigetvári hőst a maga valóságos alakjában a játékszínre; s ekképpen hősünk német köntösben, még pedig igen-igen hibás német köntösben, semmi különös dicsőséggel nem súgározhatik. Meg kell vallani, hogy a magyar posztóba húzott szigeti világ is éppen oly kevés nemzeti karaktervonásokkal dicsekszik: mert hiszen a fordító nem vehetett egyebet, mint amit talált; hanem a magyar nyelv hangja, a magyar játszó és néző megcsalják a szívet, s a patriotizmus gerjedésbe jött érzelmei a kritikát, habár csak pillantatokra is, megszelídítik. Én valóban észrevétlenül a közönség örömkifakadásai közé vegyűltem, felejtém Körnert, és művében a német világi szentimentalizmus üres csevegéseit, s csak azt érezvén, hogy magyar vagyok, csak azt, hogy az új Leonídas dicsősége reám is, mint hazafira, visszafénylik, éppen oly művítélői fejvakargatás és szemöldök-hunyorgatás nélkül csappangatám öszve tenyereimet: mint a galeriának boldog birtokosai.

De fogod-e hinni, hogy a magyar Zrínyi művészi tekintetben is felűlhaladá német originálját? Úgy van, édes barátom, valóban felűlhaladá; nem kitoldás vagy változtatás által pedig, hanem csupán elhagyás által. Szemere minden bizonnyal köszönetet érdemel, hogy füleimet az első felvonásban a belgrádi paraszt homerusi katalogusával, a másodikban Újlakinak tábori tudósításával, az utólsóban pedig nemcsak füleimet és szemeimet, de lelkemet is a Juranics és Helena véresen karikatúrás szcénájával kegyelmesen megkíméllette. Ezen utólsónak látása, kétségkivűl, felriasztott volna patriótai álmodozásimból; s akaratom ellen az *Ahnfraura*, a *Schuldra* s a német föld több hideglelési produktumaira fogott volna emlékeztetni; s csalódásom visszahozhatatlanúl széjjelröppenvén, a szigeti bajnok helyett Körner állott volna előmbe: bár így is alig-alig történt, hogy ennek a sok transzcendentális és ultraszentimentális helyeknél a kulisszák megől a fordításban is szüntelen előre törekedő képe teátrumi boldogságomnak egész alkotványát öszve nem ontotta.

Szerencsés drámaköltő az, akinek műve jó előadás által támogattatik. Egy silány professzori lecke, vagy valamely középszerű egyházi beszéd, gyakran nyert az elmondónak szép modulációjú hangja s csinos arcvonásai miatt kellemetességet; mennyivel inkább képzelhetjük, hogy a drámának gyengeségei az előadásban elfedeztethetnek; mivel itt nemcsak a játszónak ügyessége, hanem a dekorációi pompa, s a nézősokaságnak szép koszorúja, s ennek vagy a tárgy vagy az egyes helyek mellett hangosan jelengetett részvétele is a behatáshoz tartozik. A képzelet, édes barátom, nagy varázsló; s ha felébresztetvén szabad lebegéssel szállong fel s alá, magával ragadja, vagy elvakítja az ítélőtehetséget; s a nem éppen rossz helyett jót, a nem éppen rút helyett szépet, s a nem éppen alacsony helyett magasan fellengőt láttat szemeinkkel. Olyan az, mint a panorámának nagyító üvege, melyen keresztül a parányi rajzolatok kolosszális nagyságban tűnnek fel.

És minő boldogtalannak nem fognád mondani a kritikust, ki szánakozásra méltó pedántsággal hibák után leskődne még akkor is, mikor a dialóg valamely keggyel teljes színjátszónénak mézes ajkairól zeng feléje? *Asszony, a te bűneid meg vagynak bocsátva!* így kiáltott fel az egyszeri angol prelátus, midőn a szép Cibbert a kórusban énekelni hallotta; s ezen felkiáltást kicsiny fordulattal mindannyiszor ismételhetnők, valahányszor a művészi hibákkal teljes drámai személyt az előttünk bájosan lebegő szép reprezentánssal öszvetévesztjük; s mondhatom neked, hogy sok a maga költőjétől szerencsétlenül alkotott drámai heroina lelt már idegen szépségnek nevében idvességet.

De jaj a költőnek, aki műve dicsőségét holt betűkre bízza! A kritikus ablaka alatt az utcán lárma támadt; a hektikás tüdőjű bölcs eltelik méreggel, s magát még egészen ki sem káromkodva nyúl a drámához és olvas; s lehet-e, hogy ilyenkor kegyelmeket osztogasson ítéleteiben? Ezért édes barátom, ha valaha drámát alkotandasz, fussad a betűszedőt; s a szép ajkakban keress magadnak oltalmat. A betűszedőnek segéde legfelebb is a fűszerszámos boltig nyit útat dicsőségednek; a szép ajkakról pedig a parterrenek minden úrfiai áhítatos csendességben fogják soraidnak zengését hallgatni; s te azon boldog csalódásban térhetsz meg a játékszínről szállásodra, hogy a kellemes lyánykának adott figyelem és taps a te, kínos fejtörés közt született, kedves magzatodat illette.

- - Azt akarod, hogy ismét recenzeáljak?[31] És pedig, hogy a német Körnert recenzeáljam? Nem elég-e, hogy a ti biztatgatásaitokra magyarjaink közül némelyeket recenzeálván, húzomos gyűlölséget araték jutalmúl? Miért akarod annak az istenben boldogult németnek pártfogóit is ellenem haragítani? Nagyon rosszúl kellene ismernem a literátori világot, ha megcsalatkoznám azon hitben, hogy a Körner recenzeáltatása a fordítót, és a fordítónak egész felekezetét bizonyosan reám fogná bújtani. Hinni fognák, hogy recenzióm a fordító magas érdemeit akarja fenségekből leráncigálni; s talán éppen azt hirdetnék felőlem, hogy magának Zrínyinek dicsőségét irígylem s hazabecsmérlőnek neveztetném általok. Mert saját káromon tapasztalám, hogy van köztünk bizonyos emberfaj, mely a maga személyes bajait éppen úgy szokta a patriotizmus leplével takargatni, mint a Tartuffök a magokéit bizonyos más dolognak leplével rejtegetni szeretik. S szentül hihetsz szavaimnak, ha mondom, hogy az egész emberi nemzet minden kujonjai között, az említett két faj legveszedelmesebb. *Hunc tu Romane caveto!*

Azt is megvallom neked, hogy én az úgynevezett recenziók eránt idegen kezdek lenni. Gyűlölöm a slendriánt mindenben, tehát a kritikában is. S miért is kellett a kritikának fábrikai formát adni; s azt, ami éppen a hamis ízlés és pedántság kikorbácsolója akarna lenni, pedántos korlátok közé szorítani, s a művitéletet prókátori akcióhoz tenni hasonlóvá? A recenzensi köpenyeg is a bugyogóval együtt német szomszédainktól szállott reánk. Íróink, kik a német föld tudós újságaiban dolgoztak, kénytelenek lévén ott a formaruhát viselni, midőn később magyarúl kezdének kritikázni, szokásból vagy előítéletből megtartották azt; s így Kazinczy és Képlaki s mások elterjesztették közöttünk a tónust, nem vévén észre, hogy a közönségesen felvett tónus karakteri vonások nélkül van, a közönségesen viselt forma pedig elnyövik, s elkerülhetetlenül iskolásságot éreztető szólásokat s elméskedéseket hord magával.

[31] (Az Élet és Literaturában itt jegyzetként Berzsenyi „Feleletéből" e részlet olvasható):

«A józan kritikának szövétneke világít, és melegít, a szofistai hiúság kanóca pedig perkel és vakít. A recenzió szükséges gonosz: szükséges, mert vagynak a literatúrában tévelygések, melyeket fölfedezni s eligazítani szükség; gonosz, mert még a legtisztább kezekben sem veszti el egészen mérgét; még ott is ijeszt, ott is sért, a tisztátalan kezekben pedig csupa méreg s alacsony gonoszságnak eszköze, mely egyaránt emészti mind a literatúrát, mind az embert. Többnyire pedig azt látjuk, hogy itt is azok fúrják előre magokat, kik legtörpébbek, s azok vágynak az uralkodásra, kik magokon sem tudnak uralkodni. Miért kapdozna csillám után a józan, holott annak semmiségét ismeri, s tudja, hogy annak megvetése legszebb fény? Miért ágaskodna Hercules a pigmeusok között? Gyermekek s pondrók dolga a civódás, a bölcs nyugszik, mint a sárkány a sziklaüregben. Innét van, hogy sok recenziók, kivált poetai recenziók, többnyire nem egyebek, mint minden tudós balgatagságoknak, hiúságoknak, pártoskodásoknak, sanda ítéleteknek eleven tükrei, melyek gyakran elrontják azt a jót, amit az író épít, mert nincs oly balgatagság, mely követőket ne találna, s gyakran az ő mocskolódásaikkal a literatúrát, baltázó betyárok csárdájává alacsonyítják, s ezáltal a legszebb lelkeket az írástúl elidegenítik.»

Ne gondold, mintha kikelésem a recenziók ellen azon megtámodásokból venne származást, melyeket a *Tudományos Gyűjtemény*-ben megjelent recenzióim hoztak reám. Soha semmi megtámadás nem teheti azt, hogy én a kritikát ne szeressem, ne ohajtsam: én még a tollcsatáknak is kedvelője vagyok; mivel azok, bármit mondjanak némely megsértett superciliumú bölcseink, még akkor sem szűnnek meg tanúságosok lenni, midőn nem elég szelídséggel folytatnak. S ha én a Csokonai championjait s Berzsenyit felelet nélkül hagytam, az onnan történt, mert olyan literátor ellen, ki a Bürger nadrágvarróját poetának lenni gondolja, s olyan költő ellen, ki a maga verseinek szépsége mellett esküdözik, nincsen fegyverem.[32]

Nem találhatsz ingerelhetőbb portékát, mint a literátor. Azért ugyan józan fővel panaszolkodni nem lehet, ha a megítélt munkának atyai szeretettel telidentele tölt nemzője lángot és bosszút szór maga körül; de mikor olyanok is, kik vagy ingerlés vagy vívás által a kritikai pályának részeseivé lettenek, ítéleteink szabad kimondását meg az őket vagy éppen nem, vagy legalább egyenesen nem illető tárgyakban is kárhoztatják; ez, úgy vélem, az igazság határain kivűl fekvő dolog. Miért nem akarja valaki másnak megengedni azt, amit maga teljes szabadsággal gyakorol? Vagy azt kell-e mondanunk, hogy a despotizmus igazságtalan kívánása az emberi szív természetes bűnei közé tartozik? Annyi bizonyos, hogy az a kritikus, aki tartózkodás és mellékes tekintetek nélkül akar ítélni, csalhatatlanul számos ellenségeket fog magának találni. Nem szükség, hogy élő emberekről mondj igazságokat; mindegy, ha a múlt évezred klasszikusairól ítélsz is; elég, hogy ítélni mertél: a nyúgalomnak egyedülvaló útja a hallgatás. Nem úgy van-e barátom, hogy ez a való kritikának nagy akadályt vét? S ezt annyival inkább sajnálnunk kell, mennél nagyobb szükségünk van reá, hogy számos tévelygéseinknek vezérfáklya gyújtassék. Öregeink, a házi jó békesség kedvéért kritikálatlan viszik a sírba magokkal együtt hibáikat, s ifjaink a tőlök beszívott hibákat újakkal párosítgatják, s a teremtő genie rendülhetetlen bizakodásával kerengenek parányi köreikben.

Bourignon kisasszony, az, aki mennyei revelációkkal dicsekedett, azt vallá, hogy ő mindannyiszor a szülő asszonyéhoz hasonló kemény fájdalmakat érzett, valahányszor szerencséje volt valakit a maga tudományára megtéríteni. Nem merném állítani, hogy a kritikusok valaha a térítésben szerencsések lettek volna; de fájdalmakat ugyan, ha a francia lyánnyal nem egyformán is, legalább nem kisebb mértékben, elkerülhetetlenül éreztek. S ne gondold, hogy a fájdalom csak akkor kezdődnék, mikor a közkézen forgó kritika már a maga szubjektumát s annak egész rokonságát sustorékolásra ingerlette. Nem, mert szenvedéseid már akkor elkezdődnek, mikor még ítélgetésed a bötűszedő halhatatlanságot osztó kezeibe sem került; s ez az oka, hogy én, annak idejében a Berzsenyiről írt recenzió kinyomtatását eltiltottam. A *Tudományos Gyűjtemény* redakciója megveté tilalmamat; s a mi Vitkovicsunk kezeiből általvett íráskát tudtom nélkül kinyomatá; s nemcsak kinyomatá tudtom nélkül, de meg is csonkítá akaratom ellen. Így történt, hogy sem azt amit akarék, mind el nem mondhatám, sem a felgerjedett verscsinálónak filippikáit ki nem kerülhetém: ámbár előre tudtam, minő kevés ember bírjon szuperintendens Kisnek nemeslelkűségével, kiben elég igazságszeretet s önérzés vala, verseinek nem csupa komplimentekből állott kritikáját kedvesen fogadni. Nagy különbség van, édes barátom, az olyan költő közt, ki egyszersmind filozófi lélekkel s szükséges tudománnyal is bír, s az olyan közt, aki teljes éltében semmiről sem gondolkozott oly mélyen, mint saját dicsőségéről. Amaz gáncstűrő, mert ő mind a tökélyt, mind a hiányt a kritikussal egyformán érti; emezt pedig tűrhetetlenség bélyegzi, mert boldog önszerelmében azt hiszi, hogy mindaz ami bajusza alól kigördült, egyenesen általzeng a halhatatlanságba. A kár csak az, hogy amannak oly kevés hasonlói, ennek pedig oly számos párjai találkoznak. De hiában a sopánkodás! *Οί πλειονες κακοι*; úgymond a bölcs.

[32] Az ide csatlakozó részletes jegyzetet ld. K r i t i k a és a n t i k r i t i k a címen, külön.

Minek is az az egyenként recenzeálgatás? Ha megítéltetni közsorsa volna minden íróinknak: úgy bár íróink nem is, legalább olvasóink a kritikához szoknának; s nem látszanék előttök veszekedést kereső dühnek, ha másoknak munkáiról szólanánk. De midőn a seregből csak némelyek kapatnak ki, nem megengedhető gyanú-e azt vélni, hogy a kritikus talán személyes célok után intézi lépteit? Ha minden napfényre kiszálló könyv minden kifogás nélkül fontra vettetnék, abból legalább az a haszon háramlana reánk, hogy a későbbi Horányiak és Wallaszkyak biztos kalauzt találnának magok előtt; s talán még az is, hogy a dicsőség pályáján egy kevéssé több vigyázattal és készülettel futkosnánk. Mert valóban édes barátom, most nagyon gondatlanúl ballagunk a halhatatlanság felé; s nagy gondatlanság mellett nem-csak az orrunkra-bukás, hanem a lábszár- vagy éppen nyaktörés is elkövetkezhetik. Akkor pedig hiában kiáltasz majd segítségért; a már sokszor megcsalatkozott kritikus szánakozás nélkül megyen el melletted, és így felel: *Quaere peregrinum*!

Talán az is való, hogy a recenzensek közönségesen nem a leghelyesebb szempontra függesztik figyelmöket. Mert minden recenzens csak azt érezteti velünk, hogy az ő individuális ítélete milyennek találta a kéz alatti művet; micsoda relációban álljon pedig az a literatúra egészével, saját korával, a nyelv jelen állapotjával, s az olvasóközönség ízlésével és ismereteivel: erre, úgy vélem, még egy kritikus sem kívánt tekinteni. Ha minden literatúrai produktumot azon lépcsőhez képest ítélnénk meg, amelyet az kimíveltetésünk körében betölt, vagy betölteni akar, bizonyosan mind dicséreteinkben, mind gáncsainkban igazságosabbak lehetnénk; mert sokszor a gáncsolt könyv a literatúra egészéhez, s azon hézaghoz képest, melynek betöltését célba vette, talán többet ér, mint személyes tekintetekből érni látszatik; a dícsért könyv ellenben sokszor az egészre nézve nem hoz fel oly jó következésű érzéseket, mint az ítélőnek individualitásában gerjesztett. Tagadhatatlan, hogy mind helyesebb, mind tanúságosabb, mind filozófi lélekhez illőbb, a machina részeit az egészhez való függésben, mint egyenként vizsgálni meg. Az egyenként vizsgálat alatt sok holmit hiábavalónak fognánk gondolni, aminek hasznos volta csak az egész elnézésében mutatkozik.

- - ki várakat épít,
A legapróbb szegnek tudja, mi haszna nagyon.

Bizonyosan nem fogod hinni, mintha ezen beszédem oda célozna, hogy a kritikának a legfentebb tökéletesség után buzdítástól el kelljen szoknia, s a hibák eránt bűnös kedvezéssel viseltetnie. Nem, édes barátom! Mert a literatúra egészét sem lehet *summum bonum*nak tartani; tehát a *summum bonum*ot mind az egész literatúra, mind az egyes literátor előtt fel szabad, és fel is kell mutatni, hogy akik akarják, látniok lehessen, mely távolságban álljon még a pálmakoszorú; azok, akik látni nem akarnak, már úgyis jó előre behunyták szemeiket, és sűrű pilláikon egyetlenegy pontra vont milliom napsugár sem fog keresztülvilágítani.

Az ember mindég ember marad, az íróban, a kritikusban, az olvasóban egyformán. Ha reméled, hogy az író a kritikus által megtéríttessék, hogy a kritikus a maga csalhatatlanságát szerény kétség alá vegye, s hogy az olvasó a kettőről részrehajlás és előítélet nélkül hozzon ítéletet: úgy lehetetlenséget reméltél. És mégis ezen három rendbeli embernek kell az öszve-érés pontjainál fogva előbb-utóbb egymást kölcsönösen előbbre vinni, midőn vagy világos reflexiók, vagy homályos reminiszcenciák által egymásnak principiumikat így vagy amúgy magokba szívják, s az önszeretetnek azon biztatgatásai mellett, hogy egyedül saját fejeik után indulnak, a kölcsönös egymásután indulásnál fogva emelkednek. Rendes bohóság, édes barátom, de hasznot hajtó rendes bohóság! Azért nem kell azt kárhoztatnunk.

Ezen pillantatban veszem észre, hogy levelem iskolai leckévé vált. Recenziót kivántál tőlem Körnerről, s íme ahelyett gondolatokat veszesz, melyek a recenziók recenziójára bevezetésül szolgálhatnának. Te azok közé tartozol, akik szeretnek gondolkozni, s a gondolkozó fej

gyakran csekély útmutatás által szép felfedezésekre vezettetik; s én ohajtom, hogy ezen parányi vizsgálatokon valami fontosabb rezultátumokra juthass el. - -

Tegnap ismét a játékszínen valék, hol ismét Zrínyit láttam előadatni, mégpedig a körneri originálban. De mely nagy különbség volt tegnapi érzéseim s azon minapi érzések közt, midőn a darab magyar nyelven zengett füleimben! Akkor a magyar hangok megcsaltanak, s a hibák eránt némineműképpen megengesztelődtem; most a német nyelvnek kemény hangjai nem hagytak álomra szenderedni, s hideg ébredtségben kelle látnom mindazon fogyatkozásokat, melyek máskor az olvasás alatt kellemetlen világításban tűntek fel előttem. Micsoda Zrínyi ez, édes barátom? Ez-e az a tizenhatodik század magyar bajnoka, ki a *Sziréná*ban oly eredeti színekkel tündöklik? Nem, barátom, nem a *Sziréná*nak bajnoka ez; nem a tizenhatodik század fia, sőt nem is magyar ez; mert mente és görbe kard, várfal, törökvérontás és halál nem tesznek még magyart, annyival inkább nem tizenhatodik századi magyart: ennek karaktere, úgy vélem, még valamivel több és jelesebb ingredienciákból fog állani.

Vedd kezedbe a *Berlichingent* s nem egészen kikapva leszesz-e saját világodból? Minden vonás, mozdulat, hang és cselekedet sejteti, sőt láttatja veled, hogy a régi németség lovagkora él és mozog szemeid előtt. Olvasd a *Wallenstein táborát* s nem a harminc évi háborúnak saját színét látod-e minden, még oly parányi alakon is elterjedni? *Egmont*ban még a szappanfőző s a vén katona is azon korszellemet érezteti veled, mely Egmont és Oranien és Alba körűl oly hatalomban leng. Emlékeztesselek-e a *Tell*ben megjelenő képekre? Azonban, te minden emlékeztetés nélkül is tudod azt, hogy a drámaköltőnek, midőn valami történetet előád, híven kell a történetnek korszínét is a személyek individuális vonásaiban előnkbe varázsolni; másképpen személyei csak olyanoknak tetszenek, mint a tegnapelőtti bálnak álorcásai, kikről igen jól tudjuk, hogy ámbár perzsiai kaftánjok és fejkötőjök segédével egy más kontinens lakóinak akarának látszani, a táncszálától legfelebb is kétszáz lépésnyire éppen úgy otthon vagynak, mint apjaik és nagyapjaik ugyanazon helyen már félszázad előtt otthon valának.

Örömest vallom meg, édes barátom, hogy mint magyar, köszönettel tartozom Körnernek, ki a mi Zrínyinket és benne nemzetünket idegen létére megdicsőíteni kívánta. Minden bizonnyal ő csak schilleri lélek híjával volt, másként oly varázsló fényben tüntette volna fel a szigetváriakat, mint amilyenben a schilleri személyek ragyognak. Mert az egész darabon keresztül nem mindenütt nyilvános nyomai vagynak-e, miképpen akart Körner Schillertől mélységet, érzelemcsapongást és szituációkat eltanulni? Arra nem kell sok magyarázat, hogy az eltanulásban szerencsés nem volt; azonban mindemellett is tagadhatatlan, hogy törekedése dicséretes vala:

Quem si non tenuit, magnis tamen excidit ausis.

Minden karakterben, édes barátom, kettőt kell megkülönböztetni: a közönségest és a különöst. Különös vonásokkal bír minden karakter, melyek azt a körülötte és mellette állóktól, észrevehetőképpen megkülönböztetik, s melyek az individuális elhajlásokban, a temperamentum, nevelés, gondolkozás, erő, sors, s több effélék különbségeiben fundáltatnak; de ezen különös vonások mindég a nemzetiség és kor közönséges vonásaival szoktak kisebb-nagyobb mértékben vegyülni; s ennélfogva az ugyanazon nemzet és korbeli karakterek minden személyes különbözések mellett is úgy hasonlítanak egymáshoz, mint ugyanazon anyának gyermekei. A drámaköltőknek nagy mestersége abban áll, hogy ezen hasonlítást a különféleségben jól eltalálja; mert ha csak személyes különbözéseket vett célba, úgy megkülönböztette ugyan személyeit a sokaságtól, de személyeiben a nemzetet és kort a nemzetek és korok sokaságától meg nem választotta; s eszerént az elbandzsalodott olvasó vagy néző nem tudja magát fellelni, vajon az előtte forgó hősek a waterlooi ütközetben vitézkedtek-e, vagy Mohácsnál? Én úgy hiszem, hogy az individuális emberiség saját vonásai minden időkön keresztül ugyanazok, és

csak akként ismerszenek meg egymástól, amiként a kor és nemzet különböző színt öntött el felettek.

Vess már most egy tekintetet Zrínyire s a körülötte feltünő alakokra, amint azok Körnernél állanak; s mutass rajtok csak egyetlenegy elhatározó vonást is, melyről a szigeti bajnok nemzetére és korára úgy ráismerjek, mint a *Szirená*ban, vagy csak a történetíró Istvánfiban is ráismerek! Mutathatni, édes barátom, nehezen fogsz. Mert katonai vitézség, hazaszeretet, hűség, oly dolgok, melyek nem voltak azon kornak kirekesztő sajátságai. Familiai előítélet megtapodása, ábrándozó fellengezés, s pityergő szentimentalizmus pedig, nem értem, hogy varázsolhatnák előnkbe azon kort, melyben a magyar úr nagyobb politikai befolyással és több familiájához s birtokaihoz kötött hatalommal mint ma, harchoz szokott kemény testtel és lélekkel, kevesebb tudománnyal mint erővel, sok szabadsági szellemmel, minden kétségen túl nem oly síma volt ugyan, mint a mi napunknak gyermekei, de munkával és élettel teljesebb körben élt s elkeseredésében is bizonyosan nem transzcendentális érzelmekbe hagyta szívét általfolynia. Mikor látnom kell, mint adja gróf Zrínyi a maga leányát, minden igaz ok nélkül a születés nélkül való katonának; mikor hallom, hogy ez a katona, minden oroszlánysága mellett is, minő szigvarti ömledezésekben bugyborékol; mikor szemlélem Zrínyi feleségét és leányát, az ég tudja hányadik szférába tartozó érzeményekben merengeni: akkor valóban fel nem tudom magamat hirtelen találni. Mert majd a Naninok falusi világába vetődöm, majd a Minnesängerek közt vélem magamat bolyongani, majd ismét úgy tetszik, mintha valamely ismeretlen erő azon szemnemlátott és fülnemhallott világ felé taszítana, honnan Grillparzer és Müllner *halálborzalmakkal* megrakodva termettek elő. Oly dolgok, melyekről szegény Horatius a Pisóknak adott leckében még messzéről sem álmodozhatott.

De minő pedánt levél ez! így fogsz felkiáltani; s megvallom édes barátom, igazad van, annál inkább pedig, mert az itt elcsevegett dolgokat te jobban érted mint én. Azonban mondd meg nékem, mi lenne az írói világból, ha a könyvszerző uraknak nem szabad volna olyan valamit írni, amit más jobban tud? S ha könyvszerző a közönség előtt ily szabadságot vehet, miért ne vehessen barátja előtt a levélíró?

És mivel drámára tartozó gondolatokkal kezdém soraimat, engedj meg nékem egy drámára tartozó kérdést; nincs senki, akitől bővebb s helyesebb magyarázatokat várhatnék, mint tőled. Való-e az, hogy mindenféle történeti tárgyat lehet, ha másként a költő elég ügyességgel bír, játékszínre alkalmaztatni? Vagy talán vagynak olyanok, melyek játékszíni darabnak nem valók; s hogy szerencsés világításban tünhessenek fel, más poétai formát kívánnak? Annyit tudok, hogy minden költőnek, tehát a drámaköltőnek is szabadságában áll, az előtte fekvő akar mesés, akar históriai történetet akarat és szükség szerént többé vagy kevesebbé megváltoztatni; s így azt vélhetném talán, hogy az ügyes drámaszerző a legpusztábbnak tetsző tárgyat is úgy kikészítheti, s oly kedvező szempontra irányozhatja, hogy az tökéletes drámai behatást csinálhat. Mert hogy a drámaköltőnek érdem lenne szorosan a históriához vagy hagyományhoz tartani magát, azt nem hiszem. Nemcsak nem érdem ez, sőt nyilvános poétai fogyatkozás. Az a festő, ki tájat akarván vászna felébe varázsolni, valamely természeti szcénát rendről-rendre szolgai módon követne, messze a Claude Lorrainek megett, csupa veduta-festő fogna maradni; s ezen festőnek hasonlatossága, a felvett történetet szolgai módon kísérő akármelyik költőre is, annyival inkább a drámaköltőre, jól ráillik. Ennek a történet előrehaladását sokkal érezhetőbb, sokkal közelebb álló s egymásból sokkal nemcsak természetesebben, de szükségesebben folyó okokból és következésekből kell láthatóvá tenni, mint a legpragmatikusabb történetírónak. Ezenkívűl mennyi különbféle szituációkra van a költőnek szüksége, hogy olvasójában vagy nézőjében ez vagy amaz indulatokat felébressze vagy táplálja! A legkörnyülállásosb história sem adhat neki minden megkivántatókat kezei közé; s ha saját lelkéből nem termeszt elő holmit, hézagok és pusztaságok maradnak művében.

Azonban, ha talán meg akarnád is azt állapítani, hogy minden történet lehet ügyes költőnek kezei közt drámaivá: mégis meg kell vallanod, hogy vagynak történeti tárgyak, melyek magokban gondoltatván, drámai behatásra vagy egészen alkalmatlanok, vagy legalább más poetai formákra, nevezetesen époszra, könnyebben alkalmaztathatók. Az én parányi drámai talentumom nem engedi meg elképzelhetnem, hogy valamely igen nagy költő, miképpen fogta volna Zrínyit a játékszínen előadni; de azt bizonyosan állíthatom, hogy a poeta Zrínyi sokkal jobban vette fel a maga ősatyjának történetét, midőn azt époszi tárggyá tevé, mint Körner. Az époszíró a történetek fényében állítja elő a maga bajnokát, de bizonyos távolságban; mert úgy beszél róla, mint valamely már elfolyt történet első személyéről; s ennélfogva az maga is a történet tagjává leszen: a drámaíró pedig maga sem nem beszél sem meg nem jelen; hanem a drámai személyt küldi előnkbe; s így a dolog egyszerre más tekintetet nyér: nem a történet kapja magára figyelmünket, hanem az ember, kinek karakteréből, lelkének belső mozdulatiból s környülményeiből ilyen vagy amolyan történet fog szemeink előtt elkövetkezni. Eszerént az époszírónak szélesebb mezeje van: ő többféle s egymásból kevesebb szorossággal függő tárgyakra kiterjedhet; mivel maga beszél, saját individualitásának több befolyást adhat, fantáziáját szabadabban lebegtetheti, több kitéréseket próbálhat, a történetek külső színét jobban használhatja: a drámaírónak pedig bizonyos pontba kell magát öszvehúzni; őnála mindennek a főszemély karakterével s lelki mozdulatival szoros egybekötésben kell állani; s így minden környülmény vagy a személyre befelé munkál, vagy a személyből fejlik ki szemeink előtt; s itt a poéta individualitásának nem engedtetik befolyás; neki fantáziáját, reflexióit, emlékezéseit féken kell tartania; ő a történetet csak úgy használhatja, amint az a személynek belső mozdulatiban, a tulajdonképpen való drámai akcióban (Handlungban) szakadatlan láncként fűződik; s eszerént neki szüntelen előrehaladásban kell lennie; másként, mint az époszírónak, kit maga az, hogy múlt dologról beszél, húzamosabb megállapodásokra szabadít fel. A horátiusi *semper ad eventum festinat* sokkal terhesebben kötelezi a drámának, mint az éposznak szerzőjét.

Képzeld már most magadnak a szigetvári hőst, ki fészkében Szolimánnak temérdek seregétől ostromoltatva, nemes elszánással küzd és elhull; s valld meg, hogy ostrom, férfiúi állhatatosság, hazaszeretet, vitéz ellentállás, és bajnokhalál magokban gondoltatván ragyogó drámai szituációkat nem hoznak fel. Nem hiszem ugyan, hogy olyan karakter, melynek fő vonását a hazafiúság lángérzelme teszi, játékszínre alkalmatlan lenne. Juthat eszedbe, mit mond Becker a Regulus alkalmatosságával; ez a szerencsétlen német ember meg nem tudá érteni, hogy a lángoló hazafiúi lelkesedés nem chimaera, s mivel nem chimaera, tehát éppen oly jussal folyhat által valami drámai karakterbe, mint a szerelem, nagyravágyás, bosszúkívánás s több effélék, melyeket ezer meg ezer alakokban láthatunk a játékszíneken feltünni. De hogy valamely karakterből egy öt felvonáson keresztül szüntelen haladásban folyó dráma fejtessék ki, arra megkívántatik, hogy azon karakternek a környülményekkel való küzdésében mindúntalan új meg új szituációk álljanak elő, hogy remény és kétség fáradatlan mozgásban lebegjenek, mindaddig, míg az elhatározó végbizonyosság búsabb vagy derűltebb színben elérkezik, s a történetfolyamnak véget vét. A Zrínyi hazafiúi lelke, mely őtet Szigetnek a hasonlatlanúl nagyobb erő ellen utolsó vércseppig oltalmazására határozza, neki hajthatatlanúl erős karaktert ád: a hajthatatlanúl erős karakter belső nyúgalmat teszen fel: s ez a nyúgalom, s abból következett jókori elszántság, az ostrom és védelem történeteinek szűkebb drámai befolyást engedhet.

Körner, úgy látom, ezen nehézséget érezte; s ugyanazért a maga Zrínyijét nem csupán mint bajnokot, hanem úgy is mint férjet és atyát kívánta feltüntetni. Metastasiónak, az olasz énekes dráma nagy mesterének, szokott fortélya vala, személyeit két ellenkező részrehajlású indulat, például a kötelesség érzése s a szenvedelem ostroma közt, megoszlatni; s tagadhatatlan, hogy ezen megoszlás által sok és megrázó szituációkat lehet kifejteni. Azonban, ha reméled, hogy Körnernél a bajnokhazafi a férjjel és atyával kínos ellenküzdésbe fog jőni, megcsalatkoztál.

Az ő Zrínyije szüntelen bajnok, mégpedig megért és magát meggondolt bajnok akarna lenni; s őnála a magányos ember, s háznépatya mindég nagy alárendeltetésben áll. A jó öreg azon hírre, hogy Mehmed bég seregestől elhullott, egészen felmelegszik; mert kétségkívül fel kellett melegedve lennie, mikor azon szavakkal: *Komm an mein Herz, du wackrer junger Degen!* stb. leányának kezét Juranicsnak adja; mégis elvégzett beszéde után mindjárt két sorral egész hidegséggel így inti meg örvendő háznépét:

Verspart den Freudenrausch auf ruh'ge Tage,
Der Augenblick verlangt Besonnenheit. -

Nem csuda, hogy ezen magabírás mellett, a keblében ellenkezni kezdő, vagy legalább kezdhető érzéseket könnyen le tudta csillapítani; s valóban neki nem sok idő kellett reá, hogy magát egész háznépével együtt áldozatra szentelje. A második felvonás hatodik szcénájában parancsolatot vesz a császártól, hogy ostromot álljon, de segédet nem is remélvén kész legyen meghalni; s a bajnok egy monológban minden habozás nélkül meghatározza magát, hogy meghal:

Nicht schönern Lohn verlangt ich meiner Treue,
Als für mein Volk und meinen ew'gen Glauben
Ein freudig' Opfer in den Tod zu geh'n.'

Kevés sorok után megnyugszik azon gondolatban is, hogyha szükség, háznépe vele együtt elvesszen:

Wie das Glück auch spielt,
Zum Heldentod ist auch kein Weib zu schwach.

Ezen pillantattól fogva tehát tudod, hogy Zrínyi halni akar, de ugyanezt akarják erőnek erejével minden körüle állók, ezt magok az asszonyok is; senki sem remél, még csak nem is ohajt szabadulást. Ha Zrínyi a második felvonásban halálra szánta magát s a magáéit, ismét kijelenti azt a harmadikban:

Mein eignes (Leben) konnt' ich in die Schanze schlagen,
Mein Kind, mein Weib und meine Freunde opfern,
Die sich freiwillig meinem Glück vertraut,
Sie müssen schuldlos mit in mein Verderben.

S ha mégis kételkedel szándékában, tehát ugyanezen felvonás végső soraiban, hogy szentebből elhiggyed, szép csengésű rímekkel is kész azt megerősíteni, midőn a Szolimán küldöttéhez így énekel:

Lebendig aber sollt Ihr keinen haben,
Und Szigeths Trümmer sollen uns begraben.

Való ugyan, hogy a negyedik felvonás végén legalább feleségét s leányát meg akarja szabadítani, hanem ezeket is megkapá a halni akarás dühe, s könyörögnek, hogy szabad legyen együtt veszniek; s Zrínyi az együttveszés szabadságát minden különös szívszaggatás és belső küzdés nélkül megengedi nékiek, sőt mondhatnám, hogy elragadtatott örömmel engedi meg:

An meine Brust! Kommt an des Vaters Brust!
Ihr habt gesiegt! - Mag mich die Welt verdammen,
Gott wird es nicht! Jetzt sterben wir zusammen!

Taníts meg engem, édes barátom, hol van ennek az úgynevezett Zrínyinek egész drámai pályájában az akció? Mozgást ugyan látok mindenütt: kardrántást, esküvést, ölelést, csókot, ütközetet, el- és visszafutkosást, fáklyaszikráztatást, puskaporcsattanást, és az égnek urai tudják még mit? De Lessing és Engel már régen megtanították a németeket, hogy a valóságos drámai akció a testi mozgásoktól felette különböző állapot; s ha talán olyan nemzetben, hol

még Lessingek és Engelek nem születtenek, megengedhetném is a drámaköltőnek ezt az egész drámai alkotványt öszvedúló hibát, de német írónak meg nem engedhetem. Igy, amint Zrínyi Körnernél feltűnik, drámában ugyan szerencsét soha nem teend; több kell ahhoz még, ha az époszi tárgyat az elbeszélőnek ajkairól a játékszín életébe készülök általplántálni, mint dialogizált jambus, és lánggal égő s vérrel áradozó szerelmes epizód. Mikor a drámai főszemély sorsát már az első felvonásban meghatározva látom; midőn a negyedikben már semmi bizonytalanság fenn nem marad; midőn az ötödik semmivel sem tart több előrehaladó akciót magában, mint Homérnál vagy Virgilnél valamely egyes ütközeti szcéna: valóban nem értem, mivel érdemlette légyen a poéta, hogy a szegény elfáradott néző két egész óráig dialógról dialógra lélekgyötrelem közt engedje magát vezettetni, az utolsó csörgő és csattogó ütközet pompás spektákulumáig?

Azonban nem lehet mondani, hogy a körneri drámában semmi akció nem volna. Van igenis; és hogy van, ez a darabnak legnagyobb hibái közé tartozik: mert azon szcénákban találkozik, hol Szolimán jelen meg; s így Zrínyi a maga ellenségének nagyobb világítása mellett árnyékba vonúl. Szolimánnal nyílik meg a legelső szcéna, ki vénségtől elgyengülten még csak addig óhajt élni, míg Bécsnek sáncain felemeli zászlóját, s a német földnek törvényt szabhat. Vezérei hízelkednek nagy céljainak s készek őtet Bécs alá követni, kijelentvén egyszersmind, hogy Zrínyit rettegik s őtet Szigetváron elkerülni óhajtják. A győzedelmekhez szokott szultán felgerjed ezen rettegés miatt, s megváltoztatva feltételét, egyenesen Szigetnek indul; s ez a feltételváltoztatás itt valóságos drámai akció; s ezen akciónak következésében látjuk a török tábort mozogni, s Sziget ellen a fenyegető veszedelmet felkelni. Szigetnek ellentállása keményebb, mint Szolimán remélé; s ez egészségének gyöngültét érezvén, retteg, hogy sok időt el kell vesztenie, holott lelke Bécs alá siet: kínos gondolat neki ezen kistekintetű várnál életének még hátralevő kevés napjait elvesztegetni; forr és küzd magával; most új ostromot parancsol, majd Zrínyit próbálja megvesztegetni, még mindig Bécs alá készülvén; Zrínyinek állandóságán minden próbái hajótörést szenvednek; testének egész alkotványát megrázza kedvetlensége, s érzi, hogy már kevés pillantatok vagynak előtte, érzi, hogy Bécset már nem láthatja; s most minden kívánságai egyetlenegy pontba vonják öszve magokat: Szigetet ohajtja kivívni még minekelőtte meghalna; az nap van éppen, melyen évek előtt Mohácsnál győzött s Rhodust elfoglalta; s ohajtását s reményét a legtüzesb pontig hágtatja; még egyszer ostromot parancsol, még egyszer visszaveretnek népei; s ezen fájdalmas hír alatt éri a halál.

Nem nyilván van-e, hogy mindazon progresszió, mely a körneri darabban látszik, egyedül Szolimán részéről van, s hogy Zrínyi Szolimánnak ellenében nagyon alárendeltetett szerepet visel: hideg nyúgalomban állván ott, kinek erején Szolimánnak lelki munkássága gyakoroltassék? Ez az oka, hogy a darabnak elejétől fogva a negyedik felvonás közepéig a nagyobb figyelem mindég a török tábort illeti; s az ember csudálkozik, hogy a játékszíni cédulán a Zrínyi és nem a Szolimán címet pillantja meg. Azonban, nehogy a felvett cím csakugyan hiába legyen, a negyedik felvonás közepén az egész török tábor, mintha Merlin csapott volna rája varázsló botjával, elröppen szemeid elől; s ettőlfogva egyedül a szigetvári funebrális készületekkel kénytelen lévén foglalatoskodni, végre nem kevés csudálkozással észreveszed, hogy a főszemély csakugyan nem Szolimán, hanem Zrínyi, csupán azért, mert másfél felvonással tovább él.

De minő Zrínyi, édes barátom, és kiváltképpen minő Szolimán! Jól tudom, így fogsz felkiáltani, csak már egyszer szakaszd félbe. Igazad van, édes barátom; élj szerencsésen!

Mit? hiszen én azt gondoltam, hogy közelebbi hosszú levelem annyi unalmat öntött beléd, amennyi elég leszen téged egész hónapokig minden drámát illető gondolatoktól elfordítani.

De neked, úgy látom, érctűrésed van; vagy talán engem akarsz új kérdéseiddel az okozott unalomért megbüntetni?

Azt kívánod, hogy a körneri drámában előforduló karaktereket kifejtegessem. Keserves kívánság, édes barátom! s éppen oly keserves kívánság, mint midőn az ideált kedvelő festőt arra kényszeríted, hogy mindennapi, semmit sem jelentő, vagy éppen visszás fejekről vegyen másolatokat. Remélheted-e, hogy ilyeneken az ő bájosabb vonásokhoz szokott ecsete *con amore* fog dolgozhatni? Azonban neheztelésedet el akarnám kerülni; s íme nehány vonások Zrínyiről.

Zrínyi volna Körnernek főszemélye, akiben kellene az egésznek koncentráltatni; s hogy ez nem történt, az világos. Nem csuda, ha a darabnak nagyobb részén a Szolimán árnyékában álló bajnok magának a költőnek képzeletében is sokat vesztett; s valóban a kitetszőbb alakok közül, az egész műven keresztűl, egy sincsen sem gyengébb, sem bizonytalanabb kézzel rajzolva, mint ez. Körner tele van bombaszttal és karikaturákkal, annál inkább pedig, mennél több hajlandósággal látszik valamely helyen dolgozni; s hogy a Zrínyi rajzolatában azok legkevésbé fordúlnak elő, csalhatatlan jele: miképpen a költőt ott, hol legtöbb szüksége lett volna reá, legkevesebb lelkesedés erősíté. Mert nem kell hinned, mintha bombaszt és karikatúra itt művészi ügyesség által maradtak volna ki; hogy nem ezért történt, arról jót áll az egész darab, jót maga Zrínyi is, aki, ahol csak lehet, a szigetvári köpenyeget széjjelvonja s a bécsi költői leplet alóla kisugároztatja.

Zrínyi majd mint vezér és bajnokhazafi, majd mint háznép atyja jelen meg; s mindenik esetben a költő már kiforrott s megtisztult erejű lelket akart képzeltetni, s az ifjú, szilaj habzású Juranicsnak ellentételében megkülönböztetni:

Das, Freund, ist deiner Jugend Ungestüm,
Das flammt nicht mehr durch Zrínyis Heldenseele.
Wenn so ein Geist ergriffen um sich glüht,
Dann ist's was Bessers, als die blosse Kampflust.

Azonban úgy látszik, hogy a Zrínyi bölcs hidegsége vagy szárazsága leginkább csak a háznép atyjában látható. Az az indifferencia, mellyel háznépének a fenyegető veszedelmeket tudtára adogatja, az a könnyűség, amellyel azt a közveszélybe sűlyedni hagyja, valóban nem nagy forróságot mutatnak. Meg kell vallani, hogy mégis némelykor a komoly atya elfelejti magát; s kedveseinek karjaiban édes ömledezésekre fakadoz:

- - mir ist so wohl in Euern Armen,
Und tausend Bilder stehen blühend auf...

Ha Körnernek halálos ellensége volnál is, nem tagadhatnád, hogy az ilyen szépségek a Stella szeretőjének szájába is odaillenének. De mit nem fogsz még mondani azon anakreoni bölcseségre:

O Menschen! Menschen! fasst das Leben schnell,
Lasst keiner Stunde Seigerschlag vorüber,
Wo ihr nicht sagt: Der Augenblick war mein...

Csudálhatod-e, hogy az, aki a háznépi körben néha-néha félig szentimentális, félig életfilozófiával teljes poétává tud lenni, mint bajnok is poétai hevületbe teheti magát? ha meggondolod, hogy elejétől fogva mely melegséggel függ ő a halál gondolatján; ha meghallgatod, mint hasonlítja halálát a szerelem szép tárgyához:

- - Ich will den Tod
Mit Liebesarmen jugendlich umfassen,
Und muthig drücken in die treue Brust;

ha végig nézsz azon, legalább négy opern-áriával felérő, nyolcas rímeken, melyek az ötödik felvonásban csengenek; ha fontba teszed, hogy az utolsó felvonás negyedik szcénájában halálszerelemmel eltelve minő tirádákat mond feleségének és leányának stb., kénytelen is vallást teendesz, hogy Zrínyi ugyan a nyúgodt bölcseséget ígérő cégért minden forma szerént való schwermerséggel hazudtolta meg, de Körner csakugyan nincs lírai tehetség nélkül; s ugyanazért talán nem fogod neki rossz neven venni, hogy a drámában sántikál, s híre és akaratja ellen felvett személyei helyett tulajdon maga deklamálgat. Kár, hogy a kórusok kimentenek módiból! Az ilyen drámafűző urak, képzelem, minő lírai szökdelléseket vinnének véghez azokban!

Nincs nehezebb, édes barátom, mint saját individualitásunkat megtagadni. Pedig a dramatikus legszorosb tiszte az volna, hogy a maga szerelmetes énjét elfeledvén, személyeit tökéletesen megfelelő karakteri vonásokkal jelelje ki. Azonban a köztapasztalás mutatja, hogy a drámákból többnyire vagy lírai habzás és e habzásból származó dagály, vagy a legmindennapibb élet üressége tetszik ki. Mindegyik hiba magának az írónak szubjektivitásából következik; mert vagy érzeményeit zabolázni nem tudja, vagy pedig nem értvén, miként lehessen azokat magából ki, más emberek világába általplántálni, mindannyiszor bezárkózik, valahányszor magán kívül másokkal foglalatoskodik. Értsd, hogy azon esetről nem szólok, midőn valaki minden névvel nevezendő poétai szellem nélkül kezd drámát firkálni; mert a feljebbi jegyzés azt akarja mondani, hogy gyakran a lírai szellemmel gazdag mértékben bíró költőnek is lehetséges oly drámát írni, melyben nem csak drámai, de lírai tehetséget sem vehetünk észre.

Voltál-e valaha figyelemmel azon sok *verklärt*, *Verklärung* s hasonló szavakra, melyek Körnernél a halálra készületek alkalmával oly gyakran előforognak? Ha voltál, úgy érteni fogod, hogy poetánk Schlegelnek gondolatjai szerént a tragédiának fő pontját akará elérni. Schlegel azt hiszi a tragédia legfentebb nemének, melynek kimenetele nem leverést és megrázást, de felemelődést s lelkesedést szerez lelkünkben. Calderon, úgymond ő, így dolgozott. Ilyennek ismeri a Voltaire Alzirját is; s ugyanazért azt Voltaire drámái közt legjobbnak ítéli. Azonban Schlegelnek nincsen igaza, midőn az ily kimenetelnek felsőséget ád. Mert némely tárgyak szükségesen ily kimenetelt kívánnak; némelyek pedig szükségesen ellenkezőt. A halált, melyet Leonídás, a két Decius, Regulus, s a mi Szondink és Zrínyink szenvedtenek, akar drámaszerző láttassa velünk, akar történetíró beszélje el, az mindenképpen felemel bennünket. Miért? Mert az előttünk lévő személy szenvedését mindég azon pontban érezzük, amelyben ő maga azt kijelenti. Fáj nekem valamely vágás vagy ütés, de nem jajdulok el, nem változom színemben s több efféle: kicsinynek gondolod fájdalmamat, s nem szánsz. Kínos jajdulásom s halványságom pedig elrettent s szánakozásra hoz. Leonidás, Zrínyi s több ilyenek nem küszködnek a sorssal, midőn a halál közelít, szabadulásért: hanem önkényt kívánnak meghalni: s ez a rezignáció, ez a lelkesedés általhat a nézőre vagy olvasóra. Szánakozásunk elenyész a bámulatban, s irígyeljük inkább dicsőségöket, mint szánjuk vesztöket. Itt tehát a tragikumot csak a katasztrófát megelőző történetek csinálják, mikor a bajnok még nincs rezignálva, még szabadulást vár és nem kap. Ha kezdettől fogva rezignálva van, úgy vége minden tragikumnak, mint Körnernél; ha pedig küzd és szabadulni akar, s ellátja végre, hogy reményei füstbe mennek: íme az a tragikum. Ekkor rezignálja magát; a dicsőség, a haza oly dolgok, melyek az élet becsét felülhaladják; s így a rezignáció nyugalma, a dicsőség ragyogása az élet tragikumáról ideálba ragadnak bennünket; s íme ez a Schlegel által magasztalt emelődés. Ilyen az Egmont halála, ki a szabadságnak álma után lelkesedve rohan az érte jövő poroszlók elébe. Ilyen a Cátóé is, ki Pláton Phaedonjával kezében siet a halhatatlanságra. Alzírban Guzmannak keresztyéni halála teszi az enyhülést; s a keresztyéni rezignáció von el a schilleri Mária Stuart felett is bizonyos lélekcsendesítő nyúgalmat. De Wallenstein, Don Carlos, Galotti Emilia egészen, és szükségesképpen más helyhezetben hagyják a lelket; azért mégsem szünnek meg mesterművek lenni. Mert az ily tárgyakban

schlegeli emelődést keresni hiba lenne; a a görögök többnyire ily tárgyak körül dolgoztanak. Osztán az ideál nemcsak egyformájú. A Cátó filozófi halála, a Zrínyi áldozatja túlragadnak a közember erején; s ezek a művész keze közt csalhatatlanul ideállá változnak. De művész keze közt a fájdalom, veszély és sors terhe alatt leroskadó emberiség is vehet ideális arcot magára. A Laokoon lelki és testi kínja, s a Niobe szép fájdalma szintúgy ideálok, mint a belvederi Apollon s a Venus Anadyomene. Tehát a Philoktetes kínja, az Ajax halála s több ilyenek éppen úgy felhághatnak az ideálba, mint Zrínyinek és Egmontnak esete, s több effélék. A Voltaire Alzírjában azt is fel kell venni, hogy Guzman nem főszemély, hanem a főszemélyek szerencsétlenségére élt ember; az ő halála tehát szerencséseket teszen. Ez oly gonosz, aki halálában istenhez tér. Ha valaki Wallensteinből valami franciás darabot akarna készíteni, s evégre az egész nagy alkotványból az ifjú Piccolomini és Thekla szerelmét venné ki, s Wallensteint úgy tüntetné fel, mint aki ezeknek boldogságát nagyravágyásával hátráltatná, s végre Wallensteinnak meg kellvén halni, haldoklásában a nagyravágyás lépéseit vele megutáltatná, s szerelmeseire atyai áldást mondatna: itt kevés híján olyan enyhülés jőne elő, mint az Alzírban. Mégis egy ilyen darab, akarki dolgozná is, a schilleri Wallensteinnak árnyékához sem mérkőzhetnék. Megtetszik, hogy a művet nem a katasztrófának miniműsége, hanem az egész dolgozás művészi volta, s a *tárgyválasztás* ajánlják. Mert Zairból és Alzírból senki keze alatt nem lehetne Ajax, Hamlet, Egmont és Maria Stuart.

Ami Zrínyinek halálát különösen illeti, az valóban lelket emel mind a *Szirená*ban mind a mi Istvánfinknál; de Körnernél emel-e lelket? azt mástól szeretném megtudakozni. Magyart a Zrínyi névnek csak említése is melegít; s mikor éppen halálára jön a szó, lehetetlen, hogy a Werthesz Kelemen kibeszélhetetlenül rossz dialógjainál is sebesebben ne kótogjon kebelünk. Idegen felelhetne reá legjobban, ha oly jókori, még a darab elején nyilvánná tett elszánás, oly hosszason fárasztó készület s az asszonyok és Juranics annyira extravagans jelenéseik után, midőn még végezetre dörgés és csattogás közt az ütközet mezejét is végig kell tekintenie, nem verettetik-e széjjel fejéből minden gondolat, s szívéből minden érzemény? Werthesz Kelemen csudálást érdemlő liberalitással a maga halált rettegve váró személyeit még egyszer szomorú magyar muzsika mellett búelfelejtésül megtáncoltatja; s ez mégis úgy vélem, kegyelmesebb bánásmód, mint a körneri csatazaj, melytől elkábultában még csak a horátiusi *Esseda festinant* stb. sem juthat az embernek elég hamarsággal vígasztalásul eszébe.

Nem ismerek költőt, ki szeretetreméltóbb asszonyi karaktereket tudott volna rajzolni, mint Goethe. A görögök más helyhezetben valának asszonyaikra nézve, mint az újabbkori Európa, s azért poétáiknál az asszonyiság igen ragyogó rollát nem játszik; az új európai poézisben pedig magas helyen áll az, és sehol sem magasabban, mint a játékszín költőinél. Tudod, édes barátom, mely határtalan befolyása volt a szépeknek a francia híres dramatikára; s tudod azt is, hogy minden határtalan befolyások mellett is azok a többnyire görög, de később kínai és amerikai köntösbe is vont francia szépek sokkal csekélyebbek valának, mintsem megérdemlenék, hogy arcaikon karaktervonásokat hiábavaló fáradsággal keressünk. Minekutána Lessingnek férfias szava a francia bábocskákat hazája teátrumiról elijesztette, próbáltak a németek valamint férfiakat úgy asszonyokat is egy valóbb s melegebb élettel teljes természet után képezni. De ha a francia lyánykákat hidegen feszes galanteria teszi megismerhetőkké: a németeknek nagyobb részén fellengező szentimentalizmust, s holdvilági ábrándozást vehetsz észre; s ez a közönséges vonás Schillernek asszonyait is homályos helyhezetbe sűlyeszti. Goethénél szelíden tiszta világításban áll az asszonyiság; s méltóbban megnemesített természetet sehol sem fogsz találni, mint az ő műveiben. Nem szükség, hogy a játékszínen kívül Wertherig és Wilhelm Meisterig emlékeztesselek; csak a Clavigó lyánykáját és Iphigeniát s a tassói Leonorát, az egmonti Klárit, Eugeniát stb. tekintsd meg; s látni fogod, hogy annyi derültséget az érzelemben, annyi tisztaságot a mélységben, annyi csendet a szenvedelemben, s

annyi bájt a könnyűségben sehol másutt nem lehet találnunk. S nem szánakozásra méltó dolog-e, hogy mi magyarok oly igen el hagytuk magunk közt a németes szentimentalizmust terjedni, hogy a goethei vidámon mosolygó gráciákat mind e mai napig is oly szűken akarjuk szeretni, s a schilleri halavány képeket imádjuk? Schiller a drámában, mint mindenütt, valóban nagy, s nagy Goethe mellett is; s ki tagadhatta azt valaha, hogy szerencsésebb drámai szituációkat talán még senki sem tudott felhozni, mint ő? De nem valóságos veszély-e reánk nézve, ha mi azt az epesztő, nyugtalan és örök sejdítésekben borongó schilleri múzsát jobban szerethetjük, mint a tiszta vidámságú, s nyugalomban lebegő goethei lelket? Vagy talán a Schiller gigászi nagysága, s az, hogy ő mindég ezerféle eszközöket hágy nagy erővel érzeményeinkre munkálni, könnyebben szembe tűnik, mint az a művészi, mindég bizonyos, de mindég egyszerű munkálkodás, mely Goethének sajátja? Így vagy úgy, minden esetben ohajtanunk kell, hogy minekutána politikai és geográfiai fekvésünk literátorinkat is a német föld fiaival s literatúrájával öszvefüggésbe hozta, készek legyünk a jobbat a jótól, s a jót a rossztól megkülönböztetni; s ha példány után akarjuk ízlésünket intézni, legalább a példányt tanuljuk meg jól választani.

De hidd el nekem, veszedelmes dolog a követés. Mert haszonnal csak az követhet, aki eredeti erővel bír az idegenből kölcsönözött dolgot sajátjává tehetni, mint ahogyan a méh kölcsönöz a virágtól: az erő nélkül szűkölködőt a követés szolgamajommá alacsonyítja le; külső szín és manír után fog ő mindörökre kapdosni; s innen van, hogy mennél erősebb szín, s mennél könnyebben utánazható manír van valahol, annál sűrűbb zsákmánylás közt tolonganak ott a mindennapi dicsőségnek majomjobbágyai.

Könnyebb a szentimentalizmus lélekcsapongását s dagadozó beszédárját követni, mint a művészi nyugalomnak józan fellengését; mert amannak követésében saját parányi tüzünket sebes lángokra kelni engedhetjük; s tetszünk magunknak midőn az érzelem csekélységét rendetlenséggel, a gondolat ürességét dagályoskodással fedezgetjük: de midőn a másodikat elérni akarjuk, szükség, hogy magunk magunkat meggyőzzük, lángunkat s érzelmeinket fék alá szorítsuk; ami, ha különben erőnk nem gazdag forrásból ömledez, hidegekké s szárazokká teszi műveinket; s úgy járunk, mint Cicero beszéli azokról, kik az atticizmus egyszerűségét erőtlen lélekkel utánozni kívánván, test- és léleknélkül való beszédeket írtanak. Ha valaki a fausti Margarétát választaná példánynak, bizonyosan több nehézségeket találna maga előtt, mint aki Theklát akarná másolni; s ki is tagadhatná, hogy a theklai másolatokban könnyebb epedés és tirádák közt bolyongani, és - ha nem fényleni is, legalább szikrázni: mint egy margarétai rajzolatban a legegyszerűbb természetet művészi gonddal megnemesíteni, s úgy hozni ragyogásra, hogy az mégis a maga naiv és praetensiótlan alakját a ragyogásban is el ne veszesse.

Akar merre veted a német szentimentális világnak tágas körében szemeidet, theklai hasonlatosságokat lelsz mindenütt. Jól érted, édes barátom, hogy midőn hasonlatosságot mondok, bizonyosan csak külsőt értek, mert Schillernek szellemével, és Schillernek manírjával bírni, a kettő közt nagy a különbség. Schillernél az epedés és fellengezés nagymélységű érzelemmel van párosítva; de midőn a Körnereknél látsz asszonyi alakokat epedni és fellengezni, ne keress ott való érzési mélységet. Schiller a maga szobrait kolosszális nagyságban állítja fel, de minden kolosszus tagjai proporcióban állanak egymással, s kijelentett mozgásaikkal; a Körnerek parányi kezei pedig csak törpe márványkákat állíthattak fel, s a törpeséggel gigászként fenyegetőző testtartást, s fennhéjázó szupercíliumot kötvén öszve, nevetséges karikatúrákat tüntettek elő. Ezen megjegyzés egyformán illik Körnerre, akar asszonyi fellengező érzelékenységet, akar férfiúi erőt kíván kifejteni.

A Zrínyi mellett feltűnő két asszonyi alakok közül az, amely a házi nő rolláját viseli, szentimentális fellengéssel nyugalmat és rendülhetetlen bátorságot akar öszvekötni, és nemcsak a fenyegető veszedelemtől nem fél, sőt készen áll a dícséretes egri nők példájaként, ha úgy tetszik, karddal is vitézkedni.

Wird es Sigeth gelten?
O denke so gemein nicht von dem Weibe,
Von deinem Weibe nicht, das der Gefahr
An deiner Seite oft in's Auge sah,
Dass du an ihres Herzens Kraft verzweifelst,
Wenn sie das Heldenweib bewähren soll.

Így szól a bajnokasszony körneri szokásként, amint látod, elég dicsekedéssel, midőn az első felvonásban a török érkezéséről tudakozódik; és a negyedikben, midőn erőnek erejével halni akar, ezen sorokra fakad:

Glaub' nicht, ich sei zu schwach, gib mir ein Schwert,
Und neben Dir will ich als Heldin fallen!

Azonban ne félj, hogy ezen spártai matrona talán a maga katonás ereje miatt nem elég német világi érzéseket bír. Való, hogy Rosenberg Éva tizenhatodik századi német asszony, de ha ezt nem tudván hallgatnád, a második felvonás elején, mely szívelmerítő metafizikai leckét tart leányának a szerelemről; ha látnád a negyedik felvonás vége felé ama virággal és halállal, kereszttel és koszorúval, s az angyalok tudják még mivel untig teletömött nyolcadik szcénában, minő poetai cafrangokkal ékeskedik: meg fognál esküdni, hogy a hullámló keblű és mézes ajkú szép asszonyka életének legalább is kétharmad részét *Siegwart*tal, *Fanni Hagyományai* közt s *Bácsmegyeinek Gyötrelmei*ben töltötte el. S ha így ítélsz az anyáról, mit nem kell még majd a leányról mondanod? Ah, a szerencsétlen Helene! Mert ki ne szánná ezen a világ minden Mariannáinál lángolóbb szerelemben olvadozó kisasszonyt, ki tele az első boldog szerelemnek minduntalan csaknem rendetlenül áradozó érzelmeivel, az ércnél is keményebb költőtől oly kegyetlen halálra vezettetik? Ha visszaemlékezel, minő wertheri elragadtatással függ ő a szerelem érzésén:

Wohl ist's ein köstliches Gefühl, die Liebe,
Ich schaudre ofi vor all' dem Glück zurück stb.;

ha meggondolod, mennyire ohajtana szelíd békében csüggeni a szerelemnek karjain:

Oft träum, ich mir, es wäre doch so schön,
Könnt' ich in eines stillen Thales Frieden
Der Stunden ewig gleiche Kettentänze
An seiner Brust vorüberrauschen seh'n -;

ha tekinted, hogy a veszedelemnek csak meggondolására is mint retteg, s ájul:

Ach Mutter! wie er mir den flücht'gen Abschied
Mit dem gezognen Säbel zugewinkt -
Es ist der letzte Gruss, rief's mir - - -
Du zuckt' es mir versengend durch die Brust,
Das Auge brach, des Herzens Pulse stockten,
Wie Traum des Todes kam es über mich.

ha ezen sapphói versekhez hozzáteszed ama pálmával, koszorúval, virággal, harmattal s több effélékkel teljes beszédet, melynek cifraságai közül végtére az utolsó sorokban az élethez vonszó nagy szeretet előtolja magát:

Sprich selbst, das Leben flicht doch reiche Kränze,
Mir hat es oft im Schimmer Deines Blicks,
In Deiner Augen Thränenglanz geleuchtet,
Wie schön des Leben und wie süss es sei.
Ah Mutter! und für mich blüh'n keine Kränze!

ha figyelmet fordítasz reá, minő fájdalmas pompával, vagy pompás fájdalommal siratja már a halálra elkészülte után is - magáról többé panaszolkodni nem mervén - szüleinek sorsát:

Mein Vater! Mutter! trug die Erde je...

lehetetlen hogy ne bosszankodjál a dühödt anyára, ki őtet elejétől fogva körneri ékesen szólásának minden erejével a halálrezignációra olyformán készítgeti, mint némely anya némely leányát a klastromi életre; nem csak, de hánykódásait Zrínyi előtt vele titkoltatja, s beszédeit férje jelenlétében úgy intézi, hogy provokációira a szegény leányka kénytelen a veszélyben maradhatásért szívének sugalmai ellen is együttkönyörögni, mely együttkönyörgés annyival veszedelmesb, mennél hajlandóbb a szigetvári hős, a maga úgynevezett legnagyobb kincseit, szavaikon kapni, mintha szüntelen eszében tartaná azon közhasznú maximát:

Fronte capillata est, pone est occasio calva.

Még százszorta inkább fogod a szegény Helenát sajnálni, vagy legalább sajnálni akarni, ha őtet a szeretett Juranics mellett gondolod. Lőrinc úrfi szerelmes, azt tőle megtagadni nem lehet, különben az egész föld kerekségén nem is volna mód, hogy a második felvonás nyolcadik jelenésében általa mondott érthetetlen zavarékot neki megbocsáthassuk, melyet ugyanis csak a némely szerelemmel együttjáró hideglelési képzeletcsapongásból magyarázhatunk ki: de mégis meg kell vallanunk, hogy csudálatosabb szerelmet, mint ezen ifjú úré, a paladínoknak egész sergében hiában keresnénk. Körner fejében, jól látom azt, egy a katonai dicsőséget, a hazát és lyánykáját egyforma lánggal szerető fiatal bajnoknak ideája volt, kinél mégis a kötelesség érzése a szerelmet felülmúlja; s ki nem látja, hogy ezen ideában magára nézve nincs semmi ellenkezés? De poetánk bizonyosan nem akart mindennapi képet rajzolni s ugyanazért oly ifjú vitézt rajzolt, aki bátor tettei által nyeri meg a leányt, kinek kezére születésénél fogva reménysége nem lehetett; ohajtotta volna azt Zrínyitől az ütközet zajában megkérni:

Im Sturm der Schlacht, wenn alle Hertzen pochen,
Unter den Säbeln trunkner Janitscharen
Mir seinen Segen fordern, war mein Wunsch

de ha éppen ily pompás környelményű lyánykérő helyen nem történhetett is a dolog, mégis megelégszik az eljegyzés történeteivel,

Denn schön und gross doch war der Augenblick,

s szerelmének lángja nem lehet nagyobb, mint most:

- - wir haben uns gefunden,
Da draussen mag es stürmen, wie es will,
Uns trennt es nicht. - - -
Was ewig ist, wie uns're reine Liebe,
Das geht nicht unter mit dem Sturm der Zeit;

és mégis a boldogtalan a szerelemnek ezen boldog pillantataiban halni akar. A halálnak csak hangja is borzasztja a szegény lányt s vigasztalásul most azt hallja, hogy a legény vele együtt akarna meghalni. Nekünk, úgymond ez, nagyobb örömeket már nem adhat a földi élet, nincs tehát egyéb hátra, hanem hogy az égbe reppenjünk, hogy így a meghallgatást nyert szerető

másik kívánságát is, a bajnokhalált, egy füst alatt elérhesse. Valóban, édes barátom, nem tudnám hirtelen megmondani, melyik lett légyen nagyobb őrjöngés: az a penitenciatartás-e, melyet a dicsőséges emlékezetű la Manchai lovag a Sierra Morenán képzelt szerelmének kínjai miatt kiállott, vagy ez a halál után dühödés, éppen most a mátkaleány karjain, midőn még a veszedelem nem utolsó, s még a bécsi parancsolat sem hirdettetett ki? Az a környülmény, hogy la Manchának nagy fia legalább érthetőleg fejezi ki magát, a körneri hősifjú pedig, azon szavakon kezdve *Nicht ohne dich, Geliebte,* egész a *Liebe Gottes*-ig, fülnek és szemnek és értelemnek megfoghatatlan dolgokat énekel, hajlandóvá teszen, hogy a függőben tartott ítéletet az utolsó részére határozzam el, annyival inkább, mivel lyánykájának mind a *Nicht ohne Dich, Geliebte*-t megelőző, mind a *Liebe Gottes*-t követő szavaiból jól eszébe vehetné, hogy ennek a halálhoz semmi kedve nincs. De az a kőszívű erre nem ügyel, sőt a negyedik felvonás végén maga kéri Zrínyit, nemcsak hogy őtet az asszonyok megszabadítására ne használja, hanem hogy azokat is velek együtt halni engedje. Meg kell vallani, kegyetlen egy lovagszerelem!

Azt szeretném tudni mindenek felett, hogy ezen három személyek tulajdonképpen mi hasznot tesznek a mi drámánkban? Az, hogy Zrínyi úgy is festessék, mint háznép atyja, talán nem vala rossz gondolat; de hogy a magában nem rossz gondolatot Körner a drámai akció megelevenítésére használni nem tudta, már talán máskor is mondottam. Az asszonyok Zrínyire nézve nem tesznek egyebet, hanem hogy a veszélyben maradhatásért könyörögnek; de minekutána Zrínyiben ezen könyörgések látható s az akciót előrehaladtató belső mozgást nem okoznak, s többször ismételtetvén, a Zrínyi egész háznépi fekvésének egyformaságot s unalmat kölcsönöznek: úgy látszik, hogy az a két asszonyi állat itt nem áll egyébért, hanem hogy az üres szcénákat betöltse s legyen valaki Szigetváratt, aki előtt az ostromi történetek elbeszéltetvén, a néző tudhassa, minő dolgok folytak a kulisszák megett. Az anya és leány közt történő beszélgetések ugyan mind valóságos megállapodások, melyek a Zrínyit körülfogó drámai lassúságot még lassúbbá csinálják.

Sokkal inkább el lehet azt mondani a két szerelmes szcénáiról. Ez a szerelem itt valóságos epizód, mely az akcióra semmi befolyással nincs; s minő művészi törvény adott a dramatikusnak engedelmet, hogy várostrom alatt megtörténhető szcénákat eposzi szabadsággal tüntessen fel? Voltaire azt jegyzi meg valahol, hogy tragédiában a szerelemnek vagy főrollát játszani, vagy egészen elmaradni kell; s úgy vélem, igen helyesen. A szomorú katasztrofájú s eleven színekkel rajzolt szerelem a második helyen bizonyosan ártani fog a darab fő pontjának s nem engedi meg, hogy érzeményeink egy pontban koncentráltassanak: ha pedig gyenge színekkel rajzoltatik, vagy éppen árnyékba tétetik, akkor ízetlenebb valamit nem is képzelhetnél. Wallenstein mellett is van szerelmes pár: de Wallenstein egy több darabokból álló nagy egész, hol egy nagykiterjedésű történeti körben számtalan kisebb és nagyobb alakok lebegnek előttünk, melyek a szüntelen szemmel tartott kolosszális főalakkal meg nem szakadó összefüggésben állanak. Piccolomini és Thekla Wallensteinnak karakterében a legelső vonást világosítják meg; s egyéberánt is a wallensteini nagy szövedék második részében a Piccolominiak előlállanak. Körnernek nem jutott az a szerencse, hogy személyeinek, kiváltképpen Zrínyinek, sok jelentő vonásokkal gazdag karaktert adhatott volna; s így semmi esetre nem vala szükség Juranicsékat azért állítani fel, hogy Zrínyinek magyarázatot s világítást kölcsönözzenek. A tett, mely szerént Zrínyi a szerelmeseket boldogítja, sem őbenne vagy nemzeti, vagy individuális karaktervonást nem teszen, drámába illő karaktervonást tudnillik, sem az egészre semmi befolyást s előre-mozdítást nem okoz. A szerelmes pár boldogításával Zrínyinek drámai fekvése még szűkebb leszen. Olyan ember ez, ki maga körül boldogságot és veszélyt parányi kérésre megenged, s így a bajnokhalál nagy ohajtása miatt sorsa felől különben is nyugodt lévén, és sem mást nem háborítván, sem maga nem háboríttatván fel nyugalmából, kétségkívül elég igazságos lesz benne megegyezni, hogy miatta a néző vagy olvasó is teljes

nyugalomban maradjon, a költőnek hagyván a gondot, miként igazolja meg a felvett tragédiai címet? Vagy talán éppen ezen megigazolás miatt kellett a Juranics és Helena utolsó véres szcénájoknak feltűnni? De hidd el, édes barátom, hogy ha minden francia hamis delikatesszt félreteszünk is, mégis lehetetlen jóváhagynunk, hogy a tiszta, emberi, szelíd szánakozás érzelmei helyett a szcéna visszaborzasztó iszonyodással profanáltassék. Ha olvasom Istvánfinál, hogy Dobozi mint ölte meg nőjét, szánom a kétségbeesett hőst, ki saját kezeivel dúlja széjjel az életet, melyet utolsó csepp vérével kész volt volna védeni: de játékszínen éppen úgy visszaborzadnék az előttem reprezentált történettől, mint a Schiller *Haramjái*ban az Amália meggyilkoltatásától. Ne mondja senki, hogy a nyugalom, melyet a Schlegeltől tanult *Verklärung*-keresés itt is el akar önteni, megszelidítheti az irtózást; az a Helena szájából zengő tiráda, mely így végződik:

So tödte mich! und küsse mir die Seele
Mit Deinem Brautkuss von dem blassen Mund!

minden előtte és utána felaggatott poetai rojtokkal együtt, melyek ezt az egész szcénát körneri szokott cifrálkodással ékesítik, az irtózáshoz még útálatot is kever. Mert mi lehet útálatosb, mint mikor egy vinnyogó leányka, kinek az egész darabon keresztül mások biztatására volt szüksége, most halált kér, mégpedig nem kétségbeesve, hanem a bajnok ifjún felülemelkedett nyugalommal, cifra transzcendentális kitételekben, és kikeresett elmésséggel felelgető rímek közt? Ez a lélekbosszantó piperéskedés, mely Körnernek egész darabján elömlik, sehol sem inkább visszatoló, mint ott, hol a pátosznak kellene uralkodni. A való pátosz cifrát nem ismer; mikor a görög Klytaemnestra csak a színen kívül hallatja saját gyermekének gyilkoló keze alatt szavait: *O fiam, fiam, szánakozzál anyádon!* kétségkívül, hogy ez a piperétlen felkiáltás, a szem előtt meg nem jelenő asszony szájából, hatalmasabb s egyszersmind művészhez illőbb megrázást hoz elő, mint a Körnereknek minden rímelt flosculusaik.

- - Soha sem kérdem, ha sors által igazgattatja-e a költő drámájának folyamatját, vagy emberi szabad akarattól? Így vagy úgy, mindenik esetben az akciónak szakadatlan előrehaladásban kell az okok és következések egymásból függő láncán mozogni. Ha a láncnak mindegyik szeme, a maga látható öszvefüggésében, pillantatról pillantatra nem halad el a többi után szemeim előtt; ha itt vagy ott megszakadás vagy hézag történik; ha máshonnan, nyilvánságos ok nélkül idegen szemek csatolják a lánchoz magokat: mindannyiszor szeretném a szerzőtől megtudakozni, mi vitte légyen reá, hogy drámaírással keressen dicsőséget, vagy kenyeret, holott azt akar napló könyvírással, akar aforizmákkal sokkal könnyebben kereshette volna?

De nem való-e, barátom, hogy az Aristotelesek a már kész mesterművekből absztrahálták teóriájokat? Azért sok drámaenyvező, a maga geniejébe vetett lélekenyhítő bizodalmánál fogva, semmit sem gondol a világ minden Aristotelesével, és ír; a maradék filozófusainak hagyván a gondot, hogy írásaiból, ha tetszik, teóriákat absztrahálgassanak, melyek szerént őtet, érdemeihez méltóképpen, megítélhessék. Én magam is úgy hiszem, hogy a genienek nem mindég kell az Aristotelesekkel gondolni, szintén úgy, mint Scaliger a horátiusi *nec quarta loqui persona laboret*-tel nem gondolt; de csak mégis kell valamikor őreájok is figyelmezni, ha mindjárt csupa illendőségből is: mert a tizenkilencedik században, európai nagy nemzetekhez közel, teóriai tudatlansággal, s készületlen, szilaj természet kirohanásával dicsekedni, ha szabad mondanom, nagyon későn jövő dicsekedés. Alkalmasint jeruzsálemi András királyunk idejében állott volna az a maga helyén; ma már némely gonoszok azt is láttattak magoknak észrevenni, hogy az ily dicsekedő uraknak írásain a teóriai tudatlanság és készületlen természet jól kitetszik ugyan; de az a szilaj szó, s az azzal együtt járó élet és tűz, múzsácskájoknak egyetlenegy lebegésén sem leve láthatóvá.

Hacsak azt is meg kellene már egyszer tanulnunk, amit bizonyos köztiszteletben álló epigrammatistánk is emlegetett, hogy *természet* a mindennapi világban és *természet* a művészi világban két egymástól nagy mértékben különböző dolog; tehát *ember* is a mindennapi életben és *ember* a drámaiban, két egészen megválasztott tünemény. Sok karakter, úgy amint a história töredékeiben áll, nem képes semmi pragmatikai kifejtegetést elfogadni; és ha pragmatikai kifejtegetés nélkül állítod fel karaktereidet: úgy drámádnak minden új szituációja *deus ex machina*-ként fog feltünni. Pedig a mai mitológiátlan világban, a hitetleneknek ily nagy serge közt, a *dignus vindice nodus*-sal sem menthetjük többé magunkat.

Az emberi léleknek egyik legnehezebben felfejthető állapotja magát önkényt, teljes szabadságban és nyugalomban halálra szánni. Mert kényszerítő kornyülmények közt, szabadulás reménye nélkül, vagy fájdalmaktól ostromoltatva kezet emelni magunkra, igenis könnyen megfogható dolog; de halni mint Kalanus kényszerítés nélkül, érzéketlen nyugalomban, ezt történetírónak elhihetem, drámaköltőnek hinni nehezen fognám. Nincs mód, hogy drámai lehetőséget nyerjen az a tett, mely szerént valaki az emberi természettel nyilván ellenkező állapotot előrement megrendítő okok nélkül óhajtson és szerezzen magának. Tökéletesen értem Egmontot, midőn a maga ellenségének fiától szabadulás után tudakozódik, s még egyszer az életre visszatekint; s e visszatekintés után a következő rezignációnak nyugalmát annál emberibb világításban látom feltünni. De hogy a patriótai halni akarás nyugalmát drámai mód szerént tökéletesen érthessem, arra valami olyas kívántatik, amit a Collinok és Körnerek még ki nem találtak; kiváltképpen pedig akkor, midőn a megfoghatatlan nyugalom a gyenge nő karakterébe tétetik által s akkor, midőn a szabadulás útja még nyitva van.

Ez tehát ismét egy tekintet vala a szigetvári halottakra, de te már régen kívánsz az úgynevezett oroszlányról, a sok ragyogó címekkel ékes Szolimánról hallani. S íme tehát ezen körneri nagy óriásnak némely vonásai, hogy sürgetéseidtől végre megmenekedhessem. Megvallottam már egyszer, hogy a Szolimán karaktere nincs akció nélkül, de nem vallottam azt, hogy a Szolimán rajzolatjával meg volnék elégedve. Mennél nagyobb kolosszust akart itt a költő felemelni, annál nevetségesebbé tette magát fáradozásával. Valóban, édes barátom, nem határozhatnám meg könnyen, vajon a szigetvári heroinák tirádáikat, vagy a Szolimán rodomontádjait tartsam-e gyűlöletesbeknek? Juttasd eszedbe Plautus *Pyrgopolinicesét* s szemléljed itt a római játékszín dicsekedő katonájának hasonmását Szolimánban. Ez szüntelen világhódításról, örök hírről, rabbá tett szerencséről, csillagokra fűzött névről, lehetetlenség meggyőzéséről beszél; magát bajnoknak, oroszlánynak, phönixnek, szerencse urának és ki tudja még minek nevezi; hasonló komplimenteket fogad el udvarának nagyjaitól; vezére, orvosa és foglya előtt egyformán dicsekszik nagy tetteivel; szóval, noha Körnernek egész drámáján keresztül a bajnoki karakter legkitetszőbb vonása a dicsekedésben áll, s azzal minden személyek bő mértékben kikészítve vagynak: mégis maga Szolimán a többeknek egész seregét, mind gyakoribb újrakezdésekkel, mind hiperboláinak szertelenségével, császári módon felülmúlja. Jele, hogy Szolimán Körnernek legkedvesebb gyermeke; s lehetséges vala-e, hogy a kedves gyermeken az atyai elkényeztetésnek örökös jelei ne maradtak légyen?

Voltaire azt mondja, hogy ugyanazon tárgyat különböző bánásmóddal lehet majd tragédiai fenségre felemelni, majd komédiai alacsonyságra levonni. De bizonyosan ezen állítást csak háznépi szcénákról lehet helyesnek gondolni; mert a mindennapi életkörben meg nem történhető dolgokat a komikum határai közé csak paródiák által lehet lekényszeríteni, melyek a komikumnak legalacsonyabb neméhez tartoznak. Minden tudja, hogy a paródiai dolgozás abban áll, ha vagy a nagyot nevetségesen kicsinyítő, vagy a kicsinyt nevetségesen nagyító világításban láttatjuk. Valahányszor olyan író, ki a nagyságnak való képét sem érzelmének sem képzeletének elébe állítani nem tudja, nagy embert akar rajzolni, csalhatatlanul kisebb vagy nagyobb mértékben a paródia második módjához közelít; mert szűk érzelmének s képzeletének tárgyában kicsinység és a nagyságnak hamis attributumai szükségesen egyesíttetnek.

Nem látod-e, hogy a körneri Szolimán is nagyon paródiai alakban áll elő? Költőnk minden bizonnyal egy munkásséghoz szokott, nagy célokkal és kívánságokkal teljes lelket akart héroszának kölcsönözni, s benne hódító bajnokot és despotát egyesíteni. S mondd el nekem, édes barátom, miképpen van ez a kép előállítva? Írtam már a szertelen dicsekedésről s ez bajnokunkban a legfőbb vonás. Ha Szolimánnak első monológját keresztülolvastad, akkor az egész drámában előforduló minden beszédeit alkalmasint olvastad, az abban többek közt találkozó

Ich hab' gelebt, ich fühl's 'für alle Zeiten,
Und an die Sterne knüpft' ich meinen Ruhm.

minden más helyeken is több vagy kevesebb hasonlatossággal újra meg újra szemed elébe fog jőni. Megkíméllek a kiírásokkal, úgy vélem, elég unalom zsibbasztott, midőn a munkán magad keresztülfutottál. Megkíméllek azon helyekkel is, melyekben újra meg újra ismételgeti: mint reszketett a világ őelőtte, mint járt ő omladékokon s holttestek felett, mint zuhított milliókat a halálba, s több effélék, melyeket midőn hallok, szüntelen a horátiusi kérdés: *quid dignum tantok* tolakodik ajkaimra. Még a Lessing Minnájától tanultam, hogy az ember rendszerént ami jót nem bír, arról gyakran s amit bír, arról ritkábban szokott beszélni; s úgy hiszem, hogy ezt közönségesen minden sajátságokról lehet állítani. Jaj annak a dramatikusnak, ki személyének karakterét nem tudja másként előadni, hanem annak saját kinyilatkoztatásaival! Thersiteseket, Pyrgopoliniceseket és Thrásókat kell hiperbolás önmagasztalásokkal rajzolni, nem pedig tragédiai hőst. Egyéberánt egy dicsekedő vén despota, ki elég ostoba magát a szerencse urának nevezni, s vezérjétől azon komplimentet elfogadni, hogy az egész természet neki engedelmes szolgálatára van; ki halálától két lépésnyire, több mint hetvenedik évében achillesi dühösséggel szilajkodik; most csekélységekért fejeket nyakaztat, seregének egyik felét saját szavaiként a másik fél csonthalmain akarja halálba zuhítani, lehetetlenségen kívánkozik győzni, emberútálónak, világpusztítónak hirdeti magát; majd a legszembetűnőbb gorombaságot kész saját embereitől is csudált, szokatlan lágysággal megbocsájtani; világhódításról beszél, s éppen akkor kétszázezrével kétezer ellen hiába küszködik, s meggyőzetve hal meg, hogy a mellé rajzolt parányibb alakoknak jusson a győzedelem: egy ilyen ember lehetetlen, hogy a maga óriási fejtartásával, előttünk végbemenő tetteinek kicsinységére nézve, csúfos ellentételt ne formáljon. Azt mondod-e, hogy Zrínyinek ellenében az óriás hiában küzdése nem képtelen, s ezáltal csak amannak nagysága világíttatik fel? De az a baj, hogy régibb megjegyzésemként, Zrínyinek actió nélkül való karaktere az óriás mellett nagyon homályban áll, mivel nem ez Zrínyire, hanem Zrínyi erre csinál drámai befolyást.

De miért kínozlak én téged, s miért kínozom magamat ezen fejtegetésekkel? szükség-e Körner miatt úgy fáradozni, mintha valamely, minden tökéletességek magvait magában hordó, de még ki nem fejlett fiatal genienek művét tartanánk magunk előtt? Az örök egyformaságnak unalma, az üresség miatt talált pótolék-szcénák és beszélletek, a semmit sem mondó flosculusok, hamis pathos és hiú elméskedés: nem genienek jelenségei, mely a maga ki nem forrott, ki nem tisztult állapotjában is különbféleség, erős érzelem és teljesség által mutatkozik. Azt vélte talán Körner, hogy karaktereinek állandóságot kölcsönöz, ha személyeit szüntelen egy ideával foglalatoskodtatja, s azoknak ajkain szüntelen egyforma jelentésű szólásformákat hágy zengeni? De mit vélt akkor, mikor *ezüstpillantásokat, harmóniai zengzettel teljes súgárillatokat, a virágok felett zefírsusogássá váló szélvészi mennydörgést, magát örökkévalósággá kiszélesítő atomust,* és száz meg száz ilyen semmiségeket írt? Szánakozást érdemlő állapot már csak az is, ha valaki az ilyeneket szépség gyanánt olvassa; hát még ha valaki szépség gyanánt írja! Pedig Körnernél az asszonyok és Juranics mindég, nemcsak egyes kitételekben, de az egész dialógon keresztül, ily semmiségekkel virágozzák fel beszédeiket. A Szolimán szavai mindmegannyi szappanbuborékok, melyek szivárványi színekkel játszanak s fontosságokra nézve a levegőnél is könnyebbek. Midőn azt mondja, hogy *ő a lángoló* (?)

világot is hatalma alá kényszerítette volna, ha egyedül csak ő lett volna bajnok a világon: nem fogsz-e a kitétel héroszi nagyságán hangos kacagásra fakadni? Nem éppen azt teszi-e ez, mintha magyar köznépi tréfánk szerént azt mondaná, hogy *néki hét puszta faluban párja nincs*? És mégis ezer hála a költőnek, hogy legalább érthetjük a mondást: mert sokszor ugyan kénytelenek vagyunk függőben maradni, ha értelmi homályt magunknak tulajdonítsunk-e, vagy másvalakinek? Jutnak-e azon sorok eszedbe?

Wenn dann der Tod den Sigenden bezwingt,
So weckt Natur tausend geheime Stimmen,
Und lässt es ahnend seiner Zeit verkünden,
Dass sich der Phönix in die Flammen stürzt.

Apollóm leszesz, mihelyt megmagyarázod: mik azok az említett titkos szavak, melyek oly prófétai lélekkel bírnak? Pedig hány ily helyek vagynak még a darabban!

Nem gyötörlek többé, kedves barátom, csak azt engedd még kérdenem, ha az olyan tünemények, mint például a Szolimán és Újlaki által váltogatott beszédben az *oroszlányról, medvéről, ebről és macskáról* szóló elméskedés, valóban shakespeari humor csapongásai gyanánt állanak-e ott? Mondhatom, hogy azon két úrnak a humor nagyon rosszul áll.

Igazad van, édes barátom, a régiek senáriusokban írták a játékszíni dialógust: de szükség-e ezen példát követnünk? A senárius, ha szabadság nélkül spondeusokkal vegyült jambusokon lépdel, az alexandrin unalmas menetelével bír; ha pedig hármas szótagú lábakkal kéjed szerént elegyíted azt, úgy füleim érezni nem fogják, miben különbözzék verssorod a prózától. Voltaire, ki minden francia előítélet és irígykedés mellett is sok jót által tudott látni, jól érezte az alexandrin kínos lassúságát, s merészkedett, a párisi teátrumon szokatlan példával, némely darabjainak verssorait két syllabával kevesebbíteni; s ha ezen merészkedés a despotizmushoz szokott francia literatúrában jól állott; mi kötelezhetné a mi szabadságunkat, hogy a halotti pompaként lassan mozduló senáriustól el ne távozhassunk? Rég az ideje, hogy a németek quináriusokat irkálnak s annak egyformaságát pótolék-syllabájú sorokkal vegyítvén, verselt dialógjaiknak könnyebb lebegést kölcsönöznek; s mi tilt meg, hogy ezen jobb példát ne kövessük? Nekem valóban, midőn a magyar Zrínyit a játékszínen deklamáltatni hallottam, a Szemerétől megtartott quináriusok kellemetesen zengettek füleimbe.

Hallottad-e, hogy Szemere még a Körner rímelt sorait is hasonlóúl rímelte fordításában? Ezt neki mint fordítónak rossz neven venni nem akarom, mert hiszen, ha vétett benne, hogy originálját ezen bohóskodásban is követte, bizonyosan eléggé meg volt büntetve azon fáradság által, melyet a rímkeresgetés mellett szükségesen kellett szenvednie; hanem Körnernek, úgy vélem, minekutána különben is oly sok poetai cafrangokkal ékeskedik, a cifrázásnak e nemét bízvást abban lehetett volna hagyni. Kénytelen vagyok megvallani, hogy én a rímjátékot Schillerben sem szerethetem. Teljességgel nem értem, miért volna hasznos a versforma egyenlőségében a drámai folyamatot figyelemmel kísérő nézőt vagy olvasót váratlanul valamely fülcsiklándó párhanggal lepni meg, hogy a drámai személytől egyszerre a költőhöz kapattassék vissza s ezáltal a behatás kisebbedjék? Ez annyival visszásabb, mert a rímek mindég a patétikus helyeken tünnek elő; mi nevetségesb pedig, mint azt gondolni, hogy a pátosztól megkapott személy, midőn gyakran magáról is meg kellene feledkeznie, elég nyugalommal bír, mesterséges versifikátióval tépelődhetni? Ha van darab, hol ezt valamennyire tűrhetem, az *Orleánsi Szűz* leszen az. A romantikai szellem, mely mind magán a tárgyon, mind a műven elterjed, megengesztel a rímek csengésével, legalább a játékszínen; mert a szép lyányka fejében a sisakot, s oldalán a kardot semmivel sem tarthatom szokottabbaknak, mint drámai személynek szájában az oktávrímeket; s a két szokatlanság egymást enyhíti. De mikor a halál pillantatiban rímeltetjük személyeinket, mikor a szerelmes leány

szonettben zengeti monológját s mikor mindenek felett az őszült Zrínyi nyolcas rímekben poetáskodik: akkor, édes barátom, lehetetlen, hogy e csengés-bongás kakodémonát meg ne átkozzam s egyszersmind az attól háborgatott poetát keresztyénhez illő felebaráti szeretettel ne szánjam.

Ne véld azonban, mintha megesküdt ellensége volnék a rímeknek. Szeretem én azokat a magok helyén, s a verselés egyenlőségében; s nem is látom által, miért volnának kárhozatosok, habár Homér és Pindár, Virgil és Horác nem rímelték is soraikat. Hangegyformaság a rímekben és taktusegyformaság a mértékben hasonlóképpen csiklándozzák a fület; s minekutána poétai élet és mindennapi világ, vers és próza, ének és beszéd oly természetesen különböznek egymástól: egyik sem lehet a kettő közül sem természet ellen való, sem romlott ízlésnek következése.

Meg tudnád-e magyarázni, miben álljon tulajdonképpen a beszédnek teljes hangzása? Nekem úgy tetszik, hogy ezt s az efféléket könnyebb érezni, mint megmagyarázni. Minden nem egészen tompa fül észreveszi, hogy a prózában is nem minden, egymásután akarmint következő, hangok adhatnak kellemes gördületet; s az, amit Cicero *numerus*nak hív, s ami mind Cicerónak, mind az ő mesterének, Isokratesnek műveiben oly kedves mozdulatokkal érdekli füleinket, értetheti, legalább éreztetheti velünk, miképpen a helyes hangöszverakás mind érzékeinkre, mind lelkünkre különös behatást csinálhat. Ki merné tagadni, hogy ha a csupa próza, csaknem észrevehetetlen hangrakásbeli mesterség mellett is, nagy behatással munkálhat reánk: a mértékelt verssor bizonyosan még nagyobb erővel kap meg bennünket? Tagadhatatlan, hogy a mértéketlen verssor is csupán a szótagok rendes felszámolása s helyes megszaggatása által adhat teljesen hangzó numerust. A szuperintendens Kis közönségesen csudált epithalámiumában, s Berzsenyinek váltórímű alexandrínjeiben kellemes hangzású rendek találkoznak, de bizonyos az, hogy ezen kellemes hangzás tulajdonképpen csak prózai numerus; és mivel Isokratesnek és Cicerónak sok helyein a prózai numerushoz még a rím is hozzájárul, látnivaló, miképpen a mérték nélkül rímelt vers az orátori numerustól csak azáltal különbözik, mert a szótagok száma jobban meghatároztatott s a rím állandóbban fordul elő. Nem természetes következés-e tehát azt kívánni, hogy versíróink egy lépcsővel feljebb hágjanak s rímeiket mértékkel elevenítvén, mind egész soraiknak az érezhetőbb lebegés, mind véghangjaiknak a teljesebbé tett tónus, és még többször a rímemelkedés és hanyatlás váltó modulációja által magasabb kellemet kölcsönözzenek?

Ki nem tudja, hogy mérték és mérték közt nagy a különbség? Vagynak mértékek, melyeket megrímelni visszás érzéseket gerjesztene. A hexameternek és pentameternek modulációja oly tökéletes, mindenik verssor magában gondoltatván oly egészet formál, s a cezúrákon oly egyforma s oly élesen érezhető taktussal érdekli füleinket, hogy itt a rím hozzátétele szükségesen kedvetlen hangokat fogna szülni. Mert ha Leo módjaként használjuk a rímet; akkor a már magában felső pontig vitt moduláció a szépség határain kívül ömleni kényszeríttetik, a versnek tökéletes egésze két hiányos részre választatik el, s a cezúrákon lévő taktus oly rendkívül élessé tétetik, hogy az többé fület nem gyönyörködtethet. Ha pedig úgy akarnók a rímet használni, mint a Juvenális által gáncsolt *Attin* és *Delphin* véghangokkal egymásnak megfelelő két verssorban; akkor a hexameter feljebbi tökéletre nem hágható modulációján kívül, a sorok hosszúsága miatt a rímtávolság helytelensége is nagyon kitetsző s lehetetlen, hogy a hallgatót kedves visszafordúlattal lepje meg.

A lírai poézisben előforduló mértékek nem bírnak oly tökéletes modulációval, mégis sok van köztök, melyek a rímelést el nem fogadhatják. Az asklepiusi és alkeusi verssor végén álló daktylus lehetetlen hogy kedves hangú rímet fogadhasson el; mert a daktylus modulációja nagyon sebes hanyatlásban száll lefelé, s az egész verssor mind a két mértéken különben is igen egyforma hangokat ád s egyik sor a másik után jóltevő különbféleség nélkül következik,

s a daktylus sebes hanyatlásában álló rímtől még unalmasb folyamatot kölcsönözne. S innen van, hogy a daktylussal mértékelt rímes versnek vagy spondeussal, vagy fület érdeklő tónusú pótoléktaggal kell végződnie; mely végződés a vers egész menetelének tökéletesen érezhető más fordúlatot ád.

A mérték minden nemei közt egy sem fogadja el a rímet nagyobb könnyűséggel és kellemmel, mint a jambus és trocheus. Mindegyiknek modulációja nagyon szelíd s nem felette szembetűnőleg érezhető: s mégis a prózai numerust sokkal felülhaladja, s így rímmel párosíttatván, a versnek sok muzsikai lebegést szerezhet. Az így szerzett muzsikai lebegés mennyivel kedvesebb legyen a csupán szótagra számolt és megrímelt prózánál, arra, úgy vélem, nem sok magyarázat kell. Vessük öszve a Hans Sachsok méretlen sorait a bürgeri szép modulációval; vessük öszve Zrínyink rend nélkül következő hangjait Daykának szép zengéseivel; s ha nem fogjuk a különbséget érezhetni, ha nem fogjuk a mértékelt rím kellemetességét általláthatni: akkor, úgy vélem, a világnak minden logikusai és hangmesterei sem segíthetnek rajtunk. Európának mívelt nemzetei jónak látták a rímes versmértéklést elfogadni, köztünk is már Faludinál tagadhatatlan nyomokban látszik az, s az újabb időkben kezd mind inkább-inkább terjedni. S bár némelyek vagy azért, mivel a régitől elszokni nem tudnak, vagy azért, mivel a gondosabb munkát restellik, a szebb pályától hátra vonulnak: mégis remélhetjük, hogy füleink a teljesebb hangzás és jobb moduláció kedves voltának érzésére lassanként el fognak készülni.

Ki leszen eléggé hiszelékeny Berzsenyi által megcsalattatni, midőn a csudálatos ízlésű férfiú a rímelt jambust és trocheust a leoninus versekkel egy rangba helyezi s az egész mívelt Európa gondolkozásának helyes voltát kétségbe hozni akarja? Tanultam ugyan még gyermekkoromban a phaedrusi mondást, mely szerént egyetlen egy ember egész sokaságnál gyakran többet ér: de hogy éppen Berzsenyi annyi sok száz és minden nemzetű költőket, annyi sok helybenhagyó kritikusokat és nagy nemzeteket jó ízléssel és éles ítélettel felülhaladjon, ez, megvallom, fejembe nem férhet. Auktoritásokon ugyan építeni nem szeretek, de hibásnak tartom a paradoxumok után kapkodást is: leginkább pedig akkor, mikor a paradoxum a közönségesen megismert valónak, jónak és szépnek törvényeit igyekszik sértegetni. Vagy talán a paradoxumkeresést némely ember a dicsőség útjának lenni gondolja? Hidd el, édes barátom, veszedelmes gondolat! Mert nem mindennek adatott rousseaui tehetség; s rousseaui tehetség nélkül a paradoxia nevetséges világítást vet reánk. Mi leszen még, ha nyilvánná tétetik, hogy valaki a paradoxumot saját haszna miatt vadássza? Nem világos-e pedig, hogy Berzsenyi csak azért készül az egész pallérozott Európát barbárok honjává demonstrálni, s csak azért készül ifjainkat a jobb ízlés útjáról félrevezetni, mert tulajdon rímes prózáit akarja kritikusának méltó gáncsaitól örökre megszabadítani? *Inde prima mali labes!*

Érteni fogod, kedves barátom, hogy Berzsenyinek a *Tudományos Gyűjtemény*ben álló azon munkácskájáról szólok, melyben a mértékelt rímes vers ellen kikelni jónak találta. Bajos dolog az a fejtegetés. Mert sokszor az embert szőrszálhasogatásra vezeti s a szőrszálhasogatás mindég tévedésre és szofistáskodásra viszen el. Ha pedig éppen azért kezdjük a fejtegetést, hogy általa valamely nyilván hamis ügynek szerezzünk védelmet: úgy tanácsosb lenne mindörökre fejtegetés és rezultátumok nélkül tengődni, mint készakarva homályt és hamis tudományt terjeszteni. Mondd el nekem, micsoda névvel nevezendő haszon származhatik azon vizsgálódásokból, melyek szerént a szépnek a középszerűségben kell állani? Az-e, hogy már ezután a versnek vagy tisztán mértékesnek, vagy csupa rímes prózának szükség lennie, mivel a rímelt jambus és trocheus a középszerűség határain túllép? Ne háborítsuk meg Berzsenyit azon boldogságában, melyet bizonyosan érzett, midőn balul használt mestereiből a középszerűség principiumát kivizsgálta; de az mégis csak rendes dolog, hogy a mértékelt rímelésnek erővel a visszásan kifestett képszoborhoz kell hasonlítania. Kell-e hasonlatosságokból okoskodnunk? És ha kell, miért egyedül a szoborfaragás mellett maradni? Szabad-e belépni a fes-

tőkhez is? Szép-e a művészi kézből csupán fekete színnel, de lelkes vonásokkal jött rajzolat? És ha ez szép, megakadályoztatja-e szépsége által, hogy az olajfestésnek ragyogó színei szépek ne lehessenek? Nevetséges dolog akar hasonlatosságokkal, akar szőrszálhasogató, félig metafizikai fejtegetésekkel valami olyan dolog ellen beszéleni, aminek megítélését a metafizikai puhatolgatást és dialektikai meghatározást nem várt európai józan ízlés már régen eldöntötte. Hogy a leoninus hexameter és a köztiszteletben álló mértékelt rím közt nagy a különbség, annak érzésére csak fül kell; s kinek az nem adatott, az előtt a metafizikának és dialektikának minden szubtilitásai sem terjesztenek az ily dolgokról helyes tudományt. Aki pedig merő szofisztikai hajlandóságból okoskodik, annak könnyű leszen a szkepszisnek ezredek olta feltalált akadozásaiban most fejér, majd fekete ellen találni kötekedést. Mert aki az európai fül józan ítéletében kételkedni akar, miért ne kételkedhessék abban is, ha talán a Raphaelek által szépnek talált európai lyánykát a néger horpadt orrú s kifordult ajkú nője nem múlja-e felül szépséggel? Berzsenyi a muzsikához is folyamodik erősségért; de midőn magának, mint írásából kitetszik, a szépművészség ezen országa meg nem nyílt: miért nem akart ahhoz értőktől tanácsot kérdeni? Ha nem máshonnan, legalább a mi Gátink már sok évek előtt közkézen forgott munkájából is megtanulhatta volna, miért ád ez a muzsikai teóriát tanító úr a Verseghy és Csokonai mértékelt rímeinek más mértéketlen versek felett elsőséget? Azonban hagyjuk az ilyeneket azoknak, akiknek kedvek leend a Berzsenyi szofizmáit nyomról-nyomra megvizsgálni s hibáit a közönség számára felfedezgetni. Boldog az, kit géniusza gyötrő dialektikálás nélkül önkényt vezérel a jó úton! De boldogtalan az, ki fejtörés és körömkoptatás közt kínozza magát, nem azért, hogy jó utat találjon, hanem hogy tévelygéseit a világ, vagy legalább saját maga előtt, elrejtse!

1826

KRITIKA ÉS ANTIKRITIKA

A *Tudományos Gyűjteménynek* tavalyi köteteiben figyelmemet a mi derék Berzsenyinknek Kölcsey recenziójára tett észrevételei vonták különösen magokra, s nem érdemlenének-e ezen észrevételek figyelmet, ha szinte nem oly nevezetes férfiútól származtak volna is, csak azért is, mert a recenzió után nyolc egész évvel jelentek meg? Alig képzelhetém a felingerlett magyar költőnek haragját ily hosszú ideig tápláltatottnak lennie. Hajlandó valék azt hinni, hogy a *manet alta mente repostum* Berzsenyire nem tartozhatik. De így van, és hogy ez így van - az nekem fáj.

Íme ily következései vagynak a recenzióknak! Ahelyett, hogy a recenzens urak állításaként fáklyát gyújtanának a józanabb ízlésnek: pört és makacs megátalkodottságot okoznak; s ezen makacs megátalkodottság nem leghathatósabb eszköz-e arra, hogy az ember a legszorosb értelemben egyoldalúvá legyen, s hajlékonyságát elvesztvén, a haladás útját maga előtt bezárja? Ezt mondám akkor, midőn Kölcseynek lármát indított recenziói megjelentek; s a következés úgy hozta magával, hogy mondásomat vissza nem vonhatom.

A Csokonairól hozott ítélet megnyitotta-e az őtet vakon tisztelőknek szemeiket? Bizonyosan nem! Sőt többrendbeli sikoltozók keltek fel, tollcsatára készülvén; s meg kell adni, hogy ezen tollcsatának gyönyörű következései lettenek! Mert nem ekkor tanította-e bizonyos kéretlen védelmező, hogy a művészség tárgyairól az avatatlanok is ítélhetnek? Nem ekkor számláltatott-e a Bürger részeges nadrágvarrója a német literatúra bajnokai közé? s több ilyenek, melyeknek tudása nélkül a tudós világ bízvást el fogott volna lehetni.

De visszatérek Berzsenyire. Mennél inkább tisztelem őt mint poetát: annál inkább ohajtottam volna, hogy ő a maga poetai fenségéből egy rossz esztetikázónak alacsonyságára le ne szálljon. Mert mit használnak mindazon szofizmákkal teljes kommentációk, melyekkel ő recenzensének vádjait eloszlatni igyekszik? Leszen-e ezekből okosabb vagy a publikum, vagy a recenzens? s segéli-e a Berzsenyi dicsőségét annak látása: miként lett ő a recenzens gáncsai miatt annak magasztalásai ellen is igazságtalan? S miként keres magának mentséget legtiszteltebb barátjainak s a külföld nagy fiainak rágalmazásában? Ah, ezen gyengeségekre a derék férfiú nem vetemedik vala, ha Kölcsey jónak találta volna hallgatni.

Tudták azt mások is szint olyan jól, mint a recenzens, hogy Berzsenyiben találtathatik bombast. Mi szükség volt azt Kölcseynek kitrombitálni, s ez által az érdemes embert elkeseríteni? Azt reméllette talán, hogy a poetát megtérítheti? Vessen egy pillantatot Berzsenyinek Feleletére; s lássa ott, hogy a jobbulás helyett mint igyekszik maga-magával elhitetni: mennyire jók legyenek minden ő expressziói? Ő panaszolkodik, hogy recenzense az expressziókat megcsonkította, azaz (ami a valóság) *egyenként hozta fel azokat*. *Ez*, mond Berzsenyi, *olyan: mintha valaki a szép művet úgy ítélgetné, hogy annak fülét, orrát letördelné, s akkor bizonyítaná Beckerrel és Ciceróval, hogy a szobor valóban nevetséges*. Íme mennyire rossz a felingereltetés! Más azt igen jól érti, hogy Kölcsey nem a szobrot akarta nevetségessé tenni, hanem a művészt kívánáa figyelmeztetni: miképpen még némely tagokon kézzel tapogatható darabosságok maradtak, melyeket a vésővel le kell simítani. De a kéretlen jótanács annyi mint rossz tanács. Imhol egy dönthetetlen bizonyság Berzsenyiben, hogy a recenziónak haszna nincs. Valóban nincs; de kára, az igenis van elég: mert nem tagadhatatlan kár-e az, midőn az az ember, ki minden hibái mellett sem szűnik meg lelkes költő lenni, oly szánakozásra méltó magyarázatokra ereszkedik! s mikor a köztiszteletű énekes, az *alkalom* szót az *alakalom*ból magyarázgatván, magát a fejetlen etimológusok porába vegyíti!

S mit kell mondanunk arra, hogy Berzsenyi, ki ezelőtt saját vallásaként azt hivé, hogy nékie tanulni nem szükség, most egyszerre tudós arcot vett magának; s citál, esztétikáz, filologizál? Minő varázsereje van a recenziónak, mely az embereket tanulni kényszeríti! De valóban jobb lett volna mind a recenziónak, mind a Berzsenyi tudóskodásának elmaradni. Egész tudatlanság, úgy vélem, jobb mint fél tudomány. Mit használ az, hogy Berzsenyi romantikáról, hellenikáról, szépségről, hellén nyelvről beszél, ha mindaz, amit beszél, alaptalan? Ő azt nyilatkoztatja ki, hogy ifjaknak ír, s van-e az ifjaknak hamis tudományra szükségök? Ő a szépet csak a vegyületben találja, s az egyesnek szépségét meg nem ismeri: amit ismerni, ha már csakugyan tanulni kezdett, Engel által megtanulhatott volna. Ő azon tévelygésben él, mintha a görögöknél a poetának és prozaistának nyelve úgy lett volna két egymástól különböző nyelv: mint a magyar és szláv. Mert kétség kívül ily nevetséges gondolatra vezetnek azon szavai: *a helléneknek volt különös poetai nyelvök; mi ellenben csak úgy választhatjuk el a poetai nyelvet a prózaitól, ha azt kihímezzük, azaz, költői képletekkel érzékiebbé, új szavak és szólások által pedig újabbá és szebbé formáljuk.* Való, hogy Berzsenyi előtt a görög nyelv ismeretlen föld: de a legrövidebb reflexiócska éreztethette volna vele, miképp a poetai nyelv a prózaitól minden nemzetnél a világon csak úgy különbözhetik, mint ő mirólunk a görögnek ellentételében állította.

Mindég megvolt a literátori csatákban az a hiba, hogy a csatázók sohasem a valót, hanem mindég csak azon eszközöket keresték, melyek által mind jó mind rossz oldalaikat megerősíthessék, s magokat csalhatatlanoknak, hibátlanoknak mutathassák. Innen van az, hogy a pörírásokban annyi képtelen állításokat, szofizmákat s kárhozatra méltó gyengelelkűséget találunk. Fájdalom, hogy ezek a dolog megváltozhatatlan rendében állanak!

Miért állítja azt Berzsenyi, hogy az erő és fenség szülhet ugyan durvaságot és dagályt, ha *ízlés* nincs mellette, *de ahol ez nincs, ott poeta sincs*? Nem tudhatta-e ő, hogy ízlés nélkűl ugyan

nem, *de egészen ki nem fejlett ízléssel* igen is lehet poeta? S hogy lehet, arra ő maga magának bizonyságul szolgálhat. Mert egészen kifejlett izléssel hagyott volna-e dagályt verseiben? Nem látta volna-e némely dalainak menthetetlen gyengeségét? S fogott volna-e a provincializmusoknak pártjára kelni? De ő még a külső formának a belsőre folyását sem akarja látni. Az ő tanítása szerént horáci ódát tibulli mértékre és tibulli elégiát horáci mértékre bátran írhatunk. Nem következik-e az ily értelemből az is, hogy Ovidius általváltozásait benseradi rondeaukba fordítani bölcs gondolat vala? Meg kell vallani, jó tudomány ifjainknak!

Berzsenyi recenzensének vádja alól ki akarván bújni, *Remetéjét* regének lenni tagadja; s azt Isten tudja! mivé varázsolja. Stesichorra utasítja vádolóját, kinek művei elvesztenek: miért nem inkább Pindárra, kinek győzelemének korunkig jutottak? Vagynak igenis Pindarusnál eposzi tárgyak lírai formába öntve; de lehet-e ezen hasonlatosságot a *Remetére* alkalmaztatni? A különbséget itt nem látni, éppen úgy hiba: mint azt állítani, hogy a görögöknek nem volt egyéb lirikumok az ódán kívül. Az óda nem vala bizonyos fajhoz kötött név; de az, ami Berzsenyinek szavaiból kitetszik, hogy a régieknek csak egynemű lirikumok volt, ez valóban nem nagy régiség-tudomány. Ha ő valaha csak Pindarusnak töredékein is végigtekinthetett vala, nem mondotta volna ezt.

Semmiért sem haragudtam úgy, mint Kölcseynek azon tettéért, hogy Berzsenyinek poetai karakterét lerajzolta. Mi szükség vala a kritikának ezen alkalmaztatására, élő poetáról lévén szó? Nem kellett vala-e Kölcseynek előre látni, hogy az, ami a művről mondatik, a művészre, s ami a művészről, az emberre fog hibásan értetni? Kölcsey itt azt a hibát is tevé, hogy magasztalásaiban határt nem ismervén, imádott poetáját Raphaellé csinálja; Horácnak s Matthissonnak ellenébe állítja... s több efféle. Csuda-e, ha a tömjény által elkényeztetett költő mindjárt eleinte hibátlanul nagynak elhivén magát, annál nehezebben szenvedte a későbbi gáncsokat? Ó recenzensek, recenzensek!

Nem pirul-e az ember, midőn olvassa, mint igyekszik Berzsenyi a világgal elhitetni, hogy ő nem szűkkörű poeta, s hogy őhozzá nem fér semmi gáncs? De nem tudom azon érzést kimagyarázni, mely bennem felébredett, midőn Kazinczyt és Kist látám ő általa sértegettetni. A recenzens tehát meg leszen cáfolva, ha Berzsenyi a maga legtiszteltebb barátjait terheli vádjaival? Mert hogy az ő állításaként Goethét a németek poetának sem ismerik; hogy ő Wielandnak, Schillernek, Vossnak semmi érdemet nem tulajdonít: azáltal nem nagy vélekedést gerjeszt ugyan ítélőtehetségéről, de a szív itten kérdésbe nem jöhet. Csak barátjait ne bántotta volna.

Megvallom, haragban vagyok mind a kritikus, mind az antikritikus ellen. Ohajtanám pedig, hogy az egész dolgot hidegvérrel tekinthetném. Mily tanúságot vehet a szemlélő magának, midőn a felingerlett emberiséget látja munkálkodni! A felingerlett fej előtt minden dolog elváltoztatja saját természetét, színét, relációját; s idegen állapotban jelen meg. Az ember, úgy tekintve, mint művész, szoros függésben áll a maga művével, s lehet-e, hogy a művről ne a művészre s a művészről ne a műre folyjon el és vissza a gondolat, a vizsgálódás? De az ember mint ember, s az ember mint művész két egészen különböző helyhezetben áll. Nem képtelen kívánság-e az Berzsenyitől, hogy a művről lévén szó, a művész ne jöjjön tekintetbe? S nem képtelen gondolat-e az, hogy ami a művészről a művnek relációjában mondatik, az a nemművészi helyhezetben álló emberre magyaráztassék? Az ily öszvezavarások nevetséges szofizmákra adnak alkalmat; de hiában kiáltozod a megsértett versírónak: *distingve*! Sok poeta magát sem érti, nem hogy a gáncsolót értené.

Nem tudta-e a publikum Kölcsey nélkül is, hogy a genienek több és többféle kiterjedései vagynak? Az a festő, aki oly szép virágokat teremt vásznára, mint Huysum, igenis, hogy tiszteletet érdemlő művész; de az a festő, aki oly emberi alakokat hoz elő, mint Raphael, kétségkívül még több tiszteletet fog aratni. Raphaeltől fogva Huysumig sok a művészségnek

lépcsője, s mennél több lépcsőt tölt be valaki, annál nagyobb kiterjedésű genie lakik keblében. A művész tehát nemcsak a művnek tökéletességéből, hanem a tökéletes műveknek sokféleségéből is ítéltetik meg. S ez az, amit Berzsenyi teljességgel nem akar megérteni, s amit ő talán elébb utóbb meg fogott vala érteni, ha a recenzenstől nem ingereltetett volna.

Most is jut eszembe, mennyire bosszankodtam, midőn Kölcsey Berzsenyinek poetasága előtt kimérte a határt, azt állítván, hogy ő a poetai pályán a predesztinált messzeséget már elérte? Szükség-e az ilyeneket kikiáltozni? Nem látta-e azt minden az Epistolákból s később a Kultsár Leveleiben s a Hébében, és Aurórában megjelent darabokból, hogy a költő lefelé száll, *a summo discedens vergit ad imum*? De kímélni kellett volna a tiszteletre méltó embert; s ha mindent hangos szavakkal harsogtatunk ki, mi marad úgy fülbe súgni való? Valóban a recenzens urak nagyon gyakorolják a demokráciai szabadságot! S mit nyertél, jó recenzens, szabadságoddal? Íme Berzsenyiddel még azt sem tudád elhitetni, hogy az általad gáncsolt rossz rímek az ő hibájából eredtenek. A makacs költő hibáit a nyelvre hárítja, s azt akarja megmutatni, hogy a szebb rímek csak a mesterkélésnek, nem pedig a művészetnek tárgyai. Nem érzi-e ő azt, hogy a mi Zrínyink mely sokat fogott volna nyerni a szebb külső által? Nem érzi-e, hogy a poeta a csupa versificatortól különbözik ugyan; de a kettőnek egybeolvadása az, ami a tökéletes szépnek előteremtésére megkívántatik?

Ki ne mosolygana, látván, mint él Berzsenyi a maga recenzense ellen repressáliákkal, midőn annak *Jegyváltóját* a poézis köréből számkivetni igyekszik? Fog-e Kölcsey is az eltiport dalocska mellett Berzsenyinek példájaként antikritikázni?... Ők lássák, mit csinálnak egymással!

1826

KÉPZŐMŰVÉSZSÉG ÉS KÖLTÉS

Nemes-Apáti Kiss Sámuelnek észrevétele[33] három pontbul látszik állani. Az első és harmadik azt akarja megmutatni, hogy a képzőművészség a költésnek fölötte van; a második azt magyarázza, miért lehessen a hibát elébb észrevenni a képzőművészség mint a költés produktumain? Szabad legyen e második mellett elsiklanom; s az elsőt utoljára hagyván, a harmadikkal kezdeni megjegyzéseimet. Ott a képzőművészség azért emeltetik a költés fölébe, mivel ebben lehető, amabban pedig lehetetlen plágiumot elkövetni (ezt fogja tenni a kifejezés, hogy festők és szobrászok *kész művet nem oroznak*). De mi köze a plágiumnak, mint plágiumnak, a művészséggel? s mi befolyása lehet arra, hogy egyik művészségnek a másikon elsőséget adjon? megvallom, én nem értem. S lehet-e azt állítani, hogy festő és szobrász kész művet nem oroznak? Matthisson bizonyos római festőrül beszél, ki Gessner által (fia volt ez az egész Európában ösméretes német írónak) lovakat festetett, s azokat saját műve gyanánt árulta el; s ez, kétségkívül, nem egyetlenegy példa. Vagy talán nem az ily orozások forgottak Kiss gondolatjában? Igen, de ha a költésre nézve ily orozásokrul beszél: nem szabad a képzőművészségre nézve is másokrul szólania; különben hasonlítása hiányos leend. Azt sem lehet pedig megengednünk, hogy a szobrász vagy festő által készült másolat az eredetinek dücsőségével mérkőzhessék. A másolat, úgymond Kiss Sámuel, ugyanannyi ügyességbe s munkába került, mint az eredeti. Megtörténhető, ha csupán mechanikai ügyességrül s munkárul van szó; de hát azon teremtő lelket, mely az eredetinek ideáját előhozta, nem kell-e tekintetbe vennünk? A képzőművész másolata éppen úgy alsó osztályba tartozik, mint a költői másolat;

[33] Ld. Élet és Literatura, 1827. 81-87. l.

s a festő, ki valamely nagyobb művész tablóját lemásolván, saját originálja helyett adná ki, éppen úgy plagiárius lenne, mint azon költők, kik ellen K. S. oly nehéztelését mutatja.

Látni való, hogy ezen az úton a képzőművészt a költő fölébe nem magasztalhatjuk, szükség tehát azon másikat venni vizsgálatba, melyet az észrevételíró kéz alatti munkácskájának elején (s ez a följebb említésbe jött első pont) megpróbált, így írván: *Képírók* (azaz festők) *és szobrászok annyiból is nagyobb fényt kívánhatnak magoknak a poeták felett, mivel őnekik a felvett ideát nem betűkben, hanem világos tárgyakban és megszemélyesítve kell adniok.* Ezen szavak azt láttatnak mutatni, hogy írójok a két különböző művészség principiumit sem jól el nem választotta, sem egész kiterjedésökben által nem gondolta.

A képzőművészség testi formákkal foglalatoskodik; a költésnek formái testetlenek. Azaz, a képzőművész (szobrász és festő) a látható természetet látható másolatokban állítja föl; a költő pedig szavak által jelenti ki magát, melyek a testetlen gondolatnak és érzelemnek csupán konvencionális bélyegei. Eszerént a képzőművészség közvetetlen az érzékiségnek szól, s ezáltal közvetve hat a lélekre; a költés pedig egyenesen a lelket veszi célba, s kirekesztőleg csak lélek által fogadtathatik el. Mert bár látjuk is a leírt szavat, bár halljuk is a kimondottat, soha sem kell felednünk, miképpen csak szabad kéj szerént föltalált s megállapított jegyeket látunk és hallunk, melyeket elébb meg kelle tanulnunk, hogy jelentéseiket érthessük, s bennök és általok csak a testetlen gondolat az, mellyel foglalatoskodunk. E különbség a két művészség principiumi közt nyilván mutatja, hogy van határ közöttök, melyet általhágniok kölcsönösen nem szabad; és ezen határt soha sem kell szem elől eltévesztenünk; leginkább nem pedig akkor, midőn egyiknek a másik fölött elsőséget adni akarunk.

Több-e tehát a képzőművész, mint a költő? Ezen kérdésre ha felelni készülünk, kétségkívül azt illik tudakozni: mi az, amit amaz tehet, emez pedig nem? s megfordítva, ha van-e, amit emez tehet, s amannak tehetségében nem áll? Gondoljunk a művészség tartományábul valami szépet, például egy leányt, mint Alcina. A szobrász kivarázsolja az isteni termetet márványbul; a festő reáönti vásznára a bájos vegyületben öszveolvadó színeket: s a műven örömmel andalgó pillantat teljesen mutatja s képzelteti nekem, milyen lett légyen a nagyszépségű tündér? Mondjad a költőnek, hogy vetélkedjék itt a följebbiekkel, s próbálja meg, mint hozhatja lelkünk elébe ugyanazon termetet? Jön Ariosto s elmondja, mint állott Alcinának termete, homloka, orra, szája, keze s a többi: de bár még egyszer oly hosszan elmondja is, fogod-e tudni, milyen volt tehát a csudálást érdemlő szépség? Bizonyosan nem; mert ha ezer ember olvasta a leírást, mind az ezernek képzeletében más-más kép formálja magát. Jele, hogy a költő oly cél után törekedett, melyet elérnie nincs tehetségében; mert testet, azaz csupán érzéki tárgyat veve föl, s a képzeletben szavak által akarta azt véghezvinni, ami csak a látás érzéke által vala véghezvihető. S ez a pont az, mely Kiss Sámuelnek szemei előtt álla, midőn a szobrászt és festőt a költőnek fölébe emelé. Azonban ez a dolognak még csak egyik oldala. Alcina (márványban vagy vásznon) áll vagy ül vagy fekszik, bús vagy vidám vagy andalgó, aszerént amint a művész kezeibül kijöve; egyszeri állapotát sohasem változtathatja; csak egy bizonyos helyhez, egy bizonyos pillantathoz van kirekesztőleg szorítva: szóval, Alcina a képzőművésznél nem egyéb, mint változhatatlan testi szépség, melynek vonásaibul a lélek állapotát is sejdítheted, de csak a szempillantat szűk korlátja közt. Ellenben a költő Alcinája örök mozgásban él, s új meg új lelki szituációkba tétetik által: oly dolgok, melyeket a képzőművész messzérül sem követhet. Világos ezekbül, hogy a képzőművészség célja megmaradás és kiterjedés a helyben; a költésé pedig: mozgás és egymás után következés az időben; amint ezen principiumokat Lessing a *Laokoon*ban gazdag fejtegetéssel előadta. De világos az is, hogy ha a költő leírások által azt elő nem terjesztheti, amit a képzőművész a véső vagy ecset segedelmével hiányosság nélkül előnkbe állít; olyan is sok van, amit amaz a beszéd által képzeletünknek föltüntethet, s emez véső vagy ecset által nem követhet. Alcinának epedve mozgó, s jelentéssel teljes szemeit; azt a hullámként kelő és szálló kebelt; azt a

nyakat és arcot, melyen ámorok enyelgenek, s több ilyeket, csak a költő varázsolhatja elődbe. Minő előadás az, mellyel Sappho saját állapotát érezteti, midőn a kedvelt ifjú ellenében ülvén, annak ajkairul a kellemes éneket hallja! *Tekint a kedvesre, s szíve kebelében megdobban, ajkai között ellankad a szólni akaró nyelv, elektromi láng foly végig tagjain, füle megcsendül, szemein homály borul el, remeg és elfogódik, s halványan, mint a leszáradt virág, rogyik le.* Mely szobor vagy festés mérkőzhetik ezen rajzolat erejével? A költő itt különböző, noha sebesen egymás után rohanó, szempillantatok történeteit énekli; s magában következik, hogy a képzőművésznek, ki csak egyetlenegy szempillantatra van szorítva, őtet itten követnie nem lehetséges. Próbálja egy Raphael, vagy ha van valahol valami Raphaelnél is nagyobb, a vadlóhoz kötözött Mazeppának halálos vonaglásit festeni; s mi leszen azon egyetlenegy pillantat, melyet a festő kénytelen fölfogni, azon számtalan egymás után kínosan következő pillantatokra nézve, melyek lord Byron költeményében lelkünket vérző fájdalommal szaggatják? Ezen egymás után következést a szobrász vagy festő nem is próbálhatja; de próbálnia nem is kell, mert itt az ő tartományának határa megszűnik; s éppen úgy szűnik meg a költői tartomány ott, hol a testnek helybeli kiterjedésérül van szó. Ha már a két művészség közt elsőséget akarunk osztani, a két különböző tartományt kell öszvehasonlítanunk, s azt megvizsgálnunk, melyiknek határaibul lehet gazdagabb s lélekrehatóbb szépségeket előteremteni? s ez egészen más kérdés, mint ami Kiss Sámuel észrevételének alapját teszi. Ő nem a két művészség két különböző birodalmát vette figyelembe; hanem a költést és képzőművészséget csupán ezen utolsónak határaiban hasonlította öszve: ami az elsőre nézve valóságos igazságtalanság, s már magában tévedés lévén, lehetetlen, hogy tévelygő következtetéseket ne vonjon maga után.

Vagy azt mondjuk talán, hogy a kérdés alatti észrevételt nem is ezen oldalrul kell tekintenünk, mivel az író azt látszik figyelembe venni: minő viszonyban álljanak egymáshoz az *eszközök*, melyeknél fogva a két külön osztályú művész a maga fölvett ideáját előterjeszti? A költő eszköze, úgy állítja ő: a *betű*, a képzőművészé a *valóságos megtestesítés* (mert a *tárgy* és *megszemélyesítés* erre fog kimenni); és mivel ennek eszköze amazénál tökéletesbnek látszott előtte: habozás nélkül vonta ki a fönnforgó rezultátumot. A költőnek eszköze nem *betű*, hanem *szó*, a szó csak jegy, de jegye a gondolatnak, mely testetlen, melyet tehát márványbul kifaragni vagy vászonra színezni lehetetlen. Jele, hogy ha szó által a test hű másolatát adni nem lehet, lehet a lélekét; ha szó által a kiterjedtséget egyetlenegy pillantatban lerajzolni nem lehet, lehet a következés egymást fölváltó pillantatait: s megfordítva, ha megtestesítés által a test hű másolatát adni lehet: nem lehet vagy igen megszorítva lehet a lélekét; ha megtestesítés által a kiterjedtséget egyetlenegy pillantatban lerajzolni lehet: nem lehet a következés egymást fölváltó pillantatait. S íme ismét ott vagyunk, ahonnan kiindulánk. Mert mindenik művészség eszköze csak a maga határaiban használható; tehát a határok tekintetbe vétele nélkül az eszközöket sem lehet öszvehasonlítani. Óhajtani kell azért, bár az író ahelyett, hogy egyik művésznek a másik fölött kifogás nélkül elsőséget adott, azon korlátot igyekezett volna tisztán kifejteni, mely a kettőt egymástul megválasztja; s azt vizsgálta volna meg, mit tehet és nem tehet a költő azon tárgyakra nézve, melyek vele s a képzőművésszel első tekintetre közöseknek lenni látszanak? Mert nem nyilván van-e, hogy minden költő, ki úgynevezett poetai leírásokat (deseriptiókat) készít, kisebb s nagyobb mértékben a festő vagy a szobrász birodalma felé csapong? Ha már az ilyen leírások festői szellemben készülnek, azaz, helybeli kiterjedtséget akarnak láttatni: bizonyosan bukást okoznak a költőnek. Mikor Ariosto Alcinának szép tagjait egymás után előszámlálja, midőn Virgilnél az Aeneas pajzsának képei egymás után elbeszéltetnek: mindenik esetben a költés messze marad a rokon művészség megett, melynek határaiba tudatlanul belépett. Homér az ily leírásokat valóságos történetekké csinálja; s bölcsen megmarad a költés tartományában. Őnála, mint Lessing régebben megjegyzé, az Achillevs paizsa nem leíratik, hanem előttünk készül; az Agamemnon öltözetét nem elbeszéltetni halljuk, hanem magát látjuk öltözni; a királyi pálcának nem festését kapjuk,

hanem történetét olvassuk. Ez a nagy költő, Helenának szépségét kijelenteni kívánván, nem teszi azt, amit Ariosto; tőle nem halljuk meg, milyen volt a szép asszonynak homloka, arca, keze; hanem a szép asszony miatt sokat szenvedett trójai véneket állítja előnkbe, kik a fátyollal elborított szépséget bámulva nézik, s méltónak állítják, hogy érette vér folyjon. Az ilyen vonások által mutatja Homér magát annak, akinek őt Horác lenni mondja:

qui nil molitur inepte:

s az ilyen vonásoknak kellene a mi versíróinkat is megtanítniok, hogy vízként áradozó descriptióktul őrizkedjenek. Horácnak rosszul értett szavai (*ut pictura poesis erit*) sokakat megtévesztettek. Pedig a bölcs kritikájú rómainak eszébe nem jutott a költést festéssé csinálni; a fölhozott szavaknál a descriptiókrul, melyeknek céltalan voltát másutt nyilván kárhoztatja,[34] - szó sem tétetik; s a festés egészen más célbul, s csupán hasonlítás kedvéért, hozatik föl.

A mi írónk azonban, mindamellett is, hogy vizsgálat alá vett ítéletében a kétrendbeli művészet principiumit öszvezavarta, nem tartozik azok közé, kik Horácot félreértették. Következő szavai mutatják, hogy tudta, mi különbség legyen a kettő között: «a versírók természeti mozgásban, és így változtatva s *mintegy beszélve* (?!) közlik eleven gondolatikat az olvasó érzéseivel; amazok (szobrászok és festők) egyforma *nyugalomban* (talán állapotban? mert például a farnesi bika gruppja bizonyosan nem a nyugalom ideáját ébreszti föl) mutatják műveiket a nézőnek». - Úgy van; ez, ha a kifejezést félregondoljuk, éppen az a principium, melyet én följebb Lessing útmutatása szerént előadtam; de kár, hogy a vele egy rendbe írt ítéletekkel öszvefüggeni nem látszik! - - -

1827

A LEÁNYŐRZŐ

A komikumról

A theoretikusnak állapotja kínos állapot. Előtte fekszik a poetai műv, s ahelyett, hogy gond nélkül általaadná magát azon kedves érzéseknek, melyeket abból a sokaság, semmi egyébtől el nem foglalva, gyönyörködve szív, gyötrő nyugtalansággal tekintgeti azt végig és keresztül: ha gyönyörködni merjen-e? s ha könnyei, melyek itt egy indító panasznál akaratlanul fakadnak, s mosolygása, mely ott egy eleven tréfánál észrevétlen ajkaira vonul, a regula ellen nem hibáznak-e? Azonban mit tehetsz róla, ha az istenség bűneidnek büntetéséül e szerencsétlenséget mérte rád? Jámbor keresztyénnek dolga, hogy a sors nyomásának engedjen; és nem lehet-e gyakorta a jámborsággal bizonyos okosságbeli osztályrészt is párosítani, mely a nyomás kedvetlenségeit néminemű gyönyörűség forrásává változtathatja? Mert nem valóságos öröme, midőn valaki számot adhat önmagának, miért leli ezt szépnek, amazt miért nem? Midőn vizsgálat által egyfelől megóvja magát az írónak csalfaságaitól, nehogy hamis fény, színlett teljességű áradozás, tettetett erő s több ilyenek által félrevezettessék: másfelől pedig oly karba tétetik, hogy a sokaságtól észre nem vett vagy nem eléggé becsült szépségeket is felfedezheti; s az érdemesnek a maga gyakran hosszú időn keresztül megtagadott polcát kimutathatja?

[34] Purpureus late qui splendeat unus et alter
Assuitur pannus; cum lucus et ara Dianae,
Aut properantis aquae per amoenos ambitus agros
Et flumen Rhenum aut pluvius d e s c r i b i t u r arcus.

Azonban nem kell elfelednünk, miképpen annak a theoretikusnak, kiről itt szó vagyon, sok ismerettel és tapasztalással mély ítélő tehetséget s józan ízlést kell öszvekötnie; mert a félszegség tagadhatatlanul gonoszabb a legüresebb fogyatkozásnál. Jaj annak, kinek vizsgálatait előítélet, s innen és onnan siketen és vakon vett mérték vezeti! A mennyország kapui zárva maradnak előtte; s fejének a purgatórium legsebesebb lángjai sem könnyen használnak.

Ne higgyétek mindazáltal, hogy az, aki a félszegség ellen ily bizodalmosan prédikál, tiresiasi bölcseséget tulajdonítana magának, s azt vélné, hogy ő csupa orákulumokat zeng le székéből. Több ízben elkövette ugyan ő azt a gyengeséget, mely szerént ítéletét ez vagy amaz íróról a közönség előtt kimondotta; s parányi olvasásának és némelykori gondolkodásának rezultátumait zsinórmértékül venni merészkedett: de mindemellett is távol áll azon bohóságtól, hogy ítéleteit a közönséges vélekedés vezérfáklyáinak lenni tartaná; sem az ítélethozás viszketege győzhetetlenül nem uralkodik kebelében. Ennek bizonyságául, íme most, midőn az Élet és Literatúra redactiójától a Kisfaludy Károl *Leányőrzőjének* megvizsgálására felszólíttatott, megtartóztatja magát a művnek kritikai széjjelboncolásától; s elégnek tartván Kisfaludynak, mint komikusnak, érdemeit a magok való fényében általán fogva láttatni, igyekezni fog, hogy a *komikumról* közönségesen és a *vígjátékról* különösen némely észrevételeket közölhessen, melyek már ezelőtt nagyobb mesterek által feltaláltattak, s most mindennek, akinek tetszeni fog, vagy a *Leányőrzőre*, vagy más bármi névvel nevezendő vígjátékra nézve mértékül szolgálhatnak.

Íróink kicsiny seregében nincs egy is, aki a komikum határai közt oly szép világításban jelent volna meg: mint *Kisfaludy Károl*. Vígjátékaiban, a Szalai név alatt ismeretes beszélleteiben, nemcsak igen eleven elmésség uralkodik, hanem ezen elmésség bizonyos tiszta vidámsággal, bizonyos nemesebb színnel van elöntve, mely őtet a komikusok egyik igen veszedelmes örvényétől, a *profanum volgus* mocskosságai s darabosságai felé sikamlástól híven megőrizi. Vígjátékai közül a *Pártülők* és *Kérők* nincsenek oly tisztán emlékezetemben, hogy felőlek szólhassak; de az *Aurora* köteteiben álló *Mátyás Deák*, *Vígjáték* és *Betegek*, valamint az előttünk fekvő *Leányőrző* is nagy igazsággal érdemlik figyelmünket. Mert voltak egynehányan íróink közül, kik magokat a drámai költésnek majd ez, majd amaz nemében megpróbálták; de ideje már egyszer kimondani (s tehetünk-e róla, hogy a kimondás kötelessége éppen minket ért?), ideje részrehajlás és tekintet nélkül kimondani, hogy mind ez óráig, melyben e rendek iratnak, drámai próbáink közül a komoly nemben még egy sem tűnt fel, mely a kritikusnak, mint kritikusnak, figyelmét megérdemelné; a vígban pedig egyedül Kisfaludy Károly az, kinek a Múzsa mosolygott. S ez a mosolygás a vígjáték Múzsájától annyival tekintetre méltóbb, mennyivel kevesebbeknek jut az a legvirágzóbb literatúrájú nemzeteknél is. Nem olyan könnyű a mesterség, mint sokan hinni láttatnak, tréfákat hozni elő, melyek, Voltaire szavaként, a tisztességes embert, azaz, a mívelt lelkű olvasót vagy hallgatót nevetésre gerjesszék; s még kevésbé könnyű, tréfáinkat a drámai költés nehézségeivel öszvekötni. Ha valaki ezt saját próbája után is elég szerencsétlen volna nem hinni: figyelmeztetem őtet Voltaire-ra. Ki fog a tudomány országában annyira járatlan lenni, hogy ne tudná, mely kimeríthetetlen elmésség jutott e híres franciának tulajdonul? S mi lőn ezen elmésségből, midőn azt a drámai pályán akará használni? Hol áll Voltaire, mint vígjátékköltő, nem mondom Molière, de csak Regnard mellett is? Lehetséges-e, hogy egynémely íróink ezen nagy példára meg ne hunyászkodjanak, s mind jövendőre nézve a vakmerő tettektől magokat meg ne óvják, mind eddig elkövetett bűneiken ne bánkódjanak? Való ugyan, hogy a kinyomtatott bűn nem könnyen eltörültethető; de való az is, hogy a bánkódó méltán várhat irgalmasságot; s a kritika, ha nem könyörülhet is, legalább felejthet.

Minden művésznek, kétségkívül tehát a költőnek is, egyedül való tárgya a *szép*; ezt kell neki a maga ezerféle alakjaiban keresnie, akar bámulatra hozni, akar megrázni, akar ellágyítani, akar nevettetni készül bennünket. A *szép* a természetben fekszik, s a természetben fekszik még

akkor is, midőn *ideálként* áll előttünk; mert mi az ideál egyéb, mint magasított, azaz, a lehetségig nagy, a lehetségig nemes tökéletben gondolt természet? De ha a *szép* a természetben van is; ha a szép annálfogva természetes is: nem következik innen, hogy minden ami a természetben van, minden ami természetes, szép is legyen egyszersmind. Oly állítás ez, melynek valósága egy pillantattal szembetűnik, s melyet felhozni is szükségtelen volna, hanemha poézisunk körében gyakran látnunk kellene: miképpen a *természetes* ideája a *szép* ideájával gondatlanul öszvetévesztetik, s így a költő a művészség világából a mindennapiságba taszíttatik vissza. Ezen veszedelemnek senki sincs jobban kitétetve, mint a komikus. Más költők, például a Homérok vagy Sophoklesek, kétszeres szerencsével bírnak; mert mind formáik, mind tárgyaik egyformán a szép határain belől tündöklenek: de az Aristophaneseknél csak a forma szép, nem pedig a tárgy is egyszersmind. A *komikum* a szépnek formái közé tartozik, s olyankor áll elő, midőn valami tárgy bizonyos elmés bánásmód által azon helyhezetbe tétetik, melyben nevetségesnek kell látszania. Ezen meghatározás nyilván mutatja, miképpen különbözik a *komikum a nevetségestől*, tudniillik, mint *forma a tárgytól*. Már minden nevetséges valami olyant teszen fel, ami vagy az illendőség szankcionált törvényeivel, vagy a józan ésszel ellenkezik, vagy ellenkezni látszik; s mivel az illendőség és józan ész törvényeivel megegyezés a szép lehetséges voltának változhatatlan feltételei közé tartozik: látnivaló, hogy a szép és nevetséges közt nincs kisebb ellenkezés, mint az értelem és esztelenség közt. Eszerént a komikus művésznek már tárgyában oly kőszikla rejtezik, melynél könnyen hajótörést szenvedhet. A komikumnak azért, hogy a maga nevét, mint esztétikai forma, megérdemelje, arra kell törekednie, hogy a nevetségest megnemesítse, hogy annak esztétikai karaktert kölcsönözzön. Csak így gerjeszthet a nevetséges (mindamellett is, hogy nevetségesnek lenni megmarad s gyakran nevetségesbé is leszen) esztétikai részvételt maga eránt. Részvétel és esztétikai részvétel közt pedig nagy a különbség; mert esztétikainak csak azt a részvételt vagy gyönyörködést nevezhetjük, mely az ízlésnek, azaz, a tulajdonképpen való szépérzésnek talpköve. Ily részvételt már hogyan ébreszthessen fel az, ami a széppel, és így a szépérzéssel is annyira ellenkezik, mint a nevetséges? Nyilván vagyon, hogy ez csak a művészi formában érdemli meg az esztétikusnak figyelmét; de nyilván vagyon az is, hogy ezen művészi forma, természetesen a maga tárgyának törvényeihez lévén csatolva, *közvetve* magával a széppel ellenkezik; s innen megérthetjük, miért tartozzék a nagy komikusnak tehetsége az igen ritkák közé? A komikusnak a maga tárgyával szüntelen küzdésben kell lennie, hogy azt kívülről a szép határai közé bevonja; s nem példátlan dolog íróink közt, hogy a tárgy ugyan súlyosb vala, mintsem bevonattathassék, az író pedig könnyebb, mintsem ki ne rántathassék. Az *eset*, ha nem szinte oly veszedelmes is, mint a vétkes angyaloké, nincsen mégis sok veszély híjával.

Az volna talán a kérdés: hogy esztétikai forma és nem esztétikai tárgy miként állhatnak egymás mellett? Kétségkívül nagy ellenkezésben; s éppen ez az ellenkezés teszi a komikai művészséget lehetségessé. Mert ha a nevetséges tárgya szépítő formában a maga nevetséges voltát elvesztené, miben fognók úgy a komikumot feltalálni? Meg kell annak a maga természetét tartani, s így, midőn egyfelől a tárgyban butaság, tompulat, félszegség és homály, másfelől a formában elme, élesség, ügyesség és fény egymásba olvasztva tűnnek elő, különös világításokkal a lelket váratlanul lepik meg. Eszerént a komikai erő a nevetséges oldalok esztétikai felvilágításában áll; de ezen esztétikai felvilágítás csak olyankor jelen meg, midőn a szép forma a nem szép tárgyon tökéletes hatalmat vett; s e hatalomnak kisebb vagy nagyobb kifejezése határozza meg a komikai genienek lépcsőjét. A *nevetséges* éppen oly nehézséget fordít a költő elébe, mint az *útálatos*. Mind ez, mind amaz ellenkezésben van a széppel; és mégis mit fognánk a költőről mondani, ha vagy egyiket vagy másikat a szép határain kívül láttatná? Nem magában következik-e, hogy akkor maga az ő költeménye válna a tárgy különbségéhez képest vagy nevetségessé, vagy útálatossá? Minden ily esetben a költésnek egész ereje a formában koncentrálja magát. Mert midőn, például, Anakreon a rózsát énekli,

nem szembetűnő-e, miképpen a rózsa már magában is esztétikai részvételt gerjeszthet? Itt tehát forma és tárgy kölcsönös visszasugárzás által emelik egymást. De midőn Homérnál a nevetségesen ocsmány Thersites, midőn Virgílnél az útálatos Polyphém állíttatik fel: nem látja-e minden, mint áll a költői forma szépsége veszedelemben, hogy a tárgy által elhomályosíttassék? Ohajtanunk kell, hogy költőink ezen észrevételt figyelemre méltónak találják. Mert nem könnyű feladás az, hogy a Polyphémust zengő versek iszonyodást ugyan, de a szép érzésével megegyező iszonyodást ébresszenek, s a Cyclops mégis Cyclops maradjon; nem könnyű feladás az, hogy a Thersitest zengő versek kacajt ugyan, de a szép érzésével megegyező kacajt fakasszanak, s Thersites mégis Thersites maradjon: azaz, mind ez mind amaz a szépnek minden vonásaival minden pontban ellenkező tárgy, tagadhatatlanul szép formában. El nem tévedező biztos lebegés, itt, hol a szép és nemszép észrevehetetlen határokkal választatnak el egymástól, a költői helyes ízlésnek legbizonyosabb próbaköve; s az elbolyongás itt annál hamarabb történhető, mennél kevésbé lehetséges az elhasító barázdát megvonni.

Mindezekből nyilván kitetszik, hogy a komikum és a nevetséges különböznek egymástól. Ezen utóbbik egyedül fizikai behatással munkálkodik reánk, a nevetés ingere által örömérzésre gerjesztvén bennünket; s mivel ezt úgy viszi véghez, hogy a közvélekedéssel ügyetlen öszveütközésbe jön, vagy jóni látszatik: természetesen az elmésség ideáját magába nem foglalja. A komikumnak pedig elengedhetetlen feltételei közé tartozik az elmésség, s annál fogva behatását esztétikaivá csinálja. A komikai elmésség a nevetséges oldalok felfedezésével foglalatoskodik; s ezen felfedezés bizonyos kombináció által történik meg, mely többé vagy kevesebbé nyilvánságos rámutatással a tárgyat vagy a maga ellenkezője vagy a maga hasonmása által hozza a megkivántató világításba: például ügyetlent ügyes, elmétlent elmétlennél fogva. E kombinációt nevezzük *tréfának*; s a tréfa eszerént az elmésség principiumából folyván ki, megkülönbözteti magát a puszta *dévajságtól, kötődéstől* s az úgynevezett *furcsaságtól*, mivel ezeknek szerző okát a csupa vidámságban feltaláljuk. A tréfa az az elektromi erő, mely a való komikusnak művét keresztülfolyja, s csak az futhatja meg szerencsésen a pályát, ki a tréfát tökéletesen hatalmában tartja: mint Aristophanes, Lukian, Voltaire, Swift és Wieland. Mennél szembetűnőbb a tréfának törekedése, mennél vastagabb szövedékben mutatja ki a maga alkotó részeit: annál kevésbé szerencsésnek lehet azt mondani. A nagy művésznek tréfái olyanok, mint Homérnál az Apollon nyilai, melyeket emberi szem nem lát, de céljokat soha el nem hibázzák; vagy olyanok, mint a legszebb kék szemnek pillantatai, melyek annál inkább szívet érdekelnek, mennél sűrűbb szempillák alól lövellenek elő. De semmi sem emeli úgy a tréfának becsét, mint ha komolyság rejtezik megette. Így leszen az kellemetesen érdeklővé: mint például Sokratesnek szájában. Az aki a komolyt úgy beléolvaszthatá a tréfába, hogy ez gyakran amannál jobb szolgálatot teszen, bátran kiterjeszthetí karjait a komikai pálma után, melyért sokan vívnak, de sikerrel kevesen.

A szépművészség nem tárgyazhat egyebet a szépnél; és Sulzernek tagadhatatlan hibái közé tartozik, hogy ő a szépművészségnek minden ágait morális oldalról szerette tekinteni. Ezen tekintet nyilván hibás ítéletekre vezeti a vizsgálót: mert ha a művészt ily szempontból akarod megítélni, nem nyilván következik-e, hogy például a jámbor Rabenernek elsőséget adj a gonosz Aristophanes felett? Ha pedig igazságosan megvallod, hogy ez a gonosz elérhetetlen fenségben áll ama jámbor felett: nem természetesen foly-e innen, hogy a művészségnek, mint művészségnek, az erkölcsiséggel semmi köze nincs? Azonban a morális jónak és a művészi szépnek határai öszveolvadásban vagynak egymással; kétségkívül ennek érzéséből származott az ismeretes hellén szó: *καλοκαγαθια.* Azt amit a művészségben *szép karakternek* hívunk, bizonyosan a morálban *jó karakternek* fogjuk nevezni. Jele, miképp a szép és jó rokonok voltak és maradnak szüntelen: de hogy a rokonságot ugyanazonsággá ne változtassuk, leginkább megőriz bennünket a komikumnak gondos vizsgálata. Nincs semmi annyira jó,

nemes, nagy és szeretetre s tiszteletre méltó, hogy komikai felvilágításban nevetségessé ne tétethessék; s a művészi szépség kevesebbedik-e Aristophanesben, midőn Euripidest, vagy Sokratest, vagy éppen az istenségeket teszi nevetség tárgyaivá? Mikor Lukianus a religio legszentebb tárgyait a bohóság alakjában állítja elő, nem éppen annyi szépséggel ragyog-e: mint midőn a filozófiának álorcás követőin oly érdemlett csapásokat von keresztül? S melyik kritikus merné Ariostónak egynémely trágár történetecskéjétől, vagy a Voltaire Orleansi Szűzétől a szépséget megtagadni? Jele, hogy a szépművészségben a behatás legnagyobb ereje a formában áll. Való az, mint feljebb megjegyeztetett, hogy a forma megkívántató behatását annyival nehezebb megnyerni, mennyivel nagyobb küzdést kell annak a maga tárgyával kiállani: de való az is, hogy a győzedelemmel kiállott küzdés után minden művészi forma, tehát a komikum is, minden mellesleg tekinteteken túl *éppen úgy* vagy legalább *csaknem éppen úgy* neveztethetik szépnek, mint az, mely a maga tárgyával hasonló kedvetlen öszveütközésbe nem jöhet.

Azonban tagadhatatlan az, hogy a komoly előadás és a komikum közt fekszik mégis valami különbség, ami amannak e felett elsőséget adni látszatik. A komoly előadás a maga tárgyának belsejébe hathat; s mivel a belsők (például az emberben, a költés fő és örök tárgyában) minden különböző helyeken, s minden különböző korban tulajdonképpen ugyanazok maradnak: látnivaló, miképpen előadások egyetemi kiterjedtséget nyerhet, s különböző helyeken és korokban egyformán érezhető szépséggel ragyoghat. A komikum legszokottabb és legszerencsésebb tárgyai pedig nem feküsznek a természetben mélyen és változhatatlanul. A komikai elmésség legtöbbszer a kor és helybeli különbséghez képest fennálló konvenciónak rendszabásairól veszen mértéket; s ezáltal már a jelenkorban az előadás többé vagy kevesebbé bizonyos helyhez, bizonyos nemzethez köttetik; a jövőben pedig a konvenció rendszabásainak kimaradhatatlan változásai által érdeklőségét vagy egészen, vagy nagy részben elveszti. Mert ha a komikus, a maga tréfáinak részvételt gerjesztőbb foglalatot és törekedést akarván adni, morált, vagy szatírát szőv is az alá; mindamellett, hogy ekkor az emberi természetben változhatatlanul fekvő tárgyakat vehet elő, még az ily tárgyakat is a maga kora és hazája konvencionális vélekedéseinek világításában kell felállítania. A természet és józan ész örök törvényeivel ellenkezés magában gondoltatván, többnyire komoly, s nem mindég tűnik előnkbe azon váratlan meglepéssel, mely a nevetségesnek szükséges feltétele; az is tagadhatatlan, hogy a sokaságnál mindég és mindenütt a természet és józan ész a konvenciónak alá vagynak rendeltetve, s igen sokszor véle ellenkeznek; nyilván van innen, mely úton kelljen a komikusnak járnia, ha polgártársaira hatni akar; s nyilván van az is, miért kell gyakran éppen azon behatásoknak, melyek a magok idejében legélesebben érdeklettek, a később korra nézve elveszniek. Nincs az írók közt egy felekezet is, mely a maga korán és nemzetén túl annyira homályos legyen, mint a szatíraszerzők. E homályon ugyan lehetne segíteni az által, ha a műv még a szerző életében kommentáriusokkal készíttetnék ki, mint Boileaunak szatírái: de a kommentárius értelmet adhat ugyan, behatást pedig nem. Az ily művnek szépségét csak sejdítgetve érezzük, vagy ha érzésünk az író nagy ereje miatt a sejdítésnél sokkal erősebb leszen is: mégis olyanforma az, mint amely bennünk akkor támad, mikor a Rákóczi Ferenc idejebeli asszonyságoknak képmásaikat a magok saját kosztümjében tekintjük. Ez az észrevétel természetesen fennmarad akkor is, midőn a komikus a konvenciónak előítéleteit a józan ész mértékeinél fogva ostromolja. A mérték egyetemi, de annál inkább nem az a tárgy. Ez az oka, hogy az olyan nagy komikus is, mint például Swift, nem szólhat az emberiség koraihoz és masszájához oly egyetemleg, mint például Homér. Ebben a karakterek örökre fénylő belső szépségben terjesztetnek elő, s magok a külső környűletek a nem játékos rajzolat tisztaságában úgy állanak előttünk, mint Poussinnak vásznán az ideális Arkádia: amannál ellenben az angol nemzettel s az író korával szoros egyesűletben álló célzások a távolságban mind inkább-inkább elhomályosodnak, mert egyedül arra valának intézve, hogy rejtekből kipattant nyíl gyanánt sebesítsenek. Rabener azt mondja valahol, hogy ő Swiftnek

ezen módját ki akará kerülni, s egyetemi rajzolatokat készüle kitenni, melyek közönséges részvételt ébreszthessenek; s megbizonyítá a következés az ő példájával is, hogy a komikum szépsége hasonlít az oly színezésekhez, melyek új korokban fénylenek, de idő múlva halványakká lesznek.

A való művészi szépség nem valami relativum, talpkövének a természet változhatatlanságában mélyen kell feküdni, annálfogva egyeteminek kell lennie. Bizonyosan tehát a komikum szépsége is nem lehet nem egyetemi. Ha a tárgy előttünk elhomályosodott is, de mindég tisztán marad tekinteteinknek az az erő, melyet a költő a maga tárgyának formába öntésére fordított, az a művészi elmésség, melynél fogva azt ilyen vagy amolyan színezetben állította fel. Következik, hogy ha a komikus a maga művének behatását azon mértékben, azon erős befolyásban, azon hosszú tartósságban, mint a komoly előadó, egyetemivé nem teheti: mindazt, amit veszt, a tárgy miatt veszti el. De következik az is, hogy a behatás veszteségéből a művészi szépség fogyatkozását bebizonyítani nem lehet. A költésnek minden neméhez különböző népeknél különböző külszín szokott ragadni, mely az idegent visszatolni látszik, de amellyel ha szoktatás és ismerkedés által megbarátkoztunk, könnyen keresztülnézünk rajta, s a benne rejtező szépet előítélet nélkül tanuljuk tekinteni. Ha ezen külszín a komikuson szükségképpen nagyobb felülegben terjed el: nem igazságtalan volna-e csupán azért balítéletet hoznunk ellene? Mennél inkább idegen a komikus a külföldi előtt, annál szorosabban csatlódik ő a maga saját hazájához, melynek szokásait, vélekedéseit tette művészségének tárgyává. Minden népnek írói közt a komikusok állanak a nemzetiség saját vonásaival legszorosabb egyesületben. Kettő következik innen: egy, hogy a komikusok a nemzetiség tekintetében első figyelmet érdemelnek; más, hogy az a komikus, ki a nemzetiség határaiból idegen földre úgy plántálná által a művészséget, mint például a nem komikus Byron az *Abydosi Hölgyben*, vagy mint Moore a paradicsomot ohajtó Péri történetében, nagyon eltévesztené magát. Swift még akkor is, midőn a levegői szigetben üti fel szcenáriumát, szüntelen az angolokon tartja pillantatait. A komikus elválhatatlan tagja a maga nemzetének és korának, e kettőnek kebeléből kell neki a kettő előtt ismeretes alakokat elővarázsolni. Tökéletes ismeretségben kell lenni egyfelől a nemzetnek és kornak, másfelől az írónak egymással; s így fog történni, hogy a komikus oly behatással munkálhat a maga népére, mint nem semmi más költő. Ennélfogva azt, amit az emberiség egész masszájára nézve az egyetemiségben elveszt, a maga nemzetére nézve az individuális behatás szorosan koncentrált erejében nyeri meg. Megtetszik innen, hogy a költésnek egy formája sem vár oly eredeti színeket mint ez, melyről itt szó vagyon. Parasitusok és sykophanták vagynak mindenütt, de ki fogja tagadni, hogy az athenaei sykophanta és a római parasitus külszíneiknél fogva a miénktől nagyon különböznek? Kétségkívül nevetséges dolgot vinne véghez, aki, magyar környülményeket akarván előadni, athenaei sykophantát és római parasitust láttatna velünk. Nem kevésbé nevetséges az is, midőn játékszíneinken idegenektől kölcsönözött vígjátékokat látunk, hol a nevek magyarrá vagynak változtatva; környülmények s gondolkozásmód pedig a magok külföldiségét merően megtartják. Mikor a német *Amtmann tiszttartó* név alatt magyar földön mindazon törvényes hatalmat gyakorolja, melyről itt mi semmit sem tudunk; midőn a párizsi nótárius hosszú mentében előáll s a magyar földesúr kisasszonyának házassági kontraktust ír, s több effélék: nem éppen oly visszás dolgok-e, mint egy egészen más körben az volna, ha a magyar ügyvédő a tripartitum cikkelyei helyett az angol parlament végzéseit hozogatná fel; vagy ha a mi Májerünk a maga székesfejérvári híveit a Korán és Sonna szavaival buzdítgatná? Ha azt akarjuk, hogy magyar komikusok legyünk, itthon kell a komikumnak forrásait felnyitni; kölcsön, puszta formánál egyebet, nem vehetünk.

Ha literaturánkon ezen oldalról végigtekintünk, a többségről hozván ítéletet, úgy látszik, hogy a művészségnek egyik nemében sem mutattunk annyi nyerseséget, mint itt. Jól jegyezte meg gróf Majláth, hogy a nyerseség Csokonaiban nem fogyatkozás; bizonyosan nem, mert erőt

teszen fel, s az erő jelenségeit, kivált kezdő literaturában, mindég tisztelni kell, bár nem egészen kitisztult, nem egészen kiforrott állapotban tűnik is előnkbe. Azonban a művészi ízlés által megszelidített erő kétségkívül felette áll annak, mely többé vagy kevesebbé vadon még önmagával küszködik. Való az is, hogy sokszor a nyerseség egészen a maga helyén van, s a maga pályáján minden ohajtást kielégít; de mindég, s a komikumban leginkább, bizonyos mennyiségű cinizmust teszen fel. A cinizmus értelme nem zár magában esztétikai formákkal ellenkezést; ugyanazért nem kell állítanunk, hogy az a művészi formának elfogadására alkalmatlan lenne. Való marad mindazáltal, hogy a szépségnek legméltóbb kísérője a grácia, és hogy a gráciát a cinizmus útján keresni veszedelmes.

Ízetlenség ne uralkodjék sehol: így tanít Herder; s ha van művész, akinek e maxima szól, szól a komikusnak. Gyakran tettem magamnak a kérdést: mi legyen a komikusra nézve a helyes ízlésnek legbizonyosb próbaköve? S a felelet, úgy vélem, itt nehezebb, mint másutt akárhol. Az esztétikusok közönségesen két osztályra szakasztják a komikumot. Az egyik osztály mértékévé az udvari tónus tétetett; ez a csinos világ szabásaihoz tartja magát, s pajkos erejének féket vet (hochkomisch). A másiknak egyedül való mértéke a szabást és határt nem ismerő elmésség; s önkéje szerént, féketlen szabadságban, túl minden udvari konvenciónak reguláin csapong (niederkomisch). Ebből az látszik következni, hogy tehát az elsőbb osztály, az úgynevezett *fennkomikum*, áll a polcon, mely felé fáradni kell; de nem természetesen következik-e, hogy mennyivel keskenyebb korlátot vonunk az elmésségnek, mennyivel kevesebb szabadságot engedünk neki a maga erejét kifejteni, annyival nagyobb távolságban fog a főponttól állani, hol teljes világában ragyoghatna? A ragyogóbb pálya tehát bizonyosan a másik osztályban, az úgynevezett *alkomikumban* nyílik fel. Ezen pályát futá meg az itt közönségesen elsőnek ismert Aristophanes, kit a francia vígjáték nagy mestere, Molière, talán csak azért nem érhetett el, mert a párizsi udvar szemöldökhunyorításait figyelemben kellett tartania. Ha a komikumnak a nevetségest kell láttatni: természetesen az fog a legnagyobb komikus lenni, aki azt leginkább láttatja. A művészi szépség ezen esetben nem azt kívánja, hogy tárgyunkat szelidítés s leplezés által nemesítsük meg, míg végre a Monsieur Jourdain s a Sganarellek oly állapotban nem tűnnek fel, melyben akármely köztiszteletben élő polgárral egyforma világításban állhassanak. A nagy titok az: miként lehessen a nevetséges legfelsőbb lépcsőjét a legfelsőbb szépséggel, s a legbájosb alakú gráciával egybeolvasztani? Hogy itt a szépség és grácia nem úgynevezett csinos világ véleményétől függesztetik fel, megtetszik onnan, mert azt, amit *burleszk* névvel neveznek, s ami éppen a csinos világ tónusán túlcsapongó komikumot jelent, semmi jussal nem lehet a szépművészség tartományából kirekeszteni; és ez az, ami a feleletet az ízlésre nézve tett kérdésre megnehezíti. Mert látnivaló, hogy a legfőbb ízlés s a legfőbb ízetlenség sehol sem állanak egymáshoz közelebb, mint a komikum leggazdagabb forrásai körül. Csak az léphet itt bátorsággal, akinek saját kebelében világít a vezérfáklya; az, akinek példákra és regulákra van szüksége, legjobbat teszen, ha magát örökre visszavonja.

A komikum annál ingerlőbb, mennél praetensiótlanabb alakot tud magára venni; s ezért a komikusok alkalmasint értik a mesterséget: mint kelljen bizonyos gyermekinek látszó ártatlansággal, tettetve tudatlanul fejteni ki az elmésséget, hogy így az elmés gondolat elmétlennek tetsző alakból váratlan ellenkezéssel lepjen meg. A komikai elmésség ezen gyermekded ártatlansága *naivnak* neveztetik; s a franciák Lafontainja ezen nemben annyival nagyobb mester, mivel meséinek s regéinek naivsága sok csinossággal van elöntve, anélkül, hogy praetensiótlanságából az által valamit vesztene. Ha a művész a gyermeki álorcát ügyesen viseli, legjobban elrejtheti azzal a maga nevettetésre célzó szándékát. Nem bukhatik el a komikus könnyebben, mint ha ezen szándék nagyon kitetszővé lesz; soha sincs pedig oly kitetsző, mint midőn elmésségünk fogyatkozó erejét kívülről, ha szabad mondanom, machineriák által igyekszünk pótolgatni. Azt akarom jelenteni, hogy Boileaunak igaza van,

midőn a Molière Scapinját a zsákba bújtatott öreg megpálcázásáért kárhoztatja. Ilyen az is, midőn Plautusnál a reménnyel bíztatott úrfi (filius fam.) a szolgát saját hátán lovagoltatja. Ezen megjegyzés alá tartozik gyakran a csupa szóbeli elméskedés is, ha benne visszatoló útálattal érezteti magát a nevetségnek keresése. Azokat, kik efféléket űznek, a római *scurráknak* nevezé, mi *csélcsapóknak* mondjuk őket; s nem lesz talán szükségtelen íróinkat tőlök visszainteni; annyival inkább, mert, a Molièreből hozott példaként, itt a nagyerejűek is tántoroghatnak. Csokonainak, úgy hiszem, imádói is meg fognák vallani, hogy például azon pár sor:

Csak pénzében lennék vice,
Megölelném historice,

nem tartozik a nevető Múzsa szerencsés ömledezései közé. Az ilyenekre éppen úgy nem vala szükség, mint a *Vígjáték* című sok szépséggel bíró darabban az ifjú úr fején felejtett hálósapkára; mint Fáynál a nagymájú lúdra, s hogy egyebet ne említsek, a meseíró görcsös orráról tanító cikkelyre. Készakarva hozám fel az utolsó példát; mert a szerencsétlen történetű orr Tristram Shandyre emlékeztet, s ezen név által a komikum egy oly nemére, mely közöttünk bizonyos idő olta emlegettetni kezd: arra tudnillik, mely a *humortól* neveztetik.

Ezerféle vegyület érezteti magát az emberi szív és fej produktumainak tüneményeiben, s gyakran a legellenkezőbb principiumokat látjuk öszveolvadásban. Ilyen az, midőn a nevettető érzékenyítővel, a tiszta vidámság többé vagy kevesebbé setét érzelemmel vegyíttetik. A léleknek ezen állapotja, midőn a művészségbe általfoly, *szeszély* (Laune) és *humor* nevet visel. Jean Paul úgy akará, hogy a két név közt különbség vonattassék, s midőn a szeszély a természetesnek ösvényén indúl az első, midőn az ideálba emelkedik a második nevet használjuk. A szeszély, mely például a Sterne Shandyjén és Yorickján oly gazdagságban ömlik el, a vidámságnak és szentimentalizmusnak szelídebb vegyületéből ömlik öszve, s minden merkuriális csapongásaiban, kisebb-nagyobb mértékkel a naivnak gyermekileg ártatlan alakját viseli, s könnyen érzelgősségre látszik hajlani; de a humor mind a naivon, mind az érzelgősen felülemelkedik. Itt a tréfával öszveolvadt szentimentalizmus a neheztelés igen eleven színével van felülöntve, ha lehetne mondani, bizonyos embergyűlöléshez hasonlító érzelem, mely akkor származik, midőn az erkölcsiség legtisztább fényében képzelt emberiséget tesszük a nevetséges világításban felállított emberi romlottság mertékévé, azaz, a természeti legnagyobb alacsonyságot a legmagasabb ideálhoz hasonlítjuk, mely által az még egyszer oly mélyen látszik lesüllyedni. Ekkor a nevetségesnek és indítónak temérdek visszahatású ellentételéből, bizonyos általrázó érzelem támad fel, mint például Shakespearenél Learnek a szegény Thommal való szcénájában; s ez a tragikummal vegyes komikai pátosz a maga behatására nézve a legtisztább tragikai pátosznak semmit sem enged. Azonban, a szeszély és humor a természettől az ideálig és viszont fennálló gradációkon majd lefelé szállva, majd felfelé emelkedve, oly gyakran tévesztik öszve határszéleiket, hogy mind a két névvel különbség nélkül bizvást élhetünk, de akar megválasztjuk azokat akar nem: mindkettőnek meghatározásából egyenesen kitetszik, hogy nekünk még egyetlen egy komikusunk sincs, kinek mívei egyik vagy másik nevet kívánnák magoknak. Ezen megjegyzésért kétségkívül nem fognak neheztelni azok, kik némely íróinkat *humoristáknak* nevezték. A hellének a szépművészség körében soha sem viselik a humor színét; s e példa bizonyosan engesztelő. A humor vegyületei heterogeneumok egymással, azért természetesen önmagával küzdésben álló, extremumról extremumra csapongó lélekállapotot teszen fel, mely a hellén művészség szellemében gondolt szépség nyúgodalmával ellenkezik. Azok, kik a görögöknél humort kerestek, csak a költés határain kívül nyomozhatták azt: Sokratesnek szelíd, komolysággal teljes tréfáiban. Való, hogy a sokratesi *iróniának* ingredienciái rokonok a humoréival; de az iróniának fullánkja gyengén szúr, a humor pedig metsző karaktert bír; amaz, mint a ritka fellegen keresztülsugárzó nyári nap; ez olyan, mint északon valamely borongó téli nap

jelenségei: napvilág és fellegárnyék s hidegen csípős szél. Megtörténhetik mindazáltal, hogy a humor az író stílusának minéműsége miatt nyelvre nézve az iróniával egyformának látszik; színe tisztább, csapongása lassúbb, s éle nem oly nyilván sebesítő, mint természete kívánná. Így van ez Swiftnek *Gulliver*jében; de amit a stílus itten nem teljesít, a mívnek belső szelleme bőven kipótolja; mivel az csaknem mindenütt a legmetszőbb humort érezteti. Jele, miképpen humor és irónia közt valami oly különbség van, mely az előadás egyformaságában is érezhető. Az irónia tréfájában komolyság van, szelíd ugyan, de minden szentimentalizmus nélkül. Ellenben a humor mindég szentimentalizmust teszen fel; mely vagy a fantázia szabad kéje után ártatlan dévajsággal csapong, mint Yoricknál; vagy bosszús érzelemmé válik, mint Lear és Hamlet ajkain. Swiftet a *Gulliver*ben úgy képzelhetjük, mint azt az udvari embert, ki megszokott tettetéssel szíve küzdéseit ábrázatja tetsző nyúgalmában rejti el. Stílusát az iróniának csendessége bélyegzi, s mégis az egész míven az említett bosszús érzelem leheli magát keresztül. Úgy vélem, ez az, amiért sokaktól embergyűlölőnek neveztetett; s e nevezettől egy humortalan szatirikus sem retteghet. Mert a tiszta komolyság, mint például Juvenálnál, buzgóságot, az epétlen nevetés, mint például Horácnál, szeretetet árul; a neheztelés érzelmével felvegyült tréfa pedig szeretetlenségnek magyaráztatik. Midőn neheztelés érzelmével felvegyült tréfát említek, jól akarok értetni, nehogy valaki azt gondolja, mintha az úgynevezett keserű tréfáról, a *szarkazmusról*, szólanék. Mert el van mondva, hogy a humor fő alkotó része a szentimentalizmus, és a szentimentalizmus mindég kisebb vagy nagyobb mértékű *pátosz* ideájával köttetik öszve; s ennélfogva a pátosz ideáját itt sem szabad a neheztelő érzelem ideájától elválasztanunk. Ez a pátosz az, mely Shakespearenél a poétai nyelv segédével oly magas erőben tűnik fel; ez a pátosz az, mely Swiftnek nyugodalmas előadásában azáltal ráz meg bennünket, mivel az emberi kicsinységet, s az emberi alacsonyság mélységét oly elkeserítőleg érezteti; mely éreztetés az ideálba emelkedő humornak talpköve.

Az eddig mondottakban minden illetve van, amit az esztétikusok a komikum foglalatja alatt tanítani szoktak, ha talán a *karikatúrát* kiveszed, mely tulajdonképpen a nevetségesnek *szörnyítésében* áll, midőn az a komikai formákban a maga természetes állapotja felett megnagyobbítva tűnik fel. De szabad legyen ennek további fejtegetése helyett egy lépéssel előbbre menni, hogy a nevetségesnek drámai formáját, a vígjátékot, vizsgálhassuk.

A dráma az emberi életnek tüköre. Midőn a tükörben az élet komoly oldala mutatja magát, a szomorjáték származik; a nevetséges oldal feltűnte pedig a vígjátékot hozza magával. A szomor- és vígjáték a drámai poézisnek két szélső pontja: a tiszta szomorú és tiszta víg közt sokféle vegyületek foghatnak helyt, s ezen vegyületektől az érdemlett részvételt megtagadni nem lehet; annyi mindazáltal bizonyos, hogy a költői genie legnagyobb ereje mindenütt az extremumokban ragyog a maga legszebb fényével. Itt a két extremum közül akarmelyikről akarnánk vizsgálatot tenni, mind jelenkori mind jövendő dramatikusainkat arra kellene legelőször is figyelmeztetnünk, hogy egy pillantatig is el ne feledjék: miképpen a dráma mind komoly mind víg alakjában a poétai formák közé tartozik, s ezen poétai formával csak poétai módon kell bánniok. Ezen megjegyzést szükségtelennek lelhetné valaki; de nem fog az szükségtelennek látszani, ha meggondoljuk, hogy a drámai formákban a poézis tartományából a próza határaiba leereszkedésnek igen könnyű útja van. Részvételt gerjesztő szituációk ugyanis vagynak az emberi élet mozgásaiban mindenfelé; s ha ily szituációkat drámai előadásban a mindennapiság szellemével és stílusával hozunk is elő: lehetetlen, hogy azok bizonyos kellemes behatást ne okozzanak. Nyilván van, miképp ezen behatás tisztán poétai nem lehet; de nyilván van az is, miképp itt a művészség titkaival nem elég mélyen ismeretes költő hamar eltéveszthetti magát, s való poézist láthat ott, hol az még nagy távolságban áll. Ezen veszedelemnek annyival inkább ki vagyunk téve, mivel poétikánkban a drámai literatúrának lapja még nagyon üres; s örök hervadásban fonnyadó játékszínünk német szomszédaink zsákmányából táplálgatja magát. Kotzebuenak, Ifflandnak, Zieglernek s a német

teátrum több ilyen zsibvásárosainak temérdek rakásra halmozott portékáikban pedig semmi sincs, ami legmindennapibb természet színét ne viselné. Most tehát, midőn a drámai költésben még csak kezdők, vagy csak kezdeni akarók vagyunk, nem lesz haszontalan tekinteteinket jó előre a való poézis felé függeszteni.

A hellén dráma a lírából fejlett ki, s kifejlése után is szorosan egybeszőve maradt azzal. Minden érti, hogy a *kórusról* szólok, mely nemcsak a szomorú, hanem a vígjátéknak is főrésze lévén, a líra magasabb hangjával az egész darabot általhevítette, s a drámai életet és nyelvet meglelkesítette. A szomorjáték első tekintettel megmutatja, hogy fennszárnyalatot, s ideálba emelkedést, tehát a legsajátabb poétai szellemet és nyelvet kívánja. A vígjáték, melyről itt különösen szólanunk kell, természetesen alantabb jár; ennek ösvénye az ideálpoézistől, mint alsóbb osztály, megkülönböztetett természetpoézis; noha nem lehet tagadni, hogy a maga módjaként az ideálba is felemelkedhetik, midőn magával az ideállal űzi játékát, mint Aristophanesnél. Schillernek kétségkívül nincsen igaza, midőn a nem idealizált természetet a poézis köréből kirekeszti, s a költés tartományának határait az ideálon belől vonja meg. Magának, az általa oly kemény ítélet alá vett, Bürgernek példája bizonyítja, mennyi szép fény legyen a meg nem magosított természet pályáján is elöntve. Azt akarom mondani, hogy a poézis nem egyedül a természetnek ideállá tételében áll, hanem a természetet mint természetet is lehet poétai világításban láttatni. Ezen világításnak egyik igen szükséges forrása a poétai nyelvben fekszik; annálfogva a természetesnek határaiban maradó poéta, tehát a vígjátékköltő is, csak úgy érdemli meg a költő nevet, ha a poézis több sajátságai mellett annak nyelvét is magáévá tette. A hellének, minekutána a vígjátékot a kórustól elválasztották, úgy látszik, hogy azáltal a vígjátéki nyelvet a mindennapiság határaihoz közelebb hozták. A franciák a szomorjáték fenséget kívánó stílusát is a csinos próza tónusa felé kényszerítették le; s mennyivel inkább meg fog ez nálok a vígjátékkal történni? És mégis magok ezek a franciák nemcsak érezték, de ki is jelentették, mennyire szükséges legyen mind egyikben mind másikban a poétai és mindennapi élet különbségét már magában a nyelvben tenni láthatóvá. A hellén költő a maga publikumát csak azáltal is mindjárt kikapta a mindennapiságból, mert a poétai dialektus a prózai nyelv dialektusaitól igen sok pontokban különbözött. A francia költő azt, amit különböző dialektus által nem tehetett, a rímelés által vitte véghez. Voltaire azt jegyzi meg valahol, hogy az ő publikumoknak füle a játékszínen a prózát nem tűrheté, nem még a vígjátékban is; s Molièrenek prózában írt darabjait halála után mások rímek közé venni kénytelenek valának, mint Corneille Tamás a *Don Juant*. Csalhatatlan jele, miképp a nem nagyon poétai franciák is valami magasabb, valami lelkesebb életet kerestek játékszíneiken: és hogy ezen magasabbat s lelkesebbet mindjárt a nyelv külsőjében is ohajták észre venni. Jó intés nekünk, nehogy a német vígjátéknak a társasági élet mindennapi körében tanult nyelvétől elcsábíttassunk. Nem lenne szükségtelen a vígjátéki nyelvet mindjárt a verselésnél fogva a társaságos élet nyelvétől megkülönböztetni: annyival inkább, mivel mi, nyelvünknek mostani helyheztetésénél fogva, valami olyant vihetnénk talán véghez, amivel a virágzóbb literatúrájú Európa nem dicsekedhetik: tudniillik, hogy magunknak egy a hellénekéhez némineműképpen hasonlító poétai dialektust alkothatnánk; melynek kétségkívül csak a versformákban lehetne helytelenség nélkül hangzani. Ezen észrevételt, melyről másutt bővebb szó fog tétetni, szabad legyen itt rövid felvilágosítással kisérnem.

Két fő dialektusunk van; egyik, mely több E, másik, mely több Ö magánhangzót szeret; s ha prózaikusaink az egyikét vagy másikát tisztán követnék, poétáink pedig mind a kettőt vegyítve használnák; ha némely régi grammatikai formáink, például, azon participiumok, melyekkel Horvát Endre oly szép szerencsével élni kezdett, s melyeket Homérnak egyik fordítója is használni merészkedett, újra felélednének, de kirekesztőleg csak poétáinkban élednének fel; ha sok újonnan felfedezett régi szavunk, s az újaknak egy része egyedül a költőnek engedtetnék, s több effélék: kétségkívül egy a prózai nyelvtől szerencsésen meg-

választott poétait nyernénk, melyért a későbbi genie hálával fogna reánk visszatekinteni. Ezen kinézés az, aminél fogva nyelvbeli újításainknak minden megválasztás nélkül versben, és mind poétai, mind nem-poétai prózában használását ártalmasnak tarthatják. Kazinczynak újításai minden kétségen túl nagy haladást szerzettek a nyelvnek. Ő szüntelen szem előtt tartotta a közbeszéd és fentebb próza közt való különbséget, s ezáltal prózánknak nemcsak sok csinosságot, hanem fenséget is kölcsönözött; de a fentebb próza és tulajdon poétai nyelv közt lenni tartozó különbségre nem fordítá figyelmét; pedig nem csak a szó, nem csak a szórakás, de a legmerészebb kitétel is elveszti a maga poétai fontosságát és színét, midőn a prózával is közössé tétetik. Ezen az úton a fentebb próza és poétai nyelv mind inkább-inkább öszveolvadnak, s mindaz, amit amaz szebbé, virulóbbá léte által nyér, erre nézve megannyi veszteség.

De grammatikai formák, szavak és szórakások semmi esetre nem csinálhatnak még egyedül magokban gondoltatva poetai nyelvet; amit ezek s az ilyenek, s amit a versforma külsőképpen elkezdenek, azt a nyelvbe öntött poétai lelkesedésnek kell tökéletességre vinnie. Magában értetik, hogy más lelkesedés az, mely a tragikai pátosz nyelvében megkívántatik, más ismét az, mely a vígjáték nyelvét poétaivá csinálja. Ott a lelkesedés a nyelvet a lehetséges magasságra emeli fel; itt csak annyi elevenséget, virulást, és szabad lebegést kölcsönöz neki, hogy a prózai nyelvtől, mellyel könnyen eggyé lehetne, érezhetőleg megkülönböztessék. Azonban mind itt, mind ott a lelkesedés különbségét csak a mennyiség különbsége okozza; s mind itt mind ott legtermészetesebben a lírai poézistől kölcsönöztetik. Schiller kétségbevehetetlen érdemet csinált magának, midőn a lírát a szomorjátékba visszavitte; s éppen úgy tagadhatatlan lenne annak is érdeme, ki ugyanazt a vígjátékba is visszavinné, s azáltal a vígjátéki nyelvet elhatározólag poétai színnel öntené be. A prózai, ámbár csinos prózai nyelven készült drámai szcénák, miben különböznek akármi más prózai dialógoktól? A Lukianus dialógjai, valamint mindazok, amit az újabbak, például Wieland, az ő hasonlatosságára szerzettek, kívül vagynak a poézis határain; s így kívül vagynak szoros értelemben a vígjátékok is, melyeknek stílusába a való költői szellem belé nem lehellette magát.

A magyar vígjátékköltőnek még egy más tekintetben is nagy figyelmet kell a nyelvre fordítani; mert előtte nyelvünknek még csaknem illetetlen, és bizonyosan nem megvetendő kincsei feküsznek, s várják a való nagyságú művészt. Nyelv által hat a költő, tehát gazdagnyelvűség és hatalom a nyelven a való költőnek elengedhetetlen sajátságai közé tartoznak. Minden nyelvben vagynak mind a komolynak, mind a nevetségesnek tulajdon szavai, szórakásai és szólásformái. Ki az, aki a komikum tekintetében még a magyar nyelvnek titkait keresztülhatotta volna? Nagy példákat mutatnak az idegen föld erősebbjei. Ki nem ismeri Aristophanest és Plautust? Ki nem Molièret? Ezeknek s az ilyeneknek írásaikban bámulva látjuk, mely sokféle, alig észrevehető árnyékozatokban s öszveolvadásokban lehet valamely nyelvből a komikumot kifejteni. A legnagyobb kincsek erre nézve bizonyosan a köznépi nyelvben feküsznek. Egyetlenegy példabeszéd, egyetlenegy saját szójárás, sőt gyakran egyetlen szó vagy csak akcent a közember nyersen tréfás vagy egyszerűleg naiv beszédében is ellentállhatatlan behatást csinál: mivé nem fog az még lenni a nyelvben teljes tudománnyal és hatalommal uralkodó művész kezei közt? De itt valami több kívántatik annál, amit a boldogult Dugonics cselekedett. A jó öreg a pesti vásárokat, a falusi szekérrudakon ülve töltögeté, s példabeszédek és szójárások után leskelődött. Hiában tanulod végig meg végig az embert a külső életben; drámai élettel teljes karaktert csak akkor fogsz rajzolhatni, ha saját kebeled bőségéből meríthetsz. Valami hasonló történik a nyelvre nézve is; mert a gazdagnyelvűség nem csupa lexikoni tudomány. Holt tárgy van a lexikonban, melynek belölről kell életet adnod; a poéta keblében a nyelvalkotás apadhatatlan forrásának kell buzognia; onnan minden szótagnak úgy kell kiömlenie, mintha azon pillantatban egészen újonnan találtatott volna. Ez alkotóerő nélkül, hogy rövidség okáért csak a példabeszédeknél maradjak, vagy csak puszta katalógust

fogsz rólok adhatni, vagy legfeljebb egy Etelkába temetheted őket: azalatt míg a Cervantes tolla alól oly nyelv tűnik fel, mint a Sancho Panzáé, melyben a különben figyelmet nem érdemlő mindennapiság az élet legelevenebb színével tündöklik.

Szólottam a nyelvről, elég hosszasan, s nem minden csapongás nélkül; s a dolog még sincsen egészen kimerítve. Azt is tekintetbe kelle vala vennünk, hogy a vígjátékban gyakran kétféle nyelvre van szükség; s a felsőbb osztályú mellett bizonyos alsóbb osztályúnak, bizonyos pórnyelvnek is fel kell tűnnie, legalább fel lehet tűnnie. De ezen pórnyelvnek előhozására nem elég bizonyos szavakat s szólásformákat az írói, vagy, minthogy poézisről van szó, a poétai nyelvbe egyenként általvinni, hanem a pórnép valamely dialektusát kellene mindenestől fogva a poézis földére általplántálni. Oly téma, mely az angol és francia játékszíneken fel van fejtve; melyet a németek sem hagytak illetetlen; s mely nálunk a palóc szójárás általvételével igen szerencsésen feloldathatnék. Azonban elég nekünk, ha csak távolról mutathattunk is arra, amit a jövendő genie gazdag példával fog egykor megbizonyítani. A magában tehetetlen ugyan, de figyelmes theoretikusnak intése nem lehet szükségtelen; mind azért, mert a genie gyakran önerejét nem tudva, szunnyadoz s ébresztőre vár; mind azért, mert a kiserejű a pályának nehéz voltára vigyázóvá tétetvén, vagy hátra vonja magát, vagy hátratételét igazságosan tűrni megtanulja. Íróink kicsiny száma még eddig azt okozta, hogy a leggyengébb fejek is rangot kívántak magoknak az erősek mellett; és sok ember, aki például valamely keresztül nem gondolt plánumot napszámosi szorgalommal és flegmával dialógba szedett s felvonásokra szaggatott, tökéletes mesternek hitte magát, ámbár a nyelv kincsei mellett üresen állott, mint az őr a királyi kincstár ajtajánál; ámbár dolgozásának minden sora mutatja, hogy az akcióról, a karakterekről s több szükségesekről semmi ismeretet nem szerzett.

Az akciónak egysége éppen úgy megkívántatik a vígjátékban, mint a dráma minden más nemében. Az akciónak itt is az emberi lélek természetében kell fundáltatnia; itt is szakadatlan előrehaladásnak kell lennie; itt sem szabad elégséges ok és természetesség színe nélkül semminek feltűnni. *Sors* igazgatja, mond Jean Paul, a szomorjátéki akciót, *eset* a vígjátékit; ezen kimondás bővebb észrevételt érdemel. Az eset nem jelenhet meg úgy a szomorjátékban, mint például az eposzban, hol az a legfontosabb történetek forrása lehet, az tagadhatatlan; de tagadhatatlan az is, hogy mellesleges befolyással belevegyítheti magát. Az akció természetesen a lélekből fejlik ki; de csak akkor nyerhet magának tökéletes drámai részvételt, mikor az emberi akarat vagy a sors vagy az eset nehézségeivel küzdésbe jön. Az *Aulisi Iphigeniá*ban Euripidesnél Agamemnon elküldi szolgáját egy hitveséhez szóló levéllel, hogy Iphigeniát megszabadítsa; a szolga megy, de Menelaos, a leány érkezését nyugtalanul várván, éppen az útban áll, s a levélhordót visszakényszerítvén, az atyai szándékot semmivé teszi. Mi az, ami Menelaost éppen most viszi a helyre, hol a szolgát visszakaphatja? Miért kell annak inkább sorsnak lenni, mint esetnek? Ily példákat nagy számmal lehetne előhozni, melyek nyilvánná tennék, hogy mind sors, mind eset egyforma erővel munkálhatnak a szomorjátéki akcióra, mert mindkettővel egyformán lesüllyesztő küzdésbe jöhet az emberi erő. A különbség a víg- és szomorjáték esete közt alkalmasint csak a következésben fekszik, mivel itt komoly, amott nevetséges szcénák fejlenek ki belőle. Egyedül ez a nevetséges kifejlés az, ami a vígjátéki esetnek bohó arcot kölcsönöz. Midőn Molièrenél a *Cocu imaginairben* Sganarelle a fiatal úrfi képét feleségének kezei közt meglátja, minő tragikai jelenést nem adna ezen eset egy Othellóban? s minő komikait ád Molièrenél! Az eset tehát valóságára nézve a drámának mindenik nemében egyforma, s egyformán is kell annak az akcióra nézve munkálkodni, s ezzel egyforma mértékletben állani. A vígjátékban sem lehet annak úgy feltűnni, hogy csupán maga erejével munkáljon; hanem csak az akcióban álló lélekre kell neki hatnia s ezen hatás által közvetve hozni elő valamely következést. Midőn Molièrenél az *Erőszakos házasság*ban Sganarelle a maga jövendőbelije szerelmes beszélgetését történetből meglesi, ez oly eset, mely az ő lelkében egészen új elszánást hoz elő; s ezáltal a vígjátéki bebonyolódás forrásává

leszen. De midőn a különben csudálást érdemlő *Tartuffe* végén a királyi kegyelem s a gonosz képmutatónak büntetése hírül adatik, nem vagyunk-e kénytelenek vallást tenni, hogy ezen eset a kérdés alatti játék világával drámai öszvefüggésben nem áll? Csak az, ami előttünk valamely darabban természetes, amit abban vagy várni vagy rettegni lehet; semmit pedig várni vagy rettegni nem lehet azonkívül, amit az előttünk feltűnt karakterek és helyheztetések hozhatnak magokkal. Minden drámai műv egy egész világ magában, s mindennek, ami ott történik, saját határain belől kell venni származást és nevekedést. A molièrei darabban a királyról csak annyit tudunk, hogy előtte Tartuffe vádat tesz; különben az egészen idegen személy itt; nincs semmi a játékban, amiből fel lehetne tenni, hogy ott a képmutatót keresztül fogják nézhetni; a személyek közül egyik sem gondolkozott előre a király segédéről, egyik sem tett lépéseket, melyek a váratlan kegyelmet a vígjáték helyheztetésével egybefűzhették volna: annálfogva éppen úgy *deus ex machina* az, s éppen úgy kívül van az akción, mint Euripidesnél az Iphigeniát elragadó Artemis. Ezen példa után könnyű lesz megérteni, ha mondom: hogy az eset a vígjátékban csak pragmatikai öszvefüggésben tűnhet fel. Ezen maxima mértékénél fogva kellett történni, hogy sok kritikusok a Molière feloldásait gyengébbeknek lelték, mint oly rendkívül nagy művésztől várnunk kellene. Kétségkívül vagynak Molièrenek darabjai, hol a feloldásban sincs fogyatkozás; de ahol a feloldás nem történhetik másként, hanemha valamely ismeretlen öregúr éppen a kívánt órában meghal és szukcessziót hágy, s több ilyenek: ott méltó a kisebbeket a nagyobbak botlására emlékeztetni. Mennél kisebb az író, annál inkább kell a hibát kerülnie; a nagy egy hibát száz szépséggel pótol ki, mi mások pedig legfőbb érdemünket gyakran csak a hibátlanságban találhatnók.

A váratlan, azaz: ami úgy bukik elénkbe, hogy azt előre semmi oknál fogva nem sejdíthettük, a maga helyén van az akció bebonyolódásakor, mert akkor az egészhez csatolhatja magát, s új meg új szituációkat hozhat elő, melyek a részvételt nagyobbítják. A feloldásra nézve egészen másképp van a dolog. A bebonyolódással, úgy látszik, a drámai világ bezárva van, többé semmi külső ahhoz nem jöhet, hanem belölről kell feloldatnia; különben nem feloldatik a csomó, hanem, mint a gordiuszi, kettévágatik. Vagynak sok vígjátékok, melyekben titok fekszik s ennek világosságra jöttétől függesztetik fel a kimenetel. Ilyenek nagyrészént a Plautus és Terentius mívei, hol többnyire valamely kisded korban eltévedt lyánykának születése világosíttatik fel; s az ilyen feloldást az újabbak közül ezeren utánazták. Itt az eset nem látszik éppen úgy kívülről törni be, mint Tartuffe felhozott helyén; és mégis tagadhatatlan, hogy az egészen váratlan felbukkanás így is erőszakos. Nagy különbség van a román és drámai műv közt. Amabban a történet váratlan kifejlése az olvasóra nézve vétetik tekintetbe: ebben pedig magokra a drámai személyekre. A nézőnek vagy olvasónak ismeretesnek kell lenni minden személyekkel, bár azok egymással ismeretlenek legyenek is; neki csak a jövendő lehet titok, de a jelenvalóban a legtitkosabb gondolatnak és érzeménynek is nyílva kell előtte lenni, nyílva az egész történetnek, hogy homály és tudatlanság által részvétele ne kisebbedjék, vagy hamis pontra ne vezettessék, s hogy a jövőt a jelenből drámai következésben láthassa feltetszeni. Bizonytalanság a jelenvalóra nézve soha sem fog az olvasóra tiszta művészi behatással munkálni. Ha valamely személyt csak a teátrumcédulából ismerhetek meg, mindaddig, míg a darab végén így vagy amúgy neve s állapotja ki nem világosodik, ez úgy látszik, nem drámai, hanem epigrammai fordulat. Bizonytalanság a személy neve s állapotja felől, hasonlít a személy karaktere felől való bizonytalansághoz. Jól tenné-e a vígjátékköltő, ha követné azt, amit Schiller a szomorjátékban Fiescóval teve? Feljön Fiesco, s darabideig kénytelenek vagyunk őtet egészen annak hinni, aminek magát a genuai sokaság előtt mutatni akarja. Valóságos tévedés! Genua csak a drámában áll, az olvasó pedig a dráma előtt. Ő csak úgy értheti Fiescót, ha nem genuai szemekkel nézi, s ily szemekkel néznie egy pillantatig is hiba, de a költő hibája. Szomorjátékból hoztam példát, mivel vagynak a drámának közönséges törvényei, melyek minden drámai formákra egyenlően tartoznak; s e közönséges törvények alá foglaltatnak az akciót illetők. Egyik formában sem szabad az akciónak a maga pragmatikai

menetelét elveszteni; elveszti pedig azt, mihelyt homály van valahol, s ennek a homálynak felderítése machinaként áll elő. Azon megkülönböztetés, amit feljebb a bebonyolítás és feloldás közt tevék, megment a gyanútól, mintha azt kívánnám, hogy a költő mindent a karakterből vonjon ki. Akar szituáció, akar karakter legyen a művnek főcélja, minden esetben mind a szituációhoz karakternek, mind a karakterhez szituációnak kell járulni, a belsőknek a külsőkkel öszvefüggésben kell állani, hogy meghatározottság, részvétel és természetesség a darabból ki ne maradjanak. De puszta szituációkat sem lehet a vakeset hasonlatosságára öszvehalmozni vagy széjjelhordani. - Művész az, ki a vakesetet elmésség forrásává tudja változtatni; de mi leszen az, ki az elmésség hiányosságát vakesettel pótolja?

A vígjátéki szituációk és karakterek a jelenvalóból szoktak vétetni, azon oknál fogva, mely, mint feljebb megjegyeztetett, a komikumot idő és nemzetiség tekintetében határok közé szorítja. A szomorjáték gyakran visszalép a távol régiségbe, s a históriától kölcsönöz tárgyat, s annak hitele által neveli méltóságát; a vígjátékban természetesb a költött tárgy, mivel így minden tekintet és megszorítás nélkül elevenebb folyamban ömledezhet. Teljes szabadságban tűnnek ott fel a mindennapi élet *bohó* alakjai; az ami komoly, a vígjáték határai közé tulajdonképpen nem tartozhatik. Ugyanazért az erkölcsi gyarlóság csak akkor lehet annak tárgya, midőn nevetséges szituációkat okozhat; a gonoszság nem vígjátéki tárgy, mert minden gonoszság komoly; a Molière nagy ereje ugyan a valóban gonosz Tartuffe felállításából is sok nevetségest tudott kivonni; de mégis való az, hogy ezen mesterművnek behatása nem oly tisztán vidám, mint például a *Férjiskola* címet hordozóé. A példátlan rosszlelkűség, az áhítatosság színe alatt, s az ebből készülő szerencsétlenség minden körülök elszórt eleven tréfák mellett is komolyan kapják meg a néző lelkét. A *Don Juan*ban pedig Sganarellenek minden pajkosságai sem tehetik, hogy sokszor borzadás ne kapjon meg bennünket. Igazságtalan hatalmat ragadnánk magunknak, ha katalógust írnánk a költő elébe: mely emberi gyarlóságokat állíthasson fel vígjátékaiba, melyeket ne? Voltak esztétikusok, kik ezt bátrak valának megtenni; de végezetre is a genie a katalógusban megtiltottakat, habár makacsságból is, előveszi s velek csudát teszen. Merész vagyok hinni, hogy a *Tartuffe* és *Don Juan*ra nézve tett ellenvetés nem vala alaptalan, s íme *Tartuffe* és *Don Juan* mégis bámulást érdemlő mívek. A plautusi *Amphitruon*ban egy köztiszteletű mitológiai hagyomány és istenségek s héroszok tétetnek által a Sosiák világába, s a komikai erő mégis nagy fényben ragyog. Azonban látnivaló, hogy a tárgy komoly volta ama két francia darabban hasonlíthatatlanúl jobban általhat mint eme rómaiban; s nemcsak azért pedig, mivel mi a mitológiai tárgyat római szemmel többé nem nézhetjük, hanem minden bizonnyal azért is, mert a nevetségesnek határaiba levont hősi történet csupán a maga szokatlan helyen álltával saját komikai ingert kap; a bűnökbe süllyedt gonosz pedig lehetetlen, hogy tökéletes komikai tárggyá válhasson, s behatásában tragikai vegyület ne legyen. A tiszta vígjáték tárgya csak a nevetséges. Ha ezen nevetséges alá morált szövünk, mint Molière s a több franciák, kétségkívül nem teszünk rosszat; de rosszat tennénk, ha a morált itt regulává csinálni akarnók. A spanyoloknak sok vígjátékaik vagynak minden különös erkölcsi célzás nélkül, az úgynevezett *palást- és szablyakomédiák*, melyek azért dícséretre méltó művek lenni meg nem szűnnek; annyival inkább, mert nagyon kitetsző erkölcsi oktatás a komikai erő legnagyobb lépcsőjű kifejlésével öszve sem fér; s ennek pajkossága amannak palástolhatatlan komolyságában elkerülhetetlenül hanyatlik. Felülegen jár minden komikai forma, tehát a vígjáték is; erkölcsiség, emberi szokások, indulatok, szenvedelmek s karakterek leginkább csak külső, legszembetűnőbb színeikben használtatnak itt; a szívnek mélysége a szomorjátékban nyílik fel. Ezért van a vígjátékköltőnek szüksége tapasztalásra; neki az emberi külsőt, s a bohó alakokat az élet szcénáiban kell felkeresni s velek megismerkedni; a szomorjátékköltőnek pedig csak saját keblébe kell tekintenie, mert a genie saját keblében egyetemleg fellelheti mindazon magvakat, melyekből az emberi szenvedelmek megrázó erőben kivirulhatnak. A belsők örökös s közönséges törvények alá vagynak foglalva; a külsők ezerféleképpen változnak, s ezerfelé kell azokat

nyomozni. E nyomozás annál szükségesebb, mennél igazabb az, amit feljebb a komikumról közönségesen említettünk, hogy a komikusnak eredetinek kell lennie. Csak az fogja valaha a magyar vígjáték legszebb pálmáját elnyerni, aki aristophanesi és molièrei nagy erővel a magyar (még fullánkokat nem érzett) bohók minden osztályának stúdiumát öszvekötheti.

Nincs szerencsétlenebb kölcsönözés, mint karaktereket kölcsönözni, nemcsak idegen költőtől pedig, de hazaitól is. Bármely közönséges legyen is valamely karakter, mégis minden poéta a maga saját erejének mértékénél fogva veszi azt fel és állítja elő. Shakespearenél csaknem minden karakter a legelevenebb humorba van mártva, s ezáltal oly különös világítást nyér, mely egyedül Shakespeare individualitásában fundáltatik, s amelyet követni akarók annál fogva szerencse nélkül futák meg pályájokat. Így történ ez nemcsak a komoly drámai formákban, hanem a vígjátékban is. A nevetséges nem egyformán tűnik minden költő szemébe; nem egyforma mértékben, nem egyforma környülmények közt veszi észre, és rajzolja le azt mindenik. Molière a szerelemféltést igen gyakran, s nevetségesnél nevetségesb alakokban hozta játékszínre. Hol nincsen szerelemféltő? De mint a közéletben egyik ember a másiktól ezer külső és belső kicsinységekkel különbözik: úgy az egyik költő által rajzolt ez vagy amaz karakter ezerképpen különbözik a másik költő kezeiből kijött ugyanazon karaktertől. Molièrenek karakterein az ő kirekesztő individualitásának, saját komikai erejének, nemzetének és korának színe rajta van; vedd el ezeket, s a karakter nem többé molièrei; s minthogy ezeket mindenesetre el kell venned, legalább el kell vesztened, mert Molière nem vagy, és mégis kölcsönözni akarsz, kétségkívül tévedezni fogsz; mert sem idegen individualitásba magadat nem tehetted, sem a követés miatt saját individualitásodat ki nem fejthetted. Ezért igaza van Bouterwecknek, midőn a német vígjáték hátramaradását a francia és angol példányokat követésben keresi. A követés mindég csak bizonyos feltételek alatt jó; ha tudniillik a követő elég erővel bír a követésre felvett tárgyat egészen magáévá tenni, s egészen saját erejével dolgozni fel: mint méh a virágport. Így tett Molière az *Amphitruonnal és Aululária*val; így öntötte újra Regnard a *Mostelláriát és Menechmit*. De mennyivel különbözőleg bántak a németek a francia vígjátékot követvén! Egy példa legyen elég. Molière a *Nőiskolá*ban mesteri kézzel rajzolt egy készakarva együgyűnek nevelt leánykát; semmi sem lehet kedvesebb, mint az a naivság, mely ennek minden gondolatján, minden szaván elömlik. Kotzebue ezen szeretetreméltó karaktert kiragadja a maga elengedhetetlen környületeiből, s azt minden képzelhető ok nélkül egy nagy ház leányára ruházza *Szerelemgyermek* című játékában. A *servum pecus* csak azt nézi, hogy a példányban mi ragyog? s azt nem érti, miképpen sokszor ugyanazon vonás, mely bizonyos helyen ragyog, másutt a maga ragyogását szükségesen elveszti. Az ily boldogtalan követés példái nálunk sem hallatlanok. A mi Szabó Lászlónk még Kotzebuen is felülemelkedett, midőn komoly drámában a cseh királyi leányt az említett molièrei karakter hasonlatosságára teremté. Nem úgy áll-e nála a Podiebrád György leánya, mint valamely falusi papnak világot nem ismert gyermeke? A követés csak erősek dolga, s a gyengeség sehol sem tetszik ki világosabban, mint ezáltal. Azonban igen eltévedne az, aki azt hinné, hogy az idegen műveket haszonra nem lehet fordítani. Követés és stúdium közt nagy a különbség; amaz idegen tárgyhoz és manírhoz köt; ez pedig a mások példája által arra segít bennünket, hogy saját erőnket mennél jobban kifejteni megtanuljuk. Semmi sincs szükségesebb, mint az idegen, nagy művek stúdiuma; s e stúdium többet ér a puszta teóriára vesztegetett minden fáradságnál. A hellének bámulást érdemlő példányokat adtak a költés nemeiben; különösen Aristophanes a maga vígjátékaival még most is senkitől el nem érve áll. Bár költőink már egyszer a helléneket közelebbről ismerni elkezdenék; az ő classica literatúrájok helyes stúdiuma legtöbb sikerrel dolgozhatna azon veszélyes piperéskedés ellen, mely némely fiatalainknak versecskéiken ürességgel és inkorrekcióval egyesítve csillámlik.

1827

JÁTÉKSZÍN

Nem titkolhatom el, tekintetes Rendek, hogy a beszédét éppen most végzett táblabíró úrnak nemzeti játékszínünk felállását ostromló szavai mély fájdalommal hatották meg lelkemet. Ez-e az a hazafiúság, melyre tekintetes Pest vármegyének rendei számot tartottak, mikor elvégezték, hogy minket is a szép szándék elősegéllésére meghívjanak? Ez-e az a buzgóság, melyet tőlünk a nemzeti nyelvnek közügye vár? Ez-e az a fennérzés, mellyel magunkat magyaroknak nevezni büszkélkedünk? Magyaroknak? Mi? Akik atyáink ruháit elhánytuk; akik az anyai ajkakról eltanult nyelvet a maga végső küzdéseiben érzéketlenül nézhetjük; s akik kétségkívül minden nemzeti bélyeget egymás után le fogunk vetkezni, hogy ellenségeink elaljasodásunkat látván örömre gerjedjenek, vagy éppen, hogy mindenfelé megvető szánakozásnak s a maradék átkainak legyünk tárgyaikká. De hiszen éppen így vagyunk mi magyarok; hanem magyarok azon értelemben, melyben csúfolóink venni szeretik; magyarok, kik a lárma és a zaj közt előállott veszedelemre felriadunk, s eltűnte után menthetetlen álomkórságba hullani szeretünk; sem nem tudván, sem tudni nem akarván, ha titokban, ha csendességgel az irígy kezek hálót szővnek felettünk. Avagy elfelejté már, táblabíró úr, az időt, mikor a fejedelmi parancs a nemzeti nyelv édes hangjait ajkainkról eltiltotta? Mikor táblabíró úr itt ezen asztal mellett, hol most a hazának közügyét a nyelvvirágzás eszközeivel együtt letapodja, az idegen föld tördelt szavait tulajdon szájából zengeni rémülve hallotta? Hol van az a hév, melyet akkor a nyelv eránt mutatánk? Hol van az a lélek, mely akkor a lerázott járom után bennünket lelkesíteni látszott? Vagy gyermeki, keresztülfutó tüzelgés vala-e mindaz, amit akkor ősi fegyvereinkkel övezve, ősi ruháinkban csillogva a köznézésre, mint valamely bábszínen, kitettünk? Az volt igenis tekintetes Rendek, az volt tagadhatatlanul, ha az akkori érzés melegségét bandériumi ruháinkkal együtt levetkeztük; s ha szíveinken az a hidegség ül, mely az előttem megszólamlott táblabíró beszédében lélekelnyomva lengett közöttünk. Vagy talán gondatlan nagyítás, s nevetséges pöffeszkedés az, hogy ezeket a játékszín miatt ejtett szavakra mondám el? Nem, tekintetes Rendek! Ha a játékszín Európának minden pallérozott népeinél a közmíveltség egyik mértéke nem volna is; ha a játékszín semmi névvel nevezendő tekintetekkel, a nyelven kívül, öszvefüggésben nem állana is: ezen egyetlen egy pontra nézve minden figyelmünket, törekedéseinket, áldozattételeinket elengedhetetlen jussal kívánja. Haza és nyelv egyforma rangban álló két nevezet minden népre nézve, ha a tiszteletben álló nemzetek sorából kitaszíttatni nem akar. Nemzeti életet nemzeti nyelv nélkül gondolni lehetetlen. Jaj a nemzetnek, mely lakhelyeiből kiüldöztetett! Jajabb annak, mely ősi nyelvétől fosztatott meg! A mi őseink bujdosók valának; de nyelv által összetartván szerezhettek vérrel új hazát s az idegen föld áltatok magyar lett. Mi pedig, ha nyelvünket elvesztenők, mivé lennénk saját földünken? S e veszteség nem fenyegetett-e már egyszer elkerülhetetlenül bennünket? S most, midőn e veszedelmen túl oly bűnösen gondatlan bátorsággal hisszük magunkat, nem akarunk-e megemlékezni, hogy nemzeti főiskolánk legfontosb katedráján, hogy legelső dicasteriuminkon, hogy országgyűlésünk ragyogóbb tábláján a hazai nyelvnek hangja még most is idegen? Ily elhagyattatásban kell-e visszavetnünk Pest vármegyének megszólítását, ezt a hazafiúi hív megszólítást, mely figyelmeztet bennünket egy még előttünk felnyíló ösvényre, egy még hatalmunkban álló választásra? Hidegen szemléljük-e mi, ha nyelvünk, minekutána a magosabb körökből már úgyis számkivettetett, a maga fennállásának semmi közönséges jelét bírni nem fogja? Nem keserít-e el az a tekintet, ha nyelvünket, őseinknek ez örökségét, őseinknek e már csaknem egyetlen egy örökségét a közhelyről lassanként eltűnni, s nemsokára a legalsóbb rendű nép kirekesztő birtokává lenni látandjuk? Szabad-e elveszni hagynunk a kincset, mely elidegeníthetetlen birtokként szállott reánk? E kincset, melyért, valamint lakföldünkért, s háznépeinkért mind a vérig mind a végig harcolni nem csak jus hív, de szent kötelesség kényszerít? Mit fogunk majd unokáinknak

felelni, ha szemeinkre lobbantják: hallottátok a segédért kiáltónak szavát, s nem nyújtátok ki a kart, mely segíthetett vala?

Másutt a koronás fejek nem tartják magokhoz a játékszín gondját illetlennek. Arra várunk talán mi is, hogy a felsőség, vagy másvalaki tegye meg érettünk azt, ami nekünk használjon, ami bennünket gyönyörködtessen; azalatt míg magunk, mint az atyai gondviselés bizodalmában élő gyermek gondatlan restséggel veszteglünk? Vagy talán a fösvénység alacsony lelke tartóztat vissza bennünket? Nem, tekintetes Rendek! Kimondám a gyűlöletes szót, de hinni nem akarom. A haza kíván, nem vért, nem határtalan feláldozást; csak bővségünkből kíván valamit, csak feleslegvalónknak egy részét kívánja; s mi, kik a vendégfogadás törvényeit gyakran érdemetlenek eránt is, nem minden vesztegetés nélkül gyakoroljuk; mi, kik a lármás mulatságokban s a kártyaasztal mellett a takarékosság hagyásait olykor-olykor elfelejtjük; mi, kik bizonyos alkalmakkal csillogás által kiismerszeni annyira szeretünk, hogy a kímélést alacsonyságnak fognók tekinteni; mi vonjuk-e be markainkat a nemzetiség közoltára előtt? Mi ne tartsuk-e alacsonyságnak itt a kislelkű kímélést? Íme Ráday és Wesselényi után a tiszteletreméltó Vida négy egész esztendőkig tartott súlyos áldozatokkal védelmezte játékszínünket; s amit ezen egyetlen egy nemes tehetett, azt az egész nemzet tenni nem fogja-e? S ez az egész nemzet viselni akarja-e a szégyent, midőn majd azt kell hallania, hogy Pestről, Magyarország fővárosából, a magyar játékszín számkivettetett, mert a milliomokból álló sokaság, a teher alól kifáradt egyetlen egyet fel nem váltotta? De Bécsben az a magyar gróf, az a Koháry, ki magát az ottani német színért elsüllyesztette, hazafiúnak kiáltatott; s bennünk mindnyájunkban a valóságos haza eránt nem leszen-e annyi szeretet, amennyi ez egyben az idegen haza eránt lángola? S miért éppen csak a hazát emlegetnünk? Hát annyira vadak, annyira míveletlenek volnánk-e mi, hogy a szép eránt, egyedül magára nézve is vonattatást érezni nem tudnánk? Mi dicső nemzetnek, mi vitéz magyaroknak hívjuk magunkat. Jól van, tekintetes Rendek! voltak sok vad népcsoportok, melyek a földkerekség nagyrészét győzedelmek közt futották keresztül; félelmet és rettegést terjesztettek ezek magok körül, de tiszteletet nem. Soha egy nép sem ragyogott a nagy nemzetek sorában, hanemha fegyvereinek szerencséjét a szépmesterségekkel és tudományokkal összekötötte. Osztán nem kénytelenek vagyunk-e megvallani, hogy a mi büszke címeink csak őseinktől szállottak reánk, hogy mi az ő nevöket igenis, de erejöket s szerencséjöket örökségül nem bírjuk? Ily környülállások közt mi által lehetünk reájok érdemesek, ha a szépmesterségeket is megvetjük s egyéb fogyatkozásaink mellett még míveletlenek is maradunk? Tekintetes Rendek! a szerencse külső veszélyeit erő s nemes bátorság által meg lehet lábolni; a lélek elaljasodása pedig szabadulás reménysége nélkül merít alá.

De nem azt erősítette-e táblabíró úr, hogy a játékszíntől erkölcsi romlásnál egyebet nem várhatunk? Tagadhatatlanul fontos ellenvetés! Mert hogyan lehessen valami olyast pártfogolnunk, ami szívünk legszentebb érzéseivel ellenkeznék, ami halomra döntené mindazt a jót, amit atyáink példáiból s a józanabb nevelés karjaiban tanultunk, s amit gyermekeinkbe általplántálni oly szívesen fáradozunk? Azonban vigyáznunk kell, nehogy hirtelen gondatlansággal vakmerő állításra vetemedjünk. Fennáll a játékszín nem egy bizonyos környékben, de számtalan helyeken, számtalan nagy nemzetek között; nem mint egy bizonyos kor mulandó időtöltése, de mint hosszú századok állandó gyönyörködése. Férfiak, virtussal és tudománnyal és tettekkel ragyogók örömmel vettenek részt annak mulatságaiban; örömmel látták magok előtt a régiség visszavarázsolt történeteit s a jelenvalóság nevetségessé tett bohóságait. Mit vesztettek Európának nagy nemzetei, hogy magoknak játékszíneket építettek, s jeles színjátszóiknak tisztességet és bővséget adtak osztályrészül? S mit nyertünk mi, hogy színjátszóinkat mindezideig lakhely és segéd nélkül hagyjuk bolyongani; s előadásaikra szemeinket és füleinket, sorsokra pedig szánakozásunkat bezárjuk? Mutassuk elő hát azt a sok szépet, azt a sok jót, mellyel más nemzeteket, azért mert erkölcsrontó játékszínünk nincsen, felülmúlunk!

Mintha bizony minálunk a szűkölködő több enyhítést, a szerencsétlen több vigasztalást, a tévelygő szelídebb visszaigazítást lelne, mint másoknál! Mintha mi szentebbül éreznők az emberiség becsét; különböző vélekedéseinkért egymást nem gyűlölnők; a hazáért szenvedő bajnoknak s a tudományok közt sorvadó bölcsnek oszlopokat emelnőnk! Mi adunk talán példát Európának, miként kell az előidő megvesztegethetetlen erkölcseit s tiszteletreméltó szokásait maradékról maradékra általplántálni? Mi? Kik nem szinte húsz esztendő alatt saját magunkból kivetkeztünk; s romlott erkölcseket tanulva, idegen szokásokat kölcsönözve, tulajdon zselléreink rongyával cifrázva még csak azon érzést sem tartottuk meg, hogy egymásra tekintvén kölcsönösen elpiruljunk. Mi féltjük-e tehát a játékszíntől erkölcseinket? Vagy inkább attól rettegünk, hogy az a múlt és jelen való képeit előnkbe hozván, lelkiismereteinket felébreszti? De mennél később ébred fel, annál több oka lesz kebleinket öszvemardosni.

Jól tudom, tekintetes Rendek, mennyi visszaélések történhetnek, s történnek is a játékszínnel. Azonban ha a visszaéléseket tesszük a dolgok becsmértékévé; mi marad úgy szemeink előtt eléggé ártatlan? Mi volt valaha oly becses, oly tiszteletreméltó és szent, amit a gonoszt óhajtó lélek saját célainak eszközévé nem tehetett s nem tett volna? De fogjuk-e azért a vallást és tudományt, az emberiséget és hazát kárhoztatni, mert gyakran ez imádandó nevek a setétség tetteire lepel gyanánt használtattak? S tegyük fel, hogy a játékszín romlást okoz. Elejét vettük-e a romlásnak csupán azzal, ha a nemzeti nyelvet arra fellépni nem engedjük? Jusson eszünkbe, hogy az alatt, míg a magyar szín ügyét elkésett vetekedéseinkben végső veszély közé juttatjuk, csinosabb városaink mindegyikében, német színjátszók teljes hazafiúi jussal virágoznak. És vajon egyedül németek látogatják-e meg ezeket? Nem tanuja voltam-e, midőn számtalan más magyarokkal együtt maga táblabíró úr Pesten létében az ottani német színt feleségével s leányaival együtt szorgalmatosan gyakorlotta? Ki jöve ott kísértetbe tenyereit öszvecsattogatni, azalatt, míg a kisasszonykák bizonyos német írónak férfiúság és tiszta erkölcsi érzés nélkül öszvetoldozott szcénái mellett könyűkben úszkáltak? Ki fakadozott javalló kiáltásokra, midőn a növendékeknek idvességes tanúságul a színen bizonyos grófi leány bizonyos falusi papnak kezét oly rendes ártatlansággal kérte meg? Ki vezette félre tulajdon gyermekeinek elméjét örvendő bámulásával, midőn bizonyos darabban az isten és emberek és önnönmaga előtt bűnös feleség a józan ész és erkölcs bosszújára férjének örökre nem érdemlett szeretetét újolag megnyerte? Így oltalmazzuk meg tehát magunkat s gyermekeinket a játékszín ártalmaitól? vagy talán a német nyelv módivá lett hangjai a következhető bajt varázserővel tudják elhárítani? Talán a pesti és bécsi német nevelőházak elfranciázott levegője hatalmas talizmánként lebegi körül ott nevelt leányainkat? Jaj nekünk, tekintetes Rendek, ha az erkölcsiséget féltő principiumokat csak azért keressük elő, hogy általok a haza számára szükséges parányi segédet visszatartóztassuk! Ront a játékszín? miért mégis a némettől vissza nem irtózni? miért a gravámenek közé nem tétetni, hogy a pesti, budai, pozsonyi, kassai s több más színek bezároltassanak? Ó, jól értem én, hogy mi ez úgynevezett romlás eszközei nélkül többé nem lehetünk! Nem egyszer tapasztaltam, hogy sokonkat a bártfai fáróasztal mellől a német nézőjátékot megnyitó órán kívül semmi el nem vonhatott. Mi szeretünk romlani, mi romlani akarunk tekintetes Rendek, de romlásunkon is idegen színt akarunk láttatni. Mert idegen szín mi nálunk a nemesebb viselet csalhatatlan jele, s a fentebb nevelés tiszteletet kívánó hírmondója. Én ugyan veszteni is inkább veszteném el magamat a nemzetiség körén belől. Mert ha már az is szánakozást érdemel, aki a hasznost, a szépet és jót egyedül külföldi öltözetben tudja ismerni és szeretni: mit fogunk még a szerencsétlenről tartani, ki gyengeségeiben is külföldiséget akar dicsekedőleg éreztetni? Itt tekintetes Rendek, s egyedül csak itt, e külföldiség vadászásában, fakad romlásunknak forrása! Soha még egy nemzet sem romlott el, mely hazája erkölcseit és szokásait híven megőrzötte. Tettük volna ezt, úgy nem jöttünk volna veszedelembe saját becsérzésünket s az idegen népek tiszteletét elveszíteni. Most, midőn az utolsó szempillantat még talán el nem folyt; most, midőn még itt és ott a hazafiúságnak egy-egy szikrája pillog, s az ősi erkölcsnek

egy-egy tüneménye mutatkozik: nem sietünk-e, azt amit veszni hagytunk, ismét jóvátenni? És hol fognánk, mostani fekvésünkben kivált, hol fognánk e végre hathatósabb eszközt találni, mint éppen a kérdésben forgó nemzeti játékszínt? Nemzeti játékszínt mondok, s e név alatt egészen más intézetet gondolok, mint amit, szerteszéjjel bujdosó színjátszóinkról vévén mértéket, alatta közönségesen gondolunk. A mi hibánk, a mi örökre menthetetlen hibánk, hogy a szépmesterségeknek ezen ágát, rövid és fösvény ápolás után, mint a lelketlen mostoha a kelletlen árvát ápolni szokta, az elalacsonyulás csaknem legalsó lépcsőjéig engedtük sülyedni. Sohasem fordítánk arra oly közönséges figyelmet, mely által, a kezdetében külföldi plántát, saját földünken hazaivá tehettük volna. Szánakozásra méltó romladékokban senyved az közöttünk, s magán viseli az átkot, melynél fogva minden, aki határaiba lépni mert, szerencsétlen sorsában részt veszen. Íly fekvés bizonyosan egy nagy talentumot sem hoz kísértetbe, hogy a játékszíni pályán akar mint író, akar mint színjátszó feltűnjön, s azt a megvettetésből kiemelje, a külföldiségből kivetkeztesse, s a hazának tulajdonává tévén, általa nemzetiségünkre jóltevő behatással munkálódjék. Mostani vándorszíneinken nem láthatunk egyebet a mélyen megromlott német színnek még, ha lehetséges, romlottabb visszatűkrödzésénél. A mi hideg lelketlenségünk elzsibbasztja íróinkat, kik magyarok lévén magyar szívekhez szólhatnának; s így színjátszóink, kénytelenek a bécsi pórnép mulatságára koholt alacsony tréfákat szedni elő, s azon puha érzelgősségű darabokhoz folyamodni, melyeket a német nagy község visszafordult ízléssel bámul s melyek a magyar férfias lélekkel oly elhatározólag ellenkeznek. Csak a nemzet részvétele állíthat nekünk nemzeti játékszínt, melynek ismertető bélyege ne csak az élet nélkül álló kőfalra festett országos címer legyen; hanem az az önérzés, mellyel annak küszöbein minden magyar belépni fog; az a lelkesedés, mely a közfigyelemnél fogva saját becsének érzésével teljes színjátszót a mindennapi élet körén felülemeli; az a nemes hazafiúság, mely által a hazában bizakodó költő tulajdon érzéseit a nemzet közönségesen uralkodó érzéseivel egybeolvasztja, s az egyedül lehetséges úton hazafitársait magához felragadja. Így fogja majd a nemzet a játékszínt, s a játékszín a nemzetet kölcsönösen megnemesíteni. Ha lelkesedésbe hozzuk magunkat, hazai karakterünk új színben fog ismét ragyogni, e karakternek vonásait kölcsönadjuk a játékszínnek, bevéssük a költő lelkébe, felbátorítjuk őt, hogy új dicsőséges pályát keressen, hogy új dicsőséges pályára vezesse színünket, melyen ne többé az idegen nép majma, ne többé az idegen romlás terjesztője, hanem a nemzeti érzés tolmácsa s a hazai virtus táplálója lehessen. Itt leszen osztán üldözést szenvedett nyelvünknek bátorságos révpartja; itt leszen a haza, hol mostani számkivetése után megnyugszik; itt leszen a tűzpont, melyből valahára teljes erejében kilobbanhat, hogy a maga bámulást érdemlő tulajdonainak tartozott rangját az európai több nyelvek mellett elfoglalja.

De mit jelent, tekintetes Rendek, ezen csúfoláshoz hasonlító mosolygás, melyet bizonyos ajkakon látok elvonulni? Ohajtanám tudni, mi ezen dologban tulajdonképpen nevetséges? Ez a hevület-e, melyet a nemzeti közügy védelmére fordítok? vagy ez a vélekedés, mellyel a játékszín dolgát a nemzet közügyének lenni gondolom? Közügy a játékszín? akkor jaj annak a szerencsétlennek, aki ez enthusiasmusnak már a maga tárgya által megszentelt szavai mellett hidegen maradhat! átok pedig annak a gonosznak, ki hidegségével a kárt-örülő lélek csúfolódását párosíthatja, kit e szent boltozat alatt, ily tiszteletet kívánó vetekedés közben, a hazának gondolata vissza nem dobbant! De bizonyosan azt teszi e mosolygás, hogy a játékszín csekélyebb, mintsem a nemzet közügye gyanánt tekintethessék. Vajmi másképpen gondolkoztak a Pest vármegyei rendek, e nemeslelkű s józan előrelátású hazafiak, kiknek hálára méltó igyekezetök bizony egyebet várt, bizony egyebet érdemlett mint hidegséget és kicsúfoltatást! Vajmi másképpen gondolkoztak azon számkivetett franciák, kik Amerikának pusztáin elébb építettek francia játékszínt, mint lakóházat magoknak! nevessük ki őket, ha bátrak vagyunk, ha mellettök saját kicsinységünk érzésében kínosan el nem pirulunk! Nevessük ki e lélekkel tölt bújdosó csoportot, mely az Óceánon keresztül kebelében viszi hazáját, s az Újvilág még eddig lakatlan síkjaira plántálja által. Nevessük ki e szent haza-

fiúságot, mely e kevés számú hősekben veszély és üldözés közt hazai föld nélkül, idegen éghajlat befolyásaiban is olthatalanul ég. Nevessük ki e tiszteletre méltó büszkeséget, mely eléggé merész az elhagyatásban is saját becsérzését fenntartani s lételét csak önnön nemzetiségének érzésében kedvelni. Krisztus így szólott: ahol ketten-hárman öszvegyűltök (tiszta imádással tudniillik), ott leszek én veletek! Ilyformán szól a haza is: ahol ketten-hárman öszvegyűltök (tiszta nemzeti lélekkel tudniillik), ott leszek én bennetek! mert a hazának szent neve nem csatolja magát a föld porához. Ezen tartomány, melynek kiterjedését most magyar hazának nevezzük, századok előtt más néptől mondatott hazának; őseink a Don mellett is, a Kaspium partjain is, magokkal hordozták a magyar hazát, s magokkal együtt hozták azt ide. Emberek teszik a valóságos hazát, nem ez élet nélkül való halmok és térségek, melyek ezerféle népnek egyforma érzéketlenséggel adhatnak lakást. Valamint a francia lélek lángolása a számkivetés helyét francia földdé változtathatja: úgy ellenkezőleg a magyar lélek kialvása születésünk helyét idegen földdé fogja változtatni. Fajuljunk csak lassanként, mint elkezdők; s bizony e levegő, melyet eleink vérpárájától megterhesítve szívunk, e kenyér, melyet az ő sírhalmaik felett aratunk, e címerek, melyeket koporsóikról lekapkodtunk, nem fogják itt a magyar hazát megtartóztatni, nem fogják tehetni, hogy a nemzetiség enyésztével el ne enyésszék.

Azt mondhatná valaki: mit tartoznak ezek a játékszínre? Hiszen őseink nem ismerték azt, őseink, kiknek példája után buzdíttatunk. - Való, tekintetes Rendek! őseink nem ismerték azt, mert nem ismerhették; de maradt volna a nemzet a maga virágzása szép pályáján, bizonyosan megismerte volna; mivel a nemzeti virágzás (s ez már Mátyás alatt megbizonyosodott), a tudomány és szépmesterségek szeretetét maga után vezeti. Osztán mindaddig, míg valamely nemzet felfelé hág, egyedül saját erejénél fogva nem csak fenntarthatja, hanem minden ártalmas befolyásoktól is megóvhatja magát. Nem így mi, kik három század óta idegen karhoz támaszkodva lépdelünk; kiknek sok kicsinységben, amit az erős észre sem veszen, majd veszélyt rettegnünk, majd oltalmat keresnünk kelletik. A virágzó magyarnak a játékszín csak egy újabb nemes gyönyörködés tárgya lett volna; nekünk pedig úgy kell azt ohajtanunk, mint hanyatló nyelvünk védelmét, mint enyésző karakterünk palládiumát, mint süllyedő lelkünk felemelő eszközét. Ha ugyan nyelvünkre nézve elégnek hisszük, hogy rajta juhászainkkal tanakodhatunk; ha karakterünket még most is teljes élességében lenni gondoljuk, midőn a hegedülő Bihari magyar nótája mellett tölt poharakat szilajkodva forgatunk; ha lelkünknek elég emelődését találjuk az elavult jusokkal s újonnan vásárolt üres címekkel büszkélkedésben: úgy nincsen többé egyetlenegy szavam is; úgy óhajtom, hogy ily gondolkozásban semmi közönségest, semmi nemzetit ne alkossunk; mert azt csak romlásnak alkotnók. Úgy csak szenvedjük el tovább is, hogy a magyar fővárosban idegen játékszínnek álljon ragyogó épület; hogy a messzünnen jött vándor ott mindent találjon, csak azt ne, ami őtet Magyarországra emlékeztesse; hogy a jámbor hazafi Pestnek utcáin tolmács nélkül szűkölködjék, s hazáját a hazában félénk tekintettel keresse és ne találja meg. De nem tekintetes Rendek! ennyire még mi nem jutánk, ennyire még nem juthatott a nép, mely erővel teljes fajból vett származást. Szenvedések által meggyengültünk, de nem vesztettük el a régi nagyság emlékezetét. Fenn a bérceken nem látjuk-e mindennap őseink váraikat, habár csak omladékokban is? Lenn a mezőken nem ezerfelől tűnnek-e fel a halmok, melyek elhullott atyáinkat takarják? Ez emlékeztető jelekre kényszerítem a tekintetes Rendeket, ne tekintsék hidegséggel a nemzetiség sorsával most inkább, mint valaha, összefüggő intézet felállhatását. Őseink országot és szabadságot szereztek és hagytak nekünk; illő, hogy mi is szerezzünk, mi is hagyjunk valamit maradékainknak. S mostani környülállásinkban mit hagyhatunk mást, mit hagyhatunk jobbat, mint éppen ezt, amire Pest vármegyei rokonink bennünket figyelmeztetnek? Ismerjük meg e figyelmeztetés mind szükséges mind dicséretes voltát; örvendjünk, hogy adakozásunknak ily nemes cél tétetett; tegyük méltóvá magunkat a reményre, mely bennünk vetteték; s mutassuk meg, hogy nincsen hathatósabb érzés, mint a hazafiúi köteles-

ségnek szent érzése. Vagy ha mindezeket tenni nem akarjuk, vigyázzunk, nehogy valaha Pest vármegyének legparányibb tagjával is öszvetalálkozzunk! különben minő megalázó pirulással kell majd annak szemeiből az ellenmondhatatlan vádat olvasnunk: ti vagytok-e azon hálátlan hazafiak, kik megútáltátok az intést, melyért tőletek égő köszönetet érdemlénk vala? Nem, tekintetes Rendek! ezen beszédem legyen bizonyság, hogy én e hálátlanok közé nem tartozom, s ha van közöttünk, ki e gyalázatos nevet hordozni nem irtózik, keljen fel utánam és cáfoljon meg.

1827

JEGYZETEK A KRITIKÁRÓL ÉS POÉZISRŐL

Töredék

A nagy könyv, azt mondá Kallimachus, *nagy gonosz*; s ezen mondást méginkább lehet a mi időnkre alkalmaztatni; mivel a tárgyak ki lévén merítve, kevés hozattathatik fel olyan, ami már sokszor ne mondatott volna; ritkának adatott pedig az a tehetség, mely a régi dolgoknak is új színt tud kölcsönözni. Ezen jegyzéske itt elől nem akar egyebet, hanem hogy olvasóink a felvett cím alatt valamely rendszeréntvaló értekezést ne várjanak, melyben a görögöktől és rómaiaktól fogva a legújabb korig világra jött principiumok szakadatlan renddel fognának felállíttatni. Semmit sem kerülök inkább, mint azt: nehogy másokat tanítani láttassam; s mindenütt csak saját szűk olvasásomnak s gondolkozásomnak rezultátumait szeretem a közönségnek bemutatni. Innen van, hogy írásomban hézagok vagynak: s principiumim nincsenek iskolai szorossággal kifejtegetve. A gondolkozó fej ítéletet hoz a rezultátumokról a principiumokra, és viszont; s az ilyenekre nézve Montesquieunek tanácsát követnünk illik: *nem mondani el mindent; s amit mondunk is, csak azért mondani el, hogy az olvasó gondolkodásra ébresztessék.*

A poézis, mint a szépmesterségek, általán fogva érzéseken fundáltatik, s érzéseket veszen célba. Az érzés az emberi lélekből fejlik ki; s minden akiben ez a kifejlés egy vagy más úton akadályt nem szenvedett, alkalmatos lehet, valamely poétai művnek becsét kisebb vagy nagyobb mértékben érezni. Természetes, hogy itt az érzés alatt egyedül a szépnek, s az azzal határos felségesnek, nagynak, kellemesnek stb. érzését kell értenünk; amit a testiségtől kölcsönözött szóval *ízlésnek* szoktunk nevezni. S ezen ízlés teszi a józan kritikának fundamentumát.

De ki nem tapasztalhatta, hogy kevés dolog van a világon, amely több individuális változásoknak lenne kitéve: mint az ízlés? Ki nem tudja, mi számtalan ízlésbeli nemcsak különbséget, de ellenkezést is lehet észrevenni, nemcsak egymástól messze, vagy egymáshoz közel fekvő tartományoknak lakosaiban, de ugyanazon földnek fiaiban még ugyanazon míveltségi ponton álló emberekben, sőt ugyanazon, de más-más helyhezetben levő individuumban is? Következik, hogy ha valaki a maga mindenkori személyes ízlését veszi egyedülvaló sinórmértékűl, s annálfogva akarja valamely költeménynek becsét megitélni: elkerülhetetlenül önkényes s akaratos kívánságokat fog előterjeszteni, melyek mind a művész geniejével, mind az olvasó ízlésével számtalanszor jőnek ellenkezésbe.

Az ízlés, azt írá egykor Voltaire, *csak kétféle: jó és rossz.* Azonban itt az a kérdés támad fel: hogyan kell tehát a jót a rossztól legbizonyosabban megválasztanunk? S felteszem, hogy ezen megválasztáson keresztülestünk; de nem magában világos-e, hogy a jó és jó közt is temérdek különbség és számtalan lépcső foghat helyt: mely különbséget és lépcsőt egyedűl az

individuális ízlés eszközlése által soha meg nem határozhatunk? A még boldog Werther az Odysseának vidám géniuszával társalkodik; a már boldogtalan Werthert csak Ossiánnak komoly múzsája gyönyörködteti: s megengedhetjük-e neki, hogy a maga két ellenkező állapotja szerént különböző ízlését a kritikának mértékévé tehesse?

Ha tehát a kritika meghatározó állításokkal akar fellépni, nem individuális érzéseken kell magát felemelnie; hanem közönségesen az emberi lélek természetéből szükség bizonyos tapasztalásokat kivonnia, hogy általok bizonyos közönséges törvényeket állapíthasson meg. S ha magunkat a szántszándékos pyrrhonismustól megóvjuk, nem fogjuk az ily közönséges törvények lehetségét kétség alá vonni. Mert Homértól fogva Virgílig és Tassóig, és Miltonig, és Klopstockig; Aeschylustól fogva Shakespeareig, és Calderonig, Goetheig és Schillerig stb. minden személyes különbözés és elhajlás mellett is éppen úgy egyeknek találjuk a szépnek, bájosnak, nagynak, felségesnek vonásait: mint a morális nagyság érzelmeit Camillban és Hunyadiban, Leonidásban és Zrínyiben, Timoleonban és Washingtonban.

Említenem sem kell, hogy a szóban forgó törvények csak úgy vehettek, vagy vehetnek lételt, ha már előre művészek tűntek fel, kiknek a természet kebelekbe hintette a mesterségnek magvait; mely magvak azon bámúlatra méltó művekben fejlenek ki, melyeket genie-munkáknak szoktunk nevezni. A filozóf elmerül az ily művekben, s a művről általhat az alkotó lélek vizsgálására; kilesi azon karaktert jelentő vonásokat, melyek egyenesen a lélek sajátságából jőnek; kilesi azon elhajlásokat, melyeket a tárgy teve szükségesekké; s ezer megegyezésekből s ezer különbségekből regulákat von ki, melyekről a művész nem gondolkozott; éppen úgy, mint az okoskodó ember nem gondolkozott azon formákról, melyeket a vizsgálódó bölcs az okoskodásból kivont, s a logikában öszveszerkeztett.

Így származnak tehát azon közönséges törvények, melyeken a vezérlő teória felépűl, nem magának a kritikusnak agyából, hanem a természetből. A természetet pedig azért kell a genienek mozdúlataiban nyomoznunk: mivel a genie nem egyéb, hanem a különben széjjelszórt természeti erőknek és érzelmeknek bizonyos felűleg alatt nagy bővségben történt öszvefolyása. Ezen öszvefolyás az ingredientiáknak egymáshoz való proportiója szerint különböző felűlegek alatt különböző változásokat szenvedhet, s különböző következéseket húzhat maga után. Innen van az a számlálhatatlan sokféleség, melyeket a költői produktumokban találunk. De mindezen sokféleségben a közönséges cél mégis ugyanaz marad. Mert minden költőnek arra kell törekednie, hogy amely érzést célba vett, azt a lehetséges erővel érdekelje. Minden érzésnek pedig bizonyos határai vagynak, melyeken a költő által nem hághat anélkül, hogy céljával ellenkező extremumokra ne vetemedjék. A költői közönséges cél tehát az említett határok felé sietésben áll: s a tökéletnek lépcsőit a közelítésnek kisebb vagy nagyobb volta határozza meg.

Ezen tökéletnek ideája tisztábban vagy homályosabban minden egészséges lélekben feltaláltatik; s minden különböző formák alatt is éppen oly szükségesen *egy* az, mint az istenség. A genie teremtő lelke hathatósan érzi azt magában, s törekszik utána. A filozóf vizsgálódó lelkében pedig örök jobbítgatásnak ingere támad fel általa, s innen van, hogy a filozóf éppen a genie művekből kivont regulák szerént állítja fel az *ideált*, melyet a legerősb genie sem érhet el egészen; úgy amint Plátónak gondolatjaként az isteni értelem sem alkothatott a gyarló materiából minden részben tökéletes világot. »Íme, így szól a genienek a filozóf, íme az ideál, melyet felállítottam: mint valamely polykleti kánont, s melynek felállítására magad vezérlettél. A te műveid nincsenek ily simák, nincsenek ily magokkal mindég és mindenben egyformák: mint ez az én kánonom kívánná; de nem is fogom tőled kívánni, hogy magadat e szerint igyekezzél képezni. Te erősb vagy, mintsem hogy segédre lenne szükséged, s makacsabb, mintsem hogy hibáidat megjobbíthatnád. S magok ezek a te hibáid nagy voltodról tesznek bizonyságot. Azonban engedd meg, hogy azok előtt, kik nem

bírnak oly erővel, mint te, mégis éreznek vonattatást követni a szépet, a nagyot és tégedet; hogy ezek előtt az én kánonom fedezze fel azt, ami a te műveidben jó és hibás. Az ilyenek hasonlítsák öszve műveidet az én kánonommal. Kövessenek tégedet a te ezer különbféleségeidben; de nehogy *servum pecus*-szá alacsonyúljanak le, az én kánonom segítse őket a tökéletről saját ideált formálni magoknak. Így fognak ők követés által lélekemelődést, regulák által saját principiumokat szerezni; s eszerint, amit a természet nekik nem adott, nyerhetnek segéd és munka által oly tehetséget, mely ha nem egészen a tiéd leszen is, hozzá legalább hasonlítani fog.«

S ez a kánon az, mely a kritikának sinórmértékül szolgálhat. A kritika eszerint minden művet a legfelsőbb tökélethez mér; s amint ahhoz közelebb vagy távolabb állani találta, úgy mondja ki felette kemény egyenességgel ítéletét. Mert nem megtanított-e már még Horác bennünket, hogy a költésben semmi középszerű nem talál kegyelmet? Minden ami nem felfelé siet, alant marad. Minden ami a felső ponttól távozik, lefelé száll.

Si paulum a summo discessit, vergit ad imum.

Látnivaló, hogy csak a gyarlóság panaszkodhatik a való kritika felől úgy, mintha az a geniet fennröpültéből lerángatná, s szerencsétlen regulázás által fojtaná el. Sőt inkább igyekszik az a homályt fényre, a rendetlenséget rendre hozni; s kulcsot és fonalt ád a labirintusban tévelygőknek. De saját nagyságunknak csalóka képzete sokszor gyűlöletessé teszi előttünk a kritikát, azt gondoljuk, hogy nélküle nem lennének hibáink; azt gondoljuk, hogy kicsapongásaink (melyeket kárhoztat) mindég és mindenütt a géniusznak kiütései; s midőn nagyságunk a meggyújtott fáklya előtt elenyészik, sikoltunk, hogy a genie megöldököltetik, s a természeti erők láncra vettetnek. Legyünk egyenesek, s oly egyenesek mint Lessing, ki magáról ily vallást teszen: »Én nem érzem magamban azon éltető forrást, mely saját erejével kidolgozza magát, saját erejével oly gazdag, oly friss, oly tiszta súgárokban buzog fel: én kénytelen vagyok magamból mindent nyomás és szívás által csikarni ki. Én oly szegény, oly hideg, oly rövidlátású lennék, ha némüneműképpen meg nem tanultam volna, mint kelljen idegen kincseket szerényen kölcsönöznöm, idegen tűznél melegednem, s szememet a mesterség üvegeivel erősítenem. Innen van, hogy mindig megszégyenültem, valahányszor a kritikát gyaláztatni hallám vagy olvasám. Azt mondják, hogy az elfojtja a geniet: én pedig azzal hízelkedtem magamnak, hogy valamit nyertem általa, ami közeljár a geniehez. Én béna vagyok s nekem a mankóra írt paszkvillus nem lehet, hogy épületes legyen.«

A kritika semmi nem egyéb, hanem a művészségnek filozófi stúdiuma, vagy legalább ezen filozófi stúdiumnak rezultátuma. Innen van, hogy a legelső rangú genie is ezen studium nélkül gyakran megbotlik. Ki nem tudja, hogy a nagyság és dagály, erő és zabolátlanság, naivság és gyermekeskedés, elmésség és nevetségesség, s több ilyenek, nagyon közel állanak egymáshoz?

Maxima pars vatum - -
Decipimur specie recti: brevis esse laboro,
Obsurus fio: sectantem laevia nervi
Deficiunt animique: professus grandia turget:
Serpit humi tutus nimium, timidusque procellae.
Qui variare cupit rem prodigaliter unam,
Delphinum sylvis appingit, fluctibus aprum.
In vitium ducit culpae fuga s i c a r e t a r t e.

S lehet-e mondanunk, hogy ezek a geniere nem tartoznak? Én úgy vélném, hogy ezek egyedűl a geniere tartoznak. Mert abból aki erő nélkűl nyúl a költés tárgyaihoz, semmi esetre nem várhatunk egyebet lélektelen versfaragónál: s az ilyenre nézve a szépnek és nagynak minden törvényei hiában függesztetnek ki. Ellenben minél több erő lakik valakinek keblében: annál

nagyobb forrás és küzdés, következőleg annál későbbi tisztúlás talál ott helyt. *Jókori hibátlanság*, mond Jenisch, *soha sem, vagy legalább igen ritkán* jelent geniet. Természetes tehát, hogy a genie a tisztúlásnak hosszú ideje alatt mind könnyen, mind gyakran, mind sokszor *örökre* is eltévedhet. Nem mutatja-e a tapasztalás, hogy oly költő, aki bizonyos időben bámulatra méltókat teremtett, máskor igen nyomorult dolgokat hozott elő, s nem volt elég belátása a két ellenkező művet egymástól megválasztani? Egyenesen azért, mert studium nélkül szűkölködött. Való ugyan hogy a teremtő szellemet a természet adja, és hogy a studiumnak tárgyai is a természetben feküsznek: de nagy a különbség a közt, ha a költő a beleömlött lángnak fellobbanását machinaként követi; és a közt, ha azon fellobbanást művészi szabadakarattal tudja használni. Az első esetben minden szép és nagy csak mintegy történet szerint tűnik fel s ugyanazért gyakran idegen zavarékkal vegyítve; a másodikban pedig egy szabad tetszéseként lebegő lélek teremtvénye áll elő megtisztúlva mindentől ami a felvett célnak ellene dolgozhatnék. Ezért mondja a józan lelkű Horác, hogy valamint a stúdium genie nélkül: úgy a genie stúdium nélkül nem sokat ér.

Natura fieret laudabile carmen an arte
Quaesitum est: ego nec studium sine divite vena,
Nec rude quid possit video ingenium; alterius sic
Altera poscit opem res et coniurat amice.

Azok tehát kik lelköknek együgyűségében a költőt éppen úgy elkészűlve születni vélték, mint Minervát Jupiternek fejéből; nem gondolták meg, hogy a természet nemcsak költőt, de hadvezért, filozófot és kézművest is szül, azaz ád a költésre, hadvezérségre, filozófiára és kézművességre tehetséget és hajlandóságot. Azonban ha valaki a természettől kapott tehetséget studium, azaz tanulás és gyakorlás által tökéletre vinni nem igyekezett: belőle soha sem költő, sem hadvezér, sem filozóf sem kézműves nem leszen. Ezen igazságot Horáctól fogva Virág Benedekig ezeren elmondották már, s még sincs a költésnek minden regulái közt egyetlen egy is, melyet újra meg újra ismételni nagyobb szükség lenne.

A tanulatlan szem a régiség képszobrain hiában keresi azt a szépet és nagyot, amit rajtok oly sokan találnak. A színek szépségét és gyöngédségét könnyebb felvenni, mint a vonásokba öntött nagyságot és kellemet: mégis nem ezeren vannak-e, kik a tiziáni kolorit és valamely falmázolónak színei közt különbséget tenni nem tudnak? Maga az, ki a költésnek magvait keblében hordja, csak gyakorlás és cél szerint tanulgatás által juthat oda, hogy a szépnek, nagynak és felségesnek vonásait mind kiismerje, mind a kisebb rangú, és az álképű széptől, nagytól és felségestől helyes ízléssel megválassza. Valaki jól érezheti a virgíli költés pompás szépségét: de még azzal nem ért fel addig, hogy Homérnak egyszerű de nagy, merész, és mindég bizonyos vonásait egész tisztaságokban felvehesse. Valaki ezer örömeket lelhet Horácnak ódáiban: de még távol van attól, hogy azon titkos bájt, és bájos pongyolaságot, s azon költői individuális szeretetre-méltóságot egész mértékben érezhesse, mely az ő episztoláiban rejtezik. Hasonló okból magyarázta egy német kritikus azt, hogy Werther ezer forró imádókat talált, mikor még az Agathont csak itt és amott nehány kevesek tudták becsűlni. Így történt az is, hogy azt a rendkivülvaló nagyságot, mely Schillernek műveiből kitűnik, oly sokan bámulhatják: azt a művészi tökéletet és gráciát pedig, mely Goethének munkáit bélyegzi, jóval kevesebben foghatják fel. Mennél pompásabb, ragyogóbb és temérdekebb valami: annál könnyebben szembetűnik az. De a nagyságnak egyszerűsége, a praetensio nélkül való szépség, az előre nem tolakodó szerény grácia, és a művészi gond nem oly nagyon kitetsző dolgok, s csak bizonyos lépcsőjű gyakorlás és míveltség után tűnnek fel a gondos szemlélőnek.

Azonban az, aki a *ragyogó szépet* már igazán érzi, természetes, ha hosszabb vagy rövidebb idő alatt az *egyszerű szépet* is fogja érezhetni. De vagynak, kik hamis principiumok és nevetséges kevélységből bizonyos lépcsőkre úgy letették magokat, hogy onnan többé

mozdúlni nem akarnak. Ha ezen szerencsétlenség olyanokon történ, kiktől az anyatermészet a szépnek érzését megtagadta: nem nagy a veszedelem. Aki homályra predesztináltatott, elvész homályban. De ha talentummal született emberek buknak meg így: akkor (fájdalom!) a nyavalya több következéseket von maga után. Amilyen veszélyes a féltudomány, éppen oly veszélyes ez a félízlés. Mert a haladást önmaga előtt zárja el azon nevetséges vélemény által, hogy ő csalhatatlan. Az ilyenek vagy a szépnek határain kívűl maradnak, vagy azon határokba oktalanúl berontván egyenesen az ellenkező extremitásokig vettetnek. Így tűnt fel egykor szomszédainknál a gottschediség, s ezzel ellenkezőleg a Klopstockot utánzó dühödés; mint egykor Itáliában a mariniskedés. Így nálunk egyfelől a leoninuskodás a vele járó földönmászással és pedántsággal; másfelől a nehéz rímek után küzdés a hozzákötött üres pöffeszkedéssel együtt.

Két dolog van, ami miatt gyakran megtévednek mind a versírók, mind a versítélők: a *természetesség és a könnyűség*. Azt mondják: a versnek természetesnek és könnyenfolyónak kell lennie. Való; de való az is, hogy sokan kik ezen regulát ajkaikon hordozzák, félreértik azt; és sokan, kik azzal hízelkednek magoknak, hogy ezen regulát tökéletesen betöltötték, nem csináltak egyebet, hanem annak egy igen rossz magyarázatot adtanak.

Midőn Lessing a bölcsebb kritikának magvait elhintette: leginkább arra törekedett, hogy a francia álízlést számkivesse; s evégre egyfelől Homért, másfelől az angolokat s nevezetesen Shakespearet mutatta fel hazájának fiai előtt. - A franciák, úgy állítá ő, a természetet a módinak s egy a párizsi udvarnál származott csínos, de hideg és aprólékos galantériának bohó álarcába öltöztették - - -

1829 (korábbi változat: 1815)

«HUBA» OSSIÁNI KÖLTEMÉNYRŐL

Nem ezen parányi recenziónak szerzője az első, ki a modorban (manier) való dolgozást a poétáknak rossz neven vette.

A mások sajátságaiknak majmolása mindenkor tulajdon karakterünknek romlását hozza maga után; s dolgozásaink vagy nevetséges paródiákká változnak el, vagy pedig minden megkülönböztető jelek, minden saját fiziognómia nélkül maradnak; s egy másik Sterne igen méltán hasonlíthatná azokat a kézbenforgás miatt elkopott pénzdarabokhoz, melyeket, (képeik és bötűik eltűnvén), egymástól nem lehet megválasztanunk. Ez az oka, hogy az úgynevezett *ossiáni énekek, anakreoni dalok*, s több effélék már régen rossz hírbe jöttenek.

A kéz alatt lévő *Huba* is ilyen manír szerént készült *ossiáni költemény*. Azaz, egy kis hősi történetecske lírai fordulatokkal, epedéssel, festő epithetonokkal, apróra metélt s egymás után szökdellő mondásokkal, félhomállyal, fellengzéssel, s régiség színével a szokás szerént felékesítve.

Való, hogy az ossiáni mód alkalmat szerez a költőnek a maga energiáját rövid mondásokban kifejezni. A következők:

Ajak zengi által azokat ajaknak
Szívről szívre plántáltatnak keresztül -

ismét:

Mint szélvész és ború közel zivatar előtt: úgy érkezik a kém -;

tovább:

Felhőhöz hasonlatos, mely lángnyilakkal fenyeget...

nincsenek poétai lélek híjával. De másfelől tagadhatatlan: hogy az egymást sorban felváltogató, mindég egyformán rövid, s egyformán erőt kifejteni akaró szentenciák nem csak unalmas, de nehézkes tekintetet is adnak az egésznek. Bizonyos félpróza ez, mely nem foly, nem ömlik, még csak nem is lép vagy fut, hanem látható erőlködéssel lökdösődik előbb-előbb, mindaddig, míg végére bukkan. Tagadhatatlan az is: hogy a szűntelen fellengeni akarás gyakran *áfrikai puffaszkodássá* változik. Ezen jegyzet alá tartozik mindjárt elöl: síkra söppednek a rengeteg kőszálai... a rohanó évek *villám* sarkai alatt; ismét: érkezik a kém *teherben* hadfergeteg hírével... Szózata után *döbbentek* Uralnak környei... Pajzsán *csattog* a szabdalások *özöne*, s több effélék. De ezen puffaszkodás sokkal inkább kitetszik az egésznek tekintetén: mint a magányos sorokban. Az író sehol sem látszik a maga természeti állapotjában, tüzében, merengésében lenni. Bizonyos sokat kinyomni akaró maszkot visel arca előtt, mely neki terhére van, s tulajdon elfödezett vonásaitól oly sokban különbözik, s őtet feszeskedésre kényszeríti.

Egy van, amit *rec.* említés nélkül nem hagyhat. Az tudnillik, hogy a szerző merészkedett participiumainkat, a régieknél ugyan szokásban volt, de már hosszú idő olta szokatlanná lett módon használni. Figyelmet érdemlő konstrukciók az ilyenek:

Csatát c s a t á z a n d ó k...
Röpíté táborát: o m l a n d ó t mint...
Belpénk ü t k ö z v é j ö k...
Halált k e r e s v é j e lerogytán...
Ellenünk v e z e t v é d vitézeidet...

Azok, akik a magyar nyelv régi monumentumaival s Révainak munkáival ismeretesek, könnyen meg fogják ezen formákat ismerni; s *recenzenssel* együtt megújítják sajnálkozásokat, hogy ezen kincseink az idő viszontagságai közt elhullottanak. Azonban nem hihető, hogy valaki csak remélhesse is ezen formáknak helyreállását; s ez az oka, miért a szerzőnek ezen merészsége miatt szerencsét nem kívánhatunk: noha Horácnak *multa renascentur quae jam cecidere* sorát sem felejtettük el. A görög klasszikusok fordítójának megbecsülhetetlen hasznot tennének az ilyenek. Az pedig, aki Homért azon ideál szerént akarná magyarrá tenni, melyet a német fordítók Vossnak próbái olta kezdettek szemmeltartani, nem tenné rosszúl, ha az ilyen elavult formákat a magok szokatlanságában is haszonra fordítaná. Ezáltal, a nyelvbeli nagyobb hajlékonyságon kívül, még azt is nyerné, hogy fordításában az eredeti művnek az a *régi színe* is láthatóvá, érezhetővé lenne, mely azon annyi sok Aristarchusnak ellenére mind a mai napig lebegni látszatik. A kérdés csak az, hogy az ilyen próba mennyire fogna szemet és fület gyönyörködtetni? s ha a próbáló merészségét a filológus olvasó megengedni, a nem filológus olvasó pedig kedvesen venni jónak látnák-e?

1829

KRITIKA

Nincs nálunk sem inkább gyűlölt, sem kevésbé értett szó, mint ez: *kritika*! A nagyobb rész olcsárlásnak és hibák után leskődésnek tartja azt, mely az írói világban elrettentéssel pusztaságot, az olvasó világnak pedig untatás által csömört okoz. E fonák hiedelem kétségkívül oly író fejében származott, ki saját dolgozásait igazító kezek alá venni sem elég belátással, sem elég türelemmel nem bírt. Annak, aki lágyan bánik magával, igenis, szüksége van másoktól hasonló lágysággal fogadtatni. Az pedig, ki műveinek a Horáctól annyira ajánlott törlögetéssel készít maradandóságot, bátran lép a kemény bíró elébe is; mert a legrosszabb esetben legalább útmutatást remél, minélfogva hibáiból mindinkább kivetkezhetvén, a tökélet főpontjához közelíthessen.

Embernek ártalmasb férge nincsen az önszeretetnél. A szert és mértéket meghaladó írói önszeretet legbizonyosabb út az írói dicsőséget örökre elveszteni. Mert ne higgyétek, hogy volna ember eléggé erős mindég és mindenben a leghelyesebbet egyszerre kitalálni. Legtöbb esetben vagy saját gondolkozás, vagy idegen intés tanít meg a rossz helyett jót, s a jó helyébe jobbat tenni. Homér száz meg száz Aristarchus kezén ment keresztül míg azzá lőn ami; s Shakespearenek régi nyomtatványiból megmutatta Tieck, miképpen javítgatott ő dolgozásain, melyek nevét megdicsőíték. E példa tükör gyanánt szolgálhat némely úgynevezett genieknek, kik műveiket ihlés által származottaknak vélvén, azokat hibátlanoknak tartatni kívánják; s bennek sem magoknak változtatást, sem másoknak szabad ítéletet nem engednek.

Jobbítgatás a maradandóság egyedül való talpköve; a jobbítgatás pedig szükségesen hibakeresést és találást teszen fel. Nincs író, kinek gondolkozásmódja, ismeretei, hajlandóságai s művei jobbítást nem fogadhatnának el; s jaj annak, ki ezen jobbításra teljes erővel nem törekszik! De a jobbítás mestersége nehezebb, mint gondolhatnók. Nem elég változtatni, nem elég szót szóval, sort sorral felcserélni; hanem principiuminkat tisztogatni; ismereteinket mind bővíteni, mind célra irányzani; érzelminket s gondolatinkat nemesíteni, s művészi hajlékonysághoz szoktatni; fantáziánkat gazdagítani, erősíteni és fékezni; nyelvünknek, kitételeinknek könnyű lebegést, erőt s ezerféle, de mindég illő, színt keresni: ez a titok, ami által a klasszikusság úta felnyílik.

Ismerd tenmagad! mond a régiség bölcse; s ez igazságra nincs senkinek nagyobb szüksége, mint az írónak, ki a jelenkor és maradék szemeit magára készül fordítani. A könyvszerző rendeltetése magas rendeltetés. Ki az élet szempillantatnyi szükségei miatt, s a könyváros parányi zsoldjáért irogatja be az íveket; ki valamely keresztülfutó véleménynek, vagy a hatalmasok céljainak áldozza tollát: az elvette jutalmát az életben, s a maradék tiszteletére számot ne tartson. Camoens éhen hala meg, Rousseau üldöztetett; de fejéhez és kebléhez mindegyik hű maradt, s dicsőségök el nem enyész örökké. Ha velök osztozni akarsz, ne válaszd a tágas utat, melyen a sokaság tolong; hanem vonulj félre, s tedd meg a leghosszabb, legnehezebb menetelt: szállj le saját magadba. Vedd szoros vizsgálat alá minden érzelmeidet, gondolataidat s ismereteidet; s akár belső kútfőkből forrottak ki, akár tapasztalás és tanulgatás által kívülről eredtenek: válaszd ki közűlök a jót, szépet és valót; s tedd szíved és lelked elkerülhetetlen szükségévé. Ez az első és legfontosabb lépés; mert csak így lehetséges írásaidnak a tiszta és való érzés bélyegét viselni. E nehéz munkát szakadatlanul kell egész életedben folytatnod; a egyszersmind tanulnod ismerni másokat is, kik előtted a kevesektől ismert pályán dicsőséggel jártanak. E kettős, de eredetileg egy kútfejű studium (magad és másokat vizsgálni) taníthat meg egyedűl mind magadból a lehetséges erőt s minden lehetséges oldalról kifejteni; mind idegen erőnek és ismeretnek úgy venni hasznát, hogy általa saját karaktered valója, tisztasága és szépsége meg ne homályosodjék.

Ily vizsgálat magad és mások felett kétségkívül csak úgy vezet jó következésekre, ha részrehajlatlanul tétetik. Vak szeretet és feltétel nélküli tisztelet éppen úgy veszedelmes: mint

szertelen bizatlanság saját erőnkhez, s előleges megvetés mások eránt. Nézd keresztül az írói műv célját s karakterét; s ha e kettő figyelmet érdemel, igyekezzél megítélni: hogyan van az elsőnek elég téve; s mely híven tartatott meg a másik? Kímélés nélkül válaszd el a jót a rossztól, szépet rúttól, gazdag sajátságot szűkkeblű utánozástól, genialitást mindennapiságtól, céleránvost eránytalantól, s több ilyeket. Alapos bizodalom maga eránt a nagyság egyik alkotórésze; de ezen bizodalmot csak akkor bírhatod méltólag, mikor az érdeklett választási tehetséget hosszú tanulás és gyakorlat által sajátoddá tehetted. S ezen választási tehetség, vagy ha tetszik, tudomány az, amit *kritikának* neveznek.

Ez az előítéletek és visszaélések által sokszor és sokképpen elundokított kritika a maga valóságában nem egyéb, mint nevelés, szokás és példák előítéleteitől megtisztított józan észnek és hosszú céleránvos gyakorlással kifejtett helyes ízlésnek következése. Az emberi ész alaptörvényei mindég és mindenütt ugyanazok; s ha közönséges és magányos nevelés, ha vallás és polgári alkotvány, ha fonák észrevételekből eredt principiumok és szokások itt és ott elhomályosítják is: a vizsgáló fej, eredeztetés, hasonlítás és következtetés által tisztába hozhatja; s az emberi észt Memphisben mint Athenaeben, Londonban mint Otahitiban bizonyos egyetemi szabásokra vonhatja vissza, mik az egész földkerekségen keresztül sinórmérték gyanánt szolgálnak. Ha így van az ésszel, így kell lenni az ízléssel is; mert ez a józan ész elengedhetetlen befolyása; s mondanom kellene, vezérlése alatt formált érzésnél nem egyéb. Az ízlés, való az, a személység sokféleségéhez képest ezerképpen különbözik. De midőn egyetemiségről van szó, minden személységi különözésektől el kell vonni magunkat. Némely gyenge szem némely szín tündökletét el nem viselheti, amiben az erősebb kedvet talál; némely gyenge ideget a harmonika hangjai kellemetlen erővel ráznak meg, midőn az erősebb idegűt kellemesen múlatják; némely eldurvúlt érzékűt a tragikai szenvedély legerősb kilobbanása sem hoz figyelembe, midőn a kitisztult érzelmű ember szelíd, de jóltevő könnyet önt, az érzelékenységig elromlott pedig iszonyodva fordul el: azért melyik érezni tudó nem érzi, hogy Homér és Ossián, Sophokles és Shakespeare, Virgil és Milton ugyanazon vonásokkal ismerték és rajzolták a szépet, nagyot, felségest, s mindent, ami még ezekhez tartozik? Lehet-e józanon állítanunk, mintha Aristophanes korában a komikai tehetség más alkotó részekből állott volna, mint ma? A szép, s minden vele határos érzés, minden kor, hely és éghajlat embereiben egyforma alapvonásokkal tündöklött. Következik, hogy az, aki a józan ízlés magvait keblében hordja (mert azokat, mint az okosságot, a természettől nyerjük), nyomos studium által kifejtvén, készíthet magának bizonyos egyetemi, de személységi sajátságok s szokásba ment formák által félre nem vezetett mértéket, amit saját és idegen művekre csalódás félelme nélkül alkalmaztathat.

Kettőt beszélek: egyet, hogy van, legalább lehetséges bizonyos egyetemi értékű alapokon épült kritika; másat, hogy ily kritikának birtoka nélkül egy nagyra törekedő író sem lehet. Azokat, kik ez utolsóra nézve ellenkezőt állítanának, szabad legyen kérdeznem; ismernek-e nagy írókat különösen, s virágzó literatúrákat közönségesen, hol minden szép és jó ne a kritika segedelmével tenyészett volna? Homért és Ossiánt hozzátok fel. De mit szólanánk, ha a Homér előtti énekesektől, s az Ossiánt megelőzött bárdoktól művek szállottak volna hozzánk, s belőlek nyilván lenne: az elsőktől az utóbbiakig mint hágott feljebb a művészség, kétségkívül gond, reflexiók és gyakorlás, azaz sajátképpen kritikai studium által? Mi volt a dráma Thespis alatt? tudjuk a régiektől; s mondjátok meg, Thespistől Aeschylusig ezen nagy lépést minek kell köszönnünk? Ha pedig Aeschylus után éppen Sophoklest veszitek kézbe, fogjátok-e tagadni a studium szemmelláthatő nyomait, melyek a bölcs görögöt a tökélet magasabb polca felé vezették? Vagy azt vélitek-e, bogy a *Kolonosi Oedipus* származhatott vala, ha szerzője, előzőinek és egykorúinak műveiket saját műveivel sokszor és gondosan nem hasonlította volna? E hasonlítás, e studium által emelkedés vagy emelkedni akarás legnyilvábban kitetszik, ha Aeschylus *Choephorosait* a Sophokles és Euripides *Elektráikkal*

egybevetjük. Mind a három drámának tárgya ugyanazon egy: a gyermeke által meggyilkolt Klytaemnestra. Az aeschylusi előadás minő egyszerűleg nagy, de még nem egészen kiforrott, nyers érzelmekkel; Sophokles mennyivel gazdagabb már formákban, s minden erős vonásai mellett mily asszonyilag nemes képben állítja fel Elektráját; Euripides megbukott, de bukása legvilágosabban mutatja: mennyire vizsgálta légyen két előzőjét, midőn azoktól eltérni s formáit az övéiknél gazdagabbakká tenni, s a szánakozást új szituációk által magasb lépcsőre vinni törekszik. Az ily kifejtéseket a görög literatúra több ágain keresztül is lehetne folytatnunk. Kisérje bár valaki a görög próza történeteit a laertai Diogenesnél fennmaradt pherekydesi töredéktől fogva egyfelől Herodotusig, Thukydidesig, és Xenophonig, másfelől Plátonig és Aristotelesig, s állítsa, hogy az nem kritikai studiumnak köszöni virágzását. A rómaiakról pedig ki fogná ezt tagadhatni? Nem szükség Cato rögös töredékeit Julius Caesarnak és Cicerónak síma nyelvével, az enniusi és pacuviusi nehéz folyású maradvány-verseket Virgil bájos gordületű soraival hasonlítgatnunk. Mert íme Cicero maga számtalanszor beszéli: mely szorgalommal és küzdéssel igyekezett ő, Demosthenes erővel és tűzzel teljes beszédét s Isokrates ékességgel rakott írásmódját sajátjává tenni. Midőn az előtte élt, s vele egykorú római beszélőkről rendre ítéletet mond; midőn magyarázza, miért volt Hortensius ifjantan híres? mert korához illőleg az ázsiai virágzó beszéddel élt; s miért vesztett vénülvén híréből? mert még akkor is a korához, azaz lankadó tüzéhez, már nem illő cifrázatokat el nem hagyta; midőn előadja mint tért ő maga öregedő korában ifjúi áradozó beszédmódjáról az atticismus egyszerűségére; midőn filozófi munkáinak egyikében témává teszi magának a dialóg plátoni formáját nyomról-nyomra (noha nem szerencsésen) követni: mind akkor saját kritikai studiumáról eleven vonásokat terjeszt élőnkbe. S a poetákat ami illeti: Horác Augustushoz és Pisókhoz írt levelei nem a kritikának örök emlékeihez tartoznak-e? Ha egyszer az ő tiszta principiumival megismerkedtünk, könnyen megfoghatóvá lesz előttünk az a gond által nyert csín és szépség, ami nemcsak saját ódáin, de barátjainak Virgílnek és Tibullnak műveiken is tündöklik, holott még a Cicero kezein keresztülment Lucretius nyelve is hozzájok képest avált és nehézkes.

Ezer ilyen példákkal untathatnálak benneteket; elmondhatnám, miket tettek légyen az újabbkori Európa híresei; de ki nem tudja azt jobban mint én? Nem is célom példákkal bizonyítgatni azt, ami felől kételkedni nem lehet; csak azon ohajtást akarom nyilván kimondani: bár ez érdeklett kritikai studium nyomai közöttünk mind sűrűbb, mind következéssel teljesb jelenetekben mutatkoznának! Vagynak ugyan szerencsés talentumok, melyek az ifjúság erejétől segítve, különös studium nélkül is, tiszteletre méltó műveket alkotnak: de az így alkotott művek, amellett hogy zavarosság nélkül ritkán vagynak, többnyire elsők és utolsók. A természet által egy pontba szorított tűz lánggal pattan ki s elalszik; a kipattanó lángot erőben fenntartani, s tiszta maradandó világítássá változtatni, nem vak pillantat, hanem a művészileg kifejlett, s szabad akarat szerint munkálódó genie következése. Elmét, érzelmet és képzőtehetséget a természet ád; tárgyakat pedig kívülről tapasztalás által kell gyűjtenünk. Aki ismereteit szélesíteni elmulatta, az kénytelen azon kevés tárgyak szűk körében legeltetni tehetségeit, melyek valaha ez vagy amaz történetből előtte feltűntek, s kedvét és figyelmét megragadták. A szűk körben hamar kimeríti magát; gondolati és képzelményi mindég ugyanazon egy ideákkal s képekkel foglalatoskodván egyoldalúak maradnak, s fogynak inkább mint nevekednek. Ezer ilyen embereket láthattok mind az írói, mind a nemírói világban, kik egész életeken keresztül magok magokat ismétlik; s azonegy ponton maradnak mind principiumikra, mind tetteikre nézve, hová egyszer történetből vetődtek. E veszedelmes fennakadás eltávoztatására kívántatik tehát a sokszor említett kritikai studium, azaz több-több ismeretszerzés célirányos gyakorlattal, és előre el nem foglalt komoly vizsgálattal párosítva. Isten az embert sok és sokféle belső erőkkel készítette ki, de csak az fejthet ki magából minden erőt, ki sok és sokféle tárgyakkal teszi lelkét öszveérésbe. Kinek a virágfestés szerencsésen ütött ki, lehetetlen, hogy az emberi alakfestés elérhetetlen munka legyen; mégis, ha ecsetét napjai mindegyi-

kén egyedül virágra használta, természetesen kicsinykörű festő fog maradni; s mi leszen még, ha virágban is nem dolgozott egyeben azon bokrétán kívül, amit szeretője keblén legelőszer meglátott? Ez egyetlenegy forma, egyetlenegy helyzet és színadás bilincsbe veti képzeletét, hogy túl rajta emelkedni ne tudjon. Így történ az írókkal is s írók közt a költővel leggyakrabban. Nem mondom azonban, hogy az írónak mindenfélét kelljen próbálnia; azzal is örömest megelégedném, ha sokfélét nem próbál: ohajtásom teljesítve van, mihelyt az író a maga tárgyát minden viszonyban, s minden oldalról a lehetséges mélységgel tekintette; mihelyt formákban és tónban magát meggazdagította, s erővel hajlékonyságot, s hajlékonysággal biztos lebegést párosítni tud; s pályája folytában sem lankadás, sem ismétlés, s egy pont körül egyformán kerengés által magát meg nem únatja.

Azt kérdem már: miként lehessen a nemzet jobb agyagból gyúrt íróiban a mindezekre megkívántató studiumot leghathatósban felébreszteni? A magányos készület hasznos is, elkerülhetetlen is: mégis, ha csak magunkat halljuk, utóljára fejességre szokunk. Idegen ítélet hallása érezteti velünk, hogy a dolgot más szemekkel is lehet tekinteni; hogy van még olyan is, amit nem tudunk, vagy nem jól tudunk; hogy abban, amit hibátlannak hittünk, gáncsoskodni is szabad; hogy önszeretetünk hízelgései idegen szemeket hiányainkra nézve be nem hálózhatnak s több ilyeket. Aki az ephemerisek sorából egész komolysággal kiemelkedni akar, ily észrevételek után bizonyosan gondosabb pillantatot vét magába, s íme az idvességes munkának eleje megtéve van.

Sok nagy író műveit ismerjük, de kevésről jött emlékezetbe: mint jutott elég erőre oly műveket készíthetni? Annál becsesb előttem Goethének önéletírása; mivel abban sokat szól azon studiumokról, miknél fogva magát íróvá képezte. Jegyezzétek meg e körülményt, mely szerént magát s műveit barátainak, például Herdernek és Merknek ítéletei alá szerette bocsátgatni. E szokás, úgy hiszem, az ő írói nagyságának egyik igen nevezetes elősegítője volt. És keressetek a tudomány történeteiben példákat; s nem úgy találjátok-e, hogy valahol több klasszikusságra törekedő írók őszinte barátsággal kapcsolódtak öszve, ott a való studium, és studium által a művészi lélek felébredezett, s gazdagon fejlett ki. Ki nem tudja, mi történt német szomszédainknál Lipcsében, Schweitzban, és Göttingában? S miért? Kétségkívül azért, mert a szövetkezett írók egymást, s egymás által magokat figyelembe tartották; ismeretet, útmutatást és visszaigazítást kölcsönösen adtak és vettek; szóval a kritikát életbe és gyakorlatba hozták. Ami egy kisebb társaságra nézve ily haszonnal teljes volt: miért ne lenne az, hasonló környűletek közt, egy egész nemzet minden íróira nézve is? S ezen állítás következésében, miért ne lehetne, vagy inkább miért ne kellene a kritikai studium kölcsönös alkalmaztatásának minden írók közt fennállani? Én legalább azon restséget, mely az önkritikával bajlódást oly nehézzé teszi, vagy elszéleszteni, vagy megbüntetni, s annálfogva az írói világba életet és erőt önteni, nem látok más módot: mintha azok, kik a kritika hasznait önmagokban érzik, fáklyájokat másokra is fordítják, s jót és rosszat s szépet és rútat méltóképpen bírálván, a literatúra egészébe virágzást és tenyészetet lehelleni törekednek.

Az ellenvetés, jól tudom azt, már évek előtt megtétetett; mert, úgy mondanak, kezdő literatúrában, mint ez a miénk, nem korbácsra, azaz részrehajlatlan megítélésre, hanem sarkantyúra, azaz (ha jól értjük) éljenkiabálásra és díjosztásra van szükség. Oly állítás, amit vagy nem értek, vagy nem hihetek. A kezdő literatúra emberei, mint a már teljes virágzatú literatúra emberei is, vagy nagyok, vagy kicsinyek. A mi kicsinyeinkről nem szólok, nagyjainkat pedig ami illeti: lehet-e nagy igazságtalanság nélkül általában mondani, mintha ők a közönség javalásában azt az úgynevezett sarkantyút meg nem kapták volna. Csokonai, ki a maga korában nagy figyelmet érdemlő jelenés vala, köz-enthusiasmussal fogadtatott; Kisfaludy Sándor neve a haza egyik sarkától a másikig zengett mindjárt amikor Himfy megjelent; hasonlót lehet állítanunk Berzsenyiről is, ki legelső felléptével szokatlanul szép nyelve és heve által minden jobb kebelt mozgásba tett; azt hiszem, hogy Kisfaludy Károl és Vörösmarty sem vethettek a

közönség szemére hidegséget. Ezen felszámlált írók már, kik minden kétségen túl nagyobb íróink közt a legnagyobbak közé tartoznak, minekutána saját kebelekből s a közönség tapsaiból önérzést és önbizodalmat méltán meríthettek: fogják-e magokat magányos kritikákkal elrettenteni? fognak-e egy Kazinczynak, Képlakinak, vagy Cselkövinek még oly kemény, még oly orákulumként zengő ítéleteik előtt is elnémulni? Örök tapasztalás szerént, kit egyszer az írói lélek szent dühe, vagy ha nem éppen szent dühe is, megkapott: annak többé a recenzensek egész egyesülete is gátat nem emel; s ha ettől féltek, hiában van félelmetek most és ezentúl.

De ha elrettenteni, elnémítani nem tud a kritika gáncsolásaival: bizonyosan sarkantyú helyett szolgálni sem tud magasztalás által. A *Bécsi Múzsa* és *Mindenes Gyűjtemény* bajnokai vetekedve szórták egymásra komplimenteiket. A *Múzsa* versszerzői Voltairenek, Popenak, Hallernak, s a Múzsák tudhatják még kiknek, tétettek elébe; Péczely a *Henriáde* és *Zaïre* parafrázisáért klasszikus írónak kiáltatott ki; literatúránk egésze csaknem minden hiány nélkülinek magasztaltatott; s mindezek által melyik az a genie, ki felsarkantyúztatott, azaz a tökélet nagyobb lépcsőjére emeltetett volna? Kik voltak azok, kik a múlt század közepe után halálos zsibbadásba hullott nyelv grammatikai szerkesztetésére, sajátságaira, erejére, s rejtekben lévő kincseire legelőször komoly és mély tekintetet vetettek? Nem Baróti és Révai-e, kik egymás műveit kíméletlen, sőt ellenséges vizsgálat alá vévén, s egymás erejétől nyomatván, kölcsönösen hathatós studiumra ébresztettek fel? Nem Révai és Verseghy-e, kik egymás principiumit támadván meg, külön-külön a magokénak oltalmára, elme és tudomány kincseit halomra gyűjteni kényszeríttettek? Nem ezen kölcsönös kritikai villongásban vetette-e meg Horvát István a maga kolosszusi temérdekségű nyelvtudományának talpkövét? Révai tollcsatái nem egyebek voltanak a legtisztább alapú kritikánál. A nagy embernek még gyengeségeiből is látható: miképpen az ő szívén mindenekfelett a nyelv ügye feküdt. De ott is, hol a literátori versengések (mint a később kezdődött neologizmusi közönséges perben) tisztátalan kútfőkből eredtek, a kölcsönös szemrehányásokból eredt hasznokat tagadni lehetetlen. A Kazinczy ellen történt felkelés alatt lettek gondosabb literátoraink a Révaitól mutatott útra figyelmezőbbek; kezdék Kazinczynak ragyogó oldalait - nyelvízlést és nyelvhajlékonyságot - ismerni; kezdtek magoknak saját írói karaktert alkotni. Legbizodalmasabb bátorsággal merem állítani, hogy ezen előre ment, s közrendűletet okozott kölcsönös kritika és ellenkritika nélkül soha, például, Vörösmarty saját bélyegű, általható erejű, geniális nyelve nem lett volna lehetséges.

Ha egy célirányталanul folyt, s mellékes tekintetek és pasquinádi formák által elundokított versenynek ily kitetszőleg nagy következései lőnek: minek nem kell még történnie, ha ezen versenynek hideg, részrehajlatlan, és célirányos vizsgálatot teszünk helyébe? A természet egyik alaptörvénye, mond Newton, a tunyaság törvénye; s higgyétek el, fennálló kritika nélkül mind író, mind literatúra vagy tespedésben marad, vagy tespedésbe süllyed vissza. Csak az igyekszik továbbhaladni, aki tudja, hogy az út egy része még hátra van. Volt idő, midőn ellenségnek kiáltottuk azt, ki itt vagy amott hiányt vetett szemünkre; ki ez vagy amaz írónkat emberi gyengeség nélkül valónak nem hitte. S miért? mert az idegenek, úgy mondánk, észre fogják venni hibáinkat. Ha tehát a Baróti Virgíljének recenzense a *Bécsi Annálisok*ban Barótit Voss mellé, vagy éppen Voss elébe tette volna: lett volna-e azért a tiszteletre méltó öreg oly jeles mint Voss? s a magyar nemzet bírt volna-e oly Virgílt, mint a német? Pedig úgy hiszem, az volna a való cél, legalább annak kellene lenni, hogy jelesek és nagyok legyünk; nem pedig, hogy csekélységünk szomszédaink előtt rejtve maradjon. Ha vagynak fogyatkozásaink, s azokat magunk vesszük észre, kettőt nyertünk. Mert mind az idegenektől elragadtuk az időt azokat szemeinkre vetni; mind a jobbulás útjára vezettük magunkat. Valameddig magunkat tömjénezzük, s parányi tehetségeinket nagyító üvegen szemlélvén hibáinkra szemeinket bezárjuk; valameddig a bíráló kritikust kifogás nélkül garázdának, műveinket jobbítás alá nem eshetőknek, írói dicsőségünket csorbíthatatlannak hisszük: mindaddig gyermekek maradunk, s a mély tudományok pályáján és a szépművészség mezején egyenlőleg erő és ízlés

nélkül fogunk bolyongani. Írók és olvasók örökös viszonyban vagynak egymással; íróival együtt halad az olvasóközönség, együtt állapodik meg, együtt marad hátra. A kritika következései mind a kettőre nézve jóltevők, mert ha egyfelől az író studiumra kényszeríttetik, másfelül az olvasó szemei megnyílnak, s kezd látni s ítélni. Egy egész századig volt Gyöngyösi István köztiszteletben, s Zrínyi feledségben; mert senki sem volt, ki szavát felemelvén, az érdemlett helyet mindegyiknek kimutassa. A *Bécsi Múzsa* korában Gyöngyösi János nem csak kedvelőket talált, de a verscsinálók egész nyáját követésre vonta; s lehet-e képzelni, hogy Csokonai és Vályi Nagy már akkor vissza ne rettentek volna az ízetlen példánytól, ha valaki oly erővel, ízléssel és tudománnyal szólalt volna meg, mint például, a *Siegwart* recenzense? Jól említem, midőn gyermekéveimben Himfy mellett Mátyásinak és Pócsnak versei mustraként olvastattak előttem; s ha lett volna, ki a közönséget Himfy és a más kettő közt szemmel látható különbségre figyelmezteté vala: lehetséges volt volna-e, legrövidebb figyelmezés után meg nem ismerni, hogy ha az első tiszteletre méltó művész, a más kettőt művésznek még csak nem is tarthatjuk? Száz ily példákat hozhatnék elő; de inkább azt kérdem: nyereségnek tartanók-e azon korba visszavetődni, melyet most rajzolék? igazságosnak hinnők-e, végtelen indolenciával rossz íróinkat a jókkal egy sorban szenvedni? Nem vélnők-e károsnak, ha szép és rút közt választani nem tudván ízlésünk megtompulna; s jobb íróinkat elfeledvén a rosszabb után indulnánk el? Íme pedig az esetek, melyek valamint eddig, úgy ezután is, ha a kritikát makcsúl számkivetjük, megtörténnek. - Igenis, visszamegyünk az időkre, midőn az érdem felett tisztelt Gyöngyösi István is csak úgy ismertetett, hogy a *Túnyogi* haláláról írt kimondhatatlanul rossz, s az ő könnyűségével és rímelési módjával teljesen ellenkező versek neve alatt botránkozás nélkül olvastattak.

Valahányszor azon közönséges kedvetlenségről gondolkozom, mellyel az eddig imitt-amott megjelent könyvvizsgálatok nálunk fogadtattak: mindannyiszor visszásnak tetszik, hogy ezen kedvetlen fogadtatás oly nemzetben történik, hol az országos és megyei gyűléseken véleményét szabadon kimondani, s az ellenkező értelműek ellen szemben és nyilván kikelni, századok olta szokásban van. De talán a tünemény mégsem oly visszás, mint az első tekintet mutatja. Az emberi környűlmények, principiumok és tettek rejtélyes szövedékkel folynak egymásba, s egymáson keresztűl. A magyar polgári alkotvány az arisztokráciai egyesületet tevé a monarchiai hatalom határtalansága ellen védsánccá. E századokat felülélt alkotvány a nemzet egész lényére, gondolkozására s módjaira természetesen nagy befolyást vőn; s innen a leghasznosb, s legártatlanabbul gondolt intézetek sem lelhettek közkedvességet, hanemha fennálló szokás szerént, az arisztokraták gyűlésében megvitatva, s helybenhagyva voltanak. A közdolgok együttfolytatásába beleszokott, de a literátori helyheztetésekkel ismeretlen magyar figyelmessé lőn, midőn egyszer egy magányos író szokatlan példával előállott, s ítéletét valamely más íróról nyomtatásban elmondá. Szólani, így gondolá magában, szabad; de ez a nyomtatott ítélet nem egyéb végzésnél; végzést pedig csak forma szerént öszvegyűlt törvényhatóság tehet. Ezen hibásan alkalmaztatott principiumból származott a hit: hogy ítéletet hozni, szükséges nyelvújítást ajánlani, s több ilyenek, csak bizonyos, erre a célra alkotandó tudományos egyesületnek legyenek megengedve. Hazámfiai! a literátori világ egyedül a józan ész, ízlés, és tudomány igazgatása alatt van; hatalomegyesületek pedig, törvényszékek és törvényhatóságok itt nincsenek, s veszedelem nélkül nem lehetnek. Minden író egy független státus; szabad magát mással öszvekapcsolni, vagy mástól elszigetelni; szabad jó vagy rossz úton vándorlani; szabad írótársairól jól vagy rosszul szólani; szabad nyugalmát és dicsőségét elpazérlani vagy megalapítani; s e végetlen szabadságban, azaz függetlenségben, egyedül a hatás és visszahatás ereje tartja az egyerányt, nehogy végetlen zavar következzék.

Nem volt az így mindenütt. Franciaországban a despotai principiumokkal bírt Richelieu, gondolkozása módját a politikai világból az íróiba általtette; s a francia akadémiát a literatúra födicastériumává alkotta. S mi történt? Hogy az akadémia a nyelvet legelőszer is birtokába

vette s számtalan szavaitól megfosztván s békóba vetvén elszegényítette: minden tudja. S tudhatja azt is, miképpen az akadémiai tagok mindazokat, kik saját fejeikből mertek gondolatokat formálni, üldözték, s ezáltal az ideák kifejlését, s a tudományos mélységre és nagyságra törekedés utát bezárták. Voltaire, D'Alembert, Diderot s mások a geniális Rousseau ellen öszveesküdtenek; mivel nem tőlök, hanem saját szívétől kért tanácsot. Rome de l'Isle, ki a természetnek új törvényeit fedezte fel, nem nyerhetett az akadémiában helyet és írásait egy akadémikusnak sem szabad volt említenie, mert Buffonban hibát mutatott ki. S a lélekölő despotizmus szelleme úgy áradt el egész Franciaországon, hogy literátori hírt szerezni többé senkinek sem lőn lehetséges, hanemha magát valamely tudományi törvényszék tagjává tehette. A tudomány minden ágaiban megjelenő folyóírások árendába adattak; s így annak előmente csak az árendási szabad kéjtől függesztetett fel. S ez okból még 1790-ben is Párizsban nem Linné, hanem Tournefort szerént taníták a fűvészséget; s L'Heritier, és Cavanilles az akadémiából kizárattak, mert Jussieu, a fűvészség árendása, Linnének egy tanítványát sem szenvedheté. Ekképp veték meg a franciák Newton derék találmányait is; míg azok egész Európán keresztül bevétettek: nálok a Descartes hipotézisei régi helyeiket még mindég megtartották. Így maradt közöttök, változatlan erejében a Corneille által felállított drámai három egység tudománya még akkor is, midőn Shakespeare hazája fiainak és a németeknek mustraként világított; s hogy minden egyebet elmellőzzek, így maradt nyelvök örök poétai szegénységben még akkor is, midőn saját legnevezetesb íróik az ellen panaszolkodni felállottak.

Egészen különböző játékszín nyílik fel német szomszédainknál. Franciákat szolgailag követni vala a tón; s a gottschedi iskola állott divatban. Lessing felemelé szavát, s tőle kezdve saját fejével gondolkozni, és saját gondolatait s ítéleteit szabadon kimondani minden magát érző literátorban szokássá változott. Tudományos céhekről politikai környülményeknél fogva nem lehete szó; s minden magányos írónak megnyittaték az út a nyelvre, tudományra és közönségre annyi befolyást szerezhetni, amennyire személységi erejénél fogva képes volt. Ezen helyhezetből természetesen következett, hogy azon egyetemi szín és tón helyett, mire a francia társalkodói lélek mind a társasági körökben, mind a könyvszerzésben egyeránt vonattatott, személyes karaktereket kinyomó ezerféle vonások; azon külső fénnyel ragyogni szeretés, könnyen és felülegesen elsikló elmésség helyett, mit a társalkodás által formált s társalkodásra irányzott francia míveltség magával hozott, komoly tekintetű mélység, az udvari nagy világgal, s amellett és abban felvirult nemzeti literatúrával kizárólag foglalatoskodás helyett, mi az előbbiekből szükségesen folyt, az idegen literatúrákra kinézés s annálfogva bizonyos tudományos egyetemiségre törekedés lettek kelendőkké. Így lőn a kemény ajkú, s egy kisség nehézen mozgó német nyelv az írók sokféle karakteréhez, a szabad vele-bánáshoz, s az idegen nyelvekkel történt sokrendű versenybe állításhoz képest sokféle tónnal, színvegyülettel és mozoghatósággal meggazdagítva.

Soha sem hirdettem vak követést. Azt hiszem, minden ember, és minden nemzet, minden könyv, és minden literatúra a maga saját erejében, kiforrásában és színében legjobb. De a római nagyság talpkövei közűl egyik legnevezetesb az, ami szerént a halhatatlan nép mindent, amit idegeneknél magára nézve jól és hasznosan alkalmaztathatónak látott, azonnal eltanulni és sajátjává tenni kész vala. Nem mondom, hogy úgy ítéljetek a művészség tárgyairól mint Lessing vagy Winckelmann, Sulzer vagy Engel, Herder vagy Jean Paul, vagy Schlegel vagy akárki más; nem mondom hogy higgyétek állításaikat, vegyétek által principiumikat és formáikat; s nem fogom sajnálni, ha a németek leghíresb filozófjaitól, természetvizsgálóitól, stilisztáitól, kritikusaitól, és amiktől még tetszik, semmit, amit találtak vagy tanítottak, elfogadni nem akartok is. Csak küzdjetek és forrjatok ki saját erőtökben; csak törekedjetek széles és sokoldalú s mélyen megvizsgált ismeretekre; csak szerezzetek magatoknak auktoritástól független, s iskolai és polgári előítéletektől megtisztított, magánállható ítéletet; csak tanuljatok idegen magasztalásban s az önszeretet sugalmaiban kételkedni, s nem üres főtől jött

gáncsot becsülni; csak ismerkedjetek meg alaposan mind a nemzeti, mind az idegen literatúrák becseikkel és fogyatkozásaikkal, mint az ő nagyjaik mindezeket tevék: azonnal mind-azoknak elég lesz téve, kik benneteket a bölcseség és dicsőség útán szemlélni ohajtanak.

Az itt előszámlált pontok között nem könnyen van előttem nevezetesb, a nemzeti literatúra becsével és fogyatkozásaival megismerkedésnél. Egy közönséges, de tiszta és célirányos kritika itt elkerülhetetlen. Midőn még Zrínyi feledségben volt, s a két Gyöngyösin, Pócson, s némely más hasonlókon kívül alig volt valami, ami a közfigyelmet foglalatoskodtatá, embereink a költés főpolcán lenni hittek bennünket; s arról, hogy Európa több nemzetei talán felettünk vagynak, nem is álmodoztanak. Ily nevetséges elhittség, látnivaló, minden előre törekedést és haladást lehetetlenné tesz: mert a haladni akarónak tudnia kell, van-e még pálya megfutnivaló, s merre, s mily kiterjedt? De miközöttünk még most is sokan vagynak, kik sem a hátralévő pályákat, azaz pótolást váró fogyatkozásainkat nem ismerik; sem (ami hasonló figyelmet érdemel) való becsünket erányos szempontból soha sem tekintették. S az ilyenek szemeit mi fogja, vagy mi foghatja valaha megnyitni, a szükséges ismeretekkel, józansággal és erővel bíró kritikuson kívül? Azonban addig is, míg egy ilyen kritikus fellépne, tekintsük literatúránk mostani állását keresztül, amennyire tudnillik, e jelen írás céljával öszvefér. Nálunk, úgy látszik, célerányosan fellépett, s rendes előkészületekkel felruházott írók még nagyon kevesen vagynak. Kétrendbeli folyóírásaink minden lapon bizonyítják, mennyire ismeretlenek vagyunk saját nyelvünk grammatikai alkotványával is; s hol a grammatikai tudomány sincs még megszerezve: mit várjunk ott egyebet? Való, hogy vannak nyelvtanítóink egymással értelemben ellenkezők; s tegyük fel, mintha még kétséges volna, kiknek értelme legyen hibátlanabb? de mit fogunk mondani, ha íróink nagyobb része minden sorban megmutatja, mennyire ismeretlen legyen minden névvel nevezendő nyelvtanítással; s mennyire sem nem követ, sem nem tud semmi törvényt, semmi szokást és principiumot; hanem egyedül tollának mechanikai mozdulatira bízza írói egész dicsőségét? Minden író, ki a klasszikusság magvait keblében hordja, bizonyos jókori szerelemmel viseltetik a nyelvhez, mi őtet annak vizsgálatára, s mind alkotványában, mind külső és belső kincseiben szoros ismeretére vezeti. Minden nemzetbeli klasszikus, készített légyen bár prózát, vagy verset, ezen oldalról tündökölteti legnagyobb erejét; s ezen tündöklés nélkül, minden másféle legnagyobb ismeret mellett is a klasszikus nevet elérhetni nem fogja. Nyelvideál, azaz a legnagyobb lépcsőjű és kiterjedésű nyelvismeret, ízlés és velebánás által a lehetségig tisztává, csinossá, hajlékonnyá, jelentővé és erőssé tett nyelv, előadás tehetségével egybekapcsolva, az elengedhetetlen feltétel. Sallustius és Tacitus nem azért nagyobb írók az Augusta históriát szerzett hatnál, mintha fontosabb tárgyakon dolgoztak volna; hanem azért, mert a nyelvideált elérni törekedtek. De ezen nyelvideál sem nem egyszínű és egyformájú, sem nem magán álló. Az írói különböző karakterekhez képest számtalan különböző színt és formát nyér; s mindég bizonyos alkotó lelket teszen fel; mivel minden nagy író a maga ideálját saját keblében önmaga alkotja. A homéri és klopstocki nyelv oly értelmes hangokból áll ugyan, melyek a görög és német köznyelvben feltaláltatnak: és mégis ki nem érzi, hogy nemcsak azon új találmányú öszvetett szavak, hanem a legszokottabbak is az előadás újsága, a helyheztetés mineműsége, az értelem világos vagy setéttiszta, erős vagy gyengéd meghatározása, a moduláció s száz meg száz ilyenek által, a példáúl felhozott két nyelv birtokosaitól mintegy eredetileg látszik feltaláltnak lennie? E nyelvalkotó tehetség kétségkívül sok lelki erőt teszen fel; az író, ki így alkot, kétségkívül temérdek behatással bír azon tárgyra, amit céllá teszen; következésképpen ő azt nem mindennapi színekben, nem a közember szempontjából, s nem mint közönséges dolgot fogja felállítani. Ezért leszen a klasszikus nyelvén még a legismeretesb tárgy is újjá s szokatlan figyelemre méltóvá; midőn a mindennapi ember tolla alól a legfontosabb tárgy is élet és mozgás, szín és erő nélkül tűnik fel, s unalmat terjeszt maga körül.

Ha prózánk állapotját ezen mértéknél fogva tekintenők, s látnók, hogy az nagyobb részint nemcsak grammatikai ismeret, de logikai öszvefüggés híjával is van; hogy vagy csontszárazsággal, vagy virágos foltok helytelen felaggatásával készült ki; hogy még a tárgy fontosságát is be nem hatás, fel nem fogás, és vagy semmit vagy kicsinységeket mondás által elhomályosítja: hogy az egészhez képest előre el nem gondolt, céltalan s történetből elővett dolgok körül foglalatoskodik: akkor is csak az írók serkentését fogjuk-e szükségesnek állítani? Kell-e serkentenünk az írót, kinek prózája az itt leírthoz hasonlít? Vagy ha a jó, vagy jóra indult írót illik csak serkentenünk; nem legelébb is szükséges-e neki a maga érdemlett polcát az érdemetleneken felül kimutatni? De íme a Rochefoucauld Maximái előtt ott áll superint. Kistől egy szép prózai műv, s ki látszik arra elég figyelmet fordítani? Ott áll az Aurora első évében Horvát István Árpádja; s alig emlékezem valakiről, ki azt való becsében említette volna. Ott áll a Kazinczy Marmontele; s azok, kik nyelvünkbe azt a francia könnyűséget ohajtották, látszottak-e ismerni a könyvet, amit nem néztek másképp, csak mint neologizmussal rakott valamit? Számkivessük tehát a kritikát, mert sérthet; s ne hallgassuk meg tőle a serkentőt is? Mert csak a jót mutatni ki, s elhallgatni a rosszat, fél tett, azaz, gáncsot érdemlő tett. A kritika, ha céljának megfelelni akar, a literatúra egészét tükör gyanánt tartozik visszaadni. - Sok ember áll meg a tükör előtt, s ezt vagy amazt, amit különben észre sem vett volna, meglátja, s vizsgálat tárgyává teszi. Így lett a német közönség Lessing, Lange, Wieland, Klopstock s mások által a Gottsched kárthozó oldalaira figyelmetessé; s egy közönséges nyelv és ízlésbeli reformáció kezdődött el; s a pálya a Schillerek és Goethék előtt megnyittatott.

Ha valamely író azt állítaná, mit bizonyos közkézen forgó német könyv, hogy a mi sz. Lászlónk lengyel király vala: nem tartanók-e nyilvános visszaigazításra méltónak? S midőn valaki a józan ész törvényei, s a helyes ízlés ellen írja könyveit, vagy értekezéseit, vagy verseit, azt kimondanunk nem kell? Midőn valaki a literatúra valamely ágáról hibásan gondolkozik, s ezen hibás gondolat nála vagy másnál a haladás útát bezárja, annak megnyílását célos ítélettel elősegíteni nem illik? Batsányi példája tanít, hogy vannak, kik Gyöngyösi Istvánt még most is a magyar költés fejedelmének hiszik. Senki tehát a Murányi Ostrom és Egri Ostrom felett komoly vizsgálatot ne tarthasson? s a száz évvel egymástól különböző két műv írójáról, az említett hiedelem tekintetében, szabadon ne szólhasson? A szabad szólhatás pedig, mind a fénylő, mind az árnyékos oldalak felfedezését jelenti. S miről is van inkább szükségünk vizsgálódni és szólani, mint versíróinkról? Poétai oldalunkkal az idegenek előtt is dicsekszünk; s nehogy a dicsekedés gyalázattal forrjon ránk vissza, nem lehet elég gyakran emlékezetbe hozni magunk előtt, miképpen csak kezdők vagyunk, s nyelvünk forrásban, ideáink fejlésben, s erőnk küzdésben még most vagynak. Lírai költésünk, melynek pályáján legtöbben jelentek meg, még maga is nagyon szűkkörű. Ki nem ismeri a Matthisson lírai antológiáját; s annak temérdekségéhez képest, mi mindaz, amit Toldy, a magyar költés kézikönyvében, adhatott? Vagy azt hisszük-e, hogy ha birtokunk kiterjedése nem nagy, becse legalább tagadhatatlan? Igenis, bírunk holmit jót; holmit igen jót; de ha sokan a jók közé számlálják azt is, amit belső érdem helyett csak a nyelv külső éke, csak virágos szólások és ritmus ajánlanak; s ha látjuk, hogy ezen számlálás a való becs útáról bennünket álpályára visz: akkor is hallgatnunk kell-e? s az idegenek előtt, kiket már figyelemre hozánk, pirúlnunk? Az eposzban, úgymondá Toldy, közel állunk a tökélet pontjához. Mi tehát az, ami bennünket azon ponttól mégis (bár az állítás szerént kicsiny) távolságban tart? E kérdés megfejtése, úgy látszik, nagyot segítene rajtunk; de azt epikusaink részrehajlatlan megítélésén kívül egyéb nem teheti. A drámai poézis mezejét ami illeti: midőn látjuk, mily más oldalról nagyerejű íróink fáradoztak azon hiában, mi hasznosabb: az-e, hogy a hiában fáradozókat vagy némán nézzük, vagy vigasztalásul tapsainkkal enyhítsük? vagy az, hogy komolyan vizsgáljuk meg, mi okozta légyen munkáiknak a sikeretlenséget? s mit kellett volna tenniek, ami által céljokhoz közelíteni lehetséges lett volna?

Mihelyt az eddig elmondottakat egy kis figyelemmel tekintitek keresztül, azonnal látni fogjátok: miképpen én prózában és versben a művészséget teszem a kritika fő szempontjává. Azonban, midőn az írókat sok és mély ismeretszerzésre utasítottam, elejét vettem azon ellenvetésnek, mintha a tudományokat hátratenném. Tudomány kell, igenis, de tudomány művészi lélekkel és kézzel párosítva, ha literatúránknak való becset adni szándékozunk. Sokan azok közül, kik a *Tudományos Gyűjtemény* talpkövét megvetették, verselésünkre úgy néztek, mint a literatúra gyermekkorára, melyet elhagyni, s a komoly tudományokra férfiúi érettséggel általalmenni kell. E hiedelem nálunk közönségesebb, mint gondolhatnók; s emiatt szükség emlékezetbe hozni a Plátókat, Aristoteleseket, Cicerókat, Columellákat, kik a verselést gyakorolván művészi előadáshoz szoktatták magokat, s prózájokat élettel és virágzattal gazdagították meg. Nem ohajtom, hogy minden író verseljen; de ohajtom, hogy literatúránk, minden korain keresztül, nagy költőket számlálhasson, kik a nyelvet folyvást szépségben és erőben tartván fel, a tudományos író komoly prózájának is, öszveérés, társalkodás és visszasugárzás által elevenebb színt és lélekgyönyörködtető sajátságokat kölcsönözzenek. Lelkesedést kívánok minden írónak, aki méltó tárgyat méltólag akar előadni; s nemcsak lelkesedést pedig, hanem ízlést is. Amaz első nélkül semmi nagyot, semmi újat felhozni képes nem leszesz; ez utolsó híjával pedig tárgyadat másokkal megkedveltetni nem fogod. Írók, kik iskolamesteri elhittséggel állanak fel, s olvasóikat tudatlan gyermekek gyanánt tekintvén, apróságaikat szárazon s gyermekes magyarázatokkal mondogatják el, soha sem emelik fel literatúránkat. Csak az fog mind dologhoz értő hazája fiainak, mind az idegen föld embereinek figyelmébe juthatni, ki egy tanult, és ízléssel s ítélőtehetséggel nagy mértékben bíró közönséget képzel maga előtt; s azt teljes mértékben kielégíteni törekszik. E jegyzés azonban nem csak a könyvszerzőket, hanem az őket megítélő kritikust is illeti. Más nem ítélhet idegen érdemről azon kívül, kiben magában is érdem van. Az ítélni akaró egész tudományú s gyakorlott ízlésű legyen; s tudnia kell, hogy nem arra van szükség, ha ez vagy amaz íróban mi tetszett vagy nem tetszett nékie? hanem arra, ha ez vagy amaz író bírja-e az ismereteknek, melyek tárgyához kötve vagynak, egész masszáját? s ha előadása megegyezik-e a jónak, szépnek, nagynak és valónak egyetemi principiumival? Érzesz magadban elég erőt ezen kívánatnak eleget tehetni; s meg tudod az ízléssel egybekapcsolt erőt az iskola és előítéletek által megszentelt formákon kívül is választani: lépj fel bátran, s bár némelyek megbotránkozzanak viseletedben, ne szűnj meg a literatúra egész állását és menetelét szemmel tartani; a nyelv klasszikai míveltségét, a szó teljes értelmében, célponttá tenni; az írói karaktereket és szempontokat ismerni tanulni; s azokkal egy viszonyban a műveket minden oldalról vizsgálatba venni, s fényt és árnyékot pragmatikai fejtegetéssel kimutatni. Ezeket tévén, lehetetlen az egészre nézve jóltevő következéseket nem hoznod fel; s midőn itt vagy ott egy serdülő genie gerjesztett világodnál fáklyát gyújt; midőn itt vagy ott olvasóidat figyelemre vonszod, s a közízlés szerencsésebb fordulatot nyér általad; s te a jövendőre kinézvén egy gazdagabb keblű generációnak származását remélheted: akkor tűrd a megsértett író haragját vígasztalva; s ha kezet emel reád, kiáltsd Themistoklesként ellenébe:

Üss, csak hallgass meg!

Cseke, 1830. dec. 26-1831. jan. 6.

JEGYZETEK A KAZINCZY ÁLTAL FORDÍTOTT PINDARUSI ÓDÁRA

Midőn valamely közcsudálást érdemlett klasszikust fordítunk, elmúlhatatlanúl szükséges, hogy annak való szellemét igyekezzünk fordításunkban visszaadni. E való szellem kétségkivűl nem a tárgyban, s a gondolatok egymásután következésében fog kirekesztőleg állani; mert a klasszikus érdemének egyik igen nagy részét a stílus teszi. A stílust kell tehát a maga teljes erejében és szépségében az eredeti nyelvből általhozni. Ez általhozás nem eshetik meg másképp, hanem ha szorosan a szerző szavaihoz, fordulataihoz, szóval minden karakteri sajátságaihoz tartjuk magunkat. Az, ki a *quae desperat tractata nitescere posse, relinquit,* maximához tartja magát, örökös paraphrasta fog maradni, s bármely csínos légyen is parafrázisa, abból az eredetire ítéletet nem hozhatunk. Ha tehát az ilyen parafrázisnak érdemei vagynak, ezen érdemek bizonyosan a tulajdonképpen való fordítói érdemtől különböznek; mely abban áll, hogy a klasszikai mívet a maga legsajátabb alakjában, szépségeivel és hibáival együtt tüntessük fel. E principium nem idegen Kazinczy előtt, mint ezt Sallustja elébe írt beszédében maga bizonyítja; méltán történik tehát, ha Pindarus ódáján (Olymp. VI.) véghezvitt munkáját e principiumnál fogva vizsgáljuk meg.

Már Longin megjegyezte hogy Pindarus majd felséges, majd egészen mindennapi alacsony kitételekkel él. Ennélfogva Pindarusnak nyelve egyenetlen; most száraz és nemtelen s poétai szellem nélkül; majd bujálkodó szinte napkeleti pompával, mely olykor, (Heyne is jegyezett meg ily helyeket), valóságos pöffeszkedéssé válik; most bőven áradoz, majd egészen homályt terjesztő rövidségbe s ellipszisekbe vonja öszve gondolatait, most erőtlen, majd megrázó hatalommal kap meg bennünket. Mit várhatunk már most a fordítótól méltóbban, mint azt hogy a gyenge helyeket szépítő ecset nélkül, az erőseket pedig teljes ragyogásokban állítsa előnkbe? Kazinczytól azt annyival inkább kívánhatjuk, mivel Pindarus versmértéke alól felszabadította magát s önkénye szerint versforma nélkül következteti egymásra sorait; ámbár itt mindjárt az eredetinek egész külsőjét elveszti a magyar olvasó. Ez valóban nem csekély veszteség, melynek kipótolásában a derék Hermann tanításai után (De metris Pindari) biztosan lehetett volna fáradozni. De mennél könnyebbé tette magának Kazinczy a mérték elvetése által a fordítást, annál kevésbé lehet megfogni, miért tartá szükségeseknek azon sok változtatásokat, melyeket az eredetinek stílusán véghezvitt? Az óda tizenegy előálló sorai szószerint ezt teszik:

„Arany oszlopokat állítunk a szoba jól rakott tornáca alá, midőn tekintetre méltó házat alkotunk; s a munkát kezdőknek szükség messze ragyogó arcot csinálni (*Θεμεν*, ponere). Legyen pedig az olympiagyőző Pisában Zeus jósló oltárának papja (*ταμιας*) s a híres Szirakúzának egyik alkotója: mely himnuszt kerűljön el e férfiú beleszállván (*επικυεραις*, incidens) nem irígy polgártársainak kellemes énekeikbe?”

Ki fog e nyúgodalmas beszédre Kazinczynál emez ossiani lepelben ráismerni?

Arany oszlopok vonúljanak el
A pompás csarnok szépen elkerített
Tornáca körűl, de kivált
Palotánk homlokfala
Ragyogjon messze messze ki.
Olympia lát-e győzedelmest?
Zeusnek oltára lát-e Pisában
Hű tisztelőt? Szürakúsa
Látja-e egyik alkotóját?
Mint kerűlhetné ki az
I r íg y é t n e m i r í g y l ő polgár
Társai hála-himnuszait.

Ez nem pindarusi hang, s a hang elrontása mellett, az értelem sincs tiszteletben tartva. A hű tisztelő mindenkire ráillik; itt pedig a költő nyílván kitetsző célja azt jelenteni, hogy a győző a Jamidák nemzetségéhez tartozik, s e nemzetség örökségűl bírá a pisai orakulum mellett a religiói szolgálatot. E kitétel: „irígyet nem irígylő" általán fogva érthetetlen s az eredetiben hol *αφθονοων* áll, nem fundáltatik. A szépítni akarás az egész helyen keresztűl kitetszik; a tónus felemeltetett, a képek megnagyobbíttattak: *csarnokká* nevekedett a *θαλαμος*, a *τηλαυγες προσωπον* emphasist kereső parafrázisban adatott vissza stb.

Hasonló szépítés történt e sorokban:

E szép szerencse
Lőn tiéd is, Sostratosnak
Boldogabb fia.

E hely az eredetiben azok közé tartozik, melyeket Longin alacsonyaknak tart. Mert tudja meg Sostratosnak fia, hogy e saruban tartja boldog lábát.

A 15. versben a *παρ αγδρασιν* kitételnek ez felel meg Kazinczynál: „szárazon győző vitéz." Valóságos parafrázis s a győző szépítés.

46. vers *παρ Ευρωτα πορον* azaz *Eurotas mentében.* Ezen egyszerű kitétel Kazinczynál ily pompában zeng:

Amerre Eurotas csapongva tölti habjait.

123. vers *τεκμαιρει κρημ' εκαςον* bizonyságot a tett ád mindenkiről. Kazinczynál:

Mindenike saját tettének
Fénye között csillog.

160. vers ezen szó *αμφεπει* (prosequitur). Kazinczy parafrázisában *szent innepeket ád.*

164. vers *μη θραυσοι χρονος ολβον εφερπων* (non frangat tempus subrepens felicitatem).

Az ő boldogságát
Az időnek semmi hulláma
Ki ne dönthesse soha.

Nem egészen különböző beszéd-e ez az eredetitől? De még messzebb vitetett e szépítés által történt különbözés (hogy több apró példákat elmellőzzek) az utolsó sorokban. Az eredeti ezt mondja: tengeren uralkodó király (*Δεσποτα*, úr) egyenes hajózást, bajokon kivűlvalót adj, férje az aranyorsójú Amphitritának s az én himnuszaimnak neveld gyönyörű virágait. Kazinczynál:

Te pedig tengereken uralkodó i s t e n e k királya,
Amphitritának férje, ki arany orsókat perget,
Engedj nekik csendes mentet
A s z i r t e k ö r v é n y e k v é s z e i k ö z ö t t!
De ápold énnekem is
Énekeim kedves virágait.

Érdeme e szépítés? Bizonyosan nem. Pindarusnak erre szüksége nincs s e fáradságot a pindari való pompa általhozására kell vala tartani, mert ami a felhozott helyeken több, nem pótolja ki azt, ami a következőkben kevesebb.

61. vers s köv. az eredetiben ezt teszik: de ő Pythonban éles gonddal mondhatatlan haragot szorítva szívében indult, menvén jósolatot kérendő (*μαντευσομενος*): e tűrhetetlen szenvedésekről. Kazinczynál:

Püthonba ment, hogy az Istent
Megkérdené e bús eset felől.

Ez valóságos extraktus.

95. vers. Az eredetinek szavai után: Minekutána a gyönyörű aranykoszorús ifjúságnak gyümölcsét elvevé. Kazinczynál:

Midőn az aranykoszorús
Ifjúság szép korát eléré.

Hol van itt a pindarusi metafora?

104. vers. Az eredeti szerint: ellenébe hangzott az igazmondó atyai szózat. Kazinczynál:

Akkor harsogott isten-atyjának szózatja.

Kevesebb erővel.

154. vers. Az eredetiből szorosan: édes kelyhe a hangos énekeknek. Kazinczynál a metafora egészen elvész:

- Kinek ajkairól
Édesen ömlik az ének.

162. vers. Az aitnai Zeusnek hatalma, Kazinczynál egyszerűen az aitnai Zeus stb. ilyenek. De egyébiránt is részszerint hibás értés, részszerint változtatás által az eredetin sok erőszak történt. V. *έπτα δ΄επειτα πυρᾶν νεκρον τελεθεντων* minekutána a halottak hét máglyái elkészűltek, mert hét máglyába rakattak a hét seregnek halottai. Kazinczynál:

Megrakva álltanak a máglyák
A hét elhullottakért.

Ez azt teszi, hogy az egész híres veszedelem Theba alatt hét halottból állott.

34. vers *και μεγαν ὀρκον* stb. szószerint: nagy esket esküvén, ezt őfelőle nyílván bizonyítom, s a mézhangú múzsák parancsolják. Kazinczynál elhagyással homályosabban:

Itt eskem neki nagy eskemet,
Azt úgy hagyja lantosának
A mézszavú kilenc leány.

119. vers; a *κρησηριον* (orákulum) helyett templom áll, s felebb 112. V. *μαντοσυνας* (jósolat) kimaradt s így az isteni kettős ajándék mibenállta homályos.

138. vers szóról-szóra: a keményhangú atyával (cum gravisono patre, sc. Neptuno) teljesíti boldogságodat. Kazinczynál:

Atyáddal a hullámforgató Poseidonnal
Végrehajtja amit fogadott.

Poseidon, atyja volt-e a győzödelmesnek? Pindár itt úgy nevezi Neptunt atyának, mint Homernál Zeus atya mondatik minden reláció nélkűl. *Végrehajtja amit fogadott*; ez homályos, mert fogadott-e valamit?

A 140-143. v. az eredetinek homályossága miatt nem említem; a nyomban követők ezt teszik: avia mea materna est Stymphalis florens Metope quae - Thebam genuit. Kazinczynál:

Anyámnak Stymphalisnak őse virágos Metope
Ki - - Thebát szűlé.

Pindur itt Thebát nevezi anyjának mint hazáját, Thebának anyja Metope és így Metopét itt nagyanyjának mondja, s a Stymphalis Metopéra vitetik.

169. vers *μητηρ* stb. anyja a juhokkal bőv Arkadiának; Kazinczynál Arkadia legelőjével adatik vissza stb. effélék.

Pindarust tökéletes színben s nem változó vonásokkal adni vissza bizonyosan nehezebb, mint Homért, talán éppen lehetetlen; legalább még nem ismerek fordítót, ki Heynének erre nézve kimondott ítéletét a maga példájával megcáfolta volna.

1831

KÖNYVKIVONATOK

1
Kisfaludy Károly minden munkái

Összveszedte Toldy Ferenc. I. kötet. VIII. 232. l. VII. köt. 268. l. VIII. kötet. 260. l. 8. 1831. Budán, a m. kir. egyetem betűivel

Az első kötetben Kisfaludy Károly versei, a hetedikben és nyolcadikban pedig beszéletei és vegyes kötetlen íratai foglaltatnak; oly művek, melyek az Aurora éveiben egyről egyig megjelentek, s az olvasóközönség kezén már régen forognak, azaz más szókkal, mindenek előtt, kik a magyar literatúrát kedvelik, s a magyarúl írt könyveket olvasásra méltatlanoknak nem tartják, tökéletes ismeretben vagynak. Bátran állíthatjuk, hogy az, ki Aurorát nem forgatta, s benne Kisfaludy Károly dolgozásaival időt nem töltött, az újabb literatúra szüleményei közűl bizonyosan semmit nem látott. E körűlményt említenünk szükség vala; mert ez határozza meg: milyennek kell e kivonatnak lennie, mit a tudománytár számára az előttünk álló kötetekből készítendők vagyunk. Bőv és környűlállásos kivonatot adni oly írásokból, miket az olvasók legnagyobb része könyvnélkül tud, közönséget sértő úntatás lenne. Nem nyújtunk azért egyebet egy sebes tekintetnél a kötetek foglalatjára, ami rövid emlékeztetés gyanánt szolgáljon.

Az első kötet tartalmát teszik:

a) Dalok két könyvben; az első könyvben a fentebb nemű, másodikban az 1828-30 évek alatt készűlt pórdalok foglaltatván.

b) Elégiák.

c) Balladák és románcok.

d) Elte.

e) A két Hajós.

f) Vegyes költemények.

g) Epigrammák, gnómák.

A hetedik kötetben adatnak Kisfaludynak beszéleti; s e hetedik kötet egyszersmind a beszéletek első kötete. S foglalatja:

Tihamér; novella Nagy Lajos korából, komoly nemben. Kisfaludynak ily nemű művei közt legkiterjedettebb. A beszéleti tárgy a nápolyi háborúval, s a Zács nemzetség történeteivel lévén öszvekapcsolva, históriai románná válik.

Barátság és szerelem; szeszélyes beszélet. Rajzolatja az emberi élet egyik legfontosabb szakának; midőn a férfikor küszöbén álló ifjú feje és szíve elég foglalatosságot nem lél, s emiatt a képzelőtehetség megromlik.

Sok baj semmiért.

A fejér köpenyeg.

Sulyosdi Simon, mindhárom derűlt előadásban.

A nyolcadik kötetben a beszéletek második kötetei, s vegyes prózai íratok foglaltatnak. A beszéletek így következnek:

A vérpohár, komoly beszélet.

Bajjal ment, vígan jött.

Tollagi Jónás viszontagságai.

Mit csinál a gólya? mindhárom szeszélyes beszélet; s köztök Tollagi Jónás Kisfaludynak e nemben legnagyobb munkája. Benne mint az éppen előtte állóban pedántság, világismeretlenséggel és jószívűséggel párosúlva rajzoltatik.

Viszontlátás, komoly nemben.

A vegyes kötetlen iratok az Élet és halál, s Pálma és Ciprus című két allegórián kívűl az Andor és Juci s Hős Fercsi címek alatt ismeretes paródiákat, keleti közmondásokat, s még holmi kevés számú apróságot foglalnak magokban. Az allegóriák morális tárgyúak; a paródiák pedig az Ossianisták üres puffaszkodásaikat teszik nevetségessé.

2

Nemzeti játékszíni tudósítás

16. számban. Írta Keresztszegi és Adorjáni Gróf Csáky Theodor. 1830-1. l. 66. 8. Kassán, nyom. Werfer Károly cs. k. pr. akad. tipogr.

Ezen tudósítások első száma 1830. évi december 11-dikén, utolsója pedig 1831-diki március 26-dikán jelent meg; s a kassai magyar színjátszók által 1830. november 25-dikétől kezdve 1831 március 24-dikéig tett előadásokat veszi itélet alá. Célja nem annyira az előadott művekről, mint magokról az előadó színészekről, itélni, s annálfogva bennök művizsgálat sehol sem találtatik; csak némelykor, s csak közönséges kifejezésekben szólván a játékszínre hozott darabról. Így például: l. 6.

„A pultavai ütközet. Ezen históriai darab, melyet valóban szépen lehetett volna kidolgozni, eredetében a szerző által elhibáztatott; nagyon körűlállásos volna az olvasót annak meghallgatásába úntatni, amit ezen darab, és annak fordítása ellen mondanunk lehetne; nem igen helyes volt annyi sok idegen szavakat meghagyni, melyeket többnyire könnyű lett volna magyarra fordítani, úgymint: provinciák, armádia, triumfus, meg kell vallanunk: hogy a mai játékkal teljességgel nem voltunk megelégedve stb.” vesd öszve l. 14. A diadema l. 23. Az alpesi rózsa. l. 29. A természet gyermeke. l. 31. Eliza és Claudio stb.

Fő szempontja a szerzőnek a színészi előadás megítélése, s ezt miként vitte véghez, mutatja a következő hely, mit kiírván, egyszersmind mindent megtettünk, amit ily kicsiny, de amellett sokféle tárgyú könyvek kivonata körűl tenni kell.

l. 2. „Dériné asszony, kinek munkás szorgalma és jeles tehetsége kiváltképpen az öltözet-mesterségben eléggé ismeretes, mind a daljáték kiválasztásában, mind öltözetében egészen bebizonyította a megkülönböztetett tiszteletet és figyelmet, mellyel ő a közönség iránt mindenkor viseltetik. Kubayné asszony szinte kellemesen és jól énekelt. - Pály úrnak azon választásával, hogy kötött nadrághoz topánkát vett stb. - Sajnáljuk, hogy Szerdahelyi úr, kinek éneklése és öltözetbeli tisztasága a közönség előtt mindíg kellemes, ezen daljátékban keveset énekelt. Klára leányasszony pedig ezen estén felette szerencsétlenűl választotta öltözetét stb. - Pályné asszony ugyan jobban volt öltözve; de mégsem tetszőleg nézett ki. Az utolsó jelenésben a tanács ülése, valamint a kapitolium égése is helyesen volt előadva” stb.

3

Árpád. Írta Pázmándy Horvát Endre

8. XII. könyv és szókalauz. 487. l. Pesten, Beimel József könyvnyomtató intézetében. 1831

I. *Könyv.* Nyolc ága volt a nemzetségnek, mely nyolcnak egyikét a magyarok tevék India szélein. Visszavonás miatt elváltak; kazarok Volgánál, Denep és Tanais közt, kunok Pannoniában. Kunavarok, besnyők, szabirok, bolgárok, jászok és úzok később hagyák el Ázsiát s bujdostak. Magyarok utóljára, kétfelé. Egy fél Kumában, más fél a Balambér utján. Ez a fél Ural hegynél és Etres (Irtis) folyamnál.

Hol Csabakulcsának - -
- - - - - és Örsnek városa Örshon.

Itt laktak a döntő magyarok, várván gyarapodásokat, hogy Attila örökségét erővel megvívhassák. Négy emberkoron át készűltenek;

Bölcs Tatur a főpap, kire a nép hallgata, szinte
Mintha az Istennek szájával szólana, minden
Évnek fordulatán Etelét hirdette - - -
- - - Ekölcs, jóslója Csabának
Írva hagyá. -

Csaba rakatá Csabakulcsát a Pannoniábani kipusztulás után.

Detrét és Aladárt átkozza Sikambria népe
Míg a déli sugár köveit melegíti tüzével
- - -
Átok az elhajlott, az irígy magyarokra; hazájok
Vesztettek legyenek; boruló szolgái azoknak,
Akiken ekkédig fitogatták nyalka hatalmok,
Fussanak a gaz vértagadók, mindenha csatában
Győzzön az ellenség s őket tiprassa lovával.

Láthegyen szokott lenni év újultán a nemzeti ünnep és áldozat, midőn a pap a Csaba jóslója könyvét olvasni, s a nemzetet az Attila örökségének visszavételére tüzelni szokta.

Oltár, nemzeti zászló, kelevész, nagy táborkürt.

Tavasszal vala az ünnep,

Itt mikor a nyájas zefirek? - - -
- az erős Etelének bírni hazáját.

Főpap beszéde.

- -
- -
Mind ki tehát magyar, esküdjék e mennyei kardra!
(Jobbja reá mutatott) bátor meghalnia kell is
A nyílzápor alatt, harcolva keresni hazáját.

Magyar nemzet hét ágra osztva, hét vezér alatt. Álmos fia Árpád (Tural maradéka), szomszéd Huba, Szemere apja; keletre Lebed (Előd); túl Abán Und, mellette Taks; mögöttök Kont. Kávakörig Tuhutum terjedt északra középen Vérhát és Aba közt. - Főpap beszéde után heten esküsznek vont karddal, kengyelből.

Esküszik a nemzet
- - - - -
- - - - - *nem nyújtja hatalmát.*

Áldozat - tavasszal, és egyébkor rendkivűli esetekben.

II. *Könyv.* Áldozati pompa - áldozat kedves volta Isten előtt - jövendölés Pannoniába menetelről - búcsú a mostani laktól - tanács egy vezér választására: Válasszatok egyet, s azt Etelének igaz magvából. - Álmos fogadja a beszédet helybenhagyólag. Lebed forgat szándékot fővezérség felől. Szövetkezik a kazarok fejével Bogorral. Bogor lyányát kéri fijának Szabolcsnak. Szabolcs és Illi szeretik egymást. Szabolcs viszi Illi képmását; Lebed a képbe szerelmes lesz. Magának kéri a lyányt, Bodót küldvén Illamkőre Bogorhoz. A kazar leányát odaadja. Bodó megérkezik a láthegyi pompakor. Bodó hírt visz Szabolcsnak, ki fájdalmában tűzbe jön, s bajjal csendesedik le. Lebed most méginkább remél fejedelemséget. Megtámadja a papot, hogy egy fejdelmi vezért kíván - mégpedig Etelének ízéből - s lóra ül, menni akar, a több vezérek gátolják. Huba szól a pap principiuma mellett - Lebed dühhel felel, s kiragadja magát seregéhez. Taks veszen szót Lebed ellen. Az áldozat elosztatik a vezérek s nép közt, Lebed a nekiajánlott részt visszaveti. Főpap inti a magyarokat főválasztásra, s Hubát, hogy Lebedtől födje a tábort. Az áldozat elköltetik. Huba megy.

III. *Könyv.* Tavasz - éjjel, álom. Huba őrt állat vitézeivel - Lebed Karcsot, apródját küldi kémkedni s Böngört megnyeri. Maga virraszt. Karcs észrevétetik. Böngör szolgájának mondja magát, Huba nem hiszi, s letartóztatja. Ünnep reggel; a főpap indul táltosaival - -

legelőbb a hadnagyok - : Álmos,
Apja ez Árpádnak; Tuhutum, Zont, Taks, Huba, és Und,
És fiaik. Horkat Tuhutumnak hozta világra
Hütvöse Csörsz; Konté, s Kusid és Koppán, jeles ífjak
A harcok mezején; Takstúl ki ered vala, Lélnek
Hívták volt; Szemerét nemzé Huba: kedves Etéjét
Und.

Ezek valának a főpap körűl. Főpap szól. Lebedhez kíván küldetni békítő követet. Huba ellentmond s elmondja a Karccsal történtet s Böngört előkívánja. Böngör és Karcs szembe állíttatnak. Ez felfedezi Lebedtől jöttét, Böngört megnyeri, hogy hadait Lebedhez kapcsolja, Tuhutum haragszik s először is kér főválasztást, azután Lebed rontását. Zaj hallik; gondolják, Lebed jön: de Szabolcs érkezik; felfedi, mint vette el mátkáját az apa. A hat vezér megdöbben, Tatur

szól; s Szabolcs apja helyett hetedik vezérnek vétetik. Tuhutum újra kér fővalasztást. Tatur szól s ajánlja Álmost

- - Tural - -
- unokája Csabának,
Kit nemzett Etelénk, tudjátok, helleni lyánytól,
Őse Tural Sárdnak, Sárdtúl származta Elődnek;
Ettül Ügyek; s nincs más, Etelét ki közelbe megérné. sat.

Tuhutum szól, Álmost elfogadja, feltétel alatt,

- - legyen ő fejedelmi vezérünk
- - - - -
Ezt ha tevők vagytok, nem esik kárunkra tanácsom.

Álmos szól; öregségével mentekezik - Tatur ajánlja Árpádot.

Szögszinü volt Árpád arcára
- - - - -
- - - - -
Így ült a paripán Álmosnak utána
Tisztességet adó az öregnek, gyermek apának l. 94-96.

Hat vezér külön tanakodik és Árpádot elválasztják. Huba megviszi a választást Árpádnak s feltételeket tesz. Árpád elfogadja - a több vezérek pajzsaikon felemelik.

Ezzel szálla Tatur nyergéből sat.
- - - - ragyogó fényébe merűlve.

Tatur annunciálja a választást a népnek.

IV. *Könyv.*

Habzik ezen közben méregtől szája Lebednek,

s várja Karcsot. Csökön jő; s hírt hoz Szabolcs általmentéről. Lebed dühödik. Tompor vígasztalja megmaradt népe hűségével. Csendesedik, s tovább vonúl, hogy Szabolcs példája többeket ne csaljon. - Vírad, ismét ünnep. Tatur javall frigyet fővezér és nép közt. Elfogadják. Tatur mondja a frigyet,

Hallja meg ég és föld.
- - - -
Ez legyen a törvény - sat.

Szertartás - borba vércsöppek - Árpád iszik, a hat utána. Főpap adja a kardot - Berendnek a nemzeti zászlót, Lélnek a tábori kürtöt. Áldás -

Áldásom rajtad fejedelm sat. p. 110.

Árpád szól most legelőször. Igéri magát; Etele hazáját fölkeresni ohajtja - Álmos beszél (Etelét látta álmában) -

Mennünk kell magyarok! rólunk ez az isteni végzés.
- - -
Mennünk, egy szívvel felelék stb. p. 112.

Árpád az oltárról leszáll. Megtekinti a sereget; játékot parancsol. 1. játék: futás. 2. nyílazás, 3. kettős baj. 4. lovag viadal kelevésszel és karddal.

Gelemér és Szabolcs közt - Gelemér ajánlja magát népeivel a magyarok közé: Árpád elfogadja fejedelmi felsősége alá. -

Árpád bevégzi a játékot; inti a nemzetet a menetelre Pannonia felé; meghatározza az összesereglés pontját harmincadnapra az Uralon túl; s meghívja Gelemért is. Főpapnak rendeli, az oltárt elrontatni, hogy ide többé senki ne tartson.

Így szólott Árpád sat. p. 137.

V. *Ének. Indúlás.* Első indúl Szabolcs. - Szakmáron Huba gyűlést tart s inti a népet készűlni. Fiát küldi a távolabb vidékeket bejárni, s az indúlásra szükségeseket elintézni.

Repül ez mint gyöngy ver az égnek,
Fellegiben szárnyát mikoron kiereszti, csapongván.

Cink, Újbér, Szapoly és Kétalap bolgár feleségeik miatt az indulásnak ellentmondanak. Szemere tűzzel szól, Cikador büszkén felel. Gerend csendesíteni akarja őket. Eloszlanak. Szemere apjához követet küld.

Huba indúl Szakmárról. Érvölgyön megáll, várván Szemerét népeit vigadni inti. Követ érkezik Szemerétől, mondja, hogy Cikador Szemerének veszélyt készít. Huba Tornát és Rédét küldi sereggel Szemeréhez, hogy Cikadort élve halva hozzák. Mennek. Huba

mint egy sas az ifjakat őrzi
Nem pillantva szemét, ha gyanít veszedelmet: azonkint
A fősátor alól hadait megjárni kiindúlt.

S rendeléseket tesz a bolgárok felé. Azalatt Cikador Szemerére készűl. Gerend ennek intést ád, másnap jön Cikador, Szemere kivezeti seregét a derencsi síkra. Ütközet. Szemere sebet vesz. Gerend érkezik. Cikador visszavonúl, Gerend népe szaporodik. Másnapi ütközet; a sebesűlt Szemere a csatában, Gerend magához veszi. Torna jő; Cikador ijed, Szemerével találkozik. Cikador elesik. Győzelem. Szemere Szapolyon Cikador nőjének szól.

- - el nem veszem élted
Sem jegymarhádat - - - uradnak
- - - porrá teszem advát.

Az asszony esdeklik: Szemere közel van a lágyuláshoz, de sebe felbomlik

S ismét felzúdúl lobogó forralma dühének
- - -
- - ha felolvadsz is sírtodban, az engem
Meg nem hajt sat. p. 165.

Elveszi a fiút

A szűfogta gyerek sat. 166-167.

Rablás, visszaindulás, osztály. Derencs elhagyatik s lángoknak adatik.

- - a tábori kürt szól harmadik ízben,
Száz zászló lobogott sat. p. 172.

Érkezés Hubához. Szemere előlép győzelmi önérzéssel. Huba Gerendet dicséri fia megtartásáért. Fiát feddi, hogy Cikador nőjétől fiát elvevé; s az elvett gyermeket fiává fogadja. A sereget elrendeli. Hajnalra kelve megindúl; Őrshonnál megtelepednek, Szabolcs szomszédában.

VI. *Könyv.* Tuhutum és Horka Berényben hasonlólag készűlnek. Tuhutum küldi Dobokát és Horkát bejárni a megyét, hogy mindenkit indítsanak, s gyűljenek Bércaljára. Maga Berényben gyűlést tart, s keményen szól, hogy a láthegyi végzésnek senki magát ellenszegezni ne merje.

Mely lator ármánynak munkája, hogy a magyar eggyet
Nem tud akarni, ha csak vas vessző nincsen utána?
Most, hamikor, kiki óvja magát, s szakadékot okozni
Rettegjen sat. l. 180.

Tuhutum sátorok alá költözik. Jön Und fia Sárkutról, Ete, megkérdezni apja nevében, merre indúl Tuhutum; s igéri, hogy Und kísérni fogja, hogy az ellenséges népektől bátrabbak legyenek. E beszédén jelen van Kuldina. Tuhutum lánya. Lány és legény egymásba szeretnek. Kuldina megzavarodik, anyja ölébe fut s kimegy. Tuhutum elfogadja Und ajánlását s kijeleli az útat.

Ete megy; de Kuldina iránt szerelmet táplál s tépelődik, kimentét a lánynak hidegségre magyarázván.

Főbe nyomá süvegét, kacagányát röpteti a szél,
S mint kit az ellenség kiszalaszt, elvágtata sebtest,
S édesen öldöklő sérelmét vitte magával.

Jön Doboka és Horka, nem találván a nép részéről semmi ellenzést. Harmadnapig senki sem jön Undtól; akkor

Látni, miként Ete dűl Tuhutumnak sátora ellen
Csak maga a zabolát harapó tüzes állatot űzvén.

Hírt hagy Und, hogy Iszkánál lesz s várja tanácstartás végett Tuhutumot. Kuldinát nem láthatja; hánykolódik, vélvén, hogy a lyány nem szereti.

Tuhutum mozdúl Iszka felé, s ott Unddal találkozik. Ez késtének okát magyarázza, Lebed gonosz forralásai miatt. Elrendelik a menetelt a Vérháti sziklán keresztűl. Had elejét vezeti Und; utána Horka. Nőkre gondot Ete visel, útul Tuhutum sat. Ete pöröl, hogy a nőkhez rendelték; mondván, hogy talán gyávának tartatik. Und haragszik s fiját halállal ijeszti, Tuhutum lesz közbevető. - Keresztűlmenetel a sziklán. Ete új hánykolódási a szerelem miatt. - Telepedés szabad réten.

Pihenés - Vadászat. Érkend (kazarfi) medvét talál, s veszélyben van, jön Tugor s megmenti. Lakához viszi s nőjének ajánlja a sebeset. Szerelem Érkend és Tugor nő közt. Tugor mutogatja javait s ebeit. Esznek. Hajnalban Tugor vadászni megy. Érkend s a nő együtt szöknek. Tugor panaszt tesz Tuhutumnak. Kartok, Tugor öccse megösmeri a szökevény asszonyt. Érkend megöli s ruháit a nőre adja.

Kéja,
Kéja nem irtódzék a vérfestette ruhával
Födni magát.

Tugor keresi nőjét. Rájok talál. Az asszony megismervén férjét leesik a lóról s hal, Érkend megöli Tugort. Tuhutum Érkendet halállal bünteti.

VII. *Könyv.* Csabakulcsi készűlet. Csabakulcs. Barmok, ménesek. Árpád Csepelre bízza a paripákat; és az útat kiszabja. Huba követei jőnek; jelentvén a Cikadorral történteket, és Lebed szándékát Taks és Kont ellen, Árpád felel s ajánl vigyázatot és igér segédet. Álmoshoz megy s mondja, mit hallott; kéri őt maradásra, és ha kell, Hubának segédküldésre. Követet küld Konthoz és Takshoz, s maga megy sereggel. Kéme hírt hoz, hogy Lebed nem messze. Árpád rendelést tesz, megy,

S tőn gyors fordulatot sat. l. 217.
Mért Árpád nem ütöd meg most a hétfejü sárkányt sat. l. 217.

Lebed hiszi, hogy társai jőnek, a besenyőiek. De megtudja egy őrtől, hogy Árpád. Méregbe jön s szitkot önt, csatát keres. Árpád feddi, s akarja szelidíteni.

Adj kezet, állj mellénk stb. l. 220.

Lebed nem enged, s harcot készít. Csata. Vívás Lebed és Árpád közt. Ez ketté vágja annak fékszárát, a ló szalad, Lebed népe fut, öldöklés

- - magyar kéz onta magyar vért,
És csonkíta magyart - - l. 224.

Árpád szűnést parancsol

Légyen elég, feleim, hogy győztünk sat. l. 224.

Árpád kötözteti a sebeseket (Lebed részéről). Jön Taks és Kont, kik Lebedet másfelé nyomozták. - Árpád a foglyokat szabadokká teszi sat. l. 227.

Rendelés az indúlás felől. Árpád Csabakulcson Álmosnak hírt mond Lebed elszakadta felől. Álmos felel egy történettel a besenyőiekkel való harcról, midőn még Árpád csecsemő vala. Rendelkezés a további indúlásról, a szent szer. Taturt szólítja Árpád, hogy táltosait gyűjtse; s mellé kíséretet rendel. Rendelés az érkező seregek számára kívánt eledelekről. - Taks és Kont érkeznek - múlató beszélgetés útközben. Taks beszéli, miket mondott nagyapja az ősi földről - Kont Zsomborról beszél, ki Pannoniából bújdosott - Csörsz Árpád határába ér s látja a vendégségi készűleteket - Árpád jön Csabakulcsából. Találkoznak a vezérek - Csörsz dícséri Árpád határait s gazdagságát, s nem javalja ily gazdag földből a kivándorlást. Kont haragra gyúl az ifjú ellen. Ez elmés fordulattal menti magát. - Árpád pártját fogja s magához veszi. Árpád a többeket öszvegyűjti. Az urali ércbányákat betemettetni rendeli, Csörsz vezérlése alatt. Végkiindulás - Csabakulcsa lángnak adatik - Pihenés.

- - alul Szerepen Malomér és Gombateleknél.

VIII. *Könyv.* Huba másnap Árpádnak jelenti gyanuját Lebed felől, ki Bogorral együtt fenekezik, s Gelemér miatt nyugtalanságát jelenti, kit amazoktól félt. Árpád parancsol Szabolcsnak indúlást Gelemér mentségére, - Szállás a Káma s Etel közt. Palócok örömmel fogadják a magyart; oroszok hódolnak. Árpád kegyet ígér. Tábort jár; nyolc nap érkezik Tuhutum táborához, éppen lárma támadván, hogy orosz had jön. Tuhutum küldi ellenök Etét és Horkát. Oroszok jőnek Dobrov vezérsége alatt, Horka közbeszorúl. Ete jő segédre. Dobrov fut. Zsákmány a magyaroknak. A megszabadúlt Horka Etét testvérűl fogadja. Hazatérnek. Horka bemutatja Etét, mint szabadítóját Kuldinának. Érzelmi küzdés Kuldinában és Etében. Árpád dícséri az ífjakat, a testvéri frigyet megszenteli. Így Tuhutum is. Kuldina Árpád parancsából két koszorút készít, s a tábor előtt az ifjú hősöket megkoszorúzza. Zaj. Csörsz jön, foglyúl hozván Dobrovot. Elmondja mint temette be az Uralhegyi ércbányákat, s mint fogá el Dobrovot. Ezt Árpád föloldatja s száz felszabadított fogollyal hazaereszti.

A magyar adni szeret a harcban, nem venni kegyelmet.

Dobrov elragadtatva, ígéri magát Árpádot kísérni. Ez elfogadja, s 20,000 orosz jő Dobrovval. Árpád megtér Őrshonban. Gelemér érkezik Szabolccsal. Amaz elmondja, mint harcolt egy bolgár-csapattal, s mint kerűlte ki Bogor és Lebed cseleit, Bodó tanácsából, ki Lebed nejétől levelet hoz Szabolcsnak. Ez a Kámánál híddal várja Gelemért s egyesűlnek. Szabolcs e nőtől vett levél miatt eped; Árpád Gelemérnek Szabolccsal leendő öszvekapcsolását rendeli. Gelemér vígasztalja Szabolcsot. Ez felfödi Illi levelét. Gelemér rossz értelmet ád Illi levelének, kit ravasznak és gonosznak állít, s

jóra terelte Szabolcsot
- - -
- Nem ma leszen Gelemér komoron, hogy látta Szabolcsot sat.
- - - l. 285.

Őrshoni követ a palócoktól Árpádhoz, kérvén, hogy hadába fogadtassanak. Árpád elfogadja. Szabolcs és Gelemér összvekapcsoltatnak. Árpád elszerkezteti a tábort s halad Etelhez.

IX. *Könyv.* Lebed és Bogor Horgánnal a bolgár fejedelemmel szövetkeznek. Árpád kémeket küld, Ogmándot Horgán földére, Sárdot és Tarcalt az oroszokhoz. A sereg Etelhez ér. Csörsz tömlőket parancsol és maga elől általúszik. Vitézei követik. Estve érik Volgát Ete, Horka, Szabolcs, Gelemér, s innen tanyáznak. Hajnalban általúsznak. Árpád innen fog tábort. Fákat vágat hídnak. Az erdőről meséket beszélnek; Tatur exorcisálja. Dorog megcsináltatja a hídat.

(Versek az erdőről. p. 294. sat.)

Árpád elrendeli a népet. Maga tömlőn általúszik. Utána vitézei. Elmarad Ázsia. De sokan nem mervén általmenni, elváltak:

- - söpredék és suttomos alja. p. 299.

Hétnapi nyúgalom. Vadászat, madarászat, fegyverjáték. - Medvevadászat - Ete az erdőben panaszolja szerelmét - Jávorvadászat. Árpád. - Álmos panasza.

- - mikor én serdűltem gyermeki korra l. 311.

Gyermekek mulatságai - Tarcal megjön Sárddal, hírt hoznak, hogy oroszok gyülekeznek a magyarok ellen Susdalban - másnap halászat - Árpád az orosz felől tanácskozik. - Ogmánd jön, a bolgár tábort négynapi távolban mondja lenni, s hogy a bolgárok várják Lebedet s a besenyőieket. Készület, áldozat, estve Árpád engedelméből tárogató:

tárogató szava szívrehatólag itt megered l. 320.

X. *Könyv.* Bolgár készület, Horgán vezére Kuvrat siettet harcot Lebed nélkül. Drongó ellentmond. Kuvrat tanácsa győz. Árpád népét négy osztályba rendeli. Csörsz az elősereggel egy bolgárt elfog, s Árpádhoz küld, az hírt mond a bolgár hadról. Árpád aszerint intézi a hadat. Uszubu Kuvratra akad. Kuvrat Veleket megnyomja, de később elesik. Horgán jön. Huba megöli. Győzelem. Árpád Horgánnak halotti tisztességet ad - nyugvás - Murom (a bolgár fejedelemnek laka) megvétetik. Zsákmány. Drongó másfelől Csörszre, Horkára, Etére akad. Ete halni akar; dühödve vív Drongóval. Sebbe esik, Horka Drongót megöli, öldököl; Etét a holtak közöl kivonja. Anyjától és Kuldinától kér segédet. Ete eped a forrásnál sebeiben

Hány, ki haláltól fél sat. l. 335.

Feltépi sebeit, Kuldina és Horka kihallgatták; szerelme világos; és megvígasztaltatik a lány anyjától - Susdaltul tova hét magyar összesereglik. Árpád szól helybenhagyást a tettekért; inti őket Pannonia felé menni. Lél kürtöt fúv.

Így szólván ada jelt Lélnek p. 338.

Susdali ostrom, a város megadja magát kegyelemre. Árpád enged. Áldomás Susdalban. Árpád tíz nap mulva megy. Lebed jön, de Horgán estét hallván, megáll, és Lebed országot fundálja. Bogor, Lebed, Metigán (besnyő fejedelem) tanácsot forralnak s ingerlik a kúnokat is. Árpád megy Boriszton balpartján. Oleg, Kijó fejedelme, s a kúnok haddal várják. Csata. Berend a nemzeti zászlót elveszti, Bogor visszanyeri.

Bulcsú apja Bogor sat. l. 346.

Árpád győz. Békekövetek Olegtől s a kúnoktól. Oleg békét nyer. Kúnok magyarral egyesülnek. Gyűlés. Berend ítélet alá vonatván, gyalázattal száműzetik. Bogor veszi a zászlót. Berend szökevény magyarokat szedvén fel, kis országot alkot. Oleg igyekszik Árpádot szín-színnel tovább küldeni. Ez érti a ravaszt. Kalauzokat s napszámosokat kíván, s Ladomért szállja meg. A ladoméri vezér hódol; Árpád keggyel fogadja. Menetel Halicsba; hasonló hódolás. Árpád katonákat s napszámosokat parancsol. Indúlni akar, midőn egy szerencsétlen öreg magyar, Poszadnik orosz főúr embere előáll - Torda Erdélyből - panaszolja, hogy hazájából Geló blakh fejedelemtől száműzetett, Halicsban pedig Poszadniktól nyomorgattatik. Árpád igazat tesz - Tatur meghal. Temetés - Főpap lesz Divék. - Lebed és társai forrnak; s a görög császár segédével akarnak Árpádra rontani.

XI. *Könyv.* Átjövetel a beszkédi tetőkön. Árpád szól.

- - magyarok, föltárva előttünk l. 365.

Áldomás Beszkéden. Krobatok hódolnak. Árpád őket népével egyesíti. Indúlás délre Ungban. Munkács - Ung ostromoltatik. Laborc Zalán várnagya szökik. Uszubu elfogatván fölakasztatja. Ung megnyílik; Árpádtól kegyelem. Ete gondban van, mert Tuhutum vőjének Gelemért jelelte ki. Horka kikél Ete mellett. Tuhutum tétováz - Kuldina bánatja - indulás Zalán ellen, ki a magyarokat előbb büszkén fenyegeti; majd Sajóig odaengedi a földet. Árpád terjed tovább. Zalán harcot izen. Ütközet. Zalán fut Nándorba. Nándori vezér Simon ellen harc - győzelem - Simon általszalad Iszteren. Zsákmányosztás. Árpád semmit sem vesz, Körtvélytón gyűlés. Törvény.

- - - Árpád fejedelmi személye az első l. 378.

Ete megtudja, mit szándékozik Tuhutum Kuldinával. Gelemérrel bajt vív s győz. Szabolcs elválasztja őket. Gelemér Szabolcsra megharagudván, Uszubuhoz adá seregét.

S vítt véle vitézűl,
Míg beszprémi gerely holtakhoz nem teszi őket.

Tuhutum Etének igéri a leányt. - Indúlás. Uszubu Biharba és Velek Marót országát felkérni. Ez büszkén felel, de megijesztvén Bihart beveszi - Marót túszúl adja leányát, ki Csepelbe küldetik, s Árpád Zsoltnak szánja hölgyűl; s Marótot holtig birtokában hagyja. - Erdély - székely követek Tuhutumhoz - ez Árpádhoz küldi Zagyva mellé. Árpád izen Tuhutumnak,

Irtsa ki a blákhot, s birodalmát tartsa sajátúl.

Tuhutum kémlelteti Erdélyt - Horka elől Etével. Gelóval ütköznek. Ete megöli. Blákhok hódolnak esküvéssel Esklőn - Tuhutum Etét fogadja vőjének. Tarcal várakat épít Bodrogtűnél - Bors építi Borsodot - Tuhutum, Taks, Szabolcs táboroznak az orosz nép ellen. Álmos meghal a zagyvai síkon. Tor. Huba küldetik Garamon túl a csehek ellen; nyitrai vezér Cobor ellenáll, meggyőzetik. Árpád seregét Etelvár felé vezeti - sziget a Dunán, építés (Csepel.) - Galád ellen (Maros elve) sereg. Győzelem - Rác ellen - Hódolás. Zárd Ciglát elvenni akarja. Kadosával pör. Lebed s Metigán Moldva szélén, Bogor a tengeren, de hajós serege szélvészben elvesz. Gyanítja a veszélyt Metigán s Lebedet visszatérésre inti, s Lebed nem engedvén, tőle elvál, és bolgár Simon részét választja. Metigán és Simon Lebedet megütik, a harcban vesznek. Metigán, Lebed és Leventa. Erdélyben Ete menyegzője.

Éjjel ott terem Simon - Tuhutum lórakap - Etére és Kuldinára üt az ellenség. Kuldinát rabolnák, Horka előrohan; véres csata. Ete a lányragadót megöli; győzelem. Reggel látszik a nagy veszteség. Duna mellett Szászhalomnál Árpád egybegyűjti a kúnokat, küld hadat Dráva felé. Bonnachio ellen harc. Baranya elfoglaltatik. Bonnachio hódol - Zágrábi fejedelem Zwonimir későn az olasz segédére, s kelepcébe csalatván meggyőzetik s hal. Ete és Bojta közt Árpád elosztja Baranyát - Árpád küldi Uszubot Szécsénnel s többekkel Beszprémre. Harc,

Gelemér elhull. Beszprém, Vasvár bevétetnek. - Menetel Balaton felé. Tihany bevétetik fegyverrel. Uszubu nyeri Beszprémet.

XII. *Könyv*. Svetopulk, a marahami fejedelem, aggódik. Győrt erősíti, fiait harcra tüzeli, kémet küld, kit Uszubu elfog s felköttet. Árpád kémei Kusid és Ogmand mindent megvisznek Árpádnak. Rákoson ez táborba száll s népének mutatja Etelvárt, izen Uszubunak, hogy a Bakonyt vágja keresztül, s várjon parancsot. Vadászat. Árpád eközben kergetvén egy szarvast, romra talál, s a romban remetére, ki az avarok közül maradt keresztyén vala, s Árpádnak a keresztyénségről homályos intést ád.

Canicula - szárazság - a sereg panaszkodik, Árpád biztatja. Indulás Svetopulk hada ellen. Ütközet. Eső, enyhülés, másnap Árpád biztatja népét. Ütközet változó szerencsével. Uszubu Megyernél egyik szemét elveszti. Árpád Svetopulkot megveri; ez elszalad. Bregetionnál győz Mojimir, Verbölcs sebet kapván - Bregetion alatt ostrom - Svetopulk elfut s többé nem láttatik (coborhegyi remete). Starodub, bregetioni várnagy elesik, Bregetion megvétetik. Mojimir Árpád kezétől elesik s a vert had hódol. - Győr áll, Dobrov s Uszubu ostromolják. Szvendibal erősen áll, de népei, Bregetion estét hallván, futnak. Fut ő is. Uszubu berohan; ellent nem lél, csak elcsigázott magyar rabokat. Dobrov Szvendibal elébe kerül. Csata; a szláv győz, de Uszubu hátulról megrohanja; Szvendibalt levágja; győzelem. Árpád Bregetionból Győr felé.

Várat építtetni rendel a Vág és Duna öszvefolyásánál. Uszubu Árpád elébe, s beszéli a csatát. A rab magyarok felől gondoskodás, Szécsénre bízatnak, ki kapja Győrt. Dobrov építi Oroszvárt, mellé Védeny rendeltetik. Hubától követ Szemere. Indúlás Pannonhalmára - Rajmund a remete egyik oldalban, másikban Szemargla, bálvány papnéja. Árpád megtelepedik, beszéd, készület Etelvárhoz. Rajmund meglátogattatik. Uszubu ölni akarja, Árpád pártfogolja. Szemargla látogattatik, Uszubu megöli. - Indúlás Fejérvárhoz, melyet Árpád magának lakúl szán. Rákoson gyűlés (Tuhutumon kivűl) Etelvár romaiból tisztíttatik (a római futó had elszórá). Oltár - áldozat. Árpád beszéde. Zsolt örökösének a fejedelemségben elválasztatik. Bemenetel Etelvárba.

1832

EMLÉKBESZÉD KAZINCZY FERENC FELETT

Tartatott a M. T. Társaság közűlésében szept. 8. 1832

Mi szép az emberi élet, midőn a mindennapiság parányi köréből kiemelkedik; s magát valami nagy és szent, és milliomokat érdeklő cél után intézi! Mi szép világosító csillagként tűnni fel ezrek előtt; és szabadon, de általmelegűlt lélekkel választani magának pályát; s azt jó- és balszerencse közt, örökre tiszta és soha nem hidegűlő szenvedelemben futni meg! Azonban ez, ami ily szép, nem egyszersmind ily boldogító is. Hányszor nem talál a hévvel ölelő kar borzalmat okozó hideg illetésre! Hányszor süllyed el a küzdő fénnyel és veszéllyel teljes pályája közepén, áldás és szánakozás által nem kísérve! Sőt hányszor kell magának a fenn-ragyogó célnak nyom és remény nélkül leszállnia, midőn az érette vívó lelke elkeseredésében áll ott, s honának és korának érzéketlenségét átkozza. A sorsnak kedvencei nincsenek, csak eszközei. Kemény részvétlenséggel az egyesek iránt intézi ez az egész menetelét. S így a már elveszettnek látszó magból gyakran hosszú évek után virágoztatja fel a teljes szépségű plántát, nem tartván figyelmére méltónak, hogy az, ki a magot a jelenlét pusztaságaiban, egyedűl a még akkor kétes reményért, hintette el, többé nincs; s emléktelen sírja felett díszlik a

virágbokor, midőn már sem illat sem árnyék nem enyhítheti az égő fájdalmat, minek gyötrelmei közt elhamvadott.

E gondolatok támadának lelkemben a hírvételkor, hogy Kazinczy Ferenc élni megszűnt vala. Képzeletim előmbe állították a nagy férfiút, úgy amint őtet legutólszor e társasági körben láthatám. Itt űlt ő közöttünk, a hetven évet meghaladott ősz, a több mint félszázados író, egy készülettel és küzdéssel teljes időszak legrégibb bajnoka; s keblében hordozta borzasztólag szép pályája emlékezetét; s vészek után egy, a nemzet előtt valahára felcsillámló reménytől biztatva, tetteinek önérzésében keresett az élet nyomvasztó terhe ellen enyhűletet, enyhűletet a gondok ellen, mik végnapjáig kínozták. Eszköz volt ő is a sors kezében; izzadott ő is azért, aminek gyümölcseit aratni más fogja; félszázadig küzdött a pusztában, s egy messze pillantás az igéret földébe lőn minden jutalma.

Jól érzem én T. Társaság, midőn e tiszteletre méltó kör elhunyt tagjának emlékezetét megújítom, nem kellene ily elbúsító képeket mutatnom fel. Azok közt állok, kiknek szent kötelességük, minden egyebet félretévén a haza dicsőségét eszközleni; s felednem kellett volna talán Kazinczyt az embert, a szenvedettet; és egyedűl a literátort állítnom elő, tiszta nyugalomban: mint művész a márványszobrot, hogy reá koszorúkat aggassunk. De az én lelkem minden ideái öszveolvadásban vagynak egymással, s a szív húrain rezegnek keresztül. Rokonom és barátom, tanítóm és társam vala; s most, midőn szavam az elnyúgodott felett fog hangzani: kebelembe zárjam-e fájdalmamat? Féljek-e, ha kínos érzelmeket rezzentek fel; s a visszemlékezés szelíd óhajtásai helyett könnycseppeket fakasztok? És bár fakaszthatnék szívből forró vérkönnyeket! bár szózatom villámerővel rázhatná keresztűl a hazát, s e nemzetet! mely saját jeleseit századok óta könnyezetlen látá sírba szállani; s nem tudá, hogy kebeleik sebbel rakvák valának - őérette; nem tudá, hogy neki áldozának fel minden szerencsét; maradékaikra nem hagyhatván egyebet, a meg nem ismert, meg nem jutalmazott, sokszor éppen eltaposott érdem keserű dicsőségénél.

A végzet akará ezt így! és valóban ritka szép és jó kezdődött és tenyészett valaha előre ment áldozatok nélkül. Kenyér után indúl a sokaság, magányos hasznokat vadász s azt, ami az egészet érdekli, ami lelket táplál, nemzeti erőt fejt s gyümölcsei csak jövendőben érnek meg, gyűlöli. Atyáinkat hosszú zsibbadás lankasztá; volt idő, mikor bűnösen feledének mindent, ami őket a porból, hova hullának, felemelheté vala. Nehány kevésnek mellében támadt a gondolat: a haza veszélyben forgó nyelvét ragadni meg, ezt felvirágoztatni, ezt erőre hozni; s erejével rázni fel az álombasüllyedt népet, hogy lásson és érezzen. De a nép őket nem hallgatá; de a népnek ereje nem volt őreájok fel, s a jövőbe kipillantani; s így elhagyatva futák meg a pályát, különködőknek tartattak, s kinevettetének; mert nem akarák követni a bölcseséget, mely egyedűl a jelenlét hasznairól gondoskodik. Ily környűlmények közt lépett fel, ily környűlmények közt küzdött a mi Kazinczynk is; nem haszon nélkül a nemzetre, nem nyom nélkül a jövő korra nézve; de fájdalmul önmagának. Mert koszorúi nem enyhíték, hanem égették homlokát; s neve híres voltát élte nyúgalmával fizeté. Pedig ő vala, ki fiatalsága küszöbén, még csak tizenhat évű gyermek, íróink parányi körében megjelenvén, nemes, de tiszteletben kevesektől tartott célját el nem csüggedő erőben, páratlan állandósággal, szünetlen haladásban követte. Ő vala, ki nemzetének negyven év előtt hirtelen fellobbanó s hirtelen elalvó tüzét olthatatlan hordá kebelében még akkor is, mikor lélekfagylaló vészek környékezék. Ő vala, ki a szerencsét sem nem igérő, sem nem nyújtó literátori pályára számosokat tüzelt fel; s mozgást és életet öntött a tövises útra, mit sok mások elunatkozva, kétségtől leverve pusztán hagytanak. Ki nem emlékezik vissza az ő Gessnerére s Bácsmegyeijére? Mi maradandó behatást tőn a szépízlésű fiatal író, ki alantmászás és iskolai feszesség helyett könnyű lebegésű fenséggel és csínnal jelene meg s a valaha tökéletre jutandó magyar prózának első talpkövét alapítá! A kassai Magyar Muzeum, s az ő Orpheusa sebesen

eltűnő jelenetek valának ugyan: de az általok hintett mag évtizedek után sokat igérő virágokat vala termendő.

Azonban miért említem ezt? Ő még akkor ifjúsága erejében élt; s polgári fekvése által a literátorkodást kísérő kedvetlenségektől födezteték. Csuda-e, ha a lánglelkű ember fáradatlan munkált? ha a közönség részvétlenségét csüggedetlen tűrte? ha magát feledvén, hazájának szentelé mindenét; és a sivatag jelenben csak a virágzó jövendőt szemlélte? De jött az időpont, egyike azoknak, miket a sors lesujtó villámként rejteget felhőiben, hogy váratlan rohanással öldököljenek; és íme ő tettei s hatása munkás köréből láncok közé jut; és szabadságát s élte minden reményeit hetedfél hosszú évig siratja. Hány nem veszté el bátorságát, hány nem mondott le keble legforróbb vágyairól, kit a szerencse nem éppen ily keményen próbála meg! A mi barátunk búban mint örömben, kétség mint remény közt, saját ideáljához, hű maradt; és a brünni erősségben, mint a kufsteini hegyormon s a munkácsi vár falai közt, szerelme a nyelvhez nem kisebbedék. Ott a vigasztalástól üres magányban érlelte meg ő a nagy gondolatot: újító változást hozni a nyelvbe; s ezáltal ízlésünknek, gondolkozásunk módjának s tudományi mívelődésünknek más és nagybefolyású útat mutatni.

A mi magyar nyelvünkkel véghezvitt újításokat sokan nevették s nevetik maiglan; pedig azok a nemzeti, ébredező szellem természetes kiütései valának. Ezen szellem mint mindég és mindenütt, úgy most is és közöttünk, egyes jelenetekben tűntette fel magát, hogy lassanként közönséges legyen. Nyelvünket ragadá meg legelőbb, ez lévén a legtermészetesb mód egymást érteni, egymásra figyelmezni, ideákat venni és adni, s azt ami a kebelben titkon és külön forr, nyilvánná és egyetemivé csinálni. Ily szempontból tekintem én a nyelvvel kezdett, s gyors rohanással előre törekedő változást. Mert semmi sem esik e világon ok és egybefüggés nélkül; ami történik ma, annak magvai század előtt, s talán senkitől nem sejtve, hintettek el; s ami történni fog század után, az a mostani tettekből, gondolatokból, vagy talán csak sejdítésekből ver magának gyökeret. Homályban él és munkál az író, s egykorúi által kicsinységekkel bajlódónak tartatik, mert idejét idegen szavak magyarrá tételével, régiek keresgélésével s több ily parányisággal vesztegeti. De a vezető okot legtöbbnyire csak a következés világosítja fel; s tisztán csak a maradék fogja láthatni: miként nyert az egész nemzet szó által ideát, idea által tettet s tett által jóltevő, egyetemi változásokat; miként lettek százados előítéletek semmivé; miként enyésztek el egymás után száz meg száz lélekszorongató formák; s mindezek után miként lőn lehetségessé sok szép és jó, minek forrásai, hosszú időkig zárva lévén, folyást nem lelhettek.

Kazinczy nem vala legelső, nem is egyetlenegy, ki a nyelvvel történt nevezetes fordulást kezdé és eszközlé. De övé a dicsőség, hogy ízlést párosított igyekezeteivel, hogy dolgozásait érzelmei hevével el tudta önteni, s hogy a régiség tudományát, mit Baróti Szabó keresett s ami Révait naggyá tevé, teljesen méltánylá. Csak így, s csak neki lehetett hatalmában oly széles terjedtségű befolyást szerezni, s oly közönséges erővel hatni a nyelvre és írókra: mint nem még ez ideig senki más. A közelebb múlt ötven s egynehány év alatt ki volt íróink közűl, kivel e férfiú kisebb vagy nagyobb érintésben nem állott volna? ki nem kereste ismeretségét, a Jelesnek, kit Orczy és Ráday szerettek, kit Báróczy kedvele, kinek Virág és Révay barátai valának, ki Dayka és Csokonai kifejlésökre nagy befolyást gyakorolt? Keresztűlnézek íróinknak itt, e tiszteletre méltó gyülekezetben jelen álló koszorúján; és sokat látok, ki a legelső szikrát Kazinczy lánglelkétől kapá; s kit futásában ennek példája vezérlett, s állhatatossága őrizett meg visszahanyatlástól. Neki nem volt elég lelke minden erejét, és szíve minden érzelmeit a nagy célra szentelni; dolgozásoktól elborítva sem fordítá el a haza serdülő ifjairól tekintetét; s minden hevűlő pillantás, minden kilobbanó gerjelem, mely bennküzdő erőt s munkavágyat bármi távolról sejdíttetett, részvételét nagy mértékben nyeré meg. E részvétel által adott ő sok múlólag kipattanni látszó szikrának maradandóságot; e részvétel által pótolá ki sok kezdőnek azt, amit boldogabb fekvésű népeknél az olvasóközönség első

tapsai visznek véghez. Mert volt idő, keserűen emlékezem vissza, midőn a literátori pályára készülő ifjút szülői mint veszni indúltat siratták; midőn magyar könyvet magyar írón kivűl más nem ismert; s midőn a fiatal művész egykorúi közt sem talált keblet, hol kiömölhessen. Hány nem némúlt el akkor, mint a fogságba zárt fülmile, végképpen? S hány nem fogott volna még elnémúlni, hanem ha ő a síriglan buzgó, nyújtott volna vigasztaló szót? Mert ő mondhatá még nagyobb igazzal, mint az Anchises fia: Ifjú! rényt és való munkát tőlem tanulj, szerencsét másoktól.

S nemcsak azokra hatott ő, kik nevét és műveit tiszteletben tartották: hanem azokra is, kik eránta ellenséges indulattal viseltetének. Valának ugyanis nem kevesen, kik vagy érdemeit irígylették, vagy művítéletei által érdekeltettek, vagy okfejeit, miken dolgozásait alapítá, veszélyeseknek lenni hitték. Ezek köréből üté ki magát a sokáig titokban forrott nyelvújítási pör, mely Kazinczy ellen intézett személyes csapást: sok, a literátori viadalmakkal köz, illetlen szcénákat tűntetett fel: de tárgya által a nemzetben eddig szokatlan figyelmet gerjeszte; s a rákövetkező ellenhatásnál fogva íróinkba elevenséget öntött, serdülő ifjúságunk elébe szebb és terjedettebb pályát jelelt, s azt, amit ezideig nem bíránk, egy olvasóközönséget alkotott, számra és részvétre kicsinyt ugyan, de reménytadót, hogy valaha nevekedni s íróink eránt melegedni nagyobb mértékben fog. S ez okra nézve az én ősz barátomat soha sem tartottam szánásra méltónak a nyilak miatt, miket ellenségi kezek reája mint íróra lőttenek. Nem zavarhatták volna ezek öregkora nyugalmát, ha azt a sors más oldalról keményebb csapásokkal nem rabolja el. Mert példaként ragyogni s minden fogyatkozások mellett is, miket az emberi természet szükségesen hoz magával, s minden ellenigyekezetek mellett is, mik ezen fogyatkozásokat vagy nagyon kitűntetni, vagy költöttekkel is számosítni törekednek, tisztelőket és követőket találni: vigasztaló érzelem. S mint kell e vigasztaló érzelemnek erősödnie, midőn az ellenfél által hintett mag saját örömünkre s hasznunkra virúl fel! s ha Kazinczy, mint hiszem és tudom, a nemzeti nyelvet és hazát tiszta szerelemmel ölelte által: mily könnyen kellett neki gúnyt és megtámadtatást tűrnie, midőn az ellene szánt csapások által, a nyelv feléledése nagy munkáját elősegíttetni szemlélte! Az önérzés, mit ő oly méltán hordhatott keblében, irígylést érdemelne; ha valamit irígylenünk lehetne a férfiúnak, kinek a sors ez érzelmen kívül oly igen keveset nyújt vala.

Sok mindennapi embert hallék már életében és halálában magasztaló beszéddel hirdettetni; de gyűlöletes előttem minden hízelkedés, s kivált a koporsón túl, hol a történet komoly múzsájának országa kezdődik. A való érdem alakja nagyító csövek nélkül is tisztán látható; s úgy hiszem, azoknak, miket eddig elmondottam, sem bizonyítására, sem mentségére szükségem nem leend. Mert nem állítám, hogy Kazinczy örökemlékű műveket hagyott maga után: mint az Ilias; nem mondám, hogy nyelvünket a lehetség felső pontjára hágtatta, s hogy törekedésin túl már nincs haladás, kívül már nincsen út. Csak azt mondám: Kazinczy ízlést erőhez csatolva kezdett a nyelvvel küzdeni oly korban, midőn az egy nagy és következéssel teljes mozdúlatra vala hajlandó, s ízetlenség és gyöngeség által örökre hibás útat vett volna magának. Kazinczy a maga Gessnerétől fogvást a *Pannonhalmi Útig* minden írásait csínnal, hévvel és ifjúi élettel öntötte be, s ezáltal az írósereg figyelmét magához ragadván, literatúránkban új időszak alapítója lőn. Kazinczy fellázasztott maga ellen sok írót, s ezzel oly kilobbanást okozott, mely írókra és nemzetre elektromi szikra gyanánt munkált s a literatúra parányi körét kiszélesítette. Ezek az ő nagy és tagadhatatlan érdemei. Mert prózája minden fogyatkozási mellett is, örökre szép lesz ugyan; versein művészi kéz fog ismerszeni, s kivált epigrammjai a költés koszorújában hervadatlan virágok maradnak: de a nemzetet nem ezek által tevé hálaadósává. Szellem vala ő, mely a tespedő egészet oly sokáig csaknem egyedül eleveníté; s lépcső, melyen egykorúi magasbra hághassanak, s a szerencsésebb maradék tetőre juthasson. A sors talán nem fog bennünket ismét elsüllyeszteni; s így eljön az idő, el kell az időnek jőnie, midőn az ő és az együttélők dolgozásai ragyogó művek által fognak homályba

tétetni; csak a lélek, melyet ő az egésznek kölcsönözött, meg nem szűnik folyvást ragyogni és munkálni, míg a nemzetiség utolsó szikrája el nem hamvad. Ez oldalról kell őtet méltatnunk; s ez oldalról mit nem érdemlett ő mitőlünk? Nyelvünk bajnokává szentelé magát; s e nyelv a mi őseink egyetlenegy hagyománya, mit a századok pusztító vészei közül kevés hű kezek ragadhatnának ki. És ti hűvek, hol vagytok? hol a hála, mit a hazától érdemlétek? hol a könny, mely szentté tenné a sirdombot, mit hamvaitok felett a mindennapi szokás szűken hányatott?

Epések lesznek talán szavaim; de keserű, kínos emlékezetek támadnak lelkemben. Mert gondolkodom a népről, mely Zrínyit, az írót, el tudta feledni; mely Faludit, míg élt, nem ismeré, mely Révairól hallani nem akart; mely Baróti Szabót és Virágot meg nem siratta; s melynek kebelében az ötvenhat évet szakadatlan munka közt eltöltött Kazinczy nyomorúsággal élt és holt. Ő szép reményekre születve, sokat igérő ifjúságot élve, hirtelen a sors által leveretett; s midőn előtte minden pálya a literátorin kívül bezáródék, ez egyetlenegy pályán közönségünk elvoná kezét a magát neki áldozó elől; hogy tévelyegjen elhagyatva, küzdjön nem segítve, s arca izzadását és szeme vérkönnyeit hagyja jelűl kéziratain, s árva gyermekein inségét. Kétrendbeli folyóírásai, részvétlenség miatt, mindjárt kezdetben elakadtanak; nyomtatott számos művei tizenegy millió népesség között vevőt nem leltenek; legnagyobb becsű kéziratainak nyomtatót nem talált; s halálig tartott fáradozásai jutalmát nem arathatta az országban, hol annyi idegen gazdag táplálást nyert magának. Voltak ugyan, tagadni nem fogom, kik őfelé is részvevő keblet nyitottak, s kik életének gondjait egyes jótétekkel enyhítgeték: de a nemzet nagy írójának jótétekre szorúlni nem kellene; s pillantatonként nyújtott vígasztalás hosszú kínokat nem orvosol. Ah láttam én ezen kínokat! mert tanúja valék álmatlanúl töltött éjjeleinek; tanúja valék a fájdalmas eljajdúlásnak, midőn barátja vidám asztala mellett gyermekeire visszaemlékezett. Megrezzent akkor minden ideg kebelemben; s véráldozatnak képzelém a szent öreget, mely a nép bűneiért utolsó hörgései közt vonaglik.

Társaim, nem szenved ő többet! Lenyugvék ősz fürteiben, a széphalmi lak romai közt, úgy húnyván el: mint századok előtt, a nyúgoti tenger partjain egy más hazának fia - Camoens. És gyermekeit idegen kéz fogja ápolni; és sírját szívszorúlva kerűli ki a magyar nyelvművész, sorsától rettegvén. S bár emlékezete keserű voltát szerencsésb évek hamar feledtetnék el! hogy a maradék előtt csak dicsősége ragyogjon; kínai pedig megfoghatatlanok legyenek.

1832

EMLÉKBESZÉD BERZSENYI DÁNIEL FELETT

Olvastatott a M. T. Társaság V. közűlésében szept. 11. 1836

Az emberi nem, egészben tekintve, örökre virágzó növény, minek egyfelől hervadó virágai mellett, másfelől szünet nélkül újak és újabbak fakadnak s nyílnak ki. Végetlenűl tenyésző élet ez; hol múlt és jelen csak a jövendőnek szolgálnak magúl, s a bölcs örvendve néz e jövendő elébe; mert tudja, hogy az bizonyosan felvirúl, s felvirúlta után enyészetre sem hajlik, míg magából a következő időnek alapot nem készít.

De ki elég erős, mindég és mindenütt csak az egészre vetni pillantatát? Egyes emberek, a végetlen egész egyes virágai vonzanak bennünket magokhoz; egyesekhez fűzzük hajlandóságunkat, érdekeinket, szerelmünket; s midőn az egyesek hervadnak és enyésznek, megszakadni érezzük az egymásbólfolyt idők folyamát: s ez érzet a legkínosbak közé tartozik. Mert szívünk legtermészetesb indúlata, vágya és küzdése, majd tisztán, majd homályosan, a jövendőt tárgyazza; s mondjátok meg: a megholtak jövendője hol vagyon?

Kettő a felelet. Egy, mely a hit vezérkarjaira útasít, s a jövendőt túl a síron, sejdítési homály alatt mutatja. Más, mely az emberiség egésze felé fordúl; s innen a síron, az enyészet nyomain mindig újonnan keletkező életre figyelmeztet. Lelket emelő, nagy gondolat fekszik mindegyikben! de gyarló az ember, s ami vagy alaktalanúl, vagy temérdeksége miatt által nem tekinthetőleg áll előtte, abban kielégítést nem lelhet. Így, kimúlt kedveseinek elsötétűlt jövendőjétől a múltra tér vissza; s ha a remény kinézetei megszűnni látszanak: az emlékezet karjai közé dől; s lefolyt öröm és szenvedés körében ábrándozik.

Innen van, hogy emléket állítunk az elhúnytnak, hogy beszéd által megújítjuk emlékezetét azoknak, kik többé nincsenek. E visszapillantás a kialudt életre szándékos csalódás által enyhíti a fájdalmat, midőn a nemlétel gyötrő gondolata helyett az egykori élet meleg képével foglalatoskodunk; s egyszersmind hiúságunkat azon vígasztalással tápláljuk, hogy az emlékezet életet ád; s ki tetteiben megemlegettetik, az halhatatlan lesz.

És ez valóban áldás Istentől, ki így adá! Gondolkozó s tökély után törekvő lénynek, ki magát az egész emberiség képviselőjének tekinteni szereti, megfagylaló gondolat oly végvonal, hol minden törekvéseivel együtt örök éjbe süllyedjen. De a marathoni győző emlékszobra nemes lángot ébreszt az ifjú Themistokles keblében; s Kalpe szirteinél, a Herakles felől homályosan szállongó rege, a földkerekség leendő urának szemeiből dicső tettek után sovárgó könnyeket fakasztott. Emberi gyarlóság alapjából pattan fel a szikra, mi a parányi, múlandó embert élet utáni nagy következményekre munkálni élessze.

Ez ideától hevűlve készülök itt, kis tehetségem szerint feltűntetni elköltözött társunknak, a mi Berzsenyinknek emlékezetét. Mert ő sincsen többé; benne is saját fényében ragyogó csillagot veszténk el; s most illő a kor embereinek tudtúl adni, miképpen a magányba vonúlt s címekkel nem ragyogott férfiúban azon kevesek egyike van eltemetve, kik a süllyedés szélén gyakran állott magyar nemzetre való díszt hoztanak.

A sokaság nem foghatja meg: mint lehessen költőről így szólani. Jól van! ha ti azt hívjátok költőnek, ki szavakat foglal versekbe, s történetesen felduzzadt érzeményeit, s egy-egy elmésen elővillant gondolatát papirosra önti, s olykor valamely csillogó urat pártfogás reménye miatt megénekel, vagy a könyváros szűk zsoldjáért az almanachokba divatárukat készítget: akkor igenis, a sokaságnak igaza van.

De ha költő nevet csak az érdemel, ki nemesített érzelmeket hordoz keblében, ki a természetre, az emberi szenvedelmekre vizsgáló tekintetet vete, ki a való életet magas szempontokból vevé fel, s dalát a szépnek és jónak, s az örök dicsőségnek szentelé, hogy általa minden ifjú kebel szent lángra gyúladjon: valljátok meg, akkor a költő bizonyos jótevője az emberiségnek; s nevét hála és tisztelet érzelmei közt kell neveznünk.

Való, a költészet jótétei nem éppen kézzelfoghatók. Akarjátok-e, hogy csak az érdemeljen figyelmet, ami gyermekeitek kenyerét bőven adja meg? Ó, úgy - az egyszeri író szerint - a kerekes rokka feltalálója minden Homérok felett fog állani! De gondoljuk meg: az ember nemcsak testi, hanem szellemi lény is egyszersmind. Mi lenne az emberiség, ha vadállatként egyedűl élelem után futkosna? s mi lenne a nemzet, mely egyedűl kalmárkodó nézetek után indúlván, az egész természetet csak kincses ládának tekintené, s a csillagok ezreit csak arra valóknak, hogy portékás hajója útát igazgassák?

A míveltség kezdő korában minden nemesb érzemény és ismeret költő által énekelteték. Vallás, filozófia, történettudomány költészet karjain léptek fel. De az ember hívtelenné lőn mesteréhez; s midőn a kor haladtával ifjúi lelkesedése hideg körültekintéssé változott: minden ismereteitől s tudományától azt kívánta, hogy éléskamrájának, kincstárának, s uralkodási szomjának szolgáljanak. Így tétetett a vallás hatalom zsámolyává, az isteni matézis hódítók és uzsorások eszközévé, s több ilyenek. És ezek, s a hasonlók ugyan mindaddig, míg s amennyiben az egyetemi haszonvágyat eszközlik, becsben fognak tartatni: de költészet és filozófia

hidegen nézetnek. Mert sem mindennapi kenyeret nem termesztenek; sem gyárművek virágoztatására közvetetlen nem alkalmazhatók.

Vagynak, kik üres óráikban a költő műveinek nehány pillanatot szentelnek; s azok becsét, mint időtöltést szerző dolgokét, határozzák meg. De jaj a költőnek, ha célja csak időtöltés vala! A való költészet, s a filozófia komoly múzsája rokonszövetségben állanak. Mindegyik magas emelkedésben lebeg az emberiség felett; pillantásait szünetlen arra fordítva. Két tolmácsa a léleknek, mely az állatemberben isteni eredetet bizonyít. Boldog, ki intéseiket érzeni és érteni megtanulhatá!

Berzsenyi minden kétségen túl egyike vala azoknak, kiket a való költészet szelleme élesztett. Azon időben, mikor literatúránk pártfogás nélkül, egy-két lelkesebbnek magányos falai között elszigetelve, titkosan tenyészett, senkitől nem ismerve, díjt és pályalombot nem várhatva, egyedül keble mozdúlatitól vezérelve kezdette ő fakadó érzeményeit dalba önteni. Mezei magányában úgy áll vala, mint az Oceán szigetén nyíló szép virág, melynek pompáján emberi szem örvendő bámulással nem mulat, s az örökre zúgó hullámok közt, a hidegen lesugárzó csillagos ég alatt

nincs bájsereg, mely őt körülröppenné,
nincs vándor, aki szellemkarra venné -

s lehet-e költőre nézve szomorúbb helyzetet képzelnünk?

Mi a dal? harmoniás szavakba öntése a gondolattá érlelt érzeménynek. S mi indítja a költőt ezt tennie? Azon természeti hajlandóság, miszerint azt, ami a keblet dagasztja, ohajtjuk rokonérzésűekkel közleni. Midőn már a költő e természettől belénk plántált közlékenységnél fogva dalát elzengi, és nincs, ki az édes hangot felfogja; nincs, ki figyelmet fordítson arra, mit szíve teljességéből kiömleszteni neki oly fontos volt: nem fogja-e a részvét hiányát fájdalmasan érezni?

Aztán tagadni nem lehet: a költő nemcsak részvétért, de dicsőségért is énekel. Midőn Pindar, a Delphi istenének boltjai alatt, a nagy tömegben összegyűlt hellén nép előtt énekelt; s a dal szívemelő hatalmát ezer meg ezer szemből olvasta: lehetséges-e hogy lelke percenként szebb és lobogóbb lángra ne gyúladt legyen? De magárahagyatva, nép nélkül, melyet az ének ereje felrázzon, nép nélkül, mely hazája fényét az énekben visszasugárzani örömmel tekintse, puszta falaknak vagy az erdei visszhangnak mondani el az érzelem szózatát: bizony a lelkesedésnek nem nagy táplálékot nyújt. Innen van, hogy sok költőnk oly korán megszűnt énekleni; s hogy a gazdagabb keblű genie is csak kis részét adá annak, ami szívében élt.

Istennek gazdagabb ajándéka nincs, mint az ifjuság. Szívünkben megárad az érzemény, hasonlóúl a tavaszi plántában meggyűlt bő nedvhez; s így történ, hogy az ifjú költő az előbb említett megjegyzések alá nem mindig tartozik. Elhagyatva, puszta magányban állva is elzengi ő, mi kebléből felszökellő vízsugárként, erőszakosan tolakodik fel; s e lélekállapot tart mindaddig, míg az élet nyara közelebb jön, s egy komoly pillantat a világba más jeleneteket mutat előtte.

Az ifjuság e tenyésző ereje, mely a férfikor kezdeteig szünetlen nevekedő hatalomban virúlt vala, teheté azt, hogy Berzsenyi elszigetelve is, dalát a nemzettel nem hallatva is, a kezdő énekes gyöngéd ömlengéseitől a teljes forralomba jött erős kebel áradozásáig emelkedhetett; s hogy nemcsak a lírai költészet szokatlan magasságát érte el, hanem egyszersmind egészen új s ifjúilag virító, páratlan ragyogású költői nyelvet is alkotott magának, legillőbbet azon tündérvilághoz, mely általa teremtve, dalai minden sorából felénk sugárzik.

Nem kell felednünk; e férfiú Kisnek s Kis által Kazinczynak barátja volt; s már akkor, mikor kettőjökön kívül még senki más nem tudá: mit rejteget keblében a szép Somogy, a bajnokok

vérével öntözött, s a lírai költészet másik koszorúsának, a mi elhúnyt Virágunknak lételt adott szép Somogy. S mi vala természetesb, mint ily baráti körben, ily költőnek, ily alkotó hajlandósággal fordulni a nyelv felé? A szerencse, mely nyelvünket s literatúránkat századokon keresztül oly szűken pártolá, időről-időre mégis gondoskodott, hogy ne csak el ne süllyedjenek, hanem fenntartó szellemet is nyerjenek magokba, minek erejével ifjodva és erősödve szebb élet elébe siethessenek. Kazinczy és Berzsenyi két géniusz valának, kik elhagyatás, mondhatnám eltapodtatás szomorú napjaiban varázserővel jelentek meg a magyar nyelv mellett; azt nemcsak életben tartották, de csínnal és kellemmel és fiatal bőség tündöklésével öntötték be; s új karaktert adának neki, mely századokon keresztül viruló szépség gazdag forrása lenni meg nem szűnend.

Lesz idő - adná az ég, legyen minél előbb, minél tartósban - midőn hitelt alig nyerend, hogy művek, mint amilyeket Kazinczy és Berzsenyi nyújtának, éveken keresztül nyomtatót nem találtak; éveken keresztül nem találtak embert, ki a nemzetre örök díszt hozó műveket a hazának bemutatni merészelte volna. Így történt, hogy az ifjú énekes megzendíté dalát, s mi mások évekig nem hallók csak nevét is. Így történt, hogy a férfiúi évekbe lépett költő egy-két lelkesnek ismeretségébe jutott, s mi mások távoltól hallók nevét említtetni; s évekig nem láthattuk egyetlen sorát is. A nemes elsírá könnyét a dicsőség után és nem mutatkozott kéz, az érdemelt díjt homlokára fűzendő.

E folyó század kilencedik évében hallám először Berzsenyi nevét pusztán említtetni; követő év tavaszán látám őt, és vele kéziratban lévő dalait; s fessem-e az örvendő bámulást, mellyel ez, azon korban oly váratlan, oly előre nem sejdített tünemény meglepett? A még készülő, fejledező ifjút nem ismerhetém; s íme egyszerre, pillanatban felgyúló meteorként állott a líra elragadó magasságáig felküzdött férfiú előttem. Mi Horácban s Matthisson énekeiben oly megkapólag hatott reám, itt összeolvasztva lelém fel; új világ nyílt verseiben saját fénnyel, hévvel és nyelvvel ékesűlve. És én ifjúságom reggelét élém; homályosan küzdék messze ideál után; s nem természetes-e, hogy e találkozás és meglepés éltem legelragadóbb pillantatai közé tartozott? Nehány napot lelkesűlve tölték körében; s búcsúztakor gyermeki odaadással csüggtem kebelén; először éltemben és - fájdalom, úgy akará a sors egyszersmind utólszor.

Három év múlt el ismét, s a régen várt költemények végre a közönség sajátivá lettenek; s ekkor lőn, hogy literatúránk új időszakba lépett által. Kazinczy haladási rendszere szokatlan figyelmet kezde gerjeszteni. Kevesen fogták fel a szellemet, mi által vezetteték; a sokaság forrongani kezdett; féltette a nyelv tisztaságát, s annyival inkább, mert némely írók, belső szükségtől ösztönöztetve, de ízléssel s nyelvtudományi elvekkel nem bírva, fonák újításokra veteműltek. Terjedt a nyelvféltés; s mellékes érdekek által nagyobbbítva, szövetkezést okozott az ellen, ki az új rendszer vezére volt, s kinek szellemi felsősége szokás szerént a kisebbeknek fájt - Kazinczy ellen.

Élénk ellenküzdés élénk részvét kezdete; s kik a kor fejlésnek indúlt hajlandóságai ellen harcolnak, rendszerint csak a kifejlést és érelmet segítik. Így történt akkor is; és szerencse hazánkra, hogy Berzsenyi ez időpontban jelene meg. A haladás és maradás embereinek egyformán kapá magához figyelmöket; azért olvasói többen valának, mint különben; köztünk azideig szokatlan hévvel itt becsülteték, ott üldözteték; s mindkettő által literatúránk új szakának irányára, s azon érdeknek, mely olvasóink számát naponként nevelé, mind megalapítására, mind megtisztítására nagy hatást gyakorolt.

Ily szempontból nézve, az önbecset teljesen érző férfinak könnyű vala az ellene s Kazinczy ellen tisztátalan forrásból indúlt, s dicséretlen szenvedelemmel folytatott megtámadást eltűrni. Unokáink nem fogják tudni: mi volt az egykor oly ismeretes *Mondolat*? Berzsenyi ezt előre láthatá; s nem természetesen következett-e, miképp a késő százakra kitekintő genie megvetve nézzen keresztűl a cimborán, mely kurta kezeit a költő magassága felé terjegetni törekedett, hogy a reá nézve elérhetetlen borostyánt letépje?

Idő haladt; s a líra magaskeblű birtokosának dalai másodízben jelenének meg, s bővítve. Kevés év leforgása literatúrai új időszakunkat győzelmesen előbbre vezeté. A maradás emberei még vívtak; de csapásaik napról-napra sikeretlenebbűl hullottak le. Nyilván volt: a harcmezőről leszállandók lesznek nemsokára; s a bölcsőjéből kiemelkedő új nemzedék egyedül a múlt kor történeteiből fogja őket ismerni.

Most a *Tudományos Gyűjtemény* indúlt meg; s tervének egyik szép szakasza lőn: magas szempontú kritikának nyitni pályát; s elvek szerint, és részrehajlatlan kimondott ítéleteket venni fel. Ifjú vala az író, ki többek között felszólíttatott; s ez azt hivé, kritika valamely műv felett, nem egyéb, mint vizsgáló pillantást vetni az író lelkébe, kitalálni karakterét, követni őt azon kifejlésekben, melyek karakteréből, körűlményeiből és studiumaiból természetesen eredtek, viszonyba tenni a művet szerzőjével; majd a szépnek, jónak és valónak elveihez felemelkedni, mértéket venni a tökély legfennsőbb lépcsőjéről, s azt a művre alkalmaztatva határozni meg a távolságot és közelséget, mely a műv és mérték közt találkozik; s így kimutatni ugyan a botlást, de ugyanakkor példányul állítani fel, amit a géniusz lelke hatalmában teremtőleg tűntetett fel.

Kritikát ily gondolatban parányi költőre alkalmaztatni: hálátlan fáradás. Azért, ki magának az útat úgy rendelé, kénytelen vala vizsgálatait a nemzet elsőrangú énekeseire fordítani; s pályáját Csokonai, Kis és Berzsenyi műveikkel kezdé meg. Mint ítélt? annyi évek után ki akar ez ennyire csekély dolgokról emlékezni? Amit mondani készülök, amit ez ünnepélyes pillanatban mondanom kell, csak ez: Berzsenyi olvasá az ítéletet, mely versei felett mondatott, keménynek, fanyarnak, igazságtalannak lelé azt; s keble az ítélő iránt elhidegedék örökre.

Az ifjú, Tek. Társaság, az ifjú, ki a nemzet nagy énekesét megitélni merész volt, s ki e merészséget oly felette drágán, Berzsenyi elhűlésével, fizette meg, ez az ifjú - én valék.

Hosszú idő folya le; a fiatalság reményteljes napjai elenyésztek; s most őszült hajszálaimmal, hideg valóságtól kihűtött kebellel állok itt, s a múltra visszatekintvén kérdezem magamtól: ősz gyermek, számláld el a hasznot, mi ifjúkori tettedből származik!

Korodra akartál hatni? korlátolt, kicsiny erődhez nehéz akarat! és hatással lenni a korra, nem is mindig kívánatos. Társaid megérzik a rázást, ha álmaikat bolygatod; de nem kérdik honnan indúlsz, s hová mégy? s tettél jót vagy rosszat: magadnak tevéd; és a sokaság járja az útat, merre az ezerképpen változó vélemény árja ragadozza; a genie pedig sasként felszáll és elrohan, s öntudatlan szabja a törvényt, mit követni, csak ő bír erővel.

Berzsenyi még élt, de mélyebben vonúlt magába; lassanként elnémúlt az ének szózata; komoly vizsgálat foglalá el az alkotó költészet helyét, s ő könyvei közt, háznépe karjaiban elhúnyt, anélkül, hogy békejobbot nyújtott volna annak, ki huszonhat év előtt dagadó kebellel vevé tőle búcsúját.

Árnyéka az elköltözöttnek, sírod felett zeng az engesztelő szózat! Nemsokára követlek tégedet, s a maradék írói harcainkat nem fogja ismerni; s neveinket békés gondolattal nevezendi egymás mellett, ha korunk énekeseire visszaemlékezik. Emberek valánk; miért szégyenelnők azt? az élet útai keresztűl járnak egymáson; s leggyakrabban elveink szentsége sem oltalmazhat meg akar tévedéstől, akar félreértéstől: de a sírdomb békesség laka; s küszöbén emberi érdek nem léphet be. Te a földi leplet, s vele a halandó gyarlóságait levetkezéd. Elköltözött az ember; a költő miénk, e nemzeté marad végiglen; e nemzeté, mely neved és dicsőséged szent örökség gyanánt birandja.

1836

AKADÉMIAI BIRÁLATOK

Miskoltzy: A férfiúi és asszonyi praktika c. vígjátéka felől

Különbség van a két kérdés között: valamely műv a kritikai kívánatoknak megfelel-e? és, valamely műv érdemes-e a M. T. Társaság költségén kinyomtattatni? Ha a Társaságnak egyedül klasszikusi lélekkel és kézzel írt munkákat kellene és lehetne elfogadni: félő, hogy évtizedeken keresztül is alig nyujthatna valamit a hazának, melynek literaturája most még csak kezdetben, s nyelve most még csak forrásban vagyon. Állapotunkhoz képest az is érdem, ha az író a grammatikai szabályokat ismeri, ha gondolatait logikai sorban írja le, s több ily egyetemi kívánatok, mik nélkül másutt írói pályára a kezdő sem lép, s mik nélkül nálunk sok régtöl fogva írogatók folyvást autoroskodnak.

Ez okfőt azért állítám fel magam előtt, nehogy kisértetbe jőjek az előmbe adott vígjátokot kritikusi szemöldökkel tekinteni. Erősen feltettem magamban, hogy ha legkisebbet találok abban ami az olvasóközönség valamely részének időtöltést szerezhet, szeliden viselem a bírói pálcát, s a kéziratot ajánlani fogom. Olvasám tehát a vígjátékot minek első jelenésében a személyek *kimondhatatlanúl nagyon kacagnak,* végsője ismét *szörnyű nevetséggel* záratik be; de megvallom, én mindezen rettenetes nevetségek között is sem nevetni, sem csak vidámodni is nem tudtam. Mint kritikus nem tartottam volna érdemesnek a kéziratról csak szólani is; mint az előbbi okfő követője pedig kimondom:

Néhány év előtt, Pesten, a szénégető piacon, bizonyos deszkaépületben, napvilágnál láttam vígjátékokat, mik bizonyos osztályú népet hahotákra ragadtak. Azon vígjátékok, mint e kézalatti, művészség nélkül, pillantatnyi gonddal, trágársággal tömve, a legalsóbb lépcsőjű emberek módja és nyelve szerént készültek. S mivel nevetőket, tehát gyönyörködőket, mégis találtak: bizonyosan van olyan néposztály, mi e jelen vígjátékban is gyönyörködni *hangosan* fogna. De ezen néposztálynak a M. T. Társaság bizonyosan soha sem nyomtattat; azért szükséges lenne azt azon nyomtató műhelybe utasítani, honnan az *ebben az esztendőben* dátum alatt álló munkák világ elébe terjesztetni szoktanak.

1832

Vélemény a 100 arany díjra beküldött vígjátékok felől

A tudományos Társaság oly művnek rendelt díjt, mely vagy remek, vagy ha nem az is, de, mint egész, figyelmet érdemel. A beküldött tizenkét vígjáték közt remek egy sincs, azt nyugodt lélekismérettel mondhatom, s mondásomat hosszasan mutogatni szükségesnek nem tartom. Mert valóságáról a legelső tekintet mindenkit meggyőzend. Az volna tehát csak kérdés: ha a tizenkettő közt van-é, mely mint egész, figyelmet érdemel?

Azt hiszem, figyelmet csak oly műv érdemelhet, mely ha nem remek is, vagy ha a remektől éppen nagy távolságban áll is: mégis mindenesetre a középszerűn felülemelkedett. Mert ezerszer meg ezerszer el van mondva, amit Horác oly jól fejezett ki:

mediocribus esse poëtis
Non homines, non di, non concessere columnae.

Ha talán valaki literaturánk állásához képest több engedékenységet várna íróinkhoz, mint különben érdemelnének: az ő jószivűségét sem lehetne másképp kielégíteni; hanem ha az itélet alá vett művben a lehetségig sok pontot veszünk fel; s megelégszünk vele, ha csak egy pontban is a középszerűt felűlmúlta.

Igy gondolkozva a pályamunkákban négyre fordítám gondjaimat.

1. Ha van-e bennök a német nyelven úgy nevezett *Handlung*ra nézve több elérve, mint eddig megjelent színjátékainkban?

2. Leng-e rajtok keresztűl azon szellem, mit Jul. Caesar *vis comica* névvel nevezett?

3. Karaktert jól rajzolnak-e?

4. A nyelven filológi tudomány s művészi kéz látszik-e?

E négy pont közűl jó vígjátékban egyik sem lehet távol; de én azt hittem, hogy körűlményinkhez képest, még most figyelmet érdemlő nyereség lenne, ha valamely darabban, a négyből csak egy is feltaláltatnék; s ugyanazért nemcsak összesen, de külön is keresem azokat mindegyikben.

Fájdalommal vallom meg, miképpen keresetem nem vala sikeres. Az a szó *Handlung*, valamint szótárainkban, úgy színjátékainkban is mindeddig idegen; s a *nyelv*, mi az írónak legelső, elkerűlhetlen szüksége, valamint iróink nagyobb részében, úgy a kérdéses pályamunkákban is legkevésbé látszik tekintetben vettnek lenni. Karakter-rajzolatra stúdium fordítva egyikben sem látszik; a komikai szellem pedig csak egyesen, s zavarosan tünik fel. -

Az 1 (Szívlepkék)
2 (Vén szerelmes)
3 (A csalán)
7 (Fösvény többet költ)
11 (Dorottya)

oly irományok, milyeneket a Tudom. Társaságnak beküldeni bűnnek tartok. Ezek a legaljasabb nem tudom mik; s rólok itéletet mondani a Társaságnak méltósága alatt van. Kételkedni lehet: ha az ilyenek együgyűségből, vagy csúfságból nyujtatnak-e be? *A csalán* cimű nemcsak tudatlan, de éppen oly nyelven iratott, milyet a magyarúl félig tanult beszél; s inkább bizom az író agyához, mintsem azt hinném, hogy nyomorúlt nyelvét jónak tartotta; s készebb vagyok őt a Társasággal űzni akart gyalázatos tréfa gyanújába venni.

A többi munkák közűl az 5 (Rózsavár) azon nemhez tartozik, mi a német színen *Schauspiel* címet hord. Az egész nem egyéb jambusokba szedett érdektelen dialógoknál *handlung* és *karakterek* nélkül, eposzi menetellel és kifejléssel. - *Handlung*ról, ugy látszik az írónak ismerete sem volt; karaktert akart rajzolni, de célt nem ért. Nyelve nincsen éppen gond nélkül; de mégsem hibátlan, nem is geniális. Nem hiszem, hogy nézőszinen legkisebb érdeket is gerjeszthetne; hanemha holmi néznivalókkal, ütközetekkel, katonai evolúciókkal, török lovagokkal, s több effélékkel kiékesítve a karzatokra gyűlt nép szemeit látványokkal gyönyörködtető valamivé tétetnék; ami kevés hozzáadással megtörténhető lenne.

A 4 (100 ar. egy vígjátékért)
6 (Szerelemféltő)
8 (Éva asszony unokája)
9 (Falusi lakodalom)
10 (Szerelem hatalma)
12 (Képszobor)

nem oly megvetni valók, mint a felűl említett 1. 2. 3. 7. 11.; de semmi esetre nem olyanok, hogy közűlök jutalomra méltót lehetne választani. *Handlung* és nyelv tekintetében amit elöbb mondottam, az mind a 12 darabra egyformán illik. Karakter-rajzolat mindenütt igen ingadozó; s én egyetlen egy karaktert sem leltem egyikben is, melyre a személy másodszori előjöttekor ismét ráismerhettem volna. Mert bizonyos személyek szájába adott állandó szójárások, valamint komikai úgy karakter-rajzolási szempontból igen szerencsétlen szurrogátumot csinálnak.

Nem vélném, hogy mindezeket minden darabban külön kellene mutogatnom. Nincs rosszabb munka, mint afelett tartani vizsgálatot, ami nincs. S mire fogna vezetni, ha az előttem levő darabokon egyenként mennék végig; s szcénáról-szcénára kellene nyomoznom, hogy egyikben mint másikban handlung nincs, karakterrajz nincs, művészi nyelv nincs? Ez a szó *nincs* oly átkozottul kimerítő, hogy legfelebb sem lehet hozzá többet adni, mint pro super abundanti ezt: *egy csepp sincs*.

A komikai szellemet ami nézi, a 3-dik játék első szcénájiban az *Eva unokájával* történt tévedés nincs komikai erő nélkül, de fájdalom, hogy e kezdetből igen kevés nevetséges lőn később kivonva. A 4-ikben legtöbb komikum fekszik a többi közt. Kár hogy az egész karikaturává tétetett; s számos mechanikai elméskedéssel (pl. a felebb említett szójárásokkal) megterheltetett; s általában teljes összefüggés nélkül és gondatlanul iratott. A 12 (Képszobor) néhány szcénákkal bír, melyekből sok nevetségest lehetett volna kivonni. A 10 (Szerelem hatalma) vígjátékban az úgynevezett *fabula* a legrendesebben van szőve; de a kivitel inkább csak vázolat; a szituációkból nincs annyi nevetséges kifejtve, mint lehetett volna; a végezet pedig nyomorúlt. -

Engedelmért könyörgök, ha ítéletemet csak ily közönségesen mondám ki; s egyenkénti fejtegetésbe nem ereszkedtem; 12 vígjátékot egyenként kifejteni mostani helyzetemben lehetetlenség; de ilyen 12 vígjáték kifejtegetését a maga idejét becsülő embertől kívánni nem is lehet. Mert időt csak a *jó* érdemel; a *középszerű* és a *rossz* csak elvetni való.

Mindezekből nem következtethetek mást, mint azt, hogy a tudom. Társaságnak ezidén dijt érdemlő vígjáték egy sem nyujtatott be. -

Pozsony, Okt. 17. 1834.

Véleményemet mai napon ismét végignézvén, nem találtam okot, azt megváltoztatni. S ha már most az a kérdés: ha az így megitélt vígjátékok közűl, valamelyiket *tiszteletdíj* mellett mégis kiadásra méltónak lenni vélem-e? Természetesen felelnem kell: nem! A szépművészet minden ágaiban, akar kezdő, akar előhaladt literaturában, a *középszerűség* bűn; s minekutána a 12 vígjáték közt középszerűn felül egyet sem találtam: kénytelen vagyok arra szavazni, hogy a T. Társaságnak azok kiadásába avatkoznia nem tanácsos. A talentomos írót elnyomni, s a talentom nélkülit nekibátorítani egyformán veszélyes.

Pozsony, Nov. 4. 1834.

1. A Guzmics Iszidor által Sophoklesből fordított «Oidipus, a király» című szinműről és 2. a Szabó Dávid által írt «A muhi sirhalmok» című szomorújátékról

1. *Oidipus, a király*. Sophoklesnek e műve sokaktól s közöttök a magyar fordítótól is a nagy görög minden művei között legjobbnak tartatik. De ha a pálmát az *Οιδιποσ επι Κολωνω* című tragédiának adnók is: a fordító mégsem tett hálátlan munkát. Mert ohajtható, hogy Sophokles minden megmaradt művei magyarra fordíttassanak.

A jelen fordítást az eredetivel összevetvén: azt elég hívnek találtam, mind értelemre, mind verselésre. Nem merném ugyan állítani, hogy a hellen művész magas szépségű nyelve teljesen elérve van; a beszédrészek elhányása pedig (például az ilyekben: *száműzve embert, vagy, halállal vagy halált törülve* st. ismét: *a házban, szabadban lelte, vagy Laios halálát föl*?) olykor, olykor fület sérteni látszik: mégis e fordítást a magyar literaturára nézve valóságos és nem kicsiny nyereségnek lenni egész meggyőződéssel hiszem s jelenleg nem ismerek senkit, ki a kéz alatti művet nagyobb ügyességgel adni képes lenne.

A függeléket ami illeti, annak kritikai részében nem érzettem magamat kielégítve; mert a nagy hellen költő a tizenkilencéves Voltaire gáncsai ellen védelmeztetvén, ennélfogva nagyon szűk körben, s nem eléggé magos szempontból vétetik föl. Lessing és Schlegel W. magasb nézőpontokat mutattak ki, s ezek nyomán sokkal több tanúságost lehetne mondani. Azonban nem célom a függeléket kárhoztatni. Magyarázati tekintetben mindenesetre hasznos az; s a fordítás nem tudós olvasóinak kikerülhetetlenül szükséges.

2. *A Muhi Sírhalmok.* Ezen szomorújáték fabulája nem olyszerű, hogy szívhez és értelemhez szóljon. Egy leány, ki holtnak vélt jegyesét nagy deklamációval siratja, kevés pillantatok után másnak ad szerelmet; majd megtudván, hogy a jegyes még él, szemrehányásokat tesz magának, s szennyét azáltal akarja lemosni, hogy szeretőjét párviadalban készül megölni; és végre szeretője helyett saját testvérével ütközik meg, s annak keze által meg is hal.

Egy ily fabula rossz *handlungban*, (*handlung* helyett ohajtanék tudni magyar szavat) gyenge karakterisztikával, és jól gondolt szituációk nélkül előadva, sem olvasva, sem színen látva érdeket nem gerjeszthet. E szigorú itélet kimondását nagyon fájlalom. Mert a költeményben előforduló jambusokban nyelv és harmoniai hangzat oly szép, hogy e jambusokat minden kétség nélkül a magyar versek legszebbjei közé kell számlálnom. S hogy e szép versek mégis a munkának semmi érdeket nem kölcsönöznek: ez újabb bizonysága annak, miképpen a drámai pályára még valami egyéb kivántatik: mint szép vers.

Nagy-Károl, február 23. 1836

Vélemény a pályára küldött XIX tragédia felett

Midőn a magyar Tudom. Társaság igazgatói az évenkénti száz aranyat a legjobb dráma jutalmául alapították: bizonyosan egészen más szellemben tették azt, mint Oroszországban, bizonyos népünnepek alkalmával halomba rakott étkek, s csöveken lecsorgatott italok kitétetni szoktak. Ez étkek és italok a legalsóbb néposztály számára adatnak; s igen természetes, ha csak ennek tagjai rohannak reájok: de az évenkénti száz arany, mint valami érdemkoszorú, csak magokat érző, míveltlelkű, s megkívántatott tehetségű írókért gondoltatott ki; s az alapítók szép gondolatjaként, csak ilyeneknek is kellene azért versenyre szállani. Valóban alacsony állását mutatja literaturánknak, hogy íróink a kitűzött száz aranyat, nem annyira költői genie és studium koronázására szánt *pályalombnak*: mint napszámra véghezvitt irkálás által elnyerhető *fizetésnek* látszanak tekinteni. Mert különben lehetséges volna-e, hogy

emberek, kik sem nem poéták, sem nem készült írók, a poézis legnehezebb mezején, mint pályázók megjelenni mernek? Mit kellene mondanunk, ha a pesti lóversenyen, az ország legelső istállóiban nevelt nemes állatok helyett, törpén nőtt, és sajkahúzásban kicsigázott gabancok állíttatnának fel? Bizonyosan azt, hogy a gabancok gazdájának sem a versenyről, sem a lónevelésről képzeletei még nincsenek; s ha az ország ily gazdákból állana, a billikomokat jobb lenne el sem készíttetni, mint ilyenek számára kitenni. Mert nem az a kérdés: ennyi meg ennyi hajóvonó négylábú állat közt, korbács és sarkantyú után, melyik üget a többinél gyorsabban? hanem ez: vannak-e lovaitok, pályát futni érdemesek? azaz, vannak-e erős, győzős, sebes, és mindenek felett látni méltó szép lovaitok, hogy a néző kijövetelét a pályatérre meg ne bánja?

Második éve, hogy a tek. Társaság parancsára, drámai műveket bírálok. Mindkét évi tapasztalásom azt bizonyítja, hogy versenyzőink - parányi kivétellel - a verseny célját, s a versenyalapítás szellemét még távolról sem látszanak érteni. S ez az oka, hogy a beküldött dolgozások legnagyobb része oly képtelen valami, minek megbírálására a kritikának mértéke s megnevezésére a poétikának műszava nincsen. Mert hogy beszélgetésben előadott történetecske még nem dráma: azt minden tudhatja, csak az nem, ki így írt munkáját mindjárt drámának gondolja. Sőt az is közönségesen tudva van, hogy maga a beszélgetés sem érdemli meg ezt a nevet, csak azért, mert egyszer Titus, másszor Caius van a sor fölébe írva. A Plato és Cicero dialógjaik közt is nagy a különbség: annyival nagyobb a Shakespeare és a mi versenyzőink dialógjaik közt. Szóval, úgy látszik, hogy nálunk a művészet legelső ingredientiái is még ismeretlenek, legalább az írók hasonlatlanúl nagyobb része előtt.

A XIX tragédia közt, a *Haza áldozatja*, minden bizonnyal valamely gimnáziumbeli nevendéknek irkálása, ki preceptorától még eddig a magyar históriában sem vett leckét. Különben tudná, hogy IV. Béla korában a magyarok még török ellenséget nem ismertek. Ezen környelmény az írónak még igen gyenge korára mutat; s ilyen korban még az is bizonytalan: ha jövendőben lehet-e valami belőle? Poetai hívattatást a parányi irat egyetlen egy sora sem sejdíttet.

Ilokvára visszavételét oly valaki írta, ki magyarúl nem tud. Idegen ajkú hazánkfiai közűl kell lennie; mert a határozott, és határozatlan forma közötti különséget általában nem érti: amit pedig a magyar születésű legtanulatlanabb pórnép sem szokott eltéveszteni. Költői tehetsége nyelvtudományánál, ha lehet, még kisebb; következőleg magyar literaturai pályázás tőle csudálatos egy gondolat.

Gróf Szeglérd azonkivűl, hogy kritikát nem érdemel, fabulája oly gyalázatos immoralitáson alapúl, melly útálatnál egyebet nem gerjeszthet.

Az elhárított iszony, és *Záh Klára* nem méltók ítéletre. Kisebb-nagyobb mértékben kénytelen vagyok ezt mondani a kővetkezőkről is: *III. István, Az eljegyzés éjszakája, Jugovicsok, Dölyf és szerelem, Rettentő ítélet, Vérlakoma, Gyászlak, A hasonlás, Johanna*.

Mindezen iratok poézis és nyelv tekintetében inkább rosszak, mint középszerűek; noha a kritikus előtt *rossz* és *középszerű* igen egyértelmű szavak. Némelyek közűlök versben irattak, bizonyságául, hogy nálunk a jó jambus még ritkaság. *Az eljegyzés éjszakája* nevű darab szerzőjének az *inverziókról* különös ideái lehetnek. A tragikumról pedig nem csak nála, de a versenyzők csaknem mindegyikénél, még különösbek az ideák. Ugy látszik, a sokaság azt gondolja, hogy például a halálra kárhoztatott ember esetében a tragikum kisebb vagy nagyobb lépcsője abban áll: ha a kárhoztatottnak fejét ütik-e le, vagy testét kerékbe törik? Hogy a tragikum a Lear király, és Edgar közti szcénában ezerszerte inkább van, mint a Gloster szemeinek kitapodásában azt ők nem látszanak érteni. Nekik zsiványok, hóhérok, gyilkolások, s természetelleni bűnök kellenek, hogy megrázást okozzanak; pedig ezek által inkább csak csömört okoznak. A genie egyetlen egy bucsúzó jelenettel (mint például Hector és Andro-

mach, Egmont és Oranien közt) jobban meg tud rázni, mint ha más tüzes vassal sütögetteti heroszait.

E fonák felfogás a tragikumról viszen oly hideglelős képzeletekre, hogy oly történeteket, mint a *Spanyolrévpart* foglalatja, játékszínre vigyünk. E darabban a dialóg némelykor élénk, a próza nem gyakorlatlan kezet sejtet: de a fabula utálatos, a karakterek pedig általában hibásan rajzoltak.

Csáb, jambusaira nézve, figyelmet érdemel. Szerzője nincs költői tehetség nélkül, de a dráma, mely távolról a *Müllner Schuldjára* emlékeztet, mind a kivitelben, mind a karakterrajzolatban nagyon alant jár. Hábor, a darab hőse, egy mindennapi lelkű, igen-igen közönséges gonosztévő, ki drámai egész életében a legaljasb csárdai zsiványon felül nem emelkedik. A többi karakterekről sem mondhatni semmi kitetszőt. A darab monológjai pedig unalmasan, és szükség felett hosszadalmasok. S ezt olykor a dialógokról is elmondhatni. Oly gáncs, mely a következő darabokat is érdekli.

Izabella tulajdonképpen nem Izabella, mert a katasztrófa egy legény és leányka szerelemtörténetéből fejlik ki. Versei e darabnak sem rosszak; s mindez, ami jót róla mondhatok. A kivitel nagyon középszerű; a motivációk általánosan csonkák, és gyengék; a handlungnak centruma alig van; a karakterek nyomorúltak. Oly Törököt, Petrovicsot, és Martinuzzit, ki az ittenieknél gyávább legyen, alig képzelhetnék. Különösen megjegyeztem a III. felvonás 9-dik jelenetét, hol Martinuzzi (az intrigans, és királynéján uralkodó Martinuzzi) ahelyett, hogy dolgához látna, hosszú predikációt mond magában a háború ellen. Egyébiránt Izabella egy akarat nélküli asszonyka, Török, Petrovics, s maga Martinuzzi a drámai történet haladására semmit sem tesznek: s miután Buda elfoglalása, s Török Bálint fogsága melléktörténetekké tétettek: úgy látszik, hogy a Török Bálint leányának szerelmi története nélkül (mi a dráma elején és közepén csak alárendelt epizód) a tragédia katasztrófát sem lelt volna magának.

Díjkard. Jambusai ennek is felül vagynak a középszerűn; csakhogy, mint az előbbi kettőről megjegyeztetett, sok hosszúra vont deklamációi vagynak mind monológjaiban, mind a dialogokban. A handlung itt jobban van koncentrálva, mint az előbbiben. Figyelem fordíttatott a karakterek individuális különböztetésére is. De a kivitel mégis nagyon, szinte az elszóródásig terjedékenynek látszik; s ez a nagy terjedékenység a katasztrófára is kihat, annyira, hogy az olvasó már többszer túl gondolja magát mindenen, mikor ismét új meg új síri, és halotti szcénák tünnek fel, inkább az unalomig, mint a szomorúságig. Báthori fejedelem alkalmasint szinetlen alakban van előállítva; az a Széki, kinek gonoszsága a katasztrófát eszközli, egész munkálatában nagyon gyengén, és minden esetre későn észrevehetőleg motiváltatott. Az a gonosz fogadott fiú, ki előbb mindég imádkozik, később mindég retteg, utoljára hóhérnak áll, alkalmasint izetlen portéka. A darab hőseinek anyjok olyan Cornelia forma akart lenni; de egész viselete affektált. Mindezek mellett a darab a középszerűn felül áll; s véleményem szerént a *kinyomtatást* az eddig említettek közt legnagyobb mértékben érdemli.

Indulatok viharja. Talma azt ohajtá egyszer: bár a drámaírók szép verseken drámáikban ne törnék fejeiket. Azt hiszem Talma e mondást úgy értette: hogy a drámaköltőnek *egyedül* a handlung folyamatára kellene *egész* figyelmét fordítani. Igy, hol a dolog természete maga hozná magával, önkényt folynának a szép versek; ott pedig, hol a verselői cifrázat csak a szaporán haladó momentumokat tartóztatná fel, a költő célirányosan a legnagyobb egyszerűséggel futna és érne céljához. Ez észrevétel mindannyiszor eszembe jut, valahányszor a handlung haladását ékes monológok, és poétai dikcióval cifrázott dialóg késleltetik. Az előbbi darabokra is tettem e megjegyzést, s ezzel kezdem e kézalattinak bírálását is. Azonban nem lehet elhallgatnom, hogy bár e jegyzés e darabra is ráillik: de azért ez a többiek felett megkülönböztetést kíván. Versei szépek, s általánosan gyakorlott költői kezet mutatnak. A dialog sok helyett meglepőleg jó; s nevezetesen mindjárt elől; hol, bár a parasztok némely helyt

kevéssé magas míveltségű nyelven szólanak is, de azért a beszélgetés menetele, s a király közbenszólása, s az ezekből kifejlő expozíció drámai poézisunk eléggé terméketlen mezején, kellemes jelenetet tüntetnek fel. Mindemellett kénytelen vagyok megvallani, hogy a munka egésze különös hatást nem csinál. Oka egyfelől a mindúntalan elölkezdődő deklamáció, noha csínos versekben, másfelől magának a főszemélynek érdektelensége. Mert egy kényözönben bujálkodó asszony, ki amellett képes gyilkosságot, s minden képzelhető vétket meglehetős hidegvérrel követni el, úgy mint e drámában elkövet, az olvasóra vagy nézőre meleg érzeménnyel nem hathat. Két fiaival való története sem gerjeszt elég érdeket, mert ami a történetet borzasztóvá teszi, csak későn, a szomorú történet végbemente után jön világra, mikor az életben maradt ifjúnak, s a gonosz anyának kétségbeesése minden ékes deklamációk mellett is, az elmulasztott tragikai helyzetet ki nem pótolhatják. Nekem úgy látszik, mintha ezen kétségbeesés, s az azt követő halálok, már a bezárt handlung után történnének; s mintha a valósággal bezáró momentum az egészben eltévedett volna. Schiller Maria Stuartjában már régen tudjuk, hogy Maria meg fog halni; előttünk történik a halálhoz készület: és még is a katasztrófának e meghosszabbítása a műv hatását nem gyengíti. Ily példákat többet is lehetne felhozni. De minden ily esetben a művész a tragikai hatást vagy pontról pontra, egész az utolsó percig, emelni tudja; vagy a borzadás előrement érzelmét, a katasztrófa meghosszításában, engesztelő nyúgalommal teljes szánakozássá változtatja; s ezáltal a darab végpontját lélekemelővé csinálja. Igy van ez Maria Stuartban, igy Alzireban, igy Romeo és Julietben, hol a megholtak felett két ellenséges nemzetség békéje megkészűl. De nekünk ily művekre visszaemlékezni csak fájdalmakat okoz.

Szóval: az *Indulatok viharját* tragikai mély hatásúnak nem tartom; de dialogjainak némelykori vitelében, nyelvének szépségében, s egyes poétai helyeiben annyi érdemet látok, mennyi őtet versenytársain felűlemeli. Azért ha a Társaság a XIX közül valamelyiket megkoszorúzni jónak látandja: a koszorút ez utolszór említettnek ohajtanám nyujtatni. De ha a koszorut csak magas drámai tehetségnek kellene itélni: azon esetben a XIX közül koszorut ugyan egyik sem; de kinyomtatást ez utolsó minden esetre érdemlend.

Cseke, 1835. júl. 20.

Vélemény nyolc vígjátékról és hat filológi pályairásról

A nyolc vigjátékot, s hat filológi pályairást mult hónap végén vevém. A vigjátékokkal csakhamar készen valék; mert lelkem fájdalmában kell megvallanom, hogy azok a legelső, vagy inkább egyetlen egy sebes általolvasást is nem érdemlik. Elveszettnek tartom a két napot, melyet olvasásokra forditnom kelletett; s ily kinyilatkozás után bővebb itéletet mondanom nem szükség.

A filológi pályairásokat ami nézi.

1. *Ingenium industria alitur*. Lexikografusi tekintetben talán használható: de írója az univerzális grammatika, s a magyar nyelvtudomány elveivel ismeretlen.

2. *Tempus discipulus et Magister multor*. Erről annyit sem mondhatok, mint az előbbiről.

3. *Szent Pál Ephes. III. 15.* Pszichologi tekintetben méltó olvasni. Mert bizonyítja: itélet és ismeret nélküli fantázia mily örjöngésre ragadhatja az embert.

4. *Les lauriers ne croissent point &.* Több készülettel és vizsgálódással iratott, mint a fölebbiek. De az általa felhozott gyökszavak sem meghatározott elvek szerént keresve, sem nyelvtörténeti adatokból kifejtve nincsenek. Ugyanazért némelyek közöttük nem is gyökök; az előszámláltak pedig nem teljes számúak.

5. *Jobbra tanít.* Univerzális grammatikai leckékkel foglalatoskodik; de ismeretei nem alaposok. Egyébiránt a kérdés körül nem is forog; mert gyökszavaink közül csak némelyeket például hoz fel. Pedig azokat mind elő kell vala számlálnia.

6. *Tettben van a jutalom.* Ennek bevezetését gondosan elolvastam. Hogy az író filozófi lélekkel bír, azt neki tagadni senki nem fogja. Nyilván van bevezetéséből az is, hogy a magyar nyelvet sokáig, és kritikai tekintettel vizsgálta. Ha mind helyes, amit pl. a bötűk eredeti értelmökről mond? Azt oly könnyen megitélni nem lehet. De azt meg kell vallani, hogy gyök-vizsgálatát elvekre alapítá; s hogy elvei nagy részén a dolog természetéből folyó józan következetesség tetszik ki. Ohajtottam volna, hogy állításait a nyelv régi történeteiből bővebben világosította volna fel; de a feladott kérdés talán ezt nem hozta magával. Azonban így is, mint felállítá elveit, sokaknak helyes volta, pl. a megforgatott bötükre nézve, minden gondolkozó filológ előtt világos; s ezen elv nélkül gyökeret keresni, híjában való fáradozás. Szóval, e szó alatti bevezetés nekem, bár értelmem nem mindenekben egyez, nevezetes, fontos munkának látszik, mely az Akadémia pártfogását érdemli.

Miképp alkalmazá a kérdésre bevezetésének elveit? Azaz, a gyökszavakat teljesen, s eltalált jelentéseikkel együtt számlálta-e fel? Erre meghatározólag kellene felelnem.

A jelentéseket ami nézi: a gyökerek öszveállítása, s a származékok előszámlálása talán elég világosságot szerez.

A gyökszavak teljes számát ami nézi, megvallom, ily töretlen pályán nincs hatalmamban oly normativum, mihez azt mérhettem volna. Hogy pedig ily normativum készítéséhez magam fogjak: azt kivánni senki sem fogja. A 4. számú pályaírásnál könnyebb általlátni a hiányt; mert az abban foglalt gyöklajstrom csak némely szavaink elejéből s a ragokból kikapott szótagokból áll; hol a keresztülnézés alatt sok még ki nem kapottak és hibásan kikapottak azonnal szembe tünhetnek.

Egyébiránt áll-e minden felhozott gyök? Azaz, mind gyök-e ami felhozva van? Abba bocsátkoznom nem lehetett; s bocsátkoznia csak annak lehet, ki nyelvünket minden más, vele valaha viszonyban állott nyelvvel összehasonlíthatná. Ez öszvehasonlítást az Akadémia elkezdé megtétetni; s megválik: mi fog történni? Én ily nyelvben, mint a miénk, melyre oly sok más nyelv volt befolyással, s mely maga is sok más nyelvre lehetett befolyással, a gyökök teljes felszámlálását sok és sokak által tett előkészület nélkül lehetetlennek tartom.

Ily környülményekben tökéletes munkát várni, igazságtalan lenne. De az, ki önállású, s beható lélekkel teszi vizsgálatait, mindenesetre ébresztést s méltatást érdemel. Igy én a 6d. számú pályaírás megjutalmazásához hajlandó vagyok. Mindenesetre szerettem volna, ha a munka mellé a gyökök mutató táblája tétessék. Ez itéletemet sokban könnyebbé tette volna; s ily mutató nélkül azt semmi esetre nem kellene kiadatni.

Cseke, 1836. július 3.

Váradi János: A Világ eredeti nyelvéről

Váradi János értekezése *«A Világ eredeti nyelvéről»* körömbe tulajdonképpen nem tartozik; mert állítását, hogy t. i. *a Magyar nyelv a világ első és eredeti nyelve,* historiai okokkal igyekszik bebizonyítani, vagy kedvenc szójárásaként *betanítani*. Filológi erősségei csak melleslegesen, a 189. lapon kezdve hozatnak elő.

Mit ér az egész értekezés? azt már maga a bebizonyíttatni akart állítás gyaníttatja. Vastag rudbeckianizmus, és nem egyéb.

De históriai erősségeiben olvasottságának széles voltával serm dicsekedhetik. Nem használta azon temérdek citációkat, melyeket Horváth István összegyűjtött. Legnagyobb erőssége ez:

Az Ótestamentomi iratok a babiloni fogság után Esdrás által készültek; s készültek azon eredeti Káldi (az az magyar) iratokbol, melyek a perzsa birodalom levéltáraiban tartattak. Ezen eredeti iratokat másoltatta Attila, ki Mediának (Mádnak) is fejedelme volt; és ismét ezen lemásolt iratokbol toldozta, (némely rontásokkal és kihagyásokkal) Thuróczy a maga Krónikáját. Ezen Krónika tehát az Ótestamentomot megelőzött hiteles iratok rezultátuma; tehát annak hinni kell. S mivel az azt tanítja, hogy a magyarok Nemróttul erednek; Nemrót pedig az eredeti nyelv birtokában volt: tehát stb.

Mit nyom ez okoskodás? arról többet szólani nem szükség.

A nyelvből vett erősségei ilyenek:

1. Az Ótestamentumban előforduló nevek, csak magyar nyelven érthetők, p. o. *Paradicsom,* zsidóul: *Pardes,* azaz a magyar *pár-disz. Kain,* magyaruúl *Kaján. Izmael* magyarúl: *Isten ma él. Eliázér* magyarúl: *Elő ez erő* stb., stb.

Ilyen az Újtestamentomban az idvezítő végszavai: *Eli, Eli, lamma sabaktani,* mi semmi nem egyéb, mint a zsidók által rosszúl hallott ezen magyar mondás: *Elő, Elő, lám a szabaditód.*

2. A világ majd minden nyelveiben találtatnak a magyar nyelvbeliekben hasonló szavak. Tehát a magyar nyelv a világ minden nyelvének ősanyja stb.

Még van egy nagy erőssége, t. i. a Muzsika. Én ezt is híven elolvastam; de miként következzék a muzsikából (nb. a muzsika is magyar szó) a magyar nyelv eredeti volta, azt megérteni nem tudtam. Tehát az ítéletet tanultabbakra hagyom ugyan; de mégis a muzsikáról is azt gyanítom, amit a historiai s filológi erősségekről, hogy azokkal a Tudományos Társaság költségét nevelni nem kellene.

Toldalékban a Scythia geográfiájáról van szó. Ezen toldalékban a fő cél annak megmutatása; hogy a Kaspiumba omló *Iaxartes* másképen *Tanais*nek mondatik; és hogy ezen *Tanais*, nem pedig a *Don* a Scythia valóságos határa. Ezen értelmet Danville, és mások, hibásnak tartják; de nekem úgy tetszik: méltó lenne a Várady állítását kompetens bíró által megvizsgáltatni; és ha olyan által figyelemre méltónak találtatnék: ezen része az értekezésnek a tudománytárban kiadatható lenne. Azt mindenesetre meg kell jegyeznem, hogy az értekezéshez ragasztott földabrosz hibás: legalább a *Iaxartes*, mely pedig a dolog fősarka, rajta feljegyezve nincs.

Cseke, 1837. Január 10.

Vélemény a Guszmics által fordított Iphigeneia felett

Ami a fordítás külsőjét illeti, fordító a mértékkel szabadon bánt, amiről jegyzetében a II. szám végén számot ád. Itt azt mondja, hogy a nyolclábú sorokat igyekezett kurtítani. Igen; úgy tudniillik, hogy némely sorból egy, némelyből két szótagot lehúzott; s ezáltal a vers még sántikálóbb lett. Legtöbb helyen a vers egész hossza megmaradt, vagy éppen nevekedett, mint pl. ebben:

IX. 1401: *Nem azoknak ezeken; azok szolgák, szabadok ezek.*

Ismét 1369: *Én beszédemet. Hasztalan atyámra haragod anyám.*

Az is megjegyezni való, hogy a görög költő az ilyen hosszú sorokat, csaknem minden kivétel nélkül, a negyedik láb végével, rendes cezúra által bizonyos könnyűséggel ruházza fel; mely könnyűség a cezúrátlan magyar fordításban egészen elvész. Hasonlólag a senariusban a görög legtöbb esetben a harmadik láb kezdeténél cezúrát csinál (mint a német költők az ötös jambusban); mit a magyar fordító ismét nem tart figyelemben; miből az következik, hogy a különben sem gördülékeny senarius igen sokszor harmoniátlan prózává aljasul. Nem lett volna talán rossz a senariust (német példányok szerént, mint pl. Schiller ugyanezen Iphigeneia-fordításában) ötös jambussá változtatni; s ezt tenni a nyolcassal is, melyet különben 8 és 7 szótagú, váltó trochaikusokkal is jól lehetne visszaadni.

Ami a fordítást magát illeti, szabad legyen megjegyezni, miképp fordító oly nemű szóelhányásokkal s elforgatásokkal, mégpedig igen sűrün él, mik a versnek poetai szépséget nem kölcsönöznek, hanem inkább a beszédet nehézkessé és fonákká teszik. És ez annál inkább gáncsolást érdemel, mivel az ilyeket azzal sem menthetjük, mintha a görög eredetihez szorosan hasonlítni akarás által kívántatnának meg. Nehány kevés példa a sokból legyen elég.

IX. 85: *- - - előttem bárki más*
N y e r h e t t e volna e dicső tiszteletet e l

τ' αξιωμα δε
αλλος τις ωφελ' αντ' εμου λαβειν τοδε.

101: *- - ki h o g y*
Nem fogna a haddal hajózni e l

συμπλεν τ' Αχαοις τουνεκ' ου θελοι λεγων

105 *Ezt hellenek között tudom c s a k én,*
μονοι δ' Αχαιων ισμεν ώς εχει ταδε

269:	*közöttök a b u z d í t ó*	*σον δ' Αδραστος ην*
	Maga volt - öccsének	*ταγος ώς φιλος φιλω*
	Nője mert lőn a hazát	*τας φυγουσας μελαθρα*
	Idegen nős miatt	*βαρβαρων χαριν γαμων*
	Elhagyó-Hellászt t é t r e f ö l	*πραξιν Ἑλλασώς λαβοι.*

Ezen példában a magyar fordító erőszakos szóelhányása a görög textus mellett igen szembetűnő. Ami az általam idézett textus és a fordítás közt levő értelembeli különbözést illeti: ez nyilván a fordító által követett variáns lekcióból veszi eredetét.

320: *vesd szemed reám f ö l, ha velem bátor szólni v a g y*

βλεῴον εις ήμας, ἰν΄ αρχας των λογων ταυτας λαβω.

406: *Te csak barátidat ne kévánd rontani m e g.*

ει τους φιλους γε μη θελεις απολλυναι

stb., stb.

A szóelhányások mellett szükség a franciáktól úgy nevezett enjambirozott verseket is (vers enjambés) említeni, melyeket kerülni kellene; s melyek mégis a kéz alatti fordításban sűrűn fordulnak elő. Ilyenek például:

IX. 423: *Ott a csikókat is a rét füvére k i'*
E r e s z t v e.

539: *sereghez e l*
Érvén ne szólj.

614: *s b o c s á s d*
L e földre gyengéd lábadat

815: *Idő kivántatik, hogy Ilionhoz e l*
J u s s u n k.

Stb., stb.

Az ilyen enjambirozások a versnek minden kellemét elveszik, s pongyolaságot árulnak el; de nem a Gráciák pongyolaságát, hanem a szegénységét.

Még nehány kevés példát hozok fel, melyek a fordító gondossága által megigazíthatók lennének.

IX. 306-308.

Majd sírni fogsz ha azt teszed, mi n e m s z a b a d.
E levelet ám neked feloldnod n e m s z a b a d.
Hellasnak ártalmat kivinned n e m s z a b a d.

Ez a három egymásután nyomban következő vers végén háromszor előforduló *nem szabad* Euripides fordítójának meg nem engedhető. Az eredeti textus ez:

κλαιοις αν, ει πρασσοις ά μη πρασσειν σε δ ε ι.
Ου χ ρ η ν σε λυσαι δελτον, ήν εγω φερω.
Ου δε σε φερειν δ ε ι πασιν Έλλησιν κακα.

IX 1214, 1215: *de most könnyükben á l l*
Minden tehetségem, s erőm csak ezekben á l l.

Az eredeti mennyivel szebb:

νυν δε ταπ΄ εμου σοφα
δακρυα παρεζω 'ταυτα γαρ δυναιμεθα.

IX. 1221 s köv.: *ne kényszeríts a föld*
Alatt mi van, látnom, leányodat, oh a t y á m!
Első valék karodra kit vevél a t y á m.

Ismét két vers végén nyomban egymás után ugyanazon szó kétszer, mely az eredetiben másképpen van:

τα δ' υπο γης μη μ' ιδειν αναγκασης
πρωτη σ'εκαλεσα πατερα, και συ παιδ' εμε. stb. stb.

Mindezek mellett a fordítás kinyomatását ohajtom; melyet, több helyeiben az eredetivel összevetve, hűnek találtam.

Cseke, 1837. Jún. 20.

Vélemény az 1837-diki díjért pályázó 13 szomorújáték felett

Hét darab, úgymint *A csel áldozatja*, *Piroshalom*, *A művész álma*, *Az áruló gyűrü*, *Zaleukus*, *Kríván*, és *Primavera* nem méltók, hogy felettök ítélet mondassék.

Élet és ábránd valamivel több, mint említettek: de szövedék és karakterek kicsíny tehetséget mutatnak. A főszemély (mely úgy tetszik, mintha Goethe Tassója és Werthere után alkottatott volna) nem egyéb fonák érzelékenység és következetlenségből szőtt valaminél; s halála, mely öngyilkosság következménye, nemcsak hogy természetesen nem következik, de éppen ok nélkül való.

A Perényiek címűben két álom fordul elő, nyomorult surrogatuma a görög tragédia fatumának, müllneri modorban. *A két főkarakter éppen nem az*, mivé azokat az iró (saját jegyzete szerént) tenni akarta. Az egész középszerű.

Angelo, a Bulwer Rienzijéből nem művészi kézzel öszvefércelt szcénák. Elbeszélést drámává csinálni, nehéz dolog; de a pályázónak különösen hibául kell tulajdonítani, hogy a Bulwer románjában előforduló nagyszerű karaktereket parányi világításban állította elő. Egyébiránt is az említett románban hasonlíthatatlanul több drámai van, mint a kézalatti tragédiában, mi amannak száraz kompendiuma.

A *Párviadal* nagy kiterjedésben gondolt historiai darab akart lenni, regényes világba általhozva; de az iró munkájának érdeket kölcsönözni nem tudott. Tragédiát pátosz nélkül képzelni bajos; a pályázónak pedig éppen az nincs hatalmában. E megjegyzés után nem szükséges a terv és kivitel hibáit egyenként felszámlálni.

Pátosz nem léte fő hibája a hátralevő két szomorújátéknak is. *Kuthen*ben a főszemély semmiképen nem vonz magához. Az iró még Lipolt és Karolda viszonyaikba sem tudott legkisebb melegséget is önteni. Ezen általános hidegség, vagy ha jobban tetszik, langyosság érezteti magát az *Utolsó magyar Khán*-ban is, melynek szövedéke különben elég rendesen van gondolva.

Röviden szólva, gyengébb és hidegebb drámák, mint ezidén a pályán még alig fordultak meg; ami is haladásunknak e részben nem nagy bizonysága.

Cseke, 1837. Jún. 20.

Vélemény 17 vígjátékról

A bírálat végett hozzám leküldött 17 vígjátékot vagyon szerencsém azon nyilatkozással visszabocsátani, hogy azok közt egy sincs, mely bővebb bírálatot érdemelne. Ugyanazért azt hiszem, hogy ha csak a Martiusnál később beküldött, az újságokban kihirdetett, de hozzám mindeddig nem érkezett vígjáték más véleményre nem vezet, az idei száz arany sem fog kiadatni. Annyival inkább, mivel a felebb említett 17 pályamunkánál gyengébb még talán egyszer sem adatott be.

Nagykároly, 1838. Május 18.

\- - -

A hozzám érkezett pályamunkákat, t. i. a vígjátékokat már májusban visszaküldém; azon egyet, mely *Jótékony kelepce* címmel azolta jött, iderekesztve utasítom vissza. Ez talán nem oly aljas, mint a többi vala; de még sem foglal semmit magában, ami figyelmet érdemelne. Gyenge ez is; éretlen dolgozás ez is; díjra, és ítélésre érdemtelen ez is.

Egyed Antal Tibullusát ide csatlom. E munka minden tekintetben érdemli, hogy nyomtatás alá adassék. Amiket belőle az eredetivel öszvehasonlítottam, mind az értelem visszaadására, mind a vers szépségére nézve figyelemre méltó. Vagynak benne ilyen sorok is, mint:

Szárazon *a* Messalt és követendi vizen,

ismét,

Hadba megy *a* Macer stb.

Az ilyeneket megigazítani könnyű is, tanácsos is; azon kéz, mely az egészben oly sok valóban szép verseket hozott elő, elég erős, az ily gyomokat kiirtani.

Cseke, 1838. Júl. 25.

ENGEL ESZTÉTIKAI TÖREDÉKEI[35]

1. Töredék
A költemények felosztásáról

Sulzernek kétségkivűl igaza van, midőn a költeménynek szokásban lévő felosztásait gáncsolja; de midőn egyáltalában minden felosztást feleslegvalónak s szükségtelennek mond, nyilván csalatkozik. Én ugyan teóriát felosztás, és jó teóriát jó, tökéletes s fundamentomos felosztás nélkül nem gondolhatok. Egy ilyen felosztásnak nemléte okozza a kritikának hanyatlását, melynek önkényes s akaratos kívánságai oly gyakran jőnek a művész geniejével, s az olvasó ízlésével ellenkezésbe.

A szokásban levő Poetika egyes tárgyakkal foglalatoskodik, s az egészet eltéveszti maga elől. Hosszú szakaszaiban a költésnek csak azon nemein megy keresztül, melyeknek nevet találhat; minden név alatt valami oly művet gondol, amilyet már ez vagy amaz költő szerzett; s egész

[35] «Fragmente über Handlung, Gespräch und Erzählung.» [Kölcsey jegyzete.]

komolysággal azt kívánja, hogy nem más, hanem csak ily művek, és nem más, hanem csak ily móddal készűljenek. De a materiák, valamint a dolgozó fejek végetlenűl különböznek egymás közt; és minden matériának, minden főnek vagynak különös regulái, miket a művészség közönséges reguláival öszveütköztetni nem kell, ha mind a főt, mind a matériát nem akarjuk megrontani. A tökéletes poétikának nem kellene egyebet tenni, hanem először azt, - *mi a költemény?* - egész kiterjedésében kifejteni, azután a főbb nemeket fundamentomosan különböző jegyeiknél fogva megállapítani, s végre minden nemre nézve oly regulákat határozni, melyek közvetlenűl annak természetéből következnek. Mindazt, amit a históriától igazságtalanúl elrabolt, visszaadnia, azon saját módról, mellyel Homér maga Iliását, Pindar ódáit, Sophokles tragédiáit írta, csak mellesleg emlékeznie, s egészen a különös kritikának kellene hagynia, hogy bennünket ezen nagy művészekkel megismertessen, kikhez csak úgy közeledhetünk, ha azon közeledés után kevesebb erőlködéssel fáradunk.

Sulzer azt hiszi, hogy a költeményeket a költői szeszély különböző grádusai szerint lehetne legjobban felosztani. De úgy tetszik, hogy a grádus sokkal határozatlanabb, sokkal bizonytalanabb concept, mintsem az egy jó felosztásnak fundamentomúl szolgálhatna: s minden esetre, a költeménynek főbb nemei, nem egyedűl a szeszély grádusaira nézve különböznek egymástól. Sokkal inkább megkülönbözteti azokat ezen szeszélynek természete, s magának a lelkesedésnek természete. A tragédia például, egészen másnemű lelkesedést kíván, mint az óda; és aki ezen nemeknek egyikében nagy, megtörténhetik, hogy azért a másikban minden küzdése mellett is igen középszerű, vagy éppen rossz marad. Oka az, mert ezen költeményeknek formáik s materiáik egészen különbözők, s feltévén eszerént, hogy az előbbi felosztás jó lenne, mégis az mindig már előre egy más felosztást teszen fel, mely éppen azért, mivel első volt, egyedűl alkalmatos.

Két úton találhatjuk meg a keresett felosztást, s ha mind a kettő ugyanazon célra vezet, bizonyos, hogy az igaz felosztásra jutottunk. Egyik ez: hogy a költeménynek bizonyos meghatározott nemét hasonlítsuk össze más nemekkel, mik tőle legtávolabb, vagy hozzá legközelebb állanak, s keressük fel mindegyik nemtől miben különbözzék. Vegyük a tragédiát. Ettől legmesszebb távoznak az óda, a tanítóköltemény, s a látható és morális természetnek rajzolatai; közelebb áll az epopea, s általán fogva minden eposzi versezet; leginkább rokon vele a vígjáték. Az előlemlített nemek közt az a különbség, hogy az óda érzeményeket ömledez, a tanító költemény közigazságokat ád elő, a rajzolat pedig azon egymástól különböző dolgokat, mik a térben és időben öszveköttetnek, egyenként s egymás után állítja fel; a tragédia pedig történeteket történetekkel úgy fűz egybe, hogy minden történetnek okát az emberi szív szenvedelmeiben felleljük. Ami az eposzt illeti, erre nézve az a különbség, hogy noha mind ez, mind a tragédia bizonyos történetet, moralis okokból kifejtegetve, tűntetnek előnkbe, de az eposz már elmúlt történetet mond el, a tragédiában pedig szemeink előtt történő változások, az azokat okozó személyek által terjesztetnek elő. Az utólemlített nemnek különbözését ami nézi, a vígjátékban is szintúgy emberi történetek fejtetnek ki, s a személyek itt is előállíttatván mindent jelenvalóvá tesznek; de a tragédia megindítni, megrázni, a vígjáték pedig mulatni s nevettetni törekszik. - Ha már az így megtalált különbségnek saját neveket adandunk, azonnal készen lesz a költemény nemeinek felosztásokra, három név: materia, forma, behatás.

Ugyanezen felosztásra jutunk a másik úton is, mégpedig úgy, hogy gondolataink világosabban, s teljesebben fejlődnek ki. - A költemény, mint közönségesen tartják: *érzékileg tökéletes beszéd*. Igyekezzünk már most, hogy a két különböző jegyeket „*beszéd*" és „*érzéki tökéletesség*" meghatározván, belőlök a költemény különböző nemeit megállapíthassuk. A beszédet szavakban előállított rendideák teszik, s a szavak gondolatainknak hallható jegyeik. Itt megkülönböztethetjük az egyes szavakat jelentésökre s a szólás formáival egybeköttetett értelmekre nézve, attól a külső hangtól, ami csak a hallást érdekli, vagy attól ami csupán

mechanikum. A két elsőbb helyességére a nyelvtudomány, szépségére nézve a stilisztika alá tartozik; az utóbbit pedig a muzsika tárgyaihoz számláljuk; a muzsikát, tudnillik a maga legszélesebb értelmében vévén, miszerint az egész prozódiát és ritmikát magában foglalja. A poetikának tehát nem marad egyéb, hanem hogy ezen tanításokat a költeményre s annak különböző nemeire fordítsa. - Az ideák, így tanít a pszichológia, háromfélék. Mert vagy az érzés rendét követik, vagy az okosság után járnak, vagy a képzelet törvényeihez szabják magokat. Az elsőszerű ideák leírásokat; a másodszerűek részint tanító, részint nyomozó; az utolsók lírai darabokat szülnek. Ez első felosztás önként vezet a másodikra: mert azon rendideák vagy tiszták, vagy egymásba szövettek; s ez utolsó esetben az uralkodó rendidea neveztetik matériának, a másik pedig, mi ennek alárendeltetett, formának. Így a tragédiában materia a munkálkodás (Handlung); az előterjesztés formáját pedig a lyrai hevület, s a karakterrajzolás fonják belé. - Ha nézzük a költemény másik jegyét, az érzéki tökéletességet, úgy azon sokféle behatásokra jutunk, mik a költemény céljait tehetik. Egyiknek bámulást, másnak az ártatlanság és nyúgalom szelíd érzeményét, harmadiknak félelmet és szánakozást kell ébresztenie. Ezen három felosztások egymás mellett járnak; s látnivaló, hogy ha ezeknek különböző részeik egybeköttetnek, mi sokféle poétái művek származhatnak.

2. Töredék
Az akcióról

Méltó lenne talán a csupán leíró és nyomozó művek közt való különbséget, mind a két szót a maga legszélesb értelmében vévén, közelebbről megvizsgálni.

A dolog minden állapotjának van oka, mi ezen mostani állapotot szerzette, s ezen ok több vagy a kérdésben levő, vagy más dolognak már előrement állapotjaiban fekszik; s minden csak attól függ, ha a dologgal csak úgy bánunk-e, amint most van, nem tekintvén az állapotot szerző okra, vagy pedig ezen okot is gondolóra vesszük.

Eszerint minden tárgyat kétképpen lehetne felvenni: mert minden tárgyra nézve kétféle kérdést tehetünk: miben van a dolog állapotja? és: hogyan származott ezen állapot? - De az első kérdésre nem csak az tartozik: miben van az állapot éppen most? hanem bizonyos meghatározás alatt az is: miben volt, mindenekelőtte azzá lett, ami most? El lehet ugyanis mondani, hogy bizonyos dolog micsoda sok változásokon ment már keresztűl, anélkűl, hogy azon változásoknak okaik felfedeztetnének: és ez mindannyiszor megtörténik, valahányszor mindegyik változásnak hogyan léte, s szakadatlan folyása teljesen elő nem adatik. Akár azért, mivel azt egyáltalában előadni nem tudjuk, akár azért, mivel az írónak éppen most előadni kedve nem vala.

Minden természeti tüneménynél, minden ideaöszvefonódásnál, minden külső reláció változásánál feltehetjük a két említett kérdést. Példák által jobban meg fog a dolog világosodni.

Valamely természetvizsgáló leír egy plántát minden tulajdonságaival együtt, milyenek legyenek annak levelei, virágának formája, porszálai, porzacskói, magtartói; leír egy hernyót annak saját alakjában, nagyságában, alkatjában, élelme s mozgása módjában. Vagy pedig keresztűlvezet bennünket a plántával történt különbféle változásokon; mint volt az először egy parányi mag, mint csirázott ki, további kifejlődésében mint hozott egy bimbót, miből azután egy szép virág nyíla ki; ismét előmutatja, hogy a mondott féreg váltólag micsoda alakokat vett magára: hogyan csúszik először mint hernyó a falevelen, hogyan fekszik azután mint szendergő púpa önszövedékében bepólálva, s végre hogyan emelkedik a levegőbe mint szárnyas pillangó. A vizsgáló munkája egyik esetben sem vala egyéb leírásnál; a felvett dolgoknak állapotjokat, vagy állapotjaikat csak úgy adta előnkbe amint vagynak, nem pedig

úgy amint származtak. Mindegyik állapotról teljesebb ismeretet kellett volna adnia, s egyiktől a másikig bennünket léptenként vezetnie, ha azt akarta volna láttatni, miként jött elő egyik állapot a másikból. Eszerént kétféle szere van a leírásnak, amit Sulzer is igen helyesen megkülönböztetett. „Az egyik, úgymond, bizonyos egyszerre levő dolognak, például valami tájnak, a másik pedig bizonyos lassan-lassan feltűnő dolognak, például valami történetnek, mibenlétét nyomja ki."

Valamint a testi természet külső változásait, úgy a lélek belső változásait is csupa leírással előadhatjuk. A filozófiának történetírója tegye előnkbe valami filozófi szisztémának állításait egyenként. Olvassza fel Brucker szerint bizonyos filozófnak metafizikáját, vagy moráljét egyes állításokra s maximákra; vagy vigyen keresztül azon különböző változásokon, miket bizonyos szisztema vagy a találónak, vagy a tanítványoknak fejeikben szenvedett: mondja el például micsoda pontokban gondolkozott másképpen a régi akadémia, mint a közép, a közép, mint az új. És mindenik esetben éppen az történt, ami fellebb a természetvizsgálóval: a történetíró az értelmi világ különböző tüneményeit csak úgy adta elő, mint amaz a testi világbeli tüneményeket; akciókat csupa történetekké változtatott. Munkája csak úgy lenne valóságos elbeszélés, ha bennünket egyik ideáról a másikra, a szisztéma egyik változásáról a másikra minden közbenfekvő ideákon keresztűlvezetett volna.

Így lehet bánni az ember állapotjának külső változásaival is, még akkor is, ha azok a lélek szabad munkásságától függenek. A nem pragmatikus történetíró felmutatja a híres Cromwellt életének minden különböző jelenéseiben, miként leve magányos emberből először katonatisztté, majd fővezérré, majd a parlament urává s Angliának protektorává; egyes tudósításokat közöl ezen protektornak erőszakjairól, igazgatásáról, győzedelmeiről s sokféle öszveköttetéseiről; de hogyan jutott hát tulajdonképpen a csekély nemes ember oly nagy uraságra, azt az ő tudósításaiból által nem láthatjuk; s legfellebb igen bizonytalan s ingadozó sejdítést meríthetünk belőlök, mint történhetett meg a dolog. A történetíró ugyanis kötelességét nem teljesítette; azon külső és belső állapotoknak egymástól függő sorát, mikben a Cromwell rendkívűl való felemelődésének oka fekszik, száraz, s szakadozott történetfolyammá változtatta; a status változását csak úgy adta elő amint történt, nem pedig amint származott, s tökéletességre ment.

Eszerint az együtt létel és egymásután létel, az utolsót úgy tekintvén, mint csupa egymásután lételt, essentialiter nem különböznek egymás közt. Ha azt mondjuk, hogy tulajdonképpen csak az együtt levőt írhatjuk le, az egymásután levőt pedig, kivált midőn az emberi állapot szabad változásairól van szó, csak elbeszélhetjük, úgy azt is el kell mondanunk, hogy itt az elbeszélés egészen a leírás természetével bír, mivel a dolgokat csupán úgy terjeszti elő, amint vagynak vagy történtek, nem pedig amint származtak, s amint az előrement állapotokból kifejtőztek. Eszerint, hogy az ily elbeszélést a tulajdonképpen valótól megválasszuk, leírónak vagy nem pragmatikainak lehetne nevezni.

De változtassuk meg a fölebbi három esetet. Tegyük fel, hogy egy filozóf természetvizsgáló a plántának vagy féregnek első állapotjából kiindúlván, mindezen állapottal mindazon relációkat, mikben a beható okokkal állanak, tökéletesen megismertet bennünket, s azután az egymásra következő változásokon keresztűl (miknek mindegyikét az előtte valóból származni láthatjuk), egészen a kinyíló virágnak, vagy a szárnyas pillangónak feltűntéig vezet. Eképpen a leírás egyszerre elbeszéléssé fogna válni; a természeti tüneményt származni látnók, s támadásáról számot tudnánk adni.

Éppen így a két hátralévő esetben is. A filozófiának történetírója mutassa elő, mint ül Newton a maga kertjében, mint vonatik lelke, mely éppen a hold nyomása felől vizsgálódik, egy leeső almától a gravitáció szisztémájának szerencsés ideájára! mint találja fel ezen ideának újabb meg újabb alkalmaztatásit, mint old fel általa újabb meg újabb nehézségeket etc. etc. Vagy

mutassa meg, miként csatlódnak a Leibniz lelkében már készen álló ideákhoz több meg több ideák. Ő ezen ideákat miként választja el s miként köti együvé, miként szorítja öszve saját elveikre, s ismét miként szélesíti ki; miként győz meg kétséget s ellenvetést, miket majd ismét az igazság megállapítására alkalmaztat; s mindezeken úgy vigyen keresztűl, mintha a harmónia predestinata szisztémáját, vagy a calculus infinitus elveit még egyszer mi magunk találnánk fel. Ez már nem lelketlen leírás lenne, hanem a Leibniz szisztémájának valóságos practica históriája, mert látnánk, hogy a Leibniz lelke minő egymásból függő változásokon ment által, s az ő egész filozófi alkotmányáról számot adhatnánk.

A politikai történetíró legyen pragmatikussá, s fedezze fel a titkos rúgókat; egyfelől ismertesse meg velünk Cromwellnek fanatikus, nagyravágyó, vitéz, ravasz karakterét, másfelől pedig Angliának akkori állapotját; fejtegesse ki ezen elvekből az ő életének minden történeteit, s láttassa, miként vitte őtet, a legkedvezőbb külső környelmények közt, egyik cél a másikra, egyik jó siker a másikra, mindaddig, míg hazájában a legfőbb hatalmat magának ragadta. S itt is a leírás mindjárt való históriává fogna válni; mert látnánk, miként származott a statusbeli változás, s arról számot adhatnánk.

Látnivaló, hogy itt is együtt létel és egymásután létel van, de egészen másképp, mint fellebb: s ez, ami a kettőt szükségesen megkülönbözteti. A coexistens nemcsak egyenként mutattatik elő, amint egymás mellett vagy egymásban van, hanem úgy, amint a következő változásban egyenlő részt vesz; itt több együtt munkáló természeti okoknak, több öszveütköző ideáknak, s egy vagy több szabad lényekben levő egyesült előterjesztéseknek, céloknak, hajlandóságoknak coexistenciája van, melyek az idő, a hely stb. külső környelményeik befolyások alatt öszvesen munkálódnak. A szukcesszív itt nem úgy áll elő mint távollevő, s ki nem fejtett tüneményeknek megszakadt következése, hanem úgy, mint egymásból folyó változások, hol egyik a másikig mindig léptenként vezet; úgy mint egymásból függő s egymásból fejlő tagoknak lánca, hol az utólsó az elsőbbek nélkül, s mindegyik tag az azt megelőző nélkűl, vagy nem származhatott volna, vagy legalább nem úgy amint most van. Igaz, hogy a legjobb történetírónak is ezen sorban sokat felfejtetlen kell hagynia, amiről talán magok a személyek sem tudnának számot adni; sokszor előre nem látott okok is kivűlről adják elő magokat, miket csak úgy kell felhoznia mint puszta eseteket, mert majd valami feltétel miatt, majd anélkűl lehetetlen azokat megvilágosítani s előre elkészíteni. De mihelyt valami ilyen jön elő, azonnal félbeszakasztja a történetíró a maga akciójának folyamatját, s akkor, ha ezen külső környelmény is magát a sorhoz kapcsolta, ismét szakadatlanúl folytatja azt, mindaddig míg ismét külső ok jön elő, s ismét a sorhoz csatolja magát, s a következőkre együtt munkálódik.

Beszédem természeti tüneményekről, ideák öszvekötődéséről, s külső relációk változásáról folyt. Minden attól függ, hogy mi a különbség a testi és lelki behatások közt.

De az ember a testi világban, bármily ismerősnek gondolja magát azzal, nagyon idegen; ő sehol sincsen otthon csak a lelki világban. A léleknek önmagáról sokkal közvetlenebb s világosabb ismerete van, minden állapotjával szorosabban s teljesebben ismeretes, s változásainak folyamatját tökéletesb öszveköttetésben láthatja. Az tehát aminek származását nyilván meg lehet mutatni, kiváltképpen a lélekben van, vagy a lélek által leszen, mégpedig úgy, ha a léleknek tiszta előterjesztései vagynak, vagy pedig tiszta előterjesztéseinek ismeretes meneteleknél fogva ki lehet találni, hogy a homályos előterjesztések alatt minő állapotban volt. - Azt említni sem kell, hogy az egészen más, ha az ilyen származást a filozóf, mint ha a költő mutatja elő. Az egyik értelmességet keres, a másik csak világosságot az ismeretben; az egyik azt akarja, hogy az öszvefüggésnek helyes voltát megfogjuk, a másik csak hogy érezzük. Amaz nincsen is a maga fáradozásában soha oly szerencsés, mint ez: mert az ember inkább az érzésre, mint a megfogásra van teremtve.Mint függjön öszve a hatás az erővel, az őelőtte mindég titok volt s titok marad.

Ezekből meg lehet érteni, ami már oly sokszor hibásan magyaráztatott, mi legyen az akció. Úgy vélem, hogy ezen szót nem magyarázhatom meg helyesebben s hasznosabban, mintha azt mondom: *hogy a költeményben csak akkor és annyiban van akció, midőn abban bizonyos változást bizonyos lénynek, amely célra dolgozik, munkássága által látunk származni*. A dolog származásához tartoznak ugyan az időnek és helynek külső környelményei, s a külső esetek is, de ezek az akciónak nem részei; csak modifikálják azt, befolynak reá, s ellene vagynak vagy mellette.

Egyáltalában minden, ami ahhoz tartozik, hogy valami változást származni lássunk, mindaz szükségesen az akcióhoz is tartozik. Az író az akcióban munkálódó egy vagy több lényeknek első meghatározott állapotjából indúl ki; mégpedig oly állapotból, ami ismeretes, lehetséges s annálfogva minden olvasónak s nézőnek megfogható. Ezen állapotot leginkább annyiban mutatja fel nekünk, amennyiben abban a jövendő változásnak magva fekszik, s azután szerencsés vagy szerencsétlen lépéseken kedvező vagy ellenkező revolucíókon keresztűl addig vezet, míg az utolsó főváltozásra érünk, hol az egész eddigi munkásság megszűnik, s az akció alatt foglalatosságban volt minden erők és szenvedelmek elnyúgosznak. A cselekvő személyek bizonyos célra törekednek, s annak elérésére minden hatalmokban levő eszközöket elővesznek: a távolban látják bizonyos valónak csillámlását, amit örömest teljes ragyogásában látnának, s amihez majd ez, majd amaz oda vezetni látszó úton törekednek; vagy a jövőben valami szerencsét vesznek észre, ami kívánságaiknak hízelkedik, s bizonyos szerencsétlenséget, ami kívánságaikat ellenzi: minden szükséges machinákat megpróbálnak, hogy az elsőt megnyerjék, a másikat elkerűlhessék. Ott is, itt is majd nagyobb, majd kisebb nehézségek támadnak fel: bizonytalanságok s kétségek, miket feloldani, s másoknak ellenkező céljaik, miket semmivé tenni kelletik; az első úton a valót el nem érhetni: a léleknek mást kell keresnie; az első machinák gyengék vagy felfedeztetnek, s a szenvedelmeknek másokhoz kell nyúlniok. Majd megmaradnak a kezdetben volt célok; majd az akció folyamatjában más egészen ellenkezők s újak támadnak: s így most hosszabb, majd rövidebb úton, most több majd kevesebb tekervényekkel, végre az akció az utolsó katasztrófára jut, hol a személyeknek minden eddigi céljaik, minden eddigi munkásság és szenvedelem, így vagy amúgy végetérnek. A változás majd egyiknek majd másiknak kívánsága szerént történ meg: majd pedig úgy amint senki sem akarta, senki sem reménylette.

Batteux az akciót olyan vállalatnak magyarázza, ami választás s cél szerént történik. Mivel Lessing, az a nagyelméjű kritikus ezen magyarázatot helyesnek tartja, illő okát adom, miért távoztam légyen el attól.

Tulajdonképpen nem távoztam el attól, csak másképpen alkalmaztattam. Tudni való, hogy valami gondolatnak helyes s hasznos volta mennyire függ attól, hogy melyik oldalról vesszük fel, s úgy tetszik, hogy az az oldal, amit én az akció magyarázatában előforgatok, sokkal tanúságosabb, s jobb következéseket von maga után, mint a Batteuxé. Jobban lehet látni, hogy az akcióval mint kelljen bánni a költőnek, ha azt magában az ő munkájában keressük; s az is világosabban megtetszik, hogy az akciónak egysége s teljessége miben áll.

Batteuxnek magyarázatjaként az akció egységét, a cél egységében kellene helyheztetni: azt kellene mondani Lessinggel, hogy a költőnek magába az akcióba kell célokat tenni, s ezen célokat egy fő cél alá szükség rekesztenie. De lehet olyan darabokat gondolni, hol a személyek kezdetbeli céljaik, az utánok küzdés alatt egészen ellenkezőre s ezek ismét másokra változnak, s hol ezen elváltozást ugyanazon karakterből ki lehet ugyan magyarázni, de egy főcél alá rekeszteni nem lehet. Felteszem ugyanis, hogy ezen főcélt senki sem fogja valami absztrakt ideában keresni, sem pedig a személyek céljait a költő céljával öszve nem zavarja. A mi magyarázatunk szerént ez a nehézség elmarad: mert az akció egysége az okozott változás egységében áll, és ha hátul kezdve ezen változásból indúlunk ki, hogy azon

okokat keressük, mik azt, úgy amint van, megmagyarázhatják: úgy minden ily magyarázat ezen egy akcióhoz tartozik, míg végre bizonyos első okra érünk, hol többé nincsen mit kérdeni. - Batteux szerént az akció teljessége abban áll, hogy a vállalat a maga célját vagy egészen eléri, vagy egészen elhibázza; de a személyek a magok első céljokat egészen elhibázhatják, s ezáltal az akció legnyughatatlanabb, a személyek sorsa legkétségesebb, s az olvasó várakozása legnagyobb lehet. Az akció tehát a maga teljességét nem éri el hamarabb, mint mikor a személyek a magok utolsó céljokat, mi az előbbiből fejlett ki, vagy elérik vagy elhibázzák; s éppen ezen utolsó cél az, ami az utolsó változásra vezet, hol minden eddig munkásságban volt erők és szenvedelmek nyúgalomra jutnak. Úgy hiszem azért, hogy minden tekintetben hasznosabb az akció magyarázatjában az utolsó változásnak, mint a kezdetben felvett szándéknak conceptjét forgatni elő.

Másik ok, miért én a Batteux magyarázatjától eltávozom, ez: mert ő maga egy másik helyen, ahol azt először újra felhozza, s mellé egy magyarázó példát told, megcáfolja. Meg akarja, ugyanis, határozni, mi legyen a különbség a *készség*, szenvedelem és akció közt, s ezt így teszi: «A Horatiusoknak legidősebbike, úgymond, szereti Rómának becsületét: ez őbenne készség. Camilla, a húga, könnyeket önt a Róma dicsőségét nevelő győzedelmen, ő azért haragba jön: ez benne fellobbanó szenvedelem. Megöli húgát haragjában: ez akció. A készség távol álló principium; a lelket érdeklő tárgy megeleveníti ezen principiumot, a megelevenedett principium aszerént amint inkább vagy kevésbé érdekeltetett, nagyobb vagy kisebb elevenséggel hajlik az akcióra.» - Nyílvánvaló, hogy itt Batteux a nyelvszokás kétértelműsége miatt megtévedt, és az akciót úgy amint ez a művészi nyelvben vétetik, a tettel cserélte fel; hogy arra törekszik, hogy mindent ami belől a lélekben történik, annak conceptusából kizárjon. A készséget ugyan ami illeti, arra nézve igaza van: az az akcióban csak előre feltétetik, anélkűl, hogy annak része lenne; de midőn azt a behatást is amit bizonyos meghatározott ok a lélekre teszen, midőn a lélek felzúdúlt szenvedelmét s az annak megelégítésére törekedést az akciótól megválasztja: akkor ellene mond minden művítélők nyelvszokásának, s az önnön magáénak is. Mert mindjárt a következő szakasz második periodjában két akcióról beszél, mik együtt haladnak, s eszerént ezen szó alatt egy egész sor változást ért, ami lehetetlen, hogy olyan egy sor tettekből állana, mint Camillának meggyilkoltatása.

Általán fogva a művítélők, a nyelvszokás felebb megjegyzett kétértelműsége miatt gyakran tévedeztek, s csak igen ritkán tudtak magoknak az akcióról meghatározott conceptust csinálni. «Vagynak, mond Lessing, kik azzal oly materiális conceptust kötnek öszve, hogy sehol nem látnak akciót, csak ahol a testek oly foglalatosságban vagynak, hogy a helynek bizonyos változását megkívánják. Ezek csak ott találnak a tragédiában akciót, ahol a szerető térdreesik, a hercegné elájúl, a hősek verekednek: s a fabulában csak ott, hol a róka ugrik, a farkas szaggat, és a béka az egeret szárához köti. Az soha sem akar eszökbe jutni, hogy a szenvedelmeknek minden belső küzdésök is, minden különböző gondolatok folyamatja, hol egyik a másikat eltolja, akció, talán mivel magok inkább mechanice gondolkoznak s éreznek, mintsem amellett legkisebb munkásságot éreznének magokban.»

Örülök, hogy ily fontos jegyzést oly derék írónak szavaival mondhattam el. De még egy mást a magaméival kell elmondanom, mi által az akciót attól, amit én csupa mozgásnak nevezek, megkülönböztetem. Vagynak ugyanis egész rend behatások, mik ugyan az akcióhoz tartoznak, de bennök egyéberánt semmi akció sincsen; teátrumi szcénák, mint a Goldoni háborújában s eposzi ábrázolatok mint az Iliasban, hol kezek és lábak rendkivűl foglalatosságban vagynak, de mindöszveséggel csak egyetlenegy szemét teszik a láncnak.

Ahol akciónak kell lenni, ott több tagoknak is kell szükségesen lenni, ha nem többnek, mint kettőnek is; egyetlen egy tag nem egyéb, mint egyetlen egy állapot, amiben egyebet származni nem látunk. De egyszersmind az akció conceptusához tartozik, hogy az állapotok úgy

legyenek öszvefűzve, hogy az egyik a másikra befolyjon, azt támassza, s származására okot adjon. Ahol tehát a változások egymást váltó sorában ez az öszvefüggés nem találkozik; ott nincsen egyéb mozgásnál. Azonban az egész az akcióhoz tartozhatik; de nem sok, hanem csak egyetlenegy szemét teszi a láncnak. - Legjobb példát ád erre Gessnernek Első hajósa, ez a derék kis darab, ami egyszerre terjeszt előnkbe két interesszant ábrázolatokat, kifejtődését egy ideának az értelemben, s egy szenvedelemnek a szívben. A gyöngéd ifjúnak, szeretett Melidájától a tenger által elválasztva, tele hév esdekléssel hozzájuthatni, és mégis lehetetlen lévén a távol szigetet úszva elérhetnie, hogy az akció végcélját érje, szükségesképpen hajóval kell bírnia. De a tengerjárás mestersége még fel nem talált mesterség; az ifjú tehát gondolkozni kezd: kedvező környelményekre akad, amiket szorgosan szemmel tart; most egy észrevételt öszveköt a másikkal, eljut a hajónak első ideájára, dolgozni kezd, próbál, különbféle tökéletlenségeket vesz észre, segít rajtok, s elér kedveséhez. Itt a fellebb adott konceptus szerént nem csupa mozgás, hanem valóságos akció van. Az ifjú első állapotjából fejlik minden más állapot; szenvedelme megérteti velünk, miként jut arra a szándékra, hogy a tengert megjárja; ezen szándék azon figyelmet, mivel minden előadott kedvező környelményt észreveszen; ezen észrevételek öszveköttetése az első ideát; a próba a találmány tökéletlenségeinek felfedezését; ez az ifjú új figyelmét az észrevettekben stb. De tegyük fel, hogy ez az első hajós ne lett légyen első, s tudott volna mindent ami egy hajóhoz tartozik, s építése mesterségét értette volna: így annak egész kifaragása, s öszverakatása csak egyetlen egy darabja lett volna az akciónak, amiben magában semmi akció nem lett volna, csak csupa mozgás.

Éppen így történt Homérban az Achilles híres paizsának kicifrázásával, s a Júnó szekere öszverakásával. Látunk egy egész sor testi behatásokat; de nem olyakat, hogy mindig egyik a másik által hozatnék elő: ugyanazért az egész sort meg lehetne fordítani, anélkűl, hogy a behatásban valami különbség származna. Ha Vulkán ez vagy amaz képet vési-e először a paizsba; ha Hebe ez vagy amaz kereket teszi-e először a tengelybe, az mindegy: a paizs mindenképpen elkészűl, s a szekér mindenképpen öszve lesz rakva. A testi behatásokban magát az egymásután következő sorok öszvefüggését sem lehet látni; hacsak a lélek meg nem határozza, a test semmit nem mível: és a lélekben csak egyetlenegy maradandó feltétel van, ami, mint én itt felteszem, a dolog végrehajtását illető, egyetlenegy maradandó belátás szerént, a testi erőket a munka végbevitelére mindig újonnan serkentgeti. Ha a külső testi változások rende bizonyos éppen most kifejlő lelki belső változások rendéhez hasonlólag történne, s azok ezektől függésben lenni látszanának: az egészen más lenne.

Látnivaló tehát, hogy az előbbire visszamenjünk, mennyire hibáznak azok kik mindenütt ahol mozgás van, akciót látnak. Minden akciónak tulajdonképpen való nézőhelye a gondolkozó és érező lélek; s a testi változások csak annyiban tartoznak a rendhez, amennyiben azok a lélek által produkáltatnak, a lelket kinyomják, a lélekben mint egy más lélek szándékainak s mozdúlásainak jegyei, conceptusokat s eltökéléseket szereznek, vagy akármi más az akcióra tartozó benyomást csinálnak a lélekre. Ugyanazért a pantomimban, a táncban nem lehet másképp akció, hanemha abban a lélek akciók és mozgás által nyomattatik ki.

Hogy jegyzésemet egész kiterjedésében adjam elő: ott nincs semmi előrehaladó akció, ahol csak bizonyos egész ideához, vagy bizonyos egész feltételhez tartozó minden részeken egymásután keresztűlmegyünk. Mikor bizonyos conceptus a lélekben már tökéletesen megvan, és a beszélő annak egyes részeit egymásután adja elő, nem pedig egymásból fejtegeti ki, akkor sincs előrehaladó akció. Másképpen azt kellene állítanunk, hogy minden új frázis, s az organumnak minden új hajtása, miáltal szavakat és szillabákat mond ki, az akciót egy lépéssel továbbviszi. De csak akkor viszi tovább, ha a beszéd alatt a lélekben új ideák, új mozgások tűnnek elő, miknek az utóbb következő állapotra befolyások van; mint például, ha valaki hevességében magával beszél, vagy magát a beszéd által kihűti, és azután a dolog másképpen megyen, mint ezen hevesség, vagy ezen kihűlés nélkül ment volna.

Az akció legfontosabb elosztása önként foly a végső fováltozásnak különbféleségétől, mire az akció törekszik. Ez vagy csupán külső, vagy egyszersmind belső állapotnak is változása: legyen az mienk vagy a másé: vagy a mi gondolkozásunk s hajlandóságunk szisztémájának, vagy bizonyos individuális viszonynak, miben bizonyos külső dolgokkal vagy személyekkel állunk, változása. A magunk vagy mások ismeretében bizonyos ideát akarunk kifejteni, bizonyos valót vagy fellelni, vagy megerősíteni, vagy felvilágosítani; bizonyos tévelygést világrahozni és megcáfolni; bizonyos kétséget, mi a valónak ellenében áll, megmagyarázni s feloldani. A magunk vagy mások akaratjában akarunk bizonyos közönséges hajlandóságot vagy útálatot, bizonyos maradandó feltételt szerezni vagy elváltoztatni; bizonyos szándékot, amit csak a jóról és rosszról való ítéletünknek okoskodás által leendő megváltoztatásával lehet elérni. Mindezen változások csupán a lélek belső állapotjára tartoznak; az ismeret tökéletesítésére, a karakter jobbítására céloznak; és bár azután a külső állapotra igen fontos befolyások van, mégis itt semmi meghatározott individuális alkalmaztatásukat nem látjuk. - Más esetekben bizonyos külső relációinkat kívánjuk megváltoztatni. Szükségektől körülvéve mint emberek, a valóságos társaságban mint atyák stb. lépünk fel. Ott megtörténhetnék az akció, ha mi egyesegyedűl ideáink öszvességével, s lelkeinknek eléggé gyakorlott erejeikkel lépnénk is fel a színre; itt pedig rajtunk kivűl csaknem mindig, még külső tárgyak, és több játszó személyek kivántatnak meg, kiknek interesszéjök a mienkkel majd így, majd amúgy van öszveszőve; amott ha másokkal volt dolgunk, azok csak úgy interesszáltak bennünket mint gondolkozó fejek, mint ilyen vagy amolyan általános karakterű emberek: itt mint bizonyos meghatározott szándékú emberek, kiknek szándékaik a mieinknek kedvezők, vagy nem kedvezők, mint bizonyos individuális hajlandóságú s szenvedelmű emberek, kiknek hajlandóságaik vagy szenvedelmeik a mieinkkel egyeznek, vagy öszveütköznek; ott mint barátjai vagy ellenei a rénynek és valónak, itt mint barátjai vagy ellenei enmagunknak. Amaz akció főképp az értelmet, ez a szívet érdekli; amaz, ha bizonyos munkában előállíttatik, főképp felső, ez pedig főképpen alsó lelki tehetségeinket tökéletesíti. Az egyiket, ha tetszik, filozófi akciónak nevezhetjük; a másik pedig az, amit a költésben tulajdonképpen akciónak neveznek.

3. Töredék
A beszélgetésről

Egyik a legfontosb különbségek közűl a filozófi és a tulajdonképpen úgynevezett akció közt ez: hogy az utolsó, mivel külső relációk megváltoztatására céloz, külső tárgyak együtthatása vagy közbejötte nélkül, és leginkább a drámában, több személyek behozása nélkül, semmire sem mehet; ellenben az első, a filozófi akció, nem kiván egyebet egyetlenegy gondolkozó lélek munkásságánál. Minden oly esetben tudnillik, ahol a célbavett változás magában a filozofáló fejben fekszik, ahol nem másokat hanem magunkat akarjuk tanítani, ahol nem másokért hanem saját hasznunkért akarunk valami gondolatot megigazítani, messzebb vinni, meghamisítni, vagy állapítani.

Ebből egy, mind a filozófi történetírástól, mind a filozófi dialógtól különböző nemű munka származik, ami mégis némely részben az utolsónak természetét veszi fel; amennyiben önmagát mintegy több személyekre osztja fel, majd saját, majd idegen szerepet játszik, s magának, hogy úgy szóljunk, más ember lelkéből teszen ellenvetéseket, amikre oztán saját lelkéből felel. Annálfogva én az ilynemű munkákat filozófi önbeszélgetésnek nevezem. Ezek magasb, s nemesb természetűek, mint az értekezések; azonban közönségesen azoknak alakjában jelennek meg; valamint gyakran csupa értekezések az önbeszélgetés álarcát viselik. Az értekezésben, miben csak a végrezultátumok a vizsgálódás történetéből vett legszükségesb dolgokkal adatnak elő, az épület már csaknem teljesen elvégezve áll előttünk; nem pedig a

hozzávaló első készületek a követő változásokkal s azoknak okaikkal együtt, nem a még fel nem dolgozott materiáléknak eligazítása, nem az épülethez szükséges eszközök, nem a mesterség, nem szerszámokkal való bánás, nem az épület öszverakásának s végbevitelének egész módja. Mindezek pedig többé vagy kevésbé szemünk elébe terjesztetnek abban amit én filozófi önbeszélgetésnek hívok. Az író úgy teszen, mintha semmi hallgatója nem volna, s magában még nem határozta volna meg, mit akar előadni; mintegy cabinetjébe zárkózik, és elkezd hangosan gondolkozni, azalatt, míg mi olvasók észrevétlen ajtajánál leskelődünk.

Az ilyen előadásnak nagy haszna van, ha ügyesen és fontos tárgyakra használják. Először, ugyanis, a vizsgálódás tárgyáról jobban s fundamentomosabban tudósít bennünket; beleplántálja, hogy Baco szavát mondjam, a valót az olvasó lelkébe, úgy amint az az írónak saját lelkében termett; nyújtja neki nemcsak a levágott gyümölcstelen törzsököt, hanem magát az egész plántát gyökerével, s a rajta függő maradék földdel együtt: úgy, hogy maga az olvasó is, ha azt ápolja, az ismeretnek legszebb gyümölcseit várhatja tőle.

Másodszor, ez a metódus bennünk is felébreszti a vizsgálódás szellemét; fejünknek lökést ád a gondolkodásra, s képezi azt, hogy más tárgyakban éppen oly szerencsésen dolgozhassék, mint az író a magáéban. Ez a nagy haszon, amit az önbeszélgetések a valóságos filozófi dialógokkal közösen bírnak, teszi a Sokratikusok míveiket oly megbecsűlhetetlen monumentumivá a régiségnek, ámbár a vélemények és elvek az ő idejöktől fogva oly véghetetlenűl megváltoztak. És ha semmi más érdemök nem volna is, már maga ez a karakter általaadná híröket a maradéknak, s azt jobban meg fogná a múlandóságtól, mint a cedrusolaj oltalmazni.

Éppen ily jusok van a halhatatlanságra, s éppen ezen oknál fogva, a Lessing írásainak, amikből inkább lehet mint akármi másból conceptust venni arról, amit én filozófi önbeszélgetésnek nevezek. Az ő *Laokoonjában* minden mélybelátású művítélők ezen karaktert első tekintetre megismerték. Lessing írása módja, mond egy közűlök, poetának stílusa, azaz, oly iróé aki nem már készített, hanem éppen most készít, aki nem már gondolkozott, hanem éppen most előttünk gondolkozik; látjuk művét származni, mint az Achill paizsát Homérnál. Úgy tetszik mintha mindent, ami neki valami reflexióra alkalmat adott, szemünk elébe hozna, darabonként széjjelszedne és öszvehozna; most elpattan a rúgó, a kerék forogni indúl; minden gondolat, minden következtetés mást hoz elő, a végcél közelebb jön; íme itt van a vizsgálódás produktuma! Minden szakasz egy tökéletességre vitt gondolat; könyve egy folyton folyó poéma közbeugrásokkal, epizódákkal, de mindég nyugtalan, mindég munkában, haladásban, származásban. Lessing magában munkáinak filozófiájában eleven mulattató, s könyve gyönyörködtető dialóg lelkünkre nézve. - A művitélő itt nagyon jól vette fel a Lessing metódusának karakterét. - Azonban kicsinységekkel s csekélységekkel, mik ismét más kicsinységekkel és csekélységekkel függnek öszve, így bánni nem kell. Ez a metódus elkerülhetetlenűl messze vezet; és ha a matériák mind csekélységek s szőrszálhasogatások, nem lehet beléjök annyi interesszét önteni, hogy az olvasót mindvégig figyelemben tartsák. Örömest teszünk az íróval egy kis kerülést, hogy a tartománnyal ismeretesbek s a járásban gyakorlottabbak legyünk: de annyit megkívánunk tőle, hogy ne mindegyre sivatag pusztákon, hanem virágzó s gyümölcsös tájakon vezessen.

Amit itt az önbeszélgetésről mondék, megmagyarázhatja sok filozófi dialógoknak saját természetét. Nem mindenütt, sőt igen ritkán munkálódnak úgy egy pontra a személyek, mint a drámai művekben; a keresett való közönségesen csak a főszemély ügyessége és fáradozása által fedeztetik fel: s ezen főszemély Plátonnál mindég Sokrates maga. A másik beszélő kevéssel teszen többet, mint azt, hogy kérd, bizonyít, kételkedik, s további felvilágosítást kíván. Mégis a beszélgetés teljes valóságos s most folyó akcióval: a főszemély nem tanít valami olyant, amit már magában régen kidolgozott; most kezdi a vizsgálatot, s csak most a jelenvaló pillantatban viszi az alkatot tökéletre. Ezen helyben való kifejtegetésre, ami az

újabbaknak dialogusaiban igen ritkán találkozik, mivel ezek csaknem mindig dogmatikusok, kiknek bizonyos megállapított szisztémájok van; ezen kifejtegetésre, mondom, senkinek karaktere sincs oly alkalmatos, mint a Sokratesé, aki a gondolkozásnak csaknem minden tárgyaira nézve meghatározatlan lévén, mindig új meghatározó principiumokat ohajtott, mindig kételkedett, mindig vizsgálódott, s magokat a szó alatt levő igazságokat mindig akkor először akarta megtanulni. Éppen azért többszöri ismétlések jőnek elő, amikre akkor nem igen van szükség, ha valaki a maga vizsgálódásait már valami szisztémának kicsinált állításaihoz köti; kiváltképpen innen származnak azon kis ellentmondások is, amiket St. Mardnak a Pláton dialógjaiban nem kelle vala felforgatnia, mivel azok Sokrates kételkedő lelkével oly természetesen egyeznek. - Igen gyakran tehát a filozófi dialóg nem egyéb, mint némünemü önbeszélgetés, dialog formában. Azonban a második személy abban nem felesleg való; ez ád alkalmat, hogy éppen ilyen matéria vétessék vizsgálatba, és meghatározza nemcsak az első ideákat, mikből az első vizsgálat kiindúl, hanem annak egész menetelét is, mivel a főszemély az ő különböző véleményeire s gondolkozása módjára tekintettel van.

Más neme a dialógoknak nem egyéb mint értekezés, beszélgetés formája alatt. Így, példáúl, a Xenophon Hieronjában Simonides akarja tudni, az igazgató él-e boldogabbúl, vagy a magányos ember: oly kérdés, mire neki senki sem felelhet jobban, mint éppen a szirakúzai tirannus, mivel ez előbb magányos ember volt, és így mind a két állapotról ítélhet. Hieron elfogadja a kérést, és hogy Simonidest a magányos állapot jobb voltáról meggyőzhesse, pontról pontra keresztűlmegyen a tirannusok nyomorúságaikon, azalatt míg a magányos polgár boldogságát azoknak mindég ellenökbe állítja. Az érzési gyönyörűségeknél kezdi, ezekről morális gyönyörűségekre megy által, beszél a kétféle állapot különbözéseiről: s ezen indukcióval megbizonyítja, amit mindjárt kezdetben igaznak állított. Eszerint nem most először fejti ki gondolatait, hanem oly gondolatokat ismétel, miket már régen magában megállapított; olyanról beszél, ami már régibb reflexiók s lelkének régibb akciói által bizonyosságra jöttek. - Az ő fejében már minden készen van, mint az egész morál a Cebes Tábláján; mintegy felemelt ujjal megyen a rajzolat egyik figurájától a másikig s igyekszik Simonidest felvilágosítani. - A műv a maga nemében szép, mint Xenophonnak minden munkái; de csak a maga nemében: mert minő különbség, ha a Memorabiliáknak oly sok darabjait s kiváltképpen Pláton dialógjait vele öszvehasonlítjuk! Vegyük az utolsónak első Alcibiádját vagy Menonát vagy akármelyik nyomozó dialógját kezünkbe: s mennyivel nagyobb munkásságot fogunk saját lelkünkben érezni! mennyivel nagyobb részt fogunk vizsgálódás folyamjában venni! mennyivel nagyobb nyughatatlansággal fogjuk a dolog jó vagy rossz kimenetelét várni!

Cicerónak, mond egy művítélő, a sokratesi metódus nem igen szerencsésen ütött ki. Az itélet helyes; de még inkább lehetne mondani, hogy azt az ő dialógjaiban egyáltaljában fel sem lehet találni. Ennek oka részint az ő irói karakterében fekszik, mivel ő inkább orator, mint filozóf volt, részint az ő materiáinak tulajdonságában s nagy kiterjedésében; az ő Orátorról való dialógusiból temérdek nagyságú könyvnek kellett volna lenni, ha azokban a sokratesi manírt követte volna! De ezt a manírt azokban, mint már Sigonius, mind ezen mind több más dialógjairól megjegyzette, általjában nem lehet észrevenni; a szüntelen munkában s vizsgálatban lévő sokratesi beszélgetés helyett egész nyugalommal kidolgozott értekezéseket olvasunk, s nyilván látjuk, hogy Cicero már azelőtt formális plánumot csinált, ami szerint előadását intézi, amit már most pontról pontra majd Antóniusnak majd Crassusnak szájával véghezviszen: azalatt míg a több személyek alkalmasint unalmas komplimenteket szúrnak közbe, s örök kérelmeket a tanítás iránt, örök dicséreteket, amik éppen nem oly humorral írattak, mint azok miket Sokrates a szofistáknak teszen. Az ő személyei már a magok véleményeik felől teljes bizonyossággal vagynak, minekelőtte szájokat felnyitnák; mert mindjárt azzal a propozicióval kezdik amit bebizonyítani akarnak, s azután iparkodnak azt hosszú szakadatlan beszédek által felvilágosítani, megbizonyítani, kicifrázni, kétség és ellenvetés

ellen megőrzeni. Az első ponttal készen, és így következik a második; a személyek széjjelmehetnének, ha akarnának, és a többit egész nyugalommal holnapra, vagy holnaputánra halaszthatnák. Sokratesnek legjobb dialógjaiban semminek sincs vége, míg mindennek vége nincs; csak egy rend idea van előttünk, oly útakra indulunk, mikről semmi tudományunk nincsen, hogyan fognak a célra vezetni, de minden tekervényeiken szerencsésen keresztülmegyünk, s a beszélgetésnek vége van. Egy interessében s egy várakozásban tartatunk, mert csak egy fő akció van előttünk. Az expressziónak is Ciceróban bizonyos teljessége, bizonyos orátori éke s numerusa van, amit értekezésben, bár dialogizált legyen is, el lehet tűrni, de valóságos sokratesi beszélgetésben igen ízetlen. Tudjuk, hogy Plátónak az ő sok orátori, vagy inkább poetai expresszióiért mennyi szemrehányásokat, és nem ok nélkül, tettenek. Ezenfelül, Ciceróban oly nagy olvasottság, oly sok filozófia története, s idegen véleményekkel való vívás van, hogy azok miatt a dialóg egészen értekezési ábrázatot vesz magára. -

Azonban nem ohajtanám, hogy ezek mind Cicero gyaláztatásának lenni gondoltassanak. Régi írót gyalázni, még akkor is midőn az másik réginek kedvéért esik, igen veszedelmes. Az ő értekezései, ha nem plátói dialógok is, derék értekezések lehetnek, s valóban azok; a felvett dialógi forma is nagy szépségeket adhat azoknak és ád is. Anélkül, hogy a karakterisztikumra és azon sok apró vonásokra néznénk, amikkel az a beszédet megeleveníti: ki lenne el örömest csak a puszta bevezetések, vagy csak az Orátorról írt harmadik könyv bemenetele nélkül, amit éppen ezen formával éles produkál?

Valamint csupa értekezést lehet írni dialóg formában, úgy lehet csupa elbeszélést szcénai alakban csinálni. Példákat nem kell öszvekeresgélni, holott az egész francia teátrum ilyen szcénákkal teljes, nevezetesen az első, s ha a játék szomorú, az ötödik felvonásban is. Nem mintha az elbeszélés nem szükségesképpen való része lenne az akciónak, s gyakran nem a legelevenebb szcénákat adná: mert az Oedipusban s Shakespearenél oly gyakori szcénákat kell említeni; hanem mivel azon elbeszélések nem úgy jelennek meg, mint az akció valóságos részei, mert csak az ásítozó nézőket tudósítani állanak ott; mert a második személy csak egy Ah-t vagy Oh-t, vagy egy hogyant vagy miértet vet közbe, anélkül, hogy azáltal legkisebb munkálkodásra is eleveníttetnék; mert végre azon elbeszélések nem egyszerű, haladó, drámai tónban, hanem egészen teljes, kiképző s eposzi tónban irattak. - A költeménynek minden neme másra változik, ha magát más különbözővel vegyíti öszve, ami a munkának fő tónust ád. Nem csak az elbeszélés más a drámában mint az epopoeában; hanem a dramatikum maga más az eposzban mint a drámában: és a tragédiaíró valami szakadatlan s igen periodice írt beszéde miatt nagyon rosszúl oltalmazná magát, ha Homerra vagy Miltonra provokálna. Az epikus poéta, ki előtt egy tágas mező van felnyílva, hogy azt léptenként járja keresztül, és aki plánumának egy részét sem fejtheti ki igen bőven, hacsak minden proporciót el nem akar rontani, még ott is hol a maga személyeit beszélgetve hozza be, rendszerént csak epikus költő marad: őnála már a beszédnek vége van, s ő már mindent tud ami megtörtént: ő tehát a maga személyeinek beszédjeikből bizonyos extractust csinál, s ezen extractust, hogy az előadás hathatósb s lelkesebb legyen, magoknak a személyeknek szájokba adja: nem mintha ők valósággal mindent ily teljesen s ily öszveköttetésben mondottak volna, hanem mivel ez annyira mennyire a legesszenciálisabb része annak amit ők beszéltek.

A valóságos drámai és a nemdrámai elbeszélés közt való különbséget nem világosíthatom fel jobban, mint a Molière példájával. Az ő *L'école des femmes*-ja ellen azt vetették, hogy nincsen benne semmi akció, hanem csupa elbeszélés. Molière azt felelte erre bizonyos kis darabjában a Dorante személyében: Les récits eux mêmes y sont des actions etc. - Lessing mint illik, Molièrenek igazat ad: de csak az első fundamentomban, mivel Arnolph a Horác elbeszélése által oly sokféle szenvedelmek közé tétetik, miáltal bennünket megnevettet; nem pedig az utolsó okból, amit én sokkal jobbnak tartok. Íme az egész hely: «Nem egyéb szóvitatásnál, hogy Molièrenek ezen darabjában az elbeszélésektől az akció nevét megtagad-

ják. Mert sokkal kevesebb függ azon eseteken, amik elbeszéltetnek, mint azon benyomáson, amit ezen elbeszélések a megcsalatott öregre tesznek, midőn azokat megtudja. Ezen öreg nevetséges voltát akarta Molière főképpen rajzolni; ezt kell tehát főképpen tekintenünk, miképpen viseli magát a fenyegető baleset miatt: és ezt nem láthattuk volna olyan jól, ha a költő azt, amit elbeszéltet, szemeink előtt hagyta volna megtörténni, s azt amit megtörténtet, beszéltette volna el helyette. Az a kedvetlenség, amit Arnolph érez; az az erőszak, amit magán elkövet, hogy ezen kedvetlenséget elpalástolja; az a csúfoló tón, amit felveszen, midőn azt hiszi, hogy a Horác további előmentének akadályt vetett; az a bámulás és lassú méreg, melyben őtet látjuk, midőn megtudja, hogy Horác mindamellett is előrement a maga dolgában: mindezek akciók, és sokkal komikusabb akciók, mint mindaz, ami a szcénán kivűl történik. Magában az Ágnes elbeszélésében, hogy miként jött ő Horáccal ismeretségbe, több akció van, mint lenne, ha az ismeretség a teátrumon történnék. - Aszerint ahelyett, hogy az *Asszonyok iskolájáról* Voltaireral azt mondanók, hogy minden akciónak látszik, holott minden csak elbeszélés; úgy hiszem sokkal igazabban azt lehet mondani, hogy ott minden csupa akció, holott csak elbeszélésnek lenni látszatik.»

Ez az ítélet magában gondoltatván, igen helyes és Voltairenak nyilván igaza nincsen: de ha Lessing elegendőleg megcáfolta-e Voltairet, abban kételkedem. Úgy látszik Lessing nem igen mutatott meg többet, mint azt, hogy az elbeszélés komikaibb mint az akció lett volna: oly dolog amit Voltaire bizonyosan nem tagad: de azt kellett volna megmutatni, hogy a komikaibb elbeszélés valósággal inkább akció, mint maga az előbeszélt akció. És hogy ez így van, sokkal inkább megtetszik abból amit Molière hozzáteszen: hogy t. i. Arnolph minden újan hallott történet után, minden lehetséges módokat előveszen, hogy a fenyegető gonoszt elhárítsa. De ezen módok nemcsak haszontalanok, sőt inkább arra szolgálnak, hogy Ágnes szívében a szerelmet egészen kifejtsék, és Horácot a maga céljához egyszerre közelebb segítsék. Éppen ez teszi azt, hogy ezen elbeszélések valóságos akcióvá lesznek, s a történetek láncában szükségesképpen való láncszemek. - Ne lenne semmi egyéb, hanem, hogy Arnolph a megtörtént dolog által így vagy amúgy illettetnék, úgy nem lehetne jobban ítélni, mint Voltaire. Úgy látszanék t. i., hogy az elbeszélések valóságos akciók, szenvedelmek riadnának fel, amikből bizonyos törekedés bizonyos munkásságra való tendencia lenne; minden pillanatban várnók, hogy ki fognak fakadni s a legfontosb változásokat okozzák; de maga a munkásság kimaradna: a szenvedelmek Arnolph lelkébe bezárva maradnának, s a dolog úgy ütne ki, mint ezen szenvedelmek nélkül kiütött volna, egyszóval az, ami akciónak látszik, nem volna egyéb mint elbeszélés. Gondoljuk magunkban Arnolphot valami tömlöcbe záratva, a nélkül, hogy tehetségében állana a Horác projectuminak ellenük dolgozni, senkitől Horácon kívül meg nem látogattatva, s azon bohó elbeszélések által mulattatva, melyek néki annyira fájnak: tegyük fel, hogy a szcénák változatlan maradjanak, mint most: még úgy is komikai szcénák maradnának azok, még úgy is elevenek s mulattatók; de akció többé sehol sem lenne. - Jól tudom én, hogy a vígjáték esszenciáját nem a történetekben, hanem a karakter kifejlődésében szokták helyheztetni, de mindamellett is ez a két dolog nagyon különbözik egymástól, s nem mind akció az, ami a karakter kifejlődésére szolgál.

A formáknak történetes elegyedéseken kívűl, amiről eddig szó volt, van még egy más is, t. i. az akciók elegyedése. A belső állapot változása, egyszersmind immediate a külső állapotnak is változása: és megfordítva a külsőnek változása, egyszersmind immediate a belsőnek is változása. Ez főképpen a filozófi beszélgetésekben bizonyos különbözést szerez, amit minden észre fogott venni. Némelyikében ezeknek csupán a filozófi interesse uralkodik, és az okoskodás semmi nem egyéb, mint szituáció az elmére nézve; másokban a filozófi interessén kívűl bizonyos személyes interesse is van és az okoskodás egyszersmind szituáció az emberre nézve.

Általjában ezen tekintetből háromféle filozófi beszélgetéseket lehet megkülönböztetni. Némelyek általán fogva, és tisztán filozófiak: a személyeknek nincs más céljok az igazság megismerésén kivűl; csupán értelmeknek közönséges karakterében lépnek elő, mint ilyen vagy amolyan grádusú tehetségűek, ilyen vagy amolyan előjáró koncepciónak, ilyen vagy amolyan filozófi iskolából valók. Másokban a személyek filozófi karaktere öszvefüggésben van az ő morális karakterökkel: az ő fejeiknek principiumi szíveiknek hajlandóságaikkal s szenvedelmeikkel annyira öszveszőttek, hogy egyik okát mindég a másikban találjuk; egész viseletök, egész tónusok a filozófálásban felfedezi előttünk karakteröknek belsőjét. Ez a második mód, *caeteris paribus*, sokkal több interessével bír. Azonban mind a két mód, azon konceptus szerént, amit felebb az akció felosztásakor adtam, vegyítetlenűl filozófi. Végezetre ismét másokban a drámai interesse a filozófival szorosan öszveköttetett; az okoskodás kimenetele függőben tartja a személyi nagyravágyásokat s haszonvadászásokat; büszkeségök lealázása, képmutatóságok felfedezése s bujálkodásoknak, fösvénységöknek, csalárdságoknak s ügyetlenségöknek megszégyenítése forog fel; ha nyernek, becsületet várhatnak, ha pedig vesztenek, szégyent és gyalázatot s gyakran más fontos vesztéseket is. Annálfogva sokféle szenvedelmek elegyednek a játékba, amik egyébiránt csak a színen szoktak megjelenni: egyszersmind a személyek interesséjével együtt a néző interesséje is kétféle; nem csak a tárgy mellett és ellen melegszik fel, hanem a személy mellett vagy ellen is, ki a tárgyat felfogta; nem csak a való felfedezése szerez neki gyönyörűséget hanem a megalázott kevélység, a felfedezett színmutatás, a megszégyenűlt bujálkodás és megmezítelenített alacsony haszonvadászás is. Részszerént ilyenek Sokrates beszélgetései a szofistákkal. Való öröm a léleknek, midőn ez a derék ember és gondolkozó valamely felfuvalkodott szofistát az athenaiak jelenlétökben előfog, hogy kénytelen az helytállani; és akkor a szerény bölcseség a dicsekedő bohóságon, a haszonra nem néző valószeretet a bért kereső csalárdságon dicsőséges győzedelmet nyér.

Másik elegyedése az akcióknak az, mikor az egyik mint egyes rész a másikban foglaltatik. - Így lehet a drámai beszélgetés első tagja vagy középtagja a filozófinak, s a filozófi beszélgetés egy része a drámainak. Hozzunk be t. i. oly személyeket, akik nem csak mindig oda indúlnak, hova őket a szenvedelem s a jelenvaló benyomás hajtja, hanem akik azon principiumok szerint munkálódnak, vagy akiknek azon principiumokat csak sürgetőleg kell ellenökbe tartaniok, hogy másképpen munkálódjanak; tegyük őket ezen principiumok valósága vagy közönséges volta felől kétségesekké, legyen az valóságos értelmi okok vagy csupa tetsző okok által, miket valamely szenvedelem sugall, mely szenvedelmet az értelem örömest a maga interesséjébe húzna: ezen az úton filozófi beszélgetések drámában fognak származni, hol valamely különös individuális eset kedvéért bizonyos közönséges igazság magyaráztatik meg. Monológok azok, ha a személy egyedűl saját belátása által akarja magát felvilágosítani, szcénák, ha a felvilágosítás másvalaki belátásának segédjével történik. Az elsőnemű jelenések közé tartozik Hamletnek oly igen és oly méltán csudált monológja az önnöngyilkosságról; minek a komikumban azon másikat, mit Falstaff tart a becsületről, lehetne ellenébe tenni. Az ily szcénák, ha shakespearei lélekkel dolgoztatnak, különösen nagybecsűek: részént azon eleven interesse miatt, amivel a személy a valóhoz vonattatik, részént azon tiszta világosság miatt, melybe gyakran a való a szituáció sajátsága által helyeztetik. - De itt is helyt talál az a megjegyzés, hogy a filozófi beszélgetés a drámában egészen más mint a tulajdonképpen való filozófi dialógban. Minden inkább a valóságos jelenlevő esetre vitetik: a tón a felemelkedettebb interesse miatt tüzesebb, haladóbb, erősebb, és amit Quintilián az orátoroknak mond, hogy nekik nem kell oly szőrszálhasogatva disputálniok, mint a dialektikusoknak, azt mindenekfelett a dramatikus írónak kell megjegyezni. - Sulzer azon az úton volt, melyen mindezekről sok jót mondhatott volna, s sajnálni kell, hogy itt a maga ideáit oly kevéssé fejtegette ki.

Szabad legyen ezen alkalommal azon szemrehányást említenem, amit a monológok ellen gyakran nagyon közönségesen vetettek, mintha azok az akciót tartóztatnák. Valóban, ha azok nem egyébre valók, hanem hogy valami rosszúl öszvekötött plánban az üres intermezzókat kipótolják; ha azok csak mintegy hidak, melyek az írót egyik szcénáról a másikra segítsék: úgy ez a szemrehányás nagyon helyes. De van elég példa jobb monológokra is, amelyek az akciót vivő személyek lelkiállapotjokban, s annálfogva magában az egész akcióban fontos változást szereznek. Ami filozófi, és általában minden okoskodó monológ mind a kettő lehet: csupa öszvekötő, vagy valóságos, a következésre együtt munkálódó szcéna. Ha az okoskodás az előbbeni jelenés alkalmatosságával a hátramaradt heverő személytől tartatik, úgy a monológ nem egyéb epizódnál; ha megengedhető-e? az azon kérdésre való felelettől függ; ha magának a személynek, s azután az interessált nézőnek éppen most van-e békességes tűrése s ideje okoskodni s azt hallgatni? De ha a személy az okoskodás kimenetelével a következés miatt gondol: ha az ő annakutáni léptei másképpen esnek mint a monológ nélkül történtek volna, vagy legalább a lélek megváltozott állapota miatt más móddal történnek, s ennek a más módnak valóságos befolyása van: akkor a monológ szükségesképpen való elválhatatlan szeme a láncnak, ami nélkül semmi öszveköttetés nem lenne, s ami annálfogva nem csupán cifraság kedvéért függesztetett a többiek mellé.

Ugyanezen jegyzést lehet alkalmaztatni azon inkább patétikus monológokra is, hol bizonyos személy csak szívét akarja megkönnyíteni, s mindazon érzeményeket készűl kiömleszteni, melyek az előbbi szituációk alkalmatosságával benne felébredeztek. Ha a dologból egyéb nem jön ki, hanem hogy a szív magát kiönti, úgy az ily indúlattal teljes jelenések ismét csak epizódi kinövések, amik azonban a magok helyén igen jók, és ha a képzelődés bennök nem nagyon szilaj, fenncsapongó s pompás, s a mostani valóságos szituációtól nem lírai módon csapong el, igen szépek lehetnek. De tegyük fel, hogy ezen elég tételforma által a passziónak grádusa lejjebb száll; tegyük fel, hogy az a beszéd alatt a tárgy közelebb megtekintése miatt feláradoz; tegyük fel, hogy ezáltal valami változás okoztatik, ami más határozásokat, s más viseletet von maga után: ekkor a monológ ismét, mint szükséges tag, a rendbe tartozik. Mindez az akció felebbi konceptusából következik. - A legepisodikusabb monológok egyszersmind a legtermészetlenebbek s legkevésbé interessálók: az olyak, t. i. hol a személy maga magának ád elő egy elbeszélést vagy leirást, csupán az ügyetlen vagy korhely poeta iránt való kedveskedésből, hogy őtet valami jobb expozíció után való fáradástól megkímélje.

4. Töredék
Az elbeszélésről

Megérdemlené a fáradságot, mond Sulzer, hogy valaki a beszélgetésnek saját karakterét, a hozzá leginkább illő tárgyat, s annak legjobb előadását különösen megvizsgálná. Ohajtottam volna, hogy ezen munkát Sulzer maga vette volna magának, mivel ő arra alkalmatosb volt mint én; azonban bátor vagyok legalább próbát tenni a két forma - beszélgetés és elbeszélés - közt való különbségről, és ha nem lehetek is benne szerencsés, gondolhatom azt, amit Charmides Plátonnál: legalább gyakorlottam ereimet, legalább küzdöttem, és a nekem elég.

A beszélgetésnek és elbeszélésnek minden sajátságai azoknak első főkülönbözéséből folynak. Az elbeszélésben az akció már megtörtént: a beszélgetésben pedig éppen most történik a jelenvaló pillanatban; ott bizonyos tanu tesz arról tudósítást, aki tehát a maga hallgatóira tekintettel van, s bizonyos célt tart maga előtt, amelyre beszél: itt pedig mintegy történetből jövünk a dologhoz, s a beszélő személyek általán fogva semmi más tanuról nem tudnak magokon kívűl és semmi más célokról sem azokon kivűl, miket egymásközt elérni akarnak.

Az elmúltnak nyomait az elbeszélésben el nem lehet titkolni; még ott sem, hol a beszélő magáról s a jelen időben szól, annál inkább nem ott, hol a múlt időben s valami harmadik személyről van szó. Neki mindég, még az első esetben is a többiről, akikkel dolga van, a harmadikban kell szólani; s azoknak beszédeiket, mindaddig, míg az elbeszélés tónusából ki nem lép, a magáéhoz kell kötnie. Ha azokat beszélve hozza be, vagy ha a maga saját személyét hozza be, magát t. i. a jelenvalóból a múltba tévén által: úgy ő többé nem elbeszélő hanem ezen pillanattól fogva dramatikus író. Az elbeszélő tehát sok grádicsokon közeledhetik a jelenvalóhoz; a képzeletnek, az idő felcserélgetése által segédjére kelhet, hogy a jelenlét s szemmellátás felé könnyebben küszködhessen: de azt egészen a valóságba bele nem teheti úgy, mint a dialogista, akinél minden jelenvaló, minden ezen pillantatban történik. Elhallgatván azt, hogy az elbeszélőnek értelem kedvéért oly sokat kell saját személyében a dologhoz mondani, amit a dialogista a szemmellátásra bíz.

Ezen első főkülönbségből következik a második, ami legfontosabb. Az elbeszélés t. i. az akcióban levő lélek mindenkori állapotjáról, s a benne történő változások szoros öszvefüggéséről sohasem adhat oly speciális teljes ideát mint a beszélgetés.

Hihetetlen az, mint bele nyomhatja magát a lélek a szavakba, s mint teheti a beszédet saját tűkörévé, miben a maga mindenkori alakját a legvékonyabb s leggyöngédebb vonásokig előadhatja. A logikai tétel vagy csupán a szavakból kivont közönséges értelem, mindig a legkevesebb: az expresszionak egész képződése, ami a léleknek a gondolat alkalmával levő meghatározott állapotát ismerteti meg, az teszen mindent. Ezen képződés gyakran oly sok mellékideákat foglal magában, hogy azokat minden fáradságunk mellett is egyenként előadni s egymásból kifejtegetni nem tudjuk: vagynak oly beszédek Euripidesben és Shakespeareben, amiket az elbeszélőnek egész ívekké, s szcénák, amiket egész könyvekké kellene változtatnia, ha azt akarná, hogy foglalatjokból s az általok kinyomott ideákból semmi se vesszen el: s mindamellett is azon könyvek mégse adhatnák azt, amit egyetlen egy kicsiny szcéna nyújt; mert árnyékozatok, mert az összeköttetésnek titkai maradnának el, amiket egy leíró sem foghat fel. A szavak, okos megválasztások, a közökbe szórt particulák, mik sokszor a lélek gondolkozásában oly sokat meghatároznak, a beszéd inverziói, az ami mondatik, és az ami elhallgattatik, az öszveköttetések amik tétetnek és nem tétetnek, valami gondolatnak hirtelen félbeszakasztása, a figúrákkal sokféle helyes élés, a cadence, a hang, a periódok alkotványa: - mindez adja meg először a gondolat individuális meghatározását s elevenségét. A csak imígy amúgy kimondott idea alig mutatja elő a lélek állapotjának árnyékozatát s legszélsőbb líneáit; a meghatározottan kinyomott idea pedig egy valóságosan elkészűlt, eleven, kiszínezett kép. De mindez még kevés a mellékideák új bőségéhez képest, amit a dialogizált munka egész nagy kiterjedésű szcénákban a lélek állapotjáról ad. A gondolat folyamának sajátsága, a meghatározott hely, hova mindenik megyen, azon pontok, hol a lélek megnyugszik, hol tovább halad, s majd ilyen, majd amolyan gyorsasággal halad tovább; a szenvedelmek s tónusok sokféle cseréje; szorgalmatos eltávoztatása bizonyos ideának, és a másikra való gyakori visszajövetel; az előrement benyomások sokasága, miknek egész ereje gyakran egyetlenegy beszédben koncentráltatik; és mindezek felett még a szózat tónja, a tekintet, a tagok mozgása, ami a szavak által a sebes képzeletű embernél már egyúttal meghatározva van: mennyire hátra kell mindezen nagy praerogativákban az elbeszélésnek állani!

Ha van nemzet, ami ezen különbséget elevenen érezheti, úgy a mienk az. Mert valóban a mi nyelvünk a konstrukcióban való nagy szabadsága, kiváltképpen a maga inverziói s partikulái miatt, melyeknek sokaságára s fínomságára nézve talán csak a görögnek áll utána, a legszebb hajlandósággal bír az erővel s lélekkel teljes dialógra: azonban ez a jó dialógot a mi nyelvünkben nehezebbé teszi, s félek, hogy nekünk ezen nemben mindig kevesebb jó produktumaink lesznek, mint más nemzeteknek. Oly nyelvben, t. i. mely az ideáknak több meghatározást adhat, több meghatározást is kívánunk; azaz, az írótól lelkesebb s hevesebb képzelőerőt

kívánunk, ami magának a tárgyat annak legvékonyabb nüanszaival jelenvalóvá tehesse. És hogy ezt különösen a drámára alkalmaztassuk, nagyobb geniet kívánunk, aki a léleknek egész saját állapotjába, amit a maga személyeiben rajzolni akar, mélyebben behasson.

De azt fogják ellenem vetni, hogy az elbeszélőnek nem áll-e a nyelv minden gazdagságával s minden különbféle erejével éppen úgy szolgálatjára mint az ő akcióban levő személyeinek? Igenis, szolgálatjára áll; de mindaddig, míg elbeszélő marad, csak az ő saját hasznára, csak azért, hogy saját lelkének gondolatit s érzeményeit kinyomhassa. Ha tehát a forog fenn, hogy azon hatás okát írja le, miket őbenne a tárgynak vizsgálása okozott: azt bizonyosan oly bőséggel és elevenséggel teheti, mint akarja; de akkor megszűnik elbeszélő lenni, s orátor vagy lirai költő leszen. Ő maga fogja munkájában a főszemélyt játszani, a maga akcióját meghomályosítani, s velünk az abba vegyült személyek lelke helyett, melynek állapotjáról volt a szó egyedűl, saját lelkét ismertetni meg. Ha ezt nem akarja, úgy vagy a maga személyeit kell beszéltetnie: és akkor megszűnik elbeszélő lenni; vagy pedig személyeinek beszédjeiket kell conjunctiók által saját beszédéhez függesztenie; de ez elkerülhetetlenűl a konstrukció egyformaságát vonja maga után, minek különbféleségével s szabadságával együtt a fellebb említett hasznok nagyrészént elvesznek. Ő tehát mindig csak közönséges ideát ád a lélek mindenkori állapotjáról, kivetkeztetve az azt körülvevő megerősítő mellékideákból, vagy ha ezeket is előadni akarja, akkor azt, amit ott egyetlenegy gondolatban öszvegondoltunk, egymás után egész rend egyes konceptusokban kell elszámlálnia, azaz a lélek eleven képéből hideg holt leírást csinálnia. De először itt a gondolat sohasem áll elő a maga teljességében, miként legyen minden egyes rész az egészben meghatározva s öszvekötve; és másodszor a leírás hosszasága miatt - az egész nagy hatás a maga elementumaira széjjeldaraboltatva elvész.

A lélek leírásával éppen úgy megy a dolog, mint a testi tárgyak leírásával. A tekintet mindég végetlenűl teljesebben, gyorsabban s ezen két okra nézve elevenebben tudósít bennünket, mint a legbővebb, legszebb leírás. Akármily magos és eleven koloritot válasszon a költő, akármily mélyen ereszkedjék a különös részekbe; mégis mindég csak bizonyos oldalait foghatja fel a tárgynak, mindég csak közönséges kifejezésekben szólhat azokról, mindég csak oly képzelő tehetség, ami már ezen tárgyakat, ha csak részenként is, másszor gondolta, emlékeztetheti vissza, anélkűl, hogy új, még ismeretlen ideát varázsolhatna elő benne. Ha tovább akar menni, rövid időn észre fogja venni, mily erőtlen az eszköz, aminek használására szorítja őtet művészsége; látni fogja, hogy a nyelv egészen közönséges konceptusok jeleiből áll, s hogy ő ezen közönséges konceptusokat csak hijába hordja rakásra, mert ez individuále mindég egyéb mint közönséges, absztrahált sajátságok summája. Eképpen szükségesen elteveszti a maga végcélját, s ami még legrosszabb, ha a tulajdon szavakkal él, kénytelen egy rakás száraz absztrahált konceptusokat öszvehordani, amik az olvasót elfárasztják, vagy ha metaforákban s hasonlatosságokban beszél, egy rakás képet öszvetenni, miknek a tárggyal való hasonlatosságok, éppen mivel ismét közönséges idea, a célt el nem éri, és amiknek öszvevegyült különbféleségeik a képzelőerőt egészen elnyomják. - De éppen ily szűk és tökéletlen a nyelv a lélek változásainak kinyomására nézve is, ha azokat nem közvetetlen a beszéd által nyomja ki, hanem leírás tárgyává teszi. Csak annak felsőbb nemeire s módjaira nézve vagynak szavai, s végetlenűl sokféle nüanszokat s mellékmeghatározásokat illetetlenűl kell hagynia.

Eszerént éppen azon okból, miből a leíró poézist megvetették, s éppen azon megszorításokkal kell a lélek leírását is megvetni. Ott a poéta festőnek, itt az elbeszélő a dialogistának dolgába avatja magát; és amit jól nem tehetünk, legjobb azt csak abbahagyni. Az elbeszélő tehát az Aristoteles szabása és Homer példája szerént, mihelyt a lelket kell rajzolnia, menjen által a drámai módra; vagy ha azt nem akarja, tehát minél határozatlanabbúl szóljon: az neki nem fog szemrehányást szerezni. A lélek mindenik állapotjáról csak közönséges ideát adjon: «A király

elrettent; - az atya mélyen megilletődött; - a vitéz nagy dühösségbe jött.» - Egész rend állapotokat és változásokat egyetlenegy vonásba húzzon öszve: - «Újra megbékéltek s barátokká lettenek. - Ezer hasztalan fáradozások után végre megleve. - Minden biztatási hiába lettek...» - A szoros detail, ami a beszélgetésben olyan jó, az elbeszélésben csömört s unalmat szerez, mert itt az ideák individuális meghatározásával minden melegségtől s élettől megfosztatik. Legnyilvábban megtetszik ez, ha drámai művekből vonunk ki plánumokat, melyek, bármely szép legyen maga a darab, s bármely jók legyenek a kivonások, mégis mindég igen kedvetlen olvasásúak.

Ezen generalizálásra való engedelmet nagyon jól hasznokra is tudják az elbeszélők fordítani. Ritkán lesznek ők nagylelkű Richardsonokká, kik a mi hasznunkért szabadságokról lemondanak, és mihelyt az akció eléggé interessans, a szőnyeget felvonják; igen örömest használják szárnyaikat, miket nekik formájok ád, s egy pillantat alatt a legtövisesb tájakon általszágúldanak: midőn a dialogista, ki mindég léptenként mász előbbre, a földön ezer fáradsággal s munkával hat keresztűl. Már Diderot észrevette az elbeszélésnek ezen elsőségét; csakhogy ő csupán a románköltőkről beszél, holott az ő ítélete minden elbeszélő művek szerzőjökre ráillik. «Nincs oly nehézség, úgymond, amit a románíró ki nem kerülhetne. Így szól, például: «A vándor nehezűlt szemhéjaira s bágyadt tagjaira nem foly édesben az álom balzama, mint az istenné hízelkedő szavai folytanak; mégis bizonyos titkos hatalom mindég ellentálla néki, s bájait sikertelenekké tette... Mentor változhatatlan a maga bölcs feltételiben, hiábavalóvá teszi minden sürgetéseit: gyakran ugyan reményt adott neki, mintha kérdései őtet zavarodásba hoznák; de amidőn éppen újságkivánását megelégíteni gondolta, akkor tűnt el ismét reménye. Az, amit erősen gondolt tartani, kisikamlott kezeiből, s egy rövid felelet első bizonytalanságába visszataszította.» - És ezzel a románíró szerencsésen kivonta magát a dologból. De bármily nehéz legyen egy ily beszélgetést kivinni, mégis a drámaköltőnek vagy plánumát egészen meg kell változtatni, vagy pedig a nehézséget meggyőzni. Minő különbség bizonyos behatásnak leírása s eszközlése közt!»

Mennél szárazabb ez az én materiám, annál inkább megengedhető, ha egy kevéssé kicsapongok. Mit akar hát Diderot azon ítélettel mondani, hogy a drámaköltőnek vagy a maga plánumát meg kell változtatni, vagy a nehézséget meggyőzni? Csak kétfélét gondolhat: vagy hogy a költőnek az egész akciót meg kell változtatnia, hogy abban a nehéz szcéna elő ne forduljon: vagy pedig, hogy az akciót a különböző felvonásokban másként kell felosztania, hogy a nehéz szcéna belőlök kimaradjon, és vagy a kulisszák megé, vagy az intermezzókba essék.

Az első eszközzel élnie szabad minden drámaköltőnek, ha ugyan lelkén el tudja vinni, hogy művét szántszándékkal rosszabbá csinálja, s önkényes vallomást tegyen saját gyengeségéről vagy restségéről. A második eszközzel pedig senki nem élhet a regulás költőn kivűl, ki magát az idő és hely egységéhez szorosan tartja. Ha ennek szemére vetjük, hogy valami derék szituációt kihagyott, ravaszúl azt fogja felelni: «Mindent egyszerre tenni nem lehet. A szcéna ugyan derék lett volna, s oly igen örömest vontam volna azt plánumomba, de nem lehete tennem. Miatta oly sok más szcénáknak el kellett volna maradni; jelenéseimet rosszúl köthettem volna együvé; oly nyilvánságos hibákat kelle vala a hihetőség ellen elkövetnem, hogy végezetre ez az egyetlenegy szcéna annyi áldozatot nem érdemelhetett. Elégedjetek meg tehát, ha én minden pillantatban nem rántalak ki benneteket az illúzióból, szcénáról-szcénára nem vonatok fel új meg új szőnyeget, s benneteket, mint valami Faust köpönyegjén, nem tétetlek Németországból Franciaországba és viszont! Elégedjetek meg, hogy a dolog legtermészetesb folyamatja mellett még csak ennyi jót is nyújtottam, s ily kevés öszvekötő jelenéseket s bágyadt elbeszéléseket csináltam, amennyi darabomban találtatik! Nincs a világban oly haszon, amit valami kárral nem kellene megvásárolni.» Így fogja magát a bajból kisegíteni, és mit fogunk neki felelni? Az egység nagy hasznait kellene tagadni, de ami

mellett ismét oly sok okok vagynak: vagy pedig éppen oly természetes és regulás plánt kellene elébe rajzolnunk, mint az övé, amibe a kérdés alatt levő szcéna belemenne, és akkor, ha makacs, még azt fogja kívánni, bizonyítsuk be, hogy ez a plán tökélesb mint az övé, s a megnyert szituáció jobb mint az elmaradott. Rövideden, ezzel a regulás költővel való pör, amint látjuk, igen hosszúra terjed, s esztendőkig függésben maradhatna.

A regulátlan költővel ellenben, ki bennünket mindég öszvevissza hány, ki Aristotelesről s d'Aubignacról hallani sem akar, egyszeriben készen lehetünk. Nem engedjük meg neki, hogy akciójában fekvő egyetlenegy nehéz szituációt is elmellőzzön; mert éppen a legnehezebbekből lesznek, ha genie dolgozik rajtok, a legszebbek. Ami azokat nehézzé teszi, éppen az, hogy azok a karakterek beljébe s a szívnek legrejtekebb szögeibe oly mély belátást kívánnak, hogy a költőnek, ha eleget akar tenni, a szenvedelmeket oly jól kell temperálnia, a beszédeket oly jól választania, s magát a tárgyba oly magas lelkesedéssel belegondolnia: és mi által lehet másként valami teátrumi szcéna jóvá? Ha én tehát *A londoni kalmárt* nézem, köszönöm Lillónak, hogy előttem új szőnyeget von fel, ahol az onkle meggyilkoltatik, s ismét újat, hol Barnwell Milwoodhoz visszajön: de bármely sok jót produkáljon is, mégis megelégedetlen maradok, ha mindent nem produkál. Még nyilván sokkal több jó fekszik az ő materiájában, és mi teszen neki akadályt, hogy azt mind elő ne mutassa? Kétségbe veszem genijejét, mikor ő két inas által beszélteti el azt, amit ha szemmel láthatnék, bizonyosan a legnagyobb szcénája lenne az egész darabnak, de egyszersmind a legnehezebbje is: miként vétetik reá az ifjú az elcsábítótól. Barnwell, mindazon iszonyodás mellett, mivel oly fekete tett iránt viseltetik, mint az ő jóltevőjének, bátyjának s második atyjának meggyilkolása; oly dühösségben maga ellen, csak amint ezen gondolat lelkében megfordúl: minő kép lett volna ebből? Minő képe a két léleknek, az övének és a Milwoodénak! Minő fordúlatokkal, minő Barnwellhez illő mesterséggel, minő tettetett kétségbeeséssel kezdheti azt a rettenetes Milwood, hogy a szerencsétlen ifjút annyira vegye? Mint rejtheti el karakterének legfeketébb mutatkozása mellett is lelkének egész útálatosságát? Minők lehetnek azon pillantatok, midőn magát visszavonni, mindent felmondani, s inkább meghalni mintsem valami olyat kívánni látszatik, ami a kedves Barnwelljének nehezen esnék? S minők ismét azon más pillantatok, midőn ismét kettőzött erővel küzd reá, s szerelemmel, dühhel s keserű szemrehányásokkal sürgeti? Minő folytok s visszafolytok a szenvedelmeknek, minő szélvészeik a legellenkezőbb s erőszakosabb mozdúlatoknak, melyek Barnwell szívét szaggatják? Miként lehet végre, hogy a tett ellen való minden útálatjának ellenére is a gyilkoló szándék oly erősen meggyökerezik benne, hogy többé sem meggondolás, sem bánat vissza nem tartóztathatják? Mindezen interessáns és oly nehéz problémákat meg kell a költőnek fejteni; meg nem kötött szabadsága által, magamagának tette azt kötelességévé, amit ha be nem teljesít, magának tulajdonítsa, ha talentumairól nagyon csekélyen gondolkozunk. - Ne gondoljuk tehát, mintha a regulátlan shakespearei manier a könnyebbik manier volna! A maga egész tökéletében minden bizonnyal ez a legnehezebbik, s ugyanazért a kontárok ebben leghamarabb elárúlják magokat. - Minthogy most Németországon a regulátlan nézőjátékok kedvet kezdenek találni; aszerént talán ez a jegyzet nem leszen haszon nélkül.

A formák felebb megállapított második különbségéből: hogy az elbeszélés az akcióban levő lélek mindenkori állapotjáról, s a benne történő változások szoros öszveköttetéséről nem adhat oly speciális és teljes ideát; mint a beszélgetés: közvetetlen következik ez a csak másként kitett különbség: hogy tehát a beszélgetésben sokkal több akció lehetséges, mint az elbeszélésben. Arra nézve ugyan, ami történik, az elbeszélő munkák végetlenűl többet foghatnak magokba; de arra nézve, hogy a beszélgetésben a változások támadását inkább megérthetjük, több akció van a dialogizáló művekben. Mert mi forog fenn másként az akciónál, mint először: hogy a lélek mindenik állapotját, és azután, hogy változásainak közelebbi, belsőbb öszveköttetését teljesebben megismerjük?

Ezen különbségből következik másodszor: hogy a dialógi forma karakterrajzolásra sokkal alkalmatosb, mint az elbeszélés. Mivel az utolsó a lélek állapotjáról mindég közönséges concepteket ád, tehát nem is adhat egyebet, mint közönséges klasszisát a karaktereknek, mely klasszisba tartozzék az akciót vivő személyek karaktere: az első ellenben ezen karaktert a maga egész fínomabb vegyűletében, minden saját árnyékozataival együtt inkább detaillirozva s ha akarja, éppen mint valami portrét rajzolhatja ki.

Ezen különbségből következik harmadszor: hogy a drámaköltő még akkor is találó marad, ha plánumát az elbeszélőtől kölcsönözi. Sőt még akkor is, ha azt más drámaköltőtől kölcsönözi, mihelyt a karaktereket s történeteket megváltoztatja: mert így egyszerre minden másképpen fog lenni, s fantáziájának minden pillantatban valami újat kell teremtenie. Csak *Sir Fremendous* s csak a *Némely német poeták becséről szóló levelek* szerzőjök vethetik a drámai költőnek szemére a régiekből s újabbakból szedett zsákmányait.

Harmadik főkülönbsége a kétféle formáknak ez: az elbeszélésnek nemcsak az a szabadsága van, hogy egész rend változásokat egy közönséges vonásba foglaljon; hanem az is, hogy majd kisebb majd nagyobb ugrásokat tehet, több momentumokat, gyakran egész hosszú sorban, napokat, hónapokat, éveket általszökellhet: mihelyt t. i. ezen momentumokban valami fontos, s az akcióra szükségesen tartozó nem történik. Az elbeszélő minden ily esetekben önkényesen bánhat matériájával, mivel már ő úgy tekinti az akciót mint elmúltat. «Követeket küldenek, s ő jön; - Egymáshoz érnek, s az ellenség meg van verve; Mentem, láttam, győztem;» - és az elbeszélés készen van. Mindazt, ami az elküldés és odaérés, az egybekapás és követő győzedelem, a jövetel és diadalom közt történik, ha céljára nem tartozik vagy nem eléggé fontos, elhagyja az elbeszélő. S általán fogva így szaggatja el ő száz meg száz helyen a fonalat, s messzire köti ismét öszve, midőn elég sima s alkalmatos lesz, hogy vele állandó csomót köthessen. A behatás egész rend köztagok által elválasztathatik az első októl: mihelyt ezen köztagok szokottak, s az olvasó közönséges ideát szerezhet magának arról, miként származott a behatás az okból: így szökell által az elbeszélés minden közbevetett momentumokon, s azokat közvetlenűl függeszti egymásba. Az elbeszélés csaknem olyan mint extraktusa, de ha jól tétetik, mint jól öszvefüggő extraktusa az akciónak. A beszélgetés, mi magát a jelenlevő akciót foglalja magában, nem bír ezen általszökellés szabadásával, hanem mindaddig, míg tart, pontról pontra, momentről momentre kell azon keresztűlmennie. - Vagynak ugyan módok ezen momentumoknak, ha kevéssé interessánsok, megrövidítésére; mint ismét mások azoknak, ha interessánsok, meghosszabbítására, és az elsőt senki sem tudja jobban mint Shakespeare, a másodikat senki sem jobban, mint Molière használni. De ezen módok használásában is van határ, s mihelyt a poéta valamit vagy nagyon öszvehúz, vagy nagyon kiszélesít, a jobbízlésű ember egy pillantatban azt fogja neki kiáltozni: «nagyon sebesen!» vagy: «nagyon lassan! Amott nem biztathattad magadat, hogy előttem több momenteket interessánsokká tégy, vagy pedig ezen momentek nüanszait nem tudtad megtalálni; itt még csak helyet akartál csinálni egy pár elmésségnek, ami még begyedben volt, vagy egy pár hangos deklamációnak. De a természet valósága lenne művészségednek legelső érdeme, s azt sohasem kellene kicsinyke mellékcéljaidnak feláldoznod.»

Ezen harmadik különbségben új okot találunk arra, miért foghat fel az elbeszélés oly sok történeteket: a beszélgetés pedig az eposznak egyetlenegy oldalát gyakran egész művekké szélesíti.

Az elbeszélés említett praerogativájából foly ezen újabb: az elbeszélés inkább dolgozhat bizonyos megállapított célra mint a dialogista. Ugyanazon egy tárgyat gyakran sokféle oldalról lehet felfogni; egyik oldala indít, másik mulattat, harmadik oktat. Tegyük fel, hogy bizonyos akciót három különböző iró, a történetek változása nélkül, ezen három különböző szempontból dolgozzon; s úgy fog tetszeni, mintha három különböző történet lenne. Mert

amit az egyik felvett, azt a másik elmellőzte; amit az egyik közönséges vonásokba foglalt öszve, azt a másik különös környűlményekkel bőven adta elő. - A felebb említett szempontok közűl ismét mindegyik különbféleképpen változhat. Mert például, ha az elbeszélő tanítni akar, majd inkább morális, majd inkább politikai, majd inkább filozófiai oldaláról veheti fel tárgyát; sőt gyakran bizonyos egészen speciális egyes valóra fordíthatja figyelmét, mire nézve bizonyos adatott akcióból különös felvilágosítást vagy erősséget láttatik magának vehetni. E határozza meg azután egész plánumának elrendelését: azon szcénákat, miket csak futólag érdeklenie, amiket bővebben előterjesztenie, azon vonásokat, amiket kiválasztania vagy elmellőznie, azon akcidenciákat, miket csak mint történeteket behoznia, vagy mint akciót kifejtegetnie kelletik.

A dialogistának is lehet szcénáinak elrendelése, s a fénynek és árnyéknak ügyes felosztása által, inkább egyik mint másik szempontra dolgozni; de azt mégsem teheti oly egészen s oly kirekesztőleg, mint az elbeszélő. Formája által kötelezteti, hogy az individuáléba sokkal mélyebben ereszkedjék, és minden ezen elébe hozott szcénába az akciót léptenként, minden momentumain keresztűl kövesse. Neki hát nem lehet a beszédeket csak részenként hozni fel; hanem egész öszvefüggésökben kell azokat előadnia; neki nem lehet valami oly szcénát, aminek még természetesen tovább kell tartani, félbeszakasztania; egész végig kell azt játszania: annálfogva neki nem szabad a karakternek csak egy bizonyos oldalát mutatni: hanem egészen úgy, amint van, szemünk elébe kell tennie. Formája azt a szabadságot is megtagadja tőle, hogy az olvasónak vagy nézőnek azon szempontról, melybe karakterét felállítani akarná, a maga személyében intést adjon. - Azalatt tehát, míg az elbeszélő formájához hűséges marad és jó munkát csinál: a dialogista, ha egészen bizonyos pontra akarna dolgozni mint amaz, a maga formája természete ellen dolgoznék, s következőleg szükségképpen rossz munkát szerzene.

«Midőn Favart, mond Lessing, Marmontel regéjét (Roxelanéről) teátrumra akarta vinni, csakhamar megérezte, hogy a drámai forma által a morális propozició intuiciója nagyrészént elvész, és ha tökéletesen megtartatnék is, az abból származó gyönyörűség nem oly nagy és eleven lenne, hogy amellett azon másik nélkül, mi a drámának természetére tartozik, ellehetnénk.» - Ezen állítás kivitelében Lessing inkább az utolsó mint az első pontra megyen; s ezt is, mint célja hozta magával, inkább morális mint poétai oldaláról fogja fel: inkább azt mutatja meg, hogyha a Marmontel akciója változatlan maradjon, mennyire megsértette volna az erkölcsi érzésünket, mint azt, mennyire rossz dráma származott volna azáltal. Amaz első pont: hogy t. i. a dialóg formája által - a hozzájáruló pantomime nélkül is - a morális propozició intuiciója eltűnnék, a felebbiből világos. Ha ezen intuiciót meg kellene tartani, úgy a beszélgetés kivitelében soknak el kelle maradni abból, ami azt elő nem mozdítja, következőleg hátráltatja. A költőnek egész akcióhoz tartozó szcénákat csupa akciókká kelle vala változtatnia, vagy csak bizonytalan találgatásra hagynia, s a szem elébe hozott szcénákból, karakterek detaillirozásából, és így valóságából s elevenségéből sokat elvennie. Azaz, minden tekintetben középszerű s csonkított drámát kell vala produkálnia, ha mindenütt egy bizonyos valónak, egy bizonyos tanúságnak szükség lett volna kisúgárzani, s mindennek arra célozni. - De, azt mondhatnák, nem minden mesének bizonyos morális valónak intuiciója-e a célja? és nem írt-e Willamow dialogizált meséket, mik közűl némelyek hiba nélkül valók? Vagy pedig, magok a morális elbeszélések írói, mint például Marmontel, nem dialogizálták-e főbb szcénáikat? Mind igaz; de itt csak nagyobb akciók kiviteléről, és egészen dialogizált munkában van szó. Elhallgatván azt, hogy a mesékben legtöbbnyire az, amit azok akciójának mondanak, mint Lessing fundamentomosan megmutatta, egészen más mint a tulajdonképpen úgynevezett akció.

Még csak futólag érdeklem a két formának némely más különbségeit, mik azon környűlményből folynak, hogy az elbeszélő saját személyében szól, s hallgatóira tekintettel van. Mivel ő

ura a maga egész materiájának, minthogy az akciót úgy nézi, mint már elmúltat: annál könnyebben adhatja előadásának azt a rendet, ami előtte legalkalmatosbnak látszik arra, hogy a történet öszvefüggése kitetszővé legyen. Az elmúltból oly környűlményeket hoz vissza, mik az akció mostani pontját felvilágosítják; az egyik akciót oly bizonyos pontig vezeti, hol egy másik együtt folyó akció el kezd reá befolyással lenni; amazt tehát gyakran egész oldalakon keresztűl elhagyja; egész évekkel visszamegy velünk, s ezen második akció folyamatját egész addig elvégzi, amidőn az az elsőnek okaival egyesűl. Éppen így tekint gyakran a legtávolabb jövendőbe, ha azáltal a jelenvaló pillantatnak világosságot szerezhet, vagy bizonyos reflexiót, ami éppen most helyén lenni látszik, azáltal megerősíthet. - A dialogistától - mint egyszerre általláthatni - ezen szabadság el van véve, mert az akció őnála még most van származásban, s a jövendő reá nézve igazán jövendő, sűrű, bizonytalan ködével körülvetetve. A múltba visszanézni neki csak annyiban lehet, amennyiben azt az ő személyei valóságos szükségekhez képest, s céljaikhoz illő módon tehetik. Ha plánumában két együtt folyó akció van, úgy kell magán segítenie, hogy azokat valósággal együtt folyóknak lenni rajzolja: mivel nem lehet sem a múltra visszamennie, sem a jövendőt anticipálnia.

Továbbá az elbeszélő leírásokat vegyít beszédjébe, ahol az akció belátása a személyek különös helyheztetésétől, vagy a szcénák saját mibenlététől függ; s ott ahol a pantomimnak az akció szükséges, vagy világosító vonatkozása van, azt is *expresse* hozzáteszi. Ellenben a dialogista, kinél minden jelenvaló, s aki semmi hallgatóról nem tud semmit is, mindezt a szemmellátásra bízza; csak annyit adhat abban értésünkre, amennyit személyei erőszak és természetsértés nélkül beszédjeikbe elegyíthetnek, vagy vonatkozások által eltaláltathatnak. Az elbeszélésnél gyakran az elmúltban sok bizonytalanság van: az vizsgálatra ád okot; sok dolog kicsiny környűlményektől függ, amik a fő okok kifejtegetésében nem készíttettek el előre: az világosításra ád okot; sok különös módon az elbeszélő céljára tartozik: az okoskodásra vagy megjegyzésekre ád okot. A dialogistának minden bizonyos, mert minden éppen most történik; semminek sem kell magyarázat, mert az egész akció minden környűlményeivel együtt jelen áll; a dialogista pedig hallgatókról semmit sem tud, semmisem ád saját okoskodásra alkalmat, mert ő maga nem jelen meg a színen, és így minden faktumairól való okoskodást a nézőkre kell bíznia. - Mindez a két forma közt való ötödik különbségre tartozik: az elbeszélő minden pillantatban nyilván tekintettel van hallgatóira; a dialogista pedig semmi hallgatóra nem néz, s csak a maga személyei forognak előtte.

Öszvességgel tehát a fontosb és közönségesb hasonlító pontok a két forma között ezek lennének: jelenvaló pillantat; múlt idő; - közönségesség; individualitás - szökés; momentumról momentumra menés; - egy szempont; minden szempont; - az elbeszélő céljai; a személyek egyedűl való céljai. - Ezen itt elkészített okokból lehet már universaliter következtetni: minő tárgyak inkább alkalmatosbak az egyik mint a másik formára; melyik a két forma közül, s micsoda tárgyakra nézve tökéletesb s interessánsabb; minő esetekben jobb a formákat öszvevegyíteni, mint tisztán megtartani; minő saját genie kívántatik az elbeszélésre, minő a dialógra; és végezetre, minő regulákra kell vigyázni a beszélgetésben, s minő másokra az elbeszélésben.

NYELVTUDOMÁNYI ÍRÁSOK

JEGYZÉSEK
AZ ORTOGRAPHIA UNGARICARÓL

Professzor Szombaty azt állítja, hogy a munkát reformátor írta, mégpedig Batizi András.

Hogy reformátor irta, bizonyítja abból, mert *az egész előljáró beszédjének az a summája, hogy a szentirást minden ember olvassa* etc. (Magyar régiség p. 172.). Azonban ami illeti ezen elsőt az ő három argumentuma közűl, az talán nem elég fontosságú. Igaz ugyan az, amit ő Káldiról mond, de hátha még magában a XVI. században voltak olyanok, a katolikusok közűl, kik éppen azt cselekedték, amit az Ortographia írója? Péchy Lukáts a keresztyén szűzek koszorúja 25 levél első lapján így írt (1591) *az első jószágos erkölch nem égeb az Isten igeihez, és szolgálattyához való is kedwnel - - - gyakorta az egyházhoz menni - - - - - - - - gyakorta az oltári szentséghez iarulni, és azzal egyesűlni, az rövid keresztyéni tudományt az Catechismus magyarázattyával megtanúlni, az mellett egynehány Psalmusokat és a szent írásból neminemü mondásokat és sentenciakat megtanulni.* ismét fol. 179 első lap *Effele tanuló heleken penig kivantatik, hogy az tanitó asszonyalatot az leanyzokat ha meltonak itelik lenni, (de nalunc Magyaroknak nem igen disses) olvasni tanichac, emellett az hitnec, és keresztyén tudomannac fundamentomira szüntelen oktassanac, annak magyarazattyara űket oktatvan. Tovabba naponkint valami szep mondasokat az irasbol, főkeppen Ujtestamentumbol kiszendni és velec megtanultatni egynehany historiakat es Bibliabol* stbb. lehetne még, mind innen, mind máshonnan bizonyító helyeket felhozni, de ez elég. Úgysem célunk P. Szombatinak argumentumait felforgatni.

3-dik argumentuma Szombatinak a Decalogusból van véve. A Decalogus cikkelyeit a Luther követői a római katolikusokkal egyformán számlálták. A zwinglianusok, vagy kálviniánusok, kik később kezdtek Magyarországba a luteránusokkal bejönni, mint ezt Ember Pál ellen Klein 10 argumentummal mutatta meg (Nachrichten v. Ewangel Predigern St. p. 111. 113) s amint már ma közönségesen hiszik, elhajlottak ezen számlálástól, s már a XVII. században mindnyájan a mai számlálást követték, melyet hogy a zsidók is tartottak, bizonyítja Josephus antig. (Jud. Libr. 111.) s hogy már ekkor ezt a számlálást tartották a kálvinisták, mely Origenesinek is neveztetik, megtetszik Pfeiffer Dubia Vexataiban (p 235 edit. sec.) priorem divisionem (Origenienam) probant hodie Reformati ad unum omnes, posteriorem nostrates (Lutherani). De hogy magyar könyvre is allegáljunk, Cs. Komáromi 1666. kiadott prédikációi 301. lapján igy beszél:

A Pápisták és Lutheranusok mivel képeket csinálnak, tartanak, és amazok imádnak is, ehez képest a 2dik parancsolatot avagy kitörlik, kihadgyák, avagy az első mellé ragasztyák, és így az első táblára helyeztetnek csak hármat, t. i. amint tartjuk az elsőt, harmadikat és negyediket. A' másodikra tesznek hetet, t. i. mint mi tartjuk az hat utolsókat, csak az hogy az utolsót kettészakasztják.

Az anglus episzkopalisták így is hittek, mint ez a többek közt megtetszik Ligntfoot Erubhimjából cap. XXI. a Leusden kiadása szerint (pag. 231.).

A tízparancsolattal eszerint mégis megegyezik a Luthert követő reformátor, s ezen hitet el nem vetem még akkor is, mikor Kazinczy ur azon szavait olvasom «*Batizy András s más - - - reformator olly ábéczét, mellyben a gyermek arra tanittatik, hogy mikor felkel és estve ágyba megyen, vessen keresztet magára - olly ábáczét, mellyben a miatyánk a mert tiéd nélkül, az angyali idvezlet pedig, habár az asszonyunk Szűz Mária nékül is áll, nem irhatott*». Okom az, mert az ortográphia ungaricában egy nem catholicum dogma van. E van ugyanis a 161. lap. *Hog ezaic az Isten irgalmassagabol vag'on üdvössegönc*, mely osztán szentírásbeli helyekkel

van erősítve. Nyilván van az, hogy a nyugoti eklézsiában, mely eretneknek deklarálta vala Pelagiust és Cassianust, először a tudatlanság, majd a jezsuiták csalárdsága által, a thomistáknak s dominikánusoknak ellenére, a pelagianizmus csúszott be, midőn az eklézsia mindig csak azt hitte, hogy ő az Augustinus értelmét követi, s midőn a XVII. századdal a Jansenius Augustinusa megjelent, ezen könyvet szintúgy kárhoztatta az Unigenitus (ez ugyan egyenesen a Quesnelle uj testamentumát tárgyazta, de csakugyan a Jansenismusért) mint azelőtt saeculumokkal Pelagiust az eklézsia kárhoztatta, bár a belga püspök Augustinus értelmét tartotta is, ha csakugyan azt nem kell mondanunk, hogy ezen Pater maga sem tudta, mit hiszen. Ugyis az ő gyengesége csak a paedobaptismus felett folytatott perből is elég nyilvánságósan kitetszik, ha leveleit vesszük gondolóra. - Hogyan irhatta volna már katolikus e könyvet, melyben a jezsuitákkal ellenkező tudomány van? Luthernek tudománya volt ez, mint ezt az ő de serve arbitrio irt könyvében Erasmus ellen hathatósan kijelentette, mely értelmet elfogadott azután Calvinus is.

De mennél inkább kezdem hinni, hogy a könyvnek auktora Neophytus volt, annyival inkább kételkedem, hogy vajon ezen auktor lehetett-é Dévay társa, Batizi?

Már 1530. óta kezdett a Zwinglius úrvacsorájáról való értelme Magyarországra bejönni, mint ezt János nevű kis-szebeni predikátorról megjegyzi Severinus Scultety az ő Hypomnemajában. Azok közűl, kik ezen értelemben voltak, való volt Dévay, ki már 1543-ban nem csak crypto calvinianus volt, hanem hirdetője a szakramentáriusok tudományának, mint azt bizonyítni szokták Luther leveléből, melyet citál Klein is l. c. Ribini pedig Memori (T. I. p. 60) egészen leir. Annak kétségen kivűl valónak kell már lenni, hogy Batizi, ki vele együtt reformált, más értelemben ezen fontos artikulus felett nem lehetett. Ezek hát már Zwingliust követték, ki mit tartott légyen a grácia dolgában, így adatik elő Moreriban (Tom. VI. p. 1009) «*Luther donnoit tout à la grace pour le salut, et celui ci* (Zwingle) *au contraire, suivant les Pelagiens, donnoit tout au libre arbitre agissant par les seules forces de la nature*» etc. A másik értelemmel együtt sem csúszott-é ez is be a magyarországi reformátusok közzé? pedig az Ortográphia ungarica irója a másik értelem mellett van, mely a Lutheré. Hogy Dévaiéknak és Batiziéknak a Zwingli értelme szerint kellett itt is hinni, onnan is gyanítható, mert hitt maga Bullinger is, ki a helvéciai konfessziót írta. - A helvética konfesszió ugyancsak 1567-ben vitetett be Magyarországba, de ismerték a helvéciai dogmákat azért az idevaló reformatorok, mint a szakramentáriusok példánya bizonyítja, milyenek az emlitetteken kívűl voltak Szegedi Kis István, Melius Péter, Stankarus Ferenc, Calmachehi Sántha Márton stb. (lásd Klein T. I. p. 106 Seq.)

Debrecen, 1809. aug. 23.

FELELET A MONDOLATRA

néhai Bohógyi Gedeon úrnak. «Mondolat. Sok bővítményekkel és egy kiegészített új szótárral együtt. Dicshalom (azaz Veszprém) 1813.» című pasquilusára.

Δικη υπερη ὑβριος ισχει
Εις μελθς εξελφισε κιθων δε με νηπιος εγνω.
H e s i o d u s

Tandem sua Poena Nocentem
Insequitur passusque sapit tum deniqe stultus.[36]

Mit kelljen ezen levelekről tulajdonképpen ítélni, a kiadó szerényen vallja meg, hogy ő azt nem tudja. A kiadó darab időtől fogva figyelmezett a magyar literatúrának előmenetelére, s annak produktumira: nem tagadja, hogy azok őtet gyakran örömre, gyakran fájdalomra, gyakran nevetésre, gyakran bosszúságra is indították. Néhány napokkal ezelőtt néhai Bohógyi Gedeonnak könyvét is, mely ezen levelek címlapján megneveztetett, olvasta, s nem szükség nyilván elmondani, micsoda érzések között olvasta. A kiadó mint író mégsem tett a magyar publikum előtt egy lépést is, s ő, aki már literátori versengéseknek, szépeknek és rútaknak nézője volt, bírhatott elég hidegvérrel ezen újonnan kezdődni látszónak is végignézésére. Nem lehet tudni, ha a megtámadott felek fogtak volna-e az említett könyv ellen kikelni, vagy inkább (minthogy a literátori versengésekben, fájdalom, többnyire személyes villongások forognak fenn) annak írója ellen, mivel az a munka megjelenése után nemsokára megholt, s ezáltal minden lehető veszekedéseknek elejét vette. Némely levelek, s éppen ezek, melyek itt kiadatnak s az íróhoz az általa kiadott munka miatt küldettek, halála után több írásai közt találtattak, s literatúránknak egyik pártfogója jónak látta, hogy azok kiadassanak. «Mivel, úgymond, a Mondolat már sokaknak kezén forog, és az is illő, hogy a megholt literátorok emlékezete fenntartassék, ezen levelek mind a Mondolatra némünémü commentárius gyanánt szolgálhatnak, mind a néhai szerző biográfusának valamely részben segédjére lehetnek.» - S ezzel lett légyen elmondva minden, amit a kiadónak szükség- és szokásképpen előre kellett bocsátnia.

Íme tehát a levelek; vegye a publikum mint akarja; a kiadó az ily kollekciókat szükségeseknek hiszi. Nincsen semmi, mely vélünk a már megholtat, kinek privát életét más kútfőkből már nem meríthetjük, jobban megismértesse, mint azon ő maga vagy ismerői által írt levelek, melyek nem azzal a céllal iratván, hogy másoktól is olvastassanak, a szív rejtekébe hagynak pillantani, s felvonják a kárpitot, mely a házi életnek magányos szcénáit mindeddig fedezte.

A kiadó nem akarja olvasóit communis locusok előhordásával terhelni, s mindahelyett, amit céljának szükséges voltáról s ezen könyvnek ajánlására mondhatna, készül azon írónak életéről, habár csonkán is, a publikumot tudósítani, kihez ezen levelek irattak. A magyar literatúrának históriájában még sok hézag vagyon, s talán ezen tudósítások is be fognak egyet a többek közzűl tölthetni.

Bohógyi Gedeon Veszprém vármegyében született, s atyja a tót-vázsonyi és köves-káli eklézsiáknak papja volt. Születésének idejét meghatározni nehéz, minthogy az említett eklézsiák matrikuláját a kiadó nem láthatta. Azok, kik Tót-Vázsonyhoz, a mi Gedeonunknak születése helyéhez, s később lakához közelebb laknak, ezen hézagot könnyen kipótolhatják. Annyit mégis lehet állítani, hogy 1782-dik év körűl lépett ezen új vendég a világra, melyen ő a maga körében egykor fénylő pályát futandó vala.

[36] Ez eddigi szöveg a könyvecske címlapján áll.

Gyermeki éveiről nem sokat mondhatunk, az sem bizonyos, életének hányadik évére esik az, hogy a pápai r. kollégiumba vitetett tanulni. Szatirára vagy paszkvillusra (melyikre inkább, nálunknál bölcsebbekre hagyjuk az ítéletet) hajlandó karaktere már akkor kitetszett azon pajkos és csúfolódó tónból, mely neki eleitől fogva tulajdona volt, s egész külső képén látszólag ömlött el. - «Jut-e eszébe, így ír hozzá a húga Záfir Czenczi, midőn egyszer Pápán meglátogattuk s a Halhatatlanság Oszlopa írójának nyúlfarkat függesztett hosszan lenyúló kaputrokjára az útcán? Én még arra is emlékezem, midőn a szegény öreg Szakályinak akadémiai fekete harisnyáiba fejér papirosdarabokat ragasztott, s midőn a nehéznyelvű Peleit kikacagta. Hát a prédikátor G. köhentéseit, arcvonásait, nyekegéseit ki tudta úgy mímelni, s ki mulattatta a társaságokat az ilyenekkel? Még akkor hallám némelyektől, hogy bácsit a csúfolódás démona még egyszer messze fogja ragadni.» - Ezen vonásokból könnyen által láthatni, mint mehetett a pajzán ifjú többről többre, mint tévesztette el inkább-inkább a mértéket, mint ment a gondolatból cselekedetre, pajkosságból s csúfolódásból ifjúi imposztúrákra, s mint tette végre azok által tanítóit s az iskolai előljárókat ellenségeivé? S valóban annyira ment az ifjú, hogy az előljárók elvégezték őtet kollégiumoktól eltiltani. Prof. L... látta, hogy az ifjúi hibák többnyire természeti elevenségből s abból származnak, ha azon elevenség az iskolai regulák által határba szoríttatik, és hogy ilyen esetben a legjobb karakter is kicsaphat; s pártjára kelt a csaknem megszentenciázottnak. - «Egy túróért, úgymond, az ebet nem ütik agyon; hadd menjen; még eszére jöhet.» - S az ifjú megszabadúlt, s Pákozdiba küldetett iskolarektornak.

Minden tudja, hogy a r. iskolában nálunk az ifjak klastromi nevelést vesznek, s mivel azon iskolákat inkábbára csak papi szemináriumoknak lehet tartani, s az ifjú társalkodásbéli kultúrát magának ritkán szerezhet, a magányban egyoldalú, magának kelletinél inkább tetsző lészen. Ha ez a magának-tetszés, midőn az ifjú faluba, parasztokhoz megyen tanítani, sokszor durvasággal mutatja ki magát, s versengésre ád okot, nem lehet csudálni. B., úgy mondják a faluban, durván kevély és zabolátlan volt. Akármint legyen a dolog, ő esztendő múlva otthagyta hivatalát; s minthogy szekuláris pályára szándékozott, patvariára ment viceispán Kún László úr mellé. Majd prókátornak felesküdt; de pereket nem folytatott. Vármegyei szolgálatra adván magát, 1811-ikben esküdt lett, s ezen hivatalt haláláig folytatta.

A magyar olvasó publikum mindeddig semmit sem tudott B...-ról; s úgy látszik, hogy nem is volt célja magát az írói pályán megpróbálni. A magyar literatúra néhány évek ólta új színbe kezdett öltözni. Sokan, kik a külső nemzetek literatúráikkal ismerkedtek, látták, hogy a magyar nyelv még nem elégséges minden ideákat, minden nüanszokat kinyomni; s következésképpen még nincsen azon állapotjában, melyben maradnia kellene. Több és különböző fejek s különböző szerencsével nyúltak a munkához, s a magyar tudós sereg az antikvitás szeretőiben s a neológokban két részre oszlott el.

Minden tudja, csak említenem kell, hogy újítás még a pallérozottabb nyelvekben is szükséges, és tétetik is, s maga a francia academie, mely a nyelvet despotai hatalommal őrizte, nem tehette meg, hogy lassanként némely új szólás formái ne jőnének bé. Csak az a kérdés, ha az újítás helyes-e vagy helytelen? Valóban voltak a magyar neológok közt, kik látták ugyan a szükséget, de a dologhoz tudomány és Ernst (komolyság) nélkül fogván, orra buktak, s Barczafalvinak, Folnesicsnek, Pethének s más hasonlóknak igyekezeteik minden okosabbat nevetésre vagy bosszúságra indítottak. Az antikvitás szeretői nem tesznek ezek s az ezektől különböző közt semmi választást, s közűlök a vadak úgy bánnak, mint a tulok az új kapunál - megfélemlenek, mert a kapu új, szarvat emelnek néki, s olykor a kapuban (ha az rosszúl készűlt), olykor (ha az mester kezéből jött ki) magokban kárt tesznek, de mind így, mind úgy az ácsorgó csürhe-csoportot, kinek a kapuban sem károk, sem hasznok, nagy nevetségre ragadozták.

Ezeknek írója szükségesnek látta, hogy ezen jegyzés előrebocsáttassék. Ő, mint sokan azok közül, kik ezeket olvassák, csak távol nézője a magyar literatúra küzdéseinek, s az ilyeneknek akarta a pontot megmutatni, melyekből a következőket kell szemlélni.

Még 1809 körűl készített egy tiszteletre sok tekintetben méltó hazafi, D. SZ. Györgyi József egy kis munkát, melyet ő Barczafalvinak szavával *Mondolat*nak nevezett, s abban Schulz új németségének formájára a rossz neológokat elmésen kicsúfolta. Ezen *Mondolat* kézírásban sokaknál megfordúlt, s elérkezett Veszprémbe is. Az antikvitás ott lévő pártosi híját látták az írásnak, mivel sok újítók még nem voltak benne kicsúfolva, öszveállottak, *Beitrágokat* adtak, s S. B. G.-t feltüzelték, hogy talentumainak vegye hasznát, csináljon ezen Beitrágokból egészet, s adja ki. A munka elkészűlt, s az író társával együtt árkus papirost horda széjjel Veszprémben, s pénzt gyűjtött annak kiadására, de hogy a publikum annál váratlanabbúl legyen meglepve, nem mondá el, mit fog kiadni. És így meg is jelent a munka 1813. Veszprémben; mert a címlapon megnevezett Dicshalom jól talált döfés-e, vagy burschi elmésség, ezeknek írója ugyan meg nem határozhatja, de meri mégis állítani, hogy a kettőnek egyike.

Az olvasó publikum különböző érzések közt vevé a megjelent munkát. Némelyek tapsoltak és azt mondogatták, hogy az újítók derekasan le vagynak ültetve; némelyek pedig nem tapsoltak, és azt vallották, hogy az újítók közt választást kellett volna tenni. A tapsolók azt állították, hogy a munka nagyon elmés, és szatírai lélekkel íratott; a nem tapsolók, hogy a munka paszkvillus, személysértés, s nem tiszta kútfőből folyt. Melyik félnek légyen igaza, meghatározni nem könnyű: s B. már megholt; s ezeknek írója mint a megboldogultnak históríkusa, köteles a maga ítéletét igazán s hímezés nélkül előadni.

B. a nyelvmívelés módjával, a külső országi literatúrákkal, ami nálunk gyakran megtörténik, nem volt isméretes. E szerént ő a magyar literatúra előmentét is csak fél oldaláról szemlélhette. Az is igaz, mint fellebb mondatott, hogy ezen könyv írására többen adtak *Beitragok*at, s ezeknek írója csak azért nem nevezi meg őket, mivel bizonytalan hírekből hallotta neveiket, s históríkusi hivatalát nem akarja megsérteni. A munkát megelőző rész, mely sok jóérzésűeket megbotránkoztatott, azt hagyja sejdítenünk, hogy az egész munka nem annyira literátori célból, mint személyes bosszúállásból készűlt, ámbár az is lehetséges, hogy B. vagy akárki más, kinek fejében ezen gondolat legelébb megfordúlt, olyan elmésséget látott benne, mint amelyet Voltaire kíván a komédia-írótól, *olyan elmésséget t. i., mely a becsületes embert jóízű nevetésre indíthassa*. Azonban a csínos franciának kultúrája s a Pápán neveltnek kultúrája közt ha nagy a különbség, igazságtalanság volna meg nem ismérni, hogy ezen hiba nem annyira a személynek, mint a helynek s időnek, hol és amelyben a személy élt, tulajdonítthatik. S valóban fájdalommal kell megvallanunk, hogy a kollégiumokból kikelő ifjak ritkán ismerik a szép világ tónját, s elmésségeken kitetszik, s igen gyakran egész életekben a burschi tónus.

Ezek szerént így lehetne az ellenfeleket a *Mondolat* megítélésében egyezésre vonni. A könyv, mint literátori munka, jó lehetett volna, ha az író helyes pontból látta volna a dolgokat, s tudta volna, miben különbözik a jó a rossztól; minthogy pedig ezt tudni nem látszik, úgy azon szerencsétlen igyekezetek közé számláltathatik, melyek céljoktól öngyengeségeik miatt elmaradtak. Mert hogy ezen különbözésnek nemtudása készakarva esett volna, annál fogva a könyv személysértés, paszkvillus lenne, azt ezen biográfiának írója örömest nem hiszi, s mindent, ami személyes sértegetésnek tartathatnék, inkább humanissimusi tónus és ingeniositásból eredt botlásoknak tart, melyek a kultúrával ugyan ellenkeznek, de azon toleranciát mégis belőlünk ki nem vehetik, mellyel mások tapasztalatlanságból jövő gyengeségeiknek tartozunk.

A Mondolatról elég szó volt; szükség általmenni arra, amit még annak írójáról tudhatunk. Ez sok évektől fogva száraz betegségben küszködött, s ezen nyavalya testét mind inkább-inkább gyengítette, s végre nem sokkal azután, hogy munkáját közreadta, úgymint 1814. évben [Evvel az első levél dátuma meg nem egyez.] april 1-ső napján reggeli 7 és 8 óra közt Tót-Vázsonyban anyjának s szeretett testvéreinek karjai közt meghala. Másnap el is temették. Halotti beszédet sógora T. Fábián József tót-vázsonyi préd. tartott felette azon leckéből: *Gedeon! ne félj, te nem halsz meg.* Bír. Könyve VI. rész; 23. v.

B... nem volt házas, s életének 32-ik évében, éppen akkor holt meg, mikor a test és lélek minden tehetségei legszebb erejekben szoktak megjelenni. Közép, de jótermetű, szőke s betegeskedése miatt halványarcú volt; biográfusa reméli, hogy ha munkája másodízben kinyomattatik, képe is meg fog, Vandzától rajzolva, és Prixnertől metszve, jelenni. Az olvasó örömest nézi, ha az, kinek könyvét tartja, legalább képben előtte áll, s ezáltal magát annak mintegy társaságába teheti.

S ime, mindaz, amit a Mondolat kiadójának életéről mondhattunk. Ezeknek írója berekesztésül egy kérést nyújt bé a boldogúltnak rokonaihoz és barátjaihoz: szedjenek öszve több dátumokat, melyek által ezen biográfiának űreit tölteni lehessen; ne mondja a maradék, hogy szorgalmatlanok valánk íróink emlékezeteket fenntartani, kik által tartatik fel nyelvünk, s a nyelv által nemzetünk.

Kölcsey Ferenc

Két levél Bohógyi Gedeonhoz

egy kvietált majortól

1

Pécel, júl. 18. 1814.

Öcsém!

Bolondgombát ettél-e, vagy ezer sátán bújt beléd? vagy mind a kettő megtörtént rajtad? Én legalább katonai parolámra merem állítani, hogy mind a kettő. Csudálkozol? mit? ki? nekem? így? - Igenis neked így, és pedig én! Nem emlékezel reám? s nem jut eszedbe, hogy a minap Veszprémben nálam megfordúltál, és könyvedre praenumeráltattál? Nekem ugyan elevenen jut: mert tíz forintot adtam reá, s tíz forint egy jó magyar könyvért ugyan nem sok, bár oly kicsiny legyen, mint az ábécé; de a te munkád! Tüzes mennykő, a te munkád! micsoda munka ez? Csak várom, várom egész hazafiúi tűzzel; egyik hét a másikra, egyik holnap a másik után; és nincsen semmi is. Végre megkapom; hozza az inas, kezembe adja; felnyitom, s olvasom; s mit olvasok? *Mondolat! Mondolat!* Láncos, lobogós bolondolat, igazi bolondolat! S én azért pénzt? a Mondolatért? s ezt én értsem? Az ör... engem vigyen el, ha ezt, vagy az egész könyvben csak egy szót is érték. S ha nem értem, minek nékem a könyv? Midőn én a lorgnettemet vásároltam, száz meg száz közűl választottam egyet, olyat tudniillik, mely a szemeimhez való volt, s akkor elég eszem volt; de midőn a te könyvedre praenumeráltam, talán beittam az eszemet. Egy szót, egy szót sem! s én úgy járjak, mint aki okulárt vett, pedig olvasni sohasem tanult? Diantre malheur! Ha már egyszer beléd bújt az írói rossz lélek, nem tudtál okosabban írni? hiszen elég érthetőleg beszéltél, mikor praenumeráltattál. Vagy talán, hogy akkor szükséged volt reá, hogy megértessél; most pedig, midőn a pénz már a zsebedben, nem bánod, bármi a mennykőt tegyen az ember írásoddal?

Terengettét, én nem tudom, szánjalak-e, vagy reád bosszankodjam? Mi lelt? Egy pedánt, egy ostoba pedánt! Úgy látom, affektálod magadat megalacsonítva láttatni. Legalább a titulus előtt álló rézkép azt mutatja. Egy szamár és rajta egy ember! Bizonyosan tehát az autor, bizonyosan maga. Dőzsölő Silenus aszerént! Úgy minek hát a lant? Minek a szonett-írók szimbólja s a kőmíveseké? hiszen te egyik sem vagy azok közzűl, s hát az az ajánlás a húgomnak, Zafyr Cencinek?... Sapperment! beléd száz ördög bújt, vagy az én eszem ment el? Vagy magyarúl akarsz bennünket tanítani, minket, magyarokat? született magyarokat tanítani? Orrod tőle foghagymás. Legyen akármi belőlem, ha az inasom jobban nem tud magyarul, mint száz ilyen mázoló. Előre, hátra, s mind, mind egyforma. Az a bakember ott elől, mit jelent az? Ha nékem mindezt meg nem magyarázod, javaslom, hogy többet praenumeratióval előmbe ne kerülj: most pedig, ha pénzem elvetted, magyarázzad is könyvedet. Válaszod haladék nélkűl elvárom, à Dieu.

2

Öcsém!

Nem feleltél, ne is felelj többé. Nincs szükségem válaszodra, azt is szégyellem, hogy hozzád írtam és írok. De ez egyszer meg kell mosnom fejed, vagy inkább lúgoznom, mint durvább rongyot szokás.

Táblabíró barátom Tót-Vázsonyban megmagyarázta a dolgot előttem. Te némely jobb íróink ellen költél ki. Egyiket azok közzül ültetted szamárra, s nevéből ostoba anagrammát csináltál, a legrosszabb írókkal tetted egy sorba, hogy köztök a jó nevetséges legyen, és mit nem még egyebet?

Kereken, öcsém, az nem vala becsület; gazság volt az, öcsém! Nem vagy egy értelemben azokkal az írókkal? Van út becsülettel megmondani az igazat. Te a rossz útat választottad; te ellenkezés helyett paszkvillizálsz, ütközet helyett titokban szúrsz - pfúj öcsém, úgy a sicárius teszen. Írtál valaha más munkát is? nem? s ezen elsőre nem tudtál egyebet találni, hanem hogy orozva gyilkolj? Úgy van, megérdemletted, hogy életedben semmi jobb gondolat ne forduljon meg agyadban! - Lánchordtát! Ha becsületes embernek eleget lehetne tenni azzal, hogy rágalmazóját főbe vágják, kész volnék veled megvívni. Megvívni? én teveled? Katona sicáriussal? Nem öcsém, tégedet csak korbácsolni kellene. Igen, igen, korbácsolni. Bámúlsz? nincs miért; szívem egyenes, szám is az, most és mindég, és erre számot is tarthatsz. Ajánlom magamat!

Bátyád Zafyr Gergely

Zafyr Cenci a Mondolatoshoz

Édes bátyámuram!

Haraggal, vagy nem haraggal, vegye amint tetszik, de én kimondom, hogy bátyám még most is a régi hamis. Az erőltetett magyarságú írók ellen könyvet ír, s azt nekem ajánlja. Mi okból érdemlettem ezt? holott én is gyomromból útálok minden újítást! bizony bizony mondom, gyomromból útálom. Úgy nevelt engem néhai boldog emlékezetű édes atyámuram, mint egy igaz magyar leányzónak a mi felekezeteink közt neveltetni kell. Főzés, gazdasszonykodás, s holmi jobb poéták olvasása, ilyenből állott nevelésem. Pártát viseltem én és huncfutkát még akkor is, midőn a többi tiszteletesek leányasszonykáik dupét, később titushajat, s viganót, s ki tudja még mit nem szégyellettek viselni. Az atyámat *édes atyámuramnak*, az anyámat *édes*

anyámasszonynak hívtam mindenkor, mert azt hallottam szegény idvezült édes atyámuramtól, áldja meg az Isten még nyugvó porát is! hogy a debreceni grammatika ezt az új szólást: *uramatyám, asszonyanyám* rossznak tartja, s csakhamar elidegenedtem az új magyar szólásoktól. Szegény édes atyámuram még az orvosra is megharagudott, midőn tőle ezt kérdezte: *van-e széke*? Van-e székem? felpattant édes atyámuram, micsoda magyar szólás az? Mondja ki az úr magyarosan; mert ha új szólással él, a hallásától még rosszabbúl leszek. A doktor tréfából-e, vagy tudatlanságból ismét így szólott szegényhez: *tiszteletes úr rosszúl néz ki*, s mégis tréfálódzik! Erre az atyám: A manóba doktor úr! nem látja-e, hogy falnak vagyok fordulva, s tehát benézek, és nem ki. Most is emlékezem, micsoda disputációk származtak ezen beszédből. Ezzel végezte szavait édes atyámuram: a magyarnak tulajdon nemzeti öltözete, tánca, muzsikája és nyelve van; meg kell azt hagyni, nem pedig változtatni.

Vallja meg csak, édes bátyámuram, ha nem ezt és nem ilyeneket hallott-e mindég tőlem, s nem maga mondta-e bátyámuram, hogy az én gusztusom tökéletesen megegyez a bátyámuraméval? Az öltözetben nekem nem is öltözet, hacsak tányéros ülepre nincs vágva a magyar nadrág, s a csipőt szíj nem szorítja. Azután bajusz mellé, kipederve; a nyakravaló németes, mert azt, amint édes atyámuram beszéllé, a régi magyarok nem viselték; az üstök, no a' persze már nem igen szokás, de legalább fésűt lehet viselni, s az magyaros; a caff, az ugy-e ismét nem magyaros, mert az római viselet, mert hiszen Aeneas is viselte azt, amint Szalkaynak verseiben Dido asszony kesergi:

Isten hozzád caffok caffja!

A magyar asszonyi viselet olyan, mint az enyém volt leánykoromban; fájdalom! hogy miolta férjhez mentem, a megboldogúlt férjem kedvéért egészen el kelle németesednem. Vajon nem azt akará-e édes bátyámuram bennem kiszatirázni? Mit tehettem én arról, hogy a férjem úgy akarta? Az Isten látja lelkemet, hogy én sokat el nem akartam fogadni, amire férjem kényszerített. Szegény édes atyámuramat édes anyámasszony mindég kendnek szólította, így akartam én is. *Legyünk per Te, Tu, mert bizodalmas barátság illik a házaspárokhoz* - monda a férjem, s nekem engedelmeskedni kellett. Így történt egyebekben is. Mindjárt, amint szegény boldogult férjem Pestre hozott, elmentünk a Beleznay-kertbe, éppen ott volt a Bihary bandája, még most is jut eszembe, hogy ezt húzta:

Csak olyan már a világ,
Kinek szoros kinek tág;
Lám énnekem a világ
Sem nem szoros sem nem tág.

Eszemadta Biharija, mondék, csaknem felsikoltva örömembe, be angyali módra húzza. Megérdemlené, hogy a kezét megaranyoznák. - Cincogások! felele a férjem, estvére más muzsikát fogsz hallani. Elmentünk a Hét Választóhoz. Muzsikai akadémia volt. Csak képzelje édes bátyámuram! egynehányszor kelle ásítoznom, s egyszer bizony csak egy hajszálba múlt, hogy el nem aludtam. «A cigány cincogásán gyönyörűséget leltél, s itt szundikálsz? tenéked nincs ízlésed a Szép felől» - monda a férjem. Másnap a teátrumba vitt el. Operát játszottak. Egy karéneken kezdődött a játék. Hogy tetszik? - kérdé a férjem. S én mondék, valami oly szépet, oly felségest vártam, mint Pápán a deákok kántusa, azonban itt csak holmi cifra-nyifra gornyikolást hallottam; mégpedig muzsika mellett. Ez nekem olyba tetszik, mint nálunk a vak koldusok vásárkor, midőn a hegedű mellett ezt éneklik:

Felemelé Kádár szemeit az égre.

«Istenem; hogy a kultúra ily gyenge lábon áll még hazánkban. Micsoda gondolkozások ezek? A cigány hegedülésében áll a magyar eredeti muzsika, s a deákok kantizálása a szép eredeti magyar éneklés; s a Mozart s Haydn kompoziciója játszva a mesterektől s mesternéktől

semmi.». Igy sohajtott a férjem, s ezzel végzé szavát: Legelőször is németül kell tanulnod, szükséged vagyon a kultúrára; a szépnemnek illő ismerni a Szépet. - Igaz, hogy a Szépet mindég szerettem, s ez a szándéka a férjemnek tetszett; de bezzeg meg is adtam az árát. Reggel előállott a német Sprachmeister, s elgyötrötte nyelvemet s gégémet nehéz kimondásaival. Azután jött a táncmester; ez meg majd hogy minden csuklójából ki nem törte lábaimat. Mellyet, lábokat kifelé, hasat befelé! Az ördög győzte volna biz azt mind megtanulni. Legalább annyira jutottam, hogy a lépéseket megtanultam, hosszú rákészülés után komplimentet is tudok csapni, de táncolni nem tanulhattam meg, s a férjem sem erőltetett, mert azt mondá, hogy olyan a táncom, mint a szféráké. Azután a klavirmester állott elő, még most is képzelem, mint köszönt be; újságot beszélt; elővette pixisét, megkínált, széket tett, s mellém ült a klavirhoz. Több esztendőm ilyen tanulásban folyt. Isten tudja, mi lett volna még belőlem, ha szegény férjem meg nem halálozott volna. Megvallom, hogy jó ember volt, és szívesen siratom még most is halálát, ha árva özvegy sorsom eszembe jut. De mégis különös ember volt szegény, s mindég azon igyekezett, hogy előbbeni eredeti magyarságomból kivetkeztessen, és elnémetesítsen. Aki a napon jár, megtetszik a színén; én is az idő alatt egy kicsinyt elváltoztam volt. Igaz, hogy szinte el voltam hitetve, hogy a cigány muzsikája és a verbungos katona tánca nem valami szép, sőt nevetségre való, s ha a Popovics úr idegen figurákkal kevert magyar táncát, a teátrumi muzsikát s Lavottának magyar táncnótáit láttam s hallgattam, mindenképpen akartam magamba verni, hogy ezek szebbek amazoknál. Így kezdettem az olvasásra nézve megromlani. Már a hajcsombókos poéta verseit, a búcsúztatásokat, s egyéb afféléket nevetve emlegettem a férjemnek, s ez nagyon örült rajta, ha az új színű és mértékes magyar poétákat s a németeket dícsértem. De mit nem teszen az ember a házi csendességért! aztán a világhoz is kell magunkat alkalmaztatni, hogy mások durváknak ne mondjanak, s nekem ez a bajom is volt a férjem társaságában. Igazán megvallva, szintolyan jólesik, hogy ezen genirozástól megszabadulhattam, ámbár a férjem halála miatt vigasztalhatatlan vagyok. Lássa, édes bátyámuram, a szegény özvegyet az ág is húzza, s nem hiába mondják, hogyha a kapufája aranyból volna is, elkopna. Nem elég, hogy ezen árvaságom már magában is terhes; édes bátyámuram is, kitől gyámolítást vártam volna, kikél ellenem, és a világ nyelvére tesz, pedig jól tudja édes bátyámuram, hogy miolta özvegységre jutottam, legkisebb németességet sem lehet rajtam észrevenni, és hogy én tökéletesen egy értelemben vagyok bátyámurammal. Nem is láttam soha egy embert is, akivel minden gondolatom úgy megegyezett volna és mégis! - Valóban nagy fájdalom, és meg kell vallanom, hogy haragszom is édes bátyámuramra, mert az ilyenért ki is ne haragudna? Meg sem is békélek mindaddig, míg édes bátyámuram személyes látogatásával meg nem kérlel. Egyébaránt magamat atyafiságos gráciájába ajánlván, maradok

Édes bátyámuramnak

alázatos atyafi szolgálója
árva Zafyr Cenci.

U. I. Férjem halála miatt történt gyengélkedéseimből (hála Istennek és az én még huszonhat esztendőt meg nem haladott ifjú koromnak) szerencsésen kiépültem. És mivel, mint édes bátyámuram tudja, megboldogult férjemnek gyermeke nem maradt, a tőle reám jött kapitálisokból elég gazdagon élhetek; maradtak szegénynek némely nehezen fizető adósai is, kikkel nem kevés bajom van. Istenem! csak veszedelmes egy ilyen ifjú özvegynek állapotja. Hogy el ne felejtsem, csakugyan igaz tehát, hogy édes bátyámuram az N. úr leányával nem lépett jegybe? Igazán mondva, a leány nem sokat ér és szegény. Az Isten kimutatja édes bátyámuramnak is. Ugy-e, hogy meg fog édes bátyámuram rövid időn látogatni? Tanácsadásra is lenne szükségem. Az özvegyi állapot valóban terhes!

A busongó Ámor

Egy hajnali édes andalmány teremtménye Bohógyi Gedeonhoz

Pécel, aug. 25. 1814.

Képjáték, vagy álommúlám? a korán egy édes hajnal pólyáit bontja, a komor setét felhőit szélytűzi, és a boncolt humorványok közzűl fejti ki a piros világosságot. - Úgy van, most születik a nap a terhes éj pongyola méhéből - milyen fejérség látszik az aláereszkedő felhő csomójába hempejegni? Ez az örömgyerek a szépelődők táborából választva - né! mint bontja szélyt magáról tűzes fátyolleplét! bálvány teste a ködbe lebegő pirosság közepette ingadoz, puha tetemei a gyengeség miá reszketnek.

Teremthet-e ehhez hasonlót a legpompásabb képzelődés istene, melyre a szépség halma, szerelem íze és a varázsló bájolás ily rohanva siessen??? - (*pauza*) - A hajnal harmati eltűntenek, a vizenyős téren nem füstölegnek, nem gőzölögnek párába olvadozva, nem haboznak duzzadó ködárban - nem; mert a nap megszállotta a földet, elöntötte sugárival, s csillámokkal brillantírozik a mező. - A napisten, hogy örömpoharából harmatot szörcsölhessen, hogy reggelkort pillanthasson a kedvesek lángszín selymes ablakára, s kiváncsi sugárit a töröngyölt nyoszolyák puha gyürömlésére sújthassa, s hevének aranyvesszejét a szépek pongyola keblek fedezetén hupáltathassa - felsérti a nyugovókat.

Ó napisten, mennyi világokat nyitsz fel előttem, melyeknek hólyagi még nem reszketnek egy Adria isten alatt!

Szent Isten!!! micsoda pompafestés! és bámlátat! Ezredek, sőt világoknak folyta volt a cammogó idő tölte, és még a tündér fantázia nem pazarolta így magvát a puszta atmoszférán, isteni hatalmát érlelvén tévejgtében, míg lehelli az ideát.

Ez a Helikon, a mosolyszájú édes Bájnéknak lakhelye, hol ezen fenyők sudarai boltot borulnak a sziklák felett, és görcsös gyökereiket alájok fonják. Fogadjatok el ti felormodzott szirtok, adjatok egy barlangot szikláitok bugjos fedele alatt, én nyúgotot találok tiköztetek. - Mit hallgatsz, érzéketlen kőüreg?! Elbámulsz-e azon, hogy egy gyerek oly hérói lélekkel ordít belőled, mint egy serdült erejű óriás? cselekedeti alatt öszve fog omlani százados boltod! Ha! jól hallom, mint ropog a roppant termérdekség sudara! Itt, hol a halálkőnek moh temette morzsái poroznak! Itt fogom én a nyilámló repedéseket énekekkel betölteni, melyekben a szerelem döbbedez és az őrző Kérubimok ruinák alá agyoltatnak!

Mi az ott, mint egy bús lélek képe, melynek szárnyai a szabad levegőt csapkodják? Ó Pegazus, az üresség a te világod, te szűntelen magadat keresed és nem találod az ürességben! mi omlik bugyva szikrázó körmeid alól? Hippokrene ez! Né, miként mammol tajtékot a csikland lágyságot nyaló vadonc locsmoj. - Né, milyen roncsolva és tunyán foly el, mint válik hínáros peshedt heverővé, egy százados idő viselte humorodottá, mint az ősz Saturnus töpörödött gyereke, elodarogyva fantáziámban a forrásfolyam felszínén remegnek bámálmélláasaim, úszom a tó dölyedező öblét, s egyszerre andalszót hallok a berkekből a locs térszinén e bugyó játék alatt, amely habokat csomóba fűz, majd szélytroncsol, majd lenni majd múlni mível.

Hah! mint echózza a hangmívelők szimfóniáját nagy enthusiasmussal a hegy! zúg a szélnek zivarja az ágok sűrű szálai között, jőnek a Helikon nimlányi, a Múzsák! az éjfityke, mintha a komoly fenyvesek zúzos ághegyein dideregne, ellágyulva remegi puhító melódiáját a úgy várja a berken jötteket a jövőknek, kik a kis lantos lágy tónusán bicegnek. Fejeket hetrúriai viselet borítja, és azzal egyesül az ázsiai gyöngyös turbán - setét hajfürtjeik repkednek isteni homlokaikon, és öszvegyűrt csomókban hevernek fejér vállaikon - mezítelen karjaik görög

státuák míveit példázolják, távolról fejér márványt mutatnak, közelről maga a puhaság holt beléjek, öltözetek idilliumi pompákkal van terhelve, - ezek alatt minden lépésre a gyengeség pihentét nyögik. - Úgy tüzelnek szemeik, mintha a fagyos északból égő Afrikát akarnának gyújtani - szihegő mejjek nem kölcsönözött éltetőt - nem lehellett Julepet - nem - hanem csak temetett - csendességek!!!

De ím, ott egy nyomorult hasztalan boncolja a roppant gőzsziklák hegyeit, most egy terhsohajtás gyöngyölődik mejjéből, nyöszörög, mintha körüle az éj állati, a szennydenevérek repdesnének, majd leguggol, mordon szunnyad és tettét piheni. Két kicsiny szarva csintalankodik töpörödött homlokán, csoportosan ülnek farkán a haszontalanság gyerekei, kiket ő hójaggolyókkal csalogatott az eltévesztő setét ködbe a kezében nyekergő Pánsípjával, kecskelábai elébe ömlenek a szép vadászt felülmúló vadoncok. A hahoták az ő fején ülnek az alattok dördülő mormolás felett, az égő gúnyolás lobog fején, és úgy repül sebes süvöltő szárnyain: különben egy halálra szentenciázott gonoszélő kisértő képe, egy tündérezésre átkoztatott bajlélek, az elroncsolt tapodmány darabja.

E tekintetre a szépek öszveestenek, s én csak egy lángszín pirosságot láttam a zöldség puha humorványára lapulni, és ők így egy csomóba gyűrt szivárvány formán elsemmisültek. A természet kaukler míveit pazérolta a teremtés titkaiba marcangolva, olvasott, fútt, zúgott, még egy bokor zöld levelet nevelt, melyek közzűl piros gyenge borulások fejtődzöttek ki, s őket az ocsmány látás fekete gyászától elgázolták. Többé nem láthattam őket, mert mint a dőlöngő höngörcshullám elgyüremlettek, s a semmi terhes méhéből új szcénák buggyantak fel.

Hah! a harangok kolompolása! hah! a csengetyűk csengése! hah! - hogy cseng - hogy szomorog!!! - hogy dong búsan!! Hah! mint dühen a mormoló üresség gyomrában dörgő hangkiáltás! hah! mint ropogtatja a földbe meredező fagyökereket! hah! mint echóz az órákra hangzó üregekből ordító torka a dühenésre! hah! mint omlanak be rendüléssel a kongó barlangok rémítő boltjai! - hah - hah - mely dörmögéssel - mely rohanással - hah! - (pauza).

Ott, hol az ákhác belévénítettárnyéka alatt egy híves csergedezőt zúgat; látom a lármafuvallókat fellépcselni a hölgyes ösvényeken Flórának palánkos völgyéből - a szamárt és a mondolatost! Ez a nyughatatlanság sohajtásival tolja a leppegő holdat. - Annak ajaki szélytnyillottak, és tátva hagyta a lankadás az elszárasztott lihegő állkapcáit. Egybeölelkezve mint két héroikus Minervák, úgy emelkednek a lugason halkkal. A szamár egy csendes andalodásban érlelődik. A mondolatos csintalan enyelgéssel ledérkedik körüle, úgy hogy az ellihellésig öszveküzdötte magát, és lankadva hajlott a szamár vállaira, mely utána imádkozta a szerencsét.

A mondolatosnak combjai gyúrják a szamár hátát, lantot és kobozt ölel, s hajait csudáson fűzi ráncos göröncsökbe, egy lágy szellőfúvás zivar a zöldellő koszorú nyugodt színe alatt, s borzasztja azoknak ömlött terültét. Lábai mezítelenséggel függenek lefelé, feje felett egy szúnyog gyászolja át a híves levegőt; s egy kürtbe szállanak a fájdalmas sohajtásai s gyötrődő nyögései bajusza alól.

Szamár. Itt a valóság semmi; az árnyék teremtés. - Ím tágos méhében e telhetetlen semmiségnek csak az előpillantat hajnalit tulajdonoljuk idvezletül.

Mondolatos. Pijheszárnyakon repítél a bőv üregében, és örömélet özönével hiába valósítottál. Én, én egy nyughatatlan, önnön elégtelen gyerek; a maga-meg nem-elégedés gyereke és szerelem tiltottja vagyok, egy boldogtalan, semmit-tudó teremtő, aki magamon kívül élek a pára között - ott!!!

Szam. Gondokba merült tudós, miért pittyedtek le ajakid?

Mond. Szomorú színbe gyöngyölődve gyászolom az eltemetett tettet. Egy szelíd szellő érkezése csapott meg, mely nehéz ragyományba lankasztott.

Szam. Nem láttad-e az édes bájné Múzsa nimlányokat? Haj! mint üvöltözött puha testeken nyulámló slepjek! a holdlány sugárit a sűrű erdődzet nyilámjain bocsátotta rájok.

Mond. Tekintetemre a ferdő locsba ugráncsoltak, majd a tüzes purpurral égő palotába szaladtak, hol minden kínai drágaság fénye luxusra játszott, s ott egy édesdeden heveredett nyulámba dőltenek s Somnusnak áldoztak.

Szam. Az öröm buggyó cseppje elfutotta mosolyszádat, és rózsalepte színre változott, s bajuszod a természetnek csalfa színt áldozott.

Mond. Vajha ollyá lehettem volna ekkor általok, mint az egy nap élő féreg, melyet az este a folyamat partján tapostak el. Ez egy nagy élethalál, egy mesteri édes gyilkolmány lett volna.

Szam. Nézd ott azt a kecskeembert a buggyó locsmojfolyán pezsgése felett, hol a száraz levelek csörgése zsibong.

Szam. Igyekszünk halkkal hölgyes ösvényeken üstökös atyáinknak, és keressük ajakainknak illő aggtörzsökét.

Mond. A Helikon édessége, kellemei, és az itt lakók szív-ízlésbeli szép érzések ösztönöztenek engemet, hogy nemes lelkeiknek magassoló barátja ohajtsak lenni.

Szam. S szépítő szerűl ily kedves gráciák képezésére színek helyett szavakat zavarunk öszve.

Szatír. Én egy önnönt szülök és emésztek, én vagyok az Isten, kinek zsámolyát gyúrjátok, még felemelem humorodott lelketeket.

Mond. Ó Apollo! hol szívhatom és érezhetem forró mejjed reám párló lehelljét? hol az elragadás nagyra pepecsélt remeke balzsamát? - hol fogják felemelni humorodott görzsedezésemből éltető rózsamosolyaid?

Szatír. Mammogjatok e forrásfolyam görcsös szikláinak martjaihoz, s hallgassátok, mint kiált az echó! oh mint ád egy csuda mordon szót a gyötrődőknek, a békételen bámészkodók keserveit mint nyögi, és a szomoróza bús daljait mint kettőzi! Mint trillázza a pásztori síp nyeszergő hangját ez a papagáj echó!

Mond. Ó mint gyúladok téged ölelni és enyimelni! Mondd ó magasságos, miként lohadjak át e locsmoj pezsegő mormolásán?

Szatír. Övig süjjedezve járjatok a locsmoj hínárja közt, az én termetem, az én deliségem suvallják tenéked a bátorságot.

Szam. (a vízben). Mintha a boncoló lába marcangolna, úgy hempelygünk mint fennúszó darabok, ha! mint látnám a setét élet fogjait, és hallanám a huhogató halál szárnyas állatit, és elmerűlök mint a párás övedzett éjleány - ó jaj -

Szatír. (távolról). - ha! ha! ha!

Mond. Ha! Te a titkot, önn döbbedező keblek jajját bajzod. - Ez a roncsolt kép a te veszett ötleményed tiporványa, a magába főtt méregjáték példája. Én vagyok a vesztő cseppek elivott tikkadója, a gyönyörűségeit dühödő kétségbeesés lelke, én, én vagyok a te rabod, a titokteremtés elveszettje, az éj elragadtatott fatyja.

Szatír. Ha! ha! ha!

Szam. Nyugéjjeimet a magánosságnak, örömmosolyaimat a szomorúságnak, gondjaimat a fekete gyásznak áldoztam! - már az élőholtaknak skeletonjai zörögnek fülemben, s csak a rothadás seppedező pezsgését hallom a csendességben zsizsegni.

Mond. Én a ferdőlocsban a szél toljásin ödöngök; ah, hol a sajka, melyen borongva hágjam az ingadozó hegyeket, hol elmerít, hol elhány a höngörcshullám.

Szam. Ó jaj!

Mond. Édes útitársom, te, aki oly édesen fülelted locsogásomat, érzem - érzed fajdalmomat - azok a sohajtások, melyeket ajakai szülnek, nem bűnösítnek kárhozóvá engemet! - Ne csudálja ártatlan lelked esenkedő panaszimat, sárga képtelenségemet, romlott érzékenységemet, ellankadt tűz nélkül való pillantatomat. Én alálohadok a locsmoj örvényébe. Látom, hogy a csalóka örömező ugrál, és úgy futos e szabad allékon, én elhalok - àdieu kedvesem!

Szatír. Ha! ha! ha!

Így nyillott a csalóka szája örömhahotára, a szamár pedig társa nélkűl szomorúan egyedűlve a parttal egy fortúna szárnyán öszvehozódott. A gondosné lenyomott fővel lassudan leppegett, megnémúlva a szálas jegenyefák tetejére pislogott, vagy letekert vérmes szemforgással andalgott híves árnyékok alatt, mint az istenektől eltapodtatott briliánt zsúrfok, és így énekelt:

Ha! ha! mint echóz a könnyező Sappho utolsó éneke! mint kettőzik a sziklák gyötrelmes hangjait, megnyitja száját halálára, és megindít mindent keserve, mint egy hattyú mélos, mely a halál előtt csak egy nappal zeng - a természet elpuhúlva kesereg nyögtén - Né! mint bárdolja Poliklétus státuáját, mint darabolja szélyt róla a szükségtelen részeket, melyen az időt űszülni, veszni kárhoztatja! Klio egy Gedeon nevet metsz reá, Flóra rózsákat nevel sírhalmán. Gedeon, Gedeon! hol vagy te? Az istenek társaságában - a szerelem Elysiumában - szamaradnak szívében - *Gedeon*!!!

Édes öcsémuram!

Mind megcsalja az ember magát első tekintettel. Amidőn öcsém uram előljáró levelét, mert ugy-é, hogy az az öcsém uramé?[37] olvasni kezdettem, úgy vélekedtem, hogy az én személyem vétetődött szatíra alá való tárgyúl. Tudja öcsémuram, hogy én minden hivatalbéli foglalatosságaim mellett is sehol sem érzem édesebben a C. C. Sallustius honestum otiumot, mint szenelőm mellett. Csakhogy én nem tépem bajuszomat, mint az öcsémuram poétája vagy bölcse. Csak amúgy jóféle és jó apróra megvágott dohányom legyen, s egy-két jól égő pipám, mint p. o. a borgaiak - a makrákat, noha debreceniek s én is az vagyok, s a madárnak a maga fészkébe sz-ni illetlen, nem dicsérem, kiizzadnak, s az ember keze[38] elpiszkolódik tőlök - s jól szelelő pipaszáraim akkor mindenem van. Szolgálóm megrakja szenelőmet, pipát töltök, rágyújtok, és nézem a füstöt s lángot, s eszembe jut forog sz. Dávid mondása:[39] mint a füst és pára; s időm telik, s nem tudom, micsoda fán terem az, amit unalomnak neveznek, mert én ugyan magamban is sokad magammal vagyok. S hát még akkor, ha kedvem szottyan kedves könyvemet *Epistolae obscurorum virorum* olvasgatni! A munka sok tudósoké,[40] tudja öcsémuram, de meg is tetszik rajta, mint a debreceni grammatikánkon. Nekem még most is van kedvem némelykor a magyar nyelvben grammatizálódni, noha má kezdek felhagyni vele. Kötelességében áll a jó hazafinak nyelvét pallérozni, igazgatni, jó útra vezérleni, mind tanáccsal, mind példával, s még inkább az utolsóval, minthogy *Longum iter per praecepta,*

[37] U r é. A genitivusi végzet nem egyéb, mint *i*, uri s így: *u r é*. A mutató névmás, mely eredetiképpen így vagyon: z, melyből az i z é szó ered.

[38] K e z e Ez innen van: ő k é z, az ő hátra ugrik, s innen k é z ő, majd k e z ő, végtére keze.

[39] M o n d á s a. Ez innen ered: z m o n d á s, az m o n d á s, m o n d á s az, és végre: m o n d á s a.

[40] T u d ó s o k é. A genitivusi é végzet innen eredt - é n p. o. t u d ó s é volt t u d ó s é n, aminek t u d ó s a z é n j e, azután elvesze az *n* s lett t u d ó s é.

breve per exempla. De mit ér minden fáradság, ha csak borsót hányunk a falra? Tudja öcsém uram - mert hogy is ne tudná? hiszen olvasta grammatikánkat - s tudja tehát, hogy mi némely új szóknak rossz voltokat eléggé megfejtettük, s a velek való élést megtiltottuk. Valamint a tapasztalás tanítja azon igazságot, hogy nem az okosoké[41] a kenyér, úgy azt a tapasztalás bizonyítja, hogy az okosoknak tanítását ritkán szokták elfogadni a kevesebbé okosok. Így jártunk mi is e következendő szavakkal: *tünemény, beiktatni, előbeszéd, eszközleni, foglalat, használni valamit, könyvlap, nyelvmívelés, nyomtatvány, személyesen* (in persona), *szótár, tökéletesíteni, uradalom, utóink, ügyész.* Uramfia! csak képzelje öcsémuram! ezen rossz szók már lábra kezdenek kapni, már a költők serege, vagy seregek, és a fordítók nyája[42] vagy nyájok él ezekkel.

Csak hiában, nincs veszedelmesebb, mint az újítás. Újítani? Ész kell ahhoz és tudomány s nagy olvasás. Vannak a debreceni grammatikánkban újítások, s azok ám bezzeg a derék újítások. Ilyen az, hogy a passiva forma végzetei *ódom, ődöm, s tatódom, tetődöm.* Ilyen ez: *szeretendj*. Ilyen ez: *hallandani*. Ilyen ez: *bírol, csúfolol, csudálol engemet*, melyek a *bírlak, csúfollak, csudállak tégedet* csonka igéknek második személyeik.[43]

Olvassa meg csak öcsémuram a csonka igéről szólló sorokat s örvendezzen a gyönyörű grammatikai felfedezésnek. Ilyen filozófiai distinctiók nem minden fickótól sülhetnek. Tudni való, hogy ilyen újításokat tenni nemcsak nem tilalmas, de szükséges is.

Osztán igen jókor jut eszembe a mi grammatikánkból ezen sor: *a magyar nyelvben a közbeszéd külömböz az írásbéli és tudósok nyelvétől*; már kicsoda bátorkodott volna így szólani?

---

[41] O k o s o k é; a genitivalis terminatio innen eredett; n ő vagy n é. Ez p. o. o k o s é először így volt: o k o s n ő, majd o k o s n é, s azt valakinek birtokába lévő asszonyt, vagy feleséget jelentő n ő vagy n é n-je elveszvén, lett: o k o s é.

[42] K ö l t ő k s e r e g e k vagy s e r e g e egyformán helyesek, mert egyformán erednek. Ez: f o r d í t ó k n y á j a vagy n y á j o k, a k ö l t ő k s e r e g e és s e r e g e k-kel genezisre nézve analogonok, és nem analogonok. Ez: a k ö l t ő k s e r e g e így ered: először ezt kell gondolnunk k ö l t ő i s e r e g, s ismét ezt: k ö l t ő é n s e r e g, s ekkor ezt gondoljuk: k ö l t ő n é s e r e g, s gondolkodunk, gondolkodunk, s az *i* és az *n*-ek elvesznek s lészen k ö l t ő é s e r e g, gondolkodunk s az *é* a k ö l t ő mellől a s e r e g mellé ugrik s lesz k ö l t ő s e r e g é, gondolkodunk s az *é* akcentusát elvesztvén megvan a k ö l t ő s e r e g e.

Ez: k ö l t ő k s e r e g e k így ered: ezt kell először gondolnunk: k ö l t ő k i s e r e g, azután k ö l t ő k é n s majd k ö l t ő k n é sereg s az *i* s az *n* elveszvén, k ö l t ő k é s e r e g. Gondolkodunk ismét s az *é* és *k* a k ö l t ő k mellől a s e r e g mellé ugrik, s lészen... Hohó! Mi azt nem engedjük: k ö l t ő é s e r e g e k, hanem tovább gondolkodunk, s a szökevény *k* mind régi mind új helyén megmarad, s ekkor készen van a k ö l t ő k s e r e g e k.

Ez: f o r d í t ó k n y á j j a így ered: Először ezt kell gondolnunk: f o r d í t ó k i n y á j, vagy ezt f o r d í t ó k é n n y á j vagy ezt f o r d í t ó k n é n y á j, s az *i* s *n*-ek elkallódván lészen: f o r d í t ó k é n y á j; de itt addig gondolkodunk míg az *é* a f o r d í t ó k é végén el nem enyészik, lészen f o r d í t ó k n y á j. Ekkor a z mutató névmást vesszük fel s lészen f o r d í t ó k n y á j z, gondolkodunk, s azalatt a z mutató névmásnak *a* zsellér betűje támad, s lészen f o r d í t ó k n y á j a z; gondolkodunk, s ismét egy másik zsellér betű áll elő, a *j* s leszen; f o r d í t ó k n y á j j a z. A sok gondolkozás után a bitang zsellér az *a* s *j* - mint a magyaroknak zsellérjeik szoknák - nem szenvedik meg az ősi birtokos *z* névmást magok között s addig kergetik, míg az egészen eltűn, s ekkor osztán megvan a f o r d í t ó k n y á j j a. Tudnivaló tehát sat.

[43] A köznépnél vagyon a tiszta magyarság, az olyan köznépnél t. i. mely legkevesebb idegen nemzetekkel volt eleitől fogva megelegyedve.

ki konstruált valaha így: *külömböz az írásbéli és tudósok nyelvétől*. Ezt a szót: *beszédétől*, lehet-e azt ezen esetben mind az *írásbéli*, mind *tudósok* szókhoz kötni, ki ne ütközne meg ezen: *külömböz az írásbéli beszédtől*. Annyi bizonyos, hogy ezt a köznép így konstruálta volna: *külömböz az írásbéli beszédtől, és a tudósokétól.* A mi Ornata Syntaxisunk rövidebben s kerekebben és így szebben s helyesebben ejtette ki. Egy felséges példát mutatok még előljáróbeszédünkből arra, mint kell könnyű magyarsággal írni. Imhol egy periódus:

Azután pedig Komma *hogy állandó lakhelyül ezt a földet magokévá tették* Komma *keresztyénekké is lettek* Komma *s más nemzetekkel kereskedni s társalkodni kezdettek* Semikolon *minthogy az ő nyelveken senki nem kapott* Semikolon *ők pedig lehetetlennek* Komma *legalább igen bajosnak látták azt* Komma *hogy azoknak a nemzeteknek nyelvét megtanulják* Komma *akik között ők* Komma *és akik ő közöttök forogtak* Semikolon *innen kénytelenek voltak* Komma *a deák nyelvet felvenni* Semikolon *mivel azon* Komma *majd minden európai* Komma *kivált napnyúgoti nemzetekkel beszéllettek* Punktum.

Halljuk csak még egyszer! *Azután pedig* komma komma komma *minthogy* komma komma komma komma kolon *innen kénytelenek voltak felvenni* semikolon *mivel* komma komma punktum.

Azután pedig... Itt mindjárt tapogatódzni kezd a lélek a fő idea után, de mely sokáig tartóztatik fel, míg céljához juthat. Mely sok és mely gyönyörűen elszórt mellékideákon kell néki keresztültörnie! *Azután pedig, hogy... tették... is lettek.* Itt a lélek azt gyanítja: hogy a fő idea ez: *keresztyénekké is lettek*, s ezt az *is* miatt méltán is gyaníthatja. Ilyen gondolkodások között megyen mindenütt egészen az *innen* szóig, sőt túl azon, minekutána kinyomozhatta, hogy a fő idea ez: *Azután pedig kénytelenek voltak a deák nyelvet felvenni.* Akkor ismét az *innen* szón akad fel. S nem érzi-e öcsém uram, hogy az *innen* szó ezen periódusban stílusi ékesség?

Régolta váránk mi azt, hogy a mi grammatikánk országszerte bevétetődjön az iskolákban, s ha azt most is nem várnánk, úgy nem ismernénk eléggé a magunk becsét.[44] Kétségkivűl tudtával esett öcsémuramnak, hogy én ezen mi grammatikánkat másodszor is kinyomtattattam a magyar tanuló ifjúság számára, tudni való, hogy nem egész kiterjedéssel, de az orthográfia, a paradigmák a mi principiumaink szerént vagynak elrendelve, és kidolgozva, s remélni lehet, hagy minekutána több tiszteletes tudós barátim példánkat presso pede követik, a mi általunk szárnyra kelt ifjak is minket és grammatikánkat veszik fel mustráúl, ha az isten azt engedi nékik érni, hogy juhaikat beszéddel vagy írással térengethessék. Noha a mai ifjakról nem igen mondhatunk egyebet panasznál. Nem régiben is az történt az exámenben, hogy egy sereg ifjak között egy sem tudta elmondani könyv nélkűl a Sz.-Írás könyveinek summáját.

De csak úgy van az! az ifjúság mind csak mást szeret,[45] mind csak holmi veres compactiojú magyar románokat akar olvasni. Ennek ugyan már elejét vettük. Régolta nem adunk nékik a

---

[44] Ezek között: v á r á n k, v á r ó k, v á r n á n k, v á r n ó k, éppen olyan a kis különbség, mint e között: v á r u n k és v á r j u k, s ámbár hozzászoktunk az effélékhez: o l v a s á n k a k ö n y - v e t, de ez szint olyan hiba, mint ha így szólanánk: o l v a s u n k a k ö n y v e t.

[45] Mikor valamely cselekvő igét az egyenes forma szerént akarunk a jelenvalóban hajtogatni, mely ez: s z e r e t e k, s z e r e t s z, s z e r e t: mindenekelőtt arra kell figyelmezni, nagy micsodás magánhangzó áll utól annak gyökerében (gyökere pedig minden igének a jelentő mód jelenvalójának harmadik személye). És 1-ső ha *a, o, u* áll a gyökér utolsó tagjaiban, p. o. k a p, akkor a gyökér a segítő ige v a g y o k végzeteit veszi fel: mind az egyes, mind a többes számban tehát így: k a p v a g y o k, k a p v a g y, k a p v a n, k a p v a g y u n k, k a p v a g y t o k, k a p v a n n a k, vagy k a p - o k, k a p - g y; k a p - o n. Ha pedig 2-szor *e, ö, ü* áll a gyökérnek utolsó tagjában, az ilyen gyökérhez a segítő l e s z e k végzetei járulnak. Tehát így: s z e r e t l e s z e k, s z e r e t l e s z e s z, s z e r e t l e s z e n, s z e r e t l e s z ü n k, s z e r e t l e s z t e k, s z e r e t

kollégium bibliotékájából könyveket olvasás végett. Megtörténhetne, hogy némelyek a mai módi magyarságra kapnának, s megcsalatkoznának az *Exemplar vitiis imitabile* által. Azonban nem félek attól mégis. Legalább azt tudom, hogy Debrecenben holmi *csend, kegy* s más ilyetén szavakkal senki sem fog élni. Hogy el ne feledjem, én az ilyen kurtított-furtított szavakat mindég olyannak nézem még Csokonaiban is, mint a kurtafarkú paripát, s eszembe jut Horváth Ádám gyönyörű verse:

Lovagolni kurta farkú paripa körme tetején,
Akit meg nem bír a lába, járjon a fején.

Külföldi szokás ez is, nem magyar szokás, nem jó szokás, olyan a szó, mint a pénz, p. o. a márjás. A bizonyos, hogy száz márjás, ha kettévágod mindenikét s csak a felét tartod meg, kevesebb helyet foglal, de bezzeg a becse is kevesebb. Zsebébe dugta a szemét, aki ezt által nem látja. Ezelőtt kevés esztendővel egy kurtított-furtított szóval teletömött drámát akarának eljátszani a debreceni magyar komédiások. Dicsérem az eszét, aki feltalálta, a csonka béna szókat egésszé tette, s így *csendesség* lett az öszvezsugorodott *csend.* Ez történt a *keggyel* is. - Ha ez Debrecenben így történt, így fog történni minden bizonnyal minden más okos helyen is, annyival inkább, mivel az újítók némely gyökereknek jelentéseit sem tudják, és nem jól élnek vele. Önékik ez a szó *év* esztendőt jelent, holott ez nem teszen sem többet, sem kevesebbet mint *evés*, így *a harmadévi bor*, vagy *harmadévi csikó*, mely harmadik esztendőre eszi a füvet. Hát az a *nő* vagy *né* szóval való élés mit akar? Ezen szóval sokféle jelentései miatt alig lehet élni. Ugyanis *né* minden, ami nő (crescit), *né* minden, ami NEM s NEMZET, *né* minden ami NÉP, *né* minden, ami NÉV, *né* minden ami NÉZ, *né* minden ami NEHÉZ, *né* minden ami NEVET. Hogy megértse öcsémuram, azok a szavak, melyeket előszámláltam, minden *né* vagy *nő* szavak, azaz a *né* vagy *nő*től való sarjadzatok.

NŐ *crescit*, mert a feleség által maga a férfi is szaporodik, és mintegy többé lészen. NÉV *nomen* minthogy a férfiúról hivattatik a feleség vagy nő, erről az egyről mindenre általvitték ezt a szót *né* vagy *név*, ami valamiről mondatik, vagy aminek hívják, NEVEL *educat* azt cselekszi, amit a *né* vagy feleség, az anya. NÉZ *videt* spectat, a *né* körül foglalatoskodik, mert aki feleséget akar venni, azt elébb megnézi. NEHÉZ, mert az asszony nehézkes s terhes szokott lenni. NEVET *ridet* azt cselekszi, amit a *né*, mert az ifjú asszonyok rendszerint vígak, jó kedvűek. Azt mondják, hogy a *nevet* szó régi írásokban így occurrál: MEVET, s azt mondják, hogy ez természeti hangszó! de akármit mondjon a filológia, az abstractum szavak elsőbb eredetűek mint a természeti hangszavak. Azért származtatjuk mi ilyenképpen FA: *fázik*, HAL: *halgat*, IV: *ijjed, ijjeszt, iszonyú*, LE-SZ, *lehell, léhó, leheg, lehés, leveg, levegtet, lebeg*, TE-SZ: *tereh*, VIV: *vivdit és* BUKIK: *búb, bucsú, borúl, bolyong, búza;* ESZIK: *él vivit, él acies, íz sapor, év pus, év annus, idő*: *esztendő, ítél.*

Rámjött a déli álom édes öcsémuram. Ajánlom magamat

X. Y.
a debreceni grammatikának
egyik szerzője

---

l e s z n e k, vagy s z e r e t e k, s z e r e t s z. Ezekből világos lévén, hogy a cselekvő igének gyökere az egyenes formában a két segítő ige végzeteit veszi fel a hajtogatásban, nevezhetjük ezt a formát - Megtévedtem, a k a p s z nem ebből ered k a p - v a g y, hanem ebből k a p - l é s z e s z. Azonban a k a p j, és k a p a n d j innen erednek: k a p - v a l j és k a p - v a l á n d. Ért engem öcsémuram, a v a g y o n igének hajdan v o l j volt az imperativusa, a futuruma pedig v a l a n d. A nyelv históriájában semmi dokumentum nincs: de ért engem öcsémuram, ugy-e?

Högyészi Högyész Máté Bohógyi Gedeonhoz

Már ma is, amikoron Auróra piros szekerében
Jött fel az ég kapuin, hímes kertem közepében,
Hol karikába rakott súgár jegenyéim az égig
S fellegekig felemett fővel strázsálva felettem
Állnak - mellyeknek derekát a gyenge borostyán
Szép zöld karjaival sok ezerszer ölelve szorítja -
E jegenyék közepén a Múzsák tiszteletére
Oltár képe gyanánt szentelt lugasomnak alatta, -
Hol csak csendesség és ártatlan gyönyörűség,
Múlatoz, a pompás kastélyt s palotát odahagyván -
Tündér képzeletemnek mély özönébe merűlve,
Olvasnám a Homer munkáját, mellyel örök hírt
S tiszteletet szerzett, s azt újra meg újra csudálván
Képzeletem szinte magamon túl volna ragadva:
Hirtelen a fejemet tekerítem jobb fele, hát ott
Egy hószín bíbor patyolatköntösbe megállott
Asszonyi szépséget látok, s el nem hülemedtem;
Mert más ízben is láttam már Fáma kisasszonyt,
Mely minapában az épisztolát hozta mihozzánk.
Hozta szerencse! kiálték nékie, drága kisasszony,
Mely jó hírt s új hírt hoz hozzánk, drága kisasszony?
Mert újság nélkűl soha sem jár Fáma kisasszony.
E kérdésem után vídámon elmosolyodva
Így felel a szépség, és így magyarázta magát ki:
«Máté-Szalkai, Máté Hőgyész! drága barátom
Hozzád volt ez az út intézve, Apoll maga s a szép
Múzsák küldöttek, nem hogy most Mercuriust és
Iríst hozzam elő a fényes olympi lakóknak,
Nem hogy Styx, Phlegeton, Kocyt és Lethe forogjon
S a szomorú Cháron vén révész csolnaka számban
Orpheus és Telemak uti társaim és követőim;
Nem, hogy Plútónak gyász országába mi történt,
Elmondjam s Titius kínját, s Sisyphus veszedelmét,
S a Danaus házát hogy bünteti vétkek örökre,
És a rettenetes Geriont hogy s mint zabolázzák,
A Styx és Phlegeton, s a Lethe folyóvizek együtt
S Tantalus, a tele kád vízben ajakig noha fördik,
S kapdos az almához mely hömpölyög és fut előle,
Mégis az éhséggel szomjúság gyötri szünetlen. -
Mindezeket nem jöttem hírűl hozni tenéked.
Múzsák küldöttek; halljad Múzsák mit izentek
Hozzád, itt e homály sűrű ködlepte zugolyba,
Mert vagy lappangó szeretőjök s tiszta barátjok.
Általam ó Máté hozzád így szólanak ők hát:
««Kedves Mátékám, ki vagy a Múzsák szeretője,
Néked sallangós kostök bojtos pipaszárral
Bár becsesek legyenek, nem lettek még se barátid,
Szíved mélyéből a szarkazmusra haragszol,

És futod a bölcsnek sok mindenféle kaosszát.
S nem másként a vad Múzsát és csalfa poétát.
Néked táncmestert sohasem volt játszani kedved
És az ügyet híves szép cifra ruhába takarni.
A köszönés nálad nem mind egyforma, de a szív
Ész s tudomány becsesek ha gubába jönnek elődbe is.
Hol sok hajtogatása deréknek, igen keves a szív.
Úgy hiszed, és ha fejed megbillent, tartod elégnek;
Tégedet aki szeret soha sem botozand ki, előlled
Láttál a búzás szekeren nyitogatni Homérust,
Sőt kévék tetején láttad citerázni Apollót;
Még ez mind nem elég, de te Szatmárt régi ködéből
S a Helikon tetején nőtt s öszveszedett violákat
A mély rejteknek fenekéről öszvekerested.
És sok költőket, kiknek hever a neve ködben,
És munkáikat a moly rágja s emészti fogával,
Vagy pedig a rejtek fenekén pók rávona sátort:
A ködből, mohból s póksátorból kisegíttél,
Mellyért érdemid a maradék énekleni fogja.
S mink Múzsák e szép koszorút, mellyet maga hordott
A Tisza fürtjei közt sásból s nádból kicsinálva,
Küldjük s kívánunk maradást a pályafutásban.»»
Ezt neked a Múzsák - mármost újságaimot halld.

Tégedet én még egy célból keresélek emitt fel,
(Futva pedig) hogy azon közelebb napfényre bocsájtott
Híres *Mondolatot* veled is Hőgyészi! közöljem,
Mellyet is a tudományba merűlt dicshalmi tudákos
A minap elmés rajzolatokkal megremekelve
Drága cousine-jának szentelt vala, Czenczi Zafyrnak.»

E szavakat hallván, a kívánság tüze lobbant
Egy jeles írónknak nagy eszét remekébe csudálni -
Add ide, ó kérlek, noszer add ide, Fáma remekjét
A tudomány mezején olajágokat és koszorút nyert
Túdós polgárnak - hadd fussak rajta keresztűl -
Szíves kérésem Fámánál teljesedést nyert,
Mert a *Mondolatot* tüsténт ide nyújtani kezdé,
Mellyet előkeresett hószín keze gyöngykebeléből -
Általadá. Buzgó heves indúlattal öleltem
Én is ezen módon, melyben a Mondolatot mint
Egy különös remeket lehetett olvasni szerencsém; -
Mind a hely, az hol költ, mind a túdós kiadónak
Nagy neve mindjárást ígértek csak csupa szépet,
Azt kapván a Homer munkáját félre letettem.

Amint vizsgálnám, hát látom *Mondolat* a cím,
És *Dicshalmon* költ, és hogy szól *Czenczi Zafyrnak*
Aki is a minap egy gyász özvegységre jutott el.
A sorokon hogy odább meg odább ballagva haladnék,
Hát már kezdetiben egy oly tárgy ötle szemembe,
Melybe megütköztem s mindjárt is meghülemedtem:

A szenelő mellett bajuszát tépő, vala a tárgy;
Borzadván fejemet csóváltam s vert ki a hőség,
Majd de magamba jövék s az eszemre vevém nagy örömmel,
Hogy mit akar dicshalmi tudákos illy alacsony tárgy
Felhordásával, elmét láték s közös és nagy
Ellenséginknek megtörtét, és az örökre
Újítók seregét néztem pad alá lenyomatni.
Újra tovább menvén csupa bölcsességre találtam,
S amint sorjainak tövises mezejére kiértem,
Hát a bokrok közt sokakat veszek észre seregben. -
Jéh mit akarnak azok s vajjon mi okon seregelnek?
Kik legyenek? mi bajok? Fámától végire járok.
Mely kérésem után nekem ily választ ada Fáma:
«Ott a bölcseknek van mindenféle kaossza,
Vagynak Múzsák is, vad Múzsák, csalfa poéták.
Én csak bölcseket és jó Múzsákot nevezek ki.
Lásd ott! aki röhög, amaz ott lakadalmi poéta,
És amaz ott mellette nevek-napjára köszönget,
Most is hajbókol, a kivánság zeng ajakáról.
Ennek utána pedig ki miként Heraklitus ott sír,
Könnye csorog, kesereg, búsúl a kába világon,
Holtakat énekel az s búcsúztat az itt maradóktól;
Látod amazt, mely nagy gonddal jár erre s amarra?
Annak bölcs fejiben csudaszép chronostikon érik.
Hát amaz, aki amott a porban ír? Anagrammát
Készít: Sokrates ily szép bölcsesség ura nem volt,
Lúgos kantától legyen ámbár homloka nedves.
Egy más fészekben hangos leonínusi versek
És csuda szép rímek készűlnek, s mennyei lelkek
(Ó csuda) é-vel megterhelt szekerekbe lebegnek
S Á-val az árva hazát gyakran kacagásra fakasztják,
Hogy jót gondoljon, oly sok gonoszoktul oszoljon.
S mindezek a nyelvet nem szokták másba keresni,
Messze marad mindég a vendég maszlaga tőlök,
Nem kell holmi kenőcs s nincs mondásokba tekervény,
Törvényt és új szót nem készítnek, s ha ezen szók:
Cím és lap s kellem s egyebek versekbe kerűlnek,
Őnékik lehet azt egyedűl megtenni, ha másként
Pótlani tudhatják e hézagot, és az Horácot
Jól értvén a régi szokást tisztelve tekintik;
S nem tesznek versszerzőből kikeresve poétát,
Józsefből Pipset, leveleknek episztola címet
S anch'io Pittorét magyaros szemetekre kihányják,
S kedvek hogyha vagyon magyarúl versekbe beszélni,
Nem szórnak görögöt, sem olaszt akadékul az útba.

Kedves Hőgyészim, ki vagy a Múzsák szeretője,
Mind igaz, amit ezekben mondék, légy követője,
Ebbe maradj ha akarsz Helikon tetejére felérni -
Nem magadért írsz - hát úgy írj, hogy mások is értsék -
Én ha nem értem, ugyan egye meg szerzője gyümölcsét,

És ha nem érti az egy üdejű, mit értsen utánad
A fiad és unokád - s hahogy érti, ki tudja becsülni?»

Ilyformán szólott s még többeket a gyönyörű szép
Fáma, de nem tudtam mind azt elmémbe szorítni.
Csillagokat s holdat hoza még fel, s búzaszemekről
S tokról, mellyet elébb dörzsölni ki kellene, majdan
Ércekről, az arany- s az ezüstről szóla, s faragni
Mint lehet új szókat, s álszókrúl s maskara nyelvrűl
Majd a fűszerezett eledelt felhozta, betegség,
Sáfrán, pézma, fahéj, bors, szekfű, paprika, gyömbér,
És pomoráncs s citrom, majd érel, s a gyomor és száj
Forgottak nyelvén, de ki győz megtartani mindent?
Végre ha kérdezed azt, hogy mint lett vége dolognak,
Nálam hagyta el a szép *Mondolatot* s maga elment.

Én pedig ó túdós s literátor, jó filológus,
S nagy héró s minden, mi akarsz még lenni, ki néked
Zengem ezen sorokat, Pegazusnak fékje kezemben
És a lant lévén, Múzsák halmára lovaglok
Gyakran, s látogatásimban örvendez Apolló.
Itt ahol a bajuszos költők és régi szakállas
Honnosi éneklők s citerások hosszu palástban
És saruban ülnek, fogom én hirdetni neved majd,
S fog méltóképpen, tudom én azt, Fáma segítni.
Énekem a maradék könyv nélkül fogja danolni,
S a te dicső neved is *Múzsám* által maradand fel.

Epigramma a Mondolatra.

Én a Mondolatot, mikor a levegőbe repűlök
A túdósok előtt a csillagos égre viszem fel.

Éneklette a nagyérdemű szerző
tiszteletére
Máté-Szalkai Hőgyész Máté m. p.

Bohógyi Gedeonhoz

Pécel, júl. 28. 1814.

Túróra szarka, túróra! van egy kevés számvetésem az uraccsal. Ide szóra nagy túdós, most én az uracsot lúgba vetöm és szappan nélkül mögmosom, tudja-e mivel? sulyokkal, ama tót szappannal.

Levelem eme kezdetén el ne bámúljon az uracs, mint a borjú az új kapunál. Mög van mondva, a szél ellen ne pösölly, mert magadat vizelled le. Addig is nyújtózz, még lepled ér, végtére tanulj tinó, ökör lesz belőled. Micsoda lókörmű, karikalábú, lőcskezű, tökfejű, szamárfülű csudateremtmény, ostoba csörebogár lehet az, aki mint a vak csak nekimegy a böcsületös

embörnek, és beleütközik? Ki tötte az uracsot bíróvá a filológyiában? hogy mint eggy iskolamester rakoncátlan szájjal, félreficamlott nyelvvel ellenünk újjétók ellen a szűr alatt pittyet hányogasson? Höss másé az udvarról! mingyárt mögtöszöm, hogy ha ki nem röpűl, fészkestűl tyukmonyastúl oda lösz, ebestűl macskástúl elvesz, le sem is cséplik úgy a búzát, mint én lebugyázom; mög lösz mind sűlve, mind pirétva, mög is akasztom töngölét, rajta ütök, és vérét is vöszöm, s ott hagyom a faképnél. Hiszen tudhatta az uracs, hogy számba fontba köll vönni a gondolatokat! nem is köllene minden tálban egy kalánnal lönni, mert mások is torkába vethetik a szovat. De csak bele kottyana a nyelv dolgába a szilvalév, mintha őtet borsolnák; tele van szóval, mint a duda széllel, a szapora dara, s mint az üres malom, csak odaáll a folyó derekára; pedig nem is lát tovább az orránál s a kákán is csomót keres. De kitöszünk mi is magunkért, mögmutatjuk, hogy embörök vagyunk a talpunkon, és hogy a csirke nem okosabb a tyúknál. Mög is borsollyuk az öszvehabort és föleresztött lityloty kotyvasztásokat, mögadjuk bélését a posztónak, s mögemlögettettyük az uraccsal a Magyarok Istenét. Mögláttyuk azt is, hogy markában szakad a vége mézes madzagának, ha annak üdejében által vettyük az ebek harmincadgyán. A mi kardunkat sem fűzfábul faragták.

Az uracs a nyelv dolgában akart ítéletet hozni? Nem oda, másé! terömni köll ám arra az embörnek, mint a suba gallérnak; nem pedig azután formáltatni, mint a lapostetűnek. A nyelvmívelés nem kanász-játék, s aki ahhoz fogni mer, ne lögyön gatyafönékben szüve. Nem köll ujj szó? möglássuk, hogy mögy hát sánta Budára. Próbáljon az uracs ujj szó nélkűl a tudákosságrúl írni, tudom, majd búsúl mint a verömbe esött farkas, fohászkodik, mint a kereketörött kocsis, kapkod imide amoda, deák szóba, görög szóba, s mikor lösz a tudós munkának vége? malacnyírő sohanapján! Az ilyen kófic embörök ugatnak az ujj ellen mint az eb a garádján; s a régivel semmit sem kezdönek, semmit sem végöznek; szénnel írhatná az embör a kürtőkbe, mikor valamit ki tudnak böffenteni, abban is mi köszönet? fél pofánkra, zápfogunkra sem ölég. Löpényt körestek, lókukóra találtak, még is nekik áll föllyebb. Úgy rátartyák magokat, mint az olajos korsó az asztal közepén. Oly kevélyen sétálgatnak föl-alá, valamint a kunok ebe a csorva homokon, és mintha átugrották volna a száz tű hosszát, más érdömös emberöknek is ők akarják megpödöríteni kajla bajuszokat, ők magok hajtani a göncöl szekerét. Ki vagyok, én vagyok, a bíró kocsisa nem kevélyebb nálok, a balhacsipést, a szúnyogszúrást, a légyköpést alig szönvedhetik el a lepöndékök, pedig ha jól megfontolnák a dolgot, nekik is kettő az orroklyuka, mint a szögény embör malaccának.

Éppön az én *csucsos szelésökrűl* írt munkámot olvasám. Hozzák az uracs könyvét, hogy nézném mög. Letöszöm a másikat, s gondolám, hogy az talán valami fura kis észszel irott könyv lönne; forgatom, hát vízre vitt, azután csörbe hagyott a káposztás kertbe néző csalárd. Lórul szamárra szállottam; s még akkor is mögesküttem, hogy ezt az uracs el nem viszi szárazon. Azt gondollya az uracs, magáé mind a diófáig, csufollya az érdömös írókat; azt hiszi hogy győzött, és hoppot mond, minekelőtte az árkot általugrotta. Csudadolog az, hogy az irkálók mög nem alkhatnak eggy gyékényen eggymással; osztán hidgye el az uracs, nem sült a mind jól, amit kemöncébül kiszödnek; mikor valaki más jó hírében bitang módra gázol, maga alatt vágja a fát. Másnak ás vermet, maga esik bele, s az egész pörleködésben annyit nyer, mint Bertók a csíkban. De az uracs ezt mind mög nem gondollya, társa ellen fonákul vöszi az ümögöt, s hidegön is veri a vasat, mint kokas a szemetöt, mind mögtarjasodik, mind mögtollasodik, kiönti lúdmérgét, kacag előre, iszik a medvebőrre. De jövendölöm az uracsnak hogy föl van vágva a dögrovásra, ott ahol köll, s majd is mögitattyák vele a cokipoharat. Akkor tudom mögbánnya dolgát, mint a mölly kuvasz eggyszörre kilencet fiadzott; megbánnya béka a deret. Ha most az uracs mellett nevetnek, majd az uracson fognak nevetni, mégpedig annyira, mint a kurta kutya, vagy a hidegvötte legyek ősszel. Jó szerdékre várják a macskát, s akkor tudom el is halgat mint a tetű a var alatt. Erre pedig ne mondja az uracs: ebugatás nem hallik mennyországba; - mert nem ok nélkűl mozog nyárfán a levél; ahol füstye

van, ott köll lönni a tűznek is, nem is esik forgács vágás nélkül. Majd körűltapodgyák az illyen eggy étszaka nevekedett hitvány gombát, hogy kikopik mindenbül, mint valami a hóbul, s kénytelen lösz az íróseregbül elillantani; az ilyen jegetörött vizett ivott, lapuval takaródott írósvajas leventa, hogy még a kapufátul sem vöszön ijettében búcsút. Jó víz lösz ez majd sok tréfás verselőnek malmára, mindaddig, még úgy el nem nyúzzák ezt a bakot, hogy szőr sem marad rajta; akkor igazán bötelik a közmondás: kár nyittya a bolond szemét. Várjon csak az uracs, mög lösz embörűl dögönyözve, azután mögüstökölve, végezetre törökűl meg is cibálva; s térdön álva fog könyörögni, hogy kézzel is hintenék már inkább, mint zsákkal a magot.

Egyébaránt jelenthetöm, hogy nincsen az uracsnak szöröncséje az okos iráshoz, mint cigánynak az igazmondáshoz. De nem is való disznó orrára az aranyperec, sem az ilyen fityfirigy csöllögő böllögő irócskáknak a szerzői név, szamárra sem tösznek bársonnyerget, bár Tolnát Baranyát bejárta is. Én mondám. Isten lögyön az uraccsal!

A lepe a Mondolatos feje felett

Lukács Miklós sapphói rende szerént

Pécel, júl. 22. 1814.

Én szegény lepe, még más lepék Psyche
És Prometheusnak szép társaságában,
Vagy a lantosnak feje felett festve
Vagynak, én itten

Mondolatosnak rut társaságában
Elgyöngűlt szárnnyal tartozom röpködni.
Ah pestist lehell rám atmoszférája;
S zengésem zordon.

Én itt sem édes éneket nem hallok,
Sem mosolygásra ajkot nyító tréfát,
Vad hahotával mind Szatir kacagnak,
S mérgek halálos.

Érzem, hogy van szebb ezen a világon,
Érzem, hogy van mester jobb mint az enyém.
Hogy e zengésnél szebben zeng Apollon;
S mi hasznom benne?

Röpűlnék felebb, de szárnyaim gyöngék,
Röpűlnék máshoz, s visszaránt az örvény.
Psyche, homályból látom fényességed,
Végy fel magadhoz.

A Satyrus a Mondolat írójához

Pécel, júl. 26. 1814.

Vétkeztél, s jéh, vétkes fészekben eredtél,
Engemet kecskembert mert megfertéztettél,
Jerkék vezérével egy helyre tétettél,
Mellyel egy szemtelen tettet cselekedtél.

Testem nem szép fejér és kecske termetem,
Réten, s rengetegben éltemet tengetem,
De kedvnek s elmének énekét szeretem,
Mért e rest terméssel egy rendbe tétetem?

E jerkevezérem régenten még éle,
Egy vénember részeg fejjel mendegéle,
Se rest vén részegjét nem egyszer ejté le,
S elvesztével nyerget jerkésnél cseréle.

Ez rest és elmétlen, én elmés s eleven:
Mért teszed én mellém ezen egy levelen?
Eszes szerzeményed? én lehetnék jelen;
Nem eszes? jelentse e rest és esztelen.

Térj meg s érdemhelyre tégyed személyemet,
Elég szeret engem s kedves énekemet,
Kecsketermetemért ne vess meg engemet,
Ember termetében lelsz kecskét eleget.

Némelyek engemet rejtekben meglesnek,
Véled te ezeket helyes énekesnek?
Zeng: *vétkes fészekben*, zeng: *éje Édesnek.*
Mekegnek, mekegnek, de engemet nyesnek.

Mekegve, mekegve, de el nem rekedve,
Én énekelhetek gyepre heveredve,
Felkeresnek engem szépek heveredve,
S fekete fejemre repkényeket szedve.

Repkénnyel fejemen, kehellyel kezemben,
Szent ének nyelvemen szép kedv énekemben,
Be csendes e berek, be szédelg fejemben,
Édes szendergéssel fekszem rejtekemben.

A szamár a Mondolat írójához

Αὐδῆεντα δ'ἔθηκε θεα λευκώλενος θ^εΗρη.

Homerus

A mese apjának, kit egész Európa csudának
Tart vala, kit kesereg köz, nemes úri sereg,
A nagy Aesópusnak szolgáltam, s bármi okosnak
Látszani fáradozék, s csak nevetést okozék.
Meghala; sok száznak szolgáltam, már csupa váznak
Tettek, s nem nyere bért szívem ezernyi sebért.
Már Áthénának, nem elég volt Róma, magának
Vitt vala, hát ezerek, kik nevetésre szerek.
Régi nemek hulltak, s északról újra vonúltak
Nadrágot viselő más nemek egyszer elő.
Árva fejem véltem, hogy már jobb századot éltem,
S a csúfság! nyomorúlt, rajtad örökre szorúlt!
Már az olasz népnek nyelvén kik közre kilépnek,
Régi becsületemet, csúfra teszik nevemet.
Így a francoknál, a németek és spanyoloknál,
Rajtam nem könyörűl, anglusi nép is örűl.
Hogyha szemem nézi, sok kínomat újra tetézi:
Hogy vagytok magyarok rám ti is illy agyarok?
Pesti!... Szemem könnyel tele van, már habzik özönnel;
Rám a bú komorúl újra meg újra borúl.
Ámde nekem végre szép hajnal jött fel az égre,
Jön Cervantes elő, szánakozást visel ő;
Sánchó Panzának ada, s lábom Hispaniának
A Rozinante megett járt köriben eleget.
Lucius így jára s Apulejus majd azonára,
Képemet amikoron ők viselék magokon.
Éltem szépében Baratária nagy szigetében
Nyúgodtan telelék, hercegi kosztra lelék.
Majd haza rándúlván, atlaszba, selyembe borúlván
Sánchó pompa között rám örömet kötözött.
Őt sír bézárván, siratám bal sorsomat árván,
Hogy megszánna az ég s újra segítene még.
S lőn kegyelemséggel s híres lettem nyereséggel,
Mint nem Praxiteles, bár faragásra jeles.
Nyitja hazájának, a dúrvúlt Wesztfaliának,
Anton Panza helyett, sok mecénási felett
Készen szolgálván s könyvét nékem dedikálván,
Porból, melybe futék, majd az egekbe juték.
Büszkén sétáltam, fejemet fel-felhajigáltam,
Jókedv életemet, fény emelé nevemet.
Élvén, gondoltam, hirdetnek; s majd ha kiholtam,
Érettem kesereg egy nagy irói sereg.
Csalfa reménységek, értek mi haszontalan égek,
Meghal, Panza, velem mint örökös kegyelem.
Ismét csúfolnak búmban, nevetésre hajolnak,

O sors! még szomorítsz, bút kebelembe borítsz.
Ámde megint végre, tisztább napom a kegyes égre
Jővén, kérni hozád, *Mondolatos* te hozád,
Illendő ranggal, citerával s mennyei hanggal
Rám felülél Helikon lyányai karjaikon.
Ketten Tempében, ketten Pindus kebelében.
Ketten énekelünk, s senki nem ér mi velünk.
A Pegazus látja, s szárnyát a földre bocsátja.
Elbúvik s nem örűl Hippokrenéje körűl,
Eltűn sok kényes költő a zöld szövevényes
Ágak alá, fülelő sorsosid állnak elő.
S zengik: *hogy egy nagy hegy hasadott meg, mely bizonyos jegy*
Tégedet a nevezett kincskamarára vezet!
Zengik: *árva madár jajgass, rabságra maradsz már!*
Zengik: *mint brekekegsz, ördögi módra rekegsz!*
S köztünk békesség, nagy igazságos kötelesség
S józanságosság angyali pont fele hág.
Égi kegyelmesség, töredelmesség, gyönyörűség!
Mindezt sorba velem itt lakozásba, lelem.
Légy boldogságos jó úr hát, mint te tudákos
Vagy, s jóságszerető, semmi gonoszkövető.
Szép kíméléssel nevemet Pindusra vivéssel
Sorsomat erre feléd túl magamon emeléd.
Jaj de mi testemben, mely duzzad minden eremben?
Mely tündéri erő s belseimet keverő?
Kellemetes holló te vagy, érzem, Phoebus Apolló,
Zápor-e vagy zivatar rám ha mi jönni akar?
Nagy dolog ez, látom, sírj ó helikóni barátom,
Téged is ah az halál durva kaszája talál!
Nincsen is ő messze, hogy vad karját leeressze
Majd kitekint rád már, jaj neked árva szamár!
Megvan! bár nagy volt, az erős Achilles is elholt,
Nem száz példa ez is a haragos Lachesis.
Néma keservemben, majd egy köröm-ásta veremben
Téged rejtlek el én életem árva telén.

A magyar pegazus a Mondolat írója ellen

Ének alkotó test! nagy lélekkel nemzett
Múzsák, kiket tisztel mindenféle nemzet,
Kik között, fényekből látszik mindenképen,
A szépnek szerelme lángol minden képen.
Üljetek most széket tanácskozás végett,
Pegazus bajának hogy vessetek véget.

Múzsák, szégyent rajtam egy ember elkövet,
S tesz lábom elébe botránkozáskövet.
Ír verstelen könyvet, s jő Pindusnak fele,
S szamáron jő, ez a dolog fontosb fele.

Egy Mondolatos jő s szamáron, s az égnek
Kárpitján pusztító tüzek még sem égnek.
Ó szégyen! ezt méltán vajon el ki sírja?
Mely átok, mely gödör lesz Pegazus sírja?
Egy szamár, kit eddig nyomott nyerge s járom,
Fogja el helyemet, bezzeg én megjárom!
Ezután engemet ki vészen majd számba?
Ez örökös panaszt olt be az én számba.
Ha szamár-hoztakkal a Pindus lesz tele,
Jó Pegazus, úgy a te időd kitele!

Ó Múzsák, már az is nem rossz becsület-e,
Hogy a rímes versnek elment becsülete?
Még a kádenciás íróknak is nyelve
Mérték örvényébe vagyon már elnyelve.
Ráday-verselés nevet hord az illyen
S eféle korcsosság a mi szánkra illjen?
Sokan a szonettnek nyitják fel kútfejét,
S a magyar Pegazus ne rázza meg fejét?
Sok episztolát ír, ki e pályán kiállt,
Kik ellen az igaz ízlés hadat kiált,
S ez új nép romancot s balládékat becsűl,
S Gyöngyösit nem tartja senki legfőbb becsűl.
A rossz rímes Zrínyi s Orczy mellett fognak,
S Mátyásit kiteszik a marcangó fognak.
Pócsért szeretetet már senki nem érez,
Mondják, hogy Virággal soha fel nem ér ez,
Etédi, Péczeli, Horváth, Vitéz s Édes
Éneke a magyar fülnek már nem édes,
Helyettek a polcra Ányos s Himfy lépe,
S mindenre ragad már e rossz ízlés lépe.
Mustrákká Berzsenyi lettenek és Dayka,
Kiket nem is nevelt talán magyar dajka.
Rény, kecs, remény szókból áll nálok a beszéd,
Pennájok idegen szólásokat be széd.
Már kegyet mondanak kegyelmesség helyett,
Semmi szép hosszú szó nem lél nálok helyet.
Német és franc lettek az ízlés követi,
Sok elfajúlt Goethét s Marmontelt követi.
Példát Illyés, Káldy s Báróczyból lesnek:
Ó ki állhat ellent ez iszonyú lesnek?[46]

[46] A kéziratban még e két sor:

Láczai csak gágog, s rajta minden nevet,
S Vályi-Nagy Ferenc nyer poétai nevet.

Ld. Szemere munkái III. k. 191.

- - -

S ó Múzsák, ennyi sok gyaláztatás után
Szamarat is látunk a Pindusnak útán.
És így Pindusunkra, mely ezelőtt fényle,
S róla mindenfelé súgárzott a fény le,
A gyászthozó Fátum örök homályt szóra
Ah búm miatt alig találok már szóra.
Hozzátok nyögök ó Múzsák! könnyem folyta
Bár ajkamon csaknem minden jajt elfojta.
Hasson meg Pegazus könnye s sohajtása,
Ne légyen hijába kérte s ohajtása.
Lám nyögök s az igaz költőktől jött ének
Mintha zengene már halálom jöttének.
Azért is ó Múzsák! se estve se reggel
Ne szűnjetek értem harcolni sereggel.
Kergessétek innen a szamarat s értem
Ezt tévén, megvallom, hogy örömet értem.
Ne legyen közöttünk se éjjel se nappal,
S így fényünk nem soká osztozik a nappal.
S szent völgyeitekből harsogva ment ének
Hirdesse, hogy győztünk, Duna lementének.

-

Ó Múzsák! ezen nagy jótételért sírom
Partjáig hálámat tinéktek majd sírom.
S meglesz, amit kértem, a múzsai karok
Ím segedelmemre már emelik karok.
A szamár éltének fáklyái elégnek,
Ezen bosszúállást tarthatom elégnek.
Köszönöm ó Múzsák! hálaadó szívvel,
Szent szerelmetek közt fogy bennem a szív el.

A lant

Minden lantokénál rosszabb
Állapotban sínlek én,
Mivel nékem helyt egy rossz szab
A Múzsáknak telekén.

Húrjaimon a legkisebb
Nesz is elnémúla már,
S mely hang hajdan mint egy kis eb
Nyargal, rest mint e szamár.

S ha némelykor egy-két hang a
Lóggó húrokra kimász,
Csak alant guggol mint hanga,
S gyászszínü, mint kulimász.

Apolló, kit az egekbe
Ambróziás mátkatál
Mellett gráciák visznek be,
Nézd csak, mire juttatál.

Ah láttál-e ilyen rútat?
Jövel, és magad nyiss tenn
Karjaiddal nékem útat
Szabadságra, jóisten.

Egy bolondolva Mondoló,
Nézd, mint cammog bakacsin
Szűrben, nem lévén sehol ló,
A Helikonra csacsin.

S engem nyakába függeszte,
S ah csak azt bánom, csak azt,
Hogy Apolló nem végzesz te,
Hogy ő nyakába akaszt.

Ő engemet, ki számodra
Függöttem a rózsabolt
Virágokból szőtt szép fodra
Között, míg el nem rabolt.

Már Hipokrenének kristály
Forrása nékem bú-tó,
Oly bús nekem ez a kis táj.
Mintha itt lakna Plútó.

Csúfol engem a szarkaláb,
S ha a piros pipacs int,
Vagy a búzavirág alább
Rám mind gúnyolva kacsint,

Ah amott miként pirúl el
Nézd még most is egy sor som,
Mert tudja, hogy szégyen s bú lel,
S szégyelli gyászos sorsom!

Jegyzetek a versek alá

Hőgyész

Auróra piros szekerében. Auróra a hajnal istenasszonya 1. Pomey Panth. Myth. p. m. 107. Ezen könyv nélkül senki poéta nem lehet.

Homerust. Ez a régi híres görög poéta, kit én minden alkalmatossággal említeni szoktam, noha soha sem olvastam. Ugyanezt tanácslom másoknak is, kik tudós poéták akarnak lenni.

Fáma kisasszony. Aen. IV. *Fama malum quo etc.* Ez a hírhordó istenasszony, s minthogy mi itt csak hírből tudunk holmit, azért szoktam a Fáma kisasszonyt minden alkalmatossággal felhozni. Ez szép allegoria.

Apolló maga s a szép Múzsák. L. Pomey eml. könyvét, valamint a Pindusra is, és minden más mitológiai nevekre, melyek még ezen darabomban előfordúlnak.

Sok költők neveit. L. a poétai episztolára írt választ. *Ad nova surgentem majoraque viribus ausum. Sásból, nádból.* Erre kell tudni a mitológiát.

Veszprémben. Kerestem az atlaszon, de nem találtam: gondolom mégis, hogy Dunántúl vagyon. *Condit enim verum vasto natura recessu - mortalesque hebetat visus et pectora nostra.*

Szatirázni születtek. Szatíra és paszkvillus nálunk mindegy.

Szonettek mi legyen? vele nem szolgálhatok, gondolom mégis, hogy vers, ti. az említett választ.

Literátor s jó filológus. Ezek ma már szokásba jött nevek. Literátor itt teszen *betűszedőt*, s filológus *szógyűjtőt. Verba valent usu.*

Itt, ahol bajuszos. Tudnivaló, itt az igazi magyaros Helikon forog szóban. - *A quo ceu fonte perenni etc.*

A Satyrus

Vétkeztél jéh vétkes. Senki se mondja, hogy ezen vers a Varjasé, mert a kecskemekegés sokkal régibb, mint minden vers.

Jerkék vezérével. Azaz a szamárral, de a *szamár* szót nem lehet kimekegni.

Egy vén ember részeg fejjel. Boldog emlékezetű Silenus nevét így mekegtük ki.

Jerkésnél. Azaz: juhásznál, de így sem lehet mekegni.

Eszes szerzeményed - nem eszes? melyik a kettő közzűl? meghatározni nem könnyen lehet.

Zeng vétkes fészekben, zeng és éje Édesnek. Azt mondják, hogy ezek mindketten kecskévé változtanak. - Ki mondja, hogy nem történ, csuda a mi időnkben is.

A szamár

A mese apjának. Szamarunknak ezen versére van *allúzió* hangos poetánknak ezen soraiban: *Nemzetek anyjának, kit egész etc.*

A nagy Aesopus. Max. Planudes ugyan azt mondja, hogy Aesopus kicsiny és törpe volt, de a szamár, ki nála szolgált, jobban tudhatja.

Már Athénának. Athéna vagyis magyarosan Athénás, régi görög város. Róma pedig olaszországi. Mindezeket az óatlaszból tudhatjuk.

Kik nevetésre szerek. Szer nem teszi ezt: *modus*, mint némely újítók akarják, a köznép ezt így mondja: *ugyan szer a tánzra, nevetésre stb.*

Régi nemek hulltak. Allúzió Homerusra:

ὡς ἀνδρών γενεὴ η μέν φύει η δ' απολήγει.

Homerust szükség olvasni a tudományra nézve, de követni jobb Ovidiust, és ezt: *Prima rubens unda, ranaum plaga secunda.*

Anglusi nép is örűl. Ad notam: tengeri víznek örűl.

Pesti ti. nem pesti Buda mellől, hanem Pesti Gábor, kire van jusa haragudni a jámbor szamárnak.

Cervantes spanyol író igen szép mesés históriát írt Don Quixote vitézről.

Sancho Panza. Don Quixote vitéznek fegyverhordozó inasa, mint ezt minden tudhatja.

Hispania, azaz Spanyolország.

Rozinante. Nevezetes híres paripája a bölcs Vitéznek.

Lucius és Apulejus. A boldogtalan szamár mindig örűl, ha eszébe jut, hogy két nevezetes férfiak az ő formáját vették magokra. Lásd *Luciani Somosat. opp.* ismét *Apuleius de asino aureo.* Mi szép dolog a tudomány, kivált ha kádenciás disztichonba, mint aranyrámába, foglaltatik.

Baratária nagy szigetében. Kérdés: ki volt legnagyobb vitéz s a legigazságosabb törvényadó? felelet: Don Quixote és Sancho Panza. - L. Herder Adrasteáját.

Kegyelemséggel. Mennél hoszabb a szó annál szebb, ki írhatná így: *keggyel*?

Praxiteles bár faragásra jeles. Ha nem tudjátok ki volt Praxiteles, úgy sajnállak, hogy ezen mennyei szép sort nem érthetitek.

Dúrvúlt Wesztfáliának. Hogy dúrvúlt, lásd Tollius Epist. Itiner. Ezek ugyan a XVII. századbeli tudósítások, de én újabbakat nem tudok.

Anton Pánza a boldog emlékezetű Sanchó unokája - lásd az ő példabeszédeit.

Mondolatos. Ad notam Scipio Africanus.

Helikon, Tempe, Pindus, t. i. az igazi és tiszta magyar Helikon, Tempe, és Pindus, itt nincsenek új szók, és francia szólások - Nostri sic rure loquuntur.

Senki nem ér mivelünk, t. i. kettőjekkel - *ámbár - Et cantare pares, et respondere parati.*

A Pegazus látja, lásd a Pegazus panaszát, s ez nem mese.

Sorsosid állnak elő. Így nem jó lett volna a metrum: *sorsosink állnak elő.*

S zengik. Ó ki nem ragadtatik el ezen édes zengéstől: *ut perii, ut me malus abstulit error.*

S köztünk békesség s. t. Ó miért nem érzi minden a hosszú szólások szépségét egész erejében - *Siloni capeones vibrissas peromenti.* Oh: hát ezen szép sorok:

Conturbabantur Constantinopolitani - Innumerabilibus sollicitudinibus Ó!

Jaj de mi testemben. Poscere fata, tempus erit Deus ecce Deus? Virg.

Zápor-e vagy zivatar: Különben e szegény állat csak esőt s szelet jövendől, most érzi, hogy valami nagyobb akar történni. *Tanto magis ille fatigat - os rabidum fera corda domans fingitque premendo.*

Téged is ah az halál. Így jövendőli Achillesnek is az ő Xanthus nevű lova következő halálát: *αλλα τοι έγγύθεν ήμαρ όλέθριον. ούδέ τοι ἡμεις αϊτιοι, αλλα θεός τε μέγας και μοῖρα κραταιὴ.* De hiába mondotta Achilles mint a mi Mondolatosunk is, *ἠ τι μοι θανατον μαντεύεαι*? Mert a jövendőlés betölt, és mind Achilles mind a Mondolatos megholtanak, amint ezt az utolsóról az újságból is tudhatjuk. Fájdalom! Hunc tantum populo.

A lepe

Lepe. Mások azt mondják nem lepe, hanem lepke és pillangó, de tessék csak a lepe szavait olvasni, melyek így kezdődnek: *Én szegény lepe*, ő pedig legjobban tudhatja a maga nevét.

Lukács Miklós, tisztességnek okáért van megnevezve és *κατ' έξοχήν,* mert különben a metruma régibb.

Krisztus urunknak áldott születésén
Angyali verset mondjunk szent innepén,
Mely Bethlehemnek mezejében régen
Zengett eképen.

Nemde? *vestigia Graeca ausi deserere*?

A magyar Pegazus

Magyar Pegazus. Tudnivaló a magyar Pegazus, mely csak magyarúl és deákúl tud, mért tud deákúl lásd a Debreceni Gram. Praef. Quem penes arbitrium est.

Énekalkotó test. Ad notam: *törvényalkotó test*: s ezeken egyformán lehet dalolni, szebben ennél magyar hangon még senki sem dallott: *nagy lélekkel nemzett - mindenféle nemzet* - ó -

Versetlen könyvet. Ha a Mondolatot, legalább a szótárt ily szép kádenciákba foglalták volna, mint amilyenekben a Pegazus szól, úgy talán Pegazus sem haragudott volna oly nagyon.

Egy Mondolalos jő a szamáron. Mi? igen igen, mit tehetünk róla, hogy Mondolatos jő, és szamáron. *Ait fuisse mulio cellerimus, sed haec prius fuere, nunc recondita sedetque sede seque dedicat tibi gemelle Castor et gemelle Castoris.*

Nyereg s járom. Csak nyereg, de a járom szükséges a szép rím miatt. *Necessitas cujus cursus transversi impetum etc.*

Hogy a rímes versnek elment becsülete. Pedig négy arany jobban cseng mint kettő, és kettő ismét jobban mint egy sem. Lásd a Rontó Pál praefat. A fűszerszámos étkeket is felhoznók, ha a spatium engedné. Lásd Gyöngyösi János Versei praefat. (Pest, 1803.) *Sin autem praecepta vetant me dicere sane - non dicam sed me perdidit iste puer.*

Ráday-verselés. Xenidion magyarcsa. Mi? az első szó görög, a második magyar.

A szonettnek; lásd a Hőgyészi jegyzését.

Episztola; l. ugyan ott.

Romanz és ballade. Páris Pápaiban nem találtatnak. *Nec mihi constabunt aliter vestigia veri.*

Gyöngyösit. Fájdalom, ez és ami következik mind igaz! *Valent valent mihi ira et antiquus furor et lingva qua adsim tibi.*

O Múzsák - szamarat! Már fellebb is mondatott, hogy szamarat. *Quod super est non est mirum. Lucret.*

Duna lementének. Sajnáljuk, hogy a Tisza nem fért a sorba; l. a Haza Esedezését.

A szamár éltének fáklyái elégnek. Emanavit uti fumus diffusa animae vis.

1815

JENISCH PÁLYAIRATA[47]

Erster Theil, welcher die Grundsätze enthält, nach welchen die Vorzüge einer Sprache geprüft werden müssen.

A nyelv (Sprache), mint gondolatainknak s érzeményeinknek közlő orgánuma, akkor éri el célját, ha gondolatot és érzeményt az elme mindenkori szükségéhez képest terjeszthet elő. Ennélfogva, a nyelvnek főbb tulajdonsági ezek fognának lenni: I. Gazdagság vagy bővség. - II. Erő (energia), - rövidség, mely az energiához kapcsoltatik, nyilvánság és hajlékonyság - s ezen utolsó mindig felteszi az elsőt, de nem megfordítva, - jólhangzás. S mindezen tulajdonságoknak summája fogná a legtökéletesebb nyelvet formálni.

I. Ami a nyelv gazdagságát illeti, bőv lehet a nyelv olyan szókban, melyek az érzékek objektumaikat jelentik: de ez egyedűl nem teszi még a nyelvet bővvé. A lélek az objektumokról magára reflektál, s azoknak benyomásaikat maga szerint modifikálja, s ebből ered a nyelvnek még egy fontosb bővsége, az absztrakciókban való bővség. Amazt lehet nevezni *extenziv*, ezt *intenziv* bővségnek. Egy kereskedő nép nyelve, mint a föniciaiaké, gazdagabb lehetett s volt *in extensione* mint a görögöké, de ki mondhatná azért, hogy ezeknek nyelve nem volt oly bőv, vagy nem volt bővebb amazokénál? Ez az oka, hogy Bouhours az ő *Entretiens d'Ariste et d'Eugène* munkájában hibázott, mivel a francia nyelv gazdagságát a vadászatot, hadi dolgokat s más egyes tárgyakat illető szavak sokaságával mutogatta, valamint Stephan is *sur la précellence de la langue françoise*. Azonban az intenziv bővség sem elég magában a nyelvet meggazdagítani. A skolasztika filozófia skeletté csinálta a deák nyelvet; így lett a francia nyelv is a poézis felsőbb, azaz, energiát kívánó nemeire alkalmatlan. A kettőnek egyesűlése teszen olyan nyelvet, mint a görög volt, melyben a szépmesterségek a legmélyebb tudományokkal, a filozóf a poétával, s a poéta a filozóffal eggyé olvadnak. Még egy harmadik neme van a nyelv bővségének, t. i. a lexikális míveltethetés, mely vagy az első és végső szillabák sokféle hajlásaiban, vagy a szók öszvetételében áll. Azt csinálja a filozóf, ezt a poéta, kik ketten a nyelvnek fő mívelői. Lexikális míveltethetését a nyelvnek segíti a dialektusok sokasága, segíti az is, ha a nyelv eleinte sok oldalról veszen az íróktól mívelést,

[47] Berlin, b. Friedr. Maurer. 1796. Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens, namentlich: der Griechischen, Lateinischen, Italienischen, Spanischen, Portugiesischen, Französischen, Englischen, Deutschen, Holländischen, Dänischen, Schwedischen, Polnischen, Russischen, Litthauischen. - Eine von der K. Pr. Ak. der Wiss. gekrönte Preisscchrift des Herrn D. Jenisch. Prediger in Berlin. - Diversi... lingvis homines. 8. VIII. 503.

mert egy, már az állapodás bizonyos grádusát elért nyelv nem könnyen fogja a mívelést, mint ez a francia nyelvvel történt. Segíti végre ezt sokszor egyetlenegy nagy író is, mint Homér és Klopstock. Hogy mindazáltal a lexikális míveltethetésből a nyelv bővségére vagy szükségére következést húzni nem lehet, magából kijön, s Trendelnburgnak a görög, deák és német nyelvről írt munkája bizonyítja.

II. Ami az energiát illeti. A durva, vagyis míveletlen nyelv több energiát bír, mint a mívelt. Ezt cselekszik az onomatopoiemenonok, és a gyökérszavak. Az energia tehát 1. Lexikális, ha a szavak nem általános jelentésűek s nem nagyon absztraktok, itt legtöbbet tesznek a poeták, az orátorok, a morálfilozófok és végre a spekulativfilozófok. 2. Grammatikális, ha nincsen sok artikulus, conjunctio stb. mint a deákban, az orosz és lengyelben; - ha nincs szorosan meghatározott szintaxis, mely a franciának baja. 3. Karakterisztika, amely a nemzettől s a genie íróktól jön.

III. Ami a nyelv világosságára és meghatározottságára tartozik: ide jőnek 1. lexikális meghatározottság, hogy egy szó többféle tárgyakat ne jelentsen. 2. A nyelv grammatikájában való tisztaság, melyet a míveletlen nyelvekben hiában keresünk. Az artikulus a világosságra nem múlhatatlanul szükséges; ide tartozik, hogy a nyelvnek természetes és rendes szintaxisa legyen. Az újabb nyelvek ebben nem oly szabadok mint a görög és római, kivévén az oroszt és lengyelt, melyekben a szavak szabadosan szóratnak széjjel; az anglus is sokszor kitér a rendes szórakástól.

IV. Végre ami a jólhangzást illeti, a sok vokál lággyá, a sok konszonánt pedig keménnyé teszi a nyelvet, s így a konszonántok és vokálok szerencsés elegyedése teszi a jólhangzás elementumát. A jólhangzás eredeti tulajdonságai közé tartozik a nyelvnek. Vad vagy szelíd klíma, és vad vagy szelíd erkölcsei valamely népnek, sokat tesznek a nyelv hangzására, de sokat a csupa történet is, mint p. o. a gyökérszavaknak alkalmatlansága a míveltethetésre. Így a zsidó nyelv szelíd klíma alatt durva lett, így a hadakozó rómainak nyelve a még akkor nem oly szelíd klímájú országban lágyhangzatú. - A hochdeutsch sokkal durvább mint a plattdeutsch; a köznép restsége a kimondásban okozza ezt, s mivel az olasz és spanyol nyelv a köznép által míveltettek, innen van, hogy a lágyságban a rómait is felűlhaladják.

Zweiter Theil, Prüfung der berühmtesten alten und neuern europäischen Sprachen nach den aufgestellten Grundsätzen.

Az egymással rokon nyelvek míveltetésökben is igen megegyeznek egymással, annálfogva a nyelvek itt rokonságok szerint fognak egymással öszvehasonlíttatni. A deák a görööggel - az olasz a spanyol, portugal és franciával - a német az angol, holland, dán, és svéddel - a lengyel a litvániai és orosszal.

Első szakasz
A nevezett nyelvek bővségéről

Extenzív bővsége a görög és deák nyelvnek nincsen olyan nagy, mint az újabb nyelveknek, melyet az ismeretek, tudományok, találmányok sokasodásának kell tulajdonítanunk. Az újabbak közt az anglus az, mely legnagyobb extenzív bővséggel bír, utána az olasz és francia s spanyol nyelvek jőnek. A portugal hátrább marad ezeknél. A német, ha most nem, legalább idővel vetekedhetni fog mindenikkel; a dánus követője németnek. A litvániai legszegényebb, úgymint, amelyen egy bibliai fordításnál több könyv nincsen is.

Intenzív bővségéről a nyelveknek alább fog szó lenni, most a lexikális míveltethetésről.

Trendelnburg, a görög, római és német nyelvek míveltethetését megvizsgálván, ezt mondja: «Ich möchte den sehen, der es wagen dürfte durch einen Machtspruch hier kategorisch einer Sprache den Preis zu ertheilen. Jede Sprache hat ihr eigenthümliches Gute, welches der andern die Wage hält.» Így ítél ő a görög, deák és német nyelvekről, s a deákot csak abban teszi a többek után, mivel a szavak öszvetételében nem szabad. - Egyes szó, frázis vagy hajlásból a nyelvre ítéletet hozni nem lehet, a legszegényebb nyelvben is vagynak, miket a legbővebbre sem lehet, annyi rövidséggel, erővel, s sajátsággal általtenni. Ha azt mondjuk, hogy a görög míveltethetőbb mint a római, ezen állítás nem a görög végszillabák többségén fundálódik, hanem azon, mivel a görög hamarább, jobban és több oldalról míveltetvén, azon képző szótagokat több nomen verbum és adjectivumok mellett használta. A római fordítani sem merte szóról szóra a görög nagyobb míveket, új koncepteknek nem adott új szavakat, sőt még csak nem is származtatott azon képző szótagok segédjénél fogva. Az oka ami a francia nyelvvel történt, hogy t. i. a nyelv már messze ment a míveltetésben, mikor az írók fellépni kezdettek, s a beszélő publikum újságokat többé nem szenvedett el. Nem is voltak a nyelvben dialektusok mint a görögben, hogy ezáltal a beszélő publikum a szokatlanabbat is felfogni hajlandóvá tétethetett volna. Eszerint a deák nem konstruálhatott szókat mint a görög; s régibb poetáiknak igyekezeteik, mint a franciáknál Ronsardé s másokéi, füstbe mentenek, bár az ily konstrukcióknak a *mortifer, fidicen, agricola* s mások mégis nyomait mutatják. A míveltethetésnek ezen ágán kivűl ide tartozik a participiumok sokasága is, mellyel a görög nagyon gazdag, s a deáknak s leányainak ezen oldalról elérhetetlen.

A deák nyelvből származottak a míveltethetésben éppen olyan szegények mint anyjok vala. Mely ideákat a deák nevezetlen hagyott, ezek inkább frázisok, mint új szók által igyekezték azokat kitenni, s nyereségök ezen oldalról mégis a leve, mivel a skolasztika filozófiának szavait általvették, mint *possibilité, réalité* stb. Úgy látszik, hogy itt az olasz és spanyol elől állanak, s a francia ezeknek fantáziával, leírásokkal, s merész metaforákkal teljes írásaikat nem fordíthatja. Nem fogott volna azonban a francia utól állani, ha a Ronsard, Jodelle, Theophil, s Montaigne által futott pálya el nem hagyatott volna. Ezek azt tették amit Ennius és Pacuvius s többek a római nyelvvel kezdettenek, s ily öszvetételeket: *sommeil charme-souci, vent chassenue, l'abeille suce-fleur* lehetett írásaikban találni, de sorsok a lett, ami a rómaiaké, s innen van, hogy az újabb francia poeta, Voltairenek s d'Alembertnek nyelvén nem röpülhet úgy, mint Ronsard és Malherbe röpűltenek. Szegényítette a franciát az is, mert a synonymumokat mint «echars, taquin, trop-tenant, chiche, chiehe-vilain, racle-denaire, avaricieux, serre-denier, serre-miette» megkevesítette[48], holott ezek nem superfluumok, hanem, különböző képeket hoznak a lélek eleibe s festékenyebbé teszik az ideának előadását. Az ilyen kevesítések és tisztogatások által sok jótól megfosztotta magát a francia nyelv, mely főképpen az akadémiának bűne volt, s így lett az olasz és spanyolnál szegényebb. A konstrukcióra nézve mindenik leánya a deák nyelvnek egyformán szegény; az ilyenek *crève-coeur, cordoglio* vagynak mégis, mégpedig prózában is. - A portugál nyelvben ezen oldalról nincs a több rokon nyelvek felett semmi különös. - A francia írók közt a nyelv lexikális míveltethetésben való szegénysége, s a szoros szintax miatt az írókban, a genie minden különbözése mellett is, nagy a gondolkozás egyformasága, s így a franciában könnyebb klasszicitást nyerni, mint példának okáért a németben.

A germániai nyelvek közt első tekintettel az angol látszik a míveltethetés felső grádicsán állani, magában a deák és germániai nyelvek míveltethetését bizonyos tekintetben egyesítvén. Így bírja p. o. az al, ible (deák: alis, ibilis) és y, full, less, ish (német: ig, voll, los, isch) végzeteket. A deák végzetek könnyűvé teszik neki a tudománybeli terminológiát is, mint: physical, mathematical, melyek a többi germániai nyelvekben idegen hangok. - Az angol

[48] Stephan ezt úgy adja elő, mint amellyel a francia nyelv sokat nyert. 587.

továbbá nagyobb lépéseket tett a pszichológiai vizsgálatokban mint a német, s nyelve ezen oldalra nézve is mívelhetőbb mint a metafizikus németé. Mindemellett is Klopstocknak ódáit s Messiását, Lavaternek Fiziognomikáját, Herdernek s Goethének sok munkáikat nehezen foghatná az angol fordítani; így Kanttal is. A német nyelv míveltethetőségét segíti a dialektusok sokasága. Lásd erről Gedickének értekezését *Über die Dialekte der deutschen Sprache.* - Segíti továbbá a régibb német literatúra monumentumainak studiuma. - Mindezen segédeknél fogva a német nyelv egy lehet a legmíveltethetőbbek közül, s talán a legmíveltethetőbb a több európaiak felett, mert új szavakat s új származásokat inkább elfogadhat, mint a francia, olasz s inkább, mint az angol is. Mert nincsen úgy fixirozva mint azok, s több egymással rokonabb dialektusokkal bír.

A holland, dán és svéd nyelvek hátrább állanak a németnél, hanem az öszvetett szókban minden germániái nyelvek gazdagok. Ezen nyelvek képezhetőségeikre nézve nyertek abban is, mivel első míveltetésök papi kezekben lévén, a görög és deák nyelvnek reájok befolyása volt. Így új szók és szillabák formáltattak s a nép az újnak elfogadására mindig hajlott (deákból lett Begriff, concept; Erkenntniss, cognitio; Glaube, fides; Umstand, circumstantia; görögből Gottmensch, *Θεαντροποϛ* stb.).

A participiumokban a germaniai nyelvek szegények, nem lévén a praes. és praet. participiumoknál egyebek, a német mégis legszegényebb.

Ami a szláv nyelveket nézi: a lengyel és orosz nyelv származtatásaikat elő és végszillabák által teszik (az előszillabák nagyrészint prepoziciók). A participiumokra s a participiál végzetekre nézve szerencsésb mint a német, s az oroszt kivévén, mint minden újabbak; s ezen két nyelv az új szók s az öszvetételek elfogadásában is szerencsés; ennélfogva az idegeneket, kivált a franciát nagy könnyüséggel tehetik által. A litvániai deklinációiban s konjugációiban bir duálissal, egy historikum perfektummal, s a participiumokban is szerencsésb a németnél. Bizonyság erre az egész bibliának fordítása, mely először 1735-ben jelent meg königsbergi udvari pap Quand előbeszédjétől kisérve.

Következik a nyelvek intenziv bővségének egybehasonlítása.

Itt a görög minden nyelveknek felette áll. Tudjuk, hogy a görögöknél támadtak csaknem minden szépmesterségek, tudományok, s hogy ők mind a szép, mind a mély tudományoknak csaknem minden nemeikben az újaknak példával mentek elől. Az a szép *érzékiség*, mely a görögnek tulajdona volt, egymás mellé tette a poétát és filozófot, s az örökre, még a metafizikusnak tolla alatt is virúló nyelv, alkalmatos lett a szív legrejtettebb érzéseinek, s a legmagosb absztrakcióknak kifejezésére. Maga a német nyelv, mely minden újak között legtöbb metafizikai mívelést kapott, nem érheti el Plátónak s Aristotelesnek sok helyeiket, s Kantnak minden munkáit a legnagyobb könnyűséggel lehetne görögre fordítani. - A római nyelv nagyon hátramaradt a görög megett, s az egész római poézis és filozófia nem egyéb, mint a görögnek hímezése; mivel a római nép környűlményi sohasem engedték meg azt, hogy a kultúra, főképpen a poézis és filozófiai kultura a nemzetnek tulajdonaivá tétessenek. Egyedűl az ékesszólás s a história az, melyekben eredeti fejeket mutathat a római literatúra. A római sohasem emelkedett fel spekulációra, az ő poézise morál, s filozófiája életbölcseség. A deák nyelv a poézisre sem oly alkalmatos, mint a görög, s az mutatja a deák poétai nyelv szűk határait, hogy még Dante, Petrarca s Milton sem tehették tizedét is annak a deák nyelven, amit anyai nyelvöken tettenek.

Azonban bármily nagy legyen a különbség a görög és deák közt, ha az újabb nyelveknek ellenébe tétetnek, azt lehet közönségesen észrevenni, hogy ama kettőben bizonyos energikus érzékiség van, melyre nézve íróik inkább *praktice* mint *theoretice*, inkább *élénk szemlélettel mint filozófi határozottsággal* adják elő gondolataikat, s mindenütt ahol az előadás nem egészen spekulativ, *inkább érzékileg mint elvontan, inkább aszerint miképp gyakorlati munka*

emberei, hogysem metafizikus gondolkozók fejezik ki magokat. Az újabb nyelvek írói pedig egészen megfordítva, mindenütt *bizonyos metafizikai* és *vizsgálódási szellemet* éreztetnek; s ezen metafizikai szellem leginkább nyilatkoztatja magát vizsgálódó religió, megtisztúlt erkölcsfilozófia és a szerelem petrarchizmusa által.

Intenzív bővségét az újabb nyelveknek a régiekhez hasonlítva, az originális írók számából s jóságából lehet megismerni, melyet a literaria história tanít.

Ami az újabb nyelveket egymás közt illeti, a rómaiból származtak közt a poézis felsőbb nemeiben az olasz és spanyol sokkal előtte állanak a franciának. Azoknak mély s szenvedelmes érzésök, tüzes fantáziájok s klímájok stb. nagyon segítik a poézis azon nemeiben, s az olasz, szabadabb lévén a szóhelyheztetésben, ezáltal még inkább emelheti a poétai dikciót, mint a spanyol, de ez is nincsen ezen oldalról szorosan megkötve, s nyelvének természetes folyama, pompája s ereje mindent kipótol. A francia könnyű populár genievel felruházva, hirtelen, de nem mély, s inkább gondolkozó mint érező, valamint inkább populár, mint filozóf gondolkozó, a felsőbbnemű poezisben, kivévén a drámát, igen keveset produkált. Nyelve inkább bőv az absztrakt, mint az erős érzéki jelentésű szókban; idejárúl az is, mert a szóhelyheztetésben csaknem minden szabadságtól megfosztatott. A poézis könnyebb nemeiben pedig (erotikum, komikum és szatirikum) mind a három nyelv excellál. Az erotikumokban ugyan nemzeti karakteröknél fogva az olasz és spanyol állanak elől, s ezt teszi a petrarchizmus, mely a nemzetbe s poézisökbe bele van szőve. Ezen gyöngéd érzést, ezen édes s fennrepűlő petrarcai ábrándozást egy germániai nyelv is el nem érheti, s a franc, angol és német sokszor csúfolja azt, amit itt az olasz és spanyol isteninek mond, s ebben áll ezen két nemzet nyelvének karakterisztikus része az intenziv bővségre nézve. Ami az elmésséget illeti, s a játszi fantáziát, itt a francia nincs felűlmúlva, vagy éppen elől áll. Ezen *gentilezza*, játsziság, a franciának társalkodási elevenségétől s finomságától jön. Ő inkább eleven, mint mély és absztrakt, s kettős értelmű szavakkal tele van nyelve. A komikai és szatirikai nemben a három közt nem lehet megmondani, melyik az első. Ezen nemben áll, úgy látszik, a déli népeknek karaktere, s az éjszakiak, bár derék írókat mutassanak is ebben, de nyelvök a délieknek könnyűségét s hajlékonyságát itt nem követheti, valamint egyáltalában ezen délieket a poézis könnyű nemeiben el nem érhetik.

Ami a prózát illeti, a históriában s prózai elbeszélésben elébb kezdtek ezen három nyelvek, mint a germániaiak míveltetni. Sőt literatúrájok ezen úton indúlt el. Az elbeszélő nemben (a felebbi okoknál fogva) első a francia. Nyelve tele van közönséges jelentésű szókkal, lélekfiziognómiát kifejezőkkel, amennyire tudniillik a vonásokat hirtelen észre lehet venni, és a szavak rende egymás után meghatároztatott. Nyelve organizációjánál fogva inkább érthető, mint erővel teljes, inkább gondolat-, mint érzéskifejező, annálfogva ezen nemre legalkalmatosb. Az olaszok és spanyolok ennyi könnyűséggel s kedveltetőséggel nem birnak. A germániaiak pedig parallelában sem jöhetnek, minthogy ezen nyelvek természet szerint az energiára inkább, mint fínomságra hajolnak. A francia, nem nyelvének hibája, de nemzeti sebes genieje miatt maradt a históriaírásban az olasz és spanyolnál hátrább. Valóság fáradságos keresése neki nem dolga. Ellenben az olasz és spanyol, való komoly és méltóság által itt klasszikus munkákat produkál, s az olasz csak számban előzi a spanyolt. Azonban minthogy ezen nemben, az emberi szívet s elmét karakterisztice jegyző szavak s fordulások, valamint a morál, politikai és pszichológiai vizsgálódásokat jelentők bővsége teszi a nyelv gazdagságát, a francia ezen nemben minden európai nyelvek közt ragyog, s az olasz és spanyoltól, ha némelykor energiában elhagyatik is, de fínomságában azokat sokszor felűlmúlja. - A társalkodási írásmódban is a franciáké az elsőség. - Ami a filozófiát illeti, ezen három nyelv szerencsés abban, hogy már származása által sok filozófi koncepteket jelentő szókat nyert, melyek más nyelvekben csak későn szoktak megjelenni. Azonban itt csak a francia használta nyelvének gazdagságát, s a morálban és populárfilozófiában klasszikus munkákat producált.

Az olaszok némely ezen nemű munkáiknak, úgy látszik, csak a gondolkozás szabadsága vet gátot, hogy klasszikusok ne lehessenek. Így a spanyolok is. A spekulativ filozófiát ezen nyelveken nem gyakorolták.

A germániai nyelveket ami nézi, ezek közt az angol és német állanak minden kétségen túl elől. Poézisöknek karaktere, mint a nemzeteké, inkább gondolkozás, mint érzés, inkább erő, mint finomság, s itt a mély s komolyabb tudományok is inkább gyakoroltattak mint a délieknél. A felső nemű poézisben (mint az eposz, dráma, óda, tanítóversezet) szerencsével dolgoztak kivált a németek és angolok.

Második szakasz

A nevezett nyelvek energiájáról

A görög és deák itt egymás mellett állanak, bár különböző okokból. A görög nyelv, bár filozófi kezekbe jutott is, de a filozófok, legalább a literatúra virágában, szintúgy keresték a kimondásbeli szépséget s csínt, mint a konceptek élességét s meghatározottságát, s a poétákat, mint atyjait és mustráit a nyelvnek becsűlni meg nem szűntek. - A római nyelv pedig, literatúrájának virágában, mély filozófi vizsgálatokra nem fordíttatott, s természeti energiájának hagyatott, mint ez a míveletlen s nem eléggé kidolgozott nyelveknek tulajdona. Mind a két nyelvben nagy gond volt a lexikai-energiára, s szoros határ húzatott a prózai és poétai művek közt, annyira, hogy bizonyos szók, szólások s fordúlatok kirekesztőleg csak egyiknek vagy másiknak tulajdonai voltak, s ez ily szorosan egy új nyelvben is nem tétetett.

A grammatikál-energiát ami nézi, azt lehetne gondolni, hogy a görög kevesebbel bír, mint a deák, mivel artikulusa, sok conjunctiói, prepoziciói, és főképpen mindaz, valami csak grammatikális finomságnak mondatik, vannak, a deákban ellenben semmi artikulus s kevés conjunctiók fordúlnak elő. Azonban elhallgatván, hogy az efféle grammatikai finomságok a világosságra sokat tesznek, a görögben ezek által az előterjesztés több oldalúvá tétetik, s rövidségök miatt észrevétlen folynak öszve a beszéd több részeivel, s egyszersmind a beszéd folyamát hullámzóbbá teszik, azaz, az egész erősebben nyomúl a lélekbe. Az is nyilván van, hogy a heves beszédben a görög elhagyhatja az artikulust s a conjunctiókat, s ezáltal a deákhoz hasonló leszen, ellenben az előadás terjedelme és sokoldalúságábani nyereség által az energiára nézve azt felűlhaladja. Nevelik továbbá mind e két nyelvnek energiáját a szabad szóhelyezés, a segítő verbumok nemléte, a sok participiumok s participiumos fordulatok.

Ami a nemzeti energiát illeti, mondatott felebb, hogy ezen pontban a míveletlenebb nemzet és nyelv a míveltebbet felűlmúlja. Azért hihetőleg nem fölöttébb meglepő, ha állítjuk, hogy a görög írók nemzeti energiáját nem annyira a szemlélődés és érzemények, s ezeknek kifejezésébeni legfelsőbb energia, mint inkább a mélység és tetsző felülegesség, nehézkesség és könnyűdség, erő és szépség bizonyos kedves elegyedéseik képezik. - Ezen karakter szerint formálták magokat a római, úgynevezett aranykornak írói is, s Seneca, Plinius s a későbbi poeták: Juvenál, Persius, Statius az energia fáradságos keresésével ártottak legtöbbet a római kultúrának. Egyébiránt meg kell vallani, hogy a római genie inkább hajlandó volt az energiára, mint a görög.

A római nyelvből származtakat ami nézi: a lexikális energiában az olasz és spanyol egyiránt felűlmúlják a franciát, mely ezen pontban, mint felebb is mondatott, minden új európai nyelveknél hátrább áll. A francia természettel hajlik az elmélkedés, érzemény, illedék, udvariság s minden oly finomságok nemeire, melyek a legmíveltebb társaság karakteréhez tartoznak; s így nagyrészint az érzemény és szenvedelem kinyomására használt szavaknak bizonyos egyetemiséget és absztrakciót adott, mely semmi más nyelvben úgy nem történt. Így p. o.

«ravi, charmé, plaisir, malheur, infini, extrème, merveille, adorable» - mely jelentésű szavak más nyelvben csak fontos előadásokra s némelyek csak poétáktól használtatnak, a franciától pedig csekélységek jelentésére fordíttatnak; így ez a frázis: *je suis ravi de vous voir après un siècle d'ennuis*! Ha a prozaista nagyjelentésű szavakat így alacsonyít meg, mi marad a költőnek az érzemény s szenvedelem magasb grádusainak kinyomására? Innen, hogy a francia poézisnek nyelve aluszékony és szűk, s csaknem egyedűl azon szabadság által, ha a genitiv a regens elibe tétetik, különbözik a prózától.

Az olasz és spanyol mély érzésöknél fogva megtartották nyelvök energiáját. Az olasz poétai dikció szépsége nagyrészint a szabad szóhelyheztetésen függ. A spanyolnak ezen szabadsága nincs, de nyelvének energiája mégis követhetetlen a franciának; a portugál szabadabb a szóhelyheztetésben.

A grammatikai energiát ami illeti, mivel ezen nyelveken sok az artikulus, conjunctio stb., magában kijő, mint legyenek a deákhoz képest. A nemzeti energiában hátrább van a franc.

A germániai nyelveket ami nézi: a lexikálisban. - A germániai nyelvek (az angolt, mint amely a római és angolsax nyelvvel elegyűlt, ide nem értve,) már azáltal bizonyos saját energiát nyernek, hogy minden absztrakciók s szellemi fogalmak kifejezéseit saját gyökérszavaikból képezik.

Grammatikai energiában minden európait felűlmúl az angol. Grammatikai alkotványa együgyű, csaknem semmi deklinációja egy, artikulusa két indeclinabilis monosyllabákból, csaknem mindenütt egy genus, csak egy konjugációja, s ez is csak a segédverbumokban változó, csak egy különbséget csinál a genusra nézve, t. i. az élők és élet nélkül valók, azaz, a személy és dolog közt. Artikulusát gyakran elhagyhatja, hol a német azt nem teheti, teheti ellenben a dán és svéd. - Az energiára hasznos, ha vagy szabad a szóhelyheztetés, vagy legalább az, az ideák sora szerint van elrendelve. Itt az angol, dán és svéd, kik a természetes szórakásban a franciához hasonlítanak, előtte állanak a németnek, s a holland, ki ehhez csatolja magát, mégis némelykor természetesben rakhatja szavait. Azonban ezen természetlen szórakás a németeknél nem egyszersmind változhatatlan is, s ezen pontban a német az energiára mások felett sokat nyér.

A tót eredetű nyelvek energiáját ami illeti, a lexikálisról nem sok mondanivaló lesz; a grammatikált ami nézi, a lengyel és orosz nyelvekben a deklináció és konjugáció megeshetik artikulus és személy nélkül a végszillabák miatt, s eszerint a deákkal itt egy rendben állanak. Ide tartozik a participiális fordúlatokban való bővségök is, és az, hogy szavaikat, kivált a lengyel, csaknem oly szabadon hányhatják el, mint a deák. Ezeket mondhatni a litvániairól is, noha úgy látszik, hogy ez a szórakásban inkább megkötve van.

A nemzeti energiáról sokat nem mondhatni. Úgy látszik, a lengyel és orosz inkább a galliai, mint germániaihoz hasonló.

Harmadik szakasz
Az érthetőség

A görög és deák. Lexikális meghatározottságára nézve a görög itt elől áll. A görög metafizikusnak sorait a filozófiai szavakban szegény római csak körűlírással tudja fordítani, mely mindig valamely határozatlant hoz magával. Ellenben ahol practica vagy populár-filozófiai a tárgy, ott a deák is kifejezheti gondolatait a legnagyobb érthetőséggel. Lexikális meghatározottságára tartozik ezen nyelveknek az is, hogy bizonyos sokjelentésű, vagyis széles értelmű

szavaik vagynak, melyeket az ujabbak csak körűlírással tehetnek ki. Így, *λογοσ*, *πραξισ*, *ενεργεια*, *αρετη*, így: ratio, consilium, salus, virtus.

Ami a grammatikai alkotványnak tisztaságát illeti, itt az elsőség a görögé. Artikulusa, duálisa, aoristusa, több futurumai, mediumja, conjunctiói miatt.

Hogy a görög az aorist, mediumot, futurumokat gyakran öszvekeveri, jele, hogy ezek eredetileg nem a nyelvből, hanem a különböző dialektusokból származnak.

A római eredetű nyelvek közt a franciának nagy hajlandósága van a kétértelműségre, amely gyakran az egyforma kimondástól származik. De az is igaz, hogy sok francia szavaknak nincsen elegendő lexikális meghatározottságok, mint p. o. *sentiment*, mely teszen: *Empfindung, Meinung, s Grundsatz-ot.* Ilyenek vagynak az olasz és spanyolnál is nem kevés számmal, de mégis nem annyival mint a franciánál. Ennek oka az lehet, mivel a deák nyelvben sok esszenciális szavak nem lévén, az újabb nyelvekben nem mertek új szót csinálni, hanem a régieknek adtak több jelentéseket; s innen van d'Alembertnek panasza, hogy ő a maga nyelvén nem írhat két sort, hogy félnie ne kellene valami kétértelműnek mondásától. Azonban ez mégsem tetszik az olvasás közben oly nagyon, mint gondolhatnánk.

Ami a grammatikai tisztaságát ezen nyelveknek illeti, itt mind egyformák. Deák anyjok felett bírnak két imparfaittal, melyeknek egyikét aoristus gyanánt használják. Artikulusok, deklinációjok, konjugációjok, segédverbumaik egyformák, s csak abban különböznek, mivel az olasz és spanyol az artikulust sokszor elhagyhatja, mely szabadság a franciában, kevés eseteket kivévén, nincsen. Így elhagyhatja a két elsőbb az «io, egli, el» személyes pronomeneket is, mit a francia nem tehet. A portugál, mint a spanyol, s ezen utolsó számtalanszor, datívval konstruálja a verbumot, hol minden más nyelvekben accusatívval konstruáltatik.

Ami a szórakást illeti, mindezen nyelvekben a szavak, a beszéd szokott folyamában a legtermészetesb ideák asszociációja szerint rendeltetnek. A francia itt is szorosan meg van kötve; a többiek, kivált az olasz, szabadabbak, bár deák anyjokat itt el nem érik. Azonban ezen megköttetése a franciának az érthető előadásra nagyon használ, s ott hol ezen pontra jön a dolog, a francia nyelv minden másoknak előtte áll.

Ami illeti a germániai nyelveket. Ezek a lexikális meghatározottságra nézve már abban is nyertek a deák eredetűek felett, mivel a deáktól megválasztatván, szavakat eredeti gyökereikből kellett formálniok, s így mint új konceptekkel, úgy új szavakkal és szóöszvetételekkel gazdagodtak. Ide jön, hogy a germániai nemzetek inkább gondolkozók mint érezők, s bizonyos filozófi érzékkel bírnak. Ide az is, mert a szavaknak, kivált az angol és német, nagy bővségében vagynak, s az író tetszése szerint választhat határozottabb vagy határozatlanabb értelműeket. A német itt talán az angol felett is több míveltethetőséggel bír, melynél fogva az írók a szótag csekély hajtása által tiszta vagy egy egész új conceptust fejezhetnek ki. A dán mindjárt a német után áll, s a holland, míg csak populárstílban kell írni, sem az angol, sem a németnek nem enged; de hol az előterjesztés filozófiailag mély, vagy pszichológilag finom, határozatlannak és ingadozónak kell lennie.

A grammatikai finomságban az angol, grammatikai alkotványának együgyűsége mellett is, felűláll. Két indeklinábilis artikulusai: a (ein) és the of, (der das) közűl az utolsó egyszersmind a casust jelenti; s így végszillaba, s sokszor artikulus nélkül a legérthetőbb jelentés jön ki.

The proper study of mankind is man. Ebben *man was made for society*, az angol semmi artikulust, a német ellenben kettőt kénytelen tenni: *der Mensch ward für die Gesellschaft gemacht*; és mégis az angol oly érthető és világos, mint a német. A német csaknem minden substantivuma mellett artikulussal, nem csak lepcsessé teszi periódjait, hanem artikulusa elveszti azon *jelentőséget*, mellyel az p. o. a görögben bír. - A konjugációban az angol a német felett bír két futurummal. - Apró conjunctiói a németnek nagy számmal vagynak, az

angol ezek helyett interjectiókat bír, melyek homályosan bizonyos itéleteket jelentenek, mint *psaw*, *fugh*: de ezek is a felsőbbnemű beszédben csak igen ritkán használtatnak. A dán és svéd az artikulus dolgában az angol mellett állanak, s itt a német mindenikőjöknél hátrább van. A dán és svéd a határozatlan artikulust hátravethetik, mint szóvégzetet, p. o. *en konge*, *kongen* stb. Egyébként az artikulusra nézve a dán és svéd az angolt nem érik, de a németet haladják abban, hogy az artikulust gyakran elhagyhatják. Az angolhoz abban is hasonlítanak, hogy a genitivot, még adjectivval együtt is a regens elibe tehetik, melyet a német csak ritkán, de akkor sem tehet szokatlanság nélkül. Így p. o. *Grave Quintilians bookot* rendre fordíthatják, s ezáltal az artikulust sokszor elhagyhatják. - A holland a némethez közelít artikulusára nézve, de mégis annál többször elhagyhatja. Egyébiránt ezen nyelveknek grammatikai alkotványok egyforma. - Tehetné a német, hogy a görög optativust is kövesse segédverbumainak: *können*, *sollen*, *dürfen*, *mőgen* használása által, s ezeknek behozását Jenisch a klasszikus íróknak ajánlja.

A szórakásra nézve. Mennél kevesebb hajlásai vagynak a végszillabáknak valamely nyelvben, annál szorosban meg kell határozva lenni a szórakásnak, s ez történ az angollal. Mert nem lévén úgyszólván semmi deklinációja és konjugációja, mint tehetné magát érthetővé, ha szavait nem a legtermészetesben rakná egymás után, s ezen természetes szórakás által sokkal többet nyer a nyelv érthetősége, mint minden artikulus által. S ezen pontban az angol, dán, svéd és holland egyformán felűlmúlják a németet. A német természetlen szórakás egyik oka azon zavartság és hosszaságnak, mellyel az idegenek a német írókat vádolják, és annak, hogy a német társalkodásban oly kevés jólbeszélők, s még kevesebb szépenbeszélők vagynak. Úgy látszik, hogy a német írók ezen rossz szintaxisra azáltal hajtattak, mivel némely deklinációikban a casusok határozott végzetekkel bírnak, s különösen, hogy az artikulus *genus casus* és *numerus* szerint változik. Azonban ezen különös konstrukció, nagyrészint a XVII. száz pedánt íróinak köszöni létét, kik írásaikban a deák kötetlenséget akarták kifejezni. Az Ulphilásban, a Minnesängereknél, és a reformáció epochájában a német konstrukció természetesb, bár a IX.-XIV. százi dokumentumokban is, különösen a törvényes stílussal írtakban, valamint a deákból tett fordításokban is, azon deák után lett formáltatásnak kitetsző nyomai vagynak. Ennélfogva a német egészen antipódja a természetes folyamban konstruáló franciának. A természetlen szórakás, a szűntelen elől s utól ragadó artikulus, a participiumnak s participiumi fordúlatoknak szűke (kivált, hogy a substantiv után álló participium indeclinabile), a hosszú segédszavak, s ezen segédeknek a főigétől gyakori elszakadása nagy akadályára vagynak az érthetőségnek, rövidségnek, s könnyűségnek; s az, hogy a német a görög és deák kötetlenségét némelykor követheti, ezen nevezett hibákkal öszvekötve, hasonló rossz effectumokat produkál. Ide tartozik az is, mivel a német femininumoknak dativjok nincsen, mely több kétértelműséget szerez, mint franciában az accusativ nemléte. Ide az is, ami már fellebb is mondatott, hogy a participium praesens activi nincsen oly szokásban, mint a több európai új nyelvekben. - A nyelv nemkevésbé munkál az elmére, mint az elme a nyelvre, s ezen zavartságából s hosszaságából a nyelvnek jön a régibb német írók zavartsága, hosszasága s üressége is, s hogy ezen hibákba a német rossz írók gyakrabban s többen esnek mint más nyelvbeli írók; s innen jön a Literaturbriefe szerzőjének megjegyzése is, hogy az irkálás dolgában a német középszer és rosszaság kevésbé szenvedhető mint az angol, franc, vagy olasz. S ez az oka annak is, hogy a németben nehezebb klasszikus írónak lenni mint más nyelvben, és hogy benne az idegen nehezebben naturalizálhatja magát, valamint a franciában legkönnyebben.

Negyedik szakasz
A jólhangzásról

A magán- és mássalhangzók szerencsés vegyűlése teszi a jólhangzásnak elementumát. Nagyon sok vokál lágyacskássá, nagyon sok konszonáns durvává teszi a nyelvet. Teljeshangzást (Vollklang) csak szavainak soktagusága, s ezen szavak minden szillabáinak érthető kimondása által nyer. Amely nyelvben tehát a szillabák mintegy elnyeletnek, s sok egyszillabájú szók vagynak, annak teljeshangzása nincsen. Egyes keményhangú betűk vagy szillabák nem teszik a nyelvet durvának, mert sok ideák kijelentésére az ilyenek is szükségesek, a nyelvnek jólhangzását az egész behatásból lehet kivenni.

A görögben a szók rendkivűli könnyűséggel formáltatnak az ajkon, minden hang tiszta és világos zengésében, megtört szillabák s félig kimondott vokálok nincsenek, az olvasó sehol sem sziszeg, rekeg, orrol, (mint Klopstock a franciáról mondá) vagy akadoz, s sehol sem kell a beszéd organumit ez vagy amaz erőszakos hajlásra kénytetnie, mint nagyrészint az újabb nyelveknél. A deklinációk és konjugációk végzeteikben nagy része fekszik a görög jólhangzásnak, a deklinációi *η*, *α*, *αν*, *ου*, *ων*, *οισ*, *αις* s konjugációi *ει*, *εις*, *ον*, *α*, *ας*, *μεν*, *μαι*, *σαι*, *ται*, végzetek mind lágyak vagy vokálban, vagy könnyű kimondású konszonánsban menvén ki. A görög nyelv eredetében durvának látszik, mutatják az ilyen gyökerek: *σχθων*, *βοάω*, *λυγξ*, *στρανξ*, *σκληρος*, *σκληφηος*, *ορθοκραιραων*, sat. valamint a gyakori *φ*, *χ*, *ξ*, kemény konszonánsok, de a nyelv mesterséggel is jóhangúvá tétetett. Így p. o. a sok konszonánsú szillabák közepére vagy végére vokál tétetett, a kellemetlenűl öszvetólúlt vokálok egybevonattak, valamint a konszonánsok is (*τετυμμενος*), a kettős konszonánsoknak csak szimplexeik kettőztettek (*κεκρικα*), kemény *θς*, *τς*, *θς*, *ζς*, szorgalommal elkerűltettek, s a *τ* és *θ* a gyökér ellenére is kihagyattak, a likvidák az *σ*, az *ν* más konszonánsok előtt gyakorta hasonlóan kivettettek stb.; - s így mind gyöngéd lett a nyelv, mind pedig a durvább tárgyak festésére elég keménységgel bírt.

A deák nem olyan vídám, tiszta, egészen felvehető zengéssel bír, de hangja teljes és méltóságos. Gyökérszavai nem oly durvák, mint a görögnél, eszerint bár nem míveltetett úgy, mint az, mégis lágy s hangos; amely lágyság a lágy grammatikai végzeteken is fundálódik. Cicero és Quintilián panaszolkodtak nyelvök nem szép hangzásáról, de ez csak a görög hangzásra nézve lehet igaz, s ha a deákban kellemetlen hangok vagynak p. o. *qui*, *quae*, stb. van a görögben is, nevezetesen sok *κ*, de a jól vagy rosszhangzás nem egyes szavakban s szillabákban, hanem sok szavak sorában találkozik. A jólhangzást a görög és deák segíthették a szabad szórakás által is. A jólhangzásra tartozik a positió is.

A régi nyelvek a rím nem ismerése miatt poézisökben bizonyos sajátsággal bírtak.

A deák származású nyelvek ellentmondhatatlanúl jobb hangzásúak, mint a germániaiak, s ezt anyjoknak köszönik, melyekhez, minden elfajulások mellett, sokat hasonlítanak.

Az olaszban a szó eleje s közepe, kivált a deák eredetű szókban, teljeshangú, de a sok i, o, u, ezen teljes hangzást gyöngítik. Az olasz nyelv nem csak lágy, hanem méltóságos is. A spanyol leginkább közelít a római martiális hanghoz, de lágy is lehet. A martiális hangban a portugál hasonlítja a spanyolt, de a sok egyre tolúló vokálok (passarao, sublimarao) kedvetlenek. Minden deák eredetű nyelvben vannak a deákban nem találtató konszonánsok: ch, ccio, - cho (spany.: csó) stb., melyek barbarus eredetűek.

A deák eredetűek közt a spanyol legteljesebb hangzású, s egyszersmind legszelídebb s legjobb hangú; - a teljeshangzásban követi a portugál, de ez az olasz szelíd hangzásnál hátrább áll, valamint ez a spanyolnál. - A francia a sok ois, eux, aux miatt, s mivel szillabái sokszor mintegy el vagynak harapva, nem oly méltóságos; de lágysága van, bár nem mint a többi testvéreknek.

A germániai nyelvek közt az angol rokon lévén a franciával, attól a szillabák elharapását is megtanulta, s a sok monoszillabonok miatt, s mivel nazális pronunciációja sincs (mely a franciának még néminemű teljes hangzást ad), és sok a durva th, wh stb. semmi zengéssel és teljes hangzással nem bír, hanem csak néminemű lágysággal.

A németben is sok a gothus eredetre mutató monoszillabon, de vannak sokszillabájú szavai is, és a teljeshangzásra benne semmi sem hibázik a vokálok és konszonánsok harmóniával lett öszvetétén kivűl, de amely mocsok ezen nyelvet jobbíthatatlanúl durvává tevé. A gyökérszavak gothusok, és felette kemény kimondásúak, s a bennök levő sok konszonáns nem hagyatik el a kimondásban mint az angol, dán, svéd, holland s még a plattdeutsch nyelvben is szokásba vették, ennélfogva a német nyelv mindezeknél durvább. Ide tartozik a sok *n*, ide a deklinációi és konjugációi sok konszonánsos végzetek stb. s ezen iszonyú durvaságot az artikulus s a conjunctiók lágyítják valamennyire.

A rímetlen versek segítik a nyelv klasszicitását. A germániai szavakban az akcent mindig a gyökérszillabán nyugszik, mint: *Gelegenheit*, *Unaustilgbar* stb. s ez így van nemcsak a dán, svéd, hollandusnál, hanem a tót eredetű nyelvekben is. Ez teszi a német prozódiának talpkövét, hogy t. i. a rímetlen versekben nem a kvantitás, hanem csaknem egyedűl az akcent vétetik figyelembe, s így a positióval nem gondolnak, mely az energiának ugyan igen, de a poétai dikció jólhangzásának nem használ. Jenisch azt hiszi, hogy a német nyelv nem minden görög mértékre alkalmatos.

A több germániai nyelvek a jólhangzásra nézve így rendeltethetnek: dán, svéd, angol, holland, német.

A lengyel, orosz és litvániai mindenik, de kivált az utolsó, felűlmúlja, és igen sokban, a németnek zengését, vagyis inkább morgását (lásd az Orpheust), melyet Jenisch hinni nem akar.

A nyelvnek minden tökéletességei változók:

Multa renascentur, quae iam cecidere, cadentque
Quae nunc sunt in honore.

A jólhangzás minden tökéletességei közt a nyelvnek, annak elementumaiba leginkább beszőve van, és mégis a görög durva gyökerekből szép nyelv lett. Nem tehetik-e ezt mások is?

A nyelv bővsége nevekedik új konceptek, találmányok, merész geniek írásai s fontos politikai változások által. A francia revolúció sok új expressziókat származtatott, de amelyek közt mégis kevés filozófi és pszichológiai jelentésűek, hanem többnyire technológiaiak voltanak. De ha a nyelv a míveltethetésnek bizonyos saját grádusával bír, mint a germániai s tót nyelvek, úgy a bővülés véghetetlen.

A nyelv energiáját nevelik a nagy írók merész konstrukcióik, valamint a poézis és próza energiával járó nemeinek mívelése.

A német nyelv nem elég érthetőséggel bír; de nem tehetnek-e erről a nemzet nagy írói?

De teremthetnek-e ezen nagy írók participiumokat? Regulázhatják-e az artikulussal való élést? megmenthetik-e a nyelvet terhelő segédszavaitól? Ez nem hihető.

De az élő nyelvek egyes részeinek változásokat mégsem lehet azon okból kétségbe hozni, *mivel a nyelv klasszikus írók által örökre fixáltatik.*

Minden mívelt nemzetnél csak egy epochája volt a klasszika literatúrának. De ezen mindig előmenő, szakadatlan s közterjedésű kultúra mellett, lehet, kell, s fog is minden mívelt nemzet még több epochákat érni literatúrájában.

1814?

A SZÓKURTÍTÁSRÓL

Szenczi Molnár, ki minden kétségen túl, egyike literatúránk legtiszteltebb héroszainak midőn zsoltárait először nyomtattatá, azoknak prefációjokban már akkor panaszolkodott, hogy a magyar hexapedális szavakat mennyi fáradságban került a rövid franciákhoz alkalmaztatni. Oly nyelv, mely csupa monosyllabumokból állana mint a kínai, vagy legalább azokkal nagyon meg lenne terhelve, mint a gót eredetűek, kétségkivűl hiános, s kivált a jólhangzásra alkalmatlan fogna lenni. De, hogy a rendkívűl hosszú szavak s a *mind hosszú* szavak is a nyelvet nem kellemetessé teszik, sőt az expressziók rövidségét s energiájokat akadályozzák, ki fogja ezt is tagadhatni? S ezen pontra nézve nem valóságos haszon-e, ha lehet a hosszú szavakat kurtítani. Ezen szót: *elegancia*, így mondjuk közönségesen: *csínosság*, a szó eredetére éppen olyan mint ez: *igazságosság*, s mennyivel jobb volna egy rövidebb? S íme Gyöngyösinél a *Keményben* így olvassuk:

Nem gondol ruhája rendetlenségével.
Minden kedves c s i n t ó l elesett kedvével,

Milyen hosszú ez a szó: *győzedelem*? s Gyöngyösi helyette széltire ezzel él: *győzelem*. Ismét egy hosszú szó: *örvendezteté*, s Zríni ezt a *Syrenában* így vonja öszve: *örvendíté*; ehelyett *panaszolkodni* írja *panaszkodni*. Ezen szót Stille így mondjuk közönségesen: *csendesség*, s Kunics, a Sedeciás írója, (sőt már azelőtt Páriz Pápai) így apokopálta: *csend*. Így a hosszító kompozitumokból *fenyőfa*, Zríni elvetette a *fát*, írja: *fenyő*; a *könnycsepp* helyett már Szikszai Fabricius Balázs írja: *könyv*, s más hasonlók.

Az ilyen kurtítások, kivált a poetának, nagyon kedvezők, s ezt csinálták más nemzetek is. A német poetánál Klopstock óta a *Veilchen*-ből *Veil* leve, az *Augenblick*ból *Blick*, és ez még Lessing idejében nem volt közönséges szokásban. Voss az *Aufgeklärter* helyett írja *geklärter*, s ha valaki az ő írásait olvassa, ilyeneket nem kis számmal fog találni.

Voltak, kik a görög nyelvnek minden szavait három betűből álló törzsökre vitték vissza, s ha ez feszített okoskodás is, annyi mégis igaz marad, hogy a gyökérszavak rendszerint rövidek szoktak lenni. Vagynak továbbá olyan végszillabák, melyek csalhatatlanul mutatják, hogy a szó, melyet berekesztenek, derivativum, s az ilyen derivativumoknak törzsökjeik rész szerint most is megvagynak a nyelvben, rész szerint már elavultak. Így p. o. a magyarban: *veszedelmesség* kétségkivűl innen jő *veszedelmes*, ez ismét innen *veszedelem*, ez ismét innen *vesz* (perit vagy periculum), mert ezen gyökér most is megvan a nyelvben. így: *kegyelmesség*, *kegyelmes*, *kegyelem*, *kegy* (Páriz Pápai), *Csendesség*, *csendes*, *csend* (Kunics). *Csínosság*, *csínos*, *csín* (Gyöngyösi). - *Ábrázolás*, *ábrázol*, *ábráz* (Debrec. Agendárius). - *Kellemetesség*, *kellemetes*, *kellemes*, *kellem*. *Reménység*, *remény* stb.

Látnivaló, hogy nálunk egyik leggazdagabb ága a kurtításnak, nem annyira kurtítás, mint a törzsökökre visszavitel, s olyan törzsökökre, melyek még nagyrészint szokásban vagynak, s nagyrészint csak a közbeszédből tűntek el, de könyveinkben fennmaradtak.

Hogy ez nyilvánabb legyen, vegyük rendbe az apokopálásokat.

a) A substantivumokban

1. Lovag, ló, - fúvatag, fúvat, fúv - és így: üreg, ür, mely régen is szokásban volt.

2. Kerék, ker, azaz, kör (peripheria) - ágyék, ágy - lágyék, lágy - és így: tájék, táj, - árnyék, árny.

3. Királyság, király - pogányság, pogány - és így: reménység, remény, - idvesség, idves, idv - (Heil).

4. Nyomás, nyom (nyomni pressen és Spur) - veszés, vesz (perit, és periculum ebben: szélvész). És így: vágyás, vágy (nach etwas verlangen, und das Verlangen.) Lopás, lop, (Faludiban sok helyt *furtum*); lakás, lak; harapás, harap. Zrínyi: *lángos harap*, villanás, villám.

5. Ruházat, ruház - cifrázat, cifráz - és így: ábrázat, ábráz (ábrázol, és facies; mint nyom, lak) lásd a debreceni Agendáriust.

6. Gondolat, gond. - Így: parancsolat, parancs - (Himfyben, a Regékben).

7. Ülepedik, ülep, - állapodik, állap (állapot).

8. Nyomdok, nyom, - szemöldök, szemöld.

b) Az adjectivumokban

1. Romladékony, romladék; töredékeny, töredék. - És így: nevendékeny, nevendék - érzékeny, érzék (organum) - feledékeny, feledék - és így: feledni (lásd Páriz Pápait) magányos, magány.

2. Sáros, sár, - vizes, víz. - És így: csendes, csend - kényes, kény - kegyes, kegy - gyilkos, gyilk (Mordthat), üres, ür - piros, pir - ékes, ék (l. Gvadányi Peleskei Notáriusában is) - koros, kor - keserves, keserv - bájos, báj - édes, éd - nyájas, nyáj (blanditiae) - szoros, szor (obsol.) - irgalmas, irgalom - híves, hív (Das Kühle) - sebes (celer), seb - csínos, csín (Gyöngyösi) - idves, idv, - míves, mív (mű, minden régiekben), - tökéletes, tökélet (Vollkommenheit).

3. Utolsó, utol, - alsó, al, - felső, fel. - És így; belső, bel, (Das Innere), - külső, kül (Das Aeussere).

4. Végetlen, vég, - boldogtalan, boldog. - És így: békétlen békételen, béke (békesség, békés, béke) - szertelen, szer (modus) - alkalmatlan, alkalom (occasio).

5. Igazságos, igazság, igaz (Recht). - Így: valóságos, valóság, való (wahr) - nyilvánságos, nyilvánság, nyilván (manifestus és nyilvános, nyilvánosan) - közönséges, közönség, közön, (publicus).

6. Színű (szép színű), szín - kedvű (jókedvű), kedv - keserű, keserv, vagy keser (ebből: kesernyés). - Így: sanyarú, sanyar, - fanyarú, fanyar - gyönyörű, gyönyör, - szomorú, szomor - (a nevekben még most is fennvan) - dicső (dicsű), dics - szörnyű, szörny (monstrum).

7. Atyai, atya - világi, világ; - és így: évi (harmadévi) év (annus) - havi, ha, hó, mensis, (l. Heltai Cisioját).

8. Szerelmetes, szerelmet, szerelem. Így: kellemetes, kellemet, kellem.

c) A verbumokban

1. Csepeg, csep - lábog, láb - Így: lobog, lob, (a lángról).

2. Tanácskozik, tanács - törvénykezik, törvény - Így: ellenkezik, ellen (gegen, wider és Gegentheil).

3. Hitvánkodik, hitván - gyermekeskedik, gyermekes - bátorkodik, bátor. - Így: orozkodik, oroz - gyönyörködik, gyönyör.

4. Kesergetem, keserű - sanyargatom, sanyarú - szomorgatom, szomorú. - És így: nyomorgatom, nyomorú (vesd öszve 6. szám b. alatt).

5. Esteledik, este - világosodik, világos - hajnalodik (hajnallik), hajnal - És így: alkonyodik, alkony.

6. Csepegtet, csepeg, csep - lobogtat, lobog, lob (vagy lobb) - percegtet, perceg, perc. - És így: kecsegtet, kecseg, kecs (Reiz, a szépség jelentésében).

7. Marakodik, mar - legénykedik, legény - szeleskedik, szeles. - És így: reménykedik, remény - dicsekedik, dics.

8. Hizlalgat, hizlal - számlálgat, számlál - számolgat, számol. - És így: ápolgat, ápol.

9. Fejérlik, fejér - így: villámlik, villám.

d) Az adverbiumokban

1. Jól, jó - és így: utól, utó (utóink, posteritas) - elől, elő (mint előbeszéd).

2. Régen, rég - után, út - épen, ép. - És így: honnan, hon (Molnár Zsoltárjaiban, és ezekben: itthon, otthon).

3. Okosan, okos - elmésen, elmés - És így: gyakran, gyakor (adject).

4. Hellyel-hellyel, hely - dérrel-durral, dér, dur. - És így: sebbel, lobbal, seb (celeritas), lob (a lángról) - reggel vagy regvel, reg - éjjel, éj.

5. Haszontalan, haszon - végtelen, vég - szünetlen, szüntelen, szünet. - És így: kénytelen, kény.

6. Önként, ön - másként, más. - És így: apródonként, apródon, apród (régi szó, a debr. ms. énekekben sok helyett pro: *fegyvernek*).

Könnyű általlátni, hogy ezen a módon nemcsak kurtúlnak a szavak, de egyszersmind bővűl is a nyelv a régi szavak visszahozása által. Mert e szavakat *csend, kény* stb. sohasem kell úgy nézni, mint apokopáltakat, hanem mindig mint gyökereket. Mert tudják azok, kik a filológiának titkaiba fel vagynak avatva, hogy a magyar nyelv inkább komponált, mint derivált szavakkal bővölködik, s ez a tulajdonság nem kis hasznára van a nyelvnek abban, hogy sokszor egy szillaba által a szónak különös értelem adassék, melyet csupán flexióval elérni nem lehetne. Így: *szemők*, azaz, nagyszemű, s több ilyenek.

Eszerint az apokopálás legtöbb esetekben, mint megmutattuk, csak a rövidebb törzsökökre való visszavitel. Sokszor pedig a kompozitumoknak egymástól elszakasztása teszi az apokopálást. Így ezekben: könnycsepp, könny, - fenyőfa, fenyő, - szempillantás, pillantás, - ámbátor, ámbár - bátor, bár. - Immár, már - immajd, majd, - tehát, hát, s többek, melyek a közönséges beszédben is előfordulnak. - Hasonlóan előfordulnak az adverbiumoknak ilyen kurtításaik:

Szintén, szintén úgy - szint, szintúgy -
Miképpen - miképp
Mikoron, akkoron - mikor, akkor -
Továbbat, továbbá - tovább.

Sok szavainkat a köznép is középszillabáikban öszvevonja:

Apródonkint - apránkint
Elegedendő - elegendő.
Mindazonáltal - mindazáltal.

Ilyen kurtításokat számtalanokat találunk íróinkban. Így a *Syrenában*:

Villámnak - villámolnak
Örvendíté - örvendezteté
Futtál volna - futottál volna
Fáradhatlanúl - fáradhatatlanúl
Keserven - keservesen.

Így a perfectivumok öszvehúzása:

Adtanak - adtak.
Tettenek - tettek.
Szeltenek - szeltek.

Infinitivumok öszvehúzása:

Keveselleni - kevesleni.
Lángallani - lángallni.
Nézelleni - nézellni.
Reméleni - remélni.
Beszéleni - beszélni.
Szólani - szólni.

Így: Kételkedem - kétlem.
Véttelen - vétlen.
Kékellő - kéklő.
Veresellő - vereslő.
Fejérellő - fejérlő.
Körülöttem - körültem, körűlem.
Halhatatlan - halhatlan.
Hallatatlan - hallatlan.
Mosólék - moslék.
Zuhog - zúg.
Susog - súg.
Leselkedik - leskődik.

Így Gyöngyösiben a *győzelem*, mely azonban etimologice sem volna hibás. - Hat, hatalom, - kegy, kegyelem, - enged, engedelem. Így lehet: győz, győzelem, mint a Margit életében, *bánt*-ból bántalom.

Újabb íróink így is írják: győzedel, és ezt diadalom így: diadal. Mint él, eledel - Víj, vagy vív (streitet) viadal. Így díj, diadal, és győzedel a győztől.

A SZÓSZÁRMAZTATÁSRÓL

Oly kegyetlen pártosa az antikvitásnak nincsen köztünk, hogy tagadná az új szók szükséges voltát, ha t. i. valamely ideának kitételére szó nem találtatnék.

A római nyelvben nem volt szabad új szókat csinálni, s ezáltal lett, hogy ezen ideákat: *lehetőség*, lény (Wesen), *valóság* (Wirklichkeit), *következés*, melyek a spekulativ filozófiában legmúlhatatlanabbak, ki nem tudta mondani. Azon európai nyelvek, melyek a rómaitól eredtek, az effélék jelentésében azért anyjoknál gazdagabbak, mivel a skolasztika filozófia

szavaiból sokakat eredetökben felvettek. Azonban, amely ideákra még bennök szók nem találtattak, nem mertek ők is azoknak kinyomására újakat csinálni, hanem a már jelenlévőknek adtak újabb jelentéseket. Így, p. o. *sentire* deákul annyi, mint *érezni*. A francia és olasz a *Grundsatz* ideáját akarják kitenni, s mivel a *Grundsatz* érzés s gondolkodás után jő, tehát a *sentiment* s *sentimento*, melyek eddig csak érzést tettenek, tesznek érzést, gondolatot, s Grundsatzot. Így esett ez több szavakban is. Kérdjük, hogy ezáltal sokat nyert-e a nyelv? legalább homályt és kettős értelmet bizonyosan nyert, s ez az oka, miért a többek közt d'Alembert panaszkodik, hogy anyai nyelvén nem írhat két sort félelem nélkül, hogy valami kettős értelműt mondott.

A nyelv legfőbb érdeme a gazdagság, s a gazdagságnak kútfeje a nyelv *képezhetősége* (Bildsamkeit); két fő mesterei vagynak a nyelvnek, a filozóf és poéta. Amaz a nyelvet míveli flexiók által, s ez kompoziciókkal. És így a szószármaztatás a nyelvből két részre oszlik, filozófi- és poétaira.

Filozófi szószármaztatás

I. A substantivumokban

1. Romol, romladék, - men, menedék...

2. Lak, lakadalom - sok, sokadalom - fő, fejedelem - szenved, szenvedelem - gyúlad, gyúladalom (Gyöngyösi).

3. Ür, üreg - ló, lovag - fú, fuvatag - szörny, szörnyeteg.

4. Fenyít, fenyíték - hasít, hasíték - feled, feledék - érez, érzék.

5. Tör, törek - vét, vétek.

6. Fon, fonák - tud, tudák (tudákos).

7. Fon, fonal - hal, halál. - Így: eledel, viadal, diadal, győzedel.

8. Toldalék, - ázalék - kötő, kötőlék. Így: csomólék, tudálék (tudálékos).

9. Ún, unalom. - Így: bizalom, győzelem (mind a kettő Gyöngyösinél), érzelem, tartalom, bántalom (Margit), buzgalom, kérelem, szellem, kellem.

10. Asz, aszály - oszt, osztály - fog, fogoly - Ip, Ipoly.

11. Adomány, tudomány, ötlemény, költemény. - Így: érzemény, képzemény, vélemény, kéremény, remény, esemény (Gyöngy).

12. Maga, magány (magányos) - példa, példány, - mén, lény.

13. Hagyomás, futamás, látás, látomás, vágás.

14. A verbumok első személyeik lehetnek substantivumok. Hiszem, jó hiszemben - húzom, egyhúzomban - járom - vártam - mentemben. - Így a harmadik személy - szerettében. - Ezek pedig leginkább: vágy - harap - lak - vész - láttat - lát - nyom - vét - ábráz - csal - les - lop - vadász - halász - madarász - vár - köt - köp.

15. Bajnok, asztalnok, pohárnok, tanácsnok, titoknok, tábornok, kálnok stb.

16. Vak, vakon, vakondok - szelindek - Rendek (falu).

17. Állapot.

18. Fűz, fűzér, tölcsér, kulcsár, kopár, határ.

19. Gyűlölség, királyság.

20. Mér, mérték; bir, birtok.

21. Menetel, hivatal.

22. Foglalat, bánat. - Így: érezet, kéret, tanulat, szállat.

23. Sarkantyú, kéztyű.

24. Maradvány, szivárvány.

II. Adjectivumok

1. Gyalog (gyal).

2. Kártékony, érzékeny, festékeny, képzékeny (Sándor).

3. Nyalánk, félénk, élénk (Csokonai).

4. Csalárd (Szalárd, falu).

5. Sáros...

6. Utolsó, alsó - keletső (Csok.).

7. Merész, gyülevész, bámész.

8. Paraszt...

9. Nőstény...

10. Szemtelen, oktalan, járatlan.

11. Halavány, szökevény. - Ádáz verbum és adjectivum egyszersmind (megádázta, Gyöngyösi). - Fenyész (Beregszászi).

12. Második, harmadik.

13. Fiú, fiatal.

14. Házi, vízi.

III. Verbumok

1. Nyirbál, szürböl, kiabál, hörböl.

2. Pirosodik, nagyobbodik.

3. Tördel, vagdal.

4. Haldokol, öldököl.

5. Pökdös, szökdös.

6. Lövődöz, lövöldöz, esedez. - Így; nyögdez, repdez, szenvedez, gerjedez, eredez.

7. Háborog, szédeleg, morog, csepeg, köhög, dörög, peng (peneg), dong, zuhog, susog.

8. Járogál, irogál.

9. Hallgat, ölelget, járogat -

10. Borong, borongat, - melenget, meleng - öblög, öblöget, öblönget - mereng, merenget - kereng, kerenget - dereng - eseng -

11. Büzhödik, rothad, bünhödik.

12. Láthat -

13. Ehetném, tehetném.

14. Hallatik - tetszik - esteledik - hajnallik - alkonyodik.

15. Ismerkedik, marakodik.

16. Adakozik, ellenkezik.

17. Vacsorál, vérűl, lágyúl, lapúl, művel, aszúl, nevel, forral.

18. Nézell, szökdell, tekintell, nyögdell, sárgáll (ik), zöldell (ik), fejérell (ik).

19. Leselkedik, vetélkedik.

20. Hizlal, szemlél, érlel, gyomlál, hibál (Gyöngyösi pro hibázik).

21. Futam, futamodik, - folyamodik, folyam - élemedik -

22. Állapodik, ülepedik.

23. Dicsér, csepereg.

24. Vadász, halász - haragszik.

25. Illet, éltet, szépít, süt, termeszt.

26. Vigasztal, engesztel, neheztel.

27. Rágcsál, roncsol, köhécsel.

28. Főz, akadoz, bomladoz, szenvedez, repedez, röpdez, stb.

29. Retten.

IV. Diminutivumok és antidiminutivumok

1. Kisded, gyöngéd, kerekded.

2. Fejéres, vereses, szőkés.

3. Kisi, kicsi, vaksi, buksi, bonfordi.

4. Játszi, kapzsi, csapzsi, lebzsi, tetszi, ugri, Pali, Peti, Erzsi, Kati.

5. Csalóka, futóka (tolóka, szopóka), nyalka (nyulóka).

6. Kövecs, uracs (Dugonics), dugacs, lyukacs, patacs, Karacs, makacs, lepecs.

7. Tarkó, szajkó, patkó, bunkó, furkó, - Palkó, Jankó, Ferkó, Fickó.

8. Pofók, monyók, pirók, csombók, szemők, szájók, fülők (fülek), cipők, fiók.

9. Suhanc, virgonc, kedvenc (Dugonics), ifjonc, lovanc (Dug.).

10. Szárcsa, kanca, tócsa, Borcsa, Katica, gyerkőce, Verőce, Köpéce.

11. Futós, tudós, szaladós, após, anyós, hathatós, viselős.

12. Szellő (particip).

13. Leányzó.

14. Asszonyság.

15. Mennyezet, boltozat, virágzat, magzat.

16. Gondolat, parancsolat, képzelet, torkolat, sarkalat, padlat.

17. Makknyi, újnyi, lövetnyi, anyányi, nyomtányi, morzsányi.

18. Járkál, irkál.

19. Rágcsál, roncsol, köhécsel, nyögécsel, vágcsál, vágicsál.

20. Boncol, voncol.

V. Adverbiumok

1. Rútúl, roszúl, bolondúl, stb.

2. Oldalaslag, mellesleg, előljárólag, parancsolólag.

3. Fontonként, óránként, stb.

4. Nagyon, erősen, bőven.

5. Bízvást, mindjárt. Minden accusativus helyett, egy lépést sem, toppot sem, stb.

6. Ötször, hatszor.

7. Másutt, amott, imitt (accusat.).

8. Soká, örökké, sietve, félve (a participiumok).

9. Hajnalkor, egykor, jókor.

10. Hajnalban, délben (ablativus).

11. Végre, örökre.

12. Reggel, nappal, éjjel, sebbel, lobbal, dérrel, durral, széjjel.

13. Ideig, addig stb.

14. Tegnap, holnap.

15. Valahol, sehol.

16. Lassan, gyorsan.

17. Adjectivumokban: haszontalan, méltatlan, stb. Ezek szerint tehát származnak, és származtathatnak e szavak.

I. A verbumokból

1. Activa forma.

Praes. sing. Kér, lak, romol, tör, hal, told, vesz, fűz, mulat, kop, szak.

Substantivumok

a. Magok a gyökerek: lak, vágy, s mások; lásd substant. 14. szám.

b. (dék) Romladék, (keredék), töredék,

c. (dalom, delem) Lakadalom, kéredelem, veszedelem, töredelem.

d. (ék, ek, ák) Török (fonák).

e. (al, el, ál, él) Fonal, halál.

f. (lék) Toldalék.

g. (alom, elem) Kérelem.

h. (ály, ély) Veszély.

i. (mány, mény) Találmány, szakmány.

k. (ás, és) Kérés, lakás, romlás, törés, hálás, toldás.

l. (ér, ár) Fűzér, csiszár.

m. (ság, ség) Lakság, mulatság, nyereség.

n. (asz, esz) Kopasz, szakasz, tapasz, támasz.

o. (ték, tok) Mérték, birtok, érték.

p. (tel, tal) Hivatal, tétel.

q. (lat, let, at, et) Tisztelet, érzet, szemlélet, látat.

r. (csó, cső) Hágcsó, lépcső.

s. (vány, vény) Halvány, törvény, lény.

t, (tyú) Fogantyú, sarkantyú.

n. (omás) Látomás, áldomás.

x. (am, em) Folyam.

y. (ász, ész) Méhész, rákász.

z. (eny, any) Higany, heveny.

v. (ag, eg) Hervatag, dörgeteg.

Adjectivumok

a. (ékony) Hajl (hajol), hajlék, hajlékony.

b. (ánk, énk) Nyalánk, félénk.

c. (árd) Csalárd.

d. (ész) Merész.

e. (vány, vény) Szökevény, halavány; - lehetnek a gyökerek egyszersmind adjectivumok, mint ádáz.

a. (ál, öl) Nyirbál.

b. (el, al) Tördel, vágdal.

c. (d-k-l) Haldokol.

d. (d-s) Pökdös, tördös.

e. (d-z) Kérdez.

f. (gál, gél) Kéregel, töregél, toldogál, hallogál.

g. (gat, get) Mulatgat, kéreget, töreget.

h. (eng, ong) Mereng (mer, haurit), ömleng, dereng.

i. (hat, het) Kérhet, törhet, mulathat.

k. (at, et) kéret, töret, mulattat.

l. (kedik) Kérkedik, veszekedik.

m. (kozik) Mulatkozik, szakadozik, feledkezik.

n. (l.) Kérlel, forral.

o. (modik) Folyamodik, futamodik, folyam, futam (foly, fut).

p. (aszt) Választ, forraszt, mulaszt.

q. (tsol, csál) Rontsol, rágcsál.

r. (z) mulatoz, lakoz (ik), akadozik.

2. Az activ: ind. praes. második személye vétetik némelykor substantiv gyanánt, mint ebben: a *félsz bántja.*

A suffixomos első személy hasonlóul. Találomra, egy húzomban, olyan hiszemben. Ebből származhatnak:

a. Adomány, tudomány.

b. Hagyomás, áldomás, látomás.

Adjectivumok: eszem iszom ember, gyűlölöm állat, szeretem ember; származék: húzomos, stb.

Az ind. act. perf. sing. harmadik és első személye is adjectivum: Szerettem gyermek, szerette barátja, nádlepte, stb., s ezt a többi modusokon is keresztűl lehetne vinni.

A participiumok lehetnek adjectivumok és substantivumok: Találó, találós, - szerető, szeretős, - talál, stb. Kötő, kötőlék.

A parancsoló verbumból: találtat, találtató, találtatás, találtatós, találtatóság.

Az ás minden formák után flectálhat. - Ismét: Találhat, és találtathat - ás, és ság flexiókkal.

II. *A substantivumokból*

Substantivumok

a. (dalom, delem) Lak, lakadalom; sok, sokadalom; fő, fejedelem.

b. (g) Üreg, lovag, szörnyeteg.

c. (lék) Kötőlék, csomólék.

d. (oly) Ipoly.

e. Ez egyetlenegy példa: fiú, praepositióval, *ifjú.*

f. (ány) Magány, példány, hijány, korány, nyilvány, általány.

g. (nok) Bajnok, asztalnok, stb.

h. (ok) Vakondok, szelindek, rendek.

i. (ot, at) Állapot.

k. (ár) Kulcsár.

l. (ság) Királyság.

m. (ás, és) Azon gyökerektől (ás), melyek verbumok.

n. (tyú) Sarkantyú.

o. (vány) Szivárvány.

p. (ász, ész) Juhász, méhész.

Adjectivumok

a. (os) Sáros, vizes.

b. (só) Alsó, keletső, északsó.

c. Nőstény.

d. Szemtelen, oktalan, járatlan (járat, járás), szünetlen (szünet, szünés). - Ezeket az utolsókat lehet a verbumokra vinni.

e. Fiú, fiatal.

f. Házi, vizi.

Verbumok

a. Kereng (kör).

b. Esteledik, alkonyodik, ülepedik.

c. Becsűl, vénűl, lágyúl.

d. Szemlél, fülel, orrol, szagol.

e. Hibázik, puskázik, bálványozik.

f. Dícsér.

g. Csepeg, csepereg (ide tartoznak a természeti hangok).

h. Vadász, halász.

Adverbiumokat - lásd felebb.
Analógia ellen formált szavak:

Komor, komoly.

Erény, rény.

Ifjú, fiú.

Példák, mint származhatnak szavak új ideák kitételére:

Érzeni, empfinden, fühlen.	Érzelősködni empfindeln.
Érzés, Empfindung.	Érzelni.
Érzet, érzemény, Gefühl.	Érzékenykedni.
Érzelős, empfindelnd.	Érzékenykedő, empfindlich
Érzelősség, Empfindelei.	Érzékenykedés.
Érzékeny, empfindsam.	Érzék, organum, stb.

Veszni, szenvedni.

Veszés, szenvedés.

Veszedelem, szenvedelem.

ÚJ SZÓK

Emlékezetet érdemel literatúránk történeteiben az a két jutalomkérdés, melyeket Puky Ferenc és Balla Antal, 1810, filológusainknak feltettenek, s melyek itt[49] Kazinczy pályaírásával együtt közöltetnek. P. a *spiritus*, B. az *universum*, és *universitas* kitételére kívánt szót. Kazinczy az elsőt a régiségre utasítá; a másodikat pedig egy félig új szóval elégítette ki. - Ha szócsinálás van kérdésben, nyelvtudósainkat három rendre lehet felosztani. Egyik rend az, mely bizonyos rosszúl értett patriotizmusból igyekezett magával és a nemzettel elhitetni, hogy nyelvünk elég gazdag a leggazdagabb külföldiekkel is pályát futni; s ezen elhitetés miatt idegen marada minden újtól, nehogy az új keresése által szűkölködést árúljon el; s készebb lőn a szóbeli fogyatkozásokat gyámoltalan körülírásokkal palástolgatni, mint a nyelv nyitva álló kútfejeiből magának kincseket meríteni. Másik az, mely a nyelvet filológi tudatlanságból nagyon is szegénynek tekinté, s minden vásári német románkát gomba módra termesztett új szavakkal fordítgatott; s publikumunkat a szükséges és helyes újaktól is rettegni kényszerítette. A harmadik rendnek vezérei az egymással ugyan sokat ellenkezett, de mindketten sok tiszteletet érdemlő Révai és Baróti-Szabó voltanak. Ezek a régiség omladékai felett emeltek fáklyát: mind azért, hogy az omladékok alatt heverő kincsek a nemzetnek újra visszaadassanak; mind azért, hogy a hátralévő szükséges építés az omladékokon még nyilván

[49] A Muzárion új folyamának első füzetében. (Az első gyűjteményes kiadás jegyzete)

kitetsző formák szerint tétethessék meg. - - - Nincs nyelv, amelyben elavulások ne történnének; de hogy a tudományos kitételekre általában szükséges szavak avúljanak el, mégpedig anélkül, hogy más újabbak nyomnák ki helyeikből: ez csak oly nyelvben történhetik meg, mint a mienk; melynek míveltetése tudniillik több ízben vétetett elő, s mindannyiszor mindjárt első csirájában eltapostatott. Örök hálát érdemelnek azért azon tudósaink, kik a múlt kornak homályát felvilágosítani igyekeznek, s grammatikánknak s lexikonunknak hiányait a régiségből pótolgatják. Valóban így már eddig is, sok szép és szükséges szavaink fedeztettek fel. - «Speciosa vocabula rerum, quae priscis memorata Catonibus atque Cethegis, nunc situs informis premit et deserta vetustas.» - - Rendes az, hogy embereink közűl igen sokan az újtól való idegenséget a régitől való vonakodással öszvekötik; s ezek legtöbbnyire azok, kik a Richelieu akadémiájának hasonlatosságát oly gyakran kívánták a magyar nép számára előteremteni. Céljok kétségkivűl az vala, hogy nyelvünkből mind a régi szavakat kiküszöbölvén, mind az újakat még a méhben megfojtván, nyelvünket, mint a párizsi negyvenek a franciákét, örök szegénységre kárhoztassák. De meg kellett volna gondolniok, miképpen mindjárt akkor, midőn a Richelieu teremtvényei a régi szavakat száműzni kezdették, a jóérzésű Gournai hatalmasan kikelt a törvénytelenség ellen; később pedig La Bruyère, Bayle, Voltaire s több más elsőrendű francia literátorok hiában ugyan, de keservesen panaszkodtanak a szenvedett s kipótolhatatlan kár miatt. Bayle azt ohajtá, hogy bár az akadémia kezdetében élt minden híres szerzők egyesítették volna magokat annak munkálkodása ellen, s ne engedték volna, hogy fonák delicatesse miatt a nyelv elszegényűljön. Igen jól jegyzi meg ezen nagy kritikus azt is, hogy a régi szavak iránt való idegenség, s ezáltal történő nyelvszűkítés, bizonyos komplot, bizonyos machináció által történik, mely nem annyira az oly olvasóktól jön, akik magok is szerzők, hanem az olyanoktól, kik nem szerzők. Mert, úgymond, ezek csak kritizálnak, de a könyvszerzéssel együtt járó bajokat nem érzik. Akik ezen bajokat érzik, kedvezőbbek szoktak a szavak iránt lenni, s ezt tehetjük hozzá: nemcsak a régi, hanem az új szavak iránt is.

Rec. nem tudja, Kazinczynak pályaírása miképpen ítéltetett meg bírái által; de nem lehet kételkednie afelől, hogy azok hálával teljes érzésekkel fogadták azt a felfedezést, mely szerint a P. által keresett szó, már több évekkel a kérdés előtt Révaitól hosszú elfeledtetés után új fényre hozatott. Aki a szónak szükséges voltát oly elevenen érzette mint P., nem lehet, hogy a megtaláltat azzal a fastidiummal vetette volna vissza, melyet Seneca a régi szavakban finnyáskodó rómaiakban oly elevenen kárhoztat. «Mille res inciderunt - úgymond - quae nomina desiderarent nec haberent: quaedam vero cum habuissent, fastidio nostro perdidissent. Quis autem ferat in egestate fastidium.» Ezen római szavak nekünk annyival is inkább intésűl szolgálhatnak, mert nálunk is nem egyszer történik meg, ami a rómaiaknál: kik gyakran csak egy parányi epigrammnak szerzése alatt is kénytelenek valának a nyelv szűkéről panaszkodni. (Plin. 18. IV.)

A szellet gyökere, úgymond Kazinczy; *szél* - s *ennek talán a szelek* (scindo); *minthogy a szél* (ventus) *az orcabőrt szeli*.

Ezen etimológiai tudomány nélkül a pályaírás a maga becséből bizonyosan semmit sem fogott volna veszteni. Mert ha a *szél* a *szelektől* származik: ez azt fogja tenni, amit Herder oly hibásan állított - hogy a nyelvben elébb találtattak fel verbumok, mint nomenek: azaz, hogy az érezni s eszmélni kezdő emberiség elébb vette észre a tárgy munkálkodását, mint magát a tárgyat, s elébb gondolt s absztrahált neveket, mintsem a természeti hangokat mímelni igyekezett volna. A *szelet* gyökere bizonyosan a *szél*. De a *szél* tagadhatatlanúl természeti hangszó. Ennek gyökerét messzebb keresni nem szükség. A *szélből* lesz *szelelni* és *szelleni*, mely utóbbinak participiuma a *szellő*; s melyből valamint a *szellő* úgy a *szellés* és *szellet* is minden krisis nélkül származhatnak. Egyébiránt, hogy a *szellet* a maga elrendeltetésének tökéletesen megfelel, az egy tekintettel általlátható; hogy az *et* végzet miatt kedvetlen hangokat származtat (mint *szelletetek spiritus vester*), az is tagadhatatlan; s örvendeni lehet, hogy a

Kazinczy által a *kellem* hasonlatosságában ajánlott *szellemre* változtatás közönségesen elfogadtatott.

Az *universum* szó iránt tett kérdésre Kazinczyn kivűl csak egy pályavívó jelent meg. (VIII.) Ez az *öszvéd* és *öszvedelem* szavakat alkotta: mert, úgymond, az *universum* öszvefoglalást jelent. Nem példátlan ugyan, hogy nyelvünkben is, analógia ellen képzett szavak fogadtassanak el; de minthogy a Kazinczy által ajánlott *egyetem*, már az *egyetemben* szónak alakja alatt konstruált állapotban ember emlékezetétől fogva készen vala: természetesebb, hogy az *egyetem* konstruálatlan állapotban is használtassék; mintsem az analógia nélkül szűkölködő *öszvéd* és *öszvedelem* elfogadtassék. S ez annyival inkább természetes, mivel az *universum* kitételére, a *mindennek egyetemben-létét* jelentő szó, az *öszveszedést* jelentő szónál tökéletesb. - - - Rec. nem rekeszthetí be ezen cikkelyt anélkül, hogy az *egyetem* szó feltalálásának érdemét *Verseghynek* ne vindikálja. A sok szerencsétlenséget életében kiállott férfiút nem illenék pályavívásának kevés borostyánaitól megfosztani. Egyike volt ő is azoknak, kik a hazának javát szíveiken hordozták... Áldás az ő hamvain is!

Kazinczy említést teszen azon fonákság felől, mely szerint sokan érzik a fogyatkozást nyelvünkben, s mégis attól, ami a fogyatkozást kipótolhatná, idegenkednek. A köztapasztalás tanítja, hogy az újnak legtüzesb ellenségei közt is csak ritkán találkozik olyan, aki a fogyatkozás létét s a pótolék szükséges voltát vagy tagadná vagy tagadni merészlené. A nehézség csak ez, úgy mondanak, mert az újat magányos individuumok ajánlják; ami pedig csak az egész nemzetnek, vagy az egész nemzetet reprezentáló tudományos társaságnak jogai közé tartoznék. A boldogtalanok! Nem gondolják meg, hogy egy, több vagy kevesebb fejekből álló s hatalommal felruházott társaság, csalhatatlanul és szükségesképpen elviselhetetlen s veszélythozó oligarchiává fogna változni: midőn a magányos individuum csak úgy léphet elő, mint a demokráciának egyetlenegy tagja; kinek szólani s javasolni szabad ugyan, de aki békével tűrni tartozik, ha szózatja s javaslásai megvettetnek.

A míveltségnek magosabb pontjaira hágott nyelvek közűl egy sem volt, melyben az újításoknak nagyobb akadályok vettettek volna, mint a rómaiban és franciában. Ugyanazért egy nyelvnek írói sem zúgolódtak a nyelv szegénysége ellen mint azok, kik az említett két nyelven írtanak. És mégis a nagyon szoros korlátok sem állhattak ellent, hogy sokan, érezvén a kénytelenséget, újításokra ne vetemedjenek. Nem szükség a Pacuvius és Ronsard koraikat s törekedéseiket felhozni: ezek mindketten a literatúra kezdetének hősei voltanak. De figyelmet érdemel az, amit Victorinus írásban hagyott: «A régiek, úgymond, egész Julius Caesarig, a *c* és *m* betűket öszve nem kötötték; s ő volt első ki Alcmenát, Tecmessát íra, miket régen Alcumaeonnak, Alcumenának, Tecumessának írtanak». - Gellius csintalan és goromba tettnek nevezi a Cesellius Vindexét, miért hogy Furiust az általa faragott s verseiben előforduló *lutescere*, *noctescere*, *virescere*, *purpurare*, *opulescere* új szavakért kárhoztatta: mivel az ilyenek, úgy állítja ő, sem a poétika fakultástól nem látszanak idegeneknek lenni, sem kimondások nem rút és kedvetlen. Bayle azt vallja, Molièreről beszélvén, hogy az ennek újításait gáncsoló grammatikust is a Gellius szavaival kellene lecáfolni; s noha ő maga Molièret kárhoztatni látszik is, de mindjárt nyilvánságossá teszi, hogy kárhoztatása csak a szabadsággal visszaélést illeti; mert egyébiránt M. igen gyakran és tagadhatatlanúl szerencsés szovász volt, és a francia nyelvnek nagy hasznára élt, melyet sok kellemetes szavakkal és szólásformákkal gazdagított meg. *A szovászat szabadságát*, így állítja Bayle, *sohasem lehet a jó íróktól megtagadni: mert különben a nyelv szegény, meddő és lankadt leszen.* S nem ezen szabadság megtagadtatása-e az ok, hogy a római írók - Lucretius, Seneca, Plinius s mások - oly sokszor panaszolkodtanak nyelvbeli szegénységök ellen, midőn a hellén íróknál ily panaszokat nem találunk? Nem azért maradt-e a francia nyelv is oly szegény, mint az Bayle, Arnauld s más nagyok keservesen vallják meg: midőn a német literátor értelmét a legszövevényesb ideák közűl is bátor szabadsággal fejleszti ki?

Nem lehet tagadni, hogy a szócsinálás az embernek természeti joga közé tartozik, melyet tőle tirannizmus vétke nélkül senki el nem ragadhat. Ha nem volt hiba a nyelvalkotás első kezdetében a tárgyak megnevezhetésére szavakat találgatni, bizonyosan ezen találgatás mindaddig nem változhatik hibává, míg valami új, még el nem nevezett tárgy vagy idea állhat elő. - S hogy ilyen tárgyak, kivált pedig ilyen ideák, még most is állhatnak s állanak elő, arról csak az ismeret és gondolatok nélkül plántai életet élő ember kételkedhetik.

MŰSZAVAK A TÖRVÉNYTUDOMÁNYBÓL

adásvevés, emtio venditio.
adó, contributio.
adomány, donatio, királyi, regia; nádori, palatinális.
adós, debitor.
adós, vagy kiadó trassans. *codex merc.*
adósság, debitum. nyilvános, nyilván adósság, liquidum debitum.
adózó, contribuens.
aláírás, subscriptio.
aláírni, subscribere.
alap, fundamentum. kereseti alap, actionis fundamentum.
alappör, processus fundamentalis.
alkotvány, constitutio.
álló, fennálló törvényszék, permanens sedria.
álnok, falsarius.
álnokság, crimen falsi.
[50]álpénzverés, cutio..... monetae.
alperes, incattus.
alsóbiró, judex pedaneus.
általadni, resignare.
általadás, resignatio.
általadó, lásd hátíró, indossans cod. merc.
általírni, transsumere.
általirat, transsumtum.
általvevő, indossatus. cod. merc.
árszabás, limitatio.
áru, merx. cod. merc.
árva, pupillus.
árvaesztendő, annus pupillaris.
árvaörökség, successio pupillaris.
árverés, l. többetígérés, licitatio.
atyafiak, mellék atyafiak, collaterales.

[50] Baloldalt a hasáb mellé írva, kisbetűkkel.

avatkozni, ingerere.
avatkozó, ingerens.
avatkozás, ingessio.

bajvívás, l. párviadal, duellum.
bátorságosítás, bátorságot adni.
beállítani, statuere.
beállítás, tanubeállítás, statutio.
becsü, aestimatio.
becsüs, aestimator.
becsüár, aestimationale pretium.
behajtani, invagiare.
behajtás tilalmasból, invagiatio.
" kárból, impulsio.
" kérdéses helyből, abactio.
behívás, evocatio. l. idézés, idézet.
behívni, evocare; idézni.
behozatal, inductum. felperesi behozatal, inductum actoreum.
beiktatni, l. iktatni, statuere, instellare.
beírni, intabulare.
beírás, intabulatio.
bejegyezni, improtocollare.
[51]bejegyezés, improtocollatio.
bejegyzett, improtocollatus. cod. merc.
bejelenteni, insinuare.
bejelentés, insinuatio.
[52]békítés.
belső formabeli fogyatkozás, defectus solemnitatis internae.
bemutató, praesantans. cod. merc.
bélyeg, nota.
bénnitás, mutilatio.
bér, l. dij, merces.
beszámítani, liquidare.
beszámítás, liquidatio.
[53]betöltés, implementum.
bevallani, fateri.
bevallás, fassio.
bíró, judex. birósan, judicialiter.
bírói, judicialis.
bírói kihallgatás, examon judiciale.

[51] Eredetileg -t e t é s volt, de e két szótagot törölte Kölcsey.

[52] Baloldalt a hasáb mellé írva, kisebb betűkkel.

[53] 3 sornyi szó ez után törölve van.

bírói zálog, pignus judiciale.
bírói parancsolat, mandatum judiciale.
bíróság, első.
bíróskodni.
bíróskodás.
birtok, possessorium.
birtokos, possessionatus.
birtoktalan, impossessionatus.
birtokból, birtokon belöl, ex possessorio, intra dominium.
birtokkivül, extradominium.
birhatlanság, incapacitas possessorii.
birhatóság, capacitas possessorii.
[54]bitang, vagus.
bizonyság, testimonium.
bizonyítvány, literae testimoniales.
biztos, commissionatus. teljes hatalmu biztos, plenipotentiarius.
biztosvallás, constitutio plenipotentiaria.
bocsátani, ítélet alá bocsátani, lebocsátani, submittere.
[55]bukás, fallimentum.
bukó, fallimentarius.
bűn, crimen.
bűntárs, complex, socius criminis.
bűntársaság.
büntető pör, processus criminalis.
büntető törvényszék, segria criminalis.
büntetés, poena.

compassus, vár magyar neve.
csalárdság, fraus.
csalás.
csecsemőkitétel, expositio infantis.
cseléd, famulus.
cselédség, famulitium.
csere, cambium.
cserelevél, cambiales litterae.
céh, contubernium.
cím, titulus.

dézma, l. tized, decima.
dézmapör.
dij, merces, praemium.

[54] Baloldalt a hasáb mellé írva, kisebb betűkkel.

[55] Baloldalt a hasáb mellé írva, kisebb betűkkel.

egyházi, ecclesiasticus.
[56]egyirány, proport.
egyjusu, idem jus fovens.
egyvédelmű, eadem defensa utens.
egyoldalú, unilateralis.
ellenállani, opponere.
ellenállás, oppositio.
ellenállási pör, processus oppositionalis.
ellenmondani, contradicere, protestari.
ellenmondás, contradictio, protestatio.
ellenmondó, contradictor.
[57]elfogadni, elfogadó, acceptarius trassatus (?). cod. merc.
elfogás, incaptivatio.
elháritó, depulsorius.
ellátni, revidere.
ellátás, revisio.
elmarasztani, convincere.
elmarasztás, convictio.
elmarasztott, convictus.
előlülő, praeses.
előlülés, praesidium.
előttezni, coramizare.
előttező, coramizans.
előttezés, coramisatio.
[58]előintés, praemon.
[59]előbbtétel, praeclas.
előterjesztés, repraesentatio.
elrontani, l. megrontani, invalidare.
elrontás, l. megrontás, invalidatio.
elsőszülöttség, primogenitura.
elsőszülöttségi jus, jus primogeniturae.
elsőbbség, prioritas.
engedmény, cessio.
engedményes, cessionarius.
érdem, meritum.
érdembeli, meritorius.
érdembe ereszkedés, contestatio litis.

[56] Baloldalt a hasáb mellé írva.

[57] Baloldalt a hasáb mellé írva.

[58] Baloldalt a hasáb mellé írva.

[59] Baloldalt a hasáb mellé írva.

érdemtárgy.
eredetiek közlése, originalium communicatio.
eredetileg, in origine.
erőszak, violentia.
erőszakosan, violenter.
erőszaktétel, stuprum.
érseki szék, sedes praedialis.
érték, valuta.
" megfizetett, avuta (?)
" elintézett, intesa.
" cserélt, cambiata.
" portékás, in mercibus.
" kontós, a conto, Cod. Merc.

fekvő, immobilis.
feladás, propositio.
felebbvinni, appellare.
felebbvitel, appellata.
felebbvitelű, appellatorium.
fél, pars; felek, főbb felek, partes principales; járuló felek, partes accessoriae.
[60]feleselés, allegatio.
[61]felfedezés, revelatio.
feleségi jus.
felperes, actor.
felperesi, actoreus.
felperesség, actoratus, l. perelhetőség.
félretenni, reponere.
félretétel, repositio.
felségsértés, crimen majestati(s)cum.
felsőség, suprematus.
felvenni, levare.
felvétel, levata.
felülírni, superinscribere.
felülírás, superinscriptio.
fiók, filialis.
fiscus.
fizethetőség.
fizethetetlenség, insolventia.
fogadó, acceptarius, trassatus (?) C. M.
foglalás, executio, l. végrehajtás.

[60] A f e l e s e l é s elé 1. számot, a f e l f e d e z é s elé 2. számot írt Kölcsey - ennek megfelelően helyeztük el e szavakat.

[61] Baloldalt, a hasáb mellé írva.

[62]fogság,
[63]fogoly.
[64]főkönyv, maestro Cod. merc.
[65]földes úr.
fokhely, emporium.
főszavatos, superevictor.
főszavatozandó, superevincendus.
folyamodás, recursus.
folytatólag, continautorie.
fogytás, rapina, praedocinium.

gondviselő, curator.
gonosz, dolosus.
gonoszság, dolus.
gonosztevő, malefactor.
gonosztevők elszabadítása.
gyám, tutor.
gyár, fabrica. C. M.
gyáros, fabricans. C. M.
gyilkosság, homicidium.
gyökér, radix.
gyökeres, radicalis.
gyökeresség, radicalitas.
gyujtogatás, incendiariatus.
gyujtogató, incendiarius.
gyűlés, congregatio.

hagyomány, legatum.
hagyományos, legatarius.
hajadon jus, jus capillare.
hajótörés próbája, proba naufragii.
haladék, respirium.
haladékos, respiriis alligatus.
halmozott, cumulatus.
hamispénzverés, cusio monetae falsae.
hamis vád, accusatio falsa.
háritó, depulsorius, l. elháritó.
használás, usus.
haszonvétel, beneficium. közhaszonvétel, commune b. nemesi haszonvétel, curiale b.

[62] Baloldalt, a hasáb mellé írva.

[63] Baloldalt, a hasáb mellé írva.

[64] Baloldalt, a hasáb mellé írva.

[65] Baloldalt, a hasáb mellé írva.

határ, meta.
határjárás, metarum reambulatio.
[66]határnap, terminus.
határpör, metalis processus.
határujitás, vagy igazitás, rectificatio metarum.
hatáskör, sphaera activitatis.
hatóság, activitas.
hátírni, indossare. cod. m.
hátírás, indossamentum. üres hátírás, in bianco. cod. m.
hátíró, indossans. cod. m.
hazafiusítás.
házasítás, emaritatio, l. kiházasítás.
házassági kötelezés, contractus sponsalisticus.
házbér, census domalis.
házitár, hadikár.
helybenhagyás, consensus. l. jóváhagyás.
helyszinén, in facie loci.
hiba, culpa.
hibás, culposus.
hit (eskü), juramentum, fides.
hitel, creditum.
hiteles, authenticus.
hitelezés.
hitelező, creditor.
hitelni, authenticare, l. meghitelni.
hiteltetés, authenticatio, l. meghiteltetés.
hitelesítés, authenticatio.
hitebér, dos.
hitletétel, depositio juramenti.
hitszegés, perjurium.
hívtelen, notorius.
hívtelenség bélyege, nota infidelitatis.
hosszú pör, processus longae litis.
hozomány, paraphernum.
húzó, moratorius.

járuló, accessorius.
járulólag, accessorie.
javak; ingó, fekvő, javak, bona mobilia, immobilia.
[67]javallat, projectum.
javitás, melioratio.

[66] Baloldalt, a hasáb mellé írva.

[67] Egy szó törölve.

idézni, citare.
idézet, citatio.
idétlen szülés eszközlése, procuratio abortus.
időtöltés, praescriptio. Páriz P.
jegyzék, strazza. cod. merc.
jegyzőkönyv, protocollum.
igazság, justitia.
iktatni, statuere, instellare.
iktatás, statutio, instellatio.
illető, competens.
intés, admonitio.
intő, admonitorius.
intézet, institutum.
jobbágy, colonus.
jog, jus.
jószágbirhatlanság, incapacitas possessorii.
jóváhagyás, consensus. l. helybenhagyás.
iromány, acta.
irtás, exstirpatura.
ítélet, sententia.
ítéletet hozni, sententiam ferre.
ítélet ujító, renovatorius.
ítélőszék, tribunal.
ítélet alá bocsátani, submittere, l. bocsátani.

[68]kamat, interusurium.
kard, jus gladii.
karddal bíró, jure gladii pollens.
káptalani, homo capitularis.
kármentés, indemnisatio.
kárhoztatni, condemnare.
kárpótlás, compensatio.
kebel, gremium.
kebelbeli, gremialis.
kebelezett, ingremiatus.
kegyelmezés, aggratiatio.
képviselés.
kérdőpont, deutri punctum.
kereset, actio.
kereseti, actionalis.
keresetbe vett, inactionatus.
keresetlevél, libellus actionaris.

[68] Felette egy szó törölve: a k a m a t előtt 1., a k á p t a l a n i előtt 2.

keresetírás, scriptura act. cod. m.
kereskedő, mercator.
kereskedői kamat.
kereskedő szék, tribunal mercantile.
kereskedő társaság, societas. nyilvános, manifesta. rejtett, occulta. felsőbbek, superiores, seu in accomandita. cod. merc.
kereskedőkönyv, liber mercantilis, cod. m.
kétoldalú, bilateralis.
két nőtartás, bigamia.
kétséges nemes, dubiae nobilitatis.
kezesség, fidejussio.
kézmüv, manufactura. cod. m.
kézmüves, artifex.
kiadni, expedire.
kiadás, expeditio.
kiadó, expeditor.
kiadó, trassans. cod. merc.
kifogás, exceptio.
kihallgatni, examinare.
kiházasitás, emaritatio. l. házasítás.
kiküldeni, exmittere, deputare.
kiküldés, exmissio.
kinevezni, denominare.
kinevezés, denominatio.
királyi, regius.
királyi ember, király embere, homo regius.
kisgyűlés, particularis congreg.
kiváltani, reluere.
kiváltás, reluitio.
kiváltó, reluitorius.
kiváltság, privilegium.
kivonat, extractus.
kölcsön, mutuum.
kölcsönös, mutuus.
könyvvizsgálat, censura librorum.
kötelezés, obligatio.
kötés, vinculum.
követ, ablegatus.
követelni, prosequi.
követelés, prosecutio.
követelő, prosecutorius.
közbátorság, publica securitas.
közbenjáró kérdés, intermedia quaestione.
közbirtokos, compossessor.

közgyűlés, generalis congregatio.
közhaszonvétel, beneficium commune.
közhitelü, authenticus.
közönség, publicum.
közönséges, generalis.
közügy, causa publica.
küldött, deputatus.
küldöttség, deputatio.
különös, specialis.
különvált, separatus.
különszavazat, votum separatum.
külső forma beli fogyatkozás, defectus solemnitatis externae.
[69]külön jusu.
különvédelmü.

lázadás, tumultus.
leányi negyed, quarta puellaris.
leszállani, condescendere.
leszállítás, condescensio.
letenni, deponere.
letétel, depositio.
levélközlés, communicatio literarum.
levéltár, archivum.
levélváltság, taxa litterarum.
levélvisszakérés, repetitio litterarum.

magszakadás, defectus seminii.
magszakadott, deficiens.
magányos, privatus.
makacs, contumax.
makacsság, cuntumacia.
makacsságban elmarasztalni, in contumacia convincere.
másolat, copia.
megjavulás, antiquatio.
megbízás, commissio.
megbízó, committens.
megbízott, commissionatus.
meghitelni, authenticare.
megjelenni, comparere.
megjelenő fél, pars comparens.
megjelenés, comparitio.
meghamisítás, falsificatio.

[69] Utána két szó törölve.

[70]megrontani, invalidare, l. elrontani.
megtartóztatás, detentio. a nála lévő árut megtartóztatni, cod. merc.
megye, comitatus.
megyei, comitatensis.
mellék, collateralis, mellékes.
méltatlan kereset, indebita actio.
mérlegváltság, taxa, stateralis.
mühely, officina, fabrica. l. gyár.

nádori, palatinaris.
napibér, napdíj, diurnum.
napló, diarium.
napló, giornale. cod. m.
negyed, quartalicium.
nemes, nobilis.
nemesi, nobilitarius.
nemesség, nobilitas.
nemesedő pör, legitimatorius processus.
nemesedés, legitimatio nobilitatis.
nemes ülés, sessio nobilitaris, curia.
nemtelen, ignobilis.
nőrablás, crimen raptus.
nőparáznaság, adulterium.

okadás, motivatio.
okfő, principium.
oklevél, diploma.
oknélküli felebbvitel, temere appellata.
orgazda, fautor.
orgazdaság, fautoratus.
öregségi jus, senioratus.
örökség, haereditas.
örökös, haeres, haereditarius.
öröködni, succedere.
öröködés, successio.
[71]örökség erejéig, ad vires successionis.
örökvallás, fassio perennalis.
örökvevő, fassionarius.
országos, regnicolaris.
Országgyűlés, Comitia.
orvoslás, remedium.

[70] Baloldalt, a hasáb mellé írva.

[71] Baloldalt, a hasáb mellé írva.

[72]osztáj, divisio. Uj osztáj, nova divisio.
osztájigazítás, rectificatio divisionis.
osztájos, condivisionalis.
öszvehivás, convocatio.
öszvehivási pör, processus concursualis.
öszveirás, conscriptio.
öszvekötött, colligatum.
özvegyi jus, jus viduale.
óvás, caucio, óvni, cavere.

papi rend, ecclesiastice.
paraszt, rusticus.
párviadal, duellum. l. bajvívás.
patvar, calumnia.
patvaros, calumniosus.
patvarvítató, calumniam allegans.
pecsét, sigillum.
pénzhamisitás, falsificatio monetae.
pénztár, cassa.
polgár, civis.
polgári, civicus, civilis.
polgárság.
polgári alkotvány, constitutio civilis.
polgártárs, concivis.
[73]polgári telek, fundus civicus.
polgári törvénykönyv, codex legum civilium.
pör, processus, causa, lis.
pöralatti tárgy, substratum litis.
pöres fél, pars litigans.
pörköltség, expensae litis.
pörkezdés, incaminatio processus.
pörelhetőség, perelhetőség, actoratus l. felperesség.
pörfolyam, defluxus litis.
pörfolyamat, terminus judiciorum.
pörfolyási rend, ordo processualis.
pörfolyta alatt, sub lite deflua.
pöriromány, acta processuaria.
pörletétel, depositio litis.
pörelhagyás, cessio litis.
[74]pörmásolat, transsumtum.

---

[72] j-vel írja a n e m e s i b i r t o k elosztásának szinonímáját, mint műszót.

[73] Baloldalt, a hasáb mellé írva.

[74] Egy szó - utána - törölve van.

pörújítás, novisatio.
pörújító, novisans.
pöroltó, litis peremtorius.

rab, captivus.
rabbalbánás, tractamentum captivorum.
rablás, rapina.
rátudás, imputatio.
rendszabás, statutum.
rendek, ordines.
részes kötelezés, partialis obbligatio.
révvám, naulum.
rontás, deterioratio.
rovás, dica.
rövid pör, processus brevis litis.

sajtószabadság, libertas preli.
sarkalatos, cardinalis.
sebütés, vulneratio.
sérelem, praeiudicium.
számadás, számolás.
számadó, rationans.
számadási pör.
szabadság, libertas.
szavatos, evictor. Pariz P.
szavatosság, evictio.
szavatolni, evincere.
szavatozandó, evincendus.
szavatos társ, coevictor.
szavazni, votisare.
szavazás, votisatio.
szavazat, votum.
szék, judium, tribunal.
székhely, locus judicii.
székújítás, restauratio, l. tisztválasztás.
székrontás, violatio sedis.
szentszék, forum ecclesiasticum.
szentségtörés, sacrilegium.
szokás, consuetudo.
szóváltó, verbalis. szóváltó pör, processus verbalis.

tagadó hit, juramentum diffensorium.
támadás, tumultus.
tábla, tabula.
tanács, senatus.

tanácsbeli, senator.
tanú, testis.
tanúskodni, testem agere.
tanúvallás, fassio testium.
tanúvallatás, examinatio testium.
tanúlevél, documentum.
tárkönyv, cassakönyv.
tárnokszék, sedes tavernica.
társaság, societas.
" felbomlása, dissolutio societatis, cod. m.
" engedménye, cessio societatis. cod. m.
terhét felvenni, onus assumere.
testi büntetés, poena corporalis.
tett, factum. régi, új tett. tettet tárgyazó pör.
[75]tiltás, prohibita.
tiszt, officium, persona magistratualis.
tisztviselő, officialis.
tisztség, officium, magistratus.
tisztválasztás, restauratio, l. székújítás.
tiszti pártfogás, assistentia fiscalis.
tiszti pör, processus magistratualis.
tized, decima, l. dézma.
többetígérés, licitatio, l. árverés.
tokma, contractus, pactum, Páriz P.
tokmás, proxeneta. Cod. merc.
tokmabér, tokmadíj, proxeneticum. Cod. M.
tokmabetöltés, implementum contractus.
tolvaj, fur.
tolvajság, furtum.
törvény, lex.
törvényjavallat, projectum legis.
törvénykönyv, codex legum.
törvényes, legitimus, legalis.
törvénytelen, illegalis, illegitimus.
törvénycikkely, articulus legis.
törvényhozó test, corpus legislativum.
törvényhatóság, jurisdictio.
törvény folyás.
törvény szék, sedes judiciaria.
törvény székek elrendeltetése, coordinatio fororum.
törvényszolgáltatás, administratio justitiae.
törvényszolga, apparitor, Cod. M.

[75] Baloldalt, a hasáb mellé írva.

ügy, causa.
ügyész, procator.
ügyes, causans.
ügyészi hiba visszahúzása, revocatio procuratoris.
újított pör, processus novi.
újított adomány, nova donatio.
új osztály, nova divisio.
úr, dominus.
úri szék, sedes dominalis.
uradalom, dominium.
utánazás, közhitelü papirosok utánazása.
útasítás, instructio, inviatio.
útasító, inviatorius.
úti bátorság, salvus conductus.
úti levél, passualis.
uzsora, foenus.
uzsorás, foenerator.

választott bíró, arbiter.
választott bíróság, választottság, compromissionale judicium.
választott közönség, electa communicas.
vallani, fateri, constituere. ügyészt vallani, procuratorem constituere.
valló, fatens.
váltólevél, cambiales litterae, Cod. M. formás váltó levél, formális; száraz, sicca; tulajdon, propria.
vám, telonium.
vásári bíróság, judicium nundinale.
véghagyás, testamentum.
végintézet, ugyanaz.
végrehajtani, exequi.
végrehajtás, executio.
végrehajtó hatalom, executiva potestas.
végrehajtási tárgy, objectum executionis.
végrehajtást igazító, executorio-correctorium.
végítélet, sententia finalis.
veksely, váltólevél, cambiales litterae, Pariz P.
verés, verberatio.
vérpáraznaság, incestus.
végzés, determinatio.
végzet, idem.
vétek, delictum.
vétkes, delinquens.
világos öröködés, suecessio plana.

visszahelyheztetés, repositio.
visszatétel, idem.
visszahelyheztető, repositorius.
visszapótlás, compensatio.
visszautasított váltó.
visszaűzés, repulsio.
visszaűzési pör, repulsionalis processus.
visszavallás, refassio.
vítatás, allegatio. 1. feleselés.

zálog, pignus.
zálogos, pignore affectus.
zálogosító, pignoratarius.
zálogosítás.
zálogba adás, oppignoratio.
zálogfeltétel, conditio pignoris.
zálogpör, zálogos pör. processus pignoris.
zálogsumma, summa pignoratitia.
zálog valósága, realitas pignoris.
zálog leszállta, devolutio pignoris.
zálog mihelyett volta, localitas pignoris.
zálogváltás, reluitio pignoris.
zálogváltó pör, reluitorius processus.
zár, sequestrum.
záraték, clausula.
zárrontó, praevaricator.
zászlóalja, banderium.

1832

FILOZÓFIAI ÍRÁSOK

PHILOSOPHIA GRAECORUM
DE SECTA JONICA

Thales

Született Miletusban Joniában föniciai nemből, melyben a tudósok közönségesen megegyeznek; de mikor született, legyen bizonytalanabb. Vossius ezt mondja (De Sect. philos. Cap. V. pag. 25): Natus is (Thales) Olymp XXXI ut ex Apollodoro tradit Laërtius. Vossiusnak nem jó Laërtiussa volt. Ezek a Diogenes Laërtius szavai L. I. in Thalete: *φησί δ' Απολλοδωοος έν τοις χρονικοις γενέσθαι αυτὸν κατὰ τὸν πρῶτον ετος τῆς τριακοστῆς πέμπτης ὀλυμπιάδος.* Brucker pedig (T. I. pag. 459) Apollodorus után születését a XXXV Olympias első esztendejére teszi. Ugyanezen számot tartja Moreri is, melyet Bayle is helyben hágy. Buhle azt mondta (Geschichte der Philos. T. I. pag. 190.) hogy a XXXV v. a XXXVIII Olympiáskor született. Meghólt az LVIII Olympiáskor. Ez nem elég bizonyos, sőt mondhatni, hogy ezen számot hibáson tette fel Laërtius l. c. Mert ha Apollodorus szerént számlálunk, úgy Thales az 54. Olympias 2-dik esztendejében holt meg. Ha pedig Sosicrates szerént, úgy az 57. Olympias 2-dik esztendeje körül.

Filozofált a világ eredetéről, s legelőször filozofált, s kezdője lett a Joniai Sectának. Cosmophysicája ide megy ki:

Egyedűlvaló Elementumnak a vizet tette. Hogy Elementumnak a vizet tette, azt senki sem tagadta (lásd Bruck. T. I. pag. 466.). De hogy egyedűlvaló Elementumnak tette, az per alatt van. Azt tartják ugyanis, hogy Thales ezen állítást a poétáktól vette volna, s ennélfogva a víz őnála nem egyéb volna az úgynevezett Kaosznál, melyben minden elementumok összezavarva megvagynak. Ezt látszatik hinni Brucker is az említett Tom. 467 oldalán, mi Baylelel fogunk tartani, s azt hinni, hogy Thalesnél a víz homogenea materia (lásd Bayle Diction. Hist. 8 Critiq. T. IV. pag, 340-341. Art: Thales. note. D.).

Hogy Thales ezen principiumra azon okoknál fogva jutott volna, melyeket Stobaeus s Plutarchus néki tulajdonítanak, tagadja Brucker (T. c. pag. 467.). Buhle pedig (p. 191.) azoknál fogva adja elő a Thales szisztémáját, hogy t. i. minden állatoknak magva nedves, minden a nedvesség által tápláltatik s a t. Ha Thalest úgy nézzük, mint aki nem csinált egyebet, hanem a poétai principiumokat adta tisztábban elő, szóval, ha nem úgy nézzük mint filozófust: úgy ilyen okoknál fogva való menetelt neki nem tulajdoníthatunk. De miért van mégis, hogy ezen nem filozófusnak nyomán indúlt el a görög filozófia, ha ő nem filozófált, mely pedig abban áll, hogy valaki okoknál fogva menjen valamire? Valóban ha meggondoljuk azt, amit Thalesnek asztronómiában, s más tudományokban való érdemeiről mondanak (melyről alább), valóban különbözőnek fogjuk őt lelni az Orphicumi Systemának, s más efféléknek találóitól, s azt fogjuk állítani, hogy ha ő csak a poéták szisztémáiból vett is fel principiumot, legalább azon principiumnak okait kereste. - Legyen akárhogy, itt semmi bizonyost nem tudhatunk, mert ezen szekta írásokat nem hagyott.

A víz megsűrűdik, vagy megritkúl, lesz belőle föld, levegő, tűz. De mi cselekszi, hogy a víz megsűrűdjön vagy megritkúljon. Magában van-e az azt tevő erő? Isten cselekszi-e azt? Újabb bizonytalanság, mely megbizonyosodni egyhamar nem fog. Cicero De Nat. Deor. L. I. Cap. 10 ezt mondja: Thales Milesius, qui primus de talibus rebus quaesivit, aquam dixit esse initium rerum: Deum autem eam mentem, quae ex aqua cuncta fingeret. Eszerint Thales theista lenne: de Buhle (Gesch. der Philos. T. I. pag. 196) Aristoteles után azt jegyzi meg, hogy a régi filozófusok a Clazomenei Hermotimus, s Anaxagoras előtt: an physische materielle Weltursachen geglaubt hätten. Sokan ateizmussal vádolják Thalest, az ateizmusnak

t. i. azon gradusával, melyet a hálai tudósok Observationum ad rem literariam (T. I. pag. 448) másodiknak tesznek[76], hogy t. i. hitt Istent, de nem hitte, hogy a világ annak munkája. S ugyanezt mondják Anaximanderről, Anaximenesről is (lásd ugyanott pag. 450.). Ezen állítás az Augustinus tekintén fundálódik (lásd De Civ. Dei l. VIII cap. 2.). De mért lenne a Szentatya a filozófiai tárgyakban csalhatatlan? (vesd öszve Bruck. T. I. pag. 468-469.). Minden bizonnyal a Paternél hitelre méltóbb tanú lesz Diogenes Laërtius, ki azt mondja, hogy Thales azzal tartotta, hogy a világ az Isten munkája, lásd Bayle-t a felhozodott Articl. A.) jegyzésében. Itt mindazáltal inkább panteizmusról, mint teizmusról kell gondolkodni, mert Diogenes Laërtius (L. I. numero 27.) azt mondja hogy Thales a világot lelkesnek s Istenekkel teljesnek hitte - *κοσμόν εμψυχον καί δαιμόνων πλήρη.* - Vesd öszve Ciceroval (De Legg. L. II) s Aristotelessel (De Anima L. I. cap. V - *οθεν ϊσως καί Θαλης ώήθη παντα πλήρη θεών είναι.*) - Ezeknél fogva talán Thales Anima mundi-t hitt, amint tartja ezt Buhle is (I. T. pag. 193. § 90.) - azonban aligha úgy nem kellene ezen vizsgálódást is berekeszteni, mint az előtte valót berekesztettük.

Thalesnek az Istenről való értelme a most elvégzett vizsgálódásban foglaltatik, aki Thales értelméről többet akar tudni, nézze Aristotelest De Anima - Plutarchust, Conv. sept. sapientium s Laërtiust - vagy Bruckert (T. I. pag. 471. seqq.)

Mondanak sokat Thalesnek asztronomiában, matézisben s a t. való érdemeiről. (Lásd azon helyét Apuleiusnak, melyet Bayle is felhoz, Floridor. pag, 361. lásd Bruckert is a 476 oldalon.)

N. b. Thales matézisi találmányinak ezeket mondja Brucker Proclus után: 1.) Hogy minden Diameter a kört 2 felé osztja. 2.) Hogy az isosceles triangulumban a bazison fekvő angulumok egyformák. 3.) Ha két egyenes linea egymást kettővágja, a vertikális szegeletek egyformák lesznek. 4.) Hogy ő írta volna l. elébb a *Δ*-ot körbe, nem bizonyos.

Anaximander

Cicero azt mondja (Quaest. ac. L. IV. cap. 37.) hogy Thalesnek földije, s barátja volt - Anaximandro populari, ac sodali suo. - Innen gondolják hogy Miletusban született. Született pedig a XLII Olympias 3 esztendejében. Heumann (Act. phil. volum. III. pag. 183. seqq.) azt vitatja, hogy gyermekek tanítója volt. Azt mondják, hogy irt munkákat is. l. Laërtiust (L. I. nro 2) Suidast sat. Lásd még a Meinersből való jegyzésimet IV. Jegyz. könyv. Halálának idejét Brucker (T. I. pag. 479) Apollodorus után az LVIII Olympias 2-dik esztendejére teszi. Lássunk filozófiájáról.

Cicero (T. IV. pag. 80. az Ernesti kiadás szerént) ezt mondja: Is (Anaximander) infinitatem naturae dixit esse, e qua omnia gignerentur. Nem a vizet tartotta hát már, mint Thales elementumnak, l. Cicerót a f. hozott helyen. Mit tartott tehát? Valami közép szubsztanciát-e a víz s a tűz közt? Atomusokat-e Dockinsonus szerént? (Physic. vet. & ver. cap. IV. § 10.) -

[76] A hálai tudósok három gradusát tartják az ateizmusnak: Le premier est de soutenir qu'il n'existent point de Dieu: le second est de nier que le Monde soit l'ouvrage de Dieu dont on reconnoit l'existence: le troisième est de dire que Dieu a créé le Monde par une détermination naturelle, & sans y être porté d'un mouvement libre. l. Bayle Dict. hist. cr. T. IV. pag. 341. note D. - Méltó megtudni a Cudworth elosztását is. - Le Dr. Cud. dans son Systema intellectuale Ch. 11. compte chez les anciens quatre espèces d'Athées. 1. les disciples d'Anaximandre, appellés Hylopathiens, qui attribuoient la farmation de tout à la, matière privée de sentiment. 2. Les Atômistes ou disciples de Démocrite, qui attribuoient tout au concours des Atômes. 3. Les Athées Stoiciens qui admettoient une nature aveugle mais agissante selon de règles sûres. 4. Les Hyloroïstes ou disciples de Straton, qui attribuoient à la matière de la vie. (Lásd Système de la nature p. 253.)

Valami közép szubsztanciát-e a víz, s levegő közt, Buhle szerént? - (Gesch. der Phil. T. I. pag. 199.) - Ez a Meiners értelme is. (Lásd a belőle való kevés jegyzéseket, IV. Jegyz. könyv.) Vagy talán az Infinitas naturae-n az isteni lelket értette-e? Itt minden vizsgálódást haszontalannak tartunk. Aligha olyan nem volt ez az Anaximander *το άπειρον*-ja mint a Spinoza végetlen szubsztanciája, az az egy gondolat szubsztancia. - De nem decidálunk.

Ő ezen véghetetlent egynek tartotta non numero sed magnitudine igy szól Brucker (T. I. pag. 480) Simplicius után. Továbbá változhatatlannak, - lásd Laërtiust, L. II. - amelyből származik minden, s amelyen végződik minden - lásd Plutarch. De placit. philos. L. I. cap. 3. - Itt az Anaximander ateizmusáról származik kérdés. Azt mondják, hogy az *άρχην καί στοχείου άπειρον* kivévén Thalestől egyébben el nem távozott. Panteizmusról lehetne talán gondolkozni. Cicero ezt mondta - De Natur. Deor. L. I. cap. 10. - Anaximandri opinio est, nativos esse Deos, longis intervallis orientes, occidentesque, eosque innumerabiles esse mundos. Ez panteizmust tesz fel. 1606 jött ki egy Cicero apud Petrum de la Rouiere 4°, abban az utolsó szavak így vannak: eoque innumerabiles esse mundos. Így írja ezt Bayle is (T. I. pag. 212. not T. Column. 2a.) - Decidáljon akinek kedve van, mi az efféle vetekedésekre nézve Bayle-re igazítjuk a vizsgálódót. Olvassák meg ott a Thales artikulusában a D jegyzést, ott ahol ezen szavak kezdődnek: Notez que les Dogmes des philosophes payens sat. -

Amit a későbbi irók Anaximander egyes fizikai, s asztronómiai állításiról mondanak, bizonytalan, valamint az a kozmogónia is, melyet Eusebius ád elő Plutarchusnak elveszett munkájából (lásd azokat Bruckernél T. I. pag. 485 seqq. s valami keveset Buhlenél is T. I. pag. 200.)

N. b. Azt mondják, hogy Anaximander a többek közt azt hitte: Homines prius in piscium ventre genitos, ibique nutritos fuisse sat. (lásd Bruck. T. I. pag. 488.) Ezt a kis jegyzést csak azért tettük ide, hogy valaki a Telliamed vagy igazi neve szerént De Maillet hipotézisét, mely az ereket hasonlóképpen halakból származtatja újnak ne higgye. Mely igaznak marad még akkor is midőn az Anaximander hipotézisét valaki gyanúba hozná, mert Telliamednél csak Brucker is régibb.

Anaximenes

Mikor született s mikor hólt légyen meg, bizonytalan, a régiek kronológiával való nem gondolása miatt, s ez a bizonytalanság folyvást tart Anaxagorásra, s Archelausra nézve is. Itt mindazáltal kronológiai vélekedésekbe nem ereszkedünk, másutt jobb helye lesz. Addig is Bayle-re igazítjuk a vizsgálódót, ki legelőször fedezte fel az itt való nehézségeket - (Lásd Tom. I. Art. Archelaus not A pag 291.) - s Bruckerre (T. I. pag 488. főképp pag 497 seqq.). Hogy az Apollodorus szerint való kronológia képtelen, felfedezte azt Brucker l. c. s az oly világos, hogy csodálni lehet, miként hihetett annak a tudós Vossius (de sect. philos. cap. V. pag 27 § 5.). Brucker így határozza azt meg. Született Miletusban az LVI Olympiásban, megholt a LXXVI-dikban, Anaximandernek hallgatója, s barátja, s Anaxagorasnak tanítója volt. Filozófiája ide megy ki:

Cicero (Quaest. Acad. Libr. IV. cap. 37) ezt írta: Post eius (Anaximandri) auditor Anaximenes infinitum aëra (dixit esse e qua omnia gignerentur) sed ea quae ex eo orientur definita: gigni autem terram, aquam, ignem et ex his omnia. Eszerint a végetlen szubsztanciát megtartotta, csakhogy annak nevet adott. Cicero felhozott helyéből az is megtetszik, hogy itt nem két principiumról kell gondolkozni, mint Isacus Casaubonus, mert a végtelenség itt a levegőre van alkalmaztatva. Az infinitumon azonban nem végetlen időt, hanem végetlen kiterjedést kell itt érteni, mint ez megtetszik Ciceroból (T. IV. pag. 504.) - Anaximenes aëra Deum

statuit, eumque gigni, esseque immensum, & infinitum, & semper in motu. Ez a hely azonban a legnagyobb kétségek közé tesz bennünket. Ha Isten a levegő, hogy származhatik? Brucker Stobaeus után így magyarázza - Accipiendum hoc est de facultatibus quae corpora sive elementa penetrant - - - (Anaximenes, ergo) aëra Deum dixit, quia virtute divina animatur, et per omnia funditur - - Quod vero omnium maxime hanc principii Anaximenis explicationem firmat, illud est, quod aëra Deum quidem esse, sed gigni, teste Cicerone asserit, cum divina gigni nequeant: unde sine sensu, & absurde locutus esset Anaximenes, si aliud nihil, nisi aëra infinitum pro Deo accepisset: non incommode vero, & inconvenienter suo principio, & magistri menti, si aërem mutabilem, & mobilem intellexit, ab inhabitante, virtute divina, animaque commotum, cuius motu gignuntur omnia. cet. cet. (Lásd Brucker T. I. 489-490. pag.). - De vegyük ezen magyarázatot gondolóra. Hogy az Anaximenes principiuma panteizmust tesz fel mind a Cicero f. hozott helyéből, mind ezen magyarázatból úgy látszik: a panteizmusban mindegy, akár ezt mondjuk: a világban van az isteni erő, akár ezt: hogy a világ bír isteni erővel, mert a világ isteni erő nélkül fenn nem állhat: de az isteni erőt sem gondolhatom magánoson a világtól különválva, mert úgy teizmusra mennék, tehát vagy mind a kettőnek öröktől fogva kellett lenni, vagy mind a kettőnek egyszerre kellett származni. S minthogy a Cicero szavai származást jelentenek fel, marad a képtelenség: Cum divina gigni nequeant, mint Brucker mondja I. c.

Bayle hogy a csomót megfejtse, Cicerótól megtagadja azt, hogy ő jól hozta volna fel az Anaximenes értelmét, s Augustinust teszi ellenébe (lásd T. I. art Anaxagoras pag 212 not. F. column 2 - s ismét T. II: articl. Jupiter. pag 903 not. G.). Hogy értelmét jobban láthassuk, ezen utólszor felhozott helyből lássuk az idetartozó szavait. C'est assûrément une pensée (t. i. azon gondolat hogy az istenek származtak) qui choque les notions les plus solides, & les plus évidentes de la lumière naturelle; mais néanmoins il y a eu de grands pbilosophes qui ont supposé la génération des Dieux, & qui leur ont donné pour cause un Etre qui n'étoit point Dieu. Anaximenes omnes rerum causas infinito aëri dedit, nec Deos negavit, aut tacuit: non tamen ab ipsis aërem factum, sed ipsos ex aëre ortos credidit. Augustinus De Civ. Dei L. VIII. cap. II. Par ces paroles de St. Augustin on peut mieux entendre le dogme d'Anaximenes, que par celles-ci de Cicéron. Anaximenes aëra Deum statuit eumque gigni, esseque immensum, & infinitum, & semper in motu. (Lásd ezen helyet oda feljebb.) Il n'y a nulle apparence que Cicéron ait bien raporté le sentiment de ce philosophe; car puis qu'Anaximenes donnoit à l'air la nature de principe de toutes choses, l'immensité, & l'infinité, il faut croire qu'il le supposoit éternel, & improduit, & que s'il appelloit Dieu sous cette notion, il ne croyoit point la génération de Dieu à cet égard-là. Lors donc qu'il disoit que l'air infini avoit été la cause de tous les êtres, & que les Dieux même en avoient été produits, & ne lui attribuoit point le nom, & la nature de Dieux, au même sens qu'il attribuoit aux Dieux qui devoient à l'air leur origine, & leur existence. Voici peut être sa pensée. Il vouloit bien, pour éviter toute dispute des mots appeller Dieu l'air immense, & infini, qu'il regardoit comme le principe de toutes choses; mais il ne prétendoit pas que Saturne, Rhea, Jupiter, Junon, Neptune, Minerve, & les autres Dieux que l'on adoroient dans le paganisme, fussent cet air-là, ou l'eussent produit; il prétendoit au contraire que cet air êtoit leur principe, non moins que celui des autres êtres qui composent l'Univers. Il donnoit à ce principe un mouvement perpétuel, & de là l'on peut conclure qu'il le prenoit pour une cause immanente, qui produisoit en elle même une infinité d'effets sans fin, & sans cesse; & il comptoit entre ses effets, non seulement les astres, & les météores, les plantes les pierres, & les métaux, mais aussi les Dieux, & les hommes. Un tel dogme étoit au fond le Spinozisme ect. etc.

Erre jegyezzük meg. Hogy a priori is a régibb, és a görög literaturában felette jártas Ciceronak inkább lehet hinni, mint a későbbi s azon ügyre nézve, melyet a felhozott könyvben védelmez, interessátus Augustinusnak. De higgyünk Augustinusnak, hogy Anaximenes az isteneket is a

levegőből származtatta: e nem egyébre mutat, hanem hogy a filozófus a pogány isteneknek nem sokat tulajdonít, s talán csak oly formán hozza be őket szisztémájába, mint Epicurus hozta volt. Mely megtetszik abból is, mit maga Bayle mond a Thales artikulusában a D jegyzésben, Notez que les dogmes sat. A főkérdés az, hogy a levegő, Isten, s principium lévén, hogy származhatott? Cicero auktoritása nem könnyen kisebbedhetik. Igaz, hogy Anaximenes helyesen akart volna filozofálni, neki a maga principiumának öröktől fogva valóságot kellett volna tulajdonítani: de ha Cicero azt őróla nem mondja, következik-e abból, hogy Cicero szükségesképpen hibázott? Nem szintúgy következik-e, hogy Anaximenes nem jól filozófált? Mondta-e valaki a régiek közzűl, hogy Anaximenes a maga principiumát olyannak tartotta, mint amilyennek azt Bayle kivánná látni? Mondta-e maga Augustinus? mert őnála is az infinitus aër kiterjedésbeli végtelenséget jelenthet. Cicero pedig nem mondott mást, mint amit akart, s a felhozott helyben hiba nincs, mint megtetszik azokból, melyeket utána vetett. Igy van az egész hely (T. IV. pag 504.) Post Anaximenes aëra Deum statuit, eumque gigni, esseque immensum, & semper in motu: quasi aut aër sine ulla forma Deus esse possit, cum praesertim Deum non modo aliqua, sed pulcherrima specie esse deceat; aut *non omne quod ortum sit mortalitas consequatur*. Ez elég világoson van mondva, s okoskodással csupán, ide tartozó dátumok, s környűlállások előhozása nélkül ledönteni nem lehet. Anaximenes értelme eszerént ide megy ki: *A materia amiből mindenek lettek, a levegő, ez a levegő az Isten (panteizmus) kiterjedésére nézve végetlen, de nem öröktől fogva való.*

A szisztema felette hiányos, s nem látszik egy panteista principiumihoz illőnek[77]: de abból csak az következik, hogy Anaximenes hibázott. Miért akarjuk a régiek hibáit minden erőnkből eltakarni? Így is lehetne talán gondolkozni, hogy Anaximenes látván azon nehézségeket, mely abból származik, hogy a világ, vagy annak materiája öröktől fogva való, az emberi elmén kivánt segíteni, attól megtagadván az öröktől fogva lételt. Egyes fizikai esmeretiről lásd Bruckert (T. I. pag 491. seq.) s Chaufeppiét: (Nouveau Dict. Hist. &. Critique T. I. art. Anaximenes 1750 fol.).

Anaxagoras

Mondtuk oda feljebb, hogy valamint Anaximenesre, úgy Anaxagorasra, s Archelausra nézve is a kronológia nagyon bizonytalan. Ott Anaximenesre nézve csak a Brucker által meghatározott számokat hoztuk fel: hanem most vizsgáljuk meg, ha jó-e az ő kronológiája, valamint az Anaxagorásra tartozó kronológia is, mely körül először Bayle kezdett vizsgálódni. Lásd azon helyet, melyet Anaximenesnél felhoztunk.

Anaxagoras született Clazomeneben a LXX Olympiásban. Így szokták ezt meghatározni Diogenes Laërtius szerint: ki azt mondja, hogy Anaxagoras 20 eszt. korában ment Athenaeba, mely esett a LXXV. Olymp. (lásd Brucker. T. I. pag 498. és Baylet pag. 289. T. I. hol ezeket találod: Car l'expédition de Xerxes tomba sur les derniers mois de la LXXIV. Ol. & sur les premiers de l'Olympiade LXXIII.). De hogy itt a 73 a 75 helyett nyomásbeli hibából tétetett, bizonyos. Azon nehézségeket, melyek ezen számot nyomják, most hagyjuk el. Azt mondják, hogy Anaxagoras Anaximenesnek tanítványa volt. Ezen utolsó születésének, s halálának idejét így határozza meg Brucker (pag. 498): Született az LVI. Olympiásban, megholt a LXXVI 1-ső esztendejében. Azt mondják hogy Anaximenes Anaximandernek hallgatója volt. Cicero Quaest Acad. (L. IV. cap. 37.). Post eius (Anaximandri) auditor Anaximenes... Sőt Simplicius a Physic. Libr. I. cap. 2. azt is mondja, hogy barátja volt. Apollodorus Laërtiusnál

[77] Innen gyanúba hozhatni azon principiumnak e x n i h i l o n i h i l f i t a Jonica szektára nézve közönséges voltát.

(L. II. S. 1.) azt mondja, hogy Anaximander az LVIII Olympiás 2-dik esztendejében holt meg. Lásd Bruckert is (T. I. pag 479.). És így Anaximenes, midőn Anaximander élni megszűnt, csak valami 10 esztendős lehetett. Látni való, hogy ezen kronológia szerént az emennek tanítványa nem lehetett a kozmofizikában. Az Anaximenes születésének ideje Apollodorustól az LXII Olympiásra tétetik, hogy ez képtelen, szólottunk róla Anaximenesnél. Lehet gondolni, hogy a szám hibáson iratott le később s nem úgy, mint azt Apollodorus írta volt. Petitus (Obs. l. II. cap. I.) LV-nek korrigálja azt, Brucker LIII-nak. S ezen számnál Brucker meg is maradhatott volna, mert már eszerént Anaximandernek tanítványa lehetett. Igy Anaximenes az LIII Olymp. születvén s a LXXVI-dikban meghalván, 90 esztendőnél tovább élt. Azonban itt egyik szám sem bizonyos, s csak versimilitúdón fundálódik. Ez elég Anaximenesről. - Most ismét Anaxagorasra. Itt Bayle-l, és Bruckerrel kell bajlódnunk. Jegyezzük meg hát I-ször is

a Bayle kronológiájára (T. I. pag 289. Art. Archelaus. Not. A.) Itt nem beszélünk arról, hogy Anaxagoras vitte-e a joniai filozófiát elébb Athenaebe vagy Archelaus (lásd azt alább). Laërtius mondja, hogy a Xerxessel való hadkor Anaxagoras 20 esztendős volt s eszerént született 70 Olymp. s megholt, minthogy 72 eszt. élt, 88 Olymp. Ugyanő mondja, hogy Anaxagoras 20 eszt. korában Athenaebe ment, és ott maradt 30 esztendeig, és így a 82. Olymp. 2-dik esztendejéig. Az ez ellen felhozott erősségi közzül Baylenek az első erőtlenségét maga is megismeri. Ami a Diodorus Siculus tanúbizonyságát illeti, hogy t. i. Anaxagoras Athenaeben a 87. Olympiás 2 eszt. vádoltatott, eléggé meg van cáfolva Bruckernél (T. I. pag. 498.) Eszerint a fundamentum, melyre Bayle az Anaxagoras kétszeri szám kivettetését fundálja, (hogy t. i. az Anaxagoras Anaximenes tanítói székiben való szukcesszióját megmagyarázza,) odavan. Jól mondta Brucker (pag. 499), hogy ezen állításban *veteres habet contradicentes.* Továbbá arra, hogy némelyek azt mondták, hogy Anaxagoras Thucydides által vádoltatott, építni nem lehet. Erre nézve a Satyrus, Hermippus, Sotion, Diodorus, és Plutarchus datumai ellenkezők, s minden tekintetben bizonytalanok. Amelyből ha a többszöri vádoltatás következhetne, mért ne következhetne az, hogy háromszor vádoltatott, szintén úgy mint az, hogy kétszer? mert Sotion szerint az Anaxagoras vádolója Cleon volt. II-szor jegyezzük meg

a Brucker kronológiájára (T. I. pag 497-500). Hogy Brucker midőn az Anaxagoras kétszeri Athenaeben való megjelenését felteszi minden auktoritás nélkül, éppen azt cselekszi, amivel Bayle-t vádolja a kétszeri számkivetés feltételéért - *nodum secat magis quam solvit* pag 499, és *veteres habet contradicentes,* mert ezen hipotézisnek ellentmond a Laërtius tanúbizonysága, mely csak egyszeri megjelenésről szól, t. i. a LXXV Olympiástól fogva a LXXXII. Olymp. 2 d. esztendejéig. A versimilitudo nem adhat elég bátorságot valaminek állítására, mert versimile sok lehet, mint p. o. a Bayle feljebb előhozott hipotézise is. Hasonlóképpen ellenkezésbe jön Brucker Laërtiussal midőn azt mondja, hogy Socrates a LXXXI. Olymp. körűl lett az Anaxagoras tanítványa, s azon Olymp. 2. d. esztendejében Archelaushoz ment, Anaxagoras pedig a 83 Olymp. végével, vagy a 84 kezdetével számkivettetett. Mert Diogenes Laërtius (In Socrate L. II. nro 9) azt mondja, hogy Socrates az Anaxagoras kárhoztatása után lett az Archelaus tanítványa. Brucker pedig azt jóval elébb teszi. Mely cselekedetnek okát adni nem lehetne.

Amit ezen két tudós azon nehézség megfejtésére hoz elő, hogy Diogenes Laërtius Archelaust, Clemens Alexandrinus pedig Anaxagorast mondja annak, ki a joniai iskolát legelőször Athenaebe vitte, hasonló erőtlenséggel van tele. Baylenek ezen nehézség megfejtésében egyik periodusa így kezdődik: Il me semble; a másik: Il n'est pas impossible; harmadik: Voici d'autres conjectures sat. Minden érezheti, mit akarunk, s láthatja, hogy igazságunk van. Láss valamit Bayle ellen Bruckernél is (pag. 498 az elsőbb sorokban). Ami Bruckert illeti, az ő hipotézisében elmésség nincs annyi, mint az éleseszű Bayle-ében, hogy Anaxagoras nem

közönségesen tanított, hanem Archelaus kezdte úgy a jonai filozófiát először tanítani *incertum esse omnes facile largientur*, mint Brucker mondja Bayle-ről a felhozott helyen.

Mindezekből látnivaló, hogy itt semmi bizonyosra nem találhatunk. Jobb tudatlanságunkat megvallani, mint hamis hipotézisekkel magunkat s másokat ámítani. Mindezen zűrzavarokat egyedűl a régiek tudatlanságának köszönhetjük. Voilà l'état pitoiable (így szól Bayle szinte felhevűlve) où les Anciens que l'on vante tant, ont laissés l'histoire des philosophes. Mille contradictions par tout, mille faits incompatibles, mille fausses dates.

Tegyük most vizsgálódásink tárgyává az Anaxagoras filozófiáját. Cicero (T. IV pag 80 nro 118) ezt mondja: Anaxagoras materiam infinitam (dixit esse e qua omnia gignerentur), sed ex ea particulas, similes inter se, minutas; eas primum confusas, postea in ordinem adductas a mente divina. Jegyezzük meg tehát:

1. Hogy ő is a világ materiáját végtelennek mondotta, mint Anaximander, s őutána Anaximenes cselekedett. Végtelennek mondta pedig idejére nézve is, nemcsak kiterjedésére, mert azt hitte, hogy a semmiből semmi sem lesz. Ugyanazért a materiát vagyis a testeket véghetetlenűl osztathatóknak tartotta, nem úgy, mint Thales, ki Plutarchusnál (Sympos. T. I.) azt állítja, hogy a testek nem vég nélkűl osztathatók, hanem az ember azoknak elosztásában utóljára oly részekre akad, melyeket már osztani nem lehet - atomosokra - mint ez megtetszik Lucretiusból L. I. pag. 27 (edit. Lutet. Paris. Typis Josephi Barbou 1754).

Nec tamen esse ulla parte idem (Anaxagoras) in rebus inare
Concedit, neque corporibus finem esse secandis.

2. Hogy ez a matéria áll, vagy a Cicero szavai szerint ezen materiából lesznek sok apró, egymáshoz hasonló részecskék *ομοιομέρεαι*). Cicero vagy homályosan, vagy éppen nem jól szólott. Hogy állhatna a világ matériája egymáshoz hasonló részekből? Az Anaxagoras *ομοιομέρεαι* (particulae similares. Cic.) nem azt teszik, hogy a világ homogenea részekből áll együvé, gondolván annak minden részeit: hanem hogy homogenea részekből áll külön gondolván annak minden részeit. Ha talán homályosak szavaim, megvilágosítja azt Lucretius, következő verseiben: (Lucr. L. I. pag. 27.)

Nunc, & Anaxagorae scrutemur Homoeomeriam,
Quam Graeci memorant, nec nostra dicere lingua
Concedit nobis patrii sermonis egestae:
Sed tamen ipsam rem facile est exponere verbis,
Principium rerum, quam dicit Homoeomeriam
Ossa videlicet e pauxillis, atqe minutis
Ossibus, sic & de pauxillis atque minutis
Visceribus viscus gigni, sanguemque creari,
Sanguinis inter se multis coëuntibus guttis:
Et aurique putat micis consistere posse
Aurum, & de terris terram concrescere parvis:
Ignibus ex ignem, humorem ex humoribus esse;
Caetera consimili fingit ratione, putatque.

Minden test tehát Anaxagoras szerint homoeomeriákból lesz, de ezen állítás nem rekeszti ki a világból a heterogenea részeket. Mert egyik test, mely magára nézve homogenea részekből áll, más testekre nézve állhat heterogenea részekből, melyek hasonlóképpen magokra nézve homogenea részekből állanak. Jól mondta Augustinus az Universumra nézve: Anaxagoras dixit ex infinita materia, quae constaret *dissimilibus* inter se particulis... Cicero pedig csak úgy szólott jól, ha a materiát distributiva értelemben vette. Vossius ezt mondván (De sectis. phil. cap. V. pag. 27. §. 6): Ponebat (Anaxagoras) in unoquoque corpore partes infinitas tum

ὁμοιογενεῖς, sive *ὁμοιομερεῖς* ubi idem nomen totius, ac partis ut in aqua, carne, osse: tum *ἑτερογενεις* ubi nomen diversum, quales oculus, manus, ramus... nem merítette ki az Anaxagoras szisztemáját. Nem különösen egyes testekről, hanem az Univerzumról, vagyis annak materiájáról kellett volna néki szólani. Próbáljuk azt, amit ő különösen mondott, közönségesen mondani. Ponebat in *materia infinita* partes infinitas, tum *ὁμοιογενεῖς* tum *ἑτερογενεις*, s előttünk látjuk az Anaxagoras matériáját. Most menjünk már vissza a homoeomeriára. A matéria egynemű részei öszveszedődnek, s ugyanazon nemű nagyobb dolgok lesznek belőlük, mint ezt jól megérthetni a Lucretius felhozott verseiből. Az Anaxagoras előtt való joniai filozófusok a világ matériájául csak egy bizonyos elementumot vettek fel. Thales p. o. a vizet, Anaximenes a levegőt. Anaxagoras nem gondolhatta el, hogy valami dologból más, s csaknem ellenkező természetű részek hogy származhatnak, formált tehát egy oly materiát, melyben minden dolgok magvai megvagynak, s különböző magokból, különböző dolgok formálódnak. Ez eddig szép, de ő sokkal tovább ment s oly *ὁμοιομέμεια*-t állított, mint amilyenről Lucretius szól. Ez már képtelen. Disputált már ezellen Aristoteles (Metaphys. L. I. cap. VII.) Lucretius (L. I. pag. 27 seqq). Ezen utólsónak egyik argumentumát *παράφρασις* alá vette Bayle (T. I. pag. 208. 209.). Meg lehet jegyezni, hogy a Bayle itt felhozott erőssége nem sokkal nyom többet Lucretius felhozott erősségénél, melynek helyében akart Bayle jobbat állítani. Ostromolhatatlan erősségeket hoz fel pag. 213. Not. G. egész végig. Méltó megnézni Bruckert is (T. I. pag. 500-503. Lásd Buhlét is T. I. §. 99.).

3. szor. jegyezzük meg. A materia apró részecskéi öszvezavarva élet, és mozgás nélkül voltak még: *ειτα νοϋς ελδων αυτα διεκοσμησε*, mint maga mondja Anaxagoras Laërtiusnál (L. II. nro 6). És így Anaxagoras volt az, ki legelőször vett fel egy materiától különböző valóságot, mely azt mozgásba hozza, s formát ád neki. Halljuk Cicerot, ki azon helyen kívül, melyet felhoztunk T. IV. pag. 504 nro 26 így szól: Inde Anaxagoras qui accepit ab Anaximene disciplinam, *primus, omnium rerum descriptionem, & modum, mentis infinitae vi ac ratione designari, & confici voluit* ect. Bayle felakad azon, hogy Cicero ezen dologban az elsőséget Anaxagorasnak adja, holott egynéhány sorokkal ezelőtt (pag 503 nro 25) ezt mondta: Thales Milesius qui primus de talibus rebus quaesivit, aquam dixit esse initium rerum *Deum autem eam mentem quae ex aqua cuncta fingeret*, ahonnan Cicero előbb felhozott helyét megromlottnak tartja. Lásd Bruckert (az 503 old.), hogy miként igyekszik a csomót megoldani, s a mi értekezésünket oda feljebb a Thales fizikájáról. Hogy a mélyeszű Anaxagoras volt az, ki először ezen deizmusra ment, megtetszik azon sok írókból, kiket Bayle felhoz (T. I. pag, 210-211). Ő ezen *Νους*-t levegői természetűnek tartotta, amit Aristoteles helyben nem hágy. Lásd Buhlet (T. I. § 99). Lásd Bruckert is (T. I. pag. 513 nro XX). Socrates Platónak azt mondja Anaxagoras ellen, hogy a világon lévő *φαινόμενον*-okat nem a *Νοῦς*-ból, hanem csak mechanikai regulákból magyarázza. Ezen ellenvetésre szépen felel Bayle (melyet jónak látunk ide leírni pag. 217 not K)... Tout philosophe, qui a supposé une fois qu'un Entendement a meu la matière, & arrangé les parties de l'Univers, n'est plus obligé de recourir à cette cause, quand il s'agit de donner raison de chaque effet de la nature. Il doit expliquer par l'action, & la reaction des corps, par les qualités des éléments, par la figure des parties de la matière & cet. la végétation des plantes, les météores, la lumière, la pesanteur, l'opacité, la fluidité & cet. C'est ainsi qu'en usent les philosophes Chrétiens, de quelque secte qu'ils soient. Les scholastiques ont un Axiome: Qu'il ne faut pas qu'un philosophe ait recours à Dieu. Non est philosophi recurrere ad Deum; ils appellent ce secours l'asyle de l'ignorance. Et, en effet, que pourriez-vous dire de plus absurde, dans un Ouvrage de physique, que ceci. Les pierres sout dures, le feu est chaud, le froid gèle la rivière parce que Dieu l'a ainsi ordonné? stb.

Többet nyom az, amit Aristoteles mond Metaph. L. I. cap. IV. Nam et Anaxagoras tanquam machina utitur intellectu ad mundi generationem. Et cum dubitat propter quam causam necessario est, tunc cum adtrahit. In caeteris vero, magis caetera omnia, quam intellectum

causam eorum, quae fiunt ponit. Kivált ha hozzátesszük azt is, amit Plutarchus mond De plac. phil, libr, 1. cap. ult. Hogy t. i. Anaxagoras állította Fieri alia necessario, alia fato, alia instituto animi, alia forte fortuna, alia casu. Ezen igen igen különös distinctiókat olvasván, nehezen adhatunk hitelt Alexander Aphrodisiadesnek, ki (De fato cap. 1. és De anima cap. ult.) azt mondja, hogy Anaxagoras írásaiban a fatum létét tagadta. Méltó mindazáltal megolvasni, amit erről Bayle mond (pag. 217 Not. P.). - Minekelőtte ezen tárgyat elhagynánk, megjegyezhetjük, hogy Anaxagoras az emberi Lelket a *Mens infinitá*ból származtatta, s hasonló okos lelket tulajdonított az állatoknak is. (Lásd Aristotel. De Anima L. I. cap. II.)

Megjegyzésre méltó Anaxagoras *σκεψις*-e is, de amely csak a tapasztalásra, az érzésekre terjed ki. Azt állította t. i. hogy a hó fekete. Cicero Luculli cap. 31. Huiusmodi igitur visis consilia capi et & agendi & non agendi; faciliorque ait, ut albam esse nivem probet, quam erat Anaxagoras qui id non modo ita esse negabat, sed sibi quia sciret aquam nigram esse, unde illa concreta esset, albam ipsam esse ne videri quidem. (Lásd ugyan Cicerot Luculli cap. 23.)

Sextus Empiricus advers. Mathemat. L. VII. ezen állítást az egész joniai szektának tulajdonítja. Physici qui a Thalete prodiere, sensuum judicio rejecto, ut qui in multis non essent fide digni, veritatis in rebus judicem constituerunt rationem, ex quo progressi statuerunt de principiis, & elementis, & aliis. Id in physicis diligentissimus Anaxagoras tenuit, dicendo: propter sensuum imbecillitatem non posse nos verum judicare - - ideo Anaxagoras dixit communiter esse rationem, veritatis criterium. - - Ezen szavaiból Sextusnak az jön ki, amit Bayle állított (T. I. pag 208) a textusban. Il (t. i. Anaxagoras) croioit en général, que les yeux ne sont point capables de discerner la vraie couleur des objets, & que nos sens sont trompeurs. - - Mit akar hát Brucker (T. I. pag. 511) ezt mondván? Ut tamen Sexto plane assentiamur (abban t. i. amit a felhozott helyben mond, hogy Anaxagoras az érzést csalókának tartotta) ipse nobis obstat tradens: statuisse Anaxagoram, propterea e Democrito laudatum: *τῆς τῶν ἀδήλων καταλήψεως τά φαινόμενα εϊναι κριτηριον*. - Ex hoc enim manifestum est, Anaxagoram sensuum testimonium non recepisse. Ha az Empirikus szavaiból az következik: úgy ő hibázott s ellene vagynak Cicerón kivül Lactantius (Divina Inst. L. III. c. 23. L. V. cap. 31. Palenus De Simpl. med. L. II. c. 1.) Ellene Anaxagorasnak azon másik állítása: Hogy minden dolog, olyan, mint amilyennek azt az ember hiszi. (Lásd Buhle Lehrbuch T. I. pag 218 a vége felé). - De bizonyosan Brucker Sextus Empiricus szavait nem jól értette. Ő így fordítja azokat: *Eorum quae non sunt evidentia criterium, sive comprehensionem esse, ea quae videntur.* De fordítsuk azokat szó szerént *Obscurorum comprehensionis criterium esse phaenomena. φαινω* annyit tesz, mint in lucem edo, ostendo ismét luceo, splendeo. Magyarázzuk már most Sext. Empiricus szavait. *Ea quae obscura sunt intelligentur ex iis quae lucent videntur*, az az *quae clara, evidentia sunt.* Ebből látnivaló, hogy az amit Brucker mond, nem következik. Mert itt nem az érzésekről, hanem az értelemről van szó.

Anaxagoras más vélekedéseit lásd Bayle Dict. Hist. & crit. T. I. art. Anaxagoras s Brucker T. I. in Anaxagora.

NB. Hogy Anaxagoras könyveket először írt volna a filozófiáról, minden tekintetben bizonytalan; akár arra nézzünk, amit Pherecidesről mondanak, akár arra, amit Anaximanderről.

Diogenes Apolloniates

Született, mint neve is mutatja, Apolloniában. Stephanus Byzantinus az ő *'Εθνικα*-jában in *'Απωλλωνια* 25 várost említ, mely mind Apollonia nevet viselt. Egyik Apollonia Illyriában van, mely ma Aulonának neveztetik. Innen származtatja ezen mi Diogenesünket Lescalopier (in Cic. de Nat. Deor. pag. 46). De hibáson. Megmutatta azt Bayle (Dict. hist. & critiq. T. II.

pag. 295 Art, Diogenes Not. A.), hogy Diogenes Apolloniates a Cretai Apolloniából származott, Stephanus Byzantinusból. Halljuk Bayle tulajdon szavait: *Il* (Steph. Byz.) *fait mention* (így szól 1. c.) *de vingt-cinque villes qui se nommoient Apollonie, & il dit que la vingt-troisième étoit dans l'ile de Crète, & qu'on la nommoit anciennement Eleuthera, & que Diogène le physicien en étoit natif.* Élt Anaxagoras idejében, mint ezt nyilván mondja Diogenes Laërtius (L. IX. in Diogene Apolloniate). Ugyanő mondja, hogy Anaximenes tanítványa volt. - *Anaximenis auditorem fuisse Antisthenes tradit* (lásd 1. c.) - Buhle tehát hibát ejtett midőn őt Archelaussal együtt az Anaxagoras tanítványai közzé számlálta. *Unter den Schülern des Anaxagoras sind bereits Archelaus aus Athen, und Diogenes aus Apollonia* u. o. w. - (lásd Geschichte der Philos. T. I. pag. 221.)

Mert hogy Diogenes az Anaximenes tanítványa volt, csak onnan is megtetszik, hogy az ő filozófiája - *spirat Anaximenis disciplinam* - hogy Brucker szavaival éljek (lásd T. I. pag 515 §. XXIII.). Irt könyvet is Diogenes Apolloniates, melynek kezdetét megtartotta Laërtius, (Libr. IX. in Diogene Apolloniate)

Filozófiája (mint oda feljebb is megjegyeztük) sokban megegyez az Anaximenesével. Ő is a dolgok első kezdetének a levegőt tette. (Lásd Diog. Laërtius 1. c. Cicero De Natur. Deor. cap. 12) igy szól: *Quid aër quo Diogenes Apolloniates utitur Deo, quem sensum habere potest, aut quam formam Dei*? Ezen szavakból nyilván kitetszik, hogy ő panteista volt. Augustinus (De Civ. Dei L. VIII. cap. 2.) ezt mondta: Diogenes - Anaximenis alter auditor, aërem quidem dixit, rerum esse materiam, de qua omnia fierent; sed eum esse compotem divinae rationis, sine qua nihil ex eo fieri posset. Ezt kétféleképpen szokták érteni. Vagy úgy: hogy Diogenes egy a levegőn kivűl lévő okot hitt, mint Anaxagoras, vagy úgy, hogy Diogenes azt hitte, hogy a *Divina ratio* magában a levegőben van. Augustinus maga az első értelem mellett állott, mint megtetszik, ha a felhozott helyet az előtte valókkal összevetjük: - Anaxagoras harum rerum omnium, quas videmus, effectorem, divinum animum sensit: et dixit, ex infinita materia, quae consteret, dissimilibus, inter se particulis, rerum omnium genera pro modulis & speciebus suis singula fieri sed animo faciente divino. Diogenes *quo que* Anaximenis alter audit. stb. Azonban Augustinus homályoson szólott, mert a *compos divinae rationis* inkább az utolsó magyarázatot húzná maga után, mint az elsőt. De nem is lehet tagadnunk, hogy Diogenes panteista volt. Említettük oda feljebb a Velleius szavait Ciceronál is, hogy a Lescalopier azokra való jegyzése haszontalan: bizonyos. (Lásd Bayle Dict. Hist. & Crit. T. I. Art. Diog. note B.) - Cicero értelmét erősítik Aristoteles ezen szavai is - De anima L. I. cap. II. *Διογένης δ̓ ωσπερ καί έτεροι τινες άέρα τούτον οίηθείς πάντων λεπτομερέστατον εϊναι καί άρχήν. καί διά τούτο γινώσκειν τε καί κινείν τήν ψυχήν, ή μέν πρώτόν έστι, καί έν τούτου τά λοιπά, γινώσκειν ή δέ λεπτότατον, κινη τικόν εϊναι.*

Több értelmeit Diogenesnek így adja elő Laërtius (1. c.) Opinatus est ista. Elementum esse aëra, mundos infinitos & inane infinatum: densatum aërem & prarescentem mundos gignere, nihil ex eo quod non sit fieri, neque in id quod minime sit corrumpi. Terram esse rotundam atque in medio sitam, eamque coepisse constantiam secundum id q ex calido est arcum, ferentiam ex frigido concretionem & soliditatem accepisse. Szinte ezeket mondja Eusebius praepar. Evang. Libr. I. Cap VIII.: *Διογενης ό 'Απωλλωνιατης άερα ύφιστατα στοιχειον · κινεσθαι δε τα παντα, απειορυς τε ειναι τους κοσμους · κοσμοποιει δε ούτος · ότι του παντος κινουμενου και ή μεν αραιου, ή δε πυκνου γινομενου όπου συνεκρησε το πυκνον, συρροφην ποιησαι, και ούτα τα λοιπα, κατα τον αύτον λογον, τα κουφοτατα την ανω ταξιν λαβοντα τον ήλιον άποτελεσαι.*

Eusebius azonban nem mondta, hogy Diogenes Apolloniates *το απειρον κενον*-t hitt, mint Laërtius állította. Halljuk erről Baylet (pag. 298. T. II). Így szól a szélesismeretű kritikus: Je croi que Diogène Laërce se trompe, quant il dit que Diogène d'Apollonie admettoit un vuide infini. J'aime mieux suivre Plutarque, qui assûre que tous les physiciens successeurs de Thales jusques à Platon rejettèrent les vuide. (Lásd Plutarch de placit philos. Libr. 1. cap. 18.) - Így ítél Brucker is (Hist. Crit. Phil. pag 517 mindjárt legelől).

Debrecen, 1809. márc.

JEGYZET A SZABÓ ANDRÁS FILOZÓFI ÉRTEKEZÉSÉRE AZ ERDÉLYI MÚZÉUMBAN

Az értekezés prodromus más értekezésekre s nagyobb részén a kozmológiai különbféle principiumok históriai előadásával telik el.

A produktumok eredete megmagyarázásában a legnevezetesb vélekedések, úgymond, ezek: *Dualizmus, Idealizmus, Materializmus, Panteizmus, Monadológia.*

A dualizmus ezen értekezés írójának annyi, mint *Atomizmus*, s ő azt Leucipp és Democrittól hozza le Descartes, Malebranche és Leibnitzig. - A dualizmus, szól tovább, szűli az Idealizmust és Materializmust. Amazt Berkeley szellemében határozván meg, ezt Locke tudományának lenni tanítván, mivel, szól, az angol az emberi lelket is materiából lenni gondolta. A panteizmus itt csak spinozizmus, s a Monadologia a Leibnitz ismeretes tudománya.

Az a kérdés, hogy ha a dolgok eredetét akarjuk kimagyarázni, a dualizmus és a materializmus a magok szoros értelmekben (amennyire t. i. itt a lélek és test contactus punctuma hozatott fel) kozmológiai kérdések-e, vagy pszichológiára tartozók? Alább valamit a filozófi rendről, most nézzük az értekezésben felhozott principiumokat históriai tekintettel.

Dualizmus. Két részből állanak a természeti testek, tunya atomosokból, és láthatlan formáló erőkből. Ez tehát a dualizmus vagy másképp atomizmus. Leucipp és Democrit valának, mint közönségesen tartatik, az első atomisták, de ha ők hittek-e láthatlan formáló erőt? az a rólok hozzánk jutott ellenkező dátumokból kétséges marad. Epicur az ismeretes atomista, kazualista volt, és így ezen atomizmusnak, melyet ő tanít, a dualizmussal semmi köze. Ellenben a teista Anaxagoras, kinek homoiomaeriáji az atomosoktól végetlenül különböznek, nem dualista volt-e ő is? ha t. i. dualizmus az, mely materiát és formáló erőt hiszen. - Nem Dualista-e Thales is, az ő *κοσμος εμψυχος, νοερος*-ával? mert itt a materia s a benne lakó lélek vagy formáló erő bizonyosan külömböznek - sőt külömbözik a Pythagoras «*anima mundija*» is a matériától. - A dualizmusnak Sz. úr. által adott definiciója szerént, dualista Helvetius is, a *Système de la nature*-ben, mert ott a materia s a mozgó erő éppen úgy különböznek, mint a *spiritualizmus*ban a lélek és test, s így minden panteista Xenophanesen és Spinozán kivűl s minden teista, egyszersmind dualista is, az atomisták közül pedig Leucipp és Democrit igen igen nehezen, Epicur pedig teljességgel nem dualista, hacsak a *fortuito*-t, *temere*-t és *incassum*-ot Lucrecnál, formáló erőnek nem nevezzük.

Az idealizmus itt szoros értelemben a Berkeley szellemében definiáltatik. Tudjuk, hogy a panteista Xenophanes és Pythagoras, tudjuk, hogy a sokratikus Pláton, hogy az atomista Descartes, s a monodológus Leibnitz, mindnyájan idealisták voltak, és így, hogy ez az ontológiai szólás: *idealizmus* sokféle kozmológiai principiumokba lehet befolyással, valamint azt is tudjuk, hogy a szoros idealizmusban (mint itt meghatároztatik kozmológiai tekintetből)

a jólelkű Humenak semmi része nincs. Vagy talán aki Lockenak empirizmusát ledönteni igyekszik, szükségesképpen idealista fogott-e lenni? Humenak a maga szkepsziében, még a revelációra sem jutott eszébe rekurrálni, mint akár Huet, akár Bayle.

A Materializmus, azt mondja ezen Értekezés, Locketól taníttatik, ki nemcsak a látható és tiszta világot, hanem még az emberi lelket is materiának gondolta. Ha ezt tanította-e Locke, valóban nem jön eszünkben; az igenis jut, hogy ezt Epicur s mások, valamint Tertullianus s a vele egykorú sz. atyák is tanították, de ha ez neveztetik materializmusnak, úgy mi fog a pristleyanizmusnak neve lenni, mely azt tanítja, hogy nincsen *Spiritus* csak *Materia* vagy talán Pristley is dualista leszen-e, mivel az ő szisztémájában is a materiának ereje, (fluidum nerveum vagy akármi egyéb) a materiától bizonyoson különbözik.

A panteizmus itt annyi, mint spinozizmus. Mi azt hisszük, hogy még Xenophanes és Spinoza közt is van különbség, annyival inkább az Orphicum szisztéma, a Jóniai szekta, a Pythagoras stb. Panteizmusok, valamint a «Système de la Nature» írója is, valamint egymásközt, úgy kivált a spinozizmustól külömböznek, éppen úgy, mint a *vis centripeta* és *centrifuga*-tól való tudomány az Empedokles *φιλια*- és *νεικος*-ától különbözik.

A monadologia. Ez ellen nincsen más kifogásunk, hanem hogy nem rendben van.

Aki históriai tekintetből nézi a filozófiát, tudnia kell a rendet, a különbözést annak tárgyai közt.

Ontologia

Empirizmus. - Idealizmus. - Szkepticizmus.

Kozmológia

Fatalizmus. - Hylobiotizmus. - Atomizmus. - Monadológie. - Idealizmus (strictiori sensu). - Fatalizmus. - Panteizmus. - Teizmus. - Kazualizmus.

Teológia

Politeizmus. - Panteizmus. - Teizmus. - Ateizmus. - Dualizmus (manes).

Pszichológia

Spiritualizmus. - Materializmus.

1814

LEVELEK A MESMERIZMUSRÓL

1

Multa renascentur quae iam cecidere

Chrysippus tanította, hogy a bölcsből minden kitelik: szabó és fejedelem, varga és hadvezér. Ám legyen! De hogy egy tudatlan versöntő, mint például én, a maga rímjei mellől egyszerre csak a természet titkai közé szárnyaljon: az, édes barátom, sehol sincs megírva. Azt mondod: neked az mind semmit sem teszen, s te vársz tőlem tudósításokat a mesmerizmusról, s nem szeretnéd, ha várnod hiában kellene. Jól van, csakhogy haragodat ne kelljen szenvednem, én hozzákezdek azon érchomlokú rezignációval, mellyel némely készületlen professzor úr a katedrai leckékhez. Talán betelik rajtam is a régi versnek értelme:

Isten kinek szerzett tisztséget,
Menten ád hozzá tehetséget.

És íme, lelkem egyszerre felvilágosodik! Még gyermekkoromban hallám egy nagy tudományú ember szájából, hogy mai világban magát a könyvet legkönnyebben, az előbeszédecskét pedig legnehezebben lehet elkészíteni. S hátha ez veled is így történnék? gondolám magamban; s ezen pillanat óta feltevém, hogy professzor Klugénak írásából csináljak kivonást; azt részekre osszam; minden rész felébe dátumot, alá köteles szolgát, s imitt-amott a sorok közé édes barátomat irkáljak. S hova kell több, hogy a kiszabott tárgy felől tudományos levelek készüljenek?

Ki nem tudja, hogy az emberben, és emberen kivűl az egész látszó természetben, számtalan dolgok történtek és történnek, melyek a laikust üres álmélkodásra, a tudóst pedig mind maga, mind mások előtt érthetetlen magyarázatokra kényszerítik? Ha valamely ilyen történetnek oka valaha kérdésbe jött: négyféle felelet közül lehetett egyet várni. Mert vagy egyenesen az istenségtől kellett annak jőni; vagy démonoktól, vagy csillagi befolyásoktól; vagy természeti erőktől. Egyik felelet annyit teszen, mint a másik; következőleg egyik sem többet egy betűvel is, azon két szónál: *nem tudom.*

De az emberek úgy hitték, hogy olyan okokra találtak, melyekhez könnyen férkezhetnek. S ezen hitnél fogva vagy oly módokat kerestek, melyek által magát az istenséget közvetetlen vagy közvetve megkérdezhessék; vagy a földfeletti és földalatti démonokat küzdöttek fellelni és szónak állítani; vagy a csillagpályákból szővtek öszve csudálatos szisztemákat; vagy ami még legokosabb vala, a természetnek belsőjét igyekezték napfényre hozni, s ezáltal ha szerző okokat nem is, de egyes következéseket fedezhettek fel, s általok a mindennapi élet határain túlemelkedhettek. Így vettek lételt az orákulumok, haruspiciumok, auguriumok s több effélék. Így alkotta magát öszve a mágia és asztrológia. Így származtak végre a természettudománynak titkos cikkelyei, melyeket egykor csak felavattak tudhatának.

Mindezek az embernek azon eredeti kívánságából vettek lételt, mely szerint a rendkívűl való dolgokat, mint a jövendőbe látás, csudatétel stb., tetszése szerint ohajtotta volna újra meg újra elővarázslani. Ezért van, hogy mindezekről a legtávolabb régiségnek emlékeiben is lelünk nyomokat. És ha én annyit tudhatnék, mint az a hildesheimi szuperintendens, ki az özönvíz-előtti literaria historiára bevezetést írt; miket nem fognék neked mondhatni azon szerelmes angyalokról, kik ezen titkos tudományokat legelőszer az embereknek megmutatták; azon érctáblákról, melyekre Chám a bárkába zárkozta előtt, azokat, hogy el ne enyésznének, bemetszette, s több ilyenekről, melyekre bennünket Cassian, Bochart s mások tanítottanak? Fájdalom, mindezen szép dolgokról egyedűl az én tudatlanságom miatt, semmit sem fogsz hallani!

Nem tudom, édes barátom, ha volt-e valaha valaki, aki józan fejjel és nyitva álló szemekkel démonokat láthatott? Azt sem tudom, ha valaha valakinek a csillagokba vetett hiedelme vont-e maga után idvességet? Annyit mégis gondolok, hogy ha mindazon sok csudás dolgok között, melyekről a régiség történeteiben olvasunk, volt valami, amit sem gonoszságból eredett *csalásnak*, sem együgyűségből származott *csalatásnak* nem mondhatunk: annak a természettől eltanult, s experimentumok által megerősödött rezultátumnak kellett lenni. S valóban úgy látjuk, hogy mindazok, kiknek valaha mágiai ismeret tulajdoníttatott, nem elégedvén meg a démonokkal, kik alkalmasint legtöbbszer hiában várakoztattak magok után, állatot, fát, fűvet, és köveket vizsgálgattak. Jusson eszedbe, amit Plinius s mások Demokrit felől mondanak, s az elég legyen példáúl.

Ki tudja jobban mint te, minő nevezetes tünemények voltak a régiségnek orákulumai? A Mesmer tanítványi azt mondják, hogy azok nem puszta szemfényvesztő játékok valának. Papok bírták az orvoslás tudományát, s elébb történetből észrevehették, hogy a hisztérikai affectiók a betegben különös állapotokat tüntetnek fel, később megtanúlták azon állapotokat mesterséggel is elővarázslani: s így történt, hogy éppen oly jelenések jöttek elő, milyeket az állati magnetizmus a mi napjainkban kezdett előhozogatni. A delphusi Isten papnéját az ismeretes üregből felemelkedő gőz hozta a szükséges magnesi helyhezetbe, s azon konvulziók, melyeket ilyenkor kisebb-nagyobb mértékben szenvedett, nem tettetésből származtanak; ha másként igaz az, amit Pluarch mond, hogy bizonyos esetben a konvulziók rendkivűlvaló lépcsőre hágván a Pythia halálig gyötörtetett. Tudnivaló, hogy a magnetizált személy a felső lépcsőkön mindig elragadtatásba jön; tudnivaló, hogy a mesmeri kemény operációk rettenetes konvulziókat okozhatnak: ha tehát feltesszük azt, hogy a régiség jövendölői sok esetekben valóságos magnesi operációkon mentek keresztűl: meg leszen fejtve, miért minden úgymondott isteni ihlés rázkódás, dühösködés s tajtékzás által jelentette magát? Emlékezzél a virgili Sibyllára, ki Aeneasnak zengi a jövendőt.

Beszélik a memphisi papokról is, hogy Serapisnak templomában a beteget illetés által álomba hozták, s ezáltal meggyógyították. De az ilyenekről nem szólhatunk sokat, mert a papság a maga tudományát zár és homály alatt tartotta, s elenyésztekor magával együtt eltemette. S így történ, hogy rólok nem lévén bizonyos ismeretünk, sok esetben mágusoknak s szemfényvesztőknek nézzük őket, ahol talán ők titokban tartott természeti erők által valóban bámúlásra méltóképpen munkálódtak.

E szerint a mesmerizmus semmi nem egyéb, mint másodízben feltalált új föld. S ezen új föld, bár sokáig feküdt feledékenységben, de a hagyomány felőle nem enyészett el mindenestől. Schelling Plautusnak azon sorából: *Quid si ego illum tractim tangam, ut dormiat?* azt következtetni, hogy a rómaiak legalább tudtak annyit: miként kelljen valakit illetés által álomba meríteni? Kluge pedig a francia misszionáriusokkal bizonyítja, hogy Kínában századok óta a kéznek főre tételével gyógyítottanak.

Európában is próbálták a golyvákat holt kezekkel illetésbe hozás által orvoslani. S ki nem tudja, hogy az angol király Eduardus konfesszor, s kivált pedig a francia királyok egészen az újabb időkig kézilletéssel a golyvákat gyógyítgatták? Olvastam valahol, hogy midőn I. Ferenc a spanyol fogságból kiszabadult, a legelső királyi foglalatosság, melyet darab ideig árván hagyott országában gyakorlott, - a golyvagyógyítás vala! Ide tartoznak bizonyos Leoret nevű londoni kertészről, az irlandi nemes Greatrakesről, s a dr. Strepperről való hírek is, kik kézsimogatással hasonlóúl betegségeket orvosolgattak.

De nem volt akkor, ki az ilyeneket gondos vizsgálat alá vegye. A hipochondriás és hisztérikás emberekből gyakran önkényt kitűnő jövendölői tehetség is csak arra szolgált, hogy a szegény betegekkel az ördöngösök és boszorkányok száma neveltessék. S az úgynevezett *sympathetica cúrák* hiában rejtegették magokban a régen virágzott magnetizmusnak magvait.

Említ ugyan Kluge sok írókat, kik már a XVII. században a mágnesi erőket az emberi testre alkalmaztatták. De ezeknek gondolataik az asztrológiának álmaival egy rendbe taszíttattak, s feledésbe hullottanak. S így a mi napjainknak maradt az, hogy a régi tudomány újonnan helyreállíttassék; sok dolog, ami a babona tartományába számkivettetett, a tapasztalás lámpásánál ismét a valónak visszaadassék, s az emberiség előtt a lehetségnek határtalan tartománya felnyíljon.

Szerencsés kor, így kiáltasz fel, mely a régiségnek meséit apródonként megvalósítja! S nem-e? Mert ha a Plinius újonnan feltalált unikornisait semmibe veszed is: nem nagy nyereség-e a magnatizmuson kivűl, az úgynevezett földalatti elektrometria? Örvendj édes barátom! mert a magnetizmus által jövendőlni fogunk; ez elektrometria kincseket ásni vezet bennünket; s ki tudja még, ha a napkelet tündérei nem fognak-e közöttünk új életre felvirúlni? Egy van amitől rettegek. A Pontoppidán száz ölnyi temérdek tengeri kígyóját nem látták-e sok százan nehány hónapokkal ezelőtt Amerikának partjain? S az a hajós, ki a csudaállatot kifogta, mégis mit talált? Egy tíz lábnyi halat!

2

Horrendas canit ambages, antroque remugit,
Obscuris vera involvens.

Ismered Mesmert Mathissonnak Emlékezeteiből, ki őtet Lavaternél látta, s egy durva, sarlatánkodó s a jámbor Lavatert lelki jobbágyságban tartó embernek rajzolja. Mesmer Antal, Helvétiának fia, igen szegény sorsban jött Bécsbe, s ott az orvosi tudományt több évekig tanulván, doktori süveget kapott, mint praktikus letelepedett, s gazdag házasság által jó állapotba tette magát. Ifjúságának stúdiumi a misztikusok valának, s már 1776-ban a doktori lépcsőre hágtával a planétáknak az emberi testre munkálásáról értekezett. Nevetséget vont vele magára, de ő nem csüggedvén, a felvett pályán előre törekedett. Véleménye szerint kell lenni bizonyos az egész természeten keresztűlfolyó szubsztanciának, mely az embert az egésszel s az égitestekkel öszveköti; s ezen szubsztanciát először az elektricitásban hasztalanúl kereste; később pedig (amint mondják) a mi hazánkfia Hell Maximilián által a magnetizmusra vezettetvén, kezdett a beteg tagokon mesterséges mágneseket bizonyos direkciókban húzogatni, majd a szenvedő részeket mágneseivel tartós öszvekötésbe hozta, s a kezdet szerencsés kimenetellel koronáztatott.

Mesmer tudósította a világot kúráiról, s Hellet állította fel mint tanút. De ez lerázta magáról a tanúságot, s a dolog pörré vált, míg nehány ellenírások után, nyilván lett, hogy az egész viszálkodás némely értetlenségekből származott, s a két barát megengesztelődék . . . . . .

A tudomány tartományának egy tüneménye sem volt a mi napjainkban, ami nagyobb figyelmet vont volna magára: mint a mesmerizmus. Ezeren voltak, kik azt nyugtalan újságkívánással fogadták s gyakorlották. Ezeren voltak ismét, kik azt általában kárhoztatták, s az egész tüneményt egy részéről gonosz csalásnak, más részről együgyű csalatásnak állították. S valóban ha meggondoljuk, hogy Mesmer és követői minő vagy csekély, vagy babonásnak látszó készűlettel, mely rendkivűlvaló következéseket eszközlöttenek: nem fogunk csudálkozni, hogy a *hitetlenek* nem kicsiny számban találkoztak.

Mik ugyanis azon eszközök, melyekkel a magnetizáló urak célra jutni igyekeznek? Sokszor semmi nem egyéb, hanem vagy puszta lehellés, vagy éppen csak szemnek és gondolatnak a

betegre függesztése. Legtöbb esetben, ha a magnetizáló egy kevéssé közelebb ereszkedik a testi világhoz, szemközt űl a hasonlóúl űlő vagy csak fekvő beteggel, és annak testén most tenyerével, majd különféle helyhezetbe szorított ujjakkal vagy ujjhegyekkel, a főtől a végső részekig, mindig ugyanazon direkcióban huzásokat csinál: még pedig úgy, hogy ha ujjait nehány hüvelyknyi távolságra tartja is a testtől, mégis azon rezultátumokra jön, mintha azt valósággal érintené. Tetszésében áll ugyan némelykor magát a beteggel conductoroknál fogva öszvefüggésbe hozni; azt, mint az eletrizáláskor szokásban van, valamely izoláló testre helyheztetni; vagy éppen elektrizálás, tűkör és muzsika által a magnetizmusnak erejét nevelni: de néha ezen öszvetett operációkkal ellenkezőleg egy pohárka vizet, egy üveg vagy tűkör darabot ujjának néhány húzásaival magnetizál, s a vizet inni adván s a tűkördarabot nyakába függesztvén, betegét változások alá veti. Gyakran, hogy a dolognak pompásabb tekintete legyen, egész faputinák töltetnek meg apróra tört magnetizált üveggel, butéliákkal, vasrudakkal, melyekkel aztán a beteg illetésbe hozatik. Vagy éppen valamely fiatal fának déli oldalával ellent áll a magnetizáló, s vasrúdjával annak minden ágait egyenként felűlről lefelé a törzsökig és a gyökérig végigvonja: s ezen fa egész nyáron által nem csak gyógyítani fog, hanem magába is új életet szív, sebesebben s gazdagabb lombozattal nő, s bennünket a hesperi kertek és a tündérek kora felé varázsol.[78]

Mindezek által a magnetizáló bizonyos melegséggel gyenge kifolyást érez magából, s belőle erős akarat ömlenek ki: a szenvedő individuumban pedig változások jőnek elő, melyek egyfelől elragadtatásba s határtalan kénynek érzelmeibe, másfelől fájdalmakba, vonaglásokba s a nyavalyatörés és gutaütés rettenetességeig felhágó rázkódásokba s meredésekbe mehetnek által. Leggyakrabban a beteg akaratja ellen szemeit bezárja; majd egy eszmélet nélkül való mágnesi alvásba süllyed, s alvásából magának az álomnak határain belől felserken, szól és mozog, s bár érző eszközei zárva tartatnak, mégis eszmél, lát, hall, érez nagyobbra növekedett erővel mint ébren; később a magnetizmusnak ereje nevekedvén, saját belsőjébe tekint, s a régi kifejezés betűi értelmeként szíveket és veséket vizsgál, s minden nyavalyának titkait s az orvoslás legfoganatosb módját bizonyos csudálatos instinctus által tisztán látja; végre kilép a jelenlétnek, szűk határaiból, a múltba, a távolba és jövendőbe néz, saját sorsát s a vele öszvefüggésben levőnek sorsát, akaratját, magában tartott gondolatját, szóval minden lelki és testi affectióit megérzi, egy boldogúlt lélek nyugalmával s tiszta érzelmeivel bír, s úgy tetszik, mintha kebelében valamely más, valamely ismeretlen életnek magvai indúlnának virágzatba.[79]

Csudálatos! így kiáltasz fel. De ha eszedbe jut, hogy ezen csudálatosról nem kevés tekintettel, hitellel, tudománnyal, józan ésszel és ép érzékekkel biró emberek látás, próba és vizsgálat után bizonyságot tettenek: nem fogsz oly vakmerő lenni, hogy hazugságnak állítsad azt, ami, ha a ki nem magyarázott dolgok közé tartozik is: de a tapasztalásnak korlátain belől él és mozog, s naponként új meg új érezhető tűneményeket hoz világra.

Három főosztályokba lehet rekeszteni azon dolgokat, melyekről a filozófok kezdettől fogva jót és rosszat, helyest és helytelent, igazat és nem igazat leckéiken s irásaikban öszvehalmoztanak. Első osztályba tehetnők azokat, melyek vagy az érzés vagy az értelem tapasztalásai alá tartoznak, s melyeket a filozófok bizonyos rend és törvények alá szoríthattak, s rólok, ha sokszor különbféleképpen is, ha sokszor egymással ellenkezőleg is, de magyarázatokat adhattanak. Másodikba jőnének azon érzés és értelemfeletti tárgyak, melyekről a metafizika csak úgy rajzolhatott üres és jelentés nélkül való képeket, ha részint a mindennapi élet rezultátumiból, részint az emberi képzelet álmaiból szőtt alakokat alkalmaztatott reájok. A

[78] A magnetizmus praxisát lásd Klugenál: Vers. einer Darst. des anim. Magnet. Bécsi kiad. 1815. I. 324-424. [Kölcsey jegyzete.]

[79] Kluge. l. 109-211. [Kölcsey jegyzete.]

harmadik osztályt azon titkokkal teljes jelenések fognák betölteni, melyek bizonyosan a természetből forrnak ki, de oly kútfejekből, hova még tapasztalás nem juthatott; melyek csak ritka egyes esetekben tűnvén elő, regulák közé nem vétethetnek, s közűlök némelyeket időről időre, ez vagy amaz szerencsés találó magányos rezultátumokban felfogott ugyan s újra előteremthetett, hanem boldog lévén a meg nem világosítható titok birtokában, azt a vizsgáló szemek elől elrejtette.

Több dolog van, mond Shakespeare, mennyen és földön, mint a ti iskolás bölcseségtek álmodozza. Igazán! De mégis, ha az embert valaha álmodozás tudományra vezethette volna: nyilván van, hogy ez a mi iskolás bölcseségünk azóta sok rendkivűlvaló, sok emberfeletti tudománynak birtokában lehetne. Az ember, ki elejétől fogva, ezer meg ezer esetekben kénytelen vala érezni, hogy az ő tudásának s erejének mely keskeny korlátok vonattak, sokszor nagy erőlködéseknek tette ki magát; s ily erőlködések okozhatták azt, hogy mind a metafizikának láthatatlan térei, mind a természet titkos jelenéseinek setét országa oly sok figyelmet s fáradságot vontak magok után a bölcseség kedvelőitől.

Nem tudom, melyik régibb: azon tapasztalás-e, hogy a természetben tűnnek fel olyan egyes esetek, melyek a jövendőbe látást s az úgynevezett csudatételt lehetségesnek lenni sejdítetik, vagy azon törekedés, mellyel az ember azon két tehetséget magának megszerezni igyekezett? Annyi bizonyos, hogy a titkos tudományok, mint a mágia s más hasonlók, ember emlékezetétől fogva gyakoroltattak, s bizonyosan *nem mindenestől fogva* épűltek hiábavalóságon.

Plinius a mágiáról szólván: «Pythagoras, úgy mond, és Empedokles, Demokrit és Plátó, azt megtanúlni hajókáztak el, számkivetésbe indúlván inkább, mint utazásra. Azt hiresztelték, visszatérvén, azt tartogatták titokban.»[80] Legyen igaz ezen hely vagy nem, az tagadhatatlan, hogy Pythagoras, Plátó, Xenokrates, s követőik, régi nyomokon indúlván el, démonokat hittek lenni, kik az emberi tudománynak segédet nyújthatnak;[81] Demokrit pedig, és sok mások, kiket egykorúik és a maradék mágusoknak véltenek, nem elégedvén meg a démonokkal (kik alkalmasint legtöbbszer hiában várakoztattak magok után), állatot, fát, fűvet és köveket vizsgálgattak, s a természetnek fátyolát fellebbenteni törekedtek. Világos, hogy a mágia, ha egyfelől fantomokhoz ragaszkodott is, de másfelől tapasztalási vizsgálatokon és szerencsés felfedezéseken alkottatott öszve. A titkoknak felavatottaik (symmisták) nem engedték az ily vizsgálatokat s felfedezéseket a nép elébe jutni, s így azok csupáncsak rendkivűlvalóknak látszó rezultátumokban tűnvén fel olykor-olykor a sokaság előtt, tőle vagy isteni vagy ördögi munkálódások gyanánt vétettek; az úgynevezett eszesektől pedig vakító játékoknak tartattak! De nagyon jól jegyezte meg Bayle, hogy az ilyenekben véghetetlenűl kevesebb titok van, mint a köznép hiszi; és egy kevéssé több, mint az erős lelkek állítják.[82]

Ha igaz az, amit a magnetisták állítanak, hogy az ő tudományok a régiség papjainál virágzott, úgy az minden bizonnyal egyike volt azon ingredientiáknak, melyek a népet bámító tűneményeket szerzették.

Akarmerre tekintünk a régiség történeteiben, mindenütt jövendőt kérdőkre, és jövendőt hirdetőkre akadunk. Ezen jövendőt hirdetőknek ezerféle nemeik közűl, három van olyan, melyről a magnetizmus régi nyomait keresőnek szükség szólania; s ezen három nemet teszik az úgynevezett pythonok és pythonissák; az orákulumok; s a sybillák.

A python és pythonissa név sokféle jövendölőknek adatott. Hihető, hogy voltak az ilyenek közt hipochondriás és hisztérikás személyek, kiknél a jövendölők sejdítése úgy állott elő, mint

[80] Plinius XXX. l. [Kölcsey jegyzete.]

[81] Plutarch, de Iside et Osiride. [Kölcsey jegyzete.]

[82] Bayle Dict. Magus a D. alatt. [Kölcsey jegyzete.]

a betegség természetes rezultátuma. De ha eszünkbe jut, miképp a pythonok legtöbb esetben engastrimythusoknak (hasból beszélőknek) neveztetnek:[83] világos leszen előttünk, hogy mesterségeknek legnagyobb titka nem egyéb volt azon különös tehetségnél, mellyel a mi napjainkban Alexander, s több évek előtt báró Mengen[84] s mások gyönyörűséggel elegy bámulást okoztanak. Az együgyűség ezeknek belső részeikben valamely jövendölő démont vélt laknia; s Eurikles (legelső ki Athenában ily dologért elhíresedett[85]) és követői a csudáltatás és nyerekedés miatt nem siettek ezen balvéleményt felvilágosítani.

Említenem kellett ezen alakosokat, mert a közönségesebb vélekedés az orákulumokat is ezen rendbe helyheztette: holott a magnetizmus felébredtétől fogva, annak történetírói, legalább a pythiát magnesi operációnál fogva jövendöltnek lenni állítják.

A papság gondosan őrizte a maga titkait, s annálfogva a machinák, melyekkel munkálódtak, velök együtt enyésztenek el. Mégis nagy hihetőséggel lehet állítani, hogy az orákulumok is sok helyeken az engastrimythusnak (vagy a hasonló jelentésű sternomantisnak és enteromantisnak) mesterségén fundáltattak. A dodonai istenség a bükkfának ágai közűl zengé szózatait.[86] Én hallottam Alexandert a pesti játékszínen, s ő úgy tudta hangját mérsékleni, hogy az bizonyos neki tetsző magasságról, bizonyos neki tetsző pont alatt hangzott füleimbe. S egy hasonló mechanizmus tehette azt, hogy a szent bükknek lombjai közűl szózat ömöljön ki.

Úgy látszik, hogy a Delphiben jövendölő szűz más regulák szerint alkalmaztatta magát. Nem történt az ok nélkül, hogy a minden isteneknek s embereknek atyja (*πατερ ανδρωντε θεωντε*) sem Lybiában, de még inkább sem Olympiában, sem Dodonában nem bírt oly nagy tekintetű orákulumot, mint a kisebbrangú Apollon Delphiben. Közönségesen tudva van, hogy a nagyhírű templom a kastali üreg felett épűlt, és hogy ezen üregből bizonyos bódító erejű gőz emelkedett fel. «A jövendölő, mond Origenes,[87] az üreg nyílása felett űl s az onnan felemelkedő gőzt asszonyi keblében fogadja el, s azzal eltelve zengi azon, amint vélik, isteni orakulumokat.» Add hozzá Chrysostommal,[88] hogy «az eltölt jövendülő bomlott hajakkal dühösködött, s szájából tajtékot bocsátván zengé az ihlésnek (furor) szavait», s mindent együtt bírsz, amit a magnetisták vélekedésök mellett felhozhatnak.

Kluge bizonyos példát hoz fel[89] miként Helmont a napellus gyökerét csupán megkóstolván, úgy érzette, mintha gondolkozó ereje fejéből egyszerre mellébe s gyomrába szállott volna le. Világosan s tartósan érezte, hogy a gyomorszáj környékében gondolkodik, mégpedig sokkal mélyebben s elevenebben, mint egyébkor, s ezen felemelkedett gondolkodó tehetség szokatlan kedves érzésekkel köttetett egybe. Eszerint lehetséges lenne, hogy a kastali gőz is valóságos magnesi állapotba helyheztette a triposon űlő szűzet, és hogy az ilyenkor történő dühösködés egyeredetű volt azon konvulziókkal, melyeket a magnetizmus minden elfogadó individuumnál előállíthat. S az, amit Plutarchus mond,[90] hogy egykoron Pythia ilyen konvulziók közt egész a halálig gyötörtetett, azt látszik bizonyítani, hogy azok nem tettetett rázkódások valának.

---

[83] Plutarch De defect. Orac. Lib. 2. [Kölcsey jegyzete.]

[84] Lásd ennek egy nevezetes levelét a bécsi Realzeit. 1773. l. 792. k. k. hol tagadja, hogy az engastrimythusnak hangja a hasban származhatnék. [Kölcsey jegyzete.]

[85] Ursin apud Beyerum in addit. ad. Seld. p. 213. [Kölcsey jegyzete.]

[86] Luciani Amores. l. 211. edit. Basil. [Kölcsey jegyzete.]

[87] Origenes contra Cels. Libr. 7 apud Beyer l. 215. [Kölcsey jegyzete.]

[88] Chrysost. apud. Beyer l. c. [Kölcsey jegyzete.]

[89] Kluge, l. 27. k. [Kölcsey jegyzete.]

[90] Klugenál l. c. [Kölcsey jegyzete.]

Hiresebb orákulum Pythián kivűl egy sem volt, mint Amphiarausnak oropusi orákuluma Boeotiában. Itt az, aki az istenséget megkérdezni jött, bőjtölésre szoríttatott. Egy nap hús, három nap bor nélkül kellett élnie. Végre áldozatját megtévén, az áldozott barmok bőreikre a templom titkos rejtekében lefeküdt. Az alvásban, mely ilyenkor meglepte, álom gyanánt tűnt fel néki a jövendő, melyet tudni kivánt.[91]

Nem láthattam Kinderlingnek azon irását, hol az ily jövendölő álmokat a mágnesi somnambulizmussal öszvehasonlítja:[92] de úgy vélem, nem lehetne bizonyosan meghatározni, ha az ilyen esetekben történt-e egyéb annál, hogy az áldozó bőjt és készűletek által képzeletében felhevűlve, majd a titkos rejtek innepi csendességétől keresztűlhatva, azon erős hittel aludjék el, hogy neki Istenség fog megjelenni, ki sorsáról tudósítást adand. Nem csuda, ha ezek után az álomban munkálódó képzelet tisztábban, vagy homályosabban kivánságait tárgyazó képeket szőtt felébe, melyeket ő isteni jelentéseknek gondola. Azt kellene tudni, ha az orákulum papjai nem tettek-e valamit a fekvőnek elaltatására? Mert valóban gondolhatjuk, hogy ily szokatlan fekvés nem könnyen hozott álmot a szemekre. De mindenképp világos az, hogy ezen jövendölő álmok a somnambulizmussal nem egyformák voltanak. Mivel a somnambul mindent, ami ezen állapotjában vele történ, felébredésekor elfelejt: az orákulum kérdezője pedig csak azért aludott el, hogy álmának rezultátumát felserkenvén tisztán láthassa.

Ily jövendőt ohajtó álomra küldi Virgil a maga egyik héroszát Albuneának berkébe.[93] Az ő verseiben az alváson kivűl még az a körűlmény is előjön, melynél fogva a berekben zúgó forrás gonosz gőzöket bocsát ki magából:

- - lucosque sub alta
Consulit Albunea, nemorum quae maxima sacro
Fonte sonat, saevamque exhalat opaca Mephitim.

Nem lehet-e ezen kegyetlen gőzölgésekről a kastali üregre visszaemlékeznünk? De ha igaz az, amit Cluverius mond,[94] hogy az Albunea és Albula mindketten ugyanazon folyót jelentik: úgy nyilván van, miképp a virgiliusi kitétel nem jelent egyebet, hanem hogy a szent forrás minerál-vízzel folyt, Martiálisnak ama verse szerint:[95]

Canaque sulphureis Albula fumat aquis.

Ami azonban az oropusi templom, s az Albunea berkének álmait illeti, kétségkivűl azok nem voltak a mindenkori álmokhoz hasonlók. A felébredő ember jól tudja, hogy amit alvásában látott, az csak a képzeletnek játéka volt: de a jövendőt kérdő úgy hitte, hogy álma alatt valóságos istenségeket látott, valóságos szózatokat hallott:

Multa modis simulacra vidit volitantia miris,
Et varias audit voces, fruiturque Deorum
Colloquio, atque imis Acheronta affatur avernis.[96]

---

[91] Plutarch. Phitostrat. Vigmer. Baylenál, Diction. Art. Amphiaraus. E. al. [Kölcsey jegyzete.]

[92] Kinderling. Der Somnambulismus unserer Zeit mit der Succubation etc. in Vergleichung gestellt. 1788. [Kölcsey jegyzete.]

[93] Aeneid. L. VII. 81. kk. [Kölcsey jegyzete.]

[94] Ital. Ant. II. Cap. X. [Kölcsey jegyzete.]

[95] Mart. L. I. Ep. XIII. [Kölcsey jegyzete.]

[96] Virgil. l. c. s mikor Latinus lefekszik:
- subita ex alto vox reddita luco est.
[Kölcsey jegyzete.]

A gondolat, hogy a látás valóság volt, éppen oly erős vala, mint azon esetekben, midőn valaki démonokkal feküdtnek lenni hitte magát. Az ily démonokat a római nép *incubusok*-nak vagy a nemi különbség szerint succubusoknak nevezte.[97] A vélekedés, hogy a silvánusok és faunusok s a gallusoktól úgynevezett dusiusok az incubus rolláját valósággal játszani szokták, oly közönséges s gyakori tapasztalás után erősített vala: hogy Augustinus szemtelenségnek tartotta volna nem hinni.[98]

Hogy az incubusokkal álmodás a rendkivűl valókhoz tartozik, azt magam láttam kevés évek előtt egy szerencsétlenen, ki magát minden éjjel az incubustól mondá gyötörtetni. A dologban csalás nem lehetett, mert a személy férje mellett feküdt szüntelen, s hosszú ideig nem kicsiny kínokat szenvedett, s az álomkép oly mélyen feküdt lelkében, hogy azt valóságnak hitte s esküvésekkel állította.

Ki tudja, ha egy ilyen erős álomlátásnak előhozására nem vala-e szükség, hogy a papok valami szokatlan eszközzel éljenek.

A jövendölés azon nemei közt is, melyek hydromantia név alatt mennek, találunk, olyakat, hol nem csupán vízbenézés történt, hanem a jövendölőről világosan mondatik, hogy ivott a vízből bizonyos időben, s bizonyos ceremoniák közt, s úgy mondott jövendőt. Nem gyaníthatni-e, hogy az ital különös affectiókat szerze benne?

Jamblichus Kolophonban bizonyos földalatti forrásról emlékezik, melyből a pap meghatározott éjjeleken szent ceremóniákat vivén végbe, ivott s láthatatlanná levén, a kérdezőknek feleletet adott. Ugyanő mondja, hogy Branchidesben egy jövendölő asszony a több módok közt vagy valamely Istentől ajándékozott vesszőt tartván kezében, vagy az ott elfolyó vízből hörpölvén szokott isteni ihléssel megtelni.[99]

Nem kell elhallgatnom azon módot is, mely szerint némelyek bizonyos madarat öltek meg, s annak csontját szájokban hordozván, s rágván a földre rohantak, s orákulumokat öntöttek.[100]

Azonban kénytelenek vagyunk megvallani, hogy mindaz, ami a magnetizmusnak nyomairól a régiségből mondathatik, csupán gyanításokon épűl, s hogy Pythiáról sem lehet annyi bizonyossággal itélni, mint a német magnetisták itéltenek. Kettő van ami a gyanítást erősítheti. Egy, amit a memphisi papokról mondanak, hogy azok a Serapis templomában a beteget illetéssel álomba hozták, s azáltal gyógyúlást okoztak.[101] Másik, hogy a kastali gőz a Pythiát nem tettetett konvulziókba hozhatta. Mert a jövendölések ritka esetben voltak oly bizonyosak, mint a magnetizáló urak a magok betegeiken tapasztalták. Nem csak, de igen sok esetben a Pythiának kimondásai oly gondos homályba s kétértelműségbe öltöztettek, hogy rólok azt kell mondanunk, amit Ciceró a Sibylláknak tulajdonított versekről mond:[102] hogy azok inkább mesterséget és tudományt, mint jövendöléssel együtt járó dühödést árúlnak el. S ezért történt, hogy már magok a régiek is, legtöbbszer pedig Lucián,[103] az orákulumokat nevetségre tették ki.

---

[97] Látd Vivest ad August. de Civ. Dei XV. c. 23. [Kölcsey jegyzete.]

[98] August. l. c. «plures, talesque asseverant, ut hoc negare imprudentiae videatur.» [Kölcsey jegyzete.]

[99] Vivesnél ad August. VII. c. 35. [Kölcsey jegyzete.]

[100] Arndius de Superst. Apud Beyer. ad Seld. Synt. p. 217. [Kölcsey jegyzete.]

[101] Kluge l. 29. [Kölcsey jegyzete.]

[102] De divinat Libr. II. [Kölcsey jegyzete.]

[103] Lucian Jupiter Confutatus és más sok helyeken. [Kölcsey jegyzete.]

A dühödésre nézve azt is meg lehet jegyezni, hogy az csaknem mindenféle jövendölésekkel, sőt az isteni tiszteletnek némely jelenéseivel is együtt járt. Kinek nem fognak eszébe jutni azon versek, melyekkel Virgil a kúmai Sibyllának konvulzióit rajzolja?[104]

Cui talia fanti
Ante fores subito non vultus, non color unus
Non comtae mansere comae, sed pectus anhelum,
Et rabie fera corda tument: maiorque videri
Nec mortale sonans: afflata est numine quando
Iam propiore Dei.

Az ily konvulziók több esetben tettetésnek munkája lehettek, s ha meggondoljuk azt, hogy vagynak példák, midőn a Walzert nagy tűzzel lejtő leány azt félbe nem tudta hagyni, s a tánc akarat ellen való forgássá vált, miképp a halált tettető fekve maradt, s kevésbe múlt, hogy meg nem hala, s több ilyenek: hihető leszen előttünk, hogy a Pythiánál is egy esetben, melyet Plutarch felhoz, hasonló történhetett, hogy t. i. a tettetett konvulziók valóságosokká váltak. S ezen konvulziók minden esetben azt bizonyítják, hogy ha a papság a magnetizmus titkaival valamennyire ismeretes volt is, az egész titok vagy csak a gőz effektumának tudása, vagy ha még ezenfelűl valami volt...

Tudjuk a Bacchákról, hogy azok is dühödtek s szaladoztak. De ezeknek dühödésökben bizonyosan nem fogunk titkot keresni. A phrygiai istennének papjai tánc és muzsikai lárma által jöttek dühödésre, s ilyet beszélnek az Izrael próféta iskoláiról is, sat...

Cseke, 1823.

GÖRÖG FILOZÓFIA

Töredék

A filozófiának tárgya az emberi lélek. Lelkünk gondolkozik és akar; s gondolkozás által ismeretre jut, akaratánál fogva pedig cselekedetet hoz elő. Eszerint a filozófia két ágra terjed el: mert vagy az emberi ismeret, vagy az emberi cselekedet felett vizsgálódik, azaz, azt igyekszik meghatározni: mi az amit az ember ismerhet, és mi az, amit az embernek cselekednie kell?

Két fő osztály alá rendelhetjük a tárgyakat, melyek az emberi lélek vizsgálódásainak örökre kimeríthetetlen forrásivá lettenek. Egyik osztályt teszi ő maga; a másikat mindaz, amit magán kivűl lenni vagy érzés által tud, vagy okoskodással felteszen. Az ember nem elégedett meg azzal, ami érzékeinek közvetetlen alája vetve volt; hanem lépcsővé formálta azt, hogy rajta a lehetség tartományiba általszökkellhessen. Egy merész szökellet! de amelynek nem lehetett egyéb következése örök tévelygésnél s örökké tartandó belső viadalnál és kétségnél.

Az ember a maga testiségét a lélek munkálódásiban sem tagadhatja meg. Így történt, hogy elébb kezdett ő a külső tárgyakra, mint saját belsőjére figyelmezni; mert ez csak gondolkozásának tárgya lehetett, amazok pedig érzékeit tudták érdekleni. Látta a filozóf ezt a nagy, ezt a végetlen mindent magán kivűl; s azt kérdezé; miből, miként, és miáltal lőn ez? Így kezdett ő a világról, annak származásának materiájáról, s okairól szólani. Később közelebb lépett önmagához, s kezdé azt a titkos erőt, mely benne ismeretlen útakon érez és gondolkozik,

[104] Aeneid. L. VII. [Kölcsey jegyzete.]

fejtegetni. Végre magára a közönséges életre fordította fáklyáját, s a cselekedetet vévén irányba, akará a jót és rosszat, s a magányos és társaságos élet végcéljait felvilágítani.

Látnivaló, hogy a filozófia tárgyai a religió tárgyaival eredetiképpen egyre mennek ki. Isten, világ, lélek, erkölcsiség, boldogság: ezek azon pontok, melyek körűl a nyughatatlan ész örök mozgásban bolyong; s melyekre nézve a religió bennünket *megnyugtatni*, a filozófia pedig *megelégíteni* törekszik. Úgy látjuk, hogy a legrégibb, legtávolabb kor homályában a még csak fejleni kezdő emberiség küzdött ezek felől tudományt nyerhetni s emberi emlékezettől fogva századokon keresztül maradékról maradékra szállongottak a hagyományok, melyekben a religió magát megfundálta, a filozófia ellenben csak fáklyát gyújtott, hogy tovább léphessen. Innen van, hogy amaz az emberi ismeretnek bizonyos határt von, s azon határon belől öntekintetének engedést, azaz, hitet kíván: emez pedig azon határt a végetlenségig felnyitja, s az emberi észt önmagára hagyja, hogy saját erejével vonjon a megmérhetetlen pályán korlátot, és saját világánál fedezzen fel mindent, ami után ohajtozik. S íme, így különböz az emberi szívnek és fejnek ezen két vezére: mert amaz első parancsolt és célra vitt; e második pedig szabadon eresztett és el hagyott tévedni.

Rögös volt a vizsgálat úta, s minden lépésnek nehézséget hozott elébe. A nehézség küzdést okozott, és hánykódást és fontolgatást; a fontolgatás kételkedésre vitt; s a kételkedés feszegetésre kényszerített. S íme itt elválnak a filozófia tárgyai a religiói tárgyaktól, mert a feszegető bölcs sok tévelygések között keresvén s nem találván bizonyosságot, az érzés és ismeret principiumira ment vissza: ha van-e bizonyosság? van-e dolog, melyben a bizonyosságot kereshetjük? s van-e út, azt feltalálhatnunk? Kérdésekre tett feleletben áll minden különvált filozófiának individuális bélyege. Mert amint a filozóf vagy lehetségesnek tartotta a bizonyosságra jutást vagy nem; s amint a bizonyosságra jutást vagy ez vagy amaz úton vélte lehetőnek lennie: úgy ömlött el valami megkülönböztető szín mindazon, amit a lélekről s annak érzéseiről s ezen érzések és ismeretek rezultátumairól tanított.

Két út van elérhetni azt a bizonyosságot, melyet Platon a filozófia végcéljának lenni mond: érzés által gyűjtött tapasztalás, és velünk született ideákon épűlt okoskodás. A tapasztalás filozófiája (empirizmus) az érzékekhez s azoknál fogva a testiséghez köti magát; de a testiségnek szűk határai vagynak, s a filozófnak a lélekkel lévén foglalatossága, látnivaló, hogy a testről a lélekre, azaz a lélek testi tárgyairól a testetlen tárgyakra, az érezhető természetről a csak gondolhatóra általmenni felette nehéz. Mihelyt a vizsgálódó elme a tapasztalás korlátjait maga után hagyta, azonnal ezer bizonytalanságok, kétségek, s tetsző és valóságos ellenkezések tűntek fel előtte. Azt kívánjuk e már, mint Sokrates, hogy a szorító korlátba vonja vissza magát? A vizsgálódás szelleme ritkán szelídűlhet meg annyira, hogy a megszorítást eltűrje. Kulcsot, fonalat és fáklyát keres; hipotéziseket alkot; halálos szökellése-ket próbál; s ha mindezekkel semmit nem nyert, készebb leszen makacs kételkedésre vetemedni, mint kevés bizonyosságban megnyúgodni. Ez a kételkedés csakhamar el is következett, mihelyt a filozófia vizsgálódásai megindúltak. Észrevette a filozóf, hogy a tapasztalástól bizonyos tudományra nem vezettetett; *a test*, úgy monda, *csal, a lélekben magában van az ismeret forrása*: s így tűnt fel az idealizmus, a tapasztalás omladékain. De ha a lélek egyszer a tapasztalás felett kételkedni megtanúlt, nem természetes vala-e, ha ezen fél kételkedésből egész jöve ki? Az idealizmus számtalanszor jött az érzési tapasztalással ellenkezésbe; és mégis a tapasztalás határain túl sohasem erősebb, sem kielégítőbb hipotéziseket, az empirizmusnál, nem állíthatott fel. Mi következett tehát szükségesebben mint az, hogy valaki előálljon, és mind a két principiumot csalónak hirdesse? Eszerént a filozófia történeteiből a vizsgálódó kételkedés (szkepszis) ki nem maradhata. El is érkezett az két különböző alakban; mert vagy állítólag mondotta, hogy semmi úton semmit tudni, ismerni s érteni nem lehet (akatalepsia); vagy több szerénységgel úgy nyilatkoztatta ki magát, hogy mivel semmi sincs, aminek valósága és valótlansága felől egyforma fontosságú erősségekkel

nem lehetne harcolni: az ember soha semmi állítást vagy tagadást egész bizonyossággal nem fogadhat el (pyrrhonizmus).

Kettőt lehet észrevenni: egyet, hogy a kételkedésnek a filozófiába elkerülhetetlenűl kellett becsúsznia; másat, hogy a kételkedés becsúsztával a filozófia a maga méltóságát elvesztette. Mert többé nem a volt a nagy, a fő kérdés, hogy azon tárgyak, melyek után az emberi szív esdeklett, megfejtessenek: hanem az, ha lehetséges-e az emberi léleknek valamit tudnia, vagy még inkább, ha van-e valami az emberi lelken, vagy azon valamin kivűl, ami a filozófban gondol és vizsgál? Ezen kérdés, mellyel minden filozófnak meg kell vívnia, akármi úton akarja tudományát megindítani, s mely annyi századok óta sohasem döntetett el, hanem minden új színű filozófiával újra feltétetett: örök bizonytalanságba vetette a filozófiának teóriáját, sőt annak practica részére is ártalmas befolyást okozott. Amely principium az ismeretet kétségbe hozta, ugyanaz a cselekedet minéműségeit is öszvezavarta; s jó és rossz, rút és szép, boldogság és boldogtalanság felett támadván pör, abból veszedelmes indifferentizmus fejlett ki.

Mindezek a vizsgálódás következései voltanak; vizsgálódás nélkül pedig filozófiát képzelni nem lehet. Míg valaki akar a hagyományból, akar azon kivűl, úgy állított fel valamely értelmi vagy erkölcsi alkotványt, mint törvényt vagy kijelentést: mindaddig távol maradt a filozófia határaitól. A legelső filozóf a volt, aki legelőször merészelt saját emberi értelmére támaszkodni; s ezen értelem határain belől keresni a természetben okokat, melyeknél fogva principiumokat állítson fel, vagy döntsön le. E meghatározás szerint a filozófia legszembetűnőbb nyomait a görög nép közt találhatjuk.

Akar arról legyen kérdés ami van, (*το, ov*, Ding an sich); akar a Világ, Isten, Lélek, s az emberi cselekedet, s magányos vagy társasági jusok forogjanak szóban: mindenképpen bizonyos meghatározott útak vagynak az emberi véges ész előtt, melyekből ugyan tetszése szerint választhat, de amelyeken kivűl másokat felfedezni nincs tehetségében. Mindezen lehetséges utakat a görög nép bölcsei egymás után alkalmasint bevándorlották; s innen van, hogy a görög filozófia pályáját úgy kell tekintenünk: mint azon iskolát, honnan minden későbbi filozófia kiszállott. Mindazok a principiumok, melyeken Descartes, Spinoza, Locke, Leibnitz, Kant s mások, nagyhírű alkotványokat építettek, a görög maradványok közűl vonattak új életre; s nem illő-e, hogy ez ily fontos maradványokat közelebbről szemléljük?

A görög filozófiának előljárói a szentté lett hagyományok valának; s ezekben itt is, mint mindenütt másutt, azon tárgyak adattak elő, melyeket a körülfogó természet tekintetében elmerűlt, és saját létéről s jövendő sorsáról tanakodó emberiség elejétől fogva fontosaknak hitt: világeredet, istenség, s életutáni állapot. A görög hagyomány szerint (mely az orphicum szisztemában öszvefűzetett, a misztériumok által maradékról maradékra plántáltatott, s a költőktől több vagy kevesebb változással énekeltetett) a világ bizonyos öröktől való, s minden dolgok magvait magában foglaló zavarékból, az úgynevezett kaoszból, vette származását. Hol ébredt fel ez a gondolat legelőször? találgatni hiú törődés lenne; de ha az emberiség legrégibb kora a maga nemének s lakhelyének származtáról valami többé vagy kevesebbé tiszta vagy homályos ismeretet bírt, s azt a később kornak általadta: látnivaló, hogy ezen eredeti általadásban sokkal egyszerűbb tudósításnak kellett foglaltatni, mint a kaoszról szóló tudomány. A legrégibb vélekedés hihetőleg valami egynemű principiumból származtatta a dolgokat, például a vízből, mely a mózesi hagyomány szerint valaha az egész földet felülömlötte. Mert az együgyű régiség természetesen vezettethetett arra, hogy az elementumot, mely alól az ő lakhelye s annak termései feltűntek, a minden dolgok kezdetének lenni gondolja. Idők után kellett valamely gondolkozó fejnek azon kérdést feltennie: miképpen történhetett, hogy egynemű principiumból nem csak különböző, de ellenkező nemű dolgok származhassanak? s egy ilyen kérdés következésében, s egy már a vizsgálat útára lépendő emberfaj közt fogott a

kaosz kitaláltatni, s ezt azért, mint bizonyos, az emberi észt nyughatatlanító nehézség megfejtését, legalább megfejteni akarását, a filozófia tartományából nem rekeszthetjük ki; s midőn a filozófia történeteire vetünk tekintetet, közelebbi figyelmünket tőle meg nem vonhatjuk.

Közismeretben állanak Ovid ama nevezetes versei, melyek az általváltozásoknak mindjárt elején, ezen kaoszt a következő értelem szerint rajzolják. «Minekelőtte a tenger és föld, s a mindent beborító ég lettek volna, az egész világkerekségen egy ábrázatja volt a természetnek, melyet kaosznak hívának vala; egy készületlen, rendbe nem vett rakás, és semmi nem egyéb, mint tunya, nehéz test; s abban az egymáshoz nem illő dolgok ellenkező magvaik egybegyűjtetének. Még Titán nem nyújtott fényt a világnak; még az újúló Phoebe nem pótolgatá növéssel szarvait; s a föld körül ömlő levegőben saját terhétől mérsékelve nem függött; sem ennek hosszú partjai mellett Amphitrite nem terjeszté el karjait. Ahol a föld vala, ott volt mind a tenger, mind a levegő; s így állhatatlan lőn a föld, úszhatatlan a víz, s a levegő világosság nélkül. Egyik sem bírt saját alakjával, egyik a másiknak állott ellent; mert ugyanazon testben hideg küzdött a meleggel, nedves a szárazzal, lágy a keménnyel, s könnyűvel a nehéz. E vitálynak az isten, és a jobb természet véget vete; mert égtől a földet s földtől a vizeket különszakasztá, s a tiszta híg eget a sűrű levegőtől elválasztotta. S mindezeket minekutána kifejté s a setét halmazból kivevé, egymástól széjjelhelyheztetvén egyező békével öszvekötötte.»

Bayle ezen előadásból négy kiváltképpen való hibát emel ki, s azok ellen kemény harcot vív. Képtelen, ezt állítja először, a kaoszt úgy írni le, mint az egymástól különböző s egymással ellenkező elementumokat befoglaló egészet, s azt mégis egyneműnek (homogeneumnak) tartani. Képtelen, mond másodszor, hogy küzdésben levő, s különböző erejű és nehézségű magvak egy egész öröktőlvalóságig elvegyűlve legyenek; mert a különböző terheknek kevés idő múlva különböző helyet kelle szükségképpen foglalniok, s így különválniok. S mivel, folytatja harmadszor, ezen most említett oknál fogva a mozgással bíró matériának elkerülhetetlenül önmagától is szükség vala kifejlenie, hasonlólag képtelen azt tanítani, hogy ezen munkát isteni segéd hajtotta végére. Az pedig, így végzi, hogy ez isteni segéd a harcoló elementumokat megbékéltette volna, valótalan állítás, mert azok mind e napiglan az egész természeten keresztűl, az emberen kivűl és belől a magok kölcsönös ellenküzdését fáradatlanúl folytatják.

E szemrehányások közűl az első és utolsó különösen a poétának kitételeire tartozván, nem szükség rajtok megállapodnunk; annyival inkább, mivel sem a természetnek tulajdonított *egy ábrázat* egyneműséget nem teszen, igen természetes lévén, hogy az öszvezavartságban a különböző alakok ki ne tűnhessenek; sem az elementumok közt szerzett béke nem jelent egyebet, hanem hogy a különválasztott dolgok egymást saját alakjaikban s munkásságokban megjelenni többé nem akadályoztatják. A két közbülső ellenvetés, magának a kaosznak természetét illetvén, bővebb vizsgálást érdemel.

A görög nép filozófjainak (úgy látszik) egyetemi principiumok vala ezen állítás: *semmiből semmi nem származik.* Ennélfogva valahányszor a világ eredetéről értekeztek, mindannyiszor annak legalább materiáját öröktől fogva valónak állították. Véges ésszel ugyan öröktőlfogva lételt képzelni tulajdonképpen nem lehet; de azt, amit látunk, hogy szemeink előtt kiterjedve áll, mégis könnyebb a maga materiájában öröktől valónak feltenni: mint csupán az emberi okosság törvényeinél fogva odajutni, hogy egy a világtól egészen különvált értelmet vagy erőt gondoljunk, mely egyedűl a maga akaratjának hatalmával valami olyannak, ami még nem volt, lételt adjon. Valóban kételkedni lehet, ha az emberi okosság egész kiterjedésében van-e egyetlenegy lépcső is, melyen e gondolatig, a teremtés saját ideájáig felemelkedni lehessen. Annyi bizonyos, hogy revelációi segéd nélkül egy filozóf is még eddig nem lépett. Hierokles ugyan azt állította, hogy ha isten a materiát nem teremtette, nem is volt igaza annak formát

adni: s hogy Platon a materiát valóban istentől teremtetettnek lenni tartotta. De kettőt kell megjegyeznünk. Egyet, hogy Hierokles ezer alkalmat nyert a keresztény írók tanításaival, s általok, a teremtés gondolatjával megismerkedni; másat, hogy amit Platonnak tulajdonít, ennek írásaiból s az egész régiség bizonyításából tökéletesen megcáfoltathatik. Tagadhatlan, hogy a semmiből teremtés ideája nem feküdt a görög filozófiának útában; s kérdezni lehetne, ha általán fogva vagyon e filozófia, melynek útában feküdnék. Mert nem nyílván van-e, miképpen magok a világ eredetét fejtegető keresztyén filozófok, például Descartes, kezdetben készületlen materiát vettek fel, melyből a belezárt erők által a törvényesen következő forma kifejtessék. Ha a filozófot vezérlő emberi okosság a materia semmiből származtatására eljuthat: miért ne juthatna el arra is, hogy a materia a semmiből kihívónak intésére, mindjárt az első pillantatban tökéletesen felkészítve tűnjön elő? Azt mondjuk-e, hogy az ily bánásmód semmivé tenne minden filozófiát, melynek a természeti erőket kell munkalkodtatnia, s a rendkivűlvaló isteni segédre szorúlást éppen úgy kerűlnie, mint azt Horác a drámaíróval kerűlteti. De valljuk meg, hogy ha a materia bizonyos formának viselésére vett származást: emberi módon gondolkozva, nem sokkal következőbb vala-e legelébb is azzal felruháztatnia, mint azt századokig s ezredekig tartó kémiai processzussal, ezer változásokon s az enyészet és tenyészet ezer jelenésein keresztűl fáradsággal nyerni meg? A mindenható értelemnek, ki világot akart teremteni, mi szüksége vala Cartesiusnak atomosaira s örvényeire? Mi szüksége vala a Leibnitzi monasokra? A mindenhatóságnak mivel lett volna nehezebb egy kész világot, mint egyetlenegy atomost vagy monast lételre hozni? Nem, ezekre nem a mindenhatóságnak vala szüksége, hanem a filozófiának; s minekutána a filozófia kezdetben materia nélkűl nem lehet: mi következik helyesebben, mi egyezik meg jobban egy oly tudománnyal, mely kirekesztőleg az emberi ész világánál akar haladni: az e, hogy a mindenhatósággal fél munkát tétessen? Vagy az, hogy a matéria lételét az öröktőlvalóságig kiterjessze? Az első esetben a teremtő hatalomnak kevesebb tulajdoníttatik, mint amennyit annak ideája felteszen: a másikban az öröktőllétel megfoghatatlanságát szelídíti annak tudása, hogy most valósággal van, s ami most van, az képzelhetetlen hosszú idő előtt is lehetett valami. S így a véges ész az örök időkkel approximációk által megismerkedik, legalább magának megismerkedni látszhatik, azalatt míg a semmiből származást gondolhatóvá maga előtt soha nem teheti; valamint azt sem, hogy lehetett idő, mikor sem ür, sem kiterjedés, sem hely, szóval semmi volt, ami valamely lehetséges érzésnek, vagy valamely lehetséges gondolatnak tárgyúl fogott volna szolgálhatni.

Természetes vala hát, hogy az emberi ész a materiának öröktőlvalóságot tulajdonítson; s minekutána a formák veszendőségét naponként tapasztalta, természetesen következett azon hite is, hogy volt idő, melyben a mostani formák nem állottanak. E hit erős istápot talált a legrégibb hagyományokban is; nem önként jött-e tehát, s kérdenünk lehetne, nem szükségesen jött-e tehát, hogy a kaosz gondolatjában hasonlólag mind a materia öröktőlvalósága, mind a formák valamikori kezdete, mint két alapigazság, feltétessék?

Azon hipotézis, hogy az eredeti materiában különböző terhű elementumok legyenek együvé keverve, elkerülhetetlenűl erőszakos felvegyűlést, öszvezavarodást, annálfogva forrást és belső küzdést von maga után. A legrövidebb nyúgalom bizonyosan minden terhet a maga nehézségéhez mért helyre vezetni kezdene, következésképpen a formák teljes épségben tűnnének elő, s a világ készen állana. Lett volna tehát a nyúgalom, mint a materia, öröktől fogva: bizonyosan a formák is öröktől fogva kifejlesztve lennének. Mivel pedig a kezdetlen formák a tapasztalást követő ember előtt nem lehetségesek: látnivaló, hogy a kaosz ideájában, világosan ki nem magyarázva is, szükségesen ott fekszik bizonyos gondolható erő, mely a különböző terheknél fogva különböző helyekre törekedő testeket hatalmasan egy körbe szorítja, mint például a még ki nem forrott borban a majd elválandó részek együtt tartatnak.

Következik, hogy az elementumok öröktől fogva tartott öszvezavartsága a kaoszi hipotézis természetében igen jól fundáltatik.

Azonban, amint Bayle megjegyzi, ezen szerkeztetésnél fogva, igenis, hogy elkerűlhetetlen szükség lőn, a már elejétől mozgásban volt s különböző terhű részekből öszveállott materiának, saját mozgásai által minden isteni segéd nélkül kifejlésre jutnia. Csak az a kérdés, hogy azon istent, azon természetet, mely Ovidnál említtetik, kivűlről munkáló hatalomnak kell-e tartanunk, vagy inkább e nevek alatt a materiában belől dolgozó erőt, azaz, a materiában foglalt elementumok küzdését, s magának a materiának kifejlődésre törekedő mozgását érthetjük-e? Az Ovid által úgynevezett jobb természet nem egyike volt azon istenségeknek, kik a néptől oltárokat nyertenek. A nép istenségei magok is a kaosz kebeléből vettek eredetet; mert onnan szállottak elő a tenger, föld és ég, kik őket nemzették. Nem oda vezérel-e ezen gondolat, hogy a kaoszt rendbeszedett isten és természet, az a misztériumokban úgynevezett Demiurgus, semmi más nem volt a matériát keresztűllehelő egyetemi erőnél? S hogy a közhelyen imádott isteneket, eredetképpen csak ezen egyetemi erő individualizált osztályainak nézhetjük. Ezen feltételen épűlt az istenségnek adott *Pán*, azaz *minden* név is, mely az egész természetet, de bizonyosan a keblében forró munkássággal együvé gondolt természetet jelenté. Ó Pan, így énekel egy régi himnusz, téged hívlak én segédűl! Ó hatalmas Isten! Ó egész természet! S az eget, a tengert, s a mindenttápláló földet, és az örök tüzet: mert ezek a te részeid *ó mindenható Pan*!

A görög nép istenségei nemcsak mint világalkotók soha meg nem jelennek: de mint feltétel nélkül való világigazgatókat sem látjuk őket egy hagyományban is feltűnni. Már Homernál maga Zeus, az istenek leghatalmasbika, nyílván bizonyos titokkal teljes, változhatatlan hatalmat ismer maga felett, mely sorsnak, végzetnek mondatik. Ezen sors, ezen végzet kérlelhetetlen erőszakkal uralkodik mindenütt, ahol a görög hagyomány csak egy regécskét is szállított által a maradékra. Mit jelent ez az isteni erőket is szolgaságban tartó hatalom, hanemha azt az örök rendet, melyhez a maga törvényszeres mozdulatait rendűletlen hűséggel követő természet, elejétől fogva támaszkodott? Ezen örök rend pedig, a materiát alkotó elementumoknak saját irányok utáni mozgásából származik; s az erő, mely e mozgást előhozza s célra vezérli, s mely, amint látnivaló, magában a matériában él és forr, neveztetik a kaoszt kiformáló istennek. S íme itt találjuk a forrást, melyből annyi filozófi szisztémákon keresztűl s annyi különbözőnek látszó alakokban öntötte el magát a panteizmus, az a vélemény, mely szerint az egész testi világ isteni erővel teljesnek állíttatik. A sokisten-tisztelet (politeizmus) is a maga való szellemében semmi nem egyéb panteizmusnál; mert az egész természetet általfolyó erő, a maga különbféle munkálódásaihoz képest, nyert különbféle istennevezetet. Természetes az, ha a figyelmezni kezdő, de még setétben tapogatózó emberi elme látván ezt a mindenfelől forró életet, ezt az örök tenyészést, még a mulandóságban is, ezeket a földfeletti és alatti nagy jelenéseket, melyek vagy bámúlást okozó pompában, vagy megrázó erőszakban tűnnek fel, ezeknél fogva emberi tehetséget felűlmúló hatalomról gondolkozott: de természetes lett volna-e az is, ha ezen hatalmat mindjárt legelőször kívűl a materián fogta volna keresni? Micsoda ok vihette vala őtet arra, hogy külső impulziókat tegyen fel ott, ahol minden mozgást, minden kifejlést belől támadni s belőlről kifelé igyekezni szemléle? Elébb mélyen kellett neki a közönséges mozgás egyetemi céljaiba tekinteni, a materiát a bendolgozó erőkkel s azoknak következéseivel öszvemérsékleni: míg a munkálkodó hatalomban a vezérlő értelmet is tisztán felfoghatta, s azon kételkedésre juthatott, vajon ezen vezérlő értelmet nem lehetne-e, nem szükség lenne-e a materiától megválasztani? E vélekedés a filozófi vizsgálat teljes megindúltával sem tűnhetett fel egyszerre; mennyivel inkább nem, a még nagyrészént csak sejdítéseken épűlt hagyománnyal? Ugyanazért mind a hagyomány, mind a legrégibb filozófi szisztémák mellett, mikor istent említeni hallunk, sohasem a materiától megkülönözött lényt, hanem mindig valóságos materiai erőt kell feltennünk.

Valahányszor az ember a világ eredetéről s az istenségről tanakodott: mindannyiszor, habár homályosan, habár nem tudva is saját magából indúla ki. Világeredetet nyomozott, hogy abban önnön származását feltalálhassa; istenségről ohajtott ismeretet, hogy benne tulajdon sorsának vezérét imádnia lehessen. Mi vala szükségesebb, mint e két cikkellyel ama harmadiknak is egybeköttetnie, mely az emberiség jövendőjéről adjon megnyugtatást? Az élet szerelme természetes minden állatban; s kedvessé az életet, s irtóztatóvá a halált ugyanazon oknak kell tennie. Azonban bármi kedves legyen amaz, bármi írtóztató legyen ez, elkerűlhetetlen sorsunk az elsőt a másodikkal bús cserében felváltani; s ez elkerűlhetetlen sors képtelenné teszen minden ohajtást egy lehetséges fogyhatatlan élet felől. De nem látta-e az ember, miképpen az ő földi lakában önmagán kivűl is minden más dolgok elmúlandók, anélkül, hogy a bennök munkáló természeti erők velök együtt semmivé lennének? Egy bizonyos test, mely egy bizonyos alakban élt és mozgott, elveszti ezen alakot, s a benne forrott erők más, új alakba lehellik által magokat, s munkálódásaikat többé vagy kevesebbé különbözőképpen folytatják. Nem érzett-e az ember is saját testében erőket? s az erők fennmaradásáról tett tapasztalás egyesítve az élet olthatatlan szerelmével, nem volt-e elég, hogy magának bizonyos, túl a síron folytatott életet lehetőnek képzeljen? De mi volna az élet más formák alatt, mint ezek a mostaniak? Az emberiség ohajtásai csak ezekhez valának kötve; a belső erőről, mint a testtől egészen különböző, értelmi lényről, mely önmagában is fennállhatna, azon régi korban szó sem lehetett: az egyűgyűség tehát e földi élet alakjait ama másik életbe is általtette. Így származott a halhatatlanságról való hit; a boldog szigetekről s az elysioni mezőkről szóló hagyomány. A síron keresztűlvándorlott halandó nemcsak formáját tartotta meg itt, hanem hajlandóságait is, s azon reményt is, hogy idők után a földi életre visszajöhessen: mint a virág, mely ősszel lehervad s tavasszal ujonnan felvirúl. E visszatérés gondolatja némineműképpen hasonlít a lélekköltözésről szóló tudományhoz, melyet az egyiptusi földről Pherekydes plántált legelőszer a görögök közé; mert kétségkívűl a lélekköltözést kell értenünk, midőn neki a halhatatlanság legelőszeri hirdetése tulajdoníttatik. Ezen utolsót a misztériumok már idők előtt ismerék; s erre, ha más bizonyságok nem volnának is, Homérnál az Odysseus földalatti uta dönthetetlen erősségűl szolgálhat.

Egy van, amit a görög hagyományok közt világos nyomokban nem lelünk, s ami felől sok más régibb nép mituszaiban szó tétetik: az egymással ellenkező fizikai és morális jónak és rossznak eredete. Jókor kezdett e tárgyról az emberiség gondolkozni, s ezen gondolkozás következtében találtatott fel a perzsa vallástanítótól a két principiumról való tudomány, melyek közűl egyik csak a jót, másik csak a rosszat okozza: mert ily ellenbe álló dolgokat ugyanazon egy kezdetre vinni hihetetlennek látszott előtte. Mózesnél a jó principiuma magában a mindentalkotó istenségbe van helyheztetve; a rossz szerzőjének pedig bizonyos nagyhatalmú ugyan, de teremtett lény mondatik. Ezen s több hasonló példák bizonyítják, hogy a kérdés megfejtésének ohajtása mélyen fekszik az emberi szívben; s figyelmet érdemel, ha oly széles kiterjedésű hagyományban, mint a görög, említés róla nem tétetett. A sokistentisztelet ugyan némineműképpen elejét veszi a kétségnek azáltal, hogy egymástól különböző hajlandóságú, kedvező és ellenkező hatalmakat állít elő; de a misztériumokban az isteni hatalmak egyetlenegy kútfőre vitetvén, e magyarázatnak helye nincs. Úgy látszik, ezen eset is arra mutat, hogy felebbi állításunk szerint, a misztériumokban imádott világalkotó nem vala más, mint a munkássággal teljes természet, mely mellé, ha már egyszer saját erejében fennálló principiumnak vétetett, valamely másodikat állítani képtelenség nélkül nem lehetett. Ez egyetlenegy forrásból kell vala jónak és rossznak szükségesen kifolynia; s az ember, mint ezen szükséges kifolyás egyik következése, vak engedelemmel tartozott a változni nem tudó örök rendnek magát alája vetnie. S íme, ismét a végzet ideájára jövünk, mely a principium egységével szoros öszvefüggésben áll, s mely a hagyománytól elkezdve oly sok filozófi szisztémákon szövi magát keresztűl.

A filozófi szisztémák legelsőjét a görög földön Tháles hozta fel, ki Miletusban föniciai nemből a harmincötödik olympiás alatt születék, s a jóniai iskolának kezdője lőn. A legelső filozófiától nem lehetett mást várni, mint azt, hogy az emberhez legközelebb álló úton, a tapasztalás útán indúljon el; s a jóniai bölcs vizsgálati nem is indúltak másfelé, s nagyrészént még a hagyományokkal öszvefüggésben látszanak állani. Mint a hagyomány öszvealkotói, úgy Tháles is a látható természettel kezdé nyomozásait, s azokat nagyobb részént, egyedűl a világeredet magyarázásának szentelte. Híven azon principiumhoz, melytől, mint felebb megjegyzők, egy görög vizsgáló sem tért el, hogy semmiből származást semmi nem vehet, bizonyos öröktől való matériát tőn fel, melyet némelyek a kaosszal egynek lenni állítottanak. Azonban ő eredeti materiának a vizet hivé, s azalatt kétségkivűl egynemű testet fogott érteni: mert mi vezethet bennünket azon gondolatra, hogy e név alatt, mely a tudomány tartományaiban egész Lavoisierig az elementumok közé számláltatott, ama korban többneműséget lehetett volna gondolni? Látta Tháles, hogy a nedvesség minden dolog táplálatára megkivántatik, hogy az állati magvak nedvesek, s ezen s több ehhez hasonló okoknál fogva képzelhetőnek lelé, hogy a kezdet okait öszve nem tett materiából kifejteni lehessen. S így eltérvén a kaosz ideájától, más egyszerűbb hagyományhoz tartotta magát: mert a vizet kezdetnek tartó vélemény kétségkivűl a görögöknél ismeretlen már azelőtt sem vala. Homér legalább a maga Okeanosát egyszer az istenek, másszor a minden dolgok nemzőjének hívja; s ki nem érti, hogy itt az Okeanos magát a vízelementumot jelenti?

Anaximander, Thálesnek, mint Cicero állítja, földije s barátja, nem elégedett meg e hipothézissel s kezdetnek bizonyos végetlen kiterjedésű szubsztanciát gondolt, mely Cicerónál természet végetlenségének mondatik. De sem a cicerói kitétel, sem mind azok, amiket a későbbiek a dolog megfejtésére találgattak, nem tehetik, hogy azon nevetlen szubsztanciának ismeretére juthassunk. Anaximenes, Anaximander hallgatója is megtartotta e végetlen valamit, hanem levegőnek nevezvén, közelebbről határozta meg; s belőle ismét a föld, víz és tűz eredetét fejtegette, melyek, mint valamely másodrendű elementumok, minden egyéb dolgoknak származást adtak vala. Gyanítható, hogy Anaximander is a maga ismeretlen materiájának ily másodrendű elementumot tett melléje, s névszerint a vizet; ha ugyan az a neki tulajdoníttatott kozmogóniai töredék, melyet Eusebius Plutarchusnak elveszett helyéből ád elő, hitelt érdemel. Ebben az taníttatik, hogy az emberek kezdetben a víz alatt s a halakban tápláltattak; s e vélekedés egyezni látszik a Thálesével, mely szerint állatok vízből eredének.

Szükség nyomoznunk az okokat is, melyek, az előszámlált három filozóf véleménye szerint, a materia kifejlésére munkáltanak. Thálesről azt írja Cicero, hogy a vizet tartotta kezdetnek; az Istent pedig az értelemnek, mely abból mindent alkota. Azonban már Aristoteles megjegyzé, hogy a régi filozófok, a klazomenai Hermotimus, és Anaxagoras előtt mindnyájan materiai világalkotó erőket hittenek; s ez állításnak nem mond ellent ama vélekedés, melynél fogva Tháles a világot lelkesnek s istenekkel teljesnek képzelte. Ez a lélek, ezek az istenek, a kitétel szerént, a materiai világba beleöntve lévén, könnyen természeti erőket gondoltathatnak velünk; annyival inkább, mivel a thálesi filozófia megmaradt töredékei, mindenütt testekkel láttatnak foglalatoskodni; s ahol lélekről s Istenről szólanak is, azt egyedűl a materia társaságában, sőt azzal szorosan egybekötve adják elő. Bátran lehet e megjegyzést Anaximanderre s követőjére is általvinni. A laertai Diogenes bizonyításaként az anaximanderi végetlen szubsztancia változhatatlan; Plutarch szerint pedig, minden dolgok belőle származnak s benne végződnek el. Oly tulajdonságok, melyek a szubsztanciának saját erejét mutatják, s minden különválasztott isteni hatalmat kizárni látszanak. E gondolat teljes világosságot nyer Cicerónak ama helyéből, hol Anaximander véleményét hozza fel, azon véleményt, mely szerint az istenek születnek hosszú időközben támadván és enyészvén, s ez istenek mindmegannyi számtalan világok. Itt nyilván maga a materia neveztetik Istennek; s a benne dolgozó erők nemcsak külön nem választatnak, de külön sem neveztetnek. A támadó és enyésző

istenek hihetőleg azon különbféle formákat jelentik, melyeket az enyészhetetlen eredeti szubsztancia részei időről időre magokra vesznek, s időről időre újakkal cserélnek fel. Hasonló úton indúlt Anaximenes, midőn a maga eredeti szubsztanciáját, a levegőt, Istennek mondotta; nyilván jelentvén ezáltal, hogy ő is, mint megelőzője, a materia kifejlését egyedűl az abban lakó természeti erőnek tulajdonítja. Ezt annál világosabbá tette, mivel a kezdeti levegőt szüntelen tartó mozgással ruházta fel, nehogy eszerint különvált indító erőre szorúlnia kellessen.

Mindezek mellett nem lehet elhallgatnunk, hogy Cicero ezen anaximenesi levegő-istent származottnak lenni állítja. Egy megfoghatatlan állítás! Mind azért, mivel a levegő, mint eredeti materia, ha származott, a görög filozófia közönséges hitében (hogy semmiből semmi sem lesz) igen váratlan kifogást csinál; mind azért, mivel a levegő maga lévén Isten, nem képzelhetjük el, hol volt volna tehát az az ismeretlen hatalom, mely azt a nemlételből lételre hozhatta? Hallgassuk Augustinust, ki másképpen szól. Anaximenes, úgymond ő, a dolgok okait a végetlen levegőnek tulajdonítá s nem tagadta az istenek létét is, azt hitte mindazáltal, hogy nem ők alkották a levegőt, hanem a levegőből magok származtanak. Ez a Ciceróénál minden kétségen túl értelmesebb előadás; egyébiránt ismét azt bizonyítja, hogy a materia kirekesztőleg saját erejével dolgozza ki magát. Ezek a materia kebeléből támadó istenek vagy az onnan kifejlő erőket jelentik, vagy a nép religiójára való tekintetből állanak ott. Annyi bizonyos, hogy materiából lett isteneket nem lehet másként, mint materiai alkotvánnyal gondolnunk; s eszerint idevévén azt is, ami felebb Thálesről és Anaximanderről mondatott, a jóniai régibb iskolában, csak egyetlenegy szubsztanciának, a materiának nyomait találjuk, s ez a még csak most kezdődő filozófia történeteiben nem rend ellen következett jelenés.

Más szcéna tűn fel Anaxagorással, ki világosan két egymás mellett álló s egyformán örök szubsztanciát különböztetett meg: a materiát, s az azt formába alkotó értelmet. Anaxagoras, így állítja Cicero, a végetlen materiát tartá a dolgok kezdetének; s belőle apró s egymás közt hasonló részecskéket származtatott, melyek elébb el lévén zavarva, később az isteni értelem által rendbeszedetének.

Ő tehát az anaximanderi végetlenséget megtartotta; egyébiránt pedig a materia természete felől a megelőzött filozófoktól különbözőképpen vélekedett. Azáltal ugyan, hogy annak, idővel együtt kiterjedést is végetlent adott, nem távozék el Anaximandertől, kiről meg van írva, hogy szubsztanciáját nem számra, de nagyságra mondá végetlennek: hanem a végetlen kiterjedéssel végetlen oszthatóságot egyesítvén, egészen új véleményt állított elő, ahelyett, amit Tháles követői hittenek, kiknek értelmében a testek osztályát vég nélkül folytatni nem lehet; mert oszthatatlan részeket fognánk utoljára találni.

Még nevezetesebb eltérés az, hogy a materiát temérdek apró részekből állani gondolta; de az apró részeket egyről egyig hasonlóknak lenni, mint a felhozott cicerói hely mutatni látszik, nem tartá. Ezerképpen különböznek azok egymástól, csakhogy minden egyes dolog származására a különféleségből a dologgal egynemű részek csoportoznak együvé. A csontok tudnillik, úgymond Lucretius, parányi csontocskákból, s a belek parányi belekből származnak; s együvé állott sok vércseppekből támad a vér; aranymorzsákból állhat az arany, s földekből nőhet öszve a föld; a tűz tüzekből lesz, s nedvekből a nedv, s így minden más dolgok. - Anaxagoras meg nem foghatá azt, hogy egynemű kezdetből különböző neműek eredhessenek. Ott, így okoskodék, ahol bizonyos dologból más formálá magát, szükség volna az elsőnek semmivé lenni, s a másodiknak, ami képtelen, semmiből jőni fel; s e nehézséget a hasonlatos részekről (homojomerejáknak) szóló tudomány által remélé elkerűlni.

Világos, hogy a homojomereják a kaosszal bizonyos hasonlatosságot formálnak, annyival inkább, mivel azok a befoglaló materiában öszvezavarodva találkoznak. Kettő van mégis a többek közt, aminél fogva kölcsönösen megválasztatnak. Egyik, mert a kaosz, a homojomere-

jákkal ellenkezőleg, a dolgok magvait nagy masszákban foglalja be; másik, mert a kaosz öröktől fogva mozgásban vagyon, midőn a homojomereják élet és mozgás nélkül hevernek, mindaddig, míg a rendbeszedő értelem hozzájok nem közelít. Semmi sem volt filozófhoz illőbb, mint a materiát, ha már egyszer az alkotó értelemtől megkülönböztetett, minden élettől megfosztani; másként az saját hatalmával fogott volna magán segíthetni. S ennélfogva mind a jóniai régibb szisztemákban az élettel felruházott materia mellől különvált isteni erőt is gondoltanak, ezen utolsó szükség nélkül állíttatik elő. E tévedés alól Plátont sem lehet felszabadítani, s Aristoteles itt igazán ítélt, midőn a pálmát őfelette Anaxagorasnak nyújtotta.

Egyébiránt az anaxagorási tudomány, úgy amint azt bírjuk, nincsen sok fogyatkozás nélkül. A homojomerejákat ami illeti, azok ellen a régiek közt Aristoteles és Lucréc, s az újabb időkben Bayle tüzes ostromot vittenek. De sohasem kell felednünk, hogy Anaxagorasnak irásait többé nem bírjuk; s midőn valamely értelmet csak az ellene harcolóktól tanulhatunk meg, kétségkivűl csonka, s a harcoló kinézéseihez képest elforgatott ismeret száll reánk. Azonban, ha Anaxagoras a dolgok egy alakból másra változását valósággal semmivé és semmiből lételnek magyarázta; nem lehet tagadni, hogy egész tudományát hibás talpkőre építette. Mert a tapasztalás ellenmondhatatlan bizonyításaként, minden dolog a változásban is valaminek lenni megmarad, s megmaradván egészen másnemű dolgok osztályába megy által. Eszerint vagy a tapasztalás bizonyos voltát kell kétség alá venni, vagy azt állítani, hogy amely dologból ilyen vagy amolyan különböző neműek lettenek, azoknak különböző magvaikat keblében zárva tartá, s így nem homojomerejákból volt öszvealkotva.

Semmi sincs ami a Lucréc szerint gondolt anaxagorasi véleményt könnyebben megcáfolja, mint az új kémiának tapasztalásai. Mert így a homojomereják tudománya végetlen sokaságú vegyületlen alkotó testeket teszen fel; s mihelyt magvalósúl, hogy az alkotó testek nagyon kevés számban vagynak: az egész szisztémának öszve kell omlani. Lucréc előadásaként semmi nedvben, csontban és vérben nedvnél, csontnál, és vérnél egyéb nem fekszik. Való, hogy a végetlen felosztásnál fogva, ha milliomszor milliom részre osztunk is egy vércseppet, kisebb mennyiségű ugyan, de mindig csak vér leszen az. Azonban ki nem látja, hogy itt geometriai felosztás forgott szóban? Kémiai felosztással a vércsepp egészen különböző alakú s nemű dolgokra fog általváltozni; s nem leszünk-e akkor kénytelenek megvallani, hogy a vér egymás közt idegen részecskékből vette volt származását? Ha nem valljuk meg, azon képtelenségre jutunk, melyet éppen e tudománnyal elhárítani akaránk: hogy tudnillik a vércsepp a kémiai felosztás alatt semmivé lett, s helyette új homojomerejákból új testek csoportoztak öszve.

Azonban Plutarchusnak bizonyos helye szerint Anaxagoras nem minden egyféle homojomerejáknak adott külön alakot, hanem ugyanazon egy alakba sokféle homojomerejákat rendelt együvé. Mert, úgy monda, a kenyér gyomorba jutván a testet táplálja, azaz, húst és csontokat, vért és bőrt, és hajakat s több efféléket nevel: szükség tehát, hogy a kenyér formája alatt mindezen dolgok parányi részecskékben elkészűlve legyenek. De ha a kenyérben hús és csont és vér és bőr és haj jelen vagynak: jelen kell lenniek a búzaszemben is, melyből a kenyér lesz, jelen a fűben is, melynek levelei közűl a kalász felvirúl. Tagadhatni-e, hogy a búzaszem, hogy a még szárba nem indúlt fű, nem búza és fű homojomerejákból, hanem száz meg százféle különböző nemű részecskékből állanak? S ugyanezt kell állítanunk a vérről és csontról is, melyeket Lucréc nevezet szerint, mint hasonlatos részekből állókat említett. Mert például, az emberi vér minden cseppjében nem együtt kell-e heverni a szúnyog és balha egész alkotványának? S a csontnak, mellyel egynémely állat gyakran él, nem kell-e hasonlóúl már előre vércseppekkel, húsdarabokkal, s szőrszálakkal telve lennie? Tehát, lehet-e mindezeket homojomerejákból származottaknak mondani? Nem világos különbözőneműséget foglalnak-e magokban? E kérdéseket itt nem annyira Anaxagoras ellen, mint azon gyanú kifejtésére akarom használni, melynél fogva Lucréc az anaxagorasi véleményt hibásan írta le. Verseiben

a legnagyobb világossággal állítja, hogy minden külön dolog kirekesztőleg különnemű s egynemű részekből áll: holott a Plutarchusból felhozott vélemény után, ugyanazon testben soknemű részek foghatnak helyt. Hasonlóúl ide mutatnak Aristoteles azon szavai, hogy Anaxagoras a mindent mindennel felvegyűltnek lenni mondotta. S ezen szavakból úgy látszik, hogy az egészet másképpen kell magunknak előterjeszteni.

Az Anaxagorast megelőzött vizsgálók a kezdeti materiát forma nélkül képzelték magoknak; ő pedig a maga materiáját örök idő óta formákkal ruházta fel. Mindazon milliom formák tehát, melyek e készen álló világban szemeink előtt forognak, a kezdeti materia egyes részecskéjében számtalan sokasággal feltaláltattak, s onnan rendbeszedetvén egymással felvegyíttettek, s felvegyűlt állapotban számtalan különbféleségű felűlegek alatt az egész világon széjjelszórattak. A világ nem egyéb mint ezen tökéletesen kiformált, s elvegyített részecskék öszvecsoportozása; nincs tehát itt helye semmi új formák származásának. Valahányszor valamely dolog lételt veszen, mindanyiszor bizonyos más dologból válnak széjjel a megkivántató részecskék s új öszvecsoportozás által foglaltatnak együvé.

Vakmerőség volna állítanom, hogy e rövid rajzolatban az Anaxagoras értelme hiba nélkűl el van találva. Nincs semmi nehezebb, mint öszve nem illő töredékekben ránk maradt filozófiának egészét felfoghatni. Úgy látszik mindazáltal, hogy ez előterjesztés a görög íróknál elszórt helyekkel, s magával a dolog természetével inkább megegyez, mint a lucrétzi magyarázat. De filozófusunk így sem szabadúl meg a képtelenség vádjától, mely vélekedését sok oldalról érdekelheti.

Mindemellett is figyelmet érdemel e hipotézis, mert egy, még a jóniai iskolában észre nem vett útra vezérel. A homojomereják tudománya látnivaló hogy csupán okoskodáson épűlt, semmi sem lévén a tapasztalás egész kiterjedésében, ami azt csak messziről is sejdítésbe hozhatná. Plutarchnál maga vallja Anaxagoras, miképpen a kenyérben lenni állított vér, csont és haj a több ilyen részecskék az érzés alá nem eshetvén, csupán az okosság előtt láthatók; s e vallomásban nincsen-e az érzés bizonyosságát tagadásnak a pálya megnyitva? Midőn a filozóf a tapasztalás határain kivűl okoskodás által keres principiumot: már akkor bizonyosan megtanult az érzés, s az abból folyó tapasztalás felett kételkedni. S ez testekkel foglalatoskodó vizsgálónál sem rendetlen jelenés; mivel az okok nyomozása minden esetre túllép a tapasztaláson, s egyik lépés a másikat könnyen maga után vonhatja. Anaxagorást mind a láthatatlan alkotó részecskék, mind a materiától külön gondolt értelem messze vezették az okoskodás ösvényén; s ő többeknek bizonyításaként minden érzést tévelygőnek állított. Sextus Empiricus ezen állítást Tháles minden követőire terjeszti; de bizonyosabbat e tekintetben csak Anaxagorásról mondhatunk. Sokan hirdették ennek azon véleményét, mely szerint a hó fejérségét tagadá; azért, úgymond Cicero, mert a vizet, honnan a hó származik, barnának lenni jól tudta. Azt kérdhetnők itt: ha filozófusunk az érzésben kételkedett, nem szükségesen kellett-e hinnie, hogy tehát a dolgok minéműségeit s azok közt a színeket is, mint egyedűl az érzés tárgyait, megismerni nem lehet? Hogyan tudhatta ennélfogva, mely színnel bírjon a víz? S egyébként is a homojomereják szerint nem éppen úgy lehetett-e a barna vízalakban a fejér hóalaknak tartózkodni: mint a különböző színű kenyéralakban a piros véralak tartózkodik? Egy másik töredék szerint Anaxagoras azt mondá, hogy minden dolog olyan, amilyennek az ember azt hiszi. Ennek következésében a mineműségek nem a tárgyban, hanem a személyben vagynak; s így a hó fejérségét ugyan lehet tagadni, de a víz barnaságát állítani képtelen. Mert nem azt kell-e inkább mondanunk, hogy sem a hó, sem a víz oly tulajdonsággal, mely ilyen vagy amolyan színt formáljon, nem bírnak? Gyaníthatólag a filozóf okoskodásának menetele itt is helytelen pontból előadva jött által mihozzánk; s e megjegyzés mindazon filozófokra jól illik, kikről csak mások által, s csak töredékes tudósítást nyerénk.

Sokkal öszvefüggőbb töredékeket Anaxagoras egyéb véleményeiről sem bírunk. Annyit mégis következtethetünk azokból, hogy ő volt legelső, ki bizonyos, a materiától egészen különválasztott lényt, bizonyos lelki valót állított, melyet értelemnek mondott, s a kezdeti materia megelevenítésének s rendbeszedésének okává tett. De minő öszveérés pontjait gondolt egy ily értelem s a materia közt lehetségesnek? azt nem tudjuk; valamint egész bizonyossággal azt sem: mely úton hagyta azt a materia megelevenítésében s rendbeszedésében munkálódni? Több régiek s azok közt Aristoteles által vádoltatott, hogy annak a dolgok származására természetéhez méltó befolyást nem engedett, machina helyett használván azt, s csak ott vonván segédre, hol semmi más okokat kitalálni nem tuda. Plutarchus azt állítja, hogy Anaxagoras némely dolgokat szükség, némelyeket sors, némelyeket cél szerint, másokat ismét most szerencse által, majd merő esetből hagyott történni. Ezen megkülönböztetések bizonyos egyedűlálló közönséges okot nem látszanak feltenni. Való ugyan, hogy ezek tulajdonképpen nem a dolgok eredetére tartoznak; de midőn az eredet megfejtésére már az értelmes alkotó okot kigondoltuk: nem szükségesen következik-e, hogy a dolgok igazgatását is alája vessük? Mert ha értelmi igazgatás nélkül fennállhatnak, természetesen származhattak is értelmi befolyás nélkül. Világalkotás és világigazgatás két egymással öszvefüggő dolgok. Saját erejével alkotta magát öszve? Fenn is állhat saját erejével. Történetből lett? Folytathatja lételét történet által. De ha megválasztott értelmes hatalomtól vőn mozgást s elrendeltetést: minden mozdulatainak örökre abban kell egy pontra szoríttatniok. Mivel, valamint az értelem hozzá közelítése előtt élet nélkül volt: úgy ismét élet nélkül kell veszteglenie, mihelyt az tőle eltávozik.

Némely újabbak azzal is vádolták filozófusunkat, mintha a maga értelmi principiumát a materiába vegyűltnek lenni hitte volna. Ez egy megromlott plutarchusi helyen épűlt vélemény, melyet Aristoteles világos szavai megcáfolnak. Az értelem a materiától mindenképpen elválasztva volt; noha testiség nélkül mégsem gondoltatott, levegői természettel ruháztatván fel. Gyanítanunk lehet, hogy ezen értelem végetlennek tartatott, s Aristoteles bizonyos helye szerint az emberi és állati, egyformán okosoknak hitt lelkek, ennek részei valának. Állítás, mely az alkotó értelemről formált tisztább ismeretet ismét megzavarja; s melynek fejtegetésébe annyival inkább nem ereszkedünk, mivel bizonyosan ki nem érthetjük, ha az állatokban lenni mondatott értelem amaz alkotó lénnyel valóságára-e, vagy csak nevére nézvén egyforma?

Anaxagoras és egykorúja, az apollóniai Diogenes mindketten Anaximenest hallgatták; s annak tudományán mindketten, de különbözőképpen változtattanak. Mert Anaximenes, amint említők, az eredeti szubsztanciát saját természeti erővel ruházta fel, melytől Anaxagoras azt megfosztván, külső segédet rendelt melléje. Diogenes pedig külső segédet ugyan nem gondola, hanem természeti erők helyett isteni értelmet öntött a materiába, mely nélkül az magát ki nem formálhatná. Cicerónál ugyan mind az Anaximenes, mind a Diogenes végetlen levegője Istennek mondatik: de a felebbiekből nyilván kijön, miképpen az anaximenesi levegő-isten csupán materiai erővel bír, s a mozgás törvényeinél fogva szükségesen s vakon fejtődik ki; Diogenesé pedig valóságos gondolkodó lény, s a maga mozdúlatait értelmesen igazgathatja, s ezt Augustinusból tudhatjuk. Megtetszik innen, hogy Diogenes a maga tanítójától feltalált végetlen levegőt a maga egységében megtartotta, s csupán új tulajdonságot adott nékie. Ő ezt minden dolgok közt legvéknyabbnak hitte; öröktől valónak állítá; s megsűrűdéséből és ritkúlásából számtalan sok világokat származtatott. Úgy tudnillik, hogy ahol a levegő megsürűdik, a testek öszvegombolyodnak s forgásnak indúlván, a többeket magokkal ragadják; a ritkább részek pedig felreppenvén, a napot formálják.

S e szűk tudósításon kivűl alig van valami, amit ezen vizsgálóról mondhatnánk. Laertai Diogenes ugyan, egy oly véleményt is tulajdonít neki, mely a jónai filozófok közt még hallatlan vala: a végetlen ür lételét. Azonban Plutarch azt hagyá emlékezetben, hogy a Thálest követő fizikusok egész Plátonig az üret nem ismerték; s e bizonyítás az előbbire kétséget von.

Még több kétség alatt vagynak az Archelaos véleményei, ki Anaxagorásnak tanítványa s Sokratesnek tanítója volt. Amit erről a Laertai Diogenes írt, azt még senki sem értette meg. Plutarch pedig, Augustinus, Stobaeus, és az ál-Origenes egymással ellenkező principiumokat tettek neve alá. Nincs semmi jobb, mint ez ellenkezéseket elmellőzvén, tudatlanságunkat e tárgy felől nyilván megvallani; s Archelaossal, mint a jóniai fizikusok utolsójával, ez iskolától bucsút vévén, figyelmünket másra fordítani.

Azalatt, míg a dolgok eredetével foglalatoskodó vizsgálatok Tháles nyomain Jóniában szisztemákról szisztemákra haladtak, másfelől egy különös férfiú, tele matematikai lélekkel és titokszeretettel, s egyszersmind törvényadói bölcseséggel felruházva, új iskolát nyitott ki, mely századokon keresztűl gazdag virágzatban vala tenyészendő. Pythagoras Anaximandernél később született; különben sem születési esztendejéről, sem hazájáról, sem élete környűlményiről bizonyost nem tudhatunk. Mennél nagyobb hírben állott egykorúi közt s a maradék előtt; mennél babonásabb tisztelettel viseltettek iránta, kik tudományát vallották: annál természetesebb lőn, ha felőle mind igen sok, mind igen csudálatos dolgok tétettek emlékezetbe; s ha ezen sok csudálatos közt az egyszerű való homályba szállt. Hogy Egyiptusban útazott, s hogy iskoláját Itáliában fundálta meg: ennyit még kétség nélkül állíthatunk. Cicerónak némely egybehasonlított helyeiből az is kijön, hogy a Tarquiniusok számkivettetésekor ment Itáliába. Éltének minden egyéb történetei költeményekkel vagynak elborítva, melyeket az ő véleményeinek később követői (segíttetvén azon homálytól, melyet a messze régiség a tettekre von, s azon titkos értelmű előadástól, melybe Pythagoras a maga tudományát gondosan rejtegeté) készakarva terjesztének el. Azt beszélik, hogy őtet a memphisi papok a magok titkaiba sok és súlyos próbák után avatták fel; s ez lett volna ok, amiért ő is tanítása módját titkossá tevé, s hallgatóival legelőszer is kemény próbákat állatott ki, s csak a kiállottak után ereszté tudományának belsejébe. Mert vettek ugyan a próbák alatt élő hallgatók is tanítást; de sokban különbözőt attól, melyet a már felavattak nyertenek. Ezek filozófi vizsgálatokra vezettetének: midőn amazoknak (úgy látszik) csak emblémákba szőtt erkölcsi oktatások valának osztályrészeik. Ez oktatások öszvefüggésben voltak a próbákkal, melyek általán fogva többé vagy kevesebbé nehéz magamegtagadással járván, az erkölcsiség határaiba tartoztak. Görögország régi bölcsei, minekelőtte a filozófi vizsgálatok megindúltak volna, fontos mondásokba öntött erkölcsi tanítással, s törvényhozás által jelelték ki magokat. Még Tháles egyike volt az úgynevezett hét bölcseknek, s némely neki tulajdonított maximákat most is bírunk. Pythagoras egyesítette magában az erkölcstanítót és törvényhozót; több itáliai városok vettek őtőle polgári alkotványt; s nem természetes-e, hogy aki polgári alkotványokat építgetett, maga körűl is, hallgatóinak választott számából bizonyos saját alkotványú társaságot igyekezzék formálni? Magában következik, hogy emberek, kik egész státusokhoz képest kevés számmal gyűltek együvé, s kik afelett bölcseség gyakorlását tették főcéloknak, hasonlatlanúl keményebb s öszveszorítóbb társasági törvényeket fogadhattak el, mint egész státusok. Mert a közös cél, s egy közös fő alatt leendő tudományos kimíveltetés a sorsok közt való különbséget már előre kirekeszteni látszik; s az egyenlően beszívott tudományos principiumok bizonyos lélekrokonságot állítanak fel. Így lőn a Pythagoras tanítványi közt lehetségessé, hogy mindnyájan közösből éltek, saját örökségeikről lemondván, azokat a közhaszonra tanítójok kezeibe tevék, s háznépi öszveköttetésben laktak egymással. Ilyen környűlmények közt a pythagorási iskolát úgy képzelhetjük magunknak, mint valamely időnkbeli vallásos szerzetet, hol hit és erkölcsi gyakorlások egyformasága szoros felvigyázat alatt őriztetik.

A Pythagoras filozófiája tágasabb pályát mért magának, mint a jóniai természetvizsgálat. Thálesék sem foglalatoskodtak ugyan a dolog eredetével kirekesztőleg, vagynak tudósítások egyes asztronómiai véleményeikről; Anaxagoras kétségkivűl az emberi lélektől sem tagadá meg figyelmét; s a Laertai Diogenes nehány szavai szerint Archelaos az erkölcsiség némely oldaláról gondolkozott: azonban minden jelekből azt kell gyanítanunk, hogy ők ezek s az ilyenek felől csak elszórt megjegyzéseket tettenek, de belőlök egyetemiségre törekedő szisztemákat alkotni nem igyekeztek. Pythagoras ellenben, a kezdet okain túl, egy egész asztronómiai rendszert hozott elő; vizsgálta az emberi lelket nemcsak eredetében, hanem tehetségeiben is; a test alkotványát sem hagyta tekintet nélkül; s az erkölcsiségre metafizikai nyomozásokat fordított.

Ha tudni akarjuk: mit tartott légyen Pythagoras a dolgok kezdetéről? Sextus Empiricus igazít útba bennünket, kinek szavaiból a következő rezultátumot vonhatjuk ki: részekből álló dolog kezdet nem lehet, hanem az a kezdet, amiből áll. Mert a kezdetnek öröktől fogva kell lennie; minden pedig, ami részekkel bír, másvalamiből, tudniillik a maga részeiből származott. E meghatározás szerint látható testet kezdetnek nem tehetünk, mivel részei vagynak, s öröktől fogva nincs; szükség tehát, hogy testetlen értelmi lényekre menjünk fel; s ily testetlen értelmi lényeknek találjuk a számokat.

A szám (mint Jamblichus emlékezetben hagyá) az egységben levő gyökeres okosságoknak kiterjedése, és munkássága; vagy másképpen: az, ami az isteni értelemben mindenekelőtt fennállott, s amelytől és melyből mindenek öszverendeltettek, s oldhatatlan rendben felszámlálva állanak. Felosztatik párosra és páratlanra; amaz a nő, és végetlen, mert egyenlő részekre vég nélkül osztathatik; emez a hím és tökéletesb. Az pedig, mely e kettőnek sokszorozásából származik, köznemű.

Tízen vagynak a számok, s többféle, titkos sajátságokkal bír mind a tíz. Az egyes (Monas) hermaphrodit, Isten, a fő jó, materia. A kettős (Dyas) egyenetlen, balog, állhatatlan materia, a hasonlatlanok kútfeje, alaktalan, a párosság kezdete, türelem, és visszavonás. A hármas (Trias) elsője a páratlanoknak. A négyes (Tetras) legtökéletesebb. Az ötös (Pentas) a páros és páratlan szám magában foglalója. A hatos (Hexas) tökéletes. A hetes (Heptas) szent és tökéletes. A nyolcas (Ogdonas) az első kockaszám. A kilences (Enneas) legelső négyszeg a páratlanból. A tizes (Decas) legnagyobb.

Egy futó tekintet az eddig mondottakra nyilvánná teszi, hogy a számokról szóló töredékek nem minden zavarodás s ebből következett ellenmondások nélkül jutottak hozzánk. Felebb a páratlan hímszámnak adatik a páros előtt a tökéletesség pálmája; lejjebb mégis a párosak egyike, a négyes mondatik legtökéletesbnek; s ez annyival különösb, mivel az istenséget jegyző egyes szám is a rendben áll. De ezen s az ilyen nehézségeket nincs, ami által megkönnyítsük. Elég azt tudnunk, hogy a pythagorasi iskola az egész világ alkotványát, az emberi lelket, az erkölcsiséget, szóval a maga filozófiájának minden tárgyait a számokból és számok által magyarázta ki.

A két első szám, az egyes és kettős, foglalják magokban a világnak mind szerző okát, mind materiáját. Aristoteles bizonyításaként a Pythagoras régibb követőitől a kettős tartatott cselekvő kezdetnek, az egyes pedig szenvedőnek. A későbbiek megfordították a dolgot, s az egyest tévén cselekvőnek, azaz Istennek, a kettőst szenvedőnek, azaz, materiának rendelték. Ez utolsó értelem szerint készült a Laertai Diogenesnél álló tudósítás, mely így következik: Mindennek kezdete az egyes, az egyesből lesz a határozatlan kettős, s ez amannak, mint oknak, materiaként fekszik alatta. Mindkettejökből erednek a több számok; ezekből ismét pontok lesznek, s a pontok lineákat hoznak elő, honnan lapos figurák, s e figurákból érezhető testek származnak. A testek pedig négy elementumra oszlanak el: tűz az első, víz a második; a harmadik és negyedik a föld és levegő, melyek minden egyéb dolgoknak lételt adnak.

Régen megtétetett a kérdés: ha ezeket betű szerint kell-e vennünk, vagy alattok elrejtett bölcseséget keresnünk? Némelyek azok közűl, kik az effélékre figyelmet fordítanak, a számokon valóságos arithmetikai jegyeket értettek; mások pedig úgy vették azokat, mint bizonyos elvont ideáknak jegyeit, s a Pythagoras számszisztemáját a Platon ideáihoz hitték hasonlónak. Azonban úgy látszik, hogy emezek nem vették gondolóra, miképpen Pythagoras a mi világunktól megválasztott számvilágot nem taníta. Nyilván megtetszik ez a felhozott diogenesi helyből, hol a számokból valóságos testeket, azaz, valóságos világot látunk kivonatni; midőn a Platon ideavilága a valóságos világgal más összefüggésben nem áll, hanem hogy ez amannak hasonlatosságára formáltatott. Szószerint vegyük tehát mindazt, ami a számokról mondatik? De mi leszen úgy ezen filozófiánál képtelenebb? Mi megfoghatatlanabb azon állításnál, hogy valóságos arithmetikai jegyekből, és matematikai lineákból ásványok, plánták, állatok, emberi lélek, szóval egy fizikai kiterjedéssel bíró, s élettel teljes világ alkottathatik? Valóban Aristoteles e képtelenség vádja alól a pythagorasi tudományt ki is menti, azt tanítván: hogy a Pythagoras követői a matematikai egyet tartották ugyan az érezhető testek kezdetének; ezen egyet mindazáltal a materiától külön nem gondolták. Az egész eget, úgymond ő, számokból alkotják, de nem egyesekből (azaz, nem tulajdonképpen való arithmetikai jegyekből); hanem az egységeknek nagyságot tulajdonítanak (azaz, materiai kiterjedést); ámbár ismét megvallják, hogy nem értik: az eredeti egy miképpen bírhat nagysággal? Ezen szavaknál fogva, az a kezdetszám, azaz eredeti egy, semmi nem egyéb, mint a világ kezdő okának és materiájának symboloni neve, mely annak egységét s részetlenségét jelenti; mint ez Aristoteles következő értelmű szavaiból az elébbieknél is nyilvábban kitetszik: «csupán arithmetikai jegyeknek vélik a számokat mindenek a pythagorasi filozófokon kivűl, akik az egyet a dolgok elementumának és kezdetének állítják.» Az egész egyesről és kettősről szóló bölcseség tehát érthető nyelven előadva csak azt tenné: van alkotó ok és matéria, mely által és melyből a világ lételt vőn.

A legtöbb régi tudósítások megegyeznek abban, hogy a pythagorasi iskola két egymástól természetére nézve különböző szubsztanciát hitt: az isteni erőt és a materiát; s amannak tulajdonította, hogy emebből akarat és értelem szerint alkot világot. De megegyeznek abban is, hogy itt az isteni erő a materiától csak természetére, nem pedig helyére nézve is választatik meg: mint például Anaxagorasnál. Mert amaz ebbe beleömölve gondoltatik: mint az emberi testbe az emberi lélek. S ez az emberi lélektől vett hasonlatosság magyarázza meg: miképp kellessék az öszveömlött állapotban levő szubsztanciákat mégis a magok kettőségében képzelnünk? Nem úgy, mint például az Apolloniai Diogenes vagy az újabb Spinoza tudományában, hol az isteni erő a materiával külön nem gondolható egységet formál, csak a materiának egyik tulajdonsága gyanánt tétetvén fel. Azt kellene mindezáltal világosan megtudni: ha Pythagoras értelme szerint az isteni erő és a materia egyformán öröktől vagynak-e, vagy csupán az elsőt kell öröktől való oknak tartanunk? Laertai Diogenesnél a kettős az egyesből mondatik származni; s maga Aristoteles, ki a Pythagoras régibb követőinek írásaikat olvasá, mindenütt az egyet mondja a dolgok materiájának s kezdetének: azon alaptétel is, hogy a kezdet részekből álló nem lehet, az egységre utasít bennünket: nem azt gondolhatjuk-e hát innen, hogy ez az egyetlen egy, részetlen kezdet maga az isteni erő, mely a világot önmagából (talán mint a brahmanok hivék, kifolyás által) formálja? Mert emlékezetbe hagyatott, hogy az Isten Pythagoras gondolatjaként, bizonyos lelki szubsztanciákat hozott elő saját magából, melyek egyéb dolgoknak rész szerint kezdet gyanánt szolgáljanak, rész szerint azoknak kiformálását bizonyos harmonia, rend, és osztályok szerint végrehajtsák. S ezen hiedelemben az sem csinál nehézséget, hogy lelki szubsztanciák tétetnek a materiai dolgok kezdetévé; mert Pythagoras az egész világon keresztűlömlött isteni erőt léleknek nevezte ugyan; de a szót csak a durvább materia ellentételében kell érteni. Ezen lélek őnála éteri s tűzi természettel bír; és nem láttunk-e példákat már a jóniai fizikusok közt, hogy egyetemi kezdetűl hasonló természetű szubsztancia vétetett? A különbség csak az, hogy a jóniai bölcseknél a kezdet-

szubsztancia általalváltozott világgá: Pythagorásnál ellenben a világot magából, de magától különböző materiában öntvén ki, saját természetét tovább is megtartotta s abban, mint lélek a testben, él és tenyészt.

Plutarchusnál van egy hely, hol az eddig mondottakkal ellenkezőt olvasunk; mert ezen helynél fogva Pythagoras két egymástól független kezdetet taníta: az egyest tudnillik, mely maga az értelem, s minden jónak forrása; s a kettőst, melyet démonnak, s gonosznak nevez, honnan származik a materia sokasága s a látható világ. Ez előadásban nyilván mindegyik kezdet cselekvőnek tétetik fel; mindegyik különbözőleg, sőt ellenkezőképpen munkálódik: két ilyen kezdet tehát sem egymásból nem származhatott, sem egymásra behatással nem lehetett. Az ily históriai ellenkezésekből eredő nehézségeket, minekutána semmi kútfőket nem bírunk, elhárítani hatalmunkban nem áll; azonban megjegyezhetjük, hogy ezen plutarchusi tudósítást a többiekhez számlálván, a pythagorasi kezdetekről három feltételt formálhatunk. Mivel vagy az istenség volt egyedűlvaló kezdet, s magából hozta ki a materiát; vagy az istenséggel egyformán örök a materia is, de csak szenvedő állapotban; vagy a két örök kezdet közűl mindegyik saját, s egymástól különböző tehetőséggel van felruházva.

E három lehetséges mód közűl valamelyik szerint formáltatott a világ, mely alakjára nézve gömbölyű, mivel a gömbölyű figura legtökéletesb minden figurák közt. Ennek közepére Pythagoras tüzet helyheztetett; s vagynak, kik azt vélik, hogy e középtüzen a napot értette. Nincsen is hihetőség nélkűl, hogy a nap helyének ez ismeretével azon kornak emberi bírtanak. Plutarchus legalább a Pythagorasnál régibb Numáról ezen tudományt felteszi; azt beszélvén, hogy Vestának kerek templomot építtetett, s a szent tüzet, mint a nap symbolonát annak közepén őriztette. De bármit kelljen az említett középtüzen érteni, annyi bizonyos, hogy akörűl az egész csillagos ég földdel s több planetákkal együtt tíz (vagy a Photius Anonymusaként tizenkét) körben tanítattott forogni; úgy tudnillik, hogy a több köröknek ugyan mindegyikében egy-egy égitest, vagy szféra mozogjon; a tizedikben pedig a csillagos ég, minden más köröket magában tartván, fussa pályáját. E tíz körbeli, egymáshoz mérsékelt szféramozgás már bizonyos, emberi fülnek hallatlan, de kedves hangokat okoz, az úgynevezett szférazengést. Nem lehet ugyanis, hogy e temérdek testek mozgása csendességben történjék, s a dolog természete hozza magával, hogy a pályák lassúbb vagy szélesebb volta szerint különböző, azaz véknyabb és vastagabb hangok okoztassanak. Ezért (így tanítja ezt Ciceronál az idősb Africanus) a felső körben forgó csillagos ég, a maga gyorsabb fordulatában vékony s fennhanggal mozog; a legalsó holdi pálya pedig legvastagabb zengést ád. S így mindegyik körből, az egyformán hangzó Mercuriust és Venust kivévén, egymástól tisztán megkülönböztetett hangok jőnek, melyeknek erejét a halandó fül el nem bírhatván, megtompúlt; olyformán, mint például a hajdankor írói a Nilus kataraktái mellett lakók felől regélték.

Ezek a zengő szférakörök (melyeken túl semmi egyéb nincsen végetlen űrnél, hol a világ lélegzik, vagy ha a lélegzést úgy akarjuk érteni, mozog) . . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

1823

TÖREDÉKEK A VALLÁSRÓL

1

οί δ' άλλοι φιλότητα καί όρκια πισά τάμωμεν.

Azalatt, míg a földnek bálványt imádó népei egymást kölcsönös szelídséggel eltűrték: Cambyses, a tiszta vallású perzsa, ki nem imádott bálványokat, de mindennek alkotóját világosság symbolona alatt tisztelte, szentségtörő kezekkel rabolta ki Egyiptusnak templomait, s ikonoklastai dühöséggel vágá agyon az imádtatott Apist. E történet több figyelmet érdemel, mint talán első tekintettel látszanék, s megérdemli a vizsgálatot azon kérdés: *mik legyenek az okok, melyek az embereket a vallásra nézve tűrőkké vagy nemtűrőkké csinálják*?

Én azt hiszem, s azt hiszik minden mások is, hogy az emberi értelem setétségének és felvilágosodásának számtalan lépcsői vagynak. A kóborló kalmukcsordáktól, kik házat és templomot építeni nem tudnak, a Phidias Jupiterét imádó görögig éppen olyan nagy a köz, mint ezen görögtől a felvilágosodott értelmű teistáig. A kalmuknál vallástűrőbb teremtvényt ismerni nem lehet. Azt fogjuk már következtetni, hogy a tűrés a vallásbeli nagy tudatlanságnak s a lélek és értelem míveletlenségének következése? A következtetés, ha nem való is, de nincsen mégis a valónak színe nélkül. A kalmuk sohasem csinált senkit eretnekké, de Athenának bírái előtt Aspasia vallástalansággal vádoltatott, Anaxagoras hasonló vádért szökni kényszeríttetett, s Sokratesnek méregpoharat nyújtottanak. A perzsa nép vallása tisztább volt, mint a görögöké, s minő nyomásban volt ezen nép alatt az egyiptusi isteni tisztelet, minden tudja. A keresztény vallás is eljött végre a földet megvilágosítani, s íme vérözön borítá el a világot! Constantintól nagy Károlig és az Amerikát térítgető spanyolokig a vallásnak hirdetői *igen sok esetben* halálnak angyalai is voltak egyszersmind.

De nem így! Minden vallás (jó vagy rossz), az igaz istenségről való homályosabb vagy tisztább értelemből, vagy csak érzelem és sejdítésből veszen eredetet. Az emberek különböző módokon különbözőképpen szerzettek a magok vadságának és gonoszságának a vallásra befolyást, de azért a vallásoknak eredeti principiumik, bár gyakran meghomályosíttattak, de nem romolhattak meg. Azért bátran állíthatjátok, hogy nincsen vallás, melynek természetébe a tűrhetetlenség beleszőve lenne, s ha kérditek, honnan tehát a vallásbeli tűrhetetlenség s üldözés? felelem: mélyen fekszik az az emberi lélek természetében.

Ki csudálkozott valaha azon, hogy az emberek különösen és a nemzetek közönségesen a magok vélekedéseit és szokásait minden idegen vélekedések és szokások felett kedvelik, s az azokkal ellenkezőket kisebb nagyobb mértékben visszásoknak, vagy éppen botránkoztatóknak gondolják? Ha már az ilyen vélekedések és szokások tradició és vallás által szankcionáltattak, természetes, hogy azokat illettetni s csúfság tárgyaivá tétetni nehezen szenvedjük. A déli tenger szigeteinek félénk lakosaik sohasem titkolhatták el nehezteléseiket, midőn a rettegett európai valamely szentnek vélt madarat ejtett le.

De bántani, és a bántásért haragudni, két egészen különböző dolog. A déli tenger szigeteiben sohasem kérdezte meg senki az európait: mi legyen vallása? S a pusztákról pusztákra bódorgó kalmuk, kit sem egy oltár, sem egy kápolnácska, s csak egy idomtalan kő vagy farakás is atyjának isteneire nem emlékeztet, bár neki is megvagynak az ő apró vélekedései s szokásai, sohasem igyekezhetett magának a vallás valamelyik oldaláról oly ideát szerezni, mely valakinek ellenkező ideájába megütközhessék, s neki szívét és fejét hevűlésbe hozhassa. A kalmuk tehát üldözne jószágod miatt, de nem vallásodért. A görögnek pedig, ki a maga fényes templomaiban, a Phidias, Praxiteles s Scopas által készült művekben, áldozati pompákban, orákulumokban s több effélékben ezer édes csalatást, léleknyugalmat s nemzeti lelkesülést

talál, veheted-e roszneven, ha a mindezekkel nem gondoló filozófusban megbotránkozik, nem szenvedi, hogy az őnála okosabb legyen, s azt, aki ha talán javát akarja is, de nem elég szelídséggel közelget felé, a felbolygatott babonának dühével űzi vissza? Ellenben a vele együtt élő idegen vallások szentek őnekie. A sokféle bálványozó nemzetekben testvéreket talál; mert nem érezhető hasonlatosság van-e a bálványozásnak minden nemei közt? Jupiter és Osiris mind a kettő kép, s mind a két kép symbolon, melynél a religionak érzéseitől meghatott szív az egész látszó teremtésnek egy közatyját, egy közfenntartóját sejdítgeti. A háznak védistenségei (Lares) a római császári palotákban, s a négernek rongyba takargatott fétisei; az olympiai hasonlítatlan Jupiter s a lapponnak faragatlan kődarabjai; a római Pantheon s a druidáknak szent berkeik: tagadhatatlanúl egy eredetűek s az emberi szívnek egyforma esdeklései s szükségei által hozattak világra. Nem következik-e tehát, hogy ezek a különböző vallású bálványozók ne csak ne üldözzék egymást a vallásért, de szeressék, s vallásaikat egymástól gyakran eltanúlgassák? Való ugyan, hogy a görög útálta a carthágói templomok áldozatjaikat, s hogy J. Caesar, a római főpap, a druidákat szent berkeikből kitiltotta: de csudálhatod-e, ha a szelídebb érzésűeket az emberáldozatok iszonyították? Az oly rezultátumokat, melyek az emberiség kitisztúltabb érzelmeiből folytanak ki, sohasem kell vallásos buzgólkodásból következtetni. Amely szellem ma hindus özvegyeket megégetni, s az afrikai feketéket eladatni tiltja; azon szellem lelkesítette hajdan a görögöket, hogy a carthágói véráldozatokat megszűntetni kívánják; s Caesart, hogy az útálatos gyermekégetést a druidáknak meg ne engedje.

Jól tudom azon római törvényt is, mely az idegen vallásokat tilalmazta. De ezen tilalom egészen politikai okból vett származást. Éppen az az ok, mely a vallást Rómának polgári alkotványával szorosan egybefűzte, tiltotta meg az idegen vallásokat, nehogy az igazgatásnak tudta nélkűl a polgári alkotvánnyal ellenkező principiumok csússzanak be. S mindemellett is, nem tisztelte-e Róma a görög, föniciai, egyiptusi, libiai s több istenségeket is? Indíttatott-e valaha Rómában, a keresztyény századok előtt, lélekismeretbeli pör? Volt-e propaganda és misszió? A politeizmus a maga ezerféle alakjaiban mindig arra ment ki, hogy vagynak sokrendű kisebb és nagyobb istenek, s azok közt minden különös tartománynak, városnak, helynek a maga saját istenségei. Ez a név: Isten, régen mint ma, emberfeletti hatalmat jelentett. Midőn tehát a bálványozó saját hazájának istenét imádta, nem tanulta meg az idegen föld ismert és nem ismert istenségeit útálni. *Imádlak benneteket istenek és istennék, kik e várost lakjátok*; így kiált fel Hanno az idegen földre léptével. S a hit, melyből ezen kiáltás származott, bizonyosokká tesz bennünket, hogy az emberi fejben miatta térítő gondolatok s üldöző szándékok nem teremnek.

Azon nemzetekkel, kik a bálványozás setétségéből kilépvén, az istenségről tisztább ismereteket nyertenek, a történeteknek egészen más szcénájok tűnik fel. Az egyedűl igaz Istenben való hitnek két kiváltképpen való következése lőn. Egyik, hogy a politeizmus bálványai hamis istenekké lettenek; másik, hogy bizonyos megszabadításnak, váltságnak, idvességnek, azelőtt egészen ismeretlen reménye ébredett fel általa, mely remény egyenesen és egyedűl a hittől lévén felfüggesztve, különbözött mindattól, amit valaha az elysionról, boldogok szigeteiről s több effélékről meséltenek. Ezen két következés támasztott az igaznak hitt vallás híveiben a bálványok és bálványozók iránt útálatot és szánakozást, honnan eredt a buzgólkodás és térítés, melyek által, aszerint amint a buzgólkodó és térítő vagy gyengébb vagy erősebb vala, vagy üldöztetés származott vagy üldözés.

Így hozta magával az emberi nemzet balsorsa, hogy éppen a megtisztúlt vallásokkal kellett a legrettenetesb szcénáknak feltűnniök. Mert egyedűl ezen vallások tették lehetségessé az igaz és nemigaz, hit és imádás felett vetélkedést. Ezen vallások köthették öszve legelőszer a hitet az életutáni boldogsággal, s támaszthatták fel az emberi fejben azon gondolatot, hogy a mindennek alkotója csak egy bizonyos, meghatározott mód szerint kíván imádtatni. Ha

megtörtént, hogy Európának egyik legmíveltebb nemzetében az ábécének két hitvány betűje miatt embervér ömlött ki: minek nem kell megtörténnie, midőn a vetekedés a mennynek ügyévé tétetik, s az oly könnyen felfortyanó s erőszakoskodó emberi természetet ezáltal vad elragadtatás kapja fel? Csak igen hosszú mívelődés után juthat az emberiség azon pontra, hol a hit a maga részegségéből feljózanúl, s a buzgóság emberszeretettel mérsékelve megengedi, hogy a vallás úgy tűnjön fel, mint ahogyan azt a kijelentő mennyei hatalom gondolta, s vér helyett jótéteményekkel borítson bennünket.

Mózesnek népe üldözött és üldöztetett, mert a maroknyi nemzet útált mindent, ki az ő Istenét nem imádta, s a frígyládának nem ismerte szentségét. Útált, mert a bálványozó, ki nem ismerte Jehovát, nem is volt annak elválasztottja, mert a bálványozó nem akarta szemeit megnyitni, s azt látni, amit a mózesi nép *egyedűl igaznak* hitt; mert e nép a maga ellenségeit úgy nézte, mint Jehovának ellenségeit is egyszersmind, s kevély lévén azon gondolatban, hogy egyedűl ő az, ki ily tiszta ismeretekre jutott el, elég merész volt önnön dolgait az istenség ügyévé tennie.

Az, ki a Jehovát imádó vallás magvaiból a keresztyénséget felvirágoztatta, tűköre volt a szelídségnek. De azon meghagyásban: *Menjetek el s tegyétek tanítványokká a földnek minden népeit*, befoglaltatott mindazon sok gonosz, amit az elküldöttek a földnek minden népeitől azután szenvedtek. A terjedni akaró új tudomány egyenesen vitt, a fennálló vallások ellen, kemény csapásokat. Különözés, buzgólkodás, bálványfelforgatás, s több effélék természetesen vonták magok után az üldöztetés sokféle nemeit. Ugyanazért Jézus nem szerencsét és uralkodást, de szenvedést és halált jövendölt híveinek. Betölt a jövendőlés pontosan!

De végre a keresztyén vallás, Constantinban, trónusra szállt, s ugyanazon okok ugyanazon rezultátumokat, hanem különböző alakban, hozták elő; s az üldöztetésből üldözés lőn. A gondolat: *egyedűl ezen hitben van idvesség* az emberi romlott szívben ezer rosszaknak, ezer iszonyító történeteknek kútfejökké változott. Mert ha a pogányok ellen tett rettenetességeket, az egyedűl idvezítő hit iránt talán szertelen, mégis fundamentomában nem kárhozatos, buzgósággal fognád menteni: mit mondandasz azon dühösségről, mely a keresztyénségnek mindjárt elejétől fogva eretnekeket csinálni, és kárhoztatni, és üldözni, és gyilkolni, és égetni meg nem szűnt? A különértelmű szekták felgyúladt haraggal küzdöttek egymás ellen; s a szelíd Jézus tudományában neveltetett keresztyénnek fúlánkját pogány, zsidó és keresztyén egyformán érzették.

Ezen értelmekre szakadás, s azt követő üldözés setét és világos századokon keresztűl folyvást tart. Az első századtól fogva a nicaeai gyűlésig, a keleti eklézsia szakadásáig, a csehekig s Lutherig, ettől a mi korunkig szakadatlanúl szóratva látjuk az egyenetlenség magvait. Dicsekszünk tudománnyal, dicsekszünk felvilágosodással, szentséggel, virtusokkal, s íme még nem tanúltuk meg egymást tűrni, egymást szeretni, egymással egyesűlni, egymásnak engedni. Magok a reformációnak oszlopai, kik magokat az igazság mellett mondották felállottaknak lenni, s kik ezen igazságért Európát vérözönbe mártották, meghasonlának egymás közt, s követőik századok után is csak félénken közelítnek egymáshoz.

Láttam százakat, kik minden hitet és tudományt csúfoltak, a világosság főpontján lenni vélték magokat, mégis szektájoknak más szekták iránt beszívott gyűlölségét örökség gyanánt hordozták keblökben. Jól mondá Lessing: «A babonára, melyben nevelkedtünk, hiában ismerünk rá, azért nem veszti el rajtunk hatalmát, s nem mind szabadok azok, kik láncaikat csúfolják.»

Valljuk meg egyenesen, de valljuk meg töredelmes szívvel, hogy még most is sok részben ott vagyunk, ahol a Julián keresztyén alattvalói voltanak. «Tudta Julián tapasztalásból, mond Marcellinus, hogy vadállatok nem fenekednek úgy az emberekre, mint a hit ágazataiban egymástól különböző keresztyének egymásra.» Szerencsétlen hajlandósága az emberi

szívnek, mely mennél kevesebb van megengedni való, annál nehezebben enged meg! Ime a muzulmánok békében hagyván a világnak minden religióit, egymást az Ali szukcessziója miatt gyűlölik és átkozzák!

S hogy ezekről az Izlam vallóiról esett szó: fejtsétek meg nekem Baylenek (ki nem volt oly istentelen, mint sokan állítják) egy kérdését. Honnan jön az, hogy Mahomet erőszakot és üldözést parancsol híveinek minden idegen vallások iránt, s azok mégsem üldöznek; Jézus pedig szelídségre, emberszeretetre, s tűrésre tanítja követőit, s azok mégis dühöket az oceánon is keresztűlvivék? Úgy látszik, azon plánumnak, mely szerint Mahomet a maga vallását, egyedűl a leendő hódítás eszközéűl gondolta ki, nagy befolyása lett a következő időkre. Az ő követői nem annyira lelkeket, mint kincset és tartományokat nyerni vágytanak. A hódolás gyakran egyezés és szövetségek által készűlt meg, mint Jeruzsálemben, s Konstantinápolynál; s a hódítás és térítés közt megoszlott ember nem feküdhetett oly hévvel az utolsónak, mintha azt egyedül tartotta volna szemei előtt. De Jézus azt mondá: *oszd el minden javaidat a szegények között s kövess engemet*! Ezen szavakban feküdt a következett entuziazmusnak, s földiektől elvonúlásnak magva, mely egyenesen lelkeket nyerni buzdított, s még akkor sem szűnt meg új meg új növésekkel sarjazni, midőn az elosztás helyett gyűjtés, s a földiektől elvonúlás helyett földiekhez ragaszkodás kezdett feltűnni. Mahomet és a kalifák s azoknak követőik egy nagy birodalmat ohajtottak és nyertenek; a keresztyénség sok nagy és kicsiny birodalmakon keresztűl határtalan kiterjedést ohajtott, s még nem nyert. Amazoknak hódításaikat belső oknak és külső fegyvernek egyszer akkor meg kellett akadályoztatni, s a hódítói lélek elnyugvása, a despotizmussal járó indolencia, az idegen hitű jobbágyság nagy számából eredett belső politikai ok, európai kabinétek befolyásaik, s keresztyén népektől való kereskedésbeli függés, s más ilyenek elcsendesíték Mahometnek térítő fegyvereseit. A keresztyénség hosszú szenvedések által képzette magát az ezredekig tartó fáradhatatlan pályára. Lélekvadászás, setét s világos századokon keresztűl folytatott csupán religiói küzdés, a teológiának mesterséges szövedéke, a hierarchiának különös alkotványa, s abban és az ellen történt közvetetlen viadal, s több ilyenek cselekedték azt: hogy a kezdet századaiban karakterűl nyert makacsság és exaltáció, hosszú nyomokat hagytak magok után, s gyakran magoktól is, de sokkal többször, a hatalom és kincsleső fejek miatt, az iszonyító szcénákat időről időre újólag felhozták, s nem ritkán azon gyanút kényszerítették ki lelkünkből: ha nincsen-e az üldözés szelleme magokba a vallás alkotó részeibe lehellve? Emlékezünk ugyan a rettenetes versre: *sangvine fundata est ecclesia.* - De mi előbbeni állításunknál maradunk. Nem, a szeretetre méltó vallásban nincsen hiba. Feltétetett a fáklya, hogy világoljon a vándornak; az őrűlt lekapta azt, s tartományokat perzselt fel általa. Felemelte magát az erőszak, s hitet parancsolt, s virtus színével leplezte bűnét, azt mondván: hogy emberszeretetből, s szánakozásból erőszakoskodott. Gyönyörű példái az emberszeretetnek! Így látja a kereszthad lovagja, mint haldoklik a vízbebukott szaracén, felé siet, s rámondja a szakramentomnak szavait; s mélyebben nyomja a víz alá, hogy megfúljon!

Azt mondjátok: «Emeljük felűl lelkeinket a babonán, szabadítsuk meg fejeinket a vallás előítéleteitől, világosodjunk fel, s boldogok leszünk; mert üldözni és üldöztetni nem fogunk!» - Úgy van, arra hogy másokat tűrjünk s még ellenkező értelmeik mellett is tűrjünk, a felvilágosodásnak bizonyos lépcsője kivántatik meg: de ezen felvilágosodás, s a vallástalannak felvilágosodása közt, nagy a különbség. Nemcsak fejeinknek, de szíveinknek is fel kell világosodniok, s mindent, ami az emberiségre tartozik, tisztelnünk kell, s még akkor is, midőn másoknak javokat kívánjuk, nem saját szeszeink szerint kell a mértéket venni, melynél fogva azok boldogíttassanak. Minden felvilágodosás által (a szónak legjobb értelmében) csak az emberi boldogságnak kell elősegíttetnie. Azt akarom mondani, hogy én azt, aki túltette magát a *jó* és *rosz* különbözésének érzésén, nem mondom felvilágosodottnak; mert a főnek és szívnek felvilágosodása nem egyéb, hanem az emberi értelemnek s az emberi érzéseknek a

lehetséges pontig vitetett kimíveltetésök. A religió tulajdonképpen nem az értelemnek tárgya. Van bennünk bizonyos érzelem, melyet religiói érzelemnek nevezhetnénk, mely szintúgy, mint a szépnek érzete különböző emberekben különböző mértékkel találkozik. Egyben kifejti magát, másban ki nem fejtetve, vagy éppen elnyomatva vagyon. Azt hiszem, hogy a *vallástalan* úgy áll ezen tekintetben a *vallásoshoz* képest, mint a poétái szellem nélkül született grammatikus a maga Homérjához vagy Virgilhez. Az tehát, ami a vallástalannak felvilágosodásúl tulajdoníttatik, éppen úgy csonkaság; mint csonkaság a szépet érezni nem tudni, s meg nem foghatni, mi legyen egy ariostói mesterművben, vagy egy rafaeli festésben méltó a tiszteletre.

Az tehát, kinek a religióra nézve felvilágosodást lehet tulajdonítani, érzi a különbséget a lappon vallása s a tiszta teizmus közt, de érzi azon örökre közönséges okot is, melyből mindegyik homályosan vagy tisztán kifejtőzött. Ő szánja azon embertársait, kiket a vallásnak gonoszúl vezetett állításai vadságra gerjesztenek, - a gyermekégető druidot, s az ellenséget feláldozó mexikóit. De nem gyúladozik dühösségre, s hatalmában állván, úgy fogná őket jobb útra vezetni, mint az okos mester talentumokkal bíró, de azokat mindeddig nem jó úton mívelt tanítványát. Ő fogná érezni, hogy az értelmet kényszeríteni nem lehet, s hogy vagynak emberek, kik a világosodás egy bizonyos pontjára sohasem juthatnak el, s ezeknek szíveikből nem szakasztana ki mindent, amit a hideg ész szükségtelennek lél ugyan, de a szív ezer meg ezer kicsinységeknél fogva fontosnak hiszen. Különbséget tenne a vizsgálódás és érzés közt. Tudná, hogy az értelem gyengeségei miatt a leghidegebb vizsgálódó is számtalan tévelygéseknek van kitétetve: az el nem romlott szívnek érzései pedig egyenesen visznek bennünket a pont felé, mely körűl a vizsgálódó értelem örök tapogatózásban kereng, és reá ismerni nem bír elég erővel.

Aszerint az a filozóf, ki a maga vakmerő állításait a *való* fáklyáinak lenni hirdeti, igenis távol van a felvilágosodásnak azon lépcsőjétől, melyet az ember képes elfogadni. Ő gyűlöli vagy neveti, s kisebb nagyobb mértékben igazságtalanoknak véli mindazokat, kik értelmétől különbözni fognának. Ismerjük meg értelmünknek gyengeségeit s engedjük magunkat a szívnél és a religiónak megtisztúlt érzelmeinél fogva vezettetni. Ezen érzelem, mely nem nyughatatlanít, mint az értelmi vizsgálatok, midőn megnyugtat bennünket, önkényt vezet a közönséges emberszeretetre és türelemre. Mert aki magában megnyúgodott, az nem fog másban veszekedésnek tárgyait keresni.

Mit tegyenek mindezek s mikre célozzanak? megvallom nektek, magam is csak homályosan tudom. Egyik gondolat szűli a másikat s így tovább, míg végre az utolsó talán egészen mást mond, mint az első hagyott sejdíteni. Azt mindazáltal tudom, hogy mindazon gondolatok közűl, melyeket fantáziám igéző szépséggel szokott meggazdagítani, engemet egy sem enyhít úgy, mint az elszakadozott religiói szekták egyesűléséről való gondolat. Mennyi sérelmei az emberiségnek, mennyi gyűlölség, útálat, csúfolás és üldözések lennének semmivé! Az emberiség egyik igen nehéz terhét levetve állana elő, s az út a közönséges mívelődésnek megtisztíttatnék; félszázad alatt talán többet haladnánk, mint azon idő óta, midőn a reformáció Európát megrázkodtatá.

De hol kezdeni a kolosszális munkát? de kivel? de miként? Ki fogná a maga véleményeit megtagadni? Ki fogna az emberiség javáért más iránt engedelmes lenni? S nem azt lehet-e előre gondolnunk, hogy egy ily próba újabb makacsságot öntene a felekbe? és - és - ah de ezen kérdéseket ki fogja felfejteni?!

2

Tu regere imperio populos, Romane, memento.

Minden tudja sorsát a római birodalomnak; tudja miként enyészett el azon jobb vagy roszabb igazgatók hosszú sorok alatt, kik Augustus nevet viseltek, az a nagyság, mely az ismeretes földnek tartományait századokig tartá rettegésben. Lankadva s eltompúlva minden magosabb, minden szentebb érzés előtt vették fel a berohanó barbarusoknak jármaikat a hajdan szabad rómaiak; s úgy látszott, hogy az igazságos Nemezis éppen azt és éppen oly mértékben akarta velök éreztetni, amit s amilyen mértékben ők a hódoló világgal oly sokáig éreztettenek. De a sors, mely egykor a virúlásnak indúlt város felett a camilli lelkekben lebegett, most sem hagyta el azt. Nem hiában találtattak valaha a fundamentumokban lelt ökörfejről s a helyéből nem mozdúló határistenről szóló magyarázatok: a világ birodalma ezen temérdek planetának csak egy parányi részecskéjéhez köttetett, s ez a capitolium vala. Saját lángjaiban oszlott fel a Phoenix, hogy még egyszer hamvaiból megifjodva szállhasson elő; s ki tagadhatja, hogy az új Rómának hatalma nem vala csekélyebb, mint a régié? Mert, hogy a lelki igazgatást elhallgassam, nem osztogatott-e az új is koronákat? s nem ez vala-e, mely az új világot - a földgolyóbisnak hasonfelét - egy vonással Spanyolország és Portugália közt megosztotta?

Nehéz volna azon számtalan okokat egyenként különválasztanotok, melyekből a hierarchiának temérdek alkotványa kifejlett: de úgy vélem, nem csalatkoztok, midőn a papság nagy tekintetét s azáltal szerzett gazdagságait a hierarchia legelső talpkövei közé számláljátok.

Ezen tekintetnél, s ezen gazdagságnál semmi sem történhetett természetesebben. A keresztyén papság éppen azon emberi természetből kifolyó környűlményeknél fogva emelkedett fel, melyeknél fogva már kezdettől számtalan vallásnak, s számtalan nemzetnek papjai felemelkedtenek.

Jézus azon században jelent meg, melyet az emberiség akkori periodjában világosodás századának lehet mondani. A görög filozófiával együtt a vizsgálódásnak szelleme az egész ismeretes földön - a római birodalmon - elterjedt. Megavúlt a mitológia, s az iskolai falak közt titokban forrott deizmus készen tartá az útat, melyen egy új, a filozófi századhoz illő vallás elindúljon. A zsidók, kiknek vallások a deizmuson fundáltatott, de sűrű s határba szorító ceremóniákkal s a Messiás után várással terheltetett, magok is érzették egy vallási revolúciónak szükséges voltát. Erre mutatnak a szakadások s a Messiás után nyughatatlan ohajtozás, mely Jánosnak s később Jézusnak annyi követőket szerzett volt. A megtisztúlt zsidó vallás alkalmatos lehetett, hogy filozófusi fejeknek is tessék, s Jézus, ki annak tisztítását vette magára, vallásának egyszerűségével az akkori idő szellemét nyomta ki. «Jézus, mond Villers, egy közönséges religiónak, egy kozmopolitai eklézsiának, s az emberiség egy közatyai tekintet alatt leendő testvéresedésének ideáját fundálta meg.» A szív, melyben ezen nagy idea származott, kétségkívül szelíd volt, s ki nem akart pusztító revolúciót indítani, tudatlanoknak s egyűgyűeknek jelentette ki magát. Élt velök a legszebb barátság körében, mint ezek is éltek azután követőikkel. Hatalom nem volt, de tekintet adta szabadsággal legmegegyezőbb képét az uralkodásnak. *Aki püspökséget kíván*, mond sz. *Pál*, *jó dolgot kíván.* Azaz, oly társaság, mely többekből, következőleg tanultakból s tudatlanokból, mély belátásúakból s olyanokból áll, kiknek más után kell hallgatniok, egy oly társaság igazgatás s fők nélkűl fenn nem állhat. Sz. Pál nem lehetett Hildebrand, de nem is lett volna; mert azon entuziazmus, azon elfogadtatás a mennyeiektől, mely neki s korának sajátja volt, lelkét más útra fogta volna hozni minden esetben. Azonban magának tartotta a gyengéket igazgatni s erősíteni, és ugyanazt tették mellette és utána minden más apostolok, tanítók, püspökök. Az igazgatásnak szelleme s következései minden formák alatt egyek maradnak, s mikor Constantin a keresztyén vallást

trónusára helyhezteté, s a tanítás és térítés politikai tárgyak levének, lehetett-e másképpen, mint, hogy a klérus nagy tekintetének: s gazdagságának talpköve megvettessék.

Royer, chavannesi pap, ki a national conventben a klérus gazdagságát ostromlotta, azt vallja, hogy a nemzetek kiváltképpen két hatalom által igazgattatnak, királyi és papi hatalom, azaz, polgári törvények és vallás által. Ez az oka, hogy elejétől fogva minden társaságokban a világi és papi hatalom egymással korrelációban, s többnyire öszveszőttek valának. Jézus vallása volt talán minden vallások között első, mely a politikával egybeköttetésben nem állott. Miért? hosszasan magyarázni nem szükség. Egy megvetett s nem eléggé ismeretes nép körében támadván, lassan s lárma nélkül terjedvén a pogányok között, mint valamely filozófi szektának véleményei terjednek; majd az uralkodó széktől üldöztetvén, láthatni, mint kellett ezen vallásnak izoláltan ott állani, s terjedésében apró s belső igazgatásokra nézve saját pásztoraiktól s püspökeiktől függő társaságokat formálni. A vallás különbözik a filozófiai véleményektől, különbözik a polgári törvényektől. A vallás szívhez szól, annak rendeléseit úgy nézzük, mint saját gondolatainkat; mert ideái velünk amalgamáltattak, s boldogság érzetével s reményével lévén öszvekötve, mindent teszünk, nehogy a boldogító hittől elszakadjunk. Világos, hogy a valláson épűlt igazgatás (mindaddig míg a vallásban hiszünk) erősb minden más igazgatásnál: világos, hogy a keresztyén hierarchiának legelső talpköve az apostolok s első püspökök idejökben vettetett meg.

Constantin keresztyénné lett, s az eddig izoláltatott vallásnak öszveérésbe kellett jőni a politikai dolgokkal. Természetes, hogy ezen öszveérésbe jövetel nem úgy esett meg, mint a pogány vallásokkal történt volt. Pogány igazgató vette fel a vallást, mely azt tanítja, hogy őbenne van, és sehol másutt nincsen idvesség. Egy ily vallás nem szolgálhatott úgy az igazgatásnak, mint a régi vallás szolgála. A vallás, mely elvonván a földiektől az égieket szemlélésre, tiszta moralitásra, s élet utáni boldogság reményére vonz, bizonyosan felűltartotta magát a trónuson; s szolgái, ha még nagy hatalommal nem bírtanak is, de bírták az emberi szíveket a szívhez szóló vallásnál fogva; bírták az uralkodók szíveiket is, mert nem pontifexek és augurok, és haruspexek voltanak, kiknek politikai elrendeltetésök minden okosabbak előtt tudva lehetett. Innen jön, hogy még ekkor is a vallás és papság az igazgatástól s a világi hívataloktól sokképpen különválva maradtak, sem pedig a világi rendek nem vettettek alája, mert a *status ment be az eklézsiába, nem pedig az eklézsia a statusba*. Mennél felebb megyünk a históriában, annál világosabbnak találjuk ezen állítást. Következett, hogy egy oly vallásban, mely kozmopolitai principiumokon épűlt, s alkalmatos volt különböző országokban, különböző igazgatások alatt fennállani; s melynek igazgatását a fejedelmek már papi kezekben találták s belőlök ki nem vették, következett, hogy a papi igazgatások is lassanként terjedjenek, mint a római, konstantinápolyi, s alexandriai igazgatások. S mivel ezen terjedések ugyanazonegy birodalomban estenek, kellett-e, hogy a birodalom részekre oszolván, s több fők által igazgattatván, a papi igazgatások a világ szerint megoszlott részekre ki ne terjedhessenek? Nem ugyanaz maradt-e a vallás szelleme? Nem ugyanaz-e a keresztyénségre tért népek s fejedelmek tisztelete azok iránt, kiknek kezeikben a vallásbeli igazgatást találták?

Bayle midőn a comanai Bellónának nagyhatalmú papjáról beszél, ezt veti hozzá: «Éppen az a szellem, mely a keresztyén papokat jószágokkal s méltóságokkal halmozta, már a pogányságban is kimutatta magát. Eszerént hiában változnak meg a principiumok, s a dogmák; a természet mindig visszaveszi saját jusait; az ami machinális szenvedelmeken épűlt, el nem idegeníthető, s praescriptio alá nem eső uradalom. A vallási nagy revolúciók hosszú időkre kiforgathatják a természetet birtokaiból, melyekbe az mégis előbb vagy utóbb újra visszalép.» - Higgyétek el, hogy a memphisi papokon és brahmanokon kezdve a zsidó nép igazgató főpapjaiig, a comanai papig, a római püspökig, a lámákig, s a parányi tongatabunak félmeztelen lelkipásztoráig csak egyetlenegy szakadatlan lánc nyúlik az emberiség történetein keresztűl.

Úgy vélem, hogy a mondottakon kivűl is nem tartotok szükségesnek semmi magyarázatot arra: honnan vette légyen magát az a gazdagság, mellyel a klérus bírt, s az a hatalom, mellyel a lelkieket igazgatta? De hogyan emelkedett fel ezeken az az erő, mely túl a lelkieken a világiakat is pálcája alá kényszerítette, mely a keresztyénségnek legszebb részét általölelve tartotta, s óriási lépésekkel látszott az univerzális monarchia felé közelgetni? ez minden bizonnyal megérdemlené figyelmeteket, ha valaki előttetek felfejteni készűlne.

Egy mély belátású író Hildebrandot a nagy hódítókkal egy sorban helyheztette, azt állítván, hogy a hierarchiát megfundálni nem kerűlt kevesebbe, mint akármi nagy világi birodalmat. S a históriát veszi tanúnak, mely nyilván mutatja, mennyi gátat kelle a hierarcháknak minden lépteikben általhágni, mennyi ellenkezéseket meggyőzni, mennyi nehézségeken s veszélyeken keresztűl küzdeni! Elhiszem; de ohajtottam volna azon nagy írótól megkérdezhetni: minő különbséget lel ő a közt, ha egy kicsiny respublikának (mint hajdan a római volt) bajnok tagjai nagyravágyás és természetes bátorságtól lelkesedve hódoltatásra indúlnak ki, s lassanként, de szakadatlanúl nevekedő erővel végezetre egy roppant birodalmat állítanak fel; és aközt, ha egy fegyvertelen pap (mint a római hierarcha) kevéssé különböző alakban ugyanazt cselekszi? De nem azt kérdem: mit cselekedhetett ez a pap azon a ponton, midőn már interdiktumakkal döröghetett, s kereszthadi lángokat gerjeszthetett; hanem azt: mit cselekedhetett akkor, mikor a maga leendő hatalmának talpköveit legelőszer megvetni akarta? Látnivaló, hogy az, aki világi erőkkel nem bírt, sohasem gondolkozott volna világi hatalomról, ha ezen gondolat a történetekből, s az emberi szív mozdúlatiból természetesen nem fogott volna következni. A Hildebrandok egészen elkészűlve lelték azt, amit ők csak szélesebbre terjegetni kezdettek; s Európának új meg új nemzetségei, midőn a keresztyénséghez folyamodtak idvességért, észrevehetetlenűl vetették magokat a hierarchiának karjaiba.

Miért van az, hogy a római birodalom eldőlte óta senki sem bírt Európában oly nagy, oly széles, és oly sokáig tartó hatalmat, szóval, senki sem állott oly közel az *univerzális monarchiához*: mint a római papi fejedelmek? «Az igaz univerzális monarchia, mond Buchholz, bizonyos *ideának erejében* nyilatkoztatja ki magát, nem pedig bizonyos *személyek hatalmában*: mint valamely francia vagy nyugoti császárnak személye lehetne. Mert az idea nyugalmat ád; a személy ellenben visszavonást szerez és háborút.» Ilyen idea a vallásnak, az istenségnek ideája, melynél szentebbet s bájolóbbat találni nem lehet. Ezen ideában emelte fel magát egykoron a római szék. S valljuk meg, hogy minden más, erre a végre öszveszerkezett okok egyedűl ezen a talpköven fundálhatták magokat, s enélkűl vagy soha fel nem tűnhettek, vagy haszontalan rakássá omlottak volna. A vallás tiszteletbe hozta a papságot, a hit szűlte az engedelmességet. És ez lőn amaz egyetlenegy principium, amelyből és amely mellett folyhattak ki és tűnhettek fel mindazon segédek, melyeket Rómának nagy neve, a római nép büszkesége és fényszerelme, a császári trónus Konstantinápolyba költözte, Pipinusnak és Nagy Károlynak hatalmas karjaik, a térítések, az eklézsiai egységre törekedés, az Isidorus dekrétumai, a Winfriedek st. a hierarchiának nyújtottanak.

Azon sokféle és sokfelől nem beköltözött, de berohant népnek, mely a római birtokokat egymás után meglepte, elmúlhatatlan szüksége volt egy oly középpontra, mely által bizonyos meghatározott pályába szoríttassék: mint a planéták a nap által. S ez a pont a hierarchia lőn. Azon sokféle rajnak, azon sepredékesen öszvefolyt, bárdolatlan, de erővel teljes generációnak elmúlhatatlan szüksége volt egy oly felűlegre, mely alatt magát a kivánt tisztúlásig kiforrhassa, anélkül, hogy az idő előtt széjjelpattanjon. S ez a felűleg a hierarchia lőn. De magok a hierarchák nem hagyták azt csak holt eszköz gyanánt szolgálni. Ezerféle impulziókat adtak ők Európának, melyek ugyan egyfelől a papi uralkodás gyámolítására találtattak fel; de másfelől Európának jövendő sorsára, kifejtésére, s emberesedésére csalhatatlanúl előre dolgoztak.

Így talált az európai békétlenül küzdő vad fajzat a hierarchiának kebelében neműnemű nyugalmat és megelégedést, s neműnemű egyarányt és öszveérésnek pontjait különböző státusai közt; s ezáltal az emberiségnek egyik szép céljához, a *közösüléshez s testvéresedéshez* közelgetett. «A keresztes hadak, mond maga Villers, legelőszer szoktatták a nyúgoti népeket bizonyos közegyesűléshez, bizonyos európai rokonsághoz. A katolicizmus állandóúl hozta magával ezen jó következést. A pontifikális monarchia megtanította a fejedelmeket és népeket úgy nézni egymást: mint ugyanazon hazának fiait, mivel mind egyenlően Rómának alatta voltanak.»

Miben állott, ezt kérdi Herder, az az európai rokonság s egyesűlet? Az egyféle istentiszteletben? Az nem sok jó vala. A pápai ítélőszéktől függésben? Azt Európa maga sem ohajtá. Béke nem volt a katolicizmusnak népei közt, s egyedűl a hitetlenek ellen egyesűltenek ők egy európai köztársasággá.

De ki is várhatott valaha az embertől s az emberiség körében tökéletest? Azonban ki fogja tagadni, hogy az *egyféle istentisztelet* századokig óvta meg Európát azon borzasztó belső háborúktól, melyeket a világosodásnak napjai a *többféle istentisztelet* által feltűntettenek? Ki fogja tagadni, hogy az egyféle istentisztelet a honszeretetnek erős köteléke volt; a többféle istentisztelet pedig milliomokat kapott ki a patriotizmusnak határaiból? Ugyanazon földnek két különböző oltáránál áldozó lakosa gyűlölte egymást, s túl hegyen, folyón és tengeren az idegen föld rokon hitű lakójához érzett rokon vonzódást; s a hazafinak lángérzeményeit vagy a fanatikusnak vad dühe, vagy a kozmopolitának hidegsége fojtotta el.

A római ítélőszéktől függést pedig, ha voltanak akik rettegték, azok bizonyosan nem tevék Európának többségét. Úgy látszik, ezen függés Európát rabságra nem kényszerítette. Rabszolga csak az, aki saját kedve, akaratja s meggyőződése ellen kénytelen engedni: de a hierarcháknak inkább szükségök volt az európai nép szívére, mintsem azt kényszerítés által elidegeníteni próbálták volna. A vallás nem lehetett rablánc, hanem legfelebb is az a vezető fonal, melyet a nép akkor (mint mindig) készen követett, s mindaddig, míg az ember ember leszen, (akármely színekre változzék is a fonal időkről időkre) készen követni fog. Vélitek-e, hogy másképp a Hildebrandok és Henrikek közt történt szcénák feltűnhettek volna? Ha volt, aki a hierarchiát, *mint hatalmat* retteghette, az legalább *nem a nép* vala. S ezen félig homályos állítást annyival inkább nem szükség felvilágosítanom, mivel azt a reformáció kezdetével párosúlt jelenések minden gondolkozó fej előtt bőven felvilágosították.

Ki tudja jobban mint ti, hogy a hierarchia és a klérus gazdagsága elválhatatlan szorossággal fűzettek egymáshoz? S ki tudja jobban azt is, hogy ez a klérus a maga gazdagságainál fogva, mint közbevettetett hatalom, sok státusoknak szabadságaikat oltalmazta? «Töröljétek el, szól Montesquieu, a klérust, a nemességet, s a városoknak jusaikat; s fogtok látni egy popularis statust, vagyis inkább despotait. - Mi lett volna Spanyolországból s Portugáliából, minekutána törvényeik elvesztenek, ezen hatalom nélkűl, mely egyedűl vet határt a szabad kéjű országlásnak.» Uralkodásra vágyás és szabadságszeretet, kifogyhatatlanúl egymás ellen küzdő felek voltanak Európában: de római hierarchia és európai népszabadság nem voltanak egymással küzdésben: római hierarchia pedig és fejedelmi függetlenség igenis, hogy gyúladoztak egymásra; s így következett, hogy mind a francia királyok a gallicana ecclesia jusait oly buzgón védelmezték, mind a német fejedelmek Luthernek oly hatalommal fogták pártját: midőn más részről Helvetiának azon kantonai, melyeknél legelevenebb volt a szabadság szelleme, hol Tellnek kápolnái állottak, s a geszleri sapka nem imádtatott, a katolicizmus és hierarchia mellett vért ontottak. Emlékezem azon helyre Tacitusból, hol a szabad francusokról beszélvén, azt mondja: hogy nálok bűntetést a papokon kivűl senki nem adhatott. És ez igen természetes, hogy a legszabadabb lélek, ki a világi hatalmaskodástól visszairtózik, ne tartsa

nyomásnak a vallástól és vallásban való függést: mint saját indúlatainak, szenvedelmeinek s értelmének való engedést.

Eszerint a római szék hatalma nem a szabadságnak sírja, hanem inkább az az ellensúly vala, mely a fejedelmi és nemességi despotizmusnak ellene dolgozott, s a népnek alsó rendét felemelte. Mi fogott volna enélkűl történni a setétségnek, zűrzavarnak s elnyomásnak századaiban, midőn a művész és kézi mester csak a klastromokban lelt menedéket, nehogy az uralkodó nemestől jobbágyi szolgálatokra kényszeríttessék; midőn nem volt filozóf, ki az emberiség jusait szóra hozza; s a józanabb politikának magvai még elhintetve nem valának? S hiában hozzátok fel, hogy maga a pápai hatalom, a papságnak vak engedelmessége által tartatott fenn; s hogy számtalan prelátusok a fejedelmi despotizmusnak kész eszközei voltanak. Mert az ily prelátusok sohasem lehettek a hierarchiának megbízottjai, s munkálkodásaik annak határain kivűl estenek: a papság engedelmessége pedig csak az a közönséges szellem (esprit de corps) volt, mely az egész hierarchiai alkotványon keresztűllehellte magát; s amely egyedűl tette mindazon következéseket lehetségesekké, melyek a hierarchiát oly messze s oly tartósan hatóvá képezhették.

Béke nem volt akkor is, mint azelőtt és azóta nem lehetett, s nem is fog lehetni, míg csak az igazgatásnak és népnek jusai úgy ki nem lesznek méretve, s úgy meg nem lesznek erősödve, hogy többé sem *értelem,* sem *erő* velök ne küszködhessen. De már magában is sok volt az, hogy a hierarchia a nyúghatatlan generációt egyetlenegy pontban is egyesűletre bírhatta; s egymáshoz közelebb vonván a különböző szokások s nemzetségi előítéletek elválasztó falaikat meggyengítette, s a kölcsönös segéd szükséges voltát érezhetővé tette.

Ki tagadhatta azt valaha, hogy a hierarchia az egymásra toldúló barbarusok ellen menedéket s szabadítást nyújtott? A római püspök nem egyszer szerzett Italiának Attila, Genserich és a longobardus királyok előtt váratlan segédet. Sok francia, spanyol, olasz és német püspökök nem egyszer nyitották meg a vad üldöző elől futónak szánakozva kebleiket. A művészség, a földmívelés, a kereskedés nem egyedűl a vallás miatt szentté lett helyeken találtak-e nyughelyet és később virágzást? Hol maradtak meg a klasszikus írók nagybecsű dolgozásaik, hanemha a klastromokban? Hol a római nyelv, hanemha az istentiszteletben? s mi lett volna a tudományokból, s mi lett volna a későbbi generációból tudományok nélkűl, ha a gondviselés ezen az úton nem segített volna?

Kettőt mond Herder. Egyet, hogy ezen legközelebb előszámlált dolgok a római pápa nélkűl is megtörténhetők valának; másat, hogy a hierarchia által közönségessé lett deák nyelv lenyomván a nemzeti nyelveket, lenyomta a nemzeti karaktert és kimíveltetést is. De az elsőre szabad legyen említenem, hogy nem annyira az a kérdés: mi vala a római szék nélkűl megtörténhető; hanem mi történt meg a római szék befolyása alatt? A papi nagy egyesűletnek szükségesen kellett oly pontjának lenni, melyre mindenek vitessenek, s honnan mindenek kifolyjanak, ha másként tiszteletben és sérthetetlenségben akart fennállani. Bizonyos pedig, hogy tisztelet és sérthetetlenség nélkűl, mindazon jók, melyek ezen egyesűletből következtenek, feltűnendők nem valának. Miért lett a napkeleti birodalom vad nemzetségnek zsákmányává? S miért, hogy mindazon vad népek, melyek napnyúgoton megjelentenek, vagy ismét eltűntek onnan, vagy a keresztyénségnek alája vetvén magokat, tagjává lettek az európai köztársaságnak? Romának fekvése, mond Herdar, egykor a hódításra majd a térítésre egyformán alkalmatos vala. De ezen fekvésnek használása, ezen térítés csak egy nagykiterjedésű hierarchia által lőn ily mértékben lehetségessé; s csak egy nagykiterjedésű térítés képezhetett a napkelet vadsága ellen ily nagy egyesűletet, s formálhatta napnyúgotot hosszú iskolázás, forrás, küzdés és viszontagság között a való ízlésnek és tudománynak lakává.

Ami pedig a deák nyelvet illeti, úgy vélem, nagy a különbség aközt, amit a deák nyelv ma tehetne és akkor tehetett. Mert ha a mi korunkban a nemzeti nyelven uralkodó deák a

nemzetiséget és a tudományos felvilágosodásnak elterjedését akadályoztatná is: de a közép időkben egyfelől a tudomány örökös vesztét előzte meg, másfelől a jövendő világosodásnak és kifejlésnek elébe dolgozott. Vladimir nem fogadta el a római pápának követeit, s ugyanazért, mond Herder, egyedűl az orosz nép történetei azok, melyek nemzeti emléken fundáltatnak. De ki fogja hát megbizonyíthatni, hogy ezen környűlmény az orosz népet Európának több népei felett magasabb miveltségi polcra segítette? Éppen mivel Vladimir Rómának követeit el nem fogadta, maradt Russia az európai nagy egyesűletnek kivűle. A hierarchiának ölében fekvő nemzetek pedig a deák nyelv segéde által szerezték mindazt a tudományt és felvilágosodást, amit saját nyelveiken és saját régiségeikben hiában kerestek volna: valamint egyedűl a deák s a deáknál fogva a görög klasszikusi műveken szedett zsákmányokból gazdagították meg nemzeti nyelveiket, s így léptek azon magasságra, melyen fénylenek.

Kell-e említenem a hierarchiának nagy institutumait a katolicizmus minden országaiban? Kell-e a jus canonicumnak tagadhatatlan hasznait? Kell-e mindazokat, melyekről Müller (Helvetiának történetírója) megmutatá, mely befolyással lettenek légyen az akkori békételen világ megnyugtatására? Mindezeket százan mondották már el jobbak mint én, és jobban mint én. Nekem elég vala nehány vonásokkal jelentenem: miként eshetett meg, hogy a hierarchia természetesen mint az emberi környűlményeknek szükséges következésök, előálljon? S miként eshetett meg, hogy ez a szükséges következés Európának nemzetségeire nézve használatos is lehessen?

Azt mondjátok, hogy ezen használatos voltot a régen elmúlt századokra nézve, s az akkori környűlményekhez képest ti sem tagadjátok; de Herderrel azon kopáncshoz hasonlítjátok a hierarchiát, mely az éretlen gyümölcsöt magában tartja; a gyümölcs érelmével pedig, nem levén többé szükséges, széjjelreped s lehull. Ti lássátok! Én veletek az idő és környűlmények felett nem versengek; nem is állottam fel, hogy apológiát harsogjak: hanem csak némely, az emberi történetekből mind félénken, mind szűken vont rezultátomokat akartam előttetek egy pillantatig felmutatni. Azonban, ha mindjárt csupán szóvítatás miatt is, engedjétek meg azon jegyzést tennem: hogy a kopáncsról vett hasonlatosság nehezen fog próbát állani. Az érett gyümölcsnek kopáncsa magától reped meg, s a gyümölcstől annak sérelme nélkűl válik el. De a hierarchia nem megrepedt, hanem megrepesztetett, s az emberi nemzetnek alóla kibontott része még egy századig véresen küszködött. Jele, hogy a kifejlésnek ideje még nem természetesen jöve el. Vagy azt állítjátok-e, hogy éppen ezen véresen kifejlés tartozik az emberi történet természetes sorába? S az emberiségnek minden régi formából valami újabba általlépéséről is azt tartjátok-e, amit Mirabeau a szabadságról: hogy az *csak holttest párnákon nyúgoszik*! Ha ez tapasztaláson gyűjtött tudomány, valóban gyászos tudomány! Mert felteszem, hogy így küzdésen és véren keresztűl olykor-olykor (bizony nem mindig) valami kevés jót nyerhetünk: de mi ez azon temérdek rosszhoz képest, amit a küzdés alatt szenvedénk; s ami a küzdés után is csalhatatlanúl mindig siralmas nyomokat hágy közöttünk? Jól mondá Diphilus: a szerencse mintha poharat töltögetne számunkra, midőn valami jót önt belé, háromannyi rosszat zuhít reá! -

3

Non fumum ex fulgore, sed ex fumo dare lucem.

Vélitek talán, hogy én egy Bellarmininak, vagy Pázmánnak szerepét játszani akarván léptem a nézőhelyre? Nem! A kontroverziák (hála) megszűntek. Új erőt s ösvényt vett a tudomány, a világosodás, a mívelődés. Ezen időben, ezen környűlmények közt nem hozhat senki gyanúba,

hogy a setét századakat készülök védelmezni s sikoltani bagolyként a nap ellen, ha értelmemet egy oly tárgyról adom közre, melyben (úgy látszik) a végső ítélet már kimondatott: *a katolicizmus- és reformációról.*

A National Institut (ki nem tudja azt?) pálmát adott Villersnek. Ezen szép tudományú ember szerényen mondá el, amit érzett, s igaznak vagy nem igaznak ítélt. A különbözés Németország protestánsainak mostani kultúrájok s X. Leónak százada közt; a különbözés egy Heeresbach és Herder, egy Hochstraten és Leibnitz közt sokkal kitetszőbb volt, mintsem az első tekintetnek mindjárt engedni nem kellett volna. Villers szép következéseket vont a reformációból, s bár meg kell vallanunk, hogy azok nem mind egyenes következések, s nem mind olyanok, melyek más, sok történetek egybefolyások nélkűl eszközöltettek volna: mégis azokból oly szép fény vonúl a reformációra, melynek hódolni kell, s mely által a katolicizmus setétbe dől.

Temérdek setétség tartotta fogva Európát, s csak századok után kezdett pirúlni a hajnal, hajnala az újabb kultúrának. Egy hosszú nyavalyából költ fel az emberiség, s új, erősb érzésekkel tekintett széjjel maga körűl, és látta és érezte, hogy soknak változni kell. Ezen érzés ezer fejekben és szívekben emésztődést okozott, s midőn végre sok mások után Luther megjelent, az emésztődés lángra gerjedett fel, s egy pusztító revolúcióban, mely csaknem egész Európát feldúlta, öldöklő angyalként állott elő a világosodás, a reformáció, s azt tette, hogy útat találjunk híressé lett jó következéseiről kételkedni s vizsgálni, ha a nyúgalomban hagyatott katolicizmus nem fogott volna-e sokkal több jót nyújtani az emberiségnek?

Lesznek, kik itt nagyon meg fognak ütközni. Meg vallom (s ki tagadta azt valaha?), hogy nagy a különbség Hildebrand s X. Leo és II. Fridriknek százada közt. De ki tagadja azt is, hogy nagy a különbség X. Leo és VII. Pius százada közt is, és azt, hogy amely szektában az újabb idők Dalberget tisztelettel szemlélték, százakkal ezelőtt Ximenes, Sarpi és Erasmus fénylettenek? Mellőzzük el az apró ellenvetéseket, s kezdjünk a dologhoz.

Ha valaki kérdené: mi oka van, hogy egy oly birodalomban, mely a katolicizmust tartja uralkodónak, következőleg azzal sokkal több hasznot, nyúgalmat, sokkal több s szebb kinézéseket köt összve, mint a protestantizmussal, hogy egy ily birodalomban a protestánsok mégis állandóúl maradnak meg izolációjok mellett? Azt fognók (közönséges principiumokból ítélvén az emberekre) felelni; hogy a két vallás ellenkezési felette nagyok s nagyobbak, mint hogy a nem-enthuziasták is ne éreznék a kitetsző esszenciális különbözést, s az általlépés képtelenségét. Villers valóban azt mondja, hogy az ellenkezés felette nagy, s öszve nem egyeztethető. Ime: a római eklézsia így szól: «vesd alá magad vizsgálás nélkül az auktoritásnak. A protestáns így: vizsgálódjál s ne engedj semminek tenmeggyőződéseden kivűl. Egyik azt mondja: higgy vakon, másik az apostolokkal azt tanítja: hogy vesd meg a rosszat, és csak a jót fogadd el.» Eszerint az ellenkezés a katolicizmus és protestantizmus közt a lenne, ami van a setétség és világosság közt.

A katolicizmus tehát a világosodásnak ellenére van? Miért? Ha nagy Gergelynek s II. Pálnak példáikat hozzátok fel, azt mondom, hogy azoknak tetteik nem a katolicizmusból következtek, és nem kevés homályhozó dolgok inkábbára a Luther schizmája által okoztatott makacsság által nyertek életet vagy új életet. Azon állítást: *hogy a világosodás lassanként terjedése ugyanazon rezultátumokat hozta volna elő, melyekkel a reformáció dicsekszik, s megkímélte volna az emberiséget azon megrendítő revolúciónak gyászos következéseitől*, azzal veti vissza Villers, mert, úgymond, a világosodás a katolicizmus szellemével ellenkezik. De vegyük gondolóra.

Először: hogy a világosodás, mely név a tudományok helyreállásokkal egyre megyen ki, azon földön tűnt fel, melyben a katolicizmusnak trónusa állott - Italiában.

Minden ismeri, csak említenem kell, azon olasz poetákat s művészeket, kik a pápáknál, s a ferrarai és florenci udvaroknál oltalmat, segédet s hospitalitást találtak, és akik elébb adtak a népnek ismeretes nyelven készült munkákat, mint a német reformátorok, és minő munkákat! Dante és Petrarca, Ariost és Tasso egy oly hajnalnak vezetői voltanak, mely nem setétséget hagyott nappalán reméleni. Mit nem tett a deák és görög literaturáért Petrarca és mások? Mit nem tett maga X. Leo? Olaszország sokáig egész Európának iskolája volt, s azon nagyokat, kik ez iskolából kerültenek, csak azért nem mondom elő, mert mindenek előtt ismeretesek. Villers a reformációt az újonnan született világosodás leányának nevezte. Honnan tehát a világosodás? A katolicizmus kebeléből. Honnan a reformáció? A katolicizmus felvilágosodásából. Elmondom amit akarok. A setétség hosszú századaiban lehetetlen, hogy a tudatlanság a vallási tárgyakkal is ne közölte volna szennyét. De midőn a históriának felűleges ismerete is nyilvánná teszi, miként támadott fel mindemellett is a tudománynak és józan észnek országa, van-e okunk a terjedő világosság jóltevő, békés következéseiről kételkednünk? S midőn már azon százakban oly világos fejek származhattak mint Savonarola és Luther, mint Erasmus és Melanchton, mint Ximenes és Sarpi, ha ekkor szüksége volt-e az emberiségnek azon pusztító revolúcióra, mely Európának kultúráját egy századdal bizonyosan késleltette? Had és teológiai versengések foglalták el az előre törekedő kultúrának helyét. Midőn már Copernicust és Galileit és Gassendit számlálhatott Európa, kellett-e hogy Coccejust és Voetiust, és Calmetet, és Venemát számláljon? Ez volt-e az út, hogy Linne és idővel Leibnitz, Hemsterhuys és Herder teremjenek? Ki bizonyíthatja meg, hogy sok ember, ki homályos kontroverziák közt haszon nélkül ment el a világból, nem lehetett volna új és szép ismereteknek szerzőjök? S nem lehetett volna jóltevője az emberiségnek, vezetvén a fényt, melyet a jónak és szépnek míveltetése hoz magával?

A következés mindig egy marad. Azon századokbeli tudatlanság külső dolgok öszvejöttöktől okoztatott és nem a katolicizmusnak következése volt. Eszerint lehetetlen, hogy a setétség a katolicizmussal természetesen s szükségesképpen köttetett volna öszve. Valamint a katolicizmusban vette vissza Schweitz a szabadságot: úgy visszavehette Európa a kultúrát, s Németország szintúgy lehetett volna a világosságnak s filozófiának forrása. A vallás ideái, mint minden egyéb ideák, különböző főkben különbözőképpen asszimiláltatnak. A görög mitológia nem akadályoztathatta meg, hogy Anaxagoras, Sokrates és Pláton magokat benne felemeljék; és szintúgy nem akadályozta volna Boeotiának kultúráját is, ha Boeotiában Anaxagoras, Sokrates és Pláton születtek volna. Tegyük hozzá, hogy a genie minden különböző formák alatt is, egyenlő következményeket hoz elő: tökéletesűlést, az érzésnek, gondolatnak, ismeretnek messzebb kiterjedését. Petrarca és Ariost szintúgy nem voltak setétségnek fiai, mint Bacon. Amely szektából továbbá Gassendi, Descartes és Malebranche származhatott, miért nem származhatott volna Bayle, Locke és Kant? Amint a környűlmények öszvejőnek, úgy határoztatik meg a genienek kifejlése vagy ki nem fejlése, s amely környűlmény egyszer nem akadályoztat, arról nem is lehet az akadályozást általában feltenni. Az emberi történetek annyira öszvefonattak, hogy azokat egyes okokból soha ki nem magyarázhatjuk. Hogy Galilei üldöztetett? Melyik filozóf az, Anaxagorastól fogva Cartesiusig, és Rousseauig, és Kantig, ki üldözőket, vagy ami szerző okára nézve egyre megyen ki, kontradisputátorokat nem talált? Azonban Galileinek értelme mégis elterjedt a katolicizmusban is. Így folynak az emberi dolgok; s látnivaló, hogy ezen esetben a római hitet az ottomán hithez, despotizmushoz, vadsághoz hasonlítani, nagyon messze vitt ellenkezés.

Másodszor: Tekintsük meg közelebbről azon principiumokat, melyek a katolicizmus és protestantizmus közt, azon kitetsző ellenkezést fognák szerezni: az *engedelmességet* és *vizsgálódást.* Engedelmeskedni vagy hinni, vakon engedelmeskedni vagy vakon hinni, a kettő a

vallásban egyre megyen ki. Aki vakon hiszen, az nem vizsgál, azaz nem veszi hasznokat azon lelki erőknek, melyek az igazat megismerni segítenek s megvetnek mindent, ami nem igaz; s egy ily ember setétségben él. Ez a katolikus. Aki vizsgál, az eljut az igaznak ismeretére, az nem hiszen semmit, ami felől meggyőződve nincs. Ez a protestáns.

Azt akarnám tudni: mi ezen világosodást nyújtó vizsgálatnak cognoscenti principiuma, határa, rezultátuma? Mit vizsgáljunk? Azt-e, ha a vallás, közönségesen vétetvén, igaz fundamentumon épűlt-e, ha méltó-e neki hinnünk, neki engednünk? Azt-e, ha ez vagy amaz hely az autentikáltatott írásokban ezt vagy amazt teszi-e? Mik lesznek rezultátumink? Az elsőre bizonyosan az, hogy a vallásnak hinnünk kell, mert az írások isteni eredetűek. A másodikra pedig a rezultátum annyi leszen, amennyi fők által esik a vizsgálat, s ezt az egymásra toldúló szekták régen megbizonyították. Eszerint a teológiai perek nem egyebek, hanem vizsgálódások a vallás felett, s ilyenek voltak mindig és lesznek mindig az apostoloktól fogva a keleti eklézsia szakadásáig, innen a reformációig, s a reformációtól mindaddig, míg a szent könyveket olvashatni fogják. Senki tehát a vallást nem vizsgálta-e Lutherig? De a katolicizmusban a népnek tilalmas volt az írásokat olvasnia. Én azt hiszem, hogy a nép (vulgus), bizonyos pontokra nézve most is csak olyan világos, mint Nagy Károly, Hildebrand és Luther koraikban vala. Amely köznépi ember az írásokat olvassa, nem érti jobban vallását, mint az, ki olvasni sem tanúlt. Amely köznépi ember a pápának csalhatatlanságát nem hiszi, azért van az, mert előtte az ellenkezőt mondották. S ki a csudálatos szűzkép míveit nem tudja, tudja azt, hogy éjjel a gonosz lelkektől félni kell, s hogy gyermekét, ki köszvényben fekszik, valamely rosszakaró tette szerencsétlenné. Nem tanítja-e a historia, hogy ez a nép, szünetlen eszköze némely kevesek szenvedelmeiknek, anélkűl, hogy tudta volna, most pogány, majd keresztyén, katolikus, ariánus, protestáns, képimádó, képtördelő s isten tudja még mi nem lett? Hagyjuk tehát ezt, s szóljunk egymás közt.

Az esszenciális különbözést két értelem közt nem teheti egyéb, hanem a principiumok közt való ellenkezés. Mert ami az egyes dogmákat a transsubstantiátiót, gráciát, predestinációt stb. illeti, valljuk meg, hogy ezeket nem lehet a religió talpkövei közé számlálnunk; valljuk meg, hogy az ilyeneket a skolasztikai lélek tette feszegetésnek tárgyává, s a vetekedés makacssága vont belőlök szektaválasztó falakat; valljuk meg, hogy ezekről ugyanazon felekezetnek individuumai is lehetnének különböző értelemben, mégis a hitnek közönséges fundamentoma rendűletlen maradna. Miben különbözik tehát X. Leónak és Luthernek vallása ezen cikkelyre nézve? Leó ezt mondja: *így tartja az eklézsia, hinned kell*, Luther azt kiáltozza a szent íróval: *vizsgáljátok az írásokat s ha mit jónak találtok, higgyétek*. S mi történ? Leónak felekezete hiszen; Luthernek felekezete vizsgálódik s hiszen. És mit hiszen? Bizonyosan mindent, amit a szent írások mondanak, amit az augsburgi konfesszió tart, vagy egy másik félnél a helvetiai. Mi tehát a fundamentum? Amott az írás és eklézsia. Itt az írás és konfessziók. Ki hagyta el a másikat? Ki hiszen többé vagy kevesebbé, s többet vagy kevesebbet a szentháromságról, teremtésről, eredendő bűnről, megváltásról, életutáni jutalom vagy bűntetésről? A szentek maradtak el talán s a purgatórium? Ó a nagy lépést a világosodás felé, ha ezeken túlestünk!

Montesquieu azt tanácsolja a törvényhozónak, hogy adjon jó törvényeket, de a törvény okát nem tartja szükségesnek kitétetni. Ezt csinálja szükségesképpen minden vallástanító. A vallás különbözik mindazon dolgoktól, melyek a filozófiának tárgyait teszik. Annak célja a *hit* s a hit által a *moralitás*. A filozófia, mely vizsgálódáson fundáltatik, bizonyos rezultátumokra sohasem viszen. A lételtől a lehetségig, a nemlételtől a lehetetlenségig átláthatatlan a köz. A tapasztalásnak határa felette szűk, s feltévén, hogy a tapasztalás bennünket meg nem csal, hova vetjük lábainkat, ha belőle kiléptünk? Mi ád tiszta ideát az istenségről? Ezen csudára méltó rend, ezen sok jó a világban? De ki nem látja a morális világ nagy rendetlenségeit, s ezen sok fizikai rosszakat? Mit fogunk mondani? Azt-e, amit Empedokles? Azt-e, amit Pláton? Azt-e, amit Zoroaster, Manes? stb. Nézzünk hátra és előre, s utóljára is azt kell

mondanunk, amit Bayle mond: az emberi okosság olyan, mint a mózesi törvény, mely nem egyébre való, hanem saját gyengeségünket ismerteti meg velünk, s ezáltal egy megváltónak s könyörűlő törvénynek szükséges voltára vezet. «Akarmint legyen, mond ismét Bayle, nincs senki, ha az okossággal élni akar, hogy isteni segédre nem lenne szüksége. Enélkűl az okosság oly vezér, mely eltéveszti magát. A filozófiát az oly nagyon emésztő porokhoz lehet hasonlítani, melyek a sebben elromlott húst megemésztvén, az elevenig rágnák magokat, emésztenék a csontot, s a velőkig hatnának. A filozófia megcáfolja először a tévelygést, de itt meg nem áll, hanem az igaz ellen indul, s ha fantáziája szerint engedjük cselekedni, oly messze megyen, hol nem tudja többé, hol van, nem tudja többé, hol nyúgodjék meg.» Ily gyenge az emberi ész, s Sokratesnek hasonló okoknál fogva kellett azon ismeretes rezultatumra jutni: *ami felettünk van, nem tartozik reánk.*

Nincsen a gondviselésnek nagyobb jótéte a vallásnál. Amit magunk sohasem fogtunk volna megtudhatni, megállíthatni, azt a vallás, a reveláció tudatja velünk s meg hagy nyúgodni. Természetesen következik innen, hogy minden vallásnak célja tehát a *hit*, mint fellebb is mondatott. Hitet, engedelmességet parancsol mindenütt az evangélium (Act. XVI. 31. Luc. V. 27; IX. 59.) hitet, mert a tudomány az égnek ajándéka, s - «megvallom rólad atyám, szól Jézus (Mát. XI. 25) ura mennynek és földnek, hogy elrejtéd ezeket a bölcsektől s értelmesektől, és az együgyűeknek fedezéd föl.» S midőn Simon az örökkévalónak fiát megismerte: «Boldog vagy Simon, monda az (Mát. XVI. 17), mert test és vér nem fedezték fel ezt előtted, hanem az én atyám az égben.» Így a vallásban nincsen semmi okoskodás. Jézus s az apostolok csak a prófétáknál s a csudákban kerestek erősségeket; s ezen módtól csak ritkán tért el sz. Pál is. Ő nem filozófi erősségekkel igyekezik tudományát támogatni, sőt inkább megvallja, hogy az ő tudománya homályos, s ő azt csonkán tudja, s értelme semmit abból meg nem foghat, ha az Istentől nem ihletik (Rom. XI. 14. I. Cor. XIII. 12), s a filozófiának csábításai ellen inti a vallásnak híveit (Colos. XI. 8. I. Tim. VI. 20, 21).

Valljuk meg, hogy a vizsgálódás is csak odavezet, honnan kiindultunk: a *hitre.* A visszaéléseket jobbítgatni; azt teszi minden józan fő. De szakadást csinálni, rettentő konvulziókba hozni az emberiséget oly dologért, mely utóljára is mindig ugyanaz marad, azon történetek közé tartozik, melyeket kikerűlni s megváltoztatni, mint sok más vészes revolúciókat, nem lehetett; de az emberiségért gyúladó szív mélyen szenved az okoztatott sebben. Én az egész reformációt, következéseivel együtt, ilyformán tekintem. Szakadás esik az eklézsiában, mely szakadás az emberi történetekben nem új, nem is ritka volt. Németország fejedelmei látják, mint nyílik fel előttök egy pálya, melyen gazdagságot, függetlenséget, s tartományaik felett hatalmat arassanak; s a köznép, mely a társasági élet kezdete óta csak eszköz volt a nagyobbak s okosbak kezeikben, megvakúlva, midőn azt hinné, hogy azon képért, amit neki *igazságnak*, *valónak* neveztek, önti vérét, fejedelmeiknek hasznokért pazérlotta azt. Az áldozatok temérdekek valának; a kultúra, mely a reformációnak következéseiben számláltatik, hátravettetett; tartományok pusztúltak el; s a köznép (ha valamit nyert) nem nyert egyebet a hierarchiának más alakra lett változásánál. Ó népeknek nagyjaik, miként fogtok ti számolni arról, hogy a vallás leple alatt Gusztáv Adolfnak tartományokat vívni segítettetek? S ti szerencsétlen népek, mit nyertetek a római pálcának széjjelpattanásával, kénytelenek levén nyakaitokat határtalan fejedelmek jármaikba nyújtani!

4

Insani sapiens nomen ferat, aequus iniqui,
Ultra quam satis est virtutem si petat ipsam.

Azon *communis maxima mensura*, melyhez minden lépéseinket, gondolatainkat, tetteinket mérnünk kell: *az egésznek boldogsága.* Szív és ész ezen tárgynak vagynak alárendeltetve. Minden törekedés a tökéletesség s világosodás felé, minden társasági egybeköttetés, törvényadás, filozófia s több ilyenek, csak azon oszcilláció által hozatnak elő, melyet ezen tárgyhoz egyenes vagy nemegyenes közelgetés vagy közelgetni akarás elejétől fogva okozott. Gazdagság, testi kény, virtus, felvilágosodás, látnivaló, hogy nem tehetik az élet végcélját, hanem csak eszközei lehetnek azon végcélnak, s aszerint jók vagy rosszak, amint azt hátráltatják, vagy nem hátráltatják. *Bolondnak mondassék a bölcs*, mond Horatius, *s igazságtalanságnak az igaz, ha magát a virtust mérték felett kívánja*. Azt teszem hozzá: *Részegnek mondassék a józan, ha magát a világosodást mérték felett kívánja*. Ezen mértéknél, ezen ítéletnél fogva ohajtanám, hogy valaki a vallást, s annak tisztogatását, modifikációját s befolyását megvizsgálja.

A vallás első beléptével boldogságra hív, és boldogít is, s ahol ezt emberi környűlmények miatt nem teheti, legalább vígasztal s remélni hágy. Reményt, vígasztalást s boldogságot nem adhat egyéb, hanem amit igaznak, valónak, csalhatatlannak hiszünk, s ennélfogva tiszteletben tartunk, s ezen igaznak, valónak, csalhatatlannak s tiszteltetettnek ideája az, amit *szent* névvel nevezünk. Szent légyen tehát a vallás előttünk, ha benne nyúgalmat, boldogságot lelni akarunk. Ez legyen ama befátyolozott kép, melyet felfedni nem szabad, s a filozófia, mely ehhez ér, nem nyert egyebet, hanem vagy megkábúlást vagy megcsalattatást. Nem mondom, hogy egy igazán filozóf, bármily rezultátumokra vitte is okoskodása, nyúgodt nem lehetne. De itt az egésznek, azon nagy népnek, mely emberiségnek neveztetik, boldogságáról van szó; s feltévén, hogy a filozófia vihetne bizonyos s értelmesb rezultátumokra, mint a *vallás* és *hit*: de hanyad része az emberi nemzetnek bír erővel vizsgálódni, magát önmagában megnyugtatni, s a világosodást elbírni? Semmi sincs könnyebb; mint valakitől a hitet elvenni; de semmi sincs nehezebb, mint egy kételkedő valakit megnyugtatni. Mert a hit, mely a szívet vezérlette, nem kívánt vizsgálódást; a kételkedés pedig csak bizonyosság által enyészik el.

Vizsgálódás nélkűl nincs tudomány, s tudomány nélkűl kultúra. De ti jól tudjátok azt, hogy a való tudomány csak ezerek közűl jutott egynek, s jótéteményei milliomokra csak ki- és visszasúgárzás által hathatnak el. Azon milliomoknak semmire sincs oly múlhatatlan szükségök, mint vallásra, mégpedig oly vallásra, melyhez ragaszkodjanak, mely őket a szívnél fogva szelídségre és moralitásra vezesse, s ezáltal boldogságra.

Jól mondja Montesquieu: *lelki valót kell a vallásnak imádtatni, hogy nagyobb ragaszkodást szerezzen magához híveiben*. A nép, mely az istenség képét márványból vagy fából, vagy szalmából formáltatva látja maga előtt, ha majd ismeretei szélesednek, s a kultúrának lépcsőin elő kezd menni, észre fogja venni, hogy az ő istenségei tehetetlenek, s azt teszi, amit Diogenes: ha könyörgését, hogy tüzet szerezzen, meg nem hallgatja, fabálványát vagdalja fel, s melegszik darabjainál. A lelki valót imádás nagymértékű kultúrának következése, s az abban hívéstől, valamint a filozófot csak a feszített okoskodás viheti el, úgy a közembert semmi el nem vonhatja.

De a teizmus csak filozófus fejéből vehette eredetét, s ennek egyedűl az értelmet foglalatoskodtató ideája a közembernek felette van. A néphez közelebb a poéta, mint a filozóf, azaz, az érzés, mint a vizsgálódás. Ezen idea: *isten*; *egy nemtesti való*; *ok*, melyből minden következések kifejtőznek; *szellem* mely hevít, tenyészt s fenntart, melynek sajátságait a látszó természetnek ezer jelenségeiből ezeren magyarázták, de magát önnön individualitásában senki

meg nem határozhatta, senki nem gondolhatta, nem is sejdíthette: mondjátok meg világnak bölcsei, volt-e valaha nép, mely egy ilyen ideát felfoghatott volna, mely egy ilyen ideával fejében lépett volna templomainak küszöbeikre, s hajtotta volna meg térdeit? Minden filozófnak, minden teológusnak fejében másképpen asszimiláltatik ezen idea, s ti azt kívánjátok-e, hogy a nép azt így vagy amúgy a ti tanításaitok szellemökben tegye magáévá.

Ha ti az emberi szívnek mozdúlatit úgy ismeritek, mint ismernetek kell: könnyen általlát-hatjátok, hogy a legtisztább vallást is a filozófiának együgyűségére redukálni képtelenség. Izraelnek fiai hányszor nem tértenek el a láthatatlan Istent imádástól, mert értelmök gyenge volt azon egyszerű, tiszta ideában megnyúgodni? *A frígyláda, a jeruzsálemi fényes templom, a szent rejtekben lakó cherubim, a magasságban épűlt oltárok* (excelsa), *az áldozatok* arra szolgáltanak, hogy a vallásnak az istenségről való magas s értelmi tanításai a népnek érezhetőkké tétessenek, s a gyenge értelem a képzelet és szív hevűlései által segítessék. Jézus a maga egyszerű vallását titkos sejdítésekkel szőtte keresztűl, hogy az értelmi vizsgálatok elakasztatván, a szívet tegye foglalatosságba s a szív által a fantáziát. Mert nem mindezen megjegyzés alá tartoznak-e a *váltságot illető titkok*; *a háromság*; *az eredeti romlás hathatós éreztetése*; *a jutalmakról s büntetésekről tétetett igéretek s fenyegetések*; s maga az a *képekkel gazdag előadás*, melybe Jézus a legtisztább s legegyszerűbb morált öltözteté? Valóban Montesquieu a természetből merítette azon jegyzést: *hogy a vallásnak a lelki valóval oly ideákat is kell öszvekötnie, melyek az értelmi világot az érzékivel neműneműképpen egybekapcsolják*. Az emberi léleknek lépcsőkre volt szüksége, melyeken magát az alacsonyságból a legfelsőbb magasságig felemelhesse. Ezért van, hogy az írásokban angyalok jelennek meg. Ezért van, hogy a keresztyénségnek századai az eget szentekkel elnépesítették.

Kettő van még, ami a vallás kötelékeit erősekké teheti: ceremonia és tiszta erkölcsiség. A ceremonia semmi nem egyéb, hanem forma, mely nélkűl a vallások filozófi szektákká lennének s hidegségbe süllyednének el. A ceremonia bizonyos setét-tisztában tűnteti fel a vallási tárgyakat; az értelemnek megfoghatatlan dolgokat a szívnek sejdítéseivé varázsolja; s a fantázia előtt azon termékeny régiónak kárpitjait vonja fel, hol csak az nem talál boldogságot, ki elég kegyetlen magát mindég és mindenütt hideg vizsgálatokkal s gáncsolódásokkal gyötreni. Magában következik, hogy a vallást erősítő minden gyámolok közt a ceremóniának gyámolai legerősebbek. Tedd hozzá: és legtartósabbak. Emlékeznünk kell a népre, melynek Mózes adott törvényeket, s ez legyen minden bizonyság helyett bizonyság.

Ha van vallás, melynek fundamentomába erkölcstelenség öntötte magát, azon vallásnak előbb utóbb a világosodó emberiség előtt tekintetét el kell vesztenie. Törvényadó és filozóf, a jónak s rossznak felébredező gondolatja és közbátorság fel fogják a népnek szemeit nyitni. Így tűntek ki a históriából az emberáldozatok, a prostitúciók. Így töröltettek el Rómában a bacchanáliák. De a tiszta morállal egybeolvadt vallás felette áll minden megvettetésnek. Hiában gyújtja meg fáklyáját az emberi nyugtalan elme; hiában tűn elő a kételkedés minden gáncsaival: rendűletlen áll az épület, mert célját betöltötte; s revolúciók mennek és jőnek, de végtére is törvényadó, filozóf és nép kénytelenek lesznek oda visszaindúlni, hol lélek és szív, társasági alkotvány és társasági boldogság *egyedűl* találhatnak biztos álláspontot magoknak.

A vallás az az isteni folyam, mely az egész pallérozatlan emberi nemzeten keresztűlhabzik; az a talizmán, mely sok népeknél és sok esetekben minden tudomány, polgári alkotvány és törvény helyett szolgála; az a talpkő, melyhez minden törvényhozó és státusalkotó a maga principiumit úgy forrasztotta, hogy csak általa s rajta találjanak maradást; az a menedék, mely a természeti jusnak gyengeségét legelőszer oltalomba vette, s melyből a nemzeteknek jusaik, a magok kicsinységében, legelébb kiszállani merészeltek; az az erő, mely az erőszaknak és bűnnek legfoganatosban vethetett határt, midőn túl az emberi törvény és fenyíték határain, a jövendőben mutatott reményt és félelmet.

Mózes a maga vallását a kezdetről szóló tradiciókon fundálta meg. A keresztyénségnek szép épűlete a mózesi fundamentumból emelkedett fel. Így minden vallás, egyszerű vagy öszvetett, tiszta vagy homályos, olyan eredetre viszi fel magát, mely túl a históriának emlékein, túl minden tudománynak, vizsgálatnak kezdetén, a legrégibb, legtávolabb s csak alig sejdíthető kornak homályában enyészik el. Önmaga, az arabs próféta is, kénytelen vala egyfelől a mózesi, másfelől a nemzeti tradiciókhoz kötni hálóját, hogy szövedékei önkényt széjjel nem bomoljanak.

Jele, hogy a vallások, a magok alkotórészeikben, nem emberi találmányok. Egy oly vászon ez, melyre az emberi kéz időről időre sok különböző színeket mázolt fel: de a vászon ezer évek után is, s ezer különböző színek alatt is, mindig ugyanaz marad. S a figyelmes nézőnek tekintete elől soha nem tűnik el. Az emberiség kezdetében s ahhoz közel tisztábbak s bizonyosbak voltak azon tradiciók, melyek ezen planéta mostani alakjának kezdetét, az emberiség eredetét, első lakhelyét, állapotát, változásait illették. Ezen tradiciók keresztűlszőve homályos sejdítésekkel az istenség s az istenséghez köttetett ideák felől, melyek annyira természetében feküsznek az emberi léleknek, hogy azokat inkább érzelem, mint reflexió következéseinek kell tartanunk; ezen tradíciók generációról-generációra szállongottak által, s száz meg százféle alakot nyertek, s az időnek folytában száz meg százféle vallásokat szültenek. Mert a vallások a hagyományokon épűltek fel, s a hagyományokból vett lételt a filozófia is. S íme, ezen két annyira különböző szellemű testvérek, itt találkoznak egy kis korig, hogy innen különböző arányokat vévén fel, ugyanazon tárgyakat ellenkező pontok felé keressék.

Az a bölcs, ki a tétovázó s ezerféleképpen megcsonkított, kitoldozott, s önmagával ellenkezésbe jött hagyományokat tisztító és formáló kezek alá vette, vagy felette vagy kivűle volt a filozófi kételkedő vizsgálódásnak. Hit és belső nyúgalom voltak az ő céljai. Megfoghatóvá tenni egy felső valóságnak lételét, vagyis inkább az arról való ideákat a tradíció homályitól elválasztani; ugyanazon hagyományokban az emberi nemzetnek eredetét nyomozni; a világbeli jó és rossz miatt emberemlékezetétől fogva fennálló gyanúkat s hánykódásokat elcsendesíteni; a lelki és testi embert, a látszó és nem látszó természetet öszvekötni; s egy elmúlt s egy jövendő életnek belénk ömlött sejdítéseit érezhetőkké képezni: ilyenek voltak az igyekezetek, melyekből a memphisi titkok, a Zoroaster tanításai, az orphicum szisztéma s több ilyenek származtak. S minden vallás (revelációval vagy reveláció nélkül) itt állapodik meg. Azaz, megtanít bennünket arra, amit oly forrón tudni ohajtunk, de amit vizsgálódás által soha bizonyosan nem tudhatunk: felmutat előttünk bizonyos célt, mely bennünk nemesb, mint állati törekedést, s nagyobb, mint végeshez illő szenvedelmeket gerjesszen; kíván hitet s igér nyúgodalmat; parancsol engedelmességet, s jutalommal biztat vagy rettent bűntetéssel. Jehova és Demiurgus, a paradicsomi kígyó és Arimán, mennyország és metempsychosis tagadhatatlanúl egyforma forrásokból merített, s egyforma cél felé siettető ideák.

De eljött az idő, midőn az embernek nem lőn elég a tudomány hit által, hanem akart tudományt vizsgálódás által. Thales emelte fel legelől a fáklyát, s erőkről s principiumokról kezde szólani. Csakhamar száz meg száz értelmek toldúltak rakásra, s kevés századok alatt nem maradt el semmi lehetséges út, melyet az ember meg nem próbált volna, hogy rajta Isten, világ, s önmaga felől magyarázatokat találjon. Mit nyert a tudomány? Egyfelől szofistákat, másfelől Pyrrhót. Azaz, dévajkodást és kételkedést. S nem maradt az emberiségnek egyéb, hanem vagy örök vetélkedések s ellenmondások közt függőben maradni, vagy visszatérni oda, ahonnan eltévelygett: a *hithez*. Ezen hit készen várta a görög filozófiának küszködő maradványait; s e maradványok, leginkább pedig a Pythagoras titkaiból és Pláton fellengezéseiből öszvealkottatott tudomány, a keresztyén vallás kebelében kerestek nyúgalmat.

Nem lehetett, hogy ezen nyúgalmat keresett filozófiának messzebb terjedő befolyása ne lett légyen. Jézus tökéletes, de magányos vonásokkal rajzolta előnkbe a vallást, melyre az ő követői egy egész nagy tudományt, egy mesterséges teológiát alkottak. S ezen teológiának sokfelé ágazó szövedékein lehetetlen az elsőbb századoki filozófoknak kezeiket meg nem ismerni.

Feszegetés, különböztetés, egyezgetés, titokszaporítás, titokmagyarázat, megfoghatatlanokat bebizonyítni akarás, hipotézisek, dialektikázás, szofistáskodás stb., amiket vagy a nyughatatlanság szelleme, vagy a vetekedés tüze s kénytelensége tűntettek fel, okozták azt, hogy egyfelől képtelen eretnekségek toldúltak rakásra; másfelől maga az ortodoxia végremehetetlen szubtilitásokra feszűlt ki, s mint később a kontroverzisták állíták vala, toldásokat s kiegészítéseket szenvedett. Aristotelesnek bölcsessége is feléledett végre a feledékenységből, s egy mesterséges, félig filozófiai, félig teológiai alkotványt hagyott maga után a revolúciókhoz készülő világnak.

Azonban az emberi szívnek természetes indúlati a vallásnak értelmi tárgyait mind inkább-inkább megtestesítették, azaz, levonták az érzéki körbe, s a titokból fátyolt szővtek felébe. Így a vallás, mely a teológiában egyedűl a feszegető okosságnak tárgya volt, a külső tiszteletben egyedűl a sejdítgető érzelemnek sajátjává varázsoltatott. S e kettős állapotban találta azt a revolúciónak százada.

A reformáció a maga szerző okaiban, s közvetetlen rezultátumiban nem lehetett egyéb: mint Rómával való pör. Nem lehetett tehát azt várni, hogy a vallás egy józan nyúgalomnak, s egy nyúgodtan fellengő léleknek ideálja szerint fog modifikáltatni. Felek állottak egymás ellen, kiknek bíróra volt szükségök. *Az írás a bíró*: mondá a reformáló fél. *Tartassék meg minden ami azokban van, töröltessék el minden ami nincs azokban.* De hibázott még egyvalaki, aki meghatározza: mi az, ami azokban van? és mi az, ami nincs azokban? Mert a transsubstantiátiót állítók és tagadók; valamint a háromságot, predestinációt, szakramentomokat st. állítók és tagadók: nem mindnyájan az írásokon építik-e véleményeiket? Mi van egyéb hátra, hanem hogy maga az istenség, mint Jóbnak és az ő barátainak, közvetetlen megszólaljon, s élőnkbe szabja az ingadozást ismerni nem fogó tudományt?

Vissza, ezt mondjátok, az emberi okosságnak örök törvényeire! De vigyázzatok, nehogy csalóka tüzet vettetek legyen csalóka vezérűl. Ki nem tudja, minő romlásokat nem szerzett ezen okosság, valahányszor filozófia küszködött religióval, azaz hit hittel? Az okosság, lépcsőkről lépcsőkre hág, a vallásnak alsó tartományából nyugtalanúl törekszik a felsőbb felé, s jaj nékie, ha a titkokig felbátorkodik!

Az emberi nép időről időre revolúciókon megyen keresztűl, s minden revolúció után bizonyos többé vagy kevesebbé megváltozott formák közt marad. Hagyni kell őtet azon formák között nyugodtan. Jaj annak, aki eléggé erős a maga egykorúit saját magasságához felvonni! Felvonhatta ugyan őket, de a szédűléstől meg nem óvhatta; s azon dicsőséggel szálland sírjába, hogy a századnak nyúgalmát magával temette el.

Azt tanítjátok, hogy az így eltemetkezett nyúgalom gazdag aratásra leszen egykor felvirúlandó. Azt tanítjátok, hogy a gondviselés nem hagyja el az emberi nemzetet; s hogy ezen szenvedésekkel gazdagon kikészűlt emberi nemzetnek bizonyos isteni célok felé kell közelgetnie; s hogy ezen célokat szükségesképpen és egyedűl megrázó rendűletek által fogja elérhetni. Ó tegyétek nekem azon nagy, azon isteni célt csak oly világossá, csak oly látszóvá, mint Herschelnek legtökéletesb csővén a legtávolabb feltűnő csillagzatnak legparányibb pontja látszatik! Íme most a Babiloni birodalom eldőltétől fogva Nagy Sándoron, Román, a nemzetek költözéseiken, nagy Károly császáron, s Lutheren keresztűl a francia vérontásokig ezredekről ezredekre nyomozom azon rettentő vészeknek következéseiket, s mutassátok meg, hol találhatok bizonyos közönséges céltól távozást, vagy célhoz közelítést? Mi gyengék, mi

szédelgő fejűek akarunk e borzasztó rázkódásokban erőt, s szédítő magasságokon s mélységek felett biztos álláspontot találni?

Az emberi nemzet látszik ugyan bizonyos időkben, bizonyos ismeretlen centrum körűl most kisebb, majd nagyobb tolongásban, most kisebb majd nagyobb gyorsasággal kerengeni. De ezen kerengések megszűnnek és újra kezdődnek, s mindannyiszor újabb alakú tűneményeket hoznak magokkal, anélkűl, hogy a centrumtól való távolság észrevehetőképpen kisebbednék. A francia lélek szilajkodása ezer ideákat tett közönségesekké, melyek különben csak kevés embernek sajáti voltanak: mint hajdan a reformáció. S mit nyert mindezzel az emberiség? Mirajtunk keresztűlment az orkán, szenvedtünk és jajgattunk; s lesz idő, mikor a nép, melyben a reformátorok születtek, mikor a nép, melyben a királyölők születtek, úgy enyészik el, mint Babylon és Athéna; s egy új generáció ismét ezer évekig fog küzdeni, hogy a mostaninak minden tökéletességeit és tökéletlenségeit, virtusit és hibáit, tudományát és tudatlanságát új meg új színek alatt magának megszerezze, s a maga során ezen planétáról eltűnjön.

Akármint legyenek ezek, annyi való marad: hogy az emberiség bizonyos magvakat rejt kebelében, de amelyek annyi ezredek folytokban sohasem indúltak virágzatba; s ha elvégeztetett, hogy valaha kivirágozzanak, annak másutt, nem ezen életben, s máshol, nem ezen planétán, kell s lehet történnie. Az emberi nemzet felett és körűl, úgy, amint ezen bújdosó csillagon él és bolyong, *világosságnak és homálynak* bizonyos jóltevő egyarányúságban kell elterjednie. Bontsd meg az egyarányt, s akár világosság a homályon, akár homály a világosságon vegyen erőt, mindenik esetben elvakítottad az emberi gyenge szemeket, s kit fogsz majd a sötétben tévelygő mellé vezetőűl rendelni?

1815-16-1827

AZ ÁLLATI MAGNETIZMUS NYOMAIRÓL A RÉGISÉGBEN

Higgyétek el nekem, már sokszor jöttem azon gondolatra, hogy volt valaha az emberiségnek oly időszaka, midőn a tudománynak felavatottai mindent tudtak, ami Európának fiai közt mindezideig világosságra jött, és ezután világosságra fog jőni. Alig találtatott fel egykoron a puskapor, a könyvnyomtatás, a kopernikuszi szisztema, és isten tudja még mi? s íme a régiség kurkászói mindjárt előállottak, s a találmány dicsőségét századainktól elragadván, Kínának s Indiának régiségei s Egyiptusnak omladékai közt hagyták fényleni.

Így történt ez az állati magnetizmussal is. Mihelyt ennek rezultátumai közfigyelmet érdemlettenek, azonnal a német föld emberei - a memphisi papok, orákulumok, incubációk, sibyllák felől kezdének szóllani; s *gyanításaikat* tökéletes *valóság* helyett árulgatták.

Két magyarázatot bírtunk ezideig az orákulumokról. *Egyiket* azt, mit az első keresztyén atyák (a pythagorikusokkal és platonikusokkal együtt) hittenek: hogy azok démonoktól jöttek vala; *másikat* azt, amit Van Dalnak véleménye szerént Fontenelle hirdetett: hogy az egész alkotvány nem egyéb volt népet vakító játéknál; s most íme, egy *harmadikkal* gazdagodtunk meg, mert a *Mesmer* tanítványi azt hiszik, s a Delphiben jövendölgetett Pythiára nézve erősítik is: hogy a papság mágnesi operációk által kényszerítette ki bizonyos személyekből a múltba, s távolba és jövendőbe látó tehetséget. Eszerint, ha másként kétséget nem szenved az, ami a somnambulizmus jelenéseiről annyi sok tapasztalás után mondatik, az orákulumok mind az ördöngösség, mind a népvakítás vádja alól egyszerre felszabadúlnának, s úgy tűnnének fel előttünk: mint az emberi sors hű vezérei.

Közönségesen tudva van, hogy az Apollon nagyhírű temploma Delphiben a kastali üreg felett épült, és hogy ezen üregből bizonyos gőz párolgott fel. «A jövendölő, mond Origenes, az üreg nyílása felett ül, s az onnan felemelkedő gőzt asszonyi keblében fogadja el, s azzal eltelve zengi azon, amint vélik, isteni orákulumokat is.» Add hozzá Chrysostómmal: hogy «az eltölt jövendölő bomlott hajakkal dühösködött, s szájából tajtékot bocsátva zengé az ihlésnek szavait (furoris verba)»; s mindent együtt bírsz, amit az Apollon papjai által gyakorlott magnetizmus mellett felhozni lehet: a gőzt tudniillik, és a dühödést.

De az orvosi tudományt, mond Kluge, kirekesztőleg a papok bírták, s a mágnesi állapotokat elébb csupán történetből, mint valamely betegségnek (például hysteriasisnak) következéseit, fedezhették fel; később pedig a betegek által figyelmetessé tétetvén, feltalálták a módot, miként kelljen azokat mesterséggel is céleránvos élelem s komoly készületek s különös füstölések s bizonyos illetés és orvosságok által feltüntetni; s a dolog nagyobb hihetőségére Van Helmontot hozza elő, ki a napellusgyökérnek csupán kóstolása után úgy érzette, mintha gondolkozó ereje fejéből egyszerre mellébe s gyomrába szállott volna le; világosan s tartósan vevén észre, hogy a gyomorszáj környékében gondolkodik, mégpedig sokkal mélyebben és elevenebben, mint egyébkor, s ezen felemelkedett gondolkodó tehetség szokatlan kénynek érzelmeivel köttetett egybe.

Nincs okom amiért Helmontnak előadásában kételkedjem; elhiszem azt is, hogy a mágnesi állapot feltűnésére nem kivántatik meg az illetés kirekesztőleg: de az orákulumra nézve nem kell elfelejtenünk, miképp a hagyomány szerént a kastali üregből felpárolgó szellem legelőször valamely pásztortól fedeztetett fel, s Delphinek lakói próbák után helyheztették oda a tripost, s építettek templomot; s a kezdet nem papi találmány vala, valamint az sem, hogy a mi korunkig érkezett dátumok, semmi egyebet a prófétai lélek előhozására a *gőzön* kivűl nem említenek; aszerént, ha felteszem is *azt* a napellusgyökér hasonlatosságaként munkálódottnak lennie, mégsem jön ki egyéb egyes történetbeli felfedezésnél s azon épűlt mechanikai ismeretnél, - ezen esetben éppen úgy nem lehetne az Apollon papjaira magnetizmusi tudományt ruházni, mint Helmontra nem a nevezett tapasztalásért. Meg kell azt is gondolnunk, hogy görög eredetű görög orákulumról lévén szó, mi okon tulajdoníttatik a papságnak kirekesztőleg az orvosi tudomány? Azok, kik a helleneknél kirekesztőleg orvosoltak, az asklepiadák voltanak. A hagyomány szerént maga Asklepius nem papoktól, hanem kentaurus Chirontól vette ismereteit, s maradékira általplántálta azt egész Hippokratesig, kitől az idvességes tudomány közönségessé tétetett. Tudva van az is, hogy a régi jósló Melampus is gyógyítgatott, s hogy Pythagoras, Empedokles, Demokrit s mások a közvélekedés szerént orvosi tudománnyal bírtanak. Szóval, nincsen idő, melyben a hellén papok kirekesztőleg orvosok vagy csak mint papok orvosok is voltak volna egyszersmind. Orestes és Alkmájon kértek az orákulumtól gyógyító tanácsot. S kaptanak-e oly tanácsot, hogy azáltal orvosokra emlékeztessünk? Azok a betegek, kik többek közt Ceresnek aeginai templomát megkeresték, Pausániás szerént nem nyertek egyebet, hanem hogy áldozat után a templom melletti forrásban jövendőjöket nézhették.

Azt mondjátok: ha Graeciában nem, de Egyiptusban igenis papoké volt az orvoslás tudománya; s nincsen-e megírva, miképp Memphisben a beteget a Serapis templomába szokták vinni, hol az papi illetés által, álomba merűlt, s meggyógyúlt? Úgy van; s ha ez szóról-szóra így történt, ennek a tudósításnak legtöbb hasonlatossága van a mesmeri manipulációval. De legelől is említenem kell, hogy véleményem szerint Memphisben Serapisnak templom nem épűlt. Azt mondja Polybius, hogy Serapis a Propontis környékén tiszteltetett, s onnan tanúlták el annak tiszteletét Sinopének lakói, kiktől a híres istenkép Alexandriába vitetett! Ptolomaeus Philadelphus volt az, kinek uralkodásában az történt, s általa épűlt fel az alexandriai híres Serapeon is, mely az újonnan érkezett istenséget s később a világszerte híres könyvtárt befogadta. Ezen idő előtt ismeretlen vala Serapis, s ugyanazért Herodot sem szól arról. És ha

másfelől igaz lenne is az, hogy Serapis vagy Osirist, vagy a napot, vagy a Nilust, vagy az egyiptusi és árgosi Ápis közzűl valamelyiket jelentette, mégis a régi poétának azon sora, mellyel a napot így szólítja meg: *Te Serapim Nilus, Memphis veneratur Osirim,* nyilván mutatja, miképpen Serapis nem memphisi istenség vala. Mindegy, ezt mondhatná valaki: csakhogy az említett módú gyógyítás megtörtént. De, íme egy nehézség! Jól jegyzi meg Kluge, hogy, ha a papok a magnetizmus titkát bírták, azt nem annyira gyógyításra, mint jövendőlátás eszközlésére fogták használni. Azt teszem hozzá, hogy, ha volt papság e titok birtokában, bizonyosan az egyiptusi nem maradott hátra; mert nem közönséges értelem-e az, mely a hellén tudomány bölcsőjének Egyiptust állítja? Miért van hát, hogy éppen Egyiptusban, éppen Memphisben nem lelünk orákulumot, melyre mágnesi ismereteket csak gyanítással is ruházni lehetne? Ki nem tudja, hogy a memphisi jósolat (*divinatio*) nem állott egyébből az Ápis ökör mozdulatinál? Két osztály épűlt: egyik a jó- s másik a balsorsé; s aszerént, amint a bovinum numen vagy egyik vagy másik felé indúlt, a jó- vagy balszerencsét némán jelentette. Történt az is, hogy a tanácskérdő ennivalót nyújtott a szarvas númennek; s amint vagy evett abból, vagy nem, úgy kellett a jövendőt sejdítenie. Mondjátok meg, ha a legmerészebb hipotézis-alkató is, tudna-e itt legkisebb környűlményt felfoghatni, melynél fogva valami mesmerizmushoz hasonlót kereshessen? Azon gyermekekre kellene talán emlékeznünk, kik Strabo szerént az Ápis előtt jártanak, s ihlést kapván magok is, jövendőt zengettek. De miért, hogy ezen így zengett jövendő nem vala fontos? *nem,* mint az Ápis saját mozdulati? Miért, hogy az itteni orákulum sohasem érte fel a görögországiaknak hírét?

Az is lehetne mondani, hogy, ha a papok magnetizmus által gyógyítottak, úgy minden titkaik közt ez vala az, mely avatatlan szemeknek leginkább kitétetett; mert a betegek, legalább, míg álomba nem merűltek, tudták, mi történ velök. Ha tehát azon hellen bölcsek, kik Egyiptust meglátogatták, valaminek tudására jutottak, ennek tudására legbizonyosabban eljuthattak volna. De sem Pythagoras és Demokrit, sem Plátó és Eudoxus nem láttattak valami hasonlót érteni; s a maradék, mely Pythagorásnak és Demokritnak annyi sok csudálatos dolgokat tulajdonított, semmi effélét rólok nem hagyott emlékezetben.

Eszerént igen könnyen megtörténhetik, hogy a memphisi mesmerizmus alatt legfölebb is csak annyi fekszik, mint a plautusi versben: *Quid si ego illum tractim tangam, ut dormiat?* Mert, ami a hieroglifák között magnetizáló helyhezetben ülő alakokat illeti, azokat hasznosb leszen magyarázat nélkűl hagynotok. Hagytak ők, Egyiptusnak fiai, emléket a késő századoknak; de értelmet nem.

Azt mondjátok, hogy ha ez mind így is van, de a kastali gőz erejét mégsem lehet elperleni; mivel azt a lelkesűlés s a gyakorta okozott rázkódások és dühödések kétségen kivűl valóvá teszik: s Plutarchussal bizonyítjátok, hogy azon rázkódások és dühödések nem tettetve valának; mert egy bizonyos esetben, egy bizonyos papné ily rázkódások közt halálig gyötörtetett. Szerencsére, csak egyszer történt a példa. De ki nem tudja, hogy a tettetett hánykódások változhatnak valóságosokká? Az a leány, ki a forgó táncot akaratja ellen is kénytelen volt folytatni, s azon ember, ki a halottat játszani akarván, úgy elmeredt, hogy segédeszközök nélkűl többé fel nem kelhete - nem bizonyítják-e ezek, mely következéseket vonhat maga után az erőltetés? Szükség-e említenem, hogy a játékszínnek nagymesterei a tettetett indúlatokba legtöbbnyire valósággal is általmennek? Nem olvastátok-e Baronról, a Cinna bizonyos sorait mondván, miként lepte el szemeit a vér, s hajszálai mint borzadtak fel? Csudálatos-e, ha valamely elgyengített, s könnyen ingerelhető asszonyi alkotvány a mesterséges rázódásból valóságos konvulziókba ment által, s azoknak áldozatja lett? S ha ezen történet valamely Júlia rolláját játszó művésznén tapasztaltatott volna, még akkor is megmagyarázhatatlan volna-e? Minden tudja, hogy az ily konvulziók nemcsak minden orákulumi és magányos jóslóknak, de sokszor az isteni tisztelettartóknak is szorosan rollájokhoz tartozott. Virgilnek sorai, melyekkel a dühödő Sybillát állítja előnkbe, közönséges rajzolat helyett szolgálhatnak: *cui talia fanti*

Ante fores subito non vultus, non color unus, Non comptae mansere comae, sed pectus anhelum, Et rabie fera corda tument: majorque videri, Nec mortale sonans, afflata est numine quando Iam propiore Dei. Ezen versek következésében nevezetes az, hogy mihelyt a Sibylla kizenghette a jövendőt, a dühödés azonnal, mintegy parancsolatra megszűnik: eszünkbe juthatnak itten a bacchák, és a frigiai istenné papjai s mások, kik tánc s nyargalás s bódító muzsika s több ilyenek által egész a dühösködésig tüzeltettek. Egyéberánt akarhol, a régi pogányoknál, tűnnek az effélék szemeinkbe, nem szükség sem többet, sem kevesebbet gondolnunk, hanem hogy ezek őnálok éppen úgy, mint nálunk a belső elragadtatás s csendes áhítatosság s lélek-elborúlás, az istenség felé emelkedésnek jelei voltanak. Megengedem néktek, hogy a gőznek csakugyan volt valami ereje, kivált ha ez eléggé bőv mértékben s elég sűrűséggel lökődött a tripos felé. A közönséges füst, vagy akarmi más párolgás is, nem bír-e bódító erővel? A szóbanforgó párák ártalmas méreggel elegy szubsztanciákat foglalhattak magokban, melyek aszerént, amint többé vagy kevesebbé bőven emelkedtek, a felettek ülő szűzet vagy rázkódásokba vagy csak hevűletbe hozhatták. A kérdés csak az: Hol *van annak nyoma, hogy a gőz hasonlíthatott erejével a napellusgyökérhez, vagy a mesmeri álmot hozó eszközökhez*. Azt minden meg fogja vallani, hogy a csupa rázkódásokból azt kibizonyítani nem lehet.

Nincs, úgy vélem, egyéb mód, hanem azt kellene megmutatni, hogy a *Pythiát a gőz éppen úgy csalhatatlan orákulumokra segítette*: mint a köztudomány szerént a Mesmer, Puységur, Wienholt, Schelling s másoknak somnambuláik a magnetizálás által csalhatatlan jósolatokra segíttettek. És íme, ezen a ponton szenved a görög nép mesmeri tudománya hajótörést.

Nem szükség, hogy benneteket Croesusra és Pyrrhusra visszaigazítsalak, vagy éppen a Lucián gonosz tréfáit hozzam emlékezetbe: különben is tudjátok, hogy Pythia vagy kétértelmű és homályos jövendőket adott, vagy éppen meghagyta magát vesztegetni, s a vesztegetőnek célja szerént zengé a dühödésnek (?) szavait. S nem panaszolkodott-e Demosthén, hogy az orákulum *philippizál*? Azt mondjátok: gonoszság történhetett anélkűl, hogy azáltal a jósló tehetség szenvedjen. De hol van tehát egyetlenegy orákulum, melyet a somnambulizmushoz hasonló állapotból kénytelenek volnánk magyarázni? Visszaküldötök-e bennünket a mesés korba, midőn az Oedipus apja s mások beteljesedendő szózatokat nyertenek? Mert az újabb időkben az ilyenek helyett inkább oly példákat fogunk találni: mint az Agesipolisé, ki ugyanazon tárgyról egymás után két különböző óraculumokat kérdett meg, s két különböző utasítást vőn. Jusson eszünkbe, hogy az orákulum papjai Delphiben és mindenütt, nem elégedvén meg a Pythia leendő ihléseivel, elébb az áldozati beleket szorgalmatosan tekintgették; hogy versszerzőket tartottak magok körül... s több effélék, melyekből nyilván van, miképp a jövendölő szűz mindég kitanult leckével ment a triposhoz, s a barlangfeletti jelenés nem vala egyéb a játék utolsó felvonásánál. Ha egy tekintetet vetünk azon egyes orákulumokra, melyeket a história számunkra megtartott, nem lehet másképpen ítélni felőlek, mint Ciceró ítélt a Sibylla verseiről: hogy azok inkább mesterséget és tudományt, mint a jóslással együttjáró megindúlást, inkább figyelmet, mint dühödést árultanak el. Könnyű azt kitalálni, hogy az ily alkotványokat hajdan a babonás együgyűség tette szentekké, később pedig a politika tartotta fenn becseket. A Lykurgusoknak, Themistokleseknek s Filepeknek éppen úgy szükségek volt az orákulumokra: mint a római politikának a kapitóliumi csirkékre. Kinek jött azért valaha fejébe az a gondolat, hogy az auguri kollégiumban természeti erőkön fundált titkokat sejdítgessen? A politikának nem volt szüksége egymással ellenkező istenségekre. Innen van, hogy a Xerxes nagyhírű expedíciója olta az orákulumok hiteleket elvesztették, bár a papság még virágzatban élt. Plutarch az orákulumok fogyatkozásáról írt könyvben annak bizonyságára, hogy azok valaha nagy hitelben voltanak, nem hoz fel a xerxesi kornál újabb példákat; s azon kor olta nagy hírben levő orákulumot a Delphiben lakó papokén kivűl nem lelünk. Míg eléggé együgyűek voltak az emberek Homer verse szerént «a cser lombjairól

Zeusnek hallgatni tanácsát», addig nem vették észre, hogy a cserfát mozgató szél miatt egymáshoz verődő ércnek zengése nem lehet istentől jövő hang. De a világosodó időkben nemcsak Aristoteles tudta annak hiábanvalóságát, kiről Suidas azt mondja, hogy az egész alkotványt nevetségesnek tartotta; hanem tudta maga a köznép is: mint mutatja a *dodonai ércről* való példabeszéd: *aes dodonaeum,* mely a csekélységeken felakadó emberre alkalmaztatott.

Szóllanunk kell más szokásokat követett orákulumokról is. Ha valaki Oropusba ment, Amphiarausnak templomában kérdeni tanácsot, Plutarch és Philostrat szerént legelőszer is bőjtre szoríttatott. Egy nap hús, három nap bor nélkül élvén, midőn végre barmait megáldozta, a templomnak legtitkosb rejtekébe vezettetett, hol az áldozatnak leterített bőrére feküdjék, s alvásában, mely őtet ilyenkor meglependő vala, *álom* gyanánt tűnjön elébe a jövendő. *Kinderling* az ily jövendölő álmokat a mágnesi somnamburizmushoz hasonlította. De, úgy vélem, nehéz volna megmutatni, ha az ilyen esetekben történt-e egyéb a fantázia felhevítésénél? Jól tudta a papság, hogy a felhevűlt képzeletnek nincs semmi lehetetlen, azért mindent elkövetett, ami által a hiszelékeny embernek fejét egészen elbódíthassa. Azt beszéli Pausániás, hogy Trophonius barlangja előtt a tanácskérdőnek napokig kellett először a jó géniusznak szentelt kápolnában bőjt, mosódás s áldozatok által tisztúlni. A megkérdezés éjjelén még egy áldozatot vala szükség Agamédesnek nyújtani, azután a Léthe és Mnemosyne nevű forrásokból inni, míg végre különös ruhákban öltözve a setét barlangba hurcoltatott. Mit nem láthatott ilyenkor a vak együgyűség, s mit nem hallhatott? Csuda-e, ha az oropusi rejtekben is a ceremóniák, bőjt, innepi csend, az éjnek borzasztó setétsége, a templom... azt cselekedték, hogy a félálomban és félébren képzeleti hánykódásokban fekvő ember rendkivűlvaló dolgokat lásson és halljon? *Multa modis simulacra videt volitantia miris, Et varias audit voces, fruiturque deorum Colloquio, atque imis Acheronta affatur avernis.* Azt hiszem, nem vagyunk kénytelenek gyanításokkal kínozni magunkat, ha ezeken kivűl nem volt-e valami papi titok, mely által valami különös affectiók okoztattak? Világos, hogy az ilyen jövendőt váró álmok a somnambulizmussal nem lehettek egyformák; mivel a somnambul mindent, ami vele ezen állapotban történik, felébredésekor elfelejt: az orákulum kérdezője pedig éppen azért feküdött le, hogy leendő álmát jól emlékezetébe vehesse. Egyébaránt nagyon természetes, ha az ilyen templomi álmok a rendes álmoktól sokszor különböztenek. A rendes álomból felébredő ember jól tudja, hogy amit alvásában látott, nem vala egyéb képzeletének játékánál: de a templomi alvóval megtörténhetett, hogy magát valóságos istenségeket látni s valóságos szózatokat hallani gondolta. Ki az, aki az ilyeneket a hit és hevűlő fantázia öszveszövődéséből meg ne tudná magának fejteni? Ily csalatások történnek gyakran minden készületek nélkül is. Mert, hogy egyedűl a régiség tartományaiban maradjunk: hányan nem voltak a rómaiak s más akkori népek közt, kik démonokkal feküdni hitték magokat? Az ily démonok *Incubus* vagy a nemi különbség szerint *Succubus* nevet viseltek; s a vélekedés, hogy a sylvanusok és faunusok s a gallusoktól úgynevezett dusiusok az Incubus szerepjét valósággal játszani szokták, oly közönséges s oly gyakori tapasztalás után erősíttetett vala: hogy Augustinus szemtelenségnek tartotta volna kételkedni. Fogunk-e tehát ezután is magnesi állapotokról gondolkozni, ha a templomban-aluvó álmokat látott, s azokat valóságnak tartotta? Virgil is oly álomra küldé egyik hérosát Albuneának berkébe. De verseiben az alváson kivűl még az a környűlmény is előjön, melynél fogva a berkekben zúgó forrás gonosz gőzöket bocsátott ki magából: *lucosque sub alta Consulit Albunea nemorum quae maxima sacro Fonte sonat, saevamque exhalat opaca mephitim.* Nem fogtok-e ezen kegyetlen párolgásról is a kastali üregre s a Van Helmont tapasztalására visszaemlékezni? De ha igaz az, amit Cluverius mond, s azon két név *Albunea* és *Albula* ugyanazon egy folyót jelentik: úgy nyilván van, miképp a virgili kitétel nem jelent egyebet, hanem hogy a szent forrás kénköves részecskékkel bővelkedett, Martiálisnak ama verse szerint: *Canaque sulfureis Albula fumat aquis.*

Nincs könnyebb, mint *gyanításokat hipotézisekké, hipotéziseket principiumokká* formálni: de az ilyeneket illette Bacon *cerebella hominum* és *potentes nugae* nevezettel. Ha tudjuk azt, hogy mágnesi állapotot bizonyos *itallal* is lehet szerezni; ha tudjuk ismét, hogy a *vízzel* történt jövendőlésnek, hidromanciának, nemei közt is fordúlnak elő esetek, melyekben a jövendölő bizonyos időben és bizonyos ceremóniák közt bizonyos vízből ivott: nem lehet-e legottan a megnetizmus történeteit *újabb* töredékkel gazdagítanunk? Jamblichus Kolophonban egy földalatti forrásról emlékezik, melyből a pap meghatározott éjjeleken szokásban levő ceremóniák közt ivott, s láthatatlanná lévén, orákulumot zengett. Ugyanő a branchidesi jóslóról azt mondja, hogy az vagy tengelyen ülvén, vagy valamely istenajándékozta pálcát tartván kezében, vagy vízbe mártván lábait, vagy éppen a *vizet szörbölvén*, szokott ihléssel eltelni. De nem bizonyos-e, hogy a régiség istenségeknek lenni hitte a folyókat? A vizet szörbölni tehát annyit tett, mint az istenséget saját keblébe venni, hogy így a lelkesedésnek s dühödésnek látszó oka legyen. Ehhez hasonló oka lehetett a vízbe mártásnak is; valamint azon feredésnek, melyet Justinus mártír a kúmai Sibylláról mond, hogy minden jövendőlés előtt a hagyomány szerént véghez szokott vinni. De ha az ilyeneket tekintetbe lehetne vennünk, úgy a magnetizmus régi történeteiről quartántokat fognánk írhatni, melyekből kétségkivűl ki nem maradna az, amit, jut eszembe, valaha Beyernél a Seldenus Syrus isteneihez írt toldalékban olvastam. Mert ő a gnostákról beszélvén, azt említi, hogy közűlök némelyek bizonyos madarat öltek meg, s annak csontjait rágván, a földre rohantak, s orákulum hangzott belölök. Ha az ember ujjaiban, plántában és gőzben lehet valamely meghatározott erőt kifejtő egyforma tehetség, miért nem a madárcsontokban is?

Hagyjuk ezeket, s emlékezzünk azon közönséges igazságra, melynél fogva az emberi nép nagy masszájának régen, mint most, legelső gyarlóságai közé tartozott a jövendő tudása után sovárgás. Hány embert nem láthattok mindenütt és mindég, kit remény és kivánság annyira hatalom alatt tartanak, hogy inkább akar tudva megcsalattatni, mint a sors változhatatlan kimenetelét békében elvárni. Csuda-e, ha az orákulumok, démonok és mesmerizmus nélkül is, csupán csalásnak és csalatásnak principiumin fennállhattak, mikor minden mesterséges intézetek nélkül is annyi sok pythonok és pythonissák nyertek hitelt? Elhiszem én azt, hogy voltak az ilyenek közt hipochondriás és hiszterikás személyek, kiknél a jövendőnek sejdítése úgy állott elő, mint a betegség természetes rezultátuma; de ha eszünkbe jut, miképp a pythonok legtöbbszer *engastrimythusoknak*, *hasból beszélőknek* neveztettek: világos leszen, hogy mesterségeknek legnagyobb titka nem egyéb volt azon különös tehetségnél, mellyel a mi napjainkban Alexander, s több évek előtt báró Mengen s mások gyönyörűséggel elegy bámúlást okoztanak. Az együgyűség ezeknek belső részeikben démont vélt lakni; s Eurikles, legelső, ki Athenában ily dologért elhíresedett, úgy szintén követője is, a csudáltatás és nyerekedés miatt nem siettek ezen balvéleményt felvilágosítani.

Régen, mint ma, voltak világos elmék és erős lelkek, de ma, mint régen, vagynak a babonának kisebb vagy nagyobb mértékével kikészűlt fejek: a jövő kurkászásnak azon sok apróbb nemei közűl, melyeket a régi gyarlók űztenek, keveset nevezhetnél, hogy több vagy kevesebb változással ma is fenn nem állana. Nem célom a nép sepredékének mesterségeit említenem; elhallgatom a legújabb kornak ismeretes prófétáit is: de ha a nem régen múlt századokra visszanézünk, s a Junianus Majusokat, a Theophrastus Paracelsusokat, s az asztrológiának hitelét gondolóra vesszük: kellene-e csudálkoznunk, ha a régiségnek orákulumi a világosodott időkben is, s a politika befolyása nélkül is, virágzottak volna? És ne mondjátok, hogy filozófok is voltak, kik azokban hittenek. Mert honnan tudjátok azt, ha a filozófia megmenthet-e minden lehetséges gyarlóságoktól? Nem jutnak-e eszetekbe Hermolaus Barbarus és Georgius Placentinus, kik a *lecanomantiának*, tálvizből jövendőlésnek parányi mesterségéhez folyamodtak, kívánván az aristotelesi entelechiának értelméhez férkezni? S nincsenek-e

század mind a régi, mind a mai bölcseségkedvelők között, kik tudománnyal és világosodással ezeken alól állanak?

Mondjuk tehát, hogy minekutána az orákulumi alkotványokból semmi oly következés nem tűnt fel, amit az emberi könnyenhívésből s a papságnak és politikának egyetértő játékaiból ki nem magyarázhatnánk: nem szükség valamint démonokhoz, úgy titkosan munkálódó természeti erőkhez is folyamodnunk; annyival inkább, mivel a *história* semmit sem tartott meg, aminél fogva azt valami hihetőséggel tehetnők.

A régi história különben is el van gyanításon épűlt foldozgatásokkal terhelve; egy olyan kép, melyről az idő hosszúsága miatt az eredeti színek nagyrészben elkoptanak. Mi nem tűrhettük el a homályt, és saját ecsetünkkel világosítottuk fel azt. S így történe meg, hogy igen sokszor a régi halavány helyébe pirosat, s a régi fejér helyett feketét mázoltunk.

1828

PARAINESIS KÖLCSEY KÁLMÁNHOZ

Az, ki életében sokat érzett és gondolkozott; s érzeményit és gondolatait nyom nélkül elröppenni nem hagyta: oly kincset gyűjthetett magának, mely az élet minden szakában, a szerencse minden változásai közt gazdag táplálatot nyújt lelkének. Sok szépet írának a bölcsek, s gyakran a nem éppen bölcsek is; gazdag forrást nyitának fel, honnan jó sorsban intést, balban vígasztalást, mindkettőben magasbra emelkedést, szív és észnemesűlést meríthetünk; de azok is csak úgy hatnak reánk, ha érzés és gondolkodás által sajátunkká tevők, ha saját magunkban kiforrva lényünkhez kapcsolódtak, mint esti szélhez a virágillat, melyben megfürdött.

A mindég szerencsében élő ily saját birtokot szerezni reá nem ér. Isten a szenvedőnek engedé a vígasztalást: az egész természetből, az emberi tettekből és tanításokból szívben élő tudományt szívhatni. Hála neki, hogy éltemet sem hagyá szenvedések nélkül folynia! Keserűek valának azok; és mégis általok tanultam az emberiség becsét érteni, való nagyságot hiú ragyogványtól megválasztani, balszerencse tekintetét nyúgodtan tűrni, kevés híveimhez kölcsönös hűséggel csatlódni, s mindenekfelett érezni: miképpen szenvedés és kebelszaggató áldozat tulajdon örömet hoz lelkeinknek, és sorsunkon felűlemelkedni megtanít.

E gondolat egyike azoknak, miket életemben legtöbbszer, és legörömestebb írtam le. Lesz szenvedő, úgy hivém, kinek vígasztalást nyújtand ezt általam is olvasni; s lehetetlen volt e parányi írást azon nem kezdenem, midőn számodra írok, szeretett fiam, hogy vidám és bánatos napjaimban gyűjtött parányi kincsemből emléket alkossak.

Nem kérd, s nem vár az idő, sebes rohanással haladván felettünk; az én napjaim legszebb része leszállott; s ki tudja, melyik pillantatban hull el az élet hervadó virága? ki tudja, melyik pillantatban kell költöznöm oda, hol korán előrement testvérem koporsója mellett a hely készen vár? Nem hívom az órát; de jöttét sem rettegem. Jókor támadt, s hamar eltűnt remények; lángoló, de tárgyat nem lelt indúlatok; sivatag jelen, s alaktalan jövendő: íme a tündérkar, mely ifjúságomat körűllebegé vala! Nem sokkal adott többet a férfikor; és sorsomat mostohának mégsem mondhatom; mert találtam egy-két hű keblet; mert korunk s hazánk néhány jeleseinek szeretetét viendem síromba. Lassanként fognak ők is eltűnni; s nemsokára e nép emberei közűl senki nem lesz, ki rólam emlékezzék. Megadja az ég: erősek lépnek majd a pályára, hol mint író és polgár parányi helyet foglalék el; s szebb jövendő feledtet el engem s társaimat. Csak neked kell végórádig emlékezetemet hű kebelben

hordozni; csak te fogod e sorokat meg-megújuló érzelem közt olvasni s meleg kebelbe szedni intéseimet. És nem szedended hasztalan! A fiú, ki karjaimban forró szerelem ápolási között nevelkedik, szívem megszentelt tárgyai iránt hideg nem marad; s rényért, hazáért és emberiségért olthatatlan lánggal égni megszokik.

Éveid száma is egymásután szaporodik, s nemsokára a tapasztalás tekinteteidet oly tárgyakra intézendi, miket a gyermekkor boldog szakában még nem ismersz. Túl az atyai ház falain más világ nyílik fel, hová midőn lépni fogsz, kedvetlenűl kell majd gyakran szemlélned: miképpen a legszentebb nevek vagy megtapodtatnak, vagy álorca gyanánt használtatnak gonosz célokat eltakarni. E látomány, jól tudom, kínos fájdalmat okoz keblednek, s annál kínosabbat, mennél tisztábban megőrzended szíved érzéseit; de vigyáznod kell, nehogy miatta vagy az emberi nem iránt gyűlölettel viseltessél; vagy kísértetbe jőjj az erkölcsiség azon ideálát, mit a bölcsek rénynek neveznek vala, hiú képzeménynek tartani. Gondold meg: sohasem volt idő oly mostoha, nemzet oly elsüllyedt, hely oly szerencsétlen körűlmények közt, midőn és hol szív nem találkozott volna, való rénynek hódoló; sohasem volt, legalább igen ritkán volt ember, ki erkölcsi süllyedése legalsó lépcsőjén is, a rény szeretetre méltó voltát, hacsak pillantatokra is, hacsak kétségbeesés érzelmeivel is, meg nem ismerte; s mindenekfelett sohasem volt és sohasem leszen ember, ki szíve és lelke tisztaságát, üldözés és veszély közt is, ég áldásának nem tartotta, ki magát balsorsban is boldogabbnak nem hitte a szerencsében tündöklő gonosznál. Nyúgalom és önérzés a jámborság elválhatatlan két sajáta. E kettő által lehetséges bal eseteket nemcsak eltűrni, de méltósággal szenvedni; s azokban nemcsak le nem alacsonyúlni, de lélekben felemelkedni. E kettő teszen a sorssal küzdésre elég erőssé, erőssé a szerencse kísértetei ellen is, és e szerencse minden ragyogványai és biztatásai mit is tehetnének a férfiúval, ki a maga emberi érdemét és boldogságát valóbb alapra építni megtanulá?

Azért jókor kell magadat szoktatnod a rényt ismerni, szeretni, s úgy sajátoddá tenni, hogy természeteddel öszveolvadjon s attól élted semmi helyzetében, semmi változandóságaiban többé el ne válhasson. Az emberben, mint minden állatban, önszeretet nagymértékben lakik; s ez a természetnek azon kétértelmű ajándéka, mely aszerént, mint irányoztatik, vagy segédünk lehet minden jóra, vagy vezérünk minden gonoszra. Legelső amit e részben tennünk kell: tiszta ismerettel választott, s állandóúl megtartandó elv birtokára törekedni. Ennek híjával, ha nem éppen gonosz is valaki, de pillantatnyi indúlatok, s az igen sokszor rosszúl értett önszeretet mindenkori súgalmai határozzák meg; s majd jót, majd gonoszt cselekszik, és életfolyama e kettőnek bizonytalan vegyűlete. Milliomok vannak ilyenek; s az ő szíveikbe gyakran több hajlandóságot öntött a természet jót, mint rosszat tenniek; s hibájok csak az, mert nem alapra építék életöket, mert nem tűztek magok elébe bizonyos célt, hová minden különböző körűlmények közt egyiránt siessenek. Kerüld ez alaptalanságot, mely többnyire erkölcsi süllyedés örvényébe visz; s mindenesetre legalább a mindennapi emberkék, a legalantabb járó köznép nyomorúlt körére kárhoztat.

Alig van ember, kinek keblében a jó és szép magvai természettől hintve ne lennének; s ki szerencsés vala mívelt emberek közt születni; ki már gyermekéveiben azon magvakat maga körűl teljes virágzásra fejtve láthatja: mi könnyű annak önkeble mozdúlatit s mások példáikat követve, magának az erkölcsiség legtisztább kívánatai felől való ismeretet szerezni? Ha a jelenlét nem szólna is, a nemzetek évkönyvei telvék szívragadó példányokkal; s bár többnyire gonosz, gyakran éppen borzasztó alakokkal vétetnek körűl: ezek nem szolgálnak egyébre, hanem hogy amazokat még inkább tündököltessék.

Azonban ismerni a jót könnyebb, mint követni; sőt még az sem nehéz, hogy némelykor jó, vagy éppen nemes tettet vigyünk véghez: de egész éltedet meghatározott elv szerént intézve, sohasem tenni mást, mint amit az erkölcsiség kíván; s még akkor sem, midőn haszon, bátorlét, indulat heve, vagy szenvedelem ereje másfelé ragad; ezt hívják erénynek. És ez sokkal

nagyobb, sokkal dicsőségesebb kincs, mintsem birtokába hosszú igyekezet nélkül juthatnánk. Mégse hidd azt rendkivűl fáradságosnak. Mert valamint hosszú út vezet a tudomány magasb polcára; de a léleknek naponként újabb ismerettel gazdagúlása annak fáradalmait kedvessé teszi; úgy a rény pályáján a haladás önérzése, a szívnek mindég nemesb vonásokkal ékesűlése, s az a mondhatatlan édes jutalom, mit minden jótett önmagával hoz, virágokat hintenek. Sokan nevezék e pályát tövisesnek; de higgy nekem: az embert éltében sokszor éri szerencsétlenség, jót s gonoszt egyformán. A különbség csak az: mert a gonosz úgy nézheti azt, mint büntetést, mely őt leveri; a jó pedig, mint történetesen keresztűlfutó szélvészt, melynek az ő lelkén hatalma nincs. Azért élted minden órájában tisztelettel és szeretettel fordítsd a rény felé tekinteteidet; soha ne múlass el egy alkalmat is, melyben jót tehetsz; s ha a tett némelykor pillantatnyi hasznoddal s kívánságaiddal ellenkeznék: szoktasd akaratodat, hogy rajtok győzedelmeskedjék. Így fogsz a pályán lassanként és észrevétlen akadály nélkül járhatni; így fog a szép és jó szerelme benned örökre hervadatlan virággá kifejleni; így fogsz oly erőre juthatni, hogy egykor nagyot is mívelj, korodra s a jövendőre munkálj, s társaid körében tisztelet és szeretet jelenségei közt említtessél meg.

A világ az emberben és emberen kivűl oly merész, oly nagy, oly szívemelő vonásokkal van rajzolva! Igyekezzél azokat szemlélvén, kebledet magas érzelmekkel megtölteni. Nem szeretem az ábrándozót; de a legjózanabb, legvilágosabb tekintet mellett is lehet felmelegedni: mint nagyismeretű művész az előtte függő példány látásán felmelegszik; s annál inkább, mennél tisztább valóságban tűn elébe minden vonás, mely azt halhatatlan művé alkotja. Ily felmelegűlés, ily emelkedő érzelem nélkül művész nem lehet; s éppen így nem lehet senki más, ki a köznépiségen felűllépni akar, ki magát nemes, s ha a sors engedi, nagy tettek cselekvésére készíti. Mert nem elég parányi tettekben gyakorolni a jót; az ember tökéletesűlhető teremtmény; s mint olyannak meg is kell magát bizonyítani. Minden, úgymond a költő, ami felfelé nem hág, lefelé süllyed; és így kell az emelkedni megszűnt embernek is süllyedni, s ki nem tudja, miképpen őt a süllyedés egyenesen az állathoz ragadja le?

Imádd az istenséget! ez legelső rendszabás Pythagoras aranyverseiben; s úgy hiszem, méltán. Semmi sincs, ami az emberi szívet annyira felemelhetné, következőleg az élet mindennapi jeleneteiben, s a szenvedélyek és indúlatok örök ostromában hozzáragadt szennytől annyira megtisztíthatná: mint az istenség nagy gondolatával foglalatoskodás. Akarmerre veted e temérdek mindenségben tekinteteidet, mindenfelől egy végetlenűl bölcs, nagy és jó, de egyszersmind megfoghatatlan lény jelenségei súgárzanak feléd. A legmesszebb s legközelebb, legnagyobb és legparányibb alakban, egyenként és egyetemleg, lehetetlen célra sietést és célra jutást, származatban és enyészetben örök fenntartási rendszert nem látnod. És ezen egység a milliom különbféleségben; e szakadatlan lánc a legnagyobbtól a legkisebbig; ugyanazon anyagok oly végetlenűl változó, oly végetlenűl sokféleképpen alakúló vegyülete, e temérdek hatás és visszahatás közt fennálló egyetemi nyúgalom; e képzeletet meghaladó terjedtség és szám: oly tekintetek, mik az érző s gondolkodó embert ellenállhatatlanúl magasb körbe vonják fel. S ha mindezek s az ilyenek szemlélete által a hatalom és értelem temérdek összehatásának ideája lelkedben fellobbant, s ha e fellobbanás fénye tisztán állítja elődbe annak tudását, hogy mindent ami vagy, amivé lehetsz, mindent amit gondolsz, érzesz, akarsz, cselekszel és éldellesz, szóval egész lényedet, fenntartásod s tökéletesűlésed minden eszközeit egyedűl e hatalmi és értelmi összehatásnak köszönheted: akkor fog kebeledben felébredni a csudálat, tisztelet és hála legmélyebb érzeteinek azon kimagyarázhatatlan vegyűlete, mit emberi nyelven imádásnak mondanak. Ez az, ami az előttünk lebegő idea végetlenségét saját kicsinységünk ellentételében támasztja fel; és mégsem alacsonyít le. Mert minden érzemény, mely bennünk szokatlan emelkedésre hág, lelkeinknek felsőbb erőket kölcsönöz; s nem süllyedésben érezzük magunkat, hanem közeledésben a nevezhetlenhez, ki felé kebleinknek oly fejthetetlen sejdítései vonzanak.

De jóval előbb, mintsem ily valami benned ébredhet vala, mindjárt az élet küszöbén, öntudatod kivűl, fejledezett egy érzés, az említetthez némely vonásaiban nem hasonlatlan: szeretet és esdeklés az anyához és után. Midőn még semmit sem ismertél a keblen kivűl, melyhez gyengéden szorítva első táplálékot vől és első álmod aluvád: már akkor homályosan élt benned a mag, miből később a szülők iránti hálás indúlat szép plántája kivirágzott. Imádás Isten iránt s hála a szülők jótékony fáradalmaiért: két sajátság, emberben, mindegyik képes őt az állatok körén felűl magas emelkedésben tartani. Az érzéki természet enged a maga ösztöneinek, s minden előrement mozdúlatban, csak a jövő kifejlését eszközli. Az oroszlány feltáplálja kölykét, s ha az már elég erős, gond nélkül ereszti el; s az megy, barlangot és zsákmányt keresni: s nem kérdi: ki az, ki a végetlen pusztát, hol bolyong, alkotá? nem kérdi: hová lőn az anya, ki őt hónapokig ápolá? Az ember nem a jelen pillantati szükség rabja; értelmi eszméletekre lévén alkotva, nem veszti el a múltat szem elől; s ezáltal mind a jelennek több díszt szerezhet, mind a jövőre kiszámított hatással tud munkálni. Innen van, hogy neme százados tapasztalásait ősi kincs gyanánt meggyűjtögetvén, szívemelő kilátást nyitott magának a mindenségbe, s alkalmassá lőn a titokban alkotó bölcseséget imádhatni. Innen van, hogy visszaemlékezni tud azokra, kik zsenge éveiben hűven táplálák; s nem hiszi elégnek saját gyermekeiben fizetni meg a természetnek, mit szülőivel érte tétetett: de hálaérzelmekkel fordúl azokhoz aggságukban; s koporsóikat könnyek közt kíséri ki. E sajátságokhoz kapcsolja magát minden hála, melyet jóltevőink iránt érezünk, minden tisztelet, mellyel a múlt és jelenkor jeleseihez viseltetünk, minden készség, mellyel szűkölködő embertársainknak segédkezet nyújtunk, szóval az erényeknek egész hosszú sora. Mit kell neked, s mit kell minden embernek e gondolatnál érezni! Mert íme egyedűl a rény emel bennünket az állatokon felűl; következőleg ki annak birtokába magát nem tette, az kimutatta magának az emberi méltóságot becstelenítő helyet, hol maradott.

Szeretni az emberiséget: ez, minden nemes szívnek elengedhetetlen föltétele. Az emberiség egésze nem egyébb számtalan háznépekre oszlott nagy nemzetségnél, melynek mindegyik tagja rokonunk, s szeretetünkre és szolgálatainkra egyformán számot tart. Azonban jól megértsd! az ember véges állat, hatása csak bizonyos meghatározott körben munkálhat. Azért ne hidd, mintha isten bennünket arra alkotott volna, hogy a föld minden gyermekeinek egyforma testvérük s a föld minden tartományinak egyforma polgáruk legyünk. A nap temérdek égitesteket bevilágít, de a világegyetem minden részeire mégsem hat ki: így az ember, ha nagy erőt nyert örökül, s erejének megfelelő állást vőn a sorstól, ezrek, sőt milliomok előtt jótékony napként világíthat; de az egész emberi nemre jóltevő behatást gyakorolni, az a nagyok legnagyobbikának sem adaték. Sohasem tudtam megérteni: kik azok, kik magokat világpolgároknak nevezik? Az emberi tehetség parányi lámpa, mely egyszerre keskeny kört tölthet meg fényével; s ha egy helyről másra hurcoltatik, setétséget hagy maga után. Bizonyos helyhez kell azért kapcsoltatnunk, hogy azt jótékony világítással állandóúl boldogíthassuk. Minden, ami szerfeletti sok részre osztatik, önkicsinységében enyészik el. Így a szeretet. Hol az ember, ki magát a föld minden országainak szentelni akarván, forró szenvedelmet hordozhatna iránt ok keblében? Leonidás csak egy Spártáért, Regulus csak egy Rómáért, Zrínyi csak egy Magyarországért halhatott meg. Nem kell erre hosszú bizonyítás; tekints szívedbe, s ott leled a természettől vett tudományt, mely szerelmedet egy háznéphez s ennek körén túl egy hazához láncolja.

Szeresd a hazát! Boldog leszesz, ha a férfikor napjaiban e szavakat úgy fogod érthetni, úgy fogod érezhetni, mint kell. Hazaszeretet egyike a kebel tiszteletre legméltóbb szenvedelmeinek; de sok kívántatik, míg annak tiszta birtokába juthatunk. Ezreket fogsz láthatni, kik ajkaikon hordozzák a szent nevet; kik magasztalva említnek mindent, ami a honi föld határain belől találtatik; kik büszkén tekintenek az idegenre, s hálát mondanak az égnek, mely őket magyaroknak születni engedé: s véled-e, hogy ezeknek szíveik szeretettel buzognak a haza

iránt? véled-e, hogy ezen hazaszeretet az, mely a rények koszorújában olthatatlan fénnyel ragyog, s a történet évkönyveiben tisztelő bámulattal említtetik?

Minden erény önáldozattal jár, feláldozásával pillantatnyi kényünknek, megtagadásával önhasznunknak, s nem ritkán hajlandóságunk vagy gyűlölségünk elnémításával: azonban minden áldozat kicsiny azokhoz képest, miket a hazának kívánni joga van. Mindent, amit élted folyta alatt arcod izzadásában gyűjtöttél; mindent, amit lángoló szerelemmel fűztél magadhoz, javaidat, kincseidet, házadnépét és saját éltedet naponként és pillantatonként érette fel kell szentelned. Mert tudd meg: e szóban: haza, foglaltatik az emberi szeretet és ohajtás tárgyainak egész öszvessége. Oltár, atyáid által istennek építve; ház, hol az az élet első örömeit ízleléd; föld, melynek gyümölcse feltáplált; szülőid, hitvesed, gyermekeid, barátid, rokonaid s polgártársaid: egyről egyig csak egészítő részei annak. Hány embert láttam én, ki meggyúlt háza égő üszkei közé életét veszélyezve rohant, hogy némely hitvány eszközöket kiragadjon? s nem sokkal inkább természetes-e, ily valamit a házáért, azaz, mindnyájunknak, az egész nemzetnek mindeneért cselekednünk? és mégis kevesen vagynak, kik e gondolatot felfogván sajátokká tehetnék! Mert az ember, ha értelme s érzelme körét gondosan nem szélesíti, keskeny s mindég keskenyebb határok közé szorúl; szemei az egész tekintetétől elszoknak; s parányi birtokában, háza falai közt elszigetelve csak önmagát nézi, s a legszorosb, legegyetemibb, legszentebb kapcsolatokat nem láthatja. Ezért a hazaszeretet valóságos példái oly igen ritkák; ezért vagynak, kik annak való értelmét soha magokévá nem tehették; s azt, amire saját szívünk oly természetesen vezethetne, rendkivűli tűneménynek tartják, mely szemeiket, mint az égen széjjelpattanó tűzgömb, legelteti, de lelkeikre benyomást nem teszen.

Jókor szokjál e gondolathoz: a társaságban született ember nem önmagáé. Számtalanok a jótétemények, mik a társaséletben naponként reánk háromlanak; lehet-e kívánnunk, hogy e jótéteményekkel ingyen élhessünk, mint zsarnok a más izzadása bérével? Használni akarod a társaságot? úgy mindent kell tenned annak fenntartására, mi saját erődtől kitelik. Mi a haza, mint a legszentebb kapcsokkal egybefoglalt emberek társasága? ezerféle édes emlékezet, megszokás, haszon és szeretet összefont érdekei teszik azt a szív előtt kedvessé; [e társaság ideája egyesíti magában nemcsak azon érzeményeket, melyek kebledet mint háznép tagjának, barátnak és rokonnak betöltik;] e társaság ideája egyesíti magában nemcsak birtokodat s birtokod és élted bátorságos voltát: de az önérzést is, melyet, mint szabad ország polgára, magadban hordasz; mely veled született, mely gondolatidra, tetteidre s egész lényedre törölhetetlen befolyást gyakorol; melyet tisztán meg nem őrizve ten emberi becsedet alacsonyítod le. Kinek szívében a haza nem él, az száműzöttnek tekintheti magát mindenhol; s lelkében üresség van, mit semmi tárgy, semmi érzet be nem tölt.

Az ember egyedűl gondolva nem több a magányos vadállatnál, mely élte fenntartásaért zsákmányt keresve bolyong. Emberi ész és erő csak társaságban fejlik ki; s amint valamely embertársaság szerencsésb, szebb, dicsőbb hazává alkotta magát; polgárai minden szépben és jóban aszerént haladhatának. Ezért kell minden mívelt embernek a hazát legfőbb gondjává tennie; s ez mindenekfelett oly hazákról értetik, hol az egyes polgárnak a közdolgok folyásába tekinteni joga s kötelessége van. Mert jog és kötelesség egymástól soha el nem választhatók.

Ami Magyarországban nemzetnek neveztetik, az öszvesen és egyenként az igazgatásra befolyással bír. Megyegyűléseink a nemzet mindegyik tagjának nyitva állanak, mindegyik szavat emelhet ott, s lelki erejének mértéke szerént a sokaságra munkálhat. E környülmény neked, mint nemzet tagjának, éltedet előre meghatározza.

A Stoa bölcsei és Epikúr iskolája két, egymással ellenkező véleményt állítának fel: amazok minden polgárnak a közdolgokkal foglalatoskodást kötelességévé tévén; ez elvonúlást s magányos kénynek élést tanítván. Csak azt csudálom, hogy mind a két vélemény ugyanazon

szabadtársaság körében vett származást. Mert ha a Stoa tudománya szabad polgárokhoz oly igen méltó vala; Epikúré senkihez nem illett volna úgy, mint despotai üldözést megúnt emberhez, ki messze rejtekben keres a vaspálca elől menedéket. Ezt fontolóra vévén, által fogod látni, miképpen azon jogokkal, miket sorsodtól nyerél, nemcsak élhetsz szabadon, de élni kötelezteteI; és íme ez a főszempont, mi után élted tervét, gyenge ifjúságodtól kezdve, intézned szükséges.

Természet és kedvező környűlmények soknak sokat nyújtanak; hanem e szerencsére támaszkodni hiú gondolat. A szerencse külső s belső adományit saját igyekezettel nemesíteni, s amit szerencse önkényt nem adott, fáradatlan szorgalommal magunkévá tenni: oly szükség, mi alól nagyra és nemesre törekedő ember magát fel nem oldozhatja. Voltak idők, midőn a lelkeken bizonyos restelkedés ült; midőn gondolkozó fejek csak egyenként mutatkoztak; s kenyérkereső, parányi tudomány vala mindaz, amivel a közdolgok férfiai a mindennapi világot százados formák szerint igazgaták. Most a földkerekség legnagyobb részét erős rendület járá keresztűl; korunk új szükségeket s formákat vőn magára; minden pálya, minden láthatár szélesedni kezd; egész néptömegek kezdenek gondolkozni; s egy hatalmas egyetemi ország talpkövei tétettek le: *az ismeretek országáé.*

Törekedjél ismeretekre! de ismeretekre, melyek ítélet s ízlés által vezéreltetnek. E vezérlet híjával sok ismeret birtokába juthatsz ugyan, hanem ismereteid hasonlók lesznek a szertelen sűrű vetéshez, mely gazdagnövésű szálakat hoz mag nélkül. Itélet által rendbeszedett s keresztűlgondolt ismeret ver mély gyökeret, s őriz meg a felűlegességtől; ízlés pedig adja azon kellemes színt, mi nélkül a tudomány setét és zordon: mint a cellájába zárkozott remetének erkölcse.

Korunk sok ismeretet kíván, s ez jó oldalai közé tartozik; de sok ismeret után kapkodás könnyen oda viszen, hogy címmel és színnel elégedjünk meg; s e hibára hajlás a kor rossz oldalai közt talán legrosszabb.

Ki csak társasági mulatságokban ohajt ragyogni, vagy éppen tudatlanok által akarja magát bámúltatni, az könnyű módon elérheti célját, de értelmesektől megvettetik. Hogy a dologhoz értők előtt méltólag felléphess, hogy ismereteid mind magadra, mind másokra jóltevőleg hassanak: hosszú, fáradalmas munkára kell elszánva lenned. Mert alapos s egyszersmind sokoldalú tudományt szerezni, felette nehéz. Sok olvasás, még több gondolkozás, sok egybehasonlítás, még több gyakorlás, s fogyhatlan béketűrés és állandóság az, ami itt megkívántatik.

Ne gondold, mintha a tanulás csak bizonyos időkhez, az ifjúság éveihez köttetnék. Ifjú korunk oly szűk, s oly sokféle tudományokkal elfoglalt, hogy gyors elfolyása alatt erős alapon épűlt tudományra jutni csaknem lehetetlen. Boldog ifjú az, ki annyira mehetett, hogy keblében a tudomány iránti szeretet állandólag felgerjedett; s azon útakkal, melyeken az ismeretek kútfejeihez eljuthat, megbarátkozhatott! neki csak keble sugallatit kell követnie, s szakadatlanúl előre haladva, bizonyosan oda ér, hol tudományi szomja gazdag táplálattal fog kielégíttetni. Azonban e kielégítés csak mindennapi haladás jutalma; ki szüntelen előbbre nem törekszik, az hátramarad, mond a példabeszéd.

Tudományt a munkás élettel egybekötni: ez a feladás, mire a köztársaság férfiának törekednie kell. Tiszteletet érdemel a tudós is, ki négy fal közt halványúlva a múltvilág emlékeivel kizárólag társalkodik: de a jelenkorra hatni kívánó polgárnak más pályán kell indúlnia. Magányos ismereteket szerezni, hogy azok a sokaságra átplántálva közkinccsé váljanak; világos ideákból fáklyát gyújtani, melynél az együttélők előítéleteik sötétségéből kiléphessenek, régi és új, idegen és saját tapasztalást egyesíteni, hogy a néptömeg előtt vezérelv gyanánt ragyogjanak; szóval minden ismeretet a kor szükségeire s kívánataira, a jelenlét nemesítésére, s a jövendő előkészítésére fordítani s a lehetségig életbe hozni: ezt kívánom én

mindazoktól, kik a közdolgokban forgandók. Ily szempontokból nevelé Sokrates a maga ifjait; ily szempontokból indúltak ki Perikles és Demosthenes, Cato és Cicero. Ezeket s az ilyeneket hasonlítsd az iskola tudósaival, s ha majd rajtok és körűlök a gazdagon virúló életet (mitől az iskola emberei oly távol vagynak) tisztán látandod: örűlj; mert tisztán látni a bölcseségnek kezdete.

Hellen és római férfiakat nevezék, figyelmeztetni kívánván a különbségre, mely életök s életünk módja közt, az itt felvett pontból is tekintve, találkozik. Ki ifjúságában avúlt formák szerint alkotott intézetekbe nem záratott; ki gyermekéveitől fogva a való élet könyvét kinyitva szemlélte maga előtt; ki férfikora legtöbb idejét közhelyeken, polgártársai tömegében, hazai dolgokkal elfoglalva töltötte: annak minden gondolatai, ismeretei, tettei természetesen a legvirúlóbb élet színét hordozhaták. Az jókor megszokta magát nem saját falai közt, háznépi keskeny körben elszigetelve, hanem a közös hazában, a nyilvános élet zajában az egészre munkálva gondolni. Annak könnyűvé lőn minden gondolatit, szerelmét, és tudományát a haza és nemzeti élet ideájával egyesíteni, s ifjúságát s egész életét aszerént intézni.

De nem így, legalább nem ilyformán kellene-e nevekedni s élni azoknak is, kik a mi megyei öszvejövetelinkben, s országgyűléseinken jogaikkal méltólag élni, s kötelességeiknek férfiasan megfelelni kívánnak? azért elejétől fogva gondold ki magad a négy fal közűl, hol bölcsődet ringatták; gondold ki a házi körből, hol kívánataidat tekinteteidből lesegették. A mi háznépünk e nemzet, s ősi házunk ez egész ország; ennek határain kiterjedve virúl az élet, melynek zajában munkálva és hatva forognunk kell.

Eljön az idő, s társaid körében neked is fel kell állanod, s a köztanácskozásokban élő szóval részt venned; s érzeni fogod, miképpen az ékesszólás, s mindaz, ami erre megkívántatik, oly szükség, mi nélkül közdolgokban résztvevő polgár közvetlen nem hat. Ez okon már az ifjúság küszöbén ismerkedjél hazánk dolgaival, állásával, törvényeivel s történeteivel; s ismerkedjél mindazon tudományokkal, miket az emberi elme régibb és újabb korban a nemzetek kormányzására s boldogabbá tételére feltalált. De ismerkedjél a régi és újabb kor nevezetes szónokaival, s mindenekfelett ama kettővel, kiknek egyikét Athene, másikát Róma nevezé magáénak, Demosthenessel és Ciceróval. Törekedjél ezeknek lelkeikbe pillantani; törekedjél kitalálni a módokat, miknél fogva ők bámulatos nagyságra emelkedtek; törekedjél kilesni a forrást, honnan azt a lélekrázó erőt, azt a teljességet, azt a művészi színt és virágzást, miket minden soraik bizonyítanak, merítették; s ha törekedésed szerencsés leend, bőv jutalmat hoz fáradságodért.

A szónokság szabad nép körében támadt, s szabad nép életéhez tartozik. Ének hangja szelidíté meg a vad csoportokat; a mívelt nemzet tömegét szónoklat vezérli, s ennélfogva nem hiú gond az, melyet ékesszólás elérésére szentelünk. Szó szavat húz maga után; élő tanácskozásban fejlik ki, s tartatik fenn a szabadság szelleme; s jaj a nemzetnek, mely írott parancsokat némán olvas, s vakon engedelmeskedik! Add hozzá, hogy a szónokság sok és mély tudományt, sok és lélekemelő gyakorlást, sok és szívrázó erőt kíván s mondhatod-e haszontalannak a fáradságot, mely annak megnyerésére éveken keresztűl fordíttatik?

Teljes birtokában lenni a nyelvnek, melyet a nép beszél: ez az első s elengedhetetlen feltétel. De erre még nem elég azon nyelvismeret, mely dajkánk karjai közt reánk ragadt; s azt hinni, hogy gyermekkori nyelvünkkel az élet és tudomány legmagosb s legtitkosb tárgyait is tisztán s erőben előadhatjuk, nevetséges elbizottság. Igyekezned kell nemcsak arra, hogy beszéded hibátlanúl zengjen ajkaidról; hanem arra is, hogy kedves hajlékonysággal, gazdag változékonysággal, tisztán kinyomva, s szívre és lélekre erőben munkálva, okaidnak s érzelmeidnek akaratodtól függő tolmácsa lehessen.

Meleg szeretettel függj a hon nyelvén! mert haza, nemzet és nyelv, három egymástól válhatatlan dolog; s ki ez utolsóért nem buzog, a két elsőért áldozatokra kész lenni nehezen

fog. Tiszteld s tanuld más mívelt népek nyelvét is, s főképp ama kettőt, melyen Plutarch a nemzetek két legnagyobbikának hőseit rajzolá s Tacitus a római zsarnok tetteit a történet évkönyveibe való színekkel nyomá be; de soha ne feledd, miképpen idegen nyelveket tudni szép, a hazait pedig lehetségig mívelni kötelesség.

A bölcseség legnagyobb mestere az élet; azonban gyakran felkeresd a rég elhúnytakat is, kik tanulások, vizsgálatok és tapasztalatok által gyűjtött kincseiket a maradék számára könyveikbe letették. De jusson eszedbe: a könyvek száma végetlen, a te éveid pedig végesek; s óráidat s napjaidat oly sok egyéb foglalatosság kívánja magának. Mint az üresbeszédű társalkodót: úgy kerüld a tartalmatlan könyvet. Sőt ne könnyen végy kezedbe oly művet, mely a genie lángjegyét homlokán nem hordja; a nagy író művét pedig mély figyelemmel tanuld keresztűl. Így az olvasásnak szentelt órák nem lesznek elvesztve, mint azoknál, kik választás és cél nélkül ezer meg ezer köteteket forgatnak keresztűl, vagy hogy emlékezetöket terheljék, vagy jegyzőkönyveiket becsnélküli apróságokkal megtömjék, vagy unalmas pillantataikat megöldököljék. Az élet csak úgy éri célját, ha tetteknek szenteltetik. Célt és véget nem tudó olvasás rest életnek vagy következménye, vagy szerzője; nyavalya az, mely a való élet gyökereit elrágja; s melyből kigyógyúlni éppen úgy nehéz, mint a játékszenvedelemből; s mely a lelket éppen úgy elzsibbasztja, s minden munkára és hatásra alkalmatlanná teszi.

Könyvet írni: ez is egyike korunk betegségeinek. Ki kenyérért írogat, az méltóbb szánásra, mint aki napszámért kapál. Kit hajlandóság vonz írásra, jusson eszébe: miképpen hajlandóság és tehetség két különböző dolog; s ki a hajlandóságot tehetségnek veszi: az mindég csalatkozik. Több kívántatik az írótól, mint a beszélőtől. Ennek szavai elhangzanak, az író pedig maradandó betűkbe önti gondolatait, s messze vidéken s jövendőben is ohajt olvastatni. Azért ha valaha könyvírásra kedved leend, vizsgáld meg jól magadat: gyűjtöttél-e elég erőt, tapasztalást és tudományt? Mert oly ember is, ki a maga életkörét híven betöltvén, jámborsága és szorgalma által tiszteletet érdemel, nevetséges leend, mihelyt azon pályára lép, mire természet őtet nem szánta. Kinek a közönségesen, a mindennapin felűlemelkedni erő nem jutott: az kitetsző helyre ne álljon. S ez intés itt az írónak adva, minden más helyzetbeli embernek szól.

Nem boldogtalan volt az, mond a költő, kinek születéséről s haláláról a világ semmit sem tudott. E tanítás a pórnépre nézve helyes lehet; de ki fennérzést nyere sorsától, ki magasba törekedő társaságban a szép és jó példáit jókor szemlélhette: annak kötelessége úgy élni, hogy a pórnépen felűlemelkedve, a mindennapiság keskeny köréből kiléphessen; s nevének maradandó emléket szerezzen. Hazát és emberiséget csak jelesek boldogíthatnak; s e célra-munkálás kötelessége alól nem vétetik ki más, mint a természettől tehetség nélkül hagyott szerencsétlen.

Sok út visz magasra; s ez útak közt nem egy van, mely mindenkinek hatalmában áll. Ha bámúlatos művet írni, fontos ütközetet nyerni, phidiási szobrot alkotni, országos alkotmányt alapítani stb. nem mindentől telik: de elveit s érzéseit minden megtisztíthatja, magát erény követésére minden szoktathatja, hasznos ismereteket minden gyűjthet, s napjait célirányos tettekben minden eltöltheti. Ne hidd, mintha a terhektől s kötelességektől, mik reád, mint szabad nemzet polgárára, természetesen háramlanak, tehetséged kicsiny voltának színe alatt magad felmenthetnéd. Lángerő kevésnek adatik; azonban minden egészséges lélek hosszú szorgalom által más tudományát, tapasztalását, példáját magáévá teheti; helyesen ítélni, s pontosan egybehasonlítani megtanulhat; s vizsgálat s gyakorlatnál fogva a teremtő lelket ha el nem érheti, hozzája legalább közelíthet. Többszer mondám: az élet főcélja - tett; s tenni magában vagy másokkal együtt senkinek nem lehetetlen. Tehát tégy! s tégy minden jót, ami tőled telik, s mindenütt, hol alkalom nyílik; s hogy minél nagyobb sikerrel tehess, lelkedet eszközökkel gazdagítani szüntelen igyekezzél.

Hol élő példából s tulajdon tapasztalásból tanulhatsz, ott tudományod legjobb alapon áll. Tettlegi tudományt találsz a világ történeteiben is; s kincs gyanánt kell tartanod azon következményeket is, miket a nagy emberek saját tapasztalásaik után feljegyeztek. De amit a magányos tudós előre feltett elvekből kikövetkeztetett, s összeilletett rendszerben előadott, kétkedve tekintsd meg. Mert észleges vizsgálatokat ragyogó színbe öltöztetni könnyű: életre alkalmaztatni pedig nehéz, s nem ritkán veszedelmes. Minos és Lykurgus, Solon és Pythagoras tettleges bölcseséggel alkották öszve a köztársaságokat; s midőn Aristoteles az igazgatás tudományát rendszerbe foglalá, nem tett egyebet, mint amit a maga Organumának írásakor cselekedék vala. Valamint itt az emberi ész szokott járását kitapogatván, azon rendet, miszerint az elejétől és egyetemleg gondolkozni meg nem szűnt, tapasztalás után leírá: úgy amott a régi és új országalkotványok módját és állapotát vizsgálá meg, s a fennálló valóságon épité tudományát.

Minden ismeret kútfeje a tapasztalás. Nem elég tudni: Athenében s Rómában, Angliában vagy Amerikában mi és miképpen volt vagy van? ugyanazon idea különböző fejekben, különböző helyben, korban és környűletben, különböző foganattal munkálhat. Tapasztaláson épűlt vizsgálat fog megtanítani; hol a hiány? hol a tennivaló? s mi a különféle eszközek közt választásra érdemes? Fordíts a népek kifejlése történeteikre mély figyelmet. Egész nép, mint egyes ember születhetett s nevekedhetett oly meghatározó körűlmények közt, melyek neki bizonyos véralkatot, karaktert, hajlandóságokat, szeszélyt és szenvedelmet természetébe öntöttek. Ez adatok szerént kell őt a kifejlés lépcsőin nyomról-nyomra kísérni; s ha e nyomról-nyomra kísérést elhibáztad, s az állást, melyre előrement adatainál fogva jutnia kellett, tisztán ki nem láthattad: botlásokat teszesz, miket a világ minden teóriái jóvá nem változtatnak. Úgy jársz, mint az orvos, ki minden növénynevet tudott, de növényt egyet sem ismert; ki a nyavalyák egész lajstromát újjain elszámlálta, de betegének baját ki nem találhatá.

Egyetemi formák sem egyes emberre, sem egész nemzetre állandóul nem alkalmaztathatnak. Az ember s az emberiség korához s helyzetéhez képest időről-időre más más testi és szellemi alakot vált. Ezen alakváltások észrevétlen jőnek; s csak akkor rohannak zajogva, ha véletlen akadály vettetik ellenökbe. Azonban ne hidd, mintha elhárító eszközöket találni nem lehetne. Ki tiszta pillanattal önkebelébe tekinteni megszokott; ki előtt lelkének minden mozdúlati lepletlen állanak: annak csak akarat kell, hogy magát saját hatalmában mindég megtartsa, s lélekalakot önmaga formáljon magának. Ily férfi felűlemelheti magát a századon, s annak alakváltozásaira hatalmas befolyással munkálhat.

Két erő tart felűl a sokaságon: ítélet és akarat ereje. E kettő nélkül ismereteid csak eltanult ismeretek, tetteid csak alárendelt tettek lehetnek; azonban mindkettőnek válhatlanúl kell egybefűzetni. Mert ítélet erős akarat nélkül lelkedet a szenvedő állapotból, miben körűlmény s társaság fogva tartják, ki nem emelheti; erős akarat pedig ítélet nélkül átalkodottá s vakmerővé csinál, s hibásan választott célok után törekszik.

Tapasztalás, tanulás, figyelem és gondolkozás: négy eszköz, minek szorgalmas használata által az ítélet napról napra erősödik. Ezt is, mint a lélek és test minden más tehetségeit szakadatlan gyakorlás fejleszti és neveli; s e gyakorlás az út, akaratod erejét is óránként öregbíteni. Puhálkodás, indúlat és szenvedelem sugallatit meggyőzni nem lehetetlen; jót, szépet, nagyot és nemest tenni természetes ohajtás; s ama meggyőzést mennél gyakrabban viszed véghez, s emez ohajtást mennél sűrűbben változtatod gyors tetté: annál nagyobb leend akaratod hatalma. Indúlat és szenvedély által vezetett ember akarata is lehet erős, lehet rohanó hatalmú; de nem tiszta s nem szabad. Annak, ki egykorúira jótékony befolyással kíván hatni, rénnyel és nyúgalommal tölt keblet kell bírnia. Indúlat és szenvedély vadsága csak forrásban nyugtalankodó sokaságra munkál, s annak vétkeibe vegyűlvén, vészt és pusztúlást hoz; s mivel az emberiség saját fenntartását szem elől egészen soha el nem téveszti: ily vész és

pusztúlat jelenetei sokáig nem tarthatnak. Az erény nyúgalmával párosúlt akarat az, mely szelíd hatalommal munkálva, állítja elő a jót, s hárítja el a gonoszat.

Egyedűl a legnagyobb erő sem tehet mindent, mondhatnám, nem tehet sokat: egyesített erőknek pedig a lehetetlennek látszó is gyakran lehetséges. Mit ér egy csepp víz? de milliomonként egyesűlt cseppek megdöbbentő erőt fejtenek ki. Ez egyszerű, mindennapi példa tudtodra adhatja: mily becses az egyesűlet!

Légy kész egyesűlni. A nép, melynek tagjai saját házaikban elszigetelve csak önmagokról gondolkoznak, s parányi célaikat csak egyenként űzik, még félig vadnép. Neki óriásinak tetszik minden, ami az egyes ember erejének s eszközeinek mértékét felűlmúlja; ő nem tudja, miképpen az erő s eszközök, mikkel feszített munka közt sem ér véget, milliomok erejével s eszközeivel, sokkal kisebb részben egybekapcsolva, csudákat teremthet. És az egyesűlés ily haszna mily természetesnek, mily könnyen kitalálhatónak látszik!

Jegyezd meg: azt, ami legegyszerűbben, s legtermészetesben vezet célra, kitalálni kevés ember dolga. Az emberek legnagyobb része saját fejével nem gondolkozik; s régi állásából annál kevésbé mozdúl ki saját akaratánál fogva. A sokaságot szokás és előítéletek tartják fogva; s azoktól megszabadúlni a lélek restsége nehezen engedi.

Tisztábban látni, mint a pórnép nem ritka dolog; de annak balszokásaival s előítéleteivel megküzdeni, egyes embernek mindig veszedelmes. Elszórt magvakból apródonként csirázik és nő fel a kor, mely változásokat hoz magával. Annak feltüntekor mintegy tudat- s akarat elleni forrás, mozgás s haladás látszik mindenfelé; s boldog a reformátor, ki e feltűnés első jelenségeit biztos pillantattal észrevette! ő nem fog egyedűl maradni felléptekor, s győzedelemmel teszi magáévá a pályaágot, melyért a korelőtti küzdők hiában, s többnyire nyúgalom és életveszély közt fáradtanak. Az ő osztályrésze dicsőség; midőn az előtte elsüllyedt, küzdők sírján egykorúiknak átka fekszik, melyet a később jött maradék szánakozása többé jóvá nem teszen.

Önszeretet az emberi nem legegyetemibb vezetője; de ne hidd, mintha ez önszeretet mindég az önhasznot tenné céljának. Sok anya mondhatatlan szeretettel viseltetik gyermekéhez; s mégis e szeretet által vezérelve mindent tesz, ami gyermekének sirathatatlan romlást hoz. Így a sokaság önmagával! A való hasznot ismerni éppen olyan ritka tulajdonság, mint minden más valót; s ha Demokritnak igaza volt, midőn a valót, filozófi vizsgálatok tekintetéből kút fenekén lenni mondotta: éppen úgy igazunk lenne, ha mondását az emberek legmindennapibb tetteikre s gondolkozásaikra alkalmaztatnók. Az emberek többsége, hogy önszeretetének eleget tegyen, a mindenkori divattól, azaz idegen fejekben támadt s szokásba jött gondolat és cselekedet-formáktól kér tanácsot. Ezek itt fájdalommal nem gondolva, orrcimpáikat fúrják keresztűl vagy tőszúrásokkal egész termeteiket tarka képekkel borítják be; amazok ott kárt fel sem véve, papírosért adják kincseiket, s levegői intézetekre egymást törve vesznek részvényeket; némelyek a valódi értéket üres címért cserélik el, mások a leghasznosabb dolgokat elvetik magoktól a puszta név miatt, melyet történetesen hordoznak, s több effélék. S miért mindezeket? felelet: mert másoktól úgy látják.

Embert, egyenként s csoportosan, a maga hasznáról felvilágosítani a legnehezebb feladások közé tartozik.

Gondolni mindent lehet bátorságosan; gondolatot szóvá és tetté változtatni, kétes következményű dolog. Mi, és mikor, és miként kell szólani s tenni? ez a bölcseség nagy titka, miről szabályokat adni nem lehet. Régi a tanács; minden tudja azt, s kevés követi: eszed járjon előbb nyelvednél s tettednél.

Van idő, mikor hallgatni s látszó veszteglésben ülni bölcseség. Bölcseség és okosság közt különbséget tégy. Mert az okos hallgat és vesztegel, hogy önbátorságát megőrizze; a bölcs pedig, hogy polgártársai nyugalmát idő előtt s foganat nélkül ne zavarja fel. Amaz néz önmagára, ennek pillantatai az emberiség előhaladását kísérik.

Ok nélkül hágni vészes pályára vakmerőség és hiúság; de midőn közügy kívánja, akkor mindenre készen lenni polgári kötelesség. S e kötelesség parancsolja a valót és igazat nemcsak megismerni, nemcsak szeretni és tisztelni, de bátor szívvel kimondani és pártfogolni is. Az elpalástolt való, s a pártfogás nélkül veszélybe süllyedt igaz, gyalázatára válik a nemzetnek, melynek körében az eset megtörtént.

Ezen, s minden más, ezzel határos kötelesség teljesítése bátor szívet teszen fel; de bátor szívet szerénységgel s bölcs előnézéssel párosítva. Szerénytelen bátorság szemtelenséggé lesz; s bátorság előnézés nélkül oktalan vakmerőséget szűl.

Bátor szívet, mint minden más rényt, magad szerezhetsz magadnak. Ki tanult ismerni, s ismeret által szeretni szépet, jót, nemest, és valót; az kétségkívűl minden ezekkel ellenkezőt útálni fog; s e szeretet és útálat győzhetlen erővel munkál szívére. A különben félénk, erőtlen anya lángba s vízbe rohan gyermekeért, kit szeret; a félénk, erőtlen hölgy tőrt taszít saját szívébe, hogy menekedjék üldözőjétől, kit útál; s ha e két hatalmas indúlat gyenge kebelbe is önthet bátorságot: mi leszen még, ha az erős azokat sajátaivá teszi? A gyengének bátorsága pillantatnyi támadat, mely kétségbe s veszélybe sújt; az erősé pedig elveken alapúló lélek-sajátsággá leszen, mely nyugalmas alakot vehet magára, s mégis lángerővel törekszik szabadítás s szabadúlás felé egyformán.

Bátorság kell nemcsak a pillantatnyi szükségben; hanem a szükség bármily hosszú tartósságában is: azért bátorság, türelem és állandóság nélkűl kevés beccsel bír. E kettő nélkül nagy és következménnyel teljes tettek nem történhetnek; e kettő nélkül a bátorság tulajdonképpen nem is bátorság. Hiában tapodtál meg kezdetben minden félelmet, ha előbukkanó akadályok ellen is mindvégig küzdeni képes nem vagy. Mert, bármint leplezzed, csak bátortalanság az, ami az akadályok által készségedet meggyőzetni engedi. Szünetet nem ismerő bátorság neveztetik állhatatosságnak; nagy karakter enélkül nem lehet, s ezáltal kisebb lelkek is bámulatos következésekre juthatnak.

Állhatatosság és makacsság úgy állanak egymás ellen, mint bátorság és vakmerőség. Valamint egyiket tisztelned: úgy a másikat megvetned illik. Állhatatosság és mély tekintet jelen és jövőre; makacsság és értelmetlenség: együttjáró dolgok. E két utolsó gyakran hamis szégyennel van egybekötve: mondásunkat vagy tettünket félbenhagyás által hibásnak ismerni nem akarjuk. De ha öntudatunk, s maga a dolog kiált: mit használ ellenkezőt kiáltoznunk? az állhatatost még süllyedésében is önérzés boldogítja: a makacs szívét pedig késő, sikeretlen megbánás vérezi.

Küzdés az élet! Ez igazságot még azok is érezik, kik a mindennapiság nagy országútán a sokaság közt egy napról másra megrögzött formák határvonalain belül bolyonganak, anélkül, hogy szemeiket felemelnék, s tekinteteiket új és szokatlan pálya fölé röppentenék. Mi nem fog még történni azzal, ki a sokaságot elhagyván, kevesektől járt útra tér, vagy egészen új pályát nyitni készűl! minden ily törekedés ezer meg ezer ellenséget támaszt. Ez gyűlöl, mert régi szokásait megvetve s háborítva látja; amaz, mert törekvésed véleményt állít elő, az övével ellenkezőt; némelyek ok nélkül nyugtalankodónak tartanak; mások irígylik, hogy kitetszővé teszed magadat, holott kitetszeni csak ők vágynának. Mindezek, s több ilyenek ezer módon igyekeznek célrajutásod megsemmisíteni; s ha megsemmisíthették, jaj neked! a sokaság nem lát egyebet bukásodnál; s dolgaid rossz kimeneteléből kész gyávaságodat, oktalanságodat, gonoszságodat, s száz meg száz ilyeneket következtetni. A pórnép ítélete a szerencse után jár.

Bukásodban megvet és átkoz; lehető kiemelkedésed bámulat és öröm zajával ünnepli. E jegyzet mindennapi példákból van merítve; de nem kell általa elrettenned.

Ellenség s ellenkezés nélkül az egész természetben semmi nincs. Elveted a gabonát, s mennyi veszély nem vár arra a kikelés pillantatától fogva aratás idejéig; s fognád-e azért az évenkénti vetést elmellőzni? és jól adá isten, hogy sokszor s legtöbbszer a nemes küzdő elébe vetett akadályok éppen néki szolgálnak: mint Heraklesről mondja a mitosz, kit a zsarnok veszteni akarván, halálos merényekre küldött ki, veszély helyett örök dicsőséget hozókra. Meggyőzött akadály mindég a tett becsét neveli; s a pórnép zajgó kiabálása, légyen az ellened vagy melletted, minden esetben megvetésre méltó. Eközt s a való hír és dicsőség közt óriási a különbség; s ki azt nem érzi, és méltánylani nem tudja, az nem is érdemel más bért útcai sokaság megtapsolásán kivűl. Harsogva zúg az; a tapsok hőse vállakon hordoztatik! de kevés idő múlva méltán vagy méltatlanúl elhagyatva marad; boldog, ha sárral nem mocskoltatik be! A bölcs szánni fogja őt szenvedéseiben, de panaszára csak így szólhat: *tenmagad választád jutalmadat, s azt íme elvevéd!*

Mindég és mindenütt vagynak, bár kevesen, kik a jót és szépet szeretni s az arra törekvő tetteit méltánylani tudják. E kevesekhez csatold magadat, s mennél szorosabban. Egyesült erejök célrajutásod könnyítni, részvételök bukásodat vígasztalni fogja. A sokaságért híven munkálj, de ítéletével ne törődjél. Ha küzdéseidet szerencse koronázandja, úgyis melletted leszen az. Fáradalmaid jutalmát önérzéseden kivűl a kevesek jóváhagyásában keresd; csak ezek körében alapúl meg a maradandó hír, s a nemcsak maradandó, de megérdemlett hír.

Aminek okai előre elhintettek, s csirájokban meg nem fojtattak, annak kerülhetlenűl meg kell történni; s megtörténését akadályok hátráltatják ugyan; de egyszersmind lépcsőnkénti haladását rohanássá változtatják; mint lassú patak folyását az elébe vetett kődarab. Az emberiség történetei, valamint az egész természet, szakadatlan láncon függenek egymásba; s bölcs az, ki a láncot ismerni és követni tanulta. A pályaküzdő bukása gyakran, s talán mindég a lánc naponként egymásra növekedő szemeihez tartozik; s talán éppen azon szem, mely a következő küzdő szerencsés célrajutását múlhatlanúl vonja maga után. Ennek meggondolása bátorítson a pályán kedvetlen körűlmények közt is.

Az emberi élet csak elröpülő pillantat, minek elenyészése előbb-utóbb kikerülhetetlen. Mi szebb? halni-e az ostromlott vár falai alatt, a sokaság közt bujkáltodban történetesen melletted elpattanó bombától lezúzva? vagy halni az ellenség bástyái felett, minekutána merész szökelléssel hazád zászlóját azokon kitűzted? A derék egyedűli célja: jeles tett; ki féltében nem lépett vele egy ösvényre, azt éppen úgy eléri a sors. Egyetemileg uralkodik az mindnyájunkon; de rajtunk áll nevünket vaspálcája alól kivívni.

Sidney Algernon a vérpadon múlt ki; Washington az övéinek karjai közt végzé életét. Egyik, mint a másik a maga népe történeteiben halhatatlan. Melyik vala a kettő közt a szerencsésb? mondod: az utolsó. De miért? bizonyosan nem azért, mert néhány évvel többet élt; s talán nem is azért, mert halálos ítéletet nem a bíró, hanem az öregség mondott reája. Célra jutott! úgy van; de kezdetben tudhatta-e, hogy célra jutni fog? Nem, s éppen úgy nem mint ama másik. Dicsőségének elég lett volna, ha elsüllyedése a későbbi embernyom boldogságát húzta volna maga után. A keresztyénség apostolai vérökkel alapíták meg a még akkor csak leendő roppant alkotványt. Mi lenne az emberiségből, ha csak az küzdene, ki a végrehajtás bizonyosságát előre láthatná?

Nemcsak a végrehajtás bizonytalan, de a hála is; bár azt küzdés, áldozat és jótétemény által százszorosan megérdemléd. Erkölcsi világban a hála legritkább tünemények közé tartozik, szintúgy egyes személyekben, mint a nép sokaságában. Ki hálát remélve teszen jót, ismeretlenségét bizonyítja meg a világgal. Minden jó, amit más az emberiséggel teszen, reád is, mint emberre háramlik; azért tégy jót te is, hogy tetteid az egészre, s egész által az egyesekre

jótékonyan háramoljanak. Oly igazságos viszonyozás ez, mely éppen igazságos volta miatt kötelességgé vál.

Hálaért tenni jót, uzsorástól is kitelik. Mert ki tetteért valamit kíván, nem csuda, ha annak mértékét is meghatározza; s tettére tetszés szerént tesz kamatot. Az ily tevő legtöbbszer csak hálátlant csinál, s később bűnösnek hiszi maga iránt az emberiséget, s annak gyűlölésére szívét teljes joggal véli felhatalmazottnak. Nyomorúlt! ő nem gondolja meg, miképpen önmaga naponként, és pillantatoként az általa gyűlölt embertársaság jótéteivel s jótéteiből él, melyek nagyobbak, fontosbak, és gyakoribbak mindazoknál, miket ő élte napjaiban másokra árasztani képes vala.

Nincs nagyobb bolondság, mint magát a teremtés középpontjának gondolni; s mindent, ami nem egyedűl érette tétetett, megvetni. S ilyen az, ki csak személyes hálát vár, s az egészre áradó jót figyelembe nem veszi.

Szerencse után jár a sokaság; s ezért a szerencse kedvencei megútálják azt, s benne az egész emberiséget. Ez is egyik bő forrása az embergyűlöletnek. Hidd el, a szerencse ragyogásai közt nehéz az emberiség való becsét érezni. Sok embert ezer meg ezer körűlmény összeütközése szinte észrevehetlenűl magasra tol; s ők azt hiszik, mintha felsőbb erők állanának szolgálatukra; s mintha a ragyogást bámuló, vagy kegyelmet váró sokaság minden nagyra és nemesre alkalmatlan lenne. Nem tudják, hogy a körűltök tolongó emberek lealacsonyúlása egyedűl az ő művek. Egy intésre készek lennének nagyot és nemest mívelni, éltöket szépért és jóért feláldozni, kik most porban másznak; mert tőlük úgy kívántatik.

Az emberek legnagyobb része saját karaktert nem bír; de annál inkább bír hajlékonyságot bizonyos körűlmények közt mástól és más által minden jót elfogadni. A szerencse fiainak tartozása nem az, hogy egykorúikat bizonyos gyengeségek miatt gyűlöljék; hanem őket fogékonyságaiknál fogva magasb erkölcsi állásra segítsék.

Mit mondasz azokról, kik azért gyűlölik az emberi nemzetet, mert ők szerencsétlenek? Ki nem lehet szerencsétlen? vagy ki az, ki éltében egyszer-akkor magát szerencsétlennek nem érzé? Magad vagy oka szerencsétlenségednek? Tűrd, amit okozál. Sors hozta magával bajaidat? Mit tehet az emberiség róla, hogy így történt? Gonosz emberek miatt szenvedsz? De miért kell nehány gonosz miatt az egésznek gyűlöltetnie? Gondold meg: azalatt, míg téged gonosz emberek nyomorúságba süllyesztettek; másokat a jók nyomorúságból emeltek ki. Itt e falut vad kéz porrá égeté; ott egy másat jóltevő kezek porból újraépűlni segítettek. Itt egy ember rabló által hal meg; amott egy nemes szívű önéltét veszélyeztetve ugrik hab közé, egy előtte ismeretlent megmentendő.

Örömedben és keserveid közt szűnetlen szeretettel viseltessél az emberiséghez, melynek kebeléből az erény magvai még soha ki nem száradtak. Szakaszról szakaszra jőnek idők, midőn nagykiterjedésű rendbomlások állanak elő; s azt vélnéd olyankor: a gonoszság fékei mind széjjelszakítvák. Nézd keresztűl az évkönyveket, s valld meg: ha az erénynek emberi erőt felűlhaladni látszó jelenetei nem ilyenkor tűnnek-e fel legsűrűbben? Mennél fenyegetőbb állást vesz a rossz, annál szorosb kapcsolatba teszik a jók egymással magokat; s közöttök az emberiség annál tisztább világításban mutatkozik.

Ezeket meggondolván, bizodalmadat az emberek iránt tisztán megőrizheted akkor is, ha az érdemet üldöztetve, s a lelkes fáradozót céljától elüttetve látandod. Egyes történetekből egyetemi következményeket kihozni, tapasztalatlanság. Tekints az egészre; s lehetetlen meg nem vallanod, miképp a világ minden népei közt ezer jó látszik ugyan csirájában megfojtva, ezer küzdő pályája közepén elsüllyesztve, stb.; mégis a míveltség nagyobb-nagyobb terjedését, az erkölcsök szelídülését, az ismeretek közönségesedését, múlt századokat jelenkorral egybehasonlítva, nagy tömegben szemléljük. Vesd öszve az időt, mikor Idomeneus saját

gyermekét megáldozni, gondatlan fogadása miatt, magát kénytelennek hivé vala; az időt, midőn a spártai nép Karthágo szövetségét csak úgy fogadá el, hogy ez templomait embervérrel többé ne fertőztesse; s ismét az időt, melyben a keresztyénség isteni alapítója ellenségeinket szeretni tanított. S nem látod-e e három lépcsőn keresztül az óriási emelkedést? Való, hogy az emberek az isteni tanító szavait közönségesen meg nem tartották; való, hogy időről-időre borzasztó jelenetek gyakran tűnnek fel: és mégis odajutottunk, hol a rabszolgaság eltörlése, az ember becsének általános megismerése, s ezredek óta fennálló kasztok összeolvadása kivihetetlennek többé nem látszik; s ugyanazon emberfaj közt, mely valaha embert áldozott, gladiatorait egymást gyilkolni gyönyörködve nézte, a rabszolgává tett embert barmainál kevésbé kímélte, s több efféle. Ezek, s az ilyenek jelei, miképpen a népek tanítói, gyakori veszélyeik mellett is, nem hiában szórták a magot. Gyökeret vert az, s az ismeretek temérdek masszájával egybeforrva, többé ki nem irtathatik.

Fáradj a hazáért, s ne tenmagadért; így nem leszen okod panaszkodni. Ki magáért fárad, gyakran csalatkozik; ki lelke erejét hazájának szenteli, annak tettei előbb-utóbb sikerrel koronáztatnak meg; s a siker felől az emberiség elismert haladása biztosít.

Hírt és dicsőséget vadászni hiúság. A való nagyságnak éppen úgy következése a dicsőség: mint jámbor életnek a becsület; kereset nélkül jön mindegyik.

Sokan a nagyember külsejét mesterséggel teszik magokévá: mint kokett a szerelmesét; s azt hiszik, ez úton dicsőségre juthatnak. De ha van álnagyság, van áldicsőség is; s amannak kísérője csak ez lehet.

Óvd magad, annak látszani, ami nem vagy. Törekedjél való nagyságra, ha magadban erőt érzesz; de színlett nagyságot mutogatni, gyalázatnak tartsd. E színlés a hazugság minden fajai közt legundokabb.

Színlett nagyság mutogatója az oroszlánbőrbe öltözött szamárhoz hasonlít.

Nagyság és szerencse: két egészen különböző dolog; s mégis a sokaság e kettőt rendszerént összetéveszti. Nagyságot szerencsétlenségben megismerni s tisztelni, ritkának adatott.

Mindennapi mondás: ez az ember szerencsés, amaz szerencsétlen. Mit teszen a név: szerencse?

Timoleon nyert győzedelmek után templomot emelt a Szerencsének. Ő tehát e néven oly valamit értett, ami hatalmas lény gyanánt az emberi tetteket igazgatja; s azoknak kéje szerént kedvező, vagy kedvetlen kimenetelt osztogat. A régi közmondás ellenkezőt tanít: Mindenki önszerencséjének kovácsa. Azaz, szerencse kivűl az emberen nincs; semmi nem egyéb az, mint az emberi okosság s ügyesség által előhozott jó következés. Aki tehát okos, az szerencsés is, s aki szerencsétlen, az nem okosan vitte dolgait. Ez a mondás értelme; s így tartá ezt Richelieu.

Mindennapi példák bizonyítják, miképpen Richelieunek s a közmondásnak igazok nincs. Sok oktalan kezdet koronáztatott meg szerencse által; sok okosan intézett terv semmivé lőn. A gazda híven megmívelé földeit; vetései szép reménnyel biztatják; s íme felleg gyűl, s gabonáját aratás előtti napon jégeső veri el. Egy tékozló utolsó forintját lotteriába löki, s nehány nap múlva a sorshúzás ezrek birtokosává teszi. Mondhatod-e amaz elsőt saját balesete okának? s e másik szerencséjét az ő okosságának tulajdoníthatod-e?

Ember a történet urává magát nem teheti. Fontold meg jól, mit kezdesz; válaszd meg az eszközöket okosságod szerint; munkálj fáradatlanúl; s ha mindent, amit erőd s körűlményed enged, megtettél: nem vádolhatod magadat, bár a kimenetel ohajtásodnak meg nem felel is.

Tenn erődre támaszkodjál; szerencsétől, ha mit nyujt, fogadd el, de ne várj semmit is. Az élet szebb ajándéka istennek, mintsem kockajáték gyanánt folytassuk. Nem csüggedő erőnek gyakran a sors maga is engedni látszik; azért szerencse hatalmát ismerd meg ugyan, de általa sem kormányoztatni, sem elrettenteni magadat ne engedd.

Emberi tudomány legfőbb célja maga az ember. Ez a pont, mely körűl minden vizsgálataink, törekedéseink kisebb-nagyobb körben forognak.

Ismerd magadat, s magad által az embereket; ez ismeret nélkül tudományod holt tudomány.

Tökéletes ismerettel embernek dicsekedni, esztelenség. Magunknak magunkról számot adni, már ez is felette nehéz, és hosszú figyelem s gyakorlat következése: másokról pedig ítéletet hozhatni, nemcsak felette nehéz, de felette bizonytalan. E planétáról, hol lakunk, hasonlítás és következtetés által szólunk a többihez: így saját természetünkből, melyet közelebbről vizsgálhatunk, hasonlítás s következtetés által szólhatunk másokról. S e módon nyert tudomány mennyi tévelygésnek adhat helyt!

Mennél több s mélyebb ismerettel bírsz: annál inkább érzed az emberi tudomány bizonytalanságát. Ez érzés önhittségtől meg fog őrizni; de vigyáznod kell, nehogy ellenkezőleg kétségeskedés szellemét ébressze kebledben. Az élet jól megfontolt, de biztos lépéseket kíván; a kétségeskedés határos a félénkséggel.

A hős jól tudja, miképpen a győzelem isten akaratától függ; s szorongó kebellel kezdi legelső ütközetét. Megnyerte azt; s bizodalom támadt benne önerejéhez, mely minden újólag nyerendő győzelemmel nevekedni fog, s új meg új szerencsét von maga után. Így történ az ismerettel is. Minden jól húzott következés biztosabbá tesz. De ha biztosnak lenni jó: elbízottnak lenni még rosszabb, mint kéteskedőnek. Mert a biztosság okos vigyázattal jár; az elbízottság pedig oktalan vakmerőségre vetemedik; s magamagát buktatja meg.

Az ember külsője és belsője közt természetes viszony van; s ha valakiről ítélni akarsz: mindkettőre figyelmezned kell. Embert egyedűl külsőjéről ítélni meg: vendégfogadósi bölcseség, melynek következményi aszerént változnak, amint felső ruhádat, vagy hangodat változtatod. A belsőt ami illeti, arra csak a külsőn keresztűl lehet pillantani; s azt vizsgáló szem elől rejtegetni nem nehéz.

Mint idegen kézírást, úgy idegen lélekállapotot, idegen érzelmeket és karaktert utánazni, mindennapi jelenet. Színészi ügyesség az emberek közt nagyon közönséges; ezért velök időt tölteni mindég lehet; de általok megcsalatni is könnyű.

Sok ember olyan, mint a kaméleon: tetszéseként válthat színt. Sok olyan mint a vitorla: magában mozdúlatlan áll; de minden támadó szélnek enged, s annak változásaként változtatja irányait, most éjszak, majd dél felé. Sok ember eszközzé tétetik; mert egyébre nem való. Sok eszközzé teszi magát, hogy saját célait érje el. Ez gonosz, amaz együgyű; s reájok támaszkodván, mindenikben kárt vallhatsz.

Bízni az emberi rényben, az erények legnemesbje közé tartozik; de e bizodalmat leginkább az egészben helyheztesd; egyesekben számtalanszor fogsz megcsalatkozni.

Az emberiség nagy tömegében az előre, a jobbra törekedés tisztábban vagy homályosabban mindég érezhető; egyesek pedig az egész szellemével, haladásával s boldogságával ellenkezők sűrűn találkoznak. Ezren hiszik, hogy magányos jólléteket az egész célainak feláldozásával alapíthatják meg; s ezek balúl vezérlett önszeretet miatt hívtelenek az egészhez; nem tudván, vagy tudni nem akarván, hogy az egésznek, melynek részei vagyunk, ártani olyan, mint felgyújtani a várost, hol házat bírunk.

Egyesekből áll az egész; s mégis azokból erre és viszont ezekből azokra az ítélet bizonytalan. Mert minden egyes magában a másiktól különbözik; s ezen egyesek ezerféle különbségeik az egészben összevegyűlvén, vegyület által egészen más alakba olvadnak. A lég különféle vegyületekben most széllé, majd vízzé, majd tűzzé alakul; s ez alakváltozás uralkodik az erkölcsi világban is.

Nyílt szív s egyenes lélek egyesekben ritka tulajdonság; tettetés és rejtegetőzés pedig gyakori. A nagy tömegben lévő emberek közt, népben és sokaságban tettetés és rejtegetőzés természetesen nem foghat helyt. Ezért a sokasággal legalább minden jelen pillantatban tudhatod: mint állasz? csak azt nem tudhatod: a jövő pillantatban mint fogsz állani?

Jól megértsd: nemzet és sokaság egymástól különböznek. Amaz együvé állott egész, ez több egyesek most ilyen, majd olyan számban és alakban történt összecsoportozása. Amannak van állandó pályaköre, melyen a vele összeköttetésben levő nemzetek sorában lassabban vagy gyorsabban, de bizonyos egyetemi rendszerrel mozog; emennek kimért útai nincsenek. Amaz a Balaton, mely saját partjai közt százak óta van és tápláltatik; ez a hullámok, mik a Balatonon gyakorta látható ok nélkül támadnak, s ismét eltűnnek.

Nemzet való szelleme s körülményein épült természetes szükségei s törekedései, a sokaság hullámzó, zajos tolongása miatt, igen sokszor nem kivehetők. Mert a sokaság egyesektől s gyakran saját haszna ellen ingereltetik; s vagy vezetője célai után értetlenül megy, vagy vezető nélkül hagyatva vakon rohan. De nem ritkán látni fogod azt is, miképpen az említett zajos tolongás egyenesen az egész belsőjéből forr ki. E két egymással ellenkező jelenést biztosan megítélni gyakorlott szemet kíván.

Egész nemzetnek is lehetnek és vagynak előítéletei, balszokásai, s más árnyékoldalai, miket felvilágosítani nem pillantat dolga. Gyűlölj minden rosszat; de a rosszak orvoslásában különbséget tarts. Régiség által megszentelt, vagy történetesen jó gyanánt elfogadott balság jó szívben is lehet; s általán fogva nemzet, mint nemzet nem is lehet rossz-szívű. Erőszak ritkán orvosol, mert nem világosít fel; példa s tapasztalás által figyelemre bírt emberek egymás után s észrevétlen térnek jobb útra.

Idő a nagy mester! Ez egy generációt természet rende szerént eltemet, s a következőben eléri célját. Ki tud várni, az sokat tud; s nemcsak tud sokat, de tehet, s tenni fog sokat. A bölcs késő öregségében is elülteti a fát, noha hasznával maga nem élhet; de érti, miképpen az rendes időre megnő s unokáját gyümölccsel enyhíti. Ő tudja, miért kell várni; s ki várás után sok jót nyert, az munkálni a jövő korért sem rest.

Erős rendűlet viszi véghez nem egyszer, mit hosszú idők békésen nem hajthattak végre. Ez állítást a történetírás igazolni látszik. Azonban tekints mélyebben, s látni fogod a rendűletet, vagy hosszú idő által előre készített végrehajtásnak lennie, vagy ha nem, akkor az előre nem készült, s korán vagy kor ellen erőszakosan felkényszerített rengést cél nélkül pusztítani; s vagy az egyetemi szellem által nyomaiban semmivé tétetni, vagy ellenkező esetre következéseiben a késő maradék nyomorúságát is folyvást eszközleni.

Égiháború és volkánkirohanás miért és mikor szükségesek? Isten tudja, kinek bölcsesége s ereje milliom világokat kormányoz. Ily égiháborúk s volkánkirohanások az erkölcsi világban a néptámadások; s ezek, mint amazok, a sors örök haladású törvényeiben írattak meg. Vigyázz, nehogy valaha szentségtelen kezekkel a történetek forgó kerekéhez nyúlj! Nagy Sándor és Etele, Mahomet és Nagy Károly császár, Julius Caesar és Napoleon csak eszköz valának a sors kezében, kik más időben s más körülmények közt vagy tetteket előhozni nem tudtak, vagy előhozni akarván, mindjárt kezdetben elsüllyedtek volna.

Sors választott embere a maga hivatását megérzi. De a választottak sokfélék. Egyik választva lőn, hogy elvettessék, mint a mag, jövő aratás reménye miatt elrothadandó; másik, hogy érett kalászként tűnjön fel, idejét töltve sarló alá jutandó. Így rothadásra szánt mag vala a két Gracchus; így sarló alá jutott kalász, Julius.

Kit a sors meghívott, annak tiszta látást is ád, a kellő útat s eszközt meglelni. Azonban a sors nem szólal meg; s annál kevésbé hív neveden, hogy célait munkáljad. Az egész láthatlan, de szakadatlan szövedékkel van egymásba fűzve; s minden szem a láncban saját helyét jól betölteni köteles. Légy távol a bohóságtól, mintha ember szabad kéj szerént intézhetné a társaság szerencséjét; de buzgólkodjál lehetőleg s pillantatonként haszonra fordítani erőd s értelmed. Így nevetséges önhittségtől ment leszesz; s ahelyett saját becsed szerény érzése fog kísérni.

A sors a maga menetelét az emberiségben sem teszi oly láthatóvá, hogy azt minden szem olvashassa. Sokan tekintetet sem fordítanak reá; sokan azt hiszik, hogy nékiek figyelmezni sem szükséges, mivel az különben is a magáét megteszi; sokan olvasni akarják, de a betűk jelentését nem tudván, csak találgatnak, s idegennemű dolgokat tévelygőleg fejtegetnek ki; csak kevés szerezte meg magának a tehetséget, az örök folyamot a maga tisztaságában felvehetni. S ezen kevesek sem dicsekedhetnek, mintha tekinteteik minden időben egyformán élesek lennének.

Az emberiség sorsnak enged; de nem mint rabszolga. Mindenkinek lehet szabadakaratra felemelkedni. Földből egyéb nem jöhet ki, mint amit a természet belé alkotott; de vizsgálat és munka a természeti anyagokból mennyi ezer meg ezer alakot állíthatnak elő, ilyképpen a természetben nem létezőket! Azért ne hidd, mintha ember születnék kész tehetséggel, mint atyja fejéből Pallas Athene. Kebledben és fejedben ezerféle erő szendereg, mit felkölteni, s kifejteni és alakítani tenn dolgod. Ugyanazon személy teheti magát jóvá vagy gonosszá, bölccsé vagy esztelenné, indúlat és körűlmény rabjává vagy urává; s ez az, ami az emberben szabadakaratnak mondatik. Isten teremtett, s azt ember nem teheti; de a teremtés által letett anyagnak alakot adni, vagy azt alakról alakra változtatni magában és magán kivűl: ez az emberiség hatalmi és szabadsági nagy köre.

Időt kívánó, nagy tervet egész nemzet karakterén s hajlandóságain építni sikerrel lehet; sokaságon építeni vakmerőség, azt csak szempillantatnyi végrehajtásra lehet használni; egyes embereken egyetemi tervet alapítani tapasztalatlanság. Ezekkel csak segédképpen élhetsz, ha őket jól kiismerhetted, s annálfogva vagy tisztáknak találtad, kik birodalmadat meg nem csalják, vagy gyengéknek, kiket tetszés szerint vezethetsz. Az elsőkkel sokra mehetsz; ez utolsók csak addig tiéid, míg csel vagy történet szerént más kézre nem jutnak.

Vagynak emberek, mint az állóvíz, mely bizonyos határokban áll, de tesped, s haladásra nem való. Mások, mint a csendes folyam, mely akadálya nem lévén, szokott útját egyformán járja. Amazoknak hasznát nem vehetni; ezeken pedig próba nélkül nem építhetsz. Vess útjokba akadályt, vagy várd, míg mások vetni fognak; s ha akkor az akadállyal meg nem küzdve másfelé folynak, csak gyengéiket használhatod; ha pedig megküzdenek, s küzdenek lankadatlan, fűzd őket kebeledhez. Ily küzdők egyesűlete bölcseség által vezetve a legszebb társaság.

Saját karaktert ritka bír; állandót még ritkább. Sok karakter épűl értelmi elveken, sok csupa vérmérsékleten, vagy szenvedelmen. Elvet, mérsékletet s szenvedelmet változtatni oly dolog, mire ezer példánk van. Sok embert ismertem, kik bizonyos időben ilyen vagy amolyan lélekszínt viseltek; s később egészen másat vettek fel. Nem mintha tettetők lettek volna; hanem mivel karakteri alapjaik változván, magoknak is kellett változniok. Sok emberben ismét a karakter helyét dac pótolja ki; s ezek makacsok, míg ellenkezőjök van; nem lévén pedig, könnyen elhajolnak. Ilyenek gyakran lesznek mások játékává.

Jól mondja a közmondás: elválasztja hét tél, hét nyár! de gyakran sokkal hosszabb időn túl is az ember változik. S csudáljuk-e? Kor, körűlmény, jó vagy bal szerencse, egészség és betegség s több effélék, a legerősb természetet is vagy hirtelen erőszakkal vagy tartós befolyással elváltoztatják. Mindannyi ok, vigyázni! mert ha az ember szíve gonoszsága nélkül is ily változékony; mennyire nem változékony még azon alak, melyet tettetőleg veszen magára!

Fájdalommal emlékezem sokra, kik tettetve vagy nem tettetve ily változékonysággal forogtak mellettem. Ily fájdalmat tapasztalni fogsz te is; de óvd magad, hogy általa el ne kedvetlenedjél, s lángod a közremunkálás iránt ne aludjék ki. Felebb is mondám: tekints egészre! Egy darab göröngy e földön, bármily színetlen legyen az; de amiatt e szép csillag, társai körében, nem kevésbé szép színnel ragyog. S e hasonlatot tedd által az emberiségre; s ne nézd, mit tettek egyes tagok? de szemléld: mivé lőn e nagy nemzetség, mely kezdetben állati hangnál s ösztönnél egyebet nem ismert? Szerencsétlen volna, ki foltokat látván a napban, annak fényességét nem ismerné meg.

Közdolgokbeli tapasztalást közdolgokban élés szerez, s az emberismeretet társalkodás, s nem annyira társalkodás, mint együtt-munkálás emberekkel.

Közre élj: ezt mondám előbb is; de a magányosságot becsűlni és használni tanuld. Sok ismeret, sok érzés csak úgy ver gyökeret szívünkben, ha azt egyedűl lévén, hosszú háborítatlan gondolkozás által tettük magunkévá. Az élet és munkazajban érzelem érzelemre, gondolat gondolatra tolúl; most jön, majd röpűl; csak a magányosságban van időnk s nyugalmunk minden egyes érzést, minden egyes gondolatot feltartóztatni, s a többiek sorához állandólag fűzni.

Mindég magányban ülő csak magát hallja, és sem ellenmondást tűrni nem tanul, sem a tárgy mások által így vagy amúgy nézett oldalait nem ismeri. A zajban élőnek önszívét és lelkét mélyen vizsgálni ideje nem marad; s így gyakorlat által ugyan készséget nyerhet, tettlegi, egyes ismereteket szerezhet: de talentumát rendszeres haladásban kifejtenie, s ismereteit egészítenie nem foghatja. Kettőt köss együvé, s méltasd a költő mondását:

Csendes magányban fejlik a talentom,
Világi zaj közt állandó karakter.

Eszerént élted fő törvénye legyen: magányban tökéletesűlni, s a köztársaságban magányos készűletedet szünetlen haszonra fordítni.

Hazád szolgálni, s hazád dolgait kormányozni: e kettő nemcsak megfér, de összeköttetésben is van egymással. Kit saját keresménye nem táplálhat, az a társaság terhére él. Ki gazdagságot igazságos úton gyűjt, az a közös hazának gyűjt kincset; jólbíró lakosokban áll az ország gazdagsága.

Ki háznépet táplál, az a haza gyermekeinek egy részét táplálja; ki háznépet a rény elveiben tart, az a közös hazának tart hív polgárokat.

Férj és atya: tiszteletre méltó két nevezet. Ki gyermeket nevel, az a hon iránt szent kötelességet teljesít. Neki adatik a jutalom: közönségért tett szolgálatok után, szeretett hölgy és szülöttek karjain önérzéssel pihenni.

Társalkodás: az emberi természettel együvé forrva van; ki anélkül él, az a természethez hívtelen.

Különbség van: közdolgok folytatásában másokkal együtt lenni; vagy azokon kivűl másokat fogadni és felkeresni.

Közdolgokban szoros igazságot szólani s tenni, bár ezren vegyék is kedvetlenűl, el nem engedhető kötelesség. Társasági körben kedvetlenséget távoztatni, emberség. De emberség és hízelkedés vagy csapodárság, nem egyforma jelentésűek. Hízelkedni mindenütt alacsonyság.

Közdolgokban hallgatni, hol káros vélemény vagy tett nyilatkozik, hű polgárnak nem szabad; társasági körben inkább hallgatni, mint haragot gerjeszteni, illendőség. De itt és ott csak egyenes, nyílt lélek, csak jóakarat és résztvevő kebel teszik az okos ember való becsét. És számláld ide a türelmet is.

Idegen véleményt tűrni, kevés tud; pedig ki tűrni nem tud, hogyan kívánhat tűretni? Csak a gonoszt ne tűrd, egyébként az ellenkező véleményt, hol kell, ostromold, de azt, vagy érette birtokosát gyűlölnöd, igazságtalanság. Mert nem megtörténhetik-e, hogy két ellenkező közt igazad neked nincs? s feltéve, hogy igazad van, mit vét az, ki gonoszság nélkül, meggyőződés után ilyen vagy olyan véleményt lát valónak?

Tűretlenség a lehető megegyezést előre kizárja. Mit is okozhatna jót oly indúlat, mely önhittségből s kevély szeretetlenségből származik?

Keressed a valót! ez intés vizsgálatra int, s vizsgálat szelleme tisztelettel járúl minden véleményhez, mely gonoszság bélyegét magán nem hordja.

Ki valót keres, annak lehetséges önhibáját elismerni, s mástól tanulni. Emberek közt ritka kincs, de a kincsek közt nem utolsó.

Fogadd el a jót mástól, de vizsgálva; s ten meggyőződésedet könnyen ne változtasd. Változékonyság és fejeskedés egyformán nagy hibák.

Rényt csak úgy bírhatsz, ha azt saját szívedből fejtetted ki; azt mástól általvenni, s divatköntösként magadra venni nem lehet.

Meleg kebellel tégy mindent, amihez fogsz, s meleg kebellel szólj mindent, amit beszélesz; így beszéded és tetteid saját színt és erőt, és kellemet nyernek. Idegen példa csak ily embernek használ; ilyen a más rényeit nem utánozza, de mással hasonló rényt követ el, önszíve mozdúltából. Tedd hozzá: ilyen ember a mástól tanult ismereteket úgy plántálja által magába, hogy azok ott gazdag életre virúlnak fel. Hidegség emberben, mint egész természetben, minden tenyészet gyilkosa.

Ki nem tett mindent, mit tennie kellett s lehetett vala, az boldog nem leszen. Ki pedig emberi s polgári kötelességeit híven teljesíté, az önérzésében boldog lehet; de leszen-e valósággal? azaz, leszen-e általánosan? más kérdés.

Boldogság nem pillantatnyi gyönyör érzelme. Pillantatnyi gyönyört érezhet a hiában élő, a gonosz is; de a boldogságra önérzésből eredt léleknyúgalom kívántatik; s ez csak annak lehet sajáta, ki a természet nagy és szent intéseit érteni tudta, s célirányosan követte.

A természet egyetemi törvénye: az egésznek fenntartása, kifejtése, és haladása az érelem végpontjáig; s mindezt halandó szem csak egyes jelenetekben láthatja s kísérheti. E törvény az, minek valamint a világ minden más egyenkénti részei, úgy az ember is alárendeltetett, hogy annak betöltésére kény és fájdalom után együtt munkáljon; azért bár boldog lenni mindenki szeretne, mindenki törekszik: mégse hidd, mintha Isten az emberi élet céljává e törekvést rendelte volna. Természethez, emberiséghez hű kebelnek kísérője lehet boldogság, mint magas erénynek a dicsőség: de kitűzött cél gyanánt tekinteni azt, csalatkozás.

Fásult szív boldogságot nem érezhet, nemtelen szív nem bírhat: a nemeskeblű érezheti s bírhatja azt, de sokszor díjúl mondhatlan gyötrelmet nyér. Jele, hogy a célt nem hibázó természet, más célokat tett ki számunkra.

Mi a boldogság?

Az emberek száz meg százfélét hittek annak lenni; s mindaz nem egyéb eszköznél, miáltal azt elérhetni reméllék vala, s elérni mégsem tudhaták. Mind azért, mert törekvésök célát az eszközzel összetéveszték; mind azért, mert oly valamit tettek céllá, ami csak más, való cél után küzdés következéseként tűnhet fel.

Boldogság fájdalommal, s keserűséggel együtt meg nem állhat. Mondhatod-e, hogy ember általánosan boldog lehet? Embernek időről időre lehetnek örömei; de azok vagy hirtelen enyészve keservekkel váltatnak fel, vagy hosszasban maradva únalomba mennek által.

Érzékeny szívnek több fájdalom jut, mintsem általános boldogságra számot tarthasson: érzéketlen sem jót, sem rosszat nem érezhet. A megadás nyúgalma csendes érzemény; de szenvedés következése, s annak emlékezetét le nem vetkezheti. Megkeményedés a fájdalom iránt, az öröm útát is bezárja; s érzéketlenseggé vál. Higgy nekem, e szó: boldogság, egyike a legbizonytalanabb, s legszűkebb értelmű kifejezéseknek; s ki boldogságot vadász, árnyékot vadász. Teljesített kötelesség s nemes törekvések önérzése küzdés s bánat közt is nyúgalmot tenyészt; s ha e nyúgalommal, boldogság cím alatt, megelégszel: annak megnyerése szép, jó s erős léleknek keresés nélkül, csupán tettei következésében bizonyos.

Minden egyes ember, még a legnagyobb is, parányi része az egésznek; s minden rész az egészért lévén alkotva: azért kell munkálnia is. Ki saját jóllétét egyetlenegy főcél gyanánt űzi, nevetségessé teszi magát minden gondolkozó fej előtt. Az emberiség, mint az óceán, melynek ezredekig, miriádokig tartó élet rendelteték: egy ember, mint egy buborék, mely támad, ide s tova hányatik, s pillantat múlva széjjelpattan, a megmérhetetlen tömegben eltünendő.

Ez ellentételben vígasztaló gondolat fekszik. Mert saját kicsiny voltunk érzete, az egész nagyságára vetett tekintet által magasztaltatik fel; s egyszersmind a kétségbeesés keserítő gyötrelmeit szenvedések közepette is elkerülhetjük. Ugyanis, bár minden küzdéseink mellett magunk számára jobb napokat nem vívhatánk ki: de tisztán érezve, hogy emberi rendeltetésünk főcéla nem is ez vala, nem nézünk átokkal vissza a pályára, mely ha nekünk töviset hozott is, nemünknek most vagy jövendőben virágot és gyümölcset teremhet.

Most pedig, szeretett gyermek, isten veled! Most még a gyermekkor bájos álmai kebeledhez gondot férni nem engednek; de eljön egyszer az idő, s a tapasztalás égető nappala tégedet is felébreszt. Ha majd e felébredés kínos óráiban e lapokat előveended, jusson emlékezetedbe: miképpen a felébredés kínos órájának gyötrelmeit én is teljes mértékben szenvedtem; azonban szerelmemet az emberiség s bizodalmomat az örök sors iránt híven megőrizni törekvém; s hidd el nekem, ki e kettőt bírja, az füstbement remények után sem fog vígasztalás nélkül maradni.

1837

ERKÖLCSI ÉS PEDAGÓGIAI ÍRÁSOK

VÉDELEM P. J. SZÁMÁRA

Félve szólamlok meg, Tek. Törvényszék, látván a nevezetes többséget, mely e szerencsétlen asszony sorsát már-már elhatározta; de egy emberi élet remélhető megtartása minden kétségen túl fontosabb, mintsem érette mindent elkövetni ne kellene. Azonban kevés érdemet teszek az életre, mely gyalázattal bélyegezve van: s valamint magam csak addig szeretek élni, míg a becsülettel folytatott pálya önérzését kebelemben hordhatom: úgy nem tartom méltónak oly élet megtartásaért fáradozni, mely birtokosát csak közutálat tárgyává tehetné. Én, T. Törvényszék, ártatlannak hiszem az ítélet alá bocsájtott személyt; s mint olyat készülök a gyalázatból kiragadni, minekutána a szenvedések közül úgysem ragadhatom ki, mikbe a nekitulajdonított, de más által elkövetett bűn következései mélyen taszították.

Ezen asszony, úgymond a vád, saját férjét gyilkolta meg; férjét, ki őt forrón szerette; ki parányi hivatala súlyait híven tűrte, hogy háza népét, minden más jövedelem hiányában, táplálhassa; ki őt élte minden napjaiban sohasem keseríté; ki akkor is, midőn meggyilkoltaték, neje miatt tett fáradságos utából jött meg; s tele gonddal feküdt ágyába, honnan többé fel nem ébredett.

Nehéz vád, T. Törvényszék, s mennél nehezebb: annál gondosabban kell azt tekintenünk; annál mélyebben kell néznünk szövedékeibe. Valónak állítjuk azt? akkor e szerencsétlen, ki általa terheltetik, visszahozhatatlanúl elsüllyedett. Kettétört a vessző feje felett; mert melyik ítélőszék lenne a szerető férj gyilkosának kegyelmes? Bűnösnek akarjuk-e hát vallani? ki akarjuk-e rá mondani a halált, a bíró ajkai közűl oly rettenetes szavat? Mert halál a harcmezőn, dicsőség; halál a kórágyban, elnyugvás; de halál a pallos alatt, lángoló gyalázat, mely a maradék szivében is ég.

Nem, T. Törvényszék, mi a sorstele itéletet: bűnös! oly hamar, oly hidegen kimondani nem fogjuk: mi késni fogunk a vétek megtörténtét elhinni, míg az ártatlanságnak legkisebb, legtávolabb lehetsége fennmarad; mi örűlni fogunk, ha valaki csak egy nyomocskát is mutathat, melyen a szerencsétlen számára menedéket lelhetnénk!

S valljuk meg, hogy minden ami ez asszonyt közelebbről illeti, minden ami körűlményihez, s eddigi életének egész szövedékéhez tartozik, messze van attól, ami őtet ily iszonyító tett gyanújába vethetné. Ismertük a derék házat, melynek leánya volt; ismertük szülőit, kik számos gyermekeiknek bár javakat nem, de példás nevelést hagytak osztályrészűl; emlékezünk, mikor szerelemből választott férje karjai közé vezettetett, láttuk, miként éltek egymással kölcsönös bizodalommal; láttuk, mint tölté be mindegyik saját házi körét; mily egész lélekkel függöttek gyermekeiken; s mindezek után erőszakos behatás nélkül ébredhet-e bennünk gondolat, hogy ez asszony e férjet meggyilkolta? hogy egy pillantat alatt elfojtotta keblében a szelídebb érzés minden mozdúlatit, az erkölcsiség minden elveit, miket a természettől s szülői oktatásából nyert vala? hogy hirtelen, dühös elhatározással kitépte magát a szerelem s boldogság karjai közűl? hogy annyira kedvelt gyermekeit szánakozás nélkül a gyalázat és ínség zsákmányivá tevé? hogy önkényt rohant a végveszélybe, ki az asszonyi gyöngédséget oly mértékben sajátává tevé?

Nem lehetséges, T. Törvényszék, az erény ösvényéről egyszerre a bűn örvényébe süllyedni. Csak aki egész életében szenvedelmei játéka volt, ki indúlati rohanásának küzdés nélkül engedett, ki haragnak és bosszúnak mindég részeg dühvel nyitott útat, ki kívánságaiban soha féket nem ismert, s a reáható pillantatot vad tűzzel fogadta; csak egy ily személyben, egy ily vad állatban lehetne elképzelni, hogy ily önmagát, s ön kedvelteit semmivé tevő, öszvezúzó tettre lobbanjon fel. De a mi szerencsétlenünk ilyen nem vala; s annálfogva képzelhetetlen, gondolhatatlan, hihetetlen a vétek, mit elkövetettnek lenni mondatik. Őrjöngő dühödés reá

nem szálla; míg pedig a józan észnek egyetlenegy szikráját táplálhatá: jöhetett-e a gondolatra, megfosztani magát a férjtől, ki őt s gyermekeit csekély hivatala jövedelméből, mindennapi szorgalmával táplálta, kinek halálával előre látta magát gyámolától, s naponkénti táplálójától megfosztatni, s kinek meggyilkoltatása után valósággal veszedelemben van, hogy ártatlan gyermekeivel együtt, a legborzasztóbb nyomorúság terhe alatt öszveroskadjon? Nő és anya, és szükségtől retteghető asszony valami ilyet követhetett-e el? Nem, T. Törvényszék! erkölcsi lehetetlenség ez; s merném kiáltani: vagy minden tapasztalás és emberisméret hazug, vagy ez a személy ártatlan!

S nézzük a tanúvallásokat; s nyomozzuk a történetet. Az asszonynak bizonyos távol rokona meghal, s végintézetet hágy. Remény vala, hogy e szerencsétlenről sem feledkezett el; a férj megy; a végintézet felnyitásán megjelen: s valami csekélységet nyervén azáltal, visszafordúl, hogy gyengélkedő állapotban elhagyott nőjét ismét megláthassa. Éj vala; a beteges asszony gyermekei közt nyúgovék; s a hazatérő férj nem akarván őt álmából felverni, egy távolabb szobában, az út alkalmatlanságait kipihenni lefekszik. Virradni kezd, s a szolgálatot tevő leány asszonya szobájába lép, s azt ágyában aludva találja, költi s ébredtekor a rettenetes hírrel fogadja: miképpen az éjjel megérkezett úr halva van. Mint rezzent öszve, mint ragadta fel ismét magát, mint rohant a gyászos terembe, mint omlott el a halott felett, mint hurcoltatott vissza eszmélet nélkül, mint feküdt hetekig élet és halál közt a forróláz kínaiban, többen látták: s mindazok, kik látták, bizonyságot tesznek a legvalóbb, legégetőbb, legmélyebb fájdalomról, minek valaha tanúi valának. S ily körűlményekben, ki lehetett volna eléggé vad, eléggé gonosz azt hinni, vagy csak gyanítani is, hogy ő férjgyilkos lehetne? S valóban e legrettentőbb napok eltelének; orvosi segéd s az ifjúság ereje a halállal küzdőt az életre lassanként visszahozák; s ott vala ő, háza borzasztó pusztaságában, gyámol nélkül maradt gyermekei közt, jövendő szükségnek zsákmányúl adatva; s még nem emelte fel magát a hír, nem vala sem gondolat, sem szó e bűn felől, amiért most itéletet hozandók leszünk.

A felgyógyúlás után kevés idő tölt még el, s a váratlan veszteség érzelme, s a háztartás aggodalmai közt hánykódó asszony könnyei még folytanak; midőn bizonyos, előttünk sem ismeretlen férfiu megjelent s jobbját kéré magának. Virító leánykorában ugyan e férfinek hasonló kérést megtagadott; s most, noha két neveletlen gyermek szükségtől rettegő anyja, nem fogadta neheztelés nélkül a tolakodó kérőt; ki a fiatal, szép özvegy elhagyatott sorsától akarván azt, mit a leány szerelmétől meg nem nyert, elérni, nem tisztelte a legméltóbb fájdalmat, s a lángoló bánatnak még szemeiben csillogó könnyeivel menyekzői oltárhoz kíváná vonszolni.

A már másodízben elutasított kérő bosszúsan vonúl vissza; s kevés napok alatt hír támad, hogy a megholt nem természeti halállal múlt ki, hogy gyilkos kezek metszék el élte fonalát, s hogy a bűnös közelebb van, mint lehetne gondolni. Homályos vala a hírnek mind eredete, mind tartalma; de nőttön nőtt, de terjedten terjedt, s a helybeli kormány figyelmét elkerűlnie többé nem lehetett. Közvélemény szerént ugyan a hirtelen eset oka szélütés volt; s a törvényszék ezidőben egybegyűlt tagjai még semmi okot nem láttanak, miért a véleményt változtatni kellene: de minekutána bizonyos személy, bizonyos helyeken, bizonyos hallgatók előtt, bizonyos körűlményeket kezdett jelentgetni; nem lehetett másképp, mint az illető tisztviselőt kiküldeni, hogy a botránkoztató hírt, ha alaptalan, megszüntesse; ha nem éppen alaptalan, megvizsgálja.

S íme most, T. Törvényszék, a kiküldött tiszt elébe hivatva egy ismeretlen, s alakjával, viseletével s egész valójával gyanút gerjesztő asszony megjelen, és kikérdeztetik; s félig nyilván, félig rejtélyes szavakkal a sírban fekvő halottat, s különösen annak fejét megvizsgáltatni kivánja. A gyanús asszony elzáratván, a felásás és vizsgálat megrendeltetik; s a sírjából kibolygatott nyugvó kaponyája, a fürtök sürűségében, éles szeggel beverve találtatik.

Bizonyos lőn a tett; de a tevőről vala még kérdés; s most az elzárt és újolag feleletre vont asszony nyilván állítja: miképpen a baleset éjszakáján, bizonyos helyről, hol az éjnek felét fonással töltötte, szállására térvén, a megholt házának utcára fekvő ablakát kivilágosítva látta, s újságkívánatból betekintett, s egy lyukon keresztűl, mely az ablak alsó részére függesztett ruhán vala, szemlélte a rettenetes bűnt; szemlélte, hogy a háziasszony, ezen ítélet alatt álló özvegy, és bizonyos ismeretlen férfi az ágyon nyugvó férj kaponyáját szeggel beverték.

Mi lőn természetesb, mint az, hogy a kiküldött tiszt ez iszonyító vallomást ördögi hazugságnak vevé? S annak vette minden más; s most kétszeres tűzzel folyt a vizsgálat, hogy a való bűnös kinyomoztatván, az özvegyen történt méltatlanság helyreállíttassék. Fájdalom! a kimenetel irtózatos és mindég irtózatosb színt vett magára. Harmadnap múlva még egy más tanú, az éjjeli őr, állott elő, ki ugyanaz éjjel a ház tornácába szolgáló utcaajtót nyitva találta, s intést adni bemenvén, a hasonlólag nyílt pitvarba lépett; midőn az utcára fekvő terem ajtaja felől mozgást, s az ajtó hasadékán keresztűl világot vesz észre. Már-már a terembe lépendő vala, midőn az ajtó hirtelen megzörren; s ő maga sem tudván: miért? a pitvarból a tornácba döbbenve vonúl ki, s a falhoz lapúl, és hall a szobából embereket kilépni. Ne félj semmit, megholt; monda egy férfihang. Jaj istenem! remegett egy asszonyi. A lépések kifelé a tornácba tartottak; az őr hirtelen egy oszlop mellé vonta magát, s jól látta, hogy bizonyos ismeretlen férfi a ház asszonyától lámpával kísérve lépett a pitvarból ki; s a férfi el, az asszony pedig vissza, az udvarra fekvő szobába, szélytmentek.

Két tanú, két szemmel látott tanú; s ha a dolognak csak külszínét nézzük, a már elmondott, s a dolog erkölcsiképpen nem lehetséges voltából vett okokat el kell mellőznünk, s bár nehezen is, bár a történet egész folyását meg nem foghatva is, bíróilag aszerént győződünk meg, amit az előttünk fekvő irományok tartanak. De, Tek. Törvényszék, hány történet bizonyítja már, hogy gyakran a legvilágosb, leggyanútlanabb, s belső és külső körűlményekkel leginkább megegyezni látszó tanúvallások is csaltanak? s e jelen tanúvallásokat tartsuk-e bizonyosoknak, mik mindazzal, ami az ítélet alatt állónak egész éltéből, helyzetéből, és mind előbbi, mind az utóbbi körűlményeiből természetes következéssel foly, oly szembetünőleg ellenkezik?

Feledjük el, ha lehetséges, mindazt, ami ezen asszony e tanúvallások előtt volt; feledjük el, mint élt, mint gondolkozott, mint cselekedett; feledjük el mi viszonyban állott férjével, gyermekeivel és saját körűlményeivel; s kezdjük vizsgálatainkat csak ott, csak a pillantaton, hol az előttünk fekvő adatoknál fogva az általa elkövettetni állított bűn kezdődik.

Gyilkolt, úgymond a vád. S mindjárt azután mi történt körűle? Kikísérte bűntársát, mond az őr, s szobájába visszatért. S mit tőn? lefeküdt gyermekei közé, s nyúgodtan aludt, míg a reggel berohanó leány a rettenetes hírrel fel nem riasztá. Lehet-e képzelni, T. Törvényszék, hogy gyilkos, hogy férjgyilkos, azon éjjel, melyen a tettet végrehajtá, azon fedél alatt, hol az áldozat élet nélkül fekszik, azon ágyban, miben az atyjoktól megfosztott árvák veszélyt nem sejdítve nyúgosznak, álmot találhasson? Lehet-e képzelni, hogy őtet sem a kétség: ha tette világra jön-e, vagy homályban marad? sem a rettegés: hogy bűnét a törvény kérlelhetetlenűl fogja megbosszúlni, sem a szánakozás: hogy gyermekeit ínség és gyalázat örököseivé tette, fel nem háborították? Nem! ez álom az elkövetett bűn után oly hidegvérűség következése fogott volna lenni, milyet csak a pokol valamelyik lakosáról lehetne feltenni; s ez álomban már különvéve is a vádlott ártatlan voltának oly bizonyságát találjuk, mely az említett két tanú hitelessége iránt gyanút gerjeszt.

És kik ezen tanúk? Egy ismeretlen, gyanús asszony; és egy bizonytalan hírű férfi, kik már tanúskodásokkal magokat vádolják. Mert hol valának mindjárt akkor, mikor a bűn, állítások szerént, elkövetteték? nem lett volna-e kötelességök arról mindjárt tudósítást tenni? mi okozta, hogy csak hetekkel később, s csak homályban, de mégis terjeszteni látszó igyekezettel, kezdék a hírt szórogatni? Nem nyilván tetszett-e, miképpen valami előre feltett

szándék és cél szerént dolgoztak? Elvárták az időt, míg az özvegy halálos ágyából felgyógyúl; el, míg az újolag virúlni kezdőt a régi kérő ismét megkeresi; és csak azután, s mindjárt azután, hogy ez célját el nem érheté, támasztják a hírt, a bizonytalan, meg nem határozott hírt, sem kútfejéről, sem körűlményeiről világosan nem szólván.

Ily tanúk ellen, T. Törvényszék, a vádlott megelőző élete, s mostani állapota magokban is erős bizonyságot tennének. Előbb, mintsem az özvegyet ily természet, józan ész, és emberismeret ellen kiáltó tett gyanújába tegyem: száz okaim vagynak hinni, hogy a bűn magok a tanúk által vitetett véghez. Minden vonás, minden szó, minden körűlmény, ami által a dolog bizonyosságra jött, őket terheli. Befolyással kellett minden esetre lenniek; s az egész tett az özvegy férjhezkérésével összefüggésben áll. Mert ki vala az a kérő? Nincsenek-e köztudományban a tiszti keresetek, mik ellene közvégzés által rendeltettek? s miért? nem azért-e, mert évek óta sok olyanokkal, kik e törvényhatóság fogházában tolvajlásért és rablásért érdemlett büntetést nem egyszer vettek, szövetségben áll? nem volt-e ez ember első ifjúságától fogva közgyanú alatt? nem ismeretes-e a szenvedelem, mivel ő a vádlott iránt még ennek leány korában viseltetett? nem tudatik-e közönségesen, miképpen a tanúskodó asszony, e városba jöttével, annak házában talált menedéket? maga az éjjeli őr, nem volt-e több ideig szolgálatában? s mindezek nem arra visznek-e, hogy összefüggést és lehetséget ott keressünk, hol egy láncszem a másikat adja kezeinkbe; nem pedig ott, hol a lánc megpattan, és semmi sincs, ami tovább vezethessen?

Ki követett el valaha gyilkosságot (hacsak a jelen pillantatban dühösségig nem ingereltetett) haszon és kinézés nélkül, gyilkosságot előre meggondolva és hidegen? Nem hihetem, nem gondolhatom, nem is képzelhetem, hogy valaki szenvedelemtől el nem vakúlva, hideg józansággal, semmi remény által nem kecsegtetve, emberi éltet tehessen semmivé; s ez okfőnél fogva bátran vallom: a megöletettnek más gyilkosa nem volt azon kivűl, aki gonosz tettből magára hasznot várt.

S hasznot ki várt, T. Törvényszék? Az özvegy? Ha minden képzelhető esetet keresztűlgondolok, alig találok oly messzéről hozott, oly keresve keresett feltételt, min valami következést épithessek; s a gyanúra leghajlandóbb gondolattal is, tettét csak azon esetben magyarázhatnám meg, ha férjét gyűlölte, másvalaki eránt pedig elvakító, elleneállhatatlan szerelemmel viseltetett, s annak birtokát e bűn nélkül elérni nem lehetett volna. S ezt állítani, hol az ok? hol a férfiú, ki ismerte valaha a férfiút, kiért ezt tennie kelletett? Az talán, kit a tanúk a titok éjszakáján láttak vala? De miért nem nevezik azt? miért nem említnek semmit, ami annak kilétét távolról is sejdíttethetné? hová lőn az, mindezideig? miért hagyá el az asszonyt a rettenetes napokban, midőn oly iszonyú fájdalmakkal küszködött? miért nem jelent meg felgyógyúltakor, midőn keze után más esdeklett? Vagy a szövetség köztök megbomlott talán? Nem, Tek. Törvényszék: szenvedelem, mely vérrel is kész magának útat nyitni, oly hamar, oly egyszerre nem csendesedik el. Azért csatlották volna egymáshoz magokat iszonyító, szívnyugalmat örökre elsüllyesztő, életben és élet után átok alatt fekvő tettet követni el, hogy egymást többé ne lássák? Ez vala tehát a kinézés, a remény, a cél, miért a vádlott nyugalmát, életét, és becsületét kockára tevé? ez vala az elrészegítő, elvakító, őrjöngésre gyúlasztó gyönyör, mit a boldogtalan magának álmodott? Ó, mit álmodhatott ő magának, ki e veszteség után minden esetre csak elhagyatást, pusztúlást, és sanyarító szükséget várhatott, és talált?

Kinek vala tehát kinézése nyereségre? Rablónak, ki pénz és javak után áhitozik, nem; mert érdemes vala-e, hogy a gonosz magát veszélyre tegye ki, a csekélységért, a tekintetet s fáradást nem érdemlő csekélységért, ami nála található volt? Nem is raboltatott el semmi: s a parányi örökség is, mit végső útazásából magával hozott, épen találtaték. Szűkölködött a ház minden nélkül, ami a romlottlelkűekben vágyat gerjesszen; csak egy kincs vala e fedél alatt,

mi után vadkebel sovárgott: egy nő, kit férje éltében elnyerni többé remény nem vala. S e kincs birtokáért kellett a szerencsétlennek korán elhúnynia; hogy örökségét vérbe füresztett kéz zsákmányolja fel. És késett-e vajon a zsákmányért eljőni? nézett-e időt, helyet, és illendőséget? s titkolta-e gonosz szívét, midőn kérést meg nem nyerte? nem mutatta-e a cseléd előtt bosszúját? nem ejtette-e fenyegető szókat, akkor rejtélyeseket ugyan, most e vád után már világosokat? S midőn a hír már homályban kezdett mozogni, nem újította-e meg kérését levél által? nem újabb visszavettetésekor kezdődik-e a hír komolyabb alakja? És mit, Tek. Törvényszék, hiszem én tudom, én láttam, én ujjaim közt tartottam, én vizsgáltam és olvastam egy más levelet, mit a vádlott mindjárt a halott felásatása, mindjárt az asszonytanu másod-kihallgatása után ugyanazon kéztől írva, de ismeretlen úton vett, melytől a kérőlevél íraték. E levél mentséget, szabadúlást, s becsülethelyreállást igér, ha még magát meggondolja; s a szabadító jobbját elfogadja. Megfoghatatlan előttem, miért e levél nincs a pörirományok közt? s történt légyen az szándékkal, vagy gondatlanságból, mindenesetre oly hiba, mit megengedni nem lehet; s minek igazítását haladék nélkül kell kezdenünk.

Nyom nyomra vezet, Tek. Törvényszék! Itt e bezárt falak közt mondom, de kész leszek ég és föld hallatára is kikiáltani: ezen egész pör mentőleg és vádlólag gyanús szövedékkel van öszvefűzve. Én annyit látok ez ügyben ami valóságra vihet; s mégis e pör egész kiterjedésében nincsen egy nyom is követve, egy fonal is felfogva, egy csomó is fejtegetve. Egy emberi élet veszélyben forgása, egy szegény, de mindeddig becsületben állott háznép elsüllyedése, oly parányi dolog-e, hogy érette egy mélyebb tekintetet ez ügyre vetni resteljünk? elég-e elmondani: két nyomorúlt, elvettetett emberalak mit szólott? elég-e tudni: egy eltiport, magánkivűl tett boldogtalan özvegy maga mentségére mit hoz fel? És mit? bizonyosan nem egyebet önérzésénél, minek hinni senki nem akar; fájdalmánál, minek mélységét és tisztaságát más nem látja; s istenénél, ki ártatlanságát jól tudja, de fellegeiből megdürdűlni, s érette csudát tenni nem fog. Miénk, Tek. Törvényszék, s mindenekfelett miénk a kötelesség valót és igazságot nyomosan, mélyen és fáradatlanúl keresni. Mert nekünk kell itt most vagy később ítéletet hozni. Halált fogunk mondani? És miként adunk számot magunknak e pillantattól amaz utolsóig, ha nem követtünk el mindent, hogy ítéletünket a lehetségig bizonyos alapon építsük. Pallos alatt vérzik el férjgyilkolásért a nő, ki talán férje életeért magáét kétszer adta volna? Pallos alatt vérzik el az anya, ki gyermekeit isteni félelemben, hit, remény és szeretet karjain nevelte? S nem fog-e ő a mi álmainknak kétségbenesett arccal, halotti halványságban jelenni meg? Igenis, látni fogjuk őtet, és említni fogja kínait, említni elzúzott jó nevét, lesüllyesztett házát s az éveket, miket tőle elrablottunk. Előmutatja gyermekeit; visszakéri tőlünk a gyámkarokat, miktől azokat megfosztók, vissza az árvák örökre eldúlt örömeit, a jobb napok reményét, s a becsület bezáródott ösvényét. S miért, T. Törvényszék? mert hidegen néztük a cselszövényt, mit a gonosz oly magában bízva, oly kárt örűlő lélekkel szőtt; mert védelem nélkül hagytuk az ártatlant, kinek istenen kivűl csak a bíró igazsága marad vala; mert nem akartuk érezni a könnyek égető hevét, miket üldözött ártatlanság, miket özvegy és árvák hullattanak. Azért T. Törvényszék, hogy e rettenetes számadást magunkról elhárítsuk, gondoljuk meg magunkat; s általtátván, legalább erősen gyanítván a gonoszságot, mely itt fondorkodva lappang; általtátván a hibát, mivel e pörben vád és mentség vitetik: szűnjünk meg minden itélettől. Meg kell vizsgálnunk, szorosan, részrehajlatlan, s fáradást nem kímélve kell megvizsgálnunk minden körűlményt, minden nyomot. Be kell fogatnunk a másik tanút is, az éjjeli őrt; s mind a kettőt külön, magános, és szoros őrizet alá tétetnünk; fel kell hozatnunk a leveleket, mik a gyanús kérő kezeitől oly világos ösvényre vezetve irattak; s ennek cselekedetei, a titkos éjen hol tartózkodása, s minden idetartozók felett kemény nyomozódást rendelnünk. S lehetetlen, hogy ami így megtudatik, mindazzal, ami eddig világra jött, összevetve, bizonyos útra ne vezessen. Ezt, s egyedűl ezt tegyük T. Törvényszék; ezt kívánom, ezért kérek, emiatt könyörgök; egyszersmind egyenesen és ünnepélyesen nyilatkoztatván ki, hogy ha a végitélet fel nem függesztetik: én egyfelől a pör hiányos voltát, másfelől

saját meggyőződésemet s az előttem tudvalevő nyomokat tekintvén, bírói székemről azonnal felkelek; s isten és ember előtt tanúnak kiállván a vádlott ártatlan volta felől bizonyságot mondok.

1812

GYERMEKGYILKOS R. d. M. ÜGYÉBEN

Alperes védelmezője fájdalommal ismeri meg a szomorú tettet, mely tiszti ügyész által követeltetik, megtörténtnek lennie; fájdalommal ismeri meg annak rettenetes voltát; s jól látja miképp az büntetés nélkül semmi esetre nem maradhat: azonban mégsem hiszi szükségtelennek, szavát a bűnös ügyében felemelni, s a tett körűlményeit, indítóit, és következéseit felvilágosítani; ezáltal a szerencsétlen jövendő sorsának könnyebbűlését remélvén.

Gyermek életét, melynek első szikrája az anya szíve alatt lobban fel, ugyanazon anyától eloltatva látni, jól jegyzi meg felperes tiszti ügyész, természet elleni látomány. Vad dühösség lakik a ragadozó állatban; s mégis, midőn a földkerekség minden lakosaival harcban él, kölykei mellett saját életét készen áldozza fel. Oly készség, mely a tenyészet fenntartó ösztönéből önkényt következik, s annálfogva minden állati kebelbe természettől oly mélyen vésve van, hogy annak bötűit csak igen erőszakos, az állatot önmagából kivetkeztető, egész lényét öszverázó és felforgató körűlmények törűlhetik le. S íme ez iszonyú körűlmények az állatok legnemesbikénél, az embernél, állanak elő!

Mi érzet az, minek e megdöbbentő észrevétel mellett, bennünk legközelebb ébredni kell! Utálat? bosszú? Nem! a legközelebb, legtermészetesb érzet, amit itt szíveinket elfogja: a legmélyebb, legigazságosb szánakozás.

Az ember egy részben értelmi állat ugyan, de azért nem szűnik meg érzékiségénél fogva más állatokhoz sokképpen hasonló lenni; s így ami az állati természet egyetemi törvényeit illeti, azok belé is eredetileg öntve vagynak. E törvényeken alapúl a fenntartás nagy rendszere; s azért a végetlen bölcseség mindenről gondoskodott, ami az állatiságot azoknak szakadatlan követésére oldhatatlan láncokkal szorítsa. Forró kívánat, gyönyör, és fájdalom érzelmei vezetik az állatot; gyönyör van összekötve a magzat táplálásával, s annak elvesztésével mondhatatlan, égő fájdalom: s ez okozza, hogy az egyetemi nagy törvény ez esetben híven betöltetik, hogy minden állat fárad és gondoskodik magzatáról, hogy minden állat retteg magzatától megfosztatni, s készebb önéletét veszedelmeztetni, mintsem a kirabolt anyának iszonyító gyötrelmeit szenvedje.

Ha ez így történ az állati világban közönségesen: szükséges az emberrel is így történnie. S mennyivel inkább így történ, minthogy az ember nemcsak jelenben él mint az állat, hanem a múlt és jövendő hatásait is érezi! Csak ember az, ki gyermeke sírdombján hosszú évek után is fájdalom könnyeit sírhatja; csak ember az, ki gyermeke jövő sorsáért aggódik, s magának sanyarúvá teszi az életet, hogy gyermekének gazdag örökséget hagyhasson; és ez embert lehet-e lélekrázó szánakozás nélkül szemlélni, ha szívében a természet örök törvényei ellen vad lázadás rohan fel? Ki nem volt valaha tanúja a földfeletti boldogságnak, melytől megdicsőűlve az anya most született kisdedét legelőszer kebléhez szorítá? Ki nem volt valaha tanúja a leírhatatlan gyötrelemnek, melytől elborítva az anya ölében elhúnyt gyermekét utoljára szívéhez kapcsolá? Most képzeljük a szerencsétlent, kit sors, történet, vagy aminek nevezni lehet, addig vezet, űz, tévelyegtet, míg oda jut, hol ama boldogságot magától önmaga eltaszítja, ama gyötrelembe maga önmagát buktatja! Lehetséges-e nem jutni a gondolatra,

hogy itt a természetet győzhetlen ellenség verte le? hogy itt a szerencsétlen teremtvény értelmét és érzelmét visszatarthatlan ború lepte meg?

Hagyomány és történetírás tanítják: miképpen voltak emberek, voltak egész népek, kiknél gyermekeiket feláldozni szokásban vala. Így vivék Agamemnon és Idomeneos saját gyermekeiket halálra; így lángoltak a druidák berkeiben borzasztó gyermekáldozatok. De ezeket a minden szerencsétlenség legnagyobbika, a babona vakítá és tompítá el. És mégis a görög költő és művész nem állíthatta elő Agamemnont leírhatatlan fájdalom jelenségei nélkül; Idomeneos, a hagyomány szerént, önkénytes száműzöttségbe keresett nyugtatást; azt pedig hihetni-e, hogy midőn a babona által kisdedkorától fogva mélyen lealacsonyúlt asszony, a druida vadságára hagyta szülöttét, mégis kínos mozdúlatokat nem érzett volna szívében? Nemzetségeken, s századokon keresztűl plántált embertelen tudomány mellett is, minden bizonnyal rábeszélés, jelen és életutáni kínokkal rettentés, hatalom és kábítás vala az, ami az anyát ily körűlményekben is az iszonyító lépésig ragadhatá. Ily eszközekkel kényszeríttetik a megholt hindu nője lángokba rohanni; s anyának magát vagy magzatját dönteni halálba: egyenlően rettentő elszántság.

Amit a múlt kor fejletlen népeinél babona okozott: azt nálunk a lélek szenvedéseinek őrültségig hágó ereje okozza. Mert asszonyt gondolni, ki magában az anyát hidegvérrel semmivé tehesse; ki előremeggondolással, mint a vétekben megöröködött rabló, emelhessen kezet magzatára; ki vérének s idegeinek egyetemi rengésbejötte, s gondolat és érzésrendszerének tökéletes őszvezúzatása nélkül a halálos csapást megtehesse; ily asszonyt gondolni felette nehéz, mondhatnók lehetetlen. Azonban, ha ez erkölcsileg lehetetlennek látszó dolog valaha mégis megtörtént; annyit korunk s az emberiség becsűletére teljes bizonysággal állíthatunk: ily eset törvényszékeink előtt ritkább, mintsem egyébnek lehetne tartani oly kivételnél, mely éppen ritkasága, példátlansága, rendszeretlensége által mutatja, mennyire ellenkezik a dolgok természetes folyamával.

Ezért valahányszor e jelen esethez hasonlók jőnek elő, szorgalommal kell az okokra tekintenünk, mik által lehetségessé, vagy éppen kerűlhetlenné lettek; vizsgálnunk kell a körűlményeket, mik a bűnöst oly tettre határozák, mely ellen saját kebléből száz meg száz szózat emelkedett. S ha látni fogjuk, mint kezdett a szerencsétlen lassanként sűllyedni; mint lehetett lelkének és szívének lassanként kábúlni, s végre a természet minden intéseire megvakúlni, minden szózataira megsiketűlni: akkor mindamellett, hogy őt bűnösnek kell vallanunk, mégis bosszúkívánság helyett szánakozás fog ébredni; s lehetetlen lesz nem enyhítnünk sorsát a mélyen sűllyedettnek; lehetetlen nem ohajtanunk, bár ily tettnek inkább elhárítására találtatnék óvóeszköz, mint bosszúlására büntetés.

És mit kell mondanunk, ha meggondoljuk: miképpen az iszonyú bűnre - saját gyermekét meggyilkolni, többszer és inkább tántorodhatik oly személy, ki az erkölcsiség érzelmét még nem vesztette el, mint olyan, ki minden szép és jó iránt megtompúlva, az erkölcsi veszettség legalsó lépcsőjéig jutott? Szívrendítő gondolat! de amit figyelem alól el nem lehet ereszteni anélkül, hogy veszélybe ne jöjjünk, elveszteni a cselekedet való mértékét; s két bűnös között azt tartani kisebbnek, ki a sors kárhoztató könyvébe törűlhetlen bötűkkel van beírva; nagyobbnak pedig azt, ki a vétket tépett szívvel követte el, s legelső percben utána a megbánás kétségbeesését kárhozott lélek kínjával érezte.

Az elvettetett teremtvény, ki magát a bujaság karjában nyilván vetette, s az élet örömeiből kikiáltott keresetet űz; ki az emberiség sajátságainak egyik legszeretetreméltóbbikát, a szemérmet, nem ismeri, ki az emberek becsűlésére számot sem nem tarthat, sem nem tart: ily teremtvény, mit veszthet általa, ha gyalázattal viselt élte-bizonyságát ölében hordozza? S az eltartás gondjai is kínozhatják-e őt annyira, hogy miattok tettet kövessen el, önéletére veszélyhozót? Az erkölcsi lesűllyedés, a közönség szemei előtt gyalázatban forgás merész

homloktalanságot hoz magával; s ki a bűn ösvényén eddig jutott el, az selyemben és rongyban, dobzódva és éhen egyenlő szemtelenséggel tolakodik az emberek közt; s keres és talál módokat a táplálás gondjaitól úgy szabadúlni meg, hogy a törvény fenyítéke alá ne essék.

Mi másképpen van a szerencsétlen, kinek szívéből az erkölcs még egészen számkivetve nincs; kinek becsülete a közönség véleményében még el nem veszett; ki mégis győzhető vagy győzhetlen kisértetek közt a gyarlóságot titokban elkövette; ki e pillanat óta könnyeit emberi szem elől palástolva, jövendőjén aggódik; s most egyszerre ott látja magát, hol titka felfedeztetvén, hírét, szerencséjét semmivé téve szemléli, s előtte egy hosszú, kínnal és gyalázattal gazdag élet nyílik meg! Itt mennél gyöngédebb az érzés, annál közelebb a veszély; mennél kevesebb veszett el az erkölcsiségből, annál bizonyosb a kétségbeesés; s mikor ennek kínai előállanak, mikor velőt és ideget fagylaló vaskézzel ragad meg: akkor emberi ész többé nem munkál, emberi erő többé nem használ; a veszélyteljes óra megkondúlt, s a következmény halandó akarattól többé nem függ.

E tekintet alá jön a szerencsétlen, ki felett tiszti ügyész a halálos ítéletet kimondatni kívánja. Alperes a maga esetének következésében sokkal inkább el van csüggesztve, az iszonyú lélekállapot, melyből tette folyt, s ez a tett, mely a gyermek éltével együtt az anyai szívet s az egész élet minden boldogságát keresztűlmetszette, sokkal nehezebben fekszik rajta, mintsem a halált egyébnek tarthatná azon egyetlenegy módnál, minélfogva végetlennek látszó gyötrelmeiből kiszabadúlhat. De a bírónak az előtte álló boldogtalant más szempontból kell néznie. Neki látni kell, hogy nem megrögzött gonosztevő, nem jobbíthatatlan bűnös fejére mondja az ítéletet; hogy szánásra méltó nyomorúlt ez, kinek nem annyira büntetést, mint útat kell szabnia, melyen bánkódás és megtisztúlás által istent és embert megengesztelve a társaság kebelébe visszatérhessen; s önmagával még egyszer kibékűlve idő és vallás által találjon most még alig remélhető vígasztalást.

Alperes atyja bizonyos, külföldről bevándorlott tiszt vala; ki minekutána szolgálatra alkalmatlan lett, hosszú viszontagságok közt e városig ért; nevén, becsűletén, kardján és leányán kivűl nem bírván semmit is. Beteg volt a megérkező, s egy orvos, szánakozásból, vagy azért mert nőtelennek a viruló leány szemében tűnt, befogadá. Emberi tudomány az életemésztő fájdalmak ellen nem használt; s az idegen, hol hazát keresett, kevés napok múlva temetőjét találta. Ő ugyan elnyúgodván mentve lőn mind azon bajoktól, mikkel a sors életét gazdagon halmozá: de annál csoportosbak lettek azok az árva felett, ki most ifjúsága virágában, segéd, tanács és tapasztalás nélkül egyedűl s idegen földön áll vala. Hova fordúlhatott volna? Közintézeteink, hol az ügyefogyott munkát és enyhűlést leljen, nincsenek; ismerőse az egy orvoson kivűl senki nem vala; s így ehhez folyamodott: vetné közbe magát, s keresne szolgálatot számára. Igéretet nyert; s teljesítését vártában szerencsésnek tarthatá magát, ha az orvos fedele alatt maradhatván, a házról házra koldulás vagy az éhenhalás közti rettenetes választástól megszabadúlt. Azonban a szállásadónak ily vendég nem volt kedve ellen; a szolgálatkeresés napról-napra sikeretlenebb lett, s kevesebb szorgalommal vitetett; szóval a leány helyben maradt, s a háztartás gondjait viselé.

A szerencsétlenség forrása ez vala. A férfi a jóltevő szerepét játszva, vendége helyzetével visszaélt; és szerzőjévé tette magát az esetnek, mely miatt egy élet már feláldoztatott, s még egy másiknak feláldoztatása törvény útán kívántatik. És ő, ki a gyengébbet, a viszontagság alatt meghajlottat a bűnbe nem vezeté, de taszítá, bátorságban ül; ez pedig a legkeserűbb sors martalékává lőn; és sokkal kevésbé azáltal, amit a törvény kárhoztató szavai reá mondanak, mint a gyógyúlhatlan seb által, mit a kétségbeesés pillantatában saját lelkébe égetett vala.

Lehetne talán a gyengeséget menteni, melyet vele természeti ösztön és személyes hajlandóság elkövettetett. Az emberi gyarlóság magamagának ellensége; s magában is rosszra vezethet; s mi leszen még, ha csábítás, alkalom, szűkölködés, s ezer meg ezer kísértetek tűnnek fel,

értelmet és érzést ostromolvák? mindamellett ki szabadíthatja fel őt a vétek alól? De nyomorúságának mélysége abban áll, mert vétket követvén el, tiszteletét az erkölcsiség, a társasági rények iránt magából ki nem irthatta; mert mélyen érezte mit vesztett el, s nem nyerhetett magán erőt, e veszteségével világ előtt megjelenni. Így történt, hogy míg mások, a vétket megszokván, s a gyalázathozó következéstől nem rettegvén, híreket ugyan eltékozolták, hanem a társaság kebeléből ki nem vettettek: ő lelke borzasztó tévelyedésében magát a társaságos életből vérrel szakasztá ki.

Felébredt a részegűltségből, mellyel indúlatai rajta uralkodának; s éles, de már késő pillantatot vete a jövendőbe; s megborzadt. Csábítója nyújthatott volna segédkezet; de ez vad szilajságban törte le a virágot, s még vadabb hidegséggel löké most el magától; a leányt elkergetvén. Ki mondhatja magát szerencsétlenebbnek, mint ez elhagyatott e percben vala? beteljesedve érzett maga felett minden átkot, amit a megbántott istenség a bűnös emberi nemre kimondott. Atyja halálakor, idegen nép hazájában, segéd és remény nélkül, még boldognak mondhatá magát, mert tisztán állott isten és emberek előtt; s ahhoz imádságát, ezekhez kérelmét pirúlás nélkül nyújthatá. Most ott álla, két élettel szíve alatt lesűllyedve teremtője előtt, kinek csillagaihoz felpillantani nem mere; s égető gyalázat érzelmével az emberek közt, kiknek tekinteteikből saját vétkét képzelte olvasni. S vegyük e helyzethez a léleklázasztó gonoszságot, mellyel eddigi lakhelyéről száműzetett: s hol az ember, ki őt könnyeire méltónak nem találná?

Ekkor lőn, hogy önmaga előtt rejtezni kivánván, cél és kinézés nélkül útnak eredt. Álomjáróként tévelygett az útakon; három egymásután következő nap folytában többen látták majd itt, majd amott; futotta a vándort; kerűlt falut és vendégházat: s élelem és nyugvás nélkül keble fúriáit hurcolá. Az óra jött; alkony feküvék az erdőn, melynek széleig vonszolta kínait. Mi történt? az rettenetes valóságban áll előttünk. Mint történt? azt tudja az ég, melynek szent boltozata alatt idegen szem tanúsága nélkül, s a tevő lelkének elkábúlásában történe. Nehány lépésnyire fák közt jött egy útas, s éppen az, kit a tiszti tanúk sorában legelől láthatni; vad felsikoltást hall közel; arra fordúl; s látja a felsikoltott személyt térdein, és látja, mint szorítja a már nem élő gyermeket szívéhez; mint nyomja ajkait a vérző sebre, s mint omlik el fájdalmaitól elszédítve félholtan!

Vagynak esetek, mikor az ember ohajtásokra kényszeríttettik, az emberi jóllét és méltóság gondolatával ellenkezőkre. Így e jelen esetben erőszakosan tolakodik belsőnkbe a rettenetes kívánság; bár e szerencsétlen a reászállott lélekborúból ne derűlhetett volna ki! és nem volna-e jótétemény, ha öntudatától megfosztva, tette iszonyú voltát által nem láthatva, helyzete vigasztalhatatlanságát nem érezhetve futhatná keresztűl az életet, istennek e szép, de reánézve kárhozattá vált ajándékát? Most mit használ neki az észnek visszatért világa, hanemhogy segédével tisztán pillanthasson körűl a mélységben, melybe értelmének a meghatározó percben történt elsötétülése buktatá?

Nem lehet állítani, hogy az elkövetett bűn neki nem tulajdoníttathatik. Őrjöngése a kétségbeesés szempillantatnyi rohanásának következése volt, mely minekutána jóvátehetetlen dúlással keresztűlment, az értelem uralkodásának ismét helyet engede; s ily körűlményben a bírói itélet meg nem némúl. Azonban, ha megnémúlnia nem lehet, enyhűlnie bizonyosan kell. Mi is lenne az emberekből, ha egyedűl a tett, nem pedig annak s tevőjének körűlményei tekintetnének? Volt rabló, ki fegyveresen állott a vándor útában, mert éhség idején kézmunkája nem nyújthatott elég segédet, számos háznépét a mindennapi szükség torkából kiragadni. Bűnös vala, az tagadhatatlan; de bírája előtt nem csak a bűnnek kelle feltűnnie, hanem a fájdalomnak is, mely haldokló háznépére vetett mindegyik pillantatával kétélű fegyverként metszé kebelét; a fájdalomnak is, mellyel kettőztetett fáradságainak sikeretlenségét látni kénytelen vala. És fel kelle tűnnie a naponként nevekedő szükségnek, földi és mennyei segédbe vetett bizodalom

naponként fogyásának, s az iszonyú ostromnak, mely a lelket mind ezek alatt szakadatlanúl kínozá. Megtelik egyszer a pohár; a kétségbeesés megjelen; s ki mondja meg, mit lehetne akkor borzasztóbbnak találni? azt-e, ha az embert hirtelen őrület szállja meg, s öntudatlan teszi a bűnt? vagy azt-e, ha eszméletét nagyrészben megtartván, mélyen érzi a bűn rútságát, nyúgalma és üdvessége örök veszélyben forgását, és mégis kezeit visszavonni nem bírja?

Nem szükség fejtegetnünk: ily esetekben mennyire lehessen a vétket a vétkesnek tulajdonítani. Az iskola minden bölcseségénél többet mond ilyenkor a szív mozdúlata, minélfogva előttünk világos, hogy találkozik bűnös, kinek joga van mindazon könyörűletre, mit azok, kiket szerencsétleneknek hívunk, érdemelnek is, kívánnak is. Amilyen utálatra méltó az, ki az emberiséget levetkezvén hidegen, vagy éppen gyönyörrel űzi a bűnt, kereset módjává tévén azt: olyan szánakozásra tarthat számot, kit egymást váltó baltörténetek, erőszakos körűlmények, vagy lassanként, de észrevetlenűl vezettek, vagy sebes rohanással ragadtak bűnbe. Ennek szerencsétlensége az vala, mert nem bírt hősi bátorsággal szenvedés és kisértetek ellen vívnia; mert nem bírt erős nyúgalommal megvizsgálni, hogy mentséget keresvén oly eszközhez nyúlt, mely minden szabadúlást elzár előtte. S hol van halandó, ki bizonyos lehetne, ha belső szélvészekben mindég elegendő erőt és csendességet bírand-e állandóúl maradni a pályán, mit boldogsága napjaiban magának kijelelt? A szerencsétlen hasonló a katonához, kit ellenség nagy száma vett körűl; s kinek kardja kezében akkor szakad ketté, midőn ereje végső megfeszítésével magát a sűrű sorokon keresztűlvágni akará.

Hol az emberi szánakozás a gyarlóságban magáról megfeledkezett személy számára menedéket készített; hol a szülő hibája miatt balsorban született gyermekről gondoskodó intézet alkottaték: ott ily tett, mint e leányé, valamint ritkábban fog történhetni, úgy nehezebb büntetésre érdemesnek méltán tartatik. De nálunk (szomorú vallástétel!) a gyarlóra nem vár egyéb gyalázatnál, elhagyatásnál, ínségnél; nálunk a későbbi jobbúlás úta annál nehezebbé tétetik, mennél inkább ki van téve a vétkes legelső tévelyedésével mindent elveszteni, s minden reményről előre lemondani. Különbség van, és mily nagy, mily megmérhetetlen! a vétkes közt, ki előtt még út van a visszatérhetésre; s a vétkes közt, ki előtt mindjárt első lépés után, a teremtő egész végtelen világa bezáródik; ki előtt a kegyelem gazdag forrása az utolsó cseppig egyszerre kiapad; s az örök vigasztalás milliom sugárai egyetlenegy percben setétednek el. Ily állapotban lehet az örök kárhozatra vetett lélek, ki helyzete rettentő, végetlen és változatlan voltát világosan látja. Mit használna már nékie a lélekengesztelő megbánás, az elhagyott útra visszatörekedés, s minden egyéb, ami bármely mondhatatlan gyötrelmek után is, bármely felszámíthatlan századokon, ezredeken túl is csak valaha, csak egyszer enyhűlést nyújthatna?

Ennek az öszvezúzó, semmivé tevő érzelemnek kellett e szerencsétlenen is erőtvenni; ennek kellett az ő kétségbeesését az őrjöngés dühéig felcsigázni. S mennyi cím jöve itt együvé az eltévelyedett, és sem külső, sem belső erő által többé nem támogatott személyt örvénybe sodrani! Idegen, elhagyatott voltának tudása; csábítója vad bánása; elkövetett gyarlóságának lesújtó ismerete; remény nélküli, szívfagylaló kinézés a jövőbe: mindezek mi önbizodalmatlanságot, keserűséget, gyűlöletet, szégyent, és aggódó rettegést riasztának fel keblében! Adjuk hozzá, hogy elűzetése után az egyetlenegy fedél alól, hol az idegen földön, noha saját romlására, még eddig magát megvonhatá, természeti csendében többé nem vala; hogy három napi gyötrelemmel teljes életét tébolyodottként bolyongva töltötte; hogy nyúgalom és táplálat hiányában teste és lelke elerőtlenűlvén, maga hatalmában már nem lehetett: s állíthatjuk-e, gondolhatjuk-e, hogy megfontolással, hogy előre megérlelt szándékkal cselekedett; s hogy öntudatát e lázasztó, e marcangoló érzetek közt végpontig megtarthatta? és vajon keresett-e helyet, hol kémlelő szemek elől tettét elrejtse? gondoskodott-e róla, hogy elkövetés után annak jeleit eltitkolhassa? Ott omla öszve a boldogtalan közel az úthoz; sikoltásával árulá el magát; s bűne vértanúját vad szerelemmel kapcsolá kebléhez. E viselet szándékos, saját magáról tisztán eszmélő bűnös viselete nem lehetett. Sikoltása, mely tettét elárúlá, egy-

szersmind bizonyságot tesz lelke állapotáról, mely azon pillanatban szabad akaratjától nem függhetett. De bizonyságot tesz az egész helyezet, melyben a tiszti tanúk elsője őt megpillantá; bizonyságot az ájulás, melybe hullott; s a vér, melyet ajakaira az ártatlannak sebéből csókola; és mindenekfelett bizonyságot tesz felébredése az ájulásból, e felébredés, melynek kimondására szó, festésére szín nem találkozik.

Mindezeket, mik a tiszti tanúk által felhozott körűlményekből önkényt és világosan következnek, részént bizonyítja, részént magyarázza a hónapok óta raboskodónak itt a közönség szemei előtt viselt élete. Nem volt-e a megye fogházában bűnös, ki a legfelsőbb szó által helybenhagyott halálos itéletet oly fájdalommal hallgatta volna, mint amilyennel ez elkövetett tettét emlékezetében hordozza? S ha a fenyítőtörvény legfőbb, tiszteletre legméltóbb célja - bűnöst jobbítani: bizony ő érdemli, hogy ránézve e cél szem elől el ne tévesztessék. Szenvedései nagyobbak valának a halál előérzéseinél; s maga a cselekedet, miért bünhödnie kell, oly lángoló, oly gyógyúlhatlan sebet ejte rajta, minek fájdalmát az igazság pallosa nem nevelheti, csak megszűntetheti. Látnivaló, itt a büntetést maga az isteni végzet mondá ki; s maga az isteni kéz teljesítette. Ily esetben embernek csak a szeretet munkája marad fenn: az elbukottnak kezet nyújtani, s azt a remény és kegyelem útaira visszavezetni. Alperesi ügyvéd e hit által vigasztalva, nem kételkedik, hogy ez ügyben igazság és irgalom kezet fogva hozandják az itéletet, mely alá ezt ezennel bocsátja.

ISKOLA ÉS VILÁG

Professzorodnak iskolája és a világnak iskolája közt, melybe most te lépni kezdettél, igen nagy a különbség, de a tanulásnak módja ugyanaz. Hallunk és látunk sokat, igen sokat, de azok csak akkor válnak ránk nézve hasznosakká, midőn magány és nyúgalom elegendő időt adnak a fontolgatásra. Ilyenkor principiumokat választunk és hagyunk el; s ne hidd, hogy a tanuló fejeknél az ily választás és elhagyás igen gyakran elő ne forduljon. Aki sohasem lát magában tökéletet, mindég közelebb van ahhoz, mint a csalhatatlan.

Mikor én még igen ifjú valék, ezerfélét láttam magam előtt, s mindazt megtanulni és tudni akartam; s utoljára semmit sem tudtam megtanulni. Csak később hallottam Rousseautól, hogy az iskolai években csak metódust kellene szerezni, mely szerint azután tanulhassuk azt, amit választanunk kell. Egy ily metódusnak megszerzése nélkűl felette nehézzé tétetik a való tudomány: s ha való tudományt nem szerezhetünk magunknak, jobb semmit sem tudnunk.

A szépmesterségeken s a humanisztikumokon kivűl két kivátképpen való útja van a tudományoknak: a matézis és a metafizika. Mindegyik a gyönge fejeket csalhatatlanúl elveszti, de a jó fejek az elsőbb által világosságra és nyúgodalomra mennek által, - az utóbbik minden különbség nélkűl a legerősbeket is megzavarja, világot s nyugtot pedig sohasem ád: a szkepszis lelke száll meg bennünket azon pillantatban, melyben küszöbére lépünk, s nincs ok, nincs szisztéma, mely többé bennünket az örvényből kivonjon. Ha minden szisztémákat megvetünk, örök bizonytalanság s tudatlanságunk kínzó érzelme lesz hóhérunk: ha valamelyiket elfogadjuk, bizonyosságunk kútfeje úgy sem lesz egyéb, mint tudatlanság. Boldog akit géniusza oly útra visz, mely nyúgodalmat nyújt.

A szépmesterségekben élő ember az, kihez magát a grácia csatolja, s kiről mondhatjuk Tasso szavaival Goethénél, hogy annak keblén lehet nyúgodni. Én az újabb nemzetek közt nem lelem azon szellemet, mely a görög nagyokon s némely rómaiakon is tündöklik. Azon boldog egű régieket, lettek légyen bár filozófok vagy bajnokok, egyformán veszi környűl, mint valamely glória, a széplelkűségnek és örökké virúló ifjúságnak bizonyos sugára, melyet egészen ki nem magyarázhatok, de minden észrevesz, valaki reájok figyelmes pillantatot vet

vissza. Ott az érzés a szép iránt egyesűlve az érett kor bölcseségével s nagyságával teszi azt, amit én minden mai nagyokban is találni ohajtanék. Így lennének köztünk szeretetre méltó filozófok és katonák, valamint el nem puhúlt érzelmű poéták, kiket az istenségnek ezen szép ajándéka, a poézis elevenítene, vidámítana, nem pedig eltemetne.

De hol vagynak azon környűlmények, melyek Homért és Sokratest, Plátót és Themistoklest szűlték? A palaestra s az ifjak között jókor, s sanyarúan vidám órákban szőtt szövetség, mely a lelket idején felemelte s gyúlasztotta, a nélkűl, hogy érzelékenységre s ezáltal puhaságba hullásra adott volna okot, örökre nincs többé közöttünk. Azonban nem méltó-e, hogy amit a környűlmények s a szokott nevelés tőlünk megtagadtak, magunk igyekezzünk elérni? Csak egy szikrát azon lángból, mely a még fiatal Sokrates lelkében lobogott - s mi nem lehetne belőlünk?

Érzékenység és spekuláció, s a történetnek nyúgodt keresése egyformán elrontanak bennünket: *Csinálni, csinálni* kellene! A cselekedetek, a publikumban forgás formálnak hasznos embert; s egy ily formált ember, ha szívében hordja a szépnek magvait, lesz azután Pászthoryvá, Ürményivé.

1815. - megj. 1826

VILMA[105]

Rákos partjain, hol szép és nagy emlékezetek hosszú sorral emelkednek a lélekben, hidegen ne járjatok el Pécel mellett; de szelíd halmainál ne csak a Ráday név dicsősége jusson eszetekbe - mert itt lakott, s itt nyugszik *Vilma* is.

Kik őtet csak onnan ismerték, mert neve némely parányi nyomtatványok alatt tündöklött: azokhoz nem szól ezen emlékeztetés. Hírért az asszonyi tiszta kebel nem lángolt: s könyvszerzésben foglalatosságot nem keresett. Kisded művei csak egy-egy társalkodási víg óra, csak egyszer-egyszer gyöngéden fellobbanó szeszély által hozattak elő; de érdemet azoknak nem tulajdonított, s közreeresztésökben részt nem vett. Nem az író Vilma az, kit Szemere siratott, s kinek e sorok szentelve lesznek. Boldog ő, mert hamvai felett nem bámulat, hanem szeretettel teljes fájdalom szózatai zengenek.

Ne várjatok dicsőítő beszédet, mint szokás az elhúnytak felett tartani. S miért dícsérjem őt? hogy sorsától kimért körében tántoríthatatlan hűséggel járt vala, hogy mint leány és testvér, nő és barátné rendeltetésének megfelelt, hogy gyakran nemén túlemelkedett bátorsággal a sűllyedőnek segédkezet nyújtott, hogy a bántást fájdalma legsebesebb lángjai között is nemesen megbocsátotta: jól tudják, kik körűle éltenek. S azoknak, kik nem tudják, részrehajlónak tetszhetnék a magasztaló: mert az, kit hirdet, barátnéja és jóltevője volt.

Évek múltak el; s én hallgaték. Szelídülni kellett a fájdalomnak, mely szilaj vala; hogy a távol emlékezet enyhe fényében tűnhessen elő. Most nyugodt vagyok, s visszanézhetek a napokra, melyekben őtet elvesztettük, anélkül, hogy keblem keresztülrázódnék. És vajha Sterne volnék és Raynal; s e pillantatot használhatnám, Vilmának örök emléket állítni fel!

De ne véljétek, mintha őtet Elízával akarnám hasonlítani. A páratlan asszonyi lény, kit így neveztenek, s ki Európának két híresét, ősz fürteikben is, plátói fellengésre hevíté, kétségkivűl szokatlan kegyekkel volt felruházva. Vilma fellengező érzelmet nem tudott gerjeszteni. Azon elevenség, mely búját és örömét egyformán bélyegzé; azon könnyűség, mely tetteinek,

[105] Szemere Krisztina, Szemere Pálné. [Toldy jegyzete.]

érzéseinek és gondolatainak sajátja volt; azon gyermeki őszinteség, melyet víg és komoly napokban mindvégig megtartott: nem elragadtatást, csak szeretettel és bizalommal teljes részvételt okoztanak. Tiszta, mély hódolat a magos kellemeknek! de Vilma azok nélkül, és így vala szeretetre méltó. Égből szállott ideált benne nem veszténk; s annál természetesb lőn a fájdalom, midőn az ily közelségben álló s az emberiség közönségesen ismert, de szeplőtlen vonásaival tündöklő alak enyészett el.

Ki ismeri Ronyvát, a csendes kis folyamot, Zemplénben, melynek partjain emelkedik a domb, hol Lasztócnak házai fekszenek? Tett által nem lőn nevezetes; költő által nem énekeltetett. Azonban itt folytak el Vilma gyermekévei, s innen költözött által a híven kedvellett férj karjaiba. Lesz talán, ki rokonérzéssel fogja ezen sorokat olvasni; s útaiban résztvevő tekintettel futja meg a vidéket, melyről itt szó vagyon; s gondolatában Vilmát és Szemerét feltűnteti. Ismeretlen barátom, akkor ne feledd el társaságokban az én nevemet is említeni! ott kell lenni nékem, hol ők vagynak, a hálára méltó pár! mert barátságok volt egyik legfőbb kincse életemnek; s barátságok volt egyetlenegy birtokom a szenvedés napjaiban, midőn mindent elvesztendő valék.

Vilmának kebele gazdag vala, s tudott a szenvedőnek adni vigasztalást; tudott még azon pillantatokban is, melyekben tiszta vidámsága megzavartatott. Mert néki is mért a sors bánatot; az ő lelkének is volt egykor borúja, s azt csak idő s várakozás széleszthette el. Eljött az óra valahára, s ő ismét boldog kezdett lenni, s azon mértékben, melyben érdemlé; midőn a végezet oly igen jókor, s oly igen véletlen elragadá. Boldogtalannak mondjam-e őtet, mert a boldogságból szakasztatott ki? vagy ama közönségesen vígasztaló gondolatban nyúgodjam meg, hogy a síron túl szebb örömek tenyésznek? Ah, ki az elhúnyt felett könnyeket önt, magáért önti azokat! Jól nyugszik az eltemetkezett; szélvész és zaj nem hatnak a sírhanton keresztűl. De mi, kik itt maradtunk, üresnek találjuk a helyet, hol az elköltözött áll vala; és nincs kép, nincs gondolat, mely azt betöltse; s e be nem tölthető űr képzeleténél kínosabb érzést gondolni nem lehet.

Vilma nincs. Férj, anya, testvérek és barátok akiket hátra hágy. Egyiknek tekintete sem éreztet mást a pótolhatatlan veszteségen kivűl. Őt a sors anyává lenni nem engedé: s így sarjazat nélkül hervadt el a virág; s pusztasága reményt és vígasztalást egyformán tesz semmivé.

Visszaemlékezés, múlt idő leánya! te maradtál nekünk! de társaságod lelket búsít, bár eltűnt örömet, bár kiszenvedett gyötrelmet tüntess fel. Elválás okozta könnyeinket, s elválást nem enyhíthet egyéb, mint a viszontlátás reménye. S ki az, ki e reményt felmutatandó lészen?

Bölcseink mondják: az ember nem hal meg egészen, nem hal meg örökre. Az eltemetett magból kalász virúl fel; az álomra szenderedett hernyó, mint lepke száll elő. Gyönyörű hasonlatosságok; melyek ohajtásainkat melegebbekké tehetik ugyan, de bizonyosságot adni nem tudnak. A halhatatlanságról szóló tudomány a filozófiának poézise. Ragyogva biztat mint a szivárvány; de hasonlólag ehhez, testetlen színekből áll elő. Szívet csalhat; értelmet nem hódít. Feloszlik a test saját alkotórészeire; s mi az, ami mégis épen fennmarad? A lélek bizonyosan egyéb, mint az elhúnyt felett nőtt virág illata; egyéb mint a szellő, melyet a temetői olajpára terhesít. Erő vala-e csak, mely az érzékekbe öntve, az alkotványhoz képest dolgozott? vagy része az istenségnek, s örök forrásához vissza felröppent? Amúgy, él ugyan, de személyességét elhagyván, többé nem Vilma ő: imígy, nem ismerem azt; sem szélben, sem sugárban többé nekem meg nem jelenhet; s hogy ott fenn, az örök forrás tengerében, önerejűleg saját bélyeggel megmaradjon, képzelni nem tudom.

Hit az égnek legszelídebb ajándéka. Ennek kebelén nyúgodt el Vilma is. Boldog aki bezárja a kételkedés kútfejét; s hit által kormányozza gondolatait s reményeit. Ismét meglátjuk egymást, tanít ez; rövid a búcsú, s az egyesűlés örökké tartandó! S hányan vagynak, kik ezt mondogatják magoknak; kik a vallás oltalmában keresnek enyhűlést, s úgy vélik, hitök tánto-

ríthatatlan! és mégis miért lelnek vígasztalást, midőn ez életben hosszú elválásra búcsúznak el? s miért nem lelnek azt, midőn az elválás a koporsónál történik? (Ritkább a való hit, mint gondoljátok.) Messze föld határiról visszavárod a kedvest, vagy utána indúlsz; e bújdosó csillag egész kiterjedése mi a képzeletnek? de ezen három lábnyi szélességen, mely a koporsót befogadta, keresztűlnézni, minden feladások között legnehezebb! Azért ne kívánjatok a kesergőtől teljes megadást; ne kívánjátok, hogy amit vall, aszerint viselje magát a szenvedésben is. Mert hit a szívnek csak tudománya, miáltal paizsként boríttatik; a gyötrelem pedig férge, mely benne él, s fúlánkja lángból van.

Adott a természet orvost a veszteség legnagyobb fájdalmának is: az időt. Lassanként feledünk: nem mindent, de sokat; lassanként enyhűlünk: nem egészlen, de nagyot. Az a boldogtalan, kinek fájdalma nem másként, csak megkeményedés, csak nekimakacsúlás által tompúl meg. A szenvedés, ha szelíden széltoszló felleg gyanánt tűnik el, szívet és lelket nemesít. Az ekként szenvedőnek keblén találsz részvételt bajaidban; nála van szánakozás, mely nem alacsonyít, s vígasztalás, mely nem sért; oly dolgok, mikhez a szerencse kedvencei nem tudnak; mert ezek a szerencsétlent vagy bűnösnek gondolják, vagy kicsinynek tekintik. Az pedig, ki sorsának üldözetét meg nem lágyíthatá, s csapásainak kénytelen megkeményűlt keblet szegezni ellenébe, érzéketlen lesz mint maga, úgy mások kínaik eránt is. Mérgesedve nézi kíntársát, s mond: tanúlj szenvedni mint én. A boldogokat pedig megveti; s az egész emberiség gyűlölsége tárgyává tétetik.

Az embergyűlölés hasonlít az örök éjhez, mi után hajnalt nem remélhetünk. Setéten és mindég setétebben vonúl magába; s minden jónak, minden szépnek és nemesnek létét kétségessé teszi; mivel azok sűrű homályán keresztűl nem sugározhatnak. Szánásra méltó állapot! mert bennünk csak addig él a nyúgalom forrása, míg a rény felől kétségbe nem esünk, s az emberi nemet részvételre érdemesnek hisszük.

Emberszeretet, te minden rény tűzpontja, mi gazdagon jutalmazod meg azt, kinek szíve elég tiszta téged elfogadni, érted lángolni! Mely kimondhatatlanúl boldogtalan voltam én egykor, midőn kebelemből végképpen elköltözendő valál! hiában kértem segédet ismereteimtől; hiában támaszkodtam enérzésemre, mely azt mondá, hogy az egész világtól elszigetülve, saját erőmben nyugodtan állhatok fenn; ah, az ember, embernek és emberért van teremtve, s a száműzöttnek öröm nem derűl! Vilma, a te lényed szeretetből volt szőve; te intél engem akkor vissza az elsüllyedésből; s íme hálám legyen az emlék sírodnál!

A sokaság nem fog engem érteni; nem fogja érteni, mire való az emlék feletted, ki milliók láttára nem ragyogtál. Mi gondom nekem a sokaságra? az én szívem legszentebb, legtitkosb érzelmei, csak lelkem rokonai előtt nyílnak fel. Kevesen vagynak ezek, s hogy kevesen vagynak, ez az én egyetlen büszkeségem.

S ti kevesek közelben és távolban, jelenben vagy jövendőben, kik halljátok, vagy olvassátok e sorokat, adjátok magatokat által a szelíd érzéseknek, s engedjétek általhevűlni szíveiteket az egyszerű vonások mellett, amiket itt előtökbe rajzolék. De csak csend és ellágyúlás óráiban vegyétek elő, midőn a lélek oly hajlandó a leggyengébb behatásokat is elfogadni. Ha ilyenkor elevenen fogjátok képzelni mindazt, amit én érzettem, midőn ezeket írván, életemnek nehány rövid, de szép s többnyire kínosanszép pillantataira visszaemlékeztem; ha akaratlanúl végig futjátok saját napjaitokat, s hasonló órákra találván, lassu habzásba jön a vér szíveitek alatt: akkor ne fojtsátok el a könnyűt, mely szemeitekben csillogni fog. Mert szerencsés az, bár legyen mindenétől megfosztva, kinek még egy könnyűje van, mely nem kegyetlenűl feldúlt, hanem szelíden ellágyúló kebelből forrott fel!

1829

CELESZTINA

Ismét egy pillantat, mihez hasonlót a sors e föld gyermekeinek oly igen ritkán nyújt! Ezerféle körülmények tolakodnak az emberben s az emberen kivűl; és a lelkesedni, s magas érzelemre hevűlni kezdő mellett is különnemű vegyülettel töltik be. Fájdalom és kedv, boszú és olvadozás, komolyság és szeszély majd váltva, majd egyesűlve foglalnak el bennünket, borút fúvalván a lélekre, hogy fátyollal bevont tűkörként, a reáható sugárt teljes tisztaságban ne fogadhassa. Azért becsüljétek, bölcs takarékossággal használjátok a percenetet, mint e mostani: midőn a kebelre teljes nyúgalom ereszkedik; hasonlólag az elcsendesedett Óceánhoz, mely a felleg nélkül kelő nap fényében elterűl. Ilyenkor jelen meg a képzeletnek a mennyei szépség ideála csendes felségében, mely lelket hevít, a nélkül, hogy égessen; szívet tölt, a nélkül hogy feszítsen; érzést emel, a nélkül hogy zajlásba hozzon; és az embertermészet isteni eredetét megfoghatóvá csinálja. Esengve vártam ez órát éveken keresztűl; s íme most itt állok e parányi, bizodalmas körben, szavakat szentelni az emlékezetnek: epedés nélkül tekintve a múlt felé, minek alkonyából szelid ragyogással sugárzik vissza a kép: ifjuságom álmainak, sejdítéseinek, és küzdéseinek nyugpontja.

Figyelmezzetek az időre, mikor a serdülésnek induló gyermek, a jelen pillantatot, mely őtet kicsiny örömeivel és bánataival együtt mindeddig szűk körben tartá vala, legelőszer elfelejti; kérdezőleg tekint az égre, a láthatár felé; ismeretlen mozdúlatot érez keblén; képzetében ború alatti, bizonytalan alakú képek támadnak fel; és ohajt, vágy, esdeklik, nem tudván: miért? keres magában és magán kivűl nem tudván: mit?

Nem úgy van-e, mintha elalkonyodott, elsötétűlt emlékezetek rejteznének bennünk, miket újra felderíteni, újra felvilágosítani törekszünk? nem úgy-e, mintha más, a mostanitól különböző élet képei homályban lebegnének előttünk? vagy, mintha soha nem látott, soha nem hallott dolgok ideái volnának szíveinkbe és lelkeinkbe plántálva, mik tenyészetbe indúlván, a kifejlés, kivirágzás idejére sietnek?

S mondjátok is meg nekem: sajátképpen mint van az? Éltünk-e már egyszer más életet, mint a lepe, mely előbb hernyó, azután szendergő báb vala, míg végre színei pompájában, villogó szárnyakkal szállt elő? E más életből maradtak-e a homályos képek, mik az élet reggelén körűlünk rajlanak? E képek tisztára-hozatalát tárgyazzák-e a kebel küzdései? e képek támasztják-e azon sejdítéseket, érzelmeket és gondolatokat, mik az eszmélő ifjúban nem tudni honnan, nem tudni mi által, nem tudni mi módon csiráznak, fejledeznek és kivirágoznak?

Azt vélitek-e inkább, hogy a lélek, midőn örök kútfejét elhagyván a romlékony testtel párosúl, magával együtt készen hozza mindazt, mit később az érzékek útán új meg új, és különböző alakokban fejt ki, és mutat fel? s ama titkos, magyarázhatatlan állapot nem egyéb-e, a lélek ismeretlen munkájánál, miszerint az érzékeket a magával hozott örök ideák visszatükrözésére lassanként alkalmatosakká formálja? Még tisztulatlan az üveg; még csak imitt-amott, egyes sugárokat ver vissza; öszve nem folyó, meghatározott alakká nem egyesűlő vonásokat tesz láthatókká; érezzük a hatást, szemléljük az egymás után megjelenő vonásokat; és nem tudjuk, mind ezen belső jelenések mik? és miként tűnnek fel?

Vagy talán a test, mint az anyaföld, a tenyészet magvait magában hordozván, mindezeket saját természete által, forrás, elválás, és egyesűlés útán cselekszi? s eszerint az az egész titok az emberben nem egyéb, mint ami tavaszkor az egész természettel történik? Eljön a kikelet, s minden nedv megmozdúl; minden mag változásba jön; mindenfelé egyetemi pezsgés, fakadás, alakról alakra törekedés kezdődik. Ott áll a kerti bokor mintegy élet nélkűl; de az óra megjelen s láthatatlan munkálatnál fogva rügyet hoz, majd levelekkel zöldűl be, most parányi bimbók jelennek meg, honnan végre a pirosló rózsa balsamillatú kelyhével nyílik ki. Mindezt mi okozá? úgy mondjátok: a vízzé sűrűdött lég, mi a föld rétein keresztűl dolgozza magát, s a

tavasz langya által segítve a bokor gyökerein felhat, s ágaiban elterjed. Így érkezik meg az emberi test tavasza is; a forrásba indúlt nedv minden ideget rezgésbe hoz; az érzékek gyors haladással fejlenek ki; s magokkal egyirányban fejtik ki az érzelmeket, s érzelmek által a képzeteket és gondolatokat: mint a test mindenkori állapotának szükséges következéseit.

De testi anyag forrásba jöttéből hogyan származik szellemi következmény? Mert mondhatjátok-e testinek az érzelmet, mely gyorsan keresztűlfutó, pillantatnyi éleményt nem keres; mely jelentől a jövőig, végestől a végetlenig küzd; mely egész világot ölelne magához; mely földet és eget hevűlő bámulattal tekint, s tudományért epedve kérdez meg; mely az az értelmi hidegségnek lángot kölcsönöz, a megszokott jeleneteken elmélyed, a mindennapi alakokon fölűlemelkedik, s nagyobb és nemesb, jobb és szebb után indúl, míg végre a mennyei szépség ideálát előteremti? S e küzdés, emelkedés és fellengés csupán érzéki, csupán tenyészeti erők munkája volt-e? ez az érzés, és tudnivágyás összeolvadása, ez a magából kifelé határtalan terjedésre törekvés, a legfelsőbb tökélet, a legmagasb szépség e lépcsőnként fejledező képzete: testiségtől jöhetnek-e? s ha jöhetnek, miként? Úgy-e, mint virágkehelyből a testetlen illat? úgy-e, mint aeolhárfa húrairól, esti szél rezzentése után, a tündérénekhez hasonlító hang?

Megvallom, én a ti bölcseségtekben járatlan vagyok! és azért állottam-e fel, hogy azt, ami titoktele álomként szállongott körűlem, amit éreztem, de érteni nem tudtam, s ami most is, az élet delén, lelkem egébe csak költői képeket varázsol, úgy fejtsem ki rendben, világosan, és hidegen: mint az algebrai rejtélyes feladást? Engem az emlékezet vonz szellemkarral magához; s szelid alakjain andalogva szólamlám meg, hogy tudjátok: ki volt ő, ki akkoron, a forrás és fejlődés napjaiban, alkonyból felderűlő gondolatként, égi tisztaságban tűnt fel a küzdőnek; s azóta örökfényű csillagként sugárzott előtte; tévelygéseiben vezérlőleg, fáradalmaiban enyhítőleg, veszteségeiben vigasztalólag tekintvén reá.

Jaj annak, kinek kebelét az anyatermészet sok erő magvaival hintette be, ha a fontos pillantatban vagy elhagyatva, mint parlagon maradt föld, elvadúl; vagy csalóképek után indúlva, mint bolygótüzet követő vándor, örökre eltéved! Egy fő, egy általányos szenvedelem hozza a sokáig szendergett erőket mozgásba; az uralkodik a homály felett, míg a titkos küzdés névtelen sejdítéssel és vágyak közt folyton foly; az emeli fel a fátyolt, midőn szív és lélek lépcsőnként eszméletre jőnek, bizonytalan hánykódás után irányt és célt veendők; az vezet fel a pályára, vagy zárja be előtted a pályát, aszerint, amint befolyását jó vagy bal csillag alatt fogadtad; és annak neve: szerelem!

Ismeritek-e e szót? vagy inkább tudjátok-e, érzitek-e, bírjátok-e az értelmet, mit e szóban az anyatermészet öröktől fogva letett és fenntart? Mert szerelem az, ami e milliom formát a kezdetlen anyagból kifejté; szerelem az, ami e látszó és nemlátszó világot által és keresztűllehelli; szerelem az, ami az ifjúnak ingert ád széjjelnézni maga körűl, szomjúzni ismeret után, meleg részvéttel függeni az életen, s kebelében lánggá nevelni minden szikrát, s minden képzeményt és gondolatot varázsszínben állítani fel. Mit a mindennap emberei e névvel neveznek, az nem egyéb a mennyei fény egyetlenegy sugáránál, mely, aszerint amilly kebellel fogadtad, tisztán marad, vagy elsötétűl; szelíden hevít, vagy égető tűzzel borít el; de lelkedet minden esetben csak úgy emeli magasra, ha tőle egészen elfoglaltatni nem engedted, ha vele és mellette minden szép és jó akadálytalan tenyészhet belsődben.

Mit várhattok az ifjúból, ki egész lényét, életének minden boldogságát, minden vágyait és törekedéseit a kedvelt leányka birtokával kötötte együvé? ki e birtokon túl és felűlemelkedni nem tud; ki egy személyhez úgy fűzi magát, hogy az egészért szabadon nem munkálhat; ki úgy tud boldog lenni, hogy kényözönében az emberiség nagy célairól elfelejtkezhetik, s úgy boldogtalan, hogy szíve minden más érzelemnek bezáródik: az legfelebb csak románhőssé

lehet; de azon szép pályák közűl, mik az életben minden erősnek, minden tisztán hevülőnek nyitva állanak, egyet sem fog soha megfutni.

S higgyétek el: e szerencsétlenség a leggazdagabb keblűn is megtörténhető. A homályban küzdő érzemény sejdítéseket szűl; s e sejdítésekből ideált állítunk magunk elébe, melynek elérése minden törekedésünk. Eljön az idő, midőn érzésed és képzelődésed minden ereje észrevétlenűl egyetlenegy pont felé kezd vonúlni; s ha az elmerűlés, mondhatnám elrészegűlés e pillantatában előtted egy szép, de mindenesetre földi alak tűnik fel: oly hajlandó leszesz azt égből szállott ideálnak tekinteni! oly kész vagy minden szépet és jót, minden nagyot és felségest annak birtokától felfüggeszteni! s kebled mennél telvébb erős, ömlengő érzelemmel; képzelgésed mennél ragyogóbb ezerszínű változékonysággal: annál inkább ki vagy téve, öncsalódásaidban elmerűlnöd.

Való, a csalódás gyakran elenyészik, de nem mindig javadra. Látod, miképp álfénynek hódolál; s e látás nem a kijózanodás derűjét, hanem a veszteség borúját hozza rád. Így kétképpen jutsz veszély örvényébe. Mert, vagy méltatlan cél után küzdve, lelked a való nagyság utáról eltéved; vagy tévedésed megismerése sötét csüggedésbe ejt, s magas törekedésednek hosszú időre, s talán örökre is szárnyát szegi. Azért boldog az, ki elég tisztán lát, keble legnagyobb forródása mellett is, a célt el nem hibázni, mely az emberi nemzet jeleseinek, a század és történet férfiainak kitűzve áll! és boldog az is, ki midőn a célt elhibázván, halandó kebelre vetette magát, szerencsés vala ott szívet találni, szépért és jóért tisztán égőt! e szív fogja őt az elhagyott pályára szelíden visszatéríteni; e' fogja összevonúlt érzelmeit ismét kiszélesíteni; hogy felemelkedett önérzéssel tekintsen ki a világba, és szerelme lángját a természetre, a hazára és emberiségre hatalommal terjessze ki. S mely különbség, boldogság vagy boldogtalanság özöne alatt magába nem süllyedni; hanem gyönyöreit kihatólag ezrekre általolvasztani, s kínait munka és életzajban ölni el; és így vagy úgy maradandó hír és dicsőségért vívni!

Emlékezem az ifjúság napjaira, mikor keblem is forrás és küzdés tűzpontja volt; mikor lelkemben ezer indúlat, gondolat és kép zajonga; mikor vágy és remény bolygótűzként csalóka fénnyel világított ösvényemen; mikor százféle erőt érzék magamban, s nem lelém az útat, melyen hatnom lehessen. Hellas és Róma hősei ragyogtak a múltból felém, s szívszakadva kérdém: hol a haza, melyért halnom lehessen, mint ők? de a föld, hol állék, hasonlatlan volt a tündérképhez, mit a hősek szép hona felől magamnak alkottam. Túl a havasokon jártak kívánatim; ah, ott vadnép vert tanyát! Mondhatlan fájdalom szállott meg; s az emberek, kik előtt panaszom kiöntém, hideg álmélkodással néztek rám. Képzeljétek, mint szenvedtem! lassanként sötétült előttem minden, amit előbb álmaim oly vídámon ragyogóvá tettenek; összevonúltam saját érzésimbe, s lemondva e nagy, e végtelen pusztává lett világról, egyetlenegy tárgyat egyetlenegy pontot kerestem, hogy feltalálván, kirekesztőleg reája ruházzam álmaimat; nem találván pedig lemondjak mindenről.

Ily körűlmény vala, miben őtet legelőszer megláttam; őtet, kinek neve még most is szívemen zeng keresztűl; kinek emlékét éveken által néma tisztelettel szentelém; kiről e magyarázhatlan pillanatban érzem, amit a költő a kedves elhúnytról mond vala: *csak azok ismerték, kik itt maradtanak, hogy őtet sirassák!*

Celesztina inté vissza a tévedezőt, s vezeté a való élet pályájára. Ő tanítá meg, miképpen az ideál nem kivűl, de benn a lélekben él; s kinek lelke felemelkedni tud, feltalálhatja azt mindenhol. Mit keressz, ifjú? gyakran mondá vala. Isten egyetemi szerelmet öntött a nagy mindenbe; azért él az egész egészben, nem rész részért külön. S te egyetlenegy érzelem részegségébe akarod-e magad eltemetni? egyetlenegy alakra ruházod-e a sejdítés magas képeit? Választ a férfiú keblet, mely bizalommal nyíljon ellenébe, alkot fedelet, hol fáradalmaiból kipihenjen: de nem azért, hogy ottan magát elrejtse, hogy boldogságát lélekszendergésben

találja: mint a pohár és szerelem költője. Boldog volt nője karjaiban Cornéliának fia is, és mégis szerelemmel futott a haza ölére, s nem rettegett meghalni. Vagy az okozá-e magadba-sűllyedésedet, mert ragyogó nyomokat körödben nem lelél? és azt hiszed talán, hogy a város, melynek szerelmeért Themistokles mérget ivott, márványoszlopokon nyúgovék, s félisteneket számlált lakosaiban? Azt hiszed talán, hogy az omladékok, melyekért a száműzött Camill harcolni visszatért, a mostani Róma omladékaihoz hasonlók valának? s hogy már akkor a Kapitolium a földkerekség történeteinek tanúja volt? Kunyhók körűl küzdének és hullának a hősek; s íme sírjaik felett birodalmak terjeszkedtek ki. Nem a föld lehelt varázsillatot, nem a jelenlét alakján lebegett az ideál; a bámulatos nagyság egyedűl az egyesek lelkében élt; s mi tiltja e kor embereit hasonlóra törekedniek, s nevek dicsőségével a hon felett fénysugárt vonniok?

Minden álom, ami tettbe nem megy által; s tett nélkül a férfiú álomjáró leszen, ki magasan lebeghet öntudatlan, s felébredés órájában halálosan bukik le. Tégy! és érezni fogod, miként szórt el a természet szerelmet mindenhol. Fa, melyet plántálál, kunyhó, melyet építni fogsz, föld, melyen barázdát szántottál, háznép, melyért izzadnod kell: egyről egyig boldogító szerelemnek lesznek tárgyai. S majd ha tetteidnek nagyobb nagyobb kört veendesz; ha azt amit parányi körűlményeidért híven tevél, a hazáért teended: mint fognak érzelmeid magosúlni! mint fogsz olthatatlan szerelemre gyúlni fáradságod nagy céljáért! Rényt és erőt kérj istenedtől; s mennél tisztább, mennél elszántabb lélekkel munkálsz; mennél szebbek s magasbak lesznek feltéteid: annál inkább szépűlni s magasodni fog előtted a hon képe; annál inkább közeledni látod az ideált, mit most a régen múlt homályában hasztalan keresvén, elsűllyedsz.

Örűlj, ha sorsod lánggal tölté kebledet; örűlj ha, szíved alatt ezer meg ezer sejdítés habzik keresztűl, bár borúban, bár fájdalomban is. Rablélek az, mely tompa nyúgalomban áll. De ne hidd, mintha a természet ajándékai használatáról számot nem kérne. Rettegj azokat eltemetni. Mert minden sejdítés, melynek valaha tiszta, szép alakká kellett volna megérni, kínosan fogja magát megboszúlni. Előbb-utóbb felébredsz az álomból, hová temetkezni akarsz; s nyilván lesz előtted, mint tévesztéd el a célt; nyilván lesz, mint ölted meg lelkedben egy gazdag élet magvait, mik többé kivirúlni nem fognak. S mi különbség jelen fájdalmad közt a még nem nyílt de nyílható magas pálya előtt, s a fájdalom közt, mely pályád örökre bezáródta után kínozand!

Ily szellemben hányszor, és mennyit nem szóla ő! De félbe kell szakasztanom; mert sem előadása kellemét előtekbe nem varázsolhatom; sem azt nem tudom, ha beszédem parányi hatása világosan éreztetheti-e veletek a helyzetet, melyben az ifjúnak lelke akkor vala. Ami engem illet, bennem az emlékezet tisztán él, mint legragyogóbb szivárvány; de nem hasonlólag hidegen. Mert az nem egyéb, mint rég elhamvadt érzés újra lobbanása, mely a borongó kebelt szelíden melegíti és felvilágítja.

S miként rajzoljam lelkem állapotát ez érzésben? mert képe nem úgy tűnik fel előttem: mint az elhúnytaké. Tudom, hogy ő nincs többé, és mégis jelen lenni érezem. Nem mint a napokban, midőn kertje árnyaiban leírhatatlan bájjal jár vala; de mint a tündérkirályné szokott felhőin lebegni, szellemileg és élettelve; mint lelkesűlő költőnek jelen meg a múlt, különbözve a jelentől, s az enyészetből mégis kiemelve. Ti talán nem értetek engem; de én értem, én tudom: mi az, amit szó tisztán nem jelenthet, gondolat világosan fel nem foghat, és mégis magát egész lényünkben hatalommal érezteti. Igenis: ő folyvást él azon hatásban, mellyel egykor lelkemet mozgásba tevé, azon szellemben, mellyel lángot gerjeszte bennem, végiglen tartandót! s midőn ezt mondom, ellenállhatatlanúl érzem, mely igaza volt a hellenek legbölcsebbikének, azt tanítván: halhatatlan az emberi lélek; mert íme az elhúnytak emlékezetünkben, képzeletinkben s álmainkban gyakran megjelennek! Úgy van! de tudnotok

kell: a halhatatlanság e szép tudományát nem hideg vizsgáló ész találta, hanem szeretettel tölt szív a maga teljességéből önté ki.

S higgyétek nekem, a pillantat, miben a bölcs ama szimpátiából szőtt következményre jött; s a pillantat, miben e következmény érzése reám oly jóltevőleg hat: egyike azon keveseknek, melyek folyta alatt tisztán érezhető, miképp lehetséges az emberi léleknek ez érzéki, múlandó világból kiemelkedni; s időn és téren keresztűl szellemi összeérésbe jőni; s azt ami enyészetnek mondatik, testetlen de meghatározott alakban visszateremteni. E kimagyarázhatatlan egyesűlet a múlttal, egyszersmind előpillantat az emberi lélek jövendőjébe. Homályos, az való; s éppen úgy, mint homályosak az érzelmek és gondolatok, mik az élet hajnalán kebleinkben, s egész lényünkben tolonganak: de valamint azok, úgy ez is visszavezet a régi bölcsek álmaira; s a lélek más hazából jöttét, s azon hazába visszamenetelét lehetségessé varázsolja.

Jól tudom én e felmelegűlésben is: mint fogná a vizsgáló okosság ez egész költői bölcseséget hideg komolysággal megvetni. De kell-e visszatolnunk a képeket, miket a boldogító órában érzés és képzelet előnkbe bájolnak? Hányszor nem szórnátok érette kincset és mindent, amit a sokaság bámúl és óhajt, ha az élet sötét alakjairól elfordíthatnátok szemeiteket; s a nyúgalom és gyönyör egyetlenegy percét a maga sebes haladásában előttetek fenntartóztathatnátok! Nekem most jutott e boldogság; a jelen gyors rohanását a múlt kecses képei megláncolák; figyelemmel tekintek lelkem állapotára, elmélkedem saját érzéseim, s a bennek támadt alakok felől; de ez elmélkedés nem hideg fontolgatás, s nem hat leverőleg a lelkesedésre. Így történ gyakran, midőn álmodunk, s álmunk közepette kérdjük, ha vajon valósággal álmodunk-e? anélkül, hogy felébrednénk.

És íme a boldogság érzelmének ez erejét is néki köszönöm. Ő taníta meg, miképp kell a lelket állandó, szép tekintetekhez szoktatni; mint kell az élet sötét képeitől el tudni fordúlni, s vagy a jelent lassanként világos alakká deríteni, vagy a múltba visszanézve annak szép óráiból új örömet szívni. Egyszerű tudomány! de gyakorlatba venni csak annak lehetséges, ki magát, mint az eleuzisi titokba avatandó, tisztúlással készítette el. Ha kebled nemes indúlatokkal meg nem töltötted, ha az öröm óráit vadúl élted el, s a fájdalom napjain vagy durván dacolva, vagy gyáván leverve, szívemelő megadás nélkül mentél keresztűl: akkor miképp fognál szégyen és bánat nélkül lefolyt idődre visszanézhetni? miképp fognál a jövő számára felvirúlandó szép örömet előre plántálhatni? miképp fognád a jelent oly nyúgalomban tekinthetni, hogy komoly arcán is nyájas vonásokat keress és találj?

Előre nem intve, rád vissza nem tekintve jön és megy a pillantat. El hagytad nyom nélkül röpűlni? Úgy íratlan tábla marad örökre, miről olvasnod semmit sem lehet. De kapd meg azt sebes rohantában, s nyomd reá bélyegét a fenségnek, mire érzeményidet s gondolataidat lassanként felvitted, a hatásnak, mellyel egykorúidba a jó és szép magvait hintetted, a hűségnek, melyet az emberiség és haza iránt kebledben viseltél: és építél magadnak emléket, mely a jövő mindennemű körűlményeiben vigasztalásúl, tanúságúl, s ösztönűl szolgáland. Így fogod az emlékezetet és reményt szívéleménnyé tenni; így fogod az öröm és bánat érzelmét mondhatlan gyönyörré összeolvasztani; így fogod megérteni, hogy folyton kedvező szerencsében keresni boldogságot, egyoldalú törekedés; hogy boldogságra nemesen kifejlett kebel szükséges, s ily kifejlést csak a szenvedés pályáján nyerhetni. Szűntelen szerencse tartósan felhőtlen nyárhoz hasonlít, mely utoljára tompító hevével ellankaszt. Szenvedés az életben olyan, mint vészes éjszaka, mi után az elevenítő reggel mosolyogva virad fel. Mint gőzkörünk a széltől, úgy tisztúlnak indúlataink a balsorsban; mint virágkelyhen a keresztűlfutott zápor cseppei, úgy ragyognak arcainkon a bú könnyei, s általok a belső élet gazdagabban tenyész.

Ki szenvedett többet Celesztinánál? ki feje felett zúg vala el sűrűbb borúban a jelen? kiket közelített halványabb reménnyel a jövendő? Szenvedve, de nem alacsonyúlva, csendes bátorságban és bizodalmas megadással álla ő keservének közepette, s mellében bizonyos magasító íhlelethez hasonló mozdúlat élni soha nem szűnt. Lelke tisztán égett, mint a régi mitosz szerént Ceres jobbjában az olthatatlan fáklya, melyet Aetna tűzfolyamában gyújtott meg, elveszett leányát keresni. Így lőn ő példányává a legszebb erkölcsi tudománynak, a legszeretetre méltóbb bölcseségnek, mely valaha emberi érzelmekből kifejlett. Így vezethete ő másokat, hogy indúlataik, mint a szomorjáték megrázó jeleneteiben, bánat és rettegés, gyötrelem és küzdés által megtisztúljanak. Így nyithata útat oda, hol bú és öröm a magok testvériségét nyilván éreztetik; s az élet jelenetei nagyneműekké lesznek, és minden tett, minden törekedés oly lelkettöltő, oly édesen jutalmazó hevet veszen magára, milyet a költő a nyelv mindegyik szavában talál, midőn dalainak legszebbikét alkotja.

Mondom néktek, e hasonlítás a költőhez nem áll helyén kivűl. Isten az emberbe lángfolyamot önt vala, mely adja az életet; hagyd e lángfolyamot hűlni, és nem fogsz gondolni, nem fogsz érezni, akarni és tenni semmit, amit a maga körében a hidegvérű csiga éppen úgy nem tehetne. Lángolni, és mindég jobban, mindég tisztábban lángolni kell az embernek, hogy rendeltetéséhez képest nagyot és szépet mívelhessen. Ezért minden, ki valaha a mindennapi élet körén túlhatott, kisebb nagyobb mértékben költői helyzetben érezé magát. S valljátok meg, ha ily érzés nélkül a Filep fia seregeit az Indusig vezetni fogta volna-e? Platon a maga tanítója szép bölcseségét oly magas hévvel fejtegette volna-e? vajon az anyai szózattól keresztűlrázott Coriolan hideg józanságban fordúlt-e el Róma falaitól bizonyos halálra? És mit mondotok a mi Szondinkról és Zrínyinkről? mit mondotok a mi Dugovicsunkról, ki ama lélekhevítő pillantatban ellenével együtt önkényt sírba szállt, mint a hindu nője a lángoló máglába? Nem mindannyi költői léleklobbanás-e? Bizony a nagy ember nem a mindennapiság tekinteteivel nézi az életet. Úgy van ez ő előtte kiterjesztve, mint ifjú művész előtt a rafaeli műv. Nyitva áll az ajtó, s a nézők seregestől jőnek a felfüggesztett táblát szemlélni. Egyik nem lát egyebet tarka színeknél, másik érez valamit futó gyönyörrel, mely nyom nélkül elenyész. De belép az, ki a jövő nagyság magvait keblében hordja; és megáll, és néz, és minden ecsetvonal lelke mélyében tűkrödzik vissza. Nem nézet ez, melyet más órában más feledtet el; ő nem a kezet látá, mely a művet vászonra tette; neki a lélek tűnt fel, mely azt teremtőleg alkotá; s azon pillantatban egész lényét jövendő nagy, maradandó tett gondolata foglalá el.

Ily tekintetre vala szüksége annak is, ki Celesztinát ismerni akará. De ne véljétek, mintha azon felhevűlt helyezetről szólanék, melybe az ifjúság napjaiban mindenki eljuthat. Kecses arc, kellemes mozdúlat, szikrázó szem könnyen lángralobbant; s mi vala természetesb, mint az, hogy ő, kinek alakján annyi báj ömlött el, mint lelkén fenség, nézellőket talált mindenütt, egyet sem keresvén? Nagy különbség van az érzékiségből eredt hevűlet vagy éppen elrészegűlés, és azon lélekfellengés közt, melynek alapja a szép és jó, nagy és nemes iránt forró indúlat. Kinek keble van a régen múltban is minden emberileg szép vonást érezni; ki Plutarch magas alakjai közt saját világában leli magát; ki a Gracchusok anyja szent fájdalmán a nyúgodt szenvedő lélek nagyságát tisztán kiismeri s meleg tisztelettel kíséri: annak érzelmei valók, maradandók és felemelők. Ily érzelmek nélkül ne közelíts ahoz, kit a természet a mindennapiak során felűl helyezett. Azalatt míg csillogó álfénynek hódolsz, nem fogod észrevenni az ő érdemét; s gondolatjárása, célai, nézetei s egész állása rejtély gyanánt tűnnek elődbe.

Celesztina magason áll vala a sokaság felett, kitisztúlt légkörben. Tisztán feküdt előtte az emberiség, fényével és árnyazatával egyformán; de attól nem tartá magát elszigetelve. Asszony, nő, anya volt ő; azonban minden helyzetet, melybe lépett, minden ösztönt, melyet természettől nyert, meg tudott nemesíteni; s házi gondjait viselve, férjét ápolva, gyermekeit szívéhez szorítva, mindegyik körűlményben csendes, egyszerű, maga előtt tudva nem lévő

fenséget mutatott. Érezted benne az embert; de érezted egyszersmind, hogy e névvel a természet nagy gondolatot csatolt egyűvé: gondolatát a teremtvénynek, mely szenved és örűl, fél és reméll, eseng és szeret, éleményre vágy, s állati ösztönöket érez; hanem mindezeket szív és lélek befolyása alatt gyakorolván, magát az állati körből kikapja, ismeretet gyűjt, érzelmeit megtisztítja, az érzéki világot erkölcsibe emeli, túl magán ezrekért munkál, társaságot és hazát alkot, s gyermeket súlyos gonddal nevel, hogy az a hazáért meghaljon. Azt akarom mondani: az ember nem egyéb állatnál, mindaddig, míg magát a mindennapiság világításában láttatja. És e világításban láttam én embert kunyhóban és palotában, alacsony tűzhelynél és dús asztal mellett, durva pokrócon és bársonypamlag felett egyformán. Ezek szolgailag lépnek a pályára, mely előttök történetesen felnyíla, s való vagy képzelt szükségeik fedezésével törődnek. Nem értik a bölcset, ki az élet örömeiből kiragadja magát, hogy néma magányban vizsgálódván, embertársainak új ismereteket szerezzen; nem a hőst, ki midőn nője karjai közt nyughatna, fegyvert ölt, hogy vérét onthassa; nem a nemeslelkűt, ha kincse sokaságából ragyogó ünnepek helyett, hazájának alkot nagy intézetet; nem senkit aki az életet egyetemi, összehangzó célok után akarja intézni, kinek lelke előtt bizonyos ideál lebeg, mely után küzdve a teremtő szellem nagy fenségű szándékának megfeleljen.

Ez ideál vala, mely a széplelkű nő előtt jóltevő fényben világíta. De az nem álkép volt, nem hiú képzemény, mely sok tévelygőket ábrándozásba ejt, s beteg érzelősségben sorvaszt. Ez ideál nem vala egyéb a természettől előnkbe szabott pálya magasított képénél. Mint Phidias az emberi szépalak szemlélete után formálta magának a dicső tekintetet, mely az olympiai Zeus homlokán oly emberfelettinek látszék: úgy alkotott ő az emberi életből magának ideált, mit gondolataiban és tetteiben követett. Ugyanazért nem voná el az őtet az élettől; hanem minden nyomán szokatlan kellemet, s tiszteletre hódító fénykört terjesztett el; s jóltevő harmóniát öntött egész életére. Láthattad volna őt, mint nem törekedett soha más lenni, mint aminek őt isten alkotá. Költői nyelv sem mondhatta volna őt másnak, mint ami vala: asszonynak! de érezni, érteni kellett azon nemesűlt asszonyiságot, mely oly fenn és még is saját körében, és még is saját alakja határai közt hasonlatlan könnyűséggel lebegett!

Előtekbe rajzolám a fővonást, mely e bájos képet alkotá; s most ideje megszűnnöm. Mert mit tehetnék én, erőtlen képíró, ami teljes kellemében felmutathatná őt, amint élt és vala? Miért nem ismerte őt valaki a kor legjelesbjei közűl? hogy felőle lángvonásokat hagyjon a maradéknak, szent érzelmekre buzdítókat. Hiában! a hon, melyben virúla, hideg, érzetlen nép hazája volt. Nyílt a virág, és nem volt, ki szépsége szokatlan pompáját lelke mélyéig érezze. Lehullt a virág; és nem volt ki sejdítse, hogy kertje többé hasonlót nem terem. Ott fekszik ő hosszú évek óta, árnyatlan domb alatt; és nem kisérhetém sírjába, s nem könyörögheték áldásáért, midőn elköltözött!

Barátaim! e szív szorúlni kezd; s az emlékezet szent óráját nem kellene könnyekkel zavarnom. Isten hozzátok!

A MAGYARÓVÁRI GAZDASÁGI INTÉZET RÖVID ISMERTETÉSE

Széles e világot hosszában és széltében ismerni szép dolog; de mielőtt ismereteinket ily határtalanra terjegetnénk: igen üdvességes lenne, saját hazánk körűlményeivel barátkozni meg.

E parányi intés nincs egészen ok nélkül. Hírlapjaink s minden más folyóirataink a föld ismert és nem ismert részeiről és népeiről és mindenéről telvék tudósításokkal. Akarjátok-e tudni: melyik kínai tisztecske részegedett meg ópiumtól? A madagaskári királyné jókedvében hány udvari kullancsot ölt meg méreggel? A holdbeli lakos megsértett ujjaiból mi színű vér foly?

Wellington herceg paripái a hófúvásból hogyan menekedtek ki? Mendizabal úr a cortes űlésben szemöldökét hányszor húzta össze? A new-yorki vendégfogadóban milyen gépely tisztítja a sáros csizmákat? Mahmud császár miniszterei mi szakálprivilegiumot nyerének? Mindezekről s ezer meg ezer ilyenekről bőv tanúságot vehettek. De hazánkban mik történnek, mik állanak fenn? ezek felől ugyan a lehetségig szűk tudományt fogtok találni.

Őrizzen az ég, hogy író és szerkesztő urainkat legkevésbé is sérteni kivánnám! Sőt ünnepélyesen kinyilatkoztatom: miképp a mi írva harcolgató vitézeink iránt oly meghúnyászkodó tisztelettel viseltetem, milyennél nagyobbra ők magok sem tarthatnak számot. Azt itt elhiszem, hogy hazai cikkelyeink szűk voltát sok egybejött szerencsétlen körűlmény okozza, minek elhárítása nem íróinktól függ. Mindemellett is azonban a panasz nem szűnik meg igazságos és keserves lenni.

Néhány hónap előtt szükségessé lőn tudnom: a magyaróvári gazdasági intézet körűlményei közelebbről mik és milyenek? Hogy fennáll: azt jól tudtam; de mi taníttatik ott sajátképpen, és mint és kik által? azt itt körömben megtudakozni senkitől sem tudám; valamint azt sem: mi alapon nyugszik az intézet? mi segédforrások és eszközök állanak készen számára? s több efféléket.

Ily bizonytalanságban Simon Pál sok jelességű fiatal barátomhoz, ki most a nevezett intézet nevendékei közé íratta magát, folyamodám; s íme ami itt következik, az ő tudósításaiból van véve, miket Kanyó úrnak, az intézet egyik nagyérdemű tanítójának segedelmével hozzám juttatott.

Magyaróvárról, Károly főherceg azon nevű uradalmának főhelyéről, Fényes Elek statisztikájában (a könyv méltó, hogy minden magyar előtt ismeretes legyen) nem megvetendő adatokat fogtok olvashatni. Köztudomány, hogy e város és uradalom nem sokkal ezelőtt Albert szászteschени hercegé vala, Magyarország egykori helytartójáé, ki a kérdéses intézetet jótékony emlék gyanánt hagyá maga után.

Dengelaczi Wittmann Antal úr, a hercegi uradalmak köztiszteletben élő főigazgatója, adá a szép következésű tanácsot, s készíté a tervet, miszerint az intézet alapíttatott, s 1818-ik év őszén, az iskolai év kezdetével meg is nyílt. Megnyílásáról a hírlapokban tétetett jelentés, s a törvényhatóságok is vettek tudósítást; s mindemellett is vidékünkön kevéssé ismeretes az, s bizonyosan lesznek, kik e rövid ismertetést nem kedvetlenűl veendik.

Albert herceg a derék Wittmann tervét elfogadá, s I. Ferenc királyunknak 1818-iki január 8-án kiadott engedelme mellett, az alapítólevelet ugyanazon év októberének 25-kén aláírá; s arra következő 1819-diki január 5-kéről királyi megerősítést is nyert.

Ez alapítólevél a magyaróvári intézeten kivűl a miklósfalvai ispotály s a feketeerdői iskolamester számára tett alapítványt is magában foglalja. E két utóbbi célunkra nem tartozván: csak a szóbanforgó gazdasági intézetet illető pontok számláltassanak elő, mint következnek.

1. A gazdasági intézet magányos intézet, s a tanítók világi vagy egyházi rendből, minden esetre célirányos tudománnyal felruházva választatnak;

2. a tanítók választása mindég az alapítótól s örököseitől függ;

3. az intézetben észlegi és gyakorlati gazdaságot mindenki, különség nélkül, szabadon tanulhat; s a gyakorlati gazdaság tanulására az egész magyaróvári urodalomban találtató minden tárgyak szolgálnak; különösen pedig a hétszáz holdból álló ezelőtt Hoffwiesen, most Albertsau nevet viselő major, minden benne levőkkel, e célra fordíttatnak;

4. a filozófiai karbeli tudományok az intézetben csak segédképpen taníttatnak; s annálfogva azokra nézve, kik innen vallás, jog vagy orvostudomány tanulására mennek, elegendők nem lesznek;

5. a tanulók szállásról és élelemről magok tartoznak ugyan gondoskodni: mindazáltal az alapító helyet fog készíttetni, hol húsz vagy harminc tanulók méltányosan szabott árért szállást és élelmet találván, tanítóik vagy előkelő uradalmi tisztek felügyelése alatt éljenek;

6. a hercegi tisztek gyermekei közűl az alapító s örökösei szabad választása szerint évenként hat ifju veend 120 pengő forintot;

7. az intézet állandó alapjául szolgáland azon Nisiderben fekvő udvarház, mely ezelőtt a paulinus atyáké volt, minden tartozmányaival együtt. Ezen jószág a religiói fundus kárat-lanítása mellett, a magyaróvári uradalomhoz kapcsoltatván, a gazdasági intézet tanítóinak s a hat ifju stipendiumának fizetésére úgy rendeltetett, hogy egyszersmind jövedelméből az intézethez kivántató könyvek, eszközök stb. megszerzésére évenként ezer pengő forint fordíttassék. Ha pedig az udvarház jövedelmei mindezeket nem fedezhetnék: azon esetben az intézet biztosítására az alapító hercegnek magyaróvári uradalmában tett javításai köttetnek le;

8. ha az intézet véletlen eset miatt meg fogna szűnni, az alapítvány a mindenkori törvényes birtokosra úgy száll vissza, hogy mindég kegyes használatokra fordíttassék.

Végre, ha az alapító herceg örököseinek magszakadásával az óvári urodalom a kir. fiskusra visszaszállandó lenne: az utolsó birtokos tartozik az alapító herceg javításaiból 50,000 pengő forintot a cs. kir. felségnek általadni; mely summa az említett udvarház jövedelmeivel együtt az intézet fenntartására használtassék.

Az így alapított intézetben 1818-diki őszön, mikor (mint fellebb megjegyezve van) az meg-nyílt, két tanító kezdé a gazdaságot, füvészetet és baromorvoslást előadni; s e kettő mellett maga Wittmann úr is tartott leckéket, melyeket a nevendékeken kivűl az uradalom helybeli tisztjei is gyakorlottak. Következő évben a két első tanító búcsút vőn, s helyettök négy rendes tanító rendelteték; s ennyi számmal vagynak a mostaniak is, kik közűl

egy tanít kémiát (különösen gazdaságra alkalmazva), oekonómiát, technológiát, botanikát, agronomiát, állatok és növények fiziológiáját (Kopecz úr Csehországból, az intézet rektora);

más zoológiát, mineralógiát, anatómiát, biótikát, juhtenyésztést (Schafzucht) és veterináriát (doktor Polák);

harmadik mechanikát és architekturát (Renner úr, a bécsi politechnikum nevendéke);

negyedik tiszta és alkalmazott matézist. (Kanyó úr, Szatmár megyei magyar.)

E négy tanítók vezérlése alatt a tanulási idő két évre van szabva; úgy mindazáltal, hogy kik már más gazdasági intézetben, vagy a bécsi politechnikai iskolában előbb tanultak, mind a két évet együvé foglalhatják. Télen a várban két teremben tartatnak leckék; nyári hónapokban földmérés, fűvészkedés, földmívelés stb. szabad ég alatt űzetnek. S mely szerencse az iskolát az élettel így összeköthetni! Mert valamint Jakab apostol igen bölcs mondásaként, a hit jó tettek nélkül megholt állat: úgy a négy fal közt kerengő, s fejére feketével írt tudomány életre alkalmaztatás nélkül megholt állat.

Jól megértsétek! Nem azt akarom mondani, hogy semmi tudomány nem ér semmit, ha csak közvetlen vásárra nem vitetik, vagy valamely gyárban gépelyforgatásra nem fordíttatik. Értelmem ez: gazdaság és státustudomány, filozófia és költészet, és szónokság és csillagászat és kémia, s minden más egyéb csak úgy bír belső becset, ha a való, meleg élettel viszonyba tétetik; ha sem egyes emberi elme játékos foglalatossága gyanánt nem űzetik, sem pusztán emlékező tehetséget ragyogtató bútornak nem tekintetik; hanem az emberi társaság kifejlési és

haladási nagy körében él és mozog; s vagy egyenesen tetté változik, vagy jövendő tettek kifejtésére s előhozására számoltatik ki.

A gazdasági tudományok éppen olyanok, hogy egyenesen tettbe kell általmenniök; s azért múlhatlanúl szükség már a tanulónak a gyakorlat világába lépni. E gyakorlati világ a tanuló körűl mennél tágasabb, annál több az ismeret, mivel magát meggazdagíthatja; iskolájából az életbe tapasztalást is vihetvén ki, ezt az élet nagy mesterét, mit könyvből tanulni nem lehet.

E tekintetben az óvári intézet sok szerencsével bír. Mert a tanuló az intézetbe szorosan tartozó kerten s gyűjteményeken kivűl az egész óvári uradalom fényes sikerrel folyó gazdasági rendszerét szemeivel láthatja, s ezáltal nagyszerű tapasztalást szerezhet. Annyival inkább, mert a tanítóhelyekre is nagytapasztalású férfiak választatnak. A matézis tanítója egyszersmind uradalmi mérnök; a baromorvoslást az uradalmi baromorvos tanítja; az architektúrai katedrát pedig oly férfiú bírja, ki, a bécsi politechnikumban tanulván, esztendeig volt dolgozó pallér. Ily praktikai ismeretekkel bír a gazdaság tanítója is. Adjuk hozzá, hogy az intézet főgondviselése Kleyle Joachim kormányi tanácsos úr társaságában éppen azon Wittmann úrra van bízva, kinek az intézet terve lételét köszöni; s következőleg annak virágzását szívén igen természetesen hordozza.

A tanítók közűl egyik rektor szokott lenni; de itt a rektorság nem változik évenként, hanem az egyszer elválasztottnál állandóúl marad.

Tanítók és tanulók, kik itt praktikánsoknak hívatnak, a legszebb viszonyban állanak egymással. Ami a praktikánsokat különösen illeti: ezek háromfélék:

Vagynak ugyanis hatan, kik az alapítvány 6-dik pontja értelmében évenként 120 pengő forint segedelmet nyernek. Ezek uradalmi tisztek gyermekei, s az említett summán felűl az intézet épűletében szállást, író és rajzolószereket is ingyen nyernek. Van példa, hogy betegség idején gyógyszereket is ingyen vettek vala. Ha megtörténnék, hogy e hat szám az uradalmi tisztek gyermekeiből ki nem telnék: akkor idegenek fognának felvétetni, anélkül azonban, hogy az uradalom szolgálatára köteleztetnének.

A többi nevendékek vagy olyanok, kik saját költségeiken tanulnak; vagy uraságoktól vesznek költséget, kiknek szolgálatára magokat már lekötelezték. Mindezen nevendékek eleintén nem nagy számmal lévén: az intézet épületében elfértek. Most számok megszaporodván, kevesen férnek ott: s ezek (az uradalom fizetésében levőket kivévén) évenként 20 váltó forintot fizetnek, s e fizetésért fűtést is kapnak. A vendéglő, mely az alapítvány tartalma szerint, az intézetben felállíttaték, már nincs.

Az intézet helye a vár, s itt két szűkecske terem szolgál lecketartásra. Ez az oka, hogy miután a nevendékek száma évről évre nőtt; s tavaly az első éviek negyvenöten valának: meghatároztatott, évenként harmincnál többet fel nem venni.

A felvétetni kivánók más iskolából hozott bizonyítvány nélkül fel nem vétetnek; s mivel az alapítvány negyedik pontjában a filozófi tudományokra nézve tett rendelés módosíttatott: az is megkivántatik tőlök, hogy a filozófi tudományokat másutt végighallgatták légyen, s erről bizonyítványaikban említés tétessék. Egyébiránt nemzetre és vallásra tekintet nincs; a tanításért senki sem fizet; második osztálybeli tanulók meg nem szenvedtetnek. Az dicséretes megjegyzést érdemel, hogy vizsgálat alkalmával a tanulóktól nem szószerinti, hanem csak a dolog értését bizonyító felelet kivántatik. Nyomtatott kézikönyve egyik tanítónak sincs; a nevendékeknek mindent írniok kell.

Az intézetnek van külön kertje, mely a gazdaságot tanítónak gondjai alatt áll; s hol minden munkát a nevendékeknek is kell tenniök.

Van egy könyvtár is, melyben az előadott tudományokat tárgyazó könyvek tartatnak; s jó gondviselés kivánata mellett a nevendékeknek kiadatnak. Van ásvány, füvészeti, csontváz és modellgyűjtemény is, tanítóknak és tanulóknak egyformán kinyitva.

A tanítás nyelve német. Ennek oka igen természetes; ha egyebet nem tekintünk is, mint azt, hogy az ország azon vidékén nagy sokaság beszél németűl. Azonban hibáznánk, ha e körűlmény miatt az igen hasznos intézetet mellőzni akarnók. Ha a nyelv német: de a gazdaság magyar. Azaz, az intézetben virágzó, s a főhercegi jószágokra sikeresen alkalmazott tudomány magyar földön hoz szemmellátható gyümölcsöt: s következőleg saját határainkban emeli fel a világító szövétneket, melynek fényétől vezérelve a hazai példát a haza több vidékein is haszonnal utánozhatnók. Lelkemből ohajtom ugyan, bár minél előbb eljőne az idő, midőn az óvári szép intézet nevendékei a tudomány szavait magyar nyelven hallgathatnák: azonban, míg még az elkövetkeznék, kivánatos lenne, hogy ifjaink a tudomány és tapasztalás ezen bő kútfejét, melyet most legnagyobb számmal német és cseh külföldiek használnak, addig is minél többen látogassák meg.

Az uradalom nemcsak azt engedi meg, hogy a nevendékek a két évi tanulást elvégezhessék; hanem megbecsűlhetetlen alkalmat nyújt arra is, hogy a tanulást végzett ifjak a főhercegi uradalom valamelyik részében saját költségeiken, még egy harmadik évet, egészen gyakorlati készűletek közt tölthessenek. Ifjaink ez alkalmat minő haszonra nem fordíthatnák! S nemcsak azok pedig, kik a gazdasági tudományokat egy vagy más uradalmi szolgálat elnyerésének reménye alatt készűlnek tanulni; hanem azok is, kik birtokos atyáktól származtak, s idővel saját jószágaikat fogják igazgatni.

Magyarország földmívelő ország; nálunk az adózó nép legnagyobb része, a nemesség, s még a városi kézművesek többsége is földet mível, és barmot tenyészt. A magyar nemes Verbőczivel kínlódik, hivatalokat visel, státus dolgaira fordítja figyelmét; s mikor az ország és megye gyűlésein untig kifáradta magát, falujába fut béresei s juhászai közt rendet szabni. Neki, mint egész hazánknak egyedűli élelemforrása a gazdaság. S mondjátok meg: mint folytatjátok azt? Felelet: úgy, mint a jobbágytelkeiteken lakó szegény nép; ez pedig, mint őseitől örökbe vette. Mi gazdaságunkkal is úgy teszünk, mint nyelvünkkel. Egyik nélkül sem élhetünk; egyiket mint másikat naponként használjuk: mégis eszünkbe nem jut, hogy megtanulásokra gondot kellene fordítani. S kell-e csudálnunk, ha mind kettőben számtalan hibákat követünk el? Ne higgyétek, mintha gúnyolódni akarnék; saját keserű tapasztalásomat mondám el. Mert nyelvünk megtanulására valami gondot fordítottam ugyan: de parányi szántóföldeim éppen úgy béreseim bölcseségétől függenek, mint a tiéitek; s ugyanazért éppen oly szűken kamatoznak, mint a tiéitek. Azonban, mit ifjan nem tanultunk, azt most már ősz fejjel ki nem pótoljuk: hanem a jövendő előttünk áll. Nézzetek előre, s fiaitokat küldjétek tanulni; hogy jobbak lehessenek, mint mi valánk!

1837(?)

ÖNPANASZOK

1

Az ég bőven osztogat mindennek mindent, örömet és bánatot; de szívet, mely így gyötörje magát, mint ez az enyém, talán még senkinek nem adott.

Érzem, ez engem megemészt előbb-utóbb. Hadd emésszen. Oly időket értünk, melyekben sokáig lenni nem ohajtunk.

2

Én csak azért boszonkodom, miért van karakteremben bizonyos grádusú könnyelműséggel ez a lélekvesztő érzelékenység egybeszőve. Ezen utolsó nélkül amaz elsővel oly boldog volnék: s már régen végeszakadt volna minden képzelt és nem-képzelt bajaimnak.

De miért ez értelmetlen panasz? Sietnek napjaink; s sokakat fogunk elfelejteni, és ismét sokakra emlékezni.

3

Isten nem teremte erősebbet mint az ember - tűrni jót és gonoszt; s káromlom a mai érzelgős nevelést, mely a spártai szent durvaság helyett euripidesi lágyságot plántál belénk, s azt cselekszi, hogy Goethének Wertherén éppen úgy sírunk mint Müller fityogó darabjain; hogy látunk embereket, kik Wilhelm Meisternél is szemeket törlenek.

Vajon nem fogjuk-e még a «Római Elégiákat» is sohajtozásokkal olvasni?

4

Olyan vagyok mint a görög dithyramb: egyik érzésből a másikba, egyik gondolatból a másikba merengek által.

Miért nincs, ki mindezen léleknüánszokat dalba öntse, vagy pszichológi szellemmel kifejtegesse? Én magam azt nem tehetem. Mert nem bizonyos távolságban kell-e lenni a lélek azon állapotjától, melyet zengeni vagy magyarázni akarunk?

5

Csak mégis szép, mégis jó ez a világ.

Ha minden becsületes ember kettőt vagy hármat talál, kiben meg nem csalatkozik, úgy nincs okunk panaszra. Az a nagy sereg... Hadd azt a maga útján. Térjünk ki előle; s elvonúlásunk megadja nyugalmunkat.

Élj lappangva. Ezt tanítja Epikur. S a filozófiának minden tanításai között ez az, amit legjobban megtanultam.

6

Visszaemlékezem; s a lélek megkapott.

Ez a gyuladékony szív áldás nekem, s nem átok. Elébb teljesen a közvilágé valék; s most egyszerre, mint valamely mágiás ütés által - a legkedvesebb, a legboldogítóbb érzés dagasztja ereimet. Érzem, van erőm ennyi s több megrázást is eltűrni. De midőn mondom, én: csak a lelket értem. Ah a halandó test roskadoz. S mégsincs okom panaszkodni; nincs okotok szánni.

7

Ezen pillantatban ismét könnyel tölt meg ez a szem, mely felette későn tanult meg sírni. - - - A fiatalkor hősi érzeményekkel büszkélkedék. Nem. Érzeményeim csak kölcsönözöttek voltanak.

Nyomorult ember! Sohasem valál te hős; csak mindig érzelgő. S mindég és mindég. Az ember minden forma alatt csak ember. S miért szégyeneljem megvallani, hogy nekem kínos enyéimtől távol lennem. Sehol sem éltem távolabb enmagamtól s gyengeségeimtől, mint ezeknél; sehol sem szenvedtem ezer apró tekintetekben annyit, mint közöttök: és mégis sehol sem sírtam életemben búcsúkönnyeket, csak ott!

Szív, szív! Meddig nem fogsz még megrepedni?

8

Itt a levél: homályos, és rosszúl írt; de szívhez szól, de szívből folyt. Ott engemet szeretnek. S ki veheti rossz neven, ha ezen emlékezetkor könnyet hullatok?

Nincs visszásabb állat mint némely ember, mert ez a némely ember szüntelen a maga nyugalma ellen dolgozik; kiragadja magát onnan, hol maradnia kellene, s oda fut, hová belépni nem kellett volna, - soha nem.

9

Felhevíték fejemet, s megígértem, hogy megyek; s indulásunk között nem több mint két s három óra van. De sok történik az alatt, míg fájáról egy alma leesik. Nem bizonyos, ha megyek-e?

10

Mit használna nekem, ha ezen pillantatban isteni erő által óhajtásim s vágyaim világába röpíttetném is? Két pillantat múlva talán keserűbb könnyeket öntenék mint most itt; s ismét tovább, ismét távolba kívánkoznám. És mégis, talán nem sírnék. Talán enyhítne... De mi enyhítne?

Nem látom a betűt, melyet írok; s nem értem a szót, mely tollamból foly.

11

Mindent adhat a sors nekem; mindent, amit a leghiúbb lélek óhajthat; de ha azt nem adja, amit én mindig óhajtottam és mindíg óhajtani fogok, s egyedűl csak azt: cinikusabb leszek Diogenesnél, ki Sándortól csak fényt kért.

Homályosok panaszaim; de ha nem lehet másképpen.

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI ÉS TÖRTÉNET FILOZÓFIAI ÍRÁSOK

MOHÁCS

Ismét felvíradott a nap, melyen százak előtt, az ország szerencsétlen királya, népe virágával együtt Mohácsnál elhullott. Álomtalan éjen keresztűl vártam ezt, mit úgy hittem, közérzelem fog megszentelni. De nem első, s bizonyosan nem is utolsó eset, hogy a magános ábrándozó hitében megcsalatkozott; valamint az sem, hogy megcsalatkozásán költ fájdalmát a hideg vizsgáló kinevette.

Minden ember saját szemüvegével nézi a világot; s ki tudná meghatározni, ki tart jobb üveget? a vizsgáló-e, vagy az ábrándozó? Legyen, mint akar; az ábrándozó legalább a magáét rosszabbnak nem hivé; s ablakához ment, látni: a nevezetes nap emlékezete a nép arcain mint fog visszasugárzani?

Mint egyes ember, úgy egész nemzet életében vagynak szerencse és szerencsétlenség napjai, melyek mind pillantatnyi hatások, mind késő következésök miatt feledségbe nem menendők. A boldog férj évről évre örömmel várja visszafordúlni a napot, melyen szeretett nejének az oltárnál hűséget esküvék. Férj és nő karöltve állnak a virággal hintett sírdombnál, hova egy év előtt a legelső, szép gyermeket eltemették. Mindegyik jelenés érező, s a természet szelíd benyomásainak híven engedő keblet mutat. Hasonlóúl tesznek, s hasonló ösztönnek engednek a nemzetek is, midőn öröm- és gyásznapjaikat ünneplik. Ezért szentelt Róma a városalkotó Quirinusnak ünnepet; ezért szentelé meg az áldozatra ment háromszáz Fabius elesténck emlékezetét.

Szerencsés történetek felvirágoztathatják, dicsőségre emelhetik a nemzetet; de a balsors csapásaiból is eredhetnek magas érzelmek. Szerencse hiúvá is teszen; szerencsétlenség, ha nem közlelket ért, magába szállást, önismerést, erőkifejlést hoz magával. Hányszor nem szült a veszteség hasonló lelkesedést a legragyogóbb győzedelemhez! Minden esetre, a fájdalom keresztűlröpülése gyötrelmes ugyan: de szelid, emberi érzelmeket többszer támaszt, mint a gyönyör hosszú folyama. Iskola az, melybe az istenség nem mindig haragjából vezet bennünket.

Nekem legalább mind a magányos, mind a nemzeti gyásznapok szentek; s mennyivel inkább annak kell lenni e mai reggellel visszafordúltnak, mely e nép múltja és jövője közé úgy állott, mint keresztűlrohant tenger az általa különszakasztott két világrész közé! Ami nagy, legyen az bármi, szívet és lelket érdekel; s hatása századok mulva is kiemel a mindennapi élet parányiságából. És ily kiemelkedések nélkül sem egyes ember, sem nemzet a történetek sorában állásra méltó nem lehet; s azért mi szükségesb, mint az alkalmat reájok hűven keresni és használni?

E gondolatok újúlnak meg lelkemben, s e gondolatokkal eltöltve néztem le ablakomból; együgyüségemben azt hívén, hogy nincs magyar, kit e pillantatban másvalami foglalhatna el. És miért vesztegessek szót, néztem és láttam mindazon ezerféle tarka jeleneteket, mik a város utcáin naponként egymást váltogatják; csak azt nem, amit keresék.

Gondolák az emberek: a nap feljött, mint évenként háromszázhatvanötszer, majd tisztán, majd borongva fel szokott; s mi van egyéb hátra, hanem hogy dolgainkat, vagy dologtalanságainkat ott, hol tegnap elhagyók, folytassuk? a nemes hintóján vagy paripáján hurcoltatja magát; s nem jut eszébe, hogy a reggeli szellő, melyet szív, háromszáz év előtt ősei vérpárájától terhesült. A kalmár számvető képpel nyitja boltját; s jegyzőkönyve mellett a történet évkönyveire emlékezni ideje nem marad. A katona gond nélkül járdall a bástyákon, nem sejdítvén, hogy azok ez évnapon maradtak király és nemzet nélkül, dúló nép zsákmányává leendők. A tudós mindennapi kenyérről gondoskodván, érzelgésre nem hevűlhet. És a költő - ó a költőről

ki tud valamit? rejtve tolong ő a sokaság közt, mely nevét még nem hallá; vagy magányban ül, hol senkitől nem kerestetik!

Megvallom ugyan, ablakon keresztűl utcára nézés által emberi szívet vizsgálni nehéz; s utoljára is, ki mondhat bizonyost, hogy belsőjökben mindezeknek, kik ott jőnek és mennek, mi forr és kél? Azonban nem annyira az lenne kérdés: ha ez vagy amaz ember magában valamit gondol vagy érez-e? és e kérdésre állítólag felelni ki merne?

Visszamentem szobám mélyébe, s kezemre hajtván fejemet, azt kezdém, amit a drámai hős, midőn a szerepek egyszerre elfogynak mellőle: beszélék magamban.

Ismét hevűlő érzelemben kaptad magadat, mely talán éppen úgy hiú álmokból szövődött, mint annyi sok más, ami élted minden napjaiban ezerszer támadt és enyészett el benned. Tégy vallást: te költői helyezetbe jöttél. Költő, úgy mondják, nem e mindennapi világ embere; tehát mit tudja ő, mit kell e világban érezni és tenni? Ti dalszerzők, nem leltek a jelenben annyi színvegyűletet, annyi sötéttisztát, annyi fénykört, s minden más egyebet, mennyi nektek azoknak az úgynevezett étheri hangoknak öszvealkotására szükséges. Itt minden igen közel, igen földi világításban és viszonyban áll; s mi természetesebb, mint a hajlandóság, minél fogva a múltba visszaröpkedni szerettek? ott a messzeség a dolgok színeit meggyengítvén, egyszersmind megszelídíti; ott az alakok nem látszanak többé tisztán, s a képzeletnek tágas pálya nyílik önkéjes vonásokkal és színekkel előállani, ideált teremteni, rózsafátyolt lebegtetni, szóval oly világot alkotni, milyen jelenben ugyan nincs, de bizonyosan múltban sem volt: hanem amilyenre a költőnek szüksége van.

Mit gondolsz? annak a költői múlt kor nemzetségének, minekutána földi életét, maga idejében, mint minden más kornak nemzetségei, hírvágy, gyönyörlesés és kenyérkereset közt, öröm, bú és únalom váltva, csalás és csalódásban leélé, már más bajai nincsenek: mint amiket a többé vagy kevésbé kegyetlen költő rája szab. Azért tehetitek azt félistenekből álló sokasággá, vagy amivé tetszik; példányokat szabhattok belőle; időszakokká bélyegezhetitek történeteit; de mi joggal kívánjátok a jelenkort reá bámítani? nékie tapsolni? miatta érzelgeni?

Az embereknek mint mindig, úgy ma is temérdek szükségeik vagynak; s te azt akarod-e, hogy ezeket feledvén, túlvilági álmokba szenderedjenek? Hány milliom és számlálhatatlan ohajtás támad minden percben! Alig van, ki másképpen ne kívánná magának a jelent; s minden kívánat, mely jelenben formáltatik, csak jövendőtől várhat teljesűlést. Nem látod-e? jelen és jövendő a két fontos tárgy, mely az emberiséget egészen magának foglalja; s itt akarnál-e a te multaddal valamit kezdeni? Pedig lehetetlen nem tudnod: a múlt felé csak érzelembe olvadt emlékezet vonz. A jelenkor érzelmei másformák: s legboldogabb az, ki érzelmeit úgy hatalmába vette, mint arca vonásait a színész, és hidegen számol ki minden lépést.

Vagy talán nagynak akarod e népet; s úgy hiszed, lelkesedés nélkül az nem leszen? Mit nevezsz lelkesedésnek? múltak emlékén tettre lobbanni? Úgy talán, mint Themistokles, mikor a marathoni győző oszlopánál sírt? úgy talán, mint Caesar, mikor Herakles szikláit könnyel öntözé? Ezek s az ilyenek a te Plutarchodba jól illének; most a divat törvényei más szokást hoztak be. Aztán gondold meg: vajon Themistokles épített volna-e falat Athenának pénz nélkül? vajon Caesar lett volna-e főpap, konzul és földkerekség ura pénz nélkül? Íme a történetek egyetemi nagy rúgója! erre törekedés, múlt után sovárgani nem hágy időt; s állíthatod-e csalhatatlanúl, hogy ez nem nagy dolgok szerelméből ered? a nemes pénzre vágy, mert *nagy* házat így tarthat; a kalmár pénzre vágy, mert *nagy* tőkepénzt így halmozhat; a tudós pénzre vágy, mert *nagy*, azaz holtig tartó pihenésre így juthat. S nem lehetne-e ezt a nemzetségek minden osztályain így végig folytatni?

Tekints tovább. Mindezen osztályok ily nagynemű kívánattal eltelve, s e kívánattal együttjáró küzdés által kifárasztva, mi helyzetbe jőnek? A nemes pénzt nem kap, mert birtokán hitel nem fekszik; a kalmár nem, mert számítványit a nemes nem fizetheti; a tudós nem, mert kéziratain moly rágódik. Mi vigasztalás nélküli állapot? szorongásaiknak közepette vonnád-e fel előttök a múlt leplét, mint valamely játékszíni kárpitot? Felvonhatod azt, és ők ott űlhetnek; de veheted-e rossz néven, ha vággyal tölt szívvel és gonddal teljes fővel vágyok és gondjok tárgyán kivűl semmit nem láthatnak, nem hallhatnak, és nem is érthetnek?

Kérd el a leghatalmasb tündér varázspálcáját, s egyetlenegy csapással tégy e világban bámulatos fordúlást! Megtetted azt; s íme a következő pillantatban nemes, kalmár és tudós halom arany közt űlnek. Most úgy hiszed, itt az idő végre a földi gőzkörből kiemelkedni, s a te lélekemelő játékszíned előtt andalgani. Nem. Mert ó, az embereknek oly temérdek végeznivalójok van, ami kezdve sincs! nemesnek mocsárokat kell szárasztani, kalmárnak a Dunát hajózhatóvá tenni, tudósnak oly sok éjszakázás után aludni. És mivel az ország e három osztályon kivűl még számtalannal bír: természetes, ha e számtalanoknak számtalan mindent kell előbb tenniek, minek előtte azt tehetnék, amit te nem tétetni, hanem éreztetni kívánsz.

Boldogtalan vagy ezt látván; de ki tehet róla? Miért vetett nevelőd Plutarch világába, bár tudta, hogy e miénkben kell élned? Szép volt ama régi világ, azt meg kell vallani; de meg kellett vala tanulnod, hogy jelenetei csak egyes alakok valának az ifjúságba lépő emberiség keresztűlfutó álmaiból. Hősek, kik Achill sírján ábrándoznak, a Zeus fia mesés pályáját Indiáig követik, megnyílt föld torkába ugrálnak, Platonnal kezeikben halálra rohannak, üldöző hazájokért örömmel vesznek, s több ilyenek: e megért, e komoly, e való hasznok után fáradó világba mint fognának illeni?

És az a honi régiség! Parányi fészkek a sziklabércen, apró harcok a sík mezőn, változékony apák, emléktelen kor, szalmafedelű városok, s más hasonlók érdemlik-e elhagynunk a jelent, hogy tekinteteinket rajtok legeltessük? A fészkek öszveomlottak; de mi omladékok Italia és Aegyptus romaihoz képest? A harcmezők mit juttatnak észbe, ami Waterloohoz hasonlíthatna? Az apák sem magokat sem tetteiket, sem márványba, sem ércbe nem vésették; az emlékezet és dicsőség trombitáját Tinódiak fúvák; s mindezekhez a szalmaváros oly jól illett, mint bőrrel fedett sátor a tehéncsordák mellé, miket párducos Árpád és üstökös leventái e tejjel és mézzel folyó szent földre szerencsésen hajtottanak. Ismerd meg már most: nem fonákságot kívánsz-e korod nagy tüneményekhez szokott magzataitól, kebleiket ily parányiság miatt hevűlni kívánván? Nem európai lakók, nem világpolgárok-e ezek? s mi Európa, s mi világ ez a mai? Franciaország rengései, Napoleon kométához hasonló pályája, lengyel romlás és dicsőség, Washington és Lafayette, s száz meg száz egyebek, mind tünemények jelenben, mik a parányi múltnál érdekesebbek. Azt mondod: nem hazaiak! Mely mondás! mikor még az emberek saját apróságaikkal bíbelődtek, mikor az apai ház négy fala egy hon, s az ország határai egy világ valának: akkor ily valamit mondani lehetett. Most az angol Rómában, római Párizsban, francia Amerikában, amerikai magyar révparton; és a magyar az ég tudja hol? lakik. Most az újságszerkesztető a világ öt részének ír; az angol és francia romániró a világ öt részét sóhajtoztatja; s ugyanazért minden mindent magáénak nevezhet. Az emberek egy közönséges nagy hazában élnek; érzéseiket s gondolataikat nagy tömegekhez szoktatták; s lehet-e képzelni, hogy a parányi pontot, mit máskor hazának neveztek, szüntelen szemeikben tartsák? s annyival inkább, hogy e parányi pontnak századok előtti állapotával tépelődjenek?

Vagy talán, mindezen okoskodás csalóka bölcseségen épűl? Jaj nektek, ha úgy van; s ha az érzelem, mi keblemet e nap emlékezetére felhevíté, csakugyan nem hiúság! Minden állat keres magának fekhelyet, minden madár fészket, hova nappali vergődése után nyúgodni visszatér; s egyedűl az emberen feküdnék-e a sors legterhesebb átka: vándornak lenni az egész bujdosó csillagon keresztűl, s mindenütt lenni, hogy mindenütt idegen maradjon? Viselhet-e

az egész emberi nem iránt tiszta, szent szerelmet szívében, ki saját háznépe keskeny körében nem tudná magát boldogabbnak érezni, mint másutt mindenütt? Ki távolból megtérte után saját gyermekét nem tudná forróbb öleléssel magához szorítni, mint akármely idegent? És mi a haza egyéb, öszvetartozó nagy háznép egészénél? Minden ily nagy háznépet saját nyelv, saját szokások, saját ősek, saját hagyomány, saját jó és balszerencse kötnek együvé, s választanak el egymástól. S ez előszámláltak mind múltból hatnak a jelenre, mind lélekről lélekre és szívről szívre plántált emlékezeten nyúgosznak; s aszerént amint vagy hűven ápoltatnak, vagy hűségtelen hidegséggel elhagyatnak, vagy gazdag virágzatú nemzeti élet fejlik belőlek, vagy nemzeti hervadás és enyészet következik.

Isten egy szívnek egy kebelt teremte: így egy embernek egy hazát. Semmi sem lehet erős, semmi sem nagy és következéseiben tiszteletre méltó, ami cél és határ nélkül széjjel folyt; aminek nincs pontja, melybe öszvevonúljon, honnan elágazzék. Azért kell minden egyes embernek saját hazájáért munkálni; azért kell szerelme egész erejét hazájára függeszteni; azért kellett a legszebb, legrendkívülibb tetteknek csak ily szerelem kútfejéből származhatni. Egész világért, egész emberiségért halni: azt isten teheté; ember meghal háznépeért, ember meghal hazájáért: halandó szív többet meg nem bír.

És ez a haza lehet kicsiny, s lehetett még kisebb valaha; de a szerelem nem a tárgy nagyságától veszi kezdetét. A férjfinak kedves az atyai lak, hol minden tárgy gyermekkori parányi örömeire emlékezteti, hol a szülői szeretet édességében részesült, hol később háznépét táplálta, hol munkált, épített, jót és rosszat szenvedett, hol kedveseit egymás után sírba kíséré, hol maga is egyszer hosszú, mély nyúgalomban feküdni fog; s ez édes és keserű érzelmek vegyületéből szövődik az oldhatatlan lánc, mely őt minden mások felett e helyhez szorítja. Így történik a hazával is. A szó, melyet a gyermek életében legelébb kirebegett, melynek hangjaihoz képest később ajak, nyelv, fül és szív változatlan formákhoz szokik; emberek, kik e szót hasonló hajlékonysággal beszélik, kiket sors, rokonság, nevelés, véralkat s ezer ilyfélék hozzánk közelítenek; föld, melynek fekvése, termékei, halmai és vizei, falui és városai régi ismerőseink; éghajlat, melynek befolyása alatt lettünk és nőttünk, s melyen túl minden más szokatlan; s azon mindenféle dolgok, melyek születés óta körűlünk és mellettünk, alattunk és felettünk és bennünk vagynak és hatnak, oly varázskört vonnak, miből annyira nem kedves kilépni! S ki meri mondani, hogy e körben lehet valami oly kicsiny, ami figyelmünket hajlandósággal ne vonhatná magához? Ám a kertben, melyre ablakaid nyílnak, melyben óráidat munka és pihenés közt töltögeted, örömmel mulatsz minden bokor mellett; örömmel hallod vén kertészedtől: e fát itt a régi úr ülteté, mikor első fiát legelőbb karjaira vette; amaz ott a nagyanya sírja felett nőtt, könyűk közt plántálva; s kicsinységnek tarthatod-e, ha feléd a haza múltja int és szól? Íme a begyepedzett sánc, hol Zrínyi holt; amott a parányi rom, melyért Szondi éltét áldozá; az oltár, mely alatt Bethlen nyúgodott; a mező, hol Báthori és Kinizsi győztenek; és ez is, és az is rend és szám nélkül, mindaddig, míg egyszer a sor Mohácsra is kerűlne; s ha már előbb ez vagy amaz emlékezetnél szíved melegedni talált, itt végtére nehány jóltevő könnycseppet önthetnél.

Vajon sokkal ragyogóbb vala-e Visegrádnál Athena, mielőtt Perikles az Akropolis csarnokait emelé? Vajon az árok, melyet általugorni Remusnak halált hoza, óriási műv vala-e? Higgyétek el: a régiség becse nem a romok pompájában fekszik. A haza múlt kora olyan, mint a szeretett atya élete, minek történeteiről ősz korában körűle tolongó gyermekeinek beszél. Hallgatják azok a harcokat, a veszélyeket, a fájdalmat, dicsőséget; s mindezek nem az atyáéi már egyedűl. Ő elhúny, de harcai, veszélyei, fájdalma és dicsősége, gyermekeire maradnak osztályrészűl. Ezek emlékezete köti öszve az élőket az elnyúgodottal továbbra is; és e kötelék az egymásra következő nemzetségeket szellemi kapcsolatban tartja öszve. Firól fira száll a hagyomány; s nem egy unokának keblében lángot gyújt. De mindnyájok előtt tiszteletben marad a dicső; s annak tudása, hogy mindnyájan véréből származtak, szíveiket egymástól

elválni nem hagyja; s nemzetségi fényök közös fenntartására ingerli. Ily öszveolvasztó, ily egyetemi ingert adó a hazai régiség és történet. Hívtelen vala a természethez minden nép, ha ezekkel nem gondolt; s minden hívtelenség a természet iránt, kegyetlenűl boszúlja meg magát. Elsorvadtak ők nyom és emlék nélkül, míg a hívek hosszú szép ifjúságot éltenek; s midőn végre megaggottak, neveiket az újkor nemzeteinek példányúl hagyák meg.

Mit akartok? Isten a milliomokat nem azért szorítá vizek és bércek közt közös határba, hogy e temérdek erőt egyenként széledezve mindennapi, nyomorúlt gondok emésszék fel. Amit apáitok nem tettek, azt nektek kell tenni; de soha sem fogtok semmit tehetni, hanemha egyetemi hév, egyetemi erő, egyetemi lelkesedés gyűl sokaságtokból. Mondom néktek, gyűljetek össze a beszélő ősz mellett; hevűljetek, midőn harcairól beszél, remegjetek veszélyein, együtt szenvedjétek fájdalmait: így dicsőségén is fogtok osztozni. Mert ki harcolt, veszélyeztetett és szenvede, az dicsőség nélkül nem maradhatott; s a legparányibb hazai dicsőség, a legtemérdekebb idegennél, unokákban lángot gerjeszteni, többet ér.

Őseitek parányi fészkeket raktanak? szedjétek össze a romokat, s tegyetek belőle mély alapot jövendő nagyságnak. Apró harcokat vívtanak? csináljátok a békesség műveit temérdekekké. Változékonyságban sínlettek? változzatok ti is, mint a lepe, nemesbnél-nemesb alakokra. Emlékeik nem maradtak? mi tilt, hogy emeljetek nékiek? mi tilt, hogy Tinódiak helyett magatok álljatok elő lángénekkel? Minden kő, régi tettek helyén emelve; minden bokor, régi jámbor felett plántálva; minden dal, régi hősről énekelve; minden történetvizsgálat, régi századoknak szentelve: megannyi lépcső a jelenkorban magasabbra emelkedhetni; érzelmeiteknek, gondolataitoknak s tetteiteknek több terjedelmet, tartalmat és célrahatást szerezni; s egész lényetekre bizonyos nemesítő, saját bélyeget nyomni, mely nélkül mind az emberek, mind a nemzetek sorában észrevétlen fogtok mint parányi vízcsepp az Oceánban tolongani.

Képzeljetek embert, ki ifjúságában eszét és erejét gyakorolta, tanúlt, munkált, s időről időre magasabb tökély felé sietett. Most jön egy szerencsétlen történet, mely őt emlékezetétől a múltra nézve egészen megfosztja; s ő mindent, mit eddig tanúlt, munkált, haladott vala, elfelejt. Mivé kell neki lenni? Egyszerre bukott le az eddig fáradsággal nyert emelkedésből; nem bír többé alapot, mire építsen, ismeretet, mihez gyűjtsön; s ahelyett, hogy a már félig megtett útat folytathatná, minden lehetséges út töretlen áll előtte. Előbbi élete sírba szállt; s e pillantattól fogva vagy emberi becsének vége van, vagy, ha még lehetséges, újolag kell más, fáradságos életet kezdenie, s minden még oly parányi hangot, képet, gondolatot elölről kezdve, lassú haladással magáévá tennie. És vajon ezen újonnan szerzendő ismeretek, s azokkal egybeolvadó érzelmek és képzemények a régiek lesznek-e? Nem. Azok a gyermekévi homályos benyomásokon és sejdítéseken kezdődtek; s azoktól fogva többé vagy kevésbé tisztán szakadatlan szövedékben csatlódtak egymáshoz: ez újak pedig semmi kapcsolatban azokkal nem állanak. Más helyzetű s kifejlésű létszerek fogják fel most az első behatást; más környűlmények közűl foly minden ismeret; nincs már itt a gyermek gyengédsége, élénksége, szállongó heve, sötéttisztája s több efféle; s mindezek után a legszerencsésb esetben is várhattok-e oly meleg, oly virúló életet, mint amaz első vala?

Egész nemzet élete, mint egyes emberé. Ezt és azt az életen keresztűlömlő emlékezet teszi egésszé, folyvásttartóvá, napról-napra gazdagabbá. Törűld ki a lélekből annak ragyogó színeit; és íme az élet halva van. Minden nemzet, mely elmúlt kora emlékezetét semmivé teszi, vagy semmivé lenni hagyja, saját nemzeti életét gyilkolja meg; s akarmi más kezdődjék ezentúl: az a régi többé nem leszen. Az időtől fogva eltűnt a nemzet, mely magát gyermekkorból szép ifjúságba felvívta; mely tévelygések s előítéletek közt bár, de mindenesetre önérzéssel és saját érdekkel s bélyeggel készüle ki; mely hajdankora képeit századról századra szállítá, míg a késő messzeségben lassanként ideállá váltak, s mely az ideál

segédével magát való nagyságra felemelni képes vala. S ti ezen ily szeretetre méltó nemzet helyére mit fogtok tenni?

Bizony a lélekkel tölt nemzetek nem ragaszkodtak hiában hagyományaikhoz; nem hiában tisztelték a lefolyt századok történeteit. Az ezer hajó, melyek Trója alatt tíz évig hevertek, nyomorúlt sajkák valának; az ithakai sziklák fejedelme parányi kalandor; s minő elláthatatlan mégis a hatás, mit e magokban kicsiny képek a hagyományban megdicsőítve okoztanak! Hasonló regécskék váltak a római temérdek nagyság alapjává; s ha ezek ily következményt szülhettek: mit nem kelle még a valóság teljes fényében tündöklő történeteknek okozhatniok? ki tudja jobban, mint ti? A marathoni győzők emléke hőseket nevelt Athenának; s az itáliai csatácskák győzedeljegyei ütközeteket nyertek Róma számára, egész világrészek sorsát intézőket. Azért keressetek alkalmat a hajdanra visszanézhetni; s érte melegűlni. Nem költői ábrándozás ez; hanem fennmaradás, folyvást emelkedés érzelme; s azon egyesületnek, mely a nemzeti lét elevenítő szelleme, legbiztosb, legszebb, s legjutalmazóbb középpontja.

Mi köt most titeket, mint egész néptömeget együvé? Hol a szellem, mely kisebb-nagyobb mértékben, minden keblen keresztűl lángoljon? Játékszíneitek? bujdokló vándorok sátorai, hol különben is minden alak idegen. Gyűléseitek? egyik osztály kirekesztő tulajdona, hol az a lehetségig gyéren jelen meg. Egyházaitok? azokban meghasonlátok, s felekezet lelke szállt belétek. És azok a ti versenyeitek, azok a ti köztermeitek dicsőséges gondolatok ugyan; de kevés számra vagynak kivetve. Mi más lenne az, ha őseitek s egész házatok öröm és búnapjait Duna és Tisza partjain, palotákban és kunyhókban egyformán űlnétek! mert íme, hol a paloták urának őse győzött, vagy halt, ott győzött és halt a kunyhók lakójának őse is. Ily emlékezetnek egyetemi joga van minden szívhez. Rang és birtok egyesek sajáta: a nemzet és haza nevében mindenki osztozik.

De ti mindezekkel nem gondoltok; ti egyenként külön világgá teszitek magatokat; s parányi köreitekben elszigetelve kerengetek. Jön a költő, s énekét a hajdanról elzengi; de ki hallgatja őt? Jön a szónok, s említi őseiteket; de beszéde kiáltó szó pusztában. Mit akartok? azt várjátok-e, hogy a halottak sírból felszálljanak? hogy rémletes arccal jelenjenek meg álmaitoknak? És mit fognátok felelhetni, ha szavaikat felemelnék? mondván: - «Nép, mi vagy? hol a bizonyság, hogy tőlünk származtál? hazát alkotánk, s te reánk nem emlékezel; hidegen taposod győzedelmeink mezeit; s a pusztákon, hol ezrenként hullánk el, sírhalmainkra nem vetsz tekintetet. Jaj, neked! a meg nem hálált örökségen átok fekszik, melyet csak hosszú megbánás törülhet le.»

De mire valók mindezek? kinek önszíve nem beszél, annak a földalatti árnyak egész serge sem fog használni; s ezek fognának-e, mik a magányos szóló ajkairól négy, szomorú fal közt, félboszúsan, féllágyúlva, s mindenesetre senkitől nem hallgatva lézengenek? És te jámbor szónok, örűlj hallgatóid nemlétén. Mert lehetsz-e bizonyos, ha azok ékesszólásod egész mutatványát nem epeömlésnek tulajdonítnák-e? Azért, uraim, isten veletek! én úgyis nem sokára az én halottaimhoz költözöm; előre tudván sorsomat, hogy el leszek feledve, mint ők.

1826. aug. 29.

HISTÓRIAI VÁZOLATOK
A KÉT MAGYAR HAZA EGYESÜLÉSE
S MAGYARORSZÁGNAK A RÉSZEKHEZ
VALÓ JOGA FELETT

1

Magyarországon 1715-dik évtől kezdve 1832-dikig alig múlt el országgyűlés, mellyen az Erdélyre s Részekre nézve fennálló országos kivánat szóba nem hozatott. Bizonyítják ezt az 1715: 92., 1723: 20., 1729: 7., 1741: 18., 1791: 11. törvénycikkelyek, és az 1764-diki országgyűlésen összeírt sérelmek 24-dik száma.

Az 1825/7 országgyűlés az ország legfontosb ügyeit kiválogatván, azokat *előleges sérelmek és kívánatok* cím alatt terjesztette fel; s orvoslást nem nyervén, testamentom gyanánt, mint megszentelt hagyományt, tevé le a jövendőség számára. Ez előlegesek közt áll az Erdély és Részek iránt támasztott százados kívánat is; s mint olyan, a következő 1830-dik és 1832/6-diki országgyűléseken a KK. és RR. egész részvétével pártfogoltatott.

Az utóbbi országgyűlés ezen ügy felterjesztésében némi változást tőn. A kérdés ugyanis ezelőtt így állott: 1715. év óta 1792-ikig Magyarországnak Erdélyhez s a Részekhez való jogát koronás királyaink több rendbeli törvénycikkelyek által nyilván elismerték: s a KK. és RR. ezen elismerés következésében, a szóval nyilvánított jognak cselekvésbe hozását sürgették; a sürgetés teljesedésbe menetelét pedig azon ismeretes záradék, *miszerint előbb Erdélynek is ki kell hallgattatnia*, időről időre hátráltatá.

Az 1832/6-diki KK. és RR. egy lépéssel tovább menve diplomatikai adatokkal megmutatták:

1. Hogy az időről-időre Erdélyhez adatott magyarországi Részek mindig a magyar koronai jogok fenntartásával, s az első alkalommal lehető visszakapcsolás feltétele alatt engedtettek által;

2. Hogy magának Erdélyországnak a magyar korona alá tartozását a Ferdinánd és Zápolya közt történt nagyváradi szerződéstől fogva 1792-dik évig mind az ausztriai házból származott királyaink, mind az erdélyi fejedelmek és RR. folyvást elismerték és vallották.

E kétrendbeli megmutatásból pedig azt következtették: miképpen I. Leopold kormánya, mikor az önmaga által tett nyilatkozás szerint is Magyarországhoz tartozó Erdélyt (a magyarországi rendeket meg nem kérdezve, s következőleg nekik semmi befolyást nem engedve) saját hatalmával kötött szerződésnél fogva birtokába vette, s különvált állapotában megtartotta, akkor alkotvány-elleni sérelmet követett el. S ezen sérelem felterjesztését két kérelem kísérte. Egy, hogy a Részek, mint országunk valóságos territóriuma, haladék nélkül adassanak vissza. Más, hogy Erdélynek a Mohács-előtti szoros egyesületbe lehető visszatételére a testvér hazák közt kölcsönös alkudozás nyittassék meg.

2

Az erdélyi most múlt országgyűlés jegyzőkönyvének bizonyítása szerint, múlt 1837-dik évi május 22-dikén tartott XVI-dik országos ülésében, Horvát István királyi hivatalos ezt mondá: «Nem ezen teremben, nem is ezen országban, hanem másutt hangzott oly vélemény, mintha kötéslevelünk, mint egyoldalúlag létrejött akta, a diplomácia mezején meg nem állhatna; ennélfogva bátor vagyok azt mindenek előtt diplomáciai nézetekből kiindúlva vizsgálni».

Ez előrebocsátott szavak után mutogatja: miképpen Erdélyt Magyarországtól az egyenetlenséget használni tudó török politika választotta el; de Erdély mégis több ízben visszatért Magyarországhoz, mindaddig, míg a magyar királyok Erdély visszafoglalhatása felől minden reményt elvesztve, a fejedelemválasztás jogának megismerése mellett kezdettek Erdéllyel s a hozzákapcsolt Részekkel, mint önállású országgal, szövetkezni. Ilyen szövetség példájául felhozza az 1613-diki szerződést, melyről az 1613: 5. törvénycikkely így beszél: «Cum Sua Majestas C. R. jam cum legatis transsylvanicis certas conditiones concluserit quod si princeps Transsylvaniae ac SS. et OO. Transsylvaniae partesque Hungariae eidem subjectae easdem confirmaverint, et confirmationem transmiserint, protunc in futura primitus celebranda diaeta in articulos regni redigantur et inserantur.»

Ezután felhozza magának a fellebbi törvénycikkelyben érdeklett, s ugyanazon évben az erdélyi országgyűlésen törvénycikkelybe iktatott békekötésnek elő, második és harmadik pontjait, melyek közűl:

1. az elsőben kimondatik, hogy Báthori Gábor maradjon meg Erdély fejedelmének, a Részek urának, s székelyek grófjának és mind ő, mind utódai, legitimi principes omnes, mind Erdély és a Részek ezen szerződés megtartására köteleztessenek;

2. a másodikban, hogy a bécsi békekötés, amennyiben a szabad választásnak, és ezen szerződésnek ellene nincs, megtartassék;

3. harmadikban, hogy a császár és király s ennek örökösei, legitimi reges Hungariae, Báthori fejedelemnek és követőinek minden ellenségeik ellen segédökre lesznek; s Erdélyt s a Részeket azoknak birtokában megoltalmazzák.

Mindezeket pedig így rekeszti be: »Csudálkozom, hogy ezen nevezetes szerződés az erdélyi KK. és RR. az 1792-diki országos gyűléseken készített, és a jegyzőkönyv 545-dik lapján látható, egyébiránt igen jeles felírásokban miért nem említetett meg, holott én Erdély önállását, törvényes szempontból, az érdeklett szerződés idejétől fogva tartom kölcsönös országos egyezés után megállapítottnak? Ugyanis az eddig felolvastakból (t. i. a szerződés felebb érdeklett három pontjaiból) kiviláglik egyfelől az, hogy Erdély önállása nemcsak Magyarország királyai által, hanem egyszersmind az ország által biztosíttatott; másfelől az, hogy ezen önállási jogra nézve Erdélytől a Részek nincsenek megkülönböztetve. Eszerint Erdélynek, s hozzákapcsolt Részeinek, mint a diplomácia mezején különvált országnak volt jogok I. Leopolddal önérdekeikkel megegyező kötésre lépni, a nélkül, hogy azt egy harmadiknak tetszésétől felfüggesszék.»

3

Az érdemes szónok, úgy látszik, a magyarországi sérelmet nem azon pontból tekintette, melyből az kiindúlt. A leopoldi hitlevél készűlésében két morális személy folya be: Magyarország királya és Erdély.

Erdélyt ami nézi: ki tagadhatja, hogy ezen különben is alkotványi szabadsággal bíró tartománynak, midőn sokáig különvált állapotából a magyar királyhoz visszajött, ne lett volna joga befolyni azon feltételek meghatározásába, melyek saját jövendőjét illetik? Ezen jog elismerése, ezen jog iránti tisztelet okozá, hogy a magyarországi RR. Erdélynek a koronához szorosabban leendő kapcsoltatására nézve a testvérhaza rendeit kihallgattatni kívánták. Miből világos: miképpen a fennemlített sérelem teljességgel nem Erdély ellen, nem az erdélyi RR. jogaik csonkítására volt intézve.

Magyarország királyát illetőleg a dolog másként áll. Mert, mint alább bővebben ki leszen fejtve, I. Leopold az Erdéllyel kötött szerződés alapjául a magyar korona jogát tevé. Úgy vette által Erdélyt, mint magyarországi király Magyarországhoz tartozó tartományt; igazgatni is, magyar király-címmel igazgatta azt: mégis a magyar RR.-nek semmi befolyás nem engedtetett, holott az 1552: 1. 1595: 56. 1608: 19. 1613: 5. 1647: 20. törvénycikkelyek nyilván mutatják, hogy az Erdéllyel kötött szerződések az ő tudtokkal szoktak köttetni. Hogy, ezen pontból szemlélve, Magyarországnak a leopoldi hitlevél által valóságos sérelme történt: magában is elég világos. S mennyivel világosb leszen még, ha az alább következőkből látni fogjuk, miképpen Erdélyország rendei sem az 1613-diki szerződéskor, sem azután hazájokat a magyar koronától végképpen elszakasztani nem szándékoztak; még akkor sem, midőn nyilván kívánták, hogy saját fejedelem által igazgattassék?

4

Az 1832/6 évi magyar diaeta előleges sérelmei közt a II. és III. pont alatt bőven kimagyaráztatott, s ezt a fenntisztelt szónok sem látszik kétségbe hozni, miképpen a mohácsi nap után, a nagyváradi szerződésen kezdve egész a szóbanforgó 1613-diki szerződésig, a magyar korona jogai Erdélyre, mind a két haza által nyilván elismertettek s fenntartattak. Azért elég legyen itt az említett váradi szerződés 7-dik pontjára, az 1552-diki országgyűlés első cikkelyére, a Maximilián és Báthori István közt 1571-ben kötött egyességre, s Báthorinak ezen egyezés következésében letett esküjére, az 1595-diki diaeta 56. cikkelyébe iktatott prágai egyesség második cikkelyére, és a Mátyás főherceg és Báthori Gábor között 1608-diki augusztus 20-án kötött egyesség szavaira röviden hivatkoznom. Mindezekben Erdély a magyar koronához tartozó országnak félremagyarázhatatlan szavakkal nyilváníttatik; s nemcsak a magyar királyok és erdélyi fejedelmek, s nem is csak Magyarország részéről pedig, hanem Erdély részéről is. Mert tudva van, hogy az utóbb említett 1608-diki egyezés mind az erdélyi RR. által a Kolozsvárra, ugyanazon évi szeptember 21-dikére hirdetett országgyűlésen, mind a magyar diaeta által az 1608: 19. cikkelyben megerősíttetett; sőt ugyanazon egyezés a kassai szerződés által (mely II. Mátyás és Báthori Gábor közt 1610-diki augusztus 15-dikén történt) újolag megerősíttetvén, Erdély rendei ugyanazon 1610-dik év szeptemberében Kolozsvárott ismét törvényt alkottak, s ez újabbi szerződést is elfogadták.

Mielőtt továbbmennék, szükség leszen a testvérhazák azon korbeli viszonyaikra egy tekintetet vetni.

A mohácsi nap, de méginkább Zápolyának a törökkel tett alkuja mind a két haza sorsát a keleti hatalmasság befolyása alá vetette. A habsburgi ház nem bírt elég erővel egyfelől a törököt, másfelől a török által táplált belső szakadásokat fékezni; s ugyanazért kénytelen vala a magyar korona birtokainak csak töredékeivel megelégedni. Úgy mindazáltal, hogy jogáról az egészre soha sem mondott le; s azt időről időre kötött szerződésekkel fenntartani el nem múlatta.

Minden bizonnyal voltak gonosz gondolkodásúak, kiknek az ország széjjelszakadozott állapota tetszésök szerint vala; s azt magános hasznaik előmozdítására fordítani, és bűneik segédeszközeikké tenni szerették is, tudták is: de hogy a nemzet egésze, a két haza rendei, ne érezték volna azon siralmas következéseket, azon nemzeti süllyedést, azon bizonytalan, ingadozó helyzetet, mit az ország eldaraboltatása szükségesen húzott maga után, azt állítani, az emberi természettel ellenkeznék. Innen erede, hogy noha a török hatalom Erdélyt Magyarországtól folyvást különválva, s magától feudális függésben tartani igyekezett; s a két haza közti újabb kapcsolat készülését mindég ellenzette: mégis az erdélyi rendeknek soha nem jutott eszökbe, magokat Magyarországtól idegen nemzetté alkotni, s attól úgy szakadni

el, mint például szövetséges Belgium a spanyoltól. Ez pedig nemcsak a nemzeti érzésből, de Erdély geográfiai és politikai körülményeiből is következett. Kis tartomány, parányi népességgel, egyfelől az ausztriai, másfelől az ozmán hatalom közé szorúlva, fejedelmeinek s rendeinek minden nagymélységű vizsgálódás nélkül is által lehetett látni: miképpen saját erejöknél fogva fenn nem állhatnak, s a két hatalom közül valamelyikhez kell támaszkodniok. Bátorságosabb természetesen a keresztyén lett volna, mely különben is a magyar királyi szék birtokában vala: de a másik, hatalmi vadságában félelmesebbnek mutatta magát; s így a szorongatott Erdély, hogy a jelen gonoszt, a minden pillanatban kitörhető bosszút elkerűlje, hódolt a töröknek mindaddig, míg az erőben álla; soha sem mulasztván azonban egyik kezét a magyar királynak nyújtani, ha szinte a töröktől titkolózva is. E titkolózás szükségét mind Erdély, mind a magyar királyok érezték; mint ez, az 1571-ben János Zsigmonddal kötött szerződésből is kitetszik, hol, a 8-dik pontban, a magyar korona javára készűlt feltételnek, a török előtt leendő titoklása kiköttetik.

A felebb idézett szerződésben újra meg újra elmondatik a köteleztetés, miszerint Erdélyt Magyarországtól elidegeníteni szabad soha ne legyen; s minden alkalommal ismételtetik a két haza közös kívánsága: hogy a lehetség legelső esetében Erdély a magyar koronához visszakapcsoltassék. Elég legyen csak az 1608-diki augusztus 20-dikán költ s felebb is említett szerződés első pontjának szavait felhozni: «Quod praefatus illustrissimus dominus Gabriel Báthori - - - neque Transsylvaniam et comitatus regni Hungariae eidem adnexos a corona regni Hungariae praedicta alienabit, sed in omni quo nunc est statu conservabit et possidebit, et quod pacificationem Viennensem ex omni sui parte illaesam observabit, atque de his Serenissimum Archiducem et Regnum Hungariae assecurabit sufficienter sub fidei sacramento, literisque mediantibus superinde emanatis» stb.

Kérdem már most: ha 1538 óta, mikor tudnillik a nagyváradi szerződés köttetett, egész 1608-ig hasonló értelmű számos egyezések történtek; ha az 1608-diki egyezés első pontját az erdélyi RR. nem csak ugyanazon évben, de 1610-ben is törvénycikkely által magokévá tették: mi adhat okot azt hinnünk, hogy Erdély 1613-ban a századon keresztűl híven megtartott elvet egyszerre megtagadta, s az azon évben készűlt béke pontjai által magát a magyar koronának annyi szerződésekkel kölcsönösen fenntartott jogaitól egyszerre elszakasztotta? Van-e a szerződésben ez kimondva? Van-e kimondva, hogy az 1538-tól 1610-ig kötött egyezések megsemmisíttetnek? Van-e kimondva, hogy Erdély ezután más viszonyba akar lépni Magyarországra nézve, mint eddig volt? Vagy talán okoskodásunkat arra kell építenünk: mert ezen 1613-diki egyességben nem mondatik, miképpen Erdélyt a magyar koronától elidegeníteni nem lehet, mint 1608-ban; nem mondatik, hogy az erdélyi fejedelem Erdélyt a magyar király első kívánságára visszaadni köteles, mint 1571-ben stb.? De valljuk meg: ha a spanyol és szövetséges Belgium közt, ha Nagybritannia és Amerika közt a béke pontjaiban nyilván nem fejeztetett volna ki, hogy az illető koronák az elszakadó tartományok elválását, függetlenségét elismerik: lehetne-e állítani, hogy Belgium és Amerika kölcsönös egyezésnél fogva lettek függetlenekké? Aztán jól tudjuk, hogy Erdély Magyarország ellen függetlenségi háborút soha nem folytatott; hogy a Bocskai és Bethlen Gábor által viselt hadak is nem hogy függetlenségre céloztak volna, de mindig a magyar korona jogait fenntartó egyezkedésekkel végződtek. Ily körülmények közt azt állítani, hogy az 1613-diki egyezés, melyben sem a magyar korona a maga jogairól le nem mond, sem Erdély lemondást és végképpeni elszakadást nem követel, hogy mondom ezen egyezés Erdély függetlenségének a két haza részéről kölcsönös elismerését foglalná magába: egy kevéssé merész állítás.

Abból, hogy a kérdéses egyezés az erdélyi országgyűlésen törvénycikkelybe foglaltattatott, semmi különös következést vonni nem lehet. A nemzet elszakadozott állapotában is alkotványos formáit megtartotta. Különben is minden tudhatja, miképpen Erdélynek a mohácsi nap előtt is voltak országgyűlései, noha a magyarországi diaetára is küldött követeket, mint ez,

többek között, I. Mátyásnak 1463-ban az erdélyiekhez írt leveléből világos. Mi vala hát természetesb, mint az elszakadás állapotában is országgyűléseket tartania? S ezen országgyűléseknek ismét mi lehetett természetesb tárgya, mint magát a nemzetet illető szerződések? De az 1613-diki szerződésnek (mely szerződés, mellesleg mondva, ámbár az 1613-diki magyar diaeta 5-dik cikkelyében említtetik is, mégis törvényeinkbe soha beiktatva nem lőn), mondom az 1613-diki szerződésnek a kolozsvári országgyűlésen lett elfogadtatására különös nyomatékot tenni csak azért sem lehet, mert az 1608, és 1610-dik évi szerződések is, mint említők, országgyűlésen fogadtattak el; tehát a két ország kölcsönös egyezéseivé váltak; mindkettőben pedig a magyar korona jogai s Erdélynek el nem idegeníthetése nyilván ki vagynak kötve. Ezen kikötéssel ellenkező az 1613-diki egyességben egy szó sincs; s feltéve, meg nem engedve, hogy van: mi erővel bírna az a következő idők egyezéseire nézve, melyek világosan és nem egyszer az 1571. 1595. 1608. s több hasonló szerződések értelmében készültek, s mind Magyarországnak mind Erdélynek a korona jogaihoz ragaszkodását kétségbe nem vehető kifejezésekkel bizonyítják? Látni való: miképpen a kérdéses egyezést, ha szinte az volna is benne, ami nincs, a történetek rendéből kikapni, s azzal valami olyat bizonyítani, minek mind az előző mind következő szerződések világosan ellene mondanak, nagyon rend ellen van.

1613-tól fogva 1615-ig csak két év folya el, midőn II. Mátyás és Bethlen Gábor közt, Nagyszombatban, május 6-ikán s ismét Bécsben május 16-dikán szerződés köttetett, melyek ismét az 1571-diki, s több hasonló egyezésekben felállított elveken alapúlnak. A bécsi szerződés 1. és 12-dik pontjai mindazokra, miket eddig állíték, teljes felvilágosítást adnak; ugyanazért nem leszen célirányatlan azokat itt olvasni.

Az első pont így van: Quantum ad statum Transsylvaniae, Partiumque eidem adnexarum attinet: in hac libera electione principatus, quam nunc habent, per nos et successores nostros legitimos Hungariae Reges conservabuntur, donec Dei benificio Buda vel Agria a potestate Turcarum, nisi antea voluerint, eliberabuntur. Quia eliberata Transsylvania, cum Partibus sibi adnexis, in pristinum statum, uti tempore antiquorum Regum Hungariae per officiales regios gubernata fuerat, redeat. Quodsi autem Nobis viventibus divino auxilio Sua Majestas C. R. vel ejusdem successores hoc consequi poterunt, quousque nos supervixerimus, in libero principatu nostro Transsylvaniae, partiumque eidem adnexarum permaneamus, quam successoribus nostris, legitime electis Transsylvaniae principibus liber principatus, et dominium salvum et intactum maneat.

A 12-dik pont ez: quod sacratissimam C. R. Majestatem, ejusque legitimos successores, pro capite totius christianitatis et Rege Hungariae, majoribus et superioribus suis agnoscant, et Transsylvaniam, partesque eidem adnexas, pro inseparabili membro coronae Regni Hungariae recolunt et recognoscunt, neque juri coronae praejudicabunt.

Ezen, kommentáriusra nem szorúlt pontokból megtanulhatjuk:

1. hogy a magyar koronának Erdélyhez való jogai az 1538-ki szerződésben alapúl szolgáló elv szerint, még 1615-ben is teljes tisztaságban fenntartattak. Következőleg

2. hogy az 1613-diki szerződés által a magyar korona jogait megsérteni, vagy éppen kioltani sem Magyarországnak, sem Erdélynek távol szándéka sem lehetett; különben mind magának a kérdéses szerződésnek, mind az azt követő 1615-dikinek más kifejezésekkel kellett volna készűlnie;

3. hogy a fejedelem választásának szabadsága, mely az 1613-diki szerződésben is érdekeltetik, a magyar koronától függéssel természetesen megfér. Mivel a szabadválasztás mindig a korona felsőségének fenntartása mellett adatik; s csak ideiglen értetik. Ugyanis

4. nyilván van, hogy nemcsak Magyarország, de Erdély is a visszakapcsoltatás reményét híven táplálta; s a visszakapcsoltatás a török történendő kiveretéséhez levén kötve, az is világos: miképpen csak e vad hatalom erőszaka és rettentő állása az, mi a két haza rendeit az egyesűlés valósításától visszatartóztatta.

Nem lehet tagadni: azon hosszú idő alatt, mely a két ország elszakadása óta lefolyt, Erdélyben a magyarországitól különböző tartományi érdekek fejlének ki. Ezt a körűlmények nem csak természetesen, de kerűlhetetlenűl is hozák magokkal. Az ország saját fejedelmei mellett egyes hatalmasok a kormányra kisebb-nagyobb befolyást gyakorlottak; s hogy az ilyenek, önérdekeik miatt, külön fejedelem alatt, külön állásban folytonosan maradni ohajtottak: ki fogná csodálni? Ily érdekek akarák II. Apafit atyja székében megtartani, ily érdekek munkálódtak, hogy a két haza kancelláriái külön választassanak s több effélék. De ezen annyiszor, és oly nyilván kijelentett érdekek mellett sem feledék Erdély rendei a koronának oly sokszor ünnepélyesen elismert jogait.

A derék Szász Károly összegyűjté azon okleveleket, melyek a leopoldi hitlevél, s az Alvinczról nevezett királyi válasz történeteit felvilágosítják. Ezen oklevelekben nem egy találkozik, melyben az 1615-diki szerződésnek alapúl szolgáló koronai jog nyilván kimondatik. Hogy következtetéseimet bátrabban vonhassam, szabad legyen az említett gyűjteményből némely helyeket kiírni.

3. l. A pater Dunod által 1654-ben lehozott szerződési javaslat 1. cikkelye: declarabitur, recognoscetur et confirmabitur dependentia principatus Transsylvaniae a regno Hungariae, tanquam ejus membri, et principum Transsylvaniae a regibus Hungariae, tamquam a legitimis regibus et supremis dominis, sine quorum expresso consensu dicti principes nullum poterunt facere cum aliis potentatibus tractatum, sive pacis, sive confoederationis, sive protectionis, et omnis factus per praesentes irritus et invalidus reddatur, sicut jam de jure est nullus.

42. l. Az erdélyi hódolásban ezen hely fordúl elő: redit jam ad regem Hungariae, a quo fatorum invidia, et ambitiosis nonnullorum ausibus segregatum erat, et amplectitur paternam et validissimam Leopoldi I. Romanorum Imperatoris et Hungariae Regis haereditarii, felicis, justi, invicti, ejusdemque successorum, moderni serenissimi Regis Josephi - - et futurorum haereditariorum Hungariae regum (prouti in novissima diaeta posoniensi declaratum est), et universali statuum consensu, votisque unanimibus etc.

119. l. A leopoldi hitlevél szavai: supremi nostri regii muneris - - esse dignovimus, charissimam hanc Transsylvaniae regionem, jam a seculis inclyto nostro Hungariae regno assertam, magis magisque, velut animam nostram, amplecti.

409. l. I. Leopoldtól az erdélyi gubernátornak adott utasítás így kezdődik: postquam divino nutui placuit, Transsylvaniam, antiquissimum Hungariae regni membrum, olim per injuriam temporum ab eodem avulsum, nostro et serenissimi Romanorum et Hungariae Regis Josephi, filii nostri charissimi, nostrorumque successorum Hungariae Regum, legitimo imperio postliminio restituere; eamque suam enixam voluntatem fideles et charissimi Transsylvaniae status, jam inde ab anno 1688. decenti sua declaratione nobis transmissa professi essent etc.

E kiírt helyek részint a magyarországi királytól, részint az erdélyi rendektől erednek; s bizonyítják, hogy a magyar király koronája jusán követelte Erdélyt, mint Magyarország legrégibb tagját; az erdélyi rendek pedig e követelés igaz voltát megismerték, s I. Leopoldnak és fiának Józsefnek, úgy hódoltak, mint magyar királyoknak; alapúl vévén az 1687-ben tartott pozsonyi országgyűlés második cikkelyét.

Mind Leopold, mind az erdélyi rendek először azon gondolatban valának, hogy az 1571, 1595 és 1615-diki szerződésekhez némiképpen hasonló egyesség történjék, azaz, Erdély saját fejedelmet bírjon ugyan, de a magyar korona felsősége alatt. Könnyen megmagyarázható,

hogy Leopold e gondolattal később felhagyott, a rendek pedig azt II. Apafi, azaz sajátképpen az igazgatásba befolyással bíró hatalmasok hasznára még azután is újra meg újra említésbe hozták. Az mindenesetre tagadhatatlan: akar saját fejedelemmel, akar a nélkül, a magyar korona joga volt, mi az Erdély Leopoldhoz lett térése alapjának lenni világos szavakkal kimondatott. És így az erdélyi rendek nem úgy léptek fel, mint az 1613-diki szerződés óta, koronánktól megkülönböztetett jogu tartomány képviselői; nem független tetszéssel választottak magoknak új felsőséget; sőt inkább (a töröktőli félelem már elmúlván) csak a többször említett régi szerződéseket hozták teljesedésbe! s Leopoldhoz térésöket világos jelentésű szavakkal a magyar királyhoz visszajövetelnek mondották.

Így, és egyedűl csak így értette ezt I. Leopold is; s így kellett értenie azon tekintetből is, hogy a II. Apafi fejedelemsége iránt több ízben felnyújtott kérelmet jog szerint mellőzhesse el. És mivel ezt, mind a király, mind a rendek így értették; s mivel a dolog, minden diplomatikai adatok szerint, valóságban így is állott: ez az igen egyszerű, de egyszersmind igen alapos oka, hogy Magyarország jogai ellen Erdélynek sem 1688, sem 1792-diki rendei az 1613-diki szerződést erősség gyanánt nem használták.

Mindezekből ellenmondhatlanúl kibizonyosodik, hogy koronánk jogai nemcsak megsemmisítve soha nem voltak: hanem a visszatérés időszakában is, mind a visszatérőknek, mind a visszafogadónak támasz és fáklya gyanánt szolgáltak. Nem méltó-e tehát Magyarország panasza, midőn sérelmet lel abban, hogy a koronája jusán visszavett országgal az ő tudta nélkül köttetett szerződés? Mégpedig úgy, hogy az új szerződés a régi szerződések legszebb reményét, a Mohács-előtti kapcsolatra visszaállítást, nem teljesítette; s az erdélyi gubernátornak adott utasítás szavaiként postliminio restituált ország, most is oly távolságban áll tőlünk, mint az ozmánok siralmas korában; az Alvinciana Resolutio 12-dik pontjában érdeklett kölcsönös lakhatási szabadságon (reciproco inter Transsylvaniae et Hungariae status stabilito incolatus jure), s a régen múlt századok emlékezetén kivűl alig lévén egyéb, ami bennünket testvérségünkre kölcsönösen emlékeztetne, s ezt Horvát úrnak annyival inkább szívére venni kellene, mivel beszédében magát az országunkkal lehető szorosb egyesűlés barátjának vallja. Lehetséges-e elfelejtenünk: miképpen historiai emlékezeteken s jogokon alapúlt világban élünk? Ohajtunk valamit? Hacsak törvénykönyveinkből s levéltárainkból halmazokat nem rakunk, ábrándozóknak kiáltanak bennünket. Miért tehát a napfényvilágosságú adatokat bántani, melyek két testvérország boldogabb jövendőjének alapjai lennének, ha kebleink nem volnának oly szűkek, s ha magányos tekinteteket az egész boldogságának alárendelni megtanultunk volna?

5

Mindeddig csak Erdélyről szólék; a Részeket külön cikkelyben állítom elő; mert ezek az elszakadás első pillanata óta a szerződésekben is külön tekintetbe jöttek; következőleg az 1832/6-diki országgyűlés által másképpen nézettek.

A szakadás Magyarország és Erdély közt belső háború állapotát hozá elő. Erdély állása rendkivűli vala. Két nagyhatalom közé szorúlva, önfenntartásáért kénytelen lőn mindkettőre nézve, legtöbbször ugyanazon időben, feudális helyzetbe lépni. E két alakú helyzet nem mindig vala híven megőrizhető; annyival kevesebbé, mert a jogosabbnak nyilván megismert hatalom, a magyar omladéktrónuson ülő ausztriai ház, egyfelől a törökben, másfelől a protestáns Németország fejeiben, hatalmas elleneket számlált; kik az erdélyi fejedelmeket majd zsákmány és birtok reményével majd religiói nézetekből tudták felingerleni. Ily kútfőkből kerűlt a kénytelenség, mely miatt országunk számos megyéi időről időre Erdélyhez adattak.

I. Ferdinánd és Zápolya mindketten magyar királyoknak tarták magokat; azért a közöttök történt nagyváradi szerződést nem lehete úgy nézni, mint aminél fogva Erdélyhez magyarországi részek kapcsoltattak volna. A két király békéje uti possidetis alapon épült; Zápolya a maga részét, melyhez Erdély is tartozott, mint magyar király bírta; éltéig kötvén ki csak a birtokot, hogy halála után az ország egysége Ferdinánd alatt ismét helyre állhasson.

Zápolya megholt, s az 1552: 1. cikkely az ország egységét ki is mondotta. Hiában! Mert Erdély a török boszútól rettegve 1556-ban a szászsebesi országos végzés által Izabellát visszahívta. Ekkor szülé a kénytelenség azon, egész I. Leopoldig követett rendszert, miszerint Erdély saját fejedelmek által kormányoztassék, mindaddig, míg a török hatalom legyőzetvén, az ország egységének többé ellenállni nem foghat. Erdély tehát 1571-ben János Zsigmondnak engedtetett örökség gyanánt; s ugyanakkor alája vettettek, Bihar, Máramaros, Középszolnok és Kraszna megyék is. És már itt a különség nyilvánvaló. Mert midőn Erdély örökséggé lőn: a magyarországi megyék csak János Zsigmond éltéig köttetnek le. A szerződés 3-dik cikkelye szóról szóra ezt mondja: Transsylvania omnis intra Alpes Johannis Sigismundi potestati subderetur, idque jure haereditario; extra Alpes vero Comitatus Hungariae Bihariensis cum Varadino, Maramarosiensis cum Huszt et salis fodinis, Kraszna et Szolnok mediocris tantum donec viveret.

Elég legyen röviden említenem, hogy János Zsigmond hirtelen meghalván, ezen 1571-diki szerződést Báthori István is elfogadta; mily óvásokkal a korona jogaira nézve? felebb érintők. Az 1599: 11. 1600: 9. 1601: 25. cikkelyek bizonyítják, miképpen Báthori Zsigmond lemondása után az említett megyék Magyarországhoz azonnal vissza is kapcsoltattak.

De Horvát úr erőssége 1613-dikban kezdődik; s így az azt megelőző helyzetet talán cáfolatúl el sem is fogadja. Azért az 1832/6-diki országgyűlés előleges sérelmeire hivatkozva, csak röviden, s csak összefüggés kedvéért említem: miképpen az említett megyék 1606-dik évi június 23-dikán Bécsben kötött szerződés által Bocskainak adattak, megtoldva Tokajjal, s Bereg, Ugocsa és Szatmár megyékkel. Ezen szerződés 3-dik §-sából világos, hogy ez általengedés királyi adománylevél természetét viseli; valamint az 1610-ben Báthori Gábornak Szabolcs némely helyeit általadó szerződés is: mint ez, az előleges sérelmek idézett helyén látható.

Ha az ily, ideiglen általengedett megyék az erdélyi országgyűlésekben résztvettek: nagyon természetes vala. Ennélfogva senki sem fog megütközni, hogy azok, valamint az 1608, és 1610-diki egyességeket, úgy az 1613-dikit is törvénybe iktatott erdélyi rendekkel együtt ültek és végeztek. Megmutattam, miképpen e sokszor említett 1613-diki egyesség, a magyar korona jussaira semmi homályt nem vethet. Ha ez a hegyeken belűl fekvő Erdélyre nézve igaz: mennyivel igazabb leszen a mindenkor saját óvás mellett általadott Részeket tekintve! Mert hogy az 1571, 1608 és 1610. években a Részek miatt tett óvások 1613-ban semmi változást nem szenvedtek, nyilván megtetszik az 1615-diki május 6-án Nagyszombaton készült kötésből, hol, miután Erdélynek s a Részeknek el nem idegeníthetése kimondatott, a 2-ik pont így hangzik: «partesque regni Hungariae, quarum Dominus Bethlen nuncupatur, eo, et non ampliore jure possident, quam a praedecessoribus Suae Majestatis, Hungariae Regibus concessae fuerant.» Nem világos-e, hogy itt az 1613-dik évet megelőzött szerződésekre van a hivatkozás? Tagadhatatlan azért, hogy a Részek 1571-től fogva 1613-mon keresztűl még 1615-ben is különös óvás alatt léteztek.

Ez óvás nem puszta szó vala. Az 1606-ban Bocskainak engedett megyék, mivel, a szerződés értelmében, csak törvényes ágyból született fimaradékát illették, halála után az országhoz visszakapcsoltattak; s már mind 1617-iki julius végső napján, Nagyszombaton kötött, s II. Mátyás által azon évi september 2-kán Prágában megerősített, mind 1619-ben március 25-dikén Nagykárolyban végrehajtott szerződések az erdélyi birtokot a Báthori Zsigmond korabeli birtok szerint, azaz, az 1571-ben előbb János Zsigmonddal utóbb Báthori Istvánnal tett egyezés foglalatához képest határozták el.

Bécsben 1620-diki január 16-dikán Bethlen Gábor ismét új megyéket nyert a régiekhez, tudniillik a Bocskai birtokában volt Szatmár, Bereg, Ugocsával együtt Szabolcsot örökös jussal; Szepes, Sáros, Abauj, Zemplin, Ung, Borsod, Heves, Gömör és Árva megyéket pedig éltéig, és a nádorispáni törvényhatóság fenntartása mellett. Egyszersmind az örökös jussal adott négy megyékre nézve kiköttetvén: «ut sufficienti assecuratione per ipsum Principem Transsylvaniae et successores suos legitimos Principes Transsylvaniae cautio praestetur, nullo sub praetextu confinia aut partes praefatorum Comitatuum unquam sese abalienaturos, neque in manus Turcarum, aut aliorum quorumvis adversariorum, quovis sub praetextu assignaturos, aut tributo turcico pensionarios facturos; super quo nobis et successoribus nostris, legitimis scilicet Regibus Hungariae, tam ipse Princeps Transsylvaniae quam etiam successores ejusdem Transsylvaniae Principes juramentum praestare debeant.»

Kérdem már most: ha az 1571-től fogva Erdélyhez csatolt megyékre nézve az eredeti óvás még 1615-ben is megújíttatott; s ha az 1620-ban általengedett megyék a fellebb leírt s a régi óváshoz hasonló feltételek mellett kapcsoltattak Erdélyhez: lehet-e azt állítani, hogy az 1613-diki szerződés a Részeket koronánktól függetlenekké s önállásúakká tette? Lehet-e állítani, hogy a Részek Erdélytől megkülönböztetve nem valának?

Erdélyt a mohácsi nap előtt is úgy kell tekintenünk, mint saját municipális jogokkal bíró tartományt: mint, például, ma Horvátországot. Ezen municipális jogok tiszteletben tartattak, s királyaink által az 1464: 13. 1492: 1. és az 1595-diki békekötés 2-dik cikkelye szerint biztosíttattak. Nyilván van tehát, hogy Erdély, a szorosabb kapcsolat korában is a hegyeken belül (intra alpes) magában egészet tevő municipiumnak tartatott; minek legrégibb oka a szent István előtti időben fogott feküdni. Innen van, hogy a magyarországi Részek különös óvásokkal adattak a fejedelmeknek; hogy azok magyarországi Részeknek neveztetni soha meg nem szűntek, hogy Bocskainak a négy megye fiágra szóló adományként, Báthori Gábornak Szabolcs részei világosan, mint ecsedi földesúrnak, hasonlólag királyi adományként adattak; végre, hogy az 1620-iki békében Bethlenre szállott megyék török adó alá eresztetni nem engedtettek akkor, midőn Erdély, köztudomány szerint, a töröknek évi adót fizetett: mindezek nem kevés megkülönböztetésre mutatnak s minden kétségen túl arra céloztak: nehogy a magyarországi megyék az anyaország territoriumától elidegeníttessenek, s az erdélyi municipium tagjává legyenek.

Ezen cél világosan kitetszik az 1622-ik évi január 6-ikán Nikolsburgban kötött, s Bethlen Gábortól Szakolcán megerősített egyesség szavaiból is, melyek Szatmár, Szabolcs, Bereg, Ugocsa, Zemplin, Borsod és Abauj megyékről (melyek közűl Szatmár, Bereg, Ugocsa és Szabolcs 1620-ban örökös címmel adattak Bethlennek) ezeket mondják:

21. cikk. Praedicti Comitatus legibus Regni (t. i. Hungariae) et in juridicis jurisdictioni Palatini et Judicum regni ordinariorum subsunt - - atque etiam nuncios suos ad generales regni diaetas more consveto mittent et expediant.

25. cikk. Denique, quod in casu obitus dicti Principis, statim et de facto ad totalem Suae Majestatis et Successorum ejusdem, legitimorum Hungariae Regum, obedientiam, unionemque regni redibunt.

Elég legyen említenünk, hogy ezen hét megye 1630-ban Magyarországhoz visszakapcsoltatott, de 1647. Rákóczy Györgynek ismét általengedtetett, a nikolsburgi békekötés feltételeivel. Az 1647-diki országgyűlés 20-dik törvénycikkelyében az egész szerződést lehet olvasni, s annak kitételei magyarázat nélkül nem szűkölködnek.

Azt mondhatná H. úr: az 1613-diki szerződésből húzott erősség nem ezen megyéket illeti, hanem azokat, melyek azon évben az erdélyi országgyűlésen jelen valának. Szóljunk tehát ezekről.

1571-ben előbb János Zsigmondnak, azután Báthori Istvánnak Magyarországból Bihar, Maramaros, Kraszna és Középszolnok adattak által. Az oklevélnek felebb kiírt szavaiból tudjuk, miképpen e megyék János Zsigmondnak csak éltéig engedtettek. Meghalván János Zsigmond, a nevezett megyék Báthori Istvánnál is meghagyattak ugyan, de csak úgy, ha az említett 1571-diki szerződés pontjait megtartandja; annyival inkább, mivel azon erdélyi uraknak, kik e szerződésre hitet tőnek, egyike maga Báthori vala. A pontok közűl a nyolcadik ezt tartja: ha János Zsigmond mag nélkül kihal, az erdélyiek választási joggal éljenek ugyan, de a választott vasallusa legyen a magyar királynak; s magát vajdának és Magyarország Részei helytartójának címezze; s erre Maximiliánnak a rendek főbbjei hitet tegyenek; a hittétel azonban a töröktől titkoltassék el.

Báthori István híven megtartá esküjét, s magát csak erdélyi vajdának, s Magyarország némely Részei helytartójának címezé; s adományiban s más okleveleiben is ezen záradékkal élt: auctoritate ea, qua publice fungimur. Vesd össze Engelt, Gesch. des ungr. Reichs. IV. rész. 212. l.

A jussok ezen állását megerősítette az 1595-diki országgyűlés 56-dik cikkelyébe foglalt békekötés, melyben Báthori Zsigmondnak ugyan a fejedelem cím megadatik: de feudális helyzetbe tétetik, s mind Erdélynek, mind a kérdés alatti Részeknek birtokába azon joggal és hatósággal erősíttetik meg: quo tempore antecessorum ipsius Principis fuerunt, nempe Johannis, Stephani et Cristophori Báthori. Lásd az említett békekötés második cikkelyét.

Már ha ezen körűlményekkel az 1615-diki szerződés 2-ik pontjának fellebb kiírt szavait összevetjük: látni való, miképpen a sokszor emlegetett 1613-iki egyességben keresett erő magában elenyészik. Mert azon 2-ik pont szavai: eo, et non ampliori jure, quam a Praedecessoribus Suae Majestatis, Hungariae Regibus concessae fuerant, világosan a János Zsigmonddal és Báthoriakkal kötött cikkelyekre céloznak; s azoknak erejét folytonosan fenntartják. De lépjünk a leopoldi időszakra.

Az erdélyi udvari kancelláriának 1730-ban tett hivatalos nyilatkozása szerint, I. Apafi alatt Erdélyhez a magyar megyék közűl a következők tartoztak: Kraszna, Középszolnok, Kővárvidék, Maramaros, Zaránd, és Bihar s Arad megyéknek a török által elfoglalva nem tartott részeik. Láttuk, miképpen Kraszna, Középszolnok, Maramaros és Bihar az 1571-iki kötésnél fogva jutottak Erdélyhez. Arad és Zaránd megyéket mikor érte e sors? az előttem fekvő adatokból nem világos. Azonban bizonyos, hogy mind Bethlen Gábor mind Rákóczy György bírták azokat. Kővárvidéket ami illeti: ez a Verbőczi által megnevezett hatvannégy megyék közt nem említtetik. Régibb időkben nem is volt az egyéb Középszolnok egy részénél, mint Timon (Imago novae Hungariae, 17. l.) megjegyzi: azért hinnünk kell, hogy sorsa Középszolnokéhoz volt kötve, s azzal együtt 1571-ben vándorlott János Zsigmond kezére.

Minden tudja, csak említenem kell: Erdélynek Leopoldhoz térésekor, az akkori rendek, mely hévvel ohajtották, hogy Apafi fejedelemnek megmaradjon, s Erdély a magyar király felsősége alatt is, saját fejedelemtől igazgattassék. A fogarasi (1691-iki januárban tartott) diaeta 23-dik cikkelyének következéseűl készített, s a Bécsbe küldött követeknek szóló útasítás (Szász Károly gyűjteményében 84. s. k. ll.) bőven megbizonyítja ezt. Ezen útasítás 11-dik pontja, az 1571-diki, többször említett szerződésre hivatkozik,; miből természetesen következik: miképpen Erdély rendei az 1613-diki szerződést akkor sem értették úgy, mint Horvát úr értetni kívánja. Ők az 1571-diki kötelezést nem csak elenyészettnek nem hitték, hanem azt kívánataik alapjává tették, azaz, mind magokat, mind a magyar királyt az által kötelezetteknek lenni megismerték. Jól is érzék ők, hogy a Részek az 1571-diki szerződésben Erdélytől megkülönböztetett lépcsőre állíttattak; nem is tudtak az ellen semmi nyomos, semmi diplomatikai fontosságú okot felhozni: mint a következőkből kitetszik.

Az említett 1691-diki útasítás 12-dik pontja így vagyon: Ha úgy esnék a dolog, hogy urunkat nagyságát olyan formában konfirmálná Felsége a fejedelemségben, hogy Erdélyt intra alpes

hadná csak eőnagysága kezénél, és a partiumot el akarná Erdélytől őfelsége szakasztani, őkegyelmek igen serio munkálódják, hogy a partium Erdélytől el ne szakasztassék, már sok időtől fogva a partium Erdélyhez lévén incorporálva, az erdélyi törvényekkel is szoktanak élni; másként is hiszem Erdéllyel együtt az őfelsége szolgálatjában való terheket együtt viselik el, s őfelségének is egyet teszen, ha az őfelsége szolgálatját véghez viszik Erdéllyel, mint ha Magyarországgal vinnék véghez. Lásd Szásznál 93. l.

Ily okok Magyarországnak közönségesen tudva lévő s ünnepélyes szerződésekkel megóvott territorialis jussai ellen bizonyosan semmi erővel nem bírnak; nincs is bennök semmi, amit megcáfolni szükséges volna. Nem sokkal nyomnak többet az Alvinczinak 1692-ben adott különös útasításban foglalt okok is, melynek szavai következendők:

Quod ad auctoritatem Gubernatoris, et jurisdictionem regii Gubernii Transsylvanici:

sollicitálni kell, mint az előtt, úgy most is, hogy az erdélyi Gubernator és Tanács auktoritása extendáltassék a partiumra is, melyet állítson his rationibus:

1. Ratio sumenda a diplomatis articuli secundi his verbis: Quod donationes collationes etc. simul confirmantur;

2. hogy minden jószágok birodalma, atyafiságok, hazafiságok, törvények és szokások által úgy egybeszoktak a partiumbeliekkel, hogy quasi in unum corpus coalescáltak. Uniónk is egy, et his considerationibus perpensis, nehezen szakadnak el egymástól sine magna contristatione et perturbatione;

3. mivel hasznosabb őfelségének, ha az Palatinus jurisdictiója alá bocsáttatik az partium, inkább mint az erdélyi Guberniumnak? si aeque fideles sint servi et subditi Suae Majestatis; sőt in multis casibus, valamint az erdélyi Generalis Commendansnak szükséges alája vetni regimina et praesidia cistibiscana, úgy in politicis conjungálni az partiumot Erdéllyel quod jurisdictionem gubernii transsylvanici sokszor hasznos, sőt szükséges is lehet; kivált történhetik olyan casus is, ubi militia provincialis etiam in repentinis casibus adhiberi deberet, et similia. Szásznál 262. 263. l.

Ezen okokat az erdélyi gubernium adá útasításúl. Látnivaló: hogy a magas hívatal férfiainak saját érdekeikről forgott a kérdés; s mégis hoztak-e fel legkisebbet is, ami Erdély jogát a Részekre csak messziről is bizonyíthatná? A harmadik ok a felség önkényéhez szól, azt tévén fel, hogy a magyar király nem Magyarország jogait, hanem saját tetszését fogja megkérdezni; ami valóban sérelmes feltétel. A második ok, ha állana, minden, bármily igazságtalan hódoltatást megszentesíthetne; feltévén t. i., hogy a hódoltató, az elrablott tartományt a magáéval huzamos kapcsolatban megtarthatni elég szerencsés volt. Az első ok pedig, ha lehetséges, még a más kettőnél is jobban elárúlja a szükséget, melyben e tárgyra nézve az útasítást adók valának. I. Leopoldnak Magyarország territoriális birtokát hitlevele által megcsonkítani: célja nem lehetett. A mohácsi nap óta I. Leopoldig Erdély Magyarországtól külön válva volt; s az azt igazgató külön fejedelmek számtalan adományokat osztogattak, mind magának Erdélynek, mind a Részeknek határaikon belül. Uj időszak állván elő: az adományosak biztosítást ohajtottak; s a leopoldi hitlevél második pontjában e biztosítás mondatik ki. A pont idetartozó szavai ezek:

Secundo. Confirmamus fidelibus statibus omnes, Hungariae Regum, similiter omnium a tempore separatae ab Hungaria Transsylvaniae ejusdem Principum donationes, collationes, privilegia, armales, titulos, officia, dignitates, decimas, et deniqe quaevis beneficia et bona, sive privatis, sive civitatibus ac communitatibus et coetibus, sive cuicunque ex receptis religionibus addictae ecclesiae, parochiae, vel scholae, tam in Transsylvania, quam partibus Hungariae, in Siculia et Debrecino, praedictis factas, et data etc. Szásznál 121. 222. l.

Olvassa bárki, s bármely feszített figyelemmel, s mondja meg: abból, hogy az Erdélyben és Részekben a magyar királyok és erdélyi fejedelmek által tett adományok s több effélék megerösíttetnek, következhetik-e egyéb, mint az, hogy tehát az ily adományt nyert magányosak és közönségesek addigi tulajdonaikat, mind Erdélyben, mind a Részekben bátran megtarthatják? E szavakban Erdély és a Részek közti diplomatikai viszonyokról egy szó sincs; s ha volna szó, annak természetesen és igazságosan a magyarországi jusokat fenntartott szerződések értelmében, a magyar territorium kiegészítésére kedvezőleg kellene hangzani.

Bizonyítják ezt magának I. Leopold királynak nyilatkozásai.

Az Alvinciana Resolutio 12-ik pontja így vagyon: Partes regni Hungariae, Transsylvaniae annexas, inter quas etiam Debrecinum comprehenditur, quod spectat: cum difficile sit ex iis, tamquam notorio Hungariae membro status Hungariae excludi, ita sua Majestas rem instituet, ut pro administratione officiorum, quae illis in partibus vacare contingerit (reciproco inter Transsylvaniae et Hungariae status stabilito incolatus jure) non minus transsylvanicae quam hungaricae nobilitatis et nationis ratio habeatur. Szásznál. 384. l.

Ami itt a Részekről általánosan mondatik, ugyanaz a 19. pontban Kővárvidékre is alkalmazva lőn: Districtum autem Kőváriensem regno Hungariae substrahi, aut cum Transsylvania commisceri supradictae rationes non patiuntur. Ugyanannál 387. l.

Mindezekből látni való, miképpen a leopoldi hitlevél 2-dik pontjára hivatkozás egy kevéssé feszített, de nem jól irányzott buzgóság következménye volt; s hogy valóban semmi ok nem találkozott, miért a Részeknek az anyaországtól visszatartóztatását csak kívánni is lehessen. S ennek még világosabban lehető kimutatására nem lesz talán szükségtelen az 1691-diki diaetán készült, s már fellebb is említett utasítás 13-dik pontját kiírni.

13. Huszt dolgát igen serio kell ágálni, hogy urunktól őfelsége el ne vegye, hanem az Őnagysága kezénél maradjon, mivel Kegyelmetek azt maga tudja, idvezült Asszonyunk Őnagysága maga nagy summa pénzen rehabeálta; mivel pediglen gyakrabban eddig úgy volt, hogy akik Huszt várát bírták, a Főispánság is azoknak kezénél volt, melyre nézve most is serio kell urgeálni, hogy a Főispánságot másnak Őfelsége ne konferálja, maradjon urunk Őnagysága kezénél; Őnagysága maga képében tartozó becsületes hívét, aki a vármegyét igazgassa, mindenkor tarthat ott. Mindazonáltal nekünk úgy tetszik, hogy ezt a maramarosi Főispánság dolgát őkegyelmek akkor említsék meg, az mikoron a fejedelemség konfirmációja dolgán általmennek, hogy netalántán a maramarosi Főispánság dolgával pro contento kedveskedvén, a konfirmációt annál inkább differálják. Szásznál 93. 94. l.

Ez útasítás, mint látszik, azon időben készült, midőn Apafi fejedelemségéhez még remény volt; s az Erdélyhez legelébb 1571-ben kapcsolt Maramarosnak még a fejedelmek alatti állapotáról tétetik szó. Íme tehát az erdélyi rendek Apafit a fejedelemségben megerősíttetni kívánják; s kívánják egyszersmind a magyarországi Részeket, s közöttök Maramarost is Erdélyhez kapcsolva marasztatatni; mégpedig úgy, hogy a magyar király a főispánságot másnak ne adja; hanem a főispánság maradjon Apafinál, ki a megye igazgatására képviselőjét fogná küldeni. Nem magok az erdélyi rendek adják-e itt a legnyilvánosb példát előnkbe, miből megláthassuk: mely különbség lett legyen Erdély és a magyarországi Részek közt a kapcsolat korában is?

Mindezek után könnyen meg lehet érteni, miért lőn az, hogy a magyar királyok e részeknek országunkhoz tartozását elejétől fogva nyilván elismerték. I. Leopold nyilatkozásait már láttuk; az 1715: 92, 1723: 20, 1739: 7. törvénycikkelyeket a törvénykönyvben mindenki olvashatja. E világosértelmű törvények után a Részek sorsát elhatározó, s 1732-ben kiadatott Carolina Resolútio (mely Középszolnokot, Krasznát, és Kővárvidékkel fél Zarándot Erdélyhez csatolta), csak felette váratlan lehetett. Azonban Mária Teréziának az 1741: 18.

cikkelyben kijelentett nyilatkozása az 1732-diki cselekvés egész alapját megcáfolja; országunknak a kérdéses részekhez való jogát ünnepélyesen kimondván. Csak az ismeretes záradék: auditis etiam Transsylvania, okozhatá a visszakebelesítés elhalasztását; ez elhalasztás miatt lőn ismét, hogy Zaránd állapotára nézve 1744-diki augustus 25-dikén, s 1745-diki december 16-dikán újabb királyi leírások adattak ki.

Az auditis záradék következésében mik történtek, az 1832/6-diki magyarországi gyűlés előleges sérelmei és kívánatai többször említett 2. és 3. pontjaiban említtetett. Ohajtanám: olvasóim ezen idézett pontokkal ismerkednének meg; s feltevén, hogy a nagyobb rész azokat valósággal ismeri, elégnek tartom reájok hivatkozva, a következőket megjegyezni.

I. Erdély 1751-ben megkérdeztetvén, a Részeket magához tartozóknak állítá, és okait a nagyváradi békességen, a Carolina Resolútión, s a hely fekvésén, s a polgári és katonai kormányzás alkalmatosb módján épité.

A nagyváradi szerződés 7-dik pontja így következik: item quantum ad Regnum Hungariae, et ejus administrationem attinet, ita ordinatum est, ut tam Rex ipse Romanorum, quam Rex serenissimus Johannes, eam partem regni et provinciarum ei subjectarum, quam nunc de facto tenet, libere, cum omni regiae potestatis plenitudine teneat, et possideat. Slavonia autem et Croatia et Dalmatia in manibus serenissimi Romanorum Regis, Transsylvania vero sub ditione, potestateque serenissimi Johannis Regis permanente, et hoc vita ejus durante.

Lehet-e azt a Zápolya éltéig kötött egyességet a Részek eltulajdonítására használni? Nincs-e közönségesen tudva, hogy Zápolya halála után, az elszakadt országrész, éppen ezen váradi béke erejénél fogva szállott Ferdinándra? Kell-e az 1552: 1. törvénycikkelyt újra meg újra emlékezetbe hozni? Minden tudja, hogy ezen cikkely óta új időszak kezdődik; s hogy később Erdély és a Részek nem a már beteljesedett váradi béke, hanem az 1571-diki szerződés pontjainál fogva váltak el. Mit foglalt pedig ezen 1571-iki szerződés magában, s idővel reá mik következtek; azt fellebb eléggé kimerítettem.

A Carolina Resolútióból venni erősséget: egy kevéssé rendesnek látszik. Említettem, hogy a Carolina Resolútió nemcsak az előre ment szerződésekkel, de az 1715: 92, 1723: 20, és 1729: 7. magyarországi cikkelyekkel is merőben ellenkezik; és így azon resolútiót, csak mint ideiglenes kormányrendeletet, nem pedig, mint a magyar nemzet nevében tett szerződést kell tekinteni. S ugyanazért annak erejével a magyarországi jogok gyengítésére élni annál kevésbé lehet; mivel az 1740: 18. törvény cikkelyben, az illető királyi felségnek a kérdéses resolutióval ellenkező nyilatkozása foglaltatik.

Hogy a többi okok, országunk diplomatikai adatokon alapúló jogait meg nem rendíthetik: azt elég csak érinteni. Egyébiránt is ezen okok az 1727: 8. cikkely által kirendelt országos küldöttség munkálatában, a 20-ik szám alatt, meg vagynak cáfolva.

2. Magoknak a Részeknek nevében a visszakebelesítésére nézve, két figyelemre méltó nyilatkozás van. Egyik az 1790-iki magyar diéta napkönyvének 6-11. lapjain; másik az erdélyi, hasonlólag 1790-ben tartott országgyűlés naplójának 81-dik lapján. Amabban azt vallják a Részek, miképpen ők 1732. és 1733. években kihallgatva nem valának; s az erdélyi részről jogainkkal ellenkezőleg adott felelet nem az ő befolyásokkal készüle. Emebben pedig a Részek képviselői az erdélyi diéta hatodik ülésén a rendek előtt jelentik ugyan az egyesség hite letételére készségöket, adatott útasítások szerint; úgy mindazáltal: hogy ezzel Magyarországhoz leendő visszakapcsoltatásoknak sürgethetésétől el ne rekesztessenek.

A Részek ezen két rendbeli nyilatkozásával egyenesen ellenkezik az erdélyi rendeknek az 1792-diki országgyűlésen készült határozások. Ebben az mondatik, hogy a Részeknek Erdélyhez lett kapcsoltatásokban Magyarország törvényesen megegyezett; s az ügyet 1732-ikben a felség elhatározása alá maga eresztette; s így az 1732-ki királyi rendeletet (Carolina

Resolútiót) úgy kell tekinteni, mint a dolog végképpen lett elintézését, mely vitatás alá többé nem jöhet. Erre elég legyen megjegyezni:

a) hogy a leopoldi hitlevelet megelőző korban, Magyarország, a Részek Erdélyhez adásában mi óvásokkal egyezett meg? fellebb bőven kimerítettem;

b) hogy I. Leopold a Részeket egyenesen Magyarország sajátjának lenni állította; s ez ellen Erdély akkori rendei semmi diplomatikai okot felhozni nem tudtak: hasonlóúl kimagyaráztam:

c) hogy 1732-dikben a magyar rendek ez ügyet királyi rendelet alá eresztették volna, az ellen az 1715., 1723. és 1729-diki többször idézett törvénycikkelyek tartalma, az 1741: 18., az erdélyi rendekhez 1751-ben február 11-kéről intézett királyi leírás, az 1764-iki országgyűlés irományai, az 1790/2 : 11. s legközelebb az 1825/7, 1830. és 1832/6-diki országgyűlések előleges sérelmei és kívánatai nyilván kiáltanak. Magyarország a Carolina Resolútió következéseül végbement cselekvésben soha meg nem egyezett: s megegyezni még csak távolról sem láttatott.

I. Leopold általvevé Erdélyt, mint magyar király. Ez nem vala egyéb, mint az 1571-től kezdve a leopoldi hitlevél megkészűléseig ismét és ismét megújított szerződések természetes következménye.

Erdély maga, mind a mohácsi nap előtt, mind az elválás korában saját s a magyar királyok által biztosított, municipális jusokkal bíró tartománynak ismertetett. Ennek eredeti oka, mint felebb megjegyeztetett, a szent Istvánt megelőző korban fekszik; s ezen körűlményekből jön, hogy Erdélyt, bár az a magyar korona legrégibb tagjának mindenkor megismertetett, a magyar rendek mégis nagyobb tiszteletben tartják, mintsem feltétel nélküli visszakapcsoltatását kívánnák. Ehelyett kölcsönös egyezkedésen épűlendő egyesűlést ohajtanak: s ohajtásokat a testvéri nevezet természet által megszentelt címén, s a koronának folytonos szerződések által fenntartott jogain alapítják.

A Részeket illetőleg pedig, úgy hiszem, a fellebbiekben a következők ki vagynak fejtve:

1. azok minden régi szerződésben magyarországi földbirtoknak ismertettek;

2. a fejedelmeknek Erdélytől különböző hatósággal adattak által. Lásd felebb, az 1571., 1615., 1620., 1622-diki s több szerződéseket, az 1647 : 20. cikkelyt s a Maramarosról szóló jegyzetet;

3. I. Leopold által Erdély visszavételekor Magyarországhoz tartozóknak lenni nyilván kimondattak;

4. sorsok a Carolina Resolútió által nem végképpen határoztatott el; hanem attól kezdve maiglan folyvást tárgyaltatás alatt van.

Ezek az okok, miknél fogva az 1832-diki magyar rendek a Részeket, mint tisztán és tagadhatatlanúl magyarországi földbirtokot (melynek még I. Leopold időszakában, mindjárt Erdély visszavételekor az anyaországgal egyesíttetni kellett vala) már egyszer, több, mint egy századra terjedő haladék után úgy kívánták vissza, hogy a kérdés oly kimerítő diplomatikai bizonyítványok után, teljesen eldöntöttnek tekintessék; az Erdélyre magára nézve meghagyott auditis záradék a Részekre többé ki ne terjesztessék. Királyunk a kívánatot igazságosnak találá; s így született a múlt országgyűlés azon cikkelye, mely a visszakebelesítést minden további feltétel nélkül meghatározta. Magyarország megtevé, amivel Erdélynek, mint testvérhazájának, tartozik; de meg kelle tennie azt is, amivel saját magának tartozik: azaz, kijelenté, hogy a testvérhaza a soha meg nem tagadott közös korona ótalmában kölcsönös egyezés melletti egyesűletre meghívatást méltán vár; de a Részeknek (mikhez való jogát, az erdélyi rendek soha semmi diplomatikai bizonyítványokkal meggyengíteni nem tudhaták) vissza kell tétetniök oda, honnan balkörűlmények miatt, de óvás mellett, ideiglen el voltak szakasztva.

Kölcsönös igazság a társasági erények közt legszükségesebb; de Magyarország a maga testvérétől nem csak igazságot vár, hanem testvéri szent érzelmeket is. Karjaink tárva vagynak, s ha testvéreink tőlünk szeretetlenűl nem fordúlnak el: királyaink magas védelme alatt eggyé leszünk; s akkor nem csak a Részek, de országunk minden megyéi, Erdélyhez úgy fognak tartozni, mint mihozzánk!

1838

TÖRTÉNETNYOMOZÁS

1

Az emberi nemzet történetsora, a kezdet egy pár emberétől fogva korunknak ezer milliomáig, nem egyéb mint egymásból szakadatlanúl folyt okoknak és következéseknek szövedéke; - egy hosszú lánc, melynek összefüggő szemein véges tekintet keresztűl nem hathat.

Ki mérheti meg az időnek hosszúságát, mely alatt az ember beszéd nélkül élt? A beszédfeltalálást megelőzött kor az emberi tudománynak elveszett. A beszéd tette lehetségessé a tradíciókat, melyekben az íráselőtti embernyomok bizonytalan történetének maradványai a késő unokákra általszállongottanak; s általszállongottanak ugyan, de oly alakban, hogy többé azokat megismerni, s a való história tárgyaivá tenni nem lehetett. Az emberi nem históriája tehát az írástalálmány után kezdődik.

Ha a régiségnek emlékeit s írásait az idő megkímélé vala, kétségkivűl a történt dolgokról véghetetlenűl többet tudnánk, mint most tudunk, de bizonyost nehezen. Tekintvén a hajdankor maradványait, mond Schiller, nem látjuk-e a történetek nagyobb részét szenvedelem, értetlenség, s az író sajátságai által alakjából kiforgatva, ismeretlenné tétetni? Gyanúnk felébred a historiának legrégibb emlékei mellett, s tulajdon korunknak évkönyveinél sem enyészik el. Tanúkat hallgatunk ki oly esetről, mely csak ma, azon emberek között, kikkel élünk, s azon városban, melyet lakunk, történt vala; s ellenkező bizonyításaikból alig tudjuk a valót kifejleszteni: minő bizodalommal viseltethetünk hát azon korhoz, azon nemzetekhez, melyeket erkölcsi különjeik még távolabb tartanak tőlünk, mint a közöttünk lefolyt ezredek?

Szedd öszve azon töredékeket, melyek a régiség emlékeiből hozzánk jutottanak, s az emberiség akkori történetei úgy fognak előtted állani: mint némely öszvetört világnak széjjelszórt maradványai. Látsz magányos vonásokat, melyekből egész képet formálni hiában igyekszel. Öszvenézed azokat, s keresvén hasonlatosságot, következéseket akarsz kivonni; s íme itt két s három, vagy egyforma vagy egymáshoz illő, vonás világot látszik gyújtani; de a negyedikre vetsz tekintetet, s újabb sötétség veszen körűl.

Azok, kik a természet titkait s törvényeit akarták felvilágosítani, saját fejeikből alkottanak hipotéziseket, s azokat a természetre alkalmaztatván, később bizonyos principiumokká igyekeztek formálni. Hasznos-e a valónak ezen módját a historiára is alkalmaztatni? Talán nemcsak nem hasznos, sőt felette veszedelmes. A hipotézis alkotója lassanként hozzászokik azt, amit először csak gyanúnak tartott, bizonyosságnak hinni; s nem többé a valót, hanem magának a hipotézisnek megállapítását keresni. Összeköttetéseket, hasonlatosságokat, világosságot nem az emléktöredékektől a hipotézisnek, hanem a hipotézistől kölcsönöz az emléktöredékeknek; s magamagát észrevétlen s akaratlanúl megcsalván, mindent hamis fényben kezd tekinteni; s vizsgálódás helyett vak hitre téved el. Nem éppen úgy bánt-e

Newton a kronológiával, mint a fizikával? S íme az a nagy ember, ki a természettudománynak annyi fényt kölcsönözött, a historiára fordítván fáklyáját, annak álvilágánál eltévedett.

Voltak, kik hipotéziseiket a régiség töredékei közt csillámló neveken, s névmagyarázatokon fundálták, s a történeti homályt ezek által kívánták eloszlatni. Ezeknek írásaikban bámúljuk az olvasás kiterjedtségét, s azon vasszorgalmat, mely az ezerféle tudósítások összeszedésében mutatkozik. De a morális világ ott hol az emlékek bennünket elhagynak, éppen oly hozzáférhetetlen, mint a metafizikának tárgyai. Indukciók és analógiák lehetségekre vihetnek, bizonyosságokra nem. S ott, hol nemcsak egy a lehetséges, mi fogja a választást csalhatatlanúl vezetni? Mennél inkább szerelmes valaki a maga hipotézisébe, annál messzebb téveszti el magát, s annál inkább nem veszi észre tévelygését: a mocsárban fellobbanó lángot vezércsillagnak nézi; saját gondolatit a valósággal összetéveszti; széles olvasásától félrevezettetvén, fontosságot a sokaságban keres; s mivel következtetései közt rendet s öszvefüggést talál, nem is gyanítja, hogy hibáz, nem is gyanítja, hogy sokszor a következtetések közt rend és öszvefüggés lehet, ha szinte maga a főállítvány azok közé tartozik is, miket a logikusok *petitio principii* névvel neveznek.

Hajlandóság az etimologizálásra nagy olvasással egybekötve merész elcsapásokra vezethet. Bochart örökös példáját adta ezen állításnak. Sokan ezt a nagy tudóst igazságos keménységgel ítélték meg. Nem kell-e az ítélet keménységét meglágyítani azokra nézve, kik e merészséget hazaszeretettel párosították? Rudbecket értem, és azokat, kik másutt és minálunk az övéhez hasonló szellemben dolgoztak.

2

A történeti jegyzékeket öszvekeresni, s egymás mellett felállítani; való és valótlan tudósításokat egymástól megkülönböztetni; időszámlálást megjavítani; eredetet, születést és halált nyomozni; ezek s az ilyenek a kompilátornak és kritikusnak tisztében állanak. Az ő írásaikban látjuk a nemzeteket, s a magányos embereket feltűnni és munkálni; de csak úgy, mint valamely bábszínen az ugráló bábokat: a kéz, mely a szem előtti mozgásokat rejtekéből igazgatja, láthatatlan marad; s így gyakran szemlélünk következést ok, tettet rúgó, s történeteket egybefüggés nélkül. Ily szemlélés által gyűlt ismeretünk emlékezőtehetségünkhez szól, s lelket nem táplál. A filozófusi történetvizsgáló felvilágosítja az emberi szívnek titkait, s azokban keresi fel a történt dolgoknak kútfejeiket; embert emberrel, nemzetet nemzettel, századot századdal hasonlít öszve; következésből nyomozza az okot, s okból a következést; a külhomályt a belső emberből igyekszik felderíteni; tekintetével a múlttól a jelenkorig, a jelenkortól a múltig hat; a nemzeteket a kifejleni kezdés pontjaitól fogva a teljes virágzás s majd a hervadás koráig nyomról nyomra követi; kilesi a segédnek s akadálynak környűlményeit, a fontosb történeteket, melyek a nevezetesb behatásokat okozták, azon nagybefolyású halandókat, kiknek szenvedelmeik, kinézéseik s gondolkozások az egésznek alkotványára munkáltak: s szakadatlan ügyelemmel fonja előttünk az ariadnéi fonalat, mely a temérdek szövevényben biztos vezetőnk lehessen. Az ily vizsgáló, nyelvművészi sajátságokkal kikészítve, teszi azt, kit nagy történetírónak hívunk; s az ily történetírónak tolla alatt leszen a história a valónak fáklyája, s az emberi életnek tanítómestere.

Akarod-e tudni, hogy ezen nemzetek, melyek most Európának kebelében fény s csillogás közt élnek és mozognak, mik voltanak valaha? Vedd kezedbe az útazóknak írásaikat; s tedd által magadat lélekben a tűzföldnek, új déli Wallisnak, új Zeelandnak, Otahitinak partjaira. Olvasd egy történetíró szavaival, minő képet rajzolnak előnkbe az útazók az úgynevezett vad népekről: - - Sokakat ismeretlenségben találtak a legszükségesb mesterségekkel: vas, eke, s némelyeket éppen tűz nélkül; sokan még a vadállatokkal küzdöttek eledelök s lakjaik miatt; s

némelyeknél a beszéd alig kezdett az állati hangokból értelmes jegyekké kifejleni. Itt még a házasságnak oly egyszerű köteléke sem volt szokásban; ott a tulajdon sem ismertetett. Sokhelyt a figyelmetlen lélek a naponként visszafordúló tapasztalást sem tudta megkapni: a vad gondatlanúl adá el ágyát, melyen ma feküdött, nem jutván eszébe, hogy holnap ismét aludnia kell. De harc találtatott mindenhol, s a győzedelembér nem ritkán a levert ellenségnek teste volt. Másoknál, kik az életnek több javaival ismerkedvén meg, már a kultúrának magasb polcán állottak, szolgaság és despotizmus rettenetes alakban tűntek fel. Ott egy afrikai despot alattvalóit egy korty égettborért vetette árúba: itt sírhalmánál koncoltattak fel azok, hogy az alvilágban szolgálatjára lehessenek. Ott az együgyűség nevetséges fétisek, itt valamely borzasztó szörny előtt borúl le (az ember isteneiben nyomja ki saját karakterét). Amennyire elnyomják őtet ott szolgaság, butaság és babona: annyira nyomorúlttá teszi itt a féketlen szabadság másik extremuma. Mindég támadásra vagy oltalomra készűlve, minden zörgéstől felrettenve kémlődik pusztájában a vad; ellenség neki minden, ami új, s jaj a vándornak, kit a szélvész az ő partjaira vetett ki! vendégi tűzhely nem fog számára füstölni, s egy ajtó sem nyílik meg előtte barátságosan. De még ott is, hol az ember ellenséges magányból társaságos életre, szükségről bővségre, s félelemről örömre emelkedik - mi különösnek, mi iszonyúnak látszik mielőttünk! Darabos ízlése vídámságot az elkábúlásban, szépséget a fintorgatásban, s dicsőséget a mérték-felettiségben keres; rénye is irtózásra hoz; s az, amit ő boldogságnak nevez, bennünk csak szánakozást és csömört gerjeszthet.

Mely különbség az újzeelandi kannibál között és miközöttünk. Polgári alkotványunk oltalmában; földmívelés, mesterségek, művészet, és tudomány által segélve, s megszelídűlve; gondolattal, ismerettel és kívánsággal földet és eget általölelve; kikapva a jelenlétnek s mindennapinak szűk köréből; a szükségestől a kedvesig, a hasznostól a szépig emelkedve: minő címek, hogy korunk férfiúságának a még gyermekidejű emberfajok ellentételében örvendjünk! A kimívelt európai nem elégedett meg azzal, hogy azt, amit saját földén és saját földének kebelében talált, haszonra fordította, hanem felkutatta a földnek minden részeit; idegen plántákat s állatokat hazájában meghonosított, a távol zónáknak klímáját önnen kertébe varázsolta; szobája falait, asztalát és testét temérdek távolságban szedett zsákmányokkal borította el. Mi által lettek mindezek lehetségesekké? Kétségkivűl a tudomány által. Felvonatott a múlt időnek kárpitja, Hellásnak és Rómának omladékai közűl szedettek fel a bölcseségnek magvai, melyek plántálgatás, mívelés és ápolás által oly szép virágokká s oly szép gyömölcsökké lettenek. Tudomány nyitott útat a tengereken keresztűl ismeretlen földekig, s a mérföldek ezreivel elválasztott népeket szomszédokká tette; tudomány alkotta öszve a státusokat; embernek ember, nemzetnek nemzet ellen oltalmat készített; s lelkeinket az állati ösztönnek felibe emelvén, ismeretszomj és az emberiség felébresztett érzelmei által képesekké tett bennünket, nem csak egy szűkkörű háznépnek tagjává, hanem egy egész nagykiterjedésű hazának, sőt az egész világnak polgárává lehetnünk.

Kell-e kívánni, hogy az emberi természet maga magát megtagadja, s földfeletti tökélyre hágjon fel? Rossz és jó szükséges viszonyban vannak egymással; s fizikai és morális gonoszok egyformán munkálódtak azon javaknak nagyrészét előtüntetni, melyek elébb szükségtől s félelemtől mentettek meg bennünket, később pedig gyönyörűségünknek s felemelődésünknek eszközeivé lettenek. Bátran állíthatjátok, hogy mindazon erkölcsi rosszak, melyek az új világ vad népeinél saját meztelenségökben mutatkoznak, kisebb vagy nagyobb mértékben, többé vagy kevesebbé hasonlító alakban, s többé vagy kevesebbé elleplezve, a legmíveltebb nemzetben is feltaláltatnak: de feltaláltatnak oly javak is, melyeknek magvai a vad nép kebelében még észrevétlen szenderegnek. S az ily magvak miként jöttek ez vagy amaz nemzetnél virágzatba? Mint történt az, hogy ez itt a míveltségnek oly magas polcára hághatott, míg amaz ott a középszerűség lépcsőin, vagy éppen a ki nem fejlés alsó pontján marada? Hogyan vándorlott a pallérozottság országokról országokra, keletről nyúgotra, délről

észak felé? Mi módon lett lehetségessé, hogy bizonyos helyeken a régi nagyság emlékei felett félig vad népek fészkelnek? Ezek, s az ilyen kérdések, természetesen tolakodnak minden gondolkozó fejnek elébe; s feleletet reájok csak a históriának egésze, az egyetemi történetírás ád.

Az emberi természet köre mind a fizikai mind a morális világra nézve felette szűk. A memphisi pap hajdan vaknak mondotta a hellent, mivel tekintetének a régiség történetei nyitva nem állottak. S nem tartozhatik-e, bizonyos mértékben, ezen megjegyzés mireánk is? Az, amit história egyetemének nevezünk, csak töredékekből álló szövedék; s ezen töredéken is a földkerekségnek csak egyrésze tűnik fel. Históriai tudományunk csak néhány népek történetein alapúl, de ezen nehányak között sincsen egy is, melyet a maga eredetétől fogva, a késő időkig nyomról nyomra követhetnénk. És mégis - mi szép, mi tanúságos végignézni azon kevesen is, ami szemeink előtt elterjed! Hogyan lőn itt egy nemzet kicsinyből naggyá, egy más ott nagyból semmivé? Mi módon lőn néhol kevés számkivetett familiákból város, a városból birodalom, az összetört birodalom omladékaiból hatalmas országok? Miként ébred itt a világosság a vad nép között s annak jóltevő fényénél mint alkotja az magát össze kisebb vagy nagyobb társaságokká, mint lépdel találmányról találmányra, ismeretről ismeretre, hatalomról hatalomra mindaddig, míg ragyogó pályájának legmagasb pontján áll? Miképpen borúl ott homály a fény és csillogás közt századokat töltött nagy népre; s mint süllyed el saját nagyságának terhe alatt lassanként? Hogyan áll elő itt egy még ismeretlen nemzet, mint sebes villám vagy pusztító szélvész; s mint dühösködik országokról országokra mindaddig, míg kül és bel okok által megszelídűlvén, vérrel szerzett hazáját virágzó tartománnyá formálja? Miként megy keresztűl amott egy másik, mint valamely kométa; hamar feltűntével milliom szemeket vonván magára, s hamar elhúnyta után többé fel nem tűnve? Mint hullanak itt szabad népek a despotizmus örvényébe? Mint tűnik ki amott számos egymás mellett állott monarchiának sora a történetekből, melyeknek omladékaikon demokraták emelik fel magokat? Mi vonzza itt a tengerek által elválasztott nemzeteket egymáshoz, kik haszon és könnyebbség és segéd miatt ezer mérföldeken keresztűl egymást megtalálják? Mi teszi ott a szomszédokat, sőt hazafiakat is, egymásnak ellenségeikké, kik különváló kinézésök s igen sokszor puszta véleményök miatt kölcsönösen örökös idegenséget szívnak be?... Nem való-e, hogy ily dolgokra fordítni szemeinket, szívet emelő tekintet?

3

Midőn a filozóf az emberiséget körűlölelő nagy természetre függeszti figyelmét, lehetetlen, hogy mindabban, amit egen és földön magának kivűle lát, rendnek és öszvefüggésnek csalhatatlanúl szembetűnő jeleit ne lássa, ne érezze: az ember az egyedűl, ki e tagadhatatlan, ez örök rendnek közepében örök rendetlenségben látszik élni és mozogni. És mégis, ha a magányos embert egész nemzettel, s az egész nemzeteket egymással öszvehasonlítjuk; ha az Oceán távol partjain élő gyermeknépek rajzolatját a régiség történeteire alkalmaztatjuk; ha az emberi majd magából kitörekedő, majd magába bevonúló, nyughatlanúl rest és restűl nyughatatlan léleknek egyes vonásait a historiának egészében nyomozzuk: tapasztalni fogjuk, hogy az emberek különösen, és az emberi nemzetek közönségesen, minden elhajlások és különzéseik mellett is, mindig és mindenütt ugyanazon körben s ugyanazon mozgások közt forganak. A kertész bevetett egy ágyat tulipánmagokkal; s feltenyészik a virágnép ezerféle színveggyel. Ez a napnak jóltevő súgáraiban áll, amazt hideg árnyék borítja; ez most nyílik, amaz már elvirúlt, s felette egy újabb emeli magát: de mindegyik ugyanazon alkotmánnyal bír; egyformán tápláltatik, él és enyész; s gyökereiken újabb tavasszal újabb sarjazat virúl fel.

Ha a történeteket magányosan tekintjük, gyakran oly vonások tűnnek szemeinkbe, melyek rendkivűlieknek, képteleneknek tetszenek; az egésznek öszvefüggésében ezek rendesekké,

természetesekké, hihetőkké változnak el. Némely vonások különválva csekélyek s tekintetet alig érdemlők: ezek a magok rendében az egészre temérdek behatással bírhatnak; s az okok és következések nagy láncában a fő szemert tehetik. Mely fényben jelenik meg minden a filozóf keresztűlható s öszvehasonlító lelke előtt! Ő százféle nemzetek sokaságában, s ezerféle történetek vegyűletében fáradatlan tekintettel követi az emberi lélek mozgásait. A jelenkor tűneményeiről, szakadatlan lépcsőken, felhág a régiség homályába; s nem többé az emberi történetek külsőjét, nem többé a nemzeteknek egy meghatározott körben egymással és egymás mellett küzdésöket nézvén: magának az emberiségnek belsőjére figyelmez. Felűl emeli a nemzeti különségeken pillantatát; s a népeket úgy nézi, mint egy nagykiterjedésű, de ugyanazon egy familiának tagjait. Ezen nagy familiának tagjai ezerféleképpen ágaztak el. Lakjaik, szokásaik, véleményeik, nyelveik, s száz meg száz különözéseik által egymástól eltávoztanak; de mindezen eltávozások között is az a közönséges szellem, mely magát az egész familián keresztűl lehellette, soha sem vész el a bölcs elől. Igyekszik ő ezen szellemet a maga számtalan széjjelfolyásaiban követni és felfogni; a milliomok sokaságában, a státusalkotványok temérdekében az egyes embert felkeresi és megtalálja; megvizsgálja őt azon öszvefüggésben, melyben az egész természettel s a maga földi lakával áll; kilesi azon bel és kül erőket, melyek a fizikai és morális világban vagy őtet munkálkodtatják, vagy őreá munkálnak; a történetek különféleségeiben nyomozza azt a rendet, melyhez az emberi kifejlés és munkálkodás kötve van; s azt kérdi magától, ha mindezen erő, rend és munkálkodás nem valamely bizonyos célra siet-e? Ily nyomozások vezetnek bennünket arra, amit a história filozófiájának nevezhetünk.

MAGYAR

1

A föld, melyen sátorát felütötte a magyar, őseinek vérével szerzett föld vala.

Kedves tehát; mert drágán vásároltatott.

2

Azon emlékezet, hogy a magyar hódítók gyermeke, katonai dicsőség keresésére indította őt.

Ezen indúlat a környűlállásoktól tápláltatván, önérzést, s ezáltal bizonyos népsajátságot ébresztett fel, mely a nemzetiségnek kútfeje.

3

Éjszaki komolyság, ázsiai fényűzés, vezérséghez szokás a vándorlás s azt követő vívások között, küzdés a szabadság felé, de köznek részvétele nélkűl...

Ezek azon szcénák, melyeket történeteink szakadatlan sorban mutatnak.

4

A mi hét vándor nemzetségeink sokban hasonlítának azon arabsokhoz, kik a pasztákon háznépekként telepedvén le, egyik familia a másikat örök gyűlölséggel üldözé.

Legalább a szünetlen pártkeresés s pártváltozás inkább famíliai különöző lelket, mint köznek szeretetét, azaz nemzetiséget éreztetnek velünk.